

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**RUSÇA KAYNAKLARDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI RUSYA TÜRKİYE
İLİŞKİLERİ**

DOKTORA TEZİ

Zarifa NAZIRLI

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Enis ŞAHİN

ARALIK – 2020

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

RUSÇA KAYNAKLARDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI RUSYA TÜRKİYE
İLİŞKİLERİ

DOKTORA TEZİ

Zarifa NAZIRLI

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

“Bu tez sınavı 23/12/2020 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Başarılı
Prof. Dr. Safiye KIRANLAR	Başarılı
Doç. Dr. Abdurrahman BOZKURT	Başarılı
Doç. Dr. Fatih ÖZÇELİK	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Nesrin KENAR	Başarılı

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN
FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	ZARIFA NAZIRLI
Öğrenci Numarası	:	1560D12008
Enstitü Anabilim Dalı	:	TARİH
Enstitü Bilim Dalı	:	TARİH
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS ☒ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	RUSÇA KAYNAKLARDA BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI RUSYA - TÜRKİYE İLİŞKİLERİ
Benzerlik Oranı	:	% 12

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

20/12/2020
İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere .....@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

.../.../2020
İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Prof. Dr. Enis ŞAHİN
Tarih:20/12/2020
İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu
Onayı

ÖNSÖZ

Kafkasya, Anadolu, Balkanlar, Yakın ve Orta Doğu uğruna Çarlık Rusya ve Türkiye'nin girdiyi mücadeleyi ele alan çalışma, Birinci Dünya Savaşı döneminde daha çok Kafkasya Cephesi'ne odaklanmıştır. Her iki imparatorluğun sonunu getiren bu topyekûn savaş, kendini koruma içgüdüsüyle başlamıştır. Çöküşte olması, güçlü devletler tarafından parçalanma korkusu, Osmanlı Devleti'nin kendi imparatorluk düzenini yok etmesine ortam oluştururken, kapsamlı bir güvenlik arzusu ve dengesiz güney sınırı, Rusya'yı imkanlarının ötesinde bir gayrete ve nihayetinde kendi çöküşüne sürüklemiştir.

Birinci Dünya Savaşı imparatorlukları, imparatorluklar da halkları parçaladı, toplumları dağıttı ve sayısız insan katline sebebiyet verdi. 23 Temmuz 1908 Jön Türk Devrimiyle başlayan serüven yıkıcı birkaç savaşın akabinde, Birinci Dünya Savaşıyla imparatorluğun düzenini yok etti, yeni daha modern ve zamanının talebine uyumlu Cumhuriyet oluşturdu. Benzer hikâye, 1905-1906 Rus Japon savaşının tetiklediği Devrimle başlayan mücadele Çarlık `ta da yeni daha farklı bir yapının oluşumuna ortam hazırladı. Farklı rotalar çizmelerine rağmen Osmanlı ve Rus imparatorlukları neredeyse aynı anda son buldu.

Bu dönemin akışı üzerine yazılmış kaynaklar birçok bakış ve politik tavrın etkisine maruz kalmışlardır. Önemi ve tarihteki değerine binaen dikkatleri kendine toplayan Kafkasya Cephesi, farklı yönden değerlendirilerek bilime yeniden işlenmiş halde sunulmuştur. Çalışma, bu anlamda dikkate değer olan farklı bakış açılarını araştırarak konuya yeniden aktüellik kazandırmayı hedeflemektedir.

Bu tez yaklaşık dört yıllık araştırma sonucu ortaya çıkmış çalışmadır. Bu çalışmanın tamamlanması uzun ve yorucu bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Birçok kurum çalışanı ve kişinin yardımı sayesinde çalışmanın tamamlanması mümkün olmuştur.

Ders dönemi, yeterlilik ve tez süreci boyunca akademik desteklerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Enis Şahin hocama şükranlarımı sunmayı kendime borç bilmekteyim.

Hocalarımdan, başta tez jüri hocalarım olmakla Prof. Dr. Safiye Kıranlar, Prof. Dr. Mehmet Mehti Ergüzel, Dr. Öğr. Üyesi Nesrin Kenar`a akademik yazım üslubu, bilimsel tavsiyeler konusunda verdikleri değerli bilgilerden dolayı minnettarlığımı sunmak isterim.

Bilimsel makale yazımı, akademik dil gelişimi, nitelikli bilgi toplanılması hususunda çalışmada büyük yardımları bulunan hocalarım Prof. Dr. Zafer Toprak, Doç. Dr. Abdurrahman Bozkurt, Doç. Dr. Ahmet Edi ve Azerbaycan da konu üzerine verimli çalışmalar ortaya koymuş Bakü Devlet Üniversitesi hocalarından Prof. Dr. Musa Kasımlı, Prof. Dr. Mehemed Feteliyev ve Lomonosov Adına Moskova Devlet Üniversitesi hocalarından Prof. Dr. Lev S. Belousov`a en içten duygularıyla teşekkür etmeği kendime borç bilirim.

Çalışmalarım sırasında ilgi, destek ve alakalarını hiç eksiltmeyen, bilgi alışverişinde ve akademik eleştiri hususunda adil yaklaşımlarını sergileyen, Yüksek Lisans mezunu Emrah Bayramov ve Doktora öğrencileri, Fuat Uçar ve Reyhan Yakışan`a teşekkürlerimi iletmek benim için büyük bir zevk olacaktır.

Çalışma sırasında, her açıdan desteklerini içtenlikle sunan, büyük fedakârlık sergileyen, hep yanımda hissettiğim, olan üstü sabır, teşvik ve alaka gösteren, gerektiğinde konuya bilimsel katkı sağlayan babam Firudin Nezirov ve çalışmalarım sırasında benimle birlikte yurtdışı (Rusya Federasyonu) araştırmasına katılan annem Sevinç Nezirova`ya gurur ve şükran hissiyle ne kadar minnettar olsam azdır.

Zarıfa NAZIRLI

23/12/2020

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ARDA	: Azerbaycan Respublikası Devlet Arşivi
ARDTA	: Azerbaycan Respublikası Devlet Tarih Arşivi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi
No.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa aralığı
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİTE	: Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi
Vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınları

Siy. : Siyahı

RSFSC : Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyetleri

OZAKOM : Özel Maverayi Kafkasya Komitesi

ZAKAFKOM: Maverayi Kafkasya Komiserliği

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	i
TABLO LİSTESİ	viii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
ABSTRACT	x
GİRİŞ	1
BÖLÜM I: SAVAŞ ARİFESİNDE TÜRKİYE VE RUSYA`NIN SİYASİ DURUMLARI	18
1.1. Dünya Savaşı Öncesi Türkiye ve Rusya İlişkileri	18
1.1.1.Rus Kaynaklarının Gözünden İttihat ve Terakki`nin Siyasi Faaliyetleri	18
1.1.1.1. Mahmut Şevket Paşa Suikastı ve Akabindeki Siyasi Durum	23
1.1.2.Savaş Başlamadan Önce Çarlık Rusya`sında Siyasi Durum.....	28
1.1.2.1. Reval Görüşmeleri.....	28
1.1.2.2. Rusya`nın Türkiye Topraklarına İlgisi ve bu Durumun Savaş Arifesi Uluslararası İlişkileri Şekillendirmesi.....	31
1.1.2.3. Savaş Arifesinde Çarlık Rusya`sında Askeri Hazırlıklar: Boğazlara Saldırı Planı ve Planın Suya Düşmesi.....	35
1.1.3.Türkiye –İtalya Savaşı (Trablusgarp Harbi).....	39
1.1.4.Birinci Balkan Savaşı.....	42
1.1.5.İkinci Balkan Savaşı.....	46
1.2. Türkiye ve Rusya`da Panturanizm, Panislamizm Akımları ve Siyasi Propaganda Faaliyetleri	49
1.2.1.Panturanizm veya Pantürkizm Akımı	49
1.2.1.1. Türkiye`nin Panturanizm Akımına Yaklaşımı	56
1.2.1.2. Balkan Savaşları`nın Panturanizm Akımına Etkisi	63
1.2.1.3.Panislamizm Akımının Rusça Kaynaklarda Değerlendirilmesi.....	75
1.2.2.Rusya ve Türkiye`nin Karşılıklı Misyonerlik Faaliyetleri ve bu Faaliyetler Sırasında Kafkasya Halklarının Yeri.....	80

1.3. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlama Arifesinde Türkiye ve Rusya'nın Son Faaliyetleri.....	90
1.3.1.Savaş Arifesi Dönemde Türkiye'nin Siyasi ve Ekonomik Bağımlılığı	90
1.3.2.Türkiye'nin Savaştan Önce Taraf Seçme Arayışı	96
1.3.3.Türkiye'nin İtilaf Devletlerine Karşı Çıkma Evresi: İttifak Devletleri'nin tamamlanması.....	106
1.3.3.1.Türkiye'nin Almanya'ya Yakınlaşmasının Çarlık Rusya'daki Yankısı, Goben ve Breslav Krizi	108
1.3.4.Çarlık Rusya'nın Kendi Tarafını Pekiştirmesi, İtilaf Üyeleri Arasında Söz Sahibi Olma Çabaları	119
1.4. Savaş Öncesinde Türk ve Rus Ordularının Son Durumları.....	123
1.4.1.Türk ordusunda Askeri Hazırlıklar	123
1.4.1.1. Sanders Krizi	129
1.4.2.Rusya'nın Askeri Hazırlıkları	133
1.4.3.Birinci Dünya Savaşı'nda Her İki Devletin Kullandığı Silah ve Teknolojilerin Analizi	138
1.4.4.Kafkasya Bölgesindeki Rus ve Türk Ordusunun Askeri İçeriği.....	144
1.4.5.Savaş Planlarının Hazırlanması. Rusya Baş Askeri Kurulunun Karadeniz ve Kafkasya Bölgesindeki Tehlikeye Hazırlığı	148
BÖLÜM II: DÜNYA HARBİNDE TÜRK -RUS MÜCADELESİNİN BAŞLAMASI VE 1915 GELİŞMELERİ	160
2.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Kafkasya Cephesi	160
2.1.1.Dünyada Savaşın Başladığı İlk Aylarda Rusya- Türkiye Siyaseti.....	163
2.1.2.Karadeniz Vakası	166
2.1.2.1.Vaka Sonrası Durum.....	174
2.1.3.Kara Savaşlarının Başlatılması.....	184
2.1.4.Bazili'nin Planı (Kasım Planı)	187
2.2. Sarıkamış Civarında Türk ve Rus Ordusunun Durumu: Sarıkamış Harekatı.....	193
2.2.1.Köprüköy Harekâtı.....	199
2.2.2.Sarıkamış Harekatı Öncesi Orduların Konuşlanması.....	203

2.2.3.Sarıkamış Harekatı'nın Başlaması	208
2.2.4.Sarıkamış Harekatı'ndan Sonra Genel Durum.....	231
2.2.4.1.Sarıkamış Harekatı'nın Yankıları	242
2.3. 1915'in Başlarında Orduların Yeniden Toparlanması ve Tarafların Askeri Durumu	
244	
2.3.1. 1915'te İran Cephesi'nde Tarafların Mücadelesinin Başlaması	248
2.3.2.Savaş Planlarının Yeniden Değiştirilmesi.....	256
2.4. Çanakkale (Gelibolu) Harekatı'nın Başlatılması.....	260
2.4.1. İtilaf Devletlerinin Rusya'dan Çanakkale Harekatı'na Katılma Talebi	263
2.4.2.1.Çanakkale Harekatı'nın Kafkasya Cephesine Etkisi	277
2.4.3.Çanakkale Harekatı'nın Sonuçları	279
2.5. Eleşkirt Harekatı	282
2.5.2.Eleşkirt Vadisinde Rusların Mağlubiyete İtilmesi	292
2.5.3.Eleşkirt Harekatı'nın Sonu ve Askeri Toparlanma Faaliyetleri	298
2.6. 1915 Yazında Van Çevresinde Askeri Faaliyetler	299
2.7. Birinci Dünya Savaşı Döneminde İran Cephesinde (Güney Azerbaycan'da) Rus ve Türk Çatışmasının Genel Analizi	318
2.8. 1914- 1915'de Taraflarası Askeri Eylemlerin Genel Analizi.....	354
2.9. Savaş Esnasında İtilaf Devletleri Arasındaki Askeri ve Politik Toplantılar	358
2.9.2.İstanbul (Boğazlar) ve Londra (16 Nisan 1915) Antlaşmaları.....	358
2.9.3.İtilaf Üyelerinin Şantili'deki Askeri Toplantısı	363
BÖLÜM III: 1916 DA TÜRKİYE VE RUSYA İLİŞKİLERİ	370
3.1. Rusya'daki Siyasi Krizin Belirtileri	370
3.1.1.II. Nikolay'ın Statü Değişim Politikası	370
3.2. Erzurum Harekatı Öncesi İttifak Tarafının Politik Durumu.....	375
3.3. 1916 Askeri Faaliyetler: Erzurum Harekatı.....	376
3.3.1.Erzurum Harekatı Öncesi Orduların Konuşlanması.....	387
3.3.2.Erzurum Harekatı	396
3.3.2.1.Erzurum Harekatı'na Diğer Devletlerin Tepkisi	404
3.3.3.Erzurum Harekatı'ndan Sonra Rusların Bölgedeki Faaliyetleri	405

3.3.3.1.Muş ve Bitlis`in Ruslar Tarafından Alınması.....	407
3.3.4.Erzurum Harekatı Sonrası Kara ve Deniz Operasyonları	409
3.3.4.1.Trabzon Harekatı	411
3.3.4.2. Erzincan Harekatı	416
3.3.4.3.Ognot Harekatı	420
3.3.4.4.1916`da Karadeniz`de Askeri Faaliyetler	424
3.3.4.5.Rize`nin İşğali.....	427
3.4. Skyes – Picot Antlaşması ve Sazanov`un Sahte Cemal Paşa Teklifi Olayı	428
3.4.1. Skyes-Picot Görüşmelerinde Ermenilerin Yeri.....	435
3.5. Rusların Türkiye Topraklarını Üsuli-İdaresi	438
3.6. Rusya-Türkiye İlişkilerinde Milli Azınlıklar Meselesi	452
3.6.1. Rusların Kürtleri Kendi Tarafına Çekme Girişimleri	452
3.6.2. Birinci Dünya Savaşı`nda Ermeni Meselesi.....	462
3.6.2.1. Ermenilere Tatbik Edilen Iskan Politikası.....	478
3.6.2.2. Çarlık Rusya`nın Ermenilerle İlgili Gerçek Planları	485
3.6.2.3. Sözde Ermeni Sorunu (“Soykırımı”)	488
3.6.2.4. Göç Eden Ermeni Nüfusla İlgili Problemler.....	491
3.6.2.5. Talat Paşa Telgrafi Olayı.....	497
3.6.3. Ermenilerin Müslümanlara Karşı Yaptığı Katliamlar	500
BÖLÜM IV: 1917 ŞUBAT RUS DEVRİMİ`NİN TÜRKİYE – RUSYA	
İLİŞKİLERİNE ETKİSİ	505
4.1. Birinci Dünya Savaşı`nın 1917 Senesinde Siyasi Durumlar	505
4.1.1.İtilaf Devletlerinin Petersburg Askeri Toplantısı	507
4.1.2.1916-1917`de Rusya`da Siyasi Durumların Genel Analizi.....	511
4.1.2.1.Karadeniz`deki Operasyonların Rusya Diplomatik Dairelerindeki	
Yankısı	514
4.1.3.Şubat Devriminin Başlaması ve Çar II Nikolay`ın Tahttan İndirilmesi.....	524
4.1.4.1917 Temmuz Katliyamı.....	539
4.2. Geçici Hükümet Döneminde Rusya ve Türkiye Arasında Askeri Durum	543
4.2.2.Özel Maverayi Kafkasya Komitesi`nin (OZAKOM) kurulması.....	556

4.2.2.Baratov`un Musul seferi.....	562
4.2.3.1917`de Türkiye`nin Dahili Durumu	576
BÖLÜM V: 5. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞININ SON DÖNEMLERİ VE TÜRKİYE	
- RUSYA MÜCADELESİNİN SONU	579
5.1. Ekim Devrimi`nin Gerçekleşmesi ve Rus – Türk İlişkileri.....	579
5.1.1.Maverayi Kafkasya Komiserliği`nin (Zakafkom) Kurulması.....	584
5.1.2.Maverayi Kafkasya Seymi`nin Kurulması.....	585
5.1.3.Erzincan Mütarekesi (18 Aralık 1917).....	586
5.1.3.1.Rus Ordusunun Kafkasya`dan Geri Çekilmesi Arifesindeki Ermeni Terörü	593
5.2. Rusya`nın Savaştan Çekilmesi, Türkiye`nin Kafkasya`da İleri Harekatı	600
5.2.1.Brest-Litovsk Mütarekesi (3 Mart 1918)	600
5.2.2.Trabzon Konferansı (14 Mart – 14 Nisan 1918), Türk Ordusunun Maverayi Kafkasya`ya İlerlemesi.....	605
5.2.3.Bakü Katliamı (31 Mart 1918).....	611
5.2.4.Batum Konferansı ve Antlaşmaları (11 Mayıs -8 Haziran 1918)	614
5.2.5.Rus Ordusunun Çekildiği Topraklara Almanya`nın İlgisi	619
5.2.3.1.Rusya ve Almanya İlişkilerinin İlıması.....	624
5.3.4. Evliye-yi Selase`de Gerçekleştirilen Plebisit	625
5.4. Kafkas İslam Ordusunun Kurulması ve Faaliyetleri	627
5.4.1.Gökçay Savaşı.....	634
5.4.2.Bakü`nün alınması.....	636
5.4.2.1.Bakü`nün Alınmasından Sonra Kafkas İslam Ordusunun Faaliyetleri	642
5.5. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918), Türk Ordusunun Kafkasları Tahliyesi	643
5.6. Birinci Dünya Savaşı`nın Rusya ve Türkiye İçin Ekonomik Maliyeti.....	654
5.6.1.Birinci Dünya Savaşı Döneminde Çarlık Rusya`nın Ekonomik Durumu....	654
5.6.2.Birinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye`nin Ekonomik Durumu.....	660
SONUÇ	670
KAYNAKÇA.....	676
EK	696

ÖZGEÇMİŞ	704
----------------	-----

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Rusya ve Türkiye Ordularının Yerleşkesi	209
Tablo 2: 9. ve 10. Kolordunun Yürüyüş Trafiği Takvimi	210
Tablo 3: 1915'e Ait Askeri Güçlerin Paylaşımı	366
Tablo 4: 1916'daki Güç Dengesi	381
Tablo 5: 1916 Askeri Kamplarda Taburların Sayı	382
Tablo 6: Vilayeti Sitte`de Yerleşen Ermeni Sayısı	494
Tablo 7: Rusya'nın 1 Şubat 1917'ye Kadar Olan İnsan Kaybı	506
Tablo 8: Güney Kafkasya`nın Bir Kısımında Ahali Dağılımı	618
Tablo 9: 1917'de Rusya'nın Askeri Harcamaları	657
Tablo 10: Savaş Sonlandığında Rusya'nın Devlet Borcu	659
Tablo 11: Rusya'nın Askeri Borçları	659
Tablo 12: Savaş Dönemi Türkiye`sinde Toprakların Kullanım Yüzdesi	665
Tablo 13: Türkiye`nin 1909-1913 Gelir Çıkarı	666
Tablo 14: Türkiye`nin Savaş Dönemi Askeriyeye Ayırdığı Bütçe	666

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Skyes Picot Görüşmelerinde Paylaşılan Topraklar	433
Şekil 2: Anadolu Haritasında Oluşturulmak İstenen Ermeni Bölgesi	696
Şekil 3: Anadolu ve Kafkasya Haritasında Oluşturulmak İstenen Kürt Bölgesi	697
Şekil 4: Brusilov`un Çara Hazırladığı Olası Kürdistan Bölgesi	698
Şekil 5: 1911`de Hazırlanmış Karadeniz Baskınının Olası Deniz Piyade Güçlerinin Dosya Gömleği	699
Şekil 6: Karadenize Olası Baskın İçin Hazırlanan Deniz Piyadeleri Hakkında Raporlar	700

Şekil 7: Olası Kafkasya Saldırısı İçin Hazırlanan, Türkiye Tarafının Askeri Gücü Hakkında Bilgi Veren Raporlar.....	701
Şekil 8: Saraya Sunulan Bazili Raporları.....	702
Şekil 9: Kafkasya Cephesi Savaşlarının Saldırı Yönleri.....	703

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans		Doktora	+
Tezin Başlığı: Rusça Kaynaklarda Birinci Dünya Savaşı Rusya Türkiye İlişkileri			
Tezin Yazarı: Zarıfa Nazırlı		Danışman: Profesör Doktor Enis Şahin	
Kabul Tarihi: 23/12/2020		Sayfa Sayısı: xii (ön kısım) +701 (tez)+8(ek) s.	
Anabilim Dalı: Tarih			
<p>Çalışmada, Birinci Dünya Savaşı Rusya Türkiye ilişkilerinin Rusça kaynaklardan yeniden araştırılması ve incelenmesi etkinliği bağlamına yeni bir yaklaşım getirilmeye çalışılmıştır. Yaklaşımın şekillenmesinde birincil kaynak olarak Rusça vakayinameler ve yayınlanmış eserler kullanılmıştır. Çalışma, Birinci Dünya Savaşı dönemi Rusya Türkiye ilişkilerini, daha detaylı adıyla Kafkasya Cephesini incelemeye tabi tutmuştur. Kafkasya Cephesi`ndeki karşılıklı çatışmanın yanı sıra politik faaliyetler, gizli ve gerçekleştirilmeyen planlar, devrimlerle birlikte, savaş dönemi ekonomik hayatın incelenmesi de teze dahil edilmiştir. Çalışmada, farklı yaklaşımların bir arada eleştirel ve nitel kullanılmasına özen gösterilmiştir. Kaynaklar ve belgeler bağlamında dönemin sosyolojik analizi yapılarak onların siyasi olaylarla sentezi sabitlenmiştir. Tarihsel olayların açıklanmasında, birincil elden kaynakların önemi gerekli olduğundan çalışmada arşiv belgeleri ve hatıratlara yer verilmiştir. Sosyal ve ekonomik durum ile devrimi anlatan kısımlarda, konuya problematik yanaşılmaya özen gösterilmiştir.</p> <p>Konuya geniş perspektiften bakıldığında anlaşılmaktadır ki, Birinci Dünya Savaşı`yla küresel sistemlerin temelleri atılmaya başlamış, askeri alanda teknik ilerlemeler ve siyasal beklentiler üst seviyeye ulaşmış, ittifaklar ve bloklar ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı`nın hem öncesinde hem de sonrasında devletlerarası savaş düzleminde karşılıklı mukadeleler yaşanmıştır. Lakin bu savaş, birçok özelliği ile diğerlerinden seçilmektedir. Öncelikle, ilk topyekûn savaş olan Birinci Dünya Savaşı büyük imparatorlukların yıkımına, sistemlerin devrimine, yeni devletlerin oluşumuna, cumhuriyetlerin kuruluşuna, savaş teknolojilerinin değişimine, sosyolojik yapının yeniden kurgulanmasına ve yeni dünya düzenine ortam oluşturmuştur. Dünya tarihini, öncesi ve sonrası diye bilecek şekilde değiştiren Birinci Dünya Savaşı, tarihin eski sayfalarında kendine koyu harflerle yer etmiştir.</p>			
Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Rus Kaynakları, Rusya, Türkiye,			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master	PhD	+
Thesis Title: According to Russian Resources First World War Russia - Turkey Relations		
Author of the Thesis: Zarıfa Nazırlı		Supervisor: Professor Doctor Enis Şahin
Date of Acceptance: 23/12/2020		Number of pages:xii (front cut) + 701 (thesis)+8 (adittional) p.
Department: History		
<p>In the study, was tried to introduce investigate the First World War in re-examination of Russian resources and Russia-Turkey relations in a new approach of the context. Russian chronicles and published works were used as the primary source for shaping the approach. Study of the First World War period Russia Turkey relations, has kept the name of the Caucasus Front subject to more detailed examination. In addition to the mutual conflict in the Caucasus Front, political activities, hidden and unrealizable plans, and economic examination along with the revolutions were also included in the thesis. In the study, care was taken to use different approaches together critically and qualitatively. In the context of sources and documents, sociological analysis of the period was made and their synthesis with political events was fixed. Archive documents and memoirs are included in the study, since the importance of primary sources is very important in explaining historical events. In the sections describing the social situation, economic situation and revolution, care was taken to deal with the problematic.</p> <p>From a broad perspective, it is understood that with the First World War, the foundations of global systems began to be laid, technical advances and political expectations in the military field reached a high level, alliances and blocs emerged. Reciprocal struggles were experienced at the level of the interstate war both before and after the First World War. However, this war is chosen among others with many features. First of all, the First World War created the environment for the destruction of the great empires, the revolution of the systems, the formation of new states, the establishment of the republics, the change of the war technologies, the reconstruction of the sociological structure and the new world order. The First World War, which changed the history of the world to know it before and after, appeared in bold letters on the old pages of history.</p>		
Keywords: First World War, Russian sources, Russia, Turkey, International Relations		

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Topluluklararası çatışmalardan ortaya çıkan yok etme, yıkma, insan ölümüyle sonuçlanan savaş bir şiddet eylemidir. Doğa ile olan mücadelesini tamamlayan insan ırkı, doğaya hâkim olabildikten sonra toplumlararası şiddet eylemine girişmiştir. Toplumlar askeri imkân ve kabiliyetlerini yükselttikçe daha zayıf olan toplulukları tarihten silme işlemine başlamışlardır. Savaş, dünya tarihinde tek bir topluluğa ait edilmemekle birlikte, tarihin şekillenmesine yön veren ana etkenlerdendir. Savaş insanlığın kendini koruma yöntemi olarak nitelenmektedir. Birçok bakışa göre, savaş oluşumun nedenlerinden biridir. Savaş devletler arasında kendini kabul ettirmenin en etkin yoludur.

İlk topyekün savaş olan, Birinci Dünya Savaşı'nın sebepleri üzerinde düşünüldüğünde bir sebepler kompozisyonunun varlığı görülmektedir. Bu kompozisyonda Fransız Devrimi ve çeyrek yüzyıl süren devrim savaşlarının, müteakip yüzyıl içinde meydana getirdiği gelişmelerin devamlı ve doğal sonuçları olan liberalizm ve milliyetçilik önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle, çok farklı milletleri içinde barındıran imparatorluklar, milliyetçilik tehdidini en fazla yaşamışlardır. İlaveten, Birinci Dünya Savaşı, “*savaşın politikanın başka araçlarla uzantısı olduğu*” düşüncesi üzerinde gelişen Clausewitz ekolünün biriken etkisinin dış politika gündeminde devam ettiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Aslında, çatışmanın temel nedenleri üç kelimeyle özetlenebilmektedir: Korku, açlık, gurur. Bunun yanı sıra 1871 ve 1914 arasında oluşan uluslararası “vakalar” çatışmanın sadece belirtileri olmuştur.¹ Bu dönemin son aşamasında güç politikası uygulayan devletlerin karşılıklı ittifaklaşmayla sürdürdükleri güç dengesinin savaşı önleyeceği yanılışı, 1914 Temmuz'u biterken sona ermiştir. Bu ikisi, XIX. yüzyıl Avrupa siyasetinin önemli araçları olarak görülürken, yüzyılın sonlarına doğru “dünya hâkimiyeti” çerçevesinde şekillenen jeopolitik teorilerin ortaya çıkmaya başlaması ise dünya siyasetine yeni bir araç daha kazandırmıştır.² Bununla birlikte, XIX. yüzyıl

¹ Liddel Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), s. 78.

² Burak Çınar, “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü”, *Akademik Bakış*, VIII/15, (2014), s. 40.

sonlarına gelindiğinde sömürülecek pek bir yer kalmamıştı, ayrıca birliklerini yeni tamamlayan İtalya ve Almanya'nın yeni sömürge ve pazar arayışları da bu rekabeti iyice kızıştırmıştır. Bu ise Avrupa ve tüm dünyada silahlanma ve bloklaşmaya sebebiyet vermiştir.³ XX. yüzyıldan itibaren askeri çevreler, maliyeci ve sanayiciler Rusya'yı parçalamak ve ikinci derecede bir devlet haline düşürmek amacıyla geniş bir program geliştirmişlerdir. Bu hususta, Rusya ile rekabeti olan Avusturya-Macaristan Almanya'nın sağlam bir müttefiki olmuştur.⁴ Türkiye ise İngiliz sömürge ve himaye bölgelerine ulaşmak için Almanya'ya en yakın ülke konumunda yerleşmekteydi. Aynı zamanda, Rusya'nın İngiltere ile deniz yoluyla bağlantısını sağlayabileceği bir konuma da sahip olmuştur. Dolayısıyla, savaş Avrupa'dan dışarı geniş bir coğrafyaya sadece Türkiye ile birlikte yayılabilecekti. Rus girişimlerinin Türkiye için riskten tehdiye dönüşmesinde önemli rol oynayan Boğazların kontrolü meselesi XVIII. yüzyıldan beri gelişen Rus algılamasında, Rusya'nın deniz aşırı sömürgelere açılmasını engelleyen en önemli unsur olarak görülmüş ve özellikle XIX. yüzyılda da Türkiye'nin lehine ve aleyhine kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı başlamak üzereyken, Rusya'nın Türkiye saldırısına olumlu baktığı izlenimi hiç de şaşırtıcı görülmemelidir. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı'na yaklaşıırken, 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda Boğazların Rus savaş gemilerine kapanması, Rus Karadeniz Donanmasının savaş dışı kalmasına neden olmuş, Trablusgarp Savaşı'nda Boğazların ticari gemilere kapanması ise Rusya'ya ayda 20 milyon rublelik bir kayba mal olmuştur.⁵ Gerçi zamanla, savaşa girilmenin altında yatan amaçların, Sırbistan'ı koruma bahanesiyle İstanbul'un ve Boğazların ele geçirilme isteğinin yanı sıra Polonya üzerinde mutlak hakimiyet kurma isteğinin, dönemin lider yönetimi ve yeteri kadar sağlanamayan askeri imkan ve kabiliyetler sebebiyle tamamen tersine döndüğü açık görülmektedir.⁶ Bu minvalle, askeri olarak gelen yıkımın yanı sıra, Rusya içerisinde gerçekleşen devrimsel hareketlere de değinmek elzem görülmektedir. Zira, 1917 yılına uzayan süreçte oluşan devrimsel hareket, XX. yüzyılın uluslararası dengelerine büyük

---

³ Mehmet Ali Bingöl, "Rus Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşı". Basılmamış YL Tezi. T.C. Marmara Üniversitesi, (İstanbul: 2006), s. 13.

⁴ Bingöl, "Rus Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşı", s. 15.

⁵ Çınar, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü", s. 48.

⁶ John Gerard Ruggie, "What Makes The World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge, International Organization", vol. LII, No. 4, s. 855.

çaplı bir etki göstermiştir. Bu dönem, savaşın getirdiği yıkım, basın ve meclis temelli propagandalar vasıtasıyla, halkın güvenine dayalı bir hükümet isteğiyle harekete geçen devrimci akımları içinde barındırmaktadır.

Stratejik olarak, birçok alanda süren jeopolitik rekabetle birlikte gelişen işbirliği, Rusya ile Türkiye arasındaki ilişkilerin başlıca dinamiğini oluşturmaktadır. Tarih boyunca, Türkiye ve Rusya: Ortadoğu, Karadeniz ve Kafkasya havzasında güçlü bölgesel aktörler olmuşlardır. Her iki devletin gelişimi, var olan bu potansiyel tarafların etkin olduğu bölgelerde çatışan çıkarlardan kendi payını almıştır. Taraflararası ilişkiler sadece siyasi alanla sınırlanmamış, gelişimde etkin olan ticari, ekonomik ve enerji sahalarında da işbirliği sağlanmıştır.

Günümüze kadar gelen, karmaşık dinamikler, çok boyutlu parçalar ve çok katmanlı alanlardan oluşan Rusya Türkiye ilişkileri, milattan önce gerçekleşen Türk göçlerine kadar dayanabilmektedir. Türk göçlerinin kuzey kanadındaki topluluklar Ukrayna bozkırlarında Slavlarla birlikte yaşam sürmüşlerdir. Osmanlı Devleti (Türkiye) ve Moskova Knezliği (Rusya) arasında elçiler vasıtasıyla dostluk ve işbirliği niyetiyle başlayan ilişkiler, savaşların öne çıktığı, köklü çekişme, güvensizlik ve kuşku üzerine devam etmiş ve büyük tarihi serüven çizmiştir. Bununla birlikte, coğrafi olarak birbirlerine bağlı bulunan devletler karşılıklı işbirliğine muhtaç olmuşlardır. Ruslar doğal zenginliklerini güneye ulaştırmak için Osmanlı denizlerine ihtiyaç duymuşlardır. Kendi gücünü hep zirvede tutmaya çalışan Osmanlı'nın da Orta Asya ve Türkistan'daki kaynaklara erişimi gerekmektedir.

Tarihçiler, iki devlet arasındaki diplomatik ilişki tarihini, III. İvan'ın II. Sultan Beyazıt döneminde Osmanlı sarayına elçi göndermesiyle başlatmaktadırlar. Bu seferin ardından Osmanlı sarayı, Rusya'yla olan ilişkileri Kırım Hanlığı vasıtasıyla yürütmeyi karara almıştır. Devamında, Kanuni Sultan Süleyman tarafından tasarlanan ve Sokullu Mehmet Paşa tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan Don-Volga kanalı projesi Rusları Orta Asya ve Kafkaslarda durdurmaya yönelik olmuştur. XVII. yüzyılının ortalarına kadar Kırım Hanlığı'na vergi ödeyen Moskova Devleti Ukrayna'da toparlandıktan sonra 1678'de

Kırım Hanı ile savaşa girecek kadar güçlenmiştir. Lakin çatışma Rusların mağlubiyeti ve Bahçesaray Antlaşması'yla bitmiştir. Avrupa devletleriyle karşılıklı ilişki kurmaya hevesli olan Rusya, Türkiye'ye karşı oluşturulan Kutsal İttifak'a (1683) katılmıştır. İkili ilişkilerin sıcaklaştığı tarihler bundan sonra başlamıştır. Rusya'nın doğal zenginliklerini farklı noktalara ulaşılması açısından önemi oldukça büyük olan Azak Kalesi 1696'da I. Petro tarafından Türkiye'den koparılmıştır. Rusya Türkiye arasında doğrudan ilişki İstanbul Antlaşması (1700) ile gerçekleşmiştir. Antlaşmaya göre, Azak kalesi Ruslara verilmiştir. Güçlenmekte olan Rusya, Türkiye'ye karşı bir sonraki ciddi girişimini 1711'de Prut'ta gerçekleştirmiştir. Petro'nun ordusu, Prut nehrinde Baltacı Mehmet Paşa tarafından kurulan abluka sonucu, 1711'de Prut Antlaşması'yla dağılmış ve Azak kalesi Türkiye'ye geri verilmiştir. Bu antlaşmayla, Rusya muhtemel kaybı önleyebilmiş lakin eskisi gibi Kırım Hanlığı'na vergi vermek zorunda kalmıştır. 1722'de Osmanlı tarafından "orta elçi" sıfatıyla Nişli Mehmet Ağa Rusya'ya gitmiştir. Vyana yenilgisinden kısa süre sonra kendini toparlayan Türkiye, dış politikada denge üstünlüğünü koruyabilmiştir. 1736'da Rusya, Avusturya İmparatoru VI. Karl'la ittifak halinde Türkiye'ye karşı savaş başlatmıştır. Belgrad Antlaşması'yla (1739) biten savaş sonucu Osmanlı, Azak kalesini yıkarak bölgeyi tarafsız hale getirmiştir. Askeri anlamda Rusya'nın yenilgisi sayılan Belgrad Antlaşması'na göre, Ruslar Karadeniz'de savaş ve ticaret gemileri bulunduramazlardı. Antlaşma gereğince, taraflar karşılıklı elçi gönderme kararı almış ve Mehmet Emni Efendi Rusya'ya gönderilmiştir.

II. Katerina'nın Lehistanın iç işlerine karşması sonucu, Leh mülteciler Osmanlı'ya sığınmıştır. Mültecileri takip eden Ruslar hem Lehlileri hem Müslümanları katledince III. Mustafa 1768'de Rusya'ya harp ilan etmiştir. Savaşın görünür sebebi Leh mülteciler olsa da asıl hedef Kırım toprakları olmuştur. 1774'e kadar süren savaş Türkiye'nin kara ve denizde mağlubiyetiyle sonlanmıştır. Savaş Türkiye tarihinde dönüm noktası olarak nitelenen Küçük Kaynarca Antlaşması'yla son bulmuştur. Kırım ve Kerç boğazları, Dnepr ve Dnestr arası geniş topraklara sahip olan Ruslar Kırım'ın bağımsızlığını da kazanabilmişlerdir. Osmanlı tarihinin en ağır antlaşmalarından olan Küçük Kaynarca ile Ruslar sınırlarını Kuban nehrine kadar çekmiş oldular. Türkiye Rusya arasında bitmek

bilmeyen Kırım sorunu 1779`da Aynalı Kavak Tenkihnamesi ile sonlanmış ve Kırım bağımsızlık kazanmıştır. Çok geçmeden Rusya Kırım`ı (1783) işgal etmiştir. 1787`de iki devlet arasında çıkan savaşa bu sefer Avusturya`da katılınca Osmanlı mağlubiyete mahkum olmuş ve Fransız İhtilali dönemine denk gelen savaş, Yaş Antlaşması`yla (1792) bitmiştir. Bu antlaşma bir önceki antlaşmaları sabitlemekle birlikte, Bogdan Voyovodalığı ve Tuzla toprakları üzerindeki Osmanlı hakimiyetini kısıtlamıştır. Yaş Antlaşması sonucu III. Selim ordunun yenilenmesi gerektiğinin önemini anlamış ve yönetimde sistemin iyi gitmediği ortaya çıkmıştır.

1828-1829`da Osmanlı donanmasının Avrupalı güçler tarafından tamamen yakılmasını fırsat olarak kullanan Rusya, Türkiye`ye saldırmış ve Ahıska, Kars, Erzurum`u işgal etmiştir. Edirne Antlaşması`yla biten çatışma sonucu Osmanlı, Balkanlarda egemenliğini kaybedir duruma gelmiştir. Devamında, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa isyanında zorlanan Osmanlı, Rusya ile ittifak kurmak mecburiyetinde kalmıştır. Hünkar İskeleyi Antlaşması`yla (1833) Rusya gerektiğinde Osmanlı`ya askeri ve mali yardım gösterecekti. Boğazlar konusuna dikkatleri yönelden bir diğer faaliyet Londra Boğazlar Sözleşmesi olmuştur. Yenilenmesi imkansız görünen Hünkar İskeleyi Antlaşmasını mütakib tarihte, Boğazların hukuki statüsünü belirleyen, Londra'da İngiltere, Rusya, Avusturya, Prusya, Fransa, ve Osmanlı tarafından imza edilen "Londra Boğazlar Antlaşması" (1841)⁷ Boğazlardan savaş gemilerinin geçişini engellemektedir.

Avrupa`nın politik ekseninde kendine yer edinen Rusya, I. Nikolay döneminden itibaren Osmanlı`yı "Hasta Adam" olarak nitelendirmiş ve Balkanlardaki Ortodoks Hristiyanlarına kendi himayesini sunmuştur. Balkanlara artan baskıyı hisseden Türkiye, 1853`te Rusya ile savaşa başlamıştır. Tarihe, Kırım Savaşı (1853-1856) olarak geçen bu çatışma zamanı, İngiltere ve Fransa Osmanlı`nın yanında yer almıştır. Savaş Paris Antlaşması (1856) ve Rusya`nın mağlubiyetiyle bitmiştir. Vyana Kongresi`nden (1815) sonra Avrupa`da etkin güç haline gelen Rusya Paris Antlaşması`yla (1856) büyük nüfuz kaybı yaşamıştır. Paris Antlaşması gereğince, Küçük Kaynarca Muahedesi`nin şartları

---

⁷ Muharrem Dördüncü, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi <https://sbd.aku.edu.tr/III1/6.pdf> (erişim: 01.10.2020)

kaldırılmış, Karadenize ticari gemiler hariç hiç bir harp gemisinin geçişine izin verilmemiş, kıyı şeritlerine askeri tersane yapılmasına yasak konulmuştur. Karadeniz tarafsız hale getirilmiştir.⁸ Kırım Savaşıyla, Rus- Türk mücadelesinde neredeyse 150 sene devam eden yenilgi Avrupalı müttefiklerce durdurulabilmiştir.⁹

1870`de dünya politik alanında kendine güçlü yer etmeye çalışan Rusya, Paris Antlaşmasının tarafsızlık koşullarından çekildiğini tek taraflı olarak ilan etmiştir. Bu istek, antlaşma imzalayan diğer devletler tarafından da kabul edilince (1871), Çarlık Rusya Karadenize harp gemileri çıkarabilmiş ve kıyı şeritlerinde tersaneler inşa etmiştir.¹⁰ Karadenize donanma çıkarma hukuku elde eden Rusya Kırım yenilgisinin hesabını görme amaçlı, 1877`de yeniden Osmanlı`ya savaş ilan etmiştir. 93 Harbi (1877-1878) olarak bilinen bu savaş, Osmanlı tarihine en ağır mağlubiyet olarak kazanmıştır. Ruslar hem Balkanlar hem de Kafkasya`dan saldırarak Türkiye`yi mağlup etmişlerdir. Ayastefanos Antlaşması`yla (1878) biten savaş sonucu, Türkiye Avrupa toprakları ve Kafkasya`yı kaybetmiştir. Ardından, Avrupa devletlerinin işe karşımasıyla Berlin Kongresi (1878) tertip edilmiş ve Balkan devletlerine bağımsızlık verilmiştir. Devamında, Rus –Japon Savaşı (1905-1907) sonucu ağır mağlubiyetle yüzleşen Rusya yönünü yeniden Balkanlara çevirmiştir. Balkanlarda etkin bir siyaset izlemeye çalışan Rusya, Balkan Savaşları`nın çıkmasında en önemli provokatör olmuştur. Balkanlar ve İtalya ile savaşın ardından herkese Boğazları kapalı ilan eden Türk ordusunda, zamanla Almanların çoğalması, Boğazların yönetiminin Avrupalı devletlere kısıtlanacağını belirtisi olmuştur. Bu saatten sonra Türklerin Almanlara karşı savaşacakları ya da onun düşmanları ile müttefik olacakları fikri tam olarak absürt görülmüş ve kabul edilemez hal almıştır.

Çalışmanın Amacı

---

⁸Erdoğan Keleş, Kırım Savaşı`nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1156/13604.pdf>(erişim:01.10.2020)

⁹ İlyas Topsakal, “Tarihi Süreçte Rusya Türkiye İlişkileri”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt III/ 2, (2016), s. 44.

¹⁰ Selim Kurt, Türk- Rus İlişkilerinde Karadeniz: Rekabet mi, İşbirliği Sahası mı? <https://www.researchgate.net/publication/322098598> (erişim: 01.10.2020)

Bu tarihi olayların akabinde gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı'nın aslında İstanbul ve Boğazlar uğruna başlatıldığını, Rusların savaşa girme nedeni İstanbul'u almak olduğu bilinmektedir. Hatta Sazanov yazılarında “biz İstanbul için gittik ama karşımıza Türk ordusu sunulduğunu” ifade etmiştir.¹¹ Araştırma esnasında anlaşılmaktadır ki, II. Nikolay ne yapıp edip İstanbul'a sahip olmak için çabalamış ve Akdeniz'e, İngiliz müdahalesi olmadan çıkış hakkı kazanmak istemiştir. Bu nedenlerden dolayı Ruslar, hızlı bir şekilde İstanbul'u ele geçirmeyi planlamışlardır. “Barış Aleyhine Anlaşma” (*Zagovor Protiv Mira*) kitabında yer alan “İstanbul için Boğazlara!” başlıklı bölümde Sazanov'un Deniz Bakanlığından dretnotları talep etmesi meselesi şu şekilde yer almaktadır; “Üst düzey gizlidir!!”*Arz ederek sormak isterdim ki, Sayın bakanımız lütfen bana bildirsın, Karadeniz'deki en güçlü ve modern dretnotlarımız ne zaman aktif kullanıma verilecektir?.*¹² Savaş planları incelendiğinde mantıklı olarak o dönemde İtilaf devletlerinin her açıdan: ister ekonomik, isterse de askeri güç açısından İttifak devletlerinden kat be kat güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Savaşın birkaç yıla sonuçlanacağı bu güç dengesizliği ekseninde beklenilmekteydi. Rusya politikacıları da (Sazanov, Stolipin) kendi çapında savaşın çok hızlı biteceğini ve birkaç yıla sonuçlanacağını tahmin etmişlerdir.

Savaşın sonlarına doğru tarih kendi eksenini çizmiş ve Rusya bu durumdan kendi payını almıştır. Savaş hem Rus tarihini hem tarih yazımını derinden etkilemiştir. Aslında, Rusya savaşa tahminen 15 milyon insan sokmuştur.¹³ Çarlık Rusya ordusunun içeriği de kapsamlı ve çeşitli olmuştur. Çünkü Rusya'daki millet çoğunluğu bu rakamda neredeyse eşit şekilde paylanmıştı. Barikatlarda farklı kültürlere sahip insanların yaşaması kendiliyinden büyük tehlike arz ediyordu. Askerlerin hem kültür hem eğitim durumunun farklı olması, Rus ordusunda küçük kıvılcımdan büyük patlamanın oluşmasına olanak sağlayacaktı. Savaşın başlarında Rus ordusunun içeriğinde herhangi büyük sıkıntının oluşmamasının en büyük sebebi komuta heyetinin Çara bağlı soylulardan olmasındaydı.

---

¹¹ Арутюнян, А., *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, (Айастан:1971), s. 83.

¹² Брюханов В. А., *Заговор Против Мира, Кто Развязал Первую Мировую Войну*, (Москва: Астрель, 2005), s. 23.

¹³ Strachan Anthony, *Birinci Dünya Savaşı*, (Say Yayınları; 1. baskı 2014), s. 101-102.

Rus ordusu genellikle katı komuta sistemine sahip ordu olduğu için komutanın tarafı ordunun tarafını belli etmiş oluyordu.

1917 Rusya'sının ülke içi durumu incelenildiğinde, savaştan ve yıkımdan bıkan toplum için birçok seçenek, birçok siyasal akımın mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Mart 1917'de Çar II. Nikolay'ın tahttan çekildiğini açıklamasıyla beraber, Çarlık Rusya'sı tarihin tozlu raflarında yerini almıştır.¹⁴ Durum analizi yapıldığında Bolşeviklerin, iktidarı ele geçirmek için en uygun zaman olduğunu düşündükleri Ekim 1917'de, popülerliği ve arkalarına aldıkları destekle beraber seçilmiş hükümeti Vladimir İlyiç Lenin önderliğinde lağv etmişlerdir. Tarihe, 1917 Bolşevik İhtilali olarak geçecek devrim, birçok araştırmacı ve tarihçiye göre, Rusya için yeni bir başlangıç olarak görülmesine rağmen, devrimin ardından gelen 3-4 yıl boyunca Rus toprakları, girmiş olduğu Birinci Dünya Savaşı'nın ağır sonuçlarına benzer şekilde bir iç savaşı beraberinde getirmiştir.¹⁵ Sonradan, din, dil, ırk ayrımı yapılmaksızın Rusya içerisinde yaşayan tüm halkların kardeşliği propagandası yapılarak çıkılan yolun, bir süre sonra gerçekleri yansıtmadığı anlaşılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Birinci Dünya Savaşı zamanla, hem Türkiye hem de Rusya tarihçiliğinde akademik araştırma alanına ve bazen de sanatla kültürün ilgi alanına dönüşmüştür. Rusya tarihçiliğinde savaş ve savaş sonrası dönem daha çok devrim döneminin tarihi bakışı ile araştırılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı Türkiye Rusya kaşırmasından çok Rusya Almanya karşıdurmasını merkezi odak noktası konumunda tutmaktadır. Savaş bittikten sonraki ilk senelerde Rusya'da yapılan çalışmalarda ve tarihi eserlerde Almanya, olayları kızıştırıran, Türkiye politikasını manipule eden ve savaşı başlatan en büyük suçlu taraf olarak gösterilmektedir. 1917 Devrim'inden sonra yazılan eserlerin içeriği ise tamamen değiştirilmiştir. Özellikle, Brest ve diğer antlaşmaların ardından Ankara ile kurulan ilişkiler ılımaya başlamıştır. Tam da bu dönemde İtilaf birliklerinin gizli ve agresif

---

¹⁴ Elnur Hasan Mikail, *Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007), s. 72.

¹⁵ Ramin Sadıkov, "Şubat Devrimi'nden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XXIX/48 48, (2016), s. 73.

planlarının yer aldığı belgeler basılmış ve toplu halde yayınlanmıştır. Bu belgeler incelendiğinde, Birinci Dünya Savaşı'nın gizli planları yani, Türkiye'nin Asya kısmının paylaşılması ve İstanbul'un bölünmesi meselelerinin açıkca yer aldığı anlaşılmaktadır. Zira bu belgelerin basılması ile Çarlık Rusya'sının tüm planlarının üstü açılmış; İngiltere ve Fransa ile birlikte, Türkiye ve İstanbul'u aralarında paylaşmak istedikler ile ilgili gizli gerçekler ortaya çıkmıştır.

Türkiye'nin ve Rusya'nın savaşa girme meseleleri hem Rus hem Türk tarihçiliğinde her zaman aktüelliğini koruyan öğelerdendir. Bu dönemi araştıran tarihçilerin eserleri incelendiğinde, birçok farklı bakış ve eleştiri görülmektedir. Bunların yanı sıra kalıplaşmış yaklaşımların mevcut olduğu ve bu yaklaşımların değişiminin hem zor hem de büyük zaman aldığı da bilinmektedir.

Günümüz çalışmaları incelediğinde, Rusça yazılan kaynaklar ve belgeler ışığında Türkiye tarihinin pek fazla araştırılmadığı görülmektedir. Bu durum, Rusça yazılan geniş kaynak bazlı bir araştırmayı mühim kılan nedenlerdendir. Araştırma sırasında dikkat çeken en önemli husus, Sovyet ve Çarlık dönemi yazılarının eleştirel yaklaşımlarının birbirinden pek farklı olmadığıdır. Özellikle, Sovyet dönemi yazarlarının eserlerinde, dönemin politik komünist sistem propagandasından dolayı Osmanlı, "kapitalist" ve buna bağlı olarak sömürgeci bir devlet olarak nitelendirilmektedir. Bu bağlamda, kaynaklarda, siyasi ve politik açıklama gerektiren bölümler, eleştirel değerlendirilmiş ve tüm olumsuz detaylar sömürgecilikle bağdaşmıştır.

Ardından, 1920-1930'larda Sovyet dönemi yazarları Çarlık Rusya'sının Türkiye üzerinde uygulamak istediği işgalci politikayı eleştirmişlerdir. Artık yazarların bu savaşta odak noktası Türkiye'nin İttifak devletlerine katılması büyük güçler arasında git gel yaşaması ve Rusya'ya karşı tavır alması meseleleri olmuştur. 1920-30'lu yıllara ait yazılarda Yakın Doğu, Kafkasya ve Karadeniz olayları üzerinde daha fazla durulmuştur. 1980'de SSCB'de "Yenilenme hareketi" başladıktan sonra tarih yazımında da ciddi değişimler yaşanmıştır. Artık tarihçiler için geniş çalışma alanı oluşturulmuş ve bazı yasak konular araştırılmaya açılmıştır. Bu yasak konulardan biri de Türkiye ve Türklerin tarihi olmuştur.

Çalışmanın Araştırılma Düzeyi

Ruşça kaynaklar bazen Türkiye tarih yazılımında bilinenlere tamamen zıt bilgiler sunmaktadır. Çalışma, bu bilgilere yer vermekle Rus bakış açısını olduğu gibi yansıtmayı hedeflemiştir.

İncelenildiğinde anlaşılmaktadır ki, Rusların Türkler ve Türkiye ile ilgisi çok eski tarihlere dayanmaktadır. Bu gerek iki ulusun tarihi temaslarından ve gerekse büyük devlet olma gereğinden kaynaklanmıştır. Ruslar bilhassa, Çarlık döneminde kendileri gibi büyük bir imparatorluğa sahip Türkiye ile hayli ilgilenmiş, onunla ilgili bizleri gıpta ettirecek çok sayıda araştırmalar yapmışlardır. Türk ilim âleminin, Rusların bizlerle ilgilendiği derecede Rusya (veya SSCB) ile ilgilenmemiş olduğu ise maalesef bir gerçekliktir. Rusya'nın Türklerle bilimsel olarak ilgisi XVIII. yüzyıldan itibaren başlamış olmasına rağmen bundan çok önceleri de yani IX. ve X. yüzyıla ait Rus vakayinamelerinde (letopis) de Türklerle ilgili bilgilere rastlanmaktadır.

Rus bilim adamları, Türklerle ve Türkiye'ye bakış açılarını genelde iki kategoride mütalaa etmektedirler. Bunlardan birincisi, Türkiye'de yaşayan veya Türkiye yönetimi altında bulunan Türkler "Türk"ler (Turok) olmuştur. İkincisi, Rusya İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki değişik adlarla bilinen Türk halkları ise "Turki" (Tyurskih Narodov) diye adlandırılarak ayrı ayrı incelemeye tabi tutulmuştur. Dolayısıyla başta Şarkiyat ilmi daha sonra ise Türkoloji (Türkiyat) ilmi içinde incelenen Türkler, Rus ilim geleneğinde iki ayrı branş şeklinde geliştirilmiştir. Türk Tarihi denildiğinde Rus ilim dünyası Türkiye Tarihi'ni (Osmanlı Tarihi'ni) anlamakta, Türkiye (Osmanlı Devleti) sınırları dışında kalan Türklerin tarihi ise "Türki Halkların Tarihleri" şeklinde genelde ayrı ayrı mütalaa edilmektedir. Dolayısıyla, Rusların Türk Tarihine bakışı incelediğinde ister istemez bu nevi bir ayırıma girilmektedir.¹⁶ Bu bağlamda araştırmada, Osmanlı ibaresi yerine Türkiye tanımının kullanılmasına özen gösterilmiştir.

---

¹⁶ Nadir Devlet, "Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliğinin Türk Tarihine Bakışı", *Avrasya Etütleri*, 4 (Kış 1995/96 Özel sayı), s. 48

Araştırmaya katkı sağlayan kaynaklar arasında benzer yaklaşım XX. yüzyıl Türkoloji araştırmacısı olan N. G. Kireev`in ve Rusya Akademik Bilimler Enstitüsünün Şarkiyatçılık bölümü yayınlarında da gözlemlenmektedir. Bu yayınlarda ilaveten, Rusya ve Türkiye`nin son dönemlerindeki birbirine karşı tavırları ve savaşın başlatılması meseleleri detaylı incelenmiştir.

Birinci Dünya Savaşı`nın başlanmasına ilişkin derli toplu yazılardan biri B. P. Kutuzov`a aittir. Onun yazdığı “*Oshibka Russkogo Tsara: Vizantiyskiy soblazn*” (Rus Çarının Suçu: Bizans Yanılgısı) kitapta yazar, Rusya`nın o dönemki politikasını tamamen eleştirmektedir. Özellikle, Türkiye ile olan politikayı ve İstanbul`u zapt etme planlarını eleştiren yazar, bunu somut çöküşe götüren sebep olarak nitelendirmektedir. İddiaya göre, İngiltere ve Fransa, İstanbul planını ortaya atarak Rusya`yı savaşa sürüklemişlerdi. Bu nedendendir ki, Çarlık döneminin Rus politikacıları Türkiye`nin ne tarafsız kalmasını ne de onların tarafında yer almasını istemişlerdir.

Konu ile ilgili yazılan bir başka kaynak Y.V. Lunevoy`un “*Bosfor i Dardaneli*” (Bosfor ve Çanakkale Boğazı) eseridir. Yayınlanmış arşiv belgeleri ve basılan diplomatik evraklardan yararlanarak yazılan kitap orijinalliği ile dikkat çekmektedir. Yazar kitapta, 1908 ve 1914 arası Rusya`nın Boğazlar politikasını incelemiştir. Kitaptan, o dönem Rusya sarayının esas planının Karadeniz ve Boğazları ele geçirmek olduğu anlaşılmaktadır. Daha *Sarayevo Olayı`ndan* çok önce Petersburg sarayında Boğazlar ve Karadeniz meseleleri konuşulmuş, tartışılmıştır. *Sarayevo Olayı`ndan* çok önce savaşın başlatılması ve bu savaşa Türkiye`nin dahil edilmesi gerekli görülmüştür. Bu durumda, Türkiye`nin ne tarafsız kalması ne de Rusya ile aynı tarafta yer alması mümkün olacaktır.

Araştırmayı daha nitelikli kılmak adına, Rusya Türkiye çatışmasının en sıcak bölgesi olan Kafkasya Cephesi hakkında detaylı ve zengin içeriği olan kaynak A. Arutunyan`ın “*Kafkaszskiy Front 1914-1918*” eseridir. Kitap olaylara taraflı yaklaşmayı tercih etse de bilgi ve içerik açısından zenginliği ile dikkat çeken kaynaklardandır.

Ruslar Birinci Dünya Savaşı`nın araştırılmasında sadece bilim adamlarını değil asker ve komutanları bile bilimsel araştırmalar yazmaya teşvik etmişlerdir. Asker geçmişine sahip

tarihçilerden en bilineni N.G. Korsun ve A. M. Zayanchkovskiy olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nda subay olarak görev yapan sonra Rusya Askeri okulunda öğretmen olan N. G. Korsun Türkiye askeri sistemi ve Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin yeriyile ilgili bilgiler içeren yazılarıyla dikkat çekmektedir. “*Pervaya Mirovaya Voyna Na Kafkazskom Fronte*”, “*Turtchiya*”, “*Sarikamishskaya Operachiya*”, “*Erzurumskaya Operachiya*”, “*Eleşkirt i Gamadanskaya Opreachiya*” eserleriyle alana büyük katkıları olan Korsun'un diğer Rus yazarlarla kıyaslandığında daha tarafsız mevki sergilediği de bariz görülmektedir.

Rusça kaynaklarda savaş arifesindeki politik durum anlatılırken, taraflı yazılım fazlasıyla hissedilmektedir. Yazılarını propaganda aletine dönüştürmüş taraflı tarihçiler, hipotezlerini kanıtlamak için dönemin idari sistemini kendi bakış açılarıyla eleştirmekte¹⁷ ve sosyalist sisteme sahip olmayan, dolayısıyla “*yetersiz*” bir yönetim şekli ihtiva eden bir sistem olarak nitelendirmektedirler.¹⁸ Kimi zaman Jön Türkler, kimi zaman Genç Türkler olarak adlandırılan İttihat ve Terakki hükümeti, Rusça kaynaklarda eleştirel yaklaşımla okuyuculara sunulmaktadır. XIX. – XX. yüzyıllarda Türkiye'de doğunun sömürge ve koloni devletlerine özgü olan genel bir durumun mevcut olduğu belirtilmekte, kapitalizmin yaygınlaşması ve bununla ilintili olarak milli burjuvazinin teşekkülü sürecinin başladığı¹⁹ anlatılmaktadır. Farklı bakış açısıyla yazılan kaynaklar incelenildiğinde, Rusça kaynakların tarihi vukuatları, detaylı incelemeden direk propaganda aletine dönüştürdüğü anlaşılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'na Türkiye'nin dahil olması, bağlanan antlaşmalar, politik manevralar, Boğazlar'dan Goben ve Breslau'nun geçişi, Karadeniz filosunun saldırısı,

---

¹⁷ Шаццлло В., *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы.* (Олма: Пресс, 2003), s. 8-9; Маслов П. П., *Империализм И Война,* (Москва: 1917), s. 12; Могилевич А. А., *На Путиях К Мировой Войне 1914-1918,* (Москва : ОГИЗ, 1940), s. 5-6; Анатолий Миллер, *Очерки Новейшей Истории Турции,* (Москва: Академия наук СССР, 1948), s. 22.

¹⁸ Araştırmada kullanılan kaynakların büyük bölümü Sosyalist döneminde yazılmıştır. Bu nedenle, kendi politik tutumunu yansıtmayan bütün diğer oluşumlara yabancı bakılmaktadır. 1914'ten önceki yazıların eksersi dünya tarihi hakkında bilgiler arasında Türkiye'yi pek bulundurmamıştır. Bu bağlamda araştırmada kullanılan kaynaklar Sosyalist Devrimi sonrası dönemde yazılmış ve onların politik yaklaşımını sunmuştur.

¹⁹ Найт, Э.Ф. *Революционный Переворот В Турции,* (Москва:1914), s. 28; Айрапетов, О.Р., *Последняя Война Императорской России,* (Москва: Три квадрата, 2002), s. 15.

Türkiye`nin asker toplaması, subay hazırlığı, ittifakların oluşması vs. gibi önemli ve dünya politik gidişatını etkileyen olayların açıklanması Rusça kaynaklarda oldukça ilginç bir şekilde yorumlanmıştır. Genelde, Rusça yazılan metinlerde, Türkiye`nin Almanya`nın emirleri ile ilerlediği hatta daha da ileri giderek Türkiye askeri ve siyasi idari kurumlarının Alman ajanları ile doldurulduğu iddia edilmektedir. Türkiye`de üst subayların bir çoğunun Almanya`da eğitim gördüğü ve Alman sistemini kendi devletlerine taşıma istekleri özenle vurgulanmaktadır (E.A. Adamova, O.R. Ayrapetov, İ.L. Buniç vd.).

Bunun yanı sıra Osmanlı sultanının idarede yetersiz olduğu ve o zamanki siyaset adamlarına söz geçiremediği yazılı metinlerde en çok değinilen konulardandır. İttihat ve Terakki`nin idari sisteme sahip çıkması ve onu istedikleri gibi yönlendirmesi Rusça metinlerde abartılarak eleştirilmektedir. Kaynaklarda bazen yerel halkın sömürüldüğü, bazen de Türkiye`nin büyük devletler tarafından sömürüldüğüne dikkat çekilmektedir. Ama en çok üzerinde durulan ve hemen hemen tüm yazılı metinlerde değinilen konu Türkiye`nin Rusya`ya saldırı için Birinci Dünya Savaşı`na girdiği iddiasıdır. Bunlara rağmen bazen de Türkiye topraklarının çok önemli stratejik ve ekonomik konumda yerleştiği, büyük devletlerin bu topraklarda gözü olduğu ve etnik farklılığın bu topraklarda zenginlik teşkil ettiği de yazılarda geçmektedir (G.Z. Aliyev, K. Kautskiy, M.S. Lazarev).

Kaynaklar incelenildiğinde, Rus tarihçiliğinde uzun zamandan beri mevcut olan “geleneksel” yaklaşımın egemenliğini sürdürdüğü farkedilmektedir. Bu “geleneksel” yaklaşıma göre Türkiye, suçlu konumuna getirilmiş ve Rusya ile savaşın başlatılmasında en büyük etken olarak ortaya konulmuştur. İlginçtir ki, bu konu ile ilgili kitaplar düşük nushalı basılmakta ve sadece ilgilenen çevrenin elinde bulunmakta idi.²⁰

---

²⁰ Kamil G. Akhsanov, “The Problem of the Entry of the Ottoman Empire in the First World War From the Point of View of Russian And Turkish Historians”, Bylye Gody, Volume XXXVII/3, (2015), s. 729.

Çalışmanın oluşumunda, kaynak olarak, Rus basınının o dönemde etkili olan “*Ruskoe Slovo*”, “*Novoe Vremya*” “*İzvestiya*”, “*Pravda*”, “*Kaspiy*”, “*Kafkaskiy Rabochiy*”, “*Vestnik Kafkazskoy Armii*” gazete ve dergilerinden yararlanılmıştır.

Çalışmayı daha verimli ve geniş alanlı tutmak için Azerbaycan'ın Tarihi Arşiv Belgeleri (XIX.-XX. yüzyıllara ait kayıtlar), Gürcistan Milli Devlet Tarihi Arşivi ve Gürcistan`ın Yakın Tarih Arşivi Belgeleri kullanılmıştır. Bu belgeler, koleksiyonda yer alan materyalin, Birinci Dünya Savaşı'nın son safhasında Azerbaycan'ın Kuzey-Batı bölgesindeki sosyo-politik durum, siyasi figürler ve bir bütün olarak Gürcistan-Türkiye ve Türkiye-Azerbaycan ilişkileri hakkında değerli bilgiler içermektedir. Çalışma, Rusya Federasyonu ve Türkiye Cumhuriyeti`nin arşiv ve kütüphanelerinin verimliliğinin yanı sıra, İngiltere, Azerbaycan ve Gürcistan arşivlerinden de elde edilmiş malzemelerin Birinci Dünya Savaşı dönemini öğrenmek için ne kadar büyük bir değere sahip olduğunu göstermektedir.

Araştırmayı daha verimli kılmak ve kaynakları artırmak için İSAM (İslam Araştırmaları Merkezi`nin) Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Orhan Kemal İstanbul İl Kütüphanesi, Sakarya Üniversite Kütüphanesi, Ankara Merkezi Devlet Kütüphanesi, Ahundov Adına Azerbaycan Merkezi Kütüphanesi`nden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra birincil kaynak olarak arşiv materyallarının zenginliğinin temini için ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Genelkurmay ATASE Arşivi, Türk Tarih Kurumu Arşivi, TİTE (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi)`nden yararlanılmıştır.

Araştırmanın kapsamını geniş tutmak ve en ince detayları bile gözden kaçırmamak amaçlı Rusya`da da araştırmalar yapılmıştır. Rusya Federasyonu`nun kütüphanelerindeki araştırmalarla, konu en ince detaylarına kadar, nitelikli olabilecek şekilde incelenmiştir. Moskova`daki devlet kütüphanelerinden yani: Rossiyskaya Gosudarstvennaya Biblioteka (Российская Государственная Библиотека), Gosudarstvennaya Publiçnaya İstoriçeskaya Biblioteka Rosii (Государственная Публичная Историческая Библиотека России)`den gerekli kaynaklar elde edilmiştir. Petersburgdaki kütüphanelerden ise iki farklı şubesi olan Rossiyskaya Naçionalnaya Biblioteka

(Российская Национальная Библиотека) ve Tsentralnaya Gorodskaya Publіçnaya Bibloteka İmeni V.V. Mayakovskogo'nun (Центральная городская публичная библиотека имени В.В. Маяковского) zengin içeriğinden faydalanılmağa çalışılmıştır. Moskova'daki Rossiyskiy Gosudarstvenniy Voenniy Arhiv (Российский Государственный Военный Архив), Rossiyskiy Gosudarrstvenniy Voенно İstorіçeskiy Arhiv (Российский Государственный Военное Исторический Архив), Rossiyskiy Gosudarstvenniy Arhiv Soçialno-Politiçesko İstorii'den (Российский Государственный Архив Социально- Политической Истории) araştırma için gerekli bilgi ve kaynaklar alınmıştır. Petersburg'daki tarihi Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstorіçeskiy Arhiv (Российский Государственный Исторический Архив)'den alınan belgelerle araştırmanın öncelik detayları açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada, verileri/bilgileri sistematik bir şekilde toplamaya, onlar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya ve bilimsel yöntemler eşliğinde analiz etmeye garet gösterilmiştir. Bu işlem yapılırken özenli olarak belirli bir disiplin ve bir hipotez eşliğinde bilimsel kavramlarla zenginleştirilmiş veriler kullanılmıştır. Bilgiler/veriler ve kaynaklar toplanırken sistemli bir şekilde hareket edilmeye ve elde edilen bulguları sistemli halde sunmaya titizlikle çalışılmıştır. Kısmi olarak incelenen ilgili makale ve kitapların kaynakçalarının da konunun tespit edilmesine özenli katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Başarılı bir belgesel taramanın temel koşulu konuya ilişkin belgelerin bulunması, incelenmesi ve belli durum ya da görüşleri açığa çıkartacak bir senteze varabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılabilmesidir. Bu amaçla yapılan ilk iş, amaca uygun yayın taraması olmuştur. Kaynakları kullanırken özen gösterilen bir diğer konu eskilerin tekrarı olmayacak nitelikte teorik ve uygulama açısından yenilik getirecek titizlikte bir çalışma olmasına yeltenilmiştir.

Kaynaklar bazında incelenen araştırmada, verilere bağlı kalarak kendine uygun sunuş düzeni oluşturulmuş, konu iyice sınıflandırılmış, referanslar kesin ve ayrıntılı, akıl yürütmeler birbirlerini mantıklı bir biçimde takip etmiştir. Argümanların doğru yerde

kullanılmasına dikkat edilmiştir. Araştırmayı verimli kılmak, gerekli donanıma sahip olmak için yetenek ve kapasite çerçevesinde konu seçmeye özen göstermeye çalışılmıştır. Verileri toplarken titizlikle dikkat edilen husus seçicilik olmuştur, bu da araştırmamanın alanına girmeyen fazlalık niteliğinde bilgi ve birikimden kaçınılmakla gerçekleşmiştir. Bu bağlamda araştırma, tezi sınırlanmıştır. Ulaşılan her bir kaynağın araştırmanın ilgi alanına girip giremediğini tespit etmek için uygulanan en yaygın yöntemler kullanılmaya çalışılmıştır. Elde edilen kaynağın başlığı, altbaşlığı, kısmi içeriği özeti ve sonucuna bakarak böylece kaynağın araştırılan konuyla ilgili olup olmadığı eğer ilgili ise hangi bölüm veya başlıkların ilgili olduğu kısa sürede tespit edilmeye ve zaman kaybı önlenmeye çalışılmıştır.

Veriler ve kaynaklar okunularak, gerekiyorsa çeşitli yöntemlerle analiz edilmiş ve elde edilen bulgular kısmi olarak yorumlanmıştır. Veriler: araştırmanın konusu, amacı, hipotezi ve planı doğrultusunda işlenilmiştir.

Tezin araştırma niteliğine göre, kitap, makale ve kaynakların içeriğinden yararlanarak çalışmanın kendine özgü planı oluşturulmuş ve bu plan çalışmanın niteliğini daha da ilerleterek sürekli geliştirmesine yardımcı olmuştur. İncelenen, farklı nitelikte olan kaynaklarda tez konusunun anahtar kavramlarının belirlenmesi, kavramların Rus, Gürcü, İngiliz ve Azerbaycan dilinde olan karşılıklarının bulunmasına özellikle dikkat edilmiştir.

Araştırmanın Sınır Alanı

Teze, Birinci Dünya Savaşı öncesi Türkiye-Rusya ilişkileri ile giriş yapılarak, konunun özü yani savaşın başlama sebep ve bahaneleri, ardından da her iki devletin iç ve dış politik tavırlarının kaynaklarda yansımaları dahil edilmiştir. Ardından dünya devletlerinin hem Rus Çarlığı'na hem de Türkiye'ye baskı ve tepkileri araştırılmıştır. İttifakların oluşumu ve tarafların belirliliği teğit edildikten sonra her iki devletin savaşa katılma durumlarının kaynaklarda yansımalarına göz atılmış ve durum daha da belirginleştirilmeğe çalışılmıştır. Konunun sınır ve kapsamını dağıtmamak için bu kısım daha sathi araştırılmıştır. Savaşın öncesindeki Türkiye-Rusya ilişkilerine çok yer verilmemesinin esas sebebi konudan sapmamak ve konunun incelenmesini zorlaştırmamak olmuştur. Araştırma yabancı

kaynak bazlı özellikle de, Rusça kaynak bazlı olduğu için beklenildiği üzere Birinci Dünya Savaşı`na bakışın ve politik durumların genel nitelendirilmesi farklı bakış açıları ile değişik biçimde yorumlanmıştır.

Aslında bakıldığında tarih bilimi, boşlukta oluşan ya da oluşturulan bir bilim olmadığı gibi sürekli aynı şeylerin tekrarlanması da kabul edilemezdir. Bu anlamda tarih bilimi, özellikle daha önce yapılan çalışmalar üzerine inşa edilir ve diğer çalışmalarla ilişkilendirilir. Çalışma konusunu belirlerken dengeyi iyi korumak adına kaynak ve orjinallik hususuna özenle yanaşılmıştır. Bilindiği üzere, çok kaynak bulunan konularda konunun orjinalliği zayıflayabilir, az kaynak bulunan konularda ise orjinallik olduğu halde çalışma yapmak bir hayli zorlaşır. Ama çalışmanın özel yanlarından biri de ne kadar çok kaynak olursa aslında o kadar orjinal olacağını düşünmektir. Çünkü konu kaynak üzerine kurulmuştur, yani Birinci Dünya Savaşı`nı kapsayan Rusça olan kaynaklar konunun en esas niteliğini taşımaktadır.

BÖLÜM I: SAVAŞ ARIFESİNDE TÜRKİYE VE RUSYA'NIN SİYASİ DURUMLARI

1.1. Dünya Savaşı Öncesi Türkiye ve Rusya İlişkileri

Rusya – Türkiye ikili ilişkileri, başlarda ekonomik ve ticari ilişkilerle şekillense de sonradan siyasi ve askeri ilişkilerin yoğunlaştığı bir döneme geçmiştir. Nitekim tarihi gidişatta fark edilen, Rusya'nın bazen saldırgan bazen de güvenlikçi yaklaşımı, Rus – Türk ilişkilerinde bazı iniş çıkışlara sebep olmuştur. Bu tarihi gidişat, Türkiye'nin iç ve dış güvenlik politikasının şekillenmesinde ve olgunlaşmasında belirgin rol oynamıştır. Türkiye'nin bölgesel değeri, Rusya ile olan ilişkilerin boyutunu ve dengesini belirlemiştir.

Rusça kaynaklar ve belgeler genelde, ikili ilişkileri incelemeye önce, her iki devletin siyasi durumunu açıklamaktadırlar. Bu minvalde, Rusça belgelerde, Türkiye ve Çarlık Rusya'nın savaş arifesindeki iç politik durumunu incelemek gerekmektedir.

1.1.1. Rus Kaynaklarının Gözünden İttihat ve Terakki'nin Siyasi Faaliyetleri

İttihat ve Terakki hükümetinin ilk dönemlerinde yani Meşrutiyetin başlangıcında Rusya'yla ilişkiler kısmen sıcaktı. Aslında, bu dostane ilişkilerin kurulmasının asıl sebebi, her iki devletin kendi iç işlerini sabit halde tutmak olmuştur. Çünkü henüz bir yılını doldurmamış olan hükümetleri döneminde iç problemler aşılammış, İstanbul'daki I. Ordu'nun askerleri, Nisan ayında “İttihat-ı Muhammed'i” isimli cemiyetin üyeleriyle birlikte, Meclis önünde, hükümetin istifasını ve şeriatın yeniden tesisini talep etmişlerdir.²¹ Bunun ardından, olaylar daha da kaotik hal almaya başlamıştır. Adana'daki isyan ve Mahmut Şevket Paşa'nın komutasındaki ordunun bu isyanı bastırması olayları daha da alevlendirmiş, II. Abdülhamid tahttan indirilmiş, etnik veya milli cemiyetler yasaklanmıştır.²² İttihatçılar bu durumdan ders çıkarmaları gerektiğini ve dini duyarlılığı

---

²¹ Харламова Л. А., *Международные отношения и внешняя политика СССР. Сборник документов (1871 - 1957 гг.)*, (Москва:Отв. за вып Иванова,1957), s. 34.

²² Брюханов, *Заговор Против Мира, Кто Развязал Первую Мировую Войну*, s. 18.

göz ardı etmenin yanlış olduğunu kavramışlardır.²³ Kaynaklarda dikkat çeken bir diğer husus, İttihat ve Terakki'nin din karşıtı parti olduğu veya halkın tüm kesimine hitap edemediği iddiasıdır ki, bu varsayım hiçbir asil kaynağa dayanılmadan ileri sürülmektedir.

Ruslar, İttihat ve Terakki hükümetinin tarihi serüvenini, 1908-1918 yılları arasındaki üç tarihi döneme ayrılmaktadırlar: Birinci dönem – 23 Temmuz 1908'den, yani devrimin başlamasından, 1909 Mart'ın 31'indeki devrime kadar; İkinci dönem – 31 Mart 1909'dan 23 Ocak 1913'teki Babıali baskınına kadar; Üçüncü dönem – 23 Ocak 1913'ten 30 Ekim 1918'e yani, Türkiye'nin savaşta mağlup olup Mondros Mütarekesi'ni imzaladığı seneye kadar.²⁴ Hükümet bu dönemlerde, zamanla içeriden gerici ve etnik güçlerin, dışarıdan da yabancı güçlerin baskısına karşın, bu güçlere itidalli davranma kararı almıştır. İttihatçıların idaresinin ikinci döneminden itibaren, Türkiye'de “bilge devlet politikası” devri olarak adlandırılan bir dönem başlamıştır. Bu “bilgelik” İttihatçıların iç politikadaki anarşist-milliyetçi ve muhafazakar kesimle anlaşabilmesinde, orta yol bulabilmesinde görülmektedir.²⁵ Sonraki dönemde, İttihatçılar vaad edilen büyük değişimleri yapamadıkları için artık taktiklerini değiştirmiş, din adamlarından ve dış güçlerden şikâyet etmeye başlamışlardır.²⁶ Özüne dönme politikasına baş vurmak zorunda kalan İttihatçı hükümet savaşın son dönemlerinde, devletin de sermayedar ortak olduğu İtibarı Milli Bankası'nı²⁷ (National Credit Bank) kurmuştur.²⁸ Milli Türk burjuvazisinin mevkiini güçlendirmek maksadı ile hükümetin başarılı işler yaptığı kabul edilmektedir.

18 Nisan 1912'de toplanan yeni Mecliste İttihatçılar çoğunluk oluşturmuşlardır. Lakin bu İttihatçı hükümetin durumunu iyileştirememiştir. 1912'nin başlarında Rumeli'de, Arnavutluk'ta isyanların genişlemesi, Balkan devletlerinin Türkiye'ye karşı ittifak

---

²³ Манделштам А.Н., *Малотурецкая Держава*, (Москва: Наука,1963), s. 30.

²⁴ Гасратян М.А.- Орешкова С.Ф.- Петросян Ю.А., *Очерки Истории Турции*, (Москва: Отв. за вып. Иванова, 1983), s. 35.

²⁵ Брюханов, *Заговор Против Мира, Кто Развязал Первую Мировую Войну*, s. 29.

²⁶ Манделштам, *Малотурецкая Держава*, s. 32.

²⁷ Nihat Yılmaz, Osmanlı İtibarı Milli Bankası. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/44527.pdf> (erişim:01.10.2020)

²⁸ Брюханов, *Заговор Против Мира, Кто Развязал Первую Мировую Войну*, s. 32.

oluşturması, İttihatçı hükümeti istifaya sürüklemiştir. Oluşan kargaşayı kendi çıkarları doğrultusunda kullanan “Hürriyet ve İtilaf”²⁹ Partisi, Temmuz 1912`de hükümeti ele geçirmiştir. Sultan Reşat yeni hükümeti kurma vazifesini Kâmil Paşa`ya vermiştir. Kâmil Paşa`nın başkanlığı ile hükümete gelen “Hürriyet ve İtilaf” partisi hemen eyaletlerin liderlerine özellikle, “Zerrin” aşiretinin reisine devletten maaş tayin etmiştir. 20 Aralık 1912`de Cebeli Lübnan`a özerklik verilmesi hakkında ferman imzalanmıştır. İttihat ve Terakki Partisi, Hürriyet ve İtilafın bu politikasını “vatanı bölme”, “ihamet” olarak nitelendirmiştir. Hürriyet ve İtilaf Partisi`nin vermiş olduğu bu taviz, geniş halk kitleleri arasındaki saygınlığının azalmasına neden olmuştur.³⁰

1912 sonbaharında Balkan devletleri Türkiye`ye karşı savaş ilan etmişlerdi. I. Balkan Savaşında birleşik Balkan güçleri karşısında Türkiye mağlup olmuştur. Kâmil Paşa hükümetinin Edirne`yi Balkan Devletleri`ne vermeye razı olduğunu bildirmesinin ardından, muhalif İttihat ve Terakki Partisi hükümeti bu savaştaki mağlubiyetin iktidar partisinin diğer halklara daha fazla müsamaha göstermesi ile açıklamış ve bunu suç unsuru olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, 23 Ocak 1913`te İttihat ve Terakki komitesi Hürriyet ve İtilaf hükümetini devirmiştir.³¹ Ocak 1913`de 200 kişilik asker grubu hükümetin ikametgâhı olan Babıali`yi basmış ve Harbiye Nazırı Nazım Paşa`yı öldürmüşlerdir. Sadrazam Kâmil Paşa ise Enver ve Talat Paşa`nın isteği doğrultusunda istifa dilekçesini yazmıştır. Aynı gün Sultan Mehmet Reşat, Kâmil Paşa`nın dilekçesini kabul etmiş ve onun yerine Mahmut Şevket Paşa`yı hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. 1913`deki olaylar sonucu İttihatçıların üçüncü dönemi başlamıştır.<sup>32</sup> 1918 Ekim`ine kadar sürecek bu dönemin en önemli özelliği: Burjuvazi sınıfının yararına

---

²⁹ 1912`nin başlarında Milli Mecliste olan farklı muhalif partiler – “Ahali” (Ahali Fırkası-1910), “Osmanlı Demokrat Partisi” (Fırkai İbad -1908), “Mutedil Hürriyetperveran Fırkası”-1909,” İslahatçılar”(İslahati Esasiyeyi Osmaniye Fırkası-1909), Millet vd. “Hürriyet ve İtilaf” adlı yeni siyasi partide birleştiler. Bu parti Osmanlı`nın tamliğini korumaya odaklı tüm milletleri ayırım yapmadan savunmaya çalışan parti görünümünde idi (Гасратян.- Орешкова- Петросян, *Очерки Истории Турции*, s. 36).

³⁰ Aliyev, *Türkiye Birinci Dünya Mühâribesi Dövründe*, (Bakı: 1965), s. 37.

³¹ Брюханов, *Заговор Против Мира, Кто Развязал Первую Мировую Войну*, s. 48.

³² Евгений Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, (Москва: Московского университета, 1966), s.9.

ıslahatların yapması ve İttihatçı Triumvirat (üçlük) diktatörlüğünün³³ kurulması olmuştur.³⁴ Rusça kaynaklar, Türkiye'nin bu dönemini incelerken olayları kronolojik sıralanmakla yetinilmiş ve içeriğinin açıklanmasına gerek duymamışlardır. Bununla beraber, tarihçilerin sert propaganda ve eleştiri üslubu kullandıkları açık bir şekilde görülebilmektedir.

İttihatçılar savaş arifesinde devlette kapitalizmin gelişimi için bir sıra işlemler yapmaya başlamışlardır. Şubat 1913'de toprak vergisi olarak alınan "tapu hukuku" nu yenilemişlerdir. 1913 Şubat kanunları özel mülkiyetçilerin devlet ve vakıf topraklarının bir kısmını almasına izin vererek halkın hukukunu genişletmiştir. Bu kanunlar sayesinde toprak sahipleri, devletten kredi alarak tarlalarında makine ve gübre kullanabileceklerdi.³⁵ 27 Temmuz 1909'da İttihatçıların verdiği "Cemiyet Sorunlarına İtiraz Hakkında" kanun çalıştırana çalışan arasında olan her türlü sorunu toplu itiraz şeklinde değil, itiraz eden tarafın Maliye Bakanlığı'na yazılı müracaatı ve sonuncunun olaya müdahalesi ve tarafların ortak karara varması yoluyla çözümünü önermiştir. Kanunla, işveren, işçilerine karşı herhangi bir yasal ihlal durumunda para cezası ödemeye mahkûm edilmiştir.³⁶ Rusça kaynaklar bunun aslında işçi itirazlarının yasaklanması anlamına geldiğini iddia etmektedirler. Bu bağlamda işçi itirazlarının bazı bölgelerde daha da artırmakta devam ettiği³⁷ şöyle belirtilmektedir:

"1911'de İstanbul ve Selanik'te tütün fabrikası işçileri "maaşlarının %30 artırılması ve maksimum 8 saatlik iş günü" isteği ile itiraz başlattılar. Selanik'te itirazın 20 gün sürmesi, İstanbul'da ise 50 gün sürmüş olması bu itirazı yapan işçi sınıfının güçsüzlüğünü ve bu sınıfı

---

³³ Rus kaynakları, Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa'nın liderlik ettiği İttihat Terakki birliğini, Üçlük Diktatörlüğü olarak nitelendirmekteler.

³⁴ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 52.

³⁵ Манделштам, *Малотурецкая Держава*, s. 54.

³⁶ Александрович Кривошеин, *Его Значение В Истории России Начала 20 Века (1857 - 1921)*, (Париж, 1973), s. 25.

³⁷ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 45.

*oportünistlerin³⁸ yönettiğini gösteriyordu. Lakin bu harekât İttihatçuların işçi sınıfına karşı olan tutumlarını da açığa çıkarmış oldu.*³⁹

İttihatçılar devlet idarelerine bağlı olan “Esnaf Cemiyetleri” kurmuşlardır. Farklı türden esnafı birleştiren bu cemiyetlere hem müesseselerde çalışanlar hem de küçük dükkân sahipleri dahil edilmiştir. İttihatçuların asıl makastı işçilerle sermayedarları birleştirmek olmuştur.⁴⁰

23 Ocak 1913`de Genç Türkler devriminden sonra İttihat ve Terakki`nin hükümete gelme isteği dönemin muhalefetinin itirazına sebep olmuştur. Muhalefetin Paris`teki Merkezi Komite üyesi Şerif Paşa, ajanlarını Türkiye coğrafyasına göndermiş ve İttihat ve Terakki`ye karşı geniş alanlı propaganda için büyük meblağda para sarf etmiştir.⁴¹ “*Muhalefet, Ocak 1913`de Suriye ve Lübnan`da güçlenmiş Arap özerk birliklerinin itiraz harekâtını da İttihatçılar aleyhine kullanıyordu. Arap vilayetlerinde oluşan bu durumu İngiltere ve Fransa kendi lehine çevirmeye çalışıyordu. İngilizler Basra`da Şeyh Talip`in, Nec`te ise Bin-Said`in Türkiye`ye karşı tutumuna her vasıta ile destek vermekteydiler.*”⁴² İngilizler niyetlerine varmak için Arap aşiretleri arasındaki, çatışmayı geçici süreliğine de olsa barışa dönüştürme çabasında olmuşlardır. Fransa ise ters politika yürüterek İttihat hükümetine baskıda bulunmuş, Arap vilayetlerinde acilen reform yapılmasını istemiştir. Bu baskıyla hükümet, Mart 1913`de bir ıslahat projesi hazırlamıştır. “Eyaletleri Yönetim Kanunu” adını alan bu proje 6 maddeden oluşmuştur. Kanun, “Suriyeliler ve Araplarla İttifak oluşturmak” adıyla Arap eyaletlerine özerkliğin tanınacağını belirtmiştir. Böylece, İttihatçı Hükümet Meclis`teki Arap delegeler ve Fransa`daki Arap liderlerle konuşmaya, ortak karara varmaya çalışmışlardır.⁴³ Aslında, Jön Türkler her vasıta ile bu anlaşmaların uygulanmasını geciktirirler de bu pek işe yaramamıştır. 1913 yazında, İkinci Balkan

---

³⁸ Selanik`de harekâta “Selanik Sosyalist Federasyonu”, İstanbul`da ise çoğunluğu Yunan aydınlarından olan “Sosyalist Grup” rehberlik etmiştir. Selanik sosyalistlerinin dört dilde (Türk, Yunan, Bulgar ve yahudi (İvrit)) “İşçiler” gazetesi çıkarmasına bakmayın, her iki sanayi merkezinde itiraza rehberlik edenlerin sosyalizm ve işçi hareketi ile hiç bir alakası olmamıştır (Манделштам, *Малотурецкая Держава*, s. 32).

³⁹ Иванов А., *Национальные Процессы В Странах Ближнего И Среднего Востока*, (Петроград: Наука, 1970), s. 25.

⁴⁰ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 15.

⁴¹ Манделштам, *Малотурецкая Держава*, s. 32.

⁴² Государственный Военно-Исторический Архив, (ГВИА).Ф.2000, Оп.1, д. 991, л. 427-430.

⁴³ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 18.

Savaşı sırasında Edirne`nin Türkler tarafından geri alınması, İttihatçılara manevi açıdan güç kazandırmıştır. Bu nedenden dolayı, Paris`te toplanan Arap liderleri ile görüşmelerde, Arap vilayetlerine tanınacak ayrıcalıklar kısıtlanmıştır.⁴⁴ Akabinde, Arap liderlerle yapılan antlaşmalardaki maddeler tamamen uygulanamamış ve zamanla unutulmuştur.

1.1.1.1. Mahmut Şevket Paşa Suikastı ve Akabindeki Siyasi Durum

Birinci Balkan Savaşı mağlubiyetinden hemen sonra İstanbul`da politik kargaşaya sebep olacak başka bir vukuat gerçekleşmiştir. Haziran 1913`de sadrazam Mahmut Şevket Paşa, Babıali`ye giderken kendi otomobilinde İtilafçılar tarafından suikasta uğramıştır.<sup>45</sup> Bu haber hem Alman hem de İttihatçı hükümeti çok tedirgin etmiştir. İtilafçıların bu suikasttan beklentisi sadece hükümet devrimi değil, İttihat ve Terakki`yi ortadan kaldırmak olduğu bilinmekteydi.⁴⁶ Lakin İtilafçılar daha fazlasını yapamamışlardır. Mahmut Şevket Paşa`nın suikastının<sup>47</sup> ardından, devletteki tüm muhalif partilerin faaliyetleri kısıtlanmış,<sup>48</sup> muhalif partilerden 300 kişi, Sinop`a bağlı adaya sürgün edilmiş, anarşist gruplar politik takibe maruz kalmıştır.⁴⁹ Böylece, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa`nın ölümünden 1918`in Sonbaharına dek, yani Birinci Dünya Savaşı`ndan Türkiye`nin mağlup ayrılışına dek, hükümette kalan tek siyasi parti, İttihat ve Terakki olmuştur.⁵⁰ Mahmut Şevket Paşa`nın ölümünden sonra boş kalan Sadrazamlık makamına ve Dışişleri Bakanlığına Mısır şehzadesi Said Halim Paşa getirilmiştir. Türkiye`nin en

⁴⁴ Максим Оськин, *История Первой Мировой Войны*, (Москва: Вече, 2014), s. 23.

⁴⁵ *Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов*. Российский институт стратегических исследований, (Москва: 2015), s. 5.

⁴⁶ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 20.

⁴⁷ Mahmut Şevket Paşa`nın suikastından sonra Osmanlı hükümeti hemen işbaşına geçmiş ve Rusya`ya iki ajan göndermiştir. Aslında, Rusların Mahmut Şevket Paşa`nın suikastına ne düzeyde dahil oldukları bilinmemektedir. Fakat, İttihatçıların şübhelenmek için iyi bir sebebi olmuştur. Rus Hükümeti`nin Hürriyet ve İtilaf ı tercih ettiği herkes tarafından bilinmekteydi. Araştırmalar sonucu öğrenilmişti ki, Rusların bu dönemde suikast şüphelileri ile bağlantıları vardı ve İttihatçıları devirmek için Odessa ve Batum`da faaliyet yürüten komploculara yardım etmişlerdir. Aslında, Panturkizim ve Panturanizm akımının güçlenmesi Rusları bu suikasta yönlendirmiştir (Stanford J. Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, Volume I, II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006), s. 1152).

⁴⁸ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 21.

⁴⁹ Покровский Николаевич, *Царская Россия И Война*, (Москва: Гос. изд-во, 1924), s. 22.

⁵⁰ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 22.

zengin adamlarından olan Said Halim Paşa Avrupa`da eğitim almış biriydi.<sup>51</sup> Rusça kaynaklar, Sait Halim Paşa`nın çok sakin biri olmasından dolayı, İttihatçıların kuklasına dönüştüğünü⁵² şöyle iddia etmektedirler: “*Sadrizam diğer bakanların insafına bağlı olarak, onların dediklerini yapıyordu. Bazen bakanların yaptıklarından sadrazamın bile haberi olmuyordu. Bu nedenden dolayı Said Halim Paşa istifasını istemiş ama bu istek Enver, Talat, Cemal ve Halil Paşa`nın ciddi itirazlarına sebep olmuş ve istifasını geri alma mecburiyetinde kalmıştı.*”<sup>53</sup> Said Halim Paşa`nın hükümetin önemli isimlerinden olmasını kaynaklar bu nedenlerden dolayı çok önemsemezler. Bunun yanı sıra daha çok Enver Paşa`ya (Harbiye Nazırı) odaklanmayı tercih etmektedirler.

1913`de Harbiye Nazırı Müşir Ahmet İzzet Paşa istifa etmiş ve yerine Enver Paşa tayin edilmiştir.<sup>54</sup> Rusça kaynaklar, İzzet Paşa`nın istifasına bahane olarak, bazı Arnavut subaylarının ve Şükrü Paşa`nın oğlu Kemal Bey`in askeriyeeye alınmasını⁵⁵ göstermektedir. Askeri arşivlerde, Enver Paşa`yla ilgili istihbarat bilgileri bulunan yeterince belgeye ulaşmak mümkündür. Daha çok kendi mevkii uğruna mücadelecisi biri olarak nitelendirilen Harbiye Nazırı ile ilgili belgeler, onun acımasız ve çıkarıcı olduğunu⁵⁶ iddia etmektedir. Tarih yazımında böyle bir durumu doğuran en büyük etken, Rusların o dönem Türkiye ile savaş halinde olması ve Enver Paşa`nın Harbiye Nazırı olmasıydı. Savaş esnasında Enver Paşa, Rus askerlerini oldukça zor durumlara sokmuştu. Aslında, belgeye dayanmadan yapılan birçok araştırma, döneminin siyasi ve propaganda faaliyetlerinden başka bir şey olmamaktadır.

Enver Paşa öncelikle, Türk ordusunu temsil etmekteydi. Bu nedenle, ona karşı yapılan herhangi faaliyet tamamen çıkar kaynaklı olarak yönlendirilmektedir. İlginç olan “*Bir Sultan olarak Mehmet Reşat, yüksek devlet memurlarını kendi tayin ve istifa etmeye kadir*

---

⁵¹ Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов. Российский институт стратегических исследований, s. 6.

⁵² Aliyev, *Türkiye Birinci Dünya Müharibesi Dövründe*, s. 50.

⁵³ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 21.

⁵⁴ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 29.

⁵⁵ Aliyev, *Türkiye Birinci Dünya Müharibesi Dövründe*, s. 52.

⁵⁶ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s.25.

olduğu halde, Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı tayin edildiğini gazeteden okumasıydı."⁵⁷ Bu durumu açıklamaya çalışan kaynaklar, askeri idareyi eline alan Enver Paşa'nın, İttihatçıların ve Sultan'ın gözünde bir hayli etkin olduğunu savunmaktadır. Rusya Merkezi Devlet Askeri Arşivi'nde (ГВИА) bulunan belgelerde şöyle bir bilgi yer almaktadır: *"1913'ün sonbaharında Enver Paşa hafif hastalık geçirdiği zaman Sultan Reşat çok büyük ilgi ile her gün onun hali durumunu öğreniyordu. Halbuki, bundan az önce kendi oğlu hastalanıp vefat ettiği zaman ona bu kadar ilgi göstermemişti.*"⁵⁸ Buna sebep Sultan Reşat'ın İttihatçılara bağlı olması ile ilintili⁵⁹ görülmektedir. İddiaya göre, Enver Paşa'yı seven bir grup onun bakan koltuğuna geçmesini çok istemiş ve onun gelecekte sultan olacağını bile zannetmişlerdir.⁶⁰ Buna rağmen kaynaklar, Enver Paşa'nın nazır olduktan sonra birçok subayı istifaya gönderdiği ama Enver'in selefi İzzet Paşa daha sabırlı politika yürüttüğünden bu planın gerçekleşemediğini⁶¹ ileri sürmektedir. Kaynaklar, devletin dahilinde yürütülen bazı politik faaliyetleri tam incelemeyen, taraflı vererek, Türkiye'nin komutanını şüpheli bir konuma getirmektedirler.

Enver Paşa'nın Alman askeri doktrinine bağlı olması onun Alman Askeri Akademisi'nde eğitim alması ile açıklanmaktadır. Bu bağlamda, Enver Paşa'nın askeri plan ve stratejilerinde Alman askeri usulünü kullanması hiçte şaşırıcı değildir.⁶² Harbiye Nazırı ve Merkezi Karargâh komutanı olan Enver Paşa, Alman askeri stratejik üslubunu Türk ordusunda yaygınlaştırmıştır. Buna rağmen, Alman komutanlarını her zaman dinlemeyerek kendi kararlarına öncelik veren birisi olmuştur. Öyle ki, Birinci Dünya Savaşı döneminde, Liman von Sanders'in savaşa daha erken katılma ısrarlarını bir müddet bekletmiş ve uygun zamanı yakalamaya çalışmıştır. Almanlar Rusların dikkatini Doğu Cephesine çekmekle işlerini biraz - olsun rahatlatmak istemişlerse de Enver Paşa sabırla daha stratejik bir anı beklemiştir.⁶³ Bu faaliyetlerine açıklık getiren Enver Paşa

---

⁵⁷ Pomianovski J., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü. I. Dünya Savaşı*, (Ankara: İletişim Yayınları, 2003), s. 65.

⁵⁸ Merkezi Devlet Tarih Arşivi (МДНТА). Ф. 2000, Оп. 1, д. 7725, л. 141.

⁵⁹ Манделштам, *Малотурецкая Держава*, s. 42.

⁶⁰ ГВИА, Ф.2000, Оп. 1, д. 475, л. 248.

⁶¹ Манделштам, *Малотурецкая Держава*, s. 40.

⁶² Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 45.

⁶³ Арутюнян, А., *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 126.

İstanbul'daki Rusya'nın Askeri Kurul Başkanı Leontyev ile bir sohbeti sırasında tamamen zaruri olan bu uygulamaların, orduyu güçlendirmeye yönelik olduğunu iddia etmiş, bu değişimin İttihat ve Terakki'nin siyasi tutumu ile bağlantılı olmadığını da belirtmiştir.⁶⁴ Napolyon Bonopart'a benzetilerek “*neo-napolyoncu*”⁶⁵ diye nitelendirilen Enver Paşa, Harbiye Nazırı olduktan sonra Türkiye'de bulunan Alman Askeri Heyeti yönetiminin tüm organlarına erişimi olan tek kişi olmuştur. Türkiye'nin iç ve dış politikasında önemli rolü olan ordunun ve özellikle askeri heyetin bizzat Enver'e tabi olması onu İttihatçıların ve özellikle de “Üçlü”nün önderi yapmıştır.⁶⁶ Rusça kaynaklar incelendiğinde, tarihi şahısların biyografisinin felsefi, sözel nitelikli benzetmeler ve metaforlarla anlatıldığı da gözlemlenmektedir.

Enver'den sonra Triumvirat'da ikinci yeri alan Talat Paşa, Dahiliye Bakanı ve İttihat ve Terakki Partisi'nin başkanıydı. Osmanlılık politikası ile meşhur olan Talat'ın esas gayesi, Osmanlı topraklarında yaşayan tüm milletlerin Türkleşmesi olmuştur.⁶⁷ O, aynı zamanda Abdülhamid Panislamizm'ini yani, tüm Müslümanların Türk Sultan'ına tabii olması politikasını yürüten, hem de Pantürkizm ideolojisine sahip biri olarak bilinmiştir. İttihat ve Terakki partisinde Talat'ın taraftarları, diğer bakanlara kıyasla daha fazla olduğu bilinmektedir. Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden sonra onun taraftarları Talat'ı sadrazamlığa getirmeyi çok istemişlerdir. Lakin, Talat uzun süre bu vazifenin hiçbir siyasi önemi olmadığını belirtmiş ve sadrazamlığın Panislamizm'i en iyi temsil eden Sait Halim Paşa'da kalmasını istemiştir. Türkiye'deki yöneticiler arasında en büyük saygı sahibi, Talat Paşa olmuştur. Bununla birlikte, rütbe olarak Talat Paşa da Enver Paşa'ya bağlı bulunmuştur.⁶⁸

Enver ve Talat'ın Triumvirat'taki silahtaşı Cemal Paşa onlardan farklı olarak, devletin Almanya etkisi altına girmesi ihtimalini defalarca dile getirmiş ve buna karşı çıkmıştır.

---

⁶⁴ ГВИА, Ф.2000, Оп.1, д. 719, л. 11.

⁶⁵ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 28.

⁶⁶ Aliyev, *Türkiye Birinci Dünya Mühâribesi Dövründe*, s. 53.

⁶⁷ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 49.

⁶⁸ Китайгородский П., “Угроза войны на Средиземном Море”, *Московский Рабочий*, VI/3, (Москва:1928), s. 182.

İngiltere ve Fransa ile aranın bozulmamasına özen gösterilmesi gerektiğini sıklıkla vurgulayan bir devlet adamı olmuştur. Bir politik temsilci olarak, Fransa'ya gittiği zaman Fransızlar onu çok büyük saygı ile karşılamış ama o, bu seferinden istediğini alamamıştır.⁶⁹ Cemal Paşa hem Osmanlıcı hem de Pantürkist düşünceye sahip bir devlet adamı olarak bilinmektedir. Cemal Paşa bu politikasını gerçekleştirmek için ordunun güçlendirilmesine fazlasıyla önem vermiştir. Enver'in orduda görmek istediğini, Cemal Paşa donanmada görmek istemiştir. Otoritesini kurmak için donanmada İttihatçılara karşı çıkan bahriye zabıtasını bile ordudan uzaklaştırmıştır. Cemal Paşa donanmayı büyük gemilerle güçlendirmek için bütçeden para ayrılmasına ve halktan yardım toplanılmasına çalışmıştır.⁷⁰ O 1914'da "İstanbul'un Fethi Yıldönümü" adlı şölen toplantısında konuşma yapmış, Balkan Savaşları'nda Türkiye'nin mağlubiyetinin sebebinin donanmanın güçlü olmamasında gördüğünü⁷¹ ve İttihatçı hükümetin yardımı ile gelecek sene yapılacak yıldönümüne kadar güçlü bir donanmaya sahip olunacağını söylemiştir.⁷² Dış politika ilişkilerinde Cemal Paşa'nın farkı Almanya uğruna, Fransa ile Türkiye'nin arasının bozulmamasını sağlamak olmuştur.⁷³ Bundan başka, hükümet adamlarından politik yaklaşım olarak farklı olan Cemal Paşa, İstanbul'da çok iyi organize edilmiş gizli bir istihbarat sistemi oluşturmuştur.⁷⁴ Rus kaynaklarının önemle dikkatleri yönlendirmek istediği konu, İttihatçıların iç politikada daha çok Abdülhamid döneminden farklı olmayan antidemokratik adımlar attığı, dış politikada tehlikeli hal alan Almanya yanlısı politika izleyerek İttifak devletleri ile birlikte savaş hazırlıkları yapması olmuştur.⁷⁵ Anlaşılmaktadır ki, Rusya'yla savaş halinde olan bir devleti, Rus yazarlar, gerekli incelemeleri yapmadan ve tek yönlü bir bakış açısıyla değerlendirmişlerdir. Birinci

---

⁶⁹ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 32.

⁷⁰ Китайгородский, "Угроза войны на Средиземном Море", s. 182.

⁷¹ Bu durum aslında, Türkiye'nin savaşa hızla hazırlandığının açık göstergesi olmuştur. Bir az geriye baktığımızda Türk Hükümeti 1911'de donanmayı güçlendirmek için program hazırlamıştır. Bu program'ın büyük kısmını "Armstrong – Vitport – Vickers" adlı İngiliz şirketi ile anlaşma oluşturmuştur. Türkiye bu İngiliz firmasından hacmi 16.500 ton olan iki zırhlı gemi hazırlanmasını istenmiştir. (Aliyev, *Türkiye Birinci Dünya Müharibesi Dövründe*, s. 54).

⁷² ГВИА, Ф.2000(с), Оп.1, д. 752, л. 403.

⁷³ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 53.

⁷⁴ Aliyev, *Türkiye Birinci Dünya Müharibesi Dövründe*, s. 55.

⁷⁵ Михаил Садовский, *Очерки, Воспоминания, Материалы*, (Москва: Отв. ред. чл.-корр, 2004), s. 126.

Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin hükümet adamlarını önemli bilgilere dayanmadan eleştiri yağmuruna tutmuşlardır. Sovyet hükümetinin gereksinimi bu olsa gerek ki, bu konuyu her ele aldıklarında kendi bakış açılarını dayatmaya çalıştıkları gözlemlenmektedir.

1.1.2. Savaş Başlamadan Önce Çarlık Rusya'sında Siyasi Durum

Savaş başlamadan hemen önceki dönemde Rusya'nın, diğer devletlerden hiç de farklı olmayarak politik açıdan tehlikeli adımlar attığı fark edilmektedir. 1904-1905 Rus – Japon Savaşı uluslararası ilişkilerde Rusya'nın itibarını bir hayli düşürmüştür. Rus- Japon savaşı döneminde, Almanya Rusya'ya “sıcakkanlı” tavrıyla yanaşmaya çalışmış, savaş sırasında Rusya'nın başarısızlıklarını görünce ona politik baskı uygulayarak kendi tarafına çekmeye yeltenmiştir.⁷⁶ Almanya'nın bundan maksadı, o dönemde güçlü olan Rus – Fransız yakınlığını soğutmak olmuştur ki, bu planını da çok önceden yapılmış Berlin Antlaşması'yla gerçekleştirmeye gayret etmiştir. Buna rağmen, Rusya burjuvazisinin gayretiyle Rusya'nın Fransa ve İngiltere ile birliği ve beraberliği sağlanmıştır.

1.1.2.1. Reval Görüşmeleri

Birçok Rus politikacısı, Rusya'nın ekonomik ve siyasi gerilemesinin İngiltere ile yakınlaşılması suretiyle durdurulabileceğine inanmaktaydı.⁷⁷ Buna ilaveten, Rusya'nın Ortadoğu politikasını gerçekleştirme isteği olduğundan devletlerarası herhangi bir anlaşma Rusya'nın hedefine bir adım daha yaklaştıracaktı. Bu düşünceye en sıcak yaklaşan, döneminin en mühim politikacıları İzvolski ve P.İ. Milyukov olmuştur.⁷⁸ 1907'den başlayan birçok resmi ve resmi olmayan görüşmelerin ardından, 1908'in Haziran'ında İngiltere ile Rusya arasında İran, Afganistan ve Tibet toprakları ile ilgili Reval⁷⁹ görüşmeleri başlatılmıştır.⁸⁰ Bununla da Üçlü İttifak'a karşı İngiltere ile Rusya

---

⁷⁶ *Великая Война 1914–1917: возвращение памяти. Сборник статей и докладов.* Российский институт стратегических исследований, s. 26.

⁷⁷ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s.59.

⁷⁸ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 36.

⁷⁹ Estoniyanın başkenti Taniindeki bir kasaba olan Reval hem de soylu ailelerin istirahat yeri olmuştur.

⁸⁰ Antlaşma Britanya-Rusya Antantı olarak bilinmektedir.

arasında yakınlık oluşmaya başlamıştır. Bu antlaşmayla, İran'ın Kuzey kısmı Rusya'ya, Güney kısmı İngiltere'ye, merkezi bölge ise Şah (İran) yönetimine verilmiştir.⁸¹ İngiltere ve Rusya arasındaki bu antlaşma Rusya'nın başarısı olarak nitelendirilmektedir. Böylece, Rusya büyük toprak alanına sahip olmakla birlikte, Avrupa'da kendi mevkiini güçlendirmiştir.⁸² Duma'nın en seçkin üyelerinden olan Stolipin: "*Rusya'nın kendine gelmesi için en az 20 yıllık barış dönemine ihtiyacı vardır*"⁸³ demiştir. Böylece bu anlaşma, gereken zamanı Rusya'ya sunmuştur. Rusya'nın İran politikası, işgalci planın bir parçası olarak bilinmektedir. Öyle ki, bu işgal yöntemiyle diğer devletlerin, İran'dan ilerleyerek Çarlığı tehdit etmesine karşı bir tedbir alınmıştır.⁸⁴ Antlaşma, Almanya ve onun Yakın Doğu'ya olan politik baskısına karşın yürütülen eylem olarak değerlendirilmektedir. İlaveten, İran'ın paylaşılması, Afganistan'ın politik durumunun neredeyse belli olması, Tibet sorununun kontrol altına alınması, Rusya'ya hem iç hem de dış sorunlarının düzenlenmesi için zaman kazandırmıştır.

İngiltere bu zaman çerçevesinde İran'da İngiliz-İran ortak petrol firması⁸⁵ kurmuştur. Sonra bu şirket devletin iç işlerine karşımaya başlamıştır. Çar idaresi buna karşılık hemen ekonomik ve politik olarak büyük stratejik güç sağlayan Çulfa-Tebriz ve Tebriz-Kazvin ray hattını yaptırmıştır.⁸⁶ Bu yollar vasıtasıyla, Rusya Musul'a yaklaşmak ve İran Körfezine ilerlemek için fırsat bulmuştur.⁸⁷ "*İran üzerinde oynanan bu oyunlara İran halkı daha fazla dayanamayarak itiraz eylemleri düzenlemiştir. Rusya hükümeti de bu itirazları kaba yöntemler kullanarak susturmaya mecbur kalmıştır.*"⁸⁸ Rus yazarlar Dünya Savaşı başlamadan önceki dönemi incelerken Rusya'nın birçok yanlış politik tavrını bilmekte ama bu yanlışlara farklı açılardan yaklaşım sergilemektedirler. İran

---

⁸¹ Харламова, *Международные отношения и внешняя политика СССР. Сборник документов (1871 - 1957 гг.)*, s. 39-42.

⁸² Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 37; Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 82.

⁸³ *Великая Война 1914–1917: возвращение памяти. Сборник статей и докладов*. Российский институт стратегических исследований, s. 36.

⁸⁴ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 37.

⁸⁵ Anglo-Persian Oil Company

⁸⁶ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 82.

⁸⁷ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 40.

⁸⁸ *Авпр. Отдел Осведомления и Печати 1916-1917*. (Обзор Английской Газеты), (Москва:1918), s. 97.

halkının hürriyeti uğruna yaptığı mücadeleyi, “Rusya susturmak zorundaydı” ifadesiyle yansıtmaları okuyucuda bu mücadelenin (İran halkının mücadelesinin) o kadar da önemli olmadığı düşüncesini doğurmaktadır.

İran`daki durum hakkında daha açıklayıcı bilgi için, 7 Nisan`da İran`dan Dışişleri Bakanı İzvolski`ye gelen telgrafi incelemek gerekmektedir: “*Şahın bu talebi hemen gerçekleştirilmelidir: Silahların yurtdışından getirilmesine kolaylık sağlansın ve Tebriz ahalisi için 150 kg miktarında pirinç ve buğday verilsin.*”⁸⁹ Bu karar aslında, yabancı işgalcilere İran`a kolaylıkla girme şansı vermiştir. Devamında, Çar yönetimi İngiltere`ye verdiği söze karşılık Rus ordusu Tebriz, Tahran ve Reşte`ye doğru ilerlemiştir.<sup>90</sup> Aslında, İran`da ilerlemek Rus hükümetinin isteği olmamıştır. İmparatorluğun zor zamanlar geçirmesine rağmen bu politikayı yürütmekteki maksatı “tarihi vazifeleri” yerine getirmek olmuştur.⁹¹ Yani, İran Körfezine sahip olmak ve İstanbul`a ilerlemekle tüm Orta ve Küçük Asya`ya egemen olunacaktı. Bunun sonucudur ki, savaş boyunca Türkiye, Boğazları hem ekonomik hem de askeri olarak Rusya`ya baskı uygulamak için kullanmıştır.<sup>92</sup> Türkiye toprağı olan Boğazlara yönelik stratejik politikalarındaki ısrarcı tutumları nedeniyle Ruslar zamanla dünya politikasında ön plana çıkmıştır. Böylece, büyük devletler, Boğazların şimdilik Türkiye`nin elinde olmasından memnun kalmışlardır.⁹³ Türkiye topraklarında Rus hükümetinin gözünün olduğunu bilen İngiltere bunu Rusya`ya karşı çok akıllıca kullanmıştır. İngiltere, Rusların bu zaafını kullanarak, kendi tarafına çekmeğı başarmıştır.

İlaveten, Reval görüşmeleri sadece İngiltere, Rusya ve İrani etkilemeyip, Türkiye`yi büyük anlamda darbe altında bırakan bir olay olarak tarihe geçmiştir. Öyle ki, Haziran`da Rusya ve İngiltere yöneticilerinin Reval'deki görüşmelerinde Makedonya reform programını kabuletmesi, Türkiye`nin bütünlüğü için tehlike doğurmaktaydı. Eğer Reval

---

⁸⁹ Российский Государственный Военно-Исторический Архив (РГВИА), F. 450. Оп. 1. д. 110. л. 12-15.

⁹⁰ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 32.

⁹¹ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 45.

⁹² Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 7.

⁹³ *Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов.* Российский институт стратегических исследований, s. 45.

Planı, padişah tarafından kabul edilirse, İttihatçıların eline güçlü bir silah geçecekti; reddedildiği takdirde ise, Avrupa devletleri araya gireceklerdi. II Abdülhamid kararı kabul etmiş ve İngiltere Rusya`yla birlikte Makedonya`ya⁹⁴ jandarma gönderme kararı almıştır. Makedonya`da barışın sağlanması için İngiliz-Rus ortak önerisi İttihat ve Terraki`yi hızlı harekete geçirmiş, Firzovik'teki itiraz gösterilerine onlar da katılmışlardır.⁹⁵ Sonuç olarak, Reval Planı'nın Makedonya uygulamasının gerçekleşmemesi ve Avrupalıların Türkiye`nin iç işlerine karışmasını engellemek adına tek çözümün yerli bir anayasal düzen olduğu anlaşılmıştır.

1.1.2.2. Rusya`nın Türkiye Topraklarına İlgisi ve bu Durumun Savaş Arifesi Uluslararası İlişkileri Şekillendirmesi

Rusya için bir diğer stratejik açıdan önemli konu Asya Türkiye'si meselesi olmuştur. Büyük devletler Asya Türkiye'sine bir kale nazarıyla bakmışlardır. Bu stratejik konunun önemi, Rusya, Ege Adaları, Yunanistan, Mısır, İran, Afganistan ve Hindistan`a askeri çıkartmalar için en müsait yer olmasından kaynaklanmaktaydı. Asya Türkiye'si dünya ticaret akımının merkezinde bulunmaktadır. Londra, Paris, Berlin, Karachi, Delhi, Bombay, Kalkutta ve Kantona kadar giden birçok yol bu topraklardan geçmiştir.⁹⁶ Yani, Asya Türkiye'si sadece stratejik değil, hem de ekonomik değerli coğrafi konum olarak nitelendirilmiştir. Yakın Doğu topraklarının zenginlikleri: petrol, kömür, nikel, fosfor, gümüş ve tarım mahsulleri tüm büyük devletlerin dikkatini kendisine çekmiştir.

Büyük Germen birliğini oluşturma yolundaki mücadelesini XIX. yüzyıldan itibaren devam ettiren Almanya çok gariptir ki, hiçbir zaman ne Türkiye ne de İran topraklarına ilgi göstermemiştir. Bu nedenle birçok politikacı özellikle, Hasse, Dep, Holbak, Shprenger, Zchahay, Fon der Goltz, Kerkep, Nyuman, Plagintveyt ve diğerleri İmparator`a

---

⁹⁴ Reval`da görüşmelerin devam ettiği müddette Makedonya`da mutlak monarşiye karşı gösteriler gerçekleşmekteydi (kaynak: Aykut Kansu, 23 Temmuz 1908 Devrimi <https://psi203.cankaya.edu.tr/uploads/files/Kansu,%201908%20Devrimi--23%20Temmuz%20Devrimi.pdf>)

⁹⁵ Aykut Kansu, 23 Temmuz 1908 Devrimi <https://psi203.cankaya.edu.tr/uploads/files/Kansu,%201908%20Devrimi--23%20Temmuz%20Devrimi.pdf>

⁹⁶ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 39.

(Alman İmparatoru`na) ısrarla Doğu`ya odaklanmak gerektiğini söylemişlerdir.⁹⁷ İngiliz politikacıları, bazen Türkiye`nin Asya topraklarında Alman idaresinin kurulmasını ve hatta orada güçlendirilmesini Rusya`ya karşı olabilecek en büyük kalkan olarak nitelendirmişlerdir. Almanlar genel olarak, Türklerin tek başına Ruslarla mücadele edemeyeceğini düşünmüş ve mutlaka büyük ve güçlü bir devletin onlara yardım etmesi gerektiğini belirtmişlerdir.⁹⁸ Onların düşüncesine göre, Küçük Asya`nın toprak zenginliklerini sadece büyük devletlerden birinin yardımı ile sömürmek mümkün olacaktı.⁹⁹ “Çünkü Türkler ne ticari ne de idari becerilere sahip olmuşlardır. Onlar nereyi yönetmeye kalkarsa orada anarşi baş gösterecek, ardından isyanlar ve itirazlar neticesinde yerli yöneticileri idam edeceklerdir.”¹⁰⁰ Büyük devletlerin politika ve ekonomi uzmanları Yakın Doğu`nun sorunlarını tartışırken Asya Türkiye’si problemini nasıl çözmeliyiz? gibi büyük fikir kargaşası içinde bulunmuşlardır. Bazen, Türkiye’yi tarafsız devlet yani, İsviçre gibi nötr hale getirmeye çalışmışlardı. Orta Avrupa`da barışın yegâne temini olarak, sadece böyle bir çözüm yolunu öngörmüşlerdir. Çünkü “Yüzyılların tecrübesi gösteriyor ki, Türkiye ne kendini ne de başka milletleri yönetecek beceride değildir.”¹⁰¹ “Bu nedenle, Türklere imparatorluğun tümünün idaresini teslim etmek doğru olmazdı.” Bu bağlamda uyanık davranan “Rusya, Küçük Asya’yı yönetiyor algısı oluşturmaya çalışmıştır”¹⁰² ama buna hazır olmadığını anlamakta güçlük çektiği de bilinmektedir. Eğer, Boğazlar Rusya’ya verilecek olursa, orada Rus ordusu güçlü bir askeri garnizon oluşturacaktı.¹⁰³ Öyle ki, Rusya’nın Balkanlar tarafından da Boğazlara geçişi bulunmamaktaydı ve bu nedenle, büyük ihtimal Karadeniz`den geçerek, Trabzon’a demir yolu ile ulaşım sağlanacaktı.¹⁰⁴ Devletlerarası zor durumlarda Türkler bu ray hattını her an birkaç yerden tahrip edebilirlerdi. Yani bu yol çok riskliydi. Geriye bir çözüm yolu kalıyordu, bu da Rusya’nın tüm Küçük Asya’ya sahip olmasıdır. Lakin, bu plan büyük

---

⁹⁷ Авпр. Отдел Осведомления и Печати 1916-1917, s. 72.

⁹⁸ Оськин, История Первой Мировой Войны, s. 89.

⁹⁹ Покровский, Царская Россия И Война, s. 43.

¹⁰⁰ Авпр. Отдел Осведомления и Печати 1916-1917, s. 723.

¹⁰¹ Колоколь, №22.1913. s. 21.

¹⁰² Колоколь, №22.1913. s. 22.

¹⁰³ Лудшувейт, Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918, s. 52.

¹⁰⁴ Великая Война 1914–1917: возвращение памяти. Сборник статей и докладов. Российский институт стратегических исследований, s. 48.

devletlerin isteklerine zıt olmuştur. İngiltere, harekete geçerek bu plana karşı çıkmış ve Boğazların Rusya'ya verilmesine mâni olmaya çalışmıştır.¹⁰⁵ Daha savaş başlamadan Türklerin yönetme yetisinin gerekli düzeyde olmadığını iddia eden politikacı ve devlet adamları, Türkiye'nin topraklarına el koymak için farklı planlar çizmişlerdir.

Anadolu'nun ekonomik ve stratejik yerleşimi uzun zaman önce Rus burjuvazisinin dikkatini çekmiştir. Tüm Küçük Asya ve Boğazlara sahip olmak Rus diplomatların arzusu olmuştur.¹⁰⁶ Savaşa dahil olacak diğer devletler de farklı sebeplerle Türkiye toprakları üzerinde iddialarda bulunmuşlardır. Yunanistan ekonomik geliri çok olan Adaları ve Smirna'yı (İzmir) istiyordu. İtalya Rodos adası, Antalya sahilleri ve Asya kıtasındaki birçok araziler üzerinde hak iddia etmiştir. Fransa, Suriye ve özellikle kutsal topraklar olan Kilikya (Hatay) ve ona bağlı arazileri istemekteydi.¹⁰⁷ Fransa, uluslararası ilişkilerde her zaman kendini Hristiyan dünyasının Doğu'daki savunucusu olarak göstermesine rağmen, aynı zamanda da dünya siyasetinde Türkiye'yi desteklemiştir.¹⁰⁸ Fransız politikacılarının bahaneleri Rusya'nın Hristiyan halkları savunmak için Türkiye'ye karşı koalisyon oluşturmasını engellemiştir.¹⁰⁹ Büyük Britanya'yı ise en fazla İran körfezi, Arap toprakları ve Mezopotamya ilgilendirmiştir. Onun bu topraklara ilgisinin nedeni, Süveyş kanalı, Cebelitarık, Hindistan ve Uzak Doğu'da etkisini kaybetmemek isteği olmuştur. Rusya'nın ilgi alanı olan topraklar ise Almanya ve Avusturya-Macaristan topraklarının yanı sıra İstanbul olmuştur.¹¹⁰ Bu dönemde uluslararası ilişkilerde en sıkıntılı mesele, Fransa'nın Almanya'ya kaybetmiş olduğu Alsace-Lorraine'yı istemesi olmuştur. İngiltere her seferinde Fransa'nın bu isteğine karşı çıkmıştır. İngiltere'nin buna karşı çıkmaktaki amacı uzun süreli devam edecek "barışı" sağlamaktır. Hatta o Asya Türkiye'sinde de "barışı" sağlayacağını iddia etmekteydi. Buna rağmen, İngiltere Fransa'nın Kilikya'ya, Rusya'nın Anadolu topraklarına, Yunanistan'ın İzmir'e göz

---

¹⁰⁵ *Авпр. Отдел Осведомления и Печати 1916-1917*, s. 98.

¹⁰⁶ Гай, *Империалистическая Война 1914-1918*, s. 56-57.

¹⁰⁷ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 53.

¹⁰⁸ Гилберт Мартин. *Первая Мировая Война*, (Оксфорд: Мертон-колледж, 1994), s. 18.

¹⁰⁹ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 59.

¹¹⁰ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 47.

koymasına karşı çıkamamıştır.¹¹¹ Böylece, neredeyse tüm Türkiye`ye ait olan toprakların dünya devletleri arasında önceden paylaştırıldığı anlaşılmaktadır.

Rusya büyük bir hevesle Balkanlarda Slav halkların koruyucusu gibi kendini gösteren ve Türkiye`yi Avrupa`dan kovmak için ne gerekiyorsa yapmaya çalışan bir devlet olarak bilinmektedir. Esasında, Türkiye`nin Avrupa topraklarından çıkarılması Rusya`nın zararına olacaktı. Çünkü Balkan-Slav birliğinin oluşumundan sonra Türkiye`nin Avrupa`dan kovulması, Balkanlarda yerleşen 19,5 milyon insanın, Türk olan 3 milyonunun Asya Türkiye`sine göç etmesine neden olacak adımların atılması hedeflenmekteydi. Ardından Türkiye Avrupa kıtasındaki topraklarını kaybettiği için Asya`ya yüklenecek ve Kafkas sınırları büyük tehdit altında kalacaktı. Bu tehlikeye karşılık Rusya, birkaç taburunu Kafkasya`nın özellikle Batı sınırlarına yerleştirmişti. Aslında, Rusya`ya uygun olan versiyon Türkiye`nin azda olsa Avrupa`da toprağının olması ve Türk ordusunun büyük kısmının Avrupa sınırlarında yerleştirilmesi olmuştur. Bu durum ise, Balkan halklarının işine yaramaktaydı. Çünkü 1912-1913`te Balkan Savaşları`ndan sonra bu halklar bir hayli ilerleyerek geniş topraklara hakim olmaya başlamış ve bunu gören Rus politikacıları, onların toprak isteklerini kısıtlamanın gerekli olduğunu dillendirmişlerdir.¹¹² Bunun ardından, Rusya Merkezi Karargâhı şöyle bir emir vermiştir: “*Kafkas cephesi her zaman ikincil bir cephe olacaktır, bunun yerine en büyük düşmanlarımızın bulunduğu Batı Cephesi`ne özel dikkat ayırmamız gerekecektir.*”<sup>113</sup> Bu belge Kafkas cephesinin başında duran Vorontsov Daşkov`a gönderilmiştir. Bu bildirgeyi gören Vorontsov Daşkov, Baş Komutan`ın kararına katılmayarak bu eyaletteki tabur sayısının daha da artırılması gerektiğini ısrarla belirtmiştir.<sup>114</sup> Türkiye, Avrupa`daki son topraklarını kaybetmese de bu tarihe kadar kayıp ettiklerini bir daha geri alamayacağını bildiği için Anadolu`ya hayati önem vererek sıkıca sarılmıştır. Yani Avrupa`daki topraklarını elinde tutmasına rağmen Türkiye, Anadolu`daki arazilerine de yeterince dikkat ayırmıştır. Çanakkale`deki çok zor operasyonlara rağmen Türkiye, Asya`daki

---

¹¹¹ Арсен Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, (Москва: Соцэҗгиз, 2008), s. 102.

¹¹² Мальков В.Л., *Первая Мировая Война Пролог XX Века*, (Москва: Наука,1998), s. 15.

¹¹³ РГВИА, ф. 2000. Оп. 1, д. 3845 л. 50.

¹¹⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 15.

ordularını hiç hafife almadan yönetmiştir.¹¹⁵ Türkiye Hükümeti cepheler konusunda çok dikkatli olmuştur. Görülüyor ki, kaynaklar kimi zaman Türkiye'nin kaybettiği toprakları geri alamayacağını iddia ederek, kimi zaman da Türkiye'nin bütün cephelere büyük önem verdiğini yazarak taraflı yaklaşımlarını sergilemeye devam etmektedirler.

1.1.2.3. Savaş Arifesinde Çarlık Rusya`ında Askeri Hazırlıklar: Boğazlara Saldırı Planı ve Planın Suyu Düşmesi

Rusya'nın dış politikadaki motivasyonunu anlamak ve Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek için yapılan faaliyetleri gözlemlemek adına, savaş arifesi askeri hazırlıkların detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Öyle ki, Kafkasya bölgesinde Türk ordusunu yenmekte zorluk yaşayan Rusya'nın hiçbir zaman Boğazların Avrupa güçleri tarafından zaptını kabul etmeyeceği bilinmekteydi. Rus Deniz Kuvvetleri'nin yeterince güçlü olmadığını, sadece kendi sınırlarını korumak için Baltık ve Karadeniz'de savaşabileceğini bildiren Çarlık hükümeti, "*Tarihi görevini*" gerçekleştirmeden önce mutlaka deniz kuvvetlerini güçlendirmeliydi. Boğazlara sahip olmak ve dünya ticari yollarına açılmak Ruslar için büyük bir hedef niteliğinde olmuştur. Bu nedenle, Rusya'nın Baltık sahilleri ve Karadeniz yönündeki sınırlarında askeriye'nin teçhizat ve gıda ikmalini artırması şart olmuştur.¹¹⁶ Rusların, hem Boğazlar'da hem de denizlerde savaşmak için İngiliz, Fransız veya Almanlar gibi deniz kuvvetine sahip olması gerekmektedir. Rusya bir kıta devletiydi ve denizlerde güçlü olması onun için büyük gereksinim olmuştur. Zira, bu sorunu kısa sürede halledebileceği gerçekçi görünmemekteydi.

Bu sıkıntıyı aradan kaldırmak adına bazı politik ve askeri çabalar sarf edilmiştir. Kafkasya Askeri Bölgesi'ni korumak maksatlı dönemin diplomat ve askerleri tarafından şöyle bir plan Rusya Genelkurmayına sunulmuştur:

---

¹¹⁵ Магадеев И.Э., "Первая Мировая Как Тотальная Война", К 100-летию начала Первой мировой войны, (Москва: 2014). s. 6.

¹¹⁶РГВИА. Ф.2000. Оп.1, д. 3845. л. 51.

1. Türkiye'nin Karadeniz sahillerinde askeri karargâh kurmasına müsamaha gösterilecek ama buna karşılık Rusya da kendi Deniz Kuvvetleri'nin daha iyi konuma getirecek yatırımları yapacaktır.
2. Türkiye ve İran sınırına ordu yerleştirilecektir. İran topraklarının Türkiye'nin eline geçmesi onlara büyük olanaklar sağlayacaktır. Bunu engellemek için önceden oradaki stratejik bölgelere hâkim olmak gerekmektedir.
3. Türkiye'nin Doğu Anadolu ve Kafkaslar`da ray hattı yapmasına karşı çıkılacaktır.
4. Türkiye ile ortak savaş alanına girebilecek topraklarda savunma kalesi yapmalarına kesinlikle izin verilmeyecektir.¹¹⁷ Savaşı takip eden olaylar incelendiğinde bu planlara uyulmadığı anlaşılmaktadır. Çarlık Rusya hükümetinin kararlarında müphem olmasının başlıca sebebi, büyük savaştan kısa bir zaman önce büyük mağlubiyetten (Rus-Japon Savaşı) çıkmış olmasıydı. Bu yenilgi sonrasında tüm idari sistem “sil baştan” yenilenmiştir.

Savaşa girmeden önce Rusya'nın dikkat etmesi gereken önemli husus, Karadeniz filosunun güçlendirilmesi olmuştur. Hazırlıklar gereken ciddiyette uygulanmış olsaydı, 1917'den 1919'a kadar Karadeniz'de en güçlü filo, Çarlık Rusya'nın olacağı düşünülebilirdi. Savaşın beklenilenden daha erken başlaması, filonun gücünü yeterince toparlamasını ve Rusya'nın Karadeniz sahilindeki toprakları sahiplenmesini zorlaştırmıştır.¹¹⁸ Rusya çok iyi biliyordu ki, egemen güçler denizlerde hakimiyet sahibi olmak için Almanya'yı bloke edeceklerdi. Bu bağlamda, Almanya sadece Orta ve Güney-Doğu Avrupa ve Türkiye'de gücünü koruyabilse de İngiltere ve Fransa geride kalan neredeyse tüm dünyaya hükmedecektir. Denizlere hükümlan olmakla, İngiltere ABD'yi de kendi tarafına çekebilmiştir.¹¹⁹ Bu tarihlerde agresif politika sergileyen Avusturya-Macaristan daha Balkanlar'da gücünü paylaşmamıştı. Bu şartlar altında “sadece Almanya'nın savaşın başlanmasında aceleci davranmasına, şaşırılmamalıdır.”¹²⁰ Bu nedenlerden dolayı, iki egemen devlet arasında kalan gücün denizlere hâkim olması oldukça büyük önem arz etmekteydi.

---

¹¹⁷ РГВИА. Ф. 2000. Оп.1, д. 3845. л. 55.

¹¹⁸ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 22.

¹¹⁹ Хвостов, *История Дипломатии*, s. 771.

¹²⁰ *Восточный Архив*, № 1/29, s. 63-65.

“Rus İmparatorluğu'nun konumu Türkiye'den tamamıyla farklıydı. İki yüzyıldan beri küçülmeyip bilakis genişleyen İmparatorluk, Avrasya'nın merkezindeki geniş bir bölgeyi yönetir hale getirmişti. Rusya tükenmez gibi görünen doğal ve beşerî kaynaklara sahip, yükselen bir endüstri gücüydü. Rus gücünün yükselişinin önlenemez olduğu algısı, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce neredeyse evrenselleşmiştir.”¹²¹

Aslında, Çarlık Rusya dış güçlerle mücadele zamanı kontrolünü kaybetmediği müddetçe devletin içindeki dengesizlikleri kolayca zapt edebilmiştir. Ancak, *“Japonya 1904-1905'te Rusya'yı mağlup ettiğinde rejimin saygınlığına inen darbe o kadar büyük oldu ki, İmparatorluğun genelinde itiraz ve isyan dalgaları artmaya ve genişlemeye başladı. Böylece, Çarlık'ta protesto ve kargaşa dalgası yayılıverdi.”¹²²* Bu nedenlerden dolayıdır ki, Boğazlara saldırı düzenlemeye çalışan Rus generaller, Pyotr Stolipin'in akıllı kararıyla bu istekten vazgeçmişlerdir. İçişleri Bakanı Pyotr Stolipin, Rusya'nın Japonya'ya mağlup olduğu savaşın daha yeni vuku bulduğu bu zamanda, Petersburg'un odağını daha önemli iç reformlara yöneltmesi gerektiğini güçlü bir şekilde vurgulayarak savaş isteklerine akıllıca son vermiştir.¹²³ Buna rağmen Rusya, Avrupa ve dünyada artık sözünü geçirecek saygıyı kaybetmekteydi.

Savaş yanlısı olarak bilinen İzvolski, Sarayda planını gerçekleştirmek adına, Rus gemilerinin Boğazlardan serbest geçişine izin veren bir antlaşmaya destek sözüne karşılık; Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakını ileri sürmüştür. Rus Savaş Bakanlığı'nın onayını almadan ilhakı ilan eden Viyana hükümeti, Pyotr Stolipin'i zor bir durumda bırakarak Dışişleri Bakanlığı'ndan azledilmesine neden olmuştur.¹²⁴ Bakan Stolipin'in iç işlerine dikkat çekmesi, sınırları genişletmenin terk edildiği anlamına gelmemekteydi. Tam aksine, kısa dönemlik iç reformun ardından Rusya'nın dış politikada tekrar iddialı olmasını sağlayacak bir işaret fişeği olmuş ve Rusya bu süreci tamamlayıncaya kadar Türkiye'yle uzlaşmıştır. Stolipin onunla aynı düşünce sahibi Nikolay Çarıkov'un İstanbul'a elçi atanmasını bile temin etmiştir. Sazanov'a¹²⁵

¹²¹ Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 31.

¹²² Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 35.

¹²³ Александрович, *Его Значение В Истории России Начала 20 Века (1857 - 1921)*, s. 42.

¹²⁴ Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 45.

¹²⁵ Sazanov İzvolski'yle aynı düşünceye sahip lakin bir az farklı olarak daha titiz düşünen biri olmuştur.

Çarıkov'un yaptığı yakınlaşma konuşması Rusya'nın temel amacına hizmet etmekteydi. Çarıkov Sazanov'a konu hakkında şöyle demiştir: “Bizim daha hazır olmadığımız bir dönemde Türkiye'nin parçalanmasına müsaade etmemeliyiz”.¹²⁶ O tarihlerde dış siyasette çok şeyin ters gitmesine bakmaksızın bu konuda Rusya'nın şansı yaver gitmiştir. Çünkü tarihin bu döneminde, sert anti-emperyalist sisteme rağmen İttihatçılar, Rusya ile daha iyi ilişkiler kurulması teklifini kabul etmişlerdir. İç işlerinde karışıklık ve Abdülhamid rejiminin güçlü oluşu dış siyasette daha dikkatli olmayı gerektirmiştir. Her iki tarafın böyle yaklaşımı aslında dünya politikasında patlama anını sadece geciktirmekten başka bir işe yaramamıştır. Çünkü az bir zaman sonra büyük güçlerden birinin Boğazlardaki zayıf Türkiye'nin yerini alma ihtimali Petersburg'daki endişe ve gerilimi artırmaktaydı. Bundan dolayıdır ki, Rusya Dışişleri Bakanlığı, Haziran 1908 ve Nisan 1909 tarihlerinde İstanbul'a bir çıkartma birliği göndermeyi düşünmüştür. Mart 1911'de planlarını gözden geçiren ordu ve donanma, Rusya'nın Boğazları ele geçirmek için sürpriz bir saldırı gerçekleştirecek imkana sahip olmadığı sonucuna varmıştır.¹²⁷ Bu tarihi müteakip, Ştavka her ihtimale karşın Donanma Bakanlığı'na Karadeniz'de, üç adet dretnot dahil, sekiz yeni gemi inşa etme emri vermiştir. Çar ve Duma bu teklifi Mayıs 1911'de kabul etmiştir. Rus ekonomisi deniz yoluna olan ilgisini iyice açığa çıkarınca ve Türkiye'nin askeri bir müdahaleyle yıkılması ihtimalini görünce, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki hırsı daha da artmaya başlamıştır.¹²⁸ Çünkü bu tarihlerde ne Türkiye ne de Rusya'nın beklemediği bir olay vukuğu bulmuştur. İtalya Türkiye'nin Kuzey Afrika topraklarına hak iddiasında bulunmuştur. Türkiye için beklenmedik bir anda İtalya Türkiye'ye savaş ilan etmiştir. İtalya'nın Tripolitan ve Kirenaiki'yi alması Akdeniz havzası devletlerinin emperyalist hislerini de aktifleştirmiştir. Bu gidişat sonradan İtalya'nın İngiltere'den soğumasına ve Üçlü İttifaka katılmasına sebep olmuştur.¹²⁹ Anlaşılan, Rusların içe dönük siyaseti fazla uzun sürememiş ve dünyadaki olaylardan

---

¹²⁶ Магадеев, “Первая Мировая Как Тотальная Война”, s. 8.

¹²⁷ Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 46.

¹²⁸ Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 35.

¹²⁹ Могилевич, *На Путиях К Мировой Войне 1914-1918*, s. 93.

kendini geri alamayan döneminin bu kıta devleti, kısa bir süre sonra dünya politikasına atılarak uluslararası siyasette fazlasıyla dikkat çekmeğe başlamıştır.

1.1.3. Türkiye –İtalya Savaşı (Trablusgarp Harbi)

Panslavizm ve Pancermenizm`in gittikçe yaygın hal aldığı bu dönemde Doğu Avrupa`da güçler dengesi sürekli yer değiştirmekteydi. Dünyada oluşmaya başlayan ittifak ve ligler arası çatışma devam ettiği dönemde kendi sözünü geçirmeye çalışan İtalya, Kuzey Afrika toprakları üzerinde hak iddialarında bulunmuştur. Birinci Dünya Savaşı`nı araştıran Rus tarihçileri İtalya`nın Kuzey Afrika`ya olan ilgisini ve Trablusgarp savaşını ele alan kapsamlı tarihi çalışmalar yürütmüşlerdir. Çalışmalarında, Çarlık Rusya`nın bu savaş dönemindeki tutum ve diplomatik manevralarını, Roma ve İstanbul`daki Büyükelçilerin raporları ve mektupları üzerinden incelenmişlerdir. Bunun yanı sıra savaş döneminde hem Türkiye hem de İtalya`nın İçişleri zamanla raporlanarak Çar hükümetine iletilmiştir. Ruslar, bazen Türkiye, bazen de İtalya tarafından Trablusgarp Savaşını inceleyerek, genel algıyı her iki tarafın sadece kendi çıkarları için bu savaşa sürüklendiği yönüne çekmişlerdir.

İtalya, iç işlerinde sıkıntı yaşaması sonucu dış ilişkilere daha fazla özen göstermeye başlamıştır. Bu açığı kapatmak adına, İtalya işgal politikası yöntemiyle yakınında bulunan, kendinden daha sıkıntılı dönem geçiren Türkiye`ye saldırmayı planlamıştır. İtalya`nın planı bu savaşı kazanarak hem içten halkının devlete inancını artırmak, hem dış politikada daha güçlü görünmeyi hedeflemek olmuştur.¹³⁰ Eskilerden beri süregelen Afrika`ya sahip olma arzusu da bu hisleri körüklemiştir. Osmanlı İmparatorluğu`na tabi olan milletlerin, özellikle Arapların artık İmparatorluğa karşı çıkma isteği artmaktaydı ve İtalya bu durumu kendi maksadı için kullanmıştır.¹³¹

28 Eylül`de Türkiye`ye verdiği ultimatomla İtalya hükümeti Trablusgarp`ı işgal edeceğini bildirmiştir. Bunu yapmakta İtalya`nın maksadı, sömürge edinme yarışında geride kalmamak isteği olsa da hükümet, orada yaşayan İtalyan asıllı halkı korumak adına

---

¹³⁰ Александрович, *Его Значение В Истории России Начала 20 Века (1857 - 1921)*, s.75.

¹³¹ Магадеев, “Первая Мировая Как Тотальная Война”, s. 10.

savaşı başlattığını bildirmiştir. Türkiye`de yapılan reformlardan sonra İstanbul`un Afrika`daki eyaletlerle bağlarını güçlendirebileceği endişesi, İtalyan saldırısını hızlandıran sebepler arasında yer almıştır. Böylece, “*Avrupa tarihindeki en gayrimeşru savaşlardan biri başlamıştır.*”<sup>132</sup> Trablusgarp Türkiye`nin Afrika`daki son toprağı idi. Bu toprağın kaybı ile Osmanlı üç kıtadaki İmparatorluğu`ndan vazgeçmiş olacaktı.

Rusya İstanbul`u elde etmek karşılığında İtalya`nın Trablusgarp`teki iddialarını kabul etmiştir.<sup>133</sup> Böylece, birçok devlet tarafından desteklendiğini bilen İtalya Kuzey Afrika üzerindeki iddialarını ileri sürmek için daha fazla cesaretlenmeye başlamıştır.<sup>134</sup> İtalya`nın Trablusgarp`ta iddialarını artıran en önemli etken “Büyük Roma”yı yeniden birleştirmek isteğı olmuştur. Bu tip isteklerin büyük bölümü Vatikan`dan gelmiştir.¹³⁵ Rusya yönetimi bunu bildiğinden, İtalya`nın genişleme planlarına tam destek sağladığı görülmektedir.

İtalya`nın Akdeniz`de ilerlemesi, İngiltere ve Fransa`yı zamanla rahatsız etmeye başlamıştır.<sup>136</sup> Bu nedenle, W. Churchill hemen Malta`ya gitmiştir. O, burada Mısır yöneticileri ile Akdeniz`deki İngiliz filosunun durumunu tartışmıştır.<sup>137</sup> Trablusgarp konusunda rahatsız olmalarına rağmen hiçbir devlet İtalya`ya karşı gelmemiştir. Böylece, İtalyan yayılmacılığının ilk kurbanı Türkiye olmuştur. Savaşın sonunda, tüm Avrupa güçleri tarafından köşeye sıkıştırılan Türkiye, mecburen İtalya`nın barış şartlarını kabul etmiştir.

Savaşta mağlup olan Türkiye, 18 Ekim 1912`de Trablusgarp ve Bingazi`yi İtalya`ya vermek zorunda kalmıştır.<sup>138</sup> Türkiye`nin savaşta hemen antlaşmaya gitmesine sebep

---

¹³² Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 38.

¹³³ Александрович, *Его Значение В Истории России Начала 20 Века (1857 - 1921)*, s. 78.

¹³⁴ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s.69.

¹³⁵ Могилевич, *На Путиях К Мировой Войне 1914-1918*, (Москва : ОГИЗ, 1940), s. 90.

¹³⁶ *Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов.* Российский институт стратегических исследований, s. 89.

¹³⁷ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 42.

¹³⁸ Могилевич, *На Путиях К Мировой Войне 1914-1918*, s. 95.

birkaç gün önce kendisini Balkan Savaşı'nın içinde bulması olmuştur. Bu savaşla birlikte, Balkan devletleri Türkiye'nin nasıl bir düşüşte olduğunu anlamıştır.

Bu tarihlerde, İtalya'nın savaşı Doğu Akdeniz'e kadar uzatması Petersburg'u rahatsız etmiştir. Çünkü Rusya'nın toplam ihracatının dörtte biri Boğazlar üzerinden dönüyordu. Türkiye bu nedenle Boğazları kapatabilir ve bu ticari şansı Rusların elinden alabilirdi. İşte bu durumda, Rusya harekete geçmiştir.¹³⁹ Dışişleri Bakan vekili Neratov Sadrazam Sait Halim Paşa'ya bir teklif sunmuştur. Teklife göre, Türkiye hükümeti Rus savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin verecek, akabinde de Türklerden Boğazlar ve Balkanlar'da mevcut statükoyu koruma sözü alacaktı. İlaveten, Karadeniz sahilindeki demiryolu inşaatı durdurulacak ve hatta sevilmeyen kapitülasyonlar gözden geçirilecekti.¹⁴⁰ Bu teklifin Türkiye'nin geleceği için zararlı olması ve devleti Rus yönetimine teslim etmek anlamı taşımasından dolayı hükümet, teklifin reddini makul bulmuştur.

Akabinde, Rusya'nın korkulu rüyası gerçek olmuştur. Nisan 1912'de Trablusgarp'ta tam olarak istedikleri sonuçlara varamayan İtalyanlar, Boğazlara yakın hedeflere saldırmaya ve Türkiye'nin su yolunu kapatmaya çalışmışlardır. Bunun Rusya için sonuçları da tehlikeli olmuştur. Bu girişimle, Rusya'da tahıl ihracatı 1912'de, önceki yılın aynı dönemine göre %45 azalmıştır. Zira, Rusya açısından bu kabul edilemezdi. Çünkü Rusya'nın endüstrileşmesi sonucu Karadeniz'den yapılan tahıl ihracatı devletin ekonomisinde önemli bir yer kapsamaktaydı. Boğazlar 1900 ve 1909 arasında Rusya'nın toplam ihracatının üçte biri ile yarısının geçişini sağlamaktaydı.¹⁴¹ Trablusgarp savaşı sadece Türkiye'yi değil Rusya'yı da etkileyen önemli olaylardan biri olarak nitelendirilmektedir.

Gayri resmi sayılan Uşi Antlaşması'yla¹⁴² (18 Ekim 1912) biten savaş, Trablusgarp ve Bingazi'ye İtalya yararına özerklik tanımıştır. Balkan Savaşları'nın başlamasıyla

---

¹³⁹ Хвостов, *История Дипломатии*, s. 125.

¹⁴⁰ Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 37.

¹⁴¹ Могилевич, *На Путиях К Мировой Войне 1914-1918*, s. 96.

¹⁴² Başka bir adıyla Lozan olarak da geçmektedir. (Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 47)

mecburi antlaşmaya razı olan Türkiye`ye On İki Ada ve Rodos sözü verilse de, sonradan bu karardan vazgeçilmiştir. Savaşın sonucu olarak, İtalya`nın genişleme manevralarından çok geç haberdar olan Türkiye, ekonomik ve politik zarara uğramıştır. İtalya savaş esnasında uluslararası politikadaki denge unsurlarını kullanarak durumu kendi lehine çevirmiştir.¹⁴³ Bu savaştan itibaren toprak kaybı yaşayan Türkiye, kısa sürede peş peşe Balkan Savaşları ve hemen akabinde de Birinci Dünya Savaşı gibi zorlu savaşlara girmiştir. Böylelikle, Türkiye İtalya Savaşı diplomasi tarihinde, sonradan gelecek olan kötü gidişatın ilk emarelerinden biri olarak yerini almıştır.

1.1.4. Birinci Balkan Savaşı

Bazı zaman tarih kitaplarında Birinci Dünya Savaşı`nın provası olarak nitelendirilen Balkan Savaşları, Türkiye tarihinde oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşları`ndan itibaren, Balkan halklarının içinde biriktirdiği yöneten millete karşı hınç, mutad aralıklarla zuhur etmiştir. “Doğu Sorunu” halkalarından en önemlisi olan Balkanlar, emperyalist gayeler için hazır malzeme olmuştur. Çarlık Rusya`nın teşvikiyle Bulgaristan ve Sırbistan arasında "Dostluk ve İttifak Antlaşması" (13 Mart 1912), Bulgaristan ile Yunanistan arasında "İttifak Antlaşması" (29 Mayıs 1912) Türkiye`ye karşı oluşturulan Balkan Birliği`nin temellerini oluşturmuştur. Karadağ`ın da ittifaka katılması (Ağustos 1912) ile ittifak tamamlanmıştır. Olayları müteakip, Balkanlar`daki son Türkiye toprağına göz koyan Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ 1912`de bir ittifak ağı kurarak kendi hedeflerine yönelmişlerdir.¹⁴⁴ Karadağ diğer mütteliklerinden önce davranarak 8 Ekim 1912`de Türkiye`ye savaş ilan etmiştir. Beklemediği bir savaşın içine giren Türkiye, Trablusgarp`ı gözden çıkartarak İtalya`yla barışa gitmek mecburiyetinde kalmıştır. Ardından, diğer Balkan devletleri de saldırıya geçince Türkiye`ye soluklanacak vakit kalmamış ve Balkan orduları kolay bir zafer kazanmıştır. Savaşın sonucu olarak, Türkiye Arnavutluk`tan Trakya`ya kadar her yerde bozguna uğratılmıştır.<sup>145</sup> Olaya daha detaylı bakıldığında, Türkiye`nin bu savaşta

---

¹⁴³ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 48.

¹⁴⁴ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 49.

¹⁴⁵ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 31.

mağlubiyetinin sebebinin birçok cephede savaşması, ya da ordularının sayıca az olmasıyla açıklamak doğru olmazdı. Aslında mağlubiyetin ana sebebinin, olayların içinden çıkılmaz bir şekilde birbirine karışmasından doğduğu anlaşılmaktadır.

Bütün cephelerde yenilgiye uğrayan Türk ordusu, Bulgar ordusunu Kasım`da İstanbul`un kapısına dayanmış bulmuştur. Bulgarların bu hamlesi Rusları telaşa düşürmüştür. Sazanov, Bulgarların İstanbul ve Boğazları ele geçirmesi tehlikesini kaygıyla izlemiştir.¹⁴⁶ Bu konuda sessiz kalmayı beceremeyen Rusya hemen işbaşına geçerek, Savaş Bakanı`nı, 6 Kasım`da İstanbul`a müdahale için, Sivastopol`de bir çıkartma birliğini hazırlamak için göndermiştir. Kırk sekiz saatten az bir süre sonra yani, saat 01:30`da Çar II. Nikola`ya bir telgraf çeken Donanma Bakanı, İstanbul`daki sefir Mihail Girs`e müdahale emri verme yetkisi tanınması için izin istemiştir. Hemen akabinde Çar izini vermiş, Girs`in ısrarı üzerine çıkartma kuvvetinin mevcudu, topçularla birlikte 5.000`e çıkarılmıştır.¹⁴⁷ Bu hamlede esas maksat Boğazlar `da söz hakkına sahip olma isteği olmuştur. Rusya bahane olarak İstanbul`daki Hıristiyan halkı şiddetten korumak için bu topraklara girdiğini iddia etmiştir. Bulgarlar tam başarı kazanamayınca Ruslar statükoyu korumak zorunda kalmışlardır. İsteklerinden ve arzularından vazgeçmeyen Rus politikacılarına Sazanov beş yıl içinde Karadeniz`de güçlü bir donanma yaptıracağı ve Boğazların tez bir zamanda Rusların eline geçeceği sözünü vermiştir.<sup>148</sup> Bu sözü gerçekleştirmek için hazırlanılmış esas plan şöyle olmuştur: “*Rusya, Yunan limanlarını kullanarak 1915 ile 1918 arasında hem Baltık hem de Karadeniz`deki filolarını Ege`ye yönlendirecekti. Ardından, uygun bir zamanda, muhtemelen 1917 ile 1919 arasında saldırıya geçip Çanakkale`yi ve Boğazları ele geçirecekti.*”¹⁴⁹ Zamanla bu planın yürürlüğe girmediği bilinmektedir ama anlaşıldığı üzere Rusya kendi topraklarını genişletmek için en uygun anı beklemiştir.

---

¹⁴⁶ Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 39.

¹⁴⁷ *Великая Война 1914–1917: возвращение памяти. Сборник статей и докладов.* Российский институт стратегических исследований, s. 95.

¹⁴⁸ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 82.

¹⁴⁹ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 58.

Bu bağlamda, Türkiye'nin iç çatışmaları Rusya için çok büyük önem arz etmekteydi. Sazanov'un dediği gibi: “Osmanlı İmparatorluğu'nun zafiyeti, kendisini hukuki ve kültürel bir temelde yenileyememesiydi. Bu bizim için öyle büyük bir avantajdı ki, Hilal'in hâkimiyeti altındaki halkların dikkatini hem Doğu'da hem de Avrupa'da, bizim uluslararası konumuzun temellerinden biri olan Ortodoks Hıristiyan Rusya'ya çekiyordu.”¹⁵⁰ Tarihi gidişattaki döngüler sayesinde, Balkanlarda Bulgarlar istediklerini elde etmiş ve Türkiye ile dostluk ortamında barış antlaşması yapmışlardır. Aslında, bölgesel güç dengesindeki kayma İstanbul ve Sofya'ya ortak düşmanlar kazandırmıştır.

Savaşın başlarında daha planlar ve kararlar netleşmeden önce olaylar Rusya'nın tam da isteği gibi olmamıştır. 1913'de Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasında çatışma çıkmış Rusya bu çatışmayı çözmek için büyük çaba sarf etse de başaramamıştır. Rusya'nın istek ve ısrarlarına karşın Bulgaristan hala direnmiştir. Artık Balkan devletleri Rusya'yı büyük kurtarıcıları ve ataları olarak görmemişlerdir.¹⁵¹ Makedonya toprakları üzerine yapılan kavga neredeyse çözülmeyen yarım kalmıştır. Ne Bulgaristan ne de Sırbistan isteğinden ve inadından vazgeçmemiştir. Durumun çözülmeyeceğini anlayan II. Nikolay, 8 Haziran 1913'te hem Bulgaristan hem de Sırp yöneticilerine birer mektup göndermiştir. Durumu acilen çözmeleri gerektiği yoksa daha büyük bir savaşın başlayacağını ve onların taraf seçemeyeceği ile alakalı ikazda bulunmuştur.¹⁵²

Bu dönemde, Bulgaristan'ın isteklerinin yeteri kadar savunulmadığını anlayan Avusturya, hemen temsilciler göndererek Bulgar hükümeti ile iletişime geçmeye çalışmıştır. Her iki tarafı memnun edecek müzakereler yapılmış ve net kararlar verilmiştir. Avusturya ile Bulgaristan arasındaki yakınlaşma zamanla büyümeye başlamıştır.¹⁵³ Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Balkanlar'da kendi politikasını yürütme maksatlı Sırbistan'a ultimatom göndermesinin ardından, İstanbul'daki Çar Büyükelçisi Girs Sazanov'a 27 Temmuz'da şöyle bir yazı gönderilmiştir: “Avusturya – Macaristan Sırbistan'a ultimatom göndermekle çok ciddi bir adım atmıştır. Bu olaylar

---

¹⁵⁰ Магадеев, “Первая Мировая Как Тотальная Война”, s. 12.

¹⁵¹ Могилевич, *На Путиях К Мировой Войне 1914-1918*, s. 173.

¹⁵² Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 71.

¹⁵³ Могилевич, *На Путиях К Мировой Войне 1914-1918*, s. 176.

benim gözetimim altında olan topraklarda – Balkanlar`da ve Türkiye`de büyük sorunlar çıkaracak gibi duruyor.”¹⁵⁴ Şubat 1913`te Kral II. Wilhelm, Bulgar kralına bu olanlara binaen, Avusturya –Macaristan`ın yanında yer almayı teklif etmiştir. Kendi askeri üstlerini Türkiye`ye göndereceğini ve Türkiye ile anlaşma yapacağını söyleyerek de bu teklifinin cazipliğini pekiştirmiştir.<sup>155</sup> Öyle ki, Türkiye`ye beş büyük ordu gönderilecek ve Türkiye de Rusya`ya saldıracaktı. Orduların Alman komutan Liman von Sanders`in komutası altında olacağı da belirtilmiştir. Bu anlaşmayla, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu büyük devletleri kendi tarafına çektiğini ispat etmeye çalışmıştır.¹⁵⁶ Sonradan bu olay, tarihe *Sanders Krizi* olarak geçmiştir. Böylece, Bulgarların Almanlarla yaklaşması Rusya`ya beklenmedik bir darbe olmuştur.

Çalık hükümeti tarafından Bulgaristan`ın Almanya ile yakınlığı zamanla sezilmeye başlanmıştır. 24 Mayıs`ta II. Wilhelm Berlin`de Bulgar temsilci heyetini kabul etmiş, Bulgar temsilcilerin istekleri ve bazı Balkan toprakları üzerindeki iddiaları II. Wilhelm tarafından “*Tamamen olası!*” olarak nitelendirilmiştir.¹⁵⁷ Böylece, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan arasındaki çatışma gün geçtikçe büyümeye devam etmiştir. Büyük devletler ise bu soruna çare bulmak yerine olayı daha da körükleyerek sorunu kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye çalışmışlardır.¹⁵⁸ Tarihin bu sayfasında, Slav birliğinin (Panslavizm`in) tarihe karıştığı gözlemlenmektedir.

Balkan devletleri arasında Rus etkisi altından çıkan ve sadece Avusturya`nın istekleri doğrultusunda hareket etme kararı alan Bulgaristan bu tavrıyla, farklı yön çizdiğini açıkça belli etmiştir. Böylece, Balkanlarda durum her geçen gün gerginleşmiştir. 18 Haziran 1913`te Fransa`nın *Temps* gazetesinde Sırbistan ve Bulgaristan arasında Londra Konferansında 1912`de yapılan gizli konuşmalardan bahsedilmektedir.¹⁵⁹ Bu olay, Rusya hükümet dairelerinde patlamaya hazır bombanın ateşlendiği anlamına gelmekteydi.

---

¹⁵⁴ Полетика Н.П. *Возникновение Первой Мировой Войны*, (Москва: Мысль, 1964), s. 605.

¹⁵⁵ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 89.

¹⁵⁶ Полетика, *Возникновение Первой Мировой Войны*, s. 605.

¹⁵⁷ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 77.

¹⁵⁸ Могилевич, *На Путиях К Мировой Войне 1914-1918*, s. 177.

¹⁵⁹ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 95.

Bulgar yönetimi ilk hedef olarak Sırları ve sonraki hedef olarak ise Rusların olması gerektiğini savunmaktaydılar. Çünkü bu gizli konuşmayı sağlayanın Ruslar olduğu iddia edilmekteydi.¹⁶⁰ Fransa'nın *Temps* gazetesi bu haberi yayınladıktan sonra Bulgaristan'la Sırbistan arasındaki olaylar daha da gerginleşmeye ve her an savaş haline dönüşecekmiş gibi hal almaya başlamıştır. Özellikle, sınır bölgelerinde gerginlik çok daha fazla hissedilmiştir. Bir sene önce Türklere karşı savaşan Bulgar birlikleri şimdi Sırlara karşı cephe almaya başlamışlardı. Bulgarlar Sırlara ve Yunanlara karşı çıkmak için hazır halde bekleyen 292 batarya toplamış, Bulgar Hükümeti, tam teçhizatlı ordu birliklerini savaş için en önemli noktalara yerleştirmiştir.¹⁶¹ Tüm bu olaylar yarım kalmış hesapların kapatılması için ikinci savaşı getirmektedir.

1.1.5. İkinci Balkan Savaşı

25 Mayıs'ta Bulgaristan hükümet temsilcileri Rusya elçiliğine, Bulgaristan'ın artık daha fazla dayanamayacağı ve en kısa zamanda Sırbistan ve Rusya'yla yapılan antlaşmayı ihlal edeceklerini bildirmişlerdir. Bu duruma hayli şaşırان Sazanov cevabında “*Bununla, Slav birliğinin temeli kırılmış olacaktır.*” demiş, böylece, “*kardeş kavgası çıkacağını*” bildirmiştir.¹⁶² Rusya ile konuşmalar ve savrulan tehditler Sırbistan'ı etkilememiştir. Sırlar Bulgarlarla aynı fikirleri paylaşmamakta ısrar etmişlerdir. Durum böyle olunca, Bulgarlar Avusturya ile yakınlaşma yolunu tutmuşlardır.¹⁶³ Bulgar hükümeti, sorunu bir başka büyük güce sığınmakla çözeceğini zannetmekteydi. Bu dönemde Sırbistan parlamentosunda konuşmalar ve tartışmalar devam ederken Bulgar ordusu Sırbistan'a saldırmış ve Temmuz 1913'de İkinci Balkan Savaşı başlamıştır.¹⁶⁴

Savaş esnasında Romanya kendi haklarını savunmakta ısrarcı davranmaktaydı. Romanya, Bulgaristan sınırları dahilinde olan Turtukaya-Baltık toprakları üzerinde hak iddiası ileri sürerek, Bulgarlara karşı tavır sergilemiştir.¹⁶⁵ Durum Sırların Avrupa'da güçlenmesine

---

¹⁶⁰ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 86.

¹⁶¹ Могилевич, *На Путиях К Мировой Войне 1914-1918*, s. 177.

¹⁶² Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 78.

¹⁶³ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 103.

¹⁶⁴ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 79.

¹⁶⁵ Маслов П. П., *Империализм И Война*, (Москва: 1917), s. 23.

kadar ilerlemiştir. Sırlar zamanla Avrupa`da egemen devlete dönüşeceği izlenimi uyandırmaktalardı. Doğu Avrupa devletlerinin birçoğunu kendi tarafına çekerek büyük bir güç oluşturan Sırbistan hem Almanya hem de Avusturya için büyük tehdit unsuru olarak görülmekteydi. Almanya bu nedenle kendi tarafını güçlendirmek için girişimde bulunmuş, İtalya ile politik yakınlık oluşturmaya yönelmiştir.

Almanya, Doğu Avrupa devletlerinin büyük bölümünde Rus politik etkisinin güçlü olduğunun farkındaydı. Berlin hükümeti çok iyi biliyordu ki, eğer Sırbistan`a daha fazla şans verilirse hayali olan *Büyük Sırbistan`ı* gerçekleştirecektir. Bununla birlikte, Bulgaristan Sırlara karşı İtalya`nın yardımına ihtiyaç duymaktaydı.<sup>166</sup> Başlarda İtalya, Bulgaristan ve Avusturya bloğunu seçmemekte ısrarcı davransa da sonradan durumlar değişmiştir. İtalya çok önceden Almanya ile müttefik olmayı kabul etmesine rağmen, Bulgaristan`la Avusturya`nın teklifini kabul etmemekte ısrarcı olmuştur. Avusturya ve Almanya da Balkan savaşlarına dahil olmak istememiştir.<sup>167</sup> İtalya ise bu savaşa resmen karşı olduğunu belirtmiştir. İtalya, Avusturya`ya karşı gelmek istemese de, Balkan Savaşları`ndan bir çıkar kazanmayacağını da farkında olmuştur.

Romanya`yı kendi tarafına çekeceğini düşünen Bulgaristan ona şöyle bir teklifte bulunmuştur: *“Eğer Romanya savaşta Bulgaristan`ın tarafında yer alırsa Turtukaya-Baltık toprakları Romanya`ya verecektir. Lakin, Sırbistan ve Yunanistan aleyhine antlaşmaya varmak istemeyen Romanya bu teklifi geri çevirmek zorunda kalmıştır.”*<sup>168</sup> Sonuç olarak, uzun müzakerelerden sonra Bulgaristan kendi tarafını seçmiştir. Bir sene önce Türkiye`ye karşı savaşın galibiyetini kutlayan Bulgaristan, şimdi Türkiye ile müttefik haline gelmiştir.

Savaşın başladığı ilk günlerde Yunanlar Dedeoğaç limanını işgal etmişlerdir. Böylece onlar hem Boğazlara hem de İstanbul`a erişim sağlayacaklarını temin etmişlerdir.¹⁶⁹ İşte, tarihin bu döneminde, kendi planlarını gizlemesi gerektiği halde, Sadrazam Mahmut

---

¹⁶⁶ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 52.

¹⁶⁷ Могилевич, *На Путиях К Мировой Войне 1914-1918*, s. 178.

¹⁶⁸ Могилевич, *На Путиях К Мировой Войне 1914-1918*, s. 178.

¹⁶⁹ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 78.

Şevket Paşa hükümeti isteklerini açıkça belli etmiştir. O, Türkiye hükümetinin Midye-Enez hattına iddialarının olduğunu bildirmiştir. Türkiye açıkça Londra sözleşmesini tanımak istemediğini ve kaybettiği bazı toprakların ona geri verilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹⁷⁰ Bu bağlamda Rusların ısrarı ile Balkan devletlerinin zaman kaybetmeden Edirne (Adrianapol) zapt etmeleri gerekmektedir. Türkiye buna müsamaha göstermeyerek kendisi Midye-Enez hattı iddiasında kararlı bir tavır takınmıştır.¹⁷¹ Rusya çok iyi biliyordu ki, Edirne'nin alınması ile İstanbul ve Boğazların zaptı an meselesi olacaktır. O zaman, Rusya Türklere Midye-Enez hattını, Bulgarlara ise Edirne'nin verilmesini teklif etmiştir.¹⁷² Rusların planına göre, iki taraf da memnun kalacak ve Rusya sonradan Avrupa güçlerini ve filolarını kullanarak, Türkiye'ye istediği darbeyi indirme şansı elde edecektir.¹⁷³ Bu plan da istenilen sonucu verememiştir. Çünkü İngiltere ve Fransa Karadeniz'e filo çıkarmak için şart koşmuştur. Eğer İtalya, Avusturya ve Almanya ile müttefik olacaksa, ancak o zaman İngiltere ve Fransa filosu Karadeniz'de askeri operasyonlar yapacağını kabul etmiştir.¹⁷⁴ Balkan halkları üzerine egemenliğini koruyamayan Rusya bu sefer Avrupa devletlerinin engeli ile karşılaşmış ve yine planı suya düşmüştür. Rusya, bu dönemde Edirne uğruna mücadelede yalnız başına kaldığını anlamış ve politik tavrını değiştirmiştir.

Rusya dünya tarihinde Galiçya, Ermenistan, İstanbul ve Balkanlar uğruna mücadele yürüten bir devlet olarak bilinmektedir. Rusya bu hedeflerinin hepsine ulaşmak için bir anda birkaç cephede mücadele yürütmesi gerektiğini anlamıştır. Bu dönemde Girs'a telgraf yazan Sazanov Rusya'nın Karadeniz filosunun gücünü ve bu filo ile Türkiye'ye indirilebilecek darbenin yeterliliğini sormuştur. Telgrafa cevap yazan Girs: *"Biz Türkleri filomuzla mağlup edebiliriz ama hızlı ve net bir şekilde saldırmamız gerekiyor. Bununla birlikte mutlaktır ki, Türklerin hassas ve savunmasız noktalarını iyi bilmeliyiz. O zaman filomuzun kazanma ihtimali çok daha yüksek olacaktır."*¹⁷⁵ demiştir. Balkan savaşlarında

---

¹⁷⁰ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 82.

¹⁷¹ Маслов, *Империализм И Война*, s. 28.

¹⁷² Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 88.

¹⁷³ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 112.

¹⁷⁴ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 74.

¹⁷⁵ Маслов, *Империализм И Война*, s. 29.

İngiltere ve Fransa'nın Rusya'yı katiyen desteklemediği anlaşılmaktadır. İtalya'nın da tavrını bilmek isteyen Sazanov hemen telgraf yollayarak Edirne konusunda İtalya elçiliğine haber göndermiştir. Cevabının pozitif olacağını beklemiş, çünkü 1911 gibi çok yakın bir tarihte Türkiye ile savaş yapmış olan İtalya'nın kararı pozitif olmalıydı. Lakin, İtalya cevabında: Londra antlaşmasının kararlarının çiğnemeyeceğini ve bunun doğru olmayacağını bildirmiştir. Bu konunun antlaşmayı yapan tüm devletlerle tartışılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁶ Ardından, umumun kararına göre plan yapması gerektiğini ve bunun doğru olacağını ilave etmiştir. Eğer karar Rusya'yı memnun etmez ise o zaman kendi başına bu mücadeleyi vermesi gerektiği anlamıştır.¹⁷⁷ İsteklerini gerçekleştirmek için taraftar bulamayan Rusya, Balkan Savaşları döneminde en az Türkiye kadar zor bir tarihi dönem geçirmiştir.

Dünyanın siyasi haritasında değişimlerin gün geçtikçe daha çok arttığı bir zamanda tarih, Türkiye ve Rusya için hiçte hoş olmayan bir yönde ilerlemekteydi. Dünyada liglerin ve tarafların oluşmaya başladığı bu dönemde, Orta Asya ve Türkiye toplumunda bu tarihi gidişata uyumlu olarak akımlar oluşmuştur. Bu durum, milletlerin sosyal gelişimi ve tarihi gereksinimin bir parçası olarak görülmektedir.

1.2. Türkiye ve Rusya'da Panturanizm, Panislamizm Akımları ve Siyasi Propaganda Faaliyetleri

1.2.1. Panturanizm veya Pantürkizm Akımı

Fransız Devrimi ve çeyrek yüzyıl süren devrim savaşlarının müteakip yüzyıl içinde meydana gelen gelişmelerin devamlı ve doğal sonuçları olarak toplumlararası liberalizm ve milliyetçilik önemli bir yer kapsamıştır. Düşünsel ve siyasal akım olan Pancermenizm en bilinen yayılmacılık politikasıdır. İdeoloji bazında, Almanca konuşan tüm milletlerin bir çatı altında toplanması gerekmektedir. Bir kaç yüzyıl büyük ideolojik yapı olan kalmış Pancermenizm diğer akımların yol göstericisi niteliğini taşımıştır.¹⁷⁸ Bir

---

¹⁷⁶ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 126.

¹⁷⁷ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 96.

¹⁷⁸ Зареванд А., *Турция И Пантуранизм*, (Париж: Третья эра, 1930), s. 37

diger yaygın akım, ulus birleşme adına İtalyan milliyetçiliğinden türeyen İrredantizm (kurtarımcılık) olmuştur. Panturanizm ideolojisine benzer şekilde, aynı milli kimliğe bağlı olan bölgeler “kurtarılmayı” veya “yeniden ele geçirilmeyi” istemektelerdi. Bazen İrredantizm, kendi kaderini tayin düşüncesinin ulusal revizyonizmi olarak düşünülmektedir.¹⁷⁹

XIX. ve XX. yüzyıllarda genel olarak uluslaşma ve millileşmeye olan meyl sonucu, Kafkasya bölgesi özellikle, Rusya Türkiye sınırında milli akımlar güçlenmeye başlamıştır. Onlardan en güçlüsü ve sonraki karşıdurmaları sosyolojik destekleyeni Panturanizm olmuştur.

Panturanizm ilk dönemlerde Volga ve Kırım Tatarları arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Panturanizm düşüncesini başlarda Anadolu Türkleri arasında yaygınlaştıran, Rusya'nın Müslüman Türkleri olmuştur. Çünkü bir halkta milliyetçiliğin oluşması için o halkın başka millet tarafından yönetilmesi ve sömürgeleştirilmesi en önemli etken olarak bilinmektedir.¹⁸⁰ Panturanist düşüncenin, Türkler tarafından yönetilen devletteki halk arasında yaygınlaşmasının pek fazla bir anlamı olmamaktadır. Bu durum, Rus Çarı tarafından yönetilen ve başka bir milletin egemenliği altında ezilen halklar için geçerli bulunmaktadır. Onların kendi kimliklerini kaybetmemek adına, bir nevi hayatta kalma mücadelesi vererek ülkücü olmaları kaçınılmaz olmuştur.¹⁸¹ Panturanizm harekâtı başlarda milliyetçi harekattan hiçte farklı olmamıştır. Bu harekât sadece kendi kültür ve ahlak kurallarını koruma adına yapılan mücadeleden ibaret olmuştur. Sonradan din kurallarını önemseyenlerin, *şeriatı* koruma adına başlayan mücadele, Türk milletleri toplumunda çoğunluk oluşturmasını müteakip, Pantürkizm'e dönüşmüştür. Harekatın başlarından itibaren akımın aydınları Türklerin en büyük devleti olan, bunun yanı sıra tüm Müslümanların halifesi olan Osmanlı sultanına yanaşmaya, ondan yardım istemeye

---

¹⁷⁹ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 75.

¹⁸⁰ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 128.

¹⁸¹ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 37.

çalışmışlardır.¹⁸² Anlaşılmaktadır ki, Türk toplumunun kimliklerini korumak adına yaygınlaştırdıkları akım ilk olarak Panislamizm’le başlamıştır.

Bu hareketin başında çok meşhur Tatar¹⁸³ aydını, İsmail Gasıpları durmaktadır. O, 1879`dan itibaren Bahçesaray`da *Tercüman* isimli gazete çıkarmış ve bu gazete Rusya Müslümanlarının dini ve ahlaki kurallarını savunan ilk yayın organı olmuştur. Aynı işlemleri Kafkaslar da yürüten aydın ise Mirze Feteli Ahuntzade olmuştur. Bu aydınlar bir yandan, Çarlık Rusya`nın kültürleri mahvetme politikasına karşı mücadele yürütmüş; diğer yandan da kendi kültür ve dinlerinde reformist faaliyetler gerçekleştirmişlerdir. Bu nedenle, akımın başında bulunanlar aslında iki tarafla da çatışmak zorunda kalmıştır. Taraflardan biri Çar yönetimi diğeri ise klerikal-muhafazakâr kesim olmuştur. Bazen halk bu reformistleri “*kafir*” diye nitelendirmiş ve taraftarlarına dinsiz muamelesi yapmıştır.¹⁸⁴ İlginçtir ki, klerikal-muhafazakâr kesim, yerli yönetim tarafından da çok destek görmüştür.

Bu olayların hepsi aslında, Rusya`nın kendi içinde reformist olayların baş kaldırdığı dönemde gerçekleşmiş ve sanki birbirinin ateşini körüklemiştir.¹⁸⁵ Rus reformistlerle Tatar reformistleri birbirinden etkilenmişlerdir. Sonuçta, ikisi de yenilenme istemiş ve dönemin yönetimini kabul etmemişlerdir. Rus ve Tatar reformistler arasındaki tek fark, Tatarların milli mücadele savaşı vermesi; Rus aydınlarının ise hiçbir toprak iddiası olmadan sadece devlet sistemini değiştirmek istemesi olmuştur. İşte bu durum iki reformist grup arasında çatışmalara sebebiyet vermiştir.¹⁸⁶ Bununla birlikte, Panturanist akımı başlatmak çok zor bir süreç olmuştur, çünkü bunun için gerekli şartlar henüz oluşturulamamıştır.¹⁸⁷ Rusya`nın yönetim sistemi başlarda çok güçlü olmuş ve bütün harekât ve akımlar daha büyümeden yok edilmiştir. Tatarlar başlarda bu harekâtı çok gizli

---

¹⁸² Мартин, *Первая Мировая Война*, s.83.

¹⁸³ Rusça kaynakların genelli Türki milletleri, Tatar veya Türk –Tatar halkı diye nitelendirilmiştir.

¹⁸⁴ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 99.

¹⁸⁵ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 92.

¹⁸⁶ Мартин, *Первая Мировая Война*, s.89.

¹⁸⁷ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 102.

yürütmüş ve geniş bir alana yaygınlaştıramamışlardır. Çünkü Tatar halkında da milli düşünce anlayışı daha tam oluşmamıştır.

Türk- Tatar halklarında daha milli düşünce oluşmadan, onlar günlük hayat şartları ile yetinmeyi bırakmadan, onlara dünya Türklerini birleştirmekle ilgili düşünceler söylemek mantıksız görünmekteydi. Onlar için anlaşılması en zor olan şey ise, Kırım Tatarları ile Orta Asya Türklerini yani, Türkmen ve Özbekleri birleştirmek düşüncesi olmuştur. Bu nedenle, başlangıç için sadece Tatar işçiler arasında birlik beraberlik düşüncesini sağlamak önemli olmuştur. Tatar Nasyonalistleri (Milliyetçi) de işte bundan başlamışlardır.¹⁸⁸ Onlar edebiyatı kullanarak bu düşünce akımını yaygınlaştırmayı denemişlerdir.

Pantürkistler tüm ideolojilerini edebiyat vasıtasıyla halka ulaştırmaya çalışmışlardır. Roman, hikâye ve tiyatrolarında Turancı fikirler yönünde zengin yazılar yayınlamıştır. Halka büyük Turan tarihinde yaşanmış olaylar ve kahramanlar tanıtılmıştır. Onlar tarihin gücüne inanmış ve tarihi insanlara doğru yansıtmakla Türk egemenliğine nasıl sahip çıkacaklarını öğretmeye çalışmışlardır. Turancılar reformist ideolojilerini daha da güçlendirmek maksatlı, Batı edebiyatını çok akıllıca kullanmışlardır. Vambery, Von De Koka ve Radlov'un eserlerini halk arasında yaygınlaştırmışlardır.¹⁸⁹ Böylece, bu tarihi dönem ve oluşan akımlar Türk kökenli halklarda milli edebiyatın gelişimine sebebiyet vermiştir.

Milli edebiyatın reformunda rolü olan Şehabettin el-Merdani dönemin çok önemli ideologlarından olmuştur. Onun takipçileri ise Abdul Kayum en Nasari, İsmail Gaspiralı ve onun hanımı Zahra Hanım vd. Olmuştur.¹⁹⁰ Zamanla, milli mücadele sadece edebiyatla değil gazete ve dergilerle de yürütülmeye başlamıştır. Mücadelenin devamında günlük gazeteler artık Türkçe basılmıştır. Onların arasında en yaygın olanı Maksudov'un editörü olduğu *Yıldız* gazetesi olmuştur. Bu yaygın evinde birçok milli mücadele taraftarı

---

¹⁸⁸ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 39.

¹⁸⁹ Цаликов А., *Мусульмане России И Война*, (Москва: 1917), s. 9.

¹⁹⁰ Маслов, *Империализм И Война*, s. 31.

toplannmıştır. Taraftarları arasında en çok bilinenleri: Ziyaeddin Kemali, Halimdjan Uruev, Kadri İşi, Ayneddin Ahmarov, Hasan Sabri Ayvazov, Ahmed Ormaniyeve, Şakir ve Zakir Ramiyeve, Yusuf Akçura olmuştur.¹⁹¹ Y. Akçura, Panturanizm doktrinin esaslarını ve politik programını belirleyen kişi olarak bilinmektedir. Kafkaslar'da Panturanizm'in merkezi Bakü olmuştur. Burada ideolojiyi yaygınlaştırmak için hayırsever Hacı Zeynalabidin Tağıyev'in maddi desteği ile *Kaspiy* gazetesi yayınlanmıştır. Azerbaycan'da milli uyanışın en önemli belgesi ve yazılı kaynağı olan bu gazetenin yöneticileri Hüseyinzade Ali, Ahmet Agayev, Ali Mardan Topçubaşov olmuştur.¹⁹²

Maverayı Kafkasya'da Panturanizm bir zamanlar Panislamist bir karakter taşımıştır. Daha halk arasında Türkçü düşünceler çok yaygın olmadığından şimdilik dini düşünceler ve dini ayrıcalıklarla kimliği korumak mümkün olmuştur. Bu bağlamda İstanbul'a, tüm Müslümanların halifesine müracaat planlanmıştır. Böylece, Sultan tüm Türk milletlerinin kurtarıcısı olarak nitelenmiştir.¹⁹³ Anlaşılmaktadır ki, akım içinde kendine yer eden dini motif zamanla kendi yerini milli motife vermekte yani, dini mücadele milli mücadeleye dönüşmekteydi.¹⁹⁴ Anadolu Türkleri ile Azerbaycan ve Kırım Türkleri aynı dili konuşmakla aslında aynı kültüre sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu da onları bir millet olarak nitelendirmektedir. Tüm Türki milletler arasında tek bağımsız olanı Türkiye olmuştur, bu nedenle onun yardımı ve desteği ile diğer Türki devletlerin de bağımsız olabileceği düşüncesi yaygınlaşmaya başlamıştır.

Panturanistlere göre, Türki devletler arasında en büyük ve egemen olanı Türkiye olduğundan onun öncülüğü ile diğer Türki devletlerin birleşmesi tasvip edilmiştir. Buna ilaveten, Türkiye'ye yakın olmasından dolayı Türki devletler arasında ilk bağımsızlığını da Azerbaycanlıların kazanmasına olumlu bakılmıştır.¹⁹⁵ Panturanist ideoloji Türkiye'ye

---

¹⁹¹ *Великая Война 1914–1917: возвращение памяти. Сборник статей и докладов.* Российский Институт Стратегических Исследований, s. 106.

¹⁹² *Azerbaycan Tarixi*, V Cilt, (Bakı: Milli Elmler akademiyesi, 2007), s. 253.

¹⁹³ Мартин, *Первая Мировая Война*, s.56.

¹⁹⁴ Цаликов, *Мусульмане России И Война*, s. 11.

¹⁹⁵ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 104

yakın olmasından dolayı Maverayı Kafkasya`da legal ve illegal topluluklar arasında, diğer Rusya topraklarında yaşayan Türklere göre daha çok gelişmiştir.¹⁹⁶ Panturancuların tüm planlarından haberdar olan Rusya bu konuya büyük dikkat ayırmış ve istihbaratını bu konuda ihtiyatlı olmakla tembihlemiştir.

İlk Rus Devrimi`nden sonra (1905-1906) Millî Mücadele, sınırlarını daha da genişleterek tüm Türk milletlerini çevrelemeye başlamıştır. Turancuların safları sadece aydınlardan oluşan bir yapı olmayıp, burjuva ve tüccarları da ihtiva eden hareketti. A. Çalikov bu konuya dikkat çekerek şöyle yazmıştır: “*Tatar milletlerinin uzun süren mücadelesi, artık sonucunu vermeye başlamıştır. Muhafazakâr kesim de onlara katılınca, akım daha da büyük alana yayılmaya muvaffak olmuştur. Gidişatla beraber milli mücadele aydınları, kendilerinin Müslüman- Tatar idari sistemini kurmulardır.*”¹⁹⁷

Bir müddet sonra onlar idari sistemi tam kurgulamak ve gelecek programlarını belirlemek için Müslüman Türkler konferansını toplama kararı almışlardır. İlk kongrenin 1905`in Ağustos`unda toplanılması kararlaştırılmıştır. Lakin kongre için, hükümetten izin alamayan aydınlar o dönemde yapılan Nijniy Novgorod forumunu toplanmak için bahane olarak kullanmışlardır. Rusya İmparatorluğu`nun farklı eyaletlerinden gelen aydınların Nijniy Novgorod`da toplanılması kararlaştırılmış, yola çıkan aydınların trenle oraya gitme kararı alınmıştır. Tren yol boyu nehrin üzerinden geçtiğinden burada yapılan toplantıya “*Müslümanların su yüzeyindeki toplantısı*” adı verilmiştir.¹⁹⁸ Bir az sonra ise toplantıya daha çok aydın gelmeye başlamıştır. Üçüncü Nijni Novgorod toplantısına 800 kişi katılmıştır. Toplantıya çok meşhur Turancı, Ali Merdan Bey Topçubaşov başkanlık etmiştir. Bu kongrenin en önemli konusu milletlere verilecek ayrıcalık olmasına rağmen, siyasi hürriyetten de bahsedilmiştir.¹⁹⁹ Bu toplantılarda en çok değinilen konu Panturanizm`in Türkiye`nin desteği ile nasıl genişletileceği ve gerekli bölgelere ulaşılması sıkıntılarının giderilmesi meselesi olmuştur. Bu konular içerisinde kayda değer

---

¹⁹⁶ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 52.

¹⁹⁷ Цаликов, *Мусульмане России И Война*, s. 13.

¹⁹⁸ *Великая Война 1914–1917: возвращение памяти. Сборник статей и докладов.* Российский институт стратегических исследований, s. 108.

¹⁹⁹ Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 70.

bir diğerk konu, tüm Rusya İmparatorluğu sınırları içeriğinde olan Türkler'e, tek ortak dilde yazılabilecek edebiyatı ulaştırmak ve onların da bu dilde anlamalarını sağlamak olmuştur.²⁰⁰ Yani, günümüzde en çok konuşulan konulardan olan tek Türk dili (ortak dil) projesi aslında onlar tarafından yıllar önce başlatılmıştır. Ortak dilin İstanbul Türkçesi olması en makul olanıydı, çünkü en güçlü Türk devleti Osmanlı olmuştur.²⁰¹ Aydınların bu kongrede yaptığı diğerk müzakere konuları: İlk olarak, okullarda Rusça ile beraber Türkçe'nin de öğretilmesi ve ikinci olarak da bunun sadece Tatar okullarında değil Müslüman devletlerin Rus okullarında da uygulamaya konulması olmuştur. İlk olarak toplantıda sunulan bu karar oybirliği ile kabul edilmiş ve Çar hükümetine gönderilmiştir.²⁰² Bu olayları müteakip, birçok Müslüman Türklerin yaşadığı yerde yani Petrograd, Tiflis, Orenburg, Tomsk, Astrahan ve Kırım'da Türkçe gazeteler basılmış, Turancılık yaygınlaşmıştır.²⁰³ Panturanizm'in daha da yaygınlaşmasının en büyük nedeni aydınların, burjuvazinin ve tüccarların onların saflarına katılması olmuştur.

Siyasi sorunlarda tüm parti ve gruplar aynı fikirde buluşmuşlardır. Bu düşünceleri geniş alana yaygınlaştıranlar ise öğretmenler olmuştur. Onlar Turancı misyonerler olarak gençlere yeni fikirler sunma yelpazesine sahiplerdi.²⁰⁴ “Birlik” Turancı öğretmenlerin ana sloganı olmuştur. Onlar tüm Türk Müslümanlarını birliğe çağırmışlardır. Tatarların ilk milli uyanışı işte böyle başlamış ve yaygınlaşmıştır.²⁰⁵ Rusça kaynaklar bu olayı milli uyanış ve aydınlanma yerine “beyin yıkama”²⁰⁶ olarak nitelendirmeye çalışılmaktadırlar. Balkanlarda yapılan Panslavizm'i ise bağımsızlık ve milli uyanış olarak empoze etmektedirler.

Türk Müslümanlarını sonraki dönemlerde en çok heveslendiren olay Milli Duma'da (Meclis) Maksudov'un “on iki milyon Müslümana sesleniyorum” diyerek başlayan ve

---

²⁰⁰ Великая Война 1914–1917: возвращение памяти. Сборник статей и докладов. Российский институт стратегических исследований, s. 145.

²⁰¹ Цаликов, Мусульмане России И Война, s. 14.

²⁰² Панарин Сергеевич, Российская Интеллигенция В Мировых Войнах И Революциях XX Века. (Москва: Эдиториал УРСС, 1998), s. 127.

²⁰³ Шацилло В., Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы, s. 79.

²⁰⁴ Маслов, Империализм И Война, s. 34.

²⁰⁵ Шацилло, Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы, s. 86.

²⁰⁶ Мартин, Первая Мировая Война, s. 81.

“Bizim bir Tanrımız ve ortak değerlerimiz var. Biz hem değerlerimizi hem de Tanrımızı biliyor ve bunları tüm gücümüzle koruyoruz. Bize sunulan yabancı kültürü kabul etme niyetimiz yok” şeklinde devam eden konuşması olmuştur. Duma`daki bu konuşmadan sonra sanki tüm Türk-Tatar toplulukları milli mücadele için hazır duruma gelmişlerdir.<sup>207</sup> Lakin, bu konuşma istenilen sonucu verememiştir Çünkü Rusya`da 1905`te başlayan ilk devrim girişimi 1906`da başarısız olmuştur. Çarlık Rusya yeniden eski kaba yöntemleri ile reformistleri ve yenilikçileri tutuklamaya başlamıştır. Tüm devrimle ilişkisi olan ve ona bağlı olan aydınlar tutuklanmış ve sürgün edilmiştir.²⁰⁸ Hükümet böylece Rusya`da olan halkların bağımsızlık isteklerini körüklemiştir. Hükümetin kaba tavrı eskiden devrim düşünmeyen Türklerin bile, milli mücadeleciler olmalarına sebebiyet vermiştir. Sadece Rusya Müslümanlarının birliği ile devrim yapmak neredeyse imkânsız olmuş, dış desteğin şart olduğu anlaşılmıştır. Böylece, Turancı akım taraftarlarının düşüncesine göre, Türkiye ile iletişime geçmek ve onu bu işlere başkanlık etmeye ikna etmek şart olmuştur.²⁰⁹ Türkiye bundan sonraki süreçte, Büyük Türk Birliği`nin tek devleti olmuştur. Bunu kullanmak ve onun güçlü desteği ile tüm Rusya Türklerini onun yönetimi altında birleştirmenin mümkün olabileceği anlaşılmıştır. Böylelikle, tüm Panturanist fikir ideolojistleri Türkiye de toplanmaya başlamışlardır.

1.2.1.1. Türkiye`nin Panturanizm Akımına Yaklaşımı

Tanzimat harekâtı Türkiye`de farklı politik akımların yaygınlaşmasına ortam hazırlamıştır. Artık toplum hakkını hükümetten talep edebilmekte, farklı siyasi gruplar oluşmakta, yeni politik hatlar yaygınlaşmaktaydı. Panturanistler, bu geniş alanı ilk kullanan akım olmuşlardır. Onlar ilk olarak İstanbul`u Turan devletlerinin başkenti yapmayı planlamışlardır. Başlarda, Panislamistler onlara destek olmuş ve Turancılar için büyük bir faaliyet alanı açılmıştır.²¹⁰ Türkiye`de Panturanizm ilk zamanlardan itibaren Rusya Müslüman göçmenleri arasında geniş yaygınlık kazanmıştır. Hatta, Akçura ve arkadaşları ilk kez Türkiye`ye geldiklerinde büyük politikacılar gibi saygıyla

---

²⁰⁷ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 55.

²⁰⁸ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 115

²⁰⁹ Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документ*, s. 86.

²¹⁰ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 93.

karşılanmışlardır.²¹¹ Aslında Panturanist fikirler, onlar Türkiye`ye gelmeden çok önce insanlar arasında yayılmaya başlamışsa²¹² da yeteri kadar ilgi göre bilmemiştir.²¹³ Çünkü dönemin Osmanlı sultanı Abdülmecit, devletin iç işleri ile o kadar çok meşgul olmuştur ki, dış siyasette ve genel politik arenada değişiklikleri fark edememiştir. Yani, Türkler artık ne Batı`ya ne de Doğu`ya istedikleri gibi hükümran olmamışlardır.²¹⁴ Bu durum, İstanbul`da yenilikçilik ve Batı kültürüne ilginin artmış olması ve insanların Batı modernleşme sine merakıyla izah edilmektedir. Bununla birlikte, Türkler daha Orta Asya halkları ile ortak bir şeye sahip olduklarının farkında bile olmamışlardır.²¹⁵ Türkolog Vambery doğuya yaptığı seferi sırasında rastladığı ilginç bir olayı şöyle nakletmektedir:

“İstanbul`da Türklerin Orta Asya halklarıyla aynı tarih ve kültüre ait oldukları ile ilgili bilimsel anlatımlar yaparken yerli insanlar tarafından bu konular pek beğenilmemekteydi. Hatta “modernleşmiş” İstanbul “Efendileri” onların doğulu halklarla aynı keşeye konulmasına kesinlikle karşı çıkıyorlardı. İstanbul`un beylerinden biri bana: “her halde bizi Kırgız ve Türkmenistan göçebeleri ile aynı safta tutmuyorsunuz” diye Turancı fikirleri kabul etmediğini kesin bir şekilde ifade etmiştir.”²¹⁶

Bu dönemde baş kaldıran Tanzimat harekâtı da bir millet değil, belirli arazi üzerinde yaşayan insanların mücadelesi olmuştur. Bu sebeplerden dolayı, Türkiye`de “tek millet”ten ziyade “tek devlet” olgusu takdir görmüştür.

Turancılıktan daha çok Osmanlılık toplum arasında hızlı bir şekilde yaygınlaşmaya devam etmiştir. Bu durum kendini milli literatürde de göstermiştir. Şinasi`nin öğrencisi ve döneminin çok meşhur yazarlarından olan Ali Kemal “Osmanlıcı olmaktan” ve “Osmanlı`nın milli gururundan” çokca bahseden yazılar yazmış, “Küçük beylikten büyük imparatorluk oluşturan milletin torunlarıyız” gibi ifadelere oldukça fazla yer vermiştir. Türkiye`de oluşmuş milli düşünce millet anlamı ile değil “Ümmeti

---

²¹¹ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 84.

²¹² Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 97.

²¹³ 1842`de Osmanlı`nın albayı ve askeri mühendisi Moltke tüm Türki devletleri birleştirerek Osmanlı idaresine toplamaı ve başkenti İstanbul`dan Konya`ya değiştirmeyi teklif etmiş ama bu teklif hiç bir ilgi görmemiştir. (Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 56).

²¹⁴ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 104.

²¹⁵ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 56.

²¹⁶ Шацилло *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 97

Muhammed” anlamı ile daha çok eşleşmiştir.²¹⁷ Anlaşılmaktadır ki, Türkler o dönemde diğer halkları asimile etmek ya da kültürlerini etkilemek niyetinde olmamış sadece yönetmekle yetinmişlerdir.

Lakin, II. Abdülhamid dönemindeki değişimler hızlı bir şekilde Osmanlıcılık düşüncelerini silmiş süpürmüştür.²¹⁸ Kaçınılmaz olan gerçekliklerden biri de budur ki, başlarda zaten çok da geniş kesimler arasında yaygınlaşmayan Osmanlıcılık ideolojisi belli zaman sonra Turancılıkla yer değiştirmiş ve geniş alana yayılmaya başlamıştır.²¹⁹ Üniversite ve akademik alanlardaki Avrupalı yazarları, özellikle de Türkolog`ların araştırmaları yaygınlaşmıştır. İstanbul Üniversitesinin hocası Ahmet Tevfik Paşa ve İstanbul Askeri Okulu`nun hocası Süleyman Paşa meşhur Türkolog De Guignes`nin yazılarını derslerinde yaygınlaştıranlardan olmuşlardır. Onların söylediklerine göre, “*Türkleri Osmanlı diye nitelendirmek yanlış olacaktır. Çünkü Türklerin kökenleri Hunlara ve hatta Çin`de hükümlerlik kuran Huyun –Hu halkına kadar uzayan eski dönemlere gitmektedir*”.²²⁰ Bu eylemlere güç katarak Turancılığın geniş çapta yaygınlaşması, Rusya Türk aydınların İstanbul’a gelerek Türkleri teşvik etmesi ile mümkün olmuştur.

Ali Hüseyinzade 1889`da Bakü`den İstanbul’a gelmiş ve burada Panturanizmi yayınlattırmak niyeti ile ciddi çalışmalara başlamıştır. O Türkiye`de basılan gazetelerin birinde milli ruhu uyandıracak bir şiir yayınlamıştır. Şiir “*Turan*” diye başlamaktadır.²²¹ İşte bu, olay politik uyanışın kıvılcımı olarak kabul edilmiştir. Türk gençler arasında hızla yaygınlaşan şiir büyük yankı uyandırmıştır. Sekiz yıl sonra başka bir Turancı aydın Memmed Emin`in yazdığı “*Ben Bir Türküm*” şiiri bu yankıyı daha da geniş alana ulaştırmıştır. Bu iki şiirin Türkler arasında inanılmaz büyük çaplı uyanışa sebebiyet

---

²¹⁷ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 57.

²¹⁸ Маслов, *Империализм И Война*, s. 39

²¹⁹ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 108.

²²⁰ Цаликов, *Мусульмане России И Война*, s. 16.

²²¹ Маслов, *Империализм И Война*, s. 48.

verdiği bilinmektedir.²²² Bu akımların sonucu olarak entel kesim arasında, Osmanlıcılık`tan Turancılığa, Devletçilik`ten Milliyetçiliğe inanılmaz bir geçiş yaşanmıştır.

1890`lı yıllarda Türkiye`de aynı anda üç farklı akım oluşmaya başlamıştır: Osmanlıcılık, Panislamizm ve Pantürkizm (Panturanizm). Bunun politik karşılığı da kendini şu partilerde birleştirmiştir: Osmanlı Birliği (Osman-ı İttihat), Panislamist Birlik (İslami İttihat) ve Pantürkist Birlik (Türki İttihat).²²³ Başlarda Abdülhamid ne Osmanlıcılığı ne de Türkçülüğü kabul etmemiş en çok İslam birliği ile ilgilenmiştir. Çünkü Cezayir`den Hindistan`a kadar olan topraklarda kendi imparatorluğunu kurmayı planlamıştır. Bu bağlamda, onun için kan bağı olan Türkistan, Tataristan, Özbekistan ve Başkurdistan yerine, daha çok din birliği olan Cezayir, Tunus, Mısır ve Hindistan`la ilgilenmek çok daha önemli olmuştur.²²⁴ Bu nedenle başlarda, Panturanizmle Osmanlıcılık arasındaki mücadele Türkiye sınırlarının dışına da taşımıştır.

Osmanlıcılık, Türkiye sınırları içerisinde bulunan halkları bir ittifakta birleştirmek için Jön (Genç) Türkler`in doğru olarak uyguladığı propaganda unsuru olmuştur. Bu usul ABD örneğindeki gibi farklı uyrukları bir arada tutmak için güzel yöntem olmuştur.²²⁵

Osmanlıcılık Türkçülüğü boğmakta ve onun gelişmesine büyük engel oluşturmaktaydı. Böylelikle, Osmanlıcılık aslında sadece Müslüman olan kesime “cenneti” kurmaktaydı. Osmanlıcılık başkaları tarafından yönetilen birçok halkların kendini özgür kılmasına engel oluşturmuştur.²²⁶ Panislamizm ise, tüm Müslümanları bir arada tutmaya çalışarak küçük devletlerin gelişimine izin vermiyor ve onların büyük devletler tarafından yönetilmesine olanak sağlıyordu.²²⁷ Yani, katı şekilde savunulan Panislamizm`in

---

²²² Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 105.

²²³ Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 112.

²²⁴ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 58.

²²⁵ Пономарев Дмитрий Олегович, “Австро-Венгрия И Османская Империя В Системе Международных Отношений На Балканах В Начале XX Века”, *Вестник Челябинского государственного университета*, (2009. № 41 (179)), s. 142.

²²⁶ Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 125.

²²⁷ Маслов, *Империализм И Война*, s. 52.

yaygınlaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişimine ve reformlara engel oluşturmaktaydı.

Panturanizm'in en büyük hedefi Çarlık Rusya'sının milli kimliği yok etme politikası olmuştur. Rusya İmparatorluğu büyüktü ama mağlup edilemez değildi . Bu konuda Avrupa da Türkiye'yi desteklemiş ve yardımda bulunmuştur.²²⁸ Lakin, Rusya'ya karşı çıkma fikrine en çok Osmanlılar tepki göstermişlerdir. Onlardan en meşhuru “Türk” gazetesinin editörü Ali Kemal olmuştur. O yazılarında Akçura'nın makalelerini eleştirel şekilde, “*Türkçü emperyalistlerin hayali rüyaları*” olarak ifade etmiştir. Aynı tepki Jön Türkler'in en meşhurlarından olan Ahmet Ferit Paşa'dan şu şekilde gelmiştir: “*Panislamizm mevcut değildir ve devletin bekası için de uygun değildir. Panturanizm gelecek için mükemmeldir ama şu an için gerekli değildir. Şimdiki politikamıza uygun gözükmemektedir. Buna karşılık Osmanlılık, düşüncelerimizi tamamlıyor ve şu an için en geçerli olan politik hattır.*”²²⁹

Osmanlıları temsil eden en büyük parti “İttihat ve Terakki” olmuştur. Buradaki, “birlik” kelimesi sadece Osmanlı içindeki halkların birliğini ifade etmiştir. Genç Türkler sadece Türkiye sınırları içinde birlik, tek dil, tek literatür ve tek kültür istemişlerdir. Onların düşüncesine göre, böylece ABD tipi devlet ideolojisiyle Türkiye'nin bekası korunabilecektir. Lakin, ABD'nin tarihi şartları Türkiye'ninkinden çok farklı olmuştur.²³⁰ Genç Türkler “*Osmanlılık*” ve “*Türkiye dahilinde tüm halklara fark gözetmeksizin eşitlik*” fikirleri ile topyekûn reform yapacaklarını düşünmüşlerdir. Bu durumu kendi üslubunda incelemeye çalışan Rus yazarlar, Osmanlılığın aslında asimile işlevi gördüğü ve Türkiye dahilinde tek millete dönüşme aracı olarak nitelendirmişlerdir. Böylece, İmparatorluğun dahilindeki halkların kültürü ve dilini Türkçe'ye dönüştüreceklerini²³¹ iddia etmektedirler. Kaynakta bu durum şöyle açıklanmaktadır:

---

²²⁸ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 59.

²²⁹ Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 129.

²³⁰ Цаликов, *Мусульмане России И Война*, s. 21.

²³¹ Петросян Ю.А. *Османская Империя: Могущество И Гибель*, (Москва: Наука, 1990), s. 251.

“Asimile işleminin daha açık versiyonunu Adana’da Ermeni isyanından hemen sonra Genç Türklerin temsilcilerinden olan Nazım’ın yazılarında şöyle göre biliyoruz: Hükümet tamamen Türklerin elinde olmalıdır. Devletimizde farklı milletlerin çok olması Avrupa’nın iç işlerimize karışmasına neden oluyor. Bu konulara özellikle dikkat edilmesi gerekiyor.”²³²

Bununla birlikte, İttihat ve Terakki Partisi’nin Panturancılık yönünde politik süreç başlatmadığı bilinmektedir. Bu sürece engel olan en büyük etkenin farklı milletlerin Türkiye nüfusu arasında çoğunluk oluşturması görülmektedir. Panturancılık politikası farklı milletlerin partiden uzaklaşmasına neden olabilmekteydi.

Rusya’daki gibi Türkiye’de de Turancılık milli düşüncenin uyanışı ile yükseliş göstermiştir. Sonrasındaki süreçte ise Turancılık, Milli Mücadele’nin en güçlü sürükleyicisi olmuştur.²³³ Rusya’daki devrimde olduğu gibi bu reformun da karşısında çok ciddi sorunlar ve onların çözülmesini gerektiren nedenler olmuştur. Bunlardan en önemlisi tek dilin ve tek kültürün oluşturulmasıydı.²³⁴ Politik reformlar ancak bu sorunların çözümünden sonra gerçekleşebilecekti. Genç Türkler devriminden sonra Balkan Savaşları’ndan önce, Selanik’te yeni reformist milletçi yazarların birleştiği bir topluluk oluşmuştur. Bu edebiyat topluluğunun ismi “*Genç Kalemler*” olmuştur. Buraya toplanan genç yazar ve gazetecilerin ana maksadı Türkçe’yi yabancı kelimelerden temizlemek ve doğru Türkçe oluşumuna ortam hazırlamak olmuştur. Selanik’te onların yaptığı bu eylem yeni programın yani, “Yeni Lisan” adlı cemiyetin kurulmasına neden olmuştur.²³⁵

“Yeni Lisan”cılarının programı şu hususlardan ibaret olmuştur:

1. Türkçeyi yabancı kelime ve yazı kurallarından temizlemek, Türkçe’yi, edebiyatı ve dini farklı etkenlerden arındırmak, eski Türk kültürünü Osmanlıya uyarlamak, halkta milli kimliği oluşturmak.

---

²³² Панарин, *Российская Интеллигенция В Мировых Войнах И Революциях XX Века.*, s. 123.

²³³ Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 129

²³⁴ Маслов, *Империализм И Война*, s.54

²³⁵ Панарин, *Российская Интеллигенция В Мировых Войнах И Революциях XX Века.*, s.124.

2. Tüm Türk milletlerinin ortaklığını ve benzerliğini ispat ederek halkta birlik ruhu oluşturmak.²³⁶

“Yeni Lisan” akımı gençler sayesinde zamanla geniş alana yaygınlaşmıştır. Bir süre sonra bu akıma yaşlı ve ünlü yazarlar da katılmışlardır. Bu aydınlar arasında Ağa Gündüz, Abdullah Cevdet, Hüseyin Cahit²³⁷ ve Halide Edip Hatun en meşhurları olmuştur. Halide Edip Hatun’un Ankara valisinin yardımı ile yazdığı “Yeni Turan” romanı Panturanistler için çok değerli bir kitap olmuştur.²³⁸ Bununla birlikte, “Yeni Lisan” faaliyetleriyle birçok eski yazar ve takipçilerini karşısına almıştır. Çünkü eskiden edebiyatçılar, dilde zenginlik olması amacıyla farklı milletlerin literatüründen kelimeler alınmasını ve kendine has Osmanlı dilinin oluşturulmasını makbul bulmuşlardır.²³⁹ Bir diğer Osmanlıcı Refik Rıza ise; hanedan ailesi haricinde, Osmanlı’da hiç kimsenin saf kan Türk olmadığını iddia etmiş ve Panturanizm’i sahte milletçilik diye nitelendirmiştir.²⁴⁰ İlâveten, “Ahrar” partisi üyeleri de Yeni Lisan’a karşı olmuşlardır.²⁴¹ Yeni Lisan’a daha radikal bir şekilde karşı çıkanlar “Sırat ı Müstakim”in üyeleri olmuştur.²⁴² Yeni Lisancı’ların muhalefetinin güçlü olması onların daha dikkatli olmalarına din ve dil konularına titiz yanaşmalarına sebebiyet vermiştir.

Başlarda “Yeni Lisan”cılar sadece dil ve kütür konularında yazılar yazmışlarsa da sonradan daha da ilerleyerek politik sorunları tartışmaya ve Turancı fikirlerle zengin kitaplar basmaya başlamışlardır.²⁴³ Bu grubun en meşhur üyesi ve sonra da Panturansitlerin en öncü yazarları Ziya Gökalp olmuştur. Partiye katıldığı ilk günden itibaren Ziya ateşli yazıları ve Panturancı fikirleri ile bilinmiştir. O, edebiyatçı arkadaşları arasındaki ününü de kullanarak daha çok taraftar toplamıştır.²⁴⁴ Ziya Gökalp ilk Turancı

---

²³⁶ Петросян, *Османская Империя: Могущество И Гибель*, s. 253.

²³⁷ Hüseyin Cahit “Tanin”in editörü olmuştur.

²³⁸ Иванов, *Национальные Процессы В Странах Ближнего И Среднего Востока*, s. 46.

²³⁹ Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 132.

²⁴⁰ Миронов В. Б. *Первая Мировая Война. Борьба миров*, (Москва: Медиа Групп, 2014), s. 81.

²⁴¹ Иванов, *Национальные Процессы В Странах Ближнего И Среднего Востока*, s. 48.

²⁴² Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 138.

²⁴³ Миронов. *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 82.

²⁴⁴ *Война И Общество В XX Веке*, s. 156.

topluluğu kurma çabasına girişmiştir.²⁴⁵ Bu akım üyelerinin sonradan Millî Mücadele Harekâtında ve Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumunda da büyük rolleri inkaredilemezdir.

Turancılar farklı coğrafyalarda topluluklar kurarak geniş alana yayılmaya çalışmışlardır. 1910'da Astrahan'da Ahmet Agayev tarafından "Tüm Müslümanların Kültür Birliği" adında "İttifak-ül Müslim'in" topluluğu kurulmuştur. Bu topluluk sonraki faaliyetlerinde de görüleceği üzere Müslümanların kültür ve siyasi birlikteliğini pekiştirmek amaçlı kurulmuştur. Bu topluluğun başında A. Agayev'den başka Topçubaşov da bulunmuştur. A. Agayev, İstanbul'da basılan birçok Turancı kitap ve dersliklerin yazarı olarak bilinmekteydi.²⁴⁶ Turancı faaliyetlere Yusuf Akçura'nın 1911'de "Türk Yurdu"²⁴⁷ isimli topluluğunun girişimleri de dahil edilmektedir. Türk Yurdu'nda Türkiye'nin ve Rusya'nın Turancıları birleşmiştir. Rusya Türklerinden bu toplulukta bulunanlar: Ahmet Agayev, İsmail Gaspıralı, Ali Hüseyinzade ve Rasulzade²⁴⁸ olmuştur.

Tarihten gün saydıkça Turancılar halk arasında kendi yerini bulmuştur. Başlarda İttihat ve Terakki arasında onların yeri olmasa da sonradan bu parti üyelerinin çoğunluğu Turancı olmaya başlamış ve bu akımdan etkilenmişlerdir. Turancılığın daha da güçlü politik akıma dönüşümü, Balkan Savaşları'ndan sonra başlamıştır.

1.2.1.2. Balkan Savaşları'nın Panturanizm Akımına Etkisi

Balkan Savaşları daha başlamadan Makedonya'daki eylemler Osmanlılık akımına en büyük darbeyi vurmuş olaylardır. Rus tarihçilerine göre:

"Balkan halkları kendi milli özgürlükleri için Abdülhamid hükümetine karşı savaşa başlamışlardır. Artık Balkan halkları yeni hükümetin reformlarına inanmıyor ve asimile politikasına karşı çıkıyorlardı. Aynı durum, Arap topraklarında da gözlemlenmiştir. Balkanlar'da Makedonlar, Yunanlar, Sırp, Bulgarlar, doğu eyaletlerinde ise Ermeniler kendi din ve kültürlerini korumak adına Osmanlılık politikasına karşı çıkmışlardır. Yemen ve Arnavutluk'taki isyanlar Osmanlılığın diğer halklar tarafından kabul edilmediğini

---

²⁴⁵ Иванов, *Национальные Процессы В Странах Ближнего И Среднего Востока*, s. 63.

²⁴⁶ Цаликов, *Мусульмане России И Война*, s. 23.

²⁴⁷ Y. Akçura aynı isimde dergi de yayınlamaktaydı.

²⁴⁸ O ilaveten, Tehrandaki "İran Azat" gazetesinin editörü olmuştur.

*göstermiştir. Bu baskı altında ne yapacağını bilemeyen Genç Türkler, diğer halklara karşı aşırı kaba güç kullanmışlardır.*²⁴⁹

Eğer bu politika başarılı olursa, Türklerle, Türk olmayanlar arasındaki ayrım körüklenecektir. Türk olmayan diğer milletlerin büyük çoğunluğu daha da agresif şekilde İmparatorluğa karşı çıkacaklardır, şeklinde kendi fikirlerini pekiştiren tarihçiler Genç Türkler hareketinin yetersiz olduğunu düşünmekte. ²⁵⁰ Halbuki, Osmanlılıkla devlet bütünlüğü oluşturmaya çalışan Genç Türkler savaş esnasında yine de devletin bekası peşinde olmuşlardır. Lakin, zamanla dış ve iç vukuatlar Genç Türker'in Osmanlıcılığı terk etmesine ve Turancılığa meyletmelerine sebep olmuştur. İlaveten, zamanla gerçeklerle cilalanan Turancı akım felsefesi, İslam birliğini de içine almıştır. Lakin, onların İslam birliği sadece Türk olan Müslümanları kapsamıştır. ²⁵¹ İttihatçılar bir gerçeği de fark etmişlerdi, Araplar Genç Türker'in İslamcılığını kabul etmemiş, Panislamistleri "Müslümansız İslamcılar"²⁵² diye nitelendirmişlerdir.

Turancılar bir zaman sonra, işlemleri daha da hızlandırmak adına, parti merkezlerini Selanik'ten İstanbul'a taşımışlardır. ²⁵³ Daha parti merkezi değiştirilmeden önce Akçura ve Agayev gerekli hazırlıkları yapmış ve Türk-Tatar gruplarını birleştirmiştir. Birliğe, Tatar milliyetçileri, Türkiye'de eğitim alan veya Rusya vatandaşı olan Türk Müslümanlar, Kırım Öğrenciler Birliği derneği üyeleri, Buhara Vakfı üyeleri dahil edilmiştir. Bu birliğin en önemli görevi Panturanizmi Azerbaycan, Türkistan, Orta Asya, Kırım ve genel olarak Türklerin yaşadığı Rusya topraklarında yaygınlaştırmak olmuştur. Bunu kolaylaştırmak adına Turancı fikirlerle zengin gazeteler basılmıştır. ²⁵⁴ Tarihi olaylar neticesinde Turanist akımın güçlenmesi Genç Türkler'in Turanizm'e meyletmelerine neden olmuştur. Lakin vurgulamak önem arz etmektedir ki, Turanizmi zirveye çıkaran olay Balkan Savaşları olmuştur.

---

²⁴⁹ Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 86.

²⁵⁰ Маслов, *Империализм И Война*, s. 58.

²⁵¹ Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s.84.

²⁵² *Война И Общество В XX Веке*, s. 162.

²⁵³ Иванов, *Национальные Процессы В Странах Ближнего И Среднего Востока*, s. 68.

²⁵⁴ Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 96.

Balkan Savaşları sadece Genç Türklerin değil tamamen Türkiye'nin politik yönelimini değiştiren tetikleyici etken olmuştur. Makedonya'daki eylemler sadece entel kesimin uyanışına neden olmuştur. Lakin Balkan Savaşları tüm halkın uyanışını körüklemiştir. Balkan Savaşları'nın vurduğu darbe en çok Türk halkı için acıklı olmuştur. Bu sefer savaşı Avrupalı güçlere karşı değil, kendi halkından olanlara karşı (Osmanlı halkı) yapmış ve savaş bir birlik oluşturmaya çalışan Genç Türkler hükümetine karşı olmuştur. Artık, Türkler diğer halklara kendi devletlerinin bir parçası gibi değil, her an isyan edip ihanet edecek topluluk gibi bakmaya başlamışlardır. Hatta durum o kadar ilerlemiştir ki, halk arasında neden Fatih Sultan Mehmet "bu halklara büyük hoşgörü gösterilmelidir" yaklaşımı sergilediği eleştiri konusu olmuştur.²⁵⁵ Toplum bu bağlamda hükümete ve "İttihat ve Terakki" partisine tepkide bulunmuştur.²⁵⁶ Balkan halklarının Türkiye'ye karşı çıkması sonucu Türk toplumu arasında oluşan güvensizlik havası Panturanizmi yaygınlaştırmak için inanılmaz müsait ortam oluşturmuştur. Çünkü Turancuların dedikleri gerçekleşmiştir, Türkler haricinde diğer milletler kendini devletten ayırmıştır. Böylece zamanla, Osmanlılık ideolojisi çökmüştür. Türkiye bundan sonra sadece bir şey yapılabilecektir, o da elinde olanları korumak olmuştur.²⁵⁷ Bu işte yardım edebilecek sadece kardeş halklar sahada bulunmuştur. Bir az evvel ilgi çekmeyen Türk milletleri, artık tek hayatta kalma tutanağı olmaya başlamıştır. Hatta Balkan Savaşları sırasında Türki milletlerden yardımlar gelmeye başlamıştır. Tatarlar Türklere ister askeri, ister politik, isterse de para yardımında bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra farklı Orta Asya halklarından tıbbi yardımlar da gönderilmiştir.²⁵⁸ Böylece, Balkan Savaşları, Osmanlı halkı arasında, onların Osmanlı olmadan önce Türk olduğu ve devletleri Osmanlı İmparatorluğu değil, Türkiye olması gerektiği fikrine yönlendirmiştir. Onlar artık Avrupa'daki topraklarını neredeyse kaybetmiş ve ana toprak Asya'da kendi varlıklarını korumak zorunda kalmışlardır. Artık bu tarihten sonra Osmanlı Devleti bir Asya devleti olmuştur. Bunun yanı sıra Avrupa topraklarında Türkiye'nin mücadele verdiği

---

²⁵⁵ Петросян, *Османская Империя: Могущество И Гибель*, s. 302.

²⁵⁶ Иванов, *Национальные Процессы В Странах Ближнего И Среднего Востока*, s.7.3

²⁵⁷ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 147.

²⁵⁸ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s.75.

zamanlarda Asya`da hasretle Türklerin gelmesini bekleyen Turan hakları bulunmuştur. Türkiye`nin dikkatini farklı bir yöne, doğuya çevirmesinin zamanı gelmiştir.

Hüseyin Cahit “Tanin” gazetesinin de Balkan Savaşlarıyla ilgili şöyle yazıyordu: “*Balkan Savaşları Türklerin sadece askeri değil manevi yenilgisi olmuştur*”.²⁵⁹ Artık Türkiye eski bütünlüğünü geri getiremez hale gelmiştir. Bu tarihten sonra Turancıların yazıları daha da keskin ve net karakter almıştır. Halide Edip Hatun`un yazıları buna misal olarak ele alınabilmektedir. O yazıyordu ki: “*Ben isterdim ki, tüm Türk halkları politik ve kültürel açıdan güçlü ve bağımsız olsunlar.*”²⁶⁰ Bunun ardından miting ve itiraz dalgaları genişlemeye başlamış, artık politikaya atılmak isteyen ve konuşma özgürlüğü talep eden Türk kadınlar bile toparlanarak birlikler oluşturmuşlardır. Türk kadınlarının en büyük mitinginin organizatörü İstanbul Üniversitesi olmuştur. Bu toplantıda birçok yüksek kesimden insanlar hatta hanedan ailesinden olanlar bile bulunmuştur. Toplantılarda Halide Hanım bu mitingin gerekliliğinden²⁶¹ ve gelecek planlarından konuşmuştur.²⁶²

Türk milliyetçiliğini daha geniş alana yaymak için gün geçtikçe farklı yerlerde “*Türk Ocakları*” kurulmaya başlamıştır. İlk Turancı Ocak 1912`de İstanbul`da kurulmuştur. Bu ocak kurulurken yapılan toplantıya kadınlar da katılmıştır. Bu ocaklara, ilk günden itibaren askerlerden, edebiyatçılardan, avukatlardan ve öğrencilerden oluşan üyeler toplanmaya başlanmıştır. Bu ocağın üye sayısı tez bir zamanda 3000 kişiyi aşmıştır.²⁶³ Ocakların esas hedefi tüm Türk halklarında bilim, kültür ve devletçilik anlayışını yaygınlaştırmak olmuştur. Türk ocakları diğer milletlere açık olmamış, bu ocaklara sadece Türkler üye olabilmişlerdir. Bu ocaklarda, Türklerin tarihleri ve tarihi şahısları konuşulmuştur. En uzak coğrafyalarda yaşayan Türklerden bile bahsedilmiştir. Ocağın üyeleri üniversitelerde bol bol konuşmalar ve propagandalar yapmış böylece,

---

²⁵⁹ Иванов, *Национальные Процессы В Странах Ближнего И Среднего Востока*, s. 75.

²⁶⁰ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 62.

²⁶¹ Петросян, *Османская Империя: Могущество И Гибель*, s. 156.

²⁶² Bu toplantılarda zaman zaman Tatar (Azerbaycan) Türkleri`nden olan Gülsüm Hanım da söz almıştır; O, Doğu ve Batı Türklerinin birliğinin gerekliliğini açıklamıştır. Toplantı bittikten sonra ikramlar dağıtılmış bu ikramlar arasında kımız en çok dikkat çeken detay olmuştur (Зареванд, *Турция И Пантурсизм*, s. 77).

²⁶³ Иванов, *Национальные Процессы В Странах Ближнего И Среднего Востока*, s. 85.

Panislamistlerin büyük çoğunluğu Turancı olmaya başlamıştır. Ocak üyelerinin yaptıkları konuşmalar ve yayınladıkları yazılar yurtdışındaki öğrencilere de ulaştırılmış onların da Turancı olmalarına vesile olmuştur. Yurtdışındaki öğrenci ve aydınlar da kendi çaplarında “*Türk Yurdu*” tarzı topluluklar oluşturmuşlardır.²⁶⁴ Eskiden Türkçülüğe karşı çıkararak Osmanlıcı yazılar yayınlayan birçok aydın artık Turancı yazılar yayınlamaya başlamıştır. Misal olarak; “*İkdam*” gazetesi eskiden Türkçülere karşı çıkmasına rağmen savaştan sonra Turancı yazılar yayınlamaya başlamıştır. Hatta bir süre sonra gazetenin ismi değiştirilerek “*İkdam Yurdu*” olmuştur. Bir diğer isim değiştiren gazete “*Siteyi Mustaki*” olmuştur ki, o artık “*Sebiürreşat*” adıyla anılmaya başlanmış ve gazete de Panturanist yazarlar basılmıştır. “*Sebilürreşat*”ta çalışanlar arasında Akçura, Agayev ve Resulzade bulunmuştur.²⁶⁵

Rusça kaynakların iddiasına göre: “*Tatarlar (Rusya Türkleri) tek başına birleşme ve bağımsızlık kazanma gücüne sahip olmamışlardır. Onlara diğer Türki devletlerin özellikle, Anadolu Türklerinin yardımı lazım olmuştur. Bunun için de onları birleştirecek unsuru yani eski tarihi hikayeleri ve şahısları kullanmaya çalışmışlardır.*”²⁶⁶ Bu fikrin yanıltıcı olduğu, Rusya’daki Ekim Devrimi’nden sonra Türki devletler’in birçoğunun bağımsızlık kazanmasıyla anlaşılmaktadır.

Rusça kaynaklar, Turancılığın bilimsel taraflarını inceleyerek önemli kanaatlere varmışlardır. Onlara göre, Turancılığın oluşumunda ve varlığında önemli faktörler şunlardır:

1. Etnolojik faktörler: Türkler, Tatarlar, Türkmenler, Özbekler, Moğollar ve diğerleri kan bağı ile etnolojik olarak birbirlerine kardeş halklardır.
2. Sosyolojik faktörler: Bu halkların çoğunluğu aynı kültüre ve töreye sahip olmakla birlikte, aynı dili – Türkçe’yi konuşuyorlar. Aynı din ve aynı medeniyeti paylaştıkları için onlar aslında tek bir millet olmuşlardır.

---

²⁶⁴ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s.78-79.

²⁶⁵ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 80.

²⁶⁶ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 65.

3. Tarihi faktörler ve ispatlar: Tarih ispatlamıştır ki, tüm Türki halklar bir soyun farklı kollarından oluşmuşlardır. Eskiden onlar birkaç kez birleşip Altın Orda'yı, Cengiz Han İmparatorluğu'nu oluşturmuşlardır. Tarih bir daha tekerrür edebilir.
4. Psikolojik faktörler: Tüm bu halklar kendilerinin Türk olduğunu ve aynı soydan geldiklerini anlıyorlardır.
5. Politik faktörler: Türkiye'de tüm Türki devletlerin bir ittifakta birleşmesini ve tek devlet- Turancı yapının oluşmasını isteyen güçler artmaya başlamıştır. Türkiye kardeş halkların birlik ve bağımsızlığını sağlamalarında yardımını eksik etmemiştir.²⁶⁷ Ziya Gökalp'ın dediği gibi,

*"Rusya'nın Germen halklarını birleştirerek kurduğu federasyonun aynısını yaparak tek devlet oluşturabiliriz. Türkiye bunu bir sorumluluk olarak değil geleceğinin temini ve güçlenmek isteği olarak algulamalı ve uygulamak için her şeyi denemelidir. Osmanlı hali- hazırda çöküş dönemine giriyor ve bundan kurtuluş ne dini birlik ne de diğer halklarla ittifakla mümkündür. Bu kurtuluşun yegâne yolu, Anadolu Türkeri'nin ayakta durmasına ve Turancılığa bağlıdır."*²⁶⁸

Turancılık akımı geniş alan kapsamına rağmen ilginçtir ki, halk arasında Turan'ın kesin sınırları ile ilgili farklı varsayımlar oluşmuştur. Bu kafa karıştırıcı olayı ortadan kaldırmak için Ahmet Ağayev ve Gecenzade bir harita çizilmesini şart bilmişlerdir. Kaynaklara bu harita şöyle gösterilmektedir: Türk Dünyası – Balkanlardan başlayarak Mancurya'ya kadar uzayan ve bu arazileri kendi sınırları içine alan topraklardan oluşmaktadır: Balkanlar, Küçük Asya, Kırım, Dağıstan, Astrahan, Saratov, Kafkas, Samara, Ufa, Orenburg, Sibirya, Moğolistan, Çin ve Rusya Türkistan'ı (Doğu Türkistan), Buhara, Hive, Horasan, Hazar Denizi'nin Güney kıyısı (Güney ve Kuzey Azerbaycan) bu haritaya dahil edilmiştir. Haritaya İstanbul'la birlikte Küçük Asya, Musul'la birlikte Mezopotamya, Bakü'yle birlikte Azerbaycan'dan oluşan büyük toprak bütünü dahil edilmişti.²⁶⁹ Başka dahil olması gereken bölgeler Türkiye'nin tamamı (Osmanlı), Kırım ve Hazar'ın Güney kıyısı, Volga ve Ural arasındaki araziler yani Orenburg ve Ufa, Kırğız ovaları, Aral ve Baykal arası araziler yani Türkistan, Altaylardan Pamir'e kadar, Moğolistan'dan Sibirya'ya kadar, Amur ve İrkutsk arazilerinin hepsi dahil edilmiştir.²⁷⁰

²⁶⁷ Иванов, *Национальные Процессы В Странах Ближнего И Среднего Востока*, s. 93.

²⁶⁸ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 92.

²⁶⁹ Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 109.

²⁷⁰ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 83.

Arutunyan bu varsayıma karşın bir az daha farklı coğrafyayı ele almakla kendi savını şöyle oluşturmuştur:

“Panislamcı`ların sonradan Panturançı`ya dönüşmesi ile Türkiye`ye bağlı olan Arap ve Fars eyaletlerinin de Turana dahil edilmesini isteyen kesim çoğalmaya başlamıştır. Bunu en baskın olarak Enver Paşa`da görüyoruz. Onların isteği ile Turan`ın sınırları Fas`tan başlayıp Kore topraklarına kadar uzayan araziler olmuştur. Lakin, baskın olan Turancıların haritasına sadece Türk milletlerinin yaşadığı araziler dahil edilmiştir.”²⁷¹

Coğrafi olarak, Türkiye sınırları içinde olan Araplar arasında Panturanizm`in yaygınlaşmasının nedenlerini izah edenler *“Turancılık zamanın ruhundan doğan talep idi”²⁷²* demektedirler.

Artık yüzyıllardır ki, milli prensiplerin devlet politikası ve siyasi olayların güçlü tetikleyicisi olduğu bilinmektedir. Zamanla, Turancılığın farklı kolları oluşmaya başlamıştı ki, buna da ortam hazırlayan Ziya Gökalp`ın yazıları olmuştur. Ziya Gökalp`ın yazılarından etkilenen toplum Turancılığın iki yönünü: Minimum ve maksimum Turancılığı oluşturmuşlardır.²⁷³ Ziya Gökalp`ın dediği gibi minimum Turancılık Oğuzculuk olarak niteleniyor ve buraya Türkiye, Azerbaycan (Kuzey Azerbaycan ve Güney`deki İran Azerbaycan`ı), Türkmenler dahil edilmiştir. Maksimum Turancılığa ise dünyadaki tüm Türk ırkına ait olan milletleri kapsayan toplum dahil edilmiştir.²⁷⁴ Coğrafi alanla ilgili net bir karara varmasalar da politik gidişatları oldukça net olan Turancılar hızla yükseliş yaşamaktalardı. Coğrafi sorunun şimdilik görünür sıkıntı olmadığı, bir sonraki hamle olduğu herkes tarafından bilinen bir durum olmuştur.

Bunların yanı sıra Türk halklarını birleştirmek için dil ve kültür ortaklığı kurmak öncelik şart olmuştur. Kültürü ve dili farklı etkenlerden temizlemek için devlet yardımı ile dilde Türkleşme işlemleri başlatılmıştır. Türkçe`yi Arapça ve Farça kelimelerden temizlemek için eski Türkçe kelimeler araştırılmıştır. *“Yeni Lisan”* üyeleri Türkçe `ye kendiliğini ve

²⁷¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 66.

²⁷² Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 83.

²⁷³ Dündar A.M., *Panislamizimden Büyük Asyacılığa*, (Ankara:2006), s. 53.

²⁷⁴ Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 116.

eskiliğini geri vermek adına bu işlemi çok ciddi bir şekilde yürütmüşlerdir. Hatta grameri ve kelime yapısını bile değiştirerek eski Türk dilinin sert yapısını modern dilciliğe yansıtmaya çalışmışlardır. Turancılar Avrupa'dan gelen terim ve kalıpların bile değiştirilmesini ve uygulanan belli kuralların literatürde özleştirilerek tatbikini yaygınlaştırmışlardır.²⁷⁵ Onların en çok yapmak istedikleri “*öyle yazalım ki, tüm Türk milletleri anlaya bilsin*”²⁷⁶ olmuştur. Turancılar arasındaki, birçok aydın Arapça alfabenin Latince'ye değiştirilmesini istemekteydi. Bu değişimin bilimsel araştırılması ve tatbiki için akademik dil kurumu niteliğinde “Türk Bilgi Derneği” oluşturulmuştur. Akademinin ana bölümü Türkoloji olmakla birlikte birçok şubeden ibaret olmuştur. Bu şube aylık “Bilgi Mecmuası” adlı dergi yayınlamıştır. Dergide kültür ve dille ilgili yazılarla halk bilgilendirilmiştir. Aynı zaman aralığında yayınlanan Türk Yurdu'nun da makaleleri benzer konuları halka sunmuştur. Bundan başka “Büyük Türk İdeali” “Büyük Türk Tarihi” gibi konularla ilgili yazılarda artış gözlemlenmiştir.²⁷⁷ Kamuoyunun daha da kültürlü olması açısından dergi dil konusu ile birlikte ortak müzik, oyun ve mutfak kültürünü de tanıtmıştır.²⁷⁸ Türk aydınlarının düşüncelerine göre eğer birbirimizi iyi tanırsak, nasıl yüce bir millet olduğumuzu daha rahat anlar ve birliğimize o kadar sahip çıkabiliriz niteliğinde olmuştur. Bu politik işlemlerin Mustafa Kemal döneminde de Anadolu halklarının birliğini kurtarmak için mühim rolü olduğu²⁷⁹ da bilinmektedir.

Turancılar en çok kendi tarihleri ile övünmüşlerdir. Öyle ki, onlara göre,

*“Tarihimizde sadece yüce hükümdarlar ve askerlerle birlikte büyük bilim adamlarımız da vardı ve bunlar dünya tarihinde inanılmaz izleri olan şahıslar olmuştur. Onlardan en meşhurları Farabi, Uluğ Bek, İbn Sina vd. bilim tarihinde kendi isimlerini özel olarak yazanlardır. Türkler modernleşme konusunda aslında diğer halklardan daha ilerideler bunu dünyaya bildirmek için birlikte olmamız şarttır.”*²⁸⁰

²⁷⁵ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 93.

²⁷⁶ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 88.

²⁷⁷ Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 129.

²⁷⁸ Dündar, *Panislamizimden Büyük Asyacılığa*, s. 55.

²⁷⁹ Ковалев Илья, *Романовы На Фронтах Первой Мировой*, (Москва: Вече, 2016), s. 26.

²⁸⁰ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 105.

Turancılar İslam'dan önceki tarihleriyle de övünmüş ve Müslüman olmayan hükümdarları da yüceltmişlerdir. Lakin, Panislamcılarını çekmek için, Türklerin ittifakında İslam'ın değerli olduğunu vurgulamışlardır. Bundan başka Turan haritasına dahil olan devletlerin büyük çoğunluğu Müslüman halklardan oluşmuştur. Bu nedenle Pantürkizm Panislamizm'le birlikte yürümekteydi. Onları Panislamistlerden farklı kılan tek şey Arapçanın kısıtlanması olmuştur. Çünkü birçok Müslüman devlette Arapça yazı dili olarak, kullanılmaktaydı. Bazılarında ise yazı dili olmasa bile ibadet dili olarak kullanılması neredeyse şart olmuştur.²⁸¹ Katı Turancılar duaların da Türkçe yapılmasını ısrarla istemektelerdi. Bu düşünce, Panislamcılarla Turancıların zıt bakışlarının oluşumuna sebebiyet vermiş ve Arapların Türkleri gerçek inanan safında tutmamalarına olanak sağlamıştır.²⁸² Turancıların din konusunda ikinci en büyük sorunu Şiilik olmuştur. Çünkü bazı Türk halkları- Maverayı Kafkas ve İran Türkleri – Sunni Müslümanlarla birlik konusunda çok şüpheli yaklaşım sergilemişlerdir. Bu nedenle, Turancılar dini daha yumuşak ve kendilerine uyarlanmış hale getirmek zorunda kalmışlardır.²⁸³

Rusça kaynaklardan Birinci Dünya Savaşı döneminde Turancılığın genel durumu incelenirken, bu akımın daha çok Rusya'yla olan ilişkilerde kendini belirttiği anlaşılmaktadır. Her zaman kendilerini dünyanın merkezine koymayı başaran Rus kayanklar Panturanizm'i de kendilerine karşı silah olarak algılamışlardır. Aslında, Turancıların Rusya'yı kendinin en büyük düşman tarafı diye nitelendirdiği bilinmektedir. Savaş başlamadan az evvel Rus karşıtı düşünceler Türk halkı arasında en yüksek düzeye ulaşmış vaziyette olmuştur. Onlar en tehlikeli rakip olarak Rusya'yı görmüşlerdir. İlaveten, Turancı akımın düşüncesine göre, Balkan Savaşları'ndan sonra en büyük darbe Ruslar tarafından yapılacaktır. Bunu da Ermenileri kullanarak yapacakları kesinleşmiştir.²⁸⁴ Aslında Turancılar fikirlerinde yanılmamışlardır. Çünkü Rusya, Türkiye topraklarına daha rahat hâkim olabilmek için şöyle bir plan oluşturulmuştur:

---

²⁸¹ Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 135.

²⁸² Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 149.

²⁸³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 93.

²⁸⁴ Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 186.

1. Türklerin en büyük sığınağı olan Osmanlıya büyük darbe vurarak, Türkçülerin umutlarını ellerinden almak.
2. Türki halklar arasında Türklük fikrinin ve birliğin yaygınlaşmasının karşısını almak böylece, Pantürkistlerin tüm planlarını suya düşürmek.
3. Sıcak denizlere inebilmek için Akdeniz'e ulaşmak.²⁸⁵ Bu planları gerçekleştirmek için Rusya'nın mutlaka Türkiye'nin düşmanları ile ittifaka girmesi ve onların da gücünü bu plan uğruna kullanması şart olmuştur.

Bu bağlamda kaynaklar, Türkiye'nin de milli ve askeri planlarının savaşa başlamadan çok önce şöyle hazırlandığını belirtilmişlerdir:

1. Türkiye'nin öncelikle kapitülasyondan kurtulması ve dış devletlerin iç işlerine müdahalesinden kaçınması gerekmektedir.
2. Devletin gelecekte tehlike oluştura bilecek diğer milletlerden temizlenmesi ve tek milletten oluşan Türk devletinin kurulması gerekmektedir.
3. Türki halkların birleştirilmesine engel oluşturan sebeplerden kurtulmalı ve dünya da Türk birliğini kurmaya çalışılmalıydı.
4. Rusya'nın ani düşüşünü kullanarak, Tatar milletlerini bağımsızlığa kavuşturmalı ve onların ittifakı kurulmalıydı.²⁸⁶

Turancuların bir diğer isteği bağımsız ve bütünleşmiş Turan'ı İslam dininin merkez noktası haline getirmek olmuştur.²⁸⁷ Bu bağlamda, Turancılar Birinci Dünya Savaşı'nı Rusya'yı mağlup etmek için en büyük fırsat olarak görmüşlerdir. Turancılar bu savaşla Türki milletlerini bağımsız kılacaklarını düşünmüşlerdir.

Türkiye'nin savaşa girer girmez Turancıların planındaki maddeleri gerçekleştirmeye başladığı fark edilmektedir. Öyle ki, savaşın başladığı ilk yıllarda kapitülasyonlar iptal etmiştir.²⁸⁸ Savaşın başında başarılar kazanılsa da sonradan büyük mağlubiyete uğrayan Türkiye'de Turancılık akımı taraftar kaybetmeye başlamıştır. "Kahraman Mehmetçiğin" kazanamadığı, mağlup olduğu yerlerde "Moskova severler" in taraftarları yerleşmeye

---

²⁸⁵ РГВИА, ф. 2000 оп. 1, д. 3845

²⁸⁶ Покровский, *Царская Россия И Война*, s.151.

²⁸⁷ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 109.

²⁸⁸ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 94.

başlamıştır.²⁸⁹ Türkler ne kadar çok Turan'a yaklaşmak isteseler de savaşın sonuna az kala ondan uzak kalmışlardır. Tam da Turancıların umutları yok olmaya az kala bir mucize gerçekleşmiştir. Rusya'da Ekim Devrim başkaldırmıştır. 1917 Rusya Devrimi Turancılara nefes almaya ve yeniden hayallerini gerçekleştirmeye fırsat tanımıştır. Bu devrim, Rusya İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde olan Türk-Tatarlar toplumuna bağımsızlık ve özgürlük fırsatı vermiştir.²⁹⁰ Lakin, bunun gerçek olmadığı sonradan, Türki devletlerde zorla kurulan Komünizm döneminde anlaşılmış olacaktır.

Savaşın başladığı ilk yıllarda Rusya Türklerinin Osmanlı'nın tarafında olduğu bilinmekteydi. Hatta savaş döneminde Rusya Türkleri ile Türkiye arasında gizli ve açık şekilde anlaşmalar yapılmıştır.²⁹¹ Lakin, savaşın daha başlarında Rusya'nın Türkiye'yi mağlup etmesi sonucu bu plan baş tutmamıştır. Buna rağmen Rusya Türkleri kendi mücadelelerini yavaşlatmamışlardır. Öyle ki, V. Wilsonla bile görüşmeler yapılmış bağımsızlık mücadelesi yürütülmüştür.²⁹² Lozan'daki konferanslarda Rusya Türkleri yani Tatarlar, Başkurtlar, Kırgızlar, Kazaklar, Türkmenler ve diğer Türki milletleri dünya devletleri başkanları'yla devletlerinin tanınması için birçok faaliyetler ve görüşmeler gerçekleştirmişlerdir.²⁹³ Bu konferansta bulunan Türki devletlerin delege ve üyeleri kendi milletlerinin bağımsızlığını veya özerkliğini istemişlerdir.²⁹⁴ Aydınlar kendi devletlerinin bağımsızlığını kurduktan sonra tek federe devlet halinde, Türkiye adı altında birliği planlamışlardır.²⁹⁵ M. E. Resulzade 14 Mayıs 1917'de Moskova'ya gönderdiği bildiriye şöyle yazıyordu: “*Azerbaycanlıların özerkliğini ilan etmeyi düşünüyoruz!*”²⁹⁶ Onun bir sonraki planına göre, Türki milletlerin tümü bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra Türkiye

---

²⁸⁹ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s.110.

²⁹⁰ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 96.

²⁹¹ 1913'da Rusya Türkleri ile Osmanlı idarecileri arasında Azerbaycanlı delege üyeleri vasıtasıyla antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre, Azerbaycan ve diğer Turan devletleri Osmanlı ordusunun onların topraklarından geçerek Rusları mağlup etmesine ve Turan birliğinin oluşturulmasına izin verilecek ve gerekli yardımı göstereceklerdir. Azerbaycan tarafından bu antlaşmada Ahmet Agayev, Resulzade ve Topçubaşov yer almıştır (Алиева Л.М., *Документы По Истории Баку, 1810-1917*, Центр. гос. ист. архив АзССР ; (Баку: Азернешр, 1978), s. 402).

²⁹² *Azerbaycan tarixi*, V Cilt, (Bakı: Milli Elmler Akademiyesi, 2007), s. 362.

²⁹³ Teklif hazırlayan ve başkanlara sunan aydınlar Hazi Abdurraşit İbrahimov, Ahmet Agayev, Yusuf-Akçura, Ali Hüseyinzade olmuştur. (Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 110).

²⁹⁴ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 108.

²⁹⁵ Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 149.

²⁹⁶ Известия, МІД. кн. I-II. Petrograd, 1917/May, s. 78-80.

çevresinde birleşeceklerdi.²⁹⁷ M. E. Resulzade şöyle demektedir: “Her bir milletin nehri farklı yönde akıyor ve bu tamamen doğaldır ama bir gün gelecek ki, tüm Türk dünyasının nehirleri bir yerde birleşecek işte o gün tüm Türk dünyasının birlik günü olacaktır.”²⁹⁸ Bu dönem aydınlarının en çok üzerinde durdukları konu her halkın kendi özerkliğini ilan etme hakkına sahip olmasını sağlamak olmuştur. Tatar aydınları: “Eğer Rusya ordu kurmamıza izin vermez ise bizim ordularımız Batı`da bizleri bekliyor olacaktır!” diyerek, Türkiye ordularını kast etmişlerdir.²⁹⁹

Tatar aydınlarının savaş sonlarına doğru daha da iddialı ve umutlu konuşmalarına ortam hazırlayan iki farklı etken farkedilmektedir. Bunlardan biri Rus Devrimi diğeri ise yani başlarındaki Kafkasya Ordusu yani Osmanlı kuvvetleri olmuştur. Rusya`da devrimden az sonra Bolşeviklerin hükümeti ele geçirmesiyle olaylar bir az daha farklı yön almıştır. Artık, milletler kendi özerk veya bağımsız devletlerini kurma haklarına sahip olmuşlardır.

Kendi özgürlüklerini ilan eden Türki Devletlere Türkiye Kafkasya ordusunun daveti Turancuların planının bir parçası olmuştur. Türk ordusunun Maverayı Kafkasya`ya girmesinde en çok yardımcı olan halk ise Azerbaycanlılar olmuştur.<sup>300</sup> Böylece, Azerbaycanlı ve Osmanlı Türklerinden oluşan ordu Kafkasya`ya girmiştir.³⁰¹ Rus kaynakları bu olaya daha sert bir şekilde yaklaşım sergileyerek şöyle bir tespitte bulunmuştur: “Görülüyor ki, Maverayı Kafkasya Tatarlarının Rusya`dan ayrılma nedenleri kendi bağımsızlıklarını kazanmak için olmamış, onlar Osmanlı topraklarına katılmak amaçlı Çarlık Rusya`dan ayrılmışlardır.”³⁰² Artık, 1918`de Bakü dahil olmakla üzere Azerbaycan`da hiç bir Rus ordusu kalmamış ve Azerbaycan Osmanlı eyaletine dönüşmüştür.³⁰³ Feteli Han Hoski ise Gence`deki konuşmasında şöyle demiştir: “Sonunda Azerbaycan hedefine ulaşmış oldu. Şimdi karşımızda görev olarak diğer Türki

---

²⁹⁷ M.E. Resulzade 1917`de Kazan`da toplanan Türk-Müslümanları`nın toplantısında şu kelimelerle konuşmasına başlamıştır.

²⁹⁸ Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 159.

²⁹⁹ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 112.

³⁰⁰ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 122.

³⁰¹ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 149.

³⁰² Маслов, *Империализм И Война*, s. 71.

³⁰³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 115.

devletleri; Özbekler, Türkmenler, Kazaklar ve diğer Orta Asya halklarını bağımsız kılmak kalmıştır”. Hoyski konuşmasını şöyle bitirmiştir: “Yaşasın Osmanlı ordusu, yaşasın Türk birliği!”.³⁰⁴ Türk devletlerini birleştirme görevi alan ordunun başında Nuri Paşa durmuştur. 15 Eylül’de o, Bakü’yü Ruslardan temizlemiş, ardından, Kafkasya’daki Dağlıları bağımsızlığa kavuşturmak için Petrovska’da savaflara başlamıştır.³⁰⁵ Buradaki başarılarından sonra sıra Türkmenistan’a gelmiştir. Türkmen halkı sabırsızlıkla Türk ordusunu beklerken, tarih ikinci kez beklenmedik şekilde değişmiştir. Bu olay tüm Panturanistlerin planlarını yerle bir etmiştir. Savaş Türkiye ve müttefiklerinin mağlubiyeti ile bitmiş böylece Türk ordusu Turancı hayallerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Türkiye artık Anadolu’yu bile elde tutamama gibi bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır.³⁰⁶ Böylece, Panturanizm’in en ateşli dönemi bitmiştir. Artık bundan sonra Türkiye siyasileri Türkçülüğü sadece kendi Cumhuriyet’lerini kurtarmak için kullanabilmişlerdir.

1.2.1.3. Panislamizm Akımının Rusça Kaynaklarda Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti kurulduğu günden itibaren Batı’da ve Doğu’da kazandığı sayısız zaferlerle dünyanın sayılı güçleri arasına girerken aynı zamanda da İslam aleminde lider durumuna gelmiştir. Lakin XIX.yüzyıldan itibaren Büyük Güçler’in baskı ve saldırıları karşısında direncini kaybederek, Asya kıtasındaki Müslüman halkların topraklarını kaybetme tehlikesi yaşanmıştır. Bu durum, doğal olarak Müslüman aydınlar arasında büyük bir korku, endişe ve üzüntü oluşturmuştur.³⁰⁷ Yoğun bir Müslüman nüfusa sahip olan Mısır, Arap toprakları, Kafkasya ve Balkanlar’ın Türkiye’den koparılması tehlikesi, ayrıca Türk yönetimi altında olan Hristiyan halkların isyanı, Müslüman aydınları kurtuluş çaresi konusunda düşünmeye itmiştir.³⁰⁸ Cemalettin Afgani gibi aydınların bu konudaki faaliyetleri rağbet görmüştür. Tüm Müslümanların birlik halinde ilerlemesi düşüncesi yavaş yavaş geleneksel anlamından sıyrılmıştır. Panislamizm zamanla, Türkiye sınırları

³⁰⁴ *Azerbaycan Tarixi*, V Cilt, s. 365.

³⁰⁵ Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 156.

³⁰⁶ Ковалев, *Романовы На Фронтах Первой Мировой*, s. 103.

³⁰⁷ Терентьев М. А., *Россия И Англия В Средней Азии*, (Москва: СПб, 1875). s. 49.

³⁰⁸ Миронов. *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 152.

içinde ve diğer Müslüman topraklarında fili olarak örgütlenip³⁰⁹ – çok etkili olmasa da – siyasi bir hareket halini almıştır. Panislamizm hareketinin en önemli uygulayıcısı ve kurucusu Osmanlı padişahı II. Abdülhamid olmuştur.³¹⁰

1870`lerden başlayarak İslam dünyasında gelişen dini ve milli duyguları tamamlamak için kullanılan Pan-İslam tabirini ilk olarak kimin, ne zaman kullandığı konusu pek belli olmamaktadır. İttihat-ı İslam akımının veya diğer adıyla, Panislamizm`in kurucusu ve baş organizatörü olsun ya da olmasın, II. Abdülhamid`in Müslümanların birliği fikrini, Türkiye`nin bekası için yeri geldiğinde kullandığı bilinmektedir. Ancak ortada belli stratejisi ve maddi kaynakları bulunan, ideolojik olarak inanmış kadroları olan bir Pan akımından bahsetmek anlamlı bulunmamaktadır. Bu unsurlar tamamının mevcut olması durumunda, belki de büyük güçleri sıkıştırabilecek bir hareket tarzı tüm İslam aleminde kabul görülmüş olacaktı.³¹¹ Gerçekten de Türkiye nüfuzu dikkate alındığında, gerek Türkiye sınırları içinde yaşayan ve gerek Asya ile Kuzey Afrika`da Rusya, İngiltere, Fransa, Çin gibi devletlerin idaresi altında bulunan Müslümanların ortak hareket edebilmesi halinde, her türlü saldırıyı bertaraf etme gücüne sahip olduğu düşünülmekteydi. Korkulacak ölçüde bir organizasyon olmasa da, bir ölçüde halife etrafında toplanmayı ve Müslümanları birleştirmeyi amaçlayan bir fikir akımı olmuştur. Bu akımla Türkiye, II. Abdülhamid`in yani Halife`nin gücünü artırma yolundaki işlemleriyle, hilafetin merkezi Panislamizm akımının da merkezi olmuştur.³¹² Kimi zaman sarayın da desteği alınarak İslam dünyasına yönelik propaganda faaliyetlerinde bulunmak üzere matbaalar kurulmuş, ayrıca kitap ve gazeteler yayımlanarak Müslümanlar arasında fikir birliği sağlanmaya çalışılmıştır. Bu tip faaliyetlerin yanı sıra bazı derneklerin de kurulmaya başlandığı görülmektedir. İstanbul`da kurulan “*Cemiyet-i İhya-yı İslam*” ve “*Memalik-i İslamiye Coğrafya Cemiyeti*” aynı maksatlı derneklere örnek olarak verilebilir. Ülke sınırları dışında özellikle, Müslümanların olduğu bölgelerde temsilcilikler açılmış ve heyetler gönderilerek halkla iletişim kurulmaya çalışılmıştır. Bu

---

³⁰⁹ Ковалев, Романовы На Фронтах Первой Мировой, s. 105.

³¹⁰ Терентьев, Россия И Англия В Средней Азии, s. 52.

³¹¹ Dündar, Panislamizimden Büyük Asyacılaşma, s. 28.

³¹² Терентьев, Россия И Англия В Средней Азии, s. 59.

işlemlerin hepsi Batılılar tarafından Panislamcı faaliyetler olarak değerlendirilmiş ve önu alınmaya çalışılmıştır.³¹³ Panislamist hareketin en büyük propagandacılarından ve meşhur yazarlarından biri Yunus Nadi olmuştur. O, *Tasviri-Efkar*'ın editörü olarak kendi gazetesinde bununla ilgili birçok yazılar yayınlamıştır. Panislamcı propagandanın yürütülmesinde bu gazetenin çok önemli rolü olduğu bilinmektedir. Gazete Enver Paşa'yı tüm işlemlerine ve faaliyetlerine hak vererek övmüş, büyük İslam devleti olan Türkiye'yi temel örnek göstermiştir.³¹⁴ Bu bağlamda en büyük işi *Teşkilatı Mahsusa* üyeleri yapmıştır. Çünkü istihbarat ajanların büyük bir kısmı, propaganda görevleri yapmak için hazırlanmıştır. Teşkilatı Mahsusa'nın bu işlemleri yürütmesinde Almanya'nın büyük yardımı olmuştur.³¹⁵ Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından bir ay sonra Bahaddin Şakir'in Talat Paşa'ya gönderdiği raporlar toplusunda Ruslara karşı mücadele şöyle anlatılmıştır:

1. "*Bir haftadan beri Noriman ve Hazarkale teşkilatımızı teftiş ettiriyordum. Günden güne büyüyen teşkilatımız için pek ümit varım. Tecrübe ettik, her yerde Rus kuvvetlerini bozduk*"

2. "*Milis teşkilatı eski zamandan kalma bir gönüllü teşkilatı değildir*"

3. "*..Van'a Trabzon'a silah gönderiyorsunuz. Fakat en mühim muntıkayı dikkate almıyorsunuz silah ve bilhassa çok miktarda cephane isterim*"

4. "*...Buranın serkomiseri Ermeni'dir. İkide huzur Ermeni polis vardır. Bunların içerilere alınarak serkomiserliğe bizim Hamal Ferid'in tayinde mümkündür.*"³¹⁶

Aynı türden fakat karışık istihbarat faaliyetleri Rusya tarafından da yürütülmüştür.

Kafkas müfettişliği Ştavka'ya eyaletlerdeki durumun analizini sunarken, Panislamizm'in bölgedeki son halinin analizini de takdim ettiği bilinmektedir. 5 Eylül 1911'e ait raporunda, Rusya'nın Gizli İstihbarat Şubesi Maverayı Kafkasya'da Pantürkizm'in şimdilik yavaşladığı ve tehlike arz etmediğini yazmıştır.³¹⁷ Lakin, bu rapordan bir süre

³¹³ Dündar, *Panislamizimden Büyük Asyacılığa*, s. 33.

³¹⁴ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 58.

³¹⁵ Ковалев, *Романовы На Фронтах Первой Мировой*, s. 112.

³¹⁶ Gönül Güneş, "Teşkilat-I Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri", s. 125.

³¹⁷ Azərbaycan Respublikası Devlet Tarih Arşivi (ARDTA) Ф. 1, Оп.1, д. 1505, в. 1-5.

sonra da şüpheleri azalmayan şube yeni bir tehlikenin doğacağını ve çok dikkat edilmesi gereken bir akımın başlama ihtimali olduğunu bildirmiştir.³¹⁸ Panislamizm'in aktif olarak yaygınlaşmasında önemli rolü olan insanlar genelde geniş alanda ticaret yapan tüccarlar olmuştur. Onlar Yakın Doğu'dan, özellikle Mekke'den, mallarla birlikte haberler de getirmiş ve yeni politik akımı yaygınlaştırmışlardır. Onlar geniş alana yayıldıkları için bu bilgileri sadece kendi topraklarına değil tüm dünyaya iletebilmişlerdir. Bu akımın yaygınlaşmasına imkân sağlayan diğer en önemli etken olarak da İslam'ın o zamanlar en büyük hatta tek bağımsız devleti olan Türkiye'nin resmi dini olması ve sınırlarının Kafkasların yanı başında olması ile açıklanmaktadır.³¹⁹ İlâveten, Genç Türkler'in bu akımı Osmanlıcılıkla³²⁰ birlikte geniş alana yayması Müslüman toplumlar arasında Rusya İmparatorluğu'na nefreti artırmıştır.³²¹ Bu da genel olarak Rus İmparatorluğu içinde büyük anarşinin doğuşuna sebebiyet vermiştir.

İslami kurallar ve sünnet anlayışının öğrenilmesi meselesi, çok hızlı bir şekilde Asya ve Avrupa'da yaygınlaşmaya başlamıştır. Buna sebep, Avrupa'nın büyük güçlerinin Arap devletlerini ellerine almak için onları tanımak istemeleri olmuştur. Onlar böylece, Arapları daha kolay etkileri altına alacaklarını düşünmüşlerdir.³²² Hatta, XIX. Yüzyıl sonundaki pek çok Alman dış politikacısı, Panislamizmin rakip İngiliz, Rus ve Fransız İmparatorluklarını etkileyecek devrimci bir güç potansiyeline sahip olduğunu zannetmekteydi. Kayser II. Wilhelm de İslam'a ilgisini göstermiştir. Kayser hatta o kadar ileri gitmişti ki, Suriye seyahati esnasında dünyadaki 300 milyon Müslümanın dostu olduğunu ifade etmiştir.³²³

Panislamizm, Birinci Dünya Savaşı'nda teorik taraflarının pratikte de denendiği döneme girmiştir. Çünkü artık Rusya'nın Müslüman topluluklarından Çar hükümetine daha çok

---

³¹⁸ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s.125.

³¹⁹ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 75.

³²⁰ Bu eylemi Panislamcılar gazete ve dergi aracılığıyla yapmaktalardı. Pansilamcıların yayınladığı “*Yeni Hakikat*”, “*Seda*”, “*Yeni Fiyuzat*”, “*Sehabi Sagip*” gazete ve dergileri Kafkasya'da çok ragbet görmüştür (Маслов, *Империализм И Война*, s.72).

³²¹ Маслов, *Империализм И Война*, s. 72.

³²² Пономарев, *Австро-Венгрия И Османская Империя В Системе Международных Отношений На Балканах В Начале XX Века.*, s. 145.

³²³ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 68.

baskı yapmaları gerekmekteydi.³²⁴ Savaş başladıktan sonra Türkler Panislamizm'i Kafkasya'da iyi kullanabilmesine rağmen, birçok Arap halkı bu akımı desteklememiştir. Özellikle, Mısırlılar Panislamist akıma karşı çıkmış ve bu akımı Türklerin kendi politik aracı olarak nitelendirmişlerdir. Bu nedenden dolayı, Türkiye İtilaf devletlerine karşı savaş ilan ettiğinde Mısır bu karara karşı çıkmıştır.³²⁵ 1 Kasım 1914'te Kahire'de Arap ve Afrika Müslümanlarının toplantısı olmuş ve bu toplantıda savaş zamanı Türkiye'ye katılmama kararı alınmıştır.³²⁶ Onlar Türkiye'nin İslami kuralları çiğnediği ve dini kullanmaya çalıştığını iddia etmişlerdir. Onlara göre, Türkiye Almanların yanlış fikirlerine aldanmış ve yanlış kararlar kabul etmiştir.³²⁷ Aslında bu toplantı sonucu, Mısır Türkiye'nin Müslüman alemindeki kazandığı sevgiyi yerle bir etmiştir.³²⁸ Birçok Arap devleti Birinci Dünya Savaşı'nda silahlarını Türklere karşı çevirmiştir.

Bu dönemde, Panislamistlerin en yaygın sloganı “*İslam Kardeşliği*” olmuştur. Bu kardeşliğe tüm kesimden insanlar, kısaca herkes katılabilirdi ama esas şartları sadece Müslüman olmalarıydı. Panislamizm'in ana maksadı dünyadaki tüm Müslümanların yani Türkiye, Arap devletleri, İran, Hindistan, Afganistan ve Rusya Müslümanlarının ittifakını, birliğini temin etmek olmuştur. Bu bakış açısı altında, tüm Müslümanların o dönemde dünyanın Halifesi rütbesini almış olan Türkiye Sultan'ına bağlı olmaları gerekmiştir.³²⁹ Bu akıma katılanlar Müslüman devletlerin refahı için tüm mallarından vazgeçmeye hazır olmuşlardır.³³⁰ Yani, gerektiğinde İslam birliği için ellerinden gelen her şeyi gönüllü olarak feda etmişlerdir. Mekke'deki okullarda İslam'ı ve dini kuralları öğreten kadrolardan eğitim almış olan mezunlar memleketlerine geri dönüp çok büyük hırsla Panislamizmi yaygınlaştırmaya çalışmış ve savunmuşlardır.³³¹ Panislamistler'in inancına göre, günümüz dünya kültürü İslam kültüründen esinlenmiştir. Panislamizm'in

---

³²⁴ Ковалев, *Романовы На Фронтах Первой Мировой*, s. 128.

³²⁵ Пономарев, *Австро-Венгрия И Османская Империя В Системе Международных Отношений На Балканах В Начале XX Века.*, s. 146.

³²⁶ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 70.

³²⁷ Маслов, *Империализм И Война*, s. 81.

³²⁸ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 76.

³²⁹ Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 29.

³³⁰ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 154.

³³¹ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 76.

savunucuları yüksek kültüre ve bilime sahip olmanın taraftarı olmakla birlikte bu bilimin İslam'dan doğduğunu ve bunun yaygınlaşması gerektiğini savunmuşlardır. Panislamizmin ideologlarından olan Samizade Süreyya şöyle yazmıştır: “*XVI. yüzyıla kadar kültürün gelişimini Müslümanlar kendileri yürütülmüşlerdir. Sonradan Avrupalılar bunu Müslümanlardan almış ve özümsemişlerdir. Lakin, zamanla Müslümanlar kendi yüceliklerinden habersiz kalmışlardır.*”³³² Bu bağlamda Pansilamistlere göre, Müslümanların Avrupa'dan gelen kültüre hiçbir ihtiyaçları bulunmamaktadır. Onun yerine öze dönerek kendi kültürlerini korumaları ve ekonomik olarak tüm İslam devletlerinin yücelmesine çalışmaları önerilmekteydi.³³³ Bu nedenle tüm Panislamistler, o dönemde Müslümanların lider devleti olan Türkiye'ye ve en çok Müslümanların barındığı Rusya'ya ajan ve misyoner göndererek oralarda Panislamizm'in yücelmesine ve Rusya İmparatorluğu'na karşı birleşmesine ortam hazırlamaya çalışmışlardır.

1.2.2. Rusya ve Türkiye'nin Karşılıklı Misyonerlik Faaliyetleri ve bu Faaliyetler Sırasında Kafkasya Halklarının Yeri

İki devlet arasındaki bu politik durumu incelerken, teatral olarak bir-birlerine sakinlik, güven vermeye çalışan iki devletin aslında arka bahçelerinde dış ve iç kanallarla casusluk ve yıkıcılıkla gerçekten savaşı çok önceden başlattığı belgelerden anlaşılmaktadır. Öyle ki, Panislamcılar hakkında mütemadiyen Kafkasya Kurmayı'na istihbarat bilgileri gelmekteydi. Misal olarak, Kafkasya'daki Özel Şube Müdürlüğü'nün Petersburg'a gönderdiği 1911'e ait şifreli mektubunda Tiflis Guvernörü Vorontsov Daşkov şöyle yazıyordu: “*Kafkasya'nın birçok arazilerinde özellikle Shamahı, Ağdam, Gökçay, Shusa, Bakü, Balahanı, Sabuncu, Gence, Erivan vd. yerlerde özel dersler veriliyor ve Panislamist tarzda konuşmalar yapılıyor.*”³³⁴ Benzer belgeler incelendiğinde, Panislamcıların konuşulmalarını Türkçe yapıldığı anlaşılmaktadır. Panislamcıların bunu yapmakta maksadı, Kafkas Müslümanlarının Türkiye'ye katılmasını sağlamak olmuştur.³³⁵ Panislamcılar geniş alana yayılmak için toplantı ve konuşmalar düzenlediği

³³² Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 32.

³³³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 128.

³³⁴ Национальный Архив Грузии, (НАГ). Ф.157, Оп.1, д. 211, л. 37-38.

³³⁵ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 75.

gruplarla birlikte okullara gitmişlerdir. Bu okullar tek merkez olan “*Nicat*” topluluğuna bağlı olmuştur.³³⁶ Bu topluluğun ana maksatı İslam devletlerinin yücelmesini sağlamaktır.

1912-1913’de Türkiye’den Kafkasya’ya gelen misyonerlerin sayısı gün geçtikçe artış göstermiştir. Çarlık Rusya İçişleri Bakanlığı’nın Özel Şubesi bu dönemde Panislamist aktifliğin arttığını, Ştafka’ya birkaç raporla şöyle sunmuştur: “*14 Ocak 1912’de Türkiye’nin Kars’taki General-Konsolosu Hasan Bey gizli Panislamist toplantıları organize ediyor, Rusya ordusunun durumunu araştırıyor ve bunları raporlayıp merkeze sunarak büyük meblağda para alıyor.*”³³⁷ Benzer konulu bir diğer raporda da şöyle yazıyor: “*Tiflis’teki evinde Türk-Tatar dilinde çeviri kitapları bulunan Kemal Hüseyin Efendi çok koyu Panislamisttir. Onunla sürekli iletişime geçen Bakü’nün zenginlerinden olan Süleyman Bey de Mekke’den İstanbul’a gitmiş Genç Türklerin liderlerindedir.*”³³⁸ 6 Mayıs 1912’ye ait polis raporunda ise şöyle yazıyor: “*Petrovsk’daki “İslamiye” otelinde kendini Ömrü Efendi diye tanıtan Osmanlı yanlısı biri Panislamist konuşmalar yapmaktadır.*”³³⁹ Sonraki yazışmalardan anlaşılmaktadır ki, bu şahıs Emir Hayrullah isimli Türkiye vatandaşı biridir.³⁴⁰

Türkiye tarafından bir diğer gizli teşkilat üyesi Eşref Kuşçubaşı olmuştur. Eşref Efendi Princeton Üniversitesi’nde doktora yapmış ve sonra da Teşkilatı Mahsusa da çalışan aktif Panislamizm üyesi olmuştur. Çerkez kökenli olması onun Rusya ile olan ilişkilerde çok yararlı olacağına işaret etmiştir. Panislamist hareketin yaygınlaşmasında Türkiye hükümeti onun birçok faydalarını görmüştür. Eşref Efendi gizli olarak Kafkasya insanları ile iletişime geçmiş ve o topraklarda insanları daha aktif olmaya ve Rusya’ya karşı mücadelede Türkiye tarafını tutmaya yönlendirmiştir. Askeri eğitim aldığı ve Rusça’ya hâkim olduğundan dolayı, bazen gizli askeri bilgileri Türkiye komutanlarına iletebilmiştir. Eşref Efendi’nin büyük başarısı Müslüman aktivistleri yönlendirme ve harekete geçirme eylemlerini doğru zamanda yapması olmuştur. Onun gibi birçok

³³⁶ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 129.

³³⁷ НАГ, Ф.4, Оп.1, д. 57, л. 7.

³³⁸ НАГ, Ф.4, Оп.1, д. 57, л. 9.

³³⁹ НАГ, Ф.4, Оп.1, д. 57, л. 60.

³⁴⁰ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 78.

istihbarat üyesi ve misyoner Panislamist propaganda yürüterek Müslümanları Rusya ve İngiltere'ye karşı kışkırtmıştır.³⁴¹

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Müslümanlar arasında aktif bir Rus karşıtlığının daha da artmaya başladığı görülmektedir. 7 Mart 1914'te Kafkasya Governörlüğü Merkezi Komiteye şöyle bir rapor göndermiştir: *“Türkiye'den Rusya sınırları içerisine sokulmaya çalışılan büyük miktarda kâğıt evrak ele geçirilmiştir. Bu belgeler ve kâğıtlar faklı yollarla Kafkasya tarafından Rusya sınırlarının içerisine sokulmaktadır.”*³⁴² Merkezi Komite bu rapora binaen evrakların bir kısmını ele geçirmiş ve bu kâğıtlarda askeri gemilerin rotalarının ve maket çizimlerinin bulunduğunu görmüştür.³⁴³ Bu evraklar Panislamist ideolojiyi yansıtan kitap ve dergilerin arasında gizlice sınırdan geçirilmeye çalışılmıştır.³⁴⁴ Governör'ün yardımcısının başka bir raporunda: *“Türkiye'nin en çok Panislamist akımın yaygınlaştığı, kitaplarını yaydığı yerlerde askeri alanlar kuruluyor. Panislamist ajanlar, özellikle sınır bölgelerinde askeri bölgeler oluşturuyorlar”*³⁴⁵ diye yazmaktadır. Bu belgeler incelendiğinde Türkiye'nin Kafkas'ya bölgesinde propaganda faaliyetleri yaptığı anlaşılmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı daha başlamadan Almanya hükümeti ve polis sistemi, Türklerin bu işlemlerini desteklemiş hatta onlara yardımda bile bulunmuştur.³⁴⁶ Almanlar bu faaliyetleri Rusya'ya daha çok baskı uygulamak için en iyi fırsat olarak kullanmışlardır. Durum artık o kadar ciddi hal almıştır ki, Rusya'nın Dışişleri Bakanı Sazanov, Berlin'de II. Wilhelm'le görüşmesinde Panislamizmin gittikçe büyüdüğünü ve gelecekte büyük tehlike oluşturacağını bildirmiştir. II. Wilhelm cevabında, buna karşı hem askeri, hem de siyasi işlemler yapılacak olursa Panislamsitlerin Rusya'yı rahatsız edemeyeceğini

---

³⁴¹ Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 371.

³⁴² НАГ. Ф.10, Оп.1, д. 312, л. 32.

³⁴³ Российский Государственный Архив Социально-Политической Истории (РГАСПИ) КОМИНТЕРН/ Ф.495, Оп.155, д. 69, л. 85-89.

³⁴⁴ НАГ. Ф.10, Оп.1, д. 312, л. 32.

³⁴⁵ НАГ. Ф.157, Оп.1, д. 312, л.58.

³⁴⁶ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 85.

bildirmiştir.³⁴⁷ Böylece, Rusya politik dairelerini sakinleştirmeye çalışan II. Wilhelm Rusların bu konuda sakin kalmayacağını da çok iyi anlamıştır.

Bu akımın en büyük getirisi aslında Almanya için olmuştur.

*“Panislamizm Genç Türklere Arap halkını ellerinde tutmak için gerekli olmuştur. Lakin zamanla bu akım Almanya'nın yararına çalışmıştır. Almanya bunu savaş zamanı İngiltere ve Rusya'ya karşı kullanmıştır. Türklerin oluşturduğu Pantürkizm ve Panislamizm aslında Rusya'daki ve Türkiye'deki Alman emperyalist ajanlarının en büyük eylem silahı olmuştur.”*³⁴⁸

Panislamizm'i Alman ajanlarının en kolay eylem aracı olarak algılamak doğru bulunmamalıdır. Panislamizm'in dini ve sosyal ruhunun Türkiye'deki sistemle bağlı olarak yükseldiğini söylemek daha doğru bir tabir olacaktır. Çünkü Rusya'nın ünlü politikacı ve tarihçisi Gotlib'in iddiasına göre: *“Osmanlı hükümeti devleti korumak için her şeyi; “Panislamizm'i”, “Panturanizm'i”, ve “Osmanlıcılığı” denemiştir.”*³⁴⁹ Panislamizm'in Almanların silahına dönüşmesiyle ilgili yazan Gotlip: *“II. Wilhelm 300 milyon Müslümanın Türkiye'nin yönetimi altında birleşmesinden çok memnundu ve “bırakın Türkiye tüm Müslümanlara rehber olsun ki, onlar da Alman İmparatorunun onlarla dost olacağını anlasınlar”*³⁵⁰ ifadesini kullanmıştır. İmparator çok iyi biliyordu ki, bu birlik en büyük silah olarak Büyük Britanya, Fransa ve Rusya'ya karşı kullanılmak için çok müsaitti.³⁵¹ Çünkü Panislamist harekât Hindistan'da İngiliz sömürge sistemine karşı oluşturulan bağımsızlık mücadelesinde çok mühim rol oynamıştır.

Türkiye'nin yöneteceği İslami ligi kurmak adına 13 Şubat 1912'de Cemiyet-i Hayriye kurulmuştur. Bu cemiyete Said Halim Paşa rehberlik etmiştir. Bununla birlikte, Almanya'da da Panislamist işlemleri güçlendirmek ve yönlendirmek adına Doğu Propaganda Ofisi kurulmuştur. Bu ofise arkeologlar, casuslar, bilim adamları, ve Teşkilatı

---

³⁴⁷ Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 372.

³⁴⁸ Анатолий Миллер, *Очерки Новейшей Истории Турции*, (Москва: Академия наук СССР, 1948), s. 21.

³⁴⁹ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 165.

³⁵⁰ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 89.

³⁵¹ Авпр. *Отдел Осведомления и Печати 1916-1917. D.*, 633. s. 95.

Mahsusa üyeleri ile birlikte Hindistan'ın Müslümanları katılmıştır.³⁵² Kafkasya Müslümanları bu ofisle çok sıkı bir iletişim kurmuşlardır.³⁵³ Bu kurumların yönlendirmesi ile Rus sömürge sisteminden kurtulacak olan Kırım, Kazan, Ufa, Orenburg, Kafkasya ve Orta Asya'yı İslam ligi adında yöneteceklerdir.³⁵⁴ Von Oppenheyim kendi yazılarında ve konuşmalarında Kafkas Müslümanlarının iyi savaşçı olduklarını; Ermeni ve Gürcülerin ise “korkakça entrikacı (hilekâr)” olduklarını, bu nedenle onlara ne tam güvenmeli, ne de gözden koyulması gerektiği tespitinde bulunmuştur.³⁵⁵ Onun iddiasına göre, Kafkaslar'daki 20.000-30.000 erkek Çerkez, Çeçen, Müslüman Gürcü ve diğer Müslümanlardan oluşmuş İslamcılar grup halinde Türk ordusuna katılmaya hazır beklemektelerdi.³⁵⁶ Bu işlemleri hızlandırmak için Azerbaycanlı petrol madenleri sahibi ve hayırsever Hacı Zeynalabidin Tagiyev'in yardımı ile Kafkasya'da bulunan gazete ve iş yerlerinde Türkiye ve Almanya'yı metheden propaganda yazıları dağıtılmıştır.³⁵⁷

Savaşın aslında savaş başlamadan önce bağlanıldığı Sazanov'un Çara gönderdiği mektupta açıkça ifade edilmektedir. Mektup Sovyet ihtilalinden sonra gizli arşivlerin açılmasıyla basılmış ve dünyaya Çarlığın iç yüzünü göstermiştir. Mektup 1913'te Livada otelindeki konuşmadan hemen sonra Sazanov'un Çar II Nikolay'a sunduğu uzun rapordan oluşmaktadır. Sazanov'un 27 Kasım 1913' yılında İmparator Nikolay'a Livada otelinden gönderdiği haber Balkanlardaki tüm Güney Doğu³⁵⁸ Avrupa ve Küçük Asya'da mevcut durumla ilgili olmuştur.³⁵⁹ Mektuptan, her iki devletin birbirinin zaaflarını bulup onu, en güçlü silah haline getirmek istediği ve ilk fırsatta bu zafiyeti kullanmayı hedeflediği açıkça görülmektedir. Öyle ki, her iki İmparatorluğun en açık zaafının devlet içindeki milli azınlıklar olduğu bilinmekteydi. Türkiye, Rusya Müslümanlarını ve Rusya Türklerini kullanmaya çalıştığı sırada; Rusya da boş durmamış Ermeni, Kürt ve diğer

---

³⁵² Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 1151.

³⁵³ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 165.

³⁵⁴ Маслов, *Империализм И Война*, s. 81.

³⁵⁵ Терентьев *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 81.

³⁵⁶ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 171.

³⁵⁷ Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 1152.

³⁵⁸ Покровский, *Империалистическая Война*, s. 49-64.

³⁵⁹ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 85.

azınlıkları büyük silah olarak ateşlenmeye hazır duruma getirmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin milli azınlıklarla ilgili nüfus sayımına bakıldığında maalesef net rakamlar bulunmamaktadır. Bu da Rusya'nın elindeki “*silahının*” ne kadar etkili olacağını tahmin etmeğe mâni olmuştur. Göçebelere saymanın zorluklarından biri olan değişen sınırlar, kasıtlı müdahaleler gibi nedenlerden dolayı Altı Türkiye Vilayetindeki (Vilayat-ı Sitte) nüfus bilgileri güvenilir kılınmıştır. Vergilendirme için nüfus sayımıyla iktifa eden Türkiye, bütün bir nüfusun kapsamlı haritasını çıkarmayı gerekli görmemiştir.³⁶⁰ Kendisini bir İslam devleti olarak gören Türkiye, uluslarını etnik değil, dini cemaatler olarak sınıflandırmıştır.³⁶¹ Rus politikacılar Türkiye'nin yüksek siyasi dairelerde konuşmalarında, iç siyasetine karışmak istemediklerini ve gereksiz siyasi krize karşı olduklarını söyleseler de, aslında azınlık unsurlarını etkili bir şekilde kullanmak için gizli olarak kontrollerinde tutmaya çalışmışlardır.³⁶² Güney Kafkasya'da Ruslar Türkiye Kürtlerinin sempatisini kazanmak için, Doğu Anadolu'daki politik dengeyi bozmuş ve Kafkasya'nın emniyetine dair güvenlerini kaybettirmişlerdir. Güney Kafkasya'da dengesizlik sadece buradaki Türk ve Müslümanları değil, Ermenileri bile rahatsız etmiştir. Bu bağlamda yapılan başkaldırıları, Rusya büyük güç sarf ederek bastırmıştır.³⁶³ Geniş alanda *Yumuşak Güç* oluşturmaya çalışan Rusya, bunun için her türlü faaliyetlerde bulunmuştur. Öyle ki, Çar II. Nikolay'ın emri ile Hoy'da 1913'te Rus-Kürt okulu açılmış ve bu okulun açılışı için okul müdürüne ilk tebriklerini Sazanov şahsen iletmiştir. Okul hocaları da mektupla Çara teşekkürlerini iletmişlerdir.³⁶⁴ Yani, Ruslar istedikleri desteği sağlamak için maddi masraflardan da kaçınmamış; okullar açarak kendi taraftarlarının sayısını artırmaya çalışmışlardır.

Kaynakların yetersizliği Türkiye'nin Rus rakibine karşı nasıl güç çıkarması gerektiğiyle ilgili yeterli bilgi sunmayı engellemektedir. Çünkü Türkiye için bu durum silahlı

---

³⁶⁰ Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 53.

³⁶¹ 1978'de Ermeni meselesinin ortaya çıkması kimlikleri siyasallaştırarak Osmanlı devlet yetkililerinin ve Ermeni temsilcilerin nüfus rakamlarını manipüle etmelerine yol açmıştır.

³⁶² Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 175.

³⁶³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 169.

³⁶⁴ Коротин Вячеслав, *Вторая попытка Колчака*, (Москва: Махров, 2018). s. 59.

kuvvetlerin önemseyeceği bir tehdit unsuru olmamıştır.³⁶⁵ Rusya İmparatorluğu içerisinde ise on beş ile yirmi milyon arasında Müslüman yaşamıştır.³⁶⁶ Yani bu rakam Sultan`ın yönetimi altında yaşayan azınlıklardan çok daha büyük bir sayı olmuştur. Türkiye yeryüzündeki en büyük bağımsız Müslüman devlet olarak, dünyadaki Müslümanların gözünde İslam aleminin saadet içinde oluşunun sembolü ve ölçüsü olmuştur.<sup>367</sup> Bu bağlamda, Türkiye`ye coğrafya olarak en yakın olanı Azerbaycan Türkleri olmuştur.

Türkiye`nin faaliyete geçmesini beklemeden artık kendi bağımsızlıklarını kurmaya çalışan Azerbaycan Türkleri, birçok birlik ve ittifaklar kurarak Ruslara karşı güç oluşturabilmişlerdir. 1905`te Ermeni-Türk (Azerbaycan) savaşından önce Azerbaycan`da gerçek bir siyasi yapı mevcut olmamasına rağmen devrimcilerin üstün organizasyon becerisi, bu çatışmada Ermenilere üstünlük avantajı sağlamıştır. Bunu fark eden Azerbaycan Türkleri kendi aralarında güçlü cemiyetler kurmuşlardır: Gence`deki (Yelizavetpol) Difai (Müdafa) Cemiyeti ile Bakü`deki Müdafaa-i Milli Cemiyeti bunlardan en bilinenleri olmuştur.<sup>368</sup> Sonradan bu cemiyetler Türkiye Kafkasya ordusu saflarında Rusya`ya karşı duruş sergilemişlerdir.

İttihatçılar II. Abdülhamid`i Panislamcı söylemlerine rağmen Güney Kafkasya`daki Müslümanlara destek vermemekle eleştirmiş ve bu cemiyetlere Sultan`dan destek beklememesi gerektiğini bildirmişlerdir. Ardından ise, İttihatçılar Paris bürosu üzerinden bir dizi mektupla “Kafkas`yadaki Müslüman Kardeşlerimize” adı altında, içeriğinde farklı isteklerin bulunduğu iletileri yaymaya başlamışlardır.³⁶⁹ İttihatçılar bu güçleri kendi tarafında tutmanın yararlarını çok iyi anlamışlardır. Böylece, Türkiye Güney Kafkasya`da gayri resmi gizli istihbarat birimleri kurmuştur. Bunlardan en ünlüsü Canbizar teşkilatı olmuştur. Canbizar teşkilatı 1909`da Güney Kafkasya`daki terörist Ermeni gruplara karşı mücadele yürütmüştür. Canbizar, ilk resmi şubelerini 1912`de Kars`ta Türkiye istihbarat

---

³⁶⁵ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 142.

³⁶⁶ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 87.

³⁶⁷ Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 87.

³⁶⁸ *Azerbaycan Tarixi*, V Cilt, s. 362.

³⁶⁹ Маслов, *Империализм И Война*, s. 87.

görevlilerinin yardımı ile açmıştır.³⁷⁰ Kars'taki Türkiye kolordusu `da “Azeri Difai Cemiyeti'nin yerel şubeleri ile iletişime geçerek bir teşkilat kurmuştur.<sup>371</sup> Rus Kafkas Askeri bölgesindeki istihbarat biriminin Kasım`da verdiği bilgiye göre, bu gizli ve açık teşkilatların yardımı ile on iki Türk subayı, sivil kıyafetlerle Erzurum`dan Rusya`ya geçmiş ve Rusya ile muhtemel bir savaş için Güney Kafkasya Müslümanlarını organize etmeye çalışmıştır.³⁷² Belgede, benzer bir gurubun aynı amaçla Batum`a gitmek üzere Trabzon`u terk ettiği de iddia edilmektedir.³⁷³ Başka bir rapora göre, Rusya'nın elindeki bu liman şehrinde (Batum) Türkiye kolordusu istihbarat üyeleri, eski Türkiye vatandaşlarının evlerinde propaganda faaliyeti yapmışlardır.³⁷⁴

Kafkasya`da sadece Türk-Müslümanlar değil, diğer Müslüman milletler de Türkiye`ye yardım etmek için her şeyi yapmaya hazırlardı hatta donanma için para bile toplanılmıştır.³⁷⁵ Kuzey Kafkasya`da Ruslara en çok karşı çıkanlar Çeçenler olmuştur. Öyle ki, Rus idarecilerine saldırılarıyla ünlene Çeçen mücahit, Zelimhan`ın 1913`te 300 kişiyle silahlı şekilde, Osmanlı- Rus sınırını geçtiğini bildiren bir rapor Rus polisini alarma geçirmiştir. Taşıdıkları silahlar Rus yapımı olmuş ve bu grup İstanbul'a istikamet almıştır. Bu grubun ana maksadı, Türkler adına Balkanlarda savaşmak olmuştur.³⁷⁶ İstihbarattan gelen bu bilgiler ışığında Şafka'daki politikacılar, Panislamizm ve Panturanizmi kökleri dışarda bulunan gerçek bir sorun olarak görmeye eğilimli olmuşlardır. Stolipin tarafından toplanan özel bir komisyon, Tatar Reform Hareketi'nin özenle hazırlanmış dış kaynaklı bir Panislamist ve Pantürkist hareket olduğu kararına varmıştır.³⁷⁷ Anlaşılmaktadır ki, Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Türkiye`yi olası rakip olarak değerlendiren Rusya'nın onun en zayıf halkasını bulmaya çalışmıştır.

---

³⁷⁰ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 179.

³⁷¹ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 94.

³⁷² РГАСПИ. КОМИНТЕРН/ Ф. 495, Оп.155, д. 69, л. 92.

³⁷³ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 96.

³⁷⁴ Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 92.

³⁷⁵ РГАСПИ. КОМИНТЕРН/ Ф.495, Оп.1, д. 66, л. 1-6.

³⁷⁶ Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 1152.

³⁷⁷ Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 98.

Rus ordusunda ve istihbaratında çoğunluk oluşturan milletlerden biri de Ermeniler olmuştur. Ermenilerin Rus ordusunda saygın olmadığını fark eden Türkiye istihbaratı, bu durumu Ruslara karşı kullanmaya çalışmıştır.³⁷⁸ Bundan başka Türkiye topraklarında Ermenilerin olması, Anadolu`da Ermenilere yardım kampanyası ile yapılan faaliyetlerden onlar için para toplanılması Ermenilerin Türklere olan sempatisini artırmıştır.<sup>379</sup> Türk istihbaratı daha çok İran`da Ruslara karşı Ermenileri kullanmak niyetinde olmuştur. Hatta bunun için Ruslara sorun oluşturan Ermenilere, Osmanlı ve İran pasaportu temin ederek Ruslardan koruduğu vakalar bile olmuştur.³⁸⁰ Böylece, İran`daki Türkiye konsolosu Ermenilerle³⁸¹ gizli işbirliğine girerek, Ruslara karşı planlar bile hazırlamışlardır.³⁸² Savaş öncesinde yapılan propaganda faaliyetleri zamanla geniş alana yayılmış ve bazen millet, din, dil ayrımı bile tanınmıştır. Anlaşılmaktadır ki, Pantürkizm ve Panislamizmin esas maksadı savaştan önce yapabildiğince daha fazla taraftar toplamak olmuştur.

Türkiye Rus sınırındaki hareketlilik sadece devrimciler, teröristler, casuslar ve siyasi tahrikçilerden oluşmamıştır. Bu hareketlilikte büyük payı alan kısım tüccarlar, öğrenciler, eşkiyalar, suçlular, kaçakçılar, hacılar ve göçebeler olmuştur. Bu akım sonucunda oluşan sınır koordinasyonu devletler arasında savaş esnasında bile işbirliğine neden olmuştur. Belirtmek gerekir ki, Birinci Dünya Savaşı`na kadar “halkların ayrışması” konusuna dair önemli bulgular ortaya çıkmıştır.<sup>383</sup> Her iki taraftan kaçak ve firarilerin devletten kaçması iki devlet için de sıkıntılı olmuştur. Özellikle, Balkan savaşlarından sonra Hıristiyan kesimin Rusya`ya meyilli olması ve Rus vatandaşlığı almak için can atması; diğer taraftan da Müslüman topluluk çoğunluk oluşturmakla birlikte bazen de Kazaklar tarafından tutuklanma korkusu ya da cezadan kaçmak için göçebe olarak Türkiye topraklarına

---

³⁷⁸ Терентьев *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 100.

³⁷⁹ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 148.

³⁸⁰ Готлиб В. В., *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, (Москва: Соцэжиз, 1960), s. 253.

³⁸¹ Rus diplomatları çileden çıkaran bu olay sonucunda Şafka Babıali`ye diplomatik baskı uygulamış ve karşılık olarak İran`da Osmanlı`ya karşı saldırgan hareketleri desteklemiştir. Rusların baskısı sonuç vermiş, olaylar daha sıkıntılı hale gelmeden İran`daki Osmanlı konsolosu görevinden almış ve Ermenilere yardım kesilmiştir. Bir zaman sonra tarihi olaylar ters dönmüş ve Ermeniler yön değiştirmişlerdir (Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 18).

³⁸² Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 128.

³⁸³ Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 108.

sığınması, her iki devletin istemediği bir durum olmuştur. En çok sıkıntıyı asker kaçakları oluşturmuş ve bu kaçakların tesbiti, iki devlet arasında zaten büyüyen sıkıntıyı patlama durumuna getiren vakalar olarak bilinmektedir.³⁸⁴ Rus asker firarlarının artışına sebep olan esas sebep çok az maaş almaları ve yiyeceklerinin iyi olmaması ile açıklanmaktadır. Rus askerleri Türkiye'deki muadillerinden bile daha az ücret almış ve üniformaları çok kötü durumda olmuştur.³⁸⁵ Kaçaklar Türkiye'ye sığınmış hatta bazıları İslam'ı bile kabul ettiği görülmüştür.³⁸⁶ Bu kaçaklardan faydalanan Türk ordusu bazen zarara da uğramıştır. Genelde bu zarar iki türlü değerlendirilmektedir. Birincisi maddi, yani “*kaçakların yemek ve giyecek masrafi hazineden ödenmiş, bazen ayrılan para yetmemiştir, mecburen merkezi hazineye birkaç kez müracaat edilmiştir.*” Diğer sebep ise kaçakların bazılarının ajan olması nedeniyle Türkiye aleyhine Rusya'ya bilgi götüreceği endişesi olmuş, nitekim böyle olaylar da yaşanmıştır. Türkiye bu olaylardan sonra daha dikkatli davranmaya özen göstermiş, yararlı kaçak göçebeleri zararlılardan ayırmış ve onları Rusya'nın sınırlarına yani Ruslardan tehlike beklenmeyecek yerlere yönlendirmiştir.³⁸⁷

Sonuç olarak Türkiye tarafından Panislamizm, Arap devletlerinde ve Afganistan'da İngiltere'ye karşı duruşun; Orta Asya ve Kafkaslarda ise Rus karşıtı akımın oluşması ve güçlenmesi için desteklemiştir. Bunun yanı sıra Panislamizm, Almanya'nın da işine yaramıştır. Fakat bu akım önceleri çok güçlense de yeteri kadar destek almamış ve istenilen sonucu vermemiştir. Panislamizm sadece Rusya ve Türkiye sınırlarıyla kısıtlanmış bir akım olmamıştır.³⁸⁸ Çarlık Rusya topraklarında Bolşevik hükümeti kurulduktan sonra, Lenin'in emri ile Panislamistlerin “avı” başlanmıştır. Lenin “*devlette hiçbir dini ve milli ruhu uyandıracak kalıntıların izlerini görmek istemiyorum*”³⁸⁹ emrini vererek Panislamizmi yok oluşa doğru itmiştir. Bolşeviklere karşı Türk ve Müslüman halkların mücadelesi zamanı, Panislamizm en çok rağbet gören akım olmuştur. Azerbaycan ve Orta Asya'da Bolşeviklere karşı savaşta bu akım önemli rağbet görse de

---

³⁸⁴ Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 1153.

³⁸⁵ Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 109.

³⁸⁶ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 129.

³⁸⁷ Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 1155.

³⁸⁸ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 123.

³⁸⁹ Lenin, *Eserleri*, s. 166.

dayanışma eylemleri kazanamayınca, Panislamizm de mağlup olmuştur. Panislamizm Sovyet Devrimi`nden sonra istenilen sonucu verememiş ve çöküşe mahkûm olmuştur.

1.3. Birinci Dünya Savaşı`nın Başlama Arifesinde Türkiye ve Rusya`nın Son Faaliyetleri.

1.3.1. Savaş Arifesi Dönemde Türkiye`nin Siyasi ve Ekonomik Bağımlılığı

Savaş daha başlamadan önce büyük güçlerin dışişleri bakanları arasında politik seferler düzenlenmiş ve karmaşık içerikli diplomatik faaliyetler gerçekleşmiştir. Bu dönemde devletlerarası iktisadi ve ekonomik bağlar kurmak için, büyük yarış söz konusu olmuştur. Türkiye`nin Birinci Dünya Savaşı öncesi ekonomik gücünü paylaştırmak için diplomatik sahadaki yarış Rus kaynaklarında geniş çapta araştırılmıştır.

XIX. –XX. yüzyıllarda Türkiye`nin ekonomik ve askerî açıdan İngiltere, Fransa ve Almanya`dan çok yardım aldığı bilinmektedir. Öyle ki, Türkiye bankalarının ekonomik olarak bağlı kaldığı devletler yine de İngiltere, Fransa sonradan ise Almanya olmuştur.³⁹⁰ Misal olarak, Türkiye Milli Bankası Ernest Keller`in kontrolü altında bulunmaktaydı.<sup>391</sup> Armstrong ve Vickers adlı firmalar dünyada büyük dretnot yapma kapasitesinde olan şirketler olmuş ve İzmir`e yerleştirilen dretnotların büyük çoğunluğu bu firmalardan temin edilmiştir. Armstrong ve Vickers`in İzmir`de iki kruvazörü, altı mayın tarayıcısı ve iki adet denizaltısı bulunmuştur.³⁹² İngiliz firmaları, Türkiye`deki büyük tren yolunun, yani İzmir-Aydın Demiryolu Hattı`nın bütçesine sahiplenmişlerdir.³⁹³ İngiliz sigorta ve taşıma firmaları, Türkiye`de sigorta ve taşıma işlerini ellerinde tutan şirketler olmuşlardır.<sup>394</sup> Türkiye`de tek ve yegâne telsiz hakkı yani “telefon şirketi” İngilizlerin elinde olmuştur.³⁹⁵ İngiliz firmaları Mersin`deki en büyük pamuk ihracı fabrikası, teknik

---

³⁹⁰Шигалин Г. И. *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, (Москва: Воениздат, 1956), s. 21.

³⁹¹Шеремет Виталий, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, (Москва: Технологическая школа бизнеса,1995), s. 10.

³⁹²Айрапетов О.Р., *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*, (Москва: Три квадрата, 2002), s. 85.

³⁹³Владикавказ: Ипц Соигс Внц Ран и РСО-А, *Кавказ В Годы Первой Мировой Войны: Героика И Повседневность*, s. 48.

³⁹⁴Сидоров, *Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917)*, s. 18.

³⁹⁵Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 28.

aletlerin hisselerinin satışı işlemleri, halı ticaretinin büyük bir kısmında pay sahibi olmuşlardır. İngilizler Türkiye`de tekstil ihracının ve ticaretinin büyük bir kısmını ellerine almışlardır.<sup>396</sup> Türkiye içi ve dışı ticari taşımacılığı ellerine alan İngilizler tren taşımacılığında da en büyük hisse sahibi olmuşlardır. Bağdat-Basra arası ulaşımda egemenlik İngiliz asıllı H. B. Linc`in başkanlığında yönetilen “Efrat and Tigris Steam Navigation” firmasının elinde olmuştur.³⁹⁷ Böylece, 1910`da Basra`ya gelen ticari şirketlerin %96`sı İngilizlerin eline geçmiştir.³⁹⁸ Bunlardan başka Siyonist korporatifler olarak bilinen “Djuysh Kolonial Trust”, “Anglo-Phalestin Company”, “Djuysh National Trust” İngilizlere ait firmalar olmuştur.³⁹⁹

Fransızlara gelindiğinde durum hiçte farklı görülmemektedir. Fransa`nın “Krezo” adlı firması Türklerin siparişi ile iki denizaltı ve “Şante de la Mediterane” adlı firması ise altı mayın tarama gemisi hazırlamıştır. Fransızların elinde İstanbul`un ihtiyacını ödeyecek en büyük elektrik ve telefon hattı firmaları, erzak depolamasını temin eden şirketler olmuştur.⁴⁰⁰ Fransızlar “Baliya-Karaydin”, “Argana ve Akdağ”, “Karval Mainz”, “Paylot”, “Tagboyt and Selveydj Company”, “Orosti Bey Konsern”, “Sosyete İmmobiller Ottoman”, “Sosyete Nasyonal de Commers de Endüstri de Agriculture” adlı firmaları sayesinde Türkiye`deki limanların ve diğer büyük binaların inşaatını ellerine almışlardır. Onlar Hayfa, Yaffa, Tripoli, Beyrut, Zonguldak, Panderme, İnebolu`da limanlar yapmışlardır.⁴⁰¹ Bu firmalar Anadolu, Suriye topraklarında ray hattının yapılmasında da büyük yatırımı olan şirketler olmuştur. Panderma-Soma-Magneziya, Smyrna (İzmir) - Kasaba-Aydın-Karahisar, Mudanya-Bursa, Beyrut-Rayak-Şam, Rayak-Hums-Hama-Halep, Tripoli-Hums veyaffa-Küdü Hatlarının demiryollarını yapan firma “Smyrna

---

³⁹⁶ Сидоров, *Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917)*, s. 15.

³⁹⁷ Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 96.

³⁹⁸ Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 28.

³⁹⁹ Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 23.

⁴⁰⁰ Шигалин *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 30.

⁴⁰¹ Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 13.

Köy Company” ve toprak bankası olarak bilinen “Land Bank”, bu alanda en büyük ticari geliri ellerinde tutan firmalar olmuştur.⁴⁰²

Türkiye Hükümeti “Pere Bankası”nın yardımı ile savaş gemilerinin hazırlanmasına 15 milyon Türk Lirası ayırmıştır. Fransız sermayedarlar Bağdat Demiryolları müzayedesinin %30`na sahip olmuşlardır. Bu dönemde Türkiye`nin dünya bankalarına borcu 143.2 milyon lire olmuş ve bu parayı %62,9 oranında Fransızlar, %22,3 oranında İngilizlere ait kuruluşlar temin etmişlerdir. Türkiye Devlet Bankası`ndaki sermayenin büyük kısmı İngiliz-Fransız bankalarının elinde olmuştur.<sup>403</sup> Fransızlar tütün ihracının da büyük kısmını ellerine almışlardır. Fransız firmalar Türkiye`de demir ve değerli kâğıt ithalatını da yapmışlardır.⁴⁰⁴ Fransız sermayelerini yöneten İstanbul`daki bankalarının önemli karar ve işlemlerinde söz sahibi yine Paris`deki merkezleri olmuştur.⁴⁰⁵ Türkiye`de bulunan bankaların yöneticileri genelde Fransız hükümetinin politikacıları olmuştur.⁴⁰⁶ İngilizlerden Richard Crawford gümrük işlerinde üst düzey memur, H. Vudch ise iktisat danışmanı olmuştur. Diğer İngiliz şirket sahipleri ise Dahiliye ve Adliye Nazırlığında danışman olarak çok aktif çalışmışlardır.⁴⁰⁷ “Vickers” şirketinin sahibi Vincent Celler, Türkiye Meclisinde vergi danışmanı olmuştur.⁴⁰⁸ Türkiye`nin askeriyesine getirilen Amiral Limpus`un komutanlık etiği İngiliz filosu, denizlerde askeri işlemlerin karar verici dayanağı olmuştur.⁴⁰⁹ Gümrükteki yönetim merkezleri ve en büyük sermayenin bağlı olduğu işlem idarelerinin 3 milyar lire geliri Fransızların elinde olmuştur.⁴¹⁰ Genel olarak bakıldığında, İngiliz ve Fransız ekonomisinin Türk ekonomisini resmi olarak kendi yönetimi altına aldığı anlaşılmaktadır.

---

⁴⁰²Крюкова А.А. -Левчук А.П. “Экономическое Положение Османской Империи Накануне Первой Мировой Войны”, *Вестник Брянского Государственного Университета*, № 48/4, 2015, s. 76.

⁴⁰³ Айрапетов, *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*, s. 87.

⁴⁰⁴ Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 32.

⁴⁰⁵ Сидоров. *Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917)*, s. 19.

⁴⁰⁶ Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 35.

⁴⁰⁷ Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 1156.

⁴⁰⁸Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 14.

⁴⁰⁹ Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 31.

⁴¹⁰Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 87.

Bu durum, Kayzerin 1889'da II Abdülhamid'i ziyaretinden sonra tamamen değişmiştir. Almanya Türkiye'de ekonomik anlamda üstünlük sağlayan devletleri geride bırakmaya muvaffak olmuştur. Görüşmenin akabinde, 1887'den 1910'a kadar Türkiye'den sağlanan Alman geliri %21'den %62'ye çıkmıştır. Artık, Türkiye'nin devlet ekonomisinde Fransız sermayesi %25,9, İngiliz sermayesi %16,9 olmuşsa da Alman sermayesi %45,4'e ulaşmıştır. Almanların ticaretini bu topraklarda finanse eden firmalar "Deutsche Palestina Bank", "Levant-Control", "Doyce Orientbank" ve ortak işbirliği ile kurulan "Drestden Bank", "Dıschontogechelshaft", "Shaafhausensher", "National Bank fyur Deuchland" olmuştur. Almanya'nın askeri sanayisinde önemli yeri olan fabrikalardan "Mayzer" ve "Kuppa" Türkiye ile iş birliği halinde olmuşlardır.⁴¹¹

1914'te Alman firması olan "Tramvey Company", "Metropoliyen Railway" "Ost-Europeyshe Telgraphen Gechelshaft" Türkiye'de ulaşım ve iletişim ekonomisini kendi tekellerinde toplamışlardır.⁴¹² İskenderun ve Mersin limanları, Beyşehir'deki göl, Konya'daki su madenleri, Urfa'daki halı fabrikaları, Adana'daki pamuk fabrikaları, birçok demiryolları işletmeleri ve bununla birlikte Suriye ve Filistin'deki ticari işletmelerin büyük çoğunluğu Alman firmalarının elinde olmuştur.⁴¹³ İlaveten, Berlin Bankası "Viner Bankfhereyn" İstanbul'dan geçen ve Orta Avrupa'ya kadar uzayan doğudaki demiryollarının gelirine sahip olmuştur. "Deutsche Bank"ın Anadolu'daki demiryollarında büyük hisse payı olmuştur. Bu demiryolu hattı Haydarpaşa'dan başlayarak İzmit-Ankara, Hamidiye-Bolu ve Eskişehir-Konya boyunca uzanmıştır.⁴¹⁴ "Bank of Oriental Railways"le ortak olan Türkiye demiryolu firmaları Konya'dan Bağdat ve Basra'ya ray hattı yapmışlardır. 1914'te ise yeni ray hattı ile direk Halep ve Fırat'ın diğer sahiline kadar ulaşım sağlanmıştır.⁴¹⁵ Berlin- Bağdat demiryolu o dönemin en büyük planlı, stratejik ve ekonomik çıkarları için Yakın Doğu'nun servetlerine ulaşımı sağlamıştır. Plana göre, bu ray hattı sayesinde Tarsus'un balına, Kerkük'ün petrolüne,

---

⁴¹¹Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 93.

⁴¹² Сидоров, *Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917)*, s. 21.

⁴¹³ Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 39.

⁴¹⁴Козлов Денис, "Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов", *Восточный Архив*, (№1,(29), 2014, s. 26.

⁴¹⁵Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 31-32.

Mezopotamya ve Anadolu'nun tütün, ipek, pamuk, buğday ve meyvesine, yani kısacası, Almanya için en büyük ticari satış alanına ulaşılacaktı.⁴¹⁶ Bu ticari planın asıl maksadı, Fars Körfezi'nden yeni ve daha rahat ekonomik bir yol sağlamakla İngilizlerin Hindistan'daki pazarının gelirini düşürmek olmuştur. Yani bu hat, İngilizlerin denizden sağladığı pazarı karaya ve Almanya ticari hattı üzerine çekmekle Almanya'nın ekonomik yükselişini İngilizlerden daha üste çıkarmak maksadı taşımıştır. Bu hat ile Almanlar, Küçük Asya'dan İngiliz sermayesini çıkararak burayı kendi planları yönünde kullanmayı düşünmüşlerdir. Kısacası, bu demiryolu hattı ile istenildiği zaman, İngiltere üzerinde baskı uygulanabilecek ve onları Mısır'a kadar itebileceklerdi.⁴¹⁷ Berlin-Bağdat demir yolundan sağlanacak olan gelir, Alman ekonomisini ve banka sistemini büyük oranda etkilemiş olacaktır. Bu bağlamda Türkiye'deki Alman banka ve firmaları hükümeti liman ve gümrükle alakalı anlaşmaların yapılmasına sevk etmişlerdir.⁴¹⁸ Alman banka ve firmaları Türkiye'yi şöyle bir düşünceye odaklamak istemişlerdir: "*Ekonomik kalkınma ve yükseliş devletin politik kalkınmasını da garanti altına almaktadır.*"⁴¹⁹ Türkiye bankalarının ekonomik gücü sadece küçük ve yeni bankalara rakip olabilmiş, İngiliz ve Fransız bankaları ile yarışacak raddeye gelememiştir.⁴²⁰ Ekonomik olarak güçlü nüfus alanı hisseden Almanlar bunu fırsat olarak değerlendirmişlerdir.

"Hamburg-Amerika Line" firması 1913'te İngiliz ekonomisi ile yarışmak ve onları batırmak amaçlı Basra'dan Avrupa'ya kadar tüm ticari yerlerde o kadar çok ittifak yapmış ve finans merkezleri açmış ki, İngilizler olası ekonomik felaketi engellemek için kendi zararlarına olsa bile anlaşmaya mutabık kalmak zorunda kalmışlardır.⁴²¹

Türkiye'de sermaye ve ekonomik işlemler Meclis ile Büyükelçilikler arasında paylaştırılmıştır. Öyle ki, Meclis; devlet vergi gelirleri, tütün ve tuz, gümrük vergisi,

---

⁴¹⁶ Шигалин *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 42.

⁴¹⁷ Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 33

⁴¹⁸Крюкова. -Левчук. "Экономическое Положение Османской Империи Накануне Первой Мировой Войны", s. 77.

⁴¹⁹ Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 48.

⁴²⁰Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 21.

⁴²¹Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 34.

alkollü içecek vergisi, balık ticareti geliri ve toprak vergi gelirini kendi eline almıştır. İngiliz, Fransız, Amerikan ve Almanlar ise devletteki konsolosluklara, hapishanelere, posta sistemi ve okulların gelirine sahip olmuştur.⁴²² Yabancı firma ve tekel sahipleri Türkiye`deki kiralık yerlerinden de gelir elde etmişlerdir. Sene başı kira için gelir miktarı 586,40 bin Lire`ye yakın olmuştur.⁴²³ Aslında yabancı firmaların Türkiye`de büyük gelir kazanmaları hükümeti memnun etmekteydi. Çünkü Türkiye Hükümeti devlet gelirinin büyük kısmını vergilerden sağlamaya alışmış ve bu sistemden çıkmaya hiç niyeti olmamıştır.⁴²⁴ Bundan başka yabancı firmaların, ticareti limanlardan ve sınırlardan içerilere çekmesi ve daha çok alanı pazara açması Türkiye hükümetini memnun etmiştir. Lakin yabancı tüccarlara uygulanan gelir vergisi yerli tüccarlara uygulanan vergiden düşük olduğu için yabancı malların fiyatları çok ucuz olmuş ve böylece alıcıları artmıştır. Neticede yabancı malların tüketimi de artım sağlamıştır.⁴²⁵ Türkiye`de ithal 1913`de 40,800 bin lira, ihraç ise sadece 21,400 bin lira olmuştur.⁴²⁶ Birinci Dünya Savaşı arifesi döneminde Çarlık Rusya`nın da ekonomik geliri yabancı firmalara bağlı olmuştur. Lakin Rus tarihçileri toprak ve vergi konularına daha çok odaklanarak savaş öncesinde insanların refah halinin düşük olduğunu ispat etmeye çalışmaktadırlar.

Bu dönemde, Türkiye`de ziraate yararlı toprakların sadece %17-18 ekin için müsait durumda olmuştur.⁴²⁷ Toprağı kullanma sistemlerini de geliştiremeyen Türk köylüleri çok az verim elde etmiş ve yeteri kadar kazanç sağlayamamışlardır.⁴²⁸ Şehirde sanayide çalışanların da durumu kötü olmuştur. Devletteki sermayenin sadece %15`i yerli çalışanların elinde toplanmıştır. Tüm yabancı sermayedarlar Türkiye`de geçimin çok zor olduğunu ve gittikçe daha da zorlaştığını bildirmişlerdir.⁴²⁹ Bu ekonomik sıkıntıyı

---

⁴²²Крюкова. -Левчук. “Экономическое Положение Османской Империи Накануне Первой Мировой Войны”, s. 79.

⁴²³ Сидоров. *Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917)*, s. 35.

⁴²⁴ Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 47.

⁴²⁵Владикавказ: Ипц Соигс Внц Ран и РСО-А, *Кавказ В Годы Первой Мировой Войны: Героика И Повседневность*, s. 47.

⁴²⁶ Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 48.

⁴²⁷Шеремет, *Босфор, Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 23.

⁴²⁸ Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 74.

⁴²⁹ Сидоров, *Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917)*, s. 35.

açıklamaya yeltenen Rus tarihçileri, net çizgi çekercesine, “*Genç Türkler devrimi ne demokratik sistem getirebildi ne de yabancı sermayeden kurtulma yollarını buldu böylece, savaş başladığında halka sadece yabancı sermayedarların üretimi dağıtılmış, devlet daha da fakirleşmekte yabancı sermayedarlar ise daha da zenginleşmekte devam etmiştir*”⁴³⁰ demektedirler. Savaş arifesinde ekonomik durumun siyasi olaylarla bağlantılı olduğu bilinmektedir. Öyle ki, Balta Limanı Ticaret Antlaşması Türkiye topraklarını yabancı sermayedarlara açmıştır. Lakin İngiliz, Fransız ve Alman firmalarının Türkiye`den büyük kazanç sağlaması birçok siyasi ve ekonomik olayların bütünü olarak ele alınmaktadır. Türkiye politik savaşlardan ziyade askeri operasyonlar için de çok uygun olmuştur. Bunun yanı sıra Türkiye artık Almanya için en büyük gelir merkezlerinden birine dönüşmüştü Çünkü artık Türkiye`de Alman sermayesi İngiliz ve Fransız sermayesinin üzerine çıkmıştır.

Kayser II. Abdülhamid`le ilişkilerini her zaman sıcak tutmaya özen gösteren birisi olmuştur. Alman komutanları Türk subaylarına ders vermiş ve askerî açıdan Türkiye`nin tüm ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Eskiden Türkiye`de Rum ve Ermeni sermayedarların fazlalığı bilinen hal olmasına rağmen Alman sermayedarları kendi teşvik politikaları vasıtası ile Türkiye`den zamanla daha da fazla gelir elde etmeyi başarmıştır. Genç Türkler de onlara politik destek verince bu alanda Almanların yükselişi göze çarpacak kadar büyümüştür. Böylece hem Almanlar hem de Genç Türkler yerli burjuvazinin yükselişine katkıda bulunmuşlardır. Türkiye`de ekonomik üstünlüğü sağlamayı beceren Almanya sonradan politik egemenlik uğruna da mücadeleye başlamıştır.

1.3.2. Türkiye`nin Savaştan Önce Taraf Seçme Arayışı

Ekim 1879`da Almanya, Avusturya – Macaristan arasında ittifak kurulmuştur. Sonradan yani, Mayıs 1882`de İtalya`nın da bu birliğe katılmasıyla Üçlü İttifak`ın oluşumu başlamış ama tamamlanmamıştır. İttifak başlarda Bismarck`ın Fransa`yı Avrupa`da

---

⁴³⁰ Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 75.

tarafarsız bırakma politikasının bir parçası olmuş, Haziran 1887`de Rus- Alman<sup>431</sup> Teminat Antlaşması`yla bu politika güçlendirilmiştir.⁴³² Lakin Kırım (1877-1878) Savaşı`nın ardından belli bir süre bölge siyasetine müdahale etmeyen İngiltere Almanya`nın bu politik değişimlerinden endişe duyarak onun hareket serbestîsini kısıtlamak için muhtelif tedbirler almıştır. Coğrafi konumundan ve sömürgeler uğruna yapılan yarışmadan dolayı, Almanya`nın doğal münferidi Fransa ve Rusya olmuştur. Bu durum Fransa`yı Rusya ile Ocak 1894`te ittifaka sürüklemiştir.<sup>433</sup> Devamında, İngiltere ve Fransa 8 Nisan 1904`te “Entente Cordiale” Antlaşması sayesinde Fas ve Mısır meselesini halledebilmişlerdir.⁴³⁴ İngiltere, İran ve Afganistan üzerindeki nüfuz alanlarını düzene koymak üzere 1908`de İngiliz- Rus Antlaşması yapmıştır.<sup>435</sup> Balkanlar meselesi Avusturya ve Rusya`yı, Bağdat demiryolu projesi de Almanya ve İngiltere`yi karşı karşıya koymuştur. Balkanlarda ilaveten, Almanya ve Rusya arasında gerçekleşen Pancermenizm ve Panslavizm politikalarının çekişme sahası mevcut olmuştur. İtalya ise bir taraftan Akdeniz`i isterken, diğer taraftan Avusturya`da kalan topraklarını kurtarmayı amaçlamıştır. İtalya bu bağlamda Fransa ile gizli bir şekilde anlaşma yapmıştır.⁴³⁶ Böylece, dünyada kutuplaşma kendinin son aşamasına dahil olmuştur.

Türkiye`nin ise büyük devletlerle aynı birliğe dahil olmak isteği 1911`den başlamıştır. Birçok savaşta mağlup olan ve kendine güçlü taraftaş bulamayan Türkiye uzun zamandır ki, müttefik arayışına çıkmıştır.⁴³⁷ Genç Türker`in devlette bazı reformlar uygulaması birçok güçlü politikacılar tarafından desteklenmediği için onlar da dıştan destek almaya

---

⁴³¹ Almanya olası bir savaşta Doğu Cephesini güvence altına alma amaçlı Rusya`nın Boğazlara gemi sokmasını kabul etmiştir (Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 97).

⁴³² Biçici Mehmet, “Hatıratlarla Osmanlı Devleti`nin I. Dünya Savaşına Girişi” *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, XIII/3, (2014), s. 694.

⁴³³ Денис Козлов, “Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов”, s. 26.

⁴³⁴ Крюкова -Левчук, “Экономическое Положение Османской Империи Накануне Первой Мировой Войны”, s. 82

⁴³⁵ Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 49.

⁴³⁶ Mehmet Biçici, “Hatıratlarla Osmanlı Devleti`nin I. Dünya Savaşına Girişi” *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, XIII/3, (2014), s. 695.

⁴³⁷ Нотович Ф. И. *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, (Москва: Издательство АН СССР, 1947), s. 84.

çalışmışlardır.⁴³⁸ İlaveten, Balkan Savaşları ve Yunanlarla yaşanan problemler Türkiye'nin dışarıdan destek almasını gerekli kılmıştır.

Balkan savaşlarından sonra iddia edilen adalar ve deniz hatları sebebiyle Yunanistan'la Türkiye arasında büyük sıkıntılar mevcut olmuştur. Bu gerginliği daha da artırmaya çalışan Almanya İtilaf aleyhine kendine taraftar aramaktaydı. 1914'ün Nisan'ında da Korfu adasına gelen Kayser II. Wilhelm ve Beltman Golveg'le Yunan Başbakanı arasında konuşma gerçekleşmiştir. Konuşmalarda Almanya'nın teklifi şöyle olmuştur: “*Almanya iki devlet arasında arabulucu olmakla, Yunanistan'ın iddialara konu olan Hissom ve Midilli adalarının Türkiye'ye verilmesine göz yumacaktı.*”⁴³⁹ Bu antlaşma Türkiye ile Yunanistan arasında ittifak kuruluncaya kadar devam edecekti. Sorunlu ada olan Kofu ise Yunanistan tarafını belli edinceye kadar dokunulmaz kalacaktı.⁴⁴⁰ Lakin Yunanistan tarafını belli ettikten sonra kayıtsız şartsız o ada Yunanların olması gerekmektedir.⁴⁴¹ Bu anlaşma meselesi Almanların çok güzel politik oyunu olmuştur. Almanya sorunlu adalar kozunu kullanarak Yunanistan'ı kendi tarafına çekmeye çalışmıştır.⁴⁴² Yunanistan Almanya için çok önemli nokta olmuştur. Çünkü hem önemli denizlere çıkışı olmuş hem de yerleşkesi stratejik açıdan değerli bulunmuştur. Almanya Türkiye'yi de kendi tarafına çekmek için çok zekice bir plan kurmuştur.

Almanya Türkiye'nin yerel siyasetinde Büyük Güçlere karşı soğumanın farkındaydı. Artık Türkiye hükümeti Büyük Güçlerin onun topraklarında gözü olduğunu anlamıştır. Siyasilerin görüş ve konuşmaları sonucu Fransa'nın Suriye, Lübnan ve Filistin'e el koymak istediği, İngiltere'nin Balkanlar, Ege sahilleri, Mısır, Fars Körfezi ve İran belki de tüm Arap toprakları için planları olduğu anlaşılmıştır.⁴⁴³ Rusya'nın savaşmadan Bulgaristan ve Romanya'yı Türkiye'den almak istediği, İran'ın kuzeyine müdahale ettiği,

---

⁴³⁸Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 24.

⁴³⁹Бьюкенен Д. *Мемуары Дипломата*, (Москва: Международные отношения, 1991), s. 65.

⁴⁴⁰Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 85.

⁴⁴¹Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 58.

⁴⁴²Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 29.

⁴⁴³Владикавказ: Ипц Соигс Внц Ран и РСО-А, *Кавказ В Годы Первой Мировой Войны: Героика И Повседневность*, s. 78.

İstanbul ve Adalar meselesine karışmaya çalışması dikkat çekmekteydi. Palauchi`nin düşüncelerine göre:

“Türkiye gerçekten de çok büyük güç değil ve belki de bize pek büyük nitelikli yardımı dokunmayacaktır. Lakin onu Rusya`ya karşı kullanmamız, gerekirse Türk ordusunun savaşta birkaç Rus kolordusunu mahvetmesi bizim sadece yararımıza olacaktır. Bununla birlikte, tarafsız devlet olan Türkiye`nin en azından bizim birliklerin yanında yer almamasını sağlamak ve o toprakları kendi aleyhimize kullandırtmamak adına Türkiye aslında yeteri kadar önemli taraftaş olarak görülmelidir. Türkler zaten bu dönemde daha yeni kaybettikleri Balkan topraklarını geri almak için ellerinden geleni yapmaya hazırlar, sanki bu anı bekliyorlarmış gibi bizim teklifimizi kabul edecekleri herkesçe malumdur.”⁴⁴⁴

Anlaşılan, Almanya Türkiye`yi Rusya`ya karşı bir silah olarak kullanma düşüncesiyle kendi tarafına çekmeye çalışmaktaydı. Böylece, Türkiye sayesinde Rusya`ya etki edeceği düşünülmüştür. Öyle ki, Rusya savaşa girecek olsa o zaman Türkiye`nin yardımıyla Azerbaycan`da itiraz dalgası başlatılacağı düşünülmüştür.<sup>445</sup> Palauchi bunu da çok iyi biliyordu ki, Türkiye kendi isteklerinden vaz geçmeyecektir. Rusya`ya karşı korkusu olmasına rağmen bu korkunun üzerine gidecek ve onunla savaşmaya her an hazır olacaktır. Eski gücünü geri getirmek ve bazı iddialı topraklara sahip olmak amacıyla Rusya ile Türkiye`yi birbirine karşı koymak o kadar da zor olmayacaktır.⁴⁴⁶

Aslında, tarihi döneme farklı bakış açısıyla bakıldığında Birinci Dünya Savaşı`nın çıkışına ilişkin çok da yürümeyen bir klişe vardı o da “*Rus silindiri*” konusundaki Alman korkusu olmuştur. Bunu oluşturan döneminin Alman politikacısı Şansölye Theobald von Bethmann Hollweg`in “*Rusya büyüdükçe büyüyor ve üstümüze bir kâbus gibi çökmüş durumda*” tarzında söylediği ifadeler olmuştur. Rusya`nın 200 milyona yakın nüfusuna karşılık Almanya`nın 65 milyon nüfusu vardı, bu da mantıklı korku oluşturmuştur. *Rusya`nın ön planlarına göre eğer Büyük Programını tamamlarsa ordusu 1917-1918`de 2,2 milyon sayısına ulaşacaktı, bu da Alman ordusunun neredeyse üç katı demek*

---

⁴⁴⁴ Зареванд, *Турция И Пантуранизм*, s. 261.

⁴⁴⁵Крюкова. -Левчук. “Экономическое Положение Османской Империи Накануне Первой Мировой Войны”, s. 84.

⁴⁴⁶ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 88.

oluyordu.”⁴⁴⁷ Yani, az evvel sözünü ettiğimiz Bethmann Hollweg hiç de paranoyak biri olmamış, tam tersine Rusya’yı derinlemesine araştırmış ve bilen böylece, büyüyen sanayisine tanıklık eden akıllı şahıs olmuştur. Lakin, son 50 yıllık tarihi izlediğimizde belli bir ilerleme kaydetmesine bakmayın savaşlarda kaybeden taraf olarak genelde Çarlık Rusya olmuştur ki, bu da “*Rus silindiri*” korkusunu çürütmektedir. Bir de son dönemler kaybeden Rusya’nın karşısında, ekonomik açıdan inanılmaz güç ve hız kazanan Demiryolları İmparatorluğu’na sahip olmayı hedefleyen Almanya durmuştur. İlâveten, son dönemlerde Rusya en büyük devletler ile çatışmayı başarabilmiş ve neredeyse düşman edinmediği devlet kalmamıştır. Romanov İmparatorluğu’nun uzun ve düzensiz sınırları, fiilen düşman (Almanya, Türkiye, Avusturya- Macaristan), daha yeni düşman (Japonya) ya da düşman olması kesin (Çin) tam beş İmparatorlukla sınır komşusu olmuştur.⁴⁴⁸

Bu tarihte, Ruslar İngilizlerin en hassas noktası olan Hindistan topraklarına girişim isteklerini açık belli etmesi onlar arasında her an alevlenecek kıvılcıma işaret etmekteydi. Haritaya geniş anlamda baıkmısına rağmen Alman hükümetinde Ruslara karşı kuşkular⁴⁴⁹ devam etmiştir. Hatta bu nedenden dolayı Almanya Rusya yakınlarına; İran sınırına ve Türkiye güç alanına kadar Berlin-Bağdat Demiryolu hattını uzatmayı düşünmüştür.⁴⁵⁰ Almanyanın bihaber olmadığı bir diğer husus, Rusya’yla arayı sıcak tutmak amaçlı, Enver Paşa’nın 5-10 yıllığına sulh temin ederek amaçlı Rus-Türk antlaşması yapmak istediğini bildirmesi olmuştur. Buna karşılık Türkiye tarafı seferberliği durduracak, Alman komutanlarını ordudan temizleyecek ve İttifak devletleri ile iletişimi keserek Kafkasya bölgesinden orduyu geri çekecektir. Bundan başka,

---

⁴⁴⁷ McMeekin Sean, *Birinci Dünya Savaşında Rusya’nın Rolü*, (Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 2013), s. 27.

⁴⁴⁸ Виталий Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s.32.

⁴⁴⁹ İlginçtir ki, her iki devlet savaşı Polonya’dan başlatmak ve planları bunun üzerinden yürütmeyi düşünmüştür, gelecek stratejiler için, yani savaşın sonlarında uygulanacak planlar için Varşova’nın inanılmaz önemi olmuştur. E. N. Trubechkoy bu durumla alakalı şu sözleri ifade etmişti: “*Konstantinapol’e giden yol Varşova’dan geçer.*”*Каунак: Шаццлло, Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 92.

⁴⁵⁰ Юрий Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, (Москва: Вече, 2017), s. 41.

Rusya'ya Balkanlar'da serbest hareket etme izni verecektir.⁴⁵¹ Bunun karşılığında Türkiye Ege adalarını, Bulgaristan'ın Frakya ve Müslümanların yaşadığı kısmı almak için Rusların politik desteğini istemiştir. Böylece, Türkiye Avrupa'da Güney Doğu ve Orta Doğu bloğu oluşturacak bununla da Avusturya'yı rahatça etkileyebilecektir.⁴⁵² Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin ısınmaya başladığı ve aralarında antlaşmaya varılacakmış gibi bir hissin uyandığı dönemde her iki taraf görüşme kararı almıştır.⁴⁵³ Görüşmeler devam ettiği dönemde,

*“Rus Büyükelçiliği baş tercümanı olan ve Türkiye Müslümanlarına nefreti ile bilinen Andrey Mandel'in St. Petersburg Üniversitesi'nde Türkçe öğretmenliği yapılması hem diplomatik hem de diğer çevrelerde Rusya'nın ilişkileri geliştirme niyeti şeklinde yorumlanmaktadır. İlaveten, Sadrazam Sait Halim Paşa, Kırım'daki Livadiya'yı ziyaret eden Çarı karşılayacak bir heyet göndermeyi teklif etmiş. Böylece Babiali, Rusya ile yakın ilişkiler geliştirme isteğini sergilemiştir.”*⁴⁵⁴

Bu davranışı Sazanov'un da olumlu karşılaması ve ardından Sait Halim Paşa'nın Dahiliye Nazırı Talat beyi Kırım'a göndereceğini bildirmesi ile birlikte Ağaoğlu'nun Rusya'daki İttihatçı hükümet karşıtı izlenimleri sileceği ümidi ile bu haberin propagandasını yapması iki imparatorluk arasındaki politikanın ısınmasına neden olmuştur.⁴⁵⁵ Akabinde, Harbiye Nazırı İzzet Paşa'yla birlikte Talat Bey 10 Mayıs'ta Livadiya oteline varmıştır. Bu oteldeki özel toplantıda Çalık Rusya temsilcileri güçlü ve bağımsız bir Türkiye arzularını ifade etmişlerdir. Bu konuşmaların sonucunda Rusya'nın hayati meselesi olan İstanbul böylece bağımsız kalabilecektir düşüncesi oluşmuştur.⁴⁵⁶ Lakin otelde diplomatların konuşmaları politik gidişatı net bir karara bağlayamamıştır. Kırım'da Sazanov ve Talat

---

⁴⁵¹Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s.62.

⁴⁵²Сборник Статей, Первая мировая война в зеркале кинематографа. Материалы международной научно-практической конференции 8–9 октября 2014 г., (Москва: ВГИК, 201), s. 48.

⁴⁵³Çarların Türkiye mülkü olan Kırım'da tatillerini geçirmeleri için karşılama töreni yapmaları Sultan Abdülaziz döneminden uygulanan bir gelenek olmuştur (Дудайти., Таучелов , “Уроки Прошлого: Российско-Турецкое Противостояние Начала XX в. И Его Последствия”, s. 75.

⁴⁵⁴Raunolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 49

⁴⁵⁵Козлов, “Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов”, s. 35.

⁴⁵⁶Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 67.

Paşa'nın sohbetleri ve birbirlerine Boğazlarla alakalı niyetlerini söylemeleri, aslında ikisinin de aynı düşünceyi paylaşmadığını açıklığa kavuşturmuştur. Türkiye'nin Boğazları paylaşmak istememesine karşılık Rusya'nın Boğazlar isteği diplomatların Livadiya'dan eli boş dönmeleriyle sonuçlanmıştır. Nihayetinde Livadiya girişiminden bir sonuç alınamamıştır.⁴⁵⁷ Bu olayları müteakip, Türkiye İtilaf'tan soğumaya başlamıştır.

Bir başka öneme haiz olan konu da kaynakta şöyle açıklanmaktadır:

“Türkiye'nin güvenliğinin Almanya'ya bağımlı bulunmasından ötürü Talat'ın endişe duyduğunu ve Rusya'yla bir antlaşma konusunda ciddi olduğunu gören başka bir Rus diplomat, Andrey Kalmikov, Sazanov'un Livadiya'da ciddi bir cevap vermeyişini “büyük bir hata” olarak değerlendirmiştir. Sonraki aylarda gelişen olaylar Talat'ın haklı olduğunu gösterdi. Düvel-i Muazzama, Türkiye ile ittifaka nispeten çok az değer verdi ve meseleye geleceği olan bir devletle ilişkiler olarak değil de bir bölünme sorunu olarak baktı. Sonraki yıllar ise Kalmikov'un haklı olduğunu gösterdi: Rusya savaş yorgunluğu ile devrime yenik düşecekti.”⁴⁵⁸

Olaylar arşiv belgelerinden incelendiğinde, Rusya'nın Dışişleri Bakanı Sazanov'un önce aradaki sessizliği korumak ve savaşa hemen atılmasını engellemek için Türkiye ile antlaşmanın yapılması taraftarı olduğu anlaşılmaktadır. Ama sonra Sofya'dan gelen bilgiler Türkiye'nin Bulgaristan'la Avusturya ve Almanya için iş birliği yaptığını ortaya çıkarmıştır.⁴⁵⁹ Bu nedenden dolayı, Rusya Türkiye ile ilişkilerinde daha dikkatli olması gerektiğini anlamıştır.

Rusya düşünülmüş antlaşma yapmak için Enver Paşa ile mütemadiyen görüşmeler yapmıştır. Görüşmeler sırasında Rusya tarafının büyük tereddütler yaşadığı, görüşme ve konuşmaların arasına büyük zaman dilimleri koymasından anlaşılmaktadır. Aslında, Rusya'nın bu antlaşmadan en büyük beklentisi Türkiye'nin Almanya ve İttifak Devletleri ile olan ilişkisinin kesilmesi olmuştur.⁴⁶⁰ Lakin, konuşmalar bir türlü karara bağlanamamıştır, çünkü her iki taraf imkânsız istemekle birlikte aslında tarafını çok dan

⁴⁵⁷ Kemal Karpat, *Türk Dış Politikası Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yay., 2012), s. 253.

⁴⁵⁸Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 50.

⁴⁵⁹ РГВИА. Ф.2000, Оп.1, д. 3890, л. 63-65.

⁴⁶⁰Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 59.

belli etmiştir.⁴⁶¹ Hatta Rusya Enver Paşa'nın dediklerini kabul etse bile İngiltere ve Fransa ile olan ekonomik ve mali bağılılığı buna engel oluşturmaktaydı.

Pokrovski konuşmalarının birinde şöyle demişti: “*Türkiye ile ittifak tehlikesi yıllar boyu hazırlanan tüm oyunu bozar ve planlar suya düşer.*”⁴⁶² Sömürgeler uğruna yarışta Rusya için her şey beklenildiği gibi gitmemiş, Rusya da diğer devletler gibi aslında ekonomik düşüş yaşamıştır. Yani, Rusya her şeyin bağlı olduğu ihracat ekonomisinin düşüşü gibi ürkütücü bir ihtimalle karşı karşıya kalmıştır. Bu durumu düzeltmek için onun ekonomik kaynak olarak gördüğü İstanbul'a mutlak ihtiyacı olmuştur.

Genel politik durum incelendiğinde anlaşılmaktadır ki, savaşın başlama arifesinde, diğer büyük devletlerden farklı olarak Türkiye topraklarında gözü olmayan tek güç Reich olmuştur. Bundan başka Türkiye'nin yeni hükümeti olan Genç Türklerle Reich arasında hiç bir sıkıntı yaşanmamış ve Reich bu hükümete çok sıcak yanaşmıştır.⁴⁶³ Bunun sebebi, Türkiye topraklarındaki Alman sermayesi ile bağdaşmaktadır.⁴⁶⁴ Çünkü Türkiye'de yeterince fazla sermayesi olan Almanya, sermayesini yani Türkiye'yi, diğer devletlerden savunmakla mantıklı bir karar almıştır.⁴⁶⁵ Almanya'nın diğer devletlerinden daha yüksek ekonomiye sahip olması için en büyük dayanağı aslında demiryolu ticareti olmuştur. Bu ticaret de Türkiye topraklarından geçmiştir. Böylece Almanya tek güç kaynağını: Türkiye'yi korumaya mecbur kalmıştır.⁴⁶⁶ Almanya'nın en büyük silah kartelleri “Krupp” ve “Bloom und Foss” Mehmet Şevket Paşa'nın komutası ile Türkiye cephanelerini kendi ellerine almışlardır.⁴⁶⁷ İlâveten, Almanya'nın Türkiye topraklarına iddiasının olmaması

---

⁴⁶¹Козлов, “Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов”, s. 38

⁴⁶²Дудайти А.К., Таучелов Б.Г. “Уроки Прошлого: Российско-Турецкое Противостояние Начала XX в. И Его Последствия”, *Политика, Экономика И Социальная Сфера: Проблемы Взаимодействия. общество С Ограниченной Ответственностью Центр Развития Научного Сотрудничества* (Новосибирск: № 2, 2016), s. 73.

⁴⁶³*Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов*, s.121

⁴⁶⁴Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 39.

⁴⁶⁵Владикавказ: Ипц Соигс Внц Ран и РСО-А, *Кавказ В Годы Первой Мировой Войны: Героика И Повседневность*, s. 89.

⁴⁶⁶Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 43.

⁴⁶⁷Крюкова. -Левчук. “Экономическое Положение Османской Империи Накануне Первой Мировой Войны”, s. 85.

iki devleti fazlasıyla yaklaştırmıştır. Bu yakınlık sonucu devletler İtilaf birliklerine karşı çıkmış olacaktıdır. Bu işte Potsdam antlaşması son noktayı koymuştur. Öyle ki, antlaşma için Berlin'e giden Enver Paşa Almanya ordusunu ve gücünü gördükten sonra, Alman politikacılarıyla iş birliğine razı olmuştur.⁴⁶⁸ Bu sıcaklık, zamanla Alman yetkililerin Türkiye idari kurumlarında sık görülmesine sebebiyet vermiştir.

Bu durumdan tedirgin olan İngiltere ve Fransa, Türkiye`de ekonomik ve finans açısından güçlü olmalarına rağmen sarayda geleneksel törenlere katılamamış ve hatta temsilci bile gönderememişlerdir.<sup>469</sup> Türkiye`de ekonomik güç İngiliz ve Fransızların elinde olsa da askeri ve politik güç Almanların eline geçmiştir.⁴⁷⁰ İngiliz ve Fransız temsilciler bu durumu düzeltmek amaçlı bazı görüşmeler de yapılmışlardır.

Bu bağlamda, Cemal Paşa ve Talat Paşa Fransa`da Yunanlara, Balkan Savaşları döneminde bazı adaların geri verilmesi ile alakalı düzenlenen kongreye davet edilmişlerdi. 1914`ün Haziran`ında olan bu kongrede Türkiye hükümeti Ege sahilleri özellikle Temedos adasıyla birlikte Chios ve Lesbos adalarının geri verilmesini talep etmişlerdir. Çünkü Temedos adaları Boğazlara giden yolun çok önemli mevkiinde yerleşmiş, Chios ve Lesbos ise İzmir limanına açılan en önemli yerde bulunmuştur. Üstelik buradan Anadolu`nun içlerine çok büyük ticari önem taşıyan ray hattı uzanmaktaydı.⁴⁷¹ Lakin Fransız temsilciler Yunan delege heyetinin isteklerini savununca Cemal Paşa kongrede Fransızlara şöyle demişti: “*Siz Yunanları savunarak adil davrandığınızı sanıyorsunuz ama bir gün gelecektir ki, biz sizlere Yunanlardan daha çok gerekli olacağız...*”⁴⁷² Görülen odur ki, Türkiye idarecileri kendi aralarında İngiltere ve Fransa`nın bu topraklarda onlara ait idari sistem oluşturacağını düşünmüşlerdir.

---

⁴⁶⁸Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 48.

⁴⁶⁹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 76.

⁴⁷⁰ Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 38.

⁴⁷¹Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 45.

⁴⁷² Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 49.

İngiliz ve Fransızların maksatı Balkan devletlerini özgür kılarak bu sayede Rusya'ya yaklaşmak olmuştur.⁴⁷³ Bununla birlikte, Türkiye'yi de kendilerinden uzak tutmak istemeyen Fransa, Cemal Paşa'ya özel “Şeref” nişanı sunmuş ve bununla aslında, Türklere büyük değer veriyoruz imajı çizmeye çalışmıştır. Lakin bunun göz boyama olduğunu herkes anlamış ve ortada hiç bir ciddi dostluk anlaşması olmadığını çözmüştür.⁴⁷⁴ Bu olayın etkisindedir ki General Wangenheim'in Türkiye için büyük beklentileri oluşmuş ve o Reich'i özellikle ise Sanders'i planları doğrultusunda çok güzel yönlendirmiştir.⁴⁷⁵ Bu bağlamda, General Sanders'in Türkiye'den beklentisi; sadece kendi sınırlarını korumak ve Boğazlara sahip olmak değil, Mısır'ı işgal etmesi, İran'a saldırması, Kuzey Kafkasya'da özerk devletler kurulmasında büyük rol oynaması, Afganistan taraftan Hindistan için tehlike oluşturması ve Avrupa'daki askeri operasyonlarda büyük yardım sağlaması olmuştur.⁴⁷⁶ Sonuç olarak, II. Wilhelm'in isteği Sultan tebaaları arasında İngiliz, Fransız ve Ruslara karşı “*Kutsal savaş*” azmi uyandırmak olmuştur. Türkiye desteği Almanlara Balkanlar'da büyük baskı oluşturmak imkânı verebilmekteydi.⁴⁷⁷ Almanların en büyük umudu Türklerin onlara metal, pamuk, silah, ipek ve diğer destekleri sağlamasıyla birlikte Batı ile Doğu arasındaki iletişimde İtilaf Devletlerine problem çıkarması olmuştur. Türkler Avrupa'dan Rusya'ya gelen silah ve erzak yardımının önünü kesmekle Rusları savaştan uzak tutacak ve yavaşça gücünü kaybettireceklerdir. Aynı yardımın Rusya'dan Fransa'ya gelmesini de engellemiş olacaktır.⁴⁷⁸ Böylece, bu ittifakla Almanya Batı Avrupa devletlerinin savaş stratejilerine darbe indirmeyi ve savaşı rahatlıkla kazanmayı düşünmekteydi.

---

⁴⁷³Крюкова. -Левчук. “Экономическое Положение Османской Империи Накануне Первой Мировой Войны”, s. 88.

⁴⁷⁴Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 45.

⁴⁷⁵Козлов, “Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов”, s. 30.

⁴⁷⁶Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 50. Sanders'in konuşmasından bir kesit.

⁴⁷⁷*Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов*, s. 124.

⁴⁷⁸Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 1138.

1.3.3. Türkiye'nin İtilaf Devletlerine Karşı Çıkma Evresi: İttifak Devletleri'nin tamamlanması

Temmuz olaylarına çok az kala Türkiye Almanya diplomasi faaliyetlerine Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği de dahil edilmiştir. Temmuz 1914'ün başlarında Enver Paşa Alman Genelkurmayı Montke ile Berlin'de buluşmuştur.⁴⁷⁹

Almanya'nın taraftaş seçmesi aslında istek değil mecburiyetten olduğu zamanla anlaşılmaktadır. Öyle ki, politik hedefleri çakışan İngiltere ile savaş kaçınılmaz olmuş, Rusya ile de durum hemen hemen benzer hal almış, Fransa ise bu iki devletle ortak planlar kurmuştur.⁴⁸⁰ Bu bağlamda büyük devletlerle baş başa kalan Almanya'dan zaman isteyen Türkiye eğer gizli antlaşmayı feshetmiş olsaydı, Almanya çok zor durumda kalacak ve iki taraftan sıkıştırılmış olacaktı.⁴⁸¹ Yani, Almanya Türkiye'ye zaman vermekle aslında büyük risk altına girmiştir, lakin başka yolunun da olmadığını bildiğinden buna razı olmuştur.⁴⁸²

Almanya'dan zaman isteyen Türkiye, Talat Paşa'yı Sofya ve Buharest'e göndermiştir. Sefer zamanı Talat Paşa, Yunanlarla konuşmuş ve Adaları onlardan geri istemiştir. Talat Paşa gitmeden önce "*her türlü sonuca hazır olmamız gerekmektedir*"⁴⁸³ demiştir. Konuşmanın sonunda Yunanlar Türkiye'nin isteğini kabul etmemiştir. Eli boş dönmek istemeyen Talat Paşa hiç değilse Romanya ve Bulgaristan'ı Türkiye tarafına çekmeye çalışmıştır.⁴⁸⁴ Siyasi sefer ve konuşmalar incelendiğinde, Talat Paşa'nın faaliyetlerinin dünya politikasında caydırma işlemi için yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü hemen hemen aynı tarihlerde Türkiye'nin Dışişleri Bakanı Cavit Bey Fransa ile antlaşma yapmak

---

⁴⁷⁹Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 48.

⁴⁸⁰Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 58.

⁴⁸¹Козлов, "Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов", s. 32.

⁴⁸²Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 57.

⁴⁸³Крюкова. -Левчук. "Экономическое Положение Османской Империи Накануне Первой Мировой Войны", s. 90.

⁴⁸⁴Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s.145.

istediğini İstanbul'daki Fransız sefirine mektupla bildirmiştir.⁴⁸⁵ Teklif edilecek olan anlaşmanın şartlarına göre, Fransa tüm kapitülasyonlardan vazgeçecek ve 10-15 yıllığına Türkiye'nin sınırlarını tehdit edecek herhangi bir girişimde bulunmayacaktır. Buna karşılık Türkiye tarafı Almanya'ya karşı yer alacağı vadini düşünecekti.⁴⁸⁶ Bu olaya çok yakın tarihte de Cemal Bey İngiliz diplomatına mektup yollamıştır. Mektupta açıkça şöyle yazıyordu: *“Biz Türkler İtilaf birliklerine her an katılabiliriz.”*⁴⁸⁷ Lakin bu girişimler bir sonuç vermemiştir.

Cemal Paşa Fransa'dan eli boş döndüğüne göre, Almanya ile Türkiye'nin yaklaştığını ve konuşmaların iyi gittiğini anladığında çok sevinmiş ve bu durumun Türkiye'nin bekası için çok verimli olacağını söylemiştir.⁴⁸⁸ Almanlar Türkiye'ye Balkanları, Bulgaristan'ı, Ege sahillerini ve eğer Yunanistan İtilaf devletleri tarafında savaşırsa Yunanistan'ı bile vereceğini sözvermişlerdir.⁴⁸⁹ Antlaşmaya göre, eğer Türkiye Almanya'ya Avrupa cephesinde yardım ederse, Rusya toprakları sayesinde Türkiye'nin toprakları genişletilecektir. Buna karşılık, Türkler Avusturya ve Almanlarla birlikte olup, Çara karşı savaşağının teminatını vermişlerdir. Bununla ilgili belgeler, Ağustos'un 2'si ve 6'sında gizli olarak imzalanmıştı.⁴⁹⁰ Aslında bu antlaşmalar, üzerinde çok düşünülmüş ve tartışılmış şekilde yürütülmüştür. Hatta Enver Paşa bir konuşmasında şöyle demişti: *“Eğer İngiliz, Fransız ve Rus birlikleri bize aynı anda saldırmaya kalksa onların bir kısmı Boğazlardan bir kısmı da Erzurum'dan topraklarımıza girecek ve aynı anda saldırı planı gerçekleşirse Türkiye'nin sonu neredeyse savaşmadan gelecektir.”*⁴⁹¹ Bu bağlamda Türkiye Almanya'dan hazırlık için zaman istemiştir. Bununla hem yeni kabineyi oluşturacak hem de ordunun hazırlığı için zaman kazanacaktır.⁴⁹² Bu zaman içeriğinde ise Almanya'nın Rusya'nın saldırısına karşı tetikte olması, İngilizlerin Mısır'a

---

⁴⁸⁵ГАРФ. Ф.4, Оп.1, д. 57, л. 102.

⁴⁸⁶Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 89.

⁴⁸⁷ Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 53.

⁴⁸⁸Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 98.

⁴⁸⁹Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 49.

⁴⁹⁰ Государственный Архив Российской Федерации (ГАРФ) Ф.4, Оп.1, д. 57, л. 78-84.

⁴⁹¹ Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 52.

⁴⁹²Крюкова. -Левчук. “Экономическое Положение Османской Империи Накануне Первой Мировой Войны”, s. 89.

girmelerine ve Yunanların Sırlara yardım etme ihtimaline engel olması gerekmiştir. Bu işlemlerle birlikte, Almanya Fransa'nın Türkiye'ye ödemeli olduğu borcun daha da yükseltilmesini bile istemiştir.⁴⁹³ Kendine taraftar arama yarışına giren Almanya, olası taraftar olarak belli ettiği Türkiye'nin ekonomik güçlenmesini temin etmeye çalışmıştır.

Tarafların daha net belli olmadığı bir dönemde Almanya kritik bir adım atarak Türkiye'ye gıda yardımı yapmış ve aslında tarafını netleştirmiştir.⁴⁹⁴ Bu ciddi hamleden sonra Türkiye'nin de kararında kesinleşme hissedilmiştir. Cemal Paşa bir seferinde şöyle demişti: “*biz hatta daha fazla bekleseydik eğer, yine de İtilaf devletleri bize yaklaşmayacak ve ittifak teklif etmeyeceklerdi.*”⁴⁹⁵ Türkiye Almanya'dan zaman isteyerek aslında İtilaf Devletlerini de yanıltmıştır, çünkü başlarda İtilaf Devletleri Almanya ile Türkiye'nin anlaşamadıklarını ve aynı tarafta savaşamayacaklarını ya da Türkiye'nin tarafsız kalacağını zannetmişlerdir.⁴⁹⁶ Türkiye tarafını geç belli etmekle hem kendine zaman kazanmış hem de iki tarafı da muallâkta bırakmıştır.

1.3.3.1. Türkiye'nin Almanya'ya Yakınlaşmasının Çarlık Rusya'daki Yankısı, Goben ve Breslav Krizi

Çarlık Rusya diplomatlarını 1914'ten sonra en çok düşündüren mesele, Türkiye'nin Almanya ile yakınlaşması sonucu Almanlara İstanbul ve Boğazlardan geçişin serbest kılınması olmuştur. Yani, Türkiye'nin İttifak tarafında savaşa girmesi ile Almanya'ya verdiği en büyük silahı aslında İstanbul olmuştur. Demek ki, Almanya artık “İstanbul silahını” kendine alabilmiştir.⁴⁹⁷ Türkiye'ye askeri yardımlar yaparak yani, silah vererek ve ortak projeler hazırlayarak Türkiye yönetimine⁴⁹⁸ sızan Almanlar, Türkiye'ye Yunan

---

⁴⁹³Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 54.

⁴⁹⁴ГАРФ. Ф.4, Оп.1, д. 57, л. 85-89.

⁴⁹⁵ Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 52.

⁴⁹⁶Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 97.

⁴⁹⁷Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 84.

⁴⁹⁸ Enver Paşa Türkiye'nin hedefini açıklarken: *Türkiye'ün şu an istediği en büyük şey mutlaka Yunanların elinde olan eski Türkiye topraklarıdır*⁴⁹⁸ demiştir. Bunu Bilen Alman politikacıları Türkiye'ye Adaları ve Yunan topraklarını vaat etmişlerdi (Козлов, “Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов”, s. 39).

topraklarının vaadini de çok eminlikle vermişlerdir.⁴⁹⁹ Rusça kaynaklarda Almanların İstanbul Boğazını geçerek “İstanbul silahını elde etmesi” düşüncesi çok yaygın kullanılmaktadır. Onlara göre, bu kadar stratejik önemli nokta Almanya tarafından bir mermi bile harcamadan elde edilmiştir.

Almanlarla iş birliği sonucu 1914`de Türkiye filosuna “Reşat V” adı verilen dretnot getirilmiştir. Bu dretnotun Karadeniz sularına inmesi Karadeniz`de gücün taraf değiştirmesine neden olmuştur. Dretnot hızlı ve 342,9 mm kalibrelik toplara sahip olmuştur. Rus Genelkurmaylığı`na göre, bu dretnotla birlikte denizde gücün Türklerin tarafına geçeceği tartışılmaz konu olmuştur.⁵⁰⁰ Dretnotla birlikte, Türk filosuna “Goben” ve iki hafif kruvazör ve “Keling” buharlı gemisi katılmıştır. Yani Türkiye donanması Almanlarla ittifak sonucu gözle görülür nitelikte güçlenmiştir.⁵⁰¹ Bu durumun tüm ciddiyetini anlayan Rusya haklı olarak⁵⁰² müttefiklerinden Akdeniz`de Alman filosuna dikkat edilmesi gerektiğini söylemiştir.<sup>503</sup> Savaşın başlaması durumunda, denizlerde operasyonların olacağı kesin bilindiğinden, Türkiye`nin filosunu disiplinli ve düzenli hale getirmek ve hazırlıklarını tamamlamak şart olmuştur. Bunu bilen Souchoun hızlı bir şekilde İstanbul`a gelmiştir. Filoların yerleştirilmesi için en çok dikkat edilen bölgeler Marmara Denizi ve Boğazlar olmuştur. Hatta 4 Ağustos`ta Boğazların yukarısında mayınlanma işlemi başlatılmıştır.⁵⁰⁴ Devamında, Boğazlardan ve Çanakkale`den geçit sadece Türkler`in izni ile ve buharlı gemiler eşliğinde mümkün olmuştur.

---

⁴⁹⁹Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 107.

⁵⁰⁰Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 82.

⁵⁰¹Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 97.

⁵⁰² Başlarda Berlin “Goben”in “Moltke” ile değiştirilmesini teklif etmiş ama teklif kabul edilmemiştir. Frans Ferdinand`ın ölümünü müteakip “Goben” Akdeniz`e çıkarıldığından ve Avusturya-Macaristan`ın limanı olan Pol`a yanaştıktan sonra “Goben” üzerinde yapılan yenilenmeler sonucu onun hızı iki, hatta üç katına çıkarılmıştır. Bu limanda geminin tadilatı yapılmış, ağır gemiden birkaç hisse çıkarılarak ve geminin hızı yükseltilmiştir (Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 98).

⁵⁰³Веверн, *6-я батарея. 1914-1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине*, s. 28.

⁵⁰⁴Козлов, “Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов”, s. 40.

Benzer nitelikli hazırlıklar⁵⁰⁵ İngiltere tarafında da yapılmıştır.⁵⁰⁶ Savaş başlamadan önce politik faaliyetleri dengelemeye çalışan İngiltere, Fransa ile Rusya'nın yakınlaşmasından başlarda tedirgin olmuştur. Bu tedirginlik Akdeniz'de Fransız-Rus-İtalya birliğinin oluşması ve gelecekte İstanbul'a İngilizler'in sokulamamasından kaynaklanmıştır.⁵⁰⁷ Zamanla iki taraf da çok iyi anlamıştır ki, Ruslarla İngilizler'in ortak ilgi alanı İstanbul⁵⁰⁸, Fransızlarla İngilizlerin ortak ilgi alanı ise Belçika olmuştur. İngiltere her iki konuya aynı oranda dikkat ayırmıştır.⁵⁰⁹ Buna rağmen, denizlerde serbest yüzen "Goben" ve "Breslav" gemisinin Boğazlardan içeriye alınacağına hiç kimse inanmamıştır, çünkü İtalya hala tarafsız kalmıştır.⁵¹⁰

İngilizlerin bu dönemde, Boğazlar isteği o kadar büyük olmuş ki daha savaş başlamadan Boğazlarla ilgili planlar yapması bir kenara Boğazların ihlalden bile kendilerini alıkoyamamışlardır. Churchill'in planları ve istekleri ile Boğazların İngiliz gemileri tarafından ihlali Türkiye'de büyük itirazlara sebep olmuştur. Enver Paşa bu durumun, bardağı taşıran damla olduğunu düşünmüştür.⁵¹¹ Türkiye de kendi çapında bekleneni yapmış, İtilafa karşı çıkmıştır. Böylece, İngiltere resmen Türkiye'yi Almanya'ya kendi elleri ile vermiştir.⁵¹² Rus politikacılar, Türkiye'nin kendi tarafını netleştirmesinde Almanlardan daha çok İngilizlerin büyük rolünün olduğunu belirtmektedirler. Onlara göre, İngilizler yeterince düşünülmemiş siyaset yürüterek, Türkiye'yi Almanlardan uzaklaştırmak yerine, Almanlara kendi elleriyle vermişlerdir.

---

⁵⁰⁵Покровский, *Империалистическая Война*, s. 139.

⁵⁰⁶İngilizler hemen Adriyatik ve Sebüllütarik'e gemiler yollayarak savunmayı yüksek hale getirmeye çalışmışlardır (Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 89).

⁵⁰⁷ Мартышевский Я. Е., *Воспоминания. 1914–1918*, (Москва: Кучково поле, 2018), s. 42.

⁵⁰⁸ Rusya'da en çok Sazanov İstanbul'a odaklanmayı, İngiltere de ise Wiston Churchill savaş haritasında İstanbul'u dikkat merkezine getirmeği hedeflemiştir (*Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов*, s. 124).

⁵⁰⁹Покровский, *Империалистическая Война*, s. 140.

⁵¹⁰Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 179.

⁵¹¹Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 94.

⁵¹²Елисеев Ф.И., *В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк*, (Москва: Брошюра, 1956), s. 10.

Artık, Almanların Akdeniz’de iki dretnotu (“Goben” ve “Breslav”) olmuştur. Rus yetkililerin en büyük korkusu bu gemilerin Türkiye Sultan’ının eline geçmesi olmuştur.⁵¹³ “Hemen harekete geçen Ruslar İngiltere’ye mektup göndererek, bu gemilerin durdurulması ya da de aktive edilmesini istemişlerdir. İlaveten, eğer olur da bunu yapamıyorlarsa o zaman Karadeniz de daha güçlü olabilmek adına filo yardımı isteğinde bulunmuşlardı.”⁵¹⁴ Bu haberi alan İngilizler hemen harekete geçmiş, Malta’ya filo çıkararak Akdeniz’deki hareketleri denetlemeye çalışmışlardır.⁵¹⁵ Malta’ya çıkış sebebi olarak, Fransa’nın Afrika halkları ile mücadelesinde ona yardım amaçlı olduğunu belirtmiştir. Lakin kendi amirallerine “Goben” in Adriyatiklere girmemesi için emir vermişlerdir.⁵¹⁶

Ağustosun 4’ünde Berlin “Goben” ve “Breslav”a emir vererek Boğazlara yaklaşması gerektiğini bildirmiştir. Bunu öğrenen İngilizler Almanların Türkiye ile bir ittifakta olduğunu tamamıyla anlamışlardır.⁵¹⁷ Sonradan bu gemilerin aslında İngiliz filosunu izleme emri aldığı tespit edilmiştir.⁵¹⁸ Bu zaman içeriğinde Boğazlara yaklaşmakta olan İngiliz filosu herkeste korku hissi uyandırmış ama sonradan bu filolar Yunan sahillerine yönlendirilmiştir.⁵¹⁹ Eğer bu filo Boğazlara yaklaşmış olsaydı, burada büyük tehlike oluşturacağı kaçınılmaz olacaktı. Çünkü burada Türkiye sahillerini birkaç torpidodan başka koruyan hiçbir şey bulunmamıştır. Bu korkudan dolayı Türkiye, “Goben” ve “Breslav”ın Boğazlara daha da yaklaşmasını istemiştir.⁵²⁰ Bu sırada Sanders Almanya Bakanlığına şöyle bir mektup yollamıştır: “Eğer zamanında gerekli hazırlıkları yapmaz isek her an 300 bin Türk askerini karşımızda görebiliriz. Hâlbuki bu orduyu kendiminki yapmak varken niye kaybedelim ki?”⁵²¹ Sonunda istediğini alan Sanders Almanlardan

---

⁵¹³ Мартышевский, *Воспоминания. 1914–1918*, s. 29.

⁵¹⁴ Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 61.

⁵¹⁵ Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 74.

⁵¹⁶ Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 109.

⁵¹⁷ Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 95.

⁵¹⁸ Козлов, “Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов”, s. 40.

⁵¹⁹ Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 109.

⁵²⁰ Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 62.

⁵²¹ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 100.

“Goben” ve “Breslav” gemilerinin Akdeniz’den ilerleyerek İstanbul’a yaklaşmasını temin etmiştir. Türk Hükümeti hemen Alman ve Avusturya gemilerinin Boğazlardan rahatça geçmesini temin eden karar çıkarmıştır.⁵²²

Savaş başlamadan önce denizlerde savaş veya filo savaşları ile alakalı hiçbir antlaşma yapılmamıştır. Lakin savaşın ilk günlerinde bunun bir eksiklik olduğu hissedilmeye başlanılmıştır. İlk olarak İngiltere ile Fransa arasında filoların ortak yönetimi ile alakalı karar kabul edilmiş, ardından bunun aynısı Almanya ve Avusturya arasında uygulanmıştır.⁵²³ Antlaşmaların ardından, filo hazırlıkları ve stratejik deniz sahaları aranılmaya başlanılmıştır. Cebelitarık’te ve Akdeniz’e filo sokan İngiltere Souchoun’un Ege ve Marmara denizinde filo yerleştirdiğini öğrendiğinde bu konuda geç kaldığını anlamıştır.⁵²⁴ Tek karar doğrultusunda ilerlemeye çalışsalar bile İngiliz ve Fransız filoları arasında iletişim çok berbat halde olduğundan onlar hiçbir türü iletişimi sağlayamamışlardır. Hızlı bir şekilde her iki devletin filo birlikleri Goben’i aramaya çıksalar da Akdeniz’de Goben’i bulamışlardır.⁵²⁵ 6 Ağustos’ta Souchoun Çanakkale Boğazı’na yaklaşmayı planlamış ama bu hamleyi yaparken İngilizleri şaşırtmayı hedeflemiştir. Öyle ki, Souchon Çanakkale Boğazı’na girerek ve peşindeki İngilizler’in dikkatini dağıtarak Adriyatik denizinin sınırlarını ihlal etmiştir. Sonra ani manevra yaparak sınır bölgesinden çıkmıştır.⁵²⁶ Souchoun Phellophones adasının güney sahilini sıradaki durak olarak belirlemiştir.⁵²⁷ Souchoun Çanakkale Boğazına yaklaşmak için beklerken Berlin’den ani bir emir gelmiştir. “*İstanbul ve Boğazlara yaklaşmak için politik karar hala verilmemiştir. Siyasi işlemler nedeniyle şimdilik Boğazlara yaklaşılmamalıdır.*”⁵²⁸ Bundan sonra General Souchoun’un iki yolu kalmıştır: ya olduğu yerde duracak ve Adriyatik’e doğru ilerleyecektir ya da emri görmezden gelerek

---

⁵²²Олейников Алексей, *Россия – щит Антанты*, (Москва: Питер, 2015), s. 41.

⁵²³Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 102.

⁵²⁴ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s.289.

⁵²⁵ Юдин Николай , *Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны*, (Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2018), s. 15.

⁵²⁶*Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов*, s. 132.

⁵²⁷Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 48.

⁵²⁸Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 115.

Çanakkale`ye doğru devam edecektir. Souchoun ikinciye seçmiş ve Boğazlara doğru yön almaya başlamıştır.<sup>529</sup> Böylece, Souchoun kömür almak için Pirey`e girememiş⁵³⁰ ve yoluna devam etmek zorunda kalmıştır. Lakin beklenmedik anda karar değiştiren Yunan hükümeti Souchoun`a yardım etmiş ve gerekli olan kömür temin edilmiştir.⁵³¹ Yunan Hükümeti bu kararı Almanlara düşman olmadığını belli etmek amaçlı vermiştir.⁵³² İngilizlerden çekinmesine rağmen, Yunan hükümeti Alman ve Avusturya gemilerine sahillerden yararlanma izin vermiştir.⁵³³ Böylece, Yunan ve İngiliz Hükümetinin bir nevi yardımı sonucu Alman filosu İstanbul ve Boğazlara girmiştir.⁵³⁴ 10 Ağustos`ta Souchoun Çanakkale`ye geldiğinde onu Türkiye`nin mayın tarama gemisi karşılamış ve Souchoun`un gemisine “*Beni Takip et!*” komutu verilmiştir. Böylece, 10 Ağustos 17:17`de Goben ve Breslav`ın Çanakkale boğazına girişi gerçekleşmiştir.⁵³⁵ Goben ve Breslav`ın Boğazları geçtiğini öğrenen İngiliz filosu hemen onların arayışına çıkmış ama bir türlü gemileri bulamamıştır. İngiliz istihbaratından bilgi alınamayınca takip durdurulmuştur.⁵³⁶ Alman gemilerinin Boğazlara girdiğinin haberini alan Sazanov hemen gemilerin Türk filosundan çıkarılması ve denizlerden geri çekilmesi isteğinde bulunmuştur. Giers ve Sazanov gemilerin Boğazlara girmesinin savaşla sonuçlanacağını ve büyük tehlike arz edeceğini İngiliz, Fransız ittifakına anlatmaya çalışmıştır.⁵³⁷ Bu dönemde Türkiye`ye getirilen iki gemi Türk bayrakları ile hareket etmeye başlamıştır.

---

⁵²⁹Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 82.

⁵³⁰ Alman gemileri İstanbul`a kadar gelmişti, çünkü kömürü (yakıtı) yolda bitmiş ve Souchon kömür sorununu çözmek için Pirey`de Yunanlardan kömür almayı planlamıştır. Yunanistan ise tüm kömür satışını yabancı alıcılara karşı kapatmıştır.⁵³⁰ Adada Alman kömür firması olan Polk bile, Yunanistan hükümetinin izni olmadan General`e kömürü verememiştir. Yunanistan tarafsız olduğunu bildirmesine rağmen kömürünü satmamakta ısrarcı davranmıştır (Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 113).

⁵³¹Николай , *Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны*, s. 51.

⁵³² Pirey limanında Alman gemilerine toplamda 800 ton kömür verilmiştir. Ardından, bu satış sahte evrakla ört bas edilmiş, kömürün Güney Afrika`daki Кеуртаун limanından alınması ile ilgili beyanda bulunulmuştur (Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 96).

⁵³³Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 100.

⁵³⁴*Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов*, s. 135.

⁵³⁵Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 82.

⁵³⁶Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 297-298.

⁵³⁷Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 100.

“Goben”- “Yavuz Sultan Selim”, “Breslav” ise “Midilli” adını almıştır.⁵³⁸ Ardından Almanya`dan Türkiye`ye deniz subayları ve leventler ardından kara subayları ve askeri komuta heyeti gelmeye başlamıştır. Eğitimi düşük düzeyde olan ya da hiçbir eğitimi olmayan Türk subaylar ordudan uzaklaştırılmış onların yerine Almanya`da özel eğitim görmüş askeri uzmanlar getirilmiştir. Türkiye, uzmanlar, askerler, teknolojisine ilaveten bu iki gemisi ile Karadeniz savunmasını tam anlamıyla güçlendirmiştir.<sup>539</sup> İstanbul`daki deniz güçleri ve gemiler ise İstanbul hükümeti ile yapılan antlaşma ile Souchon`un Amirallığı`ne verilmiştir. İstanbul`daki filo neredeyse Souchon`un emri altına verilmiştir. Berlin bu dönemde Türkiye`ye 2 milyon funt biriminden para göndermiştir.<sup>540</sup> Türklerin savaş alanına böyle hazırlıklı girmeleri en çok Rusya için büyük tehdit oluşturmuştur. Çünkü Türklerin savaşacakları toprak alanları Rusya`yı etkileyen veya planlarının olduğu topraklar olmuştur.

Alman gemileri Çanakkale Boğazını geçtikten sonra hemen Marmara denizine demir atmışlardır. Alman gemilerinin İstanbul`a yaklaşması Rusya haricinde hiç kimseyi tedirgin etmemiştir. Hatta İngiltere Rusya`ya: *“Bu olay sadece sizleri rahatsız etmektedir onun için siz istediğiniz tepkiyi verebilirsiniz. Lakin bizlere göre bu gemilerin Türkiye tarafında kalması tamamen tehlike arz etmeyen bir durumdur”*⁵⁴¹ demiştir. İngiliz filosu Çanakkale`ye saldırıncaya kadar Goben ve Breslav, İngiliz ve Fransızlar için gerçekten de çok büyük tehlike arz etmemiştir. İlaveten, gemilerin hangi denizde olduğu ve kimlere karşı savaşacağı herkesçe anlaşılan bir durum olmuştur. Aslında, *“Sazanov çok iyi biliyordu eğer Almanlar Boğazları terk edecek olsa onun yerine İngilizler gelecektir. İngilizleri Boğazlardan çıkarmak çok daha zor olacağından Giers`den farklı olarak Sazanov Alman gemilerinin Boğazları ihlalini tehlikeli durum olarak nitelendirmemiştir.”*⁵⁴² Lakin İngilizlerin elinde bu imkân varken gemileri Boğazlara geçirmemesi daha makbul olacaktı. Çünkü bu gemiler Balkan meselesi için bile

---

⁵³⁸Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 124.

⁵³⁹Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 56.

⁵⁴⁰*Сборник Договоров России С Другими Государствами, 1856-1917*, (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952), s. 41.

⁵⁴¹Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 299.

⁵⁴²Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 79.

kullanılacak olsa, yine de İtilaf Devletleri`ne tehlike oluşturacaktı.⁵⁴³ Kısacası, her türlü tehlike arz eden bu gemiler Ruslara göre Boğazlara girmemeliydi.

Rus politikacılarına göre, “Goben” ve “Breslav” ın Boğazları geçişi Almanların savaşı kazanması anlamını taşımıştır. Bu olay Rusların bile akıllarına getirmeyeceği zorluk oluşturmuştur. “İngiliz Amirallerinin de bu iki geminin Türklerin ellerine geçmesi olayına çok tedirginin olmaları gerekiyordu. Çünkü gemilerde Türk ve Alman leventleri birlikte çalışmaktalardı.”⁵⁴⁴ Buna rağmen, İngilizler Rusların istediği kadar baskı uygulamamış ve o gemilerin denizlerden çekilmesini sağlamamışlardır. Bu iki geminin Marmara denizine girmesi bile İngilizlerde Rusların istediği tedirginliği uyandıramamıştır. Rusça kaynaklar iddia etmektedir ki,

“Eğer bu gemiler zamanında batırılsaydı, Almanlarla Türkler ittifak oluşturamayacaklardı. Böylece, Türkiye savaşa girmeyecek, ya da kesinlikle, ikisi de çok daha erkenden mağlup edileceklerdi. Yani ittifak yapılmadan savaş bitmiş olacaktı. İngilizlerin farklı bahanelerle bu gemileri Rusların ısrarına rağmen batırmaması olayların sonraki halini kaçınılmaz kılmıştır. İngilizler, uluslararası kuralları bozmamıştır bahanesi ile bu gemilere dokunmadılar ve İttifak`ın oluşumuna aslında kendileri katkıda bulundular.”⁵⁴⁵

Akabinde, Türkiye tarafı siyasi kargaşaya sebep olan gemileri kendine aldığı bildirmiştir. Bununla, gemilerin hem denizlerde hem de Boğazlarda serbest yüzmesi sağlanmıştır.⁵⁴⁶ Türkiye Hükümeti Rusya’nın itirazlarını susturmak amaçlı gemideki askerleri Türkiye üniformalarıyla donatmıştır. Bu durum aslında Rusları memnun etmese de böylece, itiraz edecek yetkileri kalmamıştır.⁵⁴⁷ Artık gemiler Boğazları geçtiğine göre, Türkiye tarafsızlığını korusa bile Rusya gemileri burada asla tehlike unsuru olarak görülmeyecektir. Lakin Türkiye`nin tarafsızlığının uzun sürmeyeceğini herkes çok iyi bilmıştır.⁵⁴⁸ Aslında, “Bu iki geminin Türk filosuna katılması ile aslında Türk filosu

---

⁵⁴³Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 303.

⁵⁴⁴Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 105.

⁵⁴⁵ Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 66.

⁵⁴⁶Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 124.

⁵⁴⁷Сборник Договоров России С Другими Государствами, 1856-1917, s. 52.

⁵⁴⁸Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 305.

Rusya'nın Karadeniz'deki filosundan çok daha güçlü olmuştur. Bu zaman içeriğinde ise de Rusya'nın Fransa'ya yardım etmesi sonucu kendi ordusunu güçsüzleştirmiştir."⁵⁴⁹ Bununla da anlaşılmaktadır ki, Rusya bu haliyle İstanbul'a hak iddia edecek güçte olamamış, zayıf kalan bu orduyla Rusya'nın İstanbul'a girme planı suya düşmüştür.

Başka bir iddiaya göre bu olaylar ekseninde, İngiltere ve Fransa'nın Türkiye ile ilişkilerini erkenden bozmak istememesinin bir başka sebebi Yakın Doğu politikasındaki değişim olmuştur. *"Onların Türkiye'yi erkenden savaşa sokmak istememelerinin sebebi, Yakın Doğu'yla yaklaşmakta olan Rusya'ya, frenlemek olmuştur. Çünkü Türkiye erkenden yenilirse Anadolu'nun büyük bir kısmı Rus toprakları olacak ve Rusya Yakın Doğu'ya hak iddia edecektir. Hâlbuki Rusya tehlikesi, yaklaşan Alman tehlikesi kadar vahim olmamıştır.*"⁵⁵⁰ Londra ile İstanbul arasındaki ilişkiler, Berlin-Bağdat demiryolu hattı, Fars Körfezi ve Adalar nedeninden dolayı bozulmuştur. Türkler bu nedenlerden dolayı Britanya'ya giden ticari yollarda sıkıntılar çıkarmış, İngiliz ekonomisini sıkıştırmaya çalışmışlardır.⁵⁵¹ Bu minvalle, İngilizler Yakın Doğu'ya yüklenmeye, orada operasyonlar yürütmeye başlamışlardır. İngilizlerin kışkırtması sonucu Türkiye dâhilinde olgunlaşmaya başlayan milliyetçilik harekâtları⁵⁵² Türkiye'nin parçalara ayrılmasına

⁵⁴⁹ Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 67.

⁵⁵⁰ *Сборник Договоров России С Другими Государствами, 1856-1917*, s. 55.

⁵⁵¹ Елисеев, *В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Нау Полк*, s. 15.

⁵⁵² Kasım 1912'de Araplar Lübnan ve Şam'da İngilizlere onlara yardım etmeleri için müracaat etmişlerdir. İngiliz diplomatları bunun üzerine Türkiye'nin dâhilinde olan milletleri ona karşı kaldırarak devleti içinden çok kolaylıkla düşürmeyi planlamışlardır. Bundan başka İngilizler Arap topraklarına hâkim olmakla İran körfezine de hak iddia edilebilmişlerdi. İngiltere hatta buraya Trans Arap demiryolu yapmayı bile planlamıştır. İngiltere için Yakın Doğu'nun özellikle Irak'ın önemi çok büyük olmuş ve bu toprakları elinde tutarak Hindistan'ı da koruyabilmiştir. Fars Körfezi'ni elinde tutarak, İngiltere kendi şirketi olan Anglo Persian Şirketini korumuş olacaktı. Bunlardan başka tüm Müslümanların kutsal topraklarını Türkiye'den almakla ve ardından onu "gâvur" Almanya'nın hizmetkârı ilan etmekle Türkiye'yi tüm Müslümanların gözünden düşürecek ve ona karşı savaşmalarını sağlayacaktır. Bu arazilerin en meşhur yöneticilerinden olan Şerif Hüseyin tüm Müslümanları inandırma gücünde ve kutsal topraklarda yaşayan insanları İstanbul'a karşı koyma niyetinde olmuştur. Bu minvalle, Şerif Hüseyin İngilizlerle işbirliği yapmak için Beyrut ve Şam Ağaları ile ittifak kurarak Türkiye'ye karşı çıkma kararı almıştır. Arap halkı arasında yaygınlaşan bağımsızlık isteği İngilizler tarafından büyük destek görünce iki devlet (İngiltere ve Türkiye) arasındaki anlaşmazlıklar büyümeye başlamıştır. 1912'de Şerif özel olarak Ronald Storrs'a mektup yazarak: *"herhangi yardım imkânı varsa biz kutsal toprakların hâkimi olarak Büyük Britanya'ya yardım edebiliriz"* diye bir bilgi vermiştir. İngiltere şimdilik Türkiye ile arasının bozulmasını istemediği için onlara net cevap vermemiştir. Lakin 1914'te Türk ordusunda subay olan Arap askerlerin İngiliz elçisine, onlara yardım etmek istedikleri ile alakalı mektup yollaması İngilizleri çok memnun etmiştir. Bu durumu hemen değerlendirmeye çalışan İngiltere, ajanları vasıtası ile Şerif Hüseyin'e mektup yollamıştır. Mektupta: *"Eğer*

sebebiyet vermiştir.⁵⁵³ Savaşın en dikkat çeken hedefi en az Boğazlar kadar Berlin-Bağdat demir yol hattı olmuştur. Bu demir yolu hattı Rusya ticari alanı kadar büyük yer kapsamıştır.⁵⁵⁴ Bu nedenle Yakın ve Orta Doğu oldukça dikkat çeken bölge olmuştur.

Araplar sadece İngilizler değil, Fransızlarla da işbirliği kurmaya onların da yardımını almaya çalışmışlardır.⁵⁵⁵ Arapların İngiliz ve Fransızlarla böyle yakınlık kurması savaş bittikten sonra Türkiye'nin bölünmesini kolaylaştırmıştır. Yakın Doğu'daki bu politik durum eskiden beri var olan İngiliz –Türkiye dostluğunu zamanla bitirmiştir. İtalya ile olan savaşta Türklerin İngilizlerden yardım istemesi ve hiçbir yardımın gelmemesi bu dostluğu zaten önceden soğutmuştu. Bu soğukluğu daha beter hale getirmemek adına İngilizler, Alman gemilerinin yani “Goben” ve “Breslav”ın Boğazlardan geçmesine izin vermişlerdir.⁵⁵⁶ Rusça kaynakların iddiasına göre aslında İngilizler Türkiye'yi özellikle İstanbul'u kendileri için istemektelerdi, lakin daha zaman yetişmemişti. İlâveten, Türkiye'ye saldırmak için en iyi pozisyon Süveyş Kanalı civarında kurulabilirdi ve İngiliz ordularının Hindistan⁵⁵⁷ ve diğer sömürgelerden toparlanıp buraya getirilmesi bir haftadan fazla zaman alabilirdi.⁵⁵⁸ İngilizlerin acele etmeme ve keskin karşı çıkmamasının sebebi tam da bu nedenden kaynaklanmıştır.

Bu zaman aralığında Türkiye'yi en azından tarafsız olmaya iten Batı Avrupa bu işte başarılı olmak için Rusya'dan saldırmama sözünü bile almıştır. Başlarda Türkiye bunu değerlendirmek⁵⁵⁹ istemiş ve denizleri ticari gemilere açmıştır.⁵⁶⁰ Lakin sonra tarafsız

---

bir gün olurda İngilizlerle İstanbul arasında bir sıkıntı olursa biz Araplara ve Arapların büyüklerine güvenebilir miyiz? Onlardan istediğimiz anada destek alabilir miyiz?” Şerif Hüseyin soruyu şöyle cevaplamıştır: “benim kalbim İngilizlere karşı çok sıcak, eğer siz bizlere yardım için el uzatsanız biz o eli asla geri çevirmeyiz”. Kaynak: Shaw, The Ottoman Empire In World War I, s. 164-165; Готлиб, Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны, s. 77-79.

⁵⁵³ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s.128.

⁵⁵⁴ Покровский, Империалистическая Война, s. 195.

⁵⁵⁵ Веверн, 6-я батарея. 1914-1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине, s. 48.

⁵⁵⁶ Shaw, The Ottoman Empire In World War I, s. 166

⁵⁵⁷ İngiliz Meclisinde bazı politikacılar Hindistanlıların getirilmesine karşı çıkmışlardır çünkü o topraklardaki Müslüman Hindistanlılar buradaki Müslüman Türklerle savaşmak istemeyebilirlerdi (Бьюкенен, Мемуары Дипломата, s. 95).

⁵⁵⁸ Бьюкенен, Мемуары Дипломата, s. 95.

⁵⁵⁹ 1914 Mart (Шеремет, Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки, s. 105).

⁵⁶⁰ Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов, s. 120.

kalmanın Türkiye'yi gerçek mahvoluşa götüreceğini anlamış ve hemen ticari yolları ve denizleri kapatmıştır. Bu kararında Almanların ısrarı da büyük olmuştur. Başlarda Almanya sadece Fransa ile savaşarak istediğini elde etmek için Türkiye'nin tarafsızlığını tercih etmişse de, artık Büyük Avrupa savaşının olma ihtimali yüksek olduğundan Almanya'nın taraftaşa ihtiyacının olması bu ittifakı zaruri kılmıştır. Böylece, Almanya Rusları Kafkasya'da, İngilizleri ise Mısır'da sıkıştıracaktır. Lakin bu planın gerçekleşmesi için Almanya büyük masraf altına girmiştir. Çünkü Türkiye Almanya'dan silah ve subay yardımından ziyade erzak ve para yardımı da istemiş ve aslında Almanya'ya fazladan masraf çıkarmıştır.⁵⁶¹ Türkiye'nin ise taraftar seçmesinde fazla seçim şansı olmamıştır çünkü, İngiliz ve Fransızların Türkiye topraklarına göz koydukları açıkça belli olmuştur.⁵⁶² İlaveten, şimdilik Almanya ile ittifak kurmanın mantıklı olduğunu, Almanlardan açıkça zarar beklenilmediğini anlamışlardır.⁵⁶³ Uzun konuşma ve tartışmalardan sonra Türkiye İttifak üyeleri tarafına alınmıştır. Bu esnada ise, Yunanistan hala kararını vermemiştir. Bu durum Türkiye'yi çok memnun edecekti çünkü Türkiye hiçbir türlü Yunanistan'la aynı safta savaşmayı kabul etmemiştir.⁵⁶⁴ Palachin`i bu durumu Kaysere izah ederken:

“Türkiye Yunanlarla aynı tarafta olmayı kabul etmiyor. Eğer Avrupa savaşı gerçekleşecekse o zaman Türkiye İttifak tarafında yer alacaktır. Lakin iyi hazırlıklı, tam silahlanmış 250 bin askerinin 150'sini Yunanlara karşı savaşa hazır hale getirecek, kalan 100 binini ise Bulgaristan'a göndererek ve Romanlara karşı koyacaktır. Bu zaman Türkiye ve Bulgaristan Alman ittifakından çıkarak kendi kararları doğrultusunda planlara aykırı hareket edecektir. Aslında onlara ordu ve güç vererek kendi isteklerimizi engellemiş oluruz”⁵⁶⁵ demmiştir.

Aslında, Türkiye ve Bulgaristan Romanlara karşı olmayı çok kolaylıkla kabul etmiştir.

Palachin Kayzere şöyle bir mektup yollamıştır:

---

⁵⁶¹Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 128.

⁵⁶² Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 66.

⁵⁶³Сборник Договоров России С Другими Государствами, 1856-1917, s. 84.

⁵⁶⁴Дудайти, Таучелов. “Уроки Прошлого: Российско-Турецкое Противостояние Начала XX в. И Его Последствия”, s. 75.

⁵⁶⁵ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 91.

“Türkiye'nin taraftaşdan daha çok elinden alınan topraklarının ona geri verilmesine yardımcı olacak birine ihtiyacı vardır. Türkiye hiçbir çatışmada olmayı istemez ama onlardan alınan toprakların geri istemeleri gerekecektir. Türkiye bunun için gerekirse Rusya ile karşı karşıya gelmeyi kabul edecek ve Almanlar ile ortaklaşa yapılan planların gerçekleşmesine yardımcı olacaktır.”⁵⁶⁶

Wangenheim Türkiye ile İtilaf üyeleri arasında antlaşmanın 31 Aralık 1918'e kadar geçerliliğinin olmasını istemiş, Türkiye'nin sadık taraftaş olduğunu düşünen Sanders verilen tarihin yeterli olduğunu ısrarla savunmuştur. Bundan sonra Almanya'nın bir işi kalmış, o da Türkiye'yi hemen savaşa dahil etme olmuştur. Fon Yagov 4 Ağustos'ta hemen Wangenheim'e şöyle bir telgraf yolladı: *“İngiltere her an bize savaş ilan edebilir. Bizim taraftaşlarımızı toparlamamız ve belki bugün bile savaş ilan edecek olan Rusya'ya karşı Türkiye'yi koymamız gerekmektedir.”⁵⁶⁷* Türkiye şimdilik, tarafsızken zamanı iyi kullanmaya, ordusunu toplamaya ve devleti olası savaşa hazır hale getirmeye çalışıyor.⁵⁶⁸ Türkiye kendi tarafsızlığını koruyarak hazırlık için zaman kazanırken, Rusya ihraç ve ithal yolları tehlike altında olduğundan dolayı politik faaliyetlerinde dikkatli davranmaya çalışmıştır.

1.3.4. Çarlık Rusya'nın Kendi Tarafını Pekiştirme, İtilaf Üyeleri Arasında Söz Sahibi Olma Çabaları

Rusya'nın en önemli ticari yolları Boğazlardan geçmekteydi. Kafkasya'dan ve Ukrayna'dan geçen ticari yollar devletin ithal gereksinimleri için yeteri kadar verimli olamamıştır.⁵⁶⁹ Boğazlardaki ticari yollar Rusya için o kadar önemli olmuştur ki, Türkiye-İtalya Savaşı ve Balkan Savaşları sırasında geçici olarak Boğazlardan yapılan ticari yollar

---

⁵⁶⁶ Бьюкенен, Мемуары Дипломата, s. 98.

⁵⁶⁷ Нотович, Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны, s. 103.

⁵⁶⁸ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 129.

⁵⁶⁹ Корсун Н.Г. “Турция” Курс Лекций По Военной Географии Читанных В Военной Академии, (Москва: Р.К.К.А., 1923), s. 36.

kapatıldığı zaman oluşan kısa süreli duraklama Rus burjuvazisini çok ağır duruma düşürmüştür.⁵⁷⁰

Aralık 1913`de Sazanov Çara şöyle demiştir: *Boğazların yabancı ellerde olması Güney Rusya'nın sömürge haline gelmesi anlamını taşımaktadır.*⁵⁷¹ Boğazların ele geçirilmesi düşüşte olan ekonominin kurtuluşu anlamını taşımıştır. “*Boğazlar bizim ekmeğimizdir onu başkası ile paylaşamayız ve başkasına bırakamayız*”⁵⁷² diyen Çarlık Hükümeti'nin iktisatçıları sadece Boğazların yetmeyeceği, Adaların da elde edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁵⁷³ Rusya Boğazlara ve Adalara sahip olabilseydi eğer, o artık Akdeniz'in egemen devletine dönüşebilecektir.⁵⁷⁴ Rusya bu topraklarda hâkim olmakla Slav devletlerine, Balkanlara ve en büyük hayal olan Doğu Avrupa'ya yaklaşmış olacaktır. Artık, Boğazların ve Akdeniz adalarının ele geçirilmesi sadece hayal değil bir askeri plan ve politik taktiğe dönüşmüştür. Askerler bu ruhla savaşa atılmış, politik planlar bu istekle yürütülmüştür. Slav halklarına yaklaşmak onlara hâkim olmak isteği ve Avrupa'nın neredeyse içine girmek Rus politikasının öncelik maksadı olmuştur.⁵⁷⁵ Rusların bu planları İngiliz ve Fransızlara göre, “*son hedef değil, sadece başlangıç*” olmuştur. Rusların hayallerinden İngiliz ve Fransızların haberinin olması bu devletler arasında hatta fikir çatışmasına neden olmuştur. Bu fikir çatışması Fars Körfezinde ve Ege Adaları probleminde daha açık anlaşılmaya başlanmıştır.⁵⁷⁶ Türkiye topraklarına özellikle, Balkanlara sahiplenmek isteği müttefikler arasında bile çatışmaya neden olmuştur.

İngilizlerin Balkanlara büyük ilgisinin olduğunu bilmesine rağmen Slav halkları üzerinde hükümranlığı ve büyüklüğü eline almaya çalışan bir Rusya faktörü olmuştur. Rusya'da yani, Petersburg'da son zamanlar “Büyük Slav Birliği” problemi üzerine çok fazla

---

⁵⁷⁰Дудайти, Таучелов, “Уроки Прошлого: Российско-Турецкое Противостояние Начала XX в. И Его Последствия”, s. 76.

⁵⁷¹ Центральный Государственный Исторический Архив Санкт-Петербурга (ЦГИА СПб). Ф.2000, Оп.1, д. 2220, л. 140.

⁵⁷²Известия, МІД, кн.І, Petrograd, №8, s. 74.

⁵⁷³Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 96.

⁵⁷⁴Дудайти, Таучелов, “Уроки Прошлого: Российско-Турецкое Противостояние Начала XX в. И Его Последствия”, s. 76.

⁵⁷⁵Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 107.

⁵⁷⁶Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 72.

konuşulmuştur.⁵⁷⁷ Slav birliğine ulaşmak için Rusların İstanbul'u elde etmesi şart olmuştur. Lakin İstanbul Türkiye için çok önemli ticari nokta olduğundan, Türkiye'nin ithal ve ihracının tamamının 1/3'i Boğazlardan geçtiğinden dolayı Türkiye bu toprakları kolayca Ruslara kaptıramazdı.⁵⁷⁸ Bundan başka İstanbul ekonomik döngüde ve ticari akışta çok önemli nokta olmuş, Ukrayna, Transkafkasya, Mezopotamya ve İran topraklarına giden ticari yollar da buradan geçmiştir. Karadeniz, Kırmızı Deniz ve İran Körfezine taşınan mallar burada depolanmış, gemilerle ulaşılabilecek yerlere gönderilmiştir.⁵⁷⁹

İngiltere de kendi adına bu önemli noktaya sahip olmak için farklı eylemlerde bulunmuş, Türkiye'nin Arap halkalarını Filistin'i ve Suriye'yi kullanarak Türkiye topraklarına hâkim olmaya çalışmıştır. Aynı istek Fransız diplomatlarca tartışma konusu olmuş, Fransızlar İskenderiye'ye iddiada bulunmuşlardır. Savaş daha başlamadan 1914 senesinde denizlerin bölüştürülmesi planlanırken Rus diplomatlar çok istemelerine rağmen "Çargrad"ın⁵⁸⁰ tapusu onlara verilmemiştir. Mallet kendi mektuplarında bu olayla ilgili şöyle yazmıştır, "Türkiye'nin bölünmesi sadece büyük savaşla mümkün olabilirdi ve bu savaşta Rusya'nın bulunması çok önemli şart idi."⁵⁸¹ Anlaşılan o ki, İtilaf devletleri Rusların askeri gücünü kendi taraflarına çekmekle savaşı istedikleri sonuca ulaştırabileceklerini düşünmekteydiler. Hatta 1914'te Rusya'ya sefir olarak gönderilen Fransız diplomatı İstanbul'un Rusya'ya verilmesi fikrini kabul bile etmiştir. Bununla birlikte, Ağustos 1914'te İngiliz diplomatları Rusya'ya haber göndererek hem Rusların hem de Türklerin savaşa girmelerinin çok önemli olduğunu belirtmişlerdir. Yani, Rusya İngiliz ve Fransızlarla ittifak kurarak onların safında savaşması sadece onların yararına olmuştur. Bu bağlamda, Rusya'nın önemi⁵⁸² zamanla daha da artmaya başlamıştır.⁵⁸³

---

⁵⁷⁷Шацкилло Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы, s. 98.

⁵⁷⁸Шеремет, Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки, s. 107.

⁵⁷⁹Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 1160.

⁵⁸⁰İstanbul'un Çarlık Rusya tarafından ele geçirilmesinden sonra isimi değiştirilerek Çargrad olması planlanmıştır. (Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 1160).

⁵⁸¹ Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 94

⁵⁸² Олейников, *Россия – цит Антанты*, s. 82.

⁵⁸³Özellikle, Marna felaketinden sonra son umut olarak İtilaf Devletleri Rusya'ya odaklanmışlardır.

Churchill'inde dediği gibi: “Bizim bundan sonra umudumuz Rusya'dır onun gücüne güvenmek zorundayız. Ruslara “Çargrad”ın verileceğinin sözü bile savaşın en önemli dönüm noktası olabilir.”⁵⁸⁴ Bununla birlikte İngilizler, titiz diplomasiyle Türkiye ile Rusya'yı birbirlerine karşı koyarak, İstanbul ve Boğazlara kolaylıkla ulaşılabileceklerdir.

Türkiye ile Rusya'nın karşı karşıya konulması İran topraklarında da onların karşıdurmasına sebep olacaktı. Rusların İran'a girmesi Avrupa'nın hiç istediği bir durum olmamıştır. İran'dan dikkatleri uzaklaştırmak adına Batı Avrupa İstanbul'un Rusya'ya verilmesini kabul etmiştir. Hatta İran'dan elini çekmesine karşılık İstanbul'un Rusya'ya verilmesini V. George ısrarla beyan etmiştir.⁵⁸⁵ Rusya bu kararı kabul etmiş lakin kararın geçekleşmesi için Rus filosunun Karadeniz'den Akdeniz'e olan istikametlerde doğru yerde pozisyon alması gerektiğini de bildirmiştir.

Ruslar hem İstanbul hem de İran konusunda dikkatli olmaları gerektiğini çok iyi anlamışlardır. Çünkü savaş bittikten sonra herkes istediği topraklara sahip olsa bile yine de egemenlik uğruna zengin topraklar için ikinci savaşın başlayacağı muhtemel bir durum olarak bilinmekteydi. İlginçtir ki, Fransızlar⁵⁸⁶ İstanbul'un Rusya'ya verilmesine karşı çıkmasalar da İngilizler bu topraklara kendileri iddia ileri sürmüşlerdir. Hatta caydırma maksatlı İstanbul'un dokunulmaz olmasını ve herkese açık olması gerektiğini belirtmeler bile sonradan bu kararların kabul edilmez olduğunu anlamışlardır.⁵⁸⁷ Rusların İran'a ve İstanbul'a göz koyması gerçeğini İngilizler kabul etmemişlerdir.⁵⁸⁸ Savaş daha başlamadan müttefiklerine sıcak davranan İngiltere savaş başladıktan sonra tüm İtilaf devletlerinin ona bağlı olacağını ve bu kaprislerin savaştan sonra dıneceğini çok iyi anlamıştır. Bununla bile, İstanbul'u Ruslara vermek istemeyen İngiltere İran'ı da Rus

---

⁵⁸⁴Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 98.

⁵⁸⁵Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s.1164

⁵⁸⁶ Aslında, Fransızlar Türklerin toprak bütünlüğüne bozulmasını istememişlerdir. Çünkü Türkiye topraklar bir bütün olarak Fransa için en önemli ticari alan görevi taşımıştır. Lakin Türklerin Almanya ile müttefik olması sonradan Fransızları onlara karşı sert tavır almaya sevk etmiştir. Hatta sert konuşmaları ile ün kazanan, Fransız siyasetçi Paleolog: “Türkler yeryüzünden temizlenmelidir!” demiştir (Елисеев, *В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк*, s. 14).

⁵⁸⁷Юдин, *Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны*, s. 47.

⁵⁸⁸Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 129.

istilasından “kendisi için korumaya çalışmıştır”.⁵⁸⁹ İran’a saldırısını engellemek için Türklerle savaşta ona silah ve erzak yardımı sözünü vermiş lakin bu sözü yerine getirmemiştir. Türklerden İran’ı korumaya çalışan İngiltere bu işte Rusları çok iyi kullanmıştır.⁵⁹⁰

Fransa bu esnada, Rus Sarayı ile iletişimini daim aktif tutmaya özen göstermiştir. Fransız Büyükelçisi Vitte Rusya’ya geldiğinde her defasında Rusya ile anlaşacağına daha çok inanmıştır. Aslında onun görevi sadece anlaşmaları sağlamak değil, Çar ve Saray erkânının durumunu gözlemek olmuştur.⁵⁹¹ Bu dönemde, Fransızların Afrika’da zorlanması İngilizlerin ellerini çabuk tutmalarına ve Mısır’ı hemen elde etmek istemelerine sebep olmuştur.⁵⁹² İran konusunda sakinliğini koruyan İngiltere, Mısır’a çok iddialı olmuş bu konuda Rusya’dan destek almıştır.⁵⁹³ Anlaşılmaktadır ki, Ruslar savaşa Türk toprakları uğruna girmişlerdir. Bunun yanı sıra Türkiye’de son dönemler yaygınlaşmaya başlayan Panturanizm Rusya için büyük tehdit olmuştur. Bu tehdidin aradan kaldırılması ve İstanbul’un ele geçirilmesi için Rusya Birinci Dünya Savaşı’na katılmak zorunda kalmıştır.

1.4. Savaş Öncesinde Türk ve Rus Ordularının Son Durumları

1.4.1. Türk ordusunda Askeri Hazırlıklar

Türkiye bu tarihlerde ekonomik düşüşü engellemek için halkın yüksek inancına muhtaç olmuştur. Buna göre, Genç Türkler en büyük yükselişin halkta olduğunu ve onların inancı ile büyük ilerleme kaydedeceklerine inanmışlardır. Halkın inancını ve ruhunu yükseltmek için ise asgari başarıya ihtiyaçları olmuştur.⁵⁹⁴ Bu problemin çözümü için “İttihat ve Terakki” Partisi askeriyeği güçlendirmeye ve orduyu zenginleştirmeye çalışmıştır.

---

⁵⁸⁹Корсун, “Турция” Курс Лекций По Военной Географии Читанных В Военной Академии, s. 28.

⁵⁹⁰Елисеев, В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк, s. 16.

⁵⁹¹Брюханов, Заговор Против Мира, Кто Развязал Первую Мировую Войну, s. 559.

⁵⁹²Шеремет, Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки, s. 109.

⁵⁹³Оськин М. В. Крах Конного Блицкрига. Кавалерия В Первой Мировой Войне, (Москва: Яуза Эксмо, 2009), s. 38.

⁵⁹⁴Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 65.

Orduyu güçlendirmede bir diğer maksat Büyük Güç Devletleri`nden korunma içgüdüsi olmuştur.⁵⁹⁵ Lakin eski sistemle çalışan ordu ve filo durmak bilmeyen savaşlardan yorgun düşmüştür. Bunu değiştirmek için orduda yenilenme şart olmuştur. Hükümetin ordu ile ilgili meselelerinin çözümü için Türkiye Alman Merkezi komutası ile bağlantı kurmaya başlamıştır. Bir zaman sonra Türk ordusunda hizmet eden tüm komuta ve subaylar Almanyada askeri eğitim almaya başlamışlardır.⁵⁹⁶ 1914`e kadar Alman askeri eğitimi ve sistemi Avrupa`da en iyi sistem olduğu da bilinmekteydi.

Az sonra Alman askeri kuralları ve askeri eğitiminin içeriği Japonya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye`de de kabul edilmeye ve uygulanmağa başlanmıştır.<sup>597</sup> Bunun ardından Türkiye`ye 1908`da Alman General Feld Mareşali, Fon Der Goltz davet edilmiştir. General İstanbul`da önceden olmuştu lakin bu sefer Türk ordusunun toparlanması ve düzenlenmesinde Türk komutanlara Alman ekolü ile katkı sağlamak için gelmiştir.⁵⁹⁸ Jön Türkler orduda filonun güçlendirilmesine önem vermişlerdir. Çünkü eskiden Türk ordusunda Kara Kuvveti`nin güçlü olduğu bilinmekteydi lakin yaklaşmakta olan savaşın stratejik noktaları Boğazlar ve denizler olduğundan, karadan pek tehdit beklenilmediğinden Türkiye filosunun güçlendirilmeye ihtiyacı olmuştur.<sup>599</sup> Karadenizde filoyu güçlendirmek adına 1909`un başlarında Türkiye, İngiliz Amirali Sir Douglas Austin Gamble`yi İstanbul`a davet etmiştir. Amiralin başlıca görevi, Türkiye filosunda reorganize işlemlerini yürütmede yardımcı olmaktı. Askeri gereksinime göre, onarıma verilecek gemi, kruvazör, denizaltılar tespit edilmeli ve listelenmeliydi.⁶⁰⁰ Bu dönemde Türkiye filosunu oluşturacak olan gemilerin onarımı ve yeniden yapımı için Almanya ile İngiltere arasında rekabet oluşmaya başlamıştır. Bu rekabete aktif olarak katılan İngiliz firmaları “Armstrong”, “Vickers”, “Broun”, “Maksim”, Alman firması “Kruin”e karşı yarışmaya ve en çok gemi satmaya başlamışlardır. Modern filo oluşturmak için

---

⁵⁹⁵Корсун, “Турция” Курс Лекций По Военной Географии Читанных В Военной Академии, s. 46.

⁵⁹⁶Елисеев, В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк, s. 16.

⁵⁹⁷ Кольшко И. И., Великий Распад. Воспоминания, (Москва: Нестор-История, 2019), s. 79.

⁵⁹⁸Оськин, Крах Конного Блицкрига. Кавалерия В Первой Мировой Войне, s. 52.

⁵⁹⁹Şirokorad A.B., Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış, (Ankara: Selenge, 2009), s. 46.

⁶⁰⁰Корсун, “Турция” Курс Лекций По Военной Географии Читанных В Военной Академии, s. 89.

Türkiye'nin büyük paraya ve finansal desteğe ihtiyacı olmuştur. Genç Türkler ekonominin en önemli gelirini askeriyeğe yönlendirmişlerdir.⁶⁰¹ Buna rağmen Türkiye savaşa girdiğinde istenilen nitelikte modern ve büyük filoya sahip olamamıştır.

Türkiye'nin yurtdışından askeri yardım alması olayı bununla bitmemiştir. İmparatorluk donanmasını güçlendirmek için mutlaka büyük dretnota ihtiyaç hissetmiştir.

“İstanbul, 1914'te tamamlanması planlanan iki dretnotu Britanya'ya çok önceden sipariş edilmişti ve üçüncü dretnotu da Arjantin veya Şili'den alınmalıydı. Eğer bu plan işe yarasaydı, 1917'ye kadar bu üç dretnotla Türkiye Karadeniz'de söz sahibi olacaktı. Bu sebepten dolayı, üstünlüğün Türkiye'ye geçmesini istemeyen St. Petersburg Türkiye'nin alacağı dretnotları Şili ve Arjantin'den aldı ve Londra'ya baskı yapmaya başladı. Rus baskısı Londra'da işe yaramasa da Şili ve Arjantin'den alınacak dretnotların Türkiye'ye ulaşımını engellenmiş oldu.”⁶⁰²

Türkiye'deki gelişmeleri anbean takip eden Rusya istihbaratı Türkiye sularına girilen her kruvazör ve askeri gemi hakkında Rusya Genelkurmaylığına bilgi göndermiştir. *“Tarih 29 Mart 1913'de Petersburg'a İstanbul'dan haber: Bilinmeyen taraftan İkruvazör ve 6 mayın tarama gemisi getirilmiştir.” Albay Gribachev'e Binbaşı ...'den.*⁶⁰³ Nisan 18'ne ait bir başka istihbarat haberinde ise şöyle yazmaktadır: *“Bugün bir filo birliği bilinmeyen yönde harekete başladı. Geride sadece bir kruvazör ve mayın tarama gemisi kaldı. Bu bilgiyi Dışişleri Bakanlığı'na da gönderdim.”⁶⁰⁴* Bu bilgilere hâkim olmasına rağmen savaş başlamadan Rusya Türkiye ile politik tavrına çok dikkat etmiştir. Çalık Rusya en uygun zamanı yetişinceye kadar bekletmek için Türkiye ile ittifak teşebbüsünü devam ettirmekte ısrarlı davranmıştır.

Balkan savaşlarında beklediği sonuçla varamayan Türkiye şimdilik savaşa hazır değildi, halkın ve ordunun bir az da olsun soluk almasına gerek vardı.⁶⁰⁵ Bu sebeplerden kaynaklı seferberlik ilanı verildiğinde hükümet halkın itirazlarına sebep olmamak için sadece

⁶⁰¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s.75.

⁶⁰² Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 47.

⁶⁰³ ЦГИА СПб. Ф.2000, Оп.1, д.3853, л. 12.

⁶⁰⁴ ЦГИА СПб. Ф.2000, Оп.1, д. 3853, л. 15.

⁶⁰⁵ Оськин, *Крах Конного Блицкрига. Кавалерия В Первой Мировой Войне*, s.56

savunma amaçlı bir seferberlik olduğunu ilan etmiştir.⁶⁰⁶ “*Seferberlik var*” “*Asker olanlar silah başına*” ifadeleriyle dolu seferberlik panoları 2 Ağustos’ta sokak duvarlarına yapıştırıldığında, İttihat ve Terakki’nin yayın organı “Tanin” gazetesi de bu seferberliğin eskilerden farklı olarak tamamen savunma amaçlı olduğunu ifade etmiştir.⁶⁰⁷ “Sultan Osman” ve “Reşadiye” drenotlarına İngilizlerin el koymasının (3 Ağustos 1914) ardından tepkiye rağmen Türk basınında hiç kimse savaştan bahsetmemiştir. Hatta politikacılar arasında İngilizlere karşı Almanlara daha fazla sempati duyulduğunu ifade edenler de olmamıştır. Tam aksine Türkleri Avrupa’dan çıkararak Büyük Güçlerin birbirlerini yemeye başlamış olmalarından İslam aleminin büyük memnuniyet duyulduğu ifade edilmiştir.⁶⁰⁸ Lakin tarihi gidişat savaşın kapının ağzında olduğunu göstermiştir. Bunun için halkı psikolojik olarak hazırlamak şart olmuştur.⁶⁰⁹ Halkı psikolojik hazır hale getirmenin en etkili yolu gazeteler olmuştur. Türkiye’de basılan gazeteler müttefik ülkeler lehine yayına teşvik edilmişlerdir. Türkiye’de basılan gazetelerde “*Rusları insan sürüsü gibi önlerine katıp kovaladıkları, Almanya ve Avusturya’nın kendilerinden katbekat güçlü ordulara galip geldiği, Rusya’nın parçalanmaya üz koyduğu ve bunun Türk-İslam alemi için büyük fırsat olduğu dile getirilmiştir.*”⁶¹⁰ Hatta Alman istihbaratı Türk basını için özel haber klişeleri hazırlamış, abartı bilgiler yayınlansın diye Alman ve Avusturya-Macaristan hükümeti gazetelere rüşvet bile vermişlerdir.⁶¹¹

Türk ordusu genellikle, Kara Kuvvetlerinin üzerine kurulmuştur. “Goben” ve “Breslav” ın filosuna dahil ederek çok büyük güç kazanan Türk ordusu Rusya için büyük tehdit oluşturmaya başlamıştır. Lakin Türkiye hala güçlü deniz devleti olamamıştır. Türk ordusunun en güçlü tarafı hala Kara Kuvvetleri olarak kalmaktaydı. Eskilerden kalan

---

⁶⁰⁶Елисеев, В Храме Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк, s. 18.

⁶⁰⁷Корсун, “Турция” Курс Лекций По Военной Географии Читанных В Военной Академии, s. 102.

⁶⁰⁸Tunçay Öğü “Türklerin Ve Rusların Gözüyle 100’üncü Yılına Girerken Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devleti’nin I Dünya Savaşı’na Girişi”, *Alfina Sibgatullina, (2013), s. 91.*

⁶⁰⁹Елисеев, В Храме Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк, s. 19.

⁶¹⁰Кольшко, Великий Распад. Воспоминания, s. 59.

⁶¹¹Николай , Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны, s. 89.

gelenek hala devam etmiş ve Kara Kuvvetleri kendi egemenliğini filoya verememiştir. Kara Kuvvetleri'nin gücünün artırılmasında ve daha modern hal almasında da Almanların büyük zahmeti olmuştur.⁶¹² Türkiye`de Vilayet sisteminin hala devam etmesi onun seferberlik ve ordu toplamasına büyük hız ve avantaj kazandırmıştır. Bunu bilen Almanlar Türkiye'nin karada destekleyici güç olarak kalmasında bir sakınca görmemişlerdir.⁶¹³ Türk ordusu savaş başlamadan iyi teçhiz edilmiş askeri sisteme sahip olsa da eksiklikleri fazlasıyla bulunmuştur. Türk ordusunda subayların eğitimi en iyi seviyede olmasa da disiplin, irade ve cesaret konusunda Türk ordusunun erişilmez güçte olduğu bilinmekteydi. Türklerin özellikle savunma konusunda çok iyi irade ve sabır gösterme gücüne sahip orduları olmuştur.⁶¹⁴ Kendisinde asker olduğu ve bu savaşta bizzat bulunmuş Zayonchkovskiy Türk ordusunun irade, sabır ve dayanaklığını abartmadan sadece gözlemlediği kadarıyla şöyle yansıtmaktadır: *“Asker ve subayların yaşam standartları düşük düzeyde olmuştur. Sadece Eyalet yöneticilerinin temin ettikleri gereksinimlerle geçinmekteydi. Savaş döneminde askerlere verilen yiyecekler pirinç, mısır, tam buğday ekmek ve fasulyeden oluşmuştur. Bununla bile, askerler büyük azimle emrleri yerine getirmekteydi.”*⁶¹⁵

Ruşça kaynaklar Türk ordusunun içeriğini şöyle göstermektedir:

*“Türk ordusu aktif olan 43(40) birlikten oluşmaktaydı. Rezerv (Redif) birliklerinin sayısı ise 57 olmuştur. Bunlara ilave olarak mutafız birlikleri de mevcut olmuştur. Muhafız birlikleri aktif olmasalar bile ordunun yedek kuvveti olarak çok gerekli birimler olmuştur. Türk ordusunda toplamda 943 tabur mevcuttu. Süvarileri ise 40 alaydan oluşmakla Nizamiye ve 24 farklı türden olan karışık birliklerden ibaret olmuştur.”*⁶¹⁶

Kısacası, genel olarak 40 alay tam teçhizat aktif grupken 24 yedek (ihtiyat) gruptan oluşan ordu oluşturulmuştur.⁶¹⁷ Kolorduya dahil edilmiş Tümenler genelde üç kısımdan ibaret olmuştur. Kara Ordusuna dahil olanlar: a) 3 kara alayı, 3 batarya grubu ve makineli tüfek

⁶¹² Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 73.

⁶¹³ ЦГИА СПб. Ф.2000, Оп.1, д. 2221, л. 20-28.

⁶¹⁴ Зайончковский А.М. *Первая Мировая Война*, (Москва: СПб Полигон, 2002), s. 235.

⁶¹⁵ Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 235.

⁶¹⁶ Покровский, *Империалистическая Война*, s. 247.

⁶¹⁷ Шацкилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 189.

grubu (makineli tüfek grubunun 4 makine mevcudu varmış) b) 3 topçu grubu olmakla: 2 sahra topu grubu ve 1 dağ topu grubu (toplamda 24 top) c) Bir süvari alayı, bir mayın tarama alayı, bir depo buz barınağı mevcudu olmuştur. Türk ordusunun 1000 bin hançer ve kılıç mevcudu bulunmuştur.⁶¹⁸

7., 2. ve 5. Ordunun tamamı 266 Bataryadan oluşmakla İstanbul ve Boğazların savunmasına odaklanmıştır. Onların mesul olduğu bölgeler; Edirne, İstanbul, Ergli, İzmir ve Boğazlar olmuştur. 3. Ordu, 100 bataryadan oluşmakla Kafkasya ve Güney Doğu Cephesine yerleştirilmiştir. Bu ordunun koruması gereken topraklar; Kafkasya, İran ve Karadeniz`den Musul`a kadar olan araziler olmuştur. Mezopotamya ordusu (6. Ordu), 24 bataryadan oluşmakla Bağdat`la İran körfezi arası toprakları korumaktaydı. Arap birliklerinden oluşturulmuş ordu 34 bataryaydı. Bu ordu Kırmızı Deniz`den Medine ve Edene kadar olan topraklara mesul olmuştur.⁶¹⁹ 4. Ordu; 23 bataryadan oluşmuş ve Akdeniz sahilleri Filistin ile Suriye`nin savunma hattını oluşturmaktaydı.⁶²⁰

Türk ordusunda en güçlü alay kara ordusunun süvari alayı olmuştur.

“Türk ordusunun, tahminen 153 bataryası, 175 ile 350 silahlı süvari alayı olmuş, Türklerin Ruslara karşı hazırladığı ordu tahminen 100 batarya, 35 filo ve 244 toptan oluşturularak kurulmuştur. Bundan başka yedek kuvvetler Samsun`da yerleştirilmiştir. İlave olarak, seferberlik ilan edildikten sonra sınır bölgesine yerli Kürtlerden süvari alayları oluşturulmuştur. Kafkasya civarında güçlerin en çok toplandığı noktalar Kars ve Batum sınır hattı olmuştur.”⁶²¹

Böylece, tahminen 537 bataryadan 456`sı Türkiye`nin Kuzey bölgelerinin savunma hattı için ayrılmıştır. İstanbul, Boğazlar ve Kafkasya Cephesi için ayrılan kolordular diğerleri

---

⁶¹⁸Елисеев, *Казаки На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах*, s. 87.

⁶¹⁹Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 94.

⁶²⁰Елисеев, *В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк*, s. 52.

⁶²¹ Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 237.

ile kıyasla çok daha büyük ve kapsamlı olmuştur.⁶²² Bu da Türkiye'nin bu arazilere daha çok dikkat ve önem verdiğini açıklamaktaydı.

1.4.1.1. Sanders Krizi

Heyet-i Islahiye-i Askeriye misyonu ile Türkiye'ye gelen⁶²³ Alman komuta grubunun Türk ordusuna yardımı, onun Kara ve Deniz Kuvvetlerini güçlendirmesi, Türk subaylarının Alman eğitimi alması İngiltere, Fransa ve Rusya'yı rahatsız etmeye başlamıştır. Bu devletler kendi rahatsızlıklarını dile getirdiklerinde Enver Paşa onlara çok net olarak “*bizim hangi devletten yardım almamız ya da hangi devletle askeri ilişkiler kurmamız hiçbir üçüncü devleti ilgilendirmez ve bu bizim kendimize düşen iştir. Bununla alakalı hesap vermemize de iç lüzum bulunmamaktadır yoktur diye düşünüyorum*”⁶²⁴ yanıtını vermiş ilaveten, ordunun üç kısımdan oluştuğunu ve bunların Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri ve Jandarmadan ibaret olduğunu söylemiştir. Deniz Kuvvetleri'nin oluşumunda İngilizlerden yardım alındığını, Jandarmada Fransızların yardımının kullanıldığı ve sadece Kara Kuvvetleri'nde Alman yardımına ihtiyaç duyulduğunu ve bunun diğer devletleri rahatsız etmemesi gerektiğini belirtmiştir.⁶²⁵ Her biri kendi alanında en iyi olan kuvvetleri kendi devletinin gelişimi için kullanan Türkiye en iyi seviyede gelişmiş ordu sistemine sahip olmak istemiştir. Lakin orduda Alman markasının arttığı açık arayla fark edilmekteydi. Alman firmaları sayesinde Türk ordusu resmen yeniden tam teçhizatlı teknoloji ile donatılmıştır. “*Alman firmaları olan; Kruip, Erkhard, Mauzer, Shvarrchkon'un Türkiye'ye 1908-1910 yıllarda sattığı, 150 geliştirilmiş tüfek, 100.000 “Mauzer” tüfeği, 350 milyon mermi dikkat çekmekteydi.*”⁶²⁶ İlaveten, 1913'te Türkiye hükümeti, ordunun yeniden yapılması ile talimine yardım edecek bir askeri ıslah heyeti göndermesi için Berlin'den talepte bulunmuştur.⁶²⁷ Talep doğrultusunda, Türkiye

---

⁶²² Елисеев, В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк, s. 53.

⁶²³ Mesut Uyar, “Sanders Askeri Yardım Misyonu (1913-1918)”, CTAD, XV/XXX (Güz 2019), s. 29.

⁶²⁴ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 77.

⁶²⁵ Елисеев, Казаки На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах, s. 82.

⁶²⁶ Архив Внешней Политики Российской Империи (АВПРИ). Ф. 138, Оп.467, д. 461, л. 5-9.

⁶²⁷ Готлиб, Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны, s. 58 .

ile Almanya arasında askeri yardım hakkında antlaşma Ekim 1913`de bağlanmıştır. Almanların 42 kişiden oluşan grubu başlarında Liman von Sanders olmakla 14 Aralık 1913`de İstanbul`a dahil olmuşlardır. Onların gelişini çok büyük hevesle karşılayan Türk ordusu tüm Alman askerlerine bir derece üstten rütbe vermiştir. 1914`te Türk ordusunda toplam 70 subay bulunmuştur, ama savaşın sonlarına doğru bu rakam artarak 800`e kadar çıkarılmıştır.<sup>628</sup> Askeri işlemlerde en önemli rolü olan kişilerden biri Türkiye`de Büyükelçi olan Wangenheim olmuştur. Türkiye Hükümeti`nin askeri alanda gelişmiş silahlara merakının olduğunu Wangenheim hemen Almanya`ya bildirmiştir.⁶²⁹ Habere kayıtsız kalmayan Almanya hemen en iyi askeri mühendis ve eğitimcileri Türkiye`ye eğitim vermek ve teknoloji hazırlamak için göndermiştir. Alman hükümeti tarafından gönderilen Sanders çok hızlı bir şekilde mühendis ve askeri eğitimci toplayarak İstanbul`a gelmiştir. Gelecek olan askeri grup eğitim ve komuta becerisine sahip olanlardan seçilmiştir.⁶³⁰ Wangenheim`in acelesinin nedeni, az önce işlemlere başlamış olan ve Türkiye Deniz Kuvvetleri`ni neredeyse tamamen komutu altına almak, başında Amiral Limpus olan İngiliz grubunu buradan uzaklaştırmak ve etkisini azaltmak olmuştur.⁶³¹ İlaveten, Türkiye`nin 1911-1913`ten itibaren Deniz Kuvvetleri`ndeki büyük düşüşü orduda acil işlemlerin yeniden başlatılmasını gerektirmiştir.<sup>632</sup> Alman askeri heyetiyle gelen von Sanders Türkiye askeriyesine hemen Genelkurmay Generali olarak atanılmıştır. Alman askeriyesinin Türklere yardımı, Alman komutanın Türkiye`de bulunmasına Rusya`nın aşırı tepki göstermesi, tarihe *Sanders Krizi* olarak geçmiştir.

Alman General`inin Türkiye de Genelkurmay'a bağlı General olması Rusları fazlasıyla rahatsız etmiş ve Ruslar bu rahatsızlıklarını gizlememişlerdir. Almanya, Türkiye`ye sadece yardım maksadı ile geldiğini söylemiştir.⁶³³ Bu durumdan aşırı rahatsız olan Rusya Almanya`ya mâni olmak için İngiltere ve Fransa`ya tedirginliğini iletmışse de istediği

---

⁶²⁸ ЦГИА СПб. Ф. 2000, Оп.1, д. 3796, л. 126.

⁶²⁹ *Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов*, s. 140.

⁶³⁰ Елисеев, *Казаки На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах*, s. 87.

⁶³¹ Оськин, *Крах Конного Блицкрига. Кавалерия В Первой Мировой Войне*, s. 89.

⁶³² Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s.79.

⁶³³ *Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов*, s. 147.

tepkiyi alamamıştır. Çünkü İngiltere Sanders'in tehlikeli olmadığını ve rahatsız olmanın lüzumu olmadığını bildirmiştir.⁶³⁴

Petersburg'un itirazını anlayan Berlin hükümeti hemen farklı yöntemlerle Türkleri "Üçlü İttifaka" almak istemediğinin imajını çizmeye çalışmıştır. Rusya'yı "*Türk ordusu çok daha geride kaldığı için onun askeri gücünden yararlanmak imkânsız olmuştur. Türkiye ile ittifak kurmak sadece ve sadece Almanya'nın hareket alanını kısıtlayacaktı*" fikrine inandırmaya çalışmıştır. Rus hükümet adamlarının Türkiye'nin hem ekonomik hem de askeri açıdan Almanya'nın dengi olmadığını düşünmeleri Alman politikacılarının işine yaramıştır.⁶³⁵ Politik masalarda bu minvalle konuşmalar devam ettiği sürede ise Liman von Sanders, Türk ordusunu güçlendirme çabasında olmuştur. Sanders 1913'deki konuşmasında "*İstanbul hep Türklerin olmuştur ve sonsuza kadar Türkiye'de kalacaktır*"⁶³⁶ demiştir.

İngilizlerin çok önemli olmayan ayrıntı saydıkları Liman von Sanders'in Türk ordusunda en önemli kararların alınmasında ve planların yapılmasında anahtar isim olması, Rusları hep çileden çıkarmıştır. İlâveten, Sanders'e Edirne'deki Kolordu komutanı rütbesinin de verilmesi teklif edilmiş lakin, bunu kabul etmeyen Sanders sadece İstanbul'dan yönetmeyi ve buradaki kolorduların komutasını elinde tutmayı yeterli hesap etmiştir.⁶³⁷ Lakin, Boğazları koruyan kolordunun Liman von Sanders'in komutası altına girdiği ilan edilince politik camiada bir skandal patlak vermiş ama bu skandalı sadece Liman von Sanders'in rütbesini düşürerek sakinleştirmek mümkün olmuştur.⁶³⁸ Hâlbuki bu rütbe değişimi Sanders'in işine daha çok yaramıştır.⁶³⁹ Çünkü askeriyyede Mareşal (müşir) sadece ofiste oturarak komut veriyordu, lakin General olarak artık Sanders olayları ve hazırlıkları bizzat kendisi gözlemleyecek ve bir başa kendi eline alabilecekti. Rus Komutanlarına göre, Sanders'in rütbe düşüşü gibi gösterilmeye çalışılan olay hiç

---

⁶³⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 79.

⁶³⁵ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 82.

⁶³⁶ Кольшко И. И., *Великий Распад. Воспоминания*, (Москва: Нестор-История, 2019), s. 43.

⁶³⁷ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 80.

⁶³⁸ Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 127.

⁶³⁹ Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 128.

kimsenin fark etmediği halde etki alanını genişleten eylem olmuştur.⁶⁴⁰ Boğazların Alman Generali'nin yönetimine verilmesi Petersburg'un kabul edemeyeceği bir burum olmuştur.⁶⁴¹ Anlaşılmaktadır ki, Türkiye bu kararıyla İngiltere'yi razı etse de, Rusya'yı sakinleştirememiştir.

Liman von Sanders meselesine ilişkin görüşmelerde Sazanov'un bu haberlere malum sert tepkiyi göstermesi, bazı kaynaklarda, kandırılmış olmasına kişisel öfkesinden dolayı abartılı sayılarak geçiştirilmiştir. Aslına bakıldığında, Sazanov Kasım 1913'te dehşete düşmekte haklıydı ve bunun tek sebebi Boğazlardaki Türkiye savunma hatlarını güçlendirmek üzere sadece bir Alman subayının gönderilmesi olmamıştır.⁶⁴² O dönemde, Sazanov'a İstanbul Büyükelçisi Girs'den gelen bir sürü mektupta Türkiye'nin tam teçhizat silahlandığı haberleri verilmiştir.⁶⁴³ Sanders Krizi'nden sonra tedirginliği sakinleşemeyen Rusya'nın Karadeniz limanlarına asker toplaması Türkiye'ye saldırı için hazırlıkların başladığını göstermekteydi. Sanders bu haberi öğrendikten hemen sonra Türk ordusunda devam eden hazırlıkları hızlandırmaya başlamıştır.⁶⁴⁴

Sanders sonradan kendi hatıratında bu olayları değerlendirirken, hiçbir politik maksadının olmadığını hatta politikadan anlamadığını demiştir. Ancak onun çok iyi bildiği bir şey olmuştur: “eğer bir devlet diğer devlete ordu kurmak maksatlı yardım ediyorsa bu sadece iki devlet arasındaki ilişkileri değil tüm uluslararası ilişkileri etkilemektedir.”⁶⁴⁵ Türklere bu tarihi dönemde Almanya'nın öncülük etmesi, Ruslar için büyük önem arz etmiştir.

---

⁶⁴⁰Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 93.

⁶⁴¹Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 187.

⁶⁴²Елисеев, *Казачи На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах*, s. 89.

⁶⁴³ Türkiye'nin sipariş etmiş olduğu askeri teçhizat listesi Rusya'nın endişesini artırmıştır. Türkiye'nin 1914'te bir İtalyan tershanesine üç krüvazör, Almanya'ya iki denizaltı, Fransız firması “Norman”a altı mayın tarama gemisi yaptırmaktaydı. Le Martin 29 Nisan 1914'te Armstrong'un dördüncü Türk dretnot siparişi için yeni bir anlaşmaya vardığını bildirmiştir. Böylece, büyüyen Türkiye donanmasını şerefliendirecek bu büyük İngiliz zihli gemisine Rusların yüreğine dehşet salmak maksatlı, Fatih adı verilecektir.⁶⁴³ Rusya bu durumdan endişesini gizleyememiş ve bu nedenden dolayı İngilizlerle Ruslar arasındaki stratejik İttifak planları aslında çok ince ip üzerinde yürümüştür (Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 117).

⁶⁴⁴Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 188.

⁶⁴⁵Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 118.

1.4.2. Rusya'nın Askeri Hazırlıkları

Birinci Dünya Savaşı'na kadarki askeri hazırlıklar incelendiğinde 1913'ün sonlarından itibaren değişen siyasi dengelerden dolayı, Rusya bu savaşta Türkiye'yi yenmek için Almanya'ya daha çok odaklandığı anlaşılmaktadır.⁶⁴⁶ Birinci Dünya Savaşı daha başlamadan hazırlık yapan Rusya sadece ordu toplamış ve seferberlik ilan etmişse de Almanya sadece ordu toplamakla kalmamış, ray hatları, bankalar kurarak ekonomisini ve askeri gücünü artırmış, metal işletmeciliğini Avrupa'da en üst düzeye çıkarmıştır. Almanya savaştan önce teknik açıdan üstün ordu kurarak stratejik yerleri politik ve ekonomik etki alanına almıştır.⁶⁴⁷ Ştafka'nin değıimine göre, eğer Almanya düşerse Türkiye de çatışmayı durduracaktır.⁶⁴⁸ Bu bağlamda, Alman hazırlığına karşı Rus hazırlığı çok etkisiz kalmıştır. Aslında Rusların Almanlara karşı tam manada hazır olması için bir az daha zamana ihtiyaçları olmuştur.

Karargâh komutaları arasında Türkiye'yi doğru değerlendirememesi sonucu 1910-1914 yıllarına kadar Kafkasya Cephesi'ne yeteri kadar dikkat ayrılmamış ve gerekli hazırlıklar doğru nitelikte yapılamamıştır. Merkezi Karargâh Komutanlığının General Yanushevich'e gönderdiği mektupta şöyle yazıyor: “*Türklerle aramızda gerginlik yoktur!*” istisnasız olarak bu durumu, Rusların askeri değerlendirmesinin gerektiği kadar iyi nitelikte olmaması ile anlamak mümkündür.⁶⁴⁹ Lakin Merkezi Karargâh komutanları bu kararlarında çok duramadılar çünkü sonraki gidişat kendi halini göstermiş ve Türkiye ile aralarında büyük sıkıntıların olduğu anlaşılmıştır. Merkezi komutanlar Yanuşkeviç'in “*Gerginlik yoktur*” kelimesine itiraz ederek. “*Nasıl gerginlik yoktur ki, Karadeniz'de Türkler sınır bölgelere ordu topluyor ve filoyu geliştiriyorlar?*”⁶⁵⁰ diye itiraz etmişlerdir.

---

⁶⁴⁶Елисеев, В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк, s. 20.

⁶⁴⁷Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 66.

⁶⁴⁸Елисеев, Казаки На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах, (Москва: Военздат, 2001), s. 47.

⁶⁴⁹Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 111.

⁶⁵⁰РГВИА. Ф. 2000, Оп. 1, д. 3851, л. 12.

Kafkasya Cephesi`ndeki üç kolordudan ikisi Avrupa`daki Batı cephesine gönderilmek için hazırlanılmıştır. Kafkasya`nın Valisi Vorontsov bu karara karşı çıksa da Yanushkevich plana bağlı kalınmasını ondan talep etmiştir. Sonradan buradan çekilen ordunun yerini doldurmak için Sibirya, Türkistan ve Kafkasya`dan toplanan birliklere ihtiyaç duyulmuştur.⁶⁵¹ Merkezi Karargâh bu kararı o dönemde daha tehlikeli ve savaşma ihtimali netleşmiş olan Avrupa Cephesindeki savaşı erkenden kazanmak için vermiştir. Onları mağlup etmek ilk öncelik olmuştur. Herkes en büyük çatışmanın Avrupa, yani Batı Cephesinde olacağını gayet iyi bilmiştir.⁶⁵² Aslında Kafkasya Cephesi`ne gereken dikkatin verilmemesinde Kafkasya eyaletindeki merkezi kurulun beceriksizliği de büyük rol oynamıştır. Bu bölgenin önemini anlamayan Rus komuta heyeti ona gereken dikkati verememişlerdir. Bu da sonradan yaranan tehlikelere karşı devletin bu bölgelerini savunmasız hale getirmiştir.⁶⁵³

Ruslar hızlansalar bile en erken 1918-1919`larda ancak hazır olabileceklerdi.<sup>654</sup> Böylece, “çok önceden hazırlıklar yapmaya başlayan Almanya ve Türkiye`ye karşı, sadece 1908-1914 arası dönemde askeri hazırlık yapan Rusya durmuştur. Bunlardan ziyade Kafkasya Cephesi`nde duran askeri üslerin yeri de gerektiği kadar doğru oturtulmamıştır. Doğru mevki alamayan cephe komutası bilerek mağlubiyete sürüklenmekteydi.”⁶⁵⁵ Kendi ordusunu geliştirmek için elinden gelen çabayı sarf eden Rusya askeriyesini en yeni mühimmat ve gereksinimlerle temin etmiştir. Rusya Genelkurmaylığı`na İstihbarat üyelerinin son derece dakiklikle hazırladıkları, Türkiye`nin bazı bölgelerinin haritası şöyle sunulmuştur: “Genel merkeze Aralık 1913`de 38 sayfadan oluşan Anadolu` haritası getirilmiştir, harita 1/300.000 ölçektedir. Bunlara ilave olarak; Anadolu`nun 2 sayfadan oluşan haritası 1/840.000 ölçekte, 6 sayfadan oluşan Doğu Anadolu haritası 1/630.000 ölçekte ve Yemen`in 1/1.250.000 ölçekte haritasıdır. Haritalar hemen topograf subaylara

---

⁶⁵¹ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 3796, л. 36.

⁶⁵²Оськин, *Крах Конного Блицкрига. Кавалерия В Первой Мировой Войне*, s. 89.

⁶⁵³Елисеев, *В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк*, s. 21.

⁶⁵⁴Оськин, *Крах Конного Блицкрига. Кавалерия В Первой Мировой Войне*, s. 99.

⁶⁵⁵ Корсун, “Турция” *Курс Лекций По Военной Географии Читанных В Военной Академии*, s. 96.

yönlendirilmiştir.”⁶⁵⁶ İstihbarat raporlarında Türk ordusundaki filo ve kara kuvvetlerinin askeri ve komuta sayısı, gemi ve tüm teknolojik aletlerin sayısı ve niteliği, komutanların yabancı generallerle mektupları, politik ve askeri kararların kopyaları yer almaktaydı. Rusya İstihbarat ajanları 1912`den itibaren Türkiye`nin Rusya`yla savaşa hazırlık için planlar yaptığı ve askeri hazırlıklara başladığının bilgisini vermişlerdir. Lakin Petersburg hükümeti “Biz şimdi Türkiye ile savaşmak niyetinde değiliz”⁶⁵⁷ yanıtını vererek haberleri dikkate almamışlardır.⁶⁵⁸

Politikacıların Türkiye ile savaş istemeyiz demesine rağmen, Merkezi Tarih Devlet Askeri Arşivi`nde “1912-1913 Türkiye ile Planlanan Olası Savaş Toplantısı” adlı fondada Rusya`nın savaşa nasıl hazırlık yaptığını açıkça anlaşılmaktadır. Belge şöyle bir bilgi vermektedir:

“13 Temmuz 1912: Karadeniz’e amfibi birliği çıkarılması ile ilgili toplantı:

“Toplantıda bulunanlar: Genelkurmay Başkanı General Jilinskiy, Deniz Kuvvetleri Genelkurmayı Viche Amiral Knez Liven, Merkezi Karargâhın Generali Danilov ve diğer önemli dereceden subaylar;

Toplantı ve amfibi çıkarılması, son dönemdeki siyasi olayların oluşturduğu gereksinimdir. Kafkasya Cephesi`ne ilerlemek ve Türkiye ye ağır darbe indirmek için Karadeniz`den güçlü saldırı gereklidir. Etkili darbe için karadan da üç ordu birliğinin Batum yönünden hareket etmesi gerekmektedir. Denizden amfibi desteği yeterince güçlü olursa karadan iki kolordu birliği, Varna`dan Rize`ye kadar ilerlemek için yeterli olacaktır.

Genelkurmay Başkanlığı hem Türkiye hem de Rusya`nın askeri gücü ile ilgili tam bilgiye sahip olduğundan “1912 ve 1913`de Gerçekleştirilebilecek Türkiye`ye Saldırı Planı`nı böyle hazırlamıştı. Karadeniz Filo Kuvvetleri Merkezi Karargâhı da amfibi saldırısının yeterince etkili olacağını savunmaktalardı. Lakin saldırı anında amfibi kuvvetlerinin nereye indirilmesi ve savaşın tam olarak ne zaman açılması tamamen politik süreçle bağlantılıdır.”⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 3848, л. 10-15.

⁶⁵⁷ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 2219, л. 5.

⁶⁵⁸ Елисеев, В Храме Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Нау Полк, s. 25.

⁶⁵⁹ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 2220, л. 5-7.

Belgede şu limanların amfibi çıkarması zamanı işe yararlı olacağı ile ilgili bilgi verilmektedir:

“Odessa, Kerç, Nikolayev, Feodosiya, Sevastopol ve Herson limanlarının çok uygun olduğu ama özellikle Odesa ve Nikolayev’in daha müsait olduğu bilinmektedir. İlk kuvvetler Odessa ve Nikolayev’den çıkarılacak ardından ana kuvvetler Nikolayev’den bir başa gemilerle Türkiye karasına açılacaktır. Amfibi birlikler ve gemiler arası iletişimde komutanlık ve son karar yetkisi General Eberhart’ın elinde olacaktı.”⁶⁶⁰

“1912 ve 1913`de Gerçekleştirilebilecek Türkiye`ye Saldırı Planı” adlı toplantıda savunma ve koruma amaçlı Kırım`a da özel kuvvetlerin gönderilmesi tartışılan konu olmuştur. Çar ordusu Kırım`a ordu göndererek hem orayı koruma altına almayı hem de gerektiğinde oradan amfibi saldırısı düzenlemeyi düşünmüştür.⁶⁶¹ Belgede sivil ve askeri gemilerin hareket grafiği verilmiş, Türkiye filosuna ait gemilerin hareket yönleri tespit edilmiştir. Hareket yönlerinin saldırı anında değiştirilmesi tamamen Deniz Kuvvetleri Kurmaylığının kararına tabi edilmiştir. Belgede, amfibi harekâtının diğer küçük ayrıntılarına da değinilmiştir. Burada ordunun genel ihtiyaçları, gereken sıhhi yardım, taşınma ve ulaşım gereksinimleri, gerektiğinde Batum`dan, yani Kara Kuvvetleri`nden yardım alınması meseleleri tartışılmıştır.⁶⁶² Aynı toplantıyla ilgili başka bir belgede operasyonda bulunacak olan subay, asker ve mühimmat sayısı şöyle verilmiştir:

“Karadeniz`deki amfibi çıkartması için Kiev`den ilave birliklerin getirilmesi makul bulunmuştur. Kiev`de bulunan 7. ve 8. Kolordu Karadeniz birliklerine katılacaktır. Bu ordunun içeriği şu şekilde olacaktır: 3500 subay, 124.000 çavuş, 44.000 at, 288 top ve 11.200 kutu mermi. Esas karargâhlar Odesa ve Nikolayev olarak tespit edilmiştir. Saldırı yönü Odessa –Trabzon liman hattı olacaktır. Daha 1912`de bu hatlardan geçen ticari gemiler tespit edilmiş ve hareket yönleri kayıt altına alınmıştı.”⁶⁶³

⁶⁶⁰ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 22220, л. 7-10.

⁶⁶¹ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 2220, л. 11.

⁶⁶² РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 2220, л. 12-15.

⁶⁶³ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 2220, л. 18.

Bu olası operasyonla bağlantılı bulunan başka bir “Osmanlı İmparatorluğu’nun Genel Durumu” adlı belgede şöyle bilgi yer almaktadır:

“1908 olaylarından sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun Kara Kuvvetlerinin güçlü olduğu ama Deniz Kuvvetinin bir az daha güçlendirilmeye ihtiyacı olduğu anlaşılmıştır. Bu iki senede hükümet iki kruvazör, dört mayın tarama gemisi, on askeri gemi yaptırmış ve yurtdışından iki dretnot sipariş etmiştir. Hükümet filoyu güçlendirmek için yeteri kadar mali kaynak ayırmıştır. Eğer Türkiye Hükümeti böyle devam ederse o zaman biz de onunla eşit olmak için mecburen filomuzu güçlendirmeliyiz. Olası, 1912-1913 operasyonuna hazırlık için gereken en önemli husus filo gücümüzü düzenlemektir. Eğer Türkiye filosuna bir veya iki adet fazla dretnot katılacak olursa Rusya bu filo ile bahşedemeyebilir.”⁶⁶⁴

Savaşın daha başarılı yürütülmesi için coğrafi alanın çok önemli olduğunu anlayan Rusya Hükümeti hemen Türkiye’nin coğrafi durumunu tartışma masasına şöyle sunmuştur:

“Rusya ve Türkiye karadan sadece Kafkasya bölgesinden bağlantılıdır. Bizim Anadolu’nun derinlerine inmemiz için başlarda Kafkasya yönünden deniz operasyonları ardından ise kara operasyonlarını başarılı şekilde yürütmemiz gerekmektedir. Deniz operasyonları için Kırım ve Odessa en müsait limanlardır. Hem denizden hem de karadan güç alarak ilerlersek bir hamlede Anadolu’nun içlerine girme ihtimalimiz artacaktır.”⁶⁶⁵

Türk ordusunun ani saldırı ihtimalini de düşünen Rusya Genelkurmaylığı aslında bu ihtimalin çok küçük olduğunu Türkiye Hükümeti’nin bu savaşa teşebbüs edemeyeceğini de belgede şöyle göstermektedir: “Eğer herhangi durumda karşı saldırı olsa bile o zaman Sevastopol’daki birliklerimizden yardım alarak hemen hızlı darbe ile Türkiye’nin karşı saldırısını geri itebiliriz.”⁶⁶⁶ Planlanan “Karadeniz harekatı”⁶⁶⁷ iki maksatla yürütülecektir:

---

⁶⁶⁴ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 2220, л. 20-22.

⁶⁶⁵ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 2220, л. 23.

⁶⁶⁶ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 2220, л. 24.

⁶⁶⁷ “1912 ve 1913’de Gerçekleştirilebilecek Türkiye’ye Saldırı Planı”na verilen adlardan biri de “Karadeniz Harekatı” olmuştur.

A) denizlere sahip olmak; B) orduları deniz yoluyla Avrupa sahillerine taşımak. Yani ilk başta denizlerde Türk filosunu mahvetmeli ve üstünlük sağlamalı ardından ise sahillere saldırı düzenleyerek amfibi çıkarmasını gerçekleştirmeliyiz.

Planı tam başarı ile gerçekleştirdikten sonra Bulgaristan`ın da tarafsızlığını kabul ederek Boğazlara kadar ilerleme şansımız olacaktır. Romanya ve Avusturya`nın da tarafsızlığını sağlarsak eğer, hiçbir üçüncü devlet bizim savaşa müdahale edemeyecektir.”⁶⁶⁸

Rusya çok iyi biliyordu ki, bu planların gerçekleşmesi için istihbaratın çok titiz çalışması gerekmektedir. Hem barış hem de savaş döneminde istihbaratın üzerine çok büyük iş düşmüştür. Genelkurmay Başkanlığı bilgilerinin muhafazası, operasyonun sağlam bir şekilde yapılabilmesi için istihbaratın titiz çalışmasının çok önemli olduğunu bilmekteydi. Bu maksatla Odesa’daki askeri Merkezi Üsse⁶⁶⁹ bu bağlamda büyük görev verilmiştir.”⁶⁷⁰ Rusya büyük masraflar karşılığında bu planı gerçekleştirmeye hazır olsa da sonraki politik gidişatlar ve Balkan Savaşları bu planın sadece kâğıt üzerinde kalmasına vesile olmuştur.⁶⁷¹ Ardından uluslararası olayların karmaşık hale gelmesiyle beraber Rusya Türkiye ile hemen savaşa girmemek için bahaneler aramış ve aralarındaki barışı koruma çabası vermiştir.

1.4.3. Birinci Dünya Savaşı`nda Her İki Devletin Kullandığı Silah ve Teknolojilerin Analizi

Birinci Dünya Savaşı`nda kullanılan silahlar ve onların ateş gücü devletlerin savaş politikası hakkında çok farklı ve ilginç detaylar ortaya koymaktadır. Harekât ve muharebelerde savaşın taktiği, harekâtın yürütülme planları ve çizelgeleri silahların gücü ve kapasitesi üzerinden yürütülmekteydi. Bu bağlamda, ordunun gücü silahın gücüne eşdeğer olduğundan savaşta kullanılan silahlar orduyu yansıtmıştır.

---

⁶⁶⁸Елисеєв, *Казаки На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах*, s. 75.

⁶⁶⁹Кавкасыа`да gizli istihbarat merkezlerinden biri (Корсун “Турция” Курс Лекций По Военной Географии Читанных В Военной Академии, s. 93).

⁶⁷⁰РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 2220, л. 25.

⁶⁷¹Нежинский Л.Н. - Игнатъев А.В., *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, (Москва: Международные отношения, 1999), s. 57.

Birinci Dünya Savaşı`nda en çok kullanılan ve en yararlı olduğu düşünülen silahlar hala evrim geçirmekte olan tüfekler olmuştur. Savaş başlamadan sadece 2-2,5 km mesafeye tam isabet ateşlenen tüfekler en çok kullanılan silah türü olmuştur. Daha uzak hedefleri vurmak için mühendisler zamanla tüfeğin namlusunun uzatmağa çalışmışlardır. Böylece, tüfeklerin ölçüsü ve uzunluğu daha da büyümüştür. Bazı tüfeklerin ağırlığı 4 kg. ya, uzunluğu ise 130-175 sm. ulaşabilmiş, süngü bıçağıyla bu uzunluk daha da artmıştır. Uzun tüfekler hedefi dakiklikle vurabilme yetkinliğinde olsa ve süngü bıçakla karşılıklı dövüş zamanı kolaylık sağlasa bile barikatlarda ve süvarilerin sırtında çok rahatsız edici engele sebep olmuştur. Bu gereksinimden olsa ki daha kompakt modeller oluşmaya ve daha kısa tüfekler üretilmeye başlanılmıştır.⁶⁷² Eskisinden 10-15 sm. daha kısa olan tüfeklere “*Karabina*” denilmekteydi. Bu silahlar daha rahat taşınabilirliğinden, şarjöründe daha fazla mermi barındırdığından diğer tüfeklerle kıyasla daha kullanışlı silah olmuştur. Bu tüfekleri aktif hale getirmek için her atıştan sonra tetiği geri çekmek ve şarjörü doldurmak gerekmektedir.⁶⁷³ Rus ordusunda en çok kullanılan bir diğer tüfek türü “*üç namlulu 1891 Mosin*”⁶⁷⁴ olmuştur. “*Üç namlu*” ismi onun kalibresinin göstergesi olmuş, yani bu silah 76,2 mm kalibreye sahip tüfek olmuştur. Bu tüfeğin üç farklı kullanım şekli ve üç farklı boyutu olmuştur. Uzun Mosin`i piyade alayı (ağırlık 4 kg. uzunluk 130-175 sm), orta kısa olanı (“*Dragon*”- 150-125sm.) Kazak birlikleri ve Karabina denen daha kısa (100 sm-süngüsüz kullanılmaktaydı) versiyonu ise süvari alayı için tasarlanmıştır. Karabina boyutunda olan tüfeği genelde subaylar, mayın tarayıcılar, topçular ve süvari alayı kullanmıştır.⁶⁷⁵ Anlaşılmaktadır ki, silahın bu özelliği yani, kısa olması askerin görevini yerine getirmesine engel oluşturmamaktaydı. Bu tüfeklerin balistik gücü ve dayanıklılığı eskilere nazaran daha iyi durumda olmuştur.

Savaş döneminde Alman ordusunun kullandığı tüfekler genellikle “*1898 Mauser*” markası olmuştur. Bu silahı hazırlayan “*Ateşli silahlar hazırlayan özel firma*”nın

---

⁶⁷²Светлосанов Б.А.- Пеньков, Н.Я.- Косоков, В.А. *История Отечественной Артиллерии*, Том 2. (Москва: Воениздат, 1966), s. 65.

⁶⁷³ Елисеев, В *Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк*, s. 58.

⁶⁷⁴“*Vintovka*” tüfeğinin başka bir ismi “*Mosin*” olmuştur.

⁶⁷⁵Светлосанов- Пеньков. - Косоков, *История Отечественной Артиллерии*, s. 102.

(Königliche Waffen Schmieden) kurucularından biri Paul Mauzer olmuştur. Rus silahı ile karşılaştığında daha rahat ve daha kısa olduğundan savaş zamanı askerlere kolaylık sağlamıştır.⁶⁷⁶ Birinci Dünya savaşının en iyi tüfeği ise ABD yapımı olan “*Spinfilt*” olmuştur. Tam olarak o dönemin en modern silahı olarak nitelenen bu tüfek 10 mermilik şarjöre sahip olması ile Almanlarda korku uyandırmış ve Alman askerleri onu Makineli tüfek gibi ateş saçan ölüm makinesi olarak betimlemişlerdir. Çünkü Spinfilt`e karşılık, Mauzer ve Mousin sadece 5 mermilik şarjöre sahip tüfekler olmuştur.⁶⁷⁷

İlk keskin nişancı silahları (Sniper) Birinci Dünya Savaşı`nda ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu tip silahlar ilk olarak 1915`de Alman ordusunda, ardından diğer ordularda görülmüştür. Lakin keskin nişancı silahları daha gelişim aşamalarında ve savaşta çok aktif görülmemektedir.⁶⁷⁸ Keskin nişancıların en çok kullandığı ateşli silah “*Revolver*”ler olmuştur. Rus hükümeti`nin siparişi ile “*Nagan Revolver 1895*” tabanca markası sade, kontrast değeri yüksek ve rahat taşınabilen boyutta üretilmiştir.<sup>679</sup> Savaşta en çok kullanılan Revolverler ABD`nin “*Colt*” ve Fransa`nın “*Lebel*” markaları olmuştur. Lakin bu Revolverler genelde üst düzey komutan ve subaylarda bulunan silah türü olarak bilinmekteydi. Sonradan kendinden şarjörlü silahlar (Pistol) yapılmaya başlanılmıştır. Kendinden şarjörlü silahlar arasında en yaygını “*Parabellum*”⁶⁸⁰ olmuştur. Hatta ilave şarjörüyle birlikte silah tam takım 30 mermilik şarjöre sahip olabilmekteydi.⁶⁸¹ Diğer kendinden şarjörlü model ABD mühendisi J. Browning`in hazırladığı “*Browning Hi Power*” dönemin ateşli silahları arasında en modern pistol olmuştur. Sonradan bu modelin yeni alt-modelleri (P-35, HP-35) çıkmıştır. İşte bu silah savaşın başlamasına ve Erhersog Frans Ferdinand`ın ölümüne sebep olmuştur.⁶⁸²

---

⁶⁷⁶Оськин, *Крах Конного Блицкрига. Кавалерия В Первой Мировой Войне*, s. 98.

⁶⁷⁷Светлосанов- Пеньков- Косоков, *История Отеческой Артиллерии*, s. 108.

⁶⁷⁸Елисеев, *Казаки На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах*, s. 87.

⁶⁷⁹Оськин, *Крах Конного Блицкрига. Кавалерия В Первой Мировой Войне*, s. 99.

⁶⁸⁰ Silahın ismi Latince`den çevrildiğinde “*barış istiyorsan savaşa hazır ol*” anlamına gelmektedir.

⁶⁸¹Светлосанов- Пеньков- Косоков, *История Отеческой Артиллерии*, s. 109.

⁶⁸²Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 96.

Birinci Dünya Savaşı'nda diğer önemli silah makineli tüfekler olmuştur. Hatta Birinci Dünya Savaşı'na "Makineli Tüfekler" savaşı da denilmektedir. İlk makineli tüfek ABD mühendisi Hayer Maks'a ait olmuştur. O, bu silahı 1883'te icat etmiş lakin başlarda fazladan gereksiz mermi isafi yaptığından ne ABD ne de Avrupa bu silaha ilgi göstermemiştir. Kitlesele tarama için çok işe yararlı olduğu sonradan anlaşılmuştur.⁶⁸³ Birinci Dünya Savaşı'nın en iyi makineli tüfeği İngilizlere ait olan "Vickers" olmuştur.⁶⁸⁴ Rusya ise ilk makineli tüfeğini 1901'de Kara Ordusunda kullanmaya başlamıştır. Rus-Japon savaşından sonra daha da motive edilmiş makineli tüfeklere Rus askerler kendilerince "Maksim" ismini vermişlerdir. "Maksim" in mermi kayışı tahminen 250 mermilik şarjöre sahip olmuştur. Maksim'in ateş gücü durmadan 600 mermi yağdırma kapasitesine sahip olmuş, lakin kullanım zamanı bir dakikada bir kemerini bitirdiğinden mermi kemerinin mütemadiyen değistirilmesini zaruri olmuştur.⁶⁸⁵ Birinci Dünya Savaşı'nda makineli tüfeklerin gücü o kadar büyük olmuştur ki, 200-300 metre kareye bir makineli tüfek yerleştirmekle, karşı tarafın tüm piyade alayını mahvetmek mümkün olmuştur.⁶⁸⁶ Makineli tüfekler savunma hatlarında ve barikatlarda olağanüstü güç sağlasa da saldırıda ağır olduğu ve toparlanıp yeniden ayarlanması zaman aldığı için kullanışlı olmamıştır. Bu sorunu çözmek için daha kolay, taşınabilir makineli tüfekler yapılmaya başlanmıştır.⁶⁸⁷ Kullanışlı ve hafif makineli tüfeklerden en meşhuru, ABD ordusunda sonra da Rus ordusunda fazlasıyla kullanılan "Louis" makineli tüfeği olmuştur. Kolay şarjörlenen, 47 mermilik kayışa sahip Louis'in, içinden soğutmalı sisteme sahip olması onun kullanım süresini de uzatmıştır.⁶⁸⁸

---

⁶⁸³Елисеев, В Храме Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк, s. 69.

⁶⁸⁴Шацилло, Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы, s. 195.

⁶⁸⁵Елисеев, Казаки На Кавказском Фронте 1914-1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах, s. 98.

⁶⁸⁶ Somma felaketinde Alman makineli tüfekçilerin Fransızlara bu kadar büyük darbe indirmelerine sebep, bir makineli tüfeğin 2 saat 45 dakika durmadan ateş püskürtmesi olmuştur (Елисеев, Казаки На Кавказском Фронте 1914-1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах, s. 97).

⁶⁸⁷Елисеев, Казаки На Кавказском Фронте 1914-1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах, s. 98.

⁶⁸⁸Светлосанов- Пеньков- Косогов, История Отечественной Артиллерии, s. 121.

Kendi gücünü kaybetmesine, modern savaşlar için eski tarz olmasına ve çok açık hedef olmalarına rağmen süvari alayları hala orduda mevcut olmuştur. Süvari birliklerinin en çok kullandığı silahlar bıçak ve kılıçlar olmuştur. Süvari alayın kullandıkları silahlar daha çok Checker ve Sabel (kısa kılıç) olmuş, lakin bu silahların hiçbir kullanışlılığı kalmamıştı.⁶⁸⁹ Çünkü artık askerlerin üzerindeki deri ceketlerin kalitesi ve metal kasklar onları kılıç darbelerinden çok rahatlıkla koruya bilmiştir.⁶⁹⁰ Rus ordusunda bu dönemlerde en çok kullanılan soğuk silah Checker olmuş ve öldürmekten ziyade etkisiz hale getirmede daha iyi işe yaramıştır.⁶⁹¹ Savaşlarda artık kılıçtan daha çok tüfeğin üzerindeki süngü kullanılmaya başlanılmıştır. Süngüler sadece karşılıklı dövüş zamanı işe yaramış başka hiçbir şeyde kullanılamamıştır. Bu nedenden dolayı Avrupa ordularında onlardan erkenden vazgeçilmiş lakin Rus ordusunda bir süre daha kullanımda kalmıştır.⁶⁹² Bazen askerler süngünün iş imkânlarını genişletmek ve kullanımını artırmak için süngüyü eğerek daha kullanışlı bıçak haline getirdikleri oluyordu.⁶⁹³ Savaş alanına Makineli Tüfek girdikten sonra düşmana ulaşmak ve onunla süngü savaşına girmek imkânsız hal aldığından askeriyyeden kılıçların eski rağbeti kalmamıştır.

Savaş ilerledikçe daha farklı ve korkunç silahlar oluşmaya başlanmıştır. Bunlardan en yeni olanı *Flamer (ateş savar)* olmuştur. Ateş savar 20 litrelik akaryakıttan ibaret birkaç kısımdan oluşan tehlikeli silahlardan biriydi. En büyük Ateş savar 13-15 metre mesafeye ateş saçabilmekteydi. Ateş savarlar savaşta ilk kez Almanyada kullanmaya başlanılmıştır. Bu silah can kaybından daha çok düşmanı psikolojik olarak etkilemiş ve savunma hatlarını rahatça düşürebilmiştir.⁶⁹⁴ Birinci Dünya Savaşı'nın diğer en korkunç ve acımasız silahı binlerce insan kaybına sebep olabilecek zehirli gaz silahları olmuştur. Bu silahın zehirli mermi versiyonu Almanlar tarafından ilk kez Belçika'da sonra da

---

⁶⁸⁹Оськин, *Крах Конного Блицкрига. Кавалерия В Первой Мировой Войне*, s. 110

⁶⁹⁰Елисеев, *В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк*, s. 58.

⁶⁹¹Оськин, *Крах Конного Блицкрига. Кавалерия В Первой Мировой Войне*, s. 109.

⁶⁹²Елисеев, *Казаки На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах*, s. 108.

⁶⁹³Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 197.

⁶⁹⁴Садовский, *Очерки, Воспоминания, Материалы*, (Москва: акад. наук, Ин-т физики Земли им, Отв. ред.,2004), s. 165.

Fransa`da geniş kullanılmıştır. Bu silah kitlesel insan kaybına sebep olmaktadır.<sup>695</sup> Özel kokulu bu gazı “İptir” adlandırmışlardır.<sup>696</sup> Savaşın sonlarına doğru zehirli gaz türleri daha da artırılarak 50`den fazla varyasyonda yapılmaya başlanmıştır. Savaş esnasında zehirli gazlar 1 milyon insan ölümüne sebep olmuştur. Ruslar bu zehirli gazlara “*Kabil`in kurbanının Tanrı tarafından kabul etmediği dumanı*” veya kısaca “*Kabil dumanı*” demişlerdir.⁶⁹⁷ Bu gazlar havadan ağır olduğu için göğe yükselmiyor tam tersine yere çöküyorlardı.⁶⁹⁸ Bu gazlardan korunmak için askerler ve mühendisler farklı yollar denemişlerdir. Bunun için gazı etkisiz kılan özel maskeler icat etmeye başlamışlardır. Gaz maskelerini savaş alanında en iyi kullanan Ruslar olmuştur. Rus mühendis Zelinskiy gaz maskelerinin filtre kısmına nötrale edici kömür ilave ederek maskeni her türlü zehre karşı savunulur hale getirmiştir.⁶⁹⁹

Türk ordusunun silah teçhizatına baktığımızda: genelde tüfek olarak “*Mauzer*” ve tek dolumluk “*Martin*” kullanıldığı gözlemlenmektedir. Devletin 1.5 milyon tüfek mühimmatı olmuştur.⁷⁰⁰ Türk ordusunda kullanılan silahların Alman silahlarıyla tek tipleştirilmesi emri üzerine Von der Goltz 1887 yılında “*Waffenfabrik Mauser*” firmasına 500.000 adet 1887 model *Mauser* sipariş verilmiştir. Sonradan Mauser`in 1890 ve 1893 modelleri de Türk ordusu envanterine katılmış ve toplam Mauser sayısı 700.000`i aşmıştır.⁷⁰¹ İstanbul`da 1890 model Mauser tüfeklerine ait mil, kasatura, kundak, piston, harbi, yay, şarjör gibi tamamlayıcı aksam, imal ve tamir edilmeye başlanılmıştır. Bu bağlamda işlemleri yürütmek adına “*Waffenfabrik Mauser*” firması, İstanbul`a gerekli teknik ekip de göndermiştir. Ekibin yardımıyla Martin-Henry imal ve dönüşümü için kullanılan tezgâhlar Mauser tüfek imaline uygun hale getirilmiştir. Böylece, 1893 model

---

⁶⁹⁵Нежинский - Игнатьев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 87.

⁶⁹⁶Оськин, *Крах Конного Блицкрига. Кавалерия В Первой Мировой Войне*, s. 112.

⁶⁹⁷ Никâеуе göre, Tanrı Kabilin kurbanını kabul etmemiş ve onun yaktığı kurbanın dumanı göğe yükselmek yerine yere çökmüştü.

⁶⁹⁸Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 198.

⁶⁹⁹Елисеев, *В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк*, s. 61.

⁷⁰⁰Елисеев, *Казачи На Кавказском Фронте 1914-1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах*, s. 125.

⁷⁰¹ Soyluer Serdal, “Tüfekhane-i Âmire`yi Mamur Kılmak: Osmanlı Tüfek İmalatında Avrupalı Uzmanların Rolü” *Osmanlı Araştırmaları*, LII (2018), s. 300

Mauser tüfekleri, 1900`den itibaren İstanbul`da da kısmî olarak üretilmiştir. İstanbul`da üretilen Mauser`ler orijinalerin taklidi olduklarından onlara “*Muaddel Mauser*” denilmeye başlanmıştır. Zamanla Mauser`lerin 1903 ve 1905 modelleri geliştirilmiş ve 1903-1911 yılları arasında Türk ordusu için aynı firmaya 250.000 adet 1903 ve 1905 model Mauser Tüfeği ve karabina sipariş verilmiştir.<sup>702</sup> Türkiye savaş boyu askerlerini mermiyle temin etmekte zorluk yaşamıştır. Toplar da genelde Almanya`dan alınmaktaydı. Ağır topolar 105 mm`lik ya da 75 mm`lik kalibreye sahip “*Krup*”, “*Shkod*”, “*Shneyder*” markaları olmuştur.⁷⁰³ Türk ordusunun neredeyse %95`i eğitimsiz askerlerden oluşmaktaydı.⁷⁰⁴ Askerlerin geneli sade köylülerden ibaret olmuştur. Onların ne doğru dürüst üniforması ne eğitimleri ne de yemekleri olmuştur.⁷⁰⁵

1.4.4. Kafkasya Bölgesindeki Rus ve Türk Ordusunun Askeri İçeriği

Savaştan önce yönetim ve idari sistem incelendiğinde ortaya çıkan durum şöyle nitelenebilmektedir: Kafkasya Cephesi`nde en önemli rolü başlarda Karadeniz Filosu üstlenmiştir. Lakin Karadeniz Filo komutanları ile Kafkasya Cephesi Kara komutanları arasında anlaşmazlık savaşın ilk yıllarına kadar sürmüştür. Savaşın en sıcak zamanlarında ise Kara ordusu ve Deniz Kuvvetleri arasında ortak kararlar almaya ve birlikte hareket etmeye başlamışlardır.⁷⁰⁶ Bu anlaşmazlığın esas nedeninin emir komuta zincirindeki sıkıntılardan oluştuğu gözlemlenmektedir.

Kafkasya`daki Eyalet Valisi bu cephedeki savaşın ve hamlelerin yürütülmesinde emirlerine en çok önem verilen şahıs olmuştur. Kafkasya Eyalet Valiliği`ni hem askeri yönetim işleri hem de askeri hazırlığın diğer detaylarıyla ilgilenmekteydi. Bu idarenin iş alanı: eyaletteki insan ve teknik taşımacılığının temini, ordunun malzeme ihtiyacı, Batı Cephesi için ihtiyaç işlemleri, ordunun giderler ve mühimmatının temini, ordunun

---

⁷⁰² Soyluer, “Tüfekhane-i Âmire`yi Mamur Kılmak: Osmanlı Tüfek İmalatında Avrupalı Uzmanların Rolü”, s. 301.

⁷⁰³Елисеев, *В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк*, s. 68.

⁷⁰⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s.129.

⁷⁰⁵Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов, s. 240.

⁷⁰⁶Елисеев, *Казачи На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах*, s. 129.

güvenliği, silahların ve cephanenin emniyetinin temini gibi görevleri olmuştur.⁷⁰⁷ Sonradan daha zor görev olan ele geçirilmiş eyaletlerde ekonomik, idari ve siyasi yönetimi yeni uygulamaya sokmak, burada geçici askeri yasalar tatbik etmek Kafkasya Eyalet Valiliği'nin en zor görevleri olmuştur. Bu bağlamda, Kafkasya Cephesi'ndeki savaş ve idari işlemler diğer cephelerdekinden daha zor ve daha karmaşık hal almıştır.⁷⁰⁸ Buna Kafkasya'nın farklı kültürel ve milli zenginlikleri de eklendiğinde Kafkas Eyaleti Valiliği'nin zor ve kalabalık bir idari uygulama merkezine dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Buna rağmen cephelerde askeri işlemler doğru şekilde yürümediğinden sonradan Kafkasya Merkezi Askeri Kurulu'nu Tiflis'ten Kars'a⁷⁰⁹ getirmişlerdir.⁷¹⁰ Benzer hazırlıklar Türkiye tarafında da yürütülmekteydi; “Çok Gizli” şifreli belge de Türkiye filosunun zaman zaman tatbikat yaptığı ve subayların hazırlıklarının gergin bir şekilde devam ettiği Rus ajanı tarafından şöyle gösterilmiştir: “*Tam olarak ne maksatla olduğu belli olmasa da Türk subay ve askerleri zaman zaman denize açılarak tatbikat yapmaktadırlar. Bu tatbikat emri Genelkurmay Başkanlığı tarafından verilmektedir. 16 Şubat 1914 Merkezi Karargâha iletilmelidir.*”⁷¹¹ Bu haberi alan Rusya Genelkurmaylığı Karadeniz Filosuna önemli görevler vermiştir. Öncelikle, Filo'nun Karadeniz'de Rusya'nın tek başına yönetimini sağlaması gerekmektedir. Lakin Rusya'nın Karadeniz filosu yeteri kadar güçlü amfibi kuvvetlerine sahip olamamıştır. Aslında Kara Kuvvetleri de sadece Almanya ve Avusturya-Macaristan ordularına karşı koyacak nitelikte olduğundan daha fazlasını kaldıramayacağı herkes tarafından bilinmiştir.⁷¹² Rusların

---

⁷⁰⁷ Великая Война 1914–1917: возвращение памяти. Сборник статей и докладов, s. 241.

⁷⁰⁸ Елисеев, В Храме Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк, s. 67.

⁷⁰⁹ Erzurum Harekatı'ndan sonra bu kurul Kars'tan Erzurum'a taşınacaktır (Елисеев, В Храме Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк, s. 66).

⁷¹⁰ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 123.

⁷¹¹ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 3853, л. 10.

⁷¹² Елисеев, Казаки На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах, s. 136.

Karadeniz`deki durumu hiçte iç açıcı olmamıştır. Bulgaristan`la Rusya`nın arasının açılması sonucu Ruslar artık Burgaz Boğazı`nı⁷¹³ kullanamamışlardır.⁷¹⁴

Türkiye`nin Kara Kuvvetlerinin içeriği Mart 1914`e göre şöyle gösterilmektedir: a) daimî ordu (Nizamiye) ve yedek (İhtiyat) ordudan ibaret olmakla ikiye ayrılmış 13 ordu; b) Milis Kuvvetleri (Mustahfiz); c) Kürt Alayı (aşiretlerden toplanmış yerli insanlar tarafından kendilerince silahlanmış alay).⁷¹⁵ Her bir ordunun kendine ait üç piyade bölümü, süvari tugayı (2-3 alay), barikat bataryası (2-3 alay), mühendis bataryası, telgraf uzman birliği ve zanaatçı birliği mevcut olmuştur. Nizamiyede tahminen 200.000 asker ve 8.000 subay bulunmuştur. Yedek kuvvetler bazen 100.000 kişiye kadar ulaşabilmiştir.⁷¹⁶

Kafkasya Cephesi`nde bulunan ordunun bir kısmını Kürt asıllı askerler oluşturmaktaydı. Seferberlik zamanı ilk günlerde toplanan Kürt askerlerin sayısı 130 bin`e yakın olmuştur. Kürt süvari alayına Selim Paşa komutanlık etmekteydi. Ona bağlı olan süvari alayının yerleşkesi ve içeriği şöyle gösterilmektedir:

1. Zelanlılar- 15.000 kişi, merkez yerleşkesi Eleşkirt olmuştur.
2. Haydarlılar-13.000 kişi, merkez yerleşkesi Eleşkirt`deki Patnos köyü olmakla komutada Kör Hüseyin Paşa`nın oğlu bulunmuştur.
3. Digorlar- 8.000 kişi, merkez yerleşkesi Digor şehri, komutada Ala Bey olmuştur.
4. Hassalanlılar- 14.000 kişi, merkez yerleşkesi Dokande, komutada Sofi Fate`nin oğlu bulunmuştur.
5. Eğer Bogarlılar-4.000 kişi, merkez yerleşkesi Eğer-Bogar, komutada Hasan Han bulunmuştur.
6. Çoloy`un oğlu Hasan Ali`nin askerleri 3.000 kişi, merkez yerleşkesi Massırcuk olmuştur.

---

⁷¹³ Bu bölge Rusların Boğazlar`a etki etme ve filoların manevrası için büyük önem arz eden stratejik nokta olmuştur. (*Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов*, s. 250).

⁷¹⁴ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 177.

⁷¹⁵ Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 199.

⁷¹⁶ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 127.

7. Kaskanlı'lar-3.000 kişi, komutada Raşit Beyin oğlu Sadık Bey bulunmuştur. Kürtlerden başka Türk ordusunda Arap ve başka milletlerden askerler de bulunmuştur.⁷¹⁷ Rusya Genelkurmaylığı'na gelen bilgiye göre Arap halkından toplanan süvariler Kafkasya Cephesi'ne yardım için Bağdat'tan toplanmışlardır.⁷¹⁸ Bu “*Süvari birlikleri Hoy'dan ilerleyerek Maku'dan Erivan'a oradan da Kafkasya'nın merkezine doğru ilerleyeceklerdir.*”⁷¹⁹ Türkler, Ermeniler arasında da seferberlik ilan etmişlerdir. Lakin sonra onları geri çevirmiş, çok az bir kısmını sadece taşımacılık ve temizlik ya da yan dal işlerinde çalıştırmışlardır.

Seferberlik tamamlandıktan az sonra Türkiye'nin 3. Ordusunun içeriği şu şekilde olmuştur:

1. Bayburt-Erzurum-Muş-Van hattında (Rusya sınırından 100-200 km. uzaklıkta)- 36 batarya, 15 bölük ve 92 silah bulunmuştur.
2. Erzincan-Harpur (Elazığ) hattında (sınırdan 200-300 km uzaklıkta)- 18 batarya, 25 bölük ve 56 silah bulunmuştur.
3. Samsun – Sivas hattında (sınırdan 450-500 km uzaklıkta)- 27 batarya, 5 bölük ve 60 silah bulunmuştur.⁷²⁰ Lakin bu yerleşkelerin ulaşım yolları çok kötü durumda olmuştur. Alman komutanlarının da yardımıyla Türkiye bu hatlardaki ordularda askeri disiplini çok iyi düzeye yükseltmiştir.⁷²¹ Kafkasya Cephesi'nin sınırı Batum'dan İran Azerbaycan'ına (Urmiye'ye) kadar olan tahminen 1000 km.lik hattın tamamını kapsamıştır.

Rusların Kafkasya Cephesi'ne ayırdığı asker ve silah sayısı şöyle gösterilmektedir:

1. 20 Piyade Alayı -16 bölükten ibaret olmakla 48 top.
2. 39 Piyade Alayı- 16 bölük ve 48 top.
3. 66 Piyade Alayı -16 bölük olmakla 48 topa sahip olmuştur.

---

⁷¹⁷ Кольшко, *Великий Распад. Воспоминания*, s. 121.

⁷¹⁸ Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 197.

⁷¹⁹ Елисеев, *Казачи На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах*, s. 130.

⁷²⁰ Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 201.

⁷²¹ Юджин Роган, *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке 1914–1920*, (Москва: Альпина Диджитал, 2015), s. 25.

4. 1, 2 ve 3'cü Kuban bölüğü, 11 Kazak Alayı`ndan oluşmakla 66 bin askeri ve 24 top mevcudu bulunmuştur.
5. Bir havan topu bölüğü ve onların da 12 havan top mevcudu bulunmuştur.
6. Mühendis grubu birliğinde 1;1/2 batarya olmuştur.

Toplam olarak 75,1 bataryadan oluşmakla 114 bin asker ve 204 top mevcudu bulunmuştur. Onlardan 8 batarya ve 21 bin kişi olmakla 28 top İran sınırında yerleştirilmiştir. Çeçenistan, Dağıstan ve Karadeniz sahillerini korumak için ayrılmış ve geride kalan 4 batarya ise güvenlik amaçlı oluşturulmuştur.⁷²² Savaşın başlamasına ramak kala taraflar tam teçhizatlı olmasalar bile her ihtimali düşünerek hazırlıklarını tamamlamışlardır. Bununla birlikte askeriye erme amade duruma getirilmiştir. Son nokta diplomatların konuşmaları ve masalarındaki haritalarda konulacaktır. Artık işlerin masaya dökülme arifesi yetişmiştir.

1.4.5.Savaş Planlarının Hazırlanması. Rusya Baş Askeri Kurulunun Karadeniz ve Kafkasya Bölgesindeki Tehlikeye Hazırlığı

Birinci Dünya Savaşı tamamen pozisyon savaşı olmuştur. En iyi ve stratejik pozisyonu kapamaya da kazanmış olacaktır. Bunu çok iyi anlayan döneminin komutan ve politikacıları pozisyon kapma yarışına ve münakaşasına girmişlerdir. Lakin “*Carl fon Clausewitz hiçbir muharebe planının düşmanla ilk temastan sonra geçerliliğini korumadığını söylerken haklıydı. Ne var ki, gelişen olaylarla ne kadar büyük değişikliğe uğrarsa uğrarsın, ilk planların bize bir ülkenin savaş hedefleri konusunda çok şey söylediği de aynı ölçüde doğru olmuştur.*”⁷²³ Savaş başlamadan önce devletlerin savaş planlarına bakarken ya da politikacıların öngörülerini incelenirken kuvvetlerin ve gücün nerelere toplandığı veya nerelere daha az dikkat edildiği, öncelik ve değer verilen yerler anlaşılmaktadır. Devletlerin nereye ne kadar kaynak ayırdığını ne kadar çok ordu veya casus topladığı tetkik edilirken, bir devletin öncelikleri değerlendirilebilmektedir. Devletin gizli hedef ve kaynakları, gizli yazışmalar ve hedeflere ayrılan güçler hakkında

---

⁷²² Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 132.

⁷²³ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 101.

veriler, ideal savaş ortamını senaryolaştırmakla savaşın nasıl planlandığı ve hedeflerini anlatmaktadır.

Almanlar asker mevcudu ve top sayısı bakımından büyük ölçüde geriden gelmişlerdir; ne kadar güçlü şöhreti olursa olsun, tüm Alman birlikleri devasa Rus ordusu bir yana, Fransız ordusundan bile daha az asker mevcuduna sahip olmuşlardır ve geri olduğu bilinen Ruslardan daha az sayıda (6.700'e karşı 6.004) top mevcudu bulunmuştur.⁷²⁴ “Çarın ordusunda 1914'te 1816 tabur, 1110 filo, 7088'i aşkın çalışır durumda silah vardı. İlaveten Rus ordusunda 216 uçak vardı ki, bu da onu dünyada uçak sayına göre Almanya'dan sonra ikinci yapıyordu.”⁷²⁵ Bu kadar muhimmata sahip olan Rusya'nın savaş alanında her türlü manevra imkânı büyük olmuştur, o istediği taraftan, istediği devlete saldırabilmek kapasitesinde olmuştur.⁷²⁶

Rusların savaş başlamadan belki de en büyük hataları genel güçlerini en büyük rakipleri olan Almanlara karşı yönlendirmeleri olmuştur. Bu nedenden dolayı, Baltık filosuna daha çok önem verilmiştir.⁷²⁷ Almanlar Ağustos 1914 taarruzunda Belçika ve Fransa'ya yönelik yetmişin üzerinde tümeni Batı Cephesi'ne sürmüşlerdir. Böylece, seferberliğin ilk ayında Doğu Cephesi'nde 97 Piyade ve 37 Süvari Tümeni, yani iki milyon askerin üzerinde bir güç toplamayı başarmış Rusların karşısında sadece bir Süvari ve 11 Alman Piyade Tümeni, yani Almanya'nın toplam askeri kuvvetinin onda biri kalmıştır.⁷²⁸

---

⁷²⁴Оськин, *Крах Конного Блицкрига. Кавалерия В Первой Мировой Войне*, s. 125.

⁷²⁵Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 12.

⁷²⁶ Lakin Fransa aynı durumda olamamıştır. “Fransanın Rus müttefikini baskı altına almasının tek yolu büyük çaplı Alman saldırısına boyun eğmekti; bu da haliyle bir seçenek değildi. Moltke tarafından değiştirilmiş daha ölçülü versiyonu ile bile Schlieffen Planı her kozu Rusyanın eline vermişti. Bunları nasıl kullanacağı ise tamamen Danilov, Yanuşkeviç, Suhomilov ve Granddük Nikolay'a bağlıydı.”(Зайончковский А.М. *Первая Мировая Война*, s.26)

⁷²⁷ Buraya yerleştirilen filonun esas görevi düşman filosunu içeriye sokmamak, Filanda Körfezine Özel Harekât Kuvvetleri'nin ve askerlerin inmesinin karşısını almak olmuştur. (Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 29).

⁷²⁸ Lakin Avusturya'nın ve Almanların en önemli savaş hedeflerine “*Sein Irmağına odaklanmış olmaları ve işlemlerin Almanya tarafından düzenlenmesi Ağustos 1914'teki stratejik manzarayı en iyi tarif eden mecazın, sanılanın tam aksine, Fransanın Rusya için kazdığı kuyuya düşmesi olduğu açıktır.*” Aslında “dikkatleri Rusya tarafa çekmek isteyen Fransa Almanların en önemli noktasının Fransa sınırında olduğunu bilmiyordu. Rusya genel insan sayısına göre her hangi bir Avrupa devletinden çok daha büyük olmasından kaynaklıdır ki, asker çıkarmada diğer devletlerin on kat ve daha fazlasını toplayabiliyordu. Almanlar da bunu iyi bildikleri için ilk olarak Ruslara saldırmaktan kaçınacakları malumdu. Onların ilk hedeflerinin Fransa olacağı ve Rusların kendilerinden defalarca düşük ordu sayısı olan Avusturya'ya saldıracağı planlanıyordu. Savaşın başlarında bir Alman istilası ihtimalinden bile endişesi olmayan Rusya,

Rusların 1908`den itibaren Karadeniz`deki esas askeri planı denizdeki egemenliği korumak olmuştur. Bunun için onun Türk filosunu mahvetmesi şart olmuştur. Türk filosunu Karadeniz`de mahvederse Boğazlara girmek en fazla 36 saatini alabilecektir. Rusların denizlerdeki askeri planları en esas olarak buradaki filoları mahvederek, Boğazlara girmekten ibaret olmuştur. Ardından Türkiye sularından İttifak Devletlerinin denizlerine geçerek sualtı gemileri de kullanmak kaydıyla Boğazlardan ilerleyip İttifakı denizlerden alıkoymak olmuştur.⁷²⁹ Lakin Avrupa (Batı) Cephesi`ne odaklandığından dolayı bu planı gerçekleştiremeyen Rusya`nın 1912`ye kadar sistemli olarak hazırladığı savaş planı suya düşmüştür.

Rus Generaller başta hızlı ve aralıklı saldırı planı ile ilerlemeyi tavsiye etmişlerdir. Lakin, Amiral Eberhart bu planı kabul etmemiştir. Onun isteği Boğazları tamamen kapatmak ve elde tutmak olmuştur. Deniz Kuvvetleri Generalleri 1914`te askeri plan hazırlama peşine düşmüşlerdir. Türkiye`nin savaşa gireceğini umut eden Rus filosunun esas görevi, saldırı başladığı anda Sevastopol taraflarından Türkiye filosunu batırmak olmuştur. Lakin planın eksik tarafı Kara Kuvvetlerini işin içine katmamak olmuştur. Deniz Kuvvetleri komutanları bunu plana dahil etmeği yadırgamışlardır. Sonuç olarak, 1914`un yazı olmasına bakmayın “Karadeniz Operasyonu Planı” hala hazır olmamıştır. Anlaşılmaktadır ki, 1914`e kadar Kafkasya Cephesi için net bir karara varılamamıştır.⁷³⁰ Ancak, “Goben” ve “Berslav” ın Karadeniz`e girdiği andan itibaren Rusya hükümet adamları, her an savaşa hazırlıklı olunması gerektiğini belirtmişlerdir. Askeri komuta heyeti de olası savaş başladığı anda hem Karadeniz`de hem de Kafkasya Cephesi`nde egemenliği kazanmak adına planların yapılmasını ve bunun bir fırsat olduğunu söylemişlerdir.⁷³¹ Savaş başlamadan, bu düşüncelerden yola koyularak savaş hedeflerine ulaşmak için iki plan taslağı hazırlanmıştır: “A” planına göre Karadeniz filosu Boğazların uzaktan koruyucu halkası olacaktır, eğer o Sevastopol`da mahvedilecek olursa Boğazlara kadar ulaşmak çok da zaman ve masraf almayacaktır. Bu planın uygulanmasında hızlı

Varşova “eksen”ini kullanarak Kuzey yönünde Doğu Prusya’ya daha az ya da daha çok tümen gönderebilecek durumdaydı; bunu isterse yavaş isterse çabuk yapabilirdi.”(McMeekin, Birinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü, s. 102).

⁷²⁹Марков Александр , *Прелюдия К Большой Войне*, (Москва: Вече, 2017), s. 48.

⁷³⁰Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 119.

⁷³¹Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 127.

vapurlara daha çok ihtiyaç duyulacağı da belirtilmiştir. Özellikle, İstanbul'a hızlı bir şekilde yetişmek için "Kolhida" gemisi görevlendirilmiştir.⁷³² Daha hızlı ve net galibiyet için ise Tuna'daki Rus filosunun da yardımıyla "B" planı gerçekleştirilebilirdi. "B" planına göre ise Boğazlara kadar ilerlemek gerekecekti lakin, önce savaş alanı büyük ölçüde mayınlanacak sonra ilk patlayış anından itibaren savaş başlatılacaktır.⁷³³ Bu plana göre ordunun bir az beklemesi ve acele etmemesi gerekmektedir.⁷³⁴ Her iki plan esas kuvvetleri Sevastopol'da karşılaştırmayı ve savaşın en mühim stratejik noktasını belirtmeyi öngörmektedir.⁷³⁵ Bu bağlamda, Ekim sonlarında Sevastopol'a 7 ağır gemi, 3 kruvazör, 4 denizaltı, 5 mayın tarama gemisi, 4 mayın imha gemisi, bir top taşıma teknesi, 6 ulaşım gemisi getirilmiştir.⁷³⁶ İlaveten, Odessa'ya, top taşıma tekneleri "Doneç" ve "Kubaneç", mayın imha gemisi "Dunay"; Batum'a bir mayın tarama gemisi "Dıktay" ve ulaşım gemisi "Berezan" getirilmiştir. Bunlardan başka Ruslara mahsus "Prut" ve 3 başka mayın tarama gemisi Yalta-Sevastopol taraflarda yüzmektedir.⁷³⁷ Souchoun'un komutanları toplayıp üst düzey saldırı hakkında planları konuştuğu dönemde, Rusların Karadeniz'deki filo ve deniz gücü bu şekilde yerleştirilmiştir.

Bu hazırlıklara rağmen, Rus politikacıları özellikle de Sazanov Eberhart'a mektup yollayarak her hareketinde Türkiye'ye karşı titiz olunması gerektiğini bildirmiştir.⁷³⁸ Bu dönemde Türklerin Karadeniz'deki gücünün arttığını ve plana göre önceliğin daha farklı hedefler olduğunu bilen Rus hükümet adamları özellikle Karadeniz'de Türkiye ile herhangi bir sıkıntının çıkmasını istememişlerdir. Bu bağlamda, 29 Ağustos 1914'te Eberhard'a mektup yazan Sazanov şöyle demiştir:

"Bu düşüncemizde hala kararlıyız: Türkiye ile barış ihlal edilmeyecektir. Rus-Fransız filo birlikleri Alman-Avusturya filo birliklerini geri oturtmadığı sürece bu konu bir daha tartışılmayacaktır. Bu nedenle Türklere karşı herhangi bir savaş ve kışkırtma olayını doğru kabul etmiyoruz. Türkiye'nin bu konuda savaşa atılma fikri olmadığı sürece bu konu

⁷³²Елисеєв, Казаки На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах, s. 134.

⁷³³Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 120.

⁷³⁴Нежинский - Игнатъев, Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия), s. 98.

⁷³⁵Шацилло, Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы, s. 124.

⁷³⁶Нежинский. - Игнатъев, Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия), s. 99.

⁷³⁷Шацилло, Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы, s. 152.

⁷³⁸Елисеєв, Казаки На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах, s. 138.

*tartışılmamalıdır. “Goben”in Karadeniz’e girmesi savaşı başlatmak için bahane olamaz. Türkiye ile savaşı başlatmak o kadar önemli idise o zaman bu savaş Türkiye’nin kendisi tarafından başlatılmalıdır.”*⁷³⁹

20 Ekim`de Sazanov Eberhart’a şöyle bir mektup daha yollamıştır: “İstanbul’a büyük miktarda Alman altını getirilmişti. Türklerin savaşı başlatacağı söz konusudur.”<sup>740</sup> Bu saatten sonra Ştavka`nın telaşa düşmesi gayet anlaşılır bir durum olmuştur. Çünkü Türkler Ruslarla barış yapmak istiyorlar gibi kendilerini gösterecekler de bunun böyle olmadığı hükümette herkesin malumu olmuştur. Bu dönemde Bulgaristan ve Romanya`ya yerleştirilen istihbarat birliklerinden gelen haberlere göre, Türk ordusu özellikle Çatalca ve Boğazlarda askeri hazırlıklar yapmakta ve sahil bölgelere mayınlar döşemektedir.<sup>741</sup> Aynı dönemde Karadeniz`de Trabzon taraflarında güçlü hazırlıkların yapıldığı hakkında istihbarat bilgileri de alınmış, Giers Alman-Türk amfibi kuvvetlerinin 40 bine ulaştığının haberini vermiştir.⁷⁴² Rusin Ştavka`ya 22 Eylül`de gönderdiği telgrafta Türk-Alman filo birliklerinin Odessa`da yerleştirileceği haberini vermiş, Türk filosunun tamamının 9 Bölüğe ayrılarak Alman komutanlarının yönetimine geçtiğini belirtmiştir.⁷⁴³ Gemilerin tamamının denizlere çıkarılması Eylül sonunda olacağı tahmin edilmekteydi. Bu zamana kadar tüm tamir işlemlerinin biteceği öngörülmüş, tüm komuta ve asker heyetinin Odessa`ya gitmeleri emredilmiştir.<sup>744</sup>Almanya`dan getirilen gemilerle birlikte, toplamda 35 farklı ulaşım aracı olan Türkiye filosu 36.415 ton taşıma kapasitesine ulaşmıştır. Bunlardan başka İstanbul`da 12 Alman ve bir Avusturya-Macaristan`a ait Buharı gemi mevcudu da bulunmuştur ki, onlarında toplam yük kapasitesi 31.732 ton olmuştur.⁷⁴⁵ Durum böyle olunca, Rusya bu kadar büyük tehlikeyi göz ardı etmemiştir. Oraya yerleştirilecek olan amfibi gücü Rusya`nın Karadeniz sahilleri için de büyük tehlike arz etmekteydi.

---

⁷³⁹ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 187-188.

⁷⁴⁰Елисеев, *Казачи На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах*, s. 179.

⁷⁴¹АВПРИ Ф. 2000, Оп. 467, д. 472, л. 15-18.

⁷⁴²Нежинский - Игнатъев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 106.

⁷⁴³АВПРИ Ф. 2000, Оп. 467, д.472, л. 20-22.

⁷⁴⁴*Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов*, s. 250.

⁷⁴⁵ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 189-190.

Rus komutanların mektuplarında orduların savaş başlamadan az önceki yerleşme durumu şöyle gösterilmiştir:

“Yanuşkeviç’in Kuzey Batı Cephesi Genelkurmayı Jilinskiy’e 10 Ağustos 1914’te bildirdiği üzere, ilk keşif çalışması Almanların Doğu Prusya’da sadece dört piyade kolordusu, ayrıca birkaç yedek tümeni olduğunu ortaya çıkarmıştır. Buna karşılık, Almanların karşısındaki isteksiz Rus kuvveti dokuz tam kolordudan oluşmaktaydı; buna çok sayıda süvari tümeni, savaştan önce Kayserde ve diğer paranoyak Almanlarda epeyce takıntı yaratan ürkütücü atlı “Hunlar”⁷⁴⁶ da dahildir. Rus avantajı piyade tümenleri açısından on bire yirmi dokuz buçuk, süvari tümenleri açısından ise bire ondu. On iki taburlu Alman tümenlerine karşılık, her Rus tümeninin on altı taburdan oluşması nedeniyle, Rus tabur avantajı yaklaşık 130’a 480 gibi daha yüksek bir düzeydedir. Topçu sınıfı bakımından döküm daha da dengesizdir; 774 Alman topuna karşı 5.800 Rus topu vardır.”⁷⁴⁷

Bu bağlamda, 9 Ağustos 1914’te Suhomlinov; *“Öyle görünüyor ki, Alman kurdu çabuk kıskırtılacak; her şey onun aleyhinde”* demiştir.⁷⁴⁸ Avrupa cephesine fazlasıyla önem veren Rusya Yanuşkeviç’in 7 Ağustos tarihli direktifi uyarınca özel birliklerle, Varşova’daki 9. Rus Ordusu Ağustos sonlarında Güney Batı cephesine yönelmiştir.⁷⁴⁹ Az sonra Rusların askeri üstünlüğü ve azmi sayesinde Galiçya’da başarı kazanıldı ve Almanların Shliffen Planı boşa çıkmış oldu. Devamında, Fransız sefiriyle Rus dışişleri Bakanı arasında gerçekleşen 20 Ağustos 1914’teki tarihsel bir “baş başa” öğle yemeğinde Sazanov Rusya’nın gerçek savaş hedeflerini ilk kez itiraf ederek şunu söylemiştir:

“Alman emperyalizmini yok etmek için, Alsace-Lorraine’in Fransa’ya geri verilmesinin yanı sıra Polonya eski konumuna döndürülmeli, Belçika büyütülmeli, Hannover krallığı yeniden kurulmalı, Schleswig Danimarka’ya geri verilmeli, Bohemya kurtarılmalı ve bütün Alman sömürgeleri Fransa, İngiltere ve Belçika gibi ülkelere verilmelidir.” Paleologue fetih amaçlı bu “devasa programı” pek onaylanmamakla birlikte, hiçbir itirazda da bulunmamıştır.”⁷⁵⁰

Hazırlanan planlara göre İtilaf Devletleri’nin düşüncesinde Avrupa’yı yeniden yapılandırmak yeni haritalar çizmek olmuştur. Avrupa devletleri ve politikacılar

---

⁷⁴⁶Muhtemelen Kazak birliklerini kastedilmektedir. Kazak’lar Kırım Hanlığı ve Altın Orda arasındaki savaşlardan sonra Razan ötesindeki vahşi kırlara göç eden köylülere verilen isim olmuştur. Zor şartlar altında neredeyse sıfırdan şehir kuran bu topluluk sonradan asırlarca Rusların avangard birliklerini oluşturmuşlardır.

⁷⁴⁷McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya’nın Rolü*, s. 107.

⁷⁴⁸Марков, Прелюдия К Большой Войне, s. 93.

⁷⁴⁹Шацкилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 152.

⁷⁵⁰McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya’nın Rolü*, s. 116.

topraklarını nasıl daha fazla genişletmeyi planlarken Rusa temsilcisi Krivoşeyn Paleologue`a “Türklerin (Avrupa`dan) kovulması gerektiğini” ve İstanbul`un tarafsız bir kent haline getirilmesi, Rus donanmasına (kömür ikmal istasyonlarının kurulmasını da kapsamak üzere) İstanbul Boğazı, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı`na giriş garantisi verilmesi gerektiğini anlatmıştır. Sazanov da Krivoşey`in Türkiye Devletini kırık bir Anadolu devletine dönüştürmeye yönelik daha hırslı planlarına değinmeksizin, Rusya`nın Boğazlar üzerindeki emelleri için Buchanan`ın desteğini kazanmaya çalışmaktaydı.<sup>751</sup> Rusya`nın Galiçya isteği nasıl savaştan çok önceki planlara dahil olmuşsa, İstanbul ve Boğazların planları da savaş başlamadan çok önce paylaşılmış olduğu anlaşılmaktadır. Rus siyasetçilerin savaşa girme nedenlerinden biri belki de en tutarlısı bu olmuştur. Rusya`nın Türkiye`ye ilişkin savaş sonrası planlarını anlatırken, Çar Paleologue`a

“Ermenistan`ı ilhak etmeli miyim? Diye sorduktan sonra, böyle bir yola ancak Ermenilerin istemesi halinde gideceği cevabını kendisi vermiştir. Daha önemlisi Rus hükümdarı “Türklerin Avrupa`dan kovulması”, İstanbul`un Rus himayesi altında uluslararası bir kente dönüştürülmesi ve Rusya`nın Enez-Midyе hattının doğusunda kalan Trakya topraklarını ilhak etmesi gerektiğini ısrarla belirtmiştir. Rusya`nın Türkiye`yi başkenti Ankara ya da Konya olmak üzere kırık bir Asya devletine indirgemek istediği anlatmasının doğru olup olmadığını soran Paleologue`a, Çar II. Nikolay “Tastamam öyle”, karşılığını vermiştir.”⁷⁵²

İlginçtir ki, savaştan önce Türkiye ile alakalı Petersburg`da en çok ortaya konulan ve tartışılan konu Rus ordusunun güç dengesini ayarlamak ve tüm düşmanlara karşı yeni güçlerle karşı çıkmak için, Türkiye`den beklenen politik tavrını izlenilmesi olmuştur. Bu planlar genelde dört farklı versiyonda hazırlanmıştır:

1. Rusya tüm gücünü Türkiye`ye odaklayarak en yakın düşmanı mahvetmelidir.
2. Türkiye Rusya`yla aynı tarafta savaşmalıdır.
3. Türkiye başlarda tarafsızlığını korumalı sonra ise Rusya`nın en hassas anında düşüş anını yakalayarak Kafkasya`dan saldırmalıdır.
4. Türkiye savaş döneminde tamamen tarafsızlığını korumalı ve savaşa girmelidir.⁷⁵³

⁷⁵¹Романов, *Император, Который Знал Свою Судьбу*, s. 63.

⁷⁵²McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü*, s. 123.

⁷⁵³Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s.120.

Ruslar İstanbul'u almak için en çok Özel Harekât Kuvvetleri'ne güvenmişlerdir. Bu bağlamda, Kafkasya Cephesi'nde bulunan ordunun büyük kısmı özel askeri hazırlık görmüş Özel Harekat Kuvvetleri'nden oluşmuştur.⁷⁵⁴ Kafkasya Genelkurmaylığı istihbarat bilgileri doğrultusunda, “*en büyük darbenin Kars-Sarıkamış-Erzurum hattından indirileceğini öngörmüştü. Bu plan Ruslara Türklerin savunma hattının içlerine girmeyi kolaylaştıracaktı. Bu plan sayesinde Rus orduları önemli stratejik noktalara sahip olabilecek ve sonraki savaşlarda stratejik mevkiye bulunacaklardı.*”⁷⁵⁵

İstihbarattan alınan bilgiler doğrultusunda Rus Genelkurmayı çok iyi biliyordu ki, Türkiye ile savaşta “Falanga” saldırısından, yani topyekun saldırıdan kaçınmak gerekmektedir Çünkü Türkiye'nin piyade alayı çok güçlü olduğu bir gerçekliktir. Plana göre, önce İran taraftan saldırı için hafif silahlı piyadeleri gönderecek, sonra aniden Van'a saldırarak sadece savaş alanını değil saldırı istikametini de değiştirip Türkleri hassas noktalarından vurmaya çalışacaklardı.⁷⁵⁶ Anlaşılmaktadır ki, Rusların olası savaş planlarından (dört olası savaş planı) ikincisi gerçekleşmiştir. Aslında bir az da üçüncü plan'da uygulanmış olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü tarihin sonraki aşamasında, Türkiye 2 Ağustos 1914'te Ruslarla İttifakta olmak istediğini beyan ettikten birkaç ay sonra karşı tarafta yer alarak Rusya'ya saldırmıştır.

İtilaf Devletleri'nin ise Mısır taraftan, diğeri Kafkasya Cephesi'nden olmakla Türklere saldırı için iki mümkün olası saldırı versiyonu bulunmaktaydı. Mısır taraftan saldırmak için önce Süveyş kanalını ele geçirmek gerekmekteydi. Süveyş kanalından Mısıra girilecekse eğer, tüm Afrika Müslümanlarının bileştirilmesi maksadı çürümüş olacaktı. Kafkasya Cephesi'nden ilerlersek eğer hem Panislamizm'i hem de Panturanizm'i mahvetmiş olacağız. Bununla birlikte hem Kafkasya için, hem de Orta Asya, İran,

---

⁷⁵⁴Борис Романов, 2017-1917: *Корни Бесовщины и Николай II*, (Москва: ЛитРес: Самиздат, 2018), s. 32.

⁷⁵⁵РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 3845, л. 145.

⁷⁵⁶Кирилец Станислав, *Автомобили-Зенитки Первой Мировой Войны. На Передовой «Войны Моторов»*, (Москва: Яуза, 2018), s. 24.

Afganistan ve Güney Hindistan için savaşmış olacağız.⁷⁵⁷ Türkiye tarafının savaştan önceki planı şöyle değerlendirilmektedir

1. Kafkas ordusunu kullanarak Rusya'ya darbe indirmek ve Rusların Doğu Cephesini mahv etmek.
2. Silahlı İngilizleri Irak'a sokmamak.
3. Süveyş kanalı vasıtasıyla yapılan iletişim yollarını kapatmak.
4. Boğazlar'ı ve İstanbul'u en iyi savunma hattına dönüştürmek ve çevresini kapatmak.
5. Rusların Karadeniz filosuna beklenmedik darbe indirmek, çünkü Avusturya-Alman kuvvetlerine karşı gidecek olan Özel Harekât Kuvvetleri'nden tahminen üç ya da dört kolorduyu Odessa taraflara yollamak ve Almanya'nın işini kolaylaştırmak.⁷⁵⁸ Türkiye'nin Romanya Ukrayna taraflardan da Rusya'ya saldırı planı olduğu düşünülmekteydi.⁷⁵⁹ Başka bir plana göre, 3. Ordu Sarıkamış'ta Rusları mağlup etmeli, sırayla Ardahan ve Batum'dan ilerleyerek Tiflis'e kadar işgali sürdürmeliydi. Sağ kanattan ise İran Azerbaycan'ı, Culfa, Nahcivan'dan ilerleyerek Bakü, Gence ve Kuzey Kafkasya'ya kadar ilerlenmesi gerekmektedir. Planın en esas hedefi Kafkasya'nın Rus ordusunu ablukaya alarak tamamını mahvetmek olmuştur.⁷⁶⁰ Bu plan doğrultusunda, 8 Ağustos 1914'te Kafkasya Cephesi'ne iki kolordu gönderilmiştir. Kolorduların esas görevi Türkistan kadar uzayan demiryolu hattını korumak ve Hazar kenarı ticari yollara tehdit oluşturan unsurları mahvetmek olmuştur. Bunların yanında Türkistan'dan toplanan 5. Nişancı Tugayı da onlara ilaveyardım gücü olarak tayin edilmiştir.⁷⁶¹ Lakin buraya toplanan ordu ve birlikler diğer yerlerdekilere nazaran çok tecrübesiz ve eksik silahla teçhiz edilmiş olan gruplar olmuştur.⁷⁶²

---

⁷⁵⁷Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s.126.

⁷⁵⁸Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 61.

⁷⁵⁹Елисеев, *Казачи На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах*, s. 134.

⁷⁶⁰Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 63.

⁷⁶¹Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 128.

⁷⁶²Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 75.

Türkiye askerleri arasında olan Rus istihbarat üyelerinden gelen bilgilere göre; 12 Ağustos'ta Türkiye askerleri arasında bulunan ajanların Rusya'daki Tuğ Generali Gavrilov istihbarat bilgilerini Başkomutanlığa şöyle sunmuştur:

“Size bildirmem gerekiyor ki, 11 Ağustos'a kadar Türkiye'de seferberlik ilanı zamanı istenilen rakama ulaşılmamış ve istenilen kalitede asker toplanamamıştır. Alt rütbede olan askerlerin aileleri aç ve ihtiyaç içinde kaldıkları için onlar arasında moral güçlü değildir. Hatta bazı Türkiye vatandaşları açlıktan kurtulmak ve daha rahat hayat şartları bulmak için Rusya tarafına geçiyorlardı.”⁷⁶³

Aslında, bu dönemde Türkiye vatandaşlarının Rusya'ya kaçtığı sayıda insan da Rusya'dan Türkiye topraklarına gelmişlerdir.⁷⁶⁴ Bu durum Balkan Savaşları'ndan sonraki Panislâmıcı akımdan sonra artış göstermiştir.⁷⁶⁵ Diğer taratan da her bir savaşta firar ve kaçış olayları gayet olası bir durumdur ve bunu genel askerlerin moraline bağlamak doğru olmamalıdır.

Savaşın ilk günlerinde Türkiye'de Almanların galibiyetleri methedilmiş lakin Rusların mağlubiyetleri abartılarak basına yansıtılmıştır. Bu haberler o kadar çok yayılmış ve etkili olmuştur ki, Girs Kafkasya Eyaletinin Valisi Vorontsov Daşkov'a bu haberlerin doğru veya yalan olması ile ilgili bilgi almak istemiştir. 11 Ağustos'ta Vorontsov-Daşkov İstanbul'daki Rus elçisine bu bağlamda şöyle bir telgraf yollamıştır:

“Sizin bana dediğiniz İstanbul'da yaygınlaşan haberle ilgili onu demem gerekiyor ki, Kafkasya eyaletinde işlemler disiplin dahilinde yürütülmektedir, kurallara ve beklentilere uygun şekilde ilerliyoruz. İnsanların savaş alanlarından uzaklaştırılması ve asker sevkiyatı işlemleri kusursuz şekilde yönetilmektedir. Hiç bir sıkıntı ya da başarısızlık söz konusu değildir. Hatta beklediğimizden çok daha fazla cephanelik getirilmiştir. Askerlerin moralleri çok yerinde, İstisnasız olarak seferberlik çok başarılı yürütülmekte ve üst düzeyde disiplin sağlanmış durumdadır. Almanların uydurduğu kulaktan dolma laflara aldanılmasın lütfen, rahatsız olacak bir durum yoktur.”⁷⁶⁶

---

⁷⁶³АВПРИ Ф. 138, Оп.467, д. 461, л. 52.

⁷⁶⁴Нежинский - Игнатъев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 108.

⁷⁶⁵*Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов*, s. 257.

⁷⁶⁶РГВИА. Ф. 428, Оп.188, д. 991, л. 87-52.

İletinin devamında Kafkasya Cephesi`nden iki tümenin çıkarılmasından ve Avusturya ile savaşa gönderilmesinin ardından Kafkasya Eyaletinin Valisi Vorontsov hemen 2. Türkistan ordusunun Kafkasya koruma hattına getirilmesini talep etmiştir.<sup>767</sup> O dönemde daha önemli olan Batı Cephesine odaklanıldığından Kafkasya Cephesi`ne gelecek olan birliklerin ulaşımı bir az geç kalmıştır.⁷⁶⁸ Ordu beş farklı hisseye ayrılarak farklı zamanlarda gelmiş, getirilen ordunun komuta sisteminde de küçük farklılıklar olmuştur. Bu durumu disipline sokmak bir az zaman almıştır. Ordunun önemli kısmı yani, birinci kısmı Sarıkamış`ta üç takım birliğine dönüştürülmüştür. Bunlar Sarıkamış, Oltu ve Kağızman birlikleri olmuştur. Onların askeri işlemleri şu şekilde paylaşılmıştır: Sarıkamış ekibi Arasin bir kolu olan Pasinsler (Hasankale) nehri sahilinde Türkleri mağlup ederek Erzurum kalesine Doğudan ilerlemeli, Oltu ekibi ise Erzurum`a sağ taraftan destek sağlamalı, Kağızman ekibi ise Eleşkirt vadisini ve Kara-Derbent geçidini ele geçirmeliydi. Genel olarak bu takımların esas işi Türklerin Erzurum ve Beyazıt`ta mahvedilmesi olmuştur. Yani kısaca Türkleri Maverayı Kafkasya`dan çıkarmak onlara verilen en önemli görev olmuştur.<sup>769</sup> Bir başka grup ise Erivan, Maku ve Azerbaycan ekibinden oluşturulmuştur. Bu grubun esas görevi Türk ordusunun Kafkasya`dan İran`a olan yolunu kapatmak olmuştur.

“Erivan grubunun tam olarak hedefi aslında Van`a saldırarak düşmanı Beyazıt`a kadar geri çekmek olmuştur. Erivan grubunun başarılı darbeleri ile İran Azerbaycan`ına olan yol kısıtlanmış olsa da aslında Van ve Beyazıt`a kadar ilerlemek mümkün olmayacaktı. Bu nedenden dolayı, Maku ekibi Culfa`da Erivan ve Azerbaycan ekibi ile birleşmeli, Azerbaycan ekibi ise Erivan ekibinin işini kolaylaştırmalı ve en önemlisi savunma hattı oluşturmalıydı.”⁷⁷⁰

Aslında bu ekiplerin asıl görevi genel savunma hattını pekiştirmek olmuştur.

Batum`da yerleştirilen bir diğer ekibinin ana görevi cephenin sağ kanadını korumak olmuştur. Batum ve Corokhsk`ta yerleştirilen batarya Mikail kalesini korumakla

⁷⁶⁷Нежинский. - Игнатъев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 107.

⁷⁶⁸Федор Елисеев, *Казаки На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах*, s. 139.

⁷⁶⁹ Романов, *2017-1917: Корни Бесовщины и Николай II*, s. 15.

⁷⁷⁰Шацкилл, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 138.

görevlendirilmiş önemli savunma hattı olmuştur. Bir diğer grup Enzeli-Tahran yolunu koruyan savunma ekibi olmuş ve İran sınır hattını savunmakla görevlendirilmiştir. Ordunun yedek hissesi 27 bataryadan oluşmakla 27 bin asker, 24 toptan ibaret olmakla ve Tiflis`te bulunmaktaydı.<sup>771</sup> Kafkasya Cephesi`nde subayların genelini tecrübeli ve eğitilmiş askerler oluşturmaktaydı.

“Ordunun en üst komuta kademesinde Çarın şahsi süvari alayından olan İllarion İvanovich Vorontsov-Dashkov⁷⁷² durmaktaydı. Onun askeri alanda yardımcıları General Aleksandr Saharovich Mıshlevskiy, eyaletin Karargâh Reisi General Nikolay Nikolayevich Yudenich Kafkasya`daki 1. Ordunun komutanlarından General Georgiy Eduardovich Berhman olmuştur. Bölük komutanları Nikolay Nikolayevich Baratov, Feodor Grigorevich Chernoshubov ve diğerleri Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce çok iyi eğitilmiş ve büyük tecrübe sahibi komutanlar olmuşlardır.”⁷⁷³

Savaş başlamadan önce önem derecesine ve duruma göre bir cepheden askeri birlikler diğer cepheye sevk edilmiş böylece zaman zaman cephelerdeki sayı ve kalite oranı değişim göstermiştir. Bu durum savaşa katılan bütün devletler için geçerli olmuştur.⁷⁷⁴ Bundan dolayıdır ki, kaynaklar askeri güç ve yerleşke sayısında farklı sayı göstermişlerdir. Taraflar incelendiğinde, her iki devletin Kafkasya`ya topladığı askeri gücün neredeyse aynı olduğu görülmektedir. Kafkasya Cephesi`ndeki ordular hemen hemen aynı kalite ve sayıya sahip olmuşlardır. Lakin savaşı kazanmak için askeri güç tek etken olmamıştır. Bir savaşı kazanmak için birçok etkenin birlikte olması şartı çok önemli faktör olarak bilinmektedir. Anlaşılmaktadır ki, herhangi bir savaşta devletin kazanma şansı ekonomik güce, halkın savaş moraline, askeri ve komuta kurulunun işleyiş ve yeteneğine, silahların kalitesine ve modernliğine, askeri teknik araçlarına, ulaşım ve iletişime, askeri teçhizat sistemine bağlı bulunmuşlardır.

⁷⁷¹Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 134.

⁷⁷²O hem de Kafkasya Genel Valisi olmuştur.

⁷⁷³Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 135.

⁷⁷⁴*Великая Война 1914–1917 : возвращение памяти. Сборник статей и докладов*, s. 258.

BÖLÜM II: DÜNYA HARBİNDE TÜRK -RUS MÜCADELESİNİN BAŞLAMASI VE 1915 GELİŞMELERİ

2.1. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Kafkasya Cephesi

Avrupa Devletleri uzun dönemdir ki, topyekûn savaş görmemiş, böylece teknoloji ilerlemiş sanayi gelişim göstermiştir. XIX. yüzyıl boyunca tüm yapılan gelişmeler sonucunda, Londra`da ilk metro kullanıma açılmış, Paris`te Eiffel Kulesi yapılmış, insanlar dünyada neredeyse keşfedilmemiş yer bırakmamış ve en son olarak Adriyatik Okyanusu`nu ve Antarktika`yı seyahat etmişlerdir. Bu bağlamda dönemin düşünürlerine göre, savaş başlarsa herkes bir şeyler kaybedecek böylece kazanan taraf olamayacaktı.⁷⁷⁵ “Avrupa`yı patlamaya hazır hale getirmek için elli yıl harcanmış. İnfilak ettirmeye ise beş yıl yetmiştir. Rusya`nın siyasetini yönlendiren ihtiras ve idealizmin garip bir bileşimini ve bu ülkelerin sınırların ötesinde, özellikle Alman komşularının⁷⁷⁶ arasında yarattığı korkuyu incelememiz gerekmektedir ki bu ikincisi belki de nihai patlamanın en öldürücü unsuruydu.”⁷⁷⁷ Buna ilaveten, savaşın ondan az önceki olayların ve Saraybosna Suikastının sonucu olarak ortaya çıktığı herkesçe bilinen bir olay olduğu gibi bu savaşın aslı bahanesinin, Batı Devletleri tarafından Doğu toprakları için olduğu da herkesçe bilinmektedir.⁷⁷⁸ Farklı kaynaklar farklı suçlular arasalar da aslında olay Büyük Güçler`in ilgi alanlarının kesişmesinden başka bir şey olmamıştır.

---

⁷⁷⁵Лунева Юлия, *Черноморские Проливы В Англо-Российских Отношениях*, (Москва: Воениздат, 2003). s. 24; Мартиросян Давид, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*. (Саратов, 2002), s. 34.

⁷⁷⁶Birinci Dünya Savaşı daha başlamadan önce Almanya'nın Kissingen kentinde yerli geleneksel kutlamalar yapılmaktaydı. Şehirde Rusların fazla olması nedeni ile herhalde kutlamaları daha eğlenceli hale getirmek için birkaç devletin meşhur şehir modelleri içinde Rusların da Kremli bulunmuştur. Kutlama esnasında bir anda fişek kıvılcımlarından kaynaklanan hata sonucu Kremlin ateşlere bürünerek tüm seyircilerin gözü önünde yanmaya başlamış, orda bulunan Almanların bir kısmı “bakın nasılda güzel yanıyor” demeye başlamıştır. Buna tepki gösteren Ruslar Almanların niyetini anlamışlardır. Orada bulunan Ruslar “lanetlenmiş Almanlar” demeye ve “Onlar bizim İmparatorluk`umuzu yakmak istiyorlar”- diye sloganlar atmaya başlamışlardır. Aslında basit bir kaza her iki tarafın nefretini bir birinin yüzüne vurmuştur (Брусиллов, *Воспоминания*, (Москва: Воениздат, 1963), s. 54.

⁷⁷⁷ Liddel Hart, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, s. 2.

⁷⁷⁸Shaw, *The Ottoman Empire In World War I* s. 752.

Rusça kaynaklar Birinci Dünya Savaşı'nı zaman zaman "Büyük Savaş", "Dünya Savaşı" bazen de "Emperyalist Savaş" olarak nitelendirmektedir. Büyük olduğu bir gerçektir çünkü yapısı itibariyle önceki savaşlarla kıyaslanamaz geniş alan kaplayan bir savaş olmuştur. Bu savaşın bir Dünya Savaşı olduğu da bir gerçekliktir, çünkü dünyanın en büyük ve egemen devletlerinin çatışması bu savaşla gerçekleşmiştir. İlaveten savaşa çok farklı coğrafyalarda bulunan ve bir birleri ile alakası olmayan devletler de katılmıştır. Savaşa Avusturalya, Güney Afrika, Çin ve Japonya bile dahil edilmiştir.⁷⁷⁹ 1914`de neredeyse milli sermaye olmamış,⁷⁸⁰ böylece büyük ve ekonomik geliri yüksek olan alanlara sahip olanlar büyük sermayeyi de kapmışlardır. Topyekun bir savaşla kendi alanlarını daha da genişletmek veya daha verimli alanları ele geçirmek adına bu devletlerin savaşıması gerekmektedir.⁷⁸¹ Anlaşılmaktadır ki, her bir devlet ya emperyalizm ya emperyalist istekler uğruna bu savaşa katılmış ya da dahil edilmiştir. Bu bağlamda Rusça kaynaklar bu savaşı Emperyalist Savaş olarak nitelendirmişlerdir.

Öyle ki, diğer politik cinayetlerden sonuçları itibariyle farklı olan ve Avrupa'yı kökünden değiştirecek bir değişime neden olan olay Arşidüke yapılan suikast olmuştur. Bu suikast sadece dünya siyasetini kökünden etkileyerek yer küre haritasının yeniden şekillendirilmesine sebep olmuştur.⁷⁸² *"Bosna-Saray, 28 Haziran 1914, güneşli bir gün ve sabah saat 10.00 sularında Arşidük ve refikasının resmi ziyareti icra edilmekteydi. Halk, Arşidük ve eşini selamlamak üzere yollarda karşılıklı ikili saflar oluşturmuştur ancak onların arasında suikast planı içerisinde olan Bosnalı milliyetçi Sırp'larda vardı."*⁷⁸³ Olayları bu suikasta yönlendiren sebepler genel olarak, Sırp milliyetçiliği propagandası, Bosna ve Hersek'in ilhakı meselesi, Güney Sırp'ların birleşme hayali, Avusturya'nın Trializm politikası, Kara El örgütünün faaliyetleri bağlamında değerlendirilmektedir. *"Frans Ferdinand ve hanımın Bosna ziyaretinin tam da 28*

---

⁷⁷⁹ Брусиллов, *Воспоминания*, (Москва: Воениздат, 1963), s. 18.

⁷⁸⁰ Fətəliyev Məmməd, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində*, (Bakı: Bakı Universiteti, 2005), s. 9.

⁷⁸¹ Покровский, *Империалистическая Война*, s. 190.

⁷⁸² Meryem Günaydın, "Arşidük Fransuva Ferdinand Suikastı", *Akademik Bakış*, Haziran 1914, VIII/15 (Kış 2014), s. 4.

⁷⁸³ Günaydın, "Arşidük Fransuva Ferdinand Suikastı", s. 5.

Haziran⁷⁸⁴ tarihine tesadüf etmesi bu bağlamda provakatif görülmüş ve Sırp milliyetçilerinin duygularını tahrik etmiştir. Bunun bir tesadüf mü yoksa kasıtlı bir seçimi mi olduğu bilinmez ancak Arşidük'ün ziyareti için 28 Haziran 1914 gününün doğru bir zamanlama olmadığı kesindir.”⁷⁸⁵ Sembolik bir gücü olan ve Birinci Dünya Savaşı'nı başlatan Arşidük suikastı, Gavrilo Princip tetiğe bastığı anda gerçekleşmiş böylece dünya tamamen farklı bir yörünge doğrultusunda ilerlemiştir. Yani, Arşidük ve hanımına atılan bu iki kurşun kıtaları sarsmış bir savaşa dönüşmüştür.

Savaşın başlayacağı ile ilgili istihbarat bilgisi veren Rusya'nın Belgrad'a gönderilen “gizli” adı altında şifreli bir mektup şöyle yazmaktadır:

“Yemek pişirildi şimdi tatile çıkabilirim.

Küçük bir istek; Ben Neratov`a birkaç kelime yazmak istiyorum. Ondan tedavi için 28 günlük tatil istiyorum. Lakin bana dediler ki, o kendisi tatile; köye gitmiştir, ya da gidecektir. Eğer bu gerçekleşse o zaman lütfen giderayak beni tatile gönderin. Eğer bunu yapabilseniz bana geri telgrafla bilgi verin. Şimdilik burada durumlar gayet sakindir ve Paşiç`in kendisi birazdan Marienbata yollanacaktır. Kod adı: Gartvik”⁷⁸⁶

İlginçtir ki, bu mektupun Petersburğa ulaşmasına iki gün kala Sarayevo katliamı gerçekleşmiş ve mektuptan birkaç gün sonra Belgrad'a saldırı gerçekleşmiştir. Aynı anda İtilaf devletleri arasında hızlı konuşma ve tartışmalar başlanılmıştır. Bununla birlikte İttifak devletleri de gelecekte olacak bir savaşın hazırlığına başlamışlardır. Geç kaldığını anlayan Puankare Petrograd'a gelmeyi planlamış ama bunun geç olacağını anlayarak Paris'te bulunan İzvolski'yi yanına çağırarak İtilaf birliklerinin politik hattını ayrıntıları ile ona izzah etmiştir. Böylece, halkın bilmediği derinliklerde olaylar aktifleşmeye başlamıştır.⁷⁸⁷

---

⁷⁸⁴ 28 Haziran 1389'da Kosova Savaşı ile Sırp Ortçağı bitmiş ve Türk boyundurluğu başlamıştır.

⁷⁸⁵ Мартирoсян Давид, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*. (Саратов, 2002), s. 15.

⁷⁸⁶ Брюханов, *Заговор Против Мира, Кто Развязал Первую Мировую Войну*, s. 23 (Rusya İstihbarat arşivinden elde edilen belge esasında).

⁷⁸⁷ Брюханов, *Заговор Против Мира, Кто Развязал Первую Мировую Войну*, s. 24.

Benzer bakışla incelendiğinde, bu savaşa Türkiye'nin katılması ne trajik kaza ne de Avrupa merkezli bir çatışmanın dışa taşınması olmuştur.⁷⁸⁸ Çünkü bu savaş sadece bir veya iki devletin içişleri ile bağlantılı olmamıştır. Lakin Rusya'nın en büyük odak noktasının Türkiye olduğu kaçınılmaz bir gerçekliktir.

2.1.1. Dünyada Savaşın Başladığı İlk Aylarda Rusya- Türkiye Siyaseti

Rusya savaştan önce tüm plan ve stratejilerinin büyük çoğunluğunu Türkiye toprakları üzerinde kurmuştur. Petersburg'da Türkiye ile ilgili işlemler her zaman ciddi bir konu olmuştur. Paris'in Almanya'ya, Londra'nın Mısır ve Hindistan'a, Washington'un da Meksika ve Güney Amerika'ya gösterdiği ilginin benzerini üstelik sınırsız istihbarat bütçesiyle Rusya Türkiye için yapmaktaydı. Krivoşeyn ve Sazanov'un daha Türkiye savaşa girmeden İstanbul'a iddiaları Fransız ve İngiliz diplomatları şaşırtmış ve kaygılandırmış olabilirdi lakin bunun sebebi geçmiş gelişmeleri dikkatle izlememelerinden doğmaktaydı. Rus liderler için Boğazlar kadar önemli bir konu yoktu. Rusya açısından 1914 savaşı sonuçta Türkiye ile ilgili olmalıydı.⁷⁸⁹ Bunu savaş patlak verdiğinde herkesin Sırbistan'a odaklandığı dönemde Rusya'nın Türkiye odaklı planlar yapması ile anlamak mümkündür.

İngiltere Rusya'nın Türkiye konusunda tedirgin olduğunu anlamış ve hemen Rusya'ya eğer Türkiye tarafından herhangi saldırıya uğrarsa İngiltere Hükümetinin Ruslara yardım edeceğinin sözünü vermiştir.⁷⁹⁰ 28 Ağustos'ta Grey Benkendorf a bu bağlamda şöyle bir mektup yazmıştır: "*Beni Türkiye'deki durumlar çok rahatsız ediyor. Artık savaşın ilan edilmesi için elimizde bir sürü sebep vardır. Hükümet üyeleri olayların patlama anını beklemektedir. Herkes Türkiye'den savaş açıklamasını bekliyor.*"⁷⁹¹ Grey çok iyi

---

⁷⁸⁸Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük Dövlətlər Birinci Dünya Mühəribəsi Ərəfəsində və İllərində*, s. 12.

⁷⁸⁹Белоусова Л.С., Манькина А.С., *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*. (Москва: Издательство Московского университета, 2014), s. 22.

⁷⁹⁰ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 18.

⁷⁹¹ Брусилов, *Воспоминания*, s. 24.

bilmekteydi ki, Almanya Türkiye'yi savaşa sokmaya ikna edecektir. Bu nedenden dolayı Grey olayları hızlandırmama ve kendi akışına bırakma taraftarı olmuştur.

Zamanla Çarlık Rusya da bu durumu çok iyi anlamakta ve Türkiye ile savaşa başlamamak için zaman kazanmaktaydı.⁷⁹² İlk kez Karadeniz'e çıktığında 27 Ağustos'ta hükümet filoya Goben ve Breslav'ı takip etmemeyi ve Boğazlar'ı mayınlamamayı bile emretmiştir. Türkiye ile yaşanabilecek herhangi çatışma istenmedik savaşa neden olabilirdi. Çünkü Fransa-Rusya filosu Almanya-Avusturya filosuna galib gelmeden Türkiye ile savaşmak mağlubiyetle sonuçlanabilirdi.⁷⁹³ Aslında, İtilaf birlikleri şimdilik Türkiye'yi passif hale getirmeyi düşünmüşlerdir. Lakin Souchoun'un Amiral olduğu geminin Türkiye sınırından geçmesi ve Kafkasya taraflarına kadar ilerlemesi Türkiye'nin İttifak üyeleri arasında savaşacağına hiçbir şüphenin kalmadığının göstergesi olmuştur. Böylece, 15 Eylül 1914 tarihinde Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer alması hiçkimsede şaşkınlık uyandırmamıştır. Bu olaydan az sonra İngiliz Amiral Limpus Türkiye'yi terk etmiştir. Devamında, Türkiye tüm kapitulasyonların feshini ilan etmiş,⁷⁹⁴ böylece ekonomik bağımsızlığa sahip olmuştur.

Lakin ekonomik gücü ellerine geçiren Almanlar Türkiye hükümetine baskı uygulayarak savaşa girmeyi hızlandırmaya çalışmıştır.⁷⁹⁵ Türkiye hükümeti baskı sonucu 17 Eylül'de Karadeniz'e filo çıkarılması ile alakalı karar kabul etse de beklenmedik bir şekilde⁷⁹⁶ karar geri alınmış ve filolar geri çekilmiştir.⁷⁹⁷ Bu zaman Souchuon ve Sadrazam görüşmeleri esnasında Souchuon, filoların Bulgaristan ve Romanya'ya baskı uygulamak için denizlere çıkartılmasını istemiştir. Türk filolarının denizlere çıkartılması ile en azından Türklerin savaşa katıldığının ve Karadeniz'de Rus egemenliğinin sıkıştırıldığının

---

⁷⁹² Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük Dövlətlər Birinci Dünya Müharibəsi Ərəfəsində Və İllərində*, s. 14.

⁷⁹³ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 313.

⁷⁹⁴ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 315.

⁷⁹⁵ Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 125.

⁷⁹⁶ О zaman Meclis filonun Boğazlar'dan denizlere çıkarılması kararını almıştır. Lakin bunu hemen uygulamaya koymayan Alman komutanlar ve temsilciler hemen baskıya başlamışlardır (Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan Və Böyük Dövlətlər Birinci Dünya Müharibəsi Ərəfəsində və İllərində*, s. 25).

⁷⁹⁷ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 22.

izlenimini vermeye çalışan Almanya bir türlü istediğine ulaşamamıştır.⁷⁹⁸ Türkiye'nin passif tavrını kırmak için Wangenheim Amiral Souchuon'a 20 Eylül'de filoyu keşif denetimine çıkarmayı teklif etmiştir. İlaveten, Souchuon'a şöyle bir mektup yazmıştır: *“Türkiye’de bulunan Alman filo ve komutanların Türk komutanlarına tabi olduğu bir gerçekliktir ama onların Almanya mahsus oldukları unutulmamalı en önemli işin Almanya’nın gereksinimlerini yerine getirmek olduğu bilmelidir.”*⁷⁹⁹ Bu hususta Pavalıçini`de Wangenheim`in tarafında olmuştur.⁸⁰⁰ Savaş başladığı ilk günlerde herkes Almanya ittifakına odaklı olduğu anda Petersburg’da Türkiye toprakları ve İran konusu önemli müzakere konularından olmuştur. Herkesin kendi haliyle ilgilendiği ve olayların daha Avrupa’dan dışarı sıçramadığı dönemde Rusların kafasında Türkiye hayalinin döndüğü Rus Dışişleri Bakanı’nın 30 Temmuz’da Londra Sefiri Benkendorf’a mektubundan şöyle anlaşılmaktadır:

*“Mevcut krizde Türkiye’nin İngiltere’de kendisi için inşa edilmekte olan “Rio de Janerio” (Sultan Osman-ı Evvel) ve “Reshadieh” (Reşadiye) adlı iki dretnotu almaması son derece önemli bir meseledir. Bu gemilerin yapımı öylesine ilerlemiş bir durumda ki, Türkiye’ye ilkinin birkaç hafta, ikincisinin de birkaç ay içinde gönderilmesi mümkündür. Lütfen, İngiliz hükümetinin bizim için bu sorunun ağırlıklı önemini kavramasını sağlayın ve bu gemilerin mutlak İngiltere’de tutulması için onları gayretle sıkıştırın.”*⁸⁰¹

Aslında Rusya’nın endişesini anlamak gayet mümkündür, çünkü o gemiler Karadeniz’de Rusya ile savaşa sokulacakları çok açıktı.

Zaten Rusların bu kadar çok tedirgin olmalarına gerek kalmadan Churchill o iki dretnota el koymuştur.⁸⁰² Ruslar savaş başladığı andan itibaren Boğazlardan gemi geçiremeyeceğini bildiklerinden onların tedirginliği gayet anlayışla karşılanmıştır. Eğer Ruslar filolarını yeterince geliştiremeden bu gemiler Türkiye’nin filosuna katılsaydı, Türklerin Karadeniz’de Rus sahillerini bombalayacağı gün gibi açıktı. Lakin Churchill’in

---

⁷⁹⁸Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 316.

⁷⁹⁹ РГВИА. Ф. 2168, Оп.1, д. 487, л. 74-78.

⁸⁰⁰Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 317.

⁸⁰¹ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya’nın Rolü*, s. 129.

⁸⁰² Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 126.

fevri davranışı ve kararları ile Ruslar Almanya'ya karşı seferberlik ilan ettiği anda İngilizler de bu gemilere el koymuşlardı.⁸⁰³ Daha savaş başlamadan Türkiye ile Rusya arasında gerginliğin yeteri kadar yükseldiği anlaşılmaktaydı. Rusların tedirgin olmalarına sebebiyet veren başka bir husus savaştan birkaç ay önce Boğazlarda bir sıra sıkıntıların yaşanması olmuştur. Rusya'nın Kafkasya seferberliğine karşı tepki olarak, Enver Paşa 2 Ağustos 1914'te genel seferberlik ilan etmiş ve ertesi gün Çanakkale Boğazı'nın Güney'inin ve İstanbul Boğazı'nın Kuzey'inin derhal kapatılıp mayınlanması gerektiği emrini vermiştir. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında "dost gemiler" için küçük bir geçit açık bırakılırken, Enver Paşa 4 Ağustos'ta Rusya'yı Karadeniz ve Boğazların her türlü Rus gemisine tamamen kapatılması konusunda uyarmıştır. Ciddi olduğunu göstermek adına Enver Paşa "yağ ve gıda ürünleri dahil olmak üzere Türkiye limanlarında bekleyen yabancı, en başta da Rus ticari mallarına el konulması gerektiği emrini vermiştir."⁸⁰⁴

Bu dönemde Kuzey Denizi'ni buz tuttuğundan Çarlık Rusya ticari mallarını Boğazlardan geçirmek zorunda kalmıştır. Türkiye de Boğazları kapatınca Rusya'da ürün fiyatları oldukça yüksek oranda artış göstermiştir.⁸⁰⁵ Ruslar Türkiye'ye misilleme yaparak, Karadeniz limanlarından Türk uyrukluları alıkoymakla, sadece Batum'da 1000'i aşkın kişiyi tutuklamıştır.⁸⁰⁶ Anlaşılmaktadır ki, Ruslar gemiler Boğazlardan geçtiği andan itibaren Türkiye ile sıkı entrika haline girmişlerdir.

2.1.2. Karadeniz Vakası

İki devlet arasında karşılıklı daha ısınmadan güçlü istihbarata sahip olduğu düşünülen Rusya Türkiye üzerinde bunu daha da geliştirmeyi başarmıştır. Türkiye'deki Rusya'ya mahsus ajanlar her zamanki gibi diğer devletlerle kıyasla çok daha iyi iş çıkarmışlardır.⁸⁰⁷ Böylece, her diplomatik ve askeri gidişattan eksiksiz haber alan Rusya, Türkiye'yi bir an bile gözünden kenara koymamıştır.

---

⁸⁰³ Брусилов, *Воспоминания*, s. 34.

⁸⁰⁴ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 19.

⁸⁰⁵ Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan Və Böyük Dövlətlər Birinci Dünya Müharibəsi Ərəfəsində Və İllərində*, s. 28.

⁸⁰⁶ Белоусова, Манькина, *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 41.

⁸⁰⁷ Юджин, *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке 1914–1920*

İstihbarat bilgilerine göre, Alman hükümetinin temsilcisi Amiral Souchoun Çanakkale Boğazına geldiği andan⁸⁰⁸ işlemleri aktif hale getirmeye başlamıştır. Filonun Souchoun'un yönetimine verilmesi hakkında karar, Cemal Paşa tarafından 23 Ekim'de uygulanmıştır.⁸⁰⁹ Alman komutanın Karadeniz filosuna gelmesi ile Karadeniz'den her an beklenmedik saldırı gerçekleşmesi olası bir durum olmuş ve bunun Ruslar da farkına varmışlardır.⁸¹⁰

Türkiye filosunun yönetimini eline alan Souchoun'un planına göre; Ruslara en beklenmedik anda saldırmak gerekmektedir. Alman –Türk birlikleri filosu ani saldırı yaparak Ruslara beklenmedik büyük darbe indirebilirlerdi.⁸¹¹ Bu tarz planlama Enver Paşa'nın da istekleri ile bire bir örtüşmekteydi.⁸¹² 23 Ekim'de Souchoun'a şöyle bir emir verilmiştir: “*Türk filosunun Karadeniz'de egemenliği kendi eline alması gerekmektedir. Rus filosunu nerede bulursanız savaş ilan etmeden saldırın ve tahrip edin.*”⁸¹³ Lakin Alman Amiralisi bir az daha beklemenin Berlin'den emir geldikten sonra harekete geçmenin doğru olduğunu söylemiştir.⁸¹⁴ Souchoun Türkiye'yi İtilaf devletlerine karşı koymak için Ege denizine birkaç küçük gemi çıkarmayı planlamıştır. Lakin, İngiltere'den ikaz alan bu gemiler Marmara Denizi'ne geri dönmek zorunda kalmışlardır.⁸¹⁵ Almanlar Türkleri Avrupa güçlerine karşı koyamayınca, Rusya'ya karşı savaşa girmesini sağlamaya çalışmışlardır. Türklerin Ruslara karşı savaşa girme isteği büyük olmasına rağmen Alman baskısına karşı tam bir ay mücadele vermişlerdir.⁸¹⁶ İlâveten, Türkiye hemen savaşa

---

⁸⁰⁸ Souchoun'un İstanbul'a gelişi sırasında İngiliz Deniz Bakanlığı ziyaretin amacını ya da üstlendiği görevin siyasal önemini bilmezken, Ruslar nereye niçin gittiğini eksiksiz bilmişlerdir Şöyle ki, Girs tam olarak nasıl olduğu bilinmese de Kayserin emri ile Türkiye filosunda Souchoun'un Koramiral olarak faaliyete başladığını bilmiştir. Hatta Girs telgrafta: “*Türkiye savaşa girmeye hazır ama bunu hangi şartlar altında yapacağından emin değildir*” yazmıştır. (Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 128).

⁸⁰⁹Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük Dövlətlər Birinci Dünya Müharibəsi Ərəfəsində Və İllərində*, s. 53.

⁸¹⁰ Брусилов, *Воспоминания*, s. 35.

⁸¹¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 117.

⁸¹² Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 129.

⁸¹³ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 25.

⁸¹⁴Лорей Герман, *Операции Германо-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.* (Москва: предисл. И. Лудри ; 1937), s. 28.

⁸¹⁵ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 79.

⁸¹⁶Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 320.

girmek için Almanya`dan para yardımı da istemiştir.<sup>817</sup> Bu isteğe karşılık “10 Ekim`de Almanya ve Avusturya Büyükelçileri Türkiye temsilcileri ile antlaşma yapmışlardır. Antlaşmaya göre, eğer Türkiye en kısa zamanda savaşa katılacak olsa Almanya Türkiye`ye 650 milyon lire para yardımında bulunacaktır.”<sup>818</sup> Buna ek olarak, “21 Ekim`de İstanbul`a altın yardımı da yapılacaktı lakin bir şartla, yarınki gün Türkiye Karadeniz`e filosunu salacaktır.”⁸¹⁹ Bu esnada, Wangenheim Sadrazamı inandırmaya çalışmıştır ki, eğer Türkiye Karadeniz`de gücü ele geçirecek olsa o zaman Bulgaristan ve Romanya kolaylıkla Rusya`ya karşı mevki alacaktır.⁸²⁰ 22 Ekim`de baskı daha da yoğunlaşmaya başlamıştır. İtalya Türkiye`ye, eğer hızlı bir şekilde savaşa katılmayacak ve tarafsız kalacaksa çok daha büyük darbe alacağı ile alakalı tehditler yağdırmıştır. Bu baskıya cevap olarak Talat ve Halim Paşa Türkiye`nin savaşa katılacağı kesin olduğunu bildirmişlerdir. Enver Paşa çok tez zamanda Karadeniz filosunun savaşa katılacağına sözünü vermiştir.<sup>821</sup> Aynı gün Enver Paşa Souchuon`a şöyle bir emir vermiştir: “Türk filosu Karadeniz`de egemenliği ele geçirmek zorundadır. Nerede olursa olsun herhangi bir Rus filosu bulun ve savaş ilan etmeden saldırın.”⁸²² Bu emri alan Souchoun hemen emri yerine getirmek istese de komutun yasal yollarla iletilmediğini anlamış ve saldırı suçunun kendi üzerinde kalacağını düşünmüştür.⁸²³ Bu durumu anlayan Harbiye Nazırı, Sultan`ın kendisinden emr geldiğini şöyle açıklamıştır: “Tüm ordu ve filo Sultan`ın emrine amadedir ve Amiral Sultan`ın emrlerine uyarak karar vermektedir. Bunun için Amiral istediği kararı verme hakkına sahiptir.”⁸²⁴

Böylece, dünyada topyekun bir savaş döndüğü sırada Türkiye`nin savaşa hemen girmemesinden dolayı, Rusya Kafkasya Cephesi`ndeki birlikleri Avrupa`ya sevk etmiş, Kafkasya Cephesi`ne yeteri kuvvet bırakamamışlardır. Bunu fırsat bilen Türkiye,

---

⁸¹⁷ *История Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 148.

⁸¹⁸ Брусилов, *Воспоминания*, s. 45.

⁸¹⁹ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 26.

⁸²⁰ *История Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 152.

⁸²¹ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 321.

⁸²² *История Первой Мировой Войны 1914-1918*, s.103.

⁸²³ Брусилов, *Воспоминания*, s. 48.

⁸²⁴ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 322.

başlarda Gürcistan ve Bakü hattına saldırıyı planlamıştır.⁸²⁵ 27 Ekimde, Alman- Türk filo birlikleri tam hazırlıklı ve emre amade duruma getirilerek Boğazlardan açık denizlere, savaşa girmek için çıkarılmışlardı. Aynı gün Souchuon Goben’de gemi mürettebatı ve komutanlarla toplantı yapmıştır. O askeri harekâtın esas noktalarını ve maksadını komuta heyetine açıklamıştır.⁸²⁶ Toplantıda konuşmada Rus filolarının gücü ve buna nasıl karşılık verilmesi meselesi de tartışılmıştır.⁸²⁷

Souchuon’un gemideki toplantısında özellikle dikkat çekmek istediği nokta Rusların bu savaşa ve saldırıya hızla hazırlandıklarıyla ilgili olmuştur. Souchuon’un toplantısı aslında bir provokasyon olmuştur, çünkü bu güne kadar Ruslar tarafından hiç bir saldırı daha olmamıştır. Hala Rus diplomatları İstanbul hükümetini tarafsızlığını korumaya davet etmişlerdir.⁸²⁸

Souchoun’a göre, savaşa ve saldırıya enerjik başlayarak ilk saldırıda Rus filosunu mağlup etmek gerekmektedir. Devamında, mağlup edilen Rus filosu yağma edilerek gerekli teknik aletler onlardan alınmalı, imkan el verdikçe askeri operasyonlar için önemli noktalara el konulmalıydı. İlâveten, denizlerdeki ticari Rus gemilerine de el konulmalı ama denizdeki tarafsız devletlerin gemilerine dokunulmamalıydı. Saldırı ani ve aynı anda birkaç noktadan yapılmalıydı. Son saldırı planına göre: “*Sevastopol’dan sancaktar gemi “Goben”, mayın tarayıcı “Nilüfer” ve 2 mayın tarayıcı; Kercensk ve Novorosisk’ten “Breslav” ve “Berk”; Kırımın Güney sahillerinden “Hamidiye”; Odessa’dan 2 mayın tarayıcı ve “Samsun”; Sevastopol Varna hattı için ise “Peyk” görevlendirilmiştir.*”⁸²⁹ Saldırı planının ardından yapılan konuşmada, bu işte disiplini sağlamak ve saldırı bittikten sonra disipline şekilde gemilerin Boğazlara getirilmesi gerekmektedir.⁸³⁰ Saldırı anında Alman-Türk filosunun içeriği şöyle olmuştur:

---

⁸²⁵ Нежинский - Игнатъев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 306-307.

⁸²⁶ Лорей, *Операции Германно-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.* s. 28.

⁸²⁷ Брусилов, *Воспоминания*, s. 57.

⁸²⁸ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 29.

⁸²⁹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 121.

⁸³⁰ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 30.

“ağır kruvazör “Yavuz Sultan Selim”(Goben), hafif kruvazör “Midilli”(Breslav), ağır gemi “Hayreddin –Barbaros”, “Turgut Reis”, hafif kruvazör “Hamidiyye”, mayın tarama kruvazörü “Berk”, “Peyk”, mayın taşıyan eskadron “Hayret”, “Yadigâr”, “Numune”, “Muavenet”, “Taşör”, “Yarhisar”, “Samsun”, “Nilüfer” olmakla ağır gemilerde genel olarak iki komutan bulunmaktaydı. Onlardan biri Alman, diğeri Türk asıllı subay olmuş, diğer alt düzey komutanlar ise çoğunlukla Alman olmuştur.”⁸³¹

Aynı tarihte Rusların Karadeniz filosunun içeriği ise şöyle olmuştur: “Karadeniz’de 5 ağır (İoann Zlatorus, Evstafın, Panteleymon, Rostislav, Tri Svyatiltelya), iki kruvazör (Kagul, Pamyat Merkurya), 9 yeni ve 17 eski mayın tarama gemisi bulunmaktaydı. Rusların gemi mürettebatı Türk Alman komutası ile kıyaslandığında çok da farklı olmayan hazırlıklı ve tam teçhizatlı teknik aletlere sahip olmuştur.”⁸³² Rus gemileri mürettebat ve kalite açısından Türk filosundan geri kalmasa da⁸³³ Türk donanmasına yeni getirilen Goben ve Breslav’ın top mermisinin gücü ve netliği Rus ordusunda bulunmayacak kadar iyi kalitede olmuştur. Savaşın birinci döneminde yani, 1914 Ağustos ve Ekim’inde Rusya’nın askeri ve siyasi temsilcileri Rusya Karadeniz filosunun daha savaşa hazır olmadığını bildirmektelerdi.⁸³⁴ Ruslar özellikle, Boğazlar’da yapılacak olan operasyonlar için yeteri kadar güçlü filolarının olmadığını anlamışlardır. 1914’te Karadeniz’de gücün Türkiye’de olduğu anlaşılmaktadır.

Saldırı sırasında Alman-Türk filosu birlikte hareket ederek Rus filosuna darbe indirmek için radiotelgraf sistemini kullanmışlardır. Bu yöntemle hem Amiral gemisi hem de diğer gemilerle çok rahat iletişim kurmak mümkün olmuştur.⁸³⁵ Hızlı ve düzenli hareket eden Alman-Türk filo birliklerine 27 Ekim saat 15:45’de saldırı emri verilmiş ve Alman-Türk

⁸³¹Лорей, *Операции Германо-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.*, s. 28.

⁸³²Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 118.

⁸³³ Rus ordusu yeni çıktığı ve büyük tecrübe kazandığı Rus-Japon savaşından sonra bir hayli yükselmiş ve hızla yenilenmiştir. Rus gemileri ve gemi topçuları zengin teknik yenilikleri hızla askeri sisteme oturtmaya çalışmış, taktik gidişatları da bu teknik teçhizatın güç ve gereksinimlerine göre hızla değiştirilmiştir. Lakin hazırlık işlemleri hala bitmemiştir. Savaşın başladığı ve yüksek tempoya ulaştığı yıllarda bile bazı gemi ve savaş teknolojileri daha fabrikalarda hazırlık arifesinde olmuştur. Filonun merkezi komuta sistemi disiplinle kurgulanamamış komutanların kararlar verme yetkisi kısıtlamıştır. En büyük sorun ise yeni yapılan gemilerin hala taslak halinde kalması olmuştur. Onların hazırlıkları en erken 1915-1918’te bitebileceği belirtilmiştir. (Юджин, *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке 1914–1920*, s. 53).

⁸³⁴Брусиллов, *Воспоминания*, s. 62.

⁸³⁵ Aliyev, *Türkiye Birinci Dünya Mühâribesi Dövründe*, s. 187.

filoları Sevastopol, Odessa, Novorossisk, Feodosiyo`da Ruslarla saldırma kararı almışlardır. Tam olarak, 29 Ekim`de⁸³⁶ Rusya`nın Karadeniz sahillerine beklenmedik saldırı gerçekleştireceklerdi.<sup>837</sup> 29 Ekim`de neredeyse tüm Türkiye –Alman ittifakı filosu kendi mevkiinde durmuş ve ateşe hazır hale gelmişlerdir. Diğerlerinden daha aktif olan Goben sabah altıda Sevastopl`u bombalamaya başlamış, mayın tarama gemisi “Leytenant Puşin”e büyük zarar vermiş ve Prut`u batırmıştır. Odessa`da ise top taşıyıcı Lonca batırılmıştır. Aynı gün akşamı 18:00 da Breslav Kerenkesiy`in mayınlı bölgelerine yaklaşmıştır. Burada da Rusların Yalta ve Kazbek adlı gemilerine büyük hasar verilmiştir. Saat 18:30 da Hamidiye, Feodosiya`yı vurmuş, şehirde büyük yangın çıkartmıştır.<sup>838</sup> Türk filosunun aynı anda Rusların birçok farklı yerlerine saldırması<sup>839</sup> Ruslar için beklenmedik ani darbe oluşmuştur. Rus Generali Eberhart`ın emrine dikkat etmeyen tüm Karadeniz filosu denize açılmış, lakin bu eylem bir işe yaramamıştır. 1 Kasım`da gemiler Sevastopol`a geri gelmişlerdir.⁸⁴⁰ 31 Ekim`de ise Alman-Türk filo birlikleri artık Boğazlara geri dönmüştür.<sup>841</sup> Anlaşılan Rus filosu Alman – Türk filo birliklerini yakalayamamışlardır. Goeben`in Sevastopol`u bombalaması o günlerde belki de o kadar da büyük olay olmamıştır. Lakin bu bombalama, sonraki olayları etkilemesi açısından tarihte çok mühim iz bırakmıştır.

Karadeniz`de askeri operasyonlar başladığında Birinci Dünya Savaşı artık üç aydır ki, devam etmekteydi. Aslında Karadeniz`de olayların ısınması Goeben ve Breslav`ın Boğazlar`ı geçmesinden sonra başlamıştır.

“Türk filosunun 29 Ekim`de Odessa ve Sevastopol saldırısı genel saldırının sadece bir kısmı olmuştur. Karadeniz`in Kuzey Batı`dan tehlike oluşturacak sahili Odessa olmuştur. Aslında savaş başlamadan az önce Rusya`nın Karadeniz filosunun büyük kısmı Odessa`ya yerleştirilmiştir. Hatta bu nedenden dolayı Odessa`nın ekonomik

---

⁸³⁶İlginçtir ki, Girs 25 Ekim Pazar günü iletği son bir mesajında, Souchoun Perşembe`ye denk gelen 29 Ekim`de İstanbul Boğazından yola çıkacağını bildiren muhbirinin tahminini aktarmıştır. (McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü*, s. 78).

⁸³⁷ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 323.

⁸³⁸Брусиллов, *Воспоминания*, s. 85.

⁸³⁹Toplamda 308 mermi atılmıştır. (McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü*, s. 79).

⁸⁴⁰Хвостов, *История Дипломатии*, s. 236.

⁸⁴¹Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 122.

*durumu iyice yükselmiştir. Türkiye'nin Odessa'yı bombalaması çok akıllıca bir hamle olmuştur.*⁸⁴²

Rusya ordusunun en çok filo gücünün yerleştiği bölgede karğaşa oluşturmak ve hatta mümkünse birkaç gemiyi tahrip etmek akıllıca hazırlanılmış bir taktik olmuştur.

Bu tarihlerde Odessa'da iki büyük ateşleyici gemi “Beshtay” ve “Dunay” bunlara ilave yardımcı gemi ise Sinop bulunmaktaydı. Bu gemilere birlikte Rusların Donech ve Kubanech⁸⁴³ gemileri de Karadeniz`de yüzmekteydi. Bu dört geminin teknik göstergeleri neredeyse bir birine çok yakın olmuştur.⁸⁴⁴ Ticari gemilerin refagati ve koruması görevini taşıyan bu gemiler artık savaşa katılmak için hazır hale getirilmişlerdir. Gemilerin savaşa hazırlığı için ilk olarak onların gece hareket etme özellikleri yenilenmeye başlanılmıştır. Buna ilave olarak onların sahile yan almadan daha fazla suda zaman geçirmesini sağlamak adına bazı teknik ilaveler de yapılmıştır.⁸⁴⁵ Çarlık Rusya Karadeniz filosunda yenilenmeler yaptığı sırada Alman –Türk filo birlikleri sahillere yapılan taaruzu zaman zaman devam ettirmişlerdir.

30 Ekim`de Saatler 2:30`u gösterdiğinde nöbetçi kule denizin uzak bir köşesinde anlaşılmayan ateş gördüğünü belirtmiş ve bu ateş uzun zaman yerini değiştirmemiştir. Hemen merkeze haber veren nöbetçi kule bunun Odessa sahillerinden çıkan iki gemi olduğunu ve ateşin muhtemelen bu gemilerin birinden kaynaklandığını bildirmiştir. Odessa gemilerindeki haber merkezi bozuk olduğundan Odessa birlikleri tehlike ile alakalı bilgiyi zamanında merkeze ulaştıramamışlardır.⁸⁴⁶ Bir saat sonra ise Dunay gemisine Gayret mayıntarama gemisinden torpido atılmıştır. Patlama sesini duyan diğer gemi komutanları hemen harekete geçmiş ve sahilde zarar gören insanları kurtarmaya çalışmışlardır.⁸⁴⁷ Aniden Kuban gemisi ateş altında kalmıştır. Bu gemiye toplamda 10-12

---

⁸⁴²Хвостов, *История Дипломатии*, s. 285.

⁸⁴³ Savaştan önce bu gemiler genelde ticari gemileri refagat etmekteydi. (Новиков, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, s. 18).

⁸⁴⁴Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 31.

⁸⁴⁵Новиков, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, s. 18-19.

⁸⁴⁶Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 86.

⁸⁴⁷Брусиллов, *Воспоминания*, s. 89.

mermi atılmıştır. Aynı anda “Beshtay”a yapılan saldırı sonucu gemi heyeti 2 ölü 3 yaralı vermiştir.⁸⁴⁸ Birkaç gemi tahrip edildikten hemen sonra sahildeki petrol konteynerleri ateşe verilmiş, birkaç mermi daha attıktan sonra hemen geri çekilen Alman –Türk filo birlikleri gözden kaybolmuşlardır. Bu saldırı zamanı, Odessa`da iletişim sıkıntısı yaşandığından ve savunma zamanı yeteri kadar hızlı hareket edilemediğinden kayıp beklenenden fazla olmuştur.<sup>849</sup> 7 Kasım`da Breslav Poti limanına yaklaşmış ve birkaç mermiyi de oraya atmıştır. Lakin bu mermiler çok büyük tahriplere sebep olmamıştır.⁸⁵⁰ Breslav`ın Poti`yi bombalamakta maksatı maddi zarardan ziyade psikolojik darbe vurmaktır.⁸⁵¹ 10 Aralık`ta ise Goeben`in Batum limanına saldırısı kaynağa şöyle yansımıştır:

“13:05`de nöbetçi kule Shumi yönünde ilerleyen gemi tesbit ettiklerini bildirmiş, 15 dakika sonra bunun Goeben olduğu kesinleşmiştir. Aniden Goeben yönünü değiştirmiş ve Batum yönünde istikamet almıştır. Bu zaman Goeben`in yanında daha küçük boyutta bir geminin olduğu da tesbit edilmiştir. Bu mayın gemisi Berk-i- Satvet`i ve Batum sahillerine mayın yerleştirmek maksatlı yaklaşmıştır.”⁸⁵²

Saat 13:39`da limana ateş açılmış, sahile önceden yerleştirilen Rus Kafkasya ordusu hemen harekete geçmiştir. Karşı saldırıyı gören Goeben son olarak birkaç mermiyi limana atarak sahilden uzaklaşmıştır.⁸⁵³ Batum sahiline toplamda 15 mermi atılmıştır. Mermiler sahile sağ gövdedeki dört toptan yönlendirilmiştir. Goben mayınlara takılmamak için uzaktan ateş açmış, gemi tüm bombalama eylemini 13:48`de bitirmiş ve denizin uzak köşesine çekilmiştir.⁸⁵⁴

---

⁸⁴⁸Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan Və Böyük Dövlətlər Birinci Dünya Müharibəsi Ərəfəsində Və İllərində*, s. 65.

⁸⁴⁹Новиков, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, s. 20.

⁸⁵⁰Миллер, *Очерки Новейшей Истории Турции*, s. 154.

⁸⁵¹*Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.*, s. 365.

⁸⁵²Брусиллов, *Воспоминания*, s. 92.

⁸⁵³Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 32.

⁸⁵⁴Новиков, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, s. 80-81.

2.1.2.1. Vaka Sonrası Durum

Türkiye'nin savaşa girmesi, Boğazlarla ilgili Rus planlarının gerçekleşmesi için çok mühim etken olmuştur.⁸⁵⁵ Bucenen'in de dediği gibi: “*Biz artık Boğazlarla ilgili planları gerçekleştirme fırsatı elde etmiş olduk.*”⁸⁵⁶ Lakin, Türkiye'nin Ruslara bu saldırısı Çarlık sarayında askeri politikayı kökünden etkilemiştir. Türkiye'nin bu saldırısı Ruslar için hiçte uygun olmayan bir dönemde başlamıştır. Çünkü Kafkasya tarafından saldırı olmayacağından emin olan Rus Genelkurmaylığı ordunun büyük bir kısmını Avrupa cephesine göndermiştir. Geriye kalan çok küçük bir grup 100 batarya, 143 süvari birliği ve 300 top Türkiye'nin herhangi saldırısına karşı buraya önceden yerleştirilmiştir. Lakin bu güçler yeteri nitelikte ve nicelikte olmamışlardır. Aslında, bu birlikler tam olarak Türklere karşı değil, İran ve Güney Azerbayacan'a saldırı için hazırlanılmış kuvvetler olmuştur.⁸⁵⁷ Rusya bu saldırılardan sonra filo ve sahil savunmasının eksikliklerini anlamış, Novorossisk (30 Mart) ve Rize (7 Nisan) sahiline yakın yerlere özel kuvvetler yerleştirmeye başlamıştır.⁸⁵⁸ Rus ordusundaki filolar iki kısma ayrılmış her bir filo birliği iki dretnot, iki kruvazör ve altı mayıntarama gemisinden oluşturulmuştur.⁸⁵⁹ Sahile yerleştirilen ve savunma niteliği taşıyan gemiler Prut, Elmaz, Aleksandr I, Nikolay I (son ikisi uçak taşıma kapasitesine sahiplerdi)⁸⁶⁰ ve tüm mayıntarama gemileri tam hazır duruma getirilmiştir.⁸⁶¹

Alman- Türk filosunun Rusya sahillerini vurması haberi anında dünyaya yayılmıştır. Bu olayla ilgili II. Nikolay'a şöyle bir mektup gönderilmiştir:

---

⁸⁵⁵Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan Və Böyük Dövlətlər Birinci Dünya Mühəribəsi Ərəfəsində Və İllərində*, s. 69.

⁸⁵⁶ Нежинский. - Игнатъев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 311.

⁸⁵⁷Нежинский. - Игнатъев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 312-313.

⁸⁵⁸Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan Və Böyük Dövlətlər Birinci Dünya Mühəribəsi Ərəfəsində Və İllərində*, s. 72.

⁸⁵⁹Брусиллов, *Воспоминания*, s. 65.

⁸⁶⁰ Новиков, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, s. 125.

⁸⁶¹Серге`de uçakları saldırıya sokmak için bu gemiler Türkiye'nin Karadeniz sahillerine yaklaşılar da uçak kullanımı bu savaşa pek yaygınlaşmamıştır. Çünkü bunun için hava durumunun elverişli olması gerekmektedir ki, kış döneminde Karadenizde hava durumu uçakların kalkması için pek müsait olmamaktaydı (Новиков, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, s. 124).

“29`unda sıkı sis halinde olan Sevastopol sahillerine yaklaşan Goben karaya bomba attı. Bu ateşe karşılık vermek için yakınlıkta olan gemiler de karşı tarafa ateş açtular. Saldırı sonucu çok büyük kayıplar olmasa da Prut komuta mürettebatı ile birlikte batırılmıştır. Bizim 4 mayın tarama gemimiz Goben`in peşinden gitmiş lakin karşı saldırı sonucu mağlup edilerek geri gelmişlerdir. Leytenant Puşin gemisi tahrip olmuş ama diğer mayın tarayıcılar sağlam şekilde geri dönmeyi becermişler. Bombalama ve saldırı tahminen 25 dakika sürmüştür. Mermilerden biri 16№`lu batarya generali Hrulyev in bölüğüne denk gelmiştir. 6 ölü, 12 yaralımız bulunmaktadır. Bir tane 254 mm kalibrelik topumuz tahrip edilmiştir. Cephanelikteki yangın Binbaşı Mironochem tarafından kahramanca söndürülmüş. Böylece, şehre büyük hasar değmemiştir. Deniz kuvvetlerinin hastanesine getirilen askerlerin 2`si ölmüş, 12`si yaralıdır. Bunların yanı sıra Feodosiya ve Novorosisk sahilleri de vurulmuştur. Saldırı zamanı Odessa`daki liman Donca ve Kubanin`deki zarar ve kayıplar hakkında elimizde kesin rakamlar bulunmamaktadır.”⁸⁶²

Mektup zararın hafif olduğu varsaymaktadır. Lakin durum çok vahim olmuştur özellikle en büyük zarar Rus askerlerinin psikolojisine vurulmuştur. Onlar beklenmedik anda beklenmedik yerden büyük kayıp vermişlerdir. Türkiye`deki Rus Büyükelçi Giers Dışişleri bakanı Sazanov`a mektup yazarak, saldırı haberini aldığını ve bu saldırıya karşılığın anca Alman komutanların özellikle de Sanders`in Türkiye`den çıkarılması ile mümkün olacağını demiştir.⁸⁶³ Aynı gün Giers`e Sazanov tarafından şöyle bir telgraf gönderiliyor: “İstanbul`daki Rusya Konsolosluğu`nu Rus diplomatlarıyla birlikte terk et. Türkiye ile savaş başlanmıştır ve biz onlarla düşman tarafta bulunmaktayız. Rusya Konsolosluğunun görevi geçici olarak İtalyanlara verilmiştir. Hemen gel ve görevinin teslimi yap.”<sup>864</sup> Bu haberi alan Giers 30 Ekim`de olaylarla ilgili Sadrazama mektup yollasa da Sadrazamın hasta olmasından dolayı hemen cevap alamamıştır. Birkaç gün sonra Giers`in mektubuna cevabını ileten Sadrazam

“bu olaydan dolayı çok üzüldüğünü, bunu bir daha tekrarlanmasını kendi adına istemediğini bildirmiştir. İlaveten, Sadrazam sahil ve limanlardaki tahriplerin onarılması için her türlü yardım edeceğini bildirmiştir. Sadrazam kendisinin bu olayla ilişkisi olmadığı ve onun haberdar edilmediğini bildirmiştir. Enver Paşa ise Rusya`ya yapılan saldırıyla ilgili kendisinin komut

⁸⁶²Александр , Прелюдия К Большой Войне, s. 41.

⁸⁶³Адамова, Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностраных Дел, Л, Т.1, Литиздат НКВД, 1925-1926, s. 87.

⁸⁶⁴РГВИА. Ф. 2000, Sazanovun Şahsi ve Diplomatik Kayıtları. s. 198.

vermediğini iddia ederek suçu Souchon'un üzerine atmaya çalışmıştır. İlaveten, Enver Paşa suçu Rusya ordusunda bularak Rus filolarının Boğazlar'da Türk filolarına saldırdığını bildirmiştir."⁸⁶⁵

Çok geçmeden Sazanov hemen İngiliz ve Fransızlara, Türklerin hangi taraftan ve nasıl saldırı yaptığının haberini vermiş devamında da şöyle söylemiştir: "*Artık, Türkiye ile aramızda ortak kararlaştırılacak bir durum kalmamıştır ve taraflar gün yüzü gibi açığa çıkmıştır. Ciddi tedbirler ele alınmalıdır.*"⁸⁶⁶ Vukuatın akabinde, İtilaf Devletleri Alman filosu ve komutanlarının hemen Türkiye'yi terk etmesini istemiş, hatta 30 Ekim'de Sazanov, Bucenen ve Paleolog İstanbul'daki sefirlerini geri çağırılmışlardır. Çar bu olaylarla ilgili şöyle bir ifade kullanmıştır: "*Düşünüyoruz ki, Türkiye savaşa katılmıştır ve Rus kanı akıtılmıştır. Bunun geri dönüşü yoktur. Ştavka kendi kararını vermiş, Türkiye ile savaş yapılacaktır.*"⁸⁶⁷ Çardan da böyle bir komut geldikten sonra Amiral Eberhart Rus filosunda hazırlıklarını hızlı bir şekilde tamamlama emri vermiştir. Kafkasya'da Kara Ordusu kendi hazırlıklarını hızlandırmış her an savaşa atılacak duruma getirilmiştir.⁸⁶⁸

Sadrzamin ısrarlarına rağmen 31 Ekim'de Giers İstanbul'u hızlı bir şekilde terk etmiştir. Rusya'da Türkiye adına görev yapan Fahreddin Bey'in geri gitmesi talebi Türkiye'ye iletilmiştir.⁸⁶⁹ Saldırıda kendinin suçsuz olduğunu ispatlamaya çalışan Souchuon ise saldırının ilk kez Ruslar tarafından yapıldığı ve barışın Ruslar tarafından ihlal edildiğini ısrarla tekrarlamıştır.⁸⁷⁰ Sazanov saldırıyı bir şartla görmezden gelebileceklerini bildirmiştir. Türkiye'de bulunan tüm Alman komutan, subay ve filolar hemen burayı terketmeleri gerekmektedir.⁸⁷¹ Anlaşılmaktadır ki, Türkiye askeriyesinde Alman etkisi Ruslar tarafından fazlasıyla odak noktası haline gelmiş ve abartılarak Türk ordusunun Alman silahına dönüştüğü idda edilmiştir.

---

⁸⁶⁵ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 323.

⁸⁶⁶ РГВИА. Ф. 2000, Sazanovun Şahsi ve Diplomatik Kayıtları. s. 199.

⁸⁶⁷ РГВИА. Ф. 2168, Оп.1, д. 487, л. 82-85.

⁸⁶⁸ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 324.

⁸⁶⁹ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 35.

⁸⁷⁰ Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan Və Böyük Dövlətlər Birinci Dünya Müharibəsi Ərəfində Və İllərində*, s. 87.

⁸⁷¹ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 324.

Türkiye savaşa girdiği andan itibaren Rusya Avrupa devletlerine Türkiye'ye odaklanmaları gerektiğini bildirmiştir. Rusya böylece, çok kolaylıkla İstanbul ve Boğazlar hayaline kavuşmayı planlamaktaydı.⁸⁷² Lakin bu tarihlerde Avrupa Yunanistan ve Bulgaristan'a daha çok odaklanılmıştır. İngiltere ve Fransa savaş daha fazla kızılsmadan sanki savaşı bırakıp taraftar arayışına çıkmışlardır.⁸⁷³ 1914'ün Ekim'inde Rusya'nın esas askeri planı Avusturya-Almanya birliklerini geri oturtuktan sonra hemen Türkiye ile savaşmak olmuştur. İngiltere ve Fransa ise daha çok Almanya ve Avusturya birliklerinin hedeflerini defetmeye çalışmaktalardı. Bu esnada da Türkiye'ye karşı nasıl bir taraf alacaklarını tartışmaktalardı.⁸⁷⁴

Rusya hükümet dairelerinde Almanya ile gizli barış yaparak İstanbul ve Boğazlar'ın anahtarını elde etme isteği tartışılmıştır. Hatta bunu gerçekleştirmek için gizli konuşmalar bile yapılmıştır.⁸⁷⁵ Saraydaki Medyum Rasputin⁸⁷⁶ ve Çariça bir taraftan Vitte'ye diğer taraftan Çara baskı uygulayarak bu planı gerçekleştirmesini istemişlerdir. Bu plandan Petersburg'da bulunan İngiliz ve Fransız sefirlerin de haberi olmuş, onlar bu planın işleyişini adım adım takip etmeye çalışmışlardır. Rusya'nın İtilaf Devletleri'nin arkasından nasıl bir gizli iş çevirdiğini anlamaya çalışmışlardır. Rusya'da İtilaf taraftarı güçlü knezlerin baskısı sonucu "*Eğer İstanbul'u İngiliz ve Fransızlarla birlik olup kazanacak olsak bizim için çok daha makul olur*" düşüncesinin gerçekleşmesi sonucu gizli antlaşma planı feshedilmiştir.⁸⁷⁷ Aslında, Rus hükümet adamları çok iyi biliyordu ki, İstanbul ve Boğazları elde etmek sebep değil tam bir hedef olmuştur. İngiltere ve Fransa ile müttefik olmak ise hedef değil tamamen sebep olmuştur. Ruslar hedefleri olan Boğazlar ve İstanbul'a hakim olmak için İngiltere ve Fransa ile müttefik olma sebebini seçmişlerdi. Bu bağlamda Almanya ve Avusturya ile savaşmak da hedef değil sebep olmuştur, çünkü Rusların İstanbul'u kolaylıkla alması için Almanya ve Avusturya'ya galip

---

⁸⁷²Боханов Александр, *Правда о Григории Распутине*, (Москва: Воениздат, 2011), s. 48.

⁸⁷³Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 36.

⁸⁷⁴Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 325.

⁸⁷⁵*Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.*, s. 384.

⁸⁷⁶Боханов, *Правда о Григории Распутине*, s. 52.

⁸⁷⁷Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanistan Və Böyük Dövlətlər Birinci Dünya Mühəribəsi Ərəfəsində Və İllərində*, s. 95.

gelmesi şart olmuştur.⁸⁷⁸ Lakin Sazanov`un düşüncesine göre, Rusya İstanbul hedefine Almanya vasıtasıyla daha rahat ve hızlı bir şekilde ulaşabilecektir. Bu anlaşma, İngiltere ve Fransa ile yapılan planlarının gerçekleşmesine kıyasla çok daha hızlı gerçekleşen bir eylem olacaktır. Lakin gizli anlaşma Sazanov hariçinde hiç bir hükümet üyesi tarafından destek alamamış ve geri çevirilmiştir.⁸⁷⁹ Anlaşma haberini gizli kaynaklardan elde eden İngiltere hemen Rusya`ya baskı uygulamış ve Rus ordusunun hızlı bir şekilde Flandirya`ya çıkarmasını istemiştir.⁸⁸⁰ İngiltere ısrarla Rusya`nın kendi payına düşen görevini yerine getirmesini istemekteydi. Rusya bu zaman İran konusunda Türkiye ile mücadele esnasında İngilizlerin yardımını istemiş, ilaveten Türkiye`nin aslı hedef olmaması gerektiği çünkü “*Almanya yenilirse Türkiye de yenilecektir*” - yanıtını vermiştir.⁸⁸¹ Rusların Almanlarla yakınlaşma isteği olduğunu hiss eden İngiltere kralı Georg Rus Çarı`na “*İstanbul gelince, o tamamen sizindir*” yanıtını vermiştir. İngiltere kralı Georg`un bu yanıtı vermekte ana maskatı Rusların dikkatini Almanya`ya yönlendirmek ve İran konusunda İngiliz sınırını ihlal etmemesi gerektiğini bildirmek olmuştur. Çünkü sadece İran karşılığında İstanbul`un Rusya`ya verilmesi planlamıştır.<sup>882</sup> İngiltere`nin hem taraftasını hem de İran`ı kabetmemek adına Rusya`nın kaprislerine sabrettiği anlaşılmaktadır.

Ruslar hemen propaganda faaliyetine geçerek – “*Dini inancımız uğruna Rusların kadim düşmanı Türklere karşı savaşı kazanmak ve İstanbul`u dini merkezimiz yapmak zorundayız*”<sup>883</sup> sloganını gazetelerinde yayımlamaya başlamışlardır. Benzer propaganda eylemleri Türkiye tarafında da yürütülmüştür. “*Cebelitarık`ten Hindistan`a, Mısırdan Kırıma kadar tüm Müslümanların kurtuluşu bu galibiyete bağlı idi. Bu topraklardaki Müslümanlar bir sancak olan Osmanlı sancağı altında toplanmalıydı.*”⁸⁸⁴ Sultanın emri

---

⁸⁷⁸Миллер, *Очерки Новейшей Истории Турции*, s. 158.

⁸⁷⁹ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 352.

⁸⁸⁰Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 40.

⁸⁸¹Фәтәлиев Мәммәд, *Yunanistan, Türkiyə Və Böyük Dövlətlər 1919-1922-ci illərdə*, (Bakı: BDU, 2005), s. 6.

⁸⁸² Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 353-355.

⁸⁸³ РГВИА. Ф. 2000, Sazanov`un Şahsi ve Diplomatik Kayıtları. s. 200.

⁸⁸⁴Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 205.

ile halk “kutsal savaşa” hazır duruma getirilmiştir. Anlaşılan, Rusların her şeyden haberi vardı ve bu olayın gerçekleşmesi onların sadece yararına olmuştur. Yani bilerek bekleme ve vurulma mevkiî tutmuşlardır. Bu olaydan sonra hazırlanmış plana uygun olarak Türkiy`e Petersburg`a özür mesajı yazmıştır. Özür mesajının ehemmiyetsiz olduğunu anlayan ve gayet sakin cevap veren Sazanov sadece Türk ordusundaki Alman askerleri ülkeden çıkarılırsa özür kabul edilir – cevabını vermiştir. Lakin bu istek kabul edilmemiştir, bunun kabul edilmeyeceğini gayet iyi anlayan Rusya çok geçmeden yani 2 Kasım`da Türkiye`ye savaş ilan etmiştir. Rusların savaşı ilanından sekiz gün sonra da Türkiye Rusya`ya savaş ilan ederek savaşı başlatmış.<sup>885</sup> Bu esnada, İngiltere ve Fransa`ya da savaş ilan ederek de Birinci Dünya Savaşına girmiştir.

“1914`teki Rus Türk çatışması kesinlikle herkesin istediği nadir bir savaş örneği olmuştur. Kasım ayında ortaya çıkan bu durumun hiçbir gizemli tarafı olmamıştır. Hatta II Nikolay Osmanlı İmparatorluğu`na resmi savaş ilanını 2 Kasım 1914`te imzalarken, olayların harika biçimde berraklaşan gidişatı karşısındaki memnuniyet duygusunu gizleyememiştir. “Tanrının yardımı konusunda tam huzur ve inançla belirtiriz ki,” diye başlayan Çarlık bildirisi yazılmıştır.”<sup>886</sup> Ardından “Rusya`nın tarihi sorunun çözümü için fırsat karşımızdadır. Allah`ın izni ile Rusya İmparatorluk`u Slav ve Hristiyan birliği kurarak Karadeniz`in hâkimi olacaktır.”⁸⁸⁷

İçerikli mektup Karadeniz filosunun Amiral `inden Çara gelmiştir. Kaynaklarda genellikle “sinsi saldırı” olarak nitelendirilen Karadeniz saldırısı Türkiye bakanlarının güvenilir olmadığını iddia etmelerine bahane sağlamıştır. İstanbul Boğazı ve iki dretnot olayları Rusların sınırlarını oldukça germiş bulunmaktaydı. Lakin yapayda olsa asabiyyetine hâkim olmaya çalışan Rusya doğrusu Avrupa devletlerini oldukça şaşırtmıştır. Anlaşılmaktadır ki, bazı çok önemli çıkarlar için bunun yapılması dönemin en önemli şartı olmuştur. Türkiye`nin savaşa girişi Avrupa`daki çatışmanın tesadüfi bir genişlemesi kadar kaçınılmaz olmuştur. Ortada Alman dretnotu olmasa bile, Rus Karadeniz filosunun komutanları muhtemelen bizzat böyle bir işe kalkışacakları çok açık görülmektedir.

⁸⁸⁵ Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 46.

⁸⁸⁶ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü*, s. 141.

⁸⁸⁷ Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 771; Kurat Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıştan 1917`ye Kadar*, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987, s. 419.

Rusya askeriyesinde ve filosunda eksikliklerinin olmasına rağmen Boğazlar`ı elde etmek için bu fırsat kaçırılmamış ve hemen savaşa atılmıştır. Ardından İtilaf üyeleri kendi toprak ve haklarının talebini Rusya`ya iletmeye başlamışlardır.⁸⁸⁸ Fransa Büyüelçisi ve bazı Avrupa temsilcileri II Nikolay`la görüşmeler yaptıktan sonra fırsat varken bazı isteklerin yerine getirmesini istemişlerdir. Fransa büyük elçisi ile görüşmeler esnasında sadece bu konular değil Boğazlar`ın paylaşılması meselesi de konuşulmuştur. II Nikolay`ın istediği Türklerin Avrupa`dan tamamen çıkarılması Midye-Enez hattı ile birlikte Kuzey Frakiya`nın Bulgarlara verilmesini temin etmek olmuştur. Diğer tüm arazilerin ve İstanbul`un da tamamen Ruslara verilmesi talep edilmiştir.⁸⁸⁹ Türkiye tarafsızlığını koruduğu dönemlerde bu kadar iddialı teklifler imkansızdı ama şimdi Türkiye`nin Almanya tarafında yer aldığı belli olduktan ve savaş başlatıldıktan sonra onun topraklarına iddia kaldırmak çok da garib görünmeyen bir durum olmuştur.⁸⁹⁰ Türkiye komuta heyeti arasında saldırı emrinin kabul olduğu günün yarını Rus üst komuta heyeti arasında mektuplaşma olmuş, Amiral Kerensky ertesi gün Sazanov`a Karadeniz filosunun tam anlamıyla hazır olduğu teminatını vermiştir. Karadeniz`deki bütün Rus donanma ve liman subaylarına önce ateş açmamaları ve Türkiye gemileriyle çarpışmaya girince, Türklerin bizzat bu işe kalkıştığının bütün tarafsız gözlemcilere açık seçik anlaşılmasına özen göstermeleri yönünde özel talimat verilmiştir.⁸⁹¹

5 Kasım`da İngiltere ve Fransa da Türkiye`ye savaş ilan etmişlerse de Türkiye İtilaf Devletlerine karşı savaşı ancak 12 Ekim`de ilan etmiştir. Yani Karadeniz`de Rus filosunu bombalandıktan 15 gün sonra Türkiye savaşa girdiğini ilan etmiştir. Böylece, Rusya 1914`de Üç İmparatorlukla (Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye) savaş halinde olmuştur.<sup>892</sup> Aslında Türkiye savaşa sonradan girse de buna rağmen, savaş başladığı ilk aylardan itibaren Türkiye topraklarının Arap Yarımadası`ndan, Irak`tan ve Kafkasya`dan sınırları ihlal edilmekteydi. Savaşı önceden başlatmış İtilaf Devletleri Türkiye toprakları içerisinde olan milletlerin ve farklı dini grupların birbirine girmesi bahanesine örtünerek

---

⁸⁸⁸Məmməd Fətəliyev, *Yunanistan, Türkiyə Və Böyük Dövlətlər 1919-1922-ci illərdə*, s. 12.

⁸⁸⁹Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 42.

⁸⁹⁰Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 48.

⁸⁹¹Миллер, *Очерки Новейшей Истории Турции*, s. 159.

⁸⁹²Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 122.

devlet içinde sıkıntı çıkarmaktalardı.⁸⁹³ Fransız Büyükelçisine gönderilen ve Türkiye hükümetine iletilen mektupta⁸⁹⁴ şöyle yazmaktadır:

“Türkiye filosunun saldırısı hiç hoş kabul edilecek bir durum değildir. Alman komutan tarafından Fransız ticari gemisine saldırı kabul edilemezdir. Bu saldırı esnasında iki Fransız vatandaşı öldürülmüş ve gemiye büyük zarar verilmiştir. Bu olayın Türk ya da Alman komutanların emri ile yapması bizim için önemli konu değildir. Saldırını kimin yaptığına bağlı olmaksızın, biz bu saldırıyı çok barbarca kabul ediyoruz ve Fransa Cumhuriyeti olarak Türkiye’ye savaş ilan ediyoruz. İstanbul’daki Fransız Büyükelçisini geri çağırıyoruz.”⁸⁹⁵

Aynı anda Fransa Kuzey Afrika’daki Müslüman toplumlar arasında Türkiye’nin “gâvurlarla” (yani Almanlarla) ittifakta olduğu haberini yaygınlaştırarak Kuzey Afrika’yı Türkiye’ye karşı kışkırtmaya çalışmıştır.⁸⁹⁶ Aynı tarihlerde Britanya’nın Mısır’daki Karargâh Generali Türkiye’ye savaş ilan ettiğini bildirmiştir. Britanya’nın bahanesi ise Mısır’da insan haklarını savunmak için Mısır’ın İngiltere tarafından korunduğunu ilan etmesi olmuştur. Mısır’ın Muhammed Ali tarafından fethedildiğini ve özgür bir devlet olarak bağımsızlığını korumaya ihtiyaç olduğunu ilave etmiştir.⁸⁹⁷ Halbuki, Muhammed Ali Mısır’a Türk ordusunun komutanı olarak İngilizleri buradan çıkarmak için gönderilmiş, sonradan İngilizlere katılarak Türkiye’ye karşı çıkmıştır. Geldikten sonra hemen Anayasayı değiştirerek Türkiye’ye karşı çıkmanın idamla cezalanacağı maddesini kaldırmış ve Türkiye’ye karşı İngilizlerle ittifak kurmuştur.⁸⁹⁸ Fransa ve İngiltere’nin Türkiye’ye savaş ilanında büyük bahanesi Türkiye sınırları içinde bulunan Hıristiyanlar olmuştur. Hıristiyanların hukuklarının daraltıldığı bahanesi ile Türkiye’nin içinde de sıkıntılar çıkarmaya, iç çatışma oluşturmaya çalışmaktalardı.⁸⁹⁹ Aynı anda Türkiye’nin İtilafa karşı sadece savaş değil “Kutsal Savaş” ilan etmesi hiç şaşırtıcı olmamıştır. Müslüman dünyasını korumak adına öncelikle bu savaşın galibiyetini tüm Müslümanların birlikteliği ile elde edebiliriz düşüncesi oluşturulmalı İngiliz, Rus ve Fransızların elinde

---

⁸⁹³Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s.773.

⁸⁹⁴Fransa bu mektuptan sonra Türkiye’ye savaş ilan etmiştir.

⁸⁹⁵Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 744.

⁸⁹⁶Fətəliyev, *Yunanistan, Türkiyə Və Böyük Dövlətlər 1919-1922-ci illərdə*, s. 14.

⁸⁹⁷Миллер, *Очерки Новейшей Истории Турции*, s. 162.

⁸⁹⁸Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 745.

⁸⁹⁹Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 745.

olan topraklarda yaşayan Müslüman toplulukları özellikle Arap, Afrika, Hindistan ve Kafkasya Müslümanları kendi tarafına çekerek Büyük Güçlere karşı birleştirilmeliydi.

Aslında, “Kutsal Savaş”ın yani cihadın ilanı İtilaf devletlerinin Türkiye’ye savaş ilan etmesinden bir hafta sonra başlamıştır. Çünkü Türkiye 11 Kasım 1914’te “Cihadı Ekber Fetvası”⁹⁰⁰ ediktini imzalamıştır.⁹⁰¹ Bu kararname “Cihat Fetvası” adı altında şeriata uyarlanmış bir kararname olmuş ve ilanından çok geçmeden birçok dini dergilerde yer almaya başlamıştır.⁹⁰² Kararnamenin ilk kuralı öncelikle bu cihada katılmak olmuştur, devamında Müslümanların düşmanlarına karşı birleşerek ortak hedefe birlikte vurmak, diğer maddelerinde de yer almıştır. Bu birlik tüm Hristiyan egemen devletlerin Müslümanları köle olarak kullanmalarına karşı çıkmayı planlamaktaydı.⁹⁰³ Enver Paşa’nın emri ile Ceride-i İslam dergisinde yayımlanan habere göre, tüm İslam alemi Halife’nin emri altında toplanmalı ve onu korumalıydı.⁹⁰⁴ Türkiye tarafından, İtilaf devletleri hem Müslümanların hem de İslam’ın düşmanı ilan edilmiştir. Böylece Hindistan ve Afrika’da İslam birlikleri kurulmuş onlar Türkiye’ye karşı savaşa girmek istememiş ve bağımsızlık için isyan kaldırmışlardır.⁹⁰⁵ İtilaf devletleri mecburen Kırım, Kazan, Türkistan ve Hindistan’da bundan başka Çin, Afganistan, İran ve Afrika’da baş kaldıran itiraz dalgasını dindirmekle uğraşmalı olmuşlardır. Bu devletlerdeki Müslümanlar İslam birliği adı altında Halife’nin emri ile birleşmek istediklerini ve bunun için her şeye hazır olduklarını ilan etmişlerdir.⁹⁰⁶ Bu bağlamda, Enver Paşa’nın bu haberi dünyada yayılması ile birlikte İtilaf güçleri rahatsız olmaya başlamışlardır.

---

⁹⁰⁰ Kararname Topkapı Sarayı’ndan okunmuştur. Deklarasyonda yazılanlara göre; Meclisi Mebusanda Ulemanın Sultanı ve Şeyhülislam tarafından büyük galibiyeti temin etmek için imzalanan kararname olmuştur. Allahın Türkiye’ye yardımı dilenmiş, İslamı korumak için beyan edilen savaş başlatılmıştır. Topkapı’daki ilandan oniki saat sonra Fatih Camisinden Fetva Emrini Ali Haydar Efendi 14 Ekim 1914’te halka ilan etmiştir. (Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 750).

⁹⁰¹ Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 751.

⁹⁰² Günlük dergi olan Cerideyi İlmiye ve Şeyhülislamlığın dergisi sayılan devlet dergisi Daireyi Meşihati İlmiye’de basılmıştır.

⁹⁰³ Fətəliyev, *Yunanistan, Türkiyə Və Böyük Dövlətlər 1919-1922-ci illərdə*, s. 24.

⁹⁰⁴ Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s.746.

⁹⁰⁵ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 92.

⁹⁰⁶ АВПРИ, Полидархив /1914, Ф. 4105, Оп. 326, д.1, л. 45-48.

Bu savaşa Türkiye tüm Müslümanları yani tahminen üç yüz milyon insanı dahil etmeyi düşünmüştür. Bu kararnameyi ve halifenin savaş ilanını Ceridey-i İlmiye birçok dile çevirerek dünyaya ulaştırmayı başarmıştır. Haber Arap, Fars, Urdu ve Osmanlı Türkçesine çevrilerek tüm dünya Müslümanlarına iletilmiştir.⁹⁰⁷ Aslında Cihadı Ekber Fetvası tam olarak savaş ilanı sayılamazdı. Çünkü gerçek savaş ilanı deklarasyonu 12 Kasım 1914'te tüm bakanların ve Sultanın imzası ve mührü ile ilan edilen Topkapı ve Meclisi Mebusa'nın beyannamesi olmuştur. Fatih Camisinin önde toplanan 5000 üzeri insan ve dini ulemaya ilan edilen ferman asıl savaş ilanı fermanı olmaktadır. Elllerinde Osmanlı bayrakları olan topluluk bu kararı çok sıcakkanlılıkla, İslam'ın kurtuluşu niteliğinde karşılamışlardır. İstanbul ahalişi toplu yürüyüşler düzenlemiş Müslüman komşuları ile kardeş olacakları sevincini yaşamışlardır.⁹⁰⁸

Aslında Almanlarla ittifakın kurulmasında çok hevesli olan Enver Paşa⁹⁰⁹ İslam birliği ideolojisi ile bu gücü daha da pekiştirmenin mantıklı olduğunu düşünmekteydi. Lakin bilinmektedir ki, ideolojinin çok uzun sürmesi için en esas kural "*İdeolojinin savaşta kazanan galibiyetlerden beslenmesi*" olmaktadır. Savaşlarda kazanılan galibiyetler ideolojik hevesi güçlendiriyor ise, mağlubiyetlerde susturmaktadır.⁹¹⁰ Aslında Cihat ilan edildiği ilk günlerde Almanya buna çok da sıcak bakmamıştır. Türkiye'nin savaşa girmesini ısrar eden Almanya onun Cihat ilan ederek savaşa katılmasını beklememekteydi. Çünkü ne Alman diplomatları ne de Alman Dışişleri Bakanı bu olayı kabul edemezlerdi. Sonuçta onlar da, bir Hıristiyan devleti olmuş ve Müslüman topraklarında onların gözü olmuştur. Alman topluluğunda savaşın Cihat olarak ilanı Hıristiyanlara karşı bir katliam gerektiriyordu algısı oluşturulmuştur. Lakin sadece bu üslup kullanılarak Türkiye geniş çaplı ordu seferberliği gerçekleştirebilecek ve İtilaf Devletlerini içinden gerilla harekâtına boğabilecektir. Bazı Alman politikacılarına göre,

---

⁹⁰⁷ Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 757.

⁹⁰⁸ Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 745.

⁹⁰⁹Birinci Dünya Savaşı başladığı andan itibaren Enver Paşa hemen parlamaya ve başlamıştır. O 33 yaşında artık ordu komutanı olmuştur. Şimdi ise o sadece General değil 1913'ten itibaren Savaş Bakanı olmuştur. Hatta Enveri yakından tanıyan Eşref Kuşçubaşı Stodgarta Paşa hakkında konuşarak, onda olan bu ideolojik silahla çok geçmeden savaşın çıkacağını söylemiştir (Зайончковский, Первая Мировая Война, s. 79).

⁹¹⁰Мартыросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 50.

bu akım hayrından daha çok zarar getirebileceği, eğer kontrolden çıkarsa sonucu onlara bağlanacağı inancı oluşsa da o dönemde en makul karar bunu kabullenmek olmuştur.⁹¹¹ İlâveten, her durumda savaş artık başlatılmış bombanın pimi çekilmiştir. Bunun geri dönüşü bulunmamaktaydı.

Rusya her an çarpışma için hazır gibi görünse de Türk ordusu ile savaşmak için onun en az 8-10 kolorduya ihtiyacı olmuştur. Bunu çok iyi anlayan Sazanov ve Ştavka heyeti hemen askeri hazırlıklara başlamakla birlikte İngiltere ve Fransa'dan askeri yardım istemişlerdir. Avrupa Yakın Doğu ve Balkanlar'daki ağır savaşlardan dolayı Rusya'ya gereken dikkati veyardımlı gösterememiştir.⁹¹² 1914'te yani savaşın başlarında Rus ordusu büyük kayıplar vermiş ve Türkiye kolaylıkla Batum kalesini ele geçirerek Sarıkamış demiryolu istasyonuna yaklaşmıştır. Burada Petersburg'un Tiflis'le iletişim sağlanan telgraf hatları koparılmıştır.⁹¹³ Bu esnada Avrupa yardım amaçlı Çanakkale tarafından saldırıyı teklif etmiştir. Böylece Türklerin dikkatini başka cepheye çekmiş olacaktı.⁹¹⁴ Lakin, saldırı geçikmiş ve hazırlıklar gereğinden uzun zaman aldığından plan gerçekleşmemiştir.

2.1.3. Kara Savaşlarının Başlatılması

Filoların Karadeniz'deki kısa süren çatışmasının ardından sıra kara savaşlarına gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı arifesinde karada savaşlar daha tespit edici olmaktaydı. İlâveten, Deniz savaşlarıyla kıyaslandığında kara savaşları Rusça kaynaklarda daha çok öneme haiz tutulan ve araştırılan konulardandır. Bununla birlikte, Türkiye Rusya savaşlarının büyük bölümü karada gerçekleşmiştir. Karada savaşa girmeden önce her iki taraf taslak bile olsa bir plan hazırlayarak ordulara ve komutanlıklara göndermiştir. Taslak plana göre: *“Sarıkamış ve Oltu bölüklerinin Erzurum'a kadar ilerlemesi gerekmektedir. Erivan bölüğünün hedefi Ağrı dağ'ın eteği ve o topraklardaki yayaların ardındaki Beyazıt düzüne*

---

⁹¹¹ Shaw, *The Ottoman Empire In World War I*, s. 760.

⁹¹² Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 56.

⁹¹³ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 98.

⁹¹⁴ Churchill bu teklifi en çok beğenenler arasında olmuştur. İngiliz ve Fransız filoları Türkiye'ye Boğazlar taraftan saldıracaktı. Bu saldırı planı Sazanov ve diğer Rus temsilciler tarafından da çok beğenilmiştir (Fətəliyev, *Yunanistan, Türkiyə və Böyük Dövlətlər 1919-1922-ci illərdə*, s. 28).

saldırı düzenlemek olmuştur. Eleşkirt ve Karakilisia'daki diğer orduların görevi ise sınır hatlarını korumak ve gerektiğinde diğer ordulara yardım etmek olmuştur."⁹¹⁵

Bunun yanı sıra kritik bölgeler olarak nitelenen Rusya'nın ve Azerbaycan'ın sınırları güçlü koruma altına alınmıştır.⁹¹⁶ Kafkasya'daki askeri operasyonlar Türkiye'nin savaşı ilan ettiği anda başlamıştır.⁹¹⁷ Sarıkamış'taki ordu ilk harekete geçenlerden olmuştur. Bu grubun saldırıları sayesinde 6 Kasım'da Kara-Derbent dağ geçidi Rusların eline geçmiştir. Erzurum ve Eleşkirt'teki grupla çok iyi iletişim kurularak, Türkiye sınırında çok hızlı bir şekilde ordu toparlanılmış ve yerleşim yeri oluşturulmuştur. Oltu grubu Sarıkamış grubunun sağ kanadı olarak Kars sınırından İd'a (Norman) yönelerek buraya saldıran Türk bölüğünün karşısını almıştır. Erivan tarafından Rusların iki ekibi mütemadiyen Ağrı Dağ, Bayezid, Diyadin, Eleşkirt ve Karakilisi'e vurarak Murat nehrine kadar ilerlemek maksatıyla saldırılar düzenlemekteydi.⁹¹⁸ Aynı zamanda bir Rus grubu Azerbaycan İran sınırına ilerleyerek Türk İran sınırında Türklere saldırı gerçekleştirmiştir. Sarıkamış istikametinden yapılan saldırılarda istenilen sonucu alamayan Ruslar Alakilse-Ardos-Horosan hattında sabitlenmişlerdir. Bu sırada Türkler Hopa'da büyük ordu yerleştirmeye başlamış, 16 Kasım'da yerli insanlardan da büyük yardım alarak Rusları mağlup edip Ardanuç, Artvin, Borçuh'u ele geçirdikten sonra yakınlıktaki diğer arazileri de alarak Batum kalesine kadar gelmişlerdir. Bundan sonra daha disiplinli bir şekilde toparlanan Ruslar hızlı davranarak büyük kayıplardan korunmak için beklenmedik saldırı düzenleme kararı almışlardır.⁹¹⁹ Batum bölgesinde Rus ordusu için başlangıçta makul olmayan bir durum söz konusu olmuştur.

"Türkler Ekim ayında Hopa şehri civarına büyük kuvvetler topladıkları için, aynı ayın 16'sında birkaç grup halinde sınır boyunca saldırıya geçmişler. Birinci grup Artvin'e saldırırken, diğer üç grup Artvin-Borça-Muradiye hattını işgal etmek ve Batum'un arkasına ulaşmak amaçlı aşağı yukarı birbirine paralel üç boğaz üzerinden hareket etmişlerdir. Türkler bu yönde

⁹¹⁵Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 237.

⁹¹⁶Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 99.

⁹¹⁷Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 58.

⁹¹⁸*Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.*, s. 347.

⁹¹⁹Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 238.

durdurulabilmiş ama hiç beklenmedik bir anda Acarlar arkadan saldırmıştır. Rus komutan Acarlara karşılık vermekle birlikte Batum`a geri çekilme emri vermiştir. Böylece Türkler Artvin ve Borça`yı işgal ederken, deniz yönünden de Çoruh`a kadar gelinmiştir. Rusların karşı saldırısı ancak Kasım sonlarında mümkün olmuştur.”⁹²⁰

Lakin diğer cephelerde Türk ordusu aynı başarıyı gösterememiştir. Özellikle Kağızman, Erivan ve Azerbaycan taraftan Türk ordusunun yolları kapatılmıştır.⁹²¹

Savaşın daha yeni ısınmaya başladığı bu dönemde Rus Kafkas ordusunun görevi şu şekilde olmuştur:

“Bakü-Vladikafkas demiryolu ile Tiflis-Vladikafkas arasındaki Vöyen-Gürcistan kara yolunu ele geçirmek; Baküdeki önemli üretim merkezlerini savunmak ve Türk ordusunun Kafkaslara gelişine izin vermemek. Rus kuvvetlerinin bu görevi yerine getirmesi için Ermenistan`ın Türklerin elinde bulunan kısmına girmesini, Türk öncü kuvvetlerinin mağlup edilerek dağlık bölgelerin sınır kısımlarını aktif olarak savunmasını sağlamak.”⁹²²

Bu tarihlerde Karadeniz`de<sup>923</sup> durumlar daha aktif hal almıştır. 6 Kasım`da harekâta başlayan kruvazörler Sevastopol`u vurduktan sonra, Trabzon doğrultusunda ilerleyerek asker nakliyatı da yapmışlardır.<sup>924</sup> Bu zaman aralığında boş durmayan Ruslar Zonguldak limanını bombalamışlardır. Ardından, Sevastopol`a dönen zırhlılar Souchuon`un komutası altında Poti`yi bombalama kararı almışlardır. Poti`deki bombalama sırasında liman fazla hasar görmemiştir. Ruslar da misilleme yaparak, 17 Kasım`da Trabzon`a saldırmışlardır. Bu olay sonucu Amiraller kendi saldırı planlarını daha da hareketli hale getirmişlerdir.<sup>925</sup> 18 Kasım`da Ruslar Trabzon, Akçaabat, Üniye ve Samsun liman çevrelerini mayınlayarak asker sevkiyatını zorlaştırmaya çalışmışlardır. Bu mayınlara

---

⁹²⁰Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl karan karan Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 491-492.

⁹²¹Fətəliyev, *Yunanistan, Türkiyə Və Böyük Dövlətlər 1919-1922-ci illərdə*, s. 48.

⁹²²Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl karan karan Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 490.

⁹²³Türkiye donanmasında Alman komutanlar bazen planları tartışırken karar dengesizliği nedeninden filoda sıkıntı yaşamışlardır. Özellikle, Liman von Sanders ve Souchuon arasındaki anlaşmazlıklar ve korsanvari sürtüşmeler olduğu farkedilmektedir.

⁹²⁴*Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.*, s.388.

⁹²⁵Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 62.

denk gelen Nilüfer gemisi batmıştır.⁹²⁶ 20 Kasım`da Hamidiye zırhlısı Tuapse şehrine Souchoun`un emri ile 125 mermi atmış radyotelgraf ve deniz feneri patlatılmıştır.⁹²⁷ Yakıt depolarını hedef alan Hamidiye büyük tahribat planılsa da şehirde yangın çıkmamıştır.⁹²⁸ Anlaşılmaktadır ki, Hamidiye hedefi net dakiklikle vuramamıştır.

2.1.4. Bazili`nin Planı (Kasım Planı)

Rusya çevrelerinde savaşa girme nedeni olan İstanbul hayalleri gerçekleşmek üzere idi. Rusya hükümetinin savaş öncesi hedeflerinin gerçekleşmesi konusunda plan yapanların başında Nikolay Bazili⁹²⁹ gelmekteydi. İstanbul`u ele geçirme planı olarak nitelendirilen “Kasım Planı”nı Bazili mesai arkadaşları Levazım Dairesi Başkanı Yuri Danilov ve Deniz Bakanlığının Boğazlar konusunda önde gelen uzmanı Albay A.V. Nemiç`le birlikte hazırlamıştır.⁹³⁰ Danilov ve Nemiç, Bazili`ye Karadeniz ticaret istatistikleri, Rus Türk donanma tertibatları, İngiliz dretnotları, Goben ve Breslav üzerine, kısacası her alanda eldeki en sağlam istihbaratı sağlamışlardır.<sup>931</sup> Bu istihbarat bilgilerinin derin detaylarına ulaşmak adına Rusya Devlet Askeri Arşivi`nden “Bazili`nin Notları”ı incelenmiştir. Notlardan çıkan bazı kısımlarda şu fikirler söylenmektedir:

“Boğazlar Üzerine Hedefimiz. Notlar”N.A.Bazili. 1914. Kasım.

Boğazlar bizim deniz ticaretimiz için önemli yoldur. İmparatorluğ`un ticaretinin %37`i Boğazlar`dan yürütülmektedir. Deniz ticareti yerine karadan malları taşıırken 25 kat fazla fiyat artımı yaşanmaktadır. Bu rakamları göstermekte maksatım Boğazlar`ın kapatılmasının devletin

---

⁹²⁶Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 469.

⁹²⁷Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 127.

⁹²⁸Fətəliyev, *Yunanistan, Türkiyə Və Böyük Dövlətlər 1919-1922-ci illərdə*, s. 88.

⁹²⁹1914`te daha 31 yaşında olmasına bakmaksızın Rus Dış politika çevrelerinde çok hızla siyasi karyer kurmuş Nikolay Bazili II. Nikolay`a hem yakın sırdaş olmak için hem de ona politik destek vermek için 1915`de saraydaki kurmay heyetin başına getirilmiştir. Bu politikaçının sülalesi Romanya`yı (Eflak ve Boğdanı) yöneten aristokratlardan olmuştur. Babası İstanbul`da doğmuş sonra ailesi ile Rusya`ya sürülmüştür. Bu politikacının anne tarafından büyük dedesi ise Napoleon`un kurmay heyetinde yer almıştır. Kısacası adamın ailesi büyük politik güçlerden olmuştur. Eskiden ailesi burada yaşadığı için İstanbul`u alma hevesi diğer politikaçıların iki katı fazla olmuştur (McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 150).

⁹³⁰Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 28.

⁹³¹Васильев, *Беженцы Первой Мировой Войны И Псковская Губерния*, s. 86.

ticaretine ne kadar büyük darbe indirdiğini açıklamaktır. Bunun sayesinde Karadeniz ticaretimiz bir hayli düşüş yaşasa da bizlere bu ticaret hattının ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Bu ticaret hattına alternatif aramak çok anlamsızdır. Çünkü bu ekonomik düşüşü ne İran kara yolu ne de başka yollarla telafi edemeyiz. Karadeniz'in ardından Akdeniz'e geçişi sağlamak hükümetimizin en önemli meselelerinden olmalıdır. Barış döneminde de Osmanlı ile ilişkilerimizi iyi tutmamız gerekecektir. Lakin olur da savaş çıkarsa müttefiklerimiz ile toprak paylaşımı yaparken Boğazlar meselesinde hakkımızı sonuna kadar savunmamız gerekmektedir.

Onu da unutmamak gereklidir ki, sadece Boğazlar bize yetmemelidir. Şüphesiz yönetim için Boğazlarla birlikte Adalar'a da sahip olmak gerekecektir. Ancak böyle Akdenizde egemen devlet olmak mümkün olacaktır. Şimdilik filo ve ordumuzun gücü bu istekleri yerine getirecek güçte değildir. Bu hedefimize ulaşmak için yeteri kadar deniz ve kara kuvvetine sahip olmak gerekecektir.”⁹³²

Çarlık Rusya arşivlerinden bulunan belgelerde İstanbul'un işgalinin 896 yılından planlandığı görülmektedir. Aynı belgeler toplusunda Balkan Devletleri'nin Sızbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın toprak bölgesi planlamasının II Nikolay'a devr edileceği planlandığı farkedilmektedir.⁹³³ “Особого Совешания” Dergisinin 8 Şubat 1914 sayısında böyle bir yazı yer almıştır: “1914 yılın Şubatı'nda yani dünya savaşının başlanmasından sonra Çarlık sarayı Konstantinopola saldırma meselesini konuşmuştur.”⁹³⁴ Bu yazının ardından saray özel askeri hazırlık yapmaya başlamıştır. Az sonra aynı dergide Dışişleri Bakanı Sazanov'un sözleri şöyle yer almaktadır: “Boğazlar'a saldırı kaçınılmazdır, bu saldırı sayesinde Avrupa savaşı durdurabilirdi. Bu işte bize en çok yardımcı ola bilecek devlet Sırbistan olmalıdır. Her ikimiz farklı yönlerden aynı anda saldırarak savaşı kazanabiliriz.”⁹³⁵ Ardından Trubeçkov'un imzası ile 1915'in Şubat'ına ait Belgrad elçiliğine gönderilen mektupta şunlar yazılmaktadır:

“Boğazlar'ın önemi hakkında en çok ben konuşsam da sizler de bunun ne kadar değerli olduğunu çok iyi biliyorsunuz. Konstantinopol ve Boğazlar'ın ele geçirilmesi meselesi savaşta çok iyi

⁹³²РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 2247/ Записка Базили, л. 1-4.

⁹³³Павлович, *Революционная Турция*, s. 52.

⁹³⁴Журнал Особого Совешания, Образованного При Министерстве Внутренних Дел Для Обсуждения Некоторых Вопросов По Переселенческому Делу: 8 Şubat 1914, s.7.

⁹³⁵Журнал Особого Совешания, Образованного При Министерстве Внутренних Дел Для Обсуждения Некоторых Вопросов По Переселенческому Делу: 8 Şubat 1914, s. 8.

pozisyon elde etmek gibi mühim konudur. Bulgaristan ve Romanya'ya daha güçlü etki için Boğazlar çok önemli mevkidir. Boğazlar düşmanımızın hızlı ve etkin mahvı için değer arz ediyor, bunu müttefiklerimiz İngiliz ve Fransızlar da çok iyi anlamış durumdadır. Bir de, gerçek şudur ki, Boğazlar bizim için sadece vasıta değil hem de maksattır. Bizim savaşa girme gayemiz hep Boğazlar olmuştur. Biz savaşın kayıp ve zararlarına Boğazlar uğruna razı olmuşuz. Benim için Almanya ve Avusturya ile savaşmak öylece de İngiliz ve Fransızlarla müttefik olmak sadece bu milli hedefe ulaşmak için gereklidir. Bu açıdan baktığımızda benim için çok önemli bir hususdur biz ya da müttefiklerimizden herhangi biri Boğazlar'a sahip olmuşsa eğer, bizim o tarafta yer almamız ortak maksatlarımıza ulaşmamız içindir, sonradan yeni bir munakaşa için değildir. Bizim katılımımız olmadan Konstantinopol'a sahip olmak gerekmektedir. Bununla birlikte, biz izin vermeden Boğazlar konusunda iddia ileri sürmekte bir o kadar tehlikeli hususdur. Onuda bildirelim ki, Türk ordusu ile denizlerde savaşmak şimdilik bizim için çok zor gözüküyor. Donanma komutanlığımdan aldığım bilgilere göre birliklerimiz daha buna hazır değillerdir. Buna rağmen ordu ve silah sıkıntısı çektiğimiz anda Sırbistan'a kolordu gönderebildiysek, mutlaktır ki, tarihi maksadımız için de gerekirse filo oluşturabiliriz. Üstelik Sırbistan'a gönderilenden hem kalite hem sayıca çok daha iyi ordu toplama kabiliyetimizde vardır. Bu ordu İngiliz-Fransız birliklerinin Konstantinopol'a çıkardığı amfibiden hiçte geri kalmayacak durumda olacağı kesindir. Bizim çıkaracağımız amfibi ile İngiliz-Fransız birliklerinden farklı olarak Türkleri perişan hale salma ihtimalimiz çok daha yüksektir. Doğu cephemizde ordularımız çok daha yorğun hale geldiklerinden ve bir az dinlenme ihtiyacı duyduklarından buna gerek kalmamaktadır. Yine de bunu bildirmemiz gerekiyor ki, Boğazlar'ın her iki tarafında hakimiyet bizim hükümeti memnun edecektir. Çanakkale Boğazında tarafsız bölge oluşturmak bizim için orada zayıf Türklerin kalmasından çok daha kötüdür. Bunun için eğer bize tüm Boğazlar'ı vermeden sorunu çözemiyorsanız o zaman sizin için Midiya-Enes'de sınır çizilebiliriz. Bu durum, o toprakların Türkiye'nin elinde kalmasından çok daha iyi olur ve gemilerimiz denizlerde serbest yüzer. Bu Türkiye'yi Buhara'nın durumuna sokar ve tüm müttefiklerimizin memnun kalacağı bir durum olur. Böylece bu kararın kesin sonucu ile gelecek ve şimdiki sorunlar ya tamamen çözümlür ya da daha da derinleşmiş olur. Onu da bildirmem gerekiyor ki, bu meselenin çözümü ile müttefiklerimizin işi bitmiş olacaktır. Tam tersi olursa yani müttefiklerimiz Çanakkale'ye amfibi çıkarmasında başarısız olursa bu sadece karşı tarafın işine yarar en çok da tarafsız olan devletlerin tarafını seçmesinine ve bize zarar vermesine neden olur.”⁹³⁶

Boğazlar uzun dönemden beri Ruslara kapatılmış (Londra Sözleşmesi 1841) barış döneminde bile geçiş hakkı sağlanmamıştır. Çanakkale Boğazını hatta 1914'de Türkiye

⁹³⁶Покровский, Царская Россия И Война, s.79-81.

kapatırken daha savaşan taraf olmamıştır. Rusların yıllardan beri istediği ve çekinmeden talep ettiği yegane Şey Boğazlar`dan geçiş hakkı olmuştur. Hatta barış dđneminde bile Rus savaş gemileri Boğazlar`dan geçememişlerdir. Rus –Japon Savaşı sırasında Karadeniz filosu Tsushima Boğazına gđnderilen Baltık filosu ile birleşememesi bu Boğazlar`dan geçme hakkının bulunmamasından doğmuştur. Ruslar bu eksiklik sonucu Rus –Japon Savaşı`nın kaybetmişlerdir.⁹³⁷ Ruslar Boğazlar`dan serbest geçiş izini talep ettikleri halde bu talep yerine bir tđrlđ getirilmemiştir. Bunun için İstanbul ve Boğaz`ların Rusların eline geçirilmesine ilaveten Boğazlar`ın serbestliğinin sağlanabilmesi esas Şart olmuştur.<sup>938</sup> Lakin sadece İstanbul ve Boğaz`ların ele geçirilmesi yeterli olmayacaktır. Adalar ve Çanakale Boğazı alınmasa, herhangi bir devlet oraya filo yerleştirerek bu toprakları Ruslardan kolaylıkla alabilecek gđte olurdu. Bunu çok iyi anlayan Bazili mantıklı olarak dđrt Ege adasını, Çanakale ve İstanbul Boğazlar`ının Avrupa ve Asya geçitlerini ve Trakya ovasının Enez- Midya hattına kadar olan kesimini ya da ideal çözümle Edirne`ye kadar Trakya`nın tamamının ilhak etmesi gerektiğini defalarca ileri sđrmüřtür.<sup>939</sup> Mart 1915`e ait Dışışleri Bakanlığı`ndan yani Sazanov`dan Londra`ya gđnderilen mektupta Şöyle yazmaktaydı:

“Büyük Britanya Büyükelçiliği`nde 12 Mart`ta yapılan toplantıda İngiltere`nin Konstantinopol`u Rusya`ya vermesi ile alakalı toplantıda bu kararın kabul edilmesi ile ilgili olarak İmparator hazretleri Grey`i içtenlikle tebrik etmiştir. İmparator hazretleri içtenlikle Büyük Britanya hükümetine sadakatini ve minnettarlığını iletmektedir. Gelecek dostluk ve beraberlik faaliyetlerimizde ortak olmamızı dilemiştir. Konstantinopol`dan ticari gemilerin geçişi sağlandıktan sonra Rusya başka fırsatlar da sunmağa hazırdır. Öyle ki, 1)Rusya`ya gelmeyen ya da Rusya`dan çıkmayan gemilerin de buradan geçiş izini olacaktır; 2)demir yolu veya karayla taşıyan herhangi ticari işlemlere de aynı dereceden serbestlik verilecektir.

Bununla birlikte umut ediyoruz ki, İngilizler Müslümanlar için kutsal sayılan toprakların Müslüman yönetiminde kalmasını da sağlayacaklardır. Bu zaman eski Sultanın Halife adıyla kalıp kalmaması konuşulacak bir diğer konu olacaktır. Lakin Rusya İmparatorluğu olarak, Sultanlık veya Halifeliğin Türkiye`den alınması ve yeni sistemin kurulması teklif edilmektedir.

⁹³⁷Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 32.

⁹³⁸Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 33.

⁹³⁹РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 3851, л. 56-58.

Lakin Müslümanlara hac ziyaretinin yapılmasında yardım sağlanmasını sonuna kadar destekliyoruz.

İmparator Hazretleri İngilizlerin istediği gibi İran`ın tarafsız bölge olması fikrine katılıyor ve bu işte ona destek sağlamaya hazırdır. Bununla birlikte İran`da Rus ilgisini anlamak adına İsfahan ve Yezd`de bir miktar Rus ordusunun kalmasını istemektedir.

Tarafsız bölgenin Rusya ile Afganistan sınırından tam son sınır hattı Zülfükar`a kadar olması tavsiye edilmektedir. İmparatorumuzu ilgilendiren bir diğer konu tarafsız bölgeden geçecek olan demir yolunun güvenliği ve mütemadiyen çalışmasını sağlamaktır ki, bu işte de müttefiklerce çalışacağımıza inanıyoruz. Son olarak İmparator hazretleri gelecekte Afganistan konusu üzerine de konuşulup tartışılıp son karara varılacağına inanmaktadır.”⁹⁴⁰

Mektupta yazılan isteklerin gerçekleşmesi hem masraf hem de titizce hazırlanan plan gerektirmekteydi. Bazili programda kendine has titizlik ve serinkanlılıkla toprak ilhakı probleminin tüm maliyetlerini hesaplamıştır. Plana göre: “İstanbul Boğazına garnizon kurmak “en az iki tam kolordu” gerektirecek ve ilk müstahkem mevzilerin inşası 150 ila 200 milyon rublelik bir maliyeti bulacaktı; Çanakkale Boğazı için öngörülen kuvvet ve masraf ise en az bunun kadar olacaktır.”⁹⁴¹ Bazili planı doğrultusunda bu toprakların alınması adına birkaç cepheden ordu yardımı istemiştir. Mantıken Ruslar Bazili programını kendi başlarına gerçekleştiremezlerdi. Rusların ne donanmaları ne de asker rezervleri bunu kaldıracak güçte olmamıştır. Rusların filosu Goben ve Breslav`dan önce çok da büyük üstünlüğe malik olmamıştır. Şimdi ise Ruslar Türkiye ile tek başına savaşa bile Boğazlar`ı alma şansı olmayacaktı. Lakin Bazili öyle kolay cayacak strateji uzmanı olmamıştır. Rusya dış politika hedeflerine ulaşmak için gerekli araçlardan yoksun olduğuna göre, başka araçlar bulmaya çalışacaktır. Bu araçlar dış güçler yani İngiltere ve Fransa olacaktır.⁹⁴² İstanbul sözünü aldıktan sonra savaşta İngiliz ve Fransız güçlerine

---

⁹⁴⁰Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 85-87ş

⁹⁴¹Kesin hesaplar yapma zahmetine girmeyen Bazili, dostoğru Gelibolu ve Biga yarmadalarına garnizon kurmanın İstanbul Boğazı için hesaplanan tutarı “iki kat”a çıkaracağı tahmininde bulunmuştur (РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 3851, л. 59).

⁹⁴²McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü*, s.153.

yardımlı olmaya razı olan Rusya bu hedefine ulaşmakta her yolu denediğini açıkça göstermiştir.

Bazili'nin "Boğazlarla İlgili Hedeflerimiz" kitabında ilginç bir bilgi daha vardır:

*"Çanakkale Boğazı üzerinde hakimiyet kurmanızın ulaşılmaz bir hedef olduğu ortaya çıkarsa eğer bir uzlaşma sonucunda müttefiklerimizle birlikte hareket ederek bunu çözmek mümkün olacaktır. İtilaf Devletlerinin sağlayacağı muazzam deniz gücü, Çanakkale Boğazı geçitinin İngiltere, Rusya, Fransa deniz kuvvetleri tarafından işgalini mümkün kılacaktır. Böylece kıyı şeritleri amfibi kuvvetleri tarafından alındığında Rusların Akdeniz'e geçişi sonunda güvenli hale gelecektir. Bu kuvvetlerin mecburen çoğunlukla İngiliz ve Fransız askerlerinden oluşması, Rusya'nın çıkarlarını savunmayı yabancı ellere bırakacaktır. Lakin bu da diplomatların çözeceği bir sorun olacaktır."*⁹⁴³

Bu planı Sazanov çok beğenmiş ve bunun sunum halinde kongrede takdimini istemiştir. Sazanov defalarca Rusların Boğazlar'a amfibi harekati yönlendireceğini hakkında bilgi almak istemiş ve her defasında bu hareket için gereken en az 300.000 askerlik kolordunun verilemeyeceğinin cevabını almıştır. Çünkü Rusya'nın bu ordu grubunu temin edecek gücü olmamıştır. Aslında ortadaki tablo Rusların Boğazlar'a hiç bir askeri tatbikat yapmadan, hiç bir askerini vermeden iddia ileri sürmesi çok ilginç bir durum olmuştur. Rusya kendi zahmetini ortaya koymadan sadece diplomasi yoluyla Boğazlar'a sahip olmak istemekteydi. Rusların planına göre ölen ve harcanan İngiliz ve Fransız askerleri olacak ama sonunda Boğazlar Ruslara nasip olacaktır. Her türlü mantığa aykırı bir gelişmeyle, İngiliz ve Fransız devlet adamları Rusya'nın isteği ile razı olmaya başlamışlardır. Ya da bunu böyle göstermişlerdir.⁹⁴⁴ Rusya hala Boğazlar ve İstanbul konusunda ısrarını sürdürmekteydi.

Aslında detaylıca bakıldığında İngiltere için daha önemli noktalar İran ve Mısır olmuştur. Rusların İran Azerbaycan'ından ilerleme şansının olması İngilizleri fazlasıyla korkutmuştur.⁹⁴⁵ Çünkü bununla Rusya artık Asya'nın büyük kısmına sahip olacak ve

⁹⁴³РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 3851, л. 60-65.

⁹⁴⁴Мурхед А. *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 36.

⁹⁴⁵Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 30.

Hindistan'la Afganistan'ın sınır hattına gelecektir. Bu tehlikeyi aradan kaldırmak için İngilizler Rusların isteklerine susmuşlardır. Lakin açık olan bir gerçeklik bu savaştan sonra yeni bir savaşın başlayacağıydı.

2.2. Sarıkamış Civarında Türk ve Rus Ordusunun Durumu: Sarıkamış Harekatı

1914 Kafkasya Cephesi savaşları hız ve ağır baskı altında gerçekleşmekteydi. Batı Cephesi'ndeki olduğu gibi bu cephenin de savaşları hemen bir sonuca bağlamak adına hızlı bir şekilde ilerlemektedir.

Rus kaynaklarının bir kısmında Türk ordusunda bulunan komuta heyetinin yeterli olmadığı sabit bilgilere dayanılmadan şöyle ileri sürülmektedir: *“1914`ün kışında Türk ordusunun en zayıf tarafı komuta heyeti olmuştur. Çünkü komuta heyetinin %75`i okuma yazma bilmeyen subaylardan oluşmaktaydı. Genel askeri eğitime sahip kıdemli komutanlar, dağ savaşlarında asker yetiştirmek için yeterli nitelikte hazırlanamamışlardır.”*⁹⁴⁶ Halbuki, 4 yıl boyunca savaşlarda mücadele eden bu komutanlar, dağ savaşları değil belki ama ondan önce Makedonya'da, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında yeterince tecrübe kazanmışlardır. Bununla birlikte, Rusya'nın Kafkas ordusuna karşı hareket eden 3. Türk Ordusunun silah ve yiyecek kaynaklarının kısıtlılığı nedeniyle büyük bir sıkıntı içinde olduğu bilinmektedir.⁹⁴⁷ 3. Türk Ordusu, 9., 10., 11. Kolordu, iki Süvari Bölüğü, Kürt Bölüğü ve Mezopotamya'dan bu orduyu güçlendirmek için gelen iki piyade bölüğünden oluşturulmuştur.⁹⁴⁸ Türk ordusunda her Kolordu üç piyade bölüğünden oluşturulmaktaydı. Her bölük üç piyade alayı, bir topçu alayı, bir süvari alayı ve bir mühendis birliğinden ibaret olmuştur. Piyade alayı üç tabur ve bir makineli tüfek bölüğünden, Topçu Alayı- iki ya da üç alay ya da dağ bölüklerinden (her biri iki ya da üç batarya) ibaret olmuştur.⁹⁴⁹ Türk ordusunun da telefon ve telgraf

---

⁹⁴⁶ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 127.

⁹⁴⁷ Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 84.

⁹⁴⁸ Корсун Н. *Сарыкамышская Операция*, (Москва: Воениздат НКО СССР, 1937), s. 6.

⁹⁴⁹ Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 87.

ekipmanlarının yetersizliği nedeniyle askerî harekât zamanı iletişim genellikle atlı haberciler tarafından sağlanmaktaydı.⁹⁵⁰

Türk ordusunun saflarında kaldığı süre boyunca onları iyi incelemiş olan Alman subayları: “*Türkler ilerleyebilir, ancak hızlı bir saldırıya giremezlerdi*”⁹⁵¹ diye yazmaktadırlar. Türk ordusu askerleri zorlu derslerle eğitilmemişlerdi, bunun sonucu olarak zorlukların artmasıyla, birliklerin dağılması tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Ordu zayıf bir şekilde donatılmıştır. Askerlerin yeniden organizasyonu daha fazla vakit gerektirmekte ve saldırının hızını yavaşlatmaktaydı. Tüm bu koşullar, harekâtın muhtemel varyasyonları durumunda Türk ordusu komutanlığı tarafından dikkate alınmıştır. Bu nedenden dolayı askeri planlar derin bir ilerleme için değil, sınırlı hedefleri olan bir taarruz için hesaplanmaktaydı. “*Askerler her 3-4 günde bir düzenli saldırı planı alacaklardı. Askerler hazırlandıktan sonra ani saldırı düzenleneceği belirtilmiştir.*”⁹⁵² Ekipman olarak güçlü kurgulanamayan Türk ordusu komutanlarının elinde büyük hatalarla hazırlanmış 1/200.000 ölçekli haritalar mevcut olmuştur. 9. Kolordu Kurmay Başkanı'nın anılarında şöyle yazmaktadır: “*bu haritada dağlarda bir otoyol gösteriliyordu oysa gerçekte bu yolda sadece patika mevcuttu.*”⁹⁵³ Bu hatalı haritalar bile çok sınırlı sayıda üretilmiş ve bu haritayı kullanırken rehber tavsiyesi almak gerekmektedir. Rus komutanlarda ise Sarıkamış Harekatı'ndan önce tüm operasyon alanını gösteren, Türk komutanlarının sahip olamadığı 1/84.000 ölçeğinde mükemmel alan haritası mevcuttu.⁹⁵⁴

Savaş öncesinde Rus birliklerindeki kolordu normalde iki piyade tümeninden oluşmaktaydı. Her bir tümende, iki tugay ve iki piyade alayı mevcuttu. Alay dört tabur, her biri bir makineli tüfek takımıyla 8 makineli tüfekliden oluşmuştur. Sonradan piyade birliklerine sekiz kollu bataryadan topçu tugayı verilmiştir. Harekat zamanı Rus ordusunda dağ bataryaları bile bulunmaktaydı.⁹⁵⁵ Kazaklardan ibaret dağ bataryaları

---

⁹⁵⁰Fətəliyev, *Yunanistan, Türkiyə Və Böyük Dövlətlər 1919-1922-ci illərdə*, s. 95.

⁹⁵¹Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 128.

⁹⁵²Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 6.

⁹⁵³Fətəliyev, *Yunanistan, Türkiyə və Böyük Dövlətlər 1919-1922-ci illərdə*, s. 98.

⁹⁵⁴Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 6.

⁹⁵⁵Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, (Москва: Воениздат, 1946), s. 47.

soğuk havada savaşa bilen yegâne birlikler olmuşlardır. Lakin bu bataryalarda bulunan asker ve konvoyların (sadece tekerlekli ekipman hariç) dağ ekipmanı bulunamamıştır. İlaveten, dağlık alan operasyonları için askerler yeterince eğitilememişlerdir. Barış zamanı hazırlık manevraları genellikle dağlık arazilerin sadece vadilerinde gerçekleştirilmiştir.⁹⁵⁶ Askerlerin eğitiminde, Rus-Japon Savaşı'nın deneyimi dikkate alınmıştır. Ancak Türk ordusunda olduğu gibi Ruslarda da üst düzey komuta personelin dağlık arazilerde büyük askeri birliklerin kullanılmasıyla ilgili eğitimleri yetersiz bulunmaktaydı.⁹⁵⁷ Bu husus Alman komutanların gözünden kaçmamıştır. Sarıkamış'taki askeri birlikler birçok harekât ve faaliyetleri genellikle tamamen rastgele şans eseri olarak yürütmektedir. Orduda küçük grupların askeri faaliyetleri rastgele ve doğaçlama yapılmaktaydı.⁹⁵⁸ Bunun askeri disipline ne kadar uyumlu olduğu tartışılır konulardandır, lakin Korsun'un Sarıkamış Harekatı'nda bulunan askerlerden biri olması bilgilerin birincil kaynaktan geldiğini göstermektedir.

Rus ordusunun iletişim servisinde de sıkıntılar mevcut olmuştur. Çarlık Rusya komutanları emir ve raporları telgraftan aktarıırken bilgiler çoğu zaman Sarıkamış'ta Türkler tarafından ele geçirilmiş ve deşifre edilmiş oluyordu. Rusların telgraf ve iletişim aparatları eski olmuş ve Türkler tarafından kolayca deşifreye maruz kalmıştır. Bu nedenle de Rusya tarafının en savunmasız tarafı iletişim olmuştur. Daha sağlıklı olan radyo iletişimi ise sadece büyük merkezler arasında sağlanabilmekteydi.⁹⁵⁹ Bilgi ulaşımında sıkıntı yaşayan Ruslar daha yeni ekipmanlarla çok geç teçhiz edilmeye başlanmışlardır. Ruslar harekâta atılmadan önce savaş alanını derinlemesine tanımaya çalışmışlardır. Rus Kafkasya Ordu komutanlarının raporlarına göre, Sarıkamış, Kars kalesine ve önemli tren hatlarına götüren değerli stratejik nokta olmuştur. Sarıkamış denizden 2180 m yükseklikte olduğundan bu alana gelmek için Güney ya da Güney-Doğudan ilerlemek daha makul bulunmaktaydı.⁹⁶⁰ Doğu taraftan Ali Sofu yolundan Kars'a çıkılmaktaydı ilaveten buradan geçen ray hattı istasyonu vadi tarafta yerleşmiştir. Kuzey'den

---

⁹⁵⁶Fətəliyev, *Yunanistan, Türkiyə Və Böyük Dövlətlər 1919-1922-ci illərdə*, s. 102.

⁹⁵⁷Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 63.

⁹⁵⁸Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 7.

⁹⁵⁹Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 9.

⁹⁶⁰Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 129.

yüksekliklere bitişik bulunan "Kartal Yuvası" ve "Topçu" tepesi mevcut olmuştur.⁹⁶¹ Sarıkamış'ın Batı'sında 39. Piyade Tümeni'nin 155. Kuban ve 156. Elizavetpol alayının kışlaları yerleştirilmiştir. Sarıkamış'ın Güneybatısında Türkiye istihbaratına bilgi erişimi konusunda büyük destek sağlayan Çerkezlerin⁹⁶² yaşadığı Yukarı Sarıkamış bulunmaktaydı.⁹⁶³ Bu arazinin çevresini dağlar kaplamıştır. Sarıkamış'ın kuzeyinde 2000 metre karede yoğun iğne yapraklı Çam ormanı bulunuyordu. Bu köyün 5 km kuzeybatısında, Tournagel'in sırtında Bardus'a giderken, Bardus'tan orman ile kaplı bir geçit bulunuyordu. Araki nehri boyunca Karakurta yakınlarındaki karayolu üzerinde bir feribot daha yerleştirilmiştir. Buradan nehir boyunca Kağızman'a giden yolunun çıkışı, Kafkas ordusunun ana güçlerinin kuşatılması durumunda bir çıkış yolu olarak tek boşluk olmuştur.⁹⁶⁴ Bazen büyük savaşların gerçekleştiği bu yollarda en uygun ve güvenli geçitler şunlar olmuştur: Bardus, Yaila Bardus, Eshakmeydan, Agundir, Panjuret. Son geçiş ise, Karadeniz sahilinden dağlık bölgeye ve önemli bir yol kavşağı olan Ardahan'a en iyi ve en uygun olanıydı.⁹⁶⁵ Saganlug'un arkasının Kuzey-Doğusunda ve Kuzeyinde, Kars ve Ardahan yaylaları uzanmaktaydı. Kağızman bölgesinde bulunan Kars platosunun güney kısmı ve Tanrı dağının batı masifine bağlı olan Araks'a bitişik olan arazisi en derin vadiyi oluşturmaktaydı. Türk ordusu komutanlığı Rusların ana güçlerini bu vadide basmayı amaçlamıştır. Arsian sıradağlarının batısındaki arazinin son derece çapraz ve ağaçlı olması, en iyi otoyolun bir parçası olmasıyla Batum-Artvin, Yalanuschamski, Ardahan geçidi ile askeri sevkiyatın gerçekleştirilmesini kolaylaştırmaktaydı. Arazinin doğusunda bir patika ağı mevcuttu ve arazi, büyük güçler tarafından operasyonların yapılmasına müsait bir yerdi. Arazinin çok sayıda ırmakları bir dağ sırasına sahip olmuş ve burada derin geçitler bulunmuştur.⁹⁶⁶ Kış aylarında buradaki nehirlerde sığ ve donma

---

⁹⁶¹Fətəliyev, *Yunanistan, Türkiyə Və Böyük Dövlətlər 1919-1922-ci illərdə*, s. 105.

⁹⁶²Türkiye Sarıkamış operasyonu sonrasında Maveraı-Kafkasya'dan çekildiklerinde, Çerkesler Türklerle birlikte buradan tahliye edilmişlerdir (Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 63).

⁹⁶³Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 46.

⁹⁶⁴Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 64.

⁹⁶⁵Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 95.

⁹⁶⁶Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 52.

gözlemlenmiştir. Bu ırmaklardan en önemlileri Erzurum'dan Oltu ya kadar uzanan en iyi yolların bulunduğu Oltu ve Sivri nehirleri olmuştur. Kışın hava burada şiddetli olmuş (-20 ila -35 C°) ve yoğun kar yağışı gözlemlenmiştir.⁹⁶⁷ Türkiye'nin sınır bölgesinde, neredeyse hiçbir iletişim aracı mevcut olmamıştır. Tüm bu geniş arazide Trabzon-Erzurum – Hasankala karayolu bulunmaktaydı. Türkiye'nin bu bölgesinde demiryolu ve karayolu taşımacılığı bulunmadığı için insanların ulaşımı sadece hayvanlarla sağlamıştır. Esasen öküz tarafından çekilen iki tekerlekli arabalar tarzında toplu taşıma aracı en yaygın kullanılanlardandı.⁹⁶⁸ Türkiye – Rusya sınır bölgesi, üç yönden büyük kuvvetlerin harekâtı için en erişilebilir bölge olmuştur: 1) Ardahan, Oltu, Erzurum (Ardahan`da); 2) Kars, Sarıkamış, Erzurum (Kars'ta); 3) Erivan, Diyadin, Erzurum (Erivan`da) bölgesi burada gerçekleştirilebilecek harekâtı olası kılmaktaydı. En stratejik ve kısa yol Kars platosu boyunca uzanan en iyi toprak yolların ve merkezi yolların ağıyla ve daha sonra Erzurum'un tahkimatına giden en erişilebilir vadilerle örtüşen Kars yönü olmuştur.⁹⁶⁹ Bu hem de ana harekât alanı olmuş, önceki harekâtlarda Rusların ve Türklerin ana güçleri buradan harekete geçmiştir.

Alman- Türk filo birliklerinin limanlara saldırısının ardından, önceden Kafkasya Cephesi`nde hazır durumda bekleyen, Oltu, Sarıkamış ve Erivan grupları karşı saldırıya başlamışlardır. 2 Kasım`da 77 yaşlı Vorontsov Daşkov II Nikolay'a şöyle bir mektup yollamıştır: *“Ordularımız başarıyla Soğanlık sınırından Zin geçidini aşmıştır. Süvarilerimiz ise Başköy'e yaklaşarak Kağızman grubu ile Ahtinsk yolunu ele geçirmiş, Aşağı ve Yukarı Ahtan`ı aldıktan sonra, Cuhurman yoluna ilerlemişlerdir. Erivan grubu da başarıyla ilerleyerek Ağrı dağ`a ve Arzan'a yaklaşmaktadır. Süvari grupları ise Beyazıt'a kadar ilerlemiştir.”*⁹⁷⁰ 3 Kasım`da Vorontsov Daşkov Oltu grubunun Ardab`a girdiklerini haber verdikten sonra Sarıkamış grubu Alikilise-Ardos-Horosan hattını ele geçirmiştir. Bu grubun süvari birlikleri de Kara Derbent geçidini tutarak orada mevki belirlemişlerdir.⁹⁷¹ General Belhman'ın komutanlık ettiği Sarıkamış grubu Oltu ve

---

⁹⁶⁷ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 132.

⁹⁶⁸ Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 6.

⁹⁶⁹ Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 8.

⁹⁷⁰ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 137.

⁹⁷¹ РГВИА, Главное Управление Генерального Штаба/1915, Ф. 2023, Оп.221, л. 5.

Kağızman grubu ile iletişime geçerek Köprüköy`de askeri üs kurmuş, ardından üç grup halinde farklı taraflardan Hasan Kale`ye saldırılar düzenlemişlerdir.⁹⁷² Aynı tarihlerde Türk ordusu 9. ve 11. Kolorduları ile Erzurum istikametinde mevzilenmişlerdir. Onlar Çermiksu`ya saldırı düzenleyerek Rusları düşürmek isteseler de bir sonuç alamamışlardır. Sonuç alamayan Türkler mecburen ordularına ilave bataryalar katarak kuvvetlerini artırmaya çalışmışlardır.<sup>973</sup> Bu olayla ilgili 11 Kasım`da Kafkasya Ordu Komutanlığı`ndan Petersburg`a şöyle bir haber gelmiştir: “*Türkler Artvin ve Ardanuç`u almış, şimdi de Çoruh yönünde ilerlemektedirler. Erzurum taraflardan ilerleyen saldırı ise tarafımızdan durdurulmuştur. Türkler Korkut taraftan Azerbaycan hattında taarruzu devam ettirmektedirler.*”⁹⁷⁴ Genelkurmaylığın emirleri doğrultusunda ilerleyen Erivan grubu saldırılarını Eleşkirt yönünde sürdürmüştür. Eleşkirt yönünde özellikle İran Azerbaycan`ı sınırında gerçekleşen savaşlarda Türk ordusu çok da başarılı olamamıştır.<sup>975</sup> Birinci Dünya Savaşı`nın 1914 Kasım`ında Kafkasya Cephesi`ndeki savaşların en yoğunları daha çok merkezde yani Köprüköy`de ve sağ kanatta yani Oltu istikametinde gerçekleşmekteydi. Savaşın bu ayında yani Kasım`da Kafkasya Cephesi`nin Türkiye tarafındaki komuta sisteminde kararsızlık gözlemlenmiştir. Aslında Türklerin 3. Kolordusu Rusların sağ kanadına yeteri kadar güçlü saldırı düzenlese de Oltu ve özellikle Sarıkamış taraflarında komuta heyetinin kararsızlığı çok net fark edilmekteydi.<sup>976</sup> Kasım`dan sonra Rus ordusunda emir komuta sisteminde doğan sıkıntılardan dolayı ki, ordu grubu kendi kafasına göre dağılık hareket etmeye başlamıştır.⁹⁷⁷ Aynı sıkıntı Rusya tarafında da gözlemlenmiştir.

Rusya Merkezi Komutanlığının Tiflis`te olması ve haberleşme kanallarının çoğunlukla tahrip edilmesi sonucu iletişim sıkıntısından dolayı Türklerin nerede olduğu ve hangi taraftan tehlike beklenildiği ile alakalı merkeze bilgi iletilmemiştir.⁹⁷⁸ Eyalet komutanına gelen telgraflar, askeri dergi ve askeri kararların toplandığı arşiv belgeleri

---

⁹⁷² Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 68.

⁹⁷³ АВПРИ/1915. Ф. 5018, Оп.1, д. 91, л. 56-63.

⁹⁷⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 138.

⁹⁷⁵ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 69.

⁹⁷⁶ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 138.

⁹⁷⁷ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 135.

⁹⁷⁸ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 138.

incelediğinde savaş esnasında Rus ordusunda iletişim sıkıntısının olduğu ve kararların genelde lokal komutanlar tarafından verdiği çok açıkça anlaşılmaktadır. Telgraf hatlarının savaş döneminde bozulması ve çoğu zaman da çalışmaması bu sıkıntıları oluşturan en büyük etken olmuştur.

Kafkasya Ordusu'nun geniş çapta bilgileri bulunan Tiflis'teki⁹⁷⁹ Askeri Arşiv'de harita ve askeri tablolarla kısaca savaşın ilk arifesindeki durumu şöyle anlatılmaktadır:

1. 18 Ekimde Merkezi Karargâhtan sınırı geçip Türklere saldırı emri verilmiştir.
2. 18 ve 19 Ekim'de Kafkas ordusu Türklere karşı Zivin, Karakilise, Passinler, Ahti, Tutak, Korun, Mısın ve Azap'ta mevki tutmuşlardır.
3. 19 Ekim'de Sarıkamış grubu Ziv'in mevkiine yerleşerek Kabaktepe, AkBaba ve Altınbulak arazilerini kendi ablukasına almışlardır.
4. 20 Ekim'de Sarıkamış grubu Alakilise, Ardos, Horos; Erivan grubu ise Diyadin'i ele geçirmiştir.⁹⁸⁰ Lakin Rusların bu galibiyetleri uzun sürmemiş az sonra Türkler bu pozisyonları geri almışlardır.⁹⁸¹ 16 Kasım'da Türkiye birlikleri Ardahan istikametinden başarılı bir şekilde ilerlemişlerdir. Rus komutanları Türklerin planlarını ve ne yapacaklarını bilemediklerinden dolayı Türklerin 3. Ordusu bu bölgelerde büyük zaferler kazanmakta devam etmişlerdir.

2.2.1. Köprüköy Harekâtı

Bölgede tam olarak söz sahibi olma adına yapılan ilk büyük operasyon her iki tarafın da aktif rol aldığı Köprüköy harekâtı olmuştur. Lakin bu hareketin ne Türklere ne de Ruslara bir hayrı olmuştur. Yeteri kadar malzeme ve güce sahip olunmadığı halde Ruslar muhasaranı yarmışlardır. Hasan İzzet Paşa'nın komutasındaki 3. Ordunun 9. ve 11. Kolorduları iki kere saldırıya geçerek Rusları geriye sıkıştırmış, Ruslar bu saldırıdan

---

⁹⁷⁹Tiflis'te bu savaşa ait asker giysileri ve silahlarının sergilendiği "Rus Ordusunun Silahları Hazinesi" adlı müze bile bulunmaktadır.

⁹⁸⁰Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 139.

⁹⁸¹Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 55.

Maslagat-Azap-Key-Yuzveran-Ardi hattına püskürtülmüşlerdir.⁹⁸² Rus ordusundaki Kuban birlikleri çok büyük azimle savaşmış ama bu bir sonuç vermemiş ve Ruslar sıkıştırılmıştır. Kafkas Ordusu'nun Başkomutanı Sarıkamış grubunu güçlendirmek için oraya Türkistan'dan getirdiği 2. Orduyu ilave etmiş ama bu da bir sonuç vermemiştir.⁹⁸³ Ardından büyük soğuklar başlamıştır, hava şartlarından dolayı sıkıntı yaşayan Türk ordusunda 15000 insan kaybı ve 3000 firar olmuştur, Rus ordusunun kaybı ise 6000'ı aşmamıştır.⁹⁸⁴ Rusların Sarıkamış birliğinin merkezi karargâhı Karagurkan'dan Sarıkamış yakınlarına getirilmiştir. Böylece Rus birlikleri bu harekâtı galibiyetle bitirmiş Köprüköy'ün bir kısmına el koymuşlardır.

Kafkas ordusunun Başkomutanı Sarıkamış grubuna yüksek düzeyde tebriklerini iletmiştir. Telgrafta Berhman'a gönderilen tebrik mesajında şöyle yazmaktadır:

“Ordularımızın galibiyetini Baş karargâh çok yüksek değerlendirmektedir. Bu beş gün içeriğinde düşmanın büyük darbelerine dayanabilmekle, Sarıkamış ordusu neredeyse tüm Türk güçlerini kendi üzerine almıştır. Bununla da diğer iki ordunun işini kolaylaştırmıştır. Böylece Eleşkirt'teki büyük savunma hattını buraya istikametlendiren Türkler Erzurum'a toplanmışlar bu da bizim için o cephelerde kolaylık sağlamıştır.”⁹⁸⁵

Bu telgraftan anlaşılmaktadır ki, Türk ordusuna mahsus birlik komutanlarından farklı olarak Berhman gücünü çok iyi paylaşmış ve hiçbir yerde boşluk bırakmadan savaşı devam ettirmiştir.

Büyük ihtimal Rus ordusu bu soğuklara hazırlıklı olmuştur. Küçük Asya'dan gelen Türkler bu keskin soğuklara dayanamışlardır. Bu nedenle Aralık'ta savaşa bir az ara vermek gerekmiştir. Ruslar ara vermeye çalışsalar da Türkler hala cephelerden geri çekilmek istememişlerdir. Aslında Ruslar da dağlarda savaşmak için yeteri kadar malzeme ve teknik imkâna sahip olmamışlardır.⁹⁸⁶ Bundan sonra, Türk ordusu sınır

---

⁹⁸²Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 72.

⁹⁸³Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 59.

⁹⁸⁴Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 82.

⁹⁸⁵Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 140.

⁹⁸⁶Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 98.

hattını bu bölgede tutmuş ve orduların Erzurum'a ilerlemesinin karşısını almakla yetinmeli olmuşlardır. Türk birliklerinin bir az daha güç toplayarak Oltu'nun Güney Batısından saldırarak oradan savaşı devam ettirmek niyetleri olmuştur.⁹⁸⁷ Sağ kanatla ise Sarıkamış'ı arka taraftan geçerek oradaki Müslüman halklarla iletişime geçmiş ve arkadan Ruslara daha büyük birliklerle saldırı planları hazırlamışlardır.⁹⁸⁸ Askeri plana göre, Köprüköy harekâtından sonra orduların en büyük yerleşke alanı Kars olmalıydı. Bu planın gerçekleşmesi için ise hızlı ve etkili hareket şart olmuştur.⁹⁸⁹ Türkler orduyu daha hızlı hareket ettirmek için 9. ve 10. Kolordu ağır toplarını 2. Ordu ile birlikte bırakmışlardır. 9. ve 10. Kolordu saldırı zamanı en çok dayandığı güç kaynağı yerli halk olmuştur.⁹⁹⁰ Enver Paşa Kafkas halklarındaki Panislamist ve Pantürkist güçlere dayanarak Batum-Tiflis, Ardahan-Borjomi ve Çulfa –Bakü taarruz planlarını hazırlamıştır. Onun düşüncelerini haritaya yansıtan ise Alman Generalleri Bronsat von Shelendorf ve Feldman olmuştur.⁹⁹¹ Bundan sonra, *“Türkler için yeni harekât başlamadan askeri plandaki en mühim odak noktaları: Maverai Kafkasya'nın politik merkezi ve tüm yol hatlarının birleştiği nokta – Tiflis; sanayi merkezi, petrol kaynağı – Bakü; savunma kalesi olarak bilinen – Kars kalesi; Karadeniz'in Güney`indeki en iyi liman – Batum olmuştur.”*⁹⁹² 9. Kolordu Komutanı Ahmet Fevzi Paşa, 3. Ordunun Komutanı Hasan İzzet Paşa ve General Liman von Sanders kesinlikle Enver Paşa'nın kararlarına şüphe ile yanaşmışlardır. Buna sebep orduda yeteri kadar malzeme ve askerin olmamasından kaynaklanmaktaydı. Ahmet Fevzi Paşa defalarca buradaki kanada bir tane daha ordu verilmesini ve teknik açıdan daha da geliştirilmesini talep etmiştir. Yalnızca bu sorunları çözdükten sonra, az önceki planları gerçekleştirmek mümkün olabilecektir demiştir.⁹⁹³ Aslında, Enver Paşa'nın askeri planlarını küçümsemek gerekmekteydi, çünkü Türk ordusu elinde olan malzeme ve asker sayısı ile bu planı gerçekleştirebilecek

---

⁹⁸⁷ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 138.

⁹⁸⁸ Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 105.

⁹⁸⁹ Кольшко, *Великий Распад. Воспоминания*, s. 75.

⁹⁹⁰ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 54.

⁹⁹¹ Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 64.

⁹⁹² Корсун Н. *Сарыкамышская Операция*, s. 12.

⁹⁹³ Мартышевский, *Воспоминания. 1914–1918*, s. 58.

kapasitede olmuştur. Eğer Enver Paşa'nın planları gerçekleşmiş olsaydı, Rus birlikleri tamamen savunmasız kalacaklardı.

Türkiye Genelkurmaylığından gelen 9 Aralık 1914'teki emirde şöyle yazmaktadır: “*Oltu istikametinden düşmanın sağ kanadına doğru Kars istikametinde ordu yerleştirilecektir. Bu ordunun vazifesi Güneyden düşmana saldırarak Kars'a ve Araks'a saldırmaktır.*”⁹⁹⁴

Bu emri yerine getirmek için iki süvari alayı ayrılmıştır. Sarıkamış'tan orduları çekmek için Türkler Köprüküy'de 11. Bölüğü bırakmışlardır. Büyük darbe indirmek için Oltu'dan 9. ve 10. Ordular da bu yönde istikamet almışlardır. Bir sonraki harekât için tüm hazırlıklar 9 Aralık'tan 5 Ocak'a kadar devam etmiştir.⁹⁹⁵ Taraflar ordu gruplarının ana güçlerini, en önemli hareket arazisinde – Kars'ta toplamışlardır. Sınır hatlarını daha iyi savunmak için geniş cephelerde daha küçük kuvvetler kullanılmaktaydı.⁹⁹⁶ Kafkas-Türk cephesindeki askerler Köprüküy bölgesinde karşılıklı saldırıyla başlamışlardır. Rus Generali Berkhman, Rus sınırından Erzurum'a kadar olan Köprüküy'ün tamamını ele geçirmek için ilerlemiştir. 9. ve 11. Kolordular Rusların sağ kanadına büyük darbe indirmişlerdir. Aynı zamanda, Türkler 10. Ordu'yu Anadolu'dan (Samsun bölgesinden) Erzurum'a çekmiş, 9 Aralık'ta Sarıkamış ayrımındaki Maslagat-Yuzjeran-Ardi cephesini ele geçirmiş ve kışlalara şiddetli donların gelmesiyle orada yerleşmeye başlamışlardır. Bu zamana kadar, Sarıkamış müfrezesi, sahadaki 93 taburun %53'ü takviye edilmiştir. Köprüküy'deki bu son harekât Rusların kendi sınırlarına geri dönmesiyle sona ermiştir.⁹⁹⁷ Bu galibiyet, 3. Türk Ordusunun ruhunu yükseltmiştir. Rusların Kafkasya Ordu Komutanı Sarıkamış ünitesini yeteri kadar nitelikli yönetememiştir. Çünkü Tiflis'teki birlikler merkezi Karargâhtan çok uzak yerleştirilmiştir.

Sonraki harekâtlarda Batum istikametinde Rus donanmasının Karadeniz'deki egemenliğine rağmen, Türkler Hop bölgesine gizlice saldırı yaparak Rusları Borç'a geri itmiş ve orada da Rus birliklerini mağlup etmişlerdir.⁹⁹⁸ İlerleyen Türk birlikleri, Çoruh, Artvin ve Ardanuç'u işgal etmiş ve Rusları Batum bölgesine geri çekilmeye

---

⁹⁹⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 141.

⁹⁹⁵ Мартышевский, *Воспоминания. 1914–1918*, s. 59.

⁹⁹⁶ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 142.

⁹⁹⁷ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 8.

⁹⁹⁸ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 59.

zorlamışlardır. Acarlar`ın 9. Kafkas Tüfek Alayı tarafından işgal edilen Oltu'nun Kuzeyindeki bölgeye Rusların Oltu müfrezesi gelmeye başlamıştır. Türklerin, engebeli dağ olan Çoruh bölgesindeki saldırısına Rus Çarlık makamlarına karşı Batum bölgesinin Güney kesimindeki Acar nüfusunun genel bir ayaklanması eşlik etmiştir.⁹⁹⁹ Sonuç olarak, 9 Aralık 1914'te, Kafkas ordusunun sağ kanadı, Rus Çoruh müfrezesi 9 tabur, 8 milis, 20 silah barındırmasına rağmen neredeyse Batum'a kadar geri çekilmiştir. Rus sınırlarına kadar uzayan Türkler, Yalanus-Camsk geçişi yoluyla Oltu müfrezesini tehlike altına alma fırsatı elde etmişlerdir.¹⁰⁰⁰ Devamında, İran-Türkiye sınırında ilerleyen Rus birlikleri, Türklerle karşılaşarak Çulfa'ya ilerlemişlerdir. Mücadelenin sonucu olarak 3. Türk ordusunda 8.000'e yakın insanın öldüğü veyaralandığı 6,000'e yakın kişinin kaybolduğu raporlanmıştır.¹⁰⁰¹ Daha sonra Türk operasyonu ile bağlantılı olarak Ruslarda "kötümser" ruh hali başta olmakla birçok sebepten dolayı üst düzey komutanın rütbe değişikliği yaşanmıştır.¹⁰⁰² Türk ordusunda da komuta heyetinde yenilenmeler gözlemlenmiştir.¹⁰⁰³ Örneğin, Enver Paşa'nın müttefiki Genelkurmay Başkan Yardımcısı Hafız Hakkı Bey savaşlarda henüz yer almayan 10. Türk Ordusunun komuta heyetine katılmıştır. Bu kolordu personelinin Başkomutanı, Alman Binbaşı Lange olmuştur. Dolayısıyla, Köprüköy Harekatı döneminde, Türklerin altı ana bölüye yoğunlaştırdığı ve Rusların Sarıkamış müfrezesinin işinin zorlaştığı görülmektedir. Köprüköy operasyonu sona erdiğinde, Rusların ordu rezervi tamamen tükenmiş ve Kafkasya'da ön cepheye gönderilecek asker neredeyse kalmamıştır.¹⁰⁰⁴ Rusya bu şartlar altında iken, Türkler hedeflerine ulaşmak adına bir sonraki taarruzu planlamaktadı.

2.2.2. Sarıkamış Harekatı Öncesi Orduların Konuşlanması

---

⁹⁹⁹Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 55.

¹⁰⁰⁰ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 9.

¹⁰⁰¹ Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 104.

¹⁰⁰² Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 145.

¹⁰⁰³ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 97.

¹⁰⁰⁴ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 10.

Sarıkmış harekâtından önce Türk komutanlarının askeri planlarına bakıldığında aslında Rusların saldırılarına karşı çok hassas bir şekilde hazırlandıkları fark edilmektedir.¹⁰⁰⁵ Yetkililer tarafından Sarıkmış Harekati'nin başarıyla tamamlanılması için iki farklı plan hazırlanılmıştır.¹⁰⁰⁶ Birinci plana göre - Delibaba yönüne darbe indirerek, Rusların sol kanadını arkadan çevrelemek; - Türkler için bu dolambaçlı manevra başarısız olsa bile Ruslar kendi birliklerini Erzurum'dan koparmak için, özellikle kış şartlarında izlenmesi zor olan Karayazı'nın dağlık alanına geçebilirlerdir. İkinci plana göre: Rusların Sarıkmış grubunun sağ kanadının arkasına geçerek onun ön tarafından ilerlenmeli, Sarıkmış bölgesini ele geçirdikten hemen sonra Kars'ın ele geçirilmesi için taarruz başlatılmalıydı.¹⁰⁰⁷ Türkiye birlikleri görünüşe göre, Kars'ın bir kale olduğunu unutmuşlardır. Aslında bu birliklerle Kars'ın alınması imkânsız görülmekteydi. Enver Paşa ikinci planı daha makul bulmaktaydı. Türk komuta heyetinin bilmediği bir şey vardı, Kars Ruslar tarafından çok iyi korunmaktaydı. Kars yönünde Rusların Sarıkmış müfrezesinin ana güçleri, sayısız topçuları olan 60 tabur ve 30 Kazak alayı yerleştirilmiştir.¹⁰⁰⁸

Bu esnada, Türklerin sağ kanadına darbe indirmek için Ruslar, Batum ve Kars eyaletinin Müslüman nüfusu arasında bir kargaşa çıkarmak için planlar kurmuşlardır. Bunun için Türkler arasına saldıkları ajanları kullanmaya başlamışlardır. Lakin bu plan bir sonuç vermemiştir. Bunun nedeni Rusların buradaki insanları iyi tanımaması olmuştur.¹⁰⁰⁹ Nihai taarruz planının Feldman tarafından hazırlanmış Genelkurmay Başkanı General Bronsart fon Schellendorf tarafından onaylanmış ve birliğe gönderilmiş hali şöyle olmuştur:

Köprüküy, 6 Aralık 1914, saat 22.00 emri:

---

¹⁰⁰⁵ Мартышевский, *Воспоминания. 1914–1918*, s. 56.

¹⁰⁰⁶ Doğu Almanya'daki 8. Alman ordusunun genel merkezinde bulunan ve Türk ordusunun Tannenberg'deki 2. Rus Ordusu'nun çöküşünü bildiren bir Türk askeri ajanı raporundan alıntıdır.

¹⁰⁰⁷ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 59.

¹⁰⁰⁸ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 148.

¹⁰⁰⁹ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 10.

1. Düşmanın ana kuvvetleri eski yerindedir.
2. Oltu`dan gelen 3. Ordunun tüm kuvvetleri Kars yönünden karşı tarafın önünü kesmeli ve doğrudan Güney`deki Araks nehri boğazının arkasına doğru hareket etmeli.
3. İlave getirilmiş piyadeler ve toplarla takviye edilen ve Araks nehrinin Güney`indeki düşmanın kanadında ilerleyen 2. Süvari Birliği dikkatini bu kanata yönlendirmiştir (askeri istihbarata göre netleşmiş bilgidir).
4. 11. Kolordu, düşman dikkatini dağıtmak için ilerlerken bütün cephede savaş devam ettirilmelidir. Düşman tüm hat boyunca ilerlerse eğer onu durdurma görevi 11. Ordunun vazifesi olacaktır.
5. 9. Kolordu en az iki kolla (sol kol Ekrek-Yeniköy yönünde) hareket etmeli ve Kızıl Kılse- İd yoluna ulaşmalıdır. İd bölgesinde düşman orduları ile karşılaşır Doğu`da bulunan ana güçlerin birleşmesini engellemelidir.
6. 10. kolordu bir bölükle İd`a iki ayrı bölükle ise Aydos`a ulaşmalıdır. Her iki birlik de rakip tarafa aynı anda saldırmalıdır. Bu hareketin uygulanması yani, olası saldırı 10 Aralık`ta gerçekleştirilmelidir. 9. Ordu Catak-Letkir hattından, 10. Ordu ise tam da Oltu taraftan ilerlemeli, 11 Aralık`ta ise, 9. Ordu - Kötek'e doğru ve 10. Ordu - Bardus'a doğru ilerlemelidir.
7. İki bölük arasındaki sınır hattı Araks nehri olacaktır. 9. ve 11. birliklerin bölgeleri arasındaki sınır Kara-ek, Sişkaya-Kale, Killi-dag'dan geçen hattı olmalıdır. 9. ve 10. Ordu bölgeleri arasındaki bir başka sınır Karga-Bazar Menzili Oltu ve İd olmalıdır.
8. Tüm komutanlar emri takip edecek, olası değişiklikte bir üstlerinin emrini uygulayacaklardır.

9. Orduların bir kısmının da rezerv birlik olarak Karargâhı Köprük y`de yerleştirmesi gerekmektedir.”¹⁰¹⁰

Rus ordusunun merkezi kısmına büyük darbe indirmek adına Türk ordusu ise savaşı Öyle başlatmayı planlamaktaydı: 9. Kolordu 9 Aralıkta Kızıl-Kilis`i almalı; Rus birlikleri 10 Aralık`ta atak-Petkir, 11 Aralık`ta Vetek`i ele geçirmeli; bu olayların akabinde 10. Kolordu belli zamana kadar İd, Ardos, Oltu ve Bardus`u almalıydı.<sup>1011</sup> Yukarıdaki düzene göre, 10. Ordu birliklerden ayrılırken Chata-Oltu cephesinin 9. ve 10. birliklerinin 9. Kolordunun en yakın arka ve sağ kanadını vurmak amacıyla Güney`deki keskin bir d n e ulaşması mümkün olacaktır. Her iki durumda da Rusların mağlup olduğu halde savaş alanından uzaklaşmasının tek yolu Başköy`den Kara Kurt`a ve dahası Kağızman`a giden bir yol olmuştur. Aslında Enver Paşa`nın planı teorik olarak düzenli hazırlanılmıştır. Sarıkamış müfrezesinin konumu çok ilerlediğinden plan buna uyumlu olarak sağa doğru ilerlemenin gerekli olacağını savunmaktaydı. İlaveten kiş mevsiminde bu harekâtın gerçekleştirilmesinden dolayı ilerleme zamanı hiçbir zorlamanın olmaması çok önemli faktör olmuştur. Eğer ordu ilerleme sıkıntısı eker ise kaldığı yerden savunmayı oluşturarak taarruzu beklemesi gerekmektedir. Lakin orduda hala iletişim zorlukları gözlemlenmekteydi.¹⁰¹² Bu emirler doğrultusunda ilerleyen 9. ve 10. Ordu grubunun sağ kanadı olan 9. kolordu Rusların faaliyet alanından (11. Kolordu ve süvari birlikleri ile) 50 km uzaklaşmış ve Güney`deki Karakurgan ve Mecinkent tarafında yerleşe kurmuştur.¹⁰¹³ Harekâta hazırlık planları incelendiğinde görülmektedir ki, Türkiye tarafının hazırladığı planının en zayıf noktaları: sağdaki 9. Kolordunun neredeyse planda yerinin olmaması, 9. ve 10. Kolordu'nun gelecek operasyonu için yeteri kadar hazırlıklı olmaması ve her iki kolun Rusların Sarıkamış üssüne eşzamanlı düzenlenecek olası saldırısının kesin hesaplarının yapılmaması olmuştur.¹⁰¹⁴ Rusya tarafının planları şu

---

¹⁰¹⁰Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 58.

¹⁰¹¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 142.

¹⁰¹²Евгений Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s.99

¹⁰¹³Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s.62

¹⁰¹⁴Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s.12

temeller üzerine kurulmuştur: “Hazırlanılmış yedek plana göre, öncelikle Kafkasya'da birliklerin nihai hedefi Maverayı –Kafkasya'yı yani Avrupa ile Rusya'yı birleştiren toprakları elinde tutması şart olacaktır. Bakü-Vladikafkas demiryolu ve Gürcistan yolunun yanı sıra bir sanayi merkezi olarak Bakü Rusya tarafında kalmalıydı.”¹⁰¹⁵ Savaşın başlangıcında Kafkasya'dan Avusturya-Alman cephesine önemli askeri sevkiyat yapan Rus hükümetinin temel planı aslında önemli hatlarda aktif savunma hattı oluşturmaktı. Bu plan aslında Rus ordusunun savaş etkinliğini azaltan başarısız Köprüköy Harekâtı ve şiddetli kış dönemi ile bağlantılı olarak yetersiz iş ve organizasyonunun sonucu olarak kabul edilmiştir.

Tarafların operasyonlardaki mühimmatına bakılacak olursa, durum şöyle olmuştur: Kafkasya'da, Rusların Sarıkamış operasyonunun başlangıcı için, 2. Türkistan ordu birliklerinin yanı sıra takviye için gelen yeni gruplar ile birlikte 153 tabur (milis kadrosu), 175 büyük kalibreli ve 350 küçük kalibreli top mevcudu olmuştur. Bunlardan 114 tabur ve müfrezesi, 304 tüfek ise önceden aktif Kafkas Ordusu'nun içeriğine dahil edilmiştir. Kalan birimler, arka tarafı korumak veya birlikleri tamamlamak adına yeniden tasarlanmıştır. 10. Kolorduyla takviye edilen 3. Türk Ordusu Anadolu'dan yeni çıkmış, 121 tabur veyaklaşık yüz binlerce askerle desteklenen 22 filo önceki savaşlarda ağır bir şekilde kalitesini bir hayli kaybetmiş 263 silahla donatılmıştır. Sonuç olarak, Rusların Kafkas ordusu, Türkleri topları ve aynı zamanda düzenli süvarileri ile büyük ölçüde geride bırakılmışlardır.¹⁰¹⁶ Savaşın patlak vermesiyle birlikte, Rus donanmasının Karadeniz'deki egemenliğinin bir sonucu olarak, 3. Ordunun tüm malzemeleri, Kayseri, Sivas ve Erzincan'ı takip eden Bağdat demiryolundan 900 km'lik bir hat boyunca gönderilmiştir.¹⁰¹⁷ Türk ordusu modern silahlarla donatılsa da dağlarda kış harekâtı için askerler sıcak giysiler ve ayakkabılarla donatılamamıştır. Sıhhi hizmet de sıkıntılı ve eksik olmuştur. Askerlerin sağlık bakımı çok kötü olmuş, askerlerin su kaynakları kirlenmiştir. Türk ordusu askerleri arasında kış aylarında şiddetli hastalıkların başlaması ile birlikte tifüs ve dizanteri hastalıkları da baş kaldırmıştır. Kötü beslenen bitkin askerler

---

¹⁰¹⁵ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s.145

¹⁰¹⁶ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s.13

¹⁰¹⁷ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 121.

bu enfeksiyonlara duyarlı hale gelmişlerdir. Salgın hastalıklar ile mücadele için sıhhi tesisler yeterli olmamıştır. Hastanelerde korkunç kirlilik mevcut olmuş, demiryolları ve motorlu taşıtların bulunmaması nedeniyle hasta ve yaralıların tahliyesi de büyük zorluklar çıkarmıştır.¹⁰¹⁸

2.2.3. Sarıkamış Harekâtı'nın Başlaması

Bu dönemde Tiflis'teki Kafkas Cephesi komutanlığı Sarıkamış harekâtından hemen önceki dönemde Kars yönündeki savaşlardan dolayı endişeli tavır sergilemekteydi. Bu rahatsızlığını gidermek adına hemen emir vererek Karargâhın Sarıkamış yakınlarına taşınmasını istemiştir. Bu tahliyeye sebep olan en büyük etken, savaş esnasında gelen yardımların gecikmesinin karşısını almak olmuştur. Bugüne kadar tüm birliklerin plansız tedariki sonucu sol tarafta yer alan ordular merkezi üstten daha uzak oldukları için birkaç gün boyunca ekmek almamışlardır. Bu sorunu gidermek adına yakın yerlerde askeri üs yerleştirmek en mantıklı eylem olmuştur. Aslında Sarıkamış müfrezesinde özel teknik birliklerin varlığı en az iki ulaşım yolunu organize etmeyi mümkün kılmaktaydı.¹⁰¹⁹ Bu esnada, Rus ordusunda mevcut araçların yetersizliğinin aradan kaldırılması için de bazı işlemler yapılmıştır. Sarıkamış'tan Karakurgana bazen otoyoldan, bazen de toprak ve dik eğimli toprak yoldan gidilmekteydi ama bu yol askeri işlemler için hiç uygun olmamıştır.¹⁰²⁰ Rus ordusunda askerlere yiyecek tedariki zamanı büyük aksaklıklar yaşanmıştır ki, bu sorun sadece merkezi üssü savaş alanına yaklaştırmakla çözülebilirdi. Yiyecek aksaklıkları ürün eksikliğinden değil, yolların geçilmezliğinden, araçların küçük kapasitesinden ve en önemlisi de teslimat zamanı organizasyon eksikliğinden kaynaklanmaktaydı.¹⁰²¹ Tedarik ve mühimmat ulaşımı yeterli seviyede olmadığından bu sıkıntıyı aradan kaldıracak en iyi çözüm baş karargâhın yakın bir yere getirilmesi olacaktır.

---

¹⁰¹⁸ Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 13.

¹⁰¹⁹ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 94.

¹⁰²⁰ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 149.

¹⁰²¹ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 65.

Demiryollarına sahip olan arazilerde yerleşen Rusların büyük bir kısmı sıkı örgütlenmiş haldeydi ki¹⁰²² bu durum aşağıdaki tabloda çok net şöyle görülmektedir:

Tablo 1: Rusya ve Türkiye Ordularının Yerleşkesi

Yerleşke	Rusya ordusunda			Türk ordusunda	
	Bataryalar	Yüz bin	Silahlar	Bataryalar	Yüz bin
Çoruh	17	1	20	9	
Oltu	8	7	24	57	6
Sarıkamış	53	36	148	30	16 ve Kürtler
Erivan	10	41	58	14	Kürtler
Azerbaycan	9	24	24	11	Kürtler
Ermeni rezervi	12	12	24		
Ardahan grubu	3	6	6		
Tamamı	114	127	304	121	22 ve Kürtler

Kaynak: Айрапетов, Последняя Война Императорской России, s. 152.

Böylece, en önemli askeri alan olan Sarıkamış yönünde, Ruslar piyade açısından önemli (neredeyse iki kat) bir üstünlüğe sahip olmuş ancak topçular açısından baktığımızda tarafların güçleri neredeyse eşdeğerde olmuştur. *“Türk süvarileriyle ilgili olarak söylemeliyiz ki, bu birliklerin büyük bir kısmı Kürtlerden oluşturulmuştur.”*¹⁰²³

Harekâtın başlarında, 5 Ocak 1915'e kadar Ruslar Türkleri Oltu ve Sarıkamış yakınlığında mağlup etmiş, Köprüköy Harekâtına yeni gelen 9. ve 10. Türk kolordusunun Yeniköy-Hasan kale yoluyla saldırıları düzenlediği anlaşılmıştır.¹⁰²⁴ 11. Kolordu'ya Araks nehrinin başından itibaren Sarıkamış müfrezesine karşı bütün cephe boyunu işgal etmesi emredilmiştir. 2. Ordu birlikleri Çukurdaki ana kuvvetlerle küçük bir nehir olan Araks'a, bir rezerv biçiminde yoğunlaşmıştır. Kolordu, dağlık arazide ilerlemek için 9.

¹⁰²²Оськин, История Первой Мировой Войны, s. 96.

¹⁰²³Корсун, Сарыкамьшская Операция, s. 13.

¹⁰²⁴Оськин, История Первой Мировой Войны, s. 98.

Kolordu'nun alan topçusu tarafından takviye edilmiş, bu takviyenin engebeli dağlık arazi üzerindeki topraklardan geçmesi talep edilmiştir. Artık 7 Ocak'a kadar 9. ve 10. Kolordu operasyonun başlangıç pozisyonunu almıştır.

“Pertanus ve Kosh bölgelerindeki 9. Kolordu; engebeli dağ yolu boyunca Bardus'a 55 km geçecekti; Erzurum bölgesinde yoğunlaşan 10. Kolordu, bir bölümle (31. Orduyla) İd'e giden tarafa yönelmiş ve Tortum bölgesinde ikiye bölünmüştü (30. ve 32. Ordulara); Son olarak, 10. Kolordu bu noktaya ve daha sonra 100 km'ye kadar Oltu'nun içerlerine kadar gitmek zorunda kalmıştır. Doğa da kendince savaş başlatırcasına 8 Aralık'tan beri yoğun bir kar yağışına başlamıştır.”¹⁰²⁵

Kış aylarında iletişimin kesilmesi beklenir olduğundan 9. ve 10. Kolordunun yürüyüş trafiği takvimi birkaç gün önce geliştirilmiştir. Bu zaman çizelgesi, 2. tabloda şöyle gösterilmiştir:

Tablo 2: 9. ve 10. Kolordunun Yürüyüş Trafiği Takvimi

	9.kolordu	10.kolordu
9 Aralıkta	Kızılkilise	İd, Ardos
10 Aralıkta	Çatak, Petrik	Oltu
11 Aralık'ta	Kötek	Bardus

Kaynak: Московский Рабочий, № 6/3, s. 22-26.

Sarıkamış harekâtının ilk 2 günü hep plana uygun olarak geçmiş ve hedefler doğrultusunda ilerlenmiştir.¹⁰²⁶ Bu zaman Kafkasya Vilayeti Valisi Vorontsov Daşkov ağır hasta olduğundan onun yönetim koltuğu uğrunda politik yarışma başlanmıştır.¹⁰²⁷ Harekâtın başında Rusya Kafkas Ordusu ana kuvvetleri Sarıkamış takımı (39. Piyade Tümeni ve 5. Türkistan Piyade Tugayı, 1. ve 2. Kuban Tugayı, 1. Kafkas 20. Piyade Tümen tugayı, Kazak Bölüğü, 3. Kafkas Kazak Alayı) ve üç ayrı Kafkas askeri birliği ve bir topçu alayı ayrı bölümler halinde savaşa hazır duruma getirilmiştir. Kafkasya'da

¹⁰²⁵ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 15.

¹⁰²⁶ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s.104

¹⁰²⁷ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 67.

yerleştirilen bu ordunun başında Belhman bulunmaktaydı. Bu zamana kadar, Sarıkamış müfrezesinin ana güçleri şu şekilde gruplandırılmıştır: Araks'ın kuzey sahilinde 41. 1/2 tabur, 104 sahra ve dağ topu, 12 obüs top, 7 mayın tarama tugay yerleştirilmiştir. Ana çekirdekte ise 39. Piyade Tümeni (16 tabur), 4. ve 5. Türkistan Piyade Tugayları (18 tabur) ve 20. Piyade Tümeni (7 tabur) bulunmaktaydı.¹⁰²⁸ Araks nehrinin Güney kıyısında ise 12 tabur, 32 dağ ve saha topu ve 28.000 asker yerleştirilmiştir. Ana çekirdeğe ise 1. ve 2. Kuban Plastun Tugayları (11 tabur) ve 1. Kafkas Kazak Bölümü (24.000 asker) yerleştirilmiştir.¹⁰²⁹ Sarıkamış müfrezesinin sağ kanadının savunması 20. Piyade Tümeni'nin komutanı Istomin tarafından yönetilen Oltu birliği tarafından sağlanılmaktaydı. Ordular arası iletişim ise kablolu telgrafla sağlanılmaktaydı.¹⁰³⁰ Çarlık yetkilileri aleyhinde Batum bölgesinin isyancı nüfusunun topraklarına giren Türklerin faaliyetleri ile Ahaltısık müfrezesi komutanı Chikovani ilgilenmekteydi.¹⁰³¹ Rus komutanlığının operasyonun başlangıcına ilişkin bilgisine göre 9. ve 11. Kolordulardan oluşan 3. Türk Ordusu, 35 hafif birlik, 2. Süvari Bölüğü, 3. Sınır Taburu ve sayısız Kürtlerden oluşmaktaydı.¹⁰³² Rus istihbarat ajanları Erzurum'a 10. Ordu'nun Anadolu'dan yaklaştığı hakkında net olmayan bilgiler de göndermişlerdir.¹⁰³³ 11. Kolordu, Araks'ın kuzeyinde yer alan kısmından daha büyük olan Sarıkamış ordusunun tam karşısında yerleştirilmiştir. Bu nehrin güneyinde 2. Süvari Bölüğü ve Kürt ahalisi çatışma için hazır beklemekteydi. 9. Kolordu, muhtemelen 10. Kolordu'yla birlikte büyük bir kısmı Hassan kala bölgesine rezerv olarak geri çekilmişlerdir. Rus istihbaratı Türklerin saldırısı ve 6-8 Aralık'ta yapılan plan hakkında ilk bilgileri almış ve düşmana aynı anda Oltu ve Sarıkamış yönünden saldırı düzenlemişlerdir.¹⁰³⁴ İstihbarat ajanları Kuta-mar-Karapungar yönünde Türklerin keşif gruplarını da deşifre etmişlerdir.¹⁰³⁵ 7 Aralık'ta, bir

---

¹⁰²⁸ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s.155

¹⁰²⁹ Московский Рабочий, № 6/3, s. 27.

¹⁰³⁰ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 15.

¹⁰³¹ Лорей, *Операции Германно-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг*, s. 96.

¹⁰³² Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 69.

¹⁰³³ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 108.

¹⁰³⁴ Корсун., *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 72.

¹⁰³⁵ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 159.

kez daha Ekrek bölgesini işgal eden Ruslar, ilerleyen Türkleri bu köyün yakınlarında kuşatmaya çalışsalar da sadece bir tabur oluşturdıkları için geri çekilmek zorunda kalmışlardır. İstihbarat bilgilerine göre, Karapungar-Bashkala yönünde Türkler yoğun bir keşif gerçekleştirmiş, güvenilir bir keşif grubuyla 8 Aralık'ta Oltu müfrezesinin tüm cephesinde aynı anda yaklaşık 20.000 kişi tarafından bir saldırı başlatmayı planlamışlardır. Rus komutanlarının tüm operasyonel değerlendirmeleri yetersiz kabul edilmiş ve önemli Türk kuvvetleri bu alana odaklanarak Oltu yönüne hareket etmişlerdir.¹⁰³⁶ İlaveten istihbarat merkezinde 8 Aralık'ta Türklerin Kotik'teki Ardos'a karşı önemli güçlere doğru yoğunlaştığı ve Türklerin küçük bölükleriyle güçlü bir sisin bulunduğu Id bölgesinde bütün cephe boyu ateş açtığı bilinmekteydi. Bu bağlamda Istomin, Id bölgesinde iki tüfekli alayı ile iki tabur bırakmayı planlamış ve geri kalan kuvvetler gece koşullarına bağlı olarak, sonraki emir ve planlara bağlı hareket etmeyi düşünmüşlerdir.¹⁰³⁷ Ancak bu günlerde, Id bölgesinde bulunan Türkler sadece bir çarpışma ile yetinmişlerdir. Türkler Ekrek, Kyanzasura, Verintaba'nın Güneybatısındaki yükseklikler üzerine sabitlenmiş ve Karapungar-Bashkala şeridinde piyade birimlerini kuvvetlendirmişlerdir. O dönemde Ruslar, çok bekletmeden Verintaba'daki güçlendirilmiş konumu işgal etmişlerdir.¹⁰³⁸ Istomin elde ettiği istihbarat bilgilerine dayanarak Sivrikaşık yönünde Kotik'te yoğunlaştırılmış keşif yürüyüşleri yapmıştır.¹⁰³⁹ 8 Aralık akşamı, Istomin, Dzudzurus'un Kuzeyindeki Türk birimlerinin ortaya çıkışı hakkında bir rapor almıştır; rapora bağlı kalınarak oraya iki tüfekli alayı ile bir tabur gönderilmiştir. Aynı gün, Ardos ve Oltu arasındaki iletişimin Türkler tarafından kesintiye uğramasıyla ilgili bir rapor¹⁰⁴⁰ daha ortaya çıkmıştır. Istomin'i bu tehdit edici durumdan dolayı ana kuvvetlerini derhal Norman'a (Id) çekmiştir.¹⁰⁴¹ Sağ kanadı güçlendirmek için Oltu'ya gönderilen istihbarat ajanlarının ifadesine göre ana saldırı için hazırlanan büyük güçler

---

¹⁰³⁶ Корсун , *Сарыкамьшская Операция*, s. 15.

¹⁰³⁷ Лорей, *Операции Германно-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг*, s. 103.

¹⁰³⁸ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 72.

¹⁰³⁹ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 92.

¹⁰⁴⁰ Istomin'in'e gelen rapor sayıları o kadar fazla oluyordu ki, bazen Istomin onları takip edemediğinden yanlış kararlar bile verdiği tesbit edilmiştir (Николай , *Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны*, s. 86).

¹⁰⁴¹ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 163.

toparlanmıştır. 8 Aralık Türklerin 30. Piyade Tümeni ve 10. Kolordu karargâhı planlandığı gibi bölgede geceni geçirmiş. 8 Aralık akşamı Dzudurus yolu açılmıştır. Devamında, şifresiz raporun verdiği habere göre, Fethi Bey`in komutasındaki Türklerin planı deşifre edilmiştir. Deşifre edilen plana göre Türklerin niyeti Devlet sınırına yakın olan dağ sınırlarına hızlı saldırı düzenlemek olmuştur.¹⁰⁴² 7 Aralık'ta, Istomin, Sarıkamış müfrezesinin yardım talebini yinelemiş, Berkhman, iki ya da üç askeri birliğin iki topla ayrılması emrini vermiştir. Onların bir sonraki görevi Kazıcan dağı ele geçirmek ve Koş ile Pertanus bölgesinde keşif seferi yapmak olmuştur.¹⁰⁴³ Berkhman 4. Türkistan Tugayı`nın gelişiyile ilgili kararı verdiği anda Ruslar arasında büyümekte olan grevin farkında olmamıştır. Rusların farkında olmadığı bir diğer olay Sarıkamış grubunun (Maslagat'ta) sağ kanadında 10 kilometre uzaklıkta ve onunla aynı seviyede büyük bir askeri grubun (9. Türk Kolordusu) buraya yerleşmesi olmuştur.¹⁰⁴⁴ Eğer Ruslar Kafkasya Cephesi`nde hava kuvvetlerine sahip olsalardı, o gün olacak bir grev grubunu tespit etmek bu kadar zor olmazdı. Bununla birlikte uçak kullanımı bu cephede hiç uygun görülmemiştir. Bu arazilerde kar fırtınasının başlanmasıyla uçak kullanımı engellenmiş olacaktır.¹⁰⁴⁵ Geniş bir dağ cephesinde en doğru bulunan askeri eylem, barış zamanında düzgün bir şekilde organize edilen istihbarat¹⁰⁴⁶ zekâsıyla sağlanabilmekteydi.

Ruslar, Oltu yönünden ve Sarıkamış grubundan sağ kanadın dikkatini dağıtmak için, 7 Aralık öğleden sonra, Kara Derbent pasajı alanında, doğudaki yüksekliklere doğru büyük kolonlar taşımış ve daha sonra 8 Aralık'ta, 11. Türk Kolordusunun bazı bölgelerine başarısız saldırılar gerçekleştirmişlerdir. Aynı gün, Sarıkamış müfrezesinin sol kanadında Kara Derbent Geçidi'nde Kürt süvarileriyle çatışan 1. Kafkasya Kazak Bölümü'nün parçaları Kürt alaylarından birinin komutanını ele geçirerek bölüğün merkezi ofisinde bu alayın tutsak komutanını sorguya çekeceğini düşünülmüşlerdir. Ancak bu esir, o sırada

---

¹⁰⁴²Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 21.

¹⁰⁴³Сидоров, *Первая Мировая Война 1914-1918*, s. 96.

¹⁰⁴⁴Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 73.

¹⁰⁴⁵Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 165.

¹⁰⁴⁶Lakin Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde kurulan ajan ağını Kafkas Askeri Bölgesi karargahının keşif departmanı yanlışıyla yok etmiştir (Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 20).

bir eskort tarafından öldürüldüğü için merkeze getirilememiştir.¹⁰⁴⁷ Onun yerine genel merkeze sıradan bir Kürt vatandaşın ifadesi alınsa da sorgu belgelerde kalmış ve bilgilere gereken önem verilmemiştir. İşin aslı genel merkez alay komutanının yakalandığının bile farkında olmamıştır. Ordu karargâhının bile bundan haberi bile olmamıştır. Halbuki o komutan Enver Paşa komutasında Türk ordusunun hareket yönünü bildirmiştir.¹⁰⁴⁸ Ancak, Enver Paşa'nın 3. Ordu alayını ziyaretiyle ilgili olarak, ordu merkezi, İstanbul'dan gelen ajanların bilgilerine dayanarak, Rus Genelkurmay Başkanlığı tarafından kendisine iletilen istihbarat verisinden bilgi almaktaydı. Lakin bu arifede 9. Kolordu'nun savaş alanına yaklaştığı sırada önemli zorluklar çıkmış yollar donmuş ve karla kaplı dik yükseklikler oluşmuştur; askeri birlikler bu zorlukları kendileriyle birlikte olan hayvanlarla geçmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁴⁹ Sonuç olarak, 17. ve 28. Piyade Tümenlerinin bazı bölümleri geride kalmışlardır.

10 Aralık'ta, 9. Kolordu'nun karargâhı geceyi Kızıldağ'da geçirmiş ve Enver Paşa'ya Id'deki genel merkeze kadar eşlik edilmiştir. 9. Kolordu, kış şartlarında kalınması zor olan Cahir-Baba sırtının bir ölçüde güvenliğini sağlamıştır. Bu esnada, Rus birimleri 10 Aralık'ta nehrin boğazı boyunca geri çekilmekteydi. Oltu birliği 32. Piyade Tümeni tarafından görülmüş ardından sise rağmen savaşın olacağı, Ruslar tarafından belirgin bir şekilde anlaşılmıştır.¹⁰⁵⁰ 32. Piyade Tümeni'nin topçusu hemen ateş açmış ve ateş açıldığı andan itibaren karşılık verilmeye başlanılmıştır. Dağlık, ormanlık alanda 600-700 metreye ulaşmayan derin karla kaplı araziler burada büyüyen yangını aniden durdurmuştur. 10 Aralık şafağında, Norman (İd) bölgesinden 31. Piyade Tümeni Rusların Oltu grubunu büyük güçle mağlup ederek ilerleseler de beklenmedik bir şekilde topçu ateşi tarafından durdurulmuşlar. 31. Piyade Tümeni'nin komutanı Rusların Zardanes bölgesinden ateş açtığını düşünerek kendi grubunu 32. Bölükle bir araya getirme amaçlı sisli havada ilerlemeye başlamışlardır.¹⁰⁵¹ Dağlık, ormanlık kısacası müsait olmayan alanda 31. ve 32. Piyade Tümeni arasındaki savaş çatışması, bu birliklerin komutanları

---

¹⁰⁴⁷ Сидоров, *Первая Мировая Война 1914-1918*, s. 98.

¹⁰⁴⁸ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 21.

¹⁰⁴⁹ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 167.

¹⁰⁵⁰ Сидоров, *Первая Мировая Война 1914-1918*, s. 100.

¹⁰⁵¹ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 25.

ve 10. Kolordu komutanı tarafından keşif, iletişim ve kontrol eksikliği sonucu düşmanla ilgili yanlış bilgilerin gelmesine sebebiyet vermiş ve Enver Paşa 9. Kolordu komutanı ve Petkir'den gelen 28. Piyade Tümen komutanını gözaltına alması emrini vermiştir.¹⁰⁵² Sivri-Çay istikametindeki Ruslar, 10. Kolordunun iki piyade bölüğünün yerleşimini doğru bir şekilde kurarak Türklerin kuvvetlerini Oltu istikametinde ortaya çıkarmamış, ilaveten Kutateladze'nin arka muhafazasını ön taraftan ağır bir şekilde bastırmışlardır. Bu grup aynı zamanda Doğu'dan bütün Oltu grubu için tehlike oluşturduklarından dolayı çok önemli yerleşkede bulunmuşlardır. Bu mevkiden dolayı, Rus topçuları Türklerin topçularını mağlup edebilmişlerdir.¹⁰⁵³ Böylece, Türkler önemli kayıplar vermişlerdi, zira 14:00'de saldırılar azalmaya başlamış ve Ruslar sakin bir şekilde Solenopromyslovaya bölgesinde yeni bir savunma hattına geri çekilmişlerdir.¹⁰⁵⁴ Buna rağmen, Türkler tarafından Rus askeri grubunun gözetilmemesi, gece vaktinde Rusların Oltu'da daha avantajlı bir mevkiye çekilmesine ve Türkler için uzun zamandır planlanan kuşatma için hazırlanan planın bozulmasına sebep olmuşlardır.¹⁰⁵⁵ Bu dönemde, Enver Paşa'nın Kafkasya Cephesi'ne gelişi savaş azmi adına çok önemli ilerleme doğurmuştur. Rusların planına göre, Cahir-Baba sırtından hareket ederek doğrudan savaşa atılmak ağır rüzgâr nedeniyle mümkün olmamış ve bu nedenle Türklerin sağ kanadından saldırı kararı alınmıştır.¹⁰⁵⁶ 2. Türkistan Kolordusuna Pertanus önündeki Türkiye birliklerine saldırı emri verilmiştir. Aynı anda, 39. Piyade Tümeni Pertanus'u elde etmek için Tümen sola kaydırılmıştır. Sarıkamış müfrezesinin sağ kanadını güçlendirmek için Berkhman 10 Aralık'ta Bardus müfrezesini, 2. Süvari ve 3. Piyade birliği ve 10. Özel Kuban birliğinden oluşan cepheyi 20 km'ye yaymıştır. Sadece Oltu doğrultusunda hızla gelişen olaylar Berkhman'ı, savaş alanının sağ tarafına, Istomin'in grubu ile karşı karşıya getirmeye zorlamıştır. Bu önemli kanadın güçlendirilmesi görüldüğü gibi karla kaplı dağlarda hareket için uygun olmayan, çoğunlukla atlı birimlerden oluşan zayıf bir Bardus grubuna emanet edilmiştir. Böylece, 10 Aralık'ta var olan en büyük olay Türklerin, Oltu'nun sağ

---

¹⁰⁵²Московский Рабочий, № 6/3 s. 28.

¹⁰⁵³Сидоров, *Первая Мировая Война 1914-1918*, s. 108.

¹⁰⁵⁴Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 169.

¹⁰⁵⁵Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 26.

¹⁰⁵⁶Сидоров, *Первая Мировая Война 1914-1918*, s. 108.

kanadı mağlup etmesi olmuştur. Lakin bu arada Rus komutanı Istomin 10. Türk ordusunun müfrezesine savaşta galip gelmiştir.¹⁰⁵⁷ Bu askeri tespitler ve hazırlıklar devam ettiği dönemde savaş henüz bitmemiş ve son derece gergin bir şekilde devam etmiştir.

9 Aralık 1914'den 5 Ocak 1915'e kadar olan süreçte savaşların kısa harekât çizimi kaynaklarda şöyle gösterilmektedir: “İlk olarak 9. ve 10. Türk Kolordusu hızlı saldırıya geçmiş, Rus komutanlığı da buna karşılık 9 ila 13 Aralık tarihleri arasında bir karşı manevra yapmıştır. Geniş bir baypas manevrasını gerçekleştiren iki Türk ordusu, aniden Ruslardan gelen beklenmedik direnişle karşılaştıkları için Sarıkamış arazisinde bir birlerinden ayrılmışlardır.”¹⁰⁵⁸ Türk birliklerinin aynı anda geri çekilmesi sonucu, Rus Oltu müfrezesine karşı bir saldırı başlatmış olan 10. Kolordu'nun, Ardahan'a doğru ilerlemesi ve iki gününü kaybetmesiyle planların doğru gitmediği anlaşılmıştır.¹⁰⁵⁹ Bu manevra sırasında, baypas kanadının bazı Türk birlikleri donmuş ve bu olay büyük kayıplarla (% 80'e kadar) izlenilmiştir. Sarıkamış müfrezesinin sağ kanadı için Ruslar 18. Türkistan Alayı'nı Kan geçidi üzerinden Bardus bölgesine ilerletmişlerdir. Bu alayın 12 Aralık'ta belirtilen noktaya varmasına ve Rus birliklerine katılmasına kadar Bardus'tan Sarıkamış'a doğru, 9. Türk Kolordu'nun bölükleri gönderilmiş ve adı geçen yerleşim bölgesinde Rusların nispeten zayıf bir bariyeri yerleştirilmiştir.¹⁰⁶⁰ Lakin olası bir saldırı yapılmadığı için tehlike savrulmuştur. Daha sonra aynı bölgede hareket eden 32. Piyade Tümeni Sarıkamış müfrezesinin sağ kanadı için bir tehdit oluşturmuş, Kafkas ordusunun ön cephesinde aniden ortaya çıkan 10. Türk kolordusunun baskısı altında Oltu'nun çevresindeki kuşatmayı engelleyerek, Sarıkamış müfrezesinin sağ kanadı olan Oltu müfrezesi Demir Kapı'ya hızla geri çekilmiştir. Hem Ardahan hem de Kars kalesinin her iki yönünü kapsayan bu müfrezeyi desteklemek için, Rus komutanlığı, 17 Aralık'a kadar Oltu müfrezesinin önündeki konumu re organize ederek Kars kalesinden saha birliklerini

---

¹⁰⁵⁷ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 28.

¹⁰⁵⁸Петросьян, *Османская Империя: Могущество И Гибель*, s. 131.

¹⁰⁵⁹Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 76.

¹⁰⁶⁰Сидоров, *Первая Мировая Война 1914-1918*, s. 115.

savaşa salmışlardır.¹⁰⁶¹ İlk iki gün içeriğinde her iki ordu bölüğü büyük saldırıyla tüm görevleri eksiksiz olarak yerine getirmiş ve o topraklar Türk topraklarına katılmıştır.

Lakin sert soğukların başlamasıyla saldırı yarıda bırakılmıştır. Enver Paşa bizzat cepheye gelerek askerlerin ağır vaziyetine şahit olmuş ve orada böyle bir konuşma yapmıştır: “Askerlerim ben sizin hepinizi ziyaret ettim. Gördüm ki ayaklarınızda ayakkabı üzerinizde sıcak elbise yoktur lakin sizin karşınızda duran düşman sizden korkmaktadır. Az sonra siz Kafkaslara hakim olacaksınız. Siz orada büyük memnuniyet ve zenginlik bulacaksınız. Tüm İslam alemi büyük umutlarla sizin son vuruşunuzu bekliyor!”¹⁰⁶² Bu esnada, Türk ordusu Oltu ve Sarıkamış istikametinden aynı anda ilerlemeye başlamıştır. Oltu’daki Rus ordusunun komutanı İstomin çok doğru karar vererek orduyu bir az geriye yani Oltu dağlarının arkasına, askerî açıdan daha garantili ve etkili bölgeye çekmiştir. Aynı anda o Sarıkamış komutanı Belkhman’dan da yardım istemiştir.¹⁰⁶³

Bu tarihlerde Tiflis’e gelen haberlerde hem Sarıkamış hem Batum ordularının zor durumda olduğu görülmektedir. Çok yaşlı olan eski Kafkas eyaletinin başkomutanı Vorontsov Daşkov hastalanmış onun yerine tecrübesi az olan Mişlayevski gelmiştir. Geçici olarak durumu sabit tutmak adına Yudenic Kars ve Sarıkamış ordularını kendi yönetimine almaya çalışmıştır. Lakin Mişlayevski buna mani olmuş ve kendinin orduları yöneteceğini iddia etmiştir. Mişlayevski Tiflis’ten Batum ve Van sahillerine kadar olan arazideki orduların tamamına kendisinin komutanlık edeceğini iddia etmekteydi.¹⁰⁶⁴ Bu dönemde Rus komuta heyeti arasında anlaşmazlık yaşanmış lakin kısa sürede bunu çözen komutanlık hemen askeri operasyonlara odaklanmayı başarmıştır.¹⁰⁶⁵ İstomin Ardahan’dan ilave grubun getirilmesini istese de Berhman Sarıkamış grubunu Köprüküy’e geri çekmenin taraftarı olmuştur ve bunun en iyi plan olacağını savunmuştur. Hasta hâlliye bile olsa hemen harekete gecen Vorontsov Daşkov Mişlayevski ve

¹⁰⁶¹ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 17.

¹⁰⁶² Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 142.

¹⁰⁶³ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 74.

¹⁰⁶⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 143.

¹⁰⁶⁵ Петросян, *Османская Империя: Могущество И Гибель*, s. 135.

Yudeniç`e hemen ordularının başına, karargâha geçmesini emretmiştir. Bu iki komutanın birlikte hareket etmesi sonucu 11 Aralık`ta Türklerin 9. ve 10. Kolordusu Sarıkamış istikametinde Köprüköy`e kadar geri çekilmiş ve orda Rus birlikleri tarafından Türklerin Sağ kanadı mağlup edilmiştir.¹⁰⁶⁶ Rus birlikleri arasında özellikle komuta kademesinde iletişim bozukluğu fazlasıyla fark edilmekteydi.

Olayların sonrasında, durumun ciddiyetini anlayan Mışlyaevski hemen komutayı kendi eline almıştır. Lakin Mışlyaevski`nin tecrübesizliği sonucu orduyu toparlamak ve yeniden kurgulamak o kadar da kolay olmamıştır. Komutada sıkıntıların oluşması Belkhma`nın Köprüköy`e saldırısının sonuçsuz kalmasına sebebiyet vermiştir.<sup>1067</sup> Bu zaman içeriğinde fırsatı yakalayan Enver Paşa yeni komuta heyeti kurulmadan ve savunma sistemi güçlenmeden Sarıkamış`a yeni bir saldırı hazırlamıştır. Çünkü istihbaratı çok iyi olan Enver Paşa çok iyi biliyordu ki, Rusların şimdilik Kars`ta yedek kuvveti bulunmamaktadır.¹⁰⁶⁸

13 Aralık`ta Mışlyaevskin`in emri ile Belhman şöyle yeni bir askeri karar verilmiştir: *“Askerlerin yerleştirilmesi yeniden tasarlanmalıdır; Generaller De Vitt, Pijevalsko, Gulige, Baratov ve Tuğgeneral Kulebyank`a Sarıkamış grubunun geri çekilmesi ve yeniden re organize olarak yeni planlarla ilerlemesi gerekmektedir.”*¹⁰⁶⁹ Bu kararın verildiği tarihte Enver Paşa da yeni bir emir vermiştir: *“9. ve 10. Kolorduların Rusları sıkıştırılarak gerilere Sarıkamış-Kars demiryoluna kadar ilerlemesi gerekmektedir.”*¹⁰⁷⁰ Bu zaman askerler çok zor şartlar altında -32 C derecede savaşmalı olmuşlardır. 13 Aralık`ta Türkler Bardus`ta yerleşmişlerdir.¹⁰⁷¹ Artık 11. Ordu Turmagel`in büyük kısmını almış ve Sarıkamış`ın Batı`sından Çamurlu Dağ`a ilerlemişlerdir. Türk ordusu buradan çok rahatlıkla Karakurgan-Sarıkamış yolunu ellerine alabileceklerdi.¹⁰⁷² Daha fazla beklemenin doğru olmadığını anlayan Ruslar Oltu grubunun sol kanadı ile 9. ve 10.

---

¹⁰⁶⁶ Ковалев, Романовы На Фронтах Первой Мировой, s. 83.

¹⁰⁶⁷ Петросян, Османская Империя: Могущество И Гибель, s. 139.

¹⁰⁶⁸ Корсун, Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк, s. 83.

¹⁰⁶⁹ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 144.

¹⁰⁷⁰ Айрапетов, Последняя Война Императорской России, s. 178.

¹⁰⁷¹ Мартиросян, Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны, s. 98.

¹⁰⁷² Шацилло, Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы, s. 103.

Türk ordu grubuna karşı Ardahan ve Demir-Kapıdan ilerlemişlerdir. Sarıkamış grubu ise sağ kanattan bu yönde ilerleyerek Türkleri geri püskürtmeye çalışmıştır. Çok vahim soğuklar ve organize imkânlarının kısıtlı olmasından dolayı Türkler çok dayanamamış ve geri çekilmişlerdir. 10. grubun kısımları olan Bek Köy'deki 30. Piyade Alayı ve Başkent'teki 31. Piyade Alayı neredeyse yararsız hale gelmiştir.¹⁰⁷³ 14 Aralık'ta Ruslar 29. Piyade Alayının komutanını esir alarak onu işkence ile konuşturup Türklerin Sarıkamış'a saldıracaklarını öğrenmiş oldular. Bu haberi aldıkları anda Rus ordusu paniğe kapılmıştır. Rus komutanlar çok iyi biliyorlardı ki, büyük bir saldırı ile Türk ordusu tüm Kafkasya Cephesi'nin Rusya tarafını mahvedebilecek güçte olmuştur.¹⁰⁷⁴

Rusya ordusunda yapılan en yeni uygulamaya göre, Belhman Sarıkamış ordusunun komutanı olarak kalacak ama Türkistan grubuna Yudenic komutanlık edecektir. Orduyu yeniden toparlamak amaçlı yeni gruplar getirilmeye başlanmalıydı.¹⁰⁷⁵ Yeni uygulamaları gerçekleştirmek yerine 15 Aralık'ta Mışlayevski komutan Yudenic'e hiçbir bilgi vermeden Kazak grubu ile birlikte Sarıkamış'ı terk etmiş ve 16 Aralık'ta Alagöz istasyonuna vardığında Kağızman'da 4. Ordu komutanı Oganovski'ye: “*Hemen, Sarıkamış savaşının sonucunu beklemeden Ağır Dağ'dan sınırı geç, eğer Türklerin saldırısı daha da ilerlerse Erivan-Akstafa hattından da arkada mevki kur*” emrini vermiştir.¹⁰⁷⁶ Oganovski Karargâhı'nın emrine uyararak Mışlyaevski'yi dinlememiş ve geri çekilmemiştir. Aslında Türkler taraftan güçlü darbe görmeyince geri çekilmeyi düşünmemiştir.¹⁰⁷⁷ 16 Aralık'ta General Yudenic bir emir daha vermiştir: “*Türklerin 14 Aralık'taki operasyonu başarıyla bitememiş ve şehir alınamamıştır. Kumandan Dolgridin'in başarılı savunması ile Türkler Sırbasan'da yerleşme mecburiyetinde kalmışlardır. Aslında ise 14 Aralık'ta Türkler Semer pozisyonundan saldırmamışlardır.*”¹⁰⁷⁸ Yudenic böylesine yanlış bilgiyi yansıtan emriyle aslında orduların oldukları pozisyonda kalmalarını sağlamış ve böylece orduyu olası kargaşadan

---

¹⁰⁷³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 145.

¹⁰⁷⁴ Вячеслав Коротин, *Вторая Попытка Колчака*, (Москва: Махров, 2018), s. 25.

¹⁰⁷⁵ Петросян, *Османская Империя: Могущество И Гибель*, s.142

¹⁰⁷⁶ АВПРИ/ КОНЧЕЛАРИЯ/1915, Оп. 536, л. 18-19.

¹⁰⁷⁷ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 85.

¹⁰⁷⁸ Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 106.

kurtarmıştır. Aynı anda kendi Karargâhını Karakurgana getirmiştir.¹⁰⁷⁹ Bu tarihlerde ise General Mışlyayevski Tiflis yolundan devam etmekteydi. Buradan emir vererek, Azerbaycan ordusunun komutanı Çernezubov'a hiçbir gecikme yapmadan Tebriz'den çıkmasını emretmekle birlikte Urmiye ve Dilman'dan da çıkararak Çulfa- Hoy istikametinde mevki almasını istemiştir. General Çernozubov bu emri yerine getirme zorunda kalmıştır.¹⁰⁸⁰ Sonuç olarak, geri çekilen Ruslar bu yerleri sonradan geri almak için 1915'te büyük zahmet sarf etmeli olmuşlardır.¹⁰⁸¹ Sarıkamış bölgesindeki Ruslar için elverişsiz durumla bağlantılı olarak Mışlyayevski, Sarıkamış yönetimi ile ilgili kapsamlı talimatlar vermeden ve bunun için gerekli işlemler yapmadan 15 Aralık'ta orduyu tehlike altında bırakmış ve Tiflis'e gitmiştir.¹⁰⁸² Onun bu kaçışının ardından orduda komutanlar arasında panik yaygınlaşmaya başlamıştır. 14 Aralık'tan 22 Aralık'a kadar 9. ve 10. Türk Kolordusu Sarıkamış bölgesinde kavşak manevraları yaparak, Rus ordusunu kargaş içine sokmuştur.¹⁰⁸³ Bu sırada Ruslar Sarıkamış'a mütemadiyen destek birliklerden ilave piyade, süvari ve topçu askerleri getirmekteydi. *"14 Aralık'ta artık tüm birlikler hatta rezerv gruplar bile Türklerle savaşa girmişlerdi. Bu dönemde Türklerin de durumu iyi olmamış, onlar 10. Ordunun 30. ve 31. bölüğünü savaş alanına göndermişlerdir. Oradaki asker sayısı tahminen 20.000'ni aşmıştır. Lakin savaşın sonunda savaştan geri dönen asker sayısı tahminen 3200 olmuştur."*¹⁰⁸⁴ 15 Aralık'ta Rus ordusuna Sarıkamış Harekati'nda yardım etmek için çok yetenekli komutanlardan olan General Prijevalski getirilmiştir. Ona Sarıkamış savunma hattı verilmiş ve onun serbest emir verme yetkisi oluşturulmuştur.¹⁰⁸⁵ Cephe hattını gezdikten ve pozisyonları inceledikten sonra Prijevalski yeni planlar hazırlamaya başlamıştır. Prijevalski demiryollarına özellikle dikkat edilmesi gerektiğini savunarak, orduyu bu yönde istikametlendirmeye çalışmıştır.¹⁰⁸⁶ Aslında, Sarıkamış'taki Rusların galibiyetleri Prijevalski'nin becerisi ile

---

¹⁰⁷⁹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 145.

¹⁰⁸⁰ Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 105.

¹⁰⁸¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 145.

¹⁰⁸² Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 106.

¹⁰⁸³ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 17.

¹⁰⁸⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 146.

¹⁰⁸⁵ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 88.

¹⁰⁸⁶ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 56.

ilintili bulunmaktadır. Prijevalski 17 Aralık'ta Karargâh komutanı General Belhman'a şöyle bir mektup yazmıştır: “*Bendeki bilgiye göre Sarıkamış'taki savaş iyiye doğru gitmeye başlamıştır. Biz Türkleri geri itmeyi başarıyoruz. Bardus yalılarını ele geçirdik ve ilerliyoruz. Sarıkamış ve Bardus bizim için askeri önemli mevkiilerdir.*”¹⁰⁸⁷ Yudenic bu mektubuyla aslında Belhman'dan geri çekilmemesini ve ilerlemesini istemekteydi. Çünkü Rus ordusu o zaman çekilsedi, tüm zahmet boşa gitmiş olacak ve bir daha bu fırsat yakalanmayacaktır. İlginçtir ki, Belhman bu mektubun ardında komutanın emrini hiçe sayarak tüm emir komuta sistemini eline almaya çalışmıştır.¹⁰⁸⁸ Ardından yeni askeri planlar hazırlayan Mışlyayevski askerlerin daha da ileri doğru baskı uygulamalarını istemiştir. Mışlyayevski'nin yeni askeri planı doğrultusunda Berkhman'ın Sarıkamış müfrezesi Türklerin sağ kanada saldırmasına ilişkin önceki emirlerini gerçekleştirmekle birlikte aynı zamanda Köprüköy'deki pozisyonu yönetmesi için kendi görevini önemli ölçüde genişletmiştir.¹⁰⁸⁹ Plan doğrultusunda ilerleyen böyle bir taarruz, Türkleri zorlamaktaydı, bu planla Türklerin sağ kanadı zorlanmış Rusların Türkiye topraklarında ilerlemesi hızlandırılmıştır.¹⁰⁹⁰ Ali-kilis cephesine çekilen sağ-kanat birimleri hariç Sarıkamış müfrezesi, jandarma ve sınır taburları tarafından 40 tabur ile güçlendirilerek 11. Türk Kolordusuna karşı aynı konumda yer almışlardır. Bu hazırlıklar istenilen sonucu verememiş, aynı zamanda Geryak'ın Batısındaki alanda Türkler, Erzurum kalesinden alınan eski model 12 ağır toplarını buraya getirmişlerdir. Sonuç olarak, 13 Aralık'ta Türkler Bardus'u almış ve artık 12 Aralık akşamı Sarıkamış'a yaklaşabilmişlerdir.¹⁰⁹¹ Mağlubiyetten sonra genel olarak, durumun doğru değerlendirmesi makul bir çözüm kararının kabul edilmesine yol açmış ve Sarıkamış'ın savunması için orada yerleştirilen Rus güçlerinin sınır dışı edilmesi kararı alınmıştır.¹⁰⁹² Yeni birimlerin gelişinden önce, Sarıkamış'ın savunmasının derhal yeniden organize olması gerekmektedir. Bukretov, 13 Aralık sabahı Türkleri kararlılıkla Sarıkamış'ta bekletmekteydi. Bukretov 13 Aralık'ta

---

¹⁰⁸⁷ РГВИА. Ф. 2170, Оп.1, д. 103, л. 1-9.

¹⁰⁸⁸ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 146.

¹⁰⁸⁹ Миронов. *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 109.

¹⁰⁹⁰ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 89

¹⁰⁹¹ Шацилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 115.

¹⁰⁹² Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 88.

156. Piyade Elizavetpol Alayı kışlasına topçu depolarını aktarmak için beklemekteydi. Çünkü diğer tüm birlikler firar etmişlerdir. Bu zaman Rusların elinde sadece istasyon kalmıştır. Milis birimleri kayıp ve firar nedeniyle bir hayli küçülmüştür. Bir de Asteğmenlerin komutası altında birkaç yedek ve nakliye ekibi mevcudu kalmıştır. Türklerin ilk saldırısında milislerin büyük bölümü kaçmış ama Türkistan birimleri, Piyade sınır muhafızları ve diğerleri inatla direnmişlerdir.¹⁰⁹³

Rusların meydanda bulunan iki sahra topu keskin bir ateş açmış, Sarıkamış'ta Ruslardan topçu birliklerinden saldırı beklemeyen ve dolayısıyla açık bir pozisyona çıkmayı bekleyen Türk bataryası savaş esnasında üç topunu kaybetmiştir.¹⁰⁹⁴ “*Öğleden sonra devam eden savaşta, makineli tüfeklerin ve topçuların atışlarına rağmen Rus müfrezesi Türklerin güçleri tarafından yapılan saldırıyı durduramamış, Türkler Sarıkamış'ı temizlemiş ve 13 Aralık akşamına kadar Sarıkamış tren istasyonuna doğru ilerlemişlerdir.*”¹⁰⁹⁵ Savaşın kritik anında, öğle saatlerinde 1. Zaporozhye Kazak Alayı yetişmiştir. Makineli tüfeklerini ve dört süvari birliğini savaşa sokan Kazaklar, Bukretov'un birliğine destek olmuşlardır. Baskının ardından Türk saldırısı zayıflamış ve akşama yakın durdurulmuştur. Bu zaman içeriğinde, Kars'tan demiryolu ile getirilen 219. ve 222. Taburunun Horasan'daki birlikleri ile birlikte 80. Kabarda Piyade Alayı'nın 1. Taburu, Sarıkamış'a destek kuvvet olarak getirilmiştir.¹⁰⁹⁶ Sonuç olarak, 13 Aralık akşamı Sarıkamış yakınlarındaki savaşta, 73/4 tabur (ki bunların %75'i yeterince eğitilmemiş) ve 6 silah toplanmıştır. Bu acemi Sarıkamış grubunun parçaları genel olarak azimli savaşmaktalardı. Komutan Bukretov dağ koşullarında savunmayı ustaca yönetmiştir.¹⁰⁹⁷ Türklerin üstün güçlerinin 13 Aralık'taki kritik gününde Enver Paşa tarafından yönetilen 18 tabur Sarıkamış müfrezesinin temelini savunmaktaydı. Türk birlikleri dağlardaki başarılı yürüyüşler sonucu çok yorulmuş ve Sarıkamış'a yaklaştıklarında soğuk yüzünden don vurularak kaybedilen insan sayısı çok fazla

---

¹⁰⁹³Корсун , *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 92.

¹⁰⁹⁴Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 110.

¹⁰⁹⁵Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 59.

¹⁰⁹⁶Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 95.

¹⁰⁹⁷Миронов. *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 112.

olmuştur. Derin karda uzun bir yürüyüşten sonra sıvı sıkılaşmış olan askerler geceyi bir Rus birliği ile savaştıktan sonra Malagan Ovası yakınlarında geçirmiş, Sabah kalktıklarında askerlerin birçoğu donmuştur.¹⁰⁹⁸ Yol boyunca dağılmış olan birliklerin arasında, 13 Aralık sabahı, ormanın içinde donan ve 29. Piyade Tümeninin yaklaşık %50'si kadar şehit askerinin cesedi bulunmuştur.¹⁰⁹⁹

Kısa bir süre önce merkezin üzerindeki sisin önündeki yükseklikte Rusların ilk şarapneli mermisi patlatılması sonucu 29. Piyade Tümeni'nin 86. Alayı özellikle çok zor duruma düşmüştür. Bu alayın komutanı öldürülmüş alay ilerlemeyi durdurmak zorunda kalmıştır. 17. Piyade Tümeni Sarıkamış istasyonuna girmiş ancak bu birliğin 50. Alayı Ruslar tarafından saldırıya uğramış ve ağır kayıplarla geri çekilmek zorunda kalmıştır. 9. Kolordunun sahadaki bataryalarının bir kısmı Oltu'ya gönderilmiş bir kısmı da Enver Paşa'nın emriyle 11. Kolorduya birleştirilmiştir. Sadece çok az sayıda batarya 13 Aralık'ta Türklerin saldırısını durdurmak adına burada kalmıştır.¹¹⁰⁰ Akşam olmasına ve 28. Piyade Tümeni'nin iki alayının (83. ve 84.) hızla yaklaşmasına rağmen Sarıkamış hala ele geçirilememiştir.¹¹⁰¹ Ağır savaşların ardından askerler arasında disiplin kaybolmuş, itirazlar yükselmeye başlamıştır. Bazen donmuş göllerde buz tabakası kırıldığında bölükle birlikte komutanlar da batmaktaydı. Askerler, Türk komutanların elinde olan yanlış haritalarla doğru olmayan yol boyunca yürümektedirler. Yoldan ayrılan birçok asker dağılmış ve soğuktan korunmak için yan köylere inmişlerdir. Bugün Allahu-Akber olarak bildiğimiz dağ yamaçlarında 10.000'den fazla Türk askeri donmuştur.¹¹⁰²

17 Aralık'a kadar 3. Kafkas Tugayı'nın 5. bölüğü Demir Kapı'ya yoğunlaşması gerekmektedir. 16 Aralık öğleden sonra, Istomin Ardahan'dan gelen konvoyu Türklerin bu noktada olup olmadığını bilmediklerinden destek kuvvet gelinceye kadar yerlerini değiştirmeden beklemişlerdir. Bu durumdan dolayı, Gabaev'in ordusu 17 Aralık sabahına kadar Demir Kapı'da beklemiş ve ardından 9. Kafkas Alayı'nı Istomin'in emrine bırakarak Kars'a gitmiştir. Istomin'in birliği savaşa hazır olmadığından, Kars'a doğru

---

¹⁰⁹⁸ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 67.

¹⁰⁹⁹ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 37.

¹¹⁰⁰ Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 115.

¹¹⁰¹ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 38.

¹¹⁰² Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 116.

ilerleyerek Sarıkamış müfrezesinin arkasında yer almışlardır.¹¹⁰³ Eğer Ardahan Türkler tarafından alınsaydı, Tiflis'e giden yol açılmış olacaktır. Misyonunu iyi şekilde yürüten 9. Türk Kolordusu Sarıkamış bölgesinde gün boyu süren savaşta birliklerin ileri birimlerine destek olarak güçleri Bardus yönünde yoğunlaştırmışlardır.¹¹⁰⁴ Bu esnada, Türklerle savaşa Gabayev'in komutanlığı altında birlikler gönderilmiştir. Eğer onun grubu istenilen sonucu almasaydı, Oltu birliği işi tamamlayamadan kalacaktır. Gabayev ordusu ile birlikte Kars'a, İstomin ise orduyu Ardahan'a taşımıştır. 3. Kafkas Tugayı ve 263. Piyade Alayı birlikleri Sarıkamış'ta savaşan orduya destek verebilecek tek güç olarak yerleştirilmiştir. Güçleri birleştirmek için Eleşkirt Vadisi'nde bulunan Erivan müfrezesi de Türk topraklarına yayılmıştır. Bu önlemlerin alınmasının ana sebebi Maverayı-Kafkasya'da Türk güçlerinin yerleşmesine izin vermemek olmuştur. Bu ihtimalin karşısını almak adına Ruslar tam olarak bu cepheye odaklanmaya başladılar. Bukretov'un, orduyu zorlaması üzerine birliğin kar yolculuğundan aşırı yorulması askerlerin itirazlarına sebep olmaktadır.¹¹⁰⁵ Savaş alanında Rus tarafında gergin ortam varken Türk saldırısı Rusların toplarının işlevsiz hale gelmesine ve sayısız asker kaybına neden olmuştur. Savaşın zorluklarına rağmen, Bukretov'un birliği 17 Aralık'ta hareketine devam etmiştir. Tornagil de düşmanın kanadını kaplayan Bardus geçidinden yola çıkmayı başarmış ve 9. Türk Kolordusunu sadece Bardus'ta değil, aynı zamanda Kızıl-kilis'te de mağlup etmiştir. Ancak, Bardus geçidine Ruslar bir türlü sahiplenememişlerdir çünkü Türkler onu birlikleri ile güçlendirmiş ve kuvvetli bir ateşle korumuşlardı.¹¹⁰⁶ Böylelikle, Berkman olayların etkisinde kalmış, Türkler Sarıkamış'ı yeniden elde etmek için büyük bir saldırı başlatmışlardı. Bu zaman yeniden işgal edilen Kabah-Tepe-Horum-Dağ-Kannidag-Toda hattında bekleme yapmadan hemen sınırdan çekilmeye devam etmişlerdi. Bunu yaparak Prijevalski birliklerini Sarıkamış'ta zor durumda bırakmıştı. 18 Aralık'ta tüm birimlerin başkanı Yudeniç, askerlerin işgal altındaki topraklarda yerleştirilmesi konusunda ısrar etmekteydi.¹¹⁰⁷ 19 Aralık savaş alanı hala ağır sisle kaplıydı. Her iki taraf toparlanmaya

---

¹¹⁰³ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 42.

¹¹⁰⁴ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 182.

¹¹⁰⁵ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 69.

¹¹⁰⁶ Айрапетов, *Последняя Война Императорской России*, s. 187.

¹¹⁰⁷ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 45.

başlamış, askerler 2400-2700 m yükseklikte, zor nefes alarak, şiddetli soğğun da kapladığı engebeli dağlık bölgede Rus saldırılarına karşı mücadele vermektelerdi. Bu nedenden dolayı askerler yavaş hareket etmektelerdi. Sadece bir topla boş ormanlıkta açılan ateş tüm dağlık alana yayılmaktaydı. Rusların Sarıkamış`taki grubunun yardımına Derbent`ten bir grup gelmiştir.¹¹⁰⁸ Kars`tan emirler vermeye başlayan Rus komutanları son tren istasyonunun arkasına sağlam bir şekilde sabitlenmiş bir ordu yerleştirmişlerdir. Bu birlikler arkadan gelen yeni gruplarla daha da iyi donatılmışlardır.¹¹⁰⁹ 19 Aralık'ta Voronov müfrezesi tarafından gönderilen keşif grubu, Türklerin Edda Kilis'teki 2 taburun, sayısına kadar tüm bilgilerini öğrenerek komutana ilemişlerdir. Gabaev'in 10. ve 11. Tüfek Alayı ve yüzlerce asker ile 19 Aralık'ta Novo Selim'e taşınması emredilmiştir.¹¹¹⁰ Ondan sonra Emir Han'a ve daha sonra 10. Türk kolordusunun arkasına atılmak amacıyla Eshak-Meydan geçidine ilerlemişlerdir. Gabaev'in grubu, 20 Aralık akşamı Voronov'un birlikleri ile (Gunib Piyade Alayı'nın 3. Taburu, 66. Topçu Tugayı'nın bataryası, elli Kazak ve 196№ milis birliğinin 2 bölüğü) kendisine devredilecek olan Novo-Selim bölgesinde yoğunlaşmıştır.¹¹¹¹ Sonuç olarak, önceki günlerde olduğu gibi, 19 Aralık'ta Berkhman operasyonun olumlu sonuçlanacağına inanmamaktaydı. 20 Aralık'ta hava açılmış Bardus geçidi bölgesinde faaliyet gösteren bütün birimler yani Maslennikov Kolonu baya ilerlemiştir. Bu birimler Güney-Doğudan ve Güney-Batı`dan ilerleyerek saat 14'te bu geçişi tutarak esirleri ve makineli tüfekleri ele geçirmiş ve Türkleri Tornagel'in sırtında Kuzeydoğu`ya doğru sıkıştırmaya başlamışlardı.¹¹¹² Ancak, 17. Türkistan Alayı, Maslennikov'a yardım etmek yerine 20 Aralık'ta Kızıl-kilisin Güneyinde neredeyse şafak vaktinde kadar yarım gün boyunca orada kalmışlardır. Bu birliklerin orada kalma sebepleri ise 20 ve 21 Aralık`ta keşfe çıkmaları olmuştur.¹¹¹³ Esir alınan askerlerin durumu ile ilgili kaynak bu şekilde bilgi verilmektedir:

---

¹¹⁰⁸Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 59.

¹¹⁰⁹Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 96.

¹¹¹⁰Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 118.

¹¹¹¹Мартирисян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 68.

¹¹¹²Мартин, *Первая Мировая Война*, s.62.

¹¹¹³Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 55.

“15 Aralık 1914- Sarıkamış Rus Hastanesi'nde ağır hastalar asfaltta yerde kaputlarının altına girerek yatmaktadırlar. Termometre dışarıda soğukluğun -25C derece olduğunu göstermektedir. Çorba dışındaki yemekler, kalpak ve ceketlerin üzerinde servis edilmektedir. Günde ortalama 25 kişi tifodan hayatını kaybetmektedir. Bakım eksikliğinden Hazar Denizi'ndeki Nargin Adası'nda tutulan 4000 esirin barındığı binalarda şiddetli kolera salgını yayılmıştır.”¹¹¹⁴

Savaş esnasında 10. Kafkas Alayı'nın hızlı ilerlemesi, Türklerin sol kanadı kuşatmasını ve felaketi durdurmasını sağlamıştır. Karanlığın çökmesi ile birlikte, 11. Kafkas Alayı geceyi karşı taraftan 800-1000 m uzaklıkta geçirmiş, 10. Kafkas Alayı sabah olmadan birlikleri Laloğlu 'ya çekmiştir. 22 Aralık'ın sabahı Ruslar top, tüfek ve makineli tüfek ateşini güçlendirmiş ve 9. Türk Kolordusunun birliklerini sıkıştırmışlardır. 80 Piyade Alayı Kabarda Yağbasan'ı ele geçirmek için savaşmaktalardı.¹¹¹⁵ Türklerin 17. Piyade Tümeni savaş alanının sol kanadını kapsamaktaydı. Merkezde 9. ve 10. Türk kolorduları ilerliyor, sonradan 154. Derbent Piyade Alayı, 9. Kolordu'nun merkezine ilerlemekte devam ediyordu. Aynı zamanda Ruslar taraftan Bardus birliği ile ilerleyen, komutanı Maslennikov olan ana güç 155. Kuban ve 15. Türkistan süvari alayı, 9. Türk kolordusunun sağına geçmeyi başarmıştır. Rusların baskısı yoğunlaşmaya başlamış, bu baskı sonucunda Türkler rezervden yardım istemişlerdir. Geri çekilen Türkler sadece evraklarını ve silahlarını alabilmişlerdir.¹¹¹⁶ İhsan Paşa Fransızca yazdığı mektupta “Her şey bitti!” demiştir.¹¹¹⁷ Bu mektubu merkeze gönderdikten sonra tüm cephelere geri çekilme emri verilmişti. Yaklaşık 16 saat merkezdeki 9. Kolordu, 17. Piyade Tümeni ve 10. Kolordu Rusların ateşi altında kalmış, Rus taraftan “*Teslim Olun!*” emri gelse de Türkler teslim olmamışlardı.¹¹¹⁸ 22 Aralık'ta resmen 9. Kolordu mahf edilmiş ve 10. Kolordunun mahvı için planlar yapılmaya başlanılmıştır. 22 Aralık'ta, Ruslar Sarıkamış'tan Kars'a 2,500 yaralı ve 3.000'den fazla esiri tahliye etmeyi başarmışlardı. Yaralıların tahliyesi trenlerle gerçekleştirilmiş ve esirler konvoyun arkasından yürüyerek

¹¹¹⁴Tevfik Ahmet, *Osmanlıya Karşı İşlenen Savaş Suçları*, (Ankara: İş Bankası Klütür Yayınları, 2013), s. 481.

¹¹¹⁵Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 98.

¹¹¹⁶Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 63.

¹¹¹⁷Корсун Н. *Сарыкамьшская Операция*, s.65

¹¹¹⁸Московский Рабочий, № 6/3, s. 31.

gönderilmiştir.¹¹¹⁹ 22 Aralık akşamı saat 7'den itibaren Gabaev'in kolunu tüm cephelerde savaşı başlatmıştır. Türkler, önceki gün gibi 11. Kafkas Alayı'nın sağ kanadına kendilerinin sol kanadı ile saldırmışlardır. Lakin bu manevra baş tutmamış çünkü Türkler kar çukurlarını temizleme mecburiyetinde kalmışlardır ve 10. Kafkas Alayı ve topçular tarafından ateş altında kalmıştır. Saat 11'e kadar Türkler dağılmış ve Gabaev'in sağ kanadı başarılı operasyonu devam ettirmiştir. Bu zamana kadar, 2. Kuban Tugayının sağ kanadı Gabaev'in birlikleri tarafından işgal edilen Divik'e yaklaşmışlardır.¹¹²⁰ 25 Aralık'ta Enver Paşa, Erzurum'a gelmiş ve oradan Sivas'a doğru yola çıkmışlardır. Enver Paşa'nın emriyle önemli noktalar yani Kars ve Ardahan ele geçirilmeliydi.¹¹²¹ İlginçtir ki, operasyonların birçoğu merkez hükümet tarafından bilinmemekteydi. Hatta Almanların bile Kafkasya Cephesi'nde olan bitenlerden haberi olmamıştır.¹¹²² Bu savaş esnasında Baratov ordularını Oltu'ya yakın yerleştirmeye başlamıştır. Baratov'un emri ile buraya 25 Aralık'a kadar 10 top, 12 bin insan ve 1 batarya yerleştirilmiştir. 14 saat sonra 26 Aralık'ta Baratov'un emri altında 3,3/2 tabur, 4 hafif, 6 ağır top 25 bin asker ve 17 makineli tüfek mevcut olmuştur. Baratov'un süvarileri ve keşif grubu çok iyi donatılmıştır.¹¹²³ Planlı saldırı sonucunda keşif grubu 27 Aralık'ta Türklerin Oltu nehrinin sağ sahiline çekildiklerini haber vermişlerdir. Lakin aynı günün gecesi Türkler nehir üzerindeki köprüyü yakmışlardı. Önce top atışları ile başlayan savaş sonra karşılıklı savaşa dönüşmüştür. Türklerin tüfekçileri çok iyi olmalarına rağmen el bombası ile Türklerin barikatlarına saldırmış ve Türk ordusu Oltu savaşını da kaybetmiştir.¹¹²⁴ Bu savaşta 200 Türk askeri şehit edilmiş ve 110 asker esir alınmıştır. Bu askerlerin geneli 30. Piyade Alayının askerlerinden oluşmaktaydı. Rusların kaybı ise 5 ölü ve 77 yaralı olmuştur. En çok zarar görenler nişancılar olmuştur. Çünkü Türkler esas olarak onları hedef almıştır.¹¹²⁵ Genel incelenildiğinde, 15 ve 22 Aralık tarihinde Rus ordusunun saldırı

---

¹¹¹⁹ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 69.

¹¹²⁰ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 58.

¹¹²¹ Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 69.

¹¹²² Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 62.

¹¹²³ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 85.

¹¹²⁴ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 98.

¹¹²⁵ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 63.

timinin durumu şöyle olmuştur: “Sağ kanatta Fesenko`nun süvarileri, Gabayev`in ve birçok diğer komutanların ordusu yerleştirilmiştir. Bu gruplardan hangisinin daha çok etkili olduğu anlaşılmamaktadır. Bu grupların hepsi çok kötü şartlar altında çok önemli mevkilerde savaşmaktalardı.”¹¹²⁶ Savaş esnasında yani 15 Aralık`ta Türkler Sarıkamış Tren istasyonunu almışlardı. Devamında, Kars-Sarıkamış hattını ele geçirmiş, Kartal Yuvası yüksekliğine sahip olmuşlardır. Lakin şehir hala alınamamıştır.¹¹²⁷ Bartus ilçesinde en çok kayıp vererek sağ ve sol kanatlardan saldırı düzenleyerek Ruslar büyük taarruza geçmişlerdir. 22 Aralık`ta Rus ordusu büyük saldırıya başlamıştır. Bunu beklemeyen Türkler geri çekilmişlerdir.<sup>1128</sup> Saat 16.00 da 159. piyade Alayının Derbent`teki 14. bölüğü Kızılkilise`de 17. Piyade Bölüğü ile birleşerek 9. Türk bölüğüne saldırmışlardır. Ruslar bu saldırı ile hem bölüğü hem de bölük komutanı İhsan Paşa`yı esir almıştır. Sarıkamış ormanlarında komutan Prijevalski 17., 28. ve 29. bölüğün askerlerini, 106 subayı, 30 top ve 20 makineli tüfek ele geçirmiştir.¹¹²⁹ Kafkasya Genel Valiliğine gönderilen mektupta bu olay şöyle ifade edilmektedir: “22 Aralık`ta gece yarısı tüm Türk ordularına karşı toplu saldırı gerçekleşmiştir. 9. Kolordu tamamen mahvedilmiş, ordunun tüm komuta ekibi 220 subayla birlikte İhsan Paşa da esir alınmıştır. 7000 Astsubay esir alınmış, ordunun tüm silahları ve malzemeleri de ele geçirilmiştir. 10. Ordudan geri kalanlar da geri sıkıştırılmıştır.”¹¹³⁰ Anlaşılmaktadır ki, 9. Türk Kolordusunun kalıntıları, Ruslar tarafından Sarıkamış`ın Kuzeybatısındaki alanda ele geçirilmiş ve 22 Aralık'ta bütün birlik komutanlarıyla birlikte esir alınmıştır. Rusların, Sarıkamış müfrezesi ve Kars kalesinden getirilen askerler sayesinde saldırı yoğunlaştırılmış 10. Türk Kolordusuna yönelen saldırı güçlendirilmiştir.¹¹³¹ Ardahan operasyonunun ilk döneminde Türklerin galibiyeti ile bağlantılı olarak, Ruslara göre, Borjom ve hatta Tiflis tehlike altında kalacaktı ama 21 Aralık'ta Ardahan`da Türklerin yenilgisiyle bu tehlike sona ermiştir.

---

¹¹²⁶Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 79.

¹¹²⁷Корсун , *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 99.

¹¹²⁸Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 89.

¹¹²⁹Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 147.

¹¹³⁰РГВИА Ф. 2170, Оп.1, д. 103, л. 85-89.

¹¹³¹Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 87.

24 Aralık'tan bu yana 11. Türk kolordusu yeni bir saldırı düzenlemeye başlamıştır. Ardından Ruslar Türk grubunu yok etmek için bir operasyon daha başlamıştır. Tiflis'ten transfer edilen Sibiryа Kazak Tugayı, operasyonun en aktif bölümünü kendi üzerine almıştır. Ardından, yaklaşık 2 günlük bir gecikme ile Ardahan istikametinde Ruslar Türk halkına zulmetmeye başlamışlardır.¹¹³² Aynı haber hemen askeri dergilerde de bu ifadelerle yer almaya başlamıştır: “22-23 Aralık'ta Sarıkamış'ta Türklerin 9. ve 10. Kolordularına büyük darbe indirilmiştir. Komutanları İhsan Paşa ve birçok üst düzey subaylar esir alınmıştır. 6000 asker de onlarla birlikte esir edilmiştir. Silah, top ve makineli tüfekler ele geçirilmiş, 10. Ordudan kalanlar ise geri çekilmeli olmuştur.”¹¹³³ Rus ordusu 10. Kolordunun izinden ilerleyerek onu da mağlup etmeyi planlamaktaydı ama aramalar ve küçük savaşlar 30 Aralık'a kadar devam etmiştir.¹¹³⁴ Bu tarihlerde Enver Paşa Erzurum'a gelmiş lakin çok geçmeden 10. Kolordu da Bardus'ta mağlup edilmiştir. Esir alınanlardan 11'i subay ve 3'ü doktor olmakla 1500 kişiden ibaret olmuştur. 10. Kolordunun 31. grubu tamamen mahvedilmiş, onlardan geri kalanlar İssi-su da mahvedilmiş ve 52. Grup da mağlup olmuştur.¹¹³⁵ Ruslardan da esir alınanların sayısı 250 kişi olmuştur.¹¹³⁶ Devam eden savaşlarda ise Gen dağı işgal edilmiş böylece esir alınanların ve ele geçirilen silahların sayısı daha da fazla olmuştur.¹¹³⁷ Gen dağındaki savaşta ise 2000 top mermisi; Bardus'ta 43 deve, 18 dağ topu mermisi, 125 esir; Hamas'ta silah ve 70 esir, 600 baş hayvan; Noraşen'de 300 esir, 1000 tüfek; Agveran'da 84 esir, 3 subay; Altun-Bulak'ta tüm batarya komutan ve subayları ile birlikte esir alınmıştır. Cahata ilçesinin temizliği zamanı 10. kolorduda kalma 5000 insan, 14 silah ele geçirilmiştir. Türkler Oltu ve Ardahan'dan çıkarılmışlardı. 5 Ocak 1915'e kadar Ruslar Sarıkamış operasyonunu başarıyla tamamlamışlardır.¹¹³⁸

---

¹¹³²Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 17.

¹¹³³Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 148.

¹¹³⁴Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 90.

¹¹³⁵Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 75.

¹¹³⁶Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 148.

¹¹³⁷Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 101.

¹¹³⁸Ковалев, *Романовы На Фронтах Первой Мировой*, s. 42.

Sarıkamış operasyonu sırasında Kafkas ordusunun yönetimi için ordu karargâhının cepheden uzaklaştırılması, bilginin zamanında gönderilme süresini etkilemiş ve bu nedenle ordu merkezi bazen durum hakkında yanıltıcı raporlar almıştır. Daha sonra Tiflis'teki genel merkez işlemler sırasında gecikmeler yapmıştır. Bu bağlamda ordu komutanları herhangi bir ileri veya geri hareket etme komutu verirken birkaç kez mektup yollamak zorunda kalmışlardır.¹¹³⁹ Lakin hem Vorontsov hem de Mışlyayevski Tiflis`ten ordu yönetiminin doğru olduğunu savunmuşlardır.¹¹⁴⁰ Aslında, Mışlyayevski ordunun merkez hattının ilk etapta öne geçmesi nedeniyle, takip etmek ve orada bağımsız kararlar almak zorunda kalmıştır.¹¹⁴¹ Bu arada, Aralık 1914'te Erzurum istikametindeki durum her geçen gün daha da endişe verici hale gelmiştir. Oltu`nın müfrezesi başkanlığındaki ordu karargâhınca alınan raporlar, Türkiye`nin büyük bir operasyon başlatacağına işaret etmekteydi. Yine de, Sarıkamış grubunun komutanı Berkhman, bu raporlara dayanarak yakınlarda Türklerin saldırısına karşı ana operasyona hazırlanma gereği konusunda Karargâhın uyarılarına fazla önem vermemekteydi. Berkhman, 10 Aralık'ta 10. Türk Kolordusu tarafından Sarıkamış grubunun sağ kanadında oluşan tehdiye karşı Sarıkamış bölgesini doğrudan güvenliğini temin edecek önlemler almak yerine, aynı gün komutanın Köprüköy`e yönelik taarruz planı hakkında rapor vermiştir. Bu olaylar Rusların sağ kanadında güçlü bir sapma olasılığında Sarıkamış grubunun durumunu önemli ölçüde kötüleştirebilmekteydi.¹¹⁴²

Sarıkamış`taki uzun süreli savaşın sonucu olarak 18 Aralık gecesi 9. Türk Kolordusunun Genelkurmay başkanı bu durumu gayretle değerlendirmiş ve ortaya çıkan kayıplarla bağlantılı olarak Sarıkamış müfrezesini kaldırmıştır.¹¹⁴³ Ardından Enver Paşa 9. Kolordu'nun konumunu iyileştirebilmiştir. Geri kalan asker ve silahı Erzurum'a yönlendirmiş ve böylece Enver Paşa Sarıkamış Harekâtı'nın başarısız olduğunu fark etmiştir. Çünkü Rusların omurgasına hızlı ve kolay bir şekilde hakim olmak yerine, daha

---

¹¹³⁹Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 92.

¹¹⁴⁰Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 141.

¹¹⁴¹Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 75.

¹¹⁴²Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 103.

¹¹⁴³Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 96.

önce bu arazide bulunmamış olan önemli güçlerin artan direnişiyle tanışmıştır. Bu nedenle, kendisine zor bir durumdan çıkış yolu sağlayan teklifi kabul etmek zorunda kalmıştır.¹¹⁴⁴ Yudeniç'e göre, operasyonun sonlarında tarafların durumu şöyle olmuştur: “*Türk ordusu neredeyse yok edilmiş, Rus birlikleri yeni operasyonlar için avantajlı stratejik pozisyonların neredeyse hepsini ele geçirmiş, Batum bölgesinin küçük bir bölümü hariç, Maverayi Kafaksya toprakları Türk birliklerinden temizlenmiştir.*”¹¹⁴⁵ Türklerin Oltu, Bardus ve Sarıkamış ilçelerindeki yenilgisinden sonra, Türkler eski başlangıç pozisyonlarına geri dönerek Gornes-Mekara-Maslagat-Ali, Kilis-Tsars-Delibaba cephesinde nöbetçi birliklerini oluşturmuşlardır. Sonuç olarak, tüm bu savaşlardan sonra Türk ordusu Ardahan`dan ilerleyerek Batum`da yerleşmişlerdir. Bir kısmı ise Güney Azerbaycan cephesinde savaşlara gönderilmiştir.¹¹⁴⁶ Bu arazilerde havalar daha da keskinleşmiş, fırtına ve kar yağışı yüzünden hareket neredeyse imkansız hal almıştır.

2.2.4. Sarıkamış Harekâtı`ndan Sonra Genel Durum

Harekât boyunca Rusların Sarıkamış`ta görev yapan askerlerinin tüm ihtiyaçları ve sağlıkları ile Sarıkamış ordusu ilgilenmekteydi. Ortalama cephe boyu 25.000 porsiyonluk kuru ekmek ve lapa hazırlanmaktaydı. Bir askerın günlük yemek miktarı savaşın sonunda azaltılarak 400 gram ekmek olmuştur. Yemekler Sarıkamış ve Karakurta`daki santiar denetimden geçirilmekteydi.¹¹⁴⁷ Savaş boyu yaralı ve hastalar da Sarıkamış`ta tedavi almaktalardı. Lakin askerlerin buraya kadar gelmesi için Türklerin olduğu yerlerden geçmesi gerekmekteydi yani hastahane Türklerin hedefi üzerinde olmuştur.¹¹⁴⁸ Rusların savaş esnasında kaybı ortalama 20.000 ölü veyaralı, 6000 ise donmuş askerlerdi. Ölenlerin çoğunluğu subay ve komutanlardan olmuştur.¹¹⁴⁹ Bu da Rus ordusuna büyük darbe olarak nitelendirilmektedir. Harekâtın kapanış döneminde yani 5 Ocak 1915'te Rus

---

¹¹⁴⁴Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 58.

¹¹⁴⁵Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 95.

¹¹⁴⁶Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 63.

¹¹⁴⁷Алиев, *Түркіе Бірінсі Дүня Мүһарібесі Дөврінде*, s. 96.

¹¹⁴⁸Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 79.

¹¹⁴⁹Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 63.

birlikleri, hem Oltu hem de Sarıkamış bölgesinden Türkleri çıkarmış ve Türkler Sarıkamış operasyonunu başladığı eski başlangıç pozisyonlarına geçmişlerdir.¹¹⁵⁰

Türk askerlerinin de durumu hiçte iyi olmamıştır. Yemekleri ve temizlikleri iyi olmadığı için orduda tifüs ve diğer yaygın hastalıklar artmaya başlamıştır. Askerlerin silahla teçhizatı ancak savaşın sonuna doğru iyileşmeye başlamıştır. Her silah başına 500 mermi verilmekteydi ve asker bunu 5-6 gün kullanabilecektir.¹¹⁵¹ Türk ordusu Sarıkamış cephesinden 1915`in İlkbaharında 28.000 asker naşı toplamıştır. Ruslar tarafından esir alınan Türk askerinin sayısı ise 3500 olmuştur.¹¹⁵² Askerlerin teminatı için yerel Kürt ve Türk halktan gerekli olan arac gereçleri toplamakla görevlendirilen bir sistem mevcut olmuştur.¹¹⁵³ Genel olarak, dağ savaşlarında teminat sisteminin organizasyonu, operasyonun hazırlanmasında en önemli konu olmuştur. Dağ savaşında, hiçbir yerde olmadığı kadar en önemli şey aforizmada da ifade edildiği gibi: "*Savaşın sırrı iletişimin sırrında*"¹¹⁵⁴ olmuştur. İletişim hiçbir zaman kopmamalı ve deşifre olmamalıydı. Lakin bu durumun ihlali her iki tarafta da gözlemlenmekteydi.¹¹⁵⁵ Dağ savaşlarında komuta heyetinin kararlı olması özellikle ehemmiyetli olmuştur. Birçokları bu savaşın mağlubiyetini Hakkı Paşa`da bulmaktadırlar lakin unutulmamalıdır ki, komuta heyetinin kararsız olduğu ve savaştan kaçtığı anlar Ruslarda yaşanmasına rağmen galib tarafta yine onlar olmuştur. Demek ki, savaşta iki tarafın da komutasında sıkıntılar mevcuttu ama bu savaşın sonucunu en çok etkileyen etken olmamıştır.

Harekât esnasında askerlerin dağılımı şöyle olmuştur: Ordunun %70'i (9. ve 10. Kolordu ve - 1. İstanbul Kolordusu`nun 7. ve 8. Piyade Alayı) – esas darbe grubu olmuştur. %30`u ise (11. Kolordu) Türk komutasının Kars kalesini yönetmekle görevlendirilmiştir. 9. ve 10. Türk Kolordusu'nun operasyonlarında, 32. Piyade Tümeni, Bardus bölgesinde, ilk olarak 9. Kolordu'nun yedek birliği olmuş ve daha sonra 10. Kolordunun geri çekildiği sırada önemli bir rol oynamıştır. Ardından 31. Piyade Tümeni'ni geri çekilerek Rusların

---

¹¹⁵⁰Московский Рабочий, № 6/3, s. 33.

¹¹⁵¹Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 99.

¹¹⁵²Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 106.

¹¹⁵³Мартин, *Первая Мировая Война*, s. 93.

¹¹⁵⁴Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 130.

¹¹⁵⁵Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 64.

sağ kanadında ciddi bir tehdit oluşturmuştur.¹¹⁵⁶ Sarıkamış operasyonu sadece Rusya için değil, aynı zamanda İtilaf için de çok önemli olay olmuştur. Bu savaşın sonucu olarak, Rusya'nın Kafkasya-İran cephesindeki konumu güçlenmiş, Türk askerleri Rusya Kafkas ordusuna karşı yoğunlaşmaya başlamıştır. Böylece, Ruslar İngilizlerin Mezopotamya'daki operasyonlarını ve Süveyş Kanalı'nın savunmasını kolaylaştırmışlardır. Rusların Kafkasya'daki başarısı Ruslar tarafından İstanbul'u ele geçirmeyi hayal etmekte olan İngilizleri alarma geçirmiştir. Hatta Rusları uyarmak adına İngiliz Yüksek Askeri Konseyi 19 Şubat'ta Çanakkale Harekatı'na başlamaya karar vermiştir.¹¹⁵⁷ Özellikle, Kafkas ordusu için, Sarıkamış Harekatı ordunun üst yönetiminin yeniden örgütlenmesine olanak sağlamıştır ve yönetimi savaşın daha ileri seviyede idare edilmesi adına daha nitelikli operasyonel sonuçlar almaya zorlamıştır.¹¹⁵⁸ Savaş sırasında Oltu ve Sarıkamış yönlerinde mücadelede üstün Türk kuvvetleri Rus ordusuna aktif şekilde saldırmış olsalar da Rus ordusunun savunmasının başarılı olması bu saldırıları sonuçsuz bırakmıştır. Savaşın başlarında Türklerin ilerleyişini yansıtan Sarıkamış ve Oltu müfrezelerinde derin bir sapma tehdidi de oluşmuştur.¹¹⁵⁹ F.Engelsin de dediği gibi: *“aktif savunma, özellikle aktif, deneyimli ve yetenekli generaller gerektirir; son derece disiplinli, mobil birlikler oluşturmak için her şeyden önce tugayların, taburların ve hatta erlerin çok yetenekli ve güvenilir liderlere ihtiyacı vardır.”*¹¹⁶⁰ Savaşın sonunda alışık olduklarından her halde mobil dağ birlikleri örneğin, 9. Türk Kolordusu kışın Cahir-Baba Sıradağları'nın ulaşılması zor yerlerinde aşılmaz engellerin, kolaylıkla aşılması mümkün olmaya başlanmıştır.¹¹⁶¹ Bu savaşın asker ve komutanlara kattığı en değerli şey tecrübe olmuştur. Bundan sonra yapılan her operasyonda herhangi işlem yapılırken güvenlik artırılmaya başlanılmıştır.

Savaşta kullanılan taktik ve teknik araçlar şöyle nitelendirilmektedir:

---

¹¹⁵⁶ Московский Рабочий, № 6/3. S. 38.

¹¹⁵⁷ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 79.

¹¹⁵⁸ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 88.

¹¹⁵⁹ Адамова, *Константинополь И Пролиты: По Секретным Документам Министерства Иностраных Дел*, s. 252.

¹¹⁶⁰ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 89.

¹¹⁶¹ Московский Рабочий, № 6/3, s.42.

1. Ruslar Gabaev müfrezesini savaş alanına aktarmak için Kars-Novo Selim demiryolunu kritik bir anda başarıyla kullanmışlardır. Aynı demiryolunda, askerlerin güvenliğini üst düzeyde sağlamak için doğaçlama olarak zırhlı bir tren kullanmışlardır. Zırhlı trenler bu tarihten sonra yaygın kullanılmaya başlanılmıştır.

2. Askeri uçaklar Ruslar tarafından Kars`tan birkaç uçuş yapmış ama teknik araçların yeterli olmaması ve hava koşullarının müsait olmaması nedeni ile askeri havacılık bu savaşta kullanılmamıştır.

3. Radyo iletişim sadece büyük merkezi komutanlıklar arasındaki iletişim için kullanılmış lakin dağ savaşlarında çok yararlı olduğu bu savaşla ispat edilmiştir.¹¹⁶²

Aslında Sarıkamış savaşında tüm iletişim araçları istisnasız olarak kullanılmaktaydı. Savaş zamanı kullanılan yüksek hızlı iletişim araçları: radyo, ışık sinyali, askeri uçaklar ve güvercinler olmuştur. Beyaz zemin üzerine hava fotoğrafçılığı en olumlu sonuçları verse de derin kar, uçak kullanımının etkisini azaltmıştır. Karşı tarafla ilgili bilgi alma amaçlı kullanılan en rahat ve güvenilir kaynak havadan fotoğraf çekimiyle elde edilen bilgiler olmuştur. Lakin uçak angarlarının kısıtlı olması yeterli bilginin alınmasını zorlaştırmaktaydı.¹¹⁶³ İletişim tesislerinin kullanımı ile ilgili şu hususlara dikkat çekilmektedir:

1. İletişimde kullanılan tel bağlar hava durumundan etkilenerek aşırı rüzgâr ve fırtınadan kopması veya karşı taraf askerlerinin bilerek kesmesi sonucu bozulmuştur. Böylece tel ağ bilgi paylaşımında sıkıntı çıkarmaktaydı.

2. Optik sinyallerin gönderilmesi zamanı ise beyaz, yeşil ve kırmızı bayraklar kullanılmış lakin bu sinyaller bazen komutanlar tarafından anlaşılır olmamıştır.

3. İletişimde sesli dalgaların gönderilmesi metodu da pek işe yaramamıştır. Çünkü yoğun kar, ses dalgalarını yutarak yayılmasını bir hayli zayıflatmıştır.

---

¹¹⁶²Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 81.

¹¹⁶³ Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 65.

4. Bu savaşta atlı habercilerin yerine kayakçı haberciler aktif bilgi aktarmaktalardı. Çünkü yoğun karda atlıların hareketi çok zor olmuştur. Kayakçılar daha hızlı ve verimli şekilde çalışmışlardır.
5. İletişimde güvercin kullanılmıştır; güvercin postacılığı için güvercinlere özel olarak bakım yapılmaktaydı. Öncelikli olarak onlara sıcak yuvanın ayarlanması önemli gereksinim olmuştur.
6. Karın nispeten az olduğu yerlerde iletişim kurma amaçlı köpekler de kullanılmıştır.
7. Bisiklet, motor ve sıradan arabalar kar ve buzda haberleşme aracı olarak askeriye hizmet etmekteydi.
8. Nisbeten iyi yollarda koşucular ve bu yollara uygun tasarlanmış motorlu arabalar da haberleşme aracı olmuştur.¹¹⁶⁴ Askerler savaş esnasında komufile olmak için kar beyazı ya da şeffaf renkli giysiler kullanmışlardır. Havadan izleme çoğu zaman istenilen sonucu vermemekteydi çünkü hava çoğunlukla sisli ya da bulutlu olmuştur. Bazen askerler oldukları alanda sayılarını belli etmemek adına sahte duman kullanmışlardır.¹¹⁶⁵

Ruslar operasyonlar zamanı yaralı askerlerin tıbbi tedavisine de dikkat etmeye çalışmışlardır. Hastanelerde taşıma işlerinde St. Bernard cinsi olan köpekler kullanılmıştır.¹¹⁶⁶ Lakin Rusların hastanede yatan askerlerine verilen yiyeceklerinin hem kalorisi hem de miktarı çok az olmuştur.¹¹⁶⁷ Ruslar orduda arka hizmet grubunun önemini çok iyi bilmekteledir. Savaş alanında sonradan gelen gruplar yolları temizleyerek arabaların geçişi için uygun vaziyete getirilmişlerdir. Çünkü savaş zamanı yolların müsait hale getirilmesi savaşın hızını ve kalitesini artırmaktaydı. Sarıkamış savaşında en büyük taktiri arka ordu hizmeti hak etmekteydi.¹¹⁶⁸ Bu savaşta iki faktör çok önemli olmuştur. Bunlardan “*birincisi, komutanların cesareti ve dirayeti ikincisi ise, orduların bu hava*

---

¹¹⁶⁴Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 135.

¹¹⁶⁵ Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 86.

¹¹⁶⁶Адамова, *Константинополь И Пролиты: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 253.

¹¹⁶⁷Корсун Н. *Сарыкамышская Операция*, s. 86.

¹¹⁶⁸ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s.78

şartlarında savaşa hazır olabilme yetenekleriydi. Yani kendi alanında becerikli olan orduları belirleyip onları doğru yerde kullanmak savaşı kazanmak için çok belirleyici karar olmuştur.”¹¹⁶⁹ Rus komutanlığı yanlışlıkla Türk ordusunun muharebe kabiliyetinin yetersiz olduğunu düşünerek 1914'te Türklerin kışın saldırı yapması ihtimalini göz önünde bulundurmamıştır. Yani II. Nikolay'ın düşündüğü gibi “Hasta adam” kışın savaşa girecek kadar yetenekli görülmemiştir. Lakin Rusya rakibini iyi tanımamıştır. Bu savaş böylece her iki tarafa tecrübe kazandırmıştır. Bu tecrübe sadece rakiplerin bir birini tanınması ya da dağ savaşlarının yürütülmesi ile alakalı olmamıştır.¹¹⁷⁰ Bu savaş sayesinde her iki taraf soğuk hava şartlarında teminatın nasıl yapılması gerektiğini, kartografik doğruluğun önemini, komuta sisteminin disiplinli olmasının gerekliliğini anlamıştır. Bu savaş aslında her iki taraf için Birinci Dünya Savaşı'na giriş ve seminer dersi olmuştur. Erzurum savaşına kadar Türklerin haritaları yanlış çizilmiş kâğıtlardan ibaret olsa da Sarıkamış felaketi onları bu yanlış düzeltmelerine sevk etmiştir.¹¹⁷¹ Sarıkamış savaşı piyade savaşı olarak bilinmektedir. Çünkü bu savaş orman ve dağlık alanlarda olduğundan o günün şartlarına göre tüfekle silahlanmış piyade alayı daha verimli eylem sergileyebilmiştir.¹¹⁷² Toplar piyade birlikleri olmadan hareket edemediklerinden ormanlık alan süvari birliklerinin hareketini de kısıtladığı için onlar da bu savaşta tam güçlerini gösterememişlerdir. Bu savaşın en önemli birlikleri piyade ve makineli tüfekçiler grubu olmuştur. Aslında Türkler bu savaşta hiçte kötü olmamış lakin Rus kuvvetlerinin çoğunluğu üstünlüğü onlara sağlamıştır.

Savaşın dönüm noktalarından olan Yudenic'in Mışlyaevski'nin emrine uymaması meselesi çok dikkat çekilen konulardan olmuştur. N. N. Yudenic¹¹⁷³ çok iyi biliyordu ki, Sarıkamış'ı Ruslar kaybetselerdi tüm Kafkasya'yı kaybedeceklerdi çünkü Rusya'dan Kafkasya'ya giden tüm yollar buradan geçmekteydi. Burası askeri açıdan da çok önemli

---

¹¹⁶⁹ Корсун, *Сарыкамьшская Операция*, s. 88

¹¹⁷⁰ Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 72.

¹¹⁷¹ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 138.

¹¹⁷² Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 76.

¹¹⁷³ Rus-Japon savaşı kahramanı adını almış ve Çarın Şeref Kılıcı'na layik görülmüştür. İlaveten, Misahlyayevski'nin geri çekilme emrine uymadığı için çok büyük fedakarlık yapmıştır. Savaşın sonunda “İkinci derceden St. Georgi” nişanı almış ve tarihe en son bu nişanı alan komutan olarak geçmiştir (Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 140)

merkez olmuştur. Yudenic`in geri çekilmemesinin bir başka sebebi Türklerin son nefese kadar yorulduklarını bilmesi olmuştur. Yudenic`in Türklerin daha fazla dayanamayacağını çok iyi anlamışlardı. Yudenic`in onların sadece üç gün dayanacaklarını biliyordu lakin Türkler beklenilenden daha dayanıklı çıkmış ve üç günlük ağır mücadeleden sonra dayanmakla birlikte Sarıkamış istasyonunu bile ele geçirmişlerdir.¹¹⁷⁴ Sarıkamış Harekâtı esnasında bir diğer dönüm noktası Kazak alayının savaşa dahil edilmesi olmuştur. Prejevalski`nin büyük iknası sonucu Kazak grubunun en özel hazırlıklıları “Plastunlar”<sup>1175</sup> zor şartlar altında olsalar bile savaşa gönderilmişlerdi.<sup>1176</sup> Onlar Kuban Piyade alayı adı ile General Termen`in emri altında olmuşlardır. Askerlere (plastunlara) tüfekle ateş etmeden bıçak ve kılıçla ani saldırı emir verilmiştir (Silah kullanmamalarının esas sebebi, ses yapmadan ani saldırı yapmak olmuştur).¹¹⁷⁷ Bu beklenmedik saldırı Türkleri çok şaşırtmıştır. Bu şaşkınlıkla Türkler organize olmak ve kendi pozisyonlarını almak için birkaç saat kaybetmişlerdir. Savaştan hemen sonra Yudenice bu kararından dolayı Kafkasya Ordusu Komutanlığı vazifesi verilmiş, General Prejevalski ve General Termen St. Georgi nişanı almışlardır.¹¹⁷⁸

Bu savaşta bir Türk birliği tamamen esir alınmış ve diğerleri ise soğukta kendi merkezlerinden ayrıldıkları için donmuşlardır. Üç Türk kolordusundaki (toplamda 90.000 asker) 60.000 asker öldürülmüştür ve 6000`i donmuştur.<sup>1179</sup> Bu kayıpla ilgili Liman von Sanders`te şöyle demiştir: “Üç ordunun toplam olarak 90.000 asker mevcudu vardı ama onlardan sadece 12.000`i geri dönebilmişlerdi. Diğerleri ya esir alınmış ya da öldürülmüştür. Rusların kaybı 20.000 asker olmuş onlardan 6000`i soğuktan donmuştur.”¹¹⁸⁰ Ruslar kısa müddete de olsa Oltu`dan çekilince Türkler bunu başarı

---

¹¹⁷⁴Kорсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 88.

¹¹⁷⁵Genelde “Plastunlar” keşif ve istihbarat işlerinde kullanılmaktalardı ve Kazaklardan oluşmuşlardır. İlk kez Kırım Savaşında kullanılmış ardından Rus-Türk ve Rus-Japon savaşlarında da hizmet vermişlerdir (Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s.140).

¹¹⁷⁶Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 254.

¹¹⁷⁷Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 106.

¹¹⁷⁸Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 140.

¹¹⁷⁹ Корсун, *Сарыкамышская Операция*, s. 89.

¹¹⁸⁰Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 141.

olarak nitelendirmişlerdir.¹¹⁸¹ Lakin daha beter bir durumda yakalanmışlardır. “*Her şeyin başında Rus soğukları gelmekteydi, bu kadar keskin soğuk olmasaydı belki daha güzel sonuç alınabileceklerdir.*”¹¹⁸² Sonuç olarak Türk ordusu 4 Ocak`a kadar tamamen geri itilmiştir. Kalıntılar da son günde geri çekilmiş ve bu yerler Rusların işgali altına geçmiştir.¹¹⁸³ Sanders ve diğer komutanların bu savaştan çıkardığı en büyük ders, savaş alanında planlı ve organize olmanın çok önemli olduğu, sanitar ve tıbbi işlemlerin zamanında ve doğru biçimde yerine getirilmesi gerektiği olmuştur. Çünkü doğru olmayan sanitar temizlik orduda hastalıkların hızla yayılmasına neden olmaktaydı.¹¹⁸⁴ Sanders bu mağlubiyet hakkında haberi geniş alana yaymamağa çalışmaktaydı. Hatta Alman subaylardan bir çoğu bu mağlubiyeti bilmemekteydi. Türklerin de bunu geniş alana yaymalarına her yerde konuşmalarına izin vermemekteydi.¹¹⁸⁵ 1914-1917 Kafkas cephesindeki Türk-Rus savaşlarının birinci kısmı Sarıkamış operasyonu ile bitmiştir. Sadece iki ay içinde Türk ordusunun bir kolordusu neredeyse mahvedilmiştir.¹¹⁸⁶ Kazakların ani saldırısı ve Rus topçu birliklerinin keskin ve devamlı ateşleri Türkiye askerlerinin felaket yaşamalarına sebebiyet vermiştir.¹¹⁸⁷ Türklerin savaşın başlarında mağlup olma nedenleri aslında savaşın sonraki etaplarında daha açıkça anlaşılmaktadır. Ordu aslında sosyal durumu yansıtan spesifik organizasyon olarak bilinmektedir. Herkesçe malumdur ki, halkın hükümete güvenen ve vatansever olan kısmı ordunun büyük bölümünü oluşturmaktadır.¹¹⁸⁸ Ordu devlet ve hükümetin o dönemki ideolojisi ve onu koruma isteği ile dolu fikirlerle beslenmektedir.

Türk ordusu bu zamana kadar çok ağır yol geçmiştir. Birçok büyük savaşlar atlatmış, hükümet devrimi yaşamış ve ekonomi düşüş geçirmiştir. Bunu her Türkiye vatandaşı gibi

---

¹¹⁸¹ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 79.

¹¹⁸² Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 149.

¹¹⁸³ Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 255.

¹¹⁸⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 149.

¹¹⁸⁵ Ковалев, *Романовы На Фронтах Первой Мировой*, s. 92.

¹¹⁸⁶ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 106.

¹¹⁸⁷ Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 256.

¹¹⁸⁸ Сборник статей, *Первая Мировая Война В Зеркале Кинематографа. Материалы Международной Научно-Практической Конференции 8–9 Октября 2014 г.*, s. 109.

askerlerde his etmişlerdir.¹¹⁸⁹ Büyük girişim ve verimliliğe rağmen Türkler büyük kayıp yaşamışlardır. Sarıkamış onların bu güne kadar gördükleri en büyük felaket olmuştur. Burada en büyük mağduriyet insan kaybından daha çok moral çöküntüsü olmuştur. Türkiye yeteri kadar büyük devletti ve insan sayısı da çoktu ama moral kırıklığı bu galibiyet hayalini yerle bir etmiştir. Türkiye'deki bu moral düşüşü sadece askeri operasyonlarda değil politik gidişatlarda da kendini göstermekteydi.¹¹⁹⁰ Artık konuşmalar ve işlemler daha yumuşak halde yürütülmeye başlanılmıştır.

Rus ordusu bir sonraki hamle olarak 1915'te Kafkasya Cephesi'nde bu işlemleri yapma gereği duymuştur:

1. Karakurganda yeni usullü ordu kurmaya başlamışlardır. Bu ordunun 6,1/2 batarya mevcudu, 48 makineli tüfek, 900'ü aşkın 16 türde silah mevcudu olmuştur. Bu kuvvetler Kabak tepe, Horum Dağ ve Zivin Karakurgan'da yerleşmişlerdir.

2. Medjinher grubu- 6,1/2 bataryadan oluşmaktaydı. Bu bataryada 48 makineli tüfek, 700'ü aşkın 26 türde silah olmakla, Altun-Bulgar-Medci-Hac, İslamzor-Medcinkent'te yerleştirmişlerdir.

3. Bardun'daki sağ kanada yardımcı grup- 4,1/2 batarya, 3 makineli tüfek, 800'ü aşkın 4 türde silah, Nyusung-Noraşen-Yeniköy-Bardus-Çermik'ta yerleştirmişlerdir.

4. Başköydeki sol yan kanat- 2 batarya, 8 makineli tüfek, 800'ü aşkın silah, Todı'nın Doğusuna yerleştirilmiştir.

5. Fesenko'nun süvarileri- 12 bin asker, 8 makineli tüfek, 12 top olmakla, Karakurt-Başköy'de yerleştirmişlerdir.

6. Ordunun baş grubu -19,3/4 batarya, 40 makineli tüfek, 1000 aşkın asker, 36 top, Medcinkent-Sarıkmış-Ali, Sofi-El-Kermaz istikametinde yerleştirilmiştir.

---

¹¹⁸⁹Мартирoсян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 84.

¹¹⁹⁰ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 159.

Türkistan ordusu ise toplamda – 18,1/2 batarya, 48 makineli tüfek, 36 silah Kars şehrinin içi ve kalesinde toparlanmıştır.¹¹⁹¹

Bu mağlubiyetten sonra Türk ordusu 1915 Haziran'ına kadar tam olarak organize olamamıştır. Eğer Rus ordusu bu zaman anı kullanıp daha da ileriye giderek saldırı düzenleseydi, mutlak ki, Erzurum'a kadar ilerler ve 11. kolordu mahf edilirdi.¹¹⁹² Lakin bu esnada Rusların da yeterince gücü kalmamış, ordular savaştan yıpranmışlardır ve en önemlisi bu savaşı devam ettirecek yedek kuvvetleri de olmamıştır. Çünkü Kafkasya ordusunun yedek kuvveti neredeyse tükenmiştir.¹¹⁹³ Artık bu andan itibaren deniz filosuna dayanarak Türkiye savaşı devam ettirmek zorunda kalmıştır. Türklerin filoları Karadeniz'den ilerleyerek Batum istikametine yönelmekteydi. Bu zaman ise Oltu grubu hala Türkleri tüm köylerden temizleyememiştir. Batum-Tiflis hattını boşaltmak için Ruslar Batum grubunu devreye sokmuş ama bu dönemde, Türk ordusu her zaman filosuyu kullanarak İstanbul'dan dolu gemilerle asker sevkiyatı yaparak denizden saldırı düzenleyebilmiştir.¹¹⁹⁴ Bu esnada sağ kanattaki grubun komutanı General Çernozubov net askeri kararları ile hemen ordusunu yenilemiş ve reorganize işlemlerini tamamlamıştır. Bu yenilenme ve organize işlemleri 1914 sonu ve 1915 başlarında Kafkasya Cephesi'nde tüm Rus ordusunda gerçekleşmiştir.¹¹⁹⁵ Sarıkamış Harekatı'nın başında Vorontsov-Daşkovun doğru değerlendirmeleri sonucu merkezden yeteri kadar güç almış, ilave destek sağlanmıştır. Sonradan onun yardımcısı Mışlyayevski'nin korkusu üzerine bir kat daha destek getirilmiştir. Savaş eski plana yani Vorontsov'un planına uyarlanmıştır. Çünkü bu işte en büyük tecrübenin onda olduğu bilinmekteydi. Vorontsov Türkiye'nin planlarını çok iyi anladığı için önemli noktaları; tren hatlarını, istasyonları ve önemli şehirleri yani Tiflis ve Bakü'yü yüksek koruma altına almıştır. Vorontsov çok iyi bilmekteydi ki, eğer Bakü Türklerin eline geçerse İran Azerbaycan'ı ile ilgili tüm planlar suya düşer ve mücadele başlamadan bitmiş olurdu.¹¹⁹⁶ Aslında bu olay sadece

---

¹¹⁹¹ Кавказ И Глобализация, № , s. 15-18.

¹¹⁹² Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 106.

¹¹⁹³ Веверн, 6-я Батарея. 1914-1917 гг. Повесть О Времени Великого Служения Родине, s. 48.

¹¹⁹⁴ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 86.

¹¹⁹⁵ Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 86.

¹¹⁹⁶ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 150

İran Azerbaycan'ını değil Erivan vilayetini ve tamamen Maverayı Kafkasya'yı kaybetmeye neden olmaktadır. Bu hatta özel dikkat yetirmenin önemi en az Kafkasya kadar olmuştur. Hatta İngilizlerle konuşmalarında Grandük Nikolay Nikolayeviç "Biz Kafkasya'yı kaybetsek bile yine de ittifakımız sürecektir"¹¹⁹⁷ demiş lakin Vorontsov bu fikre tamamen karşı çıkmıştır. Bu sözlere kesin itiraz eden Vorontov 26 Aralık'ta Ştavka'ya gizli telgraf göndermiştir. Telgrafta şöyle yazmaktadır:

*"Hemen Azerbaycan ordusunu aktif hale getirmemiz gerekmektedir. Güçlerimizin hepsini bir odak noktasına kilitlemek şu an en büyük kurtuluş imkânımızdır. Sarıkamış'taki galibiyet bu savaşın bittiği anlamına gelmemektedir. Bu savaş Erzurum alınana kadar ilerleyecektir. 25 Aralık'ta Enver Paşa yeni ordu kurmaya ve 11.Kolordu toparlamaya başlamıştır. O, 10. Kolordu da yeniden toparlanmaktadır. Bu iki ordu Karakurgan'da şu an savaş haline girmiş durumdadır ve sonuç hala belli olmamıştır. Yani tehlike bitmemiştir biz bir galibiyetten hemen rahatlayamayız."*¹¹⁹⁸

Bu telgrafta Kafkasya Cephesi'nin nasıl önemli olduğu ve savunulmasının çok zor olduğunu anlamak çok kolay olmaktadır.¹¹⁹⁹ Lakin malumdur ki, Aralık'tan sonra Vorontsov'un hiç bir askeri yetkisi kalmamış artık, Kafkasya Karargâh komutanlığından men edilmiştir. O vazifesini bıraktıktan sonra Rus ordusu büyük sıkıntılarla mağlubiyetten kaçınmayı becermiştir.¹²⁰⁰ Bu savaşta Rus komutanları çoğunlukla kendi kararlarını serbest vermeğe ve bazen Tiflis'ten gelen komutaya aldırış etmemeye başlamışlardır. Her bir grup kendi başarısı için çabalamaktaydı.¹²⁰¹ Bu nedendendir ki, her bir grup büyük azimle savaşmış ve başarı elde etmeye çalışmışlardır. Bu savaşta en büyük zorluğu ve onun ardından gelen başarıyı sağlayanlar Rus ordusundaki erler olmuştur.¹²⁰² Rus ordusu bu savaştan sonra çok yıpranmıştır. Sarıkamış Harekati'ndan sonra Rusların Erivan, Aleksandropol ve Tiflis'teki yedek grupları tükenmiştir.

---

¹¹⁹⁷Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 108.

¹¹⁹⁸Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 88.

¹¹⁹⁹Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 256.

¹²⁰⁰Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 109.

¹²⁰¹Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 89.

¹²⁰²Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 112.

2.2.4.1. Sarıkamış Harekatı'nın Yankıları

Bu hareket savaş tarihinde çok önemli dönüm noktası olmuştur. Rusların Sarıkamış galibiyeti İtilaf birlikleri tarafından da büyük sevinçle karşılanmıştır.¹²⁰³ En çok Fransız gazeteleri bu olayı büyük galibiyet gibi nitelendirmişlerdir. İngiliz ordusunda komutan olan Fransız Generali French şöyle yazmaktadır: “*Büyük İmparator hazretleri bana bu savaş galibiyetini haber verdiğinde çok mutlu oldum. 21 ve 22 Aralık'ta büyük Türk ordusuna karşı galip gelen cesur Rus kahramanların bu fedakârlığı yüksek niteliktedir. Sizin çok değerli galibiyetiniz bizim için paha biçilmezdir ve genel askeri ruhu yükletmiştir.*”¹²⁰⁴ Belçika Kralı Albert de Rusların bu galibiyetini çok yüce tutmuş ve Kafkas Rus ordusuna başarılarını dilemiştir. O, Almanlarla Fransız sınırında savaşta iken şöyle bir mektup yollamıştır: “*Sizin büyük galibiyetiniz hakkında büyük sevinç hissi ile haber aldım. Sizleri kendim ve ordum adına tebrik ediyorum ve başarılar diliyorum. Böyle katii galibiyeti değerlendirmemek imkânsız.*”¹²⁰⁵ Türk ordusu bir sonraki askeri hareketleri ilerletmek için askerlerini yerleştirmeye başlamıştır. Üç birlik İspirt-Bayburt hattına, üç birlik Gumüşhane-Bayburt hattına, üç birlik Aşkarlı-Bayburt hattına, üç birlik Kavva-Amasin hattına iki birlikte, Sivas'a yerleştirilmiştir. Bunlardan başka Bafra ve Çarşamba bölgelerine de özel birlikler yerleştirilmiştir. Artık ordular daha özenli barikatlar hazırlamaya başlamış ve ön hazırlığa özenle dikkat etmişlerdir.¹²⁰⁶

Türkler Acarya'yı (Batum'un bir bölgesi) elde ettikten hemen sonra yerli Müslümanları silahlandırmaya ve kendi taraflarında savaşa katmaya çalışmaktalardı. Onları Ruslara karşı savaşa kışkırtarak Adcharis'ten Chali'ye kadar Türk ordusuna tahminen 600 kişi katmışlardır. Aşağı Maradit'ten toplanan insan sayısı ise 500 kişiyi geçmiştir.¹²⁰⁷ Türkler gittikleri yerde yerli insanları özellikle Müslümanları bu cihada davet etmişlerdir. Türklerin yaygınlaştırdığı propagandalar ve ideolojiler yerli ahaliye onlara karşı rağbet

---

¹²⁰³Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг, s. 405.

¹²⁰⁴Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 153

¹²⁰⁵Николай , Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны, s. 69.

¹²⁰⁶Мартиросян, Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны, s. 144.

¹²⁰⁷Корсун, Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк, s. 115.

beslenmesine sebep olmaktadır.¹²⁰⁸ Enver Paşa'nın planına göre Sarıkamış'ta Schliffen tarzı plan uygulanması gerekmektedir. Bu planla Türkler Sarıkamış'tan Köprü-Köye kadar yolu hızla ilerleyecek ve oradan da Acarya'ya geçerek Müslüman Acarları kendi taraflarına çekeceklerdir.¹²⁰⁹

Aslında genel bakıldığında Ruslar Kafkasya Cephesi'nde birçok operasyon gerçekleştirdiler de onlardan en zoru Sarıkamış Harekatı olmuştur. Lakin işin boyutu ve önemi ile nitelendirilirse Erzurum Harekatı hem Rusya hem de yurtdışında çok büyük yankı uyandırmıştır. Sarıkamış'ı Ruslar için zor yapan sebep Rusların Sarıkamış bölüğünün tam hazırlıklı karargâha ve komuta heyetine sahip olmamasıdır. Sarıkamış ordusu sadece birkaç, bir birinden bağımsız bölükten oluşmaktaydı. Türkler bu savaşta bir az daha hızlı olsalar ve Ruslara her savaştan sonra zaman vermeselerdi, Ruslar arasında komuta sisteminde iletişim bozukluğunu kullanarak onları çok kolaylıkla mağlup edebileceklerdir. Savaş arası zaman aralıkları, Rusların re organize olmasında çok önemli rahatlık sağlamıştır.¹²¹⁰

Sarıkamış Harekatı sadece Rusya için değil İtilaf birlikleri için de çok önemli galibiyet olmuştur. Çünkü:

1. Asya'da Rusların mevkiisi çok güçlenmiş, Rusların Asya'da sözü geçmesi sonucu İtilaf güçlerinin de İran'da etkisi artmaya başlamıştır.
2. Türkiye güçlerinin büyük kısmını Kafkasya'ya toplayınca İtilaf birlikleri için Mezopotamya'da işler kolaylaşmaya başlamıştır. Suriye'nin işgali daha da kolaylaşmıştır.
3. Yeni cephe açılmış, bu cephe vasıtasıyla eğer Türkiye mağlup edilecek olsaydı, tüm Yakın Doğu'ya hakim olunacaktı.

---

¹²⁰⁸Кольшко, *Великий Распад. Воспоминания*, s. 72.

¹²⁰⁹Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 239.

¹²¹⁰Александр Михайловский, *Однажды в Октябре*, (Москва: Издательство АСТ, 2012), s. 13.

4. Rusların Kafkasya`daki galibiyeti İngilizleri tedirgin etmiştir. Onlar artık Rusların İstanbul`a her an sahip olmak isteyeceğini anlamışlardır. Ruslara hadlerini bildirmek adına İngilizler Çanakkale Harekâtını erkene alarak 19 Şubat`ta başlatmışlardır.

5. Kafkasya ordusu için Sarıkamış savaşı ordunun yeniden kurulmasının daha verimli olduğunu ve modern savaşta çok işe yarar bir yöntem olduğunu tecrübe ettirmiştir.¹²¹¹ Savaşın başlarında Rus komuta ve askeri heyeti arasında disiplin yeteri kadar sağlam olmasa da tez zamanda bunun toparlanması sayesinde Ruslar galibiyeti netleştirmişlerdir. Ruslar dağda savaş tecrübesine sahip olduklarından ve Türkler hiç böyle savaşa hazır olmadıklarından dolayı Ruslar bir az daha tecrübeli taraf olmuştur. Rusların gereken zamanda Kazak birliklerini de kullanmaları savaşta çok önemli nokta olmuştur.

2.3. 1915`in Başlarında Orduların Yeniden Toparlanması ve Tarafların Askeri Durumu

1915`ten itibaren Kafkasya Cephesi`nde savaşın gidişatından dolayı birçok askeri ve sivil işlemler yeniden yapılandırılmaya başlanılmıştır. Tiflis`te olan merkezi komuta Kars`a getirilmiş, telefon ve telgraf hatları kurulmaya veya tamir edilmeye başlanılmıştır. Yıl ortasında tüm önemli noktalar: Sarıkamış, Ardahan, Ahalçik, Ahalkalaki, Aleksandropol, Tiflis ve Bakü`deki askeri hazırlık işlemleri neredeyse tamamlanmıştır. Anayollar ve tren hatlarının ulaşımında kolaylığı sağlaması adına restorasyon işlemleri tamamlanmıştır.¹²¹² Öyle ki, Rusların ele geçirdiği şehirlerde önceden ulaşım yolları berbat halde olmuştur. Bazı bölgelerde tren yolları olsa bile bu raylar kullanılmaz hale olmuştur. Türkiye topraklarında Rus ordusunun organize olması için çok önemli olan ulaşım yollarının düzeltilmesi Çarlık için öncelikli konu olmuştur. Bu hazırlıklar sayesinde şehirlerde yollar yapılmaya ve araziler temizlenilmeye başlanılmıştır. Böylece, ulaşımı kolaylaştırmak adına 80`den fazla yol yapılmıştır.¹²¹³ Bununla birlikte, Van gölünde olası savaş için denizaltılar orduya dahil edilmeye başlanılmıştı. Oltu, Merdenek, Sarıkamış,

---

¹²¹¹Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 241.

¹²¹²Мурхед А., *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*. (Москва: ЗАО Центрполиграф, 2004), s. 6.

¹²¹³Аболтин В.А., *Национальный состав Турции*, (Москва: Новый Восток. 1925), s. 25.

Karagurgan, Karakilsa, Kagızman, Iğdır, Culfa ve Kars`taki cephaneliklere 19.000 hafif mermi, 27.000 dağ mermisi ve 18.000 mayın mermisi gönderilmiştir. Bu cephanelere ilave olarak 20.800.000 tüfek mermisi de gönderilmiştir.<sup>1214</sup> Tarım ürünlerinin satışı için ise Tutak, Malazgirt, Nikolayevka, Karakulis, Kızıl-kilise, Sore, Adilceviz`da manav dükkanları açılmıştır.¹²¹⁵ Tüm bu hazırlıklar Kafkasya Cephesi`ne gereken dikkatin verilmeye başlandığını göstermektedir.

Kafkasya Cephesi`ndeki tüm askeri işlemlerin komutası Kafkasya Eyaleti Reisi ve genel merkezi komutanlıkta olmuştur. Askerlerin genel ihtiyaçlarını yerli Kafkasya halkı karşılamaktaydı. İnsanlardan toplanan vergi oradaki askerlere giysi ve yiyecek olarak gönderilmekteydi.¹²¹⁶ Bununla bile bazı sıkıntıları mevcut olan cephenin hazırlıkları hayla tamamlanamamıştır.

1915`in başlarında Rusya Kafkasya ordusu savaşa tam hazır duruma getirilememiş, Sarıkamış savaşının kaybı daha doldurulmamıştır.<sup>1217</sup> Kafkasya Cephesi`yle ilgili belgeye göre 1 Nisan 1915`e ait olan askeri düzen şu şekilde olmuştur:

1. Çoruh istikameti, Batum yönüne- 19 batarya, 300 asker, 24 top yerleştirilmiş.
2. Oltu yönünde- 21 batarya, 3.300 asker, 54 top, (2. Türkistan Kolordusu ve Sibir Kazak bölüğü) yerleştirilmiş.
3. Sarıkamış yönünde- 25 batarya, 41.000 asker, 112 top (1. Kafkas Kolordusu, 39. Piyade Alayı ve 20. Piyade Alayı) yerleştirilmiştir.
4. Erivan ve Azerbaycan yönünde- 21 batarya, 84.000 asker, 90 top (4. Kafkasya ordusu, Kafkasya`nın tüfe alayı olan 66. Piyade Alayı, 2., 4. Kafkasya Kazak Alayı ve 2 diğer alay) yerleştirilmiştir.

---

¹²¹⁴Терентьев М. А. *Россия и Англия в Средней Азии*, (Москва: СПб.: тип., 1875), s. 17.

¹²¹⁵Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 115.

¹²¹⁶Китайгородский П. *Угроза Войны На Средиземном Море*, (Москва: Московский Рабочий: 1928), s. 10.

¹²¹⁷Бунич И. Л. *Черноморская Цусима: 1914-1921*, (Облик: СПб, 1999), s. 10.

5. Ermeni rezerv grubu- 24 batarya, 4200 asker, 52 top oluşturulmuştur.¹²¹⁸

Rusya Kafkasya ordusunun toplamda 119 batarya, 21.200 asker ve 364 top mevcudu olmuştur. Bundan başka İran Azerbaycanı'nda bulunan özel gruplar Kafkasya Cephesi'nin rezerv birliği olarak görülmekteydi.¹²¹⁹ 1915'in İlkbaharına kadar her iki taraf Kafkasya Cephesi'nde özenle çalışmıştır. Rusya'nın özel hareket kuvvetleri olan 5. Kafkasya ordusu Batum'dan Odessa'ya gönderilmiştir. Lakin bu ordu direk savaş için değildi, bu birlik sadece acil veya özel durumlarda savaşa sokulacaktır. Aslında bu grup hem Kafkasya hem de İstanbul operasyonları için hazırlanılmıştır.¹²²⁰ Sarıkamış savaşında heyetinin büyük çoğunluğunu kaybeden Rusya Kafkasya ordusunun 1., 2. ve 4. kolordularından toparlanarak 10. ve 11. Ordu kurulmuştur. Bunlara ilave olarak 3. ve 5. Ordu da birleşerek 3. Kolordu adıyla yeniden toparlanılmıştır.¹²²¹ Binbaşı Guze'nin komutası altında olan 3. Kolordunun içeriğine dahil olan birlikler şu şekilde paylaştırılmıştır:

1. 9., 10. ve 11. grup ve 2. Süvari alayı ve 36000 asker,
2. Hamidin ve Shtangenin grubu- sol kanad da yerleştirilmekle 10.000 kişiden ibaret birliği,
3. Halil Bey'in İran yönündeki 20.000 askeri,
4. Yeni toplanan, daha eğitimi tamamlanmamış 28.000 asker,
5. İlaveyardım için toplanan 7000 asker.

Guze'nin komutası altında toplamda 101.000 asker mevcudu bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu sayıya ilave olarak yedekte 70.000 asker de hazır halde bekletilmekteydi.¹²²² Bu esnada, Türk ordusunun savaş azmi neredeyse değişmemiştir. Lakin Sarıkamış felaketi

---

¹²¹⁸Мурхед А. *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 9.

¹²¹⁹Терентьев М. А. *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 19.

¹²²⁰Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 163.

¹²²¹Мурхед А. *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 10.

¹²²²Борис Романов, *Июль 1914*, (Москва: Самиздат, 2012). s. 86.

askerlerin psikolojisini oldukça etkilemiştir. Hatta bu durum Liman von Sanders'in Türkiye'yi terk etmek istemesine bile neden olmuştur. Lakin onun bu isteği geri çevrilmiştir.¹²²³ Anlaşılmaktadır ki, Enver Paşa komutada karmaşa olmasın diye tüm idari kararları eline almış, bu durumdan hoşnut olmayan Sanders her fırsatta onun işine karışmaya ona kendi kararlarını kabul ettirmeye çalışmıştır.¹²²⁴ Özellikle Mısır'a ordu çıkarmamasını isteyen Sanders'in tersine Enver Paşa oraya ordu göndermiştir. Sanders yine kararının dinlenilmediğini anlamış ve İstanbul'dan gitmek istediğini bildirmiştir. Lakin Almanya'dan gelen karar üzerine gidiş planı iptal edilmiştir. Alman ve Türk politikacılar arasındaki bu sıkıntı özellikle Sarıkamış felaketinden sonra daha da artmaya başlamıştır. Zaten Sarıkamış olayından moralsiz olan askerlerin komuta sisteminde Enver Paşa ile Sanders arasında yaşanan anlaşmazlıktan haberleri olmuş ve bu olay onları daha çok etkilemiştir.¹²²⁵ Alman tarafı Sarıkamış hareketinde Türklerin mağlup olma sebebini Enver Paşa'nın onları dinlememesinde görmektedirler. Türkler ise bu başarısızlığın sebebini Almanlar'da ve soğukta görmüşlerdir.¹²²⁶ Sanders Alman komuta grubunun başkanı olarak, Alman Savaş Bakanı'na ve Genelkurmaylığına tabi olmuştur. Lakin, Sanders aynı anda Türkiye ordularının komutanı olduğu için Türkiye Harbiye Nazırı'na da tabi olması gerekmektedir. Türkiye'ye gelen diğer Alman subay ve generallerin de durumu benzer halde olmuştur. Onlar hem Alman komuta heyetinin üyeleri olarak Sanders'e bağlı kalmış, hem de grup, birlik ve bölük komutanları olarak kendilerinden bir üst Türkiye komutanının emrini yerine getirmek zorunda kalmışlardır.¹²²⁷

1915'in ortalarında Türk ordusunda 50-53 ordu grubunun içeriğinde sadece 200 Alman subayı bulundurmışlardır. Alman subaylarının Türk ordusunda azalmasının esas sebebi onların bir çoğunun devletlerine geri dönmüş olmalarıydı. Amiral Souchuon'un durumu daha vahim olmuştur, çünkü o Sanders'in emri altında olmamıştır. Souchuon Karadeniz filosundaki Alman –Türk gemilerinin genel komutanı olarak sadece Enver Paşa'ya bağlı

---

¹²²³Китайгородский П. *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 13.

¹²²⁴Терентьев М. А. *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 20.

¹²²⁵Мурхед А. *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 12.

¹²²⁶Китайгородский П. *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 15.

¹²²⁷Мурхед А. *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 12.

bulunmuştur.¹²²⁸ Bu olayların hepsi Türk ordusunun galibiyet ve mağlubiyetini tetiklemede çok önemli etken olmuştur. Ordudaki emir komuta zincirinin sabit olmamasından dolayı Enver Paşa Türk ordusunun kendi başına savaşı sürdürmesini istemesi şaşkıncı bulunmamaktadır. Almanları emir komutaya uyumlu bir şekilde dizginlemek gün geçtikçe zorlaşmaktaydı.¹²²⁹ Almanların kendilerine özgü planları ve programları mevcut olmuştur. Almanların Türk ordusunu kendi idari sistemine alarak II. Wilhelm`in ordularına katmak niyetleri olmuştur. Alman Kayseri Türk askerinin kanı bahasına İtilaf güçlerini yenmek istemekteydi. Ardından da, ekonomik ve politik olarak en güçlü devlet rolünde tüm Yakın Doğu ve Türkiye`yi kendi sömürgesine katma niyeti olmuştur.¹²³⁰ Almanlar Türkiye`nin hem kara, hem deniz kuvvetlerindeki tüm teknik teçhizat işlemlerini yapmaktalardı. Hatta Almanlar Akdeniz`den Karadeniz`e denizaltı gemi bile getirmişlerdir.¹²³¹ Bu denizaltı gemileri İV-8, İV7, İV-14, İS-13, İS-15 vd. isimlerle Rus ordusuna karşı kullanılmak üzere denize salmışlardır. Çanakkale Harekâtında da bu gemiler çok önemli askeri faaliyetler gerçekleştirmişlerdir.¹²³² Aslında Almanların Türkiye`ye askeri açıdan yardımını çok abartmamak gerekmektedir. Çünkü Çanakkale Harekati`na kadar kendin toparlayan Türk ordusu Rusya`dan Sarıkamış`ın intikamını almak maksadıyla baskı yapmaya başlamıştır.¹²³³ Kafkasya Cephesi`nin Sarıkamış yönündeki operasyondan sonra her iki taraf dikkatlerini İran cephesine çekmişlerdir. Böylece Kafkasya yönündeki mücadeleler bir süreliğine durdurulmuştur.¹²³⁴ Çünkü her iki taraf beklenenden çok daha büyük kayıp vermiştir. Bu cephede bir az dinlenmek amaçlı dikkatler diğer yönlere yönlendirilmiştir.

2.3.1. 1915`te İran Cephesi`nde Tarafların Mücadelesinin Başlaması

---

¹²²⁸Юджин , *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке*, s. 109.

¹²²⁹Бунич И. Л. *Черноморская Цусима: 1914-1921*, s. 12.

¹²³⁰Победоносцева Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX Вв.*, (Санкт-Петербург: 2017), s. 11.

¹²³¹Гасратян.- Орешкова- Петросян, *Очерки Истории Турции*, s. 128.

¹²³²Қорсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s.128.

¹²³³Қитайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 16.

¹²³⁴Бунич, *Черноморская Цусима: 1914-1921*, s. 22.

Bir sonraki cephe İran yöndeki topraklarda açılmıştır. İran cephesi İran topraklarının yanı sıra en çok Güney Azerbaycan topraklarını ve Türkiye'nin İran sınır hattını kapsamaktaydı. İran hükümeti 1907`de İngiltere ve taraftarları ile bağlanan antlaşmaları hiçe sayarak Türkiye'nin yönlendirilmesi ile Rus ordusunu topraklarından çıkarmaya başlamıştır. Tebriz, Culfa, Reşt ve Bakü yönlerinden Rus ordusunu çıkarıp Türk ordusunun buralara gelmesini kolaylaştırmak amaçlı İran hükümetini etkilemeye çalışan bir Türkiye hükümeti olmuştur.¹²³⁵

Rus hükümeti Sarıkamış'tan sonra Kafkasya'daki savaşa daha dikkatli yanaşmaya başlamıştır. Böylece 1915`in ortalarında Rusların buradaki durumu bir hayli iyileşmiştir. Çünkü artık Rus askerleri kendini güçlü hissetmeye başlamışlardır. Doğu cephesindeki ilk galibiyet Rus askerlere büyük moral kaynağı olmuştur.¹²³⁶ Almanlar Doğu cephesinde kazanılan galibiyetten sonra Avrupa savaşlarında da bir yükseliş yakalamışlardır. Sırbistan'la savaşta galip gelerek Bulgaristan'ı kendi taraflarına çekebilmiş ve dikkatleri Yakın Doğu'ya yönlendirme şansı elde etmişlerdir.¹²³⁷ Artık Almanlar sanki sırayla iş görür hale gelmiş ve önce Rusları mağlup edip tüm gücüyle İngiliz-Fransız birliklerine odaklanmayı planlamışlardır. Er ya da geç savaşın bütün tarafların ihtiyaçları artmaya ve depoları boşalmaya başlayacaktı. Bunu ani fırsat olarak kullanmak isteyen Almanya planlı davranmaya çalışmıştır.¹²³⁸ Depoların bitmesine karşılık Almanlar Yakın Doğu da en zengin devletlere öncelik verilmesi gerektiğini çok iyi bilmekteydi. Oradan kazandığı gelirle kendi askerlerinin teminatını yapacaktır. Almanların yaptırdığı Berlin-Vien-Belgrat-İstanbul demiryolu Türkiye'nin derinlerine Yakın Doğu'ya kadar uzanmak için en iyi yöntem olmuştur. Bu ray hattı Almanlara büyük avantaj sağlayacaktır.¹²³⁹ Loyd Jorj'un da dediği gibi:

"Sırların mağlup edilmesi Almanlara Belgrat'tan Bağdat'a kadar rahat yol açmıştır. Bu yol vasıtasıyla Almanya askerlerine çok güzel yiyecek yani ekme, kahve, çay, bal sağlayabilecekti.

¹²³⁵Марков, Прелюдия К Большой Войне, s. 52.

¹²³⁶Гасратян.- Орешкова- Петросян, Очерки Истории Турции, s. 130.

¹²³⁷Китайгородский, Угроза Войны На Средиземном Море, s. 18.

¹²³⁸Бунич, Черноморская Цусима: 1914-1921, s. 23.

¹²³⁹Кая Анжелика Олеговна, Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв, s. 15.

Birinci Dünya Savaşı`nda Alman askerleri birinci sınıf yiyeceklerle temin edilmişlerdir. Tüm bunlar Alman halkı için yeni umutlar, yeni başarılar sağlamaktaydı.”¹²⁴⁰

Artık Bulgaristan silahlanmış, Türkiye organize olmuş, Yunanistan susturulmuş, Sırbistan işgal edilmiş, Romanya kendi varlığını korumak için çabalar durum almıştır. Bu esnada Almanların Balkanları alması ve Türkiye ile sınıra yaklaşılması hem Almanların hem de Türklerin ekonomik durumunu azda olsa iyileştirmektedir.¹²⁴¹

Bu dönemlerde Rusya aslında çok güçlü taraftaşlara sahip olmuştur. Lakin Rusya`nın İtilaf güçleri ile iletişim için sınırı sadece Akdeniz olmuştur. Akdeniz ise her zaman çok ciddi şekilde Alman gemileri tarafından korunulmaktaydı. Bu denizde sayısız Alman denizaltısı olmuştur. Rusya bu dönemde Almanların en büyük cephelerinde savaşmakla birlikte hem Avusturya birlikleri, hem de Türkiye ile birlikte savaşmaktaydı.¹²⁴² Bununla birlikte Rusya`nın acilen İran`a askeri keşif grubu göndermesi gerekmiştir. Rus ordusu Kuzey Denizi`nden Karpat`lara, Batum`dan Hamadan`a kadar olan topraklarda savaşmaktaydı. Bu kadar büyük topraklarda, geniş arazilerde, farklı iklimlerde savaşmak Rusya için büyük masraf oluşturmuştur. Onun tüm cephelere hem asker, hem silah hem de yiyecek ve giyecek götürmesi gerekmektedir.¹²⁴³ 1914-1915`deki Rusların ağır savaşları İtilaf Devletlerine daha rahat organize olmak ve hazırlanmak fırsatı tanımıştır. Rusların Türklerle savaşması İtilaf Devletleri için büyük anlam taşımaktaydı. Çünkü 1915`e kadar Çanakkale Harekatı hariçinde Türkiye`ye karşı büyük çaplı tatbikat olmamıştır. Bu tarihe kadar hiç bir İtilaf devleti Ruslar hariç olmakla, Türkiye`yi yene bilmemekteydi. Rusların Kafkasya`da Türkiye ile savaşı İngilizlerin Mısır, Arap toprakları ve Mezopotamya`da daha rahat faaliyet yürütmesine sebep olmuştur. Çünkü Türkler tüm güçlerini Rusya`yla savaşa yönlendirmişlerdir.¹²⁴⁴ Bazı diplomatlar Kafkasya savaşının dünya savaşı planına dahil olmadığı ve lokal karakter taşıdığını söyleseler de bu cephedeki olayların diğer cephelerden önemsiz olmadığı bir gerçekliktir.

---

¹²⁴⁰Романов, 2017-1917: *Корни Бесовщины и Николай II*, s. 30.

¹²⁴¹Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 125.

¹²⁴²Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 22.

¹²⁴³Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 136.

¹²⁴⁴Бунич, *Черноморская Цусима: 1914-1921*, s. 24.

1915`in başlarında Türk ordusunun askeri yerleşkesi ve durumu şu şekilde olmuştur:

1. Çoruh istikametinde-Türklerin organize olmuş ordusu yeni toplanan asker heyetiyle birlikte Kvarheta, Zaduban, Shubani ve Sabaduri yüksekliklerine yerleşmişlerdir. Begdevan, Artvin, Arduniç ve Arlansk illerinde Türk ordusu 15.000 asker toplamıştır.

2. Ardahan Ahalçilik yönünde – daha küçük birlikler operasyona hazırlanmaktalardı. Buradaki gruplar Kürtler ve Lazlardan oluşmuştur.

3. Oltu yönünde – Ruslar 10. Türk ordusunun kalıntılarını mağlup etmiş ve ardından Oltu`nı ele geçirmişlerdir. Burada Bitlis ve Sivas`tan getirilen Jandarma birlikleri yerleştirilmiştir.

4. Sarıkamış yönünde – bu yerleşke yüksek dağlık alanda bulunmuştur. 10. ve 11. Kolordunun kalıntıları Erzurum yönünde ilerlemiş ve yeniden organize olmaya, toparlanmaya başlamışlardır.

5. Eleşkirt vadisinden Güney yönünde – 27 ve 31 Aralık`ta Ruslar Diyadin şehrini almışlardır. Türkler ve Kürtler geri giderek Dibek, Lulukent, Davud, Taşkesyan, Surp – Oganess, Kargabazar yönünde ilerlemişlerdir. Tüm bu arazilerde avangard birliklerle toplamda 15.000 asker mevcut olmuştur. Halep`ten buraya 36. Birliğin kalıntıları getirilmiştir. Diyarbakırda ise Kürtlerden oluşan yeni ordu kurulmaktaydı. 1915`in Ocak`ında Eleşkirt`teki Türklerin sayısı önemli ölçüde değişmiştir. Halput ve Dudak`taki yedi birlik Kürtlerden oluşturulmuştur. Ardjech`de 4000 Kürt askeri ve 4 dağ topu yerleştirilmiştir. Orada yerleştirilen jandarma birlikleri ise 8000 askerden ibaret olmuştur.

6. İran Azerbaycanı yönünde – Tebriz hala Türklerin elinde olduğundan, Tebriz`de Türk birlikleri yerleştirilmiştir. Burada Piyade alayından toparlanmış 3000 asker ve Kürt birlikleri mevcut olmuştur.<sup>1245</sup> Yani ordunun büyük bir kısmı Kafkasya Cephesi`nden Doğu yönüne kaydırılmıştır.

---

¹²⁴⁵ Романов, *Император, Который Знал Свою Судьбу*, s. 63.

Bu günlerde Türkler Bağdat, Kerkük ve Suriye’de askeri operasyonlara hazırlık yapmış, Mısır’da operasyon düzenlemeye çalışmışlardır. Suriye’de Cemal Paşa’nın komutası altında 20.000 kişiden oluşan 6 ordu ve 20 eskadron, 220 top, 120 makineli tüfek yerleştirilmiştir.¹²⁴⁶ İstanbul’da tüm cephelerin yeniden ve daha kaliteli yapılandırılması için işlemler yürütülmekteydi. Bu cephelerden en önemlisi Türkler için Kafkasya Cephesi olsa da Batı Cephesi’ndeki tehlikeyi atlattıktan sonra Doğu Cephesi önem kazanmaya başlamıştır. Türkiye’de yeniden seferberlik ilan edilmiş, Kafkasya ve Mezopotamya için yeni ordu toplanılmaya başlanılmıştır. 1915’in İlkbaharında 3. Kolordu tamamlanmışsa da daha operasyonlar için tam hazırlıklı duruma getirilememiştir. Bu kolorduda tahminen 65.000 – 70.000 asker bulunmuştur.¹²⁴⁷ Anlaşılmaktadır ki, her iki devletin dikkati Kafkasya Cephesi’nden başka yönlere odaklanılmıştır. Küçük hazırlıklar yapılsa da bunun ciddi ve yeterli olmadığı görülmektedir.

Rus komuta heyeti Türklerin 3. Kolordusunu mahvettikten sonra onun yeniden onarılacağını düşünmemişlerdir. Özellikle, Batı Cephesi’ndeki yoğun operasyonlar bunun olmasına izin veremezdi diye zanna kapılmışlardır. Lakin 1914’te Türkler savaş tecrübesi edinmiş olduklarından ordularını hızla toparlayabilmişlerdir.¹²⁴⁸ Türkler bu sefer küçük birlikler yerine, büyük kolordular oluşturulmaya çalışmışlardır. Rusların ise ordusu daha toparlanmamış dağınık halde kalmıştır. Sadece İran Azerbaycanı yönünde Çernozubov’un komutası altında 4. Kolordusunun kalıntıları tam teçhizatlı olmuştur. Bir az ileride Truhin’in ve başka komutanların küçük birlikleri yerleşmiştir. 1915’te Rusların Kafkas ordusu 106 bataryadan 22.200 askerden ve 356 toptan oluşturulmuştur.¹²⁴⁹ Sarıkamış Harekatının sonucunda, güçlü rezerv olmadan büyük operasyonlar yapmanın

---

¹²⁴⁶Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 152.

¹²⁴⁷ Романов, *Император, Который Знал Свою Судьбу*, s. 63.

¹²⁴⁸Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 25.

¹²⁴⁹Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 153.

doğru olmadığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda, Ruslar Aleksandropol ve Kars`ta rezerv grup oluşturmuşlardır.¹²⁵⁰

Bu grup 28 bataryadan, 36.000 askerden ve 64 topdan oluşturulmuştur. Yani 1915`in ortalarında Kafkasya ordusunun içeriği şoye olmuştur:

1. Oltu bölgesinde yerleştirilmiş 2. Türkistan Kolordusu (24, ½ batarya, 78 top 3300 asker, 4 mühendis alayı)
2. Sarıkamış yönünde yerleştirilmiş 1. Kafkasya Kolordusu (16, ¾ Tabur, 4100 asker, 36 top, 4 mühendis alayı, 4 drujina (gönüllü birlik) ve gönüllü birliklerden ibaret)
3. Azerbaycan yönünde yerleştirilmiş Van`daki 4. Kafkasya kolordusu (29, ½ tabur, 12100 asker, 94 top, 12 drujina (gönüllü birlik) Ermeni gönüllülerinden ibaret)
4. Mihayilovsk kalesi yönlerinde oruh birliği (11 tabur, 24 top, 500 asker, 8 milis birliği, 4 mühendis birliği).¹²⁵¹

Bunlardan başka Kars ve Aleksandropol kalelerine rezerv birlikler de yerleştirilmiş, kale topları getirilmiş, birçok gerekli veyardımcı aletler toparlanılmıştır. İlave olarak buraya 20 mühendis birliği, 2 ucak savar birliği, 43 polis birliği, 8 gönüllü (drujina) birliği yerleştirilmiştir.¹²⁵² Kafkasya Cephesi`nde bundan sonraki operasyonların planlanması zamanı komutanlar bu birliklere uygun hesaplamalar yapmaktadırlar. Rus komutanların en çok hassas yanaştığı bölgeler Batum, İran ve Azerbaycan bölgeleri olmuştur.<sup>1253</sup> Bak`ye giden en önemli iki yolun korunması Kafkasya kolordusunun en çok dikkatli yanaştığı alanlarda olmuştur. Bu yollar savaşta çok önemli stratejik hatt olmakla Kafkasya`ya sahip olmak için garantili araziler olarak nitelenmekteydi. Aslında bu yolların da korunması için gereken tek şey karşı tarafla savaş anında en doğru pozisyonu ve stratejik noktaları elde tutmak olmuştur. Bu noktaların birinin kaybedilmesi tüm

---

¹²⁵⁰Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 20.

¹²⁵¹Гаджизаде Али, *1915 -Османское Досье*, (Bakı: Qanun Neşriyatı, 2015), s. 5.

¹²⁵²Романов, *Император, Который Знал Свою Судьбу*, s. 66.

¹²⁵³Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 29.

Kafkasya'nın kaybıyla sonuçlanabilirdi.¹²⁵⁴ Bu bağlamda, artık 1915'in Nisan'ına kadar Rus ordusu Karadeniz'le Hazar Denizi arasında güçlü bir cephe hattına sahip olmuştur. Bu cephe hattı Arhavi-Oltu-Horosan-Karakilise-Diyadin-Kotur-Dilman-Tebriş'i kapsamaktaydı. Lakin ordular hala üç kısımdan ibaret olmakla Oltu, Sarıkamış, Erivan birliklerinden oluşmuştur. Türkler Ruslara karşı toplamda 175 taburdan ibaret ordu hazırlamışlardır. Bu taburun içeriği büyük çoğunlukla Kürtlerden oluşturulmuştur. Bu ordunun büyük kısmı Erzurum ve Bitlis'e odaklanmış halde bekletilmekteydi. Rezerv gruplar ise Erzurum tarafta toparlanılmıştır.¹²⁵⁵ Türkiye'nin Kafkasya ile birlikte Mezopotamya topraklarında da cephesi açılmıştır. Daha Türkiye'ye ilk savaş ilan edilen andan itibaren İngilizler Hindistan'dan ordu toplamış ve Türkiye topraklarına yollanılmıştır.¹²⁵⁶ İngilizler topladıkları Hintlileri Fao cephesindeki Şat El- Arap topraklarına göndermişlerdir. Orada Türklerle savaşarak Korna, Tiger ve Feratı almışlardır. Bununla da İngilizler 1914'ün sonunda İran Körfezin'e ve Aşağı Mezopotamya'ya sahip olmuşlardır.¹²⁵⁷ Süveyş kanalı uğruna da savaşmak zorunda kalan Türkiye 1915'in başında güçlerini paylaşmıştır. Süveyş kanalı çok önemli nokta olduğundan bu kanal vasıtasıyla İngilizler artık Hindistan'a karadan ulaşmış ve Okeaniya'yla deniz ticareti yapacak duruma gelmişlerdir. Bu yerin fazlasıyla önemli olduğunu bilen Türkiye son bir umutla Almanya'dan yardım alarak İngilizlere saldırmıştır ve akabinde Mısır'ı geri almayı planlamıştır.¹²⁵⁸ Türkiye Süveyş Kanalı'na 1915'te Birşep'ten ekspedisyona grup göndermiştir. Bu grupta 20 bin askerle birlikte Cemal Paşa kanala ilerlemekteydi ve Mısır'a girerek orada isyan kaldırmayı planlamaktaydı. Sina yarımadasından geçerken büyük zorluklar ve susuzluk sıkıntısı yaşamasına rağmen 2 Şubat'ta Türkler yorgun düşmüş halleri ile bile az kalsın kanala sahip olmuşlardır. Lakin Türklerin saldırısı 3 savaş gemisi sayesinde geri püskürtülmüştür.¹²⁵⁹ Türklerin bu savaşta

---

¹²⁵⁴Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 158.

¹²⁵⁵Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 242.

¹²⁵⁶Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 22.

¹²⁵⁷РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 3853, л. 3.

¹²⁵⁸Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 162.

¹²⁵⁹Али Гаджизаде *1915 -Османское Досье*, s. 7.

500 askeri şehit olmuş, 700 askeri ise ağır yaralanmıştır. Bu mağlubiyete rağmen, Türk ordusu yarımadadan çıkarılamamıştır. General Ali- Arış`ın komutası altına birçok asker verilerek orada muhafız sistemi kurulmuş ve İngilizlerin daha fazla ilerlemesinin karşısı alınmıştır.<sup>1260</sup> Bu tarihlerde Çanakkale`de hareketin başlanması Süveyş cephesinde duraklamaya sebep olmuştur.

Bu zaman içeriğinde denizlerde de savaş devam etmekteydi. Özellikle Kuzey Denizi ve Karadeniz savaş alanına dönüşmüş kanlı denizler olmuştur.¹²⁶¹ Bilinmektedir ki, Büyük Britanya ve Almanya en büyük deniz kuvvetlerine sahip devletler olmuştur. Bu devletlerin sınırı ise Kuzey Denizi olduğundan burada savaşlar durmak bilmemekteydi. Böylece her iki devletin liman ve sahilleri hep ateş altında kalmıştır.¹²⁶² Bu savaşlarda ilk kez dretnotlar ve kruvazörler geniş çapta kullanılmaya başlanılmıştı. İngilizler savaşlarda başarı elde etseler de, kendi dretnotlarından memnun olmamışlardır.¹²⁶³ Denizlerdeki başarısızlıklarından dolayı Almanya kendi amirallerine birçok ikazda bulunmuştur. Hükümetin komuta heyetini beğenmemesi ve mağlubiyet sonucu Alman komuta heyetinde değişime neden olmuştur. Amiral İnegöl vazifesinden feshedilerek yerine Pol getirilmiştir.¹²⁶⁴

Denizlerde büyüklük Avrupa`nın elinde olduğu için Rusya bu konuda onları dinlemekte haklı olmuştur. Karadeniz`de Rusların operasyonları daha çok İngiliz-Fransız taktiği faaliyetleriyle birlikte yürütölmekteydi. Rusya`nın 1. ve 2. Keşif Kolordusu operasyona hazırlık aşamasına getirilmiştir.<sup>1265</sup> Çanakkale Harekatı`na kadar denizlerde büyük alan savaşı olmamıştır. Az önce toparlanan 5. Kafkasya ordusu Odessa`da hazır beklese de Sarıkamış Harekatı döneminde yardım amaçlı Avrupa`ya gönderilmiştir. Bu grubun geri kalanı ise Çanakkale Harekatı sırasında Boğazlar`a mermi yağdırmak için ayrılmıştır. Bu

---

¹²⁶⁰Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 243.

¹²⁶¹Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 23.

¹²⁶²Гасратян.- Орешкова- Петросян, *Очерки Истории Турции*, s. 131.

¹²⁶³Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 24.

¹²⁶⁴Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 244.

¹²⁶⁵Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 22.

grup sonradan savaş cephesine hala dönüşmemiş Türk topraklarına sırf Türk ahalisini bombalamak için mermi yağdırmış ve Zonguldağ'a ateş açmıştır. Lakin bu ateş bir sonuç verememiş yüklü kayıplar olmamıştır.¹²⁶⁶ Bu dönemde denizlerdeki durum bu haldeyken karada ağır savaşlar nispeten duraklamaya başlamıştır. Herkes sanki denizlerdeki durumun sonucunu bekler hal almıştır.

2.3.2. Savaş Planlarının Yeniden Değiştirilmesi

Savaş planları yapıldıktan sonra iş onları gerçeğe dönüştürmeye gelmiştir. 28 Aralık 1914'te hazırlanan "Noel Ertesi Tezkere"sinde önerilene dayanarak, Almanya'ya vurulabilecek en etkili darbe mümkünse müttefiklerinden olmalıydı.¹²⁶⁷ Lakin bunun nereden yapacaklarından emin olamamışlardır. Bu saldırı hem Çanakkale hem de Suriye üzerinden yapılacağı beklenen bir hamle olmuştur. Suriye taraftan yapılan darbenin de yeteri kadar büyük olması gerekmektedir. İngilizler Çanakkale'den ilerlemeyi planladıkları zaman Kafkasya da derin savaşlar baş kaldırmıştır. Aniden patlak veren Sarıkamış Harekatı'nda başlarda Ruslar büyük sıkıntı yaşamıştır. Kafkasya Cephesi'nde olaylar Rusların istediği gibi gitmemektedir. Türkiye birlikleri Sarıkamış'ın yanı sıra Rus sınırında yerleşen Oltu kasabasını almış ve Ardahan'a doğru ilerlemişlerdir. Tiflis komutanlığı acil durum ilan ederek Avrupa'dan iki kolordu istemiştir. Bu dönemde Ardahan Türkler tarafından alınmış ve ordular Azerbaycan sınırına yaklaşmışlardır. Lakin olaylar Rusların şansına doğru ilerlemektedir. Bu dönemde İngilizlerle anlaşmalarına rağmen Ruslar Tebriz'e girmiş ve bu arazileri kuşatmışlardır.¹²⁶⁸ Aslında Rusların Kafkasya Cephesi'nde ilerleyememesi en çok İngilizlerin yararına olmuştur. Rusların kendini savunma mekanizması olarak aslında Kafkasya Cephesi'ne 800 bin asker gönderecek kapasitede olmasına rağmen Avrupa cephelerindeki faaliyetler nedeniyle sadece 350 bin asker gönderebilmişlerdir. Bu nedenden dolayı Rusya yardım ihtiyacı hissetmekteydi. Lakin istenilen yardım gelmemiş ve bu Rusya tarafından beklenmedik durum oluşturmuştur. Yani aslında, İngiliz ve Fransızların "farklı kanaatte olmaları,

¹²⁶⁶Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 245.

¹²⁶⁷Белюсова, Манькина, *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 29.

¹²⁶⁸Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв.*, s.32.

Türklerin Kafkasya`daki zaferden istifade etmesinin ortak çıkarı tehlikeye atmayacağını düşünmeleri” halinde, “*niçego*”¹²⁶⁹ demekten başka yol kalmayacağı yolundaki sözler grandükün ağzından biraz pasifçe dış gösteren bir tavırla dökülmüştür.¹²⁷⁰ Şimdilik esas odak noktası İstanbul olmuştur. Bu hedefi ele geçirmekle İtilaf ülkeleri Boğazlar üzerinde kontrol kazanacaklarına, Rusya'ya giden elverişli deniz yolunu açacaklarına, ekonomik, askeri-stratejik ve siyasi açıdan önemli nokta olan İstanbul'u işgal edeceklerine, zayıf olan Türkiye üzerinde yakında zafer kazanacaklarına ve Almanya'yı müttefiklerinden mahrum edeceklerine inanmışlardır. Bu amaçla Gelibolu yarımadasında ağır deniz ve kara savaşları başlanılmıştır.¹²⁷¹ Hedefe ulaşmak için, Çarlık Rusya Kafkasya Cephesi`ndeki savaşlarını da genişletmiştir.

Bu dönemin en büyük askeri operasyonu Çanakkale etraflarında yani Boğazlar`da gerçekleşmiştir. Çanakkale`ye Antant ordularının çıkarılması planı İngiltere tarafından ortaya atılmıştır. İngiliz hükümetinin özellikle de bu operasyonların yöneticisi Bakan U.Churchil`in fikrince Boğazlar`a İngiliz-Fransız ordularının çıkarılması hem Türkiye`nin başkenti İstanbul`u tehlike altına sokmuş hem de Rusya`nın Boğazlar`ı ve İstanbul`u tutmak planına mani olmaktadır.<sup>1272</sup> 13 Nisan 1915`in tarihinde İngiliz-Fransız birlikleri Boğazlar`a 100 bin kişilik grup çıkarmayı düşünmüşlerdir. Bu niyetle, Antant ordusunun az sonra 570 bin kişiye ulaştığı bilinmektedir.<sup>1273</sup> 1915`in yazında bu orduların İstanbul`u ele alabileceği düşüncesi “İttihatçıları” çok korkutmaya başlamıştır. Bu nedenden dolayı, Topkapı`daki devlet hazinesi ve arşivleri (Emaneti Mukaddese) Konya`ya, Sultan ikametgâhını ise Eskişehir`e taşımak için ciddi hazırlıklar başlatılmıştır.¹²⁷⁴ Şubat`ın ortalarında Ege Denizi`nden İngiliz-Fransız kuvvetleri Karadeniz`den ise Rus birlikleri İstanbul Boğazı istikametine yönelmişlerdir. Türker

---

¹²⁶⁹Grandük burada kelime karşılığı hiçbir şey olan ama bazen “önemsiz şey” imasını da içeren, Rusca “niçego” ibaresini aşağı yukarı günlük konuşma dilindeki anlamıyla kullanmıştı. (...to pust ne predprinimayut niçego (bırak hiçbir tedbir almasınlar)).

¹²⁷⁰McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s.164.

¹²⁷¹Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s.32.

¹²⁷²Мурхед *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 38.

¹²⁷³Гасратян.- Орешкова- Петросян, *Очерки Истории Турции*, s. 139.

¹²⁷⁴Али Гаджизаде *1915 -Османское Досье*, s. 12.

kendi topraklarını korumak için kendi mevkilerini böyle kurgulamaya başlamışlardır.¹²⁷⁵

1. Ordu Liman von Sanders`in komutanlığında ve Güney Cephesi`ni oluşturmuştur. Gelibolu istikametinde ise Esat Paşa`nın kuvvetleri durmuşlardır. Çanakkale istikametinde 15. Ordu kuvvetleri yerleştirilmiştir.<sup>1276</sup> Marmara sahillerine de 14. Ordu kuvvetleri yerleştirilmiştir. İstanbul yakınlarında ise 6. Ordu kuvvetleri konuşlanmıştır. Vehip Paşa`nın komutasındaki Kuzey Cephesi ise Rusların olası saldırılarına karşı buraya yerleştirilmişlerdir. Lakin bu tarihe kadar da Türkler kendi topraklarını korumak için saldırılar düzenlemiş karşı tarafın kuvvetlerini geri püskürtmeye çalışmışlardır. Savaş taktiğinde en büyük odak noktası Boğazın merkezi olmuştur. Topların hedef olarak yöneldiği noktalar esasen Ege Denizi sahilleri olmuştur. Karayı koruyan birlikler ise genelde hafif silahlı kara kuvvetleri olmuştur.¹²⁷⁷ Ağır silahlıların esas bölümü denizden gelen tehlikelere karşı koymak için “hazır ol” emri almışlardır. Tamamen bu cephede kullanılan silahların tahmini sayısı 78 top ve 400 su mayını ve onun için gereken teknik aletler olmuştur. İngilizler 1914 Kasım 25`de ciddi olarak Boğazlar`a saldırı planını hazırlamışlardır. Bu planı Mısır ve Süveyş kanalındaki Türk-Alman birliklerinin hareket planlarını müzakere ederek hazırlamışlardır. Büyük müzakerelerden sonra açık deniz saldırısı planı hazırlanmıştır.¹²⁷⁸ Karde`nin planına göre: 1) karşı tarafın gemilerinin mahvedilmesi karaya girilmesi ve oradaki birliklerin ezilmesi; 2) mayınların temizlenilmesi; 3) Boğazlar`ın içlerine girerek en uçlarda bile bulunan kara kuvvetlerinin temizlenilmesi; 4) bu ilerlemenin daha da derinlere kadar gidilmesi; 5) İstanbul`a girilmesi gerekmektedir. Bu plana uyulursa işgal ortalama bir ay içeriğinde tamamlanacaktır.¹²⁷⁹

İngiliz planının birçok yanlışı tarafları olmuştur: Öncelikle; 1) Bu planda İngilizler aslında kendi filolarını tam olarak ateşin önüne atmışlardır. Alman top kuvvetlerinin yardımını

---

¹²⁷⁵Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 33.

¹²⁷⁶Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 245.

¹²⁷⁷Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 39.

¹²⁷⁸Гасратян.- Орешкова- Петросян, *Очерки Истории Турции*, s. 140.

¹²⁷⁹Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 35.

göz ardı eden İngilizler gemileri top ateşlerinin ağızına vermiş böylece toplar için çok kolay yem olan gemileri ateşe atmışlardır; 2) onların Türk kuvvetlerini yenme hesabı çok yanlış koyulmuştur. Türklerin büyük çoğunluğu kapalı barikatlarda yerleştirilmiştir. İngilizlerin onları tam netlikle görmeleri neredeyse imkansız olmuştur. Hareket eden ve görünmeyen orduyu mağlup etmek çok zorluk çıkarmıştır; 3) Planı bir ay gibi uzun zamana yaymak Türklerin daha rahat toparlanmasına ve eksikliklerini tamamlamasına sebep olmuştur. Halbuki daha hızlı saldırılarla daha iyi sonuç elde edilme ikanı mümkündür; 4) hava kuvvetlerinden denizaltılardan yardım istemesi plana dahil edilmemiştir; 5) onlar kendilerine aşırı güvenerek sadece İngiliz-Fransız filosunun İstanbul'u elde edeceğini düşünmüşlerdir.¹²⁸⁰ Plana göre, Almanlar Ruslarla savaştıkları için bu tarafa dikkat ayıramayacak Türklerde bu halde güçsüz kalacaklardır.¹²⁸¹ Aslında Çanakkale Harekatı'na başlamadan önce İngilizlerin petrol ihtiyacını karşılansın diye Hayfa ve İskenderiye'ye operasyon düzenleme planı olmuştur.¹²⁸² İstanbul'a girmek için acele etmeye başlayan Churchill her iki operasyonun aynı anda yapılmasını öngörmekteydi. Hatta tam tersine İngiltere İstanbul'a ilerlemeyi Ruslar Kafkas cephesinde başarı elde ettikten hemen sonra yapmaya başlamışlardır.¹²⁸³ Düşünülene göre, İstanbul'a operasyon düzenleyen İngiliz komutanı Villiyams'la Rusya'nın Genelkurmayı arasında ortak plan oluşmamıştır.¹²⁸⁴ Hatta bazı siyasiler operasyonun acele edilmesinin sebebi olarak, Rusya generallerinin İngiltere'ye Sarıkamış'tan hemen sonra Türklerin en hassas bölgesinden darbe indirmekle gereken sonucu alacaklarını daha erkenden sağlayacaklarını düşünmüşlerdir. İngiliz büyük elçisi Sazanov'a mektup yollayarak Rusya genelkurmayının İngiliz komutanlara acil olarak Çanakkale taraftan Türklere darbe indirmesini istemişlerdir. Bu operasyonun zorluğunu anlayan İngilizler Ruslardan İngiliz-Fransız birleşik filosuna destek olmak için Karadeniz taraftan filo

---

¹²⁸⁰ Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 246.

¹²⁸¹ Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 247.

¹²⁸² Гаджизаде, *1915 - Османское Досье*, s. 20.

¹²⁸³ Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 41.

¹²⁸⁴ Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 36.

desteği yapmalarını istemişlerdir.¹²⁸⁵ Bu yazışmalar devam ettiği sürede aniden İngiliz hükümetinden emir alan Çanakkale filolarının komutanı İngiliz generali Karden şubat`ta filoların hazır olmasını ve bir ay içinde Boğazlar`ın ele geçirilmesini emretmiştir. İngiliz hükümeti bu kararı çok büyük çabayla Meclise kabul ettirmiştir. Onlar Kafkasya Cephesi`nde Türklerin zaferlerinin karşısını almak için Çanakkale`den darbe indirmenin ve Türklerin moralini düşürmenin şart olduğunu bilmişlerdir. Halbuki Sazanov bu karardan çok sakınmış, çünkü kendi isteği ile aslında İngilizlerin Boğazlar`a girmesini temin etmiş olacağını bilmiştir.<sup>1286</sup> Sazanov bir türlü savaş bittikten sonra İngilizlerin İstanbul`dan çıkacağı ve adil karar yürüteceğine emin olamamıştır.

2.4. Çanakkale (Gelibolu) Harekatı`nın Başlatılması

Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus İmparatorluğ`una giden deniz yollarından biri, Alman gözetimindeki Baltık Denizi olmuştur çünkü bu esnada Kuzey Denizi tamamen donmuştur. Almanya ayrıca diğer yolları da kendi kontrolü altında tutmuştur.<sup>1287</sup> Rusya'nın dış ticaretinde önemli bir rol oynayan başka bir yol da Türk Boğazlar`ı - İstanbul ve Çanakkale Boğazı olmuştur. Rusya'nın tahıl ithalatının yaklaşık %75-80'i İkinci Dünya Savaşı başlayana kadar bu Boğazlar`dan taşınmıştır. Ülkenin ekonomisi büyük ölçüde bu Boğazlar`ın nasıl çalıştığına bağlı kalmıştır.¹²⁸⁸ Rusya`nın Boğazlar`dan sağladığı gelir şöyle gösterilmektedir: "1909`da 1.427 ruble, 1910`da 1.449, 1911`de 1.591 ve 1912`de 1.518 ruble olmuştur. Kısacası, İmparatorluk`un ticari işlemlerinin tamamının %37`i Çanakkale boğazı üzerinden yapılmaktadır."¹²⁸⁹ Türkiye ve Rusya arasındaki savaştan sonra Türk Hükümeti Boğazlar`ını kapatmış, böylece arlık Rusya`nin durumu daha da vahim hal almıştır. Ülkede kıtlık oluşmuş, temel gıda ürünlerinin eksikliği sonucu halkın yetkililerden duyduğu memnuniyetsizlik artış göstermiştir. Bu nedenle, Rusya mttetiklerinden Boğazlar`ı kontrol etmesini ve denizi

---

¹²⁸⁵Гасратян.- Орешкова- Петросян, *Очерки Истории Турции*, s. 146.

¹²⁸⁶Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 37.

¹²⁸⁷Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 25.

¹²⁸⁸Гасратян.- Орешкова- Петросян, *Очерки Истории Турции*, s. 132.

¹²⁸⁹РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 2247, л. 5.

açmasını istemiştir. Bu amaçla askeri eylem planları geliştirilmiş ve orduları kendini koordine etmeye çalışmıştır.¹²⁹⁰ Rusların asıl maksatının Boğazlar olduğunu bilen Büyük Devletler hemen buraya baskı uygulama kararı almışlardır. Rusya hükümet adamları İngiltere ve Fransa'nın Boğazlar'a yaptığı baskıya itiraz etmemiş tam tersine desteklemişlerdir. Lakin Boğazlar'ın İngiltere'nin de eline geçmesini istememişlerdir.¹²⁹¹ Eğer İngiltere bir kez bu Boğazlar'a hakim olsaydı onun çıkarılmasının çok daha zor olacağı bilinmekteydi. Lakin Türkiye'nin kendi başkentini vermemek adına her şeyi göze alacağı bilinmekteydi. Yani Türkiye'den bu toprakları koparmak görüldüğü kadar kolay olmayacaktır. Hatta İngilizlerin Ruslardan istediği amfibi¹²⁹² kuvvetleri bile Türkiye'nin dirayetini kırmaya pek yetmeyecektir.¹²⁹³ Bu bağlamda, Nikolay Nikolayeviç yazılarından birinde “*Bizim oraya göndereceğimiz dört gruptan oluşan amfibi birliği bile büyük bir değişim yapamayacaktır demiştir.*”¹²⁹⁴ Lakin Danilov ve diğerleri amfibi birliğinin gönderilmesinin gerekli olduğunu şöyle savunmuşlardır: “*Ne kadar etkisinin olacağı önemli değildir. Şu an önemli olan Türkleri Kafkasya Cephesi'nden uzak tutmaktır ve bizim gönderdiğimiz birlikler Türklerin dikkatinin Çanakkale'ye yönelmesini sağlayacaktır.*”¹²⁹⁵ Petersburg'daki diplomat ve amiraller İngilizlerin bu Boğazlar'ı alacağını ve onu Rusya'ya hediye edeceğini zannetmekteledir. Sanki İngilizlerin Boğazlar konusunda kendi planları yokmuş gibi Boğazı kolayca vereceklerini zannetmeleri çok garip bir durum olmuştur. Bununla birlikte, Türkiye'nin kendi başkentinden kolayca vezgececeğini düşünmekte bir o kadar garip bir durum olmuştur.¹²⁹⁶ Sazanov konuşmalarında İstanbul'u sadece askeri kuvvetle değil diplomatik güç kullanarak alabileceğini defalarca vurgulamıştır. Lakin Rusya'nın isteği bununla bitmemiştir. Rusya daha fazla güce sahip olmak adına Boğazlar'ın yanındaki adalar ve

---

¹²⁹⁰Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 24.

¹²⁹¹Гасратян.- Орешкова-Петросян, *Очерки Истории Турции*, s. 135.

¹²⁹²Nikolay Nikolayeviç ten istenen amfibi birliklerinin “geç kalması” belki de bu gerçeği bilmelerinden doğmuştur. Ruslar sonucu belli olan bir savaşta asker kaybetmeyi göze alamazlardır.(Романов, *Император, Который Знал Свою Судьбу*, s. 69).

¹²⁹³Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 357.

¹²⁹⁴“Известия”, Petrograd, №78/96: 1914, s. 85-88.

¹²⁹⁵Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 26.

¹²⁹⁶Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 359.

Midye-Enez hattına da iddiada bulunmuştur.¹²⁹⁷ Sazanov: “*Marmara denizine çıkmak için mutlaka bir adaya ihtiyacımız vardır*” derken en azından bir tane bile adaya sahip olmak için İngiltere`yi sıkıştırma maksatı gütmüştür.¹²⁹⁸

Bu olayların yanı sıra gelişmekte olan savaşta Ruslar kazanmakta devam etmekteydi. Sarıkamış Harekatı`nda Rusların galibiyeti Fransa ve İngiltere`de büyük yankı uyandırmış ve Rusya`nın savaştaki prestijini artırmıştır. Türklere karşı Rus ordusunun etkili olduğunu anlayan İtilaf Devletleri Rusya`yı gerektiği kadar değerlendirmeye başlamışlardır. Bu nedenle Avrupa`daki ordularının daha da ilerlemesini ve Avrupa`daki savaşlarda da baskısının artırmasını talep etmişlerdir.¹²⁹⁹ Fransa temsilcisi Puankare bu bağlamda Çara şöyle demiştir: “*Reyn`in sağ sahilini alın, Mayıns`a saldırın, Koblence ilerleyin. Daha da derinlere ilerleyin eğer bu saldırıdan herhangi bir verim alacaksınız ben sizin adınıza çok mutlu olacağım ve aslında bu galibiyetinizi içtenlikle isterim.*”¹³⁰⁰ İtilaf birlikleri büyük başarılar elde ettiği dönemlerde ganimetin paylaşılması ile ilgili planlar yapmaya başlamışlardır. Bu esnada, Rusya`nın tek odak noktası Türkiye`nin paylaşılması olmuştur. Fransa`nın da Türkiye topraklarının bir kısmında özellikle Suriye ve Filistin`de gözü olmuştur. Arap toprakları ise İngilterenin hedefi olmuştur. Yani her açıdan savaş arefesinde planların büyük kısmı Türkiye toprakları üzerine yapılmıştır. Lakin Türkiye`nin Asya topraklarını daha hiçkimse hedef olarak göstermemiştir. Bu nedenle Rusya bu arazilere de iddialarını ileri sürmeye başlamıştır.¹³⁰¹ Bilinmekteydi ki, “*Konstantinapol, Boğaziçinin batı yakası, Marmara Denizi ve Çanakkale Boğazı, ayrıca Trakya ovasının Enez-Midye hattına kadar olan kesimi kalıcı olarak Rus İmparatorluğ`una katılmadığı sürece (Boğazlar sorununa bulunacak) bütün çözümler kararsız ve eksik kalmaya mahkumdur.*”<sup>1302</sup> Mart 1915`de Sazanov ve Çar II. Nikolay`ın görüşleri şu şekilde olmuştur: “*Bu tarihe kadar birçok tarihi yazar ve politikacının gözünde İstanbul ve Çanakkale Boğazı neredeyse Rusya`nın avucunda idi. Lakin bir*

¹²⁹⁷Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 25.

¹²⁹⁸Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 361.

¹²⁹⁹Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 27.

¹³⁰⁰Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 363.

¹³⁰¹Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 366-367.

¹³⁰²McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü*, s. 149.

*sıkıntı vardı peki buraları Türkiye'den kim alacaktı?"*¹³⁰³ Rusya'nın diplomatik çevrelerinde büyük fetihlere dönük eski hayali planlar bayağı ciddi konuşulur hale gelmeye başladığı anlaşılmaktadır.

2.4.1. İtilaf Devletlerinin Rusya'dan Çanakkale Harekatı'na Katılma Talebi

Rusya başlarda Çanakkale Harekatına katılmayı ve ordan gelecek muhtemel kazanç ortak olmayı planlamıştır. Bu operasyon için planlar ve karşılaşılabilecek olasılıklar Stavka'ya da bildirilmiştir. En uygun versiyon Boğazlar'dan Karadeniz tarafından ilerleyerek Rus filosu sahillerini bombalanmak olacaktır.¹³⁰⁴ Bu konunun tartışılacağı toplantıda Stavka'nın temsilcilerinden İ.L. Goremikna, Sazanov'la birlikte Harp Bakanı V.A. Shomlinov, Bakan İ.K. Grigoroviç, Büyükelçi M.N. Giers Merkezi Karargâh reisi M.A. Belyayev, Viçe-Amiral A.İ. Rusin ve birkaç üst düzey subaylar bulunmaktaydı. Toplantı Çanakkale Harekatı için İngiltere'ye gerekli yardımların sağlanması gerektiği belirtilmekteydi.¹³⁰⁵ Yanuşkeviç toplantıda Çanakkale operasyonu için gereken amfibi birliklerinin Kafkasya Cephesi'nden sağlaması gerektiği ve bu kuvvetlerin Batum'dan getirilmesinin en erken 20 güne mümkün olacağını belirtmiştir.¹³⁰⁶ Sazanov'un tavsiyelerini dikkate alan Rusya Hükümeti Çanakkale Harekatı'nda İngilizlere yardım göndermemeyi karara almıştır. Açıklama olarak ise, Rusya'nın şimdilik insani ve teknik açıdan sıkıntılı dönemler geçirdiğini ve kendi cephelerinde büyük kayıplarını kapatmaya çalıştığını belirtmişlerdir. Williams'a hükümetin kararını götüren Kudaşev kendi hatıratında şöyle yazmaktadır:

"Mektubu vermeden önce emre muvafık olarak "biz sizlere bu operasyonda denizden destek sağlamayı çok isterdik, sadece denizden filo desteği değil hatta karadan bile Türklere birçok taraftan darbe indirmeyi isterdik ki, bu bize büyük başarı sağlamış olurdu. Böylece onları bu cephede sarsmakla kendi cephemizde de daha rahat ve güçsüz bir kuvvetle karşı karşıya kalırdık ve bununla işlerimiz daha da kolaylaşmış olurdu. Bir de, şu an Balkan devletlerinin kafası karışık

¹³⁰³Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 29.

¹³⁰⁴Новиков, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, s. 67.

¹³⁰⁵Нежинский - Игнатьев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 324.

¹³⁰⁶Нежинский. - Игнатьев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s.327.

ve Türklerin büyük mağlubiyeti onların bu kararsızlığına son vermiş olur ve bizim işimizi kolaylaştırmış olurdu. Lakin maalesef şu an yardım gönderecek durumda değiliz.”¹³⁰⁷

Bu cevabı istemeyen İngiliz elçisi karşı tarafa “*şu an ani ve büyük saldırı düzenliyoruz bu saldırıda her taraftan destek almak bizim için hayati önem taşıyor eğer yeterli desteği alamazsak fiyasko ile karşılaşa biliriz ve bu bütün cepheleri etkileyecektir*”.¹³⁰⁸ İngilizlerin bu ısrarına karşılık Grandük Nikolayeviç “*biz Sarıkamış Harekâtı`ndan yeni çıktık, doğrudur büyük galibiyet kazandık ama kaybımız da büyük oldu. Beklenenden çok büyük kayıplar verdik ki şu an onları kapatmak ve yeniden güç toplamakla uğraşmaktayız.*”<sup>1309</sup> diyerek İtilaf`ın destek isteğini geri çevirmiştir. Sazonov, Ocak 1915`te Duma`daki konuşmasında “*İtilaf devletlerinin Alman birliğine karşı mücadelesinin toprakların genişletilmesi için değil, Avrupa`da barışın sağlanması için olduğu, diğer bahanelerin bu amaca ulaşmak adına sadece birer araç olduğunu belirtmiştir.*”<sup>1310</sup> Çarlık hükümet üyelerine Çanakkale`de İtilaf a destek sağlaması için ısrarcı olan Sazanov hayla isteğine varamamaktaydı.

Bunun yanı sıra Rusya Genelkurmay Başkanlığı`nın raporuna göre “*güçlü destek için en az dört kolordu çıkarmak gerekecektir ki, bizim şu an o kadar kuvvet çıkarmamız imkansız gibi gözükmektedir.*”<sup>1311</sup> Genelkurmayın raporuna istinaden aslında desteğin sağlanması galibiyeti netleştirmiş olacaktı, çünkü İngilizler İstanbul`u alsalar bile orada kalmaları imkânsızdı, yani ilaveyardım olmadan bu plan tamamlanamazdır. Lakin gerçekleri göz önüne alarak şu an Rusya için kuvvet çıkartması çok zor hatta imkânsız gibi gözükmekteydi. Bununla birlikte İngilizler`e yardım niteliğinde Özel Kuvvetleri İstanbul`a gönderebiliriz lakin bunu yapmak için şu an mücadelede olduğumuz Almanları tam mağlup etmemiz gerekecektir.¹³¹² Rusların İngiliz hükümetine gönderdiği bu bildiri sayesinde İngilizler kesin olarak bu operasyonda Ruslara dayanamayacaklarının

---

¹³⁰⁷Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 256.

¹³⁰⁸Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 40

¹³⁰⁹Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 86.

¹³¹⁰Русское Слово, 14 Осақ, № 96/1915, s. 23-25.

¹³¹¹Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 43.

¹³¹²Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 258.

veyardımların gelmeme ihtimalinin büyük olduğunu anlamışlardır.¹³¹³ Rusların yardım karşılığında talepleri İstanbul'un ve Boğazlar'ın bir kısmı olmuştur.

Yardım karışılığı olarak 1915'in Mart'ında Rusların İstanbul üzerindeki talepleri elçiliklere gönderilmiştir. Marmara ve Çanakkale Boğazları'nın batı sahilleri, bununla birlikte Güney Rumeli Enes-Midiye hattı, Boğazlar'ın Asya sahilleri Sakarya'nın sahil kısımları ile birlikte Ege'deki İmbos ve Tenedos adaları ilk talep edilen yerler olmuştur.¹³¹⁴ Rusya ile İngiltere arasında Boğazlar konusunda yapılan antlaşma yıllar sonra gerçek ittifak anlaşması niteliği taşımaktaydı. Boğazlar ve Çanakkale ile birlikte Türkiye'nin Avrupa topraklarının paylaşılması üzerine yapılan gizli konuşmalar Rusya'yla İngiltere'nin yaklaşmasına ve ilk kez gerçek planlar üzerine birlikte hareket etmesine sebep olmuştur.¹³¹⁵ Daha savaş başlamadan Rusya Dışişleri Bakanı S. D. Sazanov Paris'e A. P. İzvolskiye mektup yollamış:

“Bizlerin tüm isteği denizlere çıkmak yönündedir. İsterdik ki, denizlere çıkışımız hem savaş hem de barış döneminde serbest olsun. Lakin son dönemler Türklerin ve Alman güçlerinin Boğazlar'da etkili olması ve istedikleri tavrı sergilemesi Rusya'nın ekonomik durumunu büyük oranda etkilemiştir. Boğazlar'ın bizim ekonomimiz üzerine etkisi kıyaslanamaz derecede büyüktür. Bu nedendir ki, bildirmek isterim ki, Enes-Midyeye hattı bizimle Bulgaristan arasında paylaşılmalıdır. Marmara denizi ekonomik açıdan sadece bizim değil Romanya, Bulgaristan ve Türkiye için de çok önemli hatlardandır ve bu konuda çok dikkatli olmak gerekmektedir”¹³¹⁶ demiştir.

Rusların özel kuvvetlerinin gelişi bu operasyonun gidişatını çok büyük oranda etkileyebilirdi. Hangi taraftan nereden gelmelerinin önemi olmaksızın tam hazırlıklı olan Rus Özel Kuvvetleri büyük değişiklik ortaya koyabilirlerdi.¹³¹⁷ Aslında yardım konusunda isteksiz olan Rus politikacılarının fikrine göre, “eğer biz yardım edersek

¹³¹³Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 204.

¹³¹⁴Нежинский – Игнатъев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 329.

¹³¹⁵Уткин А. *Первая Мировая Война*, (Москва: Алгоритм, 2001), s. 52.

¹³¹⁶Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 242-243.

¹³¹⁷Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 45.

Türkiye'nin Avrupa tarafı İngiliz ve Fransız topraklarına dönüşeceği kesin olacaktır. Halbuki, bu toprakların bölünmesinde Rusya'nın fikrinin de dikkate alınması gerekmektedir. Lakin tam galibiyet olursa onların hiç kimsenin fikrine saygı duymayacakları kesin olacaktır."¹³¹⁸ Bunu anlayan Fransız siyasetçileri Rusya'nın endişesine son vermek için 23 Şubat'ta Fransız sefiri Paleolog vasıtası ile İmparatora mektup iletmışlerdir. Mektupta yazılana göre: *"İmparator hazretleri ve Rusya Hükümeti hiç şüphe duymaksızın bizim kararımıza inanabilir. Çünkü emin olun ki, Rusya'nın isteği ve rızası olmadan Osmanlı ve İstanbul'un paylaşılması gerçekleşmeyecektir. Bu konuda Rusya'nın fikri kesinlikle hesaba alınacak ve ciddi kabul edilecektir.*"¹³¹⁹ Anlaşıyor ki, Fransa'nın İngilizler kadar "emperyalist" düşünceleri olmamıştır, Fransa'nın istediği sadece Boğazlar'da sözünün geçmesini sağlamak olmuştur.

İtilaf devletleri Çanakkale istihkamlarını yıktıkları anda önceden hazırlanan plana uygun olarak Rusların Karadeniz filoları ile İstanbul Boğazının üst kısmı bombalamalıydı.¹³²⁰ Anlaşılan, Rusların bu harekatta önemli bir rolü olması gerekmektedir. İngiliz ve Fransız kuvvetleri Çanakkale'ye saldırdıkları anda Ruslar İstanbul Boğazını bombalayacaklardır. Lakin Ruslar türlü bahaneler getirerek (gemi sayısı, birlik mevcudu vb.) bu karardan caymaya başladılar. Yani kısaca İngiliz ve Fransız birlikleri Türkleri bu Boğazlar'dan atmaya gönüllü oldukları halde sanki Ruslar kendi denizci ve askerlerini bunun uğruna kaybetmek istemediklerini ilan etmişlerdir.¹³²¹ Ardından da Boğazlar'a saldırı için sadece bir kolordu mevcuduyla yardım edilebileceklerini ve bu kolordunun ne zaman hazır hale gelineceğinin tam teminatını veremeyeceklerini söylemişlerdir. Şubat bitmiş Mart gelmiş lakin Ruslar bir türlü kolorduyu hazırlayamamışlardır. Nihayet, 31 Mart 1915'te Sazanov kolordunun hazır olduğunu bildirmiştir, lakin bu tarihe kadar İngiltere alabileceği en büyük darbeyi kendi üzerine almıştır. 18 Mart 1915'te İngilizlerin iki büyük zırhlı gemisi batırılmıştır.¹³²² Yani anlaşılan Rus Karadeniz filosu Çanakkale dramı boyunca

---

¹³¹⁸Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 260.

¹³¹⁹Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 245.

¹³²⁰Аболтин, *Национальный состав Турции*, s. 96.

¹³²¹Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 48.

¹³²²Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 53.

muharebede neredeyse hiç görünmemiştir. Lakin bu gecikmenin az da olsa hatası İngilere'nin suçu olmuştur, çünkü İngilizler hızlı bir şekilde harekate başlamış ve Ruslara gerekli bilgiler verilmemiştir.¹³²³ Aslında İngilizlerin başlarda istedikleri Boğazlar'ı ve İstanbul'u Rusların yardımı olmadan almak olmuştur. Bunun altında yatan fikir ise İngilizlerin bu toprakları ve limanları paylaşmama isteği olmuştur.

Harekâtın başlayacağından haberdar olan Alman ajanları Türkiye Hükümetini bilgilendirmiş ve silah yardımında bulunmuşlardır. Almanya, Sırbistan, Bulgaristan ve Türkiye'de bulunan Rus ajanlarının Rusya Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdikleri raporda Almanya'dan deniz yoluyla Türkiye'ye getirilen silah ve insani yardımdan şöyle bahsedilmektedir.

“Sofya'daki ajanlardan gelen haberde şöyle yazıyor: Akdeniz yoluyla İstanbul'a iki vapur gelmiştir. Bu vapurların ikisinin de içi mayınla doludur. Haftanın sonunda Almanya'dan daha büyük kalibreye sahip toplar da getirilecektir. Midi adasına ağır toplar yerleştirilmiştir. Toplar buraya Çatalca'dan getirilmiştir. Halk ordunun hazırlıkları ve yerleştirilmesi için yardımda bulunuyor. Çanakkale ile sivil posta iletişimi kapatılmış durumdadır. Haftanın sonunda buraya (İstanbul'a) 120 vagon mayın getirilmiştir. Haftanın sonunda ajanlardan gelen bilgilere göre Osmanlı ordusu Çanakkale'ye bir grup daha piyade birliği yerleştirmiştir.”¹³²⁴

Rusya'nın tarafında Türklere saldıracak olan İngiliz-Fransız birliklerinin kuvvetleri de en büyük dretnotlara sahip filolardan oluşmaktaydı. Öyle ki, birliklerin 38 sm. kalibreye sahip 8 top mevcudu bulunmaktaydı. Bundan başka 16 adet 30.5 sm. Kalibrelik, 20 adet 23.4 sm. kalibrelik topları da buraya getirilmiştir. Bu esnada Türklerin ise 6 adet 35.5 sm. kalibrelik, 3 adet 28 sm. kalibrelik, 29 adet 24sm. kalibrelik top mevcudu bulunmaktaydı.¹³²⁵ Çanakkale Harekat'ı İstanbul konusunun tartışılması ve paylaşılması meselesini aktüel hale getirmiştir. İngiltere ve Fransa'nın ardından Rusya kendi planları için gerçek işlemler yapmaya yönelmiştir.

¹³²³McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 169.

¹³²⁴ЦГИА СПб. Ф. 2000, Оп.1, д. 3848, л. 10-15.

¹³²⁵Коленковский А. К. *Дарданелльская Операция*, (Москва: СПб, Гангут, 2001), s. 47.

19 Şubat'ta önceden yapılan plana uyularak operasyon başlatılmıştır. İlk günkü bombalama sonuçsuz kalmış, 8 Mart'a kadar devam eden neredeyse her gün yapılan saldırılar bir sonuç verememiştir. Bundan sonraki karara göre, açık güçle saldırıya geçilmiştir. Saldırı planlanmış halde tam olarak 18 Mart'ta başlatılmıştır. Bu saldırılar da feci sonuçlanınca durdurulmaya mecbur kaçınılmıştır. Tüm gemiler tahrip edilmiş üç gemi ise tamamen batırılmıştır. Türkler tüm sınır hatlarını mayınladıklarından gemiler bu mayınlara dokununca filo büyük zarar görmüştür.¹³²⁶

Harekâtın başlamasıyla ilgili bilgi Rusya Hükümet dairelerinde bilindiği dönemlerde hemen Karadeniz'e filo aktarımı ve ordu hazırlıkları başlatılmış bununla bildikte çok büyük anlamda askeri tatbikatta bulunmamak tercih etmiştir. Başlarda büyük enerjiyle orduyu hazır duruma getiren Rusya o enerjiyi sıcak gelişmelerde gösterememiştir. Harekat boyu sakinliğini olabildiğince korumuş bir nevi seyirci statüsü almıştır.¹³²⁷ Aslında, Çanakkale Harekâtı'ndan önce burada yerleştirilen orduların komutanı Cevat Bey olsa da, en önemli komutlar Alman Amirali Mertten'den alınmaktaydı. Burada yerleştirilen diğer orduların komutanlığı ise Sanders ve Uzedom'un elinde olmuştur. Kısaca demek gerekirse Çanakkale ve Boğazlar'da askeri yönetim Alman komutanların elinde toplanmıştır.¹³²⁸ Ruslar yani Karadeniz donanması komutanı Amiral Eberhart, başlangıçta donanmayla İstanbul Bogazı'na girmekten çok çekinmiştir. Nitekim Ocak 1915'de genel karargâha gönderilen mektupla şöyle yazmıştır:

“Maria” savaş gemisi hazır oluncaya kadar İstanbul Boğazı yakınlarında doğrudan bir savaş riskine girilmemeliydi. Genel merkezin 3 Şubat tarihli telgrafları İstanbul Boğazındaki savaşı Ebergard'ın keyfine bırakıyor, fakat 19 Şubat tarihli telgraf bir öncekini sanki geçersiz kılıyordu: “Şu yakın günlerde Fransız ve İngiliz filolarının bir çıkartma taburunun da iştirakiyle Çanakkale Boğazı'na karşı birlikte hareket edecekleri sanılmaktadır. Filomuzun müttefiklerimizin ulaştıkları başarıyla ve Karadeniz filosuyla müttefikler filosunun işbirliği ile Boğazın işgalinden önceki gelişmelerle bağlantılı olarak Boğazlar'da bir işbirliği gösterisi yapması gerekir.”¹³²⁹

¹³²⁶Мурхед *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 52.

¹³²⁷Лорей, *Операции Германо-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.* s. 174.

¹³²⁸Коленковский, *Дарданельская Операция*, s. 30.

¹³²⁹Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 476.

Duruma göre çıkartma amacıyla Odessa`ya 5. Kafkas Taburu getirilecektir. Daha öncede bu amaçla oraya nakliye gemileriyle denize açılmak için asker birlikleri getirilmiş ancak müttefiklerin başarısızlığından dolayı İstanbul Boğazına yapılacak 1915 çıkarması suya düşmüştür. Bu nedenle Ruslar İstanbul ve Boğazı koruyan dört taburdan bir tek askeri bile Çanakkale Boğazına göndermeyi göze alamamışlardır.¹³³⁰ Grandük Nikolayeviç “Britanya yönetiminin İngiliz filosunun Marmara Denizi`ne girme vakiti geldiğinde, Rus filosunun, müttefiklerin Çanakkale Boğazı`na saldırısı başladığı aynı sıralarda uzak mesafeden sistematik bir şekilde öncelikli olarak İstanbul Boğazının dış limanlarını bombardıman etmesi beklenmektedir”¹³³¹ demiştir. Çarlığın Karadeniz filosunun son faaliyetleri ve 10 bin asker ile İstanbul Boğazına saldırıya geçeceği haberleri Türkiye`de endişeleri arttırmaktaydı.<sup>1332</sup> Her iki filonun komutanları Rus Amiral Eberhart ve İngiliz Amiral Carden`in sürekli olarak birbiriyle bağlantılı olması ve Çanakkale'deki olayların seyrine bağlı olarak ne yapacaklarını belirlemeleri karara bağlanmıştır.

27 Mart`ta 1915`de beş muhrip, üç zırhlı, bir adet “Nikolas I” uçak nakliye gemisi,¹³³³ 9 destroyer ve beş mayın tarama gemisinden oluşan filo Sivastopol`den hareket ederek tam yol İstanbul Boğazına yönelmekteydi. Bu gemiler Türkiye sahiline ulaştığında, amiral gemisinin işaretiyle bir zırhlı, uçak nakliye gemisi ve iki muhrip önlerinde mayın tarama gemisiyle birlikte ana filodan ayrılıp İstanbul Boğazı`na yönelmeye başlamışlardır. Diğer gemilerse sahile 12-15 mil açıkta harekete hazır vaziyette beklemeye geçmiş şekilde, mayınlardan uzak durmak için derinliği 200 m.`yi geçen yerlerde durmak zorunda kalmışlardır. Yavuz`un gelmesi halinde bombardıman gemileri geride kalan zırhlıların yanına çekileceklerdir.¹³³⁴ Anlaşılan, Ruslar, Yavuz`un tamirde olduğunu henüz bilmemekteydi.

“Saat yedide “Nikolay I” ve “Elmaz” gemileri motorlarını durdurarak Boğaza 16 km mesafede deniz uçakları yönlendirdiler. Sonra Boğaza doğru ilerlemeyi devam ettirdiler. Yirmi dakika sonra

¹³³⁰Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 54.

¹³³¹Коленковский, *Дарданелльская Операция*, s. 32.

¹³³²Новое Время, 23 Nisan 1915/№22: s. 4-9.

¹³³³Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s.53.

¹³³⁴Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 55.

mayın tarama gemileri sahile 15 km. yaklaşınca bataryalardan üzerlerine ateş açıldı ama ateş açanlar dahi mermilerin nereye düştüğünü görmedikleri için, etkili bir atış olmadı. Uçakların tam kalkmaya hazırlandıkları bir sırada filo komutanına gelen radyo mesajında bombardımana yeltenmeyin, asıl amaç casusluktur”¹³³⁵ denilmiştir.

Havalanmak üzere olan uçaklara bataryalardan şarapnel ve top mermisi yağmışsa da, herhangi bir isabet kaydedilmemiştir. Kısa süre sonra bu uçaklardan birisi, Boğazın ağzında iki küçük zırhlı ve biraz daha ileride mayın döşeme gemileri görüldüğünü bildirmiştir.¹³³⁶ Sabah 7 sularında öndeki mayın tarama gemilerini ve destroyerleri takip eden iki zırhlı, belirlenen hedeflere yönlendirilmişlerdir. “Nikolay I”, hedefe doğru uçacak olan ilk deniz uçağını denize indirmiş ama bombardıman yapamamıştır. Çünkü Boğaz girişine yaklaşıldığında, ortalığın yoğun bir sisle kaplı olduğu, bu şartlar altında ateş etmenin mümkün olmadığı görülmüştür ve hatta saat dokuza doğru sis öyle yoğunlaşmıştır ki, mayın tarama gemilerinin 3150 m. önünden giden destroyerler bile zor seçilebilmişlerdir. Ekip komutanı bombardıman yapmanın imkansızlığını gördükten sonra geri dönmeye karar vermiş ve durumu telsizle Eberhart’a bildirmişlerdir. Akşama kadar Boğaz önünde “Yavuz”u bekleyen donanma Asya sahili boyunca yoluna devam etmiştir.¹³³⁷ 30 Mart tarihinde Rus donanması bu defa Ereğli-Zonguldak kömür havzasına yakın sahil kesimini bombalamaya başlamıştır. “Nikolay I” ve “Elmaz” kömür madenlerine bomba yağdırılmıştır.¹³³⁸ Bu arada Türk istihbaratı İstanbul’a Odessa’da askerlerin bindirildiği 20 vapurun¹³³⁹ toplandığını bildirmiştir. Amiral Souschuon Rus nakliye gemilerini yok etme maksatlı 1 Nisan tarihinde Boğaz’dan hareket etmiştir. “Mecidiye” ve “Hamidiye” zırhlısıyla, “Muavenet”, “Yadigâr”, “Taşuz” ve “Samsun” destroyerleri de Odessa’ya getirilmiştir.¹³⁴⁰ Filo “Mecidiye”nin komutanı Albay Buksel tarafından yönetilmekteydi. Türk gemileri 2 Nisan akşamına doğru Fidonis’i adası

---

¹³³⁵Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 450.

¹³³⁶Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 55.

¹³³⁷Аболтин, *Национальный состав Турции*, s. 102.

¹³³⁸Коленковский, *Дарданелльская Операция*, s. 33.

¹³³⁹Bu birlikler toplandıktan sonra 5. Kafkas Taburu adıyla faaliyete geçmişlerdir (Коленковский А. К. *Дарданелльская Операция*, s. 33).

¹³⁴⁰Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 56.

açıklarına gelmişlerdir.¹³⁴¹ Denizlerdeki bu gemilere kömür yetiştirmek adına Türkiye madenlerinden kömür taşıyan gemiler özel korumayla ilerlemekteydi. Rus subaylar bu gemileri pusuya düşürmek maksatlı Bender-Eğirli yolunda beklemişlerdir. 15 Temmuz`da aniden yapılan saldırı sonucu mayın tarayan Rus gemileri 4 kömür taşıyan gemiyi batırmışlardır. Onların yanında iki yedek gemi de batırılmıştır.¹³⁴² Ruslar bilerek Türkiye gemilerini yakıtsız bırakmak adına bunu yapmaktadı.

15 Temmuz`da destroyerler mayın tarama gemilerini öne salmış zırhlı gemileri de onların arkasından ilerleterek karşı saldırıya geçmişlerdir. Bir süre sonra “Mecidiye” Odessa’ya 25 km mesafede bir Rus mayınına çarpmıştır. Patlamanın olduğu yerde derinlik 15 metre kadar olduğu karargâha bildirilmiştir. Geminin bu derinlikte batmayacağı anlaşılınca, ağırlıklar boşaltılmış ve radyo istasyonunu kapatılmıştır. Destroyerler Mecidiye'deki mürettebatı kurtardıktan sonra, geminin nihai olarak ortadan kaldırılmıştır.¹³⁴³ Amiral Souschon olanları öğrenince Odessa’ya saldırı planını değiştirerek donanmanın geri dönmesini emretmiştir. Ertesi gün sabah Türk filosu İstanbul'a ulaştırılmıştır.¹³⁴⁴ Bu arada Rus mayın tarama gemileri “Mecidiye”nin çevresindeki mayınları temizlemişlerdir. Zırhlıdaki toplar sökülerek kara kuvvetlerine gönderilmiştir. Görünüşe bakılırsa, Türkler zırhlıdaki toplardan yalnızca ikisini söküp almışlardır.¹³⁴⁵ Mecidiye zırhlısı baştan sona yenilendikten sonra “Prut” adı verilerek Karadeniz filosu bünyesine katılmıştır. Lakin gemideki kazanlar hasar gördüğü için bundan sonraki hızı üçte bir oranında düşüş göstermiştir.¹³⁴⁶

Souchouon, Rusların dikkatini Odessa’dan başka bir yöne çekmek için Yavuz ve Midilli’nin 3 Nisan sabahı Khersones burnunda görülmesini istemiş, ancak bu gemiler Sivastopol açıklarında Rus donanmasını geçemediği için geri gitmek zorunda kalmışlardır.¹³⁴⁷ Yavuz ve Midilli o sabah şeker yüklü iki Rus vapurunu fark etmiş,

---

¹³⁴¹Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 56.

¹³⁴²Лорей, *Операции Германо-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.* s. 183.

¹³⁴³Коротин Вячеслав, *Вторая попытка Колчака*, (Москва: Махров, 2018), s. 26.

¹³⁴⁴Аболтин, *Национальный состав Турции*, s. 105.

¹³⁴⁵Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 62.

¹³⁴⁶Коленковский, *Дарданелльская Операция*, s. 35.

¹³⁴⁷Уткин *Первая Мировая Война*, s. 57.

vapurlardaki mürettebat boşaltıldıktan sonra her ikisini de batırmış ve tekrar Boğaz'a doğru dümen kırmışlardır. Ardından Yavuz Rus destroyer ve zırhlıları tarafından fark edilmiştir. Yavuz'un bakımı tamamlanamadığı için, maksimum hızını 20 knottan fazla olmamıştır.¹³⁴⁸ İki Rus gemisi Midilli'yi fark ederek uzaktan ateş açsalar da, 10 salvodan sonra ateşi kesmişlerdir. Atılan mermilerden birkaçı Midilli'nin güvertesine isabet etmiş ve daha sonra Rus gemileri ortadan kaybolmuşlardır ve akşama doğru birkaç adet Rus destroyeri Midilli'ye sol taraftan yaklaşmıştır. Açılan ateşler can kaybına sebep olmadığı gibi, fırlatılan torpidolar da Midilli'nin yakınından geçip gitmiştir. Bu olaydan sonra Yavuz ve Midilli tam yol ilerleyerek sabaha doğru İstanbul Boğazı'na ulaşabilmişlerdir. Yavuz tekrar bakıma alınmış, Rus gemileri ise 15 Nisan'da Zonguldak ve Ereğli'yi bir kez daha topa tutmuşlardır.¹³⁴⁹ 1 Mayıs'ta ise Rus filosu mayın tarama gemilerinin arkasından Sevastopol'dan İstanbul Boğazını tekrar bombalamak için yola çıkmıştır. Lakin Nikolay I'deki deniz uçaklarının görevi bombardıman yapmak olmamış sadece bilgi toplamak adına denize açılmışlardır.¹³⁵⁰ Diğer Rus gemilerine ise mayın tarama gemilerinin arkasından giderek belirlenen hedefleri bombalaması talimatı verilmiştir. Mayıs'ın başlarında Rus ordusu Boğazlar'da toplam iki kere bombalama operasyonu yapmıştır.¹³⁵¹ Aslında orduların içeriğine ve teknik boyutuna bakılacak olursa bir birlerine çok yakın sayıda olduğu anlaşılmaktadır. Orduların savaş alanı geniş ve manevra imkanları büyük olsa da onlar karşı karşıya savaşı tercih edilmişlerdir.

Genel saldırı incelendiğinde hem Türkiye hem de Rus ordusunun taktiği hazırlığı yeteri kadar iyi olmamıştır. Bu mücadelede sadece Fransız kuvvetleri tam hazırlıklı olmuştur.¹³⁵² Bunun aksine uzmanlardan oluşmayan İngiliz kuvveleri Anzaklardan ve tam taktiği hazırlık görmemiş subaylardan oluşan kuvvetlerle saldırıya geçmişlerdir.¹³⁵³ Bu nedendendir ki, askeri ruh ve savaş azmi neredeyse yok denecek kadar düşük olmuştur.

---

¹³⁴⁸Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв.*, s. 49.

¹³⁴⁹Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 63.

¹³⁵⁰Лорей, *Операции Германо-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.*, s. 184.

¹³⁵¹Новиков, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, s. 98-99.

¹³⁵²Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 64.

¹³⁵³Коленковский, *Дарданельская Операция*, s. 36.

Savaş saldırı planı çok basit olmuş, hem Avrupa hem de Asya sahillerinden saldırarak bombalama ve açık hücumla ilerlenilmiştir. İngilizler Çanak ve Kaba Tepe taraftan ilerlemiş, Fransızlar ise Kum kale taraftan saldırıya geçmişlerdir. Lakin savaş alanının coğrafi açıdan müsait olmaması nedeni ile İtilaf orduları arasında iletişim ve bağlantı berbat halde olmuştur. Bu nedenden dolayı ordular yeniden emir almak ve teçhizat eksikliklerini kapatmak için her seferinde Lemnos adasına geri dönmek zorunda kalmışlardır.¹³⁵⁴ Böylece İtilaf birlikleri Türklerin daha fazla zaman kazanmasına ortam hazırlamışlardır. Arkadan büyük filo desteğinin olmasına rağmen İngiliz kara kuvvetleri Gelibolu istikametinde ilerleyememişlerdir. Nisan ortalarına kadar İngiliz saldırıları neredeyse hiç bir sonuç verememiştir.¹³⁵⁵ Sonunda Türklerin 12.,15. ve 16. Kolorduları Mayıs`in 6 ve 7`sinde Boğazlar`da toparlanmıştır. Kara kuvvetlerinin saldırıları her iki taraftan 20 Mayıs`a kadar devam etse de ne İngiliz-Fransız birlikleri ilerleye bilmiş, ne de Türkler bu birlikleri denize geri savurabilmişlerdir.¹³⁵⁶ Bu savaştan ciddi sonuçlar almak adına Alman-Türk denizati birlikleri saldırıya başlamış ve sonunda en büyük İngiliz gemileri her taraftan denizati savaş gemileri ile çevrelenmiştir. Böylece Türk sahillerinin bombalanması durumu seyrelmeye başlamıştır.¹³⁵⁷ Birçok İngiliz-Fransız kruvazörleri denizaltı saldırılardan korunmak için savaş alanını terk etme mecburiyetinde kalmış ve daha uzakta bekleyip fırsat kollamaya çalışmışlardır. Artık geriye karada sadece 10 topa sahip Fransız birlikleri kalmıştır ki, onların hareket alanı daralmaya başlamıştır.¹³⁵⁸ Bu birlikler her gün büyük kayıplar vermesine rağmen küçük galibiyetler bile kazanamamışlardır. Aynı anda Paris ve Londra`ya Alman hava saldırısının yapılması bu cephede de savaşı büyük oranda etkilemiştir.<sup>1359</sup> Sonuç olarak, Türkiye`den bu arazilerin kolayca koparılamayacağını anlayan İtilaf devletlerinin bu durumdan

---

¹³⁵⁴Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 66.

¹³⁵⁵Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 52.

¹³⁵⁶Коленковский, *Дарданелльская Операция*, s. 37.

¹³⁵⁷Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 68.

¹³⁵⁸Лорей, *Операции Германо-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.*, s. 186.

¹³⁵⁹Коленковский, *Дарданелльская Операция*, s. 38.

çıkarcacağı ders her cephede birlikde ve koordinasyonlu hareket edilmenin gerekliliği olmuştur.¹³⁶⁰

Bu savaşta Rusların tamamen sorumluluksuz davrandığı söylenemez çünkü bu harekatta İngilizlere en doğru istihbarat bilgilerini sağlayan Ruslar olmuştur. Türkiye`ye ilişkin Rus istihbaratı, 1914 sonbaharında olduğu gibi, İngiliz istihbaratından çok üstün olmuştur.<sup>1361</sup> Daha Şubat 1915`de Rus casusları Karadeniz filosu komutanına İstanbul Boğazındaki dış savunma hatlarının Edirne kalesinden sökülen topraklarla yoğun biçimde tahkim edildiğini bildirmiştir. Boğaziçi`nin ele geçirilmesi gibi zayıf bir ihtimalde, Türklerin ve Almanların Rus filosuna aralıksız baskınlar düzenleyebileceği Marmara`daki Adalara tahkim edilmiştir. Ruslar ayrıca Şubat başlarında Türk ordusunun Trakya`da herhangi bir Rus amfibi çıkartma kuvvetine direniş göstermeye hazır 70 ila 80 bin askerin yanı sıra 50 bin kişilik bir ihtiyat kuvvetin bulundurduğundan haberdar olmuşlardır.¹³⁶² Lakin Ruslarla İngilizler arasında iletişim sıkıntısı nedeniyle haberleşme gerginliği yaşanmış ve Ruslar verilen görevleri geciktirmişlerdir. Ruslardan Çanakkale Boğazına saldırı için amfibi birlik istenmiş ama bu birliğin toplaması çok uzun sürdüğünden Rusya savaş sona ermek üzere iken bu birliği göndermeye hazır olduğunu bildirmiştir.¹³⁶³ Rus Karadeniz filosunun komutanı Amiral Eberhart Amiral Carden`e, Rusya`nın ancak Türk donanmasının imhasından ve İtilaf filolarının Karadeniz`de buluşmasından sonra İstanbul Boğazının kıyı şeridini ele geçirmek için amfibi kuvvetler göndermeye hazır olacağını bildirmiştir.¹³⁶⁴ Bu kuvvetler Çanakkale savaşına etkili olma döneminden çok geç getirilmiş ve neredeyse kullanılmamıştır.¹³⁶⁵ Hatta İngilizler Rusları korkuya salan Goben`in sinyallerini karıştırdıkları için İngiliz birliklerine ulaşamayacağı garantisini bile vermişlerdir. Çünkü Boğazlar`da ve denizde Goben`in Rusları çok korkuttuğu ve ilerlemelerinde kayđı oluşturduğu çok iyi bilinmekteydi. Asıl mesele sinyal olsun ya da

---

¹³⁶⁰Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 69.

¹³⁶¹Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 55.

¹³⁶²Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 129.

¹³⁶³Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 59.

¹³⁶⁴АВПРИ Ф. 138, Оп.467, д.472/492

¹³⁶⁵Коленковский, *Дарданельская Операция*, s. 39.

olmasın, mayın temizleme hareketinin durdurmakla ortaya çıkan soluklanma her halde Rusların toparlanmasına fırsat vermiş olsa gerek ki Çanakkale Boğazındaki büyük çaplı Mart muharebesi ile Nisan`ın son haftasındaki Gelibolu çıkarma hareketi arasında yaklaşık beş hafta geçmiştir.<sup>1366</sup> Yani Çanakkale Boğazı`ndaki Fransız-İngiliz-Anzak amfibi harekâtı Churchill`in Rus işbirliği yönündeki isteğini iletmesinden üç ay beş gün sonra başlamıştır.

“Oyalama konusunda hiçte beceriksiz olmayan Sazanov`un sabrı bile Nisan ortalarına doğru taşacak hale gelmiştir. Artık kısıtsız komuta yetkisine sahip Robeck`ten gelen ve Rusların amfibi kolordusunu “Türlere çarçabuk göndermek” üzere gemilere bindirmeye başlaması gerektiğini belirten acil bir mesajı 18 Nisan`da Eberhart`a aktarmıştır. İki gün sonra da Karadeniz komutanlığına Gelibolu çıkarmasına 23 Nisan`da girişilmesinin planladığını bildirerek, Eberhart`tan bir tür eşzamanlı harekate hazır olmasını istemiştir. Ruslar Boğazlar`ı ele geçirmeye yönelik kavgada boy gösterecekse, “ya şimdi ya asla” anı gelip çatmıştı.”¹³⁶⁷

İlk kez denizde görünmeye başlayan Eberhart ortaya çıkmıştır. Lakin bu gecikmeden sonra ne yapılsa bile artık çok geç olmuş, gemilerden açılan mermiler Sarıyer ve Beykoz`a kadar ulaşırsa da Akbaba dışında hiçbir meskûn alana hasar verilmemiştir.¹³⁶⁸ Ruslar Karadeniz sahilinde insansız arazilere sadece göstermelik mermi fırlatmışlardır. Lakin cephenin bu tarafında ise on binlerce İngiliz, Fransız ve Anzak birlikleri yoğun ateş altında ilerlemekteydi.¹³⁶⁹ Seddülbahir çarpışmasında her iki taraftan asker ve subaylar o kadar bitkin halde olmuşlardır ki, zayıf rakamlarını hesaplayacak güçleri bile kalmamıştır.¹³⁷⁰ Türkiye tarafında Yarbay Mustafa Kemal`in komutasındaki Arıbur`nu Cephesi`nde 57. Alay neredeyse tamamen yok edilmiştir. Cephe hattında geri kalan askerler karşılarındaki Anzak birliklerinin aksine, Conkbayırı`nın yüksek kesimlerine tutunabilmiş ve bu mevziler bütün yarımadanın anahtarı haline gelmiştir.¹³⁷¹ Her iki

---

¹³⁶⁶Лорей, *Операции Германо-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.*, s. 188.

¹³⁶⁷McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü*, s. 171.

¹³⁶⁸Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 71.

¹³⁶⁹Коленковский, *Дарданелльская Операция*, s. 40.

¹³⁷⁰Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 60.

¹³⁷¹McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü*, s. 172.

tarafın da henüz farkında olmamasına karşın, Türkler muharebeyi daha başladığı gün kazanmışlardır.

Durum detaylıca incelendiğinde tüm müttefikler Ruslar için İstanbul uğruna savaşır iken Rusların yaptığı, kaçamak cevaplar vermek veyardıı etmemekte ısrarcılık olmuştur. Eberhart`ın taarruzu gerçek anlamda sadece Gelibolu çıkartmasından bir hafta sonra başlamış ve bu da 3 Mayıs 1915`te olmakla tek bir askerin bile karaya çıkmadığı birkaç saatlik saldırının ötesine geçmeyecek bir taarruz olmuştur.

“Birkaç top mermisi atıldıktan sonra Eberhart şahane saldırı uyguladık dediği sadece birkaç merminin isabet etmesi ve Elmaz müstahkem mekiğinde gözle görülür bir patlama olmasıydı. Lakin bu saldırı bir sonuç vermemiştir. Bu durumdan Sazanov da memnun kalmadığından Denizcilik Bakanı ve Amiral Eberhart`ı yerden yere vurmuştur. Çünkü Sazanov çok iyi anlıyordu ki, Rusların yardımı olmadan “Çargrad” ele geçirilseydi Rusya için son derece talihsiz bir durum olacak ve İngilizler bu toprakları paylaşmakta ısrar edeceklerdi.”¹³⁷²

Eberhart Mayıs 1915 ortalarında Rusya`nın müttefikleri ile paylaştığı son harekât direktifinde, süvari, denizci ve sıhhiye birliklerini kapsamak üzere yaklaşık 40 bin kişilik bir sefer kuvveti topladığını bildirmiş, fakat İngiliz ve Fransız komutanları bunun sadece “Çargrad”ın nihai işgali için derlenmiş bir “sembolik kuvvet” olduğunu ve ancak İtilaf kuvvetlerinin İstanbul`a varmalarından ve Türk donanmasının yok edilmesinden sonra karaya çıkabileceğini anlamışlardır.<sup>1373</sup> Yani, Boğazlar`daki büyük kavganın Britanya ve Fransa tarafından kazanılması halinde, Rusya kendi ganimetini talep edecekti lakin Eberhart harekete geçme şansını bulacağına emin olmamıştır.¹³⁷⁴ Sonuç olarak, gereksiz ve beyhude harekâtın sonunda Rusların bin yıllık hayalinin gerçekleşmesi için 50 bin ölü ve 100 bin yaralı kurban edilmiştir. Karşı taraftan Türklerden verilen şehit daha fazla olmuş 56 bin şehit, 97 bin yaralı ve 11 bin kayıp feda edilmiştir.¹³⁷⁵ Rus basınında çıkan haberlere göre kayıplar 100-125 bin olarak gösterilmektedir.¹³⁷⁶ Rusya, Birinci Dünya

¹³⁷²Лорей, *Операции Германо-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.*, s. 189.

¹³⁷³Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 72.

¹³⁷⁴Коленковский, *Дарданелльская Операция*, s. 41.

¹³⁷⁵Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 62.

¹³⁷⁶Вингöl, “Rus Kaynaklarına göre Çanakkale Savaşı”, s. 227.

Savaşın en büyük ganimetini elde etmesini sağlamaya yönelik bir harekâta öylesine az katkıda bulunmuştu ki, hiç kimse onun zayıtını hesaplamaya bile kalkışmamıştır. Eğer İstanbul ele geçirilmiş olsaydı, Rus işgalci birliklerinin sevinçli coşku sahneleri ancak hayal edilebilir olacaktır.

2.4.2.1. Çanakkale Harekâtı'nın Kafkasya Cephesine Etkisi

Rusya'yı hesaba katmamakla yürütülen planın suya düşmesi ile savaşın aslında tüm cephelerde ve tüm taraflarla birlikte yapılmasının nasıl daha mantıka uygun olduğunu gözler önüne sermiştir. İngilizlerin bu mağlubiyeti onların daha da ciddi ve her cepheye hakkını vererek savaş planı yapmalarının daha doğru olacağını kanıtlamıştır.¹³⁷⁷ Rusya'yla savaş cephesindeki durum diğer cephelerdeki haberlere göre daha çok tepki almaktaydı. Çanakkale Cephesindeki galibiyet mutlaktır ki, Kafkasya Cephesi'ni etkilemiştir. Bu haberlerin askerlerin savaş ruhuna etkisinin önünü kesmek adına haberlerin sansürden geçirerek cephede yayılmasına özen göstermiştir.¹³⁷⁸ Bu konuda Rusya aşırı dikkatli davranmaya özen göstermiştir. Öyle ki, bu işlere bakmak için özel olarak Çarın amcası olan Grandük Nikolay Nikolayeviç ilgilenmekteydi. İngilizler Rusları bu işte dikkatli davranmaya çağırılmışlardır. Grandük Nikolay Nikolayeviç toplantılarda bu konuya dikkat çekerek şöyle söylemiştir:

“karşı tarafın herhangi cephedeki galibiyeti diğer cephelerde de galip gelmiş hatta daha da abartılarak sanki savaşta galip gelmiş etkisi uyandırılmıştır. Bu da karşı taraf askerlerinin savaş azmini yükseltmektedir. Sonuç olarak saldırı ve tatbikatta bu kendi verimini gösterecektir. Bu nedenden dolayı haberleri daha dikkatli inceleyerek yayımlamak daha akıllı davranış olacaktır. Savaş moralini etkileyen bu olay bizim taraftaşlarımız için de geçerlidir eğer herhangi bir taraftaşımız herhangi cephede kazanar ya da kaybederse bu tüm cephelerde etkili olacak ve böylece zincir gibi olaylar bir birini tetikleyecektir. Özellikle, Türklerde bu durum askeri morali daha çok etkilemektedir. Bu kültürel bir şey olsa gerek ki, onlar küçük galibiyeti bile kendi aralarında savaşı kazanmışlar gibi büyük moral ile abartmaktadırlar ve aniden azim

¹³⁷⁷Зайончковский, Первая Мировая Война, s. 247.

¹³⁷⁸Мурхед, Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой, s. 79.

kazanmaktadırlar. Bu nedenden dolayı, Kafkas Cephesi'ndeki son başarıların Çanakkale başarısı ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir."¹³⁷⁹

Grandükün bu sözleri incelendiğinde tüm cephelerde savaşan taraftar devletlere askerlerin moral durumunu düzenlemek için haberleri gerekirse kendi lehlerine yansıtmaları gerektiği talimatı verildiği görülmektedir. Lakin bu duruma aldırış etmeyen İngiliz basını Kafkas Cephesi'ndeki küçük galibiyetleri bile gazetelerinde abartarak vermişlerdir.

Diğer cephelerde Türklerin galibiyetini duyduğu anda Grandük hemen Kafkas cephesine özel kuvvet getirmeye ve buradaki birlikleri daha da büyötmeye başlamıştır. Bir cephede galibiyeti elde etmek için tüm cephelerde başarılı olunmalıdır mantık ile ilerlemeye çalışan Grandük Nikolay Nikolayeviç Çanakkale cephesine yardım etmeye çalışmıştır.¹³⁸⁰ Hazırlıkları tamamlayan İngiltere kendi filosu ile saldırıya geçmiş ama ilk günden itibaren beklenen başarı gelemeyince Churchill hemen Petersburg'a telgraf yollayarak: "*sizlerin de denizlerden filolarla yardım etmenizi sabırsızlıkla bekliyoruz*"- diye istekte bulunmuştur. Lakin Rusya hükümeti bu telgrafa cevabı geciktirmiştir. İngiliz Fransız saldırılarına çok güçlü dayanan Türk ordusu inanılmaz dayanıklılık sergilemiştir. İngilizler denizlerden bomba saldırısının bir başarı sağlamadığını anlayınca gizli amfibi saldırısına geçmeyi planlamıştır. Lakin İngilizlerin bunu yapacağını önceden tahmin eden hazırlıklı Türk-Alman birlikleri bu planı bozmuş ve İngiliz saldırısı istenilen sonucu verememiştir.¹³⁸¹ İngiliz-Fransız kuvvetlerinin ağır mağlubiyeti sadece bu cephede başarısızlıkla sonuçlanmamıştır. İtilaf bu başarısızlığı daha büyük bedellerle ödemeli olmuştur. Öyle ki, Yakın Doğu'daki bu başarısızlıklar İngiltere'nin iç politikasında krize yol açmış hükümet bu durumu kontrol altına almak için büyük güç sarf etmek zorunda kalmıştır.¹³⁸² Türkiye tarafına bakıldığında ise, Alman Türk birliklerinin gerçekten de beklenenden çok büyük cesaret ve güç gösterdiği anlaşılmaktadır. Onların bu başarısı

¹³⁷⁹Лорей, *Операции Германо-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.*, s. 192.

¹³⁸⁰Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 80.

¹³⁸¹Коленковский, *Дарданелльская Операция*, s. 48.

¹³⁸²Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 56.

sayesinde tüm cephelerde moral yükselmesi yaşanmış ve bu etki kendini tüm savaş olan bölgelere yaymıştır.

Türklerin bu galibiyeti Kafkas Cephesini de çok etkilemiş, Türkler zamanında Boğazlar`a daha büyük dikkat ayırarak ister Sarıkamış ister Erzurum Harekâtı`nda daha büyük saldırı yapabilecek ve daha büyük darbe indirebilecek moral kazanmışlardır. Bu ise Rusya tarafından beklenilmez ve sonucu ağır olan bir savaşa dönüşme ihtimali kazandırmıştır.¹³⁸³ Ruslar İngilizlerin bu saldırısına hiç karşı olmamışlardır, çünkü İngilizler galib gelmeseler bile o cephede Türklerin ve Almanların gücünü sömürmeleri ve böylece Rusların işini kolaylaştırmaları onlara makul durum olarak gözükmüştür.¹³⁸⁴ İşin daha derin boyutlarında: “Boğazlar`ı hiç kimse ile paylaşmak istemeyen Rusya için şu an önemli olan Boğazlar`dan ziyade Alman ve Türk kuvvetlerini zayıflatılması olmuştur. Yani Çanakkale Harekâtı Rusya için savaşta çok önemli rol oynamıştır. Bu hareket sayesinde Alman birlikleri daha kritik ve önemli bölge olan Boğazlar`a daha çok önem vermeye ve o arazilere özel kuvvetlerini göndermeye başlamışlardır.¹³⁸⁵ Bunun sayesinde Rusların karşısına çıkacak kuvvetler daha da hafiflemeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Rusların Kafkas cephesinde işleri daha kolay olmaya başlamıştır.¹³⁸⁶ Böylece yeni harekât için Ruslar Kafkasya Cephesi`nde re organize olmak adına daha fazla zaman bulabileceklerdir. Artık Ruslar daha hazırlıklı ve daha büyük güç toplayarak Karadeniz`de ve İran`da mücadeleyi sürdürmeye başlamışlardır.

2.4.3. Çanakkale Harekâtı'nın Sonuçları

Cephede yaşanan büyük başarısızlık ve Balkan devletlerinin pozisyonlarının netleşmesinin ardından General Hamilton görevinden alınmış ve yerine General Charles Monroe atanmıştır. Monroe cephede yaptığı incelemelerin ardından cephe hakkındaki görüşünü Londra'ya ‘Gelibolu tahliye edilmelidir’ şeklinde bildirmiştir. Bu raporun ardından cephenin kapatılması ile ilgili 7 Aralık`ta karar alınmış ve tahliye işlemleri 10

---

¹³⁸³Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 82.

¹³⁸⁴Коленковский, *Дарданелльская Операция*, s. 48.

¹³⁸⁵Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 63.

¹³⁸⁶Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 205.

Aralık'ta başlatılmıştır. 27 Aralık 1915'e gelindiğinde Gelibolu'da İtilaf Devleti askeri kalmamıştır.¹³⁸⁷

Mayıs'ın sonlarından itibaren sanki tüm Avrupa gazeteleri savaşın İtilaf Devletleri tarafından kazanılamayacağı yolunda birleşmişlerdir. İngiliz, Fransız, İsveç, Rusya, İtalya, Yunan kaynakları, Alman, Avusturya kuvvetlerine Türkiye'nin müttefikleri olmaları sebebiyle İstanbul yolunun açıldığını, Yakın Doğuda durumun İtilaf devletleri için kötü olacağını belirtmeye başlamışlardır.¹³⁸⁸ Ayrıca, gazeteler Çanakkale'deki başarısızlığın nedenini de, İngiliz ve Fransız amirallerinin arasında çıkan anlaşmazlıklara bağlamışlar ve başarı elde edilemezse İngiltere'de hükümetin düşeceği yolunda fikirler üretmeye başlamışlardır.¹³⁸⁹ Türk orduları İngiliz-Fransız kuvvetlerinin geçekten büyük ve geniş alanlı saldırısının karşısını alabilmişlerdir. Bu başarıyı İstanbul ve Boğazlar uğruna 1915'in yazında yapabilmışlardır.

İtilaf birlikleri arasında hareket birliğinin olmaması, bununla birlikte Türklerin bu zor günlerde başkent ve Boğazlar'ı korumak için her türlü fedakarlıklara hazır olması sonucu Çanakkale'de İtilaf güçlerinin mağlup olduğunu iddia edilmektedir.

“Çanakkale Harekatı zamanı Antant'ın insan kaybı 270 bin idiyse, Osmanlı'yın insan kaybı tahminen 250 bin kişi olmuştur. Bu başarı tüm İttifak devletleri arasında büyük galibiyet olarak kutlandı. Berlin, Viyana ve İstanbul'da bu galibiyet sebebiyle büyük kutlamalar yapıldı. Gelibolu'daki Türk-Alman orduları komutanı Liman von Sanders “Doğunun Hindenburg'u”, Sultan Mehmet Reşad'a ise “Gazi” unvanı aldı. Bu operasyondaki mağlubiyetinde Antant güçleri büyük askeri taktiği başarısızlığa uğramış oldular.”¹³⁹⁰

Veriler incelediğinde gazetelerde yazıldığı kadar büyük kayıplar olmadığı ortaya çıkmaktadır. Gazetelerin bu durumu abartma sebebi olarak: İngilizlerin beklemediği kadar kayıp yaşama durumuna savaş korkusu da eklenince ordular geri çekildiği ifade edilmemektedir. Eğer bu planla savaşın başlarında ve daha seri ilerlemelerle saldırı

---

¹³⁸⁷Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 85.

¹³⁸⁸Журнал военных действий 4-го корпуса, №49, s. 28.

¹³⁸⁹Журнал военных действий 4-го корпуса, №50, s. 9.

¹³⁹⁰Aliyev, *Türkiye Birinci Dünya Müharibesi Dövründe*, s. 110.

yapılıydı büyük ihtimaldir ki, savaş İngilizlerden yana kazanılacaktır. Lakin savaşın Mart'a kadar uzatılması ve Almanların Türklere yardımının zamanında yetişmesi İngilizlerin mağlubiyetine sebep olmuştur.¹³⁹¹ Bu mağlubiyet Balkan devletlerinin taraf değiştirmesine sebep olmuştur. Yunanistan İngiltere'nin isteklerine uymayıp hala savaşa girmemekte ısrarlı davranmaktaydı. Böylece denizlerdeki mağlubiyet diplomatik gerilemeyi beraberinde getirmiştir.¹³⁹² Bunların yanı sıra Rusya kendine silah yardım edilmesinde daha da ısrarlı davranmaya ve Boğazlar konusunda daha da kapris yapmaya başlamıştır. “Çanakkale Harekatı döneminin en son geniş alanlı amfibi operasyonu olmuş, döneminin en yeni silahları kullanılmıştır. En iyi hazırlıklı kuvvetler bu cepheye yönlendirilmişti.”¹³⁹³ Sonradan bu olaylara bakış ve yorum bir az farklı yapılmaya başlayacak tarih kendi kendini yenileyecektir. Zaten savaşın başında İngilizler Rusları geç bilgilendirerek bu işe Rusları dahil etmemeye planlamışlardır. Böylece onlara İstanbul'dan pay düşmeyeceğini temin etmiş olacaktırlar. Lakin Churchill'in planı elinde patlamış ve Türkiye kendi topraklarına sahip çıkmıştır.

Genel olarak nitelendirildiğinde, Sovyet dönemi tarihçileri Çanakkale Harekatını Rusların savaşa katılmaması sonucu kaybedildiğini, böylece de Rusların İstanbul hayallerinin gerçekleşemediğini yazmaktadırlar. (H. Z. Aliyev, A. O. Arutunyan) Bir diğer kısım Sovyet tarihçileri ise bu harekatın zaten başarısız olacağını yazmakta, Türklerin büyük azimle İstanbul ve Boğazlar'ı koruyacağını belirtmektedirler (Zayançkovski, Y. Petrosyan). Bazen tarihçiler bu harekatın başarısız olmasını sadece İngilizlerin acele etmesinde ve Ruslara zaman tanımamasında görmektedirler (A. Kolenkovskiy, A. Utkin). Modern dönem yazarları ise daha çok Birinci Dünya Savaşı'nda Büyük Devletler'in birlik olmaması ve kurgulanan planlara uyulmaması sonucu operasyonun istenilen sonucu vermediğini iddia etmektedirler (A. B. Şirokrad, V. Şhatillo).

---

¹³⁹¹Коленковский, *Дарданелльская Операция*, s. 52.

¹³⁹²Мурхед, *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*, s. 86.

¹³⁹³Коленковский, *Дарданелльская Операция*, s. 123.

2.5. Eleşkirt Harekatı

1915`de Kafkasya`da hareketlerin büyük bölümü sağ kanada yönelmeye başlamıştır. Eleşkirt vadisi İran Azerbaycanı`nda yani İran sınırları içinde bulunmaktaydı. En aktif hatta 4. Kafkasya Kolordusu yerleştirilmiştir.

“4. Kafkasya kolordusunun mesul olduğu hat 400 km`yi kaplayarak Mergemit`ten Tebrize kadar olmuş, Kolordu komutanı General Oganovsky tayin edilmiştir. Kolorduda General Abaçiyeve, Nikolayev ve Truhinan`ın komutanlık ettiği birlikler mevcuttu. 1915`in Haziran`ında Kolordunun içeriği 29 tabur, 93 farklı kalibrelerde top ve diğer yardımcı gruplardan oluşmaktaydı.”¹³⁹⁴

Rusların 4. Kafkasya Kolordusuna karşılık Türklerin yerleştirdiği ordu Duhate`de olan 37. Piyade Alayı ve Malazgirt`e Suriye`den getirilen 12.000 askerden oluşan grup olmuştur. Van gölünün Kuzeyinde dört rezerv tabur ve çok sayılı Kürt birlikleri yerleştirilmiştir. Sogd – Bulak, Urmı, Van ve Saray bölgelerinde ise iki bölük toplanmıştır. Bu zaman içeriğinde İran Azerbaycanı`nda 15.000 Kürt toparlanmıştır. Güney Azerbaycan`a girmek ve burada kendi idaresini kurma konusunda cesaretli davranmaya çalışan Türkiye İran`daki devrim hareketini kullanmaya çalışmıştır.¹³⁹⁵ Bu işte ona İngiltere de yardımcı olmuştur. Türkiye vasıtası ile İran`da kendi gücünü kurmaya çalışan İngiltere bu arazilere merak salan Rusya`yı da uzaklaştırmak için Türkiye ile işbirliği kurmuştur.¹³⁹⁶

Daha savaşın başlarında Türk-Kürt birlikleri İran Azerbaycanı`na girerek Tebriz`de mevzilenmiş; daha sonra ise Rus sınırını geçip Bakü`ye yönelmeyi planlamışlardır. Fakat Rus ordusu İran`a girerek 30 Ocak 1915`te Türkleri Tebriz`den çıkarmayı başarmıştır.¹³⁹⁷ Türkiye`nin İran`a gelişi daha sonraları uzun süreliğine Avrupa ve Rusya için Yakın Doğunun problemi olacağı ve Türkiye`nin hala bu topraklarda gücünün

---

¹³⁹⁴Корсун, Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк, s. 169.

¹³⁹⁵Журнал Военных Действий 4-го Корпуса, №35, s. 2-6.

¹³⁹⁶Завриев Д. С.- Самсонович Д., К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции, (Тбилиси:1947), s. 17.

¹³⁹⁷Şirokorad, Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış, s. 135.

olduğunu göstermekteydi. Lakin Birinci Dünya Savaşı hem Rusya'nın hem de Türkiye'nin bu savaşta yıpranması savaşın sonunda ise ordusunu kullanılamaz hale gelmesi Yakın Doğu ve Orta Asya da Büyük Güçlerin hükümran olmalarına olanak sağlamıştır. Bu topraklarda söz sahibi olan iki süper güç çökmüş durumda iken bunu Büyük Güçler en güzel fırsat olarak değerlendirmiş veyakın Doğu politikasını ellerine almışlardır.¹³⁹⁸ Bu diplomasi döneminde en son girişim hem Türkiye hem de Rusya için İran saldırısı olmuştur. Bu saldırıdan sonra bir şey elde edemeyen Rusya ve Türkiye Yakın Doğudan neredeyse ellerini çekmiş olacaktırlar.¹³⁹⁹

Nisan'da Türklerin 3.ve 5. Kolordusu, 36. Piyade Ayalı ile birlikte Halil Bey'in komutası ile Urmiye kentine yaklaşmışlardır. Halil Bey'in komutası altında tam hazırlıklı Türk ordusu ile birlikte tecrübeli Kürt süvari birlikleri de mevcut olmuştur. Aslında bu ordunun İran Azerbaycanı'nın derinlerine ilerlemesine yardımcı olan güç Ruslara nefretleriyle bilinen yerli halk olmuştur.¹⁴⁰⁰ Sazanov konuşmalarından birinde şöyle demiştir: "*Ruslar burada sadece Türk-Alman güçlerine karşı değil yerli İran ve Afgan birliklerine karşı da savaşıyorlardı. Yani aslında 4. Türkistan Kolordusunun işi daha da zorlaşmıştı. Onların buradaki faaliyetleri Rusların Yakın Doğu politikasını etkiliyordu.*"¹⁴⁰¹ Cephede kendi yerlerine yerleşmeden önce komutanlıktan gelen direktiflere göre

*"ordu Mergemir (Şarian Dağ yakınlarında), Malazgirt ve Van da yerleştirilmeliydi. 4. Türkistan ordusu için Van'da daha müsait yer bulunmalıydı. Çünkü Kop ve Bitlis'ten her an Osmanlı saldırısı ihtimali vardı. 24 Nisan da Erivan birlikleri Abacıyev'in komutası ile saldırıya başlamış ve 27 Nisan'da bu süvariler Malazgirt'i almışlardır. Onunla aynı tarihte Nikolayev'in birliği de saldırıya başlamıştır."*¹⁴⁰²

Lakin halk tam bir ay muhasarada kalsa da asla teslim olmamış ve direniş göstermiştir. Sonra Türk ordusu yeniden büyük kuvvetle Rusları oradan uzaklaştırmıştır.¹⁴⁰³

¹³⁹⁸Лорей, *Операции Германо-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.*, s. 199.

¹³⁹⁹Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 59.

¹⁴⁰⁰Лорей, *Операции Германо-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.*, s. 200.

¹⁴⁰¹Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 175.

¹⁴⁰²Onun ordusunda Vardan'in komutası altında olan üç ermeni birliği bulunmuştur.

¹⁴⁰³Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 18.

Devamında Cevdet Paşa`nın ordusu Van`dan Bitlis`e geri çekilmek zorunda kalmış, şehre ilk giren grup Heço`nun komutanlık ettiği Ermeni birliği olmuştur.¹⁴⁰⁴ Ardından Vartan`ın Ermeni birliği sonda ise Nikolayev ordusu ile şehre doğru ilerlemişlerdir. 27 Nisan`da General Truhin`in Makinskiy kolordusu saldırıya başlamış ve başarıyla ilerleyerek 7 Mayıs`ta Saray şehrine girerek burada Azerbaycan birlikleri ile karşılaşmışlardır. Bu birlikler General Çernozubov`un komutası altında olmuşlardır.<sup>1405</sup> Bu ordular birleştikten sonra hızla 80-100 km civarı araziye ellerine almaya başlamış ve Van`ın Doğusundaki Kop, Ardec`i tutmuşlardır. Bu olay Rus ordusunun büyük galibiyeti olmuştur.<sup>1406</sup> Kafkasya ordusunun bu galibiyeti hakkında dönemin gazete ve dergilerinde şöyle yazılmaktaydı: “28 Nisan`da Malazgirt, 6 Mayıs`ta Van ve Başkala, yine 6 Mayıs`ta Tutak istikametinden ilerleyen Türkler Hopa sürülmüşlerdir. Van yönünde ise Komkul geçidi ele geçirilmiştir. 7 Mayıs`ta Türkler Bitlis`i boşaltmışlardır.”¹⁴⁰⁷ Dilman şehrinde de Çernozubov`un birlikleri Halil Bey`in ordusunu mağlup etmişlerdi. Bu çok önemli galibiyet olmuştur.¹⁴⁰⁸ Hoy-Dilman yolunda karşılaşan ordular yeniden savaşa girmiş, savaş alanında 3500 Türk şehit olmuştur. Onlardan 900`ü savaş alanından 800 adım uzaklıkta bulunmuştur. Dilman savaşında en çok savaşan birlik Nazarbeyov`un 2. Kafkasya Tüfe Alayı ve 1. Ermeni Gönüllü Drujinaları olmuştur. Onlar meşhur Ermeni komutanı Rusların ve Ermenilerin Milli Kahramanı Andranik`in komutası altında olmuşlardır.<sup>1409</sup> Halil Bey`in ordusunun peşinden ilerleyen Çernozubov`un 2. Kafkasya Tüfe Alayı birçok zorluklarla karşılaşmıştır.

“Geri çekilen Türk ordusu arkasındaki yolları, köprüleri dağıtarak Rusların onları izlemesine mani olmaya çalışıyordu. İklim şartlarını da göz önüne getirsek eğer bu Rusları çok zor durumda bırakmıştır. Hatta komutan Nazarbeyov Merkezi Karargâh`a ordunun son gücünün de tükendiğini yazmıştır. Ordunun yorgun düşmesi askerlerin güçsüz kalması ve atların açlıktan telef olması nedeniyle Rusların bu dönemde büyük başarı sayılabilecek galibiyetleri olmamıştır. Bu kadar zor

¹⁴⁰⁴Сборник статей, *Первая Мировая Война В Зеркале Кинематографа. Материалы Международной Научно-Практической Конференции 8–9 Октября 2014 г.*, s. 521.

¹⁴⁰⁵Алієв, *Туркіє Бірinci Дүня Мүһарібеси Дөврінде*, s.156

¹⁴⁰⁶Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 61

¹⁴⁰⁷Ковалев, *Романовы На Фронтах Первой Мировой*, s. 83.

¹⁴⁰⁸Лорей, *Операции Германно-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.*, s. 202.

¹⁴⁰⁹Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s.177.

şartlar altında askerler ve komuta heyeti çok fazla zorlanıyordu. Tahminen, 30 stratejik bölge 8000-11000 arası yüksekliği fethedilmiştir. En çok zorlanan süvari grubu idi ki, onların da sayı gün geçtikçe azalmaya doğru gidiyordu. Teknik aletler ve giysiler hemen tahrip oluyordu. Ağır sıcaklardan dolayı askerler giysilerini ve çizmelerini çıkarıyor veya tahrip ediyorlardı.”¹⁴¹⁰

Bundan sonraki zor koşullar altında savaşlarda en önemli yeri 4. Kafkasya Ordusunun süvari alay komutanı Şarpante almaktaydı. Zor şartlar altında başarı ile ilerleyerek Urmiye'nin Güney sahiline Tebriz-Soucbulak mekiğine kadar gelmişlerdir.¹⁴¹¹ Lakin bu birlik yolda birçok gruplarla savaşmak zorunda kalmıştır. Ağır yol yerli kaçak gruplarla savaş atların zarar görmesine ve ordunun düşüşüne sebep olmaktadır. Ordu görevi yerine getirse de yiyecek ve giyecek sıkıntısı çekmiştir. Halktan da gelen karşı tepki orduda korku hissi uyandırmış, askerlerin firarına sebebiyet vermiştir. Mayıs ve Haziran aylarında Van gölü sahilinde çatışmalar yoğunlaşmaya başlamıştır. Ardı ardına şehir ve bölgeler hem Rus hem de Türk ordusunun kontrolü altına geçerek sürekli el değiştirmiştir.¹⁴¹² Türklerin bu stratejik noktaya fazlasıyla önem vermesi, bu arazilerin ekonomik olarak daha gelişmiş olması ve iklim şartları her iki taraf için savaşı hem önemli hem de zor kılmaktaydı.¹⁴¹³ Türkiye bu bölgenin hem Rusya hem de İran için en önemli stratejik nokta olduğunu biliyordu, bu nedenle bu savaştan geri çekilmiyordu.

Eleşkirt vadisi Rusya için de çok önemli nokta olmuştur. Rusya buradan Kon, Muş ve Bitlis'i etkisi altına alabilir ve en önemlisi Mezopotamya'ya açılan yola bu stratejik noktadan ulaşabilirdi. 4. Kafkasya kolordusunun istikrarsız saldırıları sonucu ileveten, Türk ordusunun direnci sayesinde burada gerekli başarı elde olunamamıştır.¹⁴¹⁴ 2 Haziran 1915'de kolordu komutanı kendi emrinde şöyle yazmaktadır: “*General Mudrov, Nazarbekov*¹⁴¹⁵, *Şarpante, Trihin ve Voropanov'un birliklerine karşı Türklerin sadece üç*

¹⁴¹⁰ ГВИА.Ф. 551, Оп.3, д. 9, л. 562.

¹⁴¹¹Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 20.

¹⁴¹²Алиев, *Түркіе Бірінсі Дүня Мүһарібесі Дөврінде*, s. 158.

¹⁴¹³Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 177.

¹⁴¹⁴Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 21.

¹⁴¹⁵Ermeni asıllı olan Nazarbekov Rusya'nın İnfanteriya'da (askeri okul) eğitim alan komutanı olmuştur. Ermeniler ilk kez II Ekatirina'nın döneminde Azerbaycan ve Erivan bölgelerine sürüldüklerinde onlara Bey takma adı verilmeye başlanmıştır. Bu adı birçok hallerde kendileri yerli muhtarlara para vererek alıyor olsalar da çoğunlukla Çar hükümeti tarafından gerçek Azerbaycan beylerinin el konulan mal müklerini onlara vermek için yapılan sahtekarlık oyununun bir parçası olmuştur. Bir kısmına da yerli ahali yani

böluğü ve birkaç taburu savaşmaktaydı. General Oganovskiy bu durumla alakalı şöyle yazıyor: *Türklere katılan diğer bölük ve birlikler komutan Trihin`in başarısı sayesinde büyük fark oluşturamamışlardır.*”<sup>1416</sup> Bu dönemde 4. Kolordunun Kuzeydeki en önemli gücü Abacıyev`in komutası altında olmuştur.¹⁴¹⁷

General Oganovskiy 3 Haziran`da şöyle bir plan kurgulamıştır:

1. General Voropanov`un birlikleri hemen saldırı düzenleyerek karşı tarafın süvari alayı için müsait olan bölgeleri ele geçirmelidir.
2. General Mudrov`un birlikleri Türk ordusunun sağ tarafından ilerleyerek Kazan gölünün Kuzey-Doğu sahilini ele geçirmelidir.
3. Nazarbekov`un birlikleri ise, sağ taraftan ilerleyerek hızlı saldırı ile Piran köye ve Haçlı köyden ilerleyerek, Kuzeyden Kop dağı ve Kazan gölüne ulaşmalıdır.
4. İrolov`un süvari alayı ise Enzeli`den Lize saldırmalı, süvari alayı olarak Karabeşir`e doğru ilerleyen Nazarbekov`un piyade alayına eşlik etmelidir.¹⁴¹⁸ Büyük darbenin indirilmesi için hazırlanan ordunun içeriği 17 tabur, 32 top ve 35 birlikten ibaret olmuştur. Süvari alayının komutanı şarpante`de Karmundj şehrini ele geçirdikten sonra Prhus`a ilerleyecektir. Rezerv gruplar General Truhin`in emri altına verilmiştir.<sup>1419</sup> 3 Haziran`da bu birlikler ilerleyerek koyulan hedefe ulaşmış ve görevi tamamlamışlardır lakin bu yolda çok büyük direnişle karşılaşmış ve büyük sayıda kayıplar vermişlerdir. 2000`den fazla

---

Azerbaycan Türkleri arasında hürmet kazanmak için ve onlara artık köle muamelesi yapılmayıpta ağa muamelesi yapılın diye verilen sahte takma isimdi. Eskiden Ermeniler Türklerin evinde çalışan köleleri oldukalı için yeri halk onların Bey evlerinde kendi evleri gibi yaşamasına yada asil hayatı sürmesine razı olamıyordu. Ama bu takma adı aldıktan sonra psikoloji oyunu oynayan Ruslar Ermenilerin sosyal hayatlarını kolaylaştırmak için yaptıkları akıl oyunlarından biriydi (*Birinci Dünya Müharibesi İllərində Böyük Dövlətlərin Azərbaycan Siyasəti (1914-1918-ci İllər)*, (3 hissədə. III hissə (sənədlər, materiallar, xəritələr, şəkillər). Bakı: Adilovlu, 2004), s. 79).

¹⁴¹⁶ РГВИА. Ф. 551, Оп.3, д. 9, л. 115.

¹⁴¹⁷Bu grup Erzurum taraftan gelebilecek tehlikelere karşı yerleştirilmişti (Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s.185).

¹⁴¹⁸Aliyev, *Türkiye Birinci Dünya Müharibesi Dövründe*, s. 162.

¹⁴¹⁹Завриев- Самсонович *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 22.

yaralı ve 200 Rus askeri öldürülmüştür.¹⁴²⁰ Sonuç olarak Türk ordusu Kopa geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁴²¹

5 Haziran`da General Oganovski şöyle askeri karar vermiştir: “*Fırat hattını koruyarak Pruhus yönünde saldırıya devam etmek gerekmektedir.*”¹⁴²² Lakin gücün tükenmesine rağmen saldırıyı devam ettirmek isteği ve doğru komuta sisteminin olmaması olası mağlubiyeti garanti etmiştir.

8 Haziran`da sağ kanattan Ruslar<sup>1423</sup> şu noktaları ele geçirmişlerdir: “*Mulabaki (Malazgirt’in kuzeyi), Enzeli, Şeyh köprüsü, oradan güneye doğru Liza, doğudan Karabeşir, doğudaki Nazikgöl, Nazik Tepe, doğu yönünde Vartenis-Setgel-Mozak-Alamek-Bitlis ve Van`ın doğusu.*”¹⁴²⁴ 4. Kafkasya Kolordusu sağ taraftan ilerlemeye zorlanarak, güney batı yönünde geniş alana açılmıştır. Böylece Van gölünün Kuzey Batı yönünde ilerlemeye zorlanarak diğer birliklerden uzak kalmışlardır. Buradaki birlikler doğruca karşı tarafa ilerleyememiş ve hızlı saldırı için yeteri kadar güce sahip olmamışlardır.¹⁴²⁵ Komutanların da yeteri kadar tecrübesi olmadıklarından gerekli rezerv gruplar hazırlayamamıştır.¹⁴²⁶ Bunun yanı sıra Türkiye`nin aktif faaliyetleri de işe eklenince karargâhı korumak için bile gerekli güçlere sahip olmadıkları gün yüzüne çıkmıştır.¹⁴²⁷

1915`in Haziran`ına ait askeri operasyonlar ve 4. Kafkasya Ordusunun faaliyetini şöyle nitelendirilmektedir: Bu arazide aktif olan 4. Kafkasya Kolordusunun saldırısı çok başarılı bir şekilde başlanılmıştır. Haziran`da Van ve Urmiye şehirleri göllerle beraber Türklerden temizlenilmiştir. Tutak yeniden ele geçirilmiş ardından Sarıkamış Harekatı döneminde Ruslardan temizlenen Malazgirt yeniden Rusların denetimi altına

---

¹⁴²⁰Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 178.

¹⁴²¹Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 186.

¹⁴²²Алиев, *Түрkiye Birinci Dünya Мүһарибеси Дөврийнде*, s. 163.

¹⁴²³Кастедилеи 4. Кафкасыа ордусундаки Ерменилер

¹⁴²⁴Завриев.- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 23.

¹⁴²⁵Алиев, *Түрkiye Birinci Dünya Мүһарибеси Дөврийнде*, s. 163.

¹⁴²⁶Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s.178.

¹⁴²⁷Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 68.

geçmiştir.¹⁴²⁸ Bu yer Van gölünün kuzeyinde çok önemli nokta olarak bilinmektedir. Lakin buraya sonradan yerleştirilen güvenlik maksatlı Rus güçleri onu koruyacak niteliğe sahip olmamışlardır. Dağların ve geçitlerin arasında yerleştirilen askeri bölgeler çok tehlikeli yerler olarak bilinmektedir. Buna göre de Temmuz`da bu bölgelere¹⁴²⁹ saldıran büyük güce sahip Türkler rahatlıkla 4. Kafkasya Ordusunun savunmasını kırmışlardır.¹⁴³⁰ D. V. Verjhovskiy ve B. F. Lyahov iddia etmektedir ki, “*Ruslar taarruza başladıkları ilk günden aslında mağluplardı. İlk günlerdeki galibiyetlere rağmen başarısız operasyon olduğu çok açıktı. Onların Muş ve Bitlis`e girişleri doğru kurulmamıştır.*”<sup>1431</sup> Bu ordunun genel cephesi tahminen 400 km araziye kapsamaktaydı. Cephe Dayar köyünden Tebriz`e kadar geniş alanı içine almaktaydı. 4. Kafkasya Ordusunun işini zorlaştıran Türk ordusunun komuta heyetinde emirleri Alman komutanların veriyor olması ve yerli insanların İran ve Afganistan ahalisinin Ruslara ve İngilizlere karşı kaldırmayı çok iyi bilmesi olmuştur.¹⁴³² İran idaresi İran topraklarında olan Rus ordularının buradan çıkarılması için emir vermiş ve bu emri pekiştirmek için de Türk ordusu Urmiye gölü tarafa saldırı hazırlamıştır. Bu Türk ordusu iki piyade alayı ve topçu birliğinden oluşmaktaydı. İlaveten Kürt grubu da saldırıya hazırlanmıştır. Aslında Kafkasya ordusu iki devletle savaşmak zorunda kalarak kısa süre arasında geçmiştir.¹⁴³³ Durum aşırı ciddileştikten sonra Sazanov`un emri ile General Baratov İran`a özel hazırlıklı süvari alayı göndermiştir. Türkler hızlı bir şekilde güvenilir bölgelerde, yani Van gölü havzası ile Bitlis`te yerleşmişlerdir. Çünkü onlar çok iyi biliyorlardı ki bu stratejik noktalardan 4. Kafkasya Kolordusuna kolayca saldırıp onları rahatlıkla geri püskürtme şansları olacaktır.¹⁴³⁴

---

¹⁴²⁸Завриев - Самсонович ., *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 25.

¹⁴²⁹“1915`de 4. Kafkasya ordusunun geri çekilmesi gereklimiydi? Çünkü bu geri çekilmeden sonra Van eyaletinde Ermenilerin temizlenmesi operasyonu başlatıldı. Ama Çarlık Rusya`sı Ermenilere bu arazilerde Ermeni vilayeti kurulacağına sözünü vermişti. Sonuç olarak ise eğer bu vilayet kurulsaydı bile temizlenmeden sonra burada Ermeni kalmayacağı kesin idi. Onlar her halde Ermenisiz Ermeni vilayeti kurmayı planlamıyorlardı (Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 179).

¹⁴³⁰Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 337.

¹⁴³¹Веверн, *6-я батарея. 1914-1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине*, s. 86.

¹⁴³²Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 90.

¹⁴³³Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 69.

¹⁴³⁴Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s.179.

Enver Paşa ve onunla birlikte olan Alman komutanlar ilk fırsatta Rusların Sarıkamış grubunu kuşatmışlardır.¹⁴³⁵ Eğer Aralık`ta bu grup Türk ordusunu muhasaraya almışsa da şimdi olaylar değişmiş ve Türk ordusu bu birliği kuşatmıştır. Malazgirt yönünde Rus birlikleri mahvedilmiş, bu galibiyette Türkiye İran ve Afgan hükümetinin Ruslara karşı tutumundan yararlanmış. Artık Türkiye-Alman birlikleri rahatlıkla İran ve Afganistan`a saldırma şansı elde etmişlerdir.<sup>1436</sup> Türklerin Sarıkamış Harekâtı`ndan sonra savaştan çok kötü halde çıkan 3. Kolordu daha tam toparlanamadığı için Enver Paşa`nın emri ile bu kolorduya 5. Kolordudan birlikler, 36. ve 37. Piyade Alayı, 2. ve 3. Süvari Alayı ve 6000 kişilik Kürt birliği katılmıştır. Bundan başka bu kolorduyu daha da güçlendirmek için sol kanattan 9. ve 11. Kolordudan da buraya 17., 18. ve 29. Piyade Alayı getirilmiştir. Vurucu güç olarak, 11. Kolordu kullanılmış, onun içeriği tahminen 98 Alaydan ve 6000 silahlı Kürtten oluşturulmuştur.¹⁴³⁷ 11.Kolordunun Piyade Alayında komutanlık Abdul Kerim Paşa`nın yönetimine verilmiştir. Abdul Kerim Paşa da saldırı planını şöyle hazırlamıştır:

1. Eleşkirt vadisindeki Kop, Malazgirt, Sincan, Karakilise geçidi boyunca Ahtı ya da Kağızman, Kars veya Diyadin geçidinden Çingilsk- Iğdır-Erivan yönü üzere saldırı yapılmalı.

2. Van`ın kuzey sahilinden Tebriz geçitine ve Bayazıt-Iğdır-Erivan istikametinde ilerlenmeli.

3. Van`ın güney sahilinden ilerleyerek ikinci versiyondaki yol takip edilmeli.<sup>1438</sup> En makul plan birinci versiyondaki plan görülmektedir. Türklerin saldırısı 9 Temmuz`da Karacay-Kazan (Efrat) istikametinden başlamıştır.¹⁴³⁹ Bu saldırı Rus askerleri ve subayları için ani olmuş, Türkler doğu Efrada doğru yönelmişlerdir. Böylece General Nazarbekov`un ordusunu Potto ve Amasin birliklerinden ayırmış ve Kuzey Doğu

---

¹⁴³⁵Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 92.

¹⁴³⁶Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 70.

¹⁴³⁷Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 181.

¹⁴³⁸Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 66.

¹⁴³⁹Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 39.

yönünde ilerlemişlerdir.¹⁴⁴⁰ Rusların sayıca az olan birlikleri büyük direniş göstermişlerdir. Lakin General Şarpante ve Nazarbekov'un birliklerini mağlup edilip bölmüş ve Van gölünün Kuzey sahiline sıkıştırılmışlardır. 11 Temmuz'da ordu karargâhı Derik köyünden Karakaya yönüne geçmiş ve Ruslar barikatlarını bırakıp Malazgirt yönünde koşmaya başlamışlardır.¹⁴⁴¹ O gün kolordu komutanı Oganovski karagak komutanına şöyle mektup yollamıştır:

“On dört günlük savaş orduyu bir hayli güçten salmış, karşı taraf savaşa tamamen yeni güçler getirmiştir. Orduları sürekli yenileniyor. Onların darbeleri sonucu Amasya'daki birlikler tamamen barikatlarını ve karagahlarını boşaltmışlardır. Vorapov'un Malazgirt yönünden saldırmasına rağmen Nureddin yönünden gelen Türk ordusu Afrosimov'un süvari birliklerini mağlup etmiştir. Birlikler o kadar zor durumda idi ki, geri çekilmek bile büyük sıkıntı çıkarıyordu. Türklerin saldırısı 22 Temmuz'a kadar devam etmiştir.”¹⁴⁴²

Abdul Kerim Paşa en büyük darbeyi Kop- Malazgirt- Dudah- Sincan- Palanteken- Sofiana- Enzeli- Karakilise- Eleşkirt yönünden uygulamıştır.¹⁴⁴³ 22 Temmuz'da Türkiye birilikleri Ağrı Dağın Güneyinde Molla Süleyman yönünde yerleştirilmişlerdir.¹⁴⁴⁴ Şarpanten'in büyük süvari alayı ve Nazarbekov'un birlikleri sol kanattan geri çekilmiş ve 4. Kafkasya Kolordusunun en kritik dönemleri başlamıştır. Lakin ilginçtir ki, bu tarihlerde Türkler pasif askeri operasyonlar düzenlemiş böylece General Oganovski kolordunun yönetimini kaybetmiştir.¹⁴⁴⁵ Manevralar ve kaçış planları Ruslara hiçbir başarı sağlayamamıştır. Yerli halkın da Ruslara karşı tepkisi büyük olmuş, onlar da her an Ruslar için tehlike unsuru olarak nitelenmişlerdir.¹⁴⁴⁶ Abdül Kerim'in 12-13 günlük askeri harekâtından sonra Rus ordusu kuzeye sıkıştırılmış ve Ağrı dağına doğru itilmiştir. Bu başarının devamı hep gelmiş, sonuçta Rusların elinden İğdır ve Erivan da alınmıştır.¹⁴⁴⁷ Türkiye hükümetine devamlı Eleşkirt vadisinde Türk ordusunun galibiyeti

---

¹⁴⁴⁰Завриев.- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 26.

¹⁴⁴¹Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 96.

¹⁴⁴²Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 181.

¹⁴⁴³Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 56.

¹⁴⁴⁴Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 189.

¹⁴⁴⁵РГВИА Ф. 1300, Оп.1, д.709, л. 200-205.

¹⁴⁴⁶Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 57.

¹⁴⁴⁷Завриев - Самсонович *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 28.

hakkında haberler gelmekte devam etmiştir.¹⁴⁴⁸ Bu haberlerle ilgili belgede böyle yazmaktadır: “*Kafkasya Cephesi`nde geçen hafta başlayan savaş neredeyse bitmiştir. Savaş bizim sağ kanadımızda Aras nehrinin yanındaki köyden başlamıştır. Düşman tarafın savunma hattı güçlü olsa da büyük başarıyla bu hat yarılmıştır. Karşı tarafın kayıp veyaralısı 2000`e ulaşmıştır.*”¹⁴⁴⁹ Başka bir belgede de şöyle yazmaktadır. Kafkasya Cephesi`ndeki Murra vadisinde biz, Rusları ardı ardına bir karargâhtan diğer karargâha itiyoruz. Geçen gece biz Malazgirt`i aldık ve düşmanı doğuya ittik. Bu haber sansasyon bir bildiri idi ama gerçek budur ki, 4. Kafkasya kolordusu mağlup edildi. Gerçi Türklerin galibiyeti daimi olmadı geçici galibiyetten sonra değişik durumlar doğdu.¹⁴⁵⁰ Harekatın devamında 3. Kolordu komutanı Mahmut Kamil Paşa ve onun yardımcısı Alman subayı Guze artık Erzurum`a varmışlardır. Bu birliklerle Abdül Kerim Paşa`nın ordusu arasında ne iletişim ne de ulaşım doğru yönlendirilememiştir.¹⁴⁵¹ Onların aksine Rus ordusunda kesin emir veriyor ve o emirlerden birinde “*Köprüköy (Erzurum) yönü ne pahasına olursa olsun korunmalıdır*” deniliyordu.¹⁴⁵² Abdul Kerim Paşa`nın birliklerine özel olarak darbe indirmek için Baratov`un komutası altına askeri birlik verilmiştir. 22 Temmuz`da Daryal şehrinden Batarov`un ordusu 30 tabur, 25 top ve diğer ağır silahlarla teçhiz edilerek tam kararlı Abdül Kerim`in sol kanadına ani saldırı düzenlemişlerdir.<sup>1453</sup> Birinci koloni Rafaloviç`in komutası ile Darkoh, Dytak yönünde tüm Türk birilerine saldırmış, ikinci koloni Vorobyev`in komutası ile Mızrak dağdan Suverdi`ye yönlenerik Kılıçkyaduk`ta mevki tutmuştur. Üçüncü sol koloni Fedyuşkin`in komutası ile Kuzey Pilkan`dan Kılıçkyaduk geçidine yönelmiştir.¹⁴⁵⁴ General Baratov nispeten küçük rezerv grubu oluşturarak grubun komutasını General Pavloviçe vermiştir. Merkezden 4. Kafkasya Kolordusuna hemen tüm güçlerle saldırı emri verilmiştir.¹⁴⁵⁵ Bu kadar hazırlık ve teçhizat bile General Oganovski`nin kararsızlığını kıramamış, sol kanattan gelen ani

¹⁴⁴⁸РГВИА Ф.1300, Оп.1, д. 709, л. 82-84.

¹⁴⁴⁹Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 182.

¹⁴⁵⁰Николай , *Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны*, s. 210.

¹⁴⁵¹Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 98.

¹⁴⁵²РГВИА. Главное Управление Генерального Штаба(23) д. 1915.

¹⁴⁵³Завриев- Самсонович *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s. 28.

¹⁴⁵⁴Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 82.

¹⁴⁵⁵Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 100.

saldırı Abdül Kerim Paşa için beklenmedik bir darbe olmuştur. Şimdi artık Türk birlikleri ani saldırıdan sonra hazırlıksız yakalanmış ve kendilerini savunacak durumları kalmamıştır.¹⁴⁵⁶ Tam hızla devam eden Ruslar Türk ordusunu sıkıştırmaya devam etmişlerdir. Soldan Baratov'un birlikleri saldırmış, merkezden 4. Kolordunun esas gücü, sağdan Şarpante ve Nazarbekov'un birlikleri saldırmıştır. Türk birlikleri hemen geri çekilmeye mecbur kalmışlardır. Geri çekilmelerdi hem kuşatılma hem de esas güçlerden çok uzaklaşma gibi bir tehlike oluşacaktı.¹⁴⁵⁷ En ağır savaşlar Mergemir yönünde yaşanmıştır. Baratov'un birlikleri Türk ordusunun savunmasını kırıp Mergemir, Kılıçkyaduk, Tatak'ı ele geçirmişlerdir.¹⁴⁵⁸

2.5.2. Eleşkirt Vadisinde Rusların Mağlubiyete İtilmesi

26 Temmuz'da savaşlar Palantöken'de devam etmeye başlamıştır. Savaş alanında Türkler binlerce yaralı ve şehit vermiş, Ruslar bir az yavaş davranarak süvari alayının gücünü kullanarak daha çok yer ele geçire bilmişlerdir. Bu savaşta Ruslar fazlasıyla Ermeni kullanmış ve en ön sıralara onları vermişlerdi.¹⁴⁵⁹ Bu konuyla ilgili Kafkasya Tüfe Alayının Komutanı F. Nazarbekov günlüğünde şöyle yazmaktadır:

*"1915'in 17 Temmuz'unda Andronik'in odasına girdiğimde onu çok telaşlı gördüm. Ona ne olduğunu sordum. O da şöyle cevap verdi: Bu kadar zor şartlarda ve komuta sisteminin tam kesin olmadığı dönemde ben ve birliklerim çok zorlanıyor. Eğer durum böyle giderse askerlerim savaşı bırakmak zorunda kalacaktır. Bu sözlerinden sonra Andronik ona verilen Georgiyevski nişanını¹⁴⁶⁰ üniformasından kopararak yere attı. Ardından Nazarbekov anlatıyor ki, doktor Yakob Kristoforovic Zavriyev Van'ın Rusların elinden çıktığını duyduktan sonra ağlamıştır. Nedenini sorduklarında tüm hayallerinin sabun köpüğü gibi yok olduğunu demiştir."*¹⁴⁶¹

Buna benzer birçok olaylar dizini bulunmaktadır.

¹⁴⁵⁶ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s.184.

¹⁴⁵⁷ Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s.60.

¹⁴⁵⁸ Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 68.

¹⁴⁵⁹ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 215.

¹⁴⁶⁰ Kahramanlık nişanı

¹⁴⁶¹ Кольшко, *Великий Распад. Воспоминания*, s. 61.

Aslında Rusların kazanmaları ile ilgili haberler hemen merkeze bildirilmiş. Yanuşkeviç hemen Harbiye Bakanı Shomilnov`a galibiyetle alakalı mektup yollamıştır. Mektupta yazılanlar şu şekilde olmuştur:

“Sayın Grandük hazretleri Vladimir Aleksandrovich! Size bu haberi verirken büyük mutluluk hissi içindeyim çünkü Büyük Knez Kafkasya sorununun çözülmesi emrini vermiştir. Bu emir başarılı şekilde Generallerimiz tarafından tamamlanmış ve artık bizim Kafkasya`yı Türkistan`a katmamıza çok az kalmıştır. 2. ve 12. Tüfe Alayının büyük başarısı sayesinde Türkler artık korkulacak rakip değildir!”¹⁴⁶²

Lakin sonra işler Ruslara göre iyi gitmemiş ve 1915`in Yazında Oganovski Abdül Kerim`in darbeleri sonucu geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁴⁶³ Rus ordusu tarih boyu büyük devletlerle savaşa da hala savaş esnasında büyük yanlışlıklar yapmıştır. Ruslar en büyük darbeleri geri çekildikleri zaman almışlardır. Tarih yine tekrarlanmış hem doğu, hem de batı cephesinde Ruslar yazın geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bazen bu çekilmeler sadece askeri gereklilik olmasına rağmen birçok halde komuta sisteminin doğru çalışmamasından doğan problemlerden dolayı olmuştur. Birçok tarihi kaynak Rusya`nın Birinci Dünya savaşındaki mağlubiyetlerinin çoğunluğunu subayların beceriksizliğine bağlamaktadır.

“Genelde yüksek rütbeli askerler üst sınıf olan asil ailelerden ya da onların tanıdıklarından ibaret olmaktaydı ve o sınıftan olan insanlarda da vatanseverlik yüksek seviyede olmuyordu. Savaş esnasında çok rahatlıkla görülüyor ki, tecrübesi olmayan ama hızlı bir şekilde general rütbesi almış insanlar savaş planlarını hazırlarken büyük yanlışlıklar yapmışlardır.”¹⁴⁶⁴

Yani Rus ordusundaki subayların eksikliği ve yeteneksizliği savaş mağlubiyetini tetiklemiştir.

Rus ordusundaki askeri başarısızlıkların sebebi iki nedenden doğmaktaydı. Bunlardan biri stratejik planlamada yol verilen hatalar, diğeri ise yüksek düzey komutanların

¹⁴⁶²Романов, Предсказания В Жизни Николая II, s. 82.

¹⁴⁶³Мартиросян, На Пути К Мировой Войне, s. 192.

¹⁴⁶⁴Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s.194.

beceriksizliği olmuştur. Bunlarla birlikte uygulamada ve tatbikte büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Bilgisizlik ve tecrübesizliğin mağdurları askerler ve yerli insanlar olmuştur.¹⁴⁶⁵ Bu yetersizliklerin yanında bir de büyük subay eksikliği sıkıntısı mevcut olmuştur. Komuta heyetinin askerlerden çok uzak kalması, iletişimde olmaması, sadece emirler yağdırması, savaş alanını görmeden yapılamayacak görevler vermesi sadece küçük sıkıntılardan olmuştur. Komutanlar bazen kendi istekleri doğrultusunda kararlar vermiş ve sonuç mağlubiyet olduğunda bile hesap vermemişlerdir.¹⁴⁶⁶ Örneğin, Bezobrazov üstten emir almadan tamamen kendi kararıyla 32.000 askeri barikatlardan geri çekmiştir. Sonradan savaşta mağlup olunmuş ve büyük bedeller ödenilmiştir. Lakin bunun sorumluluğu kimsenin üzerinde kalmamış, Bezobrazov kendi işine eskisi gibi devam etmiştir.¹⁴⁶⁷ İlaveten General Gurku savaşta 20.000 asker kaybetmiş lakin bunun da sorumluluğunu kimse almamıştır. Ona ceza verilmemesi bir kenara tam tersine rütbesi yükseltilmiştir.¹⁴⁶⁸ Subaylar nöbet değişimi ve diğer askeri işlemleri bir sisteme bağlı olmadan istedikleri gibi yönetmekteydi. Bazen askeri rütbelerin verilmesi yükseltmeler de doğru şekilde yönlendirilmemiş sadece yukarıların kaotik istekleri doğrultusunda yürütölmüştür. Bazen yeteneksiz ve beceriksiz insanlara büyük vazifeler verilmiştir.¹⁴⁶⁹ Komutanlar askerlerin ve kendilerinden alt rütbelilerin sağlık ve sıhhatleri ile ilgilenmemiş, onları çoğu zaman umursamamışlardır. Eğer durum böyle devam ederse ne askerlerde, ne de düşük rütbeli subaylarda hükümet ve devlete karşı saygı ve sevgi kalmayacağı, sonunda onları kendilerine düşman edecekleri gün gibi aydın olmuştur.¹⁴⁷⁰ Anlaşılmaktadır ki, Kafkasya Cephesi'nin durumu bu dönemde Batı Cephesinden hiçte farklı olmamıştır.

“İnfanteriyadan¹⁴⁷¹ General olan Petr İvanoviç Oganovskiy çok yeteneksiz komutandı. Onun gerekli işlemleri yapamaması yüzünden orduda iletişim bozukluğu oluşmuştu. Onun beceriksizliği

---

¹⁴⁶⁵Кая Анжелика Олеговна, Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв, s. 71.

¹⁴⁶⁶Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 63.

¹⁴⁶⁷Романов, Предсказания В Жизни Николая II, s. 85.

¹⁴⁶⁸Кая Анжелика Олеговна, Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв, s. 73.

¹⁴⁶⁹Завриев – Самсонович, К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции, s. 31.

¹⁴⁷⁰РГВИА Ф. 601, Оп.1, д. 900, л. 15.

¹⁴⁷¹Askeri okul

ve sorumsuzluğu sonucu Van, Malazgirt ve Eleşkirt'te Rus ordusu başarısız olmuştur. Birçok döneminin komutanları da Oganovski'nin en büyük probleminin hedefsiz olması ve askere hedef verememesinde görüyor. Oganovski hareket zamanı yönlendirmede de sıkıntı oluşturan komutanlardan olmuştur. Onun yanlış kararları sonucu Malazgirt'te ordunun büyük bölümü Türkler tarafından öldürüyor geri kalan bölümü ise açlıktan halsiz düşüyor. Onun suçu yüzünden Kafkasya Cephesi'ne 15 süvari alayı gönderilmesine rağmen, doğru kurulmamış istihbarat ve malumat yetersizliği nedeniyle süvariler doğru yönlendirilmemiş ve ordu büyük mağduriyet yaşatmıştır. Türklere büyük darbe vurmak gücünde olsa bile bunu kullanamamış ve orduyu hiç uğruna telef etmişti.”¹⁴⁷²

Tüm operasyon boyu en çok seçilen Şarpante ve Vivena'nın komutası altında olan süvari alayı olmuştur. Buna rağmen kolordu Generali Oganovski tüm sorumluluğu üzerine alarak dağlık araziye uygun olamayan süvari alayını savaşa sürmüştür. Doğru planlanmayan ve yönlendirilmeyen savaş felaketle sonuçlanmıştır.¹⁴⁷³ Alayın diğer komutanlarının da beceriksizliği işin içine girince olaylar rayından çıkmış ve yönetilemez kargaşa oluşmuştur. Lakin durumlara fazlasıyla soğukkanlı yanaşan Oganovskiy hemen idare sistemini değiştirmemiş ve komutanları cezalandırmamıştır. Hatta savaş esnasında gereken cesareti ve beceriyi göstermeyen subayların toparlanması niteliğinde bir uyarı bile yapmamıştır.¹⁴⁷⁴ “*Sonuç olarak olaylar yerli halkın zararına doğru ilerlemiş, Ermeniler zorla göç ettirilmişlerdir. Paniğe kapılan insanlar akın halinde yerlerinden kaçmaya başlamışlardı. Bu kaçışa askerlerin de geri itilmesi ilave edilince geçitlerde sıkıntılar oluşmuş kaos başkaldırmıştır. Askerlerle yerli halk bir birine girmiştir.*”¹⁴⁷⁵ Van'dan geri çekilme eylemi tamamen komutanların kendi kararları olmuştur. Belgelerde merkezi karargâhın geri çekilme emri nitelikte kararıyla ilgili belge bulunmamaktadır. Anlaşılmaktadır ki, o dönemde 4. Kafkasya Kolordusuna geri çekilme emri verilmemiştir.

1915'in başlarından itibaren Kafkasya Cephesi'nde Rus ordusunun durumu hiçte iyi olmamıştır. Özellikle, Kop-Van-Bitlis-Muş yönünde kayda değer başarı elde

¹⁴⁷²Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 195.

¹⁴⁷³Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 64.

¹⁴⁷⁴Корсун Н. Г., *Алашкертская и Хамаданская Операции*, (Москва, 1940), s. 121.

¹⁴⁷⁵Роган, *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке, 1914–1920*, s. 61.

edilememiştir.¹⁴⁷⁶ İngiliz ve Fransız birliklerinin Çanakkale Harekatı'nı başlatması ve onların yardım istemesi sonucu Rusya büyük yardım göndermese de Kafkasya ordusundan bir kısmını yardım niteliğinde bu cepheye doğru yönlendirmiştir. Bu da Kafkasya Cephesi'nde Rusların güçlerinin azalmasına sebep olmuştur. Böylece Kafkasya ordusu komutanlığı mücadeleni devam ettirmek için gerekli güç ve teknik silahlardan mahrum kalmıştır.¹⁴⁷⁷ Kafkasya Cephesi'ndeki savaşların büyük bölümü dağlık arazilerde gerçekleşmiştir. Bilinmektedir ki, dağlık arazilerde savaş büyük askeri hazırlık ve tecrübe istemekteydi. Rus ordusunda yüksek komutanların yanı sıra alt düzey komuta heyeti de dağ savaşları için yeterli beceri ve tecrübeye sahip olmamışlardır.¹⁴⁷⁸ Ulaşım ve iletişimin doğru organize edilememesi, silah ve mermi kıtlığı, Rus ordusunun askeri operasyonlarını çok kötü etkilemiştir.¹⁴⁷⁹ Eleşkirt savaşındaki mağlubiyetin en büyük sorumlusu askerler değil komutanlar ve yöneticiler olmuştur.

Mağlubiyetin diğer nedenleri ise doğru uygulanamayan istihbarat olmuştur.

“4. Kafkasya kolordusunun geri çekilme nedenlerinden biri de çok kötü uygulanan istihbarat olmuş, 1915'in başlarından itibaren 4. Kafkasya kolordusunun istihbaratı çok kötü durumda yönlendirilmiştir. İstihbarat üyelerinin bilmesi gereken en önemli husus olan Abdül Kerim Paşa'ya her seferinde yeni ordunun verildiği ve Çanakkale, Mezopotamya cephelerinde ona yeni birliklerin katıldığı bilgisinden istihbarat komutanlarının haberi olmamıştır. İstihbarat birlikleri orduya gerekli bilgileri vermiyor ya da keşif maksatlı operasyonlar yapıyorlardı.”¹⁴⁸⁰

Askeri uzmanlar bu savaşta Oganovski ve Baratov'u doğru yönetilmeyen operasyonun en büyük sorumlusu olarak suçlamaktadırlar.

Lakin Eleşkirt savaşında 4. Kafkasya Kolordusu durmadan kuşatma altına alınmış ve yenilenmeden savaşı bilemediği noktalarda devam ettirmek zorunda kalmıştır. Teknik uzman eksikliği, yorgun düşen askerler ve coğrafi durumun müsait olmaması Rus

¹⁴⁷⁶Завриев.- Самсонович К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции, s. 33.

¹⁴⁷⁷Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 64.

¹⁴⁷⁸Кая Анжелика Олеговна, Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв, s. 76.

¹⁴⁷⁹Завриев.- Самсонович К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции, s. 34.

¹⁴⁸⁰РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3797, л. 17-19.

askerlerinin kaliteyi büyük oranda düşürmüştür.¹⁴⁸¹ İlk başlarda geri çekilen Türkler Kop dağ, Beylik dağ, Naki göl ve Karmundj yönünde duraklamışlardır. Burada yerleşke kurarak yeniden hazırlıklara ve büyük darbe için operasyona başlamışlardır. Başlarda Abdül Kerim Paşa sabırla mağlubiyeti kabul edip ordusunu yeniden onarmıştır. Rus ordusu bu zaman tüm Eleşkirt vadisine sahip olmuş, Enver Paşa geçici olarak Kafkasya Cephesi`ndeki tüm saldırıları bekletmiştir. Tüm odaklarını bu tarafa yönlendirerek büyük askeri operasyon için hazırlığa başlayan Türk ordusu sonradan Rusların da beklemediği büyük savaşı başlatmışlardır ve bu taarruz Rusların darmadağın olması ile sonuçlanmıştır.<sup>1482</sup>Aslında, Kafkasya Cephesi`nde 1915`in yazı Ruslar için hiçte hoş olmayan dönem olarak nitelenmektedir. Oganovski`nin geri çekilme emri sadece Eleşkirt yönünde başarısızlıkla sonuçlanmamış, ilaveten Alman –Türk ittifakı Kars-Sarıkamış yönünde büyük tehlike oluşturmaya ve Rusların sol kanadı olan İran Cephesinde de büyük tehdit unsuru olmaya başlamışlardır.¹⁴⁸³ “*Eleşkirt vadisinin korunulması Ruslar için hayati önem taşımıştır. Eğer bu arazilerden geri çekilme gibi bir durum olmasaydı Rusların İran Azerbaycanı`na doğru ilerlemek için elerinde hiçbir şansı kalmazdı.*”<sup>1484</sup> Bunu bilen 4. Kafkasya kolordusu komutanları keskin kararlar vermek zorunda kalmış ve bu kararlar hep yanlış sonuçlar doğurmuştur ki, Eleşkirt`i tamamen ellerinden kaçırmışlardır.

Aynı tarihlerde denizlerde de sıcak çatışmalara devam edilmekteydi. 1915`de Ruslar Batum`u Türklerden almışlardır. Türkiye`nin Karadeniz`deki filosu Rusların filoları ile karşılaşmış ve savaşlar yeniden kızışmıştır. Lakin bu galibiyet uzun sürmemiş ve çok geçmeden Ruslar kaybettiklerini geri almayı başarmışlardır.¹⁴⁸⁵ Yaz aylarında Eleşkirt vadisi yeniden Rusların eline geçmiştir. Baratov`un kesin ve kararlı davranışı sonucu Rus ordusu karşısına konulan maksada ulaşmıştır. 1914-1915 Kafkasya askeri hareketleri Ruslar için başarıyla sonuçlanmıştır. Sarıkamış, Dilman, Eleşkirt ve Hemedan`da büyük

---

¹⁴⁸¹Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 66.

¹⁴⁸²Қорсун, Алашкертская и Хамаданская Операции, s. 69.

¹⁴⁸³Қая Анжелика Олеговна, Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв, s. 79.

¹⁴⁸⁴Марков, Прелюдия К Большой Войне, s. 82.

¹⁴⁸⁵Завриев- Самсонович К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции, s. 38.

galibiyetler kazanmışlardır.¹⁴⁸⁶ Ordu yılın sonunda kararlılıkla Erzurum Savaşına hazırlanmaktaydı.

2.5.3. Eleşkirt Harekâtı'nın Sonu ve Askeri Toparlanma Faaliyetleri

Büyük kayıplara rağmen harekâtın bitiminde Kafkasya ordusunun içeriği çok kalabalık görülmektedir. Öyle ki:

“Kafkasya ordusunun içeriği 111 Tabur, 373 top, 8 birlik gönüllü asker, 400 subay, 154.000 kılıç, 27.500 sable (kısa kılıç türü), 450 makineli tüfekten oluşmaktaydı. Bunların yanı sıra rezerv grup mevcudu da bulunmuştur. Yedek grubun içeriğine: 29 tabur, 37 birlik gönüllü asker grubu, 72 top, 1.339 subay, 10 makineli tüfek ve 69.025 asker dahil edilmiştir.”¹⁴⁸⁷

Sonuç olarak Kafkasya ordusunun 1915`in sonlarında 5.300 subay ve 280.000 asker mevcudu olmuştur.<sup>1488</sup> Türklerin ise Kafkasya`daki gücü 157 tabur ve 10.000 kişiden oluşan silahlı Kürt birliklerinden ibaret olmuştur.¹⁴⁸⁹ Bakıldığında Ruslar Kafkasya`da istedikleri siyasi ve askeri operasyonları başarıyla tamamlamak için yeteri kadar güçlü olmuştur.¹⁴⁹⁰ Rus ordusu bir sonraki askeri harekâtlara sıkıca çalışmış halde girmiş ve birçok durumda galib gelmeyi de başarmıştır. Bununla birlikte Türkiye komutanları da bu savaşta çok güzel başarılar imza atmıştır.¹⁴⁹¹ Onların bu savaşta becerisi askeri sanat olarak nitelendirilmeye layık görülmüştür.

1915`in 25 Mart`ında Alman Merkezi Karargâhı Rusların savaşta vahşeti ile alakalı bilgiler yaymaya başlamıştır.¹⁴⁹² Bu bildirimlerde Rus subaylarının yerli insanlara ve kendi askerlerine karşı çok kaba davrandıkları ve gittikleri yerlerde vahşet yaydıklarını söylenilmektedir.¹⁴⁹³ Lakin bu söylentiler hem Alman hem de Türk komutanlar tarafından

---

¹⁴⁸⁶Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 199-200.

¹⁴⁸⁷Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 67.

¹⁴⁸⁸Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 81.

¹⁴⁸⁹Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 200.

¹⁴⁹⁰Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s. 39.

¹⁴⁹¹Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 84.

¹⁴⁹²РГВИА, Ф/ Сırbızistan İstıbhbaratından Sazanov`a Gelen Bilgiler. s. 200-203.

¹⁴⁹³Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 82.

yapılan propaganda faaliyetlerinden başka bir şey olmamıştır.¹⁴⁹⁴ Gerçek şudur ki, savaş asker ve komutanlar için felaket doğurduğu kadar yerli insanlar için de aynı derecede korkunç ve dağıtıcı olan bir eylemdi. Savaş esnasında hem yerli hem de yapancı olmak kaydıyla savaş alanında bulunan her şey zarar görme tehlikesini yaşamıştır.

2.6. 1915 Yazında Van Çevresinde Askeri Faaliyetler

Yaz aylarındaki en kanlı çarpışmalar Van Gölü'nün kuzey kesiminde meydana gelmiştir. 1915 Mayıs – Haziran ayında Rus Kafkas ordusu burada 80-100 km. ilerleyerek Dudak, Malazgirt, Van ve Urmiye bölgelerini ele geçirmiştir. Kafkas ordusunun Türk ordusunu imha edip düşman bölgesinin içlerine nihai bir saldırı başlatma şansı oluşmuştur. Ancak, II. Nikolay ve çevresindekiler Kafkas ordusuna takviye göndermedikleri için sürekli olarak bu ordudaki savaş kabiliyeti daha yüksek olanları geri alıp onların yerine acemi birlikleri cepheye sürmüşlerdir.¹⁴⁹⁵ Ayrıca Kafkas ordusunun ikmal imkanları da oldukça sınırlı olmuştur. Örneğin, 1915 yaz muharebeleri başlarında depolarda ihtiyaç fazlası 175 top mermisi (50 hafif, 75 top ve 50 obüs mermisi) ve 50 tüfek fişeği bulunmaktaydı. Bu bağlamda Türkler 9 Temmuz'da karşı saldırıya geçerek Karakilise ve Malazgirt'i zapt etmişlerdir. Tüm Kafkasya Cephesi tehlike altına girmiştir.¹⁴⁹⁶ General Yudenich hemen savaş kabiliyetli yüksek güçlerden 24 tabur ve 31 süvari bölüğü hazırlayarak 1 Ağustos'ta Türklerin sol kanadına bir darbe indirmiş ve böylece Türk ordusu geri çekilmiştir. Ağustos ayı sonlarında Bölük-Başa-Erciş (Van gölü çevresinde) hattı istikrara kavuşmuştur.¹⁴⁹⁷

Türkler İran Azerbaycan'ını ve Güney'deki savaşı kazanmak için çok güzel askeri planlar hazırlamışlardır. Bu işte onlara Almanların da büyük yardımı dokunmuştur. Türk-Alman birliği İngiliz ve Rus ittifakını çöktürmek için İran ve Afganistan'ı kendi kontrolleri altına almayı planlamışlardır.¹⁴⁹⁸ İran uğruna savaşmak çok mantıklı karar olmuştur. Çünkü

---

¹⁴⁹⁴Марков, Прелюдия К Большой Войне, s. 88.

¹⁴⁹⁵Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 69.

¹⁴⁹⁶Завриев - Самсонович, К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции, s. 41.

¹⁴⁹⁷Şirokorad, Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kırım kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış, s. 493.

¹⁴⁹⁸Кая Анжелика Олеговна, Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв, s. 83.

yerli hükümet büyük sıkıntılar yaşamaktaydı, devlet daha yeni partili sisteme geçmiş ve iç savaş başkaldırıştır.¹⁴⁹⁹ Bu nedenden dolayı Türkiye ve Rusya ilk fırsatı elde etmek için savaşı Doğuya - İran sınır hattına taşımışlardır. Savaşılan bölgeler her iki devletin İran`la sınır hattı olan araziler olmuştur. Lakin Türk-Alman birliklerine İran`lı kaçaklar da katılmışlardır.¹⁵⁰⁰ “*Türk Ordusu bu askeri hazırlıklarını öyle hazırlamıştı ki, Erivan ve Gence istikametinde Bakü`ye ilerleyerek ardından İran Azerbaycanı`na girdikten sonra Afgan militanlarını da kullanarak Afganistan ve Doğu İran`a doğru devam edilecekti. Bundan az önce tüm İran Alman ajanları ile doldurulmuştur.*”<sup>1501</sup> Hemen işlemlerin başlatılması için Mahmut Kamil Paşa`nın direktifleri ile 3. Kolordu hazırlanmış ve Malazgirt –Karakilise yönünde saldırı emri verilmiştir. Plan doğrultusunda buradan 4. Kafkas kolordusunun sağ kanadına darbe indirerek ordu Van`ın Kuzey sahilinden ilerleyecekti.<sup>1502</sup> Bu çatışmada Ermeni birlikleri de kullanılmıştır. “*Onlar toplamda 24 taburdan oluşturulmuş ve esas görevleri Derya yönünden ilerleyerek Türklerin sol kanadına darbe indirmek olmuştur.*”<sup>1503</sup> Bu çatışmada birlikler Karakilise`ye doğru ilerleseler de Türkler Ağrı Dağ`da yerleşmiş ve Ruslar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Rusların geri çekilme sebebi ağır topların yükseklere çıkarılması zamanı büyük sıkıntı oluşturmamasından doğmaktaydı. Malazgirt ve Karakilise çatışmasından sonra savaş alanı büyümüş, Karadeniz`den Urmiye gölüne kadar uzun sınır hattını kapatılmıştır.¹⁵⁰⁴ Savaş hattı Arhavi-İd-Horosan-Tutak-Van-Hane geçidine kadar uzatılmıştır. Türklerin bu hattaki ordu gücü 190 tabur olmuş ve onların karşısında sadece 100 Rus taburu bulunmuştur. Lakin Rusların topları ve süvari birlikleri daha güçlü durumda olmuştur.¹⁵⁰⁵ 1 Haziran'a kadar, Kafkasya kolordusu, Bölükbashi köyünden 400 km uzaklıkta, Güney sahilinde, Urmiye ve Tauris kenti boyunca Van Gölü'nün Kuzey Batı

---

¹⁴⁹⁹Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 69.

¹⁵⁰⁰Гасратян.- Орешкова- Петросян, Очерки Истории Турции, s. 157.

¹⁵⁰¹Şirokoğad, Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış, s. 494.

¹⁵⁰²Зайончковский, Первая Мировая Война, s. 284.

¹⁵⁰³Завриев- Самсонович ., К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции, s. 42.

¹⁵⁰⁴Кая Анжелика Олеговна, Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв, s. 84.

¹⁵⁰⁵Зайончковский, Первая Мировая Война, s. 285.

köşesine doğru oldukça dağınık yerleştirilmişlerdir.¹⁵⁰⁶ Buradaki kolordunun içeriği şöyle olmuştur: “4 piyade ve 6 Kazak alayından oluşan General Abatsiev'in Erivan müfrezesi, Türklerin 33. Piyade Tümeni ve 5-6 bin Kürtlerden oluşan birliği, Bölükbashi, Tutak, Adiljevas, Ardış ve Kara-Kilis köylerinde yerleşmişlerdi.”¹⁵⁰⁷ General Nikolayev'in Müfrezesi Bitlis yönünde 2 tabur ve 4 Ermeni müfrezesinden oluşmakla Van'ı ve 18 diğer noktayı işgal etmek için mevki kurmuşlardır. 12 taburdan ve birçok tugaylardan oluşan General Chernozubov'a ait Müfreme 36. Piyade Tümeni ile birlikte önce Bashkala, Urmiye ardından Tebriz'e yönelmek için hazır beklemekteledir.¹⁵⁰⁸

1 Haziran'da 4. Kafkas Kolordu komutanı General Oganovski önerdiği operasyonda Büyükbaş noktasını bir başlangıç konumu olarak belirlemiş ve Malazgirt, Eleşkirt ve ardından Tebriz hattı ile ilerlenmesi gereken bir plan hazırlanmıştır.¹⁵⁰⁹ 4. Kafkas Kolordusu'nun komutanlarından biri olan General Şarpante, Ermenistan'dan Eleşkirt kentine çıkışın Muş kentinden olduğunu bildirmiştir. General Çernozubov'un 7. ve 8. Piyade Alayı, 24. Kazak birliği'nin esas görevi Azerbaycan'daki Kafkas ordusunun sol kanadını Tebriz, Urmiye ve Hoy'u işgal etmek olmuştur.¹⁵¹⁰ Ruslar plana uygun olarak Iğdır, Sincan ve Eçmedzin'de Özel Kuvvetler yerleştirilmiş ve tren yollarını kendi eylemleri için hazırlamışlardır. Kolordu komutanlarının esas planına göre Muş ve Bitlis'in işgali için Piyade Alayları öne verilse de en önemli rolü süvari alayları oynayacaktı ve Rus ordusu diğer planları onların üzerinde uygulayacaktır.¹⁵¹¹ Aslında plana göre savaşın daha bir ay sonra başlaması gerekmektedir. Lakin Türkiye filolarının saldırısı ile plan hemen tatbik edilmeye başlanılmıştır. Bu plana göre en önemli görev süvari alayının üzerine düştüğü için Şarpante'nin süvari birlikleri 13 Haziran'da Adilcevas şehrine odaklanmışlardır.¹⁵¹² Bu zaman içeriğinde yani 12 Haziran'da 3. Kazak birlikleri Van'a yaklaşmışlardır. Ruslar Haziran'ın 14'ünde ise Köçerer'e yaklaşmışlardır.

---

¹⁵⁰⁶Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 75.

¹⁵⁰⁷Корсун, Алашкертская и Хамаданская Операции, s. 5.

¹⁵⁰⁸Мартиросян, На Пути К Мировой Войне, s. 212.

¹⁵⁰⁹Завриев .- Самсонович ., К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции, s. 44.

¹⁵¹⁰Гасратян.- Орешкова- Петросян, Очерки Истории Турции, s. 160.

¹⁵¹¹Корсун , Алашкертская и Хамаданская Операции, s. 8.

¹⁵¹²Şirokorad, Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış, s. 495.

Lakin planladıkları gibi yerli ahalden ihtiyaçlarını toplayamamışlardır. Askerler neredeyse yiyeceksiz kalmışlardır.¹⁵¹³ Haziran`ın 13-14`ünde Rus birliklerinin yerleşme durumu şöyle olmuştur:

“Abatsiev`in Erivan grubu yani, Abatsiev müfrezesi ve Voropanov ile Rafalovich`in birlikleri olmak üzere üç kısma bölünmüşlerdir. General Abatsiev`in müfrezesi, Dognuk köyü ve Mergemir`in geçiş bölümünde savunma amaçlı duraklamışlardır. General Voropanov`un birlikleri ve Albay Rafalovich`in grubu, Türklerin Prhus ve Ahlat köylerinin bölgelerindeki konumlarını ele geçirmeye çalışmışlardır. Süvari grubu General Şarpentier`in planıyla, Rafalovich`in birliği ile birleşmişlerdir.”¹⁵¹⁴

Harekâтта başarı elde etmek adına 15 Haziran`da Şarpente`ye özel görev verilmiştir. Görevin ana maddesi bekleme yapmadan hemen Bitlis`in alınması olmuştur. Bu karar doğrultusunda hemen savaş başlatılmış ve Türkler Ahlat ve Kop yönünden saldırıya geçmişlerdir.<sup>1515</sup> Zor durumda kalan Abaçiyev yardım istemiş lakin Nazarbekov ve Mudrov`un birlikleri çok uzakta olduklarından yardımın gecikmesi sonucu Rus birlikleri çok zor duruma düşmüşlerdir. Hızla ilerleyen Nazarbekov`un grubu 24 Haziran`da Nazik göl ve Adiljevas kentine yaklaşmışlardır. Ardından, 26 Haziran`da müfrezeler Kazangöl bölgesini ele geçirmişlerdir. 17 Haziran`da Şarpente`nin süvari birlikleri Bitlis`i alsalar da Ahlat yönünde Türklerin top ateşi Şarpente`nin grubunu durdurmuştur.¹⁵¹⁶

23 Haziran'a kadar genel askeri merkez İğdır ilinde mevki kurmuştur lakin 26 Haziran'da Malazgirt şehrine taşınmıştır. Kolorduların merkezinin cepheden bu kadar uzak bir mesafede yerleşmesi sonucu hızlı karar verme yetisi düşmüş ve avangart birliklerin kontrolü tamamen kaybolmuştur.¹⁵¹⁷ 26 Haziran`da ise Şarpente`nin birlikleri geri püskürtülmüştür. Aslında 4. Kafkasya kolordusu ona verilen görevi tamamlayamamış, Ruslar ne Bitlis ne de Muş`ta yerleşememişlerdir. Ordu yoğun savaşıardan dolayı bitkin düşmüş, içeriği seyrelmiştir. Cephe hattı boyu tüm Rus ordu ve birlikleri mağlup

¹⁵¹³Журнал военных действий 4-го корпуса, № 51, s. 8-12.

¹⁵¹⁴Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 6.

¹⁵¹⁵Завриев - Самсонович., *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 45.

¹⁵¹⁶Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 7.

¹⁵¹⁷Журнал военных действий 4-го корпуса, № 52. s.25-29.

edilmiştir. Orduların doğru organize edilememesi ve hızlı saldırılar sonucu yorgunluk, mağlubiyeti garanti etmiştir.¹⁵¹⁸ Artık Rusya'nın yeni bir plan, yeni bir nefesle savaş başlatması ve süvari birliklerini daha akıllıca kullanması gerekmektedir. Bunun için süvari birliklerinin üzerine daha büyük sorumluluk düşmekteydi. Rus birlikleri Türklerin sağ kanadına saldırı düzenlenselerdi daha verimli sonuç elde edilebilirlerdi lakin yeni planın hazırlanması için karargâh komutanının yerinde bulunması gerekmektedir. Karargâh Merkezi savaş alanından çok uzakta yerleştiğinden ve iletişim çok geç kurulduğundan mağlubiyet netleşmiştir.

2. Kazak ve 4. Kafkasya Kolordusu Van şehri için saldırıya hazırlanmaktalardı. 9 Mayıs'tan itibaren kurgulanan planlar doğrultusunda saldırı kararı ancak 26 Haziran'dan sonra başlatılmıştır. Güçlü saldırı niyetiyle ilerleyen Ruslar 26 Haziran'da sadece Zevan'ı ele geçirebilmişlerdir. Sorp arazisindeki savaşta Türklerin büyük savunması ile karşılaşan Ruslar Van için savaşı durdurmak zorunda kalmışlardır. Çünkü Türklerin karşı saldırısı çok güçlü olmuştur.¹⁵¹⁹ Artık Temmuz ayında savaşlar daha net odaklı olmaya başlamıştır. Savunma hattını kırmakta zorlanan Ruslar odaklı şekilde dağılmadan savaş taktiklerini seçmişlerdir. Kafkasya kolordusunun sol kanadı Van şehri için Türk ordusuna sürekli baskı uygulamaya başlanılmıştır.¹⁵²⁰ Temmuz başlarında Kafkasya kolordusunun sol kanadı Malazgirt ve Ahlat'a ilerleyerek Türkleri Kop-Karmundc hattına itmiştir. Kesin plana uyarak ilerleyen sol kanat 4 Temmuz'da artık Türkleri Kop-Karmundc hattında mağlup etmiş ve onları Muş-Bitlis yönüne kovmuştur.¹⁵²¹ Lakin 9 Temmuz'da Rus ordusunun beklemediği bir taktiği gidişat gerçekleşmiştir. Muş yönünde ilerleyen Türk ordusu aniden saldırıya geçmiş, Ruslar için beklenmedik olan bu saldırı mağlubiyetle sonuçlanmıştır. Türk ordusunun inanılmaz güçlü piyade alayının baskısı sonucu Ruslar Kop yönünden Malazgirt'in arkasına doğru geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Rusların aynı tarihte Sincan ve Palantöken yönündeki saldırıları da gerekli sonuçları verememiştir.

---

¹⁵¹⁸Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв.*, s. 84.

¹⁵¹⁹Қорсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 9.

¹⁵²⁰Қитайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 175.

¹⁵²¹Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 498.

20 Temmuz`da Ruslar Eleşkirt vadisi yönünde saldırıya başlamışlardır. 4. Kafkasya Ordusu Karakilise`den yukarı Darabiye kadar ilerlemişlerdir.¹⁵²² Ruslar bu saldırıda Türklerin yorgun ve düşkün olduklarını zannedip tüm cephe boyu güçlü saldırıyı başlatmışlardır. Lakin beklenmedik anda yani 21 Temmuz`da Türkler yukarı Darbi`ye saldırmış ve Rus ordusunu geri püskürtülmüştür. Türkler Abaciyev`in grubunu Djamsicao bölgesine kadar itmişlerdir.<sup>1523</sup> 22 Temmuz`da yeni toparlanmış ve artırılmış taburlarıyla Baratov`un kolordusu Darya yönünden saldırıya başlamıştır. Bu birliklere katılması gereken 4. Kafkasya kolordusu geç kalmış ve Türkler bu fırsatı akıllıca kullanmışlardır.<sup>1524</sup> Türkler hemen 29. Alayı Didadi`den Mergemir`e ilerletmişlerdir. Yardım geciktiğinden ve plan olduğu gibi yerine getirilemediğinden dolayı Baratov görevi tamamlayamamıştır. Savaşın sonunda Türkler Mergemir`den Burmu Bulağa kadar olan arazilere sahip olmuşlardır. Türkler bununla birlikte süvariler için en uygun bölge olan Ardjiş`i de ele geçirmişlerdir.¹⁵²⁵

Temmuz ayının sonunda Türk ordusunun durumu ve yerleşkeleri şöyle gösterilmektedir:

“Türkler ordularını geniş bir cephede yaymışlardır; Bekir-Sami Bey'in 5. Birliği (12-14 tabur ve 12-16 top) - Yengalu, Kop, Piran-kaya, Liz köylerinin yakınlarında; Komutan İsmail Hakkı bey`in birlikleri (7-9 tabur ve 10-12 silah) - Prhus, Carmunj, Nazik köylerinin yakınlarında; Tadvan, Alamek köylerinde ise 36. Piyade Tümeni (6 tabur ve 6-8 silah); Jandarma birlikleri ise Van bölümünün savaş için önemsiz bir kısmı olan, Saak köyü yakınlarında Saak boğazında bulunmaktalardı. Ayrıca, iki süvari alayı ve 3 bine yakın Kürtlerden oluşan birlik özel olarak Abaciyev`in birliklerine karşı hazırlanmışlardır. Ön cephede yaklaşık 30 piyade taburu, 40-50 top ve 5 bin Kürt süvari askeri Halil Bey tarafından yönetilmekteydi. Özellikle dağlık arazileri ve yükseklikleri ellerinde tutmaya çalışan Türkler buradaki savunmayı özenle hazırlamış ve çok güçlü kurmuşlardır.”¹⁵²⁶

¹⁵²²Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 85.

¹⁵²³Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 176.

¹⁵²⁴Гасратян.- Орешкова- Петросян, *Очерки Истории Турции*, s. 178.

¹⁵²⁵Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 10.

¹⁵²⁶Ковалев, *Романовы На Фронтах Первой Мировой*, s. 89.

Rusların ise an için askeri durumu şöyle olmuştur: 4. Kafkas Kolordusu'nun 28 Haziran'da saldırıya geçmesi gerekmekteydi. Ertesi gün, Şarpentiev'in süvarileri ve piyadelerden oluşan yoğun bir grup, ön cepheye püskürtülmeye başlanılmıştır. Gövdenin taarruza yönlendirilmesinden önce, birlikler şu pozisyonlarda yerleştirilmişlerdir; Bölükbaşı köyünden sağda Mer ve Nuredin köyünde: 3/2 tabur ve 10 toptan oluşan General Abatsiev'in bir müfrezesi; Merkezde: General Voropanov'un bir müfrezesi - 3 veya 2 tabur, 12 top; General Wise'nin müfrezesi - 4 tabur, 6 top; General Isarlov'un müfrezesi - 6 yüz asker ve 2 top; Sol kanatta: General Şarpentiev - 7 tabur, 30 filo ve 26 topun müfrezesi; General Trukin'in birlikleri- 5 tabur ve 12 top; Van şehri yakınlarında - General Nikolayev'in taburun bileşimindeki bir müfrezesi, 12 yüz top; Azerbaycan'da - General Çernozubov'un bir müfrezesi en fazla 5 tabur, 12 toptan oluşmaktaydı; Kolordu rezervleri, 6 tabur ve 14 toptan oluşan General Nazarbekov'un müfrezesi; Arkada - Albay Yudenich'in 1 tabur ve 2 top müfrezesi şeklinde yerleştirilmiştir.¹⁵²⁷ Rusların Kafkasya ordusu önündeki görevler ve genel görev dağılımı ise şu şekilde olmuştur: Kolordu komutanı, 28 Haziran sabahı Doğu Fırat Irmağı'ndan Van Gölü'ne doğru 45 kilometrelik cepheye yoğunlaşan tüm kuvvetlere bu sektörde Türklerin pozisyonlarına bir saldırı başlatma kararı vermiştir. Bunun aksine Türkler Van gölü istikametinden saldırı planı kurarak Nazik göl ve Kazan Göle ilerlemeye başlamışlardır. Bu durum Ruslar için çok kolay kuşatma imkanı oluşturmuştur. 27 ve 28 Temmuz'da her bir birlik kendi mevkisinden tahminen aynı saatlerde saldırıya başlayacaklardı.¹⁵²⁸ Savaş esnasında Ruslar Türk askerlere top ateşi açarak onları barikatlarından çıkmaya mecbur etmişlerdir. Lakin ardından büyük saldırı sonucu Türkler savaşı başarıyla yürütmekte devam etmiş ve Liz köyünü ele geçirmişlerdi.¹⁵²⁹ Doğu Fırat Irmağı'ndan Van Gölü'ne doğru ilerlemeye çalışan Rus birlikleri ise önceden Türk istihbaratı tarafından yakalanan mektup sayesinde deşifre olmuşlardır.¹⁵³⁰ Bu nedenden dolayı Türkler oraya çok iyi hazırlıklı, Erzurum ve İstanbul'dan getirilmiş birlikleri yerleştirmişlerdir. Böylece Rusların tüm cephe boyu

---

¹⁵²⁷Сборник статей, *Первая Мировая Война В Зеркале Кинематографа*. Материалы Международной Научно-Практической Конференции 8–9 Октября 2014 г., s. 93.

¹⁵²⁸Қорсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 8.

¹⁵²⁹Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 180.

¹⁵³⁰Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 85.

saldırısı, 28 Haziran`da bir sonuç verememiştir. Ruslar hala görevi tamamlayamamışlardır. Sabahı Voropanov`un birlikleri Türklerin süvarilerine karşı saldırı düzenlemiş ve birkaç saatlik savaştan sonra Rus birlikleri galib gelmişlerdir. Lakin Voronov`un da birlikleri savaşın görevini tamamlamak için 15 buçuk saatlik mücadeleden sonra daha devam edememiş ve Türkleri istenilen bölgeye sürememişlerdir.¹⁵³¹ Aynı gün Rusların Sezer Dragun Alayı Türklere saldırı planlamışsa da onlar az ilerledikten sonra iletişim kopukluğu yaşanmıştır. Sezer Dragun Alayı`yla iletişimi yeniden sağlamak isteyen rezerv gruplar bunu başaramamışlardır.¹⁵³² Rusların saldırısı ne kadar ağır ve güçlü olsa da daha fazla dayanamamışlar ve görev tamamlanamamıştır.

30 Haziran`da ise Voropanov saldırıları devam ettirmeye başlamıştır. O bu saldırıda rezervdeki tüfe alayını kullansa bile büyük başarı elde edememiştir.¹⁵³³ Diğer Rus birlikleri de kendi çaplarında küçük saldırılar düzenleseler de büyük bir kazanç sağlayamamışlardır. Tam tersine Şarpante yine bir bölüğünü kaybetmiştir.¹⁵³⁴ 1 Temmuz`da Ruslar ordularını reorganize etmiş ve yeni saldırı planları kurmuşlardır. Artık 4. Kafkas Kolordusu Mergémir geçidinin önünde, Ahlat ve Urtab ile birlikte Mişvan ve Kop arazisi içinde savaşmaya başlamışlardır.<sup>1535</sup> En çok dikkat bu dönemde Kop`a verilmeye başlanmıştır. Kop`un stratejik önemi iki devlet için de mühim olmuştur. Oganovski`nin komutası ile Abaçıyev ve Şarpante`ye bu toprakları alma görevi verilmiş lakin ilk saldırılarda bir başarı elde edilememiştir. İşlerin böyle yürümeyeceğini anlayan Oganovski yeni bir emir vererek Türkler bulunan yerlere ajanlarını göndermiştir. Onlardan gelen haber doğrultusunda saldırı planı yeniden hazırlanmış ve ordu toparlanmıştır.¹⁵³⁶ Bu emre muvafık, önemli hedef Kop birlikleri başta olmakla buradaki birliklerin mahvedilmesi planlanmıştır. 3 Temmuz`da saldırıların başlanması ile 3500

---

¹⁵³¹Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 52.

¹⁵³²Харламова, *Международные отношения и внешняя политика СССР. Сборник документов (1871 - 1957 гг.)*, s. 258.

¹⁵³³Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 9.

¹⁵³⁴Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 182.

¹⁵³⁵Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв.*, s. 86.

¹⁵³⁶Харламова, *Международные отношения и внешняя политика СССР. Сборник документов (1871 - 1957 гг.)*, s. 260.

Türk askeri şehit edilmiş lakin çok iyi hazırlıklı ve tecrübeli Türk askerleri büyük direniş göstermişlerdir. Ruslar bu gün de bir kazanç sağlayamamış ve Türklerin savunma hattını yerinden bile oynatamamışlardır.¹⁵³⁷ Temmuz'un 3'ü olmasına rağmen hala Türkiye ordu hatlarını geçmek mümkün olmamıştır.

4 Temmuz'da Ruslar yeni birlikleri ile aynı hat üzerinden saldırıya devam etmişlerdir. Ruslar Türk ordusunun yüksek korunaklı barikatlarını geçerek Kop'a yaklaşmayı başarmışlardır. Türkler Hasan Buran köyünde toparlanmışlardır.¹⁵³⁸ Büyük bir saldırı planıyla Kop'u ele geçirmeye çalışsalarda bunu başaramayan Rus ordusu komutanı Voropanov çok üzüldüğünü mektubunda şöyle ifade etmiştir:

“Çok üzülererek söylemem gerekiyor ki, Kop şehrini alamadık. Lakin ordu kahramanca savaştı ve 200 ölü, 2000 yaralı vermiştik. Kaybetmemizin esas sebebi Komutan İsrailov'un süvari alayının savaş alanından kaçan düşmanları izleyip yerinde mağlup etmemesi olmuştur. Savaş alanına birlikleri çok geç getirmiş olmasıyla bizim mağlup olmamıza neden olmuştur. Bu ciddiyetsizliğine göre ben ordu Generali olarak onu vazifesinden fesh ettim. Bu haberi Genelkurmaylığa – Tiflis'e gönderiyorum.”¹⁵³⁹

Bu kararın ardından, İsrailov merkezin kararı ile vazifesinden çıkarılmış çok geçmeden Voropanov'da vazifesini kaybetmiştir. Onun yerine Kop şehrini almakla görevlendirilmiş Amassiyskiy getirilmiştir.¹⁵⁴⁰

5 Temmuz'da Rus birlikleri şu görevleri almışlardır:

1. Potto'nun süvari grubu (eski İsrailov'un grubu) Kop'ta Türkleri izleyecektir.
2. Kafkas ordu birliklerine Hınıskala civarında istihbarat bilgileri edinmesi görevi verilmiştir.

---

¹⁵³⁷Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 15.

¹⁵³⁸Завриев- Самсонович *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s. 53.

¹⁵³⁹Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 18.

¹⁵⁴⁰Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 225.

3. Amassis`in grubu¹⁵⁴¹ Liz şehrine yerleştirilmiş ve Potto ile birlikte hareket etmesi söylenilmiştir.¹⁵⁴²

Amassis`in grubu Liz şehrine yerleştiyi andan itibaren aktif faaliyete başlamış ve kendilerinden 15 saat yönünde olan Türklerin bir Piyade alayı ve iki topçu alayı ile Doğu Fırat Irmağı`nı geçerek Enzeli ve Kop`a hareket ettiği ile ilgili haber almışlardır. Lakin Türk birlikleri yine de Şarpante`nin ordusunu mağlup ederek Karmunndj şehrini onlardan temizlemiş ve Bitlis`ten onları uzak tutmuştur.<sup>1543</sup> 7 Temmuz`da Abaçiyev`in birlikleri yeni askeri heyetle birlikte saldırı düzenlemiş ama Türkiye keşif grubunun bundan haberi olduğu için Rusların bu saldırısı da istenilen sonucu verememiştir.<sup>1544</sup> Rusların bu savaşta en esas hedefi Kop olmuştur lakin bunun için ilk önce Muş`a odaklanmaya karar verilmiştir.

8 Temmuz`da Şarpante`nin birlikleri tam teçhizat hazırlanmış ve Türklerin üzerine saldırı düzenlemişlerdir. Her iki taraf Djuruhhor`da karşılaşsa da saldırıya başlayan Ruslar tarafında birçok eksiklikler oluşmuştur. Rusların yakıt ve silah teçhizatı rezervleri tükenmiştir.¹⁵⁴⁵ Böyle sorumsuzca hazırlanan saldırı, onların mağlubiyetini garantilemiştir. Savaşın ortasında birlikler arası iletişim kesilmiş ve bu büyük sıkıntı oluşturmuştur. İlaveten Türkler sağ kanatlarını çok güçlü oluşturmuş ve araziye hakim olan Kürtleri bu bölgelere yerleştirmişlerdir. Bunun yanı sıra artık 4. Kafkasya Kolordusunun kurşun ve mermileri tükenmiştir. Silah takviyesi çok geç gelmiştir.¹⁵⁴⁶ Bu tarihlerde Rus ordusu büyük sıkıntı yaşamıştır. Temmuz`un 4`ten aynı ayın 8`ne kadar olan dönemde Rus ordusunun en büyük sıkıntısı orduların bir birinden uzak arazilere yerleştirilmesi sonucu iletişimsizlik oluşmuştur. Bunun aksine Türkler yerli halkı kullanarak coğrafyaya hakim olmakla orduları hareket ettirmiş ve daha büyük başarı sağlayabilmişlerdir. Bundan başka eskilerden gelen tecrübeyle Türkler dağlık alanda çok

---

¹⁵⁴¹Voropov`un eski birliği

¹⁵⁴²Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 187.

¹⁵⁴³Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s. 55.

¹⁵⁴⁴Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 193.

¹⁵⁴⁵Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX вв*, s. 87.

¹⁵⁴⁶Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s. 56.

rahat savaşmışlardır.¹⁵⁴⁷ 4 ile 8 Temmuz tarihlerinde Rus ordusunun sol kanadı çok zor durumda olmuştur. Eğer Türkler biraz daha bastırsalar ve dağlık arazi avantajını kullansalardı, Rus ordusu bu tarihlerde tamamen felç olabilirdi.

Türk ordusu Rus birliklerinin düşüşünü his ettiklerinden dolayı hemen Muş ve Bitlis yönünde saldırıya başlamışlardır. Lakin çok dikkatlice hareket eden ordu yavaş olduğu için galibiyet hemen kazanılamamıştır. Türklerin saldırı grubu üç yönde hareket etme şansına sahip olmuştur:

“Kop köyü Malazgirt, Sincan köyü ve Eleşkirt vadisindeki Kaarkilise kasabası ve bu bölgeden, Kagizman köyüne ve Kare kalesine, Diyadin ve Çingils köyüne geçerek Iğdır`a ve Erivan şehrine ilerlenmesi mümkün olan yol; Van Gölü'nün kuzey sahil şeridinden, Tebriz, Bayazıt kasabası ve Iğdır`a ardından Çingil Geçidi üzerinden Erivan şehrine giden yol; Van Gölü'nün güney kıyısında, Van kentinde doğru ilerleyip, Erivan`a yönlenecek olan hareket yönü. Abdül Kerim Paşa'nın emri ile en uygun istikamet olarak birinci yol seçilmiştir. Türkler hemen hazırlıklara başlayıp saldırıya geçmişlerdir.”¹⁵⁴⁸

Ardından Muş şehrini bloke edip saldırıyı buradan başlatmak planı hazırlanmıştır. Türklerin güçlü sadırlıları sonucu Malazgirt`teki Afrosimov`un süvari alayı büyük zarar görmüştür. Türklerin ablukası sonucu bu birlik diğer Rus birlikleri ile iletişime geçememiş ve sıkıştırılmıştır. Birlikler saldırıdan yayınmak için Kurudj köyüne sığınmışlarsa da aniden Türk topçularının ateşlerine maruz kalmış ve çok geçmeden Türk piyadeleri görülmeye başlanılmıştır.¹⁵⁴⁹ 15 saatlik savaştan sonra Türklerin süvarileri gelmiş ve Ruslar sıkıştırılarak Doğu Fırat Irmağının sol sahiline sıkışmışlardır. Ruslar bir türlü başarı elde edememişlerdir.¹⁵⁵⁰

9 Temmuz`da Şarpante ve Truhin birliklerine Bitlis`i ele geçirme emri verilmiştir. Lakin Şarpante eskisi gibi kararsız davranmış, emirleri hemen yenire getirmemiştir.¹⁵⁵¹ Saldırı

---

¹⁵⁴⁷Харламова, *Международные отношения и внешняя политика СССР. Сборник документов (1871 - 1957 гг.)*, s. 263.

¹⁵⁴⁸Қорсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 25.

¹⁵⁴⁹Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s. 58.

¹⁵⁵⁰Қитайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 196.

¹⁵⁵¹Мальков, *Первая Мировая Война Пролог XX Века*, s. 200.

planına göre, ordular Muş üzerinden ilerleyeceklerdir. 10 Temmuz`da hazır olabilen Şarpante`nin taburları saldırıya başlamışlardır. Bunun yerine hemen hareket eden Türk birlikleri iki Piyade taburla saldırı düzenleyerek hem Nazarbekov`un hem de Şarpante`nin birliklerini çok zor duruma sokmuşlardır. Türkler bu birlikleri askeri faaliyet için çok sıkıntılı arazilere kovmuşlardır.¹⁵⁵² Temmuz`un 10`u ve 11`de savaş daha da sıcak hal almıştır. Afrosimov`un birliklerini çok zor duruma düşüren Türkler çok büyük hevesle ilerlemiş Rusları daha da kenara itmişlerdir. Doğu Fırat ırmağı sahilinde savaş kılıç savaşına kadar ilerlemiş ve her iki taraftan büyük kayıplar yaşanmıştır.¹⁵⁵³ Pes etmeyen Türkler Fırat sahilinden saldırıya devam etmişlerdir. Türkler çok ustaca askeri manevralar yaparak aniden Malazgirt taraftan saldırmış ve Rus birliklerinin bir biri ile iletişimi yeniden kopmuştur. Türkler top ateşleri ile Malazgirt`teki yüksekliklere ateş açmaya başlamışlardır. Ardından Ruslar bu arazileri terk etmek zorunda kalmışlardır. Malazgirt ve Ahlat yönünden gelen Türkler Şarpante ve Nazarbekov`un birliklerini Van`ın Kuzey sahiline itmişlerdir.¹⁵⁵⁴ Bu savaş zamanı çok akıllıca manevra yaparak iki birliğin bir biri ile iletişimine mani olan ve onları resmen ayrı ayrı mağlup eden Türk komutanların başarısı taktire layık görülmektedir. Sonuç olarak, bu birliklerin sağ kanadı açıkta kalmıştır. Türkler bunu beklemiş gibi onların üzerine çökerek Rusların buradaki cephesini yarmışlardır.

Rusların Malazgirt`teki felaketi sonucu Oganovski buraya yeni birlikler getirmek zorunda kalmıştır. Ermeni birliklerini aktif şekilde kullanmak en akıllıca planlardan biri olmuştur. Rusların geri çekildiğini duyan General Midivani Ermeni birliklerinin de 12 Temmuz`da bu birliklere katılması kararını vermiştir.¹⁵⁵⁵ Ruslar artık daha akıllı planlar yapmak ve özellikle sağ kanadı güçlendirmek zorunda kalmışlardır. Öyle ki, Ruslar 4. Kafkasya kolordusunu güçlendirmek adına Don`dan ilave birlikler almış ve 66. Piyade Alayını Malazgirt`in sağ kanadına yönlendirmişlerdir.¹⁵⁵⁶ Ruslar toparladıkları yeni birliklerle 13 Temmuz`da yeni saldırıya başlamışlardır. Malazgirt civarında karşılıklı olarak ateş

---

¹⁵⁵²Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 60.

¹⁵⁵³Мальков, *Первая Мировая Война Пролог XX Века*, s. 201.

¹⁵⁵⁴Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 200.

¹⁵⁵⁵Мальков, *Первая Мировая Война Пролог XX Века*, s. 203.

¹⁵⁵⁶Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 175.

yağmaya başlanmıştır. Türkler çok güzel askeri operasyonlarla yeni hedefler tespit ederek hızlı ve net vuruşlar yaparak bu gün de büyük kazanç sağlamışlardır. Geri çekilen Ruslar arkalarında büyük zayıf bırakmışlardır.¹⁵⁵⁷ Rusların bu zaman en büyük sıkıntısı yiyecek olmuştur.¹⁵⁵⁸ Bunun yanı sıra orduya yeni katılan 66. Topçu birliğini de Türklere bırakmışlardır. Potto ve Afrosimov'un süvari birlikleri ile birlikte 3. Karadeniz Kolordusunun 4 amfibi birliği ve 16. Tver Dragun Alaylarının 2 topu, 14 Temmuz gecesi Mulla-Hasan ve Burnu-Bulag köylerinde kadar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu zaman Milano köyü yakınlarında yoğunlaşmış olan 1. Kolordunun parçaları, 14 Temmuz sabahından beri Sincan'da konumunu güçlendirmekteydi.¹⁵⁵⁹ Lakin Türk ordusunun yeteri kadar gücü kalmadığından Rusları daha fazla izleyip sıkıştırıramamışlardır. Türk ordusunda da rezerv güçler tükenmek üzere olmuştur.¹⁵⁶⁰

16 Temmuz'da Şarpante ve Nazarbekov Van sınırına 4 Ermeni gönüllü birliğini yerleştirmiştir. Bu birlikler Türhin'in birliklerine yardım edeceklerdir.¹⁵⁶¹ Ruslar Temmuzda "marş" emri vererek son güçle savaşı başlatmak kararı almışlardır. Temmuz'da Abatsiev grubundaki 23 taburdan 6 dağ ve 4 sahra topu ile Palantöken köyünde 6 askeri pozisyon işgal edilmiştir.¹⁵⁶² Gelecek savaş alanı ve savaş cephesi Palantöken olacaktır. Buna ek olarak, sol kanada 12 filodan oluşan Potto'nun süvarileri ve 2 topla teçhiz olunmuş yüzlerce asker yerleştirilmiştir. Bu zaman Türklerin cephede 2 makineli tüfeği, 600 Kürt (Hamidiye) birliği, Hacı-Hamdi-bey ve Kagramai-bey ile birlikte 98. Piyade Alayı, Doğu Fırat Nehri'nin sağ kıyısında, 102. Piyade Alayı ve 53. Piyade rezerv alayı yerleştirilmiştir. 18 Temmuz'da iki taraftan da çatışma olmamış, Türkler Palantöken'in sol tarafına yerleşmeye başlamışlardır.¹⁵⁶³ Kolordu komutanı daha fazla dayanmanın mümkün olmadığını anlamış ve Karakilise'yi bırakıp bir hayli uzak mesafede geri çekilmişlerdir. Arkadaki yedek birliklerle birleşerek kararlı

---

¹⁵⁵⁷Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 289.

¹⁵⁵⁸Ruslar bu savaşta en büyük un depolarını bırakıp gitmişlerdir. 16.3 ton (bir vagon) un geride bırakılmıştır.

¹⁵⁵⁹Журнал военных действий 4-го корпуса, № 52, s.33

¹⁵⁶⁰Завриев- Самсонович., *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 62.

¹⁵⁶¹Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 251.

¹⁵⁶²Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 48.

¹⁵⁶³Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 38.

davranmışlardır. Türklerin kararlılığı sonucu Ruslar savaşı istedikleri gibi yürütememişlerdir. Sonuç olarak, 66. Alay ona verilen emri yerine getirememiş - Türkleri ne Sincan, ne de Palantöken sınırında tutamamışlardır. Ruslar askeri stratejik dağlık arazileri de ellerinde tutamamışlardır.¹⁵⁶⁴ Rusların mağlubiyetinin en büyük sebebi doğru yönetilemeyen ordu olmuştur. Komutanlar doğru kararlar verememiş, Rus ordusu geri çekilirken büyük sıkıntı ile karşılaşmışlardır.¹⁵⁶⁵ Bu zaman savaş arazisinden kaçan yerli Ermenilerle karışıklık oluşmuş ve kaos baş kaldırmıştır. Göç etmekte olan Ermeniler askeri stratejik noktalardan geçerek ayak bağı olmuşlardır. Tekerlikli arabalar ve eşyaları ile göç eden kadın, çocuk veyaşlılar savaş alanında manevra için büyük engel oluşturarak askerlere sıkıntı üretmişlerdir. Onların ateş ve mermi sesinden korkarak panik içinde kaçıışı, savaştan birliklerin dikkatini dağıtmış ve düşmanla göç eden birliklerin ayırt edilmesi zorlaşmıştır.¹⁵⁶⁶

Geri çekilmek istemeyen ve direnen Rusların ordu komutanı “18 Temmuz 1915 tarihli ve 2830 sayılı Telgrafa “sıkı durun” haberi alarak Malazgirt yönünde askerlerin durdurulmasını sağlamıştır.”¹⁵⁶⁷ Bununla birlikte komutan Oganovski Nazarbekov`a Ardjış`tan Patnos yönüne ilerlemesini emr etmiştir. Bu birliklerin esas görevi Türk ordusunu arkadan vurmaktır. Nazarbekov Abacıyev`in birliklerini de kullanarak Türklere arkadan darbe indirmek için mevki almıştır. Lakin beklenmedik bir olay gerçekleşmiş, 18 Temmuz`da yerli Kürt ahali Nazarbekov`un birliklerine karşı isyan kaldırarak Rus askeri birlikleri arasında büyük tedirginlik uyandırmışlardır. Kürtler askeri birliklerin arasına girerek ordunun önünde yoğun kalkan oluşturmuşlardır. Bunun yanı sıra buraya aniden iki Türk alayı toplanmıştır. Beklenmedik güçle karşı karşıya kalan Nazarbekov`un birliklerinin büyük kısmı esir alınmış ve komutan tek çarenin geri çekilmek olduğunu anlamıştır.¹⁵⁶⁸ Sonuç olarak, Patos Türklerin eline geçmiştir. Artık askeri operasyonlar Ağrı Dağ istikametine yönlenecekti.

---

¹⁵⁶⁴Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 62.

¹⁵⁶⁵Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 290.

¹⁵⁶⁶Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 39.

¹⁵⁶⁷РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 280, л. 5-20.

¹⁵⁶⁸Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 40.

21 Temmuz sabahı 4. Kafkas Kolordusu'nun bölükleri şu şekilde gruplanmışlardır:

“Abatsiev'in müfrezesi, Batıdaki 16. Tver Dragun Alayı ve bölgenin Doğusundaki Potto'nun Süvari Tugayı ile birlikte Darabi kasabasının dağlık sınırındaki arazilerde mevzilenmişlerdir; Potto'nun birliklerinin bir grubu Surp-Oganez köyü yakınlarında mevki almış ve oraya koşulanmışlardır; Şarpentier'in müfrezesi Kızıl-Diz'in köyünde yerleşmiş; Nazarbekov'un grubu Begri-kala köyünden Drişk köyüne gelmişlerdir; Nikolayev'in müfrezesi Gelli köyünden Panz köyüne taşınmışlardır; Van şehri bölgesinde Trhina'nın birlikleri yerleştirilmiştir.”¹⁵⁶⁹

Aynı gün yine Ruslar için uğurlu olamamıştır. Türkler tüm cephe boyu saldırıya geçmiş ve üç koloni halinde ilerlemişlerdir. Rusların sol kanadının arkasına kolayca geçerek üstünlük sağlamışlardır. 66. Piyade Alayının komutanı Abaçıyev'e sol kanada geçip oradakilere yardım etmesi gerektiği emr edilmişse de Abaçıyev bunu yapamamış ve emri yerine getirmemiştir. Böylece Türkler kolaylıkla ordu karargâhını ele geçirmiş ve 66. Alay Türklere karşı koyamamıştır.¹⁵⁷⁰

Ruslar yeniden hedeflerini ve pozisyonlarını değiştirerek İğdır yönüne odaklanmaya başlamışlardır. Lakin tüm Rus birlikleri Eleşkirt'e daha yerleşmeden önce 21 Temmuz'da Türkler Zeydekan köyünde büyük başarı elde etmişlerdir. Lakin az sonra beklenmediği halde savaş alanına varan Baratov'un ordusu buradaki Türk birliklerini mağlup etmiştir.¹⁵⁷¹ 22 Temmuz'da Baratov'a şöyle bir emir gelmiştir: “22 Temmuz günü, üç ana hatla Abdül Kerim'in birliklerine saldırılmalıdır.”¹⁵⁷² Sağ kanatta ise General Rafalovich 2 tabur, 8 makineli tüfek ve 4 topla ilerleyerek Tutak üzerinde Mergemire geçecektir.¹⁵⁷³ Süvarilerin görevi, Türklere ulaşmak amacıyla Dutach köyünü ele geçirmek olmuştur. Merkezi bölgede yerleşen birlikler 12 Tabur, 24 makineli tüfek, 14 toptan oluşmakla Doğu Fırata kadar ilerlemeli ve Mızrak dağı ele geçirmelilerdir. General Pavlov'un sol kanadı, Eleşkirt köyünün Kuzey Batısındaki bölgede kullanılmak için 4 tabur, 8 makineli tüfek ve 4 topla donatılmıştır. Ayrıca Afrosimov'un birlikleri de ona katılmıştır. Rezerv

¹⁵⁶⁹Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 63.

¹⁵⁷⁰Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 44.

¹⁵⁷¹Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 50.

¹⁵⁷²Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 64.

¹⁵⁷³Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 292.

gruba ise 4 tabur, 6 top dahil edilmiştir. Bu grup Diyar ve Şevik köylerinin yönünde merkezi grubun arkasında ilerleyecektir.¹⁵⁷⁴ Rus ordusu Kılıç Kyaduk geçidinden ilerleyerek 23 Temmuz`da Molla-Süleyman ve Zeydekan köyünü almak maksatlı savaşa başlamış, karşılıklı çatışmaların sonunda Rus birlikleri sadece Kılıç Kyaduka sahip olabilmişlerdir.¹⁵⁷⁵ Pavlov ve Rafailoviç'in birlikleri ise daha fazla dayanamadan geri çekilmişlerdir.¹⁵⁷⁶

25 Temmuz`da karşılıklı olarak çatışan birlikler gün boyu savaştıktan sonra ardından Türklerin büyük baskısı sonucu Rusların Mergemir`e sıkıştırılmasına neden olmuşlardır. Ardından çok zaman kaybetmeden Mergemir geçidinde savaşa hazırlıklar başlatılmıştır. Çatışma sonucunda Türkler Mergemir geçidinin stratejik taraflarına sahip olmuşlardır.¹⁵⁷⁷

26 Temmuz`da Türkler yeniden hızlı saldırıya geçmiş lakin Rus topçularının ateşleri onları durdurmuştur. Türkler Mergemir`e 29. Piyade Alayını¹⁵⁷⁸ getirmişlerdir. Baratov`un birlikleri ile çatışan Türkler hemen hızlı bir şekilde onları mağlup ederek peşlerinden ilerlemişlerdir. 26 Temmuz`da Rus birlikleri Baratov`un komutanlığı ile bir başarı kazanmış ve Ruslar Kılıçyaduk ile Tutak`a sahip olmuşlardır. Bu savaşta 6 Türk subayı ve 242 asker Türk ordusu tarafından yakalanmıştır. Savaşın ardından hemen Türklerin peşine düşen Şarpante`nin grubu başarısız operasyon gerçekleştirmiştir.<sup>1579</sup> 27 Temmuz`da Rus ordusu Palantöken`de Türk birlikleri ile karşılaşmış, Türkler de bu savaşta büyük kayıp yaşamışlardır. Sayısız silah Rusların eline geçmiş ve 17. Tümen`in komutanı, 49. Piyade Alayı komutanı, 2 subay ve 150 asker esir alınmıştır. Oganovski hemen saldırıyı devam ettirmeyi Türklerin rezerv gruplarını ve en önemlisi süvarilerini mahvetmeyi emir niteliğinde tüm cepheye bildirmiştir.¹⁵⁸⁰ Emre muvafık olarak: “28 Temmuz`da Şarpante`nin birliklerinin Türkleri takip etmesi gerekmektedir. Türk birlikleri Güneye itilmeli ve sonraki savaşlar burada devam etmeliydi. 66. Piyade Alayı Türkleri

---

¹⁵⁷⁴Китайгородский, Угроза Войны На Средиземном Море, s. 212.

¹⁵⁷⁵Корсун, Алашкертская и Хамаданская Операции, s. 47.

¹⁵⁷⁶Елисеев, В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк, s. 285.

¹⁵⁷⁷Завриев- Самсонович, К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции, s. 65.

¹⁵⁷⁸Az önceki küçük karşılaşmalardan Ruslar bu birliklerin gücüne hakimlerdi.

¹⁵⁷⁹Корсун, Алашкертская и Хамаданская Операции, s. 48.

¹⁵⁸⁰Завриев- Самсонович, К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции, s. 66.

izliyor her hareketini diğer birlik komutanlarına iletiyordu.”¹⁵⁸¹Artık Türkiye komutanlığı da çok iyi anlıyordu ki, bu saatten sonra en iyi fikir süvarilere dayanarak savaşı yürütmek olacaktır. Rusların Genelkurmaylığı'ndan verilen emre göre 30 Temmuz'a kadar Türk ordusu takip edilmeliydi. Lakin 29 Temmuz'da Türk ordusunu izleyen 263. Gubin Alayının yiyecek ve teminatı tükenmiş onlar daha fazla devam edemeyeceklerini karargâha haber vermişlerdir. Alayın isteği kabul edilmemiş sonuç olarak alayın askerleri şehirlere inerek yerli ahalden ekmek ve yiyecek dilenmeye başlamışlardır. Bu olay¹⁵⁸² merkeze haber verildikten sonra bu alayın durdurulması ve ilave olarak onlara yiyecek gönderilmesi talimatı verilmiştir.¹⁵⁸³ Bu zaman içeriğinde de orduların takibi durdurulmamış, General Potto Türklerin peşinden ilerleyerek onları Malazgirt ve Kop'a kadar kovmuştur. Türk ordusu Jandarma grubu ve kolordunun 9. Birliği ile birlikte Muş ve Hınıskala arazilerine yerleşmişlerdir. Buradan saldırıya geçmek kararlaştırılmış ama mermi sıkıntısı yaşandığından saldırı bir az ertelenmiştir.¹⁵⁸⁴ Sonraki askeri operasyonlar için Malazgirt yönüne Türkler 36. Piyade ve 2. Süvari alayını yerleştirmişlerdir.¹⁵⁸⁵

4. Kafkas Kolordusunun arka tarafındaki ordusunu organize ederken üç önemli noktaya dikkat çekilmiştir: “*Kolordunun yeniden toparlanma dönemi; Kolordu'nun Malazgirt yönündeki saldırısından önceki dönemi; Ağrı dağ da karşı saldırıya geçme dönemi.*”¹⁵⁸⁶ Hazırlık döneminde en çok dikkat edilen nokta yiyecek ve diğer teçhizat giderlerinin hazırlanması ve teminatı gerçekleşmiştir.¹⁵⁸⁷ Artık orduya daha kaliteli yiyecekler getirilmeye başlanılmıştır.

Cephenin genel uzunluğu yeni başkaldırılacak olan savaştan hemen önce şöyle olmuştur:

---

¹⁵⁸¹Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 48.

¹⁵⁸²Güney Azerbaycan arazisinden ilerleyen Rus birlikleri, yiyecek veya ulaşım araçları için para karşılığında ahalden bir şeyler alabilmektelerdi. Bazen atı tüm teçhizatı ile birlikte verip deve aldıkları oluyordu. Lakin bu hayvanların büyük kısmı uzun yol kat ettikten sonra dayanamayıp ölüyorlardı (Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 56).

¹⁵⁸³Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 57.

¹⁵⁸⁴Журнал военных действий 4-го корпуса, № 52. s. 9-12.

¹⁵⁸⁵РГВИА Ф. 2168, Оп.1, д. 233, л. 44-45.

¹⁵⁸⁶Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 52.

¹⁵⁸⁷Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s. 67.

- 1) Malazgirt (Begli-Ahmed, Malazgirt) - 240 km;
- 2) Ahlat (Eçmiadzin, Adilcevas) - 320 km;
- 3) Van (Eçmiadzin, Van şehri) - 300 km ve su ile 100 km;
- 4) Azerbaycan (Culfa, Bash kala) yaklaşık 250 km.¹⁵⁸⁸ Savaş başlamadan önce Rus ordusundaki teçhizat zamanı askerlere ateşli silahlar veriliyordu ki, her silah başına askere 50 mermi ve modern bir tüfek için ise 100 mermi takviyesi verilmekteydi. Her asker bir tüfek taşıyacak - tüfek başına 120 kartuş verilecektir. Askerlerin santiar ve tıbbi işlevleri için özel yerler ve avlular kurgulanmıştır.¹⁵⁸⁹

Van kentini ele geçirme görevini üstlenen Çernozubov müfrezesi, 29 Temmuz'da Sor, Panz, Van ve Koshab şehirlerinin köylerinin önünde keşif gerçekleştirmiş ve 1 Ağustos'ta Van kentindeki küçük Türk birliklerini geri itmişlerdir. Ne var ki, şehirde fazla kalınmamıştır çünkü bu dönem şehirde tifüs hastalığı başkaldırmıştır. Bu zaman içeriğinde Ruslar İran Azerbaycanı'nda ilerlemekteydi. İran Azerbaycanı'nda Rusların başarısından endişe eden Türkler, 1915'in sonunda Baratov'un birliklerine karşı İran'daki birliklerini güçlendirerek, 7000 asker (nizami Türk piyadesi) ve Kürt birliklerle Urmiye Gölü'nün Güneyindeki bölgede yoğunlaşmışlardır.¹⁵⁹⁰ Türk ordusu bu zaman Ruslara beklenmedik darbe olması açısından yerli ahali arasında isyan çıkarmaya kalkışmışlardır. Onların bu isyanına rehberliği Kürt asıllı Emir Nadjen ve Alman subayı olan Şeybner Rihter eline almıştır. Batı Kafkasya'da başlayan bu isyanın hedefi Rus ordusu olmuştur. İsyân sonucu Ruslar İran Türkiye sınırında 1915'te başarı elde edememişlerdir.¹⁵⁹¹ Buna karşılık Ermenilerin de Ruslar tarafından desteklenen isyanı gerçekleştirmiştir. Bu yerli itiraz ve isyan dalgası orduların savaşına ve hareketine mani olsa da her iki isyan

---

¹⁵⁸⁸Қорсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 59.

¹⁵⁸⁹Елисеев, *В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк*, s. 153.

¹⁵⁹⁰Қорсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 62.

¹⁵⁹¹Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 292.

yatırılmıştır. Ermeni isyanı Türk ordusu tarafından, Kürt isyanı da Rus ordusu tarafından yatırılmış ve orduların serbest hareketi yeniden sağlanmıştır.¹⁵⁹²

Sarıkamış hareketinden sonra Ruslar dikkatlerini hemen Azerbaycan sınırına yönlendirmişlerdir. Çünkü Kuzey cephesinde başarı kazanamayan Türklerin güney cephesinde şanslarını deneyecekleri kesinleşmiştir. Buradaki en ufak dikkatsizlik Azerbaycan ve İran`ın elden gitmesi ile sonuçlanabilirdi.¹⁵⁹³ Başlarda Rus ordusu burada saldırılar düzenleyen Türk ordusuna karşı sadece rezerv güçlerini kullansa da sonradan baskıların büyümesi ile 4. Kafkasya Kolordusunu buraya getirmek zorunda kalınmıştır. Savaşta ordu birimlerinin kullanılması sistemi çok güzel hazırlanmıştır. Bölge ve savaş alanı dağlık olduğundan en çok süvari alayları aktif şekilde kullanılmıştır.¹⁵⁹⁴ Lakin bu sefer de süvarilere dayana bileceklerinden daha çok ağırlık yüklenmiştir. Piyadelerin de işleri onlara verilince süvariler dayanamayıp ardı ardına büyük mağlubiyetler yaşamışlardır. Süvarilere çok yüklenince ağırlığı kaldıramamış ve büyük zarar görmüşlerdir. Üzerine bir de komutanların beceriksizliği eklenince felaket büyük olmuştur.¹⁵⁹⁵ Bunun tersine olarak tamamen yeni toparlanmış ve becerikli komutanlar tarafından yönlendirilen Türk ordusu hızla Rusların sınırlarını ve cephelerini yarmışlardır. Türk ordusunun Generalı Alman subayı Guze`nin söylediği gibi *“biz Ruslardan tam istediğimizi alamadık ama kazanç sağlayabildik en önemlisi sınır hattını geçtik ve Ağrı dağına onların elinden aldık. Bu savaş sonucu Ruslardan 1000 esir ve silah topladık.”*¹⁵⁹⁶Artık Ağustos ayında Rus ordusunun kalıntıları da Van şehrini terk etmişlerdir. Aslında her iki taraf Eleşkirt savaşından istedikleri sonucu alamamışlardır. Her iki taraf bu savaşta büyük kayıplar vermiş asker ve silah kaybı yaşanmış lakin istenilen sonuç elde edilememiştir.¹⁵⁹⁷ Bu savaş sonucu Rus ordusu neredeyse mermisiz, silahsız, iletişimsiz, ekmeksiz ve araçsız kalmıştı.

---

¹⁵⁹²Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 65.

¹⁵⁹³Завриев- Самсонович., *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s. 68.

¹⁵⁹⁴Елисеев, *В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк*, s. 155.

¹⁵⁹⁵Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 68.

¹⁵⁹⁶Русское Слово, № 108/1915,s.10-15.

¹⁵⁹⁷Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s. 71.

Türkiye için avantajlı olan bir diğer şey coğrafi durum olmuştur. Arazinin dağlık olması Türklere büyük üstünlük sağlamaktaydı. Öyle ki, F. Engels'in söylediği gibi: “*Dağlık alandaki savaşlar eskiden olduğu gibi şimdi de öyle bir sisteme sahiptir ki, eğer iki savaşan taraftan birinin ordularından sadece bir grubu savaşı kazanıp ilerleme şansı yakalasa diğer gruplarda kazanmış gibi başarılı sayılmışlardır. Çünkü mağlup taraf o kadar büyük darbe almış oluyor ki, diğer birliklere yardım edecek gücü kalmıyordu.*”¹⁵⁹⁸

Bu sistem sayesinde büyük başarı kazanan Türk ordusu olsa da aynı başarı şansı Ruslar için de doğmuştur. Öyle ki, Rusların sadece 66. Piyade alayının galibiyeti sonucu Türk ordusu tamamen bir yükseklikten tüm ordusunu çekip arkadaki diğer yükseklikteki mevkileri tutmuştur.

2.7. Birinci Dünya Savaşı Döneminde İran Cephesinde (Güney Azerbaycan`da) Rus ve Türk Çatışmasının Genel Analizi

İran Birinci Dünya Savaşı`ndan kendi payını alan devletlerden biri olmuştur. Bu dönemde “*Çarlık Rusya 1908-1914 ve 1914-1917 yıllarında, İngilizler 1914-1921 yıllarında, Türkler ise 1905-1912 ve 1914-1918 yıllarında İran`ın bir kısmını yönetmişlerdir.*”¹⁵⁹⁹

Bu duruma itiraz eden halk kendi isteklerini yürütemeyince devrim harekâtına başlamıştır. Rusya`da 1905-1907`de baş kaldıran ilk Devrim harekâtı İran`ı çok etkilemiş, halkın büyük baskısı karşısında dayanamayan Şah Müzaferettin Meclis`in çağırılmasını kabul etmiştir.¹⁶⁰⁰ Çağırılan bu Meclis`in ilk kararlarından biri Şah`ın 1906`da kendisinin hazırladığı Ana Yasa`yı kabul etmek olmuştur. Böylece İran`da Anayasal Monarşi<sup>1601</sup> oluşmuştur.<sup>1602</sup> Artık İran`da insanların bir kısmı yani tüccarlar, burjuvazi ve çalışanların büyük bölümü kendi isteklerini ve haklarını Meclis`e veyasaya sürme hukuku kazanmış ve demokratik özgürlükler elde etmişlerdir. Devletin demokratik sisteme dönüşmesi yolunda radikal kararlar kabul etmekte iddialı olan Meclis üyeleri Devrimci Komite

¹⁵⁹⁸Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 69.

¹⁵⁹⁹Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, (Москва: 1925), s. 122.

¹⁶⁰⁰Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s. 79.

¹⁶⁰¹Конституцион (Меşrutî) Monarşi

¹⁶⁰²Елисеев, *В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк*, s. 159.

(Encümen) oluşturmuşlardır.¹⁶⁰³ Bu komitesinin aslı amacı gelecekte İran'ı daha demokratik devlete dönüştürmek ve onun demokratik özgürlüğünü pekiştirmek olmuştur. Lakin Şah İngiliz-Rus sermayedarlardan ve politikacılarından güç alarak buna izin vermemiştir ve encümeni doğmadan boğmaya çalışmışlardır. Sonuç olarak, Aralık 1907'de karşıdevrimci hareket Meclis'i kapatmıştır.¹⁶⁰⁴ İran Azerbaycanı'ndaki halk bu duruma ayaklanmış, hükümet orduları Tebriz'i muhasaraya almışlardır.¹⁶⁰⁵ Muhammed Ali Şah'a Bahtiyar'ın köylü destesi karşı çıkmıştır. Bahtiyar'ın taraftarları ne İngiliz ne de Ruslardan yardım almadan Şah'ı tahttan fes etmeye, yerine oğlu 14 yaşlı Ahmet Mirze'yi getirmeye zorlamışlardır. Böylece devrimciler Meclisi ve Ana Yasa'yı geri getirmişlerdir. Lakin bu durum uzun sürmemiş, devrimciler daha fazla dayanamadan ve mağlup olmuşlardır. Meclis yeniden kapatılmıştır.¹⁶⁰⁶

Bu haberleri Rusya'ya ileten Rusya'nın İran'daki Büyükelçisi Kezel Poklevskiy olmuştur. O mektuplarında:

“Şiraz'da ve Kirmanşah'da olayların dizginlenemez olduğunu ve anarşinin başkaldırdığını yazıyordu. Talış, Mazandaran ve Astraabat'ta tamamıyla idarenin çöktüğünü söylüyor, tüm Güney Azerbaycan idaresinin karmakarışık olduğunu, önce Tebriz ve Erdebil'de başlayan isyanın, sonra Tahran'a sıçramasından bahs ediyor, olayların dizginlenemez olduğunu haber veriyordu.”¹⁶⁰⁷

Bu olayların Rusya'nın Merkezi Konsoloslughuna zarar verdiğini de mektuplarında yazan elçi bu durumdan çok rahatsız olduğunu da dile getiriyordu.¹⁶⁰⁸ İran'ın içindeki karışıklıktan dolayı, İran çok kolaylıkla İngiltere, Rusya, Türkiye, ABD, Almanya bazen de Fransa'nın savaş alanına dönüşmüştür. İran'ın durumunun bu hale geldiğini gören ABD İran'ı yeniden yükselişe kaldıracak diye, buraya para sarf ederek, fabrikalar kurarak sanayinin yükselişini sağlamıştır.¹⁶⁰⁹ Onlar maliye işlerinden anlayan M. Shusteri İran'a

¹⁶⁰³Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 125.

¹⁶⁰⁴Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 72.

¹⁶⁰⁵РГВИА Ф. Консульства в Кермансахе. Оп. 885. д.14. л. 429-430.

¹⁶⁰⁶ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 600, л. 43-45.

¹⁶⁰⁷Веверн, *6-я батарея. 1914-1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине*, s. 73.

¹⁶⁰⁸Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 75.

¹⁶⁰⁹Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 126.

finansal antlaşmalar yapmak için göndermiştir. Hızla devletin mali-ekonomik gücünü eline alan Shuster hemen devletin parasının büyük kısmını Jandarmaya ayırmıştır.¹⁶¹⁰

Bu dönemde Büyük Güçler kendi diplomasi ve paralarıyla İran'ı ele geçirmek isteseler de, Türkiye daha net tavır sergilemekteydi. Türk ordusu İran topraklarının Urmiye gölüne kadar olan arazisini çevrelemeye başlamıştır. Türkiye'nin bunu yapmasında maksadı Rusları İran Azerbaycanı'na sokmamak isteği olmuştur.¹⁶¹¹ Çünkü Türkler çok iyi biliyorlardı ki eğer Kafkasya Cephesi'nde galibiyet elde edilmese diğer tarafta yani Güney Azerbaycan sınırlarından başka cephe açarak savaşı devam ettirmek gerekecektir.¹⁶¹² Bu arazileri elinde tutarak Rusların bu topraklardan Mosul'a ilerlemesini de durdurmuş olacaktırlar.¹⁶¹³ Türkiye'de askeri ajanlık yapmış bir subayın yazdığına göre: *“Türkiye sınırlarını Dervişpaşa'ya kadar çekerse ve tüm İran dağları onun elinde olursa, Türkiye Yakın Doğu'da büyük askeri alana sahip olacak ve askeri harekâtlar için ve özellikle Mezopotamya ve Bağdat operasyonları için büyük yarar sağlayacaktır.”*¹⁶¹⁴ Türk ordusunun bu alanda aktif olması Rusların Kafkas Cephesinin sağ kanadına daha çok dikkat ayırmasına sevk etmiştir. 11 Şubat 1911'de Dışişleri Bakanından Stolipin'e şöyle bir yazı gelmiştir:

*“Türklerin İran'daki faaliyetleri doğal olarak dikkatimi çekmiştir ve bizim ne İngilizlerle ne de Türklerle ilişkilerimiz o kadarda iyi gitmemektedir. Bu nedenden dolayı bu meseleye daha hassas yaklaşmak lazımdır diye düşünmekteyim. İngilizlerle ilişkilerimizin istenilen düzeyde gitmesine rağmen İran meselesini fazlasıyla içselleştiren İngiltere İran'a ordu salmamıza karşı çıkmaktadır.”*¹⁶¹⁵

Bu konuda çok ciddi olan İngiltere İran'a ordularını sokmaya çalışan Rusya'ya, kesinlikle karşı çıkmıştır. Lakin Rusya'nın devlet adamları ve yöneticileri Türklerin önünü

¹⁶¹⁰РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 600, л. 95.

¹⁶¹¹Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 127.

¹⁶¹²Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 79.

¹⁶¹³Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 169.

¹⁶¹⁴Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 109.

¹⁶¹⁵Николай , *Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны*, s. 97.

kesmenin büyük gereksinim olduğunu savunmuşlardır.¹⁶¹⁶ Onlar İngiltere`ye yetkili göndererek, Türk ordusunun ne kadar büyük toprağa ve hangi stratejik noktalara sahip olduğunu anlatması gerektiğini bildirmişlerdir.¹⁶¹⁷ Bu konuda İngiliz yardımı ve desteğine güvenmeyen Rus politikacılar daha çok kendi güçleri ile bunun karşısının alınması gerektiğini savunmuşlardır. Türklerin her an saldırıya açık olması, sınırlarını geçici olarak bastıran Rus politikacıların her birine malum olmuştur.¹⁶¹⁸ Yakın Doğudaki olaylar, Balkan savaşları, Kürt ve Ermenilerle gizli ilişkilerin kurulması Türklerin Ruslara nefretini gün geçtikçe artırmaktaydı. Bu zaman içeriğinde Türkler Rusya`ya en hassas noktadan saldırmak için stratejik bölge belirlemeye çalışmışlardır.

Rus yöneticiler gidişatın hiçte iyiye doğru gitmediğini anladıkları için, kesin kararlar vererek Hoy`da konsolosluk açmak ve buraya ordu sokarak Urmiye gölüne kadar cephe oluşturmak niyetinde olmuşlardır. Sonradan burada daha da pekişmiş sistem kurmak ve ilişkileri sağlamlaştırarak Tebriz`den Hoy`a tren yolu yapmayı planlamışlardır.<sup>1619</sup> Çok geçmeden Hoy ve Soudzbulag`a Rus ordusu gönderilmesi ile alakalı karar kabul etmişlerdir. 28 Mayıs`dan 3 Eylül`e kadar İran Hükümeti, İngiliz ve Rus Hükümetinin ortak kararıyla Ruslar ordularını bu topraklara yerleştireceklerdir. Lakin bu araziler Türklerle sınırda olan sıkıntılı bölgeler olmuştur ve Türklerin bu konuda çok kararlı tavrı ve bu arazilere güçlü kuvvetler yerleştirmesi Rus ordusunun bu topraklara girmesini engellemiş olacaktır. Türklerin bu kadar ciddi kararlılığı Rusları daha çok tedirgin etmekteydi.¹⁶²⁰ Ruslar İran`ı hep elleri altında tutmaya çalışmışlardır. Rusya`nın Genelkurmay Başkanlığı mütamadiyen İran`ın ekonomik ve askeri durumunu kontrol etmekteydi. İran sınırlarından geçen askeri biriklerin ve ticari araçların hesabını yaparak, İran topraklarında mevcut olan durumu Petersburg sarayına iletmekteydi.¹⁶²¹ Genelde

---

¹⁶¹⁶Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 129.

¹⁶¹⁷Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 299.

¹⁶¹⁸Курат, *Русыа Тариhi Başlangıstan 1917`ye Kadar*, s. 422-423.

¹⁶¹⁹Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 82.

¹⁶²⁰Николай , *Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны*, s. 105.

¹⁶²¹Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 300.

Kurmaylığa gönderilen istihbarat ve diplomatlarca sağlanan bilgiler, İran'ın savaş dönemindeki ekonomik ve askeri durumunu yansıtmaktaydı.¹⁶²²

Sonraki tarihlerde Türkler kolaylıkla Hoy'a girmişlerdir. Eğer daha fazla gayret gösterecekler ve Cagat nehrine ilerleselerdi Tebriz'i de ele geçirerek Güney'deki tüm önemli noktalara sahip olacak ve Güneye hükümlanlık edeceklerdi.¹⁶²³ Lakin Balkan Savaşlarından sonraki mağlubiyet Türklerin moralini sarsmış ve onlar Güney Azerbaycan'daki operasyonu yavaşlatmışlardır. Artık saldırıdan daha çok Ruslara karşı negatif düşünce oluşturma eylemine geçerek İran hükümetini etkilemeye çalışmışlardır.¹⁶²⁴ Bunlardan çok iyi haberi olan Tebriz, Tahran, Hoy ve Urmiye'deki konsololar Petresburg'a haber yollamışlardır. İran topraklarına saldıran Türkler buradaki Hıristiyan halka baskı uygulamaya başlamış ve bu baskılardan en çok rahatsız olanlar İran'daki Ermeniler ve Aysorlar¹⁶²⁵ olmuştur. Ocak 1912'de Kafkasya Eyaleti'nin Karargâh komutanı Merkezi Askeri Karargâha İran'daki olaylar hakkında haber göndermiştir.¹⁶²⁶ Haberdan anlaşılmaktadır ki, olaylar insan kaybına kadar ilerlemiştir.¹⁶²⁷

“İran'a yeni gelen Türk Konsolos Şerifettin bey konuşmalarında ve sohbetlerinde Rusları kötülemiş ve politik dengesizliklerinden bahsetmiştir. Yetkilisini ve yerli hükümetin karguzarını sınıra göndererek Rus ordusunun bu topraklara saldırı hazırlığı yaparak yeni planlar kurgulamış ve İran hükümetini kendi taraflarına çekmeye çalışmıştır.”¹⁶²⁸

Rusların İran'a iddialarının olduğunu anlayan İran hükümeti'ndeki Türkiye taraftarları, yerli Fedailerden (silahlı savaşçı) ve köylülerden taraftar toplayarak şehir meydanlarında

¹⁶²²РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 1-10.

¹⁶²³Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 132.

¹⁶²⁴Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 72.

¹⁶²⁵Bazı kaynaklarda “Asuri” adı verilen Aysorlar (Siryaneliler) Doğu Aramice konuşmakta idiler. Bazıları bu milletin kökenini Assurlara bağlıyor. Ama bu o kadarda doğru değildir. En çok inanılan versiyon budur ki, Batı misyonerlerinin etkisi altında kalarak Sasaniler döneminde V yüzyılda oluşan Bağdat yakınındaki kiliseye hizmetle görevlenmişler. Aysor Nestor veya Doğu Suriyanın kilisesi adlanan bu tarikatın resmen bağlı olduğu kurum ne Roma Koldan kilisesi, ne de Ermeni kilisesi olmuştur. Bu kilise kendini tüm Batı kiliselerinden ayrı görmüştü. Bu tarikat üyeleri Azerbaycan taraflarda yayılmış, hatta Amuderya Irmağına ve Moğolistanı kadar gitmişti. (Tohid Məlikzadə, *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 5).

¹⁶²⁶Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 133.

¹⁶²⁷Журнал военных действий 4-го корпуса, № 53, s. 23-25.

¹⁶²⁸Кольшко, *Великий Распад. Воспоминания*, s. 96.

büyük konuşmalar yapmışlardır.¹⁶²⁹ Devamında boş durmayan Ruslar İran`a girmek için İran ahalisinin Rusya topraklarına saldırısını şöyle nitelendirmişlerdir:

*“Rusya yönetimi altında olan İran topraklarında soyğuncu ve talancı baskınlar gerçekleşmektedir. Bu baskınları Kürt birlikleri yapmaktadır. Bilerek Rus İmparatorluğu`u yönetimindeki kent ve köylere baskınlar düzenliyorlar. Sakinler bu durumdan oldukça büyük sıkıntılı yaşamıştır.”*¹⁶³⁰

Türkler Rus ordusunun yaklaştığı yerlere asker göndermiş ve Rus ordusunun önünü almaya çalışmışlardır. *“Politikacıların gergin şekilde İran`a girmek istemeleri, Sazanov`un “Urmiye tehlikededir!” çağıruları, yerli Hıristiyanlara uygulanan baskı Rusları bir şeyler yapmaya teşvik etmiştir.”*¹⁶³¹ Ruslar saldırıya başlamadan önce yerli Hıristiyanlardan yardım alacaklarına emin olmak için onlarla iletişime geçmeye başlamışlardır. Saldırı konusunda dikkatli olmayı savunan Sazanov yerli ahali arasından taraftar bulmayı ve Türklerle büyük çatışmaya girmemeyi tavsiye etmekteydi. Bu nedenle önce tehdit edici mesajlar verilmesini istemiş lakin bu mesajlar hiç bir işe yaramamıştır ve hiç biri dikkate alınmamıştır. 1914 Eylül 28`in de Tahran`daki Rus sefiri Petersburg`a şöyle bir mektup yazmıştır:

*“Genel olarak durum gittikçe kötüleşmektedir. Türklerle İranlılar arasında anlam veremediğimiz bir yaklaşma sezilmekte ve Tebriz`le iletişim kurulamamaktadır. Bizim hükümet tarafından da kararsızlık hali Türklerin bize karşı olan tutumunu güçlendirmektedir. Bizlerden yardım alamayacağını anlayan Urmiye eyaleti kendi kurtuluş cesaretini Türklere yaklaşmakta bulmuştur. Buradaki başıboşluğu gören Kürtler yerli Hıristiyanları yağmalamaktadırlar. Acil yardım gelmezse burada büyük kaos oluşacağı gözlemlenmiştir. Eyalet resmen Türklerin, Fedailerin ve Kürtlerin eline geçmiş durumdadır. Acil olarak Dilman`a 200 kişilik kara ordusu gönderilmelidir.”*¹⁶³²

Az sonra bu kaotik durum tüm Güney Azerbaycan`da yayılmaya başlanılmıştır. Bunu gören Rusya hemen harekete geçmiş ve Kafkasya Cephesi`ndeki komutanına askeri

¹⁶²⁹РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 600, л. 265-269.

¹⁶³⁰РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3852, л. 15.

¹⁶³¹Уткин, Первая Мировая Война, s. 74.

¹⁶³²Павлович, Иранский Персия В Борьбе За Независимость, s. 135.

hazırlıklar yapmasını ve her an saldırıya hazır beklemesini emr etmiştir. Komutanlık orduda bazı eksiklilerin olduğunu ve teknik acıdan daha çok silaha ihtiyaçları olduğunu Petersburg'a iletmiştir.¹⁶³³ Almanya'nın savaşı başlatmasından sonra İran'daki durumlar daha da fena hal almaya başlamıştır. Lakin İngiliz Rus ilişkilerini sarsmamak adına Rusya hala sakin tavrı almada kararlı olmuştur.¹⁶³⁴ İran'daki konsolosların ısrarlı taleplerine rağmen Rusya beklenmedik sakinlik göstermekteydi. İran üzerine Türkiye ve Almanya'nın baskısı savaş başladıktan sonra daha da artmaya başlamış lakin buna karşılık İtilaf Devletleri'nin İran'ın savaş alanına dönüşmemesi ve onlara karşı taraf olmamayı şartı koşulmuştur. Bunun için İngiltere ve Rusya İran'a hem maddi hem de toprak dokunulmazlığı sözü vermiştir.¹⁶³⁵ Sazanov 1914'de Benkendorf'a mektubunda şöyle yazmıştır:

“İran'ı kendi tarafımıza çekmemiz lazım, onlarla savaşa girmenin mahvoluşa getireceğini anlatmamız lazımdır. Eğer İran Almanya tarafında yer alarsa o zaman biz değil sadece İran'ı hatta tüm savaşı kaybedebiliriz. Lakin İran savaşa girmezse hem İran bize kalacak hem de savaş zamanı İran sınırından saldırı korkumuz olmayacaktır. İran Hükümetini inandırmanız gerekmektedir ki eğer bizim ve İngilizlerin taraftarı olacaklarsa biz onlar için en önemli noktalar olan Kerbela ve Necefi Türklerden alıp onlara vereceğiz.”¹⁶³⁶

Yakın Doğu'daki durumlar Türklerin ordusu güçlendikten ve Liman von Sanders'in komutaya getirilmesinden sonra daha da etkili hal almaya başlamıştır. Güney Azerbaycan Avrupa'dan uzak olmasına rağmen en önemli savaş alanlarından biri olmuştur. Jeopolitik mevkisine göre savaş daha başlamadan İran, Rusya ve Türkiye ordularının savaş alanına dönüşmeye başlamıştır.¹⁶³⁷ Yerli halk birçok sebepten en önemlisi de dini ve kültürel yakınlıktan dolayı Türkiye'ye meyilli olmuştur.¹⁶³⁸ Bu topraklarda çoğunluk olan Azerbaycan Türkleri Osmanlı'ya yardım etseler de buradaki Hıristiyan halk tam tersine Rusya, İngiltere ve ABD yanlısı olmuştur. Hıristiyanlar genelde bu topraklarda yerleşmiş

¹⁶³³ Романов, *Предсказания В Жизни Николая II*. s. 88.

¹⁶³⁴ Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 75.

¹⁶³⁵ Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 170.

¹⁶³⁶ Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 171. (RGİVA belgelerine dayanarak)

¹⁶³⁷ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 600, л. 344.

¹⁶³⁸ Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 140.

Ermeni ve Aysorlar ibaret olmuştur. Bu milletlerin dini bakışını buraya çok önceden gelen misyonerler etkilemişlerdir. Bu nedendendir ki, İran`da yaşayan Ermeniler Katolik dini inancına bağlı olmuşlardır, hâlbuki Ermeniler genelde Ortodoks-Grigoryan olmuşlardır.¹⁶³⁹ Sonradan büyük etkileşim uygulamaya çalışan misyonerler Müslüman Azerbaycanlıları etkileri altına almaya çalışsalar da bunu yapamamışlardır. Onların isteği Güney Azerbaycanı tamamen İngiliz ve ABD yanlısı yapmak olmuştur.¹⁶⁴⁰

Tebriz`de Rusya`ya karşı bir tehlike olması ihtimaline karşın tedbir görülmesi gerektiğini iddia ederek 1909`da Ruslar ordularını Tebriz`e salmışlardır. Tebriz`in alınması ile Güney Azerbaycan`ın önemli bir kısmını işgal etmiş ve Türkiye ile Güney Doğudan sınır komşusu olmuşlardır.¹⁶⁴¹ Güney Azerbaycan halkı Rusların burada yerleşmesine kesinlikle karşı çıkmış ve Kacar hükümetine itiraz dolu bildirimlerde bulunmuşlardır. Kacar Hükümeti bu sorunu Ruslarla konuşup halledeceğini söylemiştir. Lakin Ruslar bu duruma ciddi yanaşmamış ve dikkate almamışlardır.¹⁶⁴² Hatta tam tersine Kafkas Cephesi genel komutanlığı “Azerbaycan Taburu” adlı yeni bir tabur oluşturmayı ve onu güçlendirmeyi General Çernozubov`a emretmiştir. Bu taburun en önemli vazifesi ve planı sıcak denizlere, Irak`a, Culfa-Hoy-Selmas ray hattına ve Urmiye yoluna ulaşmak ve onları Rus idaresi altına almak olmuştur.¹⁶⁴³ Bu topraklarda Hıristiyanların çoğunluk oluşturması bölgenin Ruslar için ehemmiyetini artırmaktaydı. Bu toprakların savaş alanına dönüşmesi ve bunun tam da savaş arifesinde olması Güney Azerbaycan için oldukça ağır tarihi dönem oluşturmuştur.

Dünya savaşı başlamadan önce Rus ordusu Güney Azerbaycanı işgal etmiş ve ordularını 1912`den bu topraklara salmıştır. Komuta da General Çernozubov olmakla Karargâh Reisi Albay Andropovski tayin edilmiş ve onların yönetimine 2. Kafkas ordusu verilmiştir. Bu ordunun içeriği 5 tugaydan oluşmakla, 4 top bataryası ve ilaveten 35 bini

---

¹⁶³⁹Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 85.

¹⁶⁴⁰Роган, *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке 1914–1920*, s. 109.

¹⁶⁴¹Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 79.

¹⁶⁴²Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 138.

¹⁶⁴³Məlikzadə, *Güney Azərbaýcan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 4.

aşkın Rus askerinden oluşmuştur.¹⁶⁴⁴ Bunun yanı sıra Azerbaycan, Türkiye ve Rusya'da yaşayan Ermeniler de Ruslarla beraber Türk ordusuna karşı savaşa hazırlanmışlardır.

Türkiye'nin savaş başlamadan önce Güney Azerbaycan'da yerleştirdiği askeri grubun içeriği şöyle olmuştur: "4 Tugaydan ibaret ordu birliği, 2 top bataryası, 3 süvari birliğinden ibaret askeri alandan oluşan heyet."¹⁶⁴⁵

Çanakkale Harekâtı'ndaki mağlubiyetten sonra Türk ordusunu küçümsemeyen İngiltere bu topraklarda kendi idaresini sonradan konumlandırmak için Ruslara İran'a müdahale etmek ve Türkiye'yi bu arazilerden uzak tutmak görevi vermiştir.¹⁶⁴⁶ Önceleri Rusların Kafkasya'nın Güneyinde ikinci cephe açmak isteğine karşı olan İngiltere Çanakkale felaketinden sonra bu izni vermek zorunda kalmıştır. Ruslar bu cepheyi açtıktan sonra hemen buraya ordularını ve birliklerini toplamaya başlamışlardır.¹⁶⁴⁷ Lakin hesaba katılması gereken bir durum vardı ki, İran kendi başına bağımsız bir devlet olmuş ve hiçbir şey yokmuş gibi oraya ordu yerleştirmek bu kadar kolay olmamıştır.¹⁶⁴⁸

*"Politik dairelerin dilini çok iyi bilen Sazanov İran'a direk ordu göndermek yerine keşif grubu adı ile birkaç birlik yani sadece 10.000 asker göndermeyi teklif etmiştir. Bu birlikler Enzeli – Tahran yolu üzerinde durup olayları takip edeceklerdir. Eğer İran'a karşı herhangi bir dış güç müdahalesi olursa hemen faaliyete koyularak bu güçleri devletin dışına itmeleri gerekecektir."*¹⁶⁴⁹

Lakin gerçek şu idi ki, Rus ordusu başkente girseydi devleti resmen ellerine almış olacak ve bu olay hem Türkiye hem de Alman diplomatlarını rahatsız edecektir. Yani aslında Türkiye-Alman İttifakı Rus birliklerinin hiçbir kente girmelerine izin bile vermeyeceklerdir.¹⁶⁵⁰

Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce Güney Azerbaycan toprakları Rusların işgali altında olmuştur. 1912'den itibaren Rusların sömürgesi olan bu topraklar Dünya Savaşı

---

¹⁶⁴⁴Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 86.

¹⁶⁴⁵Мәлікзадә , *Гүнеу Азәрбауған Бірінци Дүнья Мүһарібәси İлләрində - Soyqırım*, s. 4.

¹⁶⁴⁶Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 231.

¹⁶⁴⁷Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 175.

¹⁶⁴⁸Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 86.

¹⁶⁴⁹Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 139.

¹⁶⁵⁰Корсун *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 72.

başladıktan iki ay sonra Güney Azerbaycan (bundan sonra Azerbaycan) III. Meclisi çağırarak seçkiler yapma kararı alacaktır. Böylece Azerbaycan gayri-resmi olarak Kacar İran`ından ayrı bir devlet olmuştur.<sup>1651</sup> Savaş başladıktan sonra ise Türkiye birçok kez gayret etse de Azerbaycan`dan Rusları çıkaramamıştır. 2 Ekim 1914`de Kacar hükümetinin Dışişleri Bakanı Rus konsolosluğuna mektup yollayarak tarafsız olduğunu ilan etmiş ve Rus ordularının buradan çıkarılmasını istemiştir. Lakin Rus ordusu bu talebi kabul etmemiştir.<sup>1652</sup> Bundan sonra Türkiye kendi ordusunu Azerbaycan`la sınır hatlarına taşımıştır. Bunun ardından sakin durmayan Rusya Tebriz`deki Türkiye ve Avusturya Konsoloslarını hapsedmiştir. Bu olay İttifak ve İtilaf kuvvetlerinin İran`da çatışması için bir sinyal olmuştur.¹⁶⁵³ 16 Ekim 1914`te Rus ordusu Van sınırına hareket etmiştir. Türkiye de karşılıklı olarak 10 bin kişilik orduyla Hoy`daki Korut kentine yerleşmiştir. Azerbaycan sınırında birliklerini yerleştiren Rus ordusunun komutanı Varpanov Türk ordusunun karşısını alamamıştır.¹⁶⁵⁴ Böylece Türk ordusu Azerbaycan topraklarına dahil olmuştur. Bunun ardından olaydan tedirgin olan Kacar hükümetinin Dışişleri Bakanı Kacar devletinin tarafsız olduğunu ve Türkiye`nin onun sınırlarını ihlal ettiğini ilan etmiştir. İlâveten yerli ahaliye o ordulara dokunmaması gerektiğini bildirmiştir. Eğer kimse bu devlete karşı silah kullanır ise tarafsızlık bozulacaktır. İran istemediği savaşa girmek zorunda kalacaktır.<sup>1655</sup> Şah İngiltere, Rusya ve Fransa`dan olan yetkili şahıslara mektup göndererek Necef ve başka kentlerde İtilaf biriklerine karşı oluşan birliklerin hükümetle ilişkisi olmadığını bildirmiştir. Kendi ve Milli Meclisi adına bu birliklere karşı karar çıkardığını ve bu birliklerin hükümet tarafından hiç bir türlü desteklenmediğini bildirmiştir. En tez zamanda bu birliklerin ortadan kaldırılması için elinden geleni yapacağını sözünün de vermiştir.¹⁶⁵⁶ Bu bildiri ile İran sözde Türkiye`ye tarafında olduğunu gösterse da aslında bu bildiri sadece formaliteden ibaret olmuştur.

---

¹⁶⁵¹Аболтин, *Национальный состав Турции*, s. 140.

¹⁶⁵²Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 80.

¹⁶⁵³Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 140.

¹⁶⁵⁴Русское Слово, № 105, s. 5-6.

¹⁶⁵⁵Мәлиқзадә , *Гүнеу Азәрбайжан Биринци Дүнья Мүһарибәси İлләрində - Soyqırım*, s. 9.

¹⁶⁵⁶РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3852, л. 175.

Türkiye 1914'ün Sonbaharında İtilaf devletlerine savaş ilan etmiş ve açıkça Rusya, İngiltere, Fransa ile savaşa başlamıştır. Kacar Hükümeti Türkiye'nin savaşa katılmasından iki gün sonra tarafsızlık hakkında beyanını ilan etmiştir. Güney Azerbaycan halkı ise Türkiye'nin yanında yer almıştır. Azerbaycan'dan Türkiye'ye 1910'da göç etmiş birçok insan Türk ordusuna katılmıştır.¹⁶⁵⁷

*“Bütün İran düşmandan temizlenmişti; Transkafkasya Cephesi ve Rusya'nın Bakü üzerinden İran'a varan demiryolu bağlantısı güvenliydi; ... İran'daki bütün Rus nüfuz alanı sonunda tamamen elimizdeydi.”*¹⁶⁵⁸ İran hep Avrupa'nın kapanmayan bir yarası olmuştur. Sazanov'un ve Fransız sermayedarların Temmuz 1914'te merak ettiği büyük stratejik soru Britanya'nın böyle bir çatışmada mevkisi olmuştur. İlginç bir gerçekliktir ki, Londra ve Petersburg arasında Fransa'nın yatıştırma çabalarına rağmen, Rusya'nın Kuzey İran'daki saldırgan politikası yüzünden gerçek bir diplomatik parlama olsaydı, İtilaf üyeleri muharebe alanında asla bir araya gelemezlerdir.¹⁶⁵⁹ Lakin Rusya'nın savaş hedefleri açısından Türkiye'nin daha çok önem taşımasına karşın, belirgin biçimde öne çıkan ülke Afganistan ve Hindistan arasındaki can alıcı kara köprüsü İran olmuştur.¹⁶⁶⁰ İngiliz sefiri Rus politikasına hakim olduğundan dolayı Poloniya konusunda taviz vermeye hazırlanırken İran konusunda net davranış sergilemekteydi.¹⁶⁶¹ Grey'in Mart 1914'te Buchenen'e yazdığı gibi: *“Ruslar İran'ı işgal etmeye hazır, biz ise değiliz!”*¹⁶⁶² Birinci Dünya Savaşı daha başlamadan Rusya'nın Kuzey İran'da 13 bin civarında askeri bulunmuştur. Rusya böylece İran Azerbaycanı'nı ilhak etme yönünde aşikar niyetini neredeyse bir emrivakie dönüştürebilmekteydi. Türkiye'nin savaşa girmesinin ardından, Grey “tarafsız” İran'a daha fazla Rus müdahalesinde Britanya'nın göz yumamayacağı yönünde kararlı tavır takınmıştır. Sorun Körfez bölgesine ve Hindistan'la ulaşımına ilişkin basit endişeden daha köklü olmuştur. İngiliz sefiri Bucenen'in 2 Kasım 1914'te, resmi bir İngiliz notasıyla Sazanov'u İran'da İslam işlerinde Rus kaynaklı her türden karışıklık

---

¹⁶⁵⁷Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 8.

¹⁶⁵⁸Баратов, *Въ Периодъреволюции, Въ Персии*, s. 128.

¹⁶⁵⁹McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 211.

¹⁶⁶⁰Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 82.

¹⁶⁶¹Кольшко, *Великий Распад. Воспоминания*, s. 109.

¹⁶⁶²Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 230.

Mısır ve Hindistan'daki Müslüman kamuoyunda ciddi biçimde önyargılar uyandırabilecektir uyarısı almıştır.¹⁶⁶³ Böylece İran konusunda oldukça hassas davranan İngiltere çok dikkatli adımlar atmaktaydı. “Müslüman kamoyu” meselesi Rusları da fazlasıyla tedirgin eden durum olmuştur. Türkiye'nin Kasım 1914'te (şeyhülislamdan fetva alarak) İtilaf Devletleri'ne karşı cihadı ilan etmesinin ardından, Alman ve Türkiye cihad ajanları propaganda, silah ve altınla birlikte İran'a gelmeye başlamışlardır. Nizami Türkiye birlikleri yerli halkın da desteğini alarak İran sınırlarını ihlal etmeyi hala sürdürmekteydi.¹⁶⁶⁴ Zaten az evvel başlamış Panislam akımı bunun olacağını netleştirmiştir. Lakin İngiltere ve Rusya için en büyük tehlike İran'da Hükümetin çökmesi ve yeni hükümetin tamamen İslam yanlısı olarak Türkiye'ye yanaşması olmuştur. Bu durum hem İngiltere hem de Rusya'yı aynı derecede tedirgin etmekteydi.¹⁶⁶⁵ Aslında İran'daki yeni rejimin Türkiye veya Alman tarafı olmasının makul durum olmuştur, çünkü Ruslar ve onların yandaşları olan Ermeniler hep yerli ahaliye eziyet etmiş ve soygunlar yapmışlardır. Bu hali gören İran Türkleri doğal olarak onlara karşı olan devletlere meyil ederek Ruslardan tezlikle kurtulmayı arzulamışlardır.¹⁶⁶⁶

“Tahran'daki İngiliz konsolosu Sir Walter Townley her gün İranlılardan Rus birliklerinin yağmalarına ilişkin şikâyetler almaktaydı; üstelik bu şikâyetler Osmanlı Devletinin savaşa girişinden çok öncesine inmekteydi. Townley eğer mümkünse Azerbaycan'ın Rusya ve Osmanlı Devleti arasında bir savaş haline gelmesinin önemle peşindeydi¹⁶⁶⁷ ....”

Durum o kadar vahim idi ki, savaşta taraf olsalar¹⁶⁶⁸ ve İran konusunda anlaşsalar bile Konsolos Rusların buradaki vahşetini kabul edememiş ve İngiliz Hükümetinin buna sakin kalmasına şaşırmıştır. Bunu anlayan Rus konsolosu ve Sazanov hemen İngiliz hükümetine Townley'in İran'dan geri çağırılmasını istemiş ve onun iradesiz olduğunu iddia etmiştir. Ruslar “Rus fobisi içinde” olduğu için Townley'in böyle yanaşma

---

¹⁶⁶³Юджин , *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке, 1914–1920*, s. 69.

¹⁶⁶⁴Кольшко, *Великий Распад. Воспоминания*, s. 110

¹⁶⁶⁵Баратов , *Въ Периодъреволюции, Въ Персии*, s. 130.

¹⁶⁶⁶McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s.213

¹⁶⁶⁷Yazar “Follow” kelimesi kullanmış bu da genelde “peşinde” anlamını verse de burada “izliyordu” anlamında kullanılması gerekmektedir.

¹⁶⁶⁸Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 146.

sergilediklerini söylemişlerdir.¹⁶⁶⁹ Lakin bu vahşet uzun sürmemiş ve Türk ordusu tam taarruz emri vermiştir.

28-29 Aralık 1914`te başlayan Türkiye taarruzunun Rus tarafında yarattığı büyük panik üzerine, Tiflis komutanlığı bütün Maverai Kafkasya`nın tahliye edilmesi emrini vermiştir.¹⁶⁷⁰ Asıl önemli nokta, bu emrin bütün Umiye vilayeti, Tebriz, Kazvin ve Hazar kıyısındaki Enzeli dahil Kuzey İran`daki Rus birliklerini de kapsamı olmuştur. Townley Grey`e 1 Ocak 1915`te, Korostoveç`in Rus birliklerinin stratejik sebeplerle Azerbaycan`dan çekileceği yolundaki raporunu aktarmış ve aslında Kazvin, Meşhed ya da Mazendaran`da Rus birliklerine kesinlikle ihtiyaç olmadığını belirtmiştir.¹⁶⁷¹ İki gün sonra Korostoveç`ten Kazvin`in de terk edileceğini öğrenince, Grey`e şu kanaati doğrultusunda, Ruslar İran`a Türklerden daha dostça yaklaştıklarını seğilemke adına ordularını bu topraklardan çekmeliydi tavsiyesinde bulunmuştur.¹⁶⁷² Bununla da aslında İngilizler`de yerli İran halkının nazarında küçülerek Rus dostu makamına inmiş olacaktırlar. Lakin İngilizlere karşı nefret çok önceden İran halkında uyanmış, İngiliz firmalarının İran halkının malına ve emeyine el koyması olayları İran halkının kolayca unutamayacağı tarihi dönem olmuştur.İngilizlerin korkulu rüyası Türk ordusunun İran`a girişi 10 Ocak`ta gerçekleşmiştir.

*Lakin "Türklerin 10 Ocak`ta aldığı Tebriz üç hafta sonra tekrar Rusların eline geçmiştir. Urmiye vilayetinde Osmanlı karşıtı Kürt-Hıristiyan gerilla hareketinin merkez üssü olan Dilman Ocak ayında kısa bir süre Osmanlı işgalinde kalmış; aynı ay içinde Ruslarca geri alındıysa da, Nisan`da bir daha Türklerin eline geçmiştir. ... ne var ki gerçek savaş İran`ın başına gelmişti."*¹⁶⁷³

Ruslar Türk ordusunun da İran`dan erkenden çıkacağına inanmışlardır. İngilizlerde Türklerin İran`dan en erkenden çıkmasını istemektelerdir. Onlar Türkiye`dense Rus ordusunun İran`da bulunması taraftarı olmuşlardır.¹⁶⁷⁴ Bununla birlikte Rus işgali ve

---

¹⁶⁶⁹Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 175.

¹⁶⁷⁰Аболтин, *Национальный состав Турции*, s. 149.

¹⁶⁷¹Баратов, *Въ Периодъреволюции, Въ Персии*, s. 132.

¹⁶⁷²Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 123.

¹⁶⁷³McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 216.

¹⁶⁷⁴Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 149.

Azerbaycan'ı ilhakına kesinlikle karşı olan İngiltere çok dikkatli olmaya çalışmıştır. Çünkü sonradan Rusları oradan çıkararak güc yine de İngiltere olacağını bilmektelerdir. İngilizlerin Boğazlar'dan taviz vermesi Rusların İran'dan taviz vermesi ile sonuçlanması gereken planları olmuştur yani Rusya İran'ı İngilizlerin İstanbul'una değiştirmektedir.¹⁶⁷⁵ (Lakin işler planlandığı gibi gidememiş ne İngilizler İstanbul'u almış ne de Ruslar İran'a el koymuşlardır).

“Fakat Rusların ısrarıyla, İran'da genişletilmiş bir İngiliz bölgesi, Britanya'nın Boğazlar üzerindeki Rus hak iddiasını kabul etmesi için doğrudan bir taviz olarak müzakere edilmiştir. Ruslar her zamanki uyanıklıkla, bir “nüfuz alanı” na saygı gösterme gibi muğlak bir vaat karşılığında, büyük ve somut bir şey (İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinde hükümranlık hakkı) elde etmişlerdir. Üstelik Sazanov bağlayıcı olmayan bu sözü bile bazı şartlarla vermiştir: Önceki tarafsız bölgede inşa edilecek her türlü İngiliz demiryolu için Rusya'dan onay alınması; aynı bölgede İsfahan ve Yezd çevresindeki yörenin “Rusya'ya tahsis edilmesi”; özellikle de Britanya'nın kendi nüfuz alanında Rusya'nın “tam hareket serbestliği” tanınması. Nitekim Britanya'nın alttan almasından dolayı, hareket serbestliği çok geçmeden buranın Rus birlikleriyle sarılmasını getirecektir.”¹⁶⁷⁶

İngilizler çok iyi biliyordu ki, Rusların İran'da rahat etmeleri için Türkiye ile İran arasına münakaşa oluşturmak ve İran'ın Türkiye'yi kovmasını sağlamak şart olmuştur. Münakaşa oluşturmayı üstlenen Rusya'nın yinede kar elde etme isteği olmuştur.¹⁶⁷⁷ Sazanov İtilaf Devletleri'nin kutsal Şii kentleri Ncef ve Kerbela'yı vaat etmesi halinde, İranlıların Türkiye ile savaşmaya ikna edilebileceğini ileri sürmüşlerdir.¹⁶⁷⁸ Bu kutsal yerlerin bulunduğu Güney Mezopotamya'yı ele geçirmek haliyle İngilizlere düşecektir.

Rusların Mısır'daki ve Hint yarımadasındaki Müslüman kamuoyuna ilişkin İngiliz endişelerini anlamamışlardır. Korostoveç Şubat 1915'te İran'daki durum üzerine Sazanov'a gönderdiği bir tezkerede, İran'ın Türkiye'ye karşı savaşması için İngiliz gerekçesinin oldukça doğru bir versiyon olduğunu ortaya koymuştur.¹⁶⁷⁹ Bu durum

¹⁶⁷⁵ Аболтин, *Национальный состав Турции*, s. 150.

¹⁶⁷⁶ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 217-218.

¹⁶⁷⁷ Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 151.

¹⁶⁷⁸ Баратов, *Въ Периодъ революции, Въ Персии*, s. 131.

¹⁶⁷⁹ Мартышевский, *Воспоминания*, s. 135.

sadece İngiltere'nin yararına olmuş bundan Rusların bir kazanç sağlamayacağı belli olmuştur. İran'da daha yeni rejim değişikliği olduğu için onun ordusu olmamış ve Rus ordusunun İran'ı ele geçirmesi bir başarı ve mücadele sayılmamıştır. Bunu üzerine orada bir daha rejimin değişmesi Rusların yerli halk tarafından kabul edilmeyecek duruma gelmesine sebebiyet vermiştir. Bunları anlayan Rusların asıl maksadı Kuzey İran'la yetinmek olmuştur.¹⁶⁸⁰ Bunun için hemen ordu toplamaya başlayan Rusya 10 bin kişilik kuvvet ayırmıştır. Lakin bu zaman Avrupa Cephesi'nde Varşova'nın düşmesi ile sarayda yaranan panik sonucu toplanan bu birlikler hemen Avrupa Cephesi'ne gönderilmiştir.¹⁶⁸¹ İran'dan vazgeçmeyen Grandük Nikolayeviç'in planı ile İran için yapılan hazırlıklar yeni nefes kazanmaya başlamıştır.

“Dünya savaşının İran'daki gidişatına ilişkin sağlam kaynakların çok az olması nedeniyle, konunun karara bağlandığı Kasım 1915'in hayati günlerindeki gerçek güç dengesini çözmek zordur. O sırada Tahrandaki ülkenin göstermelik hükümdarı olan Ahmed Şah'ın Almanlarla işbirliğine girerek, Britanya ve Rusya'ya karşı cihadı ilan etmek üzere olduğu yolunda söylentiler dolaşmaktaydı.”¹⁶⁸²

Lakin durumun ne kadar yazıldığı gibi olduğu pek bilinmemektedir.

Bu dönem İngiliz nüfus alanı tehlike altında olmuş, Afganistan'a az kala yaklaşmaya yönelen Alman ordularını durdurmak ve İran'a müdahale için N. N. Baratov yeni ordu toplamıştır. Tümgeneral Baratov'un komutasında altı bin piyadeden (çoğunluğu Kazak) ve sekiz bin süvariden oluşan Kafkasya sefer kuvveti, tam bir armada sayılabilecek Volga-Hazar vapurlarına ve mavnalarına bindirildikten sonra, 7 Kasım 1915'te Enzeli'de (şimdi Pehlevi) çıkartma hareketine başlamışlardır.¹⁶⁸³ Rusların Eylül'de müttefiklerine Kazvin'de halihazırda beş bin kişilik bir kuvvet bulundurduğunu bildirmesinin ardından Kasım 1915 ortalarında başkente kolayca yürüme mesafesindeki Enzeli-Kazvin-Tahran ulaşım hattında 20 bin Rus askeri toplanmıştır.¹⁶⁸⁴ General T. G. Çernozubov İran'ın

¹⁶⁸⁰Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 178.

¹⁶⁸¹Баратов, *Въ Периодъреволюции, Въ Персии*, s. 134.

¹⁶⁸²McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 222.

¹⁶⁸³Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 153.

¹⁶⁸⁴Мальков, *Первая Мировая Война Пролог XX Века*, s. 254.

Van`a bakan Kuzeybatı sınırına 4. Kafkasya Kazak tümeninin tamamını, Transbaykal Kazaklarından oluşan iki Tubayı ve Ermeni milislerinden (drujini) oluşan dört takımını yerleştirmiştir. Yörenin Alman gerilla komutasına göre, Urmiye vilayetinde de Rus subaylar komutasında 5.000 kadar asker ve ajan hareket yürütmekteydi.¹⁶⁸⁵ Yani, İran açısından Birinci Dünya Savaşı`nın bu dönüm noktasında, Rusların elinde 25 ila 30 bin piyade ve süvari olmuş ve takviye birlikler de yola koyulmuşlardır.<sup>1686</sup> Rus ordusu Tahran`a kadar ilerlemiş ve sınır hattında durarak Ahmet Şah`a Tahran`a girmeyeceği ile alakalı teminat vermişlerdir.¹⁶⁸⁷

Baratov`un<sup>1688</sup> ordusu İran`dan İngiliz ordusu ise Irak taraftan ilerlemekteydi. Rus ordusu çok bekledikten sonra nihayet 25 Nisan 1916`da Bağdat`a sadece beş günlük mesafede mevki tutmuşlardır. Lakin Baratov fazla ilerlememiş ve geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁶⁸⁹ Her zamanki gibi Ruslar bu sefer de talimata uymamış ve kendi kafasına göre hareket etmişlerdir. Ordusunda sıtma ve kolera hastalıklarının yaygınlaştığını iddia eden Baratov Hanekin`den geri çekilmiştir.<sup>1690</sup> Geri çekilirken de karşısına çıkan dört Türk piyade alayı ile karşılaşmıştır. Bu savaşta Piyade Alayını ve taburu mağlup ederek Hemedan`da savunma hattı oluşturmuştur. Hemedan`da barikat ve savunma hattı oluşturmakla aslında Kazvin ve Tahran`a giden bütün yolları koruma altına almıştır.¹⁶⁹¹ Bu savaşta esir alınan Türkiye askerleri Kars`tan Sibiryaya`ya götürülmüştür.

“Kasım 1915 - Harp esirleri Kars'tan Sibiryaya'ya taşınırlarken kapalı vagonlara istiflenmek suretiyle bindirilmişlerdir. Birçoğu kalabalıktan ve havasızlıktan hayatını kaybetmiştir. Ruslar

---

¹⁶⁸⁵Баратов, *Въ Периодъреволюции, Въ Персии*, s. 134.

¹⁶⁸⁶Николай , *Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны*, s. 47.

¹⁶⁸⁷Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 250.

¹⁶⁸⁸Bu seferin başına Baratov komutanlık etmekteydi. General Baratov bu seferini kitap halinde basmıştır. İran`a yönelik Baratov seferi Birinci Dünya Savaşı tarihinde hala büyük ölçüde boş bir sayfa olarak durmaktadır. Komünizmin çöküşünden sonra askeri tarihin yeniden rağbet görmesi ile ancak 2002`de yayımlanmış olsa da, konuya ilişkin çok iyi rus araştırması vardır. Kitapta doğal olarak Rus ordusu kahraman gibi verilmekte ve bu kahramanların başında da Rusların vurucu gücü olan “Kazaklar” tahzim edilmektedir (Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 176).

¹⁶⁸⁹Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 153.

¹⁶⁹⁰Аболтин, *Национальный состав Турции*, s. 155.

¹⁶⁹¹Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 177.

hayatını kaybedenleri vagonların pencerelerinden aşağı atmışlardır. (1. i Sınıf Vagonunda bulunan Doktor Fuat)¹⁶⁹²

Baratov'un¹⁶⁹³ komutanlığı böylece İtilaf Devletleri'ne yarar sağlamıştır.¹⁶⁹⁴ Baratov'un Türkiye ile İran sınır hattındaki ordusunda yaygınlaşan tifus ve malerya askerleri yorgun düşürmüştür. Urmiye kolordusu bu hastalıklardan en fazla kayıp veren birlik olmuştur. Haziran'dan Temmuz'a kadarki dönemde ordunun 2. Kazak ve 3. Tüfek Alayı en fazla tifusdan adam kabetmiştir. Maleryada Urmiye Kolordusunu etkilemiş, 3 subay bu hastalıktan dolayı hastaneye yerleştirilmiştir.¹⁶⁹⁵

Avrupa'daki galibiyetlerinden heveslenen Alman-Türk birliği hem Rusların hem de İngilizlerin hedefi olan İran'a saldırması gerektiği kararını almışlardır. İlk saldırı merkezi ve karargâhı olarak İsfahan ve Tebbesi kenti seçmiştir. Buraya hemen askeri teçhizat, mermi ve araç toplamaya başlanılmıştır. Bunun yanı sıra buraya hem de Rusya ile savaşta mağlup olup Türkistan'a sürülen Avusturyalı esirler kaçak olarak getirilmişlerdir.¹⁶⁹⁶ İsfahan'a yerleştikleri andan itibaren maddi ve manevi olarak İranlıların İngiliz ve Ruslardan kurtuluşunun olmayacağı ve sadece Alman-Türk ittifakının onları savunacağı ideolojisini yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu strateji başarıyla sonuçlanmış ve İran jandarması İngiliz-Rus İttifakı'na karşı Almanlar tarafında yer alacağını belli etmiştir. Bu ittifak onların birlikte hareket etmesine ve bir güç oluşturmalarına neden olmuştur.¹⁶⁹⁷ Sonradan zaten bu Jandarma'nın başına İsveç asıllı komutan getirilmiştir. Bununla birlikte İran'la komşu olan Afganistan'da İngiliz hükümetine karşı nefret başkaldırması ve Afganistan'ın yöneticisi Şeyh bu harekâta katılmıştır.¹⁶⁹⁸ İngilizler hala gücü ellerinde tuttıkları için bu başkaldırış açık yürüyememiştir. Afgan Şeyhi İran'la bir ittifak kurma

---

¹⁶⁹² Ahmet Tevfik, *Osmanlıya Karşı İşlenen Savaş Suçları*, s. 883.

¹⁶⁹³ Baratov kötü zamanlamasına karşılık, dünya savaşında İtilaf talihinin tersine dönmesinde hiçte küçümsenmeyecek bir rol oynamıştı. Hindistana giden kara köprüsü konumundaki İran'da Almanların ve Türklerin bozguna uğratılmasıyla, Alman Panislamcılarının Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı Afganistan'dan cihata başlatma yönünde hala beslediği hayal kırıntıları dağılıp gitmişti (McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 229).

¹⁶⁹⁴ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 230.

¹⁶⁹⁵ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 3.

¹⁶⁹⁶ Баратов Н.Н., *Въ Периодъреволюции, Въ Персии*, s.136.

¹⁶⁹⁷ Баратов, *Въ Периодъреволюции, Въ Персии*, s. 137.

¹⁶⁹⁸ РГВИА Ф. 2168, Оп.1, д. 249, л. 77.

ve İngilizlerin Yakın Doğudan atılması isteğinde olmuş ve bu işte en iyi müttefik olarak Türkiye'yi görmüştür.¹⁶⁹⁹ Bu nedenden dolayı İngilizler Türkiye'yi bu arazilere yakın tutmamak için her şeye hazır olmuşlardır.

Temmuz ayı başlarında Kuzey İran'a üç Rus müfrezesi yerleştirilmiştir Kazvin kentinde (7 tabur, 7 top birliği), Erdebil`de (2 tabur ve 4 top) ve Horosan Eyaletinde (4 yüz asker) buna ek olarak, Rus-İran sınırında yedek güç olarak, özellikle sınır muhafızlarından oluşan 3 ayrı tabur, 2 milis özel müfrezesi yerleştirilmiştir. Düzeni korumak ve Türklere karşı hareket etmek için Çernozubov'un birlikleri 4 tabur, 12 top, İran Azerbaycan`ın Batısında, yoğunlaşmıştır. Bu birlikler önce Horasan`a yerleştirilmiş, ardından planlanan arazilere ilerlemişlerdir.¹⁷⁰⁰

Orduyu yerleştirmekle ilgili Tahrana gönderilen bir telgrafta şöyle yazmaktadır: *“General Vadbolsk`a: orduyu yenilemek ve güçlendirmek adına sizlere 98 subay gönderiyorum. Tarih: 7 haziran 1916”*.¹⁷⁰¹ Anlaşılmaktadır ki, savaşa hazırlık için Rusya Kafkasya ordusunu tam faaliyete sokma kararı almıştır. Lakin ilk dönemlerde Kafkasya ordusunun komuta heyyeti bu karara karşı çıkmıştır. Onların karşı çıkma sebebi,

*“zaten birkaç kısım cepheye ayrılan Kafkasya kolordusunun yeniden bölünmesini kaldıramaz olmasındandı. Bu bölünme tüm cephelerde çöküş ve mağlubiyetle sonuçlanabilecektir. Zaten yıpratıcı savaşlar sonucunda tükenmiş ve sayıca azalmış Kafkasya kolordusu başka bir cephede savaşacak durumda olmamıştır. Bu cepheye sonradan gönderilen silah ve teçhizat sadece yeniden toparlanma ve küçük savaşlar için yararlı olmuştur.”*¹⁷⁰²

Kafkasya ordu komutanları ile ortak karara varan hükümet buraya ilave birlik olarak Kazak alayını yönlendirmiştir. Bu birlikler başta çok iyi galibiyetler elde ederek Almanları mağlup edip Kirmanşah şehrine hakim olmuş, İran`ın içine ilerleme şansı elde

---

¹⁶⁹⁹Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 179.

¹⁷⁰⁰Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 74.

¹⁷⁰¹РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д.3796, л. 10.

¹⁷⁰²Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 179.

etmişlerdir.¹⁷⁰³ 13 Ağustos'ta Kazak birliği Kangever ilini ele geçirmiştir. Bu tarihlerde Kazvin'de de Rus ordusunun sayı artırılmıştır.¹⁷⁰⁴

İran'daki kolordunun komutanı Baratov'a saraydan verilen emre göre: “İran'da Rusların itibarı yükseltilmeli ve Tahran etki çemberi altına almalıydı. Ekim'in ortalarına kadar Rusların oradaki esas görevi “İranlılarla ittifak ve arkadaşlık” kurulması maksatlı politika yürütmek olmuştur.”¹⁷⁰⁵ Buna karşılık Almanların da Jandarmeriya görevi taşıyan 2000 mücahidi (kutsal savaşçı) buraya getirilmiştir. Tahran'da ve Tebriz'de fazlalık teşkil eden Alman taraftarları daha stratejik bölge olan Hamadan'a toparlanmışlardır. Böylece Hamadan'da 3000'den fazla Alman taraftarı grup oluşmuştur.¹⁷⁰⁶ Hamadan'da ilk savaş 25 Kasım'da Alman ve İran birlikleri ile Ruslar arasında Elçi köyünde gerçekleşmiştir.¹⁷⁰⁷ Karşılıklı darbelerin sonucunda Almanlar geri çekilerek Ave köyüne inmiş ve orada kendileri için stratejik alan bularak yerleşmişlerdir.¹⁷⁰⁸

Bu tarihlerde İngilizler Türklerle Mezopotamya'da savaşmaktalardı. 28 Kasım'a kadar, Ekspedisyon Kolordusu (rezerv askerler hariç) aşağıdaki müfrezelere ayrılmışlardır: “Hamadan'a - 1 tabur ve 6 top; Kum'a - 1 tabur ve 2 top; Tahran'a - 600 asker 4 top verilmiştir. Alman-Türk birlikleri ise Tahran'da toparlanılmıştır.”¹⁷⁰⁹ Rusların bu topraklardaki en büyük rakibi aslında yerli İran'ın yerli insanları olmuştur. Çünkü o dönemde iç savaşın başkaldırması ile yabancı sermayedarları kovmak isteyen “Fedai”¹⁷¹⁰ birlikleri Ruslara en büyük düşman gözüyle bakmaktalardı.¹⁷¹¹

---

¹⁷⁰³Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 196.

¹⁷⁰⁴РГВИА Ф. 1300, Оп.1, д. 2400, л. 155.

¹⁷⁰⁵Аболтин, *Национальный состав Турции*, s. 165.

¹⁷⁰⁶Баратов, *Въ Периодъреволюции, Въ Персии*, s. 139.

¹⁷⁰⁷Корсун, *Алашкертская и Хамаданская Операции*, s. 78.

¹⁷⁰⁸РГВИА Ф. 1300, Оп.1, д. 400, л. 155. İran Kazak Divizyonunu Komutanının Merkezi Karargaha Gönderdiği Bilgiler.

¹⁷⁰⁹Китайгородский, *Угроза Войны На Средиземном Море*, s. 254.

¹⁷¹⁰Fedailer – İran Azerbaycanı'nda başlayan sonradan tüm İran'ı tehdit altına alan gerilla hareketi olmuştur. Buradaki mücahitler “Fedai-bağımsızlık uğruna canlarından geçenler” adını almış ve ölünceye kadar savaşmışlardır (Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 100).

¹⁷¹¹Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 101.

Savaşın bu tarihi dönemi Rusların en az başarılı olduğu yıllar olmuştur. İran`da İngiliz-Rus ittifakı ile Alman-Türk ittifakı karşı karşıya savaşmaktadırlar. Rus komutanı Baratov`un birlikleri Alman –Türk birliklerini Güneye doğru itmişlerdir.¹⁷¹² Erzurum Harekatı sırasında Ruslar her ihtimale karşın 3. Orduyu İran`a yerleştirmişlerdir. Bu ordunun burada bırakılma nedeni Mezopotamya`da yeteri kadar savuna sistemi olmayan İngilizlerle savaşan Türklerin saldırması ihtimaline karşın bulunmuştur.¹⁷¹³ Bu bağlamda, Baratov saldırıya Ocak ayında başlamış ve Bağdat`a doğru ilerleme kararı almıştır. Baratov daha etkili olmak adına birliklerin bir kısmını Güneye yerleştirmiştir. Ocak ve Şubat aylarında Rus birlikleri Kyangaver-Dövletabat-Sultanabad`da yerleşmişlerdir. Şubat, Mart aylarında ise Ruslar ilerleyerek Bidjara-Kirmanşah-Kaşan ve son olarak 20 Şubat`ta İsfahan`a sahip olmuşlardır. İsfahan`ın alınması ile buradaki Alman ocakları kapatılmıştır. Böylece Almanlar propaganda unsuru olan ocaklar faaliyetleri yürütememiştir.<sup>1714</sup> Lakin Rusların buradaki başarısı da çok devam edememiştir. İngilizlerin Orta Doğuda özellikle Kut el Amare`deki mağlubiyeti Rusların da burada kalamayacağına açık göstergesi olmuştur.¹⁷¹⁵ Bir ittifak şeklinde ilerlemesi gereken bu orduların biri mağlup olunca diğeri de büyük sarsıntı payını almaktaydı. Bu felaketten sonra İngilizler Ruslardan Bağdat`a birlikte ilerlemek istediğini bildirmişlerdir. Bunun ardından Ekspedisyon Grubun başındaki komutan Baratov Batıya doğru harekete başlamıştır.<sup>1716</sup> İlk önce Kerind, Mayıs`da ise Kasri-Şirin`i Ruslar tarafından zaptedilmiştir. Böylece, Bağdat`a yani Türkiye sınırına kadar ilerlenmiştir. 22 Mayıs`ta Rus birlikleri İngiliz ordusu ile birlikte hareket için hazır olduklarını ilan etmişlerdir. Lakin İngilizler kararlarından vazgeçmemiş ve Ruslarla ittifak olup savaşa atılmamışlardır böylece Rus ordusu yeniden Kirmanşah`a geri çekilmiştir.¹⁷¹⁷

1914`ün 12 Haziran`ında Batum ve Kars`da toplanan Türk ordusu Azerbaycan`a dahil olmuştur. Ordu hızlı bir şekilde Nahcivan ve Hoy`a doğru ilerlemeye başlamıştır. Türk

---

¹⁷¹²Баратов, *Въ Периодъреволюции, Въ Персии*, s. 140.

¹⁷¹³Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 338.

¹⁷¹⁴Кавказ И Глобализация, № 3, s. 52-53.

¹⁷¹⁵Аболтин, *Национальный состав Турции*, s. 169.

¹⁷¹⁶Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 198.

¹⁷¹⁷Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 338.

ordusu bu topraklara geldiğinde sadece ellerinde olan güçle yetinmemiş yerli ahaliden de destek göreceklerini ummuşlardır. Lakin yerli İran Kürtlerinin bir kısmı Türkiye'ye karşı Rusların tarafında yer almıştır.¹⁷¹⁸

“Güney Azerbaycan'daki Çekak aşiretinin reisi Simko Ruslarla birlikte olmuştur. .... Türkler Simko'nun Ruslara çalıştığını önceden bilmişlerdir. Çünkü az önce 1913'te Osmanlı Devleti'nin askerlerinden olan Komutan yüzbaşı Abdullah Efendi ve Yehya Çavuş ve birkaç askerle birlikte Simko'nun 15 adamı tarafından esir alınmışlardı. Simko Abdullah Efendi'ye şöyle demişti: Siz Seyid Taha'nın evini topla harabe ettiniz ve onun ailesini aşağıladınız. Siz kafirsiniz! İmansızsınız! Bakın Ruslar bize nasıl iyi davranıyor, bize rütbe ve makam veriyorlar. Bizlerin cahillikten kurtulmamız için okullar açtıyorlar. ... Eğer Ruslarla savaşsanız kendi birliklerimle sizinle ben de savaşacağım ve Abdullah Efendi'ni ise Dilman'daki Rus konsolosluğuna vereceğim” bu sözlerinin ardından Simko Yehya Çavuşu şehit edip Urmiye'da toprağa gömmüştür.”¹⁷¹⁹

Bununla birlikte bu topraklardaki Ermeniler de Türkiye'ye karşı mevki tutmuş ve II Nikolay'ın emri ile onlardan askeri birlikler oluşturulmuştur.¹⁷²⁰ Bunun aksine ise birçok yerli aşiretler Türkiye tarafında mevki almışlardır. Bunlardan en meşhurları Kardar, Somay ve Lahican aşiretleri olmuştur.¹⁷²¹ Bu zaman Türkiye tarafından Mirza Said Salması'nın dostu olan vaiz Ömer Naci İttihat ve Terakki Partisi'nin aktif ve Türkiye istihbaratının gizli üyeleri Reşit Bey, Çerkez Ethem, Rövşeni Bey ile birlikte Azerbaycan'a gelmişlerdir. Onların buraya geliş maksadı Azerbaycanlılardan birlik oluşturarak Rusları buradan sıkıştırmak ve Türk ordusu için yerli ahaliden destek sağlamak olmuştur.¹⁷²² Onların faaliyeti sonucu Türk ordusu Azerbaycan'a girdiği anda tahminen 200'ü aşkın Azerbaycanlı onlara katılmıştır. Bunlardan ün salan aşiret beyleri Emir Hişmet, Nasrullah Han, Farisül-Mülk, Heyder Han Emoğlu, Hüseyin Aga Fişengçi olmuştur.¹⁷²³

¹⁷¹⁸Məlikzadə, *Güney Azərbaýcan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 9.

¹⁷¹⁹Məlikzadə, *Güney Azərbaýcan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s.10.

¹⁷²⁰Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 102

¹⁷²¹Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 180.

¹⁷²²Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 102.

¹⁷²³Məlikzadə, *Güney Azərbaýcan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 10.

Türkler daha da ilerlemeden önce İran Azerbaycanı`nda yerleştirilen Rus ordusunun yani Komutanı Çernozubov ve Andropov olan 2. Kafkasya Kolordusunun yerleşke ve içeriği şöyle olmuştur:

1. Hoy`da 6,8, ve 2. Tugaylar, 2 top taburu ile birlikte Kazak Tugayı;
2. Salmas eyaletinin merkezi olan Dilman`da bir top taburu ve 7. Tugay;
3. Urmiye`da ise süvari taburu ile birlikte 5. Tugay ve bir dağ taburu;¹⁷²⁴

Türkiye askeri istihbaratının elde ettiği bilgilere göre, Erivan`da 35 bin Rus askeri, Maku`da 10 sahra topu ve 2500 asker, Kağızman`da bir süvari alayı savaşa hazır duruma getirilmiştir.<sup>1725</sup> 22 Ekim 1914`te Azerbaycan`a gelen Türkiye komutanlığı Rus ordusunun içeriğini kendi belgelerinde şöyle göstermektedir:

Maku: Bir tophane, bir süvari tugayı ve 3. Piyade Tugayı

Hoy: Üç süvari alayı, savaşa her an hazır durumda olan bir piyade ordusu ve 2-3 bin rezerv asker birliği

Dilman: İki ağır top ve bir süvari bölüğü ile güçlendirilmiş 7. Tugay

Urmiye: Türkistan`dan getirilmiş tophanesi olan bir süvari taburu, özel olarak dağlık arazilere müsait top taburu, üç süvari tugayı ve 5. Tugay

Tebriz: 8. Rus tugayı.¹⁷²⁶

26 Ekim`de Ruslar Türkiye saldırılarına dayanmak için Salmas`taki kuvvetlerin sayısını 5000 `e kadar artırmış ve ilave olarak 8 top getirmişlerdir.<sup>1727</sup> Güçleri toparlanmış Türk ordusu 29 Ekim`de Kotur arazisini Ruslardan geri almışlardır. Burada Ruslar tarafından

---

¹⁷²⁴Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 162.

¹⁷²⁵Мəlikzadə, *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s.11

¹⁷²⁶АВПРИ, Консульства в Кермансакхе, Оп.1, д. 885, л. 680-685.

¹⁷²⁷Баратов, *Въ Периодъреволюции, Въ Персии*, s. 142.

yönetici ilan edilen Simko kaçmak zorunda kalmıştır.¹⁷²⁸ Ardından savaşın devam etmesi ile birlikte ilerleme ve geri çekilme durumu yaşanmıştır. 6 Kasım 1914'te bir Rus taburu Başkala'daki Deyr köyüne saldırmış, Türk ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. 6 Kasım'da Deyr Ruslar tarafından işgal edilmiştir.¹⁷²⁹ 13 Kasım'da ise Müslüman ahali Ermeni ve Rus birlikleri tarafından işkence ve felakete maruz kalmıştır.¹⁷³⁰ Türkiye komutanları bu mağlubiyetin sebebini ordudaki ihanetkar Ermeni halkı yüzünden olduğunu bildirmektedir. Onlar Ermeni birliklerinin Türk ordusuna arkadan darbe indirerek beklenmedik saldırı yapmışlardır.¹⁷³¹ Zamanla Güney Azerbyacan'daki Türkiye Rus savaşları daha da aktif hal almıştır.

Türk ordusunun başka bir kısmı bu tarihlerde yani 5-6 Kasım 1914'te Süleymaniye-Bane, Revandiz- Soucbulak hattında Ruslarla savaşmaktadırlar. Bu ordular Rusların Van'a girmesinin ardından 27 Kasım'da Ruslarla savaşa başlamış ve Rusların bir süvari alayını mağlup etmişlerdir. Ardından da Urmiye'ya ilerlemeye başlamışlardır. 16 Aralık'ta ise Türk ordusu Rusların Güney Azerbaycan'da kendilerine tabi olan güçlere reis tayin ettikleri Şücaüddövlə ile Miyandoab'da savaşmıştır. Yalta'dan Rus kuvvetlerinin yardıma gelmesi sonucu Şücaüddövlə Tebrize dahil olmuştur.¹⁷³² Şücaüddövlə birkaç gün arayla 4000 kişilik ordu toplayarak yine de aynı mevkinden yani Miyandoab'da savaşa atılmış, lakin ağır mağlubiyet yaşadktan sonra Maraga, Binab ve Melikan tarafa geri çekilmiştir. Türk ordusu 25 Aralık 1914'te Tebriz'e doğru ilerlemeye başlamıştır. Türkiye birlikleri 30 Aralık 1914'te savaşız Tebriz'e dahil olmuşlardır. Çünkü Ruslar Türk ordusunun geliş haberini duyar duymaz Tebriz'i terk etmişlerdir.¹⁷³³ Yüzbaşı Ahmet Muhtar beyin komutası altında Türkiye ve Azerbaycan birliklerinin şehre girmesinin ardından Tebriz valisi Serdar Reşit Azerbaycan birlikleri ile Türk ordusunun beraber hareket ettiğini ve bunun İran'ın tarafsızlığının ihlali olduğunu iddia etmiştir. En tez bir zamanda Türk

---

¹⁷²⁸ Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 13.

¹⁷²⁹ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 18, л. 130-131.

¹⁷³⁰ Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 105.

¹⁷³¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 227.

¹⁷³² Правда, № 13, s.6-8.

¹⁷³³ Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 181.

ordusunun Tebriz`i terk etmesi gerektiğini de ilave etmiştir lakin Ahmet Muhtar bu isteği kabul etmeyeceğini bildirmiştir.¹⁷³⁴

Miyandoab`daki Rusların mağlubiyetinin ardından 22 Aralık 1914`te Türkiye`nin Bacirkent birliği ve Hatip Ömer Naci`nin Azerbaycanlılardan oluşan birliği Urmiye yönünde harekete başlamıştır. Türkiye askerleri daha gelmeden az önce Emir Hişmet Neysari ve Azerbaycanlılardan oluşan birkaç grup Urmiye yakınındaki Maverend`e yerleştirilen Rus birliklerine saldırmışlardır. Oradaki Rus askerleri kaçarak Urmiye tarafa hareket etmişlerdir. Bu tarihlerde Urmiye`deki Rus birlikleri çok az kalmıştır, çünkü Ruslar Kars ve Erzurum`daki savaş nedeniyle oradaki topraklara sevk edilmişlerdir. Ruslar Azerbaycan topraklarını yavaş yavaş terk etmekteydi.¹⁷³⁵ Böylece bu topraklar Türkiye yönetimi altına geçmiş olacaktır.

“Türkler Tebriz`de olduğu iki hafta içinde yerli ahaliye çok iyi davranmışlar. Türk ordusunun şehre dahil olduğu ilk dönemde bildirimlerini hem Türk hem de Fars dilinde yayınlıyor ve yerli insan tarafından bu tavır çok yüksek sevgiyle karşılanıyordu. Türk ordusu buraya ilk geldiğinde beyan etmişti ki, buraya Tebriz`i talan etmek için gelmemişiz. Sadece yerli Müslüman Türk ahalisini Rus ve Ermenilerden kurtarmak için gelmişiz. 1915`in Şubat ayında 520 kişiden bir az fazla olan Türk askerleri Soucbulak`ta toparlanmışlardır. Urmiye`nin doğusu Rusların, Güneyi ise Türkiye`nin elinde olmuştur.”¹⁷³⁶

Mücadelesini devam ettiren Rusya Türkiye ile çatışmasını Salmas-Hoy cephesinde başarılı bir şekilde yürütmekteydi. Bu cephede mevki tutan Van Jandarm grubu saldırı emrini aldıktan sonra 8 Ocak 1915`de Hoy`un Yezdikan bölgesine toparlanmışlardır. Ruslar ise Batı ve Güney-Batı yönünde Hoy`un 5 km. uzaklığında mevki tutmuşlardır.<sup>1737</sup> Devamında ise, Türkiye`nin 9 Ocak 1915 operasyonunda Van`dan 200`den çok Jandarma ve 700 kişi Salmas`a gelip Hoy cephesinde yerleşmişlerdir. 21 Ocak`ta Ruslar Türk ordusuna saldırmış ve Türkiye`yi mağlup etmişlerdir.¹⁷³⁸

¹⁷³⁴Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 15.

¹⁷³⁵РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 68, л. 42.

¹⁷³⁶Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 19.

¹⁷³⁷Александр , *Прелюдия К Большой Войне*, s. 96.

¹⁷³⁸Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 184.

Çatışmanın en gergin anlarında yani, Ocak`ın sonunda Rus ordusunun içeriği şu şekilde olmuştur: “300`den fazla asker Tebriz`de, iki piyade alayı, top ve süvari alayı Hoy`da, Rus askerleri ile birlikte 8 top Merend`de, 300 süvari ve asker birliği Maku`da, 2 Piyade alayı Doğu Beyazıt`ta, birkaç toplu birlikte bir süvari alayı Culfa`da yerleştirilmiştir. Genel olarak Azerbaycan`daki Rus ordusunun sayı 10 bin kişiden fazla olmuştur.”<sup>1739</sup> Bu dönemde Türk ordusuna Kürt aşiret reisi olan Simko katılmıştır. “Simko 1915`in Şubat`ında Osmanlı ordusu ile birlikte “Cihad”a katıldı. Böylece, Azerbaycan`daki Rusların yerli en büyük müttefiki Osmanlı tarafına geçmiş oldu.”¹⁷⁴⁰

Bunun ardından hızlı saldırıya geçen Ruslar 15 Şubat 1915`de Hoy`daki askerlerini yani iki piyade alayını ve bir topunu Doğu Beyazıt-Karakilise yönüne yönlendirmiştir. Sonra Tebriz-Selmas yönünde ilerleyip, 17 Şubat`ta Tasucu işgal etmiş, Şubat 20`de Kotur`u tekrar almıştır. 25 Şubat`ta Türk ordusu Selmas`tan elini çekilmek zorunda kalmıştır. 1915`in Mart`ında Dilman ve Köhneşehir Rusların eline geçmiştir. Doğu Beyazıt ve Diyadin yönünden Hoy ve Selmas`a Rus ordusu sürekli yeni ekip yönlendirmiştir. Türkler de Van valisinin komutanlığı ile Köhneşehir-Deyr-Başkala yönünde mevki alarak, Rusların Van`a saldırısının karşısını almışlardır.<sup>1741</sup> Azerbaycan`a yeniden sefer düzenleyen Türk ordusu çok akıllı askeri taktik uygulayarak, Azerbaycan`a Türk ordusundan önce Azerbaycanlılardan ibaret birlikler sokmuştur. Onlarla birlikte Selmaslı Heder Emoğlu'nun Azerbaycan Türklerinden oluşan grubu 7 Mart 1915`de Urmiye`ye dahil olmuştur. Bu zaman Almanya Büyükelçisi de boş durmayarak onlara sürekli destek olmuştur.<sup>1742</sup> “17 Mart 1915`de Halil Paşa`nın komutası altında 10 bin kişilik ordu Urmiye`ye gelmiştir. Yerli halk onları çok hevesle karşılamışlardır. Halil Bey`in askerleri çok medeni ve düzenli olmuş ve her bir asker yerli ahaliye “Merhaba Efendiler!” demiştir, ahali de karşılığında “Yaşasın İslam ordusu!” cevabını vermiştir.”¹⁷⁴³ Eskiden burada bulunan Rus ordusuna ait askerler insanlardan para toplar, çapulculuk ve kaçakçılığı normalleştirmişse de bunun aksine, çok yüksek seviyede medeni ve adil

¹⁷³⁹Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 20.

¹⁷⁴⁰РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 18, л. 195-200.

¹⁷⁴¹Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 21.

¹⁷⁴²Мартиросьян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 186.

¹⁷⁴³Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 109.

Türkiye nizamiyesi soyguncu ve eşkıya grubunun kökünü kurutmuştur. Bu nedenden dolayıdır ki, yerli halk Türk ordusunu sevmiştir.¹⁷⁴⁴ Türk ordusunun ardından son ordu birliği olarak Reşit Bey ve neferleri Azerbaycan`a dahil olmuşlardır. Bu grup eşkıya birliklerinin resmen kökünü kazımış ve devlette kaçakçılık azalmaya başlamıştır. Halil Bey`in ordusu yasayı temin etmek adına silahlı ve tam teçhizatlı bir şekilde Hatuncan adlı yerde ordugâh kurmuşlardır.¹⁷⁴⁵

Tebriz Rusların işgali döneminde olduğu zaman Azerbaycan`lı tüccar ve esnaflar zaman zaman Ruslar aleyhine isyanlar yapmışlardır. “*Azerbaycan ahalisi ve Demoktarlar birlikte karar almışlar ki, 4 Nisan 1915`de Tebriz`de<sup>1746</sup> beraber gösteri yapsınlar. Gösterinin yapılmasında bahane ahalinin Belediye vergilerini ödemek istememesi olmuş lakin gösterinin özü Rusların Azerbaycan`ı işgaline karşı duruş nümayışı şeklinde zühur etmiştir.*”¹⁷⁴⁷ Olayların akabinde, yani 17 Mart 1915`de Urmiye Türklerin eline geçmiş devamında Salmas`a saldırı emri verilmiştir.¹⁷⁴⁸ Bununla ilgili 7 Nisan 1915`de Türk ordusunun Başkomutanlığından Urmiye`ya şöyle telgraf gönderilmiştir: “*Van, Vanktımaz, Hasur, Erçek, ve Şitağ`daki Ermeniler Osmanlıya karşı isyana başlamışlardı Culamerg ve Hakkari`deki Cilolar ise telgraf hatlarını kesmişler. Bu nedenden dolayı acil olarak Azerbaycan`daki orduya ihtiyacımız var.*”¹⁷⁴⁹

Türk askerlerinin güçlü saldırısına dayanamayan Ruslar Dilman`dan da çekilmek zorunda kalmışlardır. Rus orduları Dilmanın Kuzey Doğusunda mevki almışlardır. Saat 10`da Ruslar Diriş tepesinin Güneyini de boşaltarak Türk ordusunun ilerlemesini temin etmişlerdir. Rusların¹⁷⁵⁰ bir sonraki sığınağı Zolaçay nehri olmuştur.¹⁷⁵¹ Bu sığınak Türk ordusunun yeni hedefine dönüşmüştür.

---

¹⁷⁴⁴Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 24.

¹⁷⁴⁵РГВИА Ф. 2320, Оп.1, д. 229, л. 330-332.

¹⁷⁴⁶Ирбал, № 914, Баку: 16 Nisan, 1915, s. 12; Кавказ № 95, Bakü: Баку: 8 Nisan, s. 8.

¹⁷⁴⁷Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 24.

¹⁷⁴⁸Баратов, *Въ Периодъреволюции, Въ Персии*, s. 144.

¹⁷⁴⁹Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 28.

¹⁷⁵⁰Buradaki Rus kuvvetlerinin genel olarak sayı 2000 asker olarak gösterilmektedir. (Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 185).

¹⁷⁵¹Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 186.

Savaşın bu döneminde Rusların 6. Taburunun 3. Tugayı, 8. Taburun 1. Tugayı olmakla toplamda iki tugay ve Andronik`in komutası altındaki 1500 Ermeni birliği mevcudu büyük kayıplar vermiştir. Türk ordusundan ise üç subay şehit olmuş, dört subay ise yaralanmıştır. Askerler arasından ise 53 şehit ve 271 yaralı olmuştur. Bununla birlikte bu çatışmalarda 123 kutu mermi, 180 adet top mermisi kullanılmıştır.¹⁷⁵²

Türk ordusu hakkında bilgi toplamak için ordunun içerilerine sokulan Rus ajanlar bilgileri belgeleyerek Genelkurmay Başkanlığına göndermişlerdir. Bu bilgilerin yer aldığı bir belgede Türk ordusundaki askerlerin durumu ile ilgili şöyle yazmaktadır.

“İran`da yerleştirilen Türk ordusu ile alakalı bilgi toplamam istenilmiştir ki, bu nedenle gözlemlediğim bazı durumları bu raporda yansıtacağım: İran`da yerleştirilen Türk ordusu son derece disiplinli ve inatçı yapısıyla seçilmektedir. Askerler komutanlarının kararlarına son derece saygılılar ve hiçbir zaman sorgulamaksızın emrleri yerine getirmektedirler. Lakin ordudaki atların bakımı piyade alayına verildiğinden at ve onların bakım durumu çok düşük hale gelmiştir. Ordunun 25% süvarilerden oluşuyor ve bu atların durumu hiçte iyi olmamıştır. Bununla birlikte askerlin bakım ve sağlık durumu kontrol edilmiyor. Askerlere çok az tatil veriliyor ki, bunu da neredeyse kullanamıyorlar. Askerlerin uyuma ve dinlenme alanları çok düşük niteliktedir. Yemekleri ve bakımları kalitesizdir. Bununla birlikte ordunun ilerlediği yollarda berbat olduğundan askerler kendileri bu yolları düzenlemek zorunda kalıyorlar. Bu durum onların ilerlemesini yavaşlatmaktadır.”¹⁷⁵³

Bu haberi elde eden Ruslar saldırıyı devam ettirmeye çalışmışlardır. Ruslar öncelikle Türk ordusunun sağ kanadına baskı uygulamaya başlamışlardır. Türk ordusunun saldırıları hiçbir sonuç vermemiştir.¹⁷⁵⁴ Türk ordusu artık yedek güçleri kullanma kararı almıştır ki, bu an Halil Paşa`ya şöyle bir mektup gelmiştir: “*Rusların piyadelerden oluşan 2 alayı ve 2 süvari alayı, Hoy taraftan Hamza köyünün Doğu kısmında 2 km. araziye tutmuştur. Hoy gölünün üzerindeki tepeler de işgal edilmiş durumdadır. Sedağyan`da gözlem yapıyorum ve askerler top ateşlerinin altındalar, kuvvetlerimiz çok azdır.*”¹⁷⁵⁵ Bu

¹⁷⁵²Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 263.

¹⁷⁵³РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д.3844, л. 100-120. İstihbarat Üyesi Binbaşı Kilisin Kodadlı Subayın Raporundan Genelkurmay Başkanlığına Sunulan Belgeler Toplusu.

¹⁷⁵⁴Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 120.

¹⁷⁵⁵Məlikzadə, *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 38.

zaman Rus topçularının ateşi altında kalan Türk ordusu Muğancık köyünü almaktan vazgeçmiş ve Türk ordusunun ilerleme şansı kalmamıştır. Türkiye birlikleri saldırıdan vaz geçmiş ve geride mevki kurup bekleme pozisyonu almışlardır. Buna rağmen Ermeni birlikleri ani saldırı yapmış, böylece 20 Nisan`da Dilman Rusların eline geçmiştir.<sup>1756</sup> Sonuç olarak, Rus kuvvetleri Şorgölü ele geçirmiş ve Türk ordusu Azerbaycan`da başarı elde edememiştir. Bu düşüşten sonra Türk ordusu Azerbaycan`ı terk etmiştir.<sup>1757</sup> Rus ordusu Genelkurmaylığın emri ile İran`ın Güneyine doğru ilerlemiştir.¹⁷⁵⁸ Türkiye birliklerinin geri çekilmesinin ardından hemen soykırımlar ve Azerbaycan Türklerine karşı işgenceler baş kaldırmıştır. Rusların yardımı ile Ermeni ve Aysor birlikleri halka eziyet etmeye ve insanları öldürmeye başlamışlardır. Van ve Doğu Beyazıt`ta soykırım daha da geniş alana yayılmıştır.¹⁷⁵⁹ “*Ermeni ve Aysor birlikleri Türk ordusunun geri çekildiği haberini aldıktan hemen sonra cesaretleterek Azerbaycan Türklerinden intikam alırcasına masum halkı öldürmeye başlamışlardır. Bu olaylar Urmiye ve Selmasta daha da keskin karakter almıştır.*”¹⁷⁶⁰ Türk ordusunun geri çekilme nedeni Rusların beklenilmeden Van ve Hakkari`ye saldırması gösterilmektedir. Türk ordusunun buradaki ağır mağlubiyeti onun hem Anadolu`nun Doğusunu hem de Azerbaycan`ı kaybetmesine sebep olmuştur.<sup>1761</sup> Ardından, Ruslar durmayarak Urmiye`yi işgal etmişlerdir. Onlar Dragon ismini verdikleri Kazak grupları ile Miyandoab ve Savucbulağ`ı da almış ve Tebriz`e yaklaşmışlardır.¹⁷⁶² Lakin Türklerin bir sonraki gelişi kendini çok bekletmemiş ve 1915`in Haziran`ında Şarpantye'nin orduları Azerbaycan`ı terk etmiştir.<sup>1763</sup> Urmiye`de Ruslara ait sadece bir tabur kalmıştır. Bu tabur da Ermeni ve Gürcülerden oluşmakla bir tüfe birliği ve birkaç yüz kişilik Kazak grubundan ibaret olmuştur. Temmuz`un sonlarında Türk ordusu önemli cephe olan Malazgirt`te Rusları mağlup etmiştir. Bunun ardından Urmiye`deki birlikler oraya gönderilmiştir.¹⁷⁶⁴ Böylece, Urmiye Rus askerlerinden

---

¹⁷⁵⁶Левицкий , *На Кавказском Фронте Первой Мировой*, s. 58.

¹⁷⁵⁷Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 172.

¹⁷⁵⁸РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 166/ Merkezî Kumandanlıktan İmparatora Gönderilen Telegram.

¹⁷⁵⁹Баратов, *Въ Периодъреволюции, Въ Персии*, s. 145.

¹⁷⁶⁰Мәликзадә , *Гүнеу Азәрбаустан Бірінци Дүнья Мүһарібәси İлләрində - Soyqırım*, s. 41.

¹⁷⁶¹Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 187.

¹⁷⁶²Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 113.

¹⁷⁶³Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 174.

¹⁷⁶⁴Хвостов, *История Дипломатии*, s. 231.

kurtulmuştur. Rus grubu Cuudlar tepesine toparlanmış ve sadece bir ay orada kalmışlardır. Ruslar 1915`in Ağustos`una kadar bu topraklarda meskunlaşsalar da Türkiye ve Azerbaycanlılardan oluşan birlikler buradaki Rus grubuna saldırarak onları geri itmişlerdir. Devamında, Rus kuvvetleri yeniden Urmiye`ye toparlanmıştır. Malazgirt savaşı sonucunda Ruslar Van`ı da terk etmiş ve Türk ordusu Urmiye yakınlığında mevki almıştır.¹⁷⁶⁵

Bu dönemde Türk ordusu Rusların yanı sıra Aysorlar ve Ermeni birlikleri ile de çatışmalı olmuştur. Aysorlardan olan Marşimon 15 Şubat 1915`de Tiyari aşiretinden 300 silahlı kişi ile birlikte yola koyularak, 12 Mart 1915`de başka grupların da katılması ile çoğalmış ve 12 Nisan 1915`de Mardiz köyünde başka aşiret reisleri ile birlikte askeri toplantı yapmışlardır.¹⁷⁶⁶ Toplantıda Türklere karşı savaş kararı alınmış ve bu haber Van valisine bildirilmiştir. Aysorlar hemen Türk kuvvetlerine saldırmışlardır. İlk savaş, Diz köprüsünde Cilo (Aysor veya Süryani) kuvvetleri ile Türkiye jandarması arasında gerçekleşmiştir. İlk başta Aysorlar kazanmış gibi görünse de Türk ordusu onların kuvvetlerini mahvetmiştir.¹⁷⁶⁷ Sonradan Aysorlar¹⁷⁶⁸ pekte güçlü mukavemet gösterememişlerdir. Savaşın son dönemlerinde Genelkurmaylığa gönderilen telgrafta şöyle yazmaktadır:

“26 Kasım`da (1916) Levkovich`in planını yansıtan bir telgraf vardır. Telgrafta yeni bir cephe oluşturulmasından bahs ediliyordu. Bu cephe sayesinde Türklere beklemediği noktadan, İran sınırından saldırılacak ve bununla birlikte o topraklardan Türkleri çıkararak İngilizlerle ordularımızı birleştireceğiz. Ardından hem Rus hem de İngiliz ordu birlikleri Bağdat`a ilerleyecekler. Türklerin Bağdat`tan çıkarılması an meselesi olacaktır. Belki de bu Türkiye için son savaş olacak ve onları İttifak`tan ayırma şansımız olacaktır. Bu planın işe yaraması için

¹⁷⁶⁵ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 283.

¹⁷⁶⁶ Баратов, *Въ Периодъреволюциии, Въ Персиии*, s. 149.

¹⁷⁶⁷ Məlikzadə, *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 71.

¹⁷⁶⁸ Bu operasyonu: Yüzlerce Osmanlı Generalı ve komuta heyeti Ermeni ve Aysor birliklerinin yaptıklarını vahşet olarak tasvir etmişlerdi. Bankalar ve evler özellikle Müslümanlara mahsus evler ve camiler bombalanmış ve dağıtılmış, çarşı pazarlar yakılmıştır. Rus ordusunda Ermenilerin çoğunluk oluşturması Rusların onları zorla buna yönlendirmek istediğinden gerçekleşmemiştir. Sadece Ermeni aşiret reisleri kendileri Rus komutanlarının ve asillerinin hüzuruna giderek onlara yardım etmek istediklerini ve karşılığında ise “Batı Ermenistan”ı oluşturmak için Eleşkirt, Diyadin ve Beyazıd`ı istediklerini bildirmişlerdir (Məlikzadə, *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 72).

*ordusunun ana korpusunu Süleymaniye`de yerleştirilmesi gerekmektedir. Ardından Selimiye`ye saldırılacaktır. Sonra Halep`teki ordularla birlik olarak Arap topraklarına doğru ilerlemek mümkün olacaktır. Tarih: 9 Ocak 1916*¹⁷⁶⁹

Lakin bu plan baş tutmamıştır çünkü Rusya`da beklenmedik anda hükümetin devrimle yüz yüze kalması tarihin sonraki akışını değiştirmiştir.

İran`ın Batısına Türk ordusu gitmeden önce oradaki Kürtlerin en az iki tabur şeklinde Türk ordusuna katılacakları hesaplanmıştır. 15. Ekspedisyon ordusu Batı İran`a doğru Musul, Revandiz ve Urmiye yönünden ilerlemeye başlamıştır. Nisan`ın 29`da Dilman`ı ele geçirilmiş, ardından Van'a yol alınmıştır.<sup>1770</sup> Bu sırada Rus ordusu tarafından oluşturulan abluka sonucu 1-2 Mayıs`da Halil Bey`in orduları Dilman`la Hoy arasında sıkışıp kalmışlardır. Rusların ordusu Halil Bey`in kuvvetlerinden hem büyüktü hem de Ermeni birlikleri tarafından daha da güçlendirilmiştir. Bu ordular Ermeni-Rus asıllı Nazarbekov<sup>1771</sup> tarafından komuta edilmekteydi. Halil Bey ordusunu kurtarma için Irak`daki kuvvetlere haber yollayarak hemen yardımın gelmesini istemiş ve böylece Halil Bey`in ordusu kurtulma şansı elde etmiştir. Halil Bey hemen karargâha Rus ordusunun Malazgirt yönünde ilerlediğini haber vermiştir.<sup>1772</sup> Bu esnada Halil Bey`in ordusu çok mükemmel şekilde donatılmış ve büyük umutlarla İstanbul`dan gönderilen askeri birlikle kuvvetlendirilmiştir. 1. Ekspedisyon – gerçek adıyla Birinci Kuvayi Seferiye grubunda 13.000 asker, 10.000 tüfek, 9 makineli tüfek, 9 dağ topu, 3000 at ve merkep ve 800 deve olmuştur. Sadece bu grubun en zayıf tarafı makineli tüfek ve toplarının eski model olduğu düşünülmektedir.¹⁷⁷³ Lakin bu birlikler kendi güçlerini tatbik etmeden Rusya Güney Azerbaycan`dan çıkmak zorunda kalmıştır.

---

¹⁷⁶⁹ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3890, л. 4.

¹⁷⁷⁰ Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 115.

¹⁷⁷¹ Sonradan Nazarbekov yeni oluşan Ermeni Cumhuriyeti`nin Savaş Bakanı olacaktır (Məlikzadə, *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 72).

¹⁷⁷² Shaw, *The Ottoman Empire In World War II*, s. 910-911.

¹⁷⁷³ Shaw, *The Ottoman Empire In World War II*, s. 909.

Çok geçmeden Rusya'da devrim gerçekleşmiş ve Rus orduları¹⁷⁷⁴ tamamen Güney Azerbaycan'dan çıkmıştır. 1918'de Türkiye ile Brest-Litovs Antlaşması yapılmış ve bu antlaşmaya göre her iki taraf Güney Azerbaycan'ı boşaltmıştır.¹⁷⁷⁵ Orduların büyük kısmının temizlenmesinden sonra Güney Azerbaycan kendi devletini ve hükümetini kurma yoluna baş koymuştur. 7 Nisan 1917'de Azerbaycan Demokratik Fırkası (partisi) yeniden kurulmuştur. Böylece, Meclis ve Başbakanlık sistemi uygulanmıştır. Sonunda Güney Azerbaycan'ın da durumu iyileşmeye başlamıştır.¹⁷⁷⁶ Bu dönemler Kuzey Azerbaycan'da da durum çok iyileşmekteydi. Çünkü Gence ve ardından Bakü'de de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilan edilmiştir.¹⁷⁷⁷

Rus ordusunun dağılması ile Ermeni ve Cilo (Aysor) birlikleri dayanak bulamadıkları için karanlıkta boğulmak zorunda kalmışlardır. *“Onlar ara ara fırsat buldukça, dış kuvvetler İran'a müdahale edince Azerbaycanlılara karşı soykırımın türetmek için ortaya çıksalar bile Azerbaycan'da kendi hükümetlerini kurmak için halk mücadelesi daha kuvvetli yankı uyandırmış ve onları geri püskürtmüştür.”*¹⁷⁷⁸ Tam da bu sırada Türk ordusunun Güney Azerbaycan'a yeniden gelmesi istenilen durum olabilirdi. Buna mukabil Türk ordusu 1918'in 21 Şubat'ında Bane'den Sakkız'a gönderilmişlerdir. Onlar buraya vardıklarında ne Rus ne de İtilaf devletlerinin ordusu burada bulunmamıştır. Erbil bölgesinde 6. Türkiye Kolordusu birkaç top ve piyade alayından oluşmakla karargâh kurmuşlardır. Bu kolorduya ait olan 18. Tabur ve bir top tugayı Süleymaniye, Gülenber, Cemcemal bölgelerinde yerleştirilerek gerektiği zaman İngilizlere saldıracaklardır. Kafkasya ordusu ile iletişimin kaybolmaması için Soucbulak ve Tebriz'e de özel yetkili gönderilmiştir. Böylece, Türk ordusu kısmi de olsa Azerbaycan topraklarında dağılık şekilde

---

¹⁷⁷⁴Bu zaman Ruslar çok büyük bir problemle karşılaşmışlardır. Rus askerleri ve subayları eğer geri dönseler “Çara hizmet ettikleri için” kurşuna dizileceklerinden korkarak geri dönmek istememişlerdir. Rusya'nın yeni hükümeti defalarca geri gel emri verse de bu emre tabi olunmamış ve askerler geçimlerinin temini için Urmu pazarını yine yağmalayıp ardından ikinci kez yakmışlardır. Buradaki askerler Güney Azerbaycanda yeni hükümete itiraz ediyor, isyan kaldırıyorlardı. Ama felaketin bedelini yerli ahali Azerbaycan Türkleri ödüyordu. Rusya'nın yeni hükümeti ordularının büyük bir kısmını sadece 2 ay içinde toplaya bilse de yine de emirden yayman ve geri gitmeyen gruplar vardı (РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3890, л. 28-29).

¹⁷⁷⁵ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3890, с. 15.

¹⁷⁷⁶ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3890, л. 56.

¹⁷⁷⁷Azerbaycan Tarixi, V Cilt, s. 456.

¹⁷⁷⁸ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3890, л. 156.

yerleştirilmiştir.¹⁷⁷⁹ Türkiye birlikleri komutanlığı Anrdonik`ten Azerbaycan`daki Ciloların Urmiye`den çıkarılmasını istemiştir. Türkiye önce Urmiye`ni bağımsızlaştırmaya çalışsa da burada Ermeni ve Aysor birliklerinin yerleştiğini öğrenmiştir.¹⁷⁸⁰ Ardından plan yapılmış ve bu plana göre Türk ordusu Nahcivan`a ardından ise İrevan`a girmeyi planlamıştır. Lakin Türk ordusunun 6. Taburu Irak'ta İngilizlerin saldırısına maruz kalmış ve İngilizler Kazvin, Reşt ardından ise Bakü'ye saldırıyı düşünmüşlerdir.¹⁷⁸¹ 6. Taburun birliklerinin durumu da gün geçtikçe kötüleşmekteydi. Buna rağmen Türk ordusu Mart 1918`de Anadolu`nun Erciş kentinde Ermenileri mağlup edip ilerlemeye devam etmişlerdir.¹⁷⁸²

Bu zaman içeriğinde Ruslar İran`a müdahalelerini durdurmuş gibi gözükse de aslında durum böyle olmamıştır. Rus konsolosu Nikitin Azerbaycan`ın İçişlerine karışmış ve bazen kendi kafasına göre kararlar vermiştir. Bu kararlar Aysor ve Ermeni birlikleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

“Hükümet Nikitin'in tahriki ile 9 Şubat`a yerli Azerbaycan ahalisinde olan silahların imhası hakkında bir karar vermiş ve bunu Ermenilere yaptırmıştır. Aysorlar ve Ermeniler bu kararı kendi lehlerine kullanarak Müslüman Türk sakinlerin evlerine girerek güya silah aramak adıyla evleri talamışlardır. Müslüman ahalinin çok fazla şikâyetinden sonra Nikitin emrini geri alsa da Aysorların bu davranışları durmamıştır.”¹⁷⁸³

Bu olayların ardından Türk ordusunun yaklaştığını duyan yerli hükümet ahalinin sokağa çıkmasını yasaklamıştır. Böylece, yerli halkın Türk ordusunun gelişinden haberi olmayacaktır. Buna rağmen Türk ordusu Azerbaycan`a girmeyi başarmıştır.<sup>1784</sup> Irak'ın Kuzeyinde İngilizlerle savaştan sonra iyi durumda olmasa da Türk ordusu Revandüz`den harekete başlamıştır. 1918`in Nisan`ında ise Urmiye'ye yollanmışlardır.

¹⁷⁷⁹Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 132.

¹⁷⁸⁰Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 179.

¹⁷⁸¹Левицкий, *На Кавказском Фронте Первой Мировой*, s. 60.

¹⁷⁸²Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 368.

¹⁷⁸³Миронов, a.g.e., s. 362.

¹⁷⁸⁴РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3890, л. 92-95.

“Bunu duyan yerli Ermeniler hemen Dışişleri Bakanlığına müdahalede bulunması için ısrarla müracaat etmişlerdir. Bakanlıktan istediğini alamayan Ermeniler bu sefer İngilizleri harekete geçirmeye çalışmışlardır. Lakin yerli halk Türk ordusunun gelmesini talep etmiştir. Böylece Türk ordusu Güney Azerbaycan topraklarında ilerlemiştir ve 12 Haziran 1918`de Türk ordusu ile Aysor ve Ermeni birlikleri arasında savaş olmuştur. Ermeni ahali bu birliklere çok yardım etmiş arabalarla yiyecekler göndermişlerdir.”¹⁷⁸⁵

Türk ordusu Salmas ve Urmiye'ye ilerlediği vakit Urmiye`de Cilo ve Ermenilerin komutanı olan Petros Türkiye komutanlığına şöyle bir mektup göndermiştir; *“Cilolar, Alman konsolosluğuna teslim olmak istiyorlar. Osmanlı ordusunun komutanlığı cevap olarak; Eğer silahlarını teslim ederlerse biz de onların teslimiyetini kabul ederiz!”¹⁷⁸⁶* Türkiye komutanlığı bu mektuba aldırış etmemiştir.

17 Temmuz 1918`de Türk ordusu Dilman`a girmiştir. Türk ordusunun kararlı saldırıları sonucu büyük Ermeni birlikleri ile savaştan sonra Dilman alınmasa da Muğancık`tan Köhneşehir adlı araziye kadar toprak Türk ordusunun idaresine geçmiştir. Lakin bir sonraki gün Ermenilere ilaveyardımcı birimlerin gelmesi ile 18 Temmuz`da Türk ordusu Mafi`ye kadar geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁷⁸⁷

Dilman`da bu savaşlar devam ederken Türk ordusu Ermeni ve Ciloları kuşatmak için Üşneviy`ye taraftan Urmiye`ye ilerlemiştir.<sup>1788</sup> Bu zaman Ermeni birlikleri en çok Dizetike yolunda yerleşmişlerdi. 6. Tabur hızla ilerleyerek Çınıgraklı köprüsünü ve Saatlı Bazardüz`yü ele geçirdiler. Başka bir taraftan ilerleyen Ermeni birlikleri Üşneviye`ye kadar ilerlediler ve Türk ordusunu geri ittiler. 19 Temmuz`da Türk ordusu Sulduz nehrinin güneyine toplanmıştı.¹⁷⁸⁹

Arşiv belgesindeki bilgiye göre: *“Kürt biriklerinin büyük kısmı ilerleyerek İrandaki Dilman kentine dahil olmayı başardılar. Onların bir kısmı içlerlere ilerleyerek Urmiye eyaletinin Sulduk kentinde yerleştiler. Şu anda Urmiye eyaletinde 120 türk askeri, 500 kürt askeri yerleştirilmiştir.*

¹⁷⁸⁵Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 205.

¹⁷⁸⁶Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 207.

¹⁷⁸⁷Готлиб, *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*, s. 268.

¹⁷⁸⁸РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 5-6.

¹⁷⁸⁹Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 188.

*Şu anda Urmiye eyaletine girmek için yegane yol Sulduz kentinden geçtiği için işimiz zorlaşmıştır. Bilgi gizli ajan ve istihbarat birliğinden alınmıştır. Tarih: 20 Mart 1915*¹⁷⁹⁰

Başka bir belgede bu kanun ile ilgili daha geniş bilgi verilmektedir.

“İran sınırları içindeki Türk-Kürt birlikleri Tebrize kadar ilerlemişlerdir. Bazı Kürt birlikleri Türk komutanların izni olmadan yerli sakinlerin mal mülkünü soymaktalardı. Bu durum Türk komutanlarını da rahatsız etmekte idi.

*Türk ordusu ilerleyerek Sulduz-Marağa-Tebriz yoluyla daha da derinlere gidiyordu. Dilmana dahil olduktan sonra hedefleri Hoy- Culfa yönünde ilerlemek olacaktır. Onların bu yoldan başka Hoy-Erivan hattında vardır ki, bu yolu kullnma durumları da göze alınmalıdır. Bu dönemde Urmiye`de Türklerin onlara katılmasını destekler nitelikte itiraz dalgası gözlemlenmektedir.*¹⁷⁹¹

Onunla eş zamanlı bir başka cephede Türk ordusunun muhasarasında olan Ermeniler hemen İngilizlere mektup yazarak yardım istemişlerdir. İngiliz ordusu bu zaman Hemedan ve Kazvin`de toparlanmıştır. İngilizlerin asıl maksatı Bakü'ye doğru ilerlemek olmuştur. Türk ordusuna hemen teslim olmak istemeyen Ermeniler İngilizlerin gelipte onları kurtarmasını istemektelerdir. Temmuz`un 3`de 60 Piyade, 1000 atlı ve 3 ağır İngiliz tüfeği ile Zencan işgal olunmuştur.¹⁷⁹²

İngilizlerle mücadeleyi devam ettiren Türk ordusu yeniden Selmasa doğru istikametlenmiştir. Ardından ordu Kerkük yakınlığındaki Altıncöprü`den Urmiye`ye doğru istikametlenmiştir. Bu saldırı da Türkiye`nin ana maksadı İngilizlerin Bakü'ye kadar uzayan yollarını kesmek ve ilerlemesini durdurmak olmuştur. Lakin Türkiye`nin şimdilik hedefi Dilman-Salmas bölgesini Ermenilerden temizlemek olmuştur.¹⁷⁹³ Bu maksatla ordu Kuzey`e doğru ilerlemekte devam etmiştir. Tebriz`de az sayıda ordu bırakılsa da esas savaş sınırı Aras nehri olmuştur. 18 Temmuz 1918`de Türk ordusu Dilman`a hızla baskı uygulamıştır. Türk ordusunun Dilman`daki faaliyeti ile eşzamanlı olarak 6. Tabur 6. Türk ordusu ile birlikte Güneyden Urmiye'ye saldırmışlardır.¹⁷⁹⁴ Bu

¹⁷⁹⁰ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3852, л. 165.

¹⁷⁹¹ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 11-15.

¹⁷⁹² Məlikzadə, *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 211.

¹⁷⁹³ Павлович, *Иранский Персия В Борьбе За Независимость*, s. 182.

¹⁷⁹⁴ Хвостов, *История Дипломатии*, s. 235.

grup bir az yavaş hareket etse de da 20 Temmuz`da Urmiye Silvana yoluna varmışlardır. Lakin Salmas'tan Umriye'ye Ermenilerin yardımının gelmesi sonucu Türkiye'nin Urmiye'ye doğru ilerlemesi durdurulmuştur. İlave orduların Ermenilere katılması sonucu Türk ordusu gerilemeli olmuştur. Bu gerilemeler sonucu Türkler büyük kayıp vermişlerdir.¹⁷⁹⁵ Türk ordusu Ermenileri ve Aysorları Salmas'tan çıkartmıştır. “*Cilo ve Ermeni askerleri muhasaraya düştükten sonra çok korkmaya başlamışlardır. Osmanlıdan o kadar çok korkuyorlardı ki hatta yerli Hıristiyan ve Ermeniler Salmas'tan eşyalarını almadan kaçmışlardır.*”¹⁷⁹⁶ Bu esnada Türk ordusu Sır dağlarına doğru yönelmeye başlamıştır. Güçlü saldırılar sonucu Türk ordusu Urmiye'ye dahil olmayı başarmış ama güçlü destekleri olan Aysor ve Ermeni birlikleri Türkiye ordularını geri itmiştir.¹⁷⁹⁷ Bu zaman Hoy'a Andronik'in komutasında olan Ermeni birliklerinin saldırısı büyük felaket oluşturmuştur. Yerli Azerbaycan Türkleri büyük zayıat ve kayıp yaşamışlardır. Türk ordusu ise Tebriz yolunu bağlamıştır. Böylece buraya üçüncü devletin müdahalesinin karşısı alınmıştır.¹⁷⁹⁸ Eşzamanlı Andronik'in Hoy'a girdiğini duyan Türkiye hemen Hoy'a saldırma kararı almıştır. Kente giren ordular Ermeni birliklerini kovmaya başlamışlardır.¹⁷⁹⁹

*“Hoy'dan çıkıp Culfa yönünde koşan Ermeniler gittikleri yerlerde felaket oluşturmuşlardır. Bunun sonucu olarak 2000'den fazla Azerbaycan Türkü şehit edilmiştir. Andronik'in Ermeni grubu Orduabad'a gittikten sonra Türk ordusu Dilman'a geri dönmüştür. Ardından çok beklemeden Türk ordusu yeni saldırı ve fetihler için re organize olmaya ve yerleşke kurmaya başlamıştır.”*¹⁸⁰⁰

Türk ordusunda 4. Kolordunun hazırlıkları bittikten sonra 28 Temmuz 1918'de Komutanlıktan “Hazır ol!” Emri gelmiştir.¹⁸⁰¹ Ağustos'un 3'de Türk ordusunun kararlı saldırısı sonucu Haydar Bey'in komutanlığı ile Urmiye'ye dahil olunmuştur. Ermeni

---

¹⁷⁹⁵ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 256.

¹⁷⁹⁶ Уткин, *Первая Мировая Война*, s. 123.

¹⁷⁹⁷ Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 189.

¹⁷⁹⁸ Левицкий, *На Кавказском Фронте Первой Мировой*, s. 62.

¹⁷⁹⁹ *Azerbaycan Tarixi*, V Cilt, s. 489.

¹⁸⁰⁰ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3852, л. 202-203.

¹⁸⁰¹ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3852, л. 526.

birlikleri Baradüzçay`a kadar takip edilmiştir. Türk ordusunun bir kısmı Urmiye şehrinin içinde bir kısmı da dışında yerleştirilmiştir.<sup>1802</sup> Türk ordusu ve aşiret birlikleri Urmiye'ye girdikleri andan itibaren Urmiye ve Salmas`taki ahaliyi soykırıma maruz kılan tüm Ermeni ve Aysorları cezalandırışlardır.¹⁸⁰³

“Lakin Türk kuvvetleri tarihe boyun eğmek zorunda kalmış ve mecburen Batı devletleri ile antlaşma yapmaya zorlanmışlardır. Bu antlaşmada Türkiye mecburen Azerbaycan`ı ve diğer ele geçirdiydi toprakları terk etmeli olmuşlardır. Lakin gitmeden az önce çok akıllı bir teklifte bulunulmuştur. Bölgeni terk etmeden önce 19 Ekim 1918`de Osmanlı ordusunun komutanı Serderi sarayına¹⁸⁰⁴ gelmiş Osmanlı`nın Azerbaycan`dan çıkacağını söyleyerek Ermeni ve Aysor birliklerinden toplanan silahları yerli fiyata onlara satmayı teklif etmiştir. Çünkü herhangi bir koruyucu devlet kurulmadan önce halk kendini koruma iktidarında olmamıştır. Bunun için silahların azlığı herkesçe malum durum olmuştur. Ne yazık ki, yerli hükümet bu teklifi reddetmiştir.”¹⁸⁰⁵

Sonraki dönemlerde hükümet böyle karar verdiği için çok pişman olmuştur.

Türk ordusunun Güney Azerbaycan`dan çıkmasından iki yıl sonra İngiltere ve Fransa burada Ermeni ve Aysor devleti kurmak hakkında konuşmalar yürütmeye başlamıştır. Konuşmaların devam ettiği dönemde iç çatışma çıkmış ve yerli Azerbaycan Türkleri burada ne Ermeni ne de Aysor devletinin kurulmasına izin vermiştir. Sonunda Ermeni ve Aysorların bir kısmı ABD ve İngiltere`ye kaçmış, bir kısmında eski yerlerine geri dönmüştür.<sup>1806</sup> Savaş bittikten sonra hem İran`da hem de Türkiye`de demokratik sistem kurulmuştur. Lakin Osmanlı döneminden kalan Salmas`taki bir grup asker İran`da hayatlarına devam etmişlerdir. Savaş bittikten sonra onlar sivil insanlarla birlikte yaşamış ve sonradan İran vatandaşı olarak buraya yerleşmişlerdir.

¹⁸⁰²РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3852, л. 596-598.

¹⁸⁰³Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 233.

¹⁸⁰⁴Amerika missioner teşkilatının yerleştiyi yer.

¹⁸⁰⁵Məlikzadə , *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*, s. 245.

¹⁸⁰⁶РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3890, л. 406-421.

2.8. 1914- 1915`de Taraflarası Askeri Eylemlerin Genel Analizi

Askeri duruma bakıldığında, onun siyasi ve ekonomik durum kadar aktif olamadığını gözlemlenmektedir. 1914`te askeri operasyonlar yeteri kadar aktif olmuştur. Her devlet kendi cephesinde askeri operasyonları tüm gücü ile yönlendirmiş ve masraftan kaçınmadan silah kullanmakta devam etmişlerdir. Lakin hiç bir devlet istediği sonucu hala alamamıştır. Hiç bir devlet veya ittifak düşmanını alt edememiş veya kendisi barış imzalayıp savaştan çıkmamıştır.¹⁸⁰⁷ Almanların savaşı 6-8 ayda bitirme planı Marne Savaşı`nda suya düşmüştür. Artık Almanlar Fransa ile savaşmak için ayrıca cephe açmak zorunda kalmışlardır.

“Almanların Fransa`da mağlup edilmesini sağlayan en önemli faktör Rusların Almanya ile savaşması ve onları sıkıştırması olmuştur. Bunu Avrupa tarihçileri inkar etse de Rus yazarlar bu fikri savunmakta direnmektedirler. Ruslar Fransızların kurtuluşunu kendilerine ait sayıyorlar. Lakin oraya herhangi bir ordu ya da birlik gönderdiklerinden bahs etmemektedirler. Bazıları daha zeki davranarak bu savaşın kazanılmasını Rusların Doğu Prusya`dan ilerlemesi ile izzah etmeye çalışmaktadır.”¹⁸⁰⁸

Kısacası, bu savaşta hala stratejik planlar ve manevralar bir işle yaramamakta, bir sonuç alınamamaktaydı. Sınır hatları ve ordu yerleşkeleri mütemediyen değişmekteydi.

Bu esnada Rusların bazı küçük galibiyetlerinin savaşı bazen çok büyük oranda etkilediği oluyordu.

Şöyle ki: “1914`ün askeri operasyonlarının tamamı İtilaf`ın istediği sonuçla bitmişti. Onlar Almanya`yı istedikleri kadar sıkıştırma imkanı elde etmişlerdir. En önemli ve büyük sonuçları, Rusya elde edebilmiştir. Onlar Avusturya`nın merkezine kadar gelerek en büyük ekonomik araziler olan Sileziya ve Poznaniya`yı tehdit altına almışlardı. Bu 1915`te Almanların Doğuda ala bileceği en büyük darbe olmuştur.”¹⁸⁰⁹

1915`te ki askeri operasyonlar aynı derecede hem savunma hem de saldırı tipinde yürütülmüştür. Almanya ve Avusturya-Macaristan kendi güç ve dikkatlerini Doğuya

¹⁸⁰⁷ Боханов, *Правда о Григории Распутине*, s. 69.

¹⁸⁰⁸ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 145.

¹⁸⁰⁹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 217.

yönlendirmeye başlamışlardır. Almanya ve Avusturya-Macaristan genel olarak şu hedefleri izlemişlerdir: a) Rus tehdidini ortadan kaldırmak için Alman askerlerinin bir kısmını Avusturya'ya yönlendirmek; b) Doğuda kayda değer galibiyet kazanıldığında Rusya'yı antlaşma yapmaya zorlamak, ardından tüm kuvvetlerini Fransa'ya yönlendirmek; c) İtilaf Devletleri'nin gelirli arazilerine (özellikle ziraat açısından zengin bölgelere) el koyarak İtilaf devletlerini düşüşe zorlamak,¹⁸¹⁰ Anlaşılmaktadır ki, 1915'te ki askeri operasyonlar büyük devletler için yıpratıcı olmuştur. Alman ve Avusturya birliklerinin Rus topraklarına büyük saldırısı galibiyetle sonuçlansa da istenilen stratejik kazanç sağlanamamıştır. Rusya hem içten hem de dıştan gelen tehlikelere rağmen bu saldırıyı durdura bilmiş ve her iki devleti savunma hatlarına kadar kovmuştur. 1916'da ise kendisi saldırı pozisyonu almıştır.¹⁸¹¹ Bu dönemde, savaşlar inanılmaz çok sayıda can ve mal kaybıyla devam etmekteydi. Öldürülen ve kayıp insan sayısı milyona ulaşmıştır. Bu ise insanlarda memnuniyetsizlik hissinin başkaldırmasına neden olmaktaydı. Ahali ve milletler arasında savaşa ve savaşı yürütmekte ısrar eden hükümete karşı nefret hissi hızla büyümekteydi. Halk defalarca emin oluyordu ki, “devletin savunulması” “milletlerin geleceğinin bekasının korunması” aslında denildiği gibi basit maksatlar için söylenmemiştir. Bunlar, agresif, saldırgan politikayı tetikleyen ve savaşa ya da mağlubiyete çağıran sloganlar olmuştur.¹⁸¹² Lenin konuşmalarında bu duyguyu kullanarak: “büyük güçlerin savaşı emekçi halka hiçbir şey vermiyor. Eğer Almanya galib gelecekse o Belçika'yı ve Polonya'nın bir kısmını, belki de Fransa'nın bir hissesini zaptedecektir. Rusya galib gelecekse O Galiçya'yı, Polonya'nın bir kısmını ve Ermenistan'ı alacaktır. Eğer galib taraf olmayacaksa eski sömürge yaşamı olduğu gibi devam edecektir.”¹⁸¹³ demektedir.

---

¹⁸¹⁰ Романов, Император, Который Знал Свою Судьбу, s. 104.

¹⁸¹¹ Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 3001.

¹⁸¹² Левицкий, На Кавказском Фронте Первой Мировой, s. 82.

¹⁸¹³ Кирилл, Автомобили-Зенитки Первой Мировой Войны. На Передовой «Войны Моторов», s. 87.

Savaşın bu tarihlerinde İtilaf tarafında ABD savaşa katılmıştır.¹⁸¹⁴ Bu durumdan tedirgin olan Almanya daha da aceleci davranmaya başlamış, lakin her iki ittifakta savaş yavaşlamaya başlamıştır.

1914-1918`te ki savaş tüm katılan devletlerin kendi çıkarlarını bir kenara atıp, ittifakın ortak kararlarını izlemekle devam ettiği dönem olmuştur. Bu durum her iki ittifakta ve tüm devletler arasında zamanla pekişmekte devam etmiştir. İttifak üyeleri bunu ittifakın bekası ve savaşın hemen çözüm bulması için kendinden feda edercesine yapmak zorunda kalmışlardır. Halbuki, bazen ittifakın içinde olan devletlerin eskilerden gelen bir kaşıdurması olsa bile bunu geçici olarak görmezden gelmeleri bir gereklilik olmuştur.¹⁸¹⁵ Çünkü onların hepsinin ortak çıkarı şu anlık düşman tarafı defetmek olmuştur.¹⁸¹⁶ Bununla bile dünya savaşı kendinin en güçlü durumuna gelmiş yeni sistem için bile çok yenilik getirmiş ve tahmin edilemez sonuçlar ortaya çıkmıştır.

“Bu savaş İtilaf devletlerine onu isbat etti ki, eğer bir ordu (Alman ordusu temsilinde) en son model teknoloji ile donatılırsa, tek komuta emri ile son derece disiplinli ve planlı hareket ederse, bu orduya tecrübeli ve yetenekli komutanlar tayin edilirse bu ordu tüm İtilaf devletlerine çok kolaylıkla meydan okuyabilir. Bunu gördükten sonra askeri sistemleri farklı olsa bile yeni yöneticiler ittifak kurdukları devletlerle ortak askeri operasyonlar yürütmek kararını almaya başlamışlardır.”¹⁸¹⁷

Alman ittifakında bu sorun başından hall olunmuştur. Alman komutanların ve askeri teknolojinin Türk ordusuna getirilmesi ve Alman sistemi tarzında askeri operasyonların yönlendirilmesi, ardından Alman komutanlarla tavsiyeleştikten sonra son karara varılması, Alman –Türk ordusunun çok iyi kordine edildiğini göstermektedir. Viyana ve Berlin arasında kurulan iletişim o kadar kusursuz olmuştur ki, her seferinde askeri

---

¹⁸¹⁴ Каутский, *Как Возникла Мировая Война : По Документам Германского Министерства Иностранных Дел*, s. 126.

¹⁸¹⁵ İngiltere ve Fransa arasında olan karşıdurma herkesin malumu idi. Ama Orta Avrupada oluşan Alman ve Avusturya tehlikesi onları birleştirmişti. Çünkü bu tehlike her iki devleti aynı oranda tetikliyordu. Enver Paşa ile Liman fon Sander arasındaki husumet herkese maul olmuştur. Ama ittifak hatırına Avusturya ve sonradan Bulgaristan`la birlikte Almanya ve Türkiye geçici de olsa bir birlerine sabretmek zorundaları (Каутский, *Как Возникла Мировая Война : По Документам Германского Министерства Иностранных Дел*, s. 128).

¹⁸¹⁶ Кирилец, *Автомобили-Зенитки Первой Мировой Войны. На Передовой «Войны Моторов»*, s. 88.

¹⁸¹⁷ Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 305.

operasyon hattları değiştiğinde her iki komutanlığa haber gönderilmiş ve her iki İmparator arasında sürekli iletişim sağlanılmıştır.

*“Her askeri operasyon sonucunda İmparatorlar arasında konuşma oluyor ve tek karara varıldıktan sonra operasyon start alıyordu. Yani Almanya ile müttefikleri arasında iletişim kopukluğu neredeyse yok derecesinde idi ve koordinasyon en yüksek duruma getirilmişti. Her seferinde küçük operasyonlar dahi baş komutanlıklardan habersiz yapılıyor ve müttefiklerin bilgisi oluyordu.”*¹⁸¹⁸

Almanya kuşkusuz İttifakın komutasını elinde tutmuş hem Türkiye hem de Avusturya’yı kendisi manipule etmeye çalışmıştır.¹⁸¹⁹ Almanya Avusturya ve Türkiye’ye karşı açıkca kendi üstünlüğünü taslamış ve kendi kararlarını onlara kabul ettirmeye çalışmıştır. Çok açıktır ki, Almanya’nın yardımı olmadan ne Türkiye ne de Avusturya İtilaf birliklerine karşı savaşı yrtemezlerdir.¹⁸²⁰ 1914 Ekim 6’da Sazanov tarafından Paris’deki Bykeliliğe gönderilen mektupta:

*“bizlere Avusturya’nın ittifaktan ayrı olarak bizlerle antlaşma yapmak istediği haberleri gelmiştir. Lakin şimdilik bu haberler gerçeklik kanıtını gösterememiş ve bu hakta herhangi bir fikir yürütmek yanlış anlaşılmalara sebep olabilir. Herhangi bir durumda Avusturya böyle bir eyleme kalkışırsa biz kendi taleplerimizi ileri srmezden önce onun bize sunduklarına bakmamız gerekmektedir.”*¹⁸²¹

Ruşa kaynakların geneli inatla savaşın aslında Almanya tarafından yönetildiğini ve burada Türkiye ile Avusturya’nın sadece piyon olduğunu savunulmaktadır. Lakin durumun böyle olmadığı savaşın her aşamasında görülmekte ve Türkiye komutanlarının Alman komuta heyetine tabi olmamasından anlaşılmaktadır.

İtilaf birlikleri arasında ise tüm devletler hepsi aşağı yukarı aynı egemenliğe sahip devletler olmuşlardır. Bu ittifaka İtalya ve ABD katıldıktan sonra durum daha da karmaşık hal almıştır. Bu devletlerin ekonomik durumu, aralarından hiçbirinin komutasına imkan

---

¹⁸¹⁸ Корсун , *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 256.

¹⁸¹⁹ Боханов, *Правда о Григории Распутине*, s. 70.

¹⁸²⁰ Белоусова, Маныкина, *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 122.

¹⁸²¹ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 77.

vermemiştir.¹⁸²² Batı Cephesi`nde savaşın ağırlığını Fransa taşımaktaydı. Fransız ordusu sayesinde Almanlar üzerinde Verdun ve Marna Savaşı kazanılmıştır. Lakin yine de Fransızlara İngiliz yardımı gerekmektedir.<sup>1823</sup> İngiliz`lerin de en büyük isteği Almanların gücünü tüketmek olduğundan Fransa`ya yardım konusunda hiç bir tereddüt göstermemişlerdir. Bu savaşta hem Fransa hem de İngiltere Rus ordusuna ve doğal servetlerine çok büyük ihtiyaç hiss etmekteydi. Savaşın başında bu büyük devletler komuta sistemini yekpare etmek için anlaşarak tek karara gelmişlerdi ama savaş devam ettiği dönemde komutanlar ve idareciler bir birlerinin karar ve sistemlerini kabul etmemiş, kendi kafalarına kendi çıkarlarına göre hareket etmekte devam etmişlerdir. Hatta bazen bir birleri ile tartışmadan saldırı ve operasyonlar düzenlemişlerdir.¹⁸²⁴ Savaşın o dönemki durumu ile alakalı 1914 Eylül 11`ine ait Washington`daki elçilige gönderilen gizli mektupta şöyle yazmaktadır:

“Dün Alman büyükelçisi Brayan`ın yanında idi. Kendi tekliflerini ona sunuyordu. Brayan hemen ABD`nin Berlin`deki elçiliğine telegram göndererek olayın gerçeklik ve detaylarını ondan istemişti. Öyle ki, bu Alman elçisinin isteği ile olan bir iş idi. O zaman anlıyoruz ki, istek tam Berlin`den gelmiştir. Brayan hem London ve Parise de telegram gönderdi. Muhtemelen Petrograda da göndermiştir. Paris`ten gelen cevaba göre barış tek başına bize bağlı bir konu değildir. Lakin istenen bir şeydir. Bizim şartlarımız kabul edilirse olan bir şey gibi gözüküyordu. Başka nelerin olduğu tamam belli olmasa da ABD Cumhurbaşkanı Almanya ile dostluk içinde olduğunu belli etmiştir diye düşünülüyor.”¹⁸²⁵

Tarihte çok nadiren görülen olay gerçekleşmekteydi, ittifakta olan devletler bir birlerinin kararlarına saygılı davranmamışlardır.

2.9. Savaş Esnasında İtilaf Devletleri Arasındaki Askeri ve Politik Toplantılar

2.9.2. İstanbul (Boğazlar) ve Londra (16 Nisan 1915) Antlaşmaları.

¹⁸²²Боханов Александр, Николай II, s. 73.

¹⁸²³Буранов, Хрусталеv, Романовы: Уничтожение Династии, (Москва: Олма-Пресс, 2000), s. 25.

¹⁸²⁴Васильев, Беженцы Первой мировой войны и Псковская губерния, s. 99.

¹⁸²⁵Покровский, Царская Россия И Война, s.65 (Еvrakta Bahmetev`in imzası vardır).

5 Eylül 1914`te aynı masaya oturarak Rusya, İngiltere ve Fransa bir sıra gizli antlaşmalara imza atmışlardır. Görüşmelerde, savaştan sonra barış antlaşması yapılacağı durumda tüm tarafların karar ve istekleri dinlenip kabul edilecek ve burda bulunan devletlerin tekpare kararı ile barış sonlanacaktı.¹⁸²⁶ Bu görüşmeler, sonradan imzalanan barışlar için en önemli belge olarak nitelenmektedir.

İşte bu esnada, Rusların ittifaktan ayrılacakları ile alakalı fikirler yaygınlaşmaya başlamış bunu hiss eden Sazanov hemen işlemlere başlamıştır.¹⁸²⁷ Petersburg`a 7 Eylül 1914`de gelen mektupta Rusların savaş bitmeden ve istenilen sonuca ulaşılmadan gizli veya açık antlaşma yapmaması istenmiştir. Bu istek mütemadiyen hem Londra Büyükelçiliği hem de Benkendorf tarafından bizzat Çar ve hükümet üyelerine mektuplar vasıtasıyla iletilmekteydi.¹⁸²⁸ Siyasi şübe ve özel ofis tarafından 1914 Eylül`de Petesburg`daki Londra temsilcisine Sazanov`un emri ile yazılan mektupta:

“Yüce İmparator Hazerlerine şahsi olarak bildirmek isterim. Kralın tüm düşüncelerini olduğu gibi kabul ediyorum. Graf Benkendorf`tan rica ediyorum, Kralı tamamen inandırın ki, her bir kayıp veya fedakarlığa rağmen Rusya kendi düşmanları ile sonuna kadar mücadele yürütecektir. Son iki kelime İmparator tarafından özel olarak söylenen sözler olmaktadır.”¹⁸²⁹yazmıştır.

Ardından, İtilaf devletleri arasında daha ciddi ve kararlı bir antlaşma işlemleri başlatılmıştır. 16 Mart 1915`de Kale`de¹⁸³⁰ yapılan bu görüşmelerde İngiltere ve Fransa`nın Dış İşler Bakanları bulunmuştur. Bu antlaşmayı yapmakta maksat komutanların bundan sonra tüm ittifak komutanları ile tartıştıktan sonra karar almalarını temin etmek olmuştur. Bu toplantının ana maksatı tek vurucu güç olmak ve Almanya`yı elbirliği ile yenmek olmuştur. İki gün sonra yani 18 Mart`ta Fransız Genelkurmayı Joffrey ile İngiltere Genelkurmayı Feldmarşal Frenc ile Kale`de antlaşma

---

¹⁸²⁶ Адамова, Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел, s. 425.

¹⁸²⁷ Божанов, Николай II, s. 76.

¹⁸²⁸ Буранов,- Хрусталеv, Романовы: Уничтожение Династии, s. 29.

¹⁸²⁹ Покровский, Царская Россия И Война, s. 70.

¹⁸³⁰ İstanbul veya başka ismiyle Boğazlar Antlaşması, Rusça kaynaklarda Kale Antlaşması olarak geçmektedir.

imzalanmıştır.¹⁸³¹ Bu görüşmede Rusya'nın temsilcisi Graf Tümgeneral İgnatiyev olmuştur, onunla birlikte Sırbistan ve Belçika'nın da temsilcileri bulunmuştur. Rusya'nın temsilcisi İgnatiyev konuşmasında şunları söylemiştir: “*General Joffre açılış konuşmasında çok önemli noktaya değinmişti. Gerekir ki, taraftarlar askeri ortamda da bir ittifak kursunlar ve bir birleri ile iletişimde olsunlar. Kendi operasyonları ile alakalı bilgileri diğer devletlerle paylaşmaları çok doğru karar olacaktır.*”¹⁸³² Bu konuşmanın özel toplantısında Rusya'ya ile alakalı söylenenler ise şöyle olmuştur: “*Rusya savaşta yeterince aktif mevki almıştır. Onunla birlik ve beraberlik kurarak bu savaşı sona erdirmek mümkündür. Lakin bizlerin de aynı dereceden aktif operasyonlar yürütmemiz gerekmektedir.*”¹⁸³³ Komutan Joffrey şu sözleri ilave ederek:

*“Teorik olarak ittifakta olan devletlerin her üç cephede aynı anda tek karar kabul etmesi gerekmektedir. Her üç cephede aynı derecede aktifliyin olması şarttır. Lakin geçmiş tecrübelerden anlıyoruz ki, bu tamamen imkansızdır. Bu nedenden dolayı eğer herhangi bir cephede düşüş yaşanacaksa o zaman orada bulunan devlet diğer ittifak üyelerinden yardım istemeli ve yardım gelinceye kadar beklemelidir. Yardım yetişdikten sonra ordunun tek güç olarak en aktif şekilde saldırılması daha akıllıca olacaktır diye düşünüyorum. Ağustos'un 3'de Rusya ordusu Avusturya ve Galiçya taraftan saldırarak Fransızların yükünü bir hayli hafifletmişti. Aynı yardım tarzını İngilizlerden de bekliyoruz”*¹⁸³⁴

diyerek konuşmasını sonlandırmıştır. Bu sistem İngiliz ve Fransız askeri politikası için çok önemli konu olmuştur. Rusların Batı Cephesi'nde inatla iki ay direnmesi Alman ve Avusturya birliklerinin geri çekilmesini temin etmiştir. Joffrey Birinci Dünya Savaşı'nın tüm cepheleri hakkında konuştuğundan sonra şu sonuca vardığını ilave etmiştir:

“Fransızların Aras'taki mücadelesi bir sonuç verememiştir. Şimdi Almanlar kolaylıkla Rusların güneyinden baskı uygulayabilecek ya da güçlerinin bir kısmını İngiliz-Fransız ittifak güçlerine karşı kullanacaklardır. Bu bağlamda, İngiliz-Fransız birlikleri birkaç hafta içinde saldırıya geçmeli, Fransa'nın işgal edilmiş bölgelerini kurtarmalı böylece, Rusların işini

---

¹⁸³¹ Белоусова, Манькина, *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 125.

¹⁸³² Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 219.

¹⁸³³ Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 308.

¹⁸³⁴ Белоусова, Манькина, *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 130.

kolaylaştırmalıdır. İtalya Sırbistanla birlikte Avusturya-Macaristan kuvvetlerine saldırmalıdır.”¹⁸³⁵

İlaveten bu zamana kadar Gelibolu Harekatı daha bitmemiştir. Bu nedenden dolayı bu harekate toplantıda değinilmemiştir. Toplantıyla ilgili Sazanov`u telgrafla bilgilendiren İzvolski yazmaktadır ki, Feldmarşal Frenc (İngiltere temsilcisi), General Joffre`nin kararlarını tamamen kabuledilir bulmaktadır. İtalya`nın askeri ajanı General Joffre`nin kararlarını, İtalya başkomutanı Kadorna`nın düşünceleri ile benzer görmektedir. Bununla birlikte, tüm ittifak üyelerine karşı savaşmaya hazır olduğunu da ilave etmektedir. İtalya`nın askeri temsilcisi bu toplantı da Viyana`ya saldırı planladıklarını da bildirmiştir. Sırbistan askeri temsilcisi Joffre`ye onun devletini desteklediği için teşekkürlerini de iletmişti.¹⁸³⁶ Rusya`nın temsilcisi İgnatyev ise hem Joffre`ye hem de French`e özel teşekkür bildirerek onlarla birlikte morelinin yükseldiğini ve aynı maksatlar uğruna savaşğını söylemiştir. Bir de Rusya cephelerindeki durumlara değindiği için minnettarlığını bildirmiştir.¹⁸³⁷ İgnatyev sonradan yazdığı “50 Yıllık Tarih” kitabında bu toplantıya büyük umutları olduğunu ve Rusya sarayının da buradan beklentilerinin büyük olduğunu bildirmiştir. Hatta bu toplantıya davet almak için inatçı birkaç telgraftan sonra isteği ancak kabul edilmiştir. İgnatyev toplantıya ancak iki saat kala gerçek daveti alabilmiştir.¹⁸³⁸ Bu toplantıda Kafkasya Cephesi` hakkında hiçbir şey söylenmemiştir. Hatta Gelibolu Harekatı hakkında da İngiliz-Fransız temsilcileri tek kelime bile etmemişlerdir. Kafkasya Cephesi ile alakalı General İgnatev de bir şeyler söylememiştir. Rus politik heyetinin her zaman hayal ettiği bir iddia olmuş ki, bu hayal Türkiye toprakları üzerinde kurulan bir plan üzerinde ilerlemekteydi.

“Anadolun`un gelecekteki Türk padişahıyla sınırları çizmek açısından, Urmiye vilayetinde başlayıp ... Van`ın aşığına inen, Bitlis, Muş ve Harput`tan geçip Sivas yakınındaki Tavra ve

¹⁸³⁵ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3848, л. 17.

¹⁸³⁶ Боханов, Николай II, s. 78.

¹⁸³⁷ Левицкий, На Кавказском Фронте Первой Мировой, s.85

¹⁸³⁸ Белоусова, Маныкина, Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации, s. 133.

Antitavra dağ sırasına kadar uzanan bir hatt ile Karadeniz arasındaki bütün topraklar Rusya'nın tasarrufu altına alınmalıdır."¹⁸³⁹

Bu isteklerine ulaşmak için şantaj bile musamaha gösteren Rusya diplomasisi kanlı hale bürünmüştür.

Aslında, Sazanov'un 5 Mart 1915'te Çarın talebini iletmesinin hemen ertesi günü, İtilaf Devletleri'nin buna razı olmaması halinde istifa edeceği ve böylece Almanya'yla ayrı bir barış antlaşmasına varması için Alman dostu Sergey Witte'nin hükümete getirilmesini sağlayacağı yolundaki tehdidi üzerine, Paleologue bile şaşırmıştır. Sir Edvard Grey de Sazanov'un talebinin zamanlamasından tedirgin olmuş; lakin İngiliz vantrilokluğunun artık bildik kaybıyla, sıkı durmak yerine, Sazanov'un görüşüne katılmak durumunda kalmıştır. Grey'in kabineye sunduğu gerekçe, Britanya'nın Rus talebini kabuletmemesi halinde, Witte gibi Alman dost muhafazakarlarının Çarı İngiliz politikasının hep Rusya'yı İstanbul ve Boğazlar'dan uzak tutmaya yönelik olduğuna haliye bu politikanın hala sürüldüğüne ikna edeceği düşünülmekteydi. Bu garip mantık üzerine İngiliz kabinesi 12 Mart 1915'te, sırf Rusya'da başa geçebilecek bir hükümeti Britanya'nın engel çıkaracağı gerekçesinden mahrum bırakmak için, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki iddiasını, bunları kazanma yönünde hiçbir uğraş vermemesine rağmen onaylamıştır.¹⁸⁴⁰ Fransızlar Rusların isteklerinin kabul ettiklerini bildirseler de iş politik çevrede resmen onaylanmamıştır. Lakin İtilaf Devletleri'nin maksatı İstanbul'un işgal bölgelerine ayrılması olduğu bilinmekteydi. Fransızların ileri sürdükleri planda bu işgal bölgelerinde İtilaf devletlerinin her birinden "Yüksek komiser"in bulunması gerekmekteydi. Ruslar bunu bildiklerinden önceden bir plan ileri sürmeyi düşünmüşlerdir. Sazanov kısmen Fransız planını önceden tahmin ederek, İstanbul için hazırlamış olduğu paylaşım planını Paleologue'nin kriterlerine uyacak şekilde biraz değiştirmiştir. Artık, İngilizler kentin Asya yakasını (Üsküdar), Fransızlar eski Avrupa mahallesi Pera'yı (Karaköy'den başlayıp Galata ve Taksim üzerinden Boğaziçi kıyısındaki Ortaköye kadar varmak üzere

¹⁸³⁹ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 231 (Mart 1916 S.D.Sazanov'un katlarından alıntı).

¹⁸⁴⁰ Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 132.

Beyoğlu) kendilerine alacaklardır. Rusya ise Boğazlar dışında “sadece” Suriçi, yani Topkapı Sarayı’ndan Theodosius surlarına kadar uzanan ve Kariye Kilisesi, Ortodoks Patrikhanesi, Ayasofya gibi bütün önemli Ortodoks dinsel mekanlarını barındıran kadim Bizans kentiyle yetinmeliydi. Sazanov’dan bu tavizleri koparmaya çalışan ayrıca Çarın 16 Mart 1915’teki açıklamasıyla, Rusya’nın Suriye, Hatay üzerindeki Fransız hak iddialarını kabul etmesini sağlayan Paleologue, sonunda Boğazlar’a ve İstanbul’a ilişkin 4 Mart tarihli ilk Sazanov notasını 10 Nisan 1915’te bir sözlü notayla onaylamıştır. Bu süreçte İngiliz çıkarlarını da bizzat İngilizlerin becerebileceğinden daha iyi savunmuştur.¹⁸⁴¹ Rusya’nın bu kadar ileri gitmesinde ve istediğini yaptıracağına inanmasında esas dayanak, İtilaf Devletleri’nin İstanbul için Çanakkale savaşında mağlubiyeti olayı olmuştur. Buna rağmen Rusya savaşın başındakine göre daha az hakk iddia etmekteydi. Rusya İstanbul’un tamamını değil bir kısmını alınmaya razı olmuştur. Bunun en büyük sebebi Almanya ile olan cephelerdeki mağlubiyetlerdi. Batı cephesindeki başarısızlık Türk topraklarına olan iddiaların artmasına olanak sağlamaktaydı. İlâveten, Berlin ile İstanbul arasında ilk kez bir demiryolu ve haberleşme hattının açılması, tam Tovnshend’in birliklerinin Kut’ta kuşatıldığı sıralarda, Gelibolu’daki İtilaf ordularının kaçınılmaz sonunu fiilen getirmiştir.¹⁸⁴²

İstanbul Antlaşmasının hemen ardından İtalya’nın da İtilaf Devletleri safına geçmesini pekiştirmek adına Londra Paketi’nin yapılması şart olmuştur. Trablusgarp’a olan iddialarını sabitleyerek antlaşmadan büyük verim sağlayan İtalya Mayıs’da İtilaf tarafına geçtiğini fiilen ilan etmiştir. Antlaşma, İtalya’ya Konya’nın tamamı ve Antalya kıyılarını da vaad etmekteydi.¹⁸⁴³ Lakin bir sonraki yıl Rusya’nın Batı Cephesinde olmasa da Kafkasya Cephesi’nde galibiyetlerinin sürdüğü döneme denk gelmiş ve Anadolu’daki bu başarı Rusların Türkiye üzerinde yeni iddialar sürmesine olanak sağlamıştır.

2.9.3. İtilaf Üyelerinin Şantili’deki Askeri Toplantısı

---

¹⁸⁴¹ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya’nın Rolü*, s. 233.

¹⁸⁴² Роган, *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке 1914–1920*, s. 91.

¹⁸⁴³ АВПРИ, Ф. 1915, Оп. 885, д. 14, s. 78-85.

Anlaşmaların detaylarının da konuşulduğu ikinci önemli askeri toplantı¹⁸⁴⁴ 1915`in Aralığı`nda Şantili`de gerçekleşmiştir.<sup>1845</sup> Bu toplantıda Rusya`nın temsilcisi olarak General Jilinskiy ve İgnatyev bulunmaktaydı. Fransa tarafından Joffrey, General Pele, Albay Bilyot, subay Dumeru bulunmaktaydı. İngiltere adından Feldmarşal French, General Morrey, General Robertson, General Uilson bulunmaktaydı. İtalya`nın temsilcileri ise General Poppo, Albay Adriççe olmuştur. Belçika`dan General Bilmans, Sırbistan`dan Albay Stepanoviç teşrif etmişlerdir. Görüldüğü üzere, İngiltere ve Fransa daha fazla ve üst askeri temsilciler göndermiştir.¹⁸⁴⁶ Bu toplantının üç günlük devam eden tüm oturumlarına General Joffrey başkanlık etmiştir. Toplantıda en çok konuşulan mesele askeri operasyonların durumu ve koalisyonun son vaziyeti olmuştur.¹⁸⁴⁷ İtilaf ordularının tüm temsilcileri sunum yapmışlardır. Rus ordusunu temsilen toplantıda bulunan General Jilinski söz alarak şunları demiştir: *“Tüm ittifak üyelerinin hazırlıkları tamamlanmadan düşman saldırıyı başlatırsa eğer tüm savunmada bekleyen güçlerin hemen saldırı pozsyonu alması şarttır. Hatta bunun için hazır olunmasa ve plan kurulmasa bile ittifak üyelerinin herhangi birinin kurtarılması için bu işlevin yapılması kabul görülmelidir.”*¹⁸⁴⁸ Bu teklifi Fransız ve İngiliz temsilciler yani Joffrey ve French hemen protesto etmişlerdir. Onların buna itiraz etme sebebi daha İtalya sınırında orduların tamamen hazır duruma getirilemediği ve böyle saldırı planı ile doğruca mağlubiyeti garantilemiş olacaklarını iddia etmeleri olmuştur. Jilinski kendi kararında inat ederek *“Eğer Almanya kış aylarında saldırıya geçerse yine de Rus ordusu onun karşısını alacak durumdadır”*¹⁸⁴⁹ demiştir. Uzun süren konuşma ve tartışmalardan sonra toplantı da şu kararlar kabul edilmiştir:

---

¹⁸⁴⁴ Bazı yazarlar bunu İtilaf`ın Askeri Meclisi olarak isimlendirmekteler.

¹⁸⁴⁵ *Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.*, s. 423.

¹⁸⁴⁶ *Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.*, s. 423.

¹⁸⁴⁷ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3796, л. 5-6.

¹⁸⁴⁸ Белоусова, Манькина, *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 135.

¹⁸⁴⁹ Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 463.

1. *Tüm cepheleer üzere ittifak üyeleri kendilerinin güçlerini hazırlıklı ve tam teçhizatlı veziyete getirmeleri gereklidir.*
2. *İttifak üyelerinden herhangi biri düşmana saldırı planlarsa diğer üyeler ona her türlü yardımda bulunmaları gerekmektedir.*¹⁸⁵⁰

Lakin bu kararlar İngiltere temsilcilerini tam memnun edememiştir, çünkü onların iddiasına göre bu kararlar İngilizlerin devlet savunma kurallarına uymamakta ve “gereksiz yere değerli ordularını” tüketmek istememektelerdir.¹⁸⁵¹ İngiltere temsilci ve komutanlarının asıl maksatı daha az güç ve insan kaybetmekle daha fazla kazanç sağlamak olmuştur.¹⁸⁵² İngilizlerin bunu gerçekleştirmesi için başka milletlerin güçlerini sömürmesi gerekmektedir.

Şantili`deki askeri toplantıda tüm devletlerin ordu gücü de hesaplanmıştır. Bu zaman en çok dikkat çeken husus İngilizlerin ordu gücünün hesaplanması olmuştur. Toplantı üyeleri İngiliz askeri gücüne daha çok önem vermektelerdi.¹⁸⁵³ İtilaf askeri güçleri İttifak askeri güçleri ile kıyaslanmış ve General Joffrey bu konuda ilginç hususa değinmiştir: “Üçlü İttifakın üyelerinin ahalisinin sayca az olmasına bakmayın onların oduda asker sayısı çok olmuştur. Yani onların neredeyse İtilaf ordusu ile aynı sayıda askeri bulunmuştur.”¹⁸⁵⁴ Şantili`deki toplantı belgeleri net rakamlar vermese de farklı yerlerden kaynaklar sayının neredeyse eşit olduğunu göstermektedir. Yani 1915`e ait askeri güçlerin paylaşımı şu şekilde olmuştur:

---

¹⁸⁵⁰Буранов, Хрусталеv, Романовы: Уничтожение Династии, s. 29.

¹⁸⁵¹ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 223.

¹⁸⁵² Адамова, Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностраных Дел, (Москва: Литиздат НКВД, 1924), s. 278.

¹⁸⁵³Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительства 1878-1917 гг, s. 56.

¹⁸⁵⁴Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительства 1878-1917 гг, s.s. 58.

Tablo 3: 1915`e Ait Askeri Güçlerin Paylaşımı

İtilaf Devletleri	İttifak Devletleri
Fransa 2.260.000	Almanya 3.610.000
İngiltere (tahminen) 1.100.000	Avusturya 1.500.000
Rusya (tahminen) 1.500.000	Bulgaristan 400.000
Belçika 80.000	Türkiye 600.000
Sırbizistan 100.000	
Karadağ 40.000	
Tolamda 6.080.000	Toplamda 6.110.000
Ahalinin toplam sayı 273.000.000	Ahalinin toplam sayı 152.000.000

Kaynak: РГВИА. Ф. 2100, Оп.1, д. 592, л. 18

General Jilinski hemen söz alarak Rus ordusunun Alman ve Avusturya birliklerine karşı 56 kolordusunun, 2000 taburunun olduğunu bildirmiştir. Kafkasya Cephesi`ne ise 107 tabur yerleştirildiği ve toplamda cephelerde 2.750.000 askerin bulunduğu söylenilmiştir.¹⁸⁵⁵ Bu toplantıda bulunan İtalya temsilcisi de cephelerde bir milyon değil tamı tamına 1.600.000 İtalyan askerinin savaşa girdiğini bildirmiştir.¹⁸⁵⁶ Bu toplantıda askeri sayı ve kalite konusunda varılan sonuç şöyle olmuştur; *“İtilaf birlikleri eğer isterlerse daha kaliteli ve sayca daha fazla olan orduya sahip olma imkaları vardır. Yani askeri birlikler İttifak birliklerinden çok daha fazladır. Lakin bu planın karşısında en büyük engel askerlerin silah ve teknik aletle temin edilmesindeki sıkıntıdır. Bu zaman Rus ordusunun teminatı ve techizi öncelik teşkil etmelidir.”*¹⁸⁵⁷ 17 Aralık 1915`ne ait belgelerde Rus ordusunun teknik durumu şöyle ifade edilmektedir: *“İhtiyac duyulan tüfek ve kılıç miktarı-1.200.000, elde olan miktar-200.000, Rusya`nın temin edebileceği miktar ise- 70.000 olmuştur. Rusya ordusunda 1874 markalı Tüfek için her ay ortalama 40.000.000 kurşun mermi, 1886 markalı Tüfek için ise 4.000.000 kurşun mermi alması gerekmektedir. İlveten ağır toplar için ihtiyac duyulan mermi gereksinimide*

¹⁸⁵⁵ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 191, л. 64-65.

¹⁸⁵⁶ *Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.*, s. 62.

¹⁸⁵⁷ *Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 312.

mevcuttur.”¹⁸⁵⁸ İtilaf üyeleri bu toplantıda Rusya`ya yardım etmeye karar vermişlerdir. Özellikle Sırbistan yardımını hemen kabul etmiştir.¹⁸⁵⁹ Aslında normal şartlarda Rusya askeri açıdan sıkıntı çekmeyecek ve askeri silah ve teknik aletleri ihrac bile edecek güce ve kaynağa sahip olmutur. Lakin komutanların yerli yersiz silahları israf etmesi ve bakımsız bırakması silah kıtlığı oluşturmaktaydı.¹⁸⁶⁰ Büyük operasyonların öncesinde güçlü teçhizat için Rusya`nın İtilaf üyelerinden yardım istemesi aslında anlaşılın durum olmuştur.

Şantili`deki askeri toplantı birkaç önemli karar almıştır.

*“Bu savaşta yeni taktik uygulanarak teçhizatımızı tam tutmalı ve düşmanı bir cepheden diğer cepheye hızlı şekilde yönlendirmeliyiz. İlerleme ve geçişlerde müttefiklerimizle yapabildiğimiz kadar düşmana engel olmalıyız. Bundan başka her üyenin ihtiyaçlarını en iyi şekilde temin etmeli ve isteklerini kabul etmeliyiz. Müttefiklerimize son derece akıllı ve seri biçimde yardımcı olmamız gerekiyor.”*¹⁸⁶¹

Diğer cephelerde devam eden durum Kafkasya Cephesi`nde de kendi yansımalarını göstermekteydi. Yani bir cephedeki olay hemen diğer cephelere etki etmekteydi. Lakin İtilaf Devletleri tam olarak bir ittifak içerisine girememektedirler. Onların tek hedefi Almanya`yı mağlup etmek olsa da bu tek hedef için bile birleşemiyor, birlik olamıyorlardı. Çünkü her birinin kendi sinsî sömürge planları vardı. Bu planlar büyük oranda kendi ittifak üyeleri ile çakışıyordu. Bir ittifakta olan her bir devlet daha az kayıp ve zahmetle, daha az ordu sarfetmekle daha çok kazanç ve galibiyet sağlamak istiyordu. Bunun için ise diğer üyelerin daha çok zahmet ve kayıp vermesi gerekiyordu. Ya da onun çıkarları için başka devletlerin uğraşması gerekiyordu.¹⁸⁶² Toplantı sonrasında Gelibolu Harekati`na değinen İtilaf üyeleri Türkiye sorunu nasıl hall edeceklerini düşünmeye başlamışlardır. Görüşmelerde bu durumla ilgili olarak *“ikinci dereceden önemli”* cephelere daha çok dikkat ayrılması ve teminatlarının daha da geliştirilmesi

---

¹⁸⁵⁸ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 69.

¹⁸⁵⁹ Васильев, *Беженцы Первой мировой войны и Псковская губерния*, s. 82.

¹⁸⁶⁰ Левицкий, *На Кавказском Фронте Первой Мировой*, s. 92.

¹⁸⁶¹ Васильев, *Беженцы Первой мировой войны и Псковская губерния*, s. 83.

¹⁸⁶² Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 308.

konusulmuştur. İtilaf temsilcilerine göre “ikinci dereceden önemli” cephelere şimdikinden daha çok önem verilmesi gerekmektedir, çünkü onlar bazen savaşın diğer cephelerini de büyük oranda etkilemektedirler. Onların silah teminine de önemli ölçüde dikkat edilmelidir.¹⁸⁶³ Bu tarihlerde İngiliz-Fransız ordu birliklerinin Selanik ve Çanakkale`ye yeniden getirilmesi ve bu zaman savaşa yeni katılan Balkan Devletleri`nden yardım istenilmesi teklifi ileri sürülmüştür.¹⁸⁶⁴ İlk önce İtilaf üyeleri bunu kabul etmese de bu planın Rusya`nın işine yaradığı anlaşılmış ve Rusya bu kararı ısrarla desteklemiştir. Sonradan İngiltere Selanik`ye ordu yerleştirmeyi kabul etmiştir.¹⁸⁶⁵ Lakin buraya getirilen kuvvetlerin herhangi eksikliğinin olmaması gerekmektedir. Tüm ihtiyaçları sonuna kadar karşılanan, yeniden toparlanmış bir ordunun buraya yerleştirilmesi çok daha mantıklı olacaktır.¹⁸⁶⁶ İlginçtir ki, bu hususda üyeler tam olarak bir karara varamamışlardır. Gelibolu yarımadası konusunda karar alan üyeler, adanın yavaş yavaş temizlenilmesinin taraftarı olmuşlardır. Rusya ise tam tersine hızlı ve verimli saldırı istemiştir.¹⁸⁶⁷ İtilaf temsilcileri Türkiye ile savaşın daha çok Mısır`da yapılması taraftarı olmuşlardır. Bu konuda Rusların istediğine yani, Batı Cephesi`nden Kafkasya`ya ilaveyarımcı grubun gönderilemesine taraftar çıkan olmamıştır.¹⁸⁶⁸ Türkiye ile savaşta Rusya tek başına kaldığını anlamıştır.

General Jilinski Şantili toplantısı sırasında Genelkurmay Alekseyev`den telgraf almıştır. Telgrafta şöyle yazmaktaydı:

“Selanik`e ordu yerleştirilmesi fikri Osmanlı`nın bu cephede sıkıştırılmasına sebep oluyor ve bu durum hem de Romanya`nın sıkışmasına sebep olacaktır. Bunun için Sırbistan`dan ve Karadağ`dan getirilen 200.000 askerin de oraya yerleştirilmesi çok daha akıllıca olacaktır. İttifak üyelerinin hepsinin onların temini ve tüm ihtiyaçlarının giderilmesi konusunda hassas olması gerekmektedir.”¹⁸⁶⁹

¹⁸⁶³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 223.

¹⁸⁶⁴ РГВИА. Ф. 2100, Оп.2, д. 565, л. 25.

¹⁸⁶⁵ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3848, л. 28.

¹⁸⁶⁶ Левицкий , *На Кавказском Фронте Первой Мировой*, s. 93.

¹⁸⁶⁷ Александр, *Николай II*, s. 86.

¹⁸⁶⁸ Буранов, Ю.- Хрусталеv, В., *Романовы: Уничтожение Династии*, s. 32.

¹⁸⁶⁹ Николай , *Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны*, s. 125.

Lakin İtilaf üyeleri bu fikri kabul etmemiş ve orada yerleştirilmiş az sayılı kuvvetlerini de geri çekmişlerdir.¹⁸⁷⁰

Son olarak, 8 Aralık`taki Şantili kogreye göre artık askeri operasyonları çok daha iyi yönlendirmek için gerektiğinde müttefiklerin de tavsiyesi alınmalı ve kötü durumda olan üyelerden her birini daha iyi kaliteye getirmek için tüm üyeler aynı derecede aktif çalışmalıdırlar. İdareler ve komutanlar arası iletişimi daha da iyi duruma getirilmelidir. Bunun için posta sistemini daha makul duruma getirmek çok önemlidir. Özellikle Başkomutanlar arasında özel iletişim vasıtaları kurulmalıdır.¹⁸⁷¹ İtilaf üyelerinin en büyük sıkıntısının komuta heyetleri arasında iletişim bozukluğu ve birliğin kurgulanamaması olduğu anlaşılmaktadır. Bundan başka Alman ittifakından hem Batı Cephesi`nde, hem de Rusya cephelerinde büyük saldırı beklenilmekteydi. Lakin İtilaf için en kritik an geçmiş, İtilaf zorluğu atlatmıştır. İngiliz, Fransız komutanları artık Almanların dikkatini Ruslara yönlendirdiyi için kendileri bir az soluklanma imkanı elde etmişlerdir. Bu zaman içeriğinde ordularını reorganize etmiş mermilerini daha da kaliteli hale getirerek silahlarını ve toplarını geliştirmişlerdir. Artık ilk ABD yardımı Avrupa`ya ulaşmıştır. Bunların hepsi İtilaf devletlerinin güçlerinin daha da artmasını ve gelişmesine sebebiyet veren olaylar olmuştur.

---

¹⁸⁷⁰ *Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительства 1878-1917 гг., s. 356.*

¹⁸⁷¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 226.*

BÖLÜM III: 1916'DA TÜRKİYE VE RUSYA İLİŞKİLERİ

3.1. Rusya'daki Siyasi Krizin Belirtileri

3.1.1. II. Nikolay'ın Statü Değişim Politikası

Sarıkamış Harekatı'ndan sonra Rusya'nın Kafkas Cephesi'ndeki orduları yeni askeri talimatlar almışlardı. Bu talimata göre, Rusya'nın devlet sınırları korunmalı, Türklere bu sınırlardan geçmeye ve İran'a girmeye izin verilmemeliydi. Cephelerdeki stratejik duruma bakılacak olursa, aslında halihazırdaki Kafkasya ordusunun durumu Çarı memnun etmekteydi. Umut edilmekteydi ki, eğer Almanya mağlup edilirse, Türkiye daha fazla dayanamayacak ve kolay hedef olacaktır.¹⁸⁷² Lakin tam da bu dönemde, dönemin politikacılarının büyük çoğunluğunun yanlış karar olarak nitelendirdiği bir olay patlak verdi. “23 Ağustos 1915'te II. Nikolay kendini Yüksek Askeri Yönetim Kurulu'nun başkanı tayin etti. Eskiden bu görevi yapan Grandük Nikolay Nikolayeciç ise Kafkasya Eyalet Valisi ve Kafkasya Cephesi'nin Kurmayı olarak tayin edildi.”¹⁸⁷³ Bu olay asiller ve siyasiler arasında büyük entrika uyandırmıştır. Bu tarihte Avrupa Cephesi'nde Ruslar büyük mağlubiyetler yaşamış ve kayıplar vermişlerdi. Değişim ve mağlubiyetlerden şikayet eden parlamento üyeleri Devlet Duması'nın (Meclis) tribününden itiraz seslerini yükseltmişlerdir. Sarayın hem içinden hem de dışından hükümet ve Çar aleyhine yalan bilgiler yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu haberlerin etkisi ile bakanlar ve yüksek mevki sahibi olan asiller vazifelerinden alınmaya başlanılmıştır.¹⁸⁷⁴ Batı Cephesi'nde Rusların büyük mağlubiyet yaşaması yani, “Polonya'nın kuşatılması, Baltık sahillerinin işgali gibi olaylar üzerine bir de, sosyal-ekonomik durumun gittikçe kötüye doğru gittiği dönemde başarısız vazife değişikliği durumu daha da beter hale getirmekteydi.”¹⁸⁷⁵ Aslında, II. Nikolay'ın ordu komutanı vazifesine atanması yakınlarının ona verdiği bir tavsiyeydi. Düşünülmüştür ki, bununla askerlerin morali artırılabilecek, savaş azmi yükseltilecektir.¹⁸⁷⁶

¹⁸⁷² Боханов, Николай II, s. 59.

¹⁸⁷³ Известия, 1916. № 2, s. 191.

¹⁸⁷⁴ Левицкий, На Кавказском Фронте Первой Мировой, s. 75.

¹⁸⁷⁵ Правда, 1916, № 5, s. 8-12.

¹⁸⁷⁶ Оськин, История Первой Мировой Войны, s. 96.

Dikkatten kaçan nokta II. Nikolay`ın askeri tecrübesinin olmaması hususuydu.¹⁸⁷⁷ II Nikolay bu emrle alakalı ordu filosu komutanlığına şöyle bir bildiri yazmıştır: “*An itibarı ile (23 Ağustos) savaş alanında olan tüm kara ve deniz savaş komuta sistemini kendi emrim altına aldım. Tanrıya ve kuşkusuz galibiyete yüksek inançla kendi vazifelerimizi en doğru kalitede tamamlayacağız ve vatanımızı - Rusyamızı! Sonuna kadar koruyacağız.*”¹⁸⁷⁸ Lakin kara ve denizde bu dönem askeri duruma bakıldığında bu değişikliğin hiçte iyi sonuç vermediği çok kolaylıkla anlaşılmaktadır. General Brusilov: “*Suçlular o insanlardır ki, II. Nikolay`a bu vazifeyi teslim etseler de ona bu işte hiç yardımcı olmadılar ve arkasında durmadılar*”¹⁸⁷⁹ diye yazmaktadır. İlginç bir durumdur ki, “*Devletin en ağır günlerinde II. Nikolay kendi keyfinden geri kalmıyor, ailesi ile geziler yapıyor, ava çıkıyor, balo ve eğlence Meclisleri düzenliyordu.*”¹⁸⁸⁰ Böylece, Grandük Nikolay Nikolayeviç`in yerine kendini Başkomutan ilan eden II. Nikolay çok büyük yanlışlıklar silsilesi içerisine girmiştir. En önemli kararların kabul edildiği günlerde askeri operasyonların kabulü ve tartışması için gereken anlarda yerinde olmayan II. Nikolay işini büyük ölçüde aksatmış, böylece yapılması gereken askeri operasyonlar ve alınması gereken kararlar geçikmiştir.¹⁸⁸¹ Meclis, kanunları işleve sokmak için onun imzasını beklemesine rağmen o tatilde olmuştur. Tüm idari sistem, onun eğlence veya tatilinin bitmesini beklemek zorunda kalmış, işler büyük ölçüde aksaklıklarla gerçekleşmiştir.¹⁸⁸² “*İmparatorun olmadığı dönemlerde onun adından karar veren İmparatoriçe (Aleksandra Feodorovna) durumu daha da vahim hale getirmiştir. Rasputin`in*¹⁸⁸³ *kararlarından etkilenerek İmaeratiçe kaosu daha da geniş çaplı büyütmiştir.*”¹⁸⁸⁴ Bu durumun korkunç hal alacağını idrak eden asiller, Çarı durumdan haberdar etmeye çalışmışlardır. Bazıları bunu direkt söyleyemediklerinden farklı yöntemler denemeye çalışmışlardır. Onlar “*Eski komutalar durumu o kadar kötü hale*

---

¹⁸⁷⁷ Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 296.

¹⁸⁷⁸ РГВИА. Ф. 601, Оп.1, д. 619, л. 1.

¹⁸⁷⁹ Брусилов, Воспоминания, s. 213.

¹⁸⁸⁰ Боханов, Правда о Григории Распутине, s. 58.

¹⁸⁸¹ Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 297.

¹⁸⁸² Боханов, Правда о Григории Распутине, s. 59.

¹⁸⁸³ Saray Medyum`u- zamanında saray erkanı onun duyuların ile karar alıyor diye haber yaygınlaşmıştı. Ne kadar doğru olduğu bilinmemektedir.

¹⁸⁸⁴ Боханов, Правда о Григории Распутине, s. 60.

salmişlar ki, bu vazife değişikliği ile düzenlenmeyecektir” ¹⁸⁸⁵diyerek farklı türden tavsiyelerde bulunmuşlar ama tek karara gelememişlerdir. Meclis`deki kararsızlıktan dolayı Çar başkomutanlık vazifesini kendi üstlenmek durumunda kalmıştır.¹⁸⁸⁶ Bu kararın ardından Çar için durumlar değişim göstermiştir. Artık Çar sadece evrakları alıp bakmakla yetinmemeli, bizzat komutanların ve generallerin farklı türden tekliflerini dinlemeliydi. Çarın büyük askeri operasyonların hazırlanmasında ve tatbikinde bizzat bulunması da gerekmektedir. Çarın kararı son karar olmalı; bitirici vuruşu o yapmalıydı. Rusya gibi çok milletli devletlerde aslında birkaç askeri yönetim sistemi olması gerekirken, artık Çar hepsini kendisi yapmak zorunda kalmıştı.¹⁸⁸⁷ Sadece Çardan emr alıp Çarın planlarını uygulamakla görevli kılınan bakanlar bir tek Çara tabi duruma getirilmişlerdir. Bu kadar devlet erkanının sadece bir tek kişiye bağlı olması yani merkeziyetçi yapının kurulması, sonuçta Ştavka`da (Çar Hükümeti`nin yerel ismi) sıkışıklık oluşturmuştur.¹⁸⁸⁸ Bazen bakanlar herhangi bir iş için Ştavka`dan gelecek kararı aylarca beklemek zorunda kalmışlardır. Bu kadar zaman kaybı sonucu müracaat konusu çoğu zaman özelliğini kaybetmiş oluyordu. Hatta Harp Bakanı Polipanov her zaman Ştavka ya da Çara rapor sunamamıştır.¹⁸⁸⁹ Yüzlerce yıl boyunca oluşturulan Rusya İmparatorluk kanunlarına göre, Çariçe`nin ülke yönetim organlarıyla hiçbir ilişkisi olmamalıydı. Lakin, II Nikolay`ın başkentte bulunmaması sebebiyle İmparatoriçe Aleksandra Feodorovna, hükümette bir monarşist görevini icra etmeye başlamıştır. İmparatoriçeyi de Rasputin yönlendirmekteydi.¹⁸⁹⁰ Aslında

“Grişa”yı yönlendirenler de Simonoviç, Rubinşteyn ve hemkarları olmuştur. Ülkede merkezi yönetim durumunun çetrefilleşmesi sebebiyle 1915 ortalarından 1916 sonlarına kadar memleket yavaş yavaş çok kutuplu hale gelmiştir. Kutuplardan birinin başını İmparatoriçe ve çevresindekiler, diğerini Çar ve genel karargâhtaki generalleri çekmekteydi. Üçüncü kutup ise

---

¹⁸⁸⁵ Боханов, Николай II, s. 68.

¹⁸⁸⁶ Боханов, Правда о Григории Распутине, s. 61.

¹⁸⁸⁷ Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 298.

¹⁸⁸⁸ Левицкий, На Кавказском Фронте Первой Мировой, s. 78.

¹⁸⁸⁹ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 256.

¹⁸⁹⁰ Kurat, Rusya Tarihi Başlangıştan 1917`ye Kadar, s. 424.

Duma' yı oluşturan milletvekilleri ve onları destekleyen sermaye olmuştur. Grandüklerin aileleri ise olaylardan şimdilik ayrı durmaktadırlar."¹⁸⁹¹

Sonuç olarak eski baş komutan olan Nikolay Nikolayeviç Kafkasya Eyaletinin Valisi ve Genelkurmayı olmuş yani, Vorontsov-Daşkovun yerine getirilmiştir. Bunu duyan Vorontsov durumu Çarın büyük yanlışı olarak ve ona karşı şahsi haksızlık olarak kabul etmiştir. Hatta Vorontsov Tiflis` de Nikolay Nikolayeviç` i kabul etmek bile istememiştir. O bu buluşmayı Kafkasya`nın sınırında yani Rostov- Don hattında yapmak istemiştir. Çünkü 10 yıllık hizmetten sonra Vorontsov-Daşkov vazifesinden alınmıştır.¹⁸⁹² Grandükü sınır hattına götürme sebebi aslında ona karşı hoşnutsuzluk göstergesi olmuştur.

Bu değişimlerin nedenini anlamak görüldüğü üzere çok sonucu belirsiz bir durum halini almıştır. Vorontsov`un Grandüke saygısızlığını duyan Çar, Vorontsov`a bir mektup yollamıştır. Mektupta şöyle yazmaktaydı: *“Ben ordumuzu kendi iradem altına aldım. Bu nedenden dolayı Grandük Nikolay Nikolayeviç vazifesinden alıkonuldu ve sizin vazifenize atandı. Umut ediyorum ki, siz olayların ciddiyetini anlamış ve benim tahtan kalkıp bu işleri elime almamı taktir etmişsinizdir.*"¹⁸⁹³ Çarın Nikolay Nikolayeviç` i bu eyalete tayin etmekte iki maksadı olduğu tahmin edilmektedir. Birincisi, Çar kendisini onun vazifesine atamıştı ve Grandükü vazifesiz bırakamazdı. İkincisi ise, Çar çok iyi biliyordu ki, Nikolay Nikolayeviç çok iyi monarşisttir ve onun bu politikasının eyaletlerde ve özellikle Kafkasya gibi çok milletli eyaletlerde yürütülmesi sadece iyi sonuçlar verebilecektir. Çar İmparatorluğun sakinliğini ve sağlamlığını böylece pekiştirebileceğini düşünmekteydi.¹⁸⁹⁴ Nikolay Nikolayeviç`in sonraki faaliyetleri ondan beklenileni çok iyi yerine getirdiğini göstermektedir.

Yeni Genelkurmay`ın Tiflise 23 Ağustos`ta getirilmesi ile birlikte Kafkasya Cephesi`nde durumlar iyiye doğru değişmeye ve düzen sağlanmaya başlanılmıştır. Lakin Türkler yenice kazanılmış Çanakkale zaferinden hemen sonra galibiyetin havası ile Kafkasya ve

---

¹⁸⁹¹Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 495.

¹⁸⁹² Веверн, *6-я батарея. 1914-1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине*, s. 97.

¹⁸⁹³ *Красный Архив*, XXVI, s. 124.

¹⁸⁹⁴Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 498.

İran taraftan ilerlemeye başlamışlardır.¹⁸⁹⁵ Rus ordusu ise Eleşkirt Savaşı'ndan sonra dikkatli ve tecrübeli şekilde Sarıkamış ordusunu güçlendirmiş ve Erzurum Harekatı'na hazırlıklara başlamışlardır. Nikolay Nikolayeviç'in Kafkasya'ya gelmesinin ardından bu cepheye ilgi fazlasıyla artmaya başlamıştır. Yerli ahali arasında yaygınlaşan söylentilere göre, Çar ailesinin en seçkin ve saygın üyesi Kafkasya'ya gelmiştir.¹⁸⁹⁶ 1915'in ikinci yarısında birçok askeri ve siyasi işlemler ve uygulamalar yenilenmiş şekilde yapılmıştır. Onların bir çoğu Rus ordusunun daha da iyileşmesine yardımcı olmak maksatlı yenilikler olmuştur. Bu işlemler organizasyon ve silahlanmanın daha profesyonel yönlendirilme kalitesini yükseltme odaklı olmuştur.¹⁸⁹⁷ Bu işlemlerin özeti, hükümetin ve Devlet Meclisi'nin 17 Ağustos'ta kabul ettiği "özel toplantı"sında şöyle geçmektedir:

1. Özel toplantı devlet sınırlarının savunması ve birleştirilmesini tartışmalıdır;
2. Özel toplantı askeri işlemlerin ve bu işlemleri kolaylaştıran ulaşımın sağlanmasının teminini konuşmalıdır;
3. Özel toplantı ziraatın gelişimi ve lojistiğini tartışmalıdır;
4. Özel toplantı bu mahsullerin askeri bölgelere ulaşımını kolayca sağlanmasını tartışmalıdır;

Diğer kurumlar gibi özel toplantının esas görevi artık devletin dahilinde ulaşımın ve taşımacılığın kolaylaştırılması ve hızlanmasını temin etmelidir.¹⁸⁹⁸ Bu kurallar devlet dahilinde kaosu önlemek için belki de uygulanmaya koyulan kollektif ve karşılıklı iletişimle çalışmanı temin etmekteydi. Bu sebeptendir ki, hükümete karşı olan burjuvazi ve bazı kurum sahipleri bu kurallara boyun eğmemiş ve onlara karşı çıkmışlardır.¹⁸⁹⁹

"Çarın hükümeti tek ele alması ve monarşinin en ağırını oluşturması, sonuç olarak, birçok saray dışı insanlarda ona karşı nefret uyandırmakla birlikte, saray içinde de düşmanların artmasına sebebiyet veriyordu. Hükümetin Rasputin'in kuralları ve psişik duygularına emanet

¹⁸⁹⁵ Боханов, *Правда о Григории Распутине*, s. 65.

¹⁸⁹⁶ Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 67.

¹⁸⁹⁷ Боханов, *Николай II*, s. 71.

¹⁸⁹⁸ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, s. 424.

¹⁸⁹⁹ Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 299.

edilmesi asillerde aşağılanmışlık hissi uyandırıyor. Bunun üzerine Batı cephesinde de mağlubiyetin devam etmesi ve hükümet dahilinde oluşan karışıklıklar halkta ve burjuvazide Çara karşı nefretin büyümesine yol açıyordu.”¹⁹⁰⁰

Halk ve saray erkani arasında savaşın bu tarihinden itibaren Çar kendi gücünü kaybetme tehlikesi yaşamaya başlamıştır.

3.2. Erzurum Harekatı Öncesi İttifak Tarafının Politik Durumu

İtilaf üyelerinin Şantili`deki kongresi devam ettiği dönemde İttifak üyeleri de durmamışlardır. Bu tarihlerde dikkatler daha çok Doğu Cephesinde yoğunlaşmaya başlamış, Türkler ve Almanlar Mısırı tehdit altına almışlardır. İtilaf üyeleri Gelibolu yarmadasını boşaltmak zorunda kalmışlardır. Gelibolu`nun boşaltılması Türklerin rahatlamasına ve müttefikleri olan Almanlara silah ve diğer yardımlarda bulunmasına olanak sağlamıştır. Pozisyonlarını terk eden komutanlar bile orada çok güçlü mevkiye olduklarını ve oradan daha etkili saldırı düzenleme imkanının olduğunu bilmişlerdir.¹⁹⁰¹ Aslında, savaşa katılan tüm devletler çok iyi anlamıştır ki, Türkiye bu savaşın en büyük odak noktalarından biri olmuştur. 1914-1915`te bu daha çok hiss edilmeye başlamıştır. İngiltere, Fransa ve Rusya çok güzel anlıyordu ki, eğer onlar yeni topraklar istiyorlarsa bunu en kolay ve kazanlı şekilde Türkiye toprakları sayesinde edebileceklerdir. Bunun için de Kafkasya Cephesi`nin durumunu görmezden gelemezlerdir.¹⁹⁰² Anlaşılmaktadır ki, Rusya Kafkasya Cephesi`nin önemini çok iyi anladığı için bu cepheye özenle yanaşmış ve hiçbir ihtiyacını eksik etmemiştir. Bu özenli yaklaşım 1916`da daha da artmaya ve planlı hal almaya başlamıştır. Çünkü herkesin malumu olmuştur ki, Kafkasya Cephesi`nde yaşanan başarı tüm cephelere etki etmektedir ve Birinci Dünya Savaşı`nın gidişatını değiştirecek niteliktedir. Döneminin politikacılarının söylediği gibi “*ikinci dereceden önemli*” cephe diye isimlense de aslında etki alanı büyük olan ve tüm egemen devletlerin planlarının çakıştığı etki noktası Kafkasya Cephesi olmuştur. Bu nokta ile Türkiye`yi etkilemek veya onu mahv etmek mümkün olabilecektir. Yakın Doğu`daki

¹⁹⁰⁰ Ковалев, Романовы На Фронтах Первой Мировой, s. 124.

¹⁹⁰¹ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3796, л. 160-165.

¹⁹⁰² Коротин, Вторая Попытка Колчака, s. 93.

cephe önemli olmuşsa da Kafkasya kadar Türkiye`yi etkileyen başka bir cephe olmadığı düşünülmektedir.

3.3. 1916 Askeri Faaliyetler: Erzurum Harekatı

Savaş devam ettikçe İtilaf Devletleri`nin Türkiye`yi parçalamak isteği daha da artmaktaydı. Bu tarihe kadar Çarlık Rusya 1915`e kadar Kafkasya Cephesi`ne yeterli kadar dikkat ayırmamıştır. Çünkü onun öncelik planı Galiçya`yı ele geçirmek olmuştur. Ardından ise tüm dikkatini Doğu Cephesi`ne yönlendirme fırsatı elde edecektir.¹⁹⁰³ Savaşın bu safhasında, Rusya`nın esas hedefi İstanbul, Anadolu ve Kuzey İran toprakları olacaktır. Lenin durumla alakalı 1916 tarihli konuşmasında şunları söylemiştir:

“Eğer “biz” Avrupa`dan daha fazla toprak ve servet koparmaya çalışırsak o zaman “biz” Avrupa`dan hiçbir şey alamayacağız. Böylece biz tüm ordumuzu Avrupa`ya sarf edeceğimiz için Asya`ya da iddia edecek gücümüz kalmayacak ve Asya`yı da elimizden kaçırmış olacağız. Lakin Emperyalist Çar Hükümeti bunu düşünmüyor ve bunun yanlış taraflarını göremiyordu.”¹⁹⁰⁴

Savaşın ortasında İngiltere ve Fransa açık şekilde Türkiye topraklarına hak iddia etmeye başlamıştır. 1916`nın Ocak`ında başarısızlıkla biten Çanakkale Harekatı bunun en bariz göstergesi olmuştur.¹⁹⁰⁵ Bu operasyonla tüm müttefiklerine aslında bir mesaj iletmiştir. Hatta bazı politikacılar özellikle Sosyalist akım taraftarları bu faaliyetlerin, sonunda Rusya`nın Almanya ile yaklaştıracaklarını idda ederek İngilizlerle Rusların karşı karşıya geleceğini düşünmüşlerdir. Özellikle, Asya devletlerinin paylaşılması uğruna eninde sonunda onların bir birleri ile çatışacağı öngörülmekteydi.¹⁹⁰⁶ Bu dönemde, genel olarak İtilaf birliklerinin durumuna bakıldığında her iki taraf kendi çıkarları çerçevesinde ittifakın devamının taraftarı olmuştur. Çünkü tüm devletler çok iyi anlamakatalardı ki, isteklerin gerçekleşmesi için ittifakın gücüne ihtiyaçları olacaktır. Anadolu topraklarında, Rusya, Mezoptamya (İrak) ve Filistin`de İngiltere; Suriya`da ise Fransa savaşı sürdürülmekteydi. Bu savaşların esas maksatı Asya Türkiye`si`ne sahip olmak olmuştur. Almanya`nın ise başlıca maksatı, Türkiye`nin hiç bir devletin etkisi altında kalmaması

¹⁹⁰³ Буранов - Хрусталеv, *Романовы: Уничтожение Династии*, s. 30.

¹⁹⁰⁴ Lenin V.İ. *Əsərlərinin Tam Külliyyatı*, (Bakı: Azərnəşr, 1954), s. 367.

¹⁹⁰⁵ Боханов, *Николай II*, s. 88.

¹⁹⁰⁶ Буранов - Хрусталеv, *Романовы: Уничтожение Династии*, s. 31.

olmuştur. Bununla birlikte, Asya Cephesi`nde daha güçlü mücadele yürüterek Avrupa devletleri için zorluk oluşturarak Avrupa Cephelerinde onun işini kolaylaştırmak olacaktır.¹⁹⁰⁷

Kafkasya Cephesi 1916 savaşları arasında en geniş çaplı hareket olan Erzurum Harekatı`ndan önce İngiltere ve Rusya devlet adamları Anadolu`nun paylaşılması için konuşmalar ve anlaşmalar yapmaktadırlar. Aynı tarzda konuşmalar Fransa ile de devam etmekteydi. Güney`deki Musul her üç devletin hem İngiltere ve Fransa hem de Rusya`nın odak merkezi olmuştur.¹⁹⁰⁸ Çünkü burada yeni Petrol kaynakları bulunmuştur. Rusya`nın bu olaydan sonra İran ve Irak topraklarına rahat geçiş elde etmek isteği oluşmuştur, bunun için onun Bitlis ve Kirmanşah`a iddiaları büyümekte devam ediyordu.¹⁹⁰⁹ Erzurum Harekatı`ndan hemen önce İtilaf üyeleri arasında ilgi alanlarının paylaşılmasını tartışmak için 1916`da toplantılar düzenlenmiştir. Bu operasyon İngilizlerin Mezopotamya`da daha da aktifleşmesine sebep olmuştur.

Aralık`ta Rusya`nın Kafkasya Cephesi`ndeki ordusunun en büyük ağırlığı 4. Kafkasya Kolordusunun sırtına yüklenmiştir. En mühim askeri stratejik noktalarda birlikleri yerleştirilmiş Rus ordusu Oltu, Sarıkamış ve Batum yönlerini elinde tutmaktaydı. Türkiye tarafında ise 3. Kolordunun komutanı Mahmut Kamil Paşa olmakla yardımcısı Alman Albayı Guze orduları yönetmekteydi. Türk orduları da Muş ve Van`da yerleştirilmiştir.<sup>1910</sup> Rusya Kafkasya Cephesi`ne eskisine göre daha fazla dikkat ayırmaya başlamıştır. 15 Kasım'a kadar 4. Kafkasya kolordusunun bu cephede 111 ¼ tabur, 373 top, 3.560 subay, 153.200 tüfekle donatılmış askeri, 27.630 kılıçla silahlanmış askeri, 449 makineli tüfek, 8 milis ve gönüllü birlik mevcudu olmuştur. Bundan başka, rezerv güçler için ise 14 tabur ve 37., 49. milis birlikleri 72 top, 1399 subay, 47.202 tüfekli asker, 8.344 kılıçlı asker, bununla birlikte 15 yedek taburda 69.025 asker hazırlanılmıştır.¹⁹¹¹ Aynı

---

¹⁹⁰⁷ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 269.

¹⁹⁰⁸ Боханов, *Николай II*, s. 91.

¹⁹⁰⁹ Адамова, *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 145.

¹⁹¹⁰ Корсун Н.Г. *Эрзерумская Операция*, (Москва: Государственное Военное Издательство Наркомата Обороны Союза ССР, 1938), s. 4.

¹⁹¹¹ Буранов- Хрусталеv, *Романовы: Уничтожение Династии*, s. 38.

tarihte, Türkiye`ye ait 3. Kolordu da ise Kafkas ordusu karargâhın istihbaratına göre, 125 tabur, 40 filo, 8.000-10.000 Kürt birlikleri ve 32 rezerv tabur hazır duruma getirilmiştir.¹⁹¹²

Erzurum sahası askeri operasyonların manevra imkanları için çok geniş alana sahip olmuştur. Erzurum, Batıdan - Trabzon, Erzincan, Harput; Güneyden - Harput, Bitlis, Van; Doğudan - Van, Bayazıt ve Kuzeyden – Rusya Türkiye devlet sınırı ve Karadenizle çevrelenmiştir.¹⁹¹³ Bu bağlamda hareket zamanı Kafkas ordusunun birlikleri genel olarak Erzurum'un şu yönlerine yerleşmişlerdir: a) Oltu - 2. Türkistan Kolordusu; b) Sarıkamış - 1. Kafkas Kolordusu; c) Erivan - 4. Kafkas Kolordusu.¹⁹¹⁴ Ruslar daha çok dağlık bölgelere ordularını yerleştirmeye çalışmışlardı.¹⁹¹⁵ Dağlık alanları seçmekte Rusların en büyük planı esas yolların çok açıkta ve vurulabilir olmasıydı. Dağlık alanlar ve Dağ yolları savunma açısından daha güvenilir bulunmaktaydı.¹⁹¹⁶ Her iki tarafın ana güçleri, Karadeniz'in Arkhana sahili cephesinden Van Gölü'nün güney kıyısına kadar uzanmaktaydı.

Türklerin 3. Kolordusu Oltu ve Sarıkamış yönünde savunma hattı kurarak Erzuruma gelen tüm yolları kapatmışlardır. İki yerleşkede de Dağlık alanlara hakim olmaya çalışmışlardır. Türk ordusu Batum ve Erivan`dan gelebilecek tüm saldırılara karşı tam hazırlıklı duruma getirilmiştir. 100 km.`yi kapsayan bu hatta Sivriçay, Oltuçay ve Araks nehri de dahil edilmiştir.¹⁹¹⁷ Rusların kış aylarında saldırması ihtimaline karşın İstanbul`dan ilave kuvvetler getirilerek sınır hatlarına yerleştirilmiştir.¹⁹¹⁸ Eğer kışta saldırı düzenlenseydi genel savunma emri verilmesi gerekecektir. Bununla birlikte kış aylarında gerçekleşecek olan saldırının Sarıkamış yönünden düzenleneceği öngörülmekteydi. Türkler taraftan Sarıkamış yönünde iki büyük Tabur yerleştirme alanının olması savunma sistemini yeterince güçlü kılmaktaydı. İki mühim ilçe Köprüköy

---

¹⁹¹² Корсун, Эрзерумская Операция, s. 4.

¹⁹¹³ Боханов, Николай II, s. 93.

¹⁹¹⁴ Буранов- Хрусталеv, Романовы: Уничтожение Династии, s. 39.

¹⁹¹⁵ Корсун, Эрзерумская Операция, s. 7.

¹⁹¹⁶ Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 310.

¹⁹¹⁷ Оськин, История Первой Мировой Войны, s. 105.

¹⁹¹⁸ Боханов, Николай II, s. 98.

ve Hasankale taburları yerleştirmek için en müsait yerler olmuştur.¹⁹¹⁹ Lakin Türk ordusu bunu yeterince kullanamamıştır. Oltu yönünde de güçlü savunma kurmak için müsait yerler bulunmaktaydı lakin Türk ordusu bunu gerektiği gibi değerlendirememiştir.¹⁹²⁰ Aralık'ta Türk ordusu iki taraftan saldırı beklentisine karşın hazırlıkları tamamlamıştır. Bunlardan biri denizden-Karadeniz yönünde, diğeri ise Karadan- Anadolu'nun dağlık yollarında yerleştirilmiş çok uzun hatta sahip cephe olmuştur.¹⁹²¹ Lakin lojistik işi hala yavaş olmuştur. Ankara'dan Erzurum'a herhangi lojistik işlem bazen 3 ayı bulmaktaydı. Sonuç olarak, arka destek ordudan çok uzakta yerleştirilmiştir.¹⁹²² Kış aylarında saldırı için yeterince hazırlık görülmesi ve Rusların daha çok Avrupa'ya odaklanması sonucu Kafkasya Cephesi kışın rahat nefes alabilmiştir. Bu rahatlığa güvenen Türkiye Mezopotamya'da İngilizlere daha fazla baskı uygulayabilmiş ardından İran'da ilerleme şansı elde etmişlerdir. Yaz aylarında Türk ordusu Sarıkamış yönünden baskı uygulayarak eski topraklarını geri almak ve Kafkasya ordusunun savunmasını kurma cabasına girmişlerdir.¹⁹²³ İttifak Devletleri'nin ağır baskısına dayanamayan İngiliz-Fransız güçleri hızla Gelibolu'yu ve Adaları boşaltma kararı almışlardır. İtilaf glerinin daha fazla kayıp yaşamadan bu kararı vermeleri isabetli olmuştur.¹⁹²⁴ Amfibi kuvvetlerinin adalardan ayrıldığı haberi Ruslara bir ay sonra ulaşmıştır. Ruslar çok iyi anlamışlardı ki, Çanakkale Harekatı'nda savaş yavaşladığı halde Türkiye Kafkasya Cephesi'ne özel dikkat ayıracak yani Rusların işi zorlaşacaktır.¹⁹²⁵ çünkü artık Türk ordusu Ruslara baskı uygulama fırsatı bulacaktır. Lakin Türkler o tarihlerde en büyük baskıyı Mezopotamya'da İngilizlere uygulama kararı almışlardır. Böylece, 1916'nın ilk yarısında Rusların Kafkasya ordusu yeniden toparlanma ve yeni planlar yapma fırsatı olmuştur.¹⁹²⁶ Bu tarihlerde Türklerin baskısı ile Mezopotamya'da İngilizler caresiz duruma düşmüşlerdir. Özellikle, Kut el

---

¹⁹¹⁹ Lenin, *Đsrlrinin Tam Külliyyatı*, s. 86.

¹⁹²⁰ Буранов - Хрусталеv, *Романовы: Уничтожение Династии*, s. 42.

¹⁹²¹ *Красный Архив*, XXVI, s. 78.

¹⁹²² Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 8.

¹⁹²³ Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 312.

¹⁹²⁴ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 106.

¹⁹²⁵ Каутский, *Как Возникла Мировая Война : По Документам Германского Министерства Иностранных Дел*, s. 180.

¹⁹²⁶ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 40-42.

Amar yakınlarında büyük kayıplar verilmiş ve umutsuz hale gelmişlerdir. Bu haberi alan Rusya fazla beklemeden saldırıya geçer ise ve beklenmedik darbe yaşanır, daha büyük sonuçlar elde etme imkanı bulunacaktır.¹⁹²⁷ Lakin Türkiye'nin 3. Kolordusunun oluşturduğu çok güçlü savunma hattı Rusların tereddüt etmesine ve hemen saldırı yapamamasına sebep olmuştur. Yani tüm kış boyu Ruslar Kafkasya ordusunun gelişimi ve kalitesinin artırılması ile meşgul olmuşlardır.¹⁹²⁸ Anlaşılmaktadır ki, Rus ordusunun savaş planı az kayıp verme üzerine kurulmuştur.

Rusların esas planı tüm vadileri ve yolları kararlı tek saldırı ile geçmekle Oltu ve Eleşkirt yönlerini ele geçirmek olmuştur. 2. Türkistan kolordusunun saldırıya diğerlerine göre iki gün önceden hızlı bir şekilde başlaması gerekmektedir. Ardından 1. Kafkasya kolordusu tüm cephe boyu hızlı ve net saldırı yapacaktır.¹⁹²⁹ Bununla da 3. Türkistan kolordusu Türk birliklerine darbe indirecek gerisinde ise 1. Kafkasya kolordusu Türkiye birliklerini darmadağın edecektir. 1. Kafkasya Kolordusunun saldırısı tüm Türk birliklerinin dikkatini çekmek ve plan noktasına toplamak maksatı taşımaktaydı.¹⁹³⁰ Bunun için planın hızlı ve net bir şekilde enerjik olarak yapılması beklenilmekteydi.

Kafkasya Kurmay Başkanlığı'nda hazırlanan plana göre;

“Kolordu ile aynı anda Köprüköy'den Ermeni birliklerinin ani ve hızlı bir saldırı düzenlemesi gerekmektedir. Yanlardaki köy ve ilçelerden beklenmedik Türk saldırılarına karşı Karadeniz'den filolardan destek sağlanacaktır. Askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için özel birlikler oluşturulmuştur. Genelde Ermenilerden ibaret olan birlikler gerektiğinde Türk ordusu ile savaşa gireceklerdir. Ermeni birlikleri zor geçitlerde bilinmeyen arazilerden ilk geçmeleri gereken grup olarak tayin edilmişlerdir.”¹⁹³¹

Erzurum Harekatı'nın birinci kısmının planı stratejik, taktiki ve askeri açıdan yeterince iyi hazırlanmıştır. Plan anlaşılabilirliği, basitliği ve netliği ile dikkat çekmektedir. Planın özünde ani ve beklenmedik darbeler yer almaktadır.¹⁹³² Operasyonun başlarında güç dengesinin yerleştirilmesi tablodaki gibi olmuştur:

¹⁹²⁷ Красный Архив, XXVI, s. 96.

¹⁹²⁸ Корсун, Эрзерумская Операция, s. 9.

¹⁹²⁹ Оськин, История Первой Мировой Войны, s. 108.

¹⁹³⁰ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 52 .

¹⁹³¹ Lenin, Əsərlərinin Tam Külliyyatı, s. 91.

¹⁹³² Корсун, Эрзерумская Операция, s. 10-11.

Tablo 4: 1916`daki Güç Dengesi

Orduların yerleşme yeri	Rusya				Osmanlı	
	Tabur	Asker sayısı(yüzlük)	Top	Milis Drujinaları	Tabur	Asker sayısı(yüzlük)
1. Deniz	10	3,5	52	9	14	—
2. Oltı	32	21	75	7	44	5 ve Kürtler
3. Sarıkamış	32	15	80	—	41	5 ve Kürtler
4. Malazgirt	12	33	47	7	14	30 ve Kürtler
5. Ermeni rezervi	32	32	80	—	9	—
Tamamı	118	104,5	334	23	122	40 ve 8–10 bin. ve Kürtler

Каунак: Поливанов, Мемуары. Из Дневников И Воспоминаний По Должности Военного Министра И Его Помощника 1907-1916 г. S. 76.

Ayrıca, Rus birlikleri için Sarıkamış en önemli yerleşke olmuştur. Sarıkamış ordu yerleşkesinin güçlü rezerv grubu bulunmaktaydı. Türklerin ise Hasan-kala bölgesinde yani Sarıkamış yönünde daha zayıf bir ordu rezervi olmuştur.¹⁹³³ Sonuç olarak, Ruslar bu iki yöne piyadelerinin %72'sini, topçularının %65'ini ve Kafkas ordusundaki süvarilerin %33'ünü yerleştirmişlerdir.¹⁹³⁴ Türk ordusu ise buna karşın piyade ordusunun %76'sını, topçuların %82'sini ve 3. Türk Ordusundaki süvarilerin %25'ini buraya yoğunlaştırmıştır.¹⁹³⁵ Genel olarak bakıldığında askeri kamplarda taburların sayısı şöyle olmuştur:

¹⁹³³Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 112.

¹⁹³⁴ Lenin, *Əsərlərinin Tam Külliyyatı*, s. 93.

¹⁹³⁵ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3860, л. 50-58 (“Tam gizli şifreli” istihbarat bilgisidir).

Tablo 5: 1916 Askeri Kamplarda Taburların Sayı

Yerleşkeler	Ruslar	Türkler
Oltu	32	44
Sarıkamış	32	41
Rezerv gücü	32 (Ermeni)	9
Toplamda	96	94

Каунок: Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 11.

Süvari birliklerini mükayesesi zamanı Rusların bu cephelerde toplamda 61 alayı Türklerin 10 alayına karşı savaştığı anlaşılmaktadır. Ruslarda toplamda 235 top mevcut olmuş ama Türklerin 100 den fazla topu olmamıştır. Genel olarak Rusların birlikleri sayıca çok görünse de piyade açısından güçler hemen hemen eşit olmuştur. Lakin Rusların rezerv olarak 32 Ermeni taburu da bulunmuştur. Türklerde ise rezerv birliği sadece 9 taburdan oluşmaktaydı.¹⁹³⁶ Atlı sayısı açısından Ruslar yedi defa, top sayısı açısından iki defa üstün olmuşlardır. Ruslar Türkleri 135 top ve 16.000 tüfekte üstelemektelerdi.¹⁹³⁷ Lakin Ruslar süvari alaylarını gerektiği kadar iyi kullanamamışlardır. Bunlarla birlikte Türklerin 3. Kolordusu Mezopotamya`da İngilizlerle savaşta fazladan yorulmuş ve neredeyse dinlenme fırsatı bulamamıştı.¹⁹³⁸

Kafkasya Cephesi`nde uçak kullanılmasa da Rus ordusu bu cepheye bir uçak birliği ve 10 uçak yerleştirmiş, ilave olarak 150 kamyon da getirilmiştir. Bu birlikler Erzurum kalesinin kuşatılmasında ve ağır durum anlarında çok yardımcı olmuşlardır.¹⁹³⁹ Rusların sağ kanadına denizden filo desteği de sağlanmıştır. Kara kuvvetleri gerektiğinde denizden filolardan güçlü mermi atışları yardımı olarak gerekli tahribatları yapabilmektelerdir.¹⁹⁴⁰

¹⁹³⁶ Каутский, *Как Возникла Мировая Война : По Документам Германского Министерства Иностранных Дел*, s. 163.

¹⁹³⁷ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 113.

¹⁹³⁸ Адамова, *Раздел Азиатской Турции: По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 149.

¹⁹³⁹ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 12.

¹⁹⁴⁰ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3890, л. 1-5.

Bu dönemde sol kanaddaki 4. Kafkasya kolordusuna De Vitte komutanlık etmekteydi.¹⁹⁴¹ Rusların Erzurum operasyonu için hazırlıkları net bir şekilde şöyle ifade edilebilir:

- “saldırıdan önceki pozisyondan faydalanmak için birimler yeniden gruplaştırılmış;

- dağlarda kış operasyonu için birliklerin hazırlıkları ona göre yapılmış;

- yedek gruplar tam hazırlıklı hale getirilmiş.”¹⁹⁴² Rus ordusunun meşhur 66. Taburu, 2. Kafkas Tüfe Alayı, Sibiryaya Alayı ve Ermeni rezerv grubu kendi yerlerini almaya, silahlarını ve birliklerini yerleştirmeye başlamışlardır.¹⁹⁴³ Kış aylarında ordular özel olarak dağ alanlarının iklimi için hazırlıklı olmaya başlamışlardır. Askerlere sıcak giysiler dağıtılmış, yiyecekler daha kaliteli olmaya başlanılmıştır. 1916`da iletişim daha da kaliteli hal almıştır. Ruslar yeni teknolojiyi kullanımına özel ilgi gösterdiklerinden yeni teknik aletler askeriye hemen tatbik edilmiştir.¹⁹⁴⁴ Bu savaşın Ruslar için en büyük önemi ve özelliği operasyon ve komutların tamamen gizli yapılması olmuştur. Eski operasyonlardan ders çıkaran Ruslar artık hiç birkaç yapmadan gizliliklerini koruyabilişlerdir. Emr ve komutlar karşı tarafın istihbaratının eline geçememiştir.¹⁹⁴⁵ Bu savaşta belki de Rusların en büyük başarısı gizliliği korumaları olmuştur.

Bu zamanlarda 3. Türk kolordusu dağlık alanlarda savunması iyi olan yerleşkelerde barınak kurmuşlardır. Yenice Tifus hastalığına yakalanan General Guze`nin yerine Kamil Paşa getirilmiştir. Sonradan onlar ikisi birlikte Erzurum Harekatı`nı yöneteceklerdir.¹⁹⁴⁶

Son olarak Rusya tarafının hazırlanılmış olduğu plan ve program şöyle olmuştur:

1. Dağlık arazilerde savaştığını çok iyi anlayan Ruslar iyi düşünülmüş plan hazırlamışlardı. Tüm operasyonun cephe ve hatlarını en ince detaylarına kadar düşünmeye çalışmışlardır. Rusların en aktif kullandığı plan hızlı ve etkili saldırı olmuştur.

---

¹⁹⁴¹ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3890, л. 10.

¹⁹⁴² Корсун, Эрзерумская Операция, s. 12.

¹⁹⁴³ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д.3890, л. 12.

¹⁹⁴⁴ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3890, л. 25.

¹⁹⁴⁵ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3890, л. 306.

¹⁹⁴⁶ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3890, л. 308.

2. Akıllıca plan yapılarak iklime ve araziye hakim olan Ermeni birliklerini darbe gücü olarak kullanmaya çalışmışlardır.
3. Yedek güçlerin ve teminat grubunun vaziyeti daha da iyi hale getirilmiş ve işlevselliği yükseltilmiştir.
4. Türk ordusu kış aylarında Ruslar taraftan bu kadar hazırlıklı ordunun saldırısını beklememiştir. İlave olarak ağır kar yağışı yolları geçilmez kılmıştır.
5. Türklerin istihbaratı yeteri kadar iyi çalışmamış ve Ruslar bu işi ustaca çözdükleri için neredeyse hiçbir haber karşı tarafa geçmemiştir. İran`daki olaylar Ruslara yeteri kadar tecrübe kazandırmıştır. Bu savaşla Ruslar İngilizlere de bir nevi yardım etmişlerdir. Onların Mezopotamya`daki zorluklarını hafifletmişlerdir.
6. Plan ve operasyonun gidişatı tamamen gizli yürütülmüştür. Bunun temini için planı çok az insan bilmiştir. Saldırı ve savunma anlarında, genel olarak operasyonun gidişatında sadece komutlar verilmiş ama hedef gösterilmemiştir. Böylece ordunun askeri sırrı çözülemmiştir.¹⁹⁴⁷

Erzurum operasyonunu birkaç döneme ayırmak mümkündür:

1. 28 Aralık 1915`den 6 Ocak 1916`ya kadar Köprüköy çatışması;
2. 8-30 Ocak 1916`da Erzurum kentinin kuşatılması için hazırlıkların yapıldığı dönem;
3. 30 Ocak-3 Şubat Erzurum savaşı;
4. Kafkasya Ordusunun 3. Türk kolordusunu peşinden izlemediği dönem.¹⁹⁴⁸

---

¹⁹⁴⁷ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 121.

¹⁹⁴⁸ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 17.

Saldırının ana maksadının Tükiye ordusunun Köprük y ve civarından temizlemek olmuştur. Bunun için 2. Türkistan Kolordusunu seferber eden Rusya operasyona çok önem vermiştir.

28 Aralık 1915`de 2. Türkistan Kolordusu tüm cephe boyu saldırıya başlamıştır. Güllü-Bağdat sırtından (Oltu'nın 20 km Kuzey-Batısında yerleşen bir arazi), Göy-dag, köyün en büyük yüksekliğinden ve Norshin yüksekliğinden saldırı emri verilmiştir.¹⁹⁴⁹ Rusya tarafının komutanına verilen ilk görev Göy dağ yönünden ilerlemekle kanatlardan değil önden darbe indirmek olmuştur. Dağlık arazi olduğu için dağ toplarından da destek alınmıştır.¹⁹⁵⁰ Ardından Rus ordusunun Norshin ve Erzurum yüksekliklerine saldırı yapılması gerekmekteydi.¹⁹⁵¹ 30 Aralık`ta ise Sarıkamış yönünden Türk ordusuna darbe indirmeye başlayan Ruslar, Dilli gölü ele geçirmeyi planlamışlardır. Türk ordusu inanılmaz güçlü savunma kurduğundan Erzuruma götüren en mühim yolda – Azap gölde Rusların saldırı planını kırmış ve geri çekilmemişlerdir.¹⁹⁵²

“Burada coğrafi durum da Türklerin hayrına olduğu için Türkiye savunması daha güçlü hale gelmiştir. Türkler cephenin bu kısmı için çok endişelenmeye ve buraya ilave kuvvetler getirmeye başlamışlardır. Rusların üç gün devam eden inatçı saldırılarına rağmen hala bir sonuç elde edilememiştir. Bununla bile Türk ordusu Araks yönünde 1. Kafkasya Kolordusununa beklenmedik darbe indirmeyi başarmıştır. Bu başarının sebebi Türk ordusunun komutanlarının çok tecrübeli olmasından doğmuştur.”¹⁹⁵³

Ruslar az ilerleseler de yerlerinde kalamadan geri çekilmek durumunda olmuşlardır. Türkiye savunması bir türlü kırılmamıştır.

Sonraki askeri operasyonla 4 Ocak`ta Türk ordusu geri çekilmek zorunda kalmış ve Ruslar Sarıkamış yönünde en önemli geçitleri ele geçirebilmişlerdir. Lakin Türk ordusuna gerekli büyüklükte darbe indirememişlerdir. Türklerin esas güçlerini mağlup etmek

---

¹⁹⁴⁹ Корсун, Эрзерумская Операция, s. 18.

¹⁹⁵⁰Поливанов, Мемуары. Из Дневников И Воспоминаний По Должности Военного Министра И Его Помощника 1907-1916 г. S. 85.

¹⁹⁵¹Қаутский, Как Возникла Мировая Война : По Документам Германского Министерства Иностранных Дел, s. 171.

¹⁹⁵² Левицкий , На Кавказском Фронте Первой Мировой, s. 102.

¹⁹⁵³ Корсун, Эрзерумская Операция, s. 20.

mümükün olamamıştır. Bu savaş esnasında Rus süvarileri 8 farklı tabur, 14 farklı birliğe ait olan 1500 asker esir almış, Hasankale`yi ele geçirmişlerdir.¹⁹⁵⁴

Çok beklemeden Rus ordusu yani 1. Kafkasya kolordusu 7 Ocak`tan itibaren Erzurum kalesi yönünde ilerleme şansı elde etmiştir. Sarıkamış yönünde Türklerin büyük bölümünü mağlup ederek Erzurum`a ilerlemeye başlayan Ruslar bunu en güzel fırsat bilmiş ve değerlendirmişlerdir. Diğer yönlerden de başarı elde eden Rus ordusu Erzurum`a hızlı saldırı için hazır duruma getirilmiştir.<sup>1955</sup> Tüm askerlerin morelleri saldırı için tam hazır olsa da 9 Ocak`ta Merkezi Komutadan gelen emr tüm hazırlık ve morelleri düşürmüştür. Emrde Erzurum saldırısının şimdilik başlayamayacağı yazmaktaydı. Saldırı emri gelinceye kadar askerlerin hazır durumda bekletilmesi kararı alınmıştır. Emrde elde edilen arazilerde askeri pozisyonlarının kurulması ve şimdilik bekleme pozisyonuna geçilmesi istenilmiştir.¹⁹⁵⁶ Rus istihbarat belgelerinde Türk ordusu İstanbul`dan özel yardım istemiş ve en geç 20 gün içinde bu yardım gelmezse Erzurum`un düşeceği bildirmiştir.¹⁹⁵⁷ Bu telgraf Türkiye merkezi komutası için beklenmedik olsa da diğer cephelerden oraya 50.000 asker gönderilmiştir.¹⁹⁵⁸

Köprüküy operasyonu askeri açıdan şöyle değerlendirilmektedir:

1. Rezerv güçlerin ve arka destek kuvvetlerinin güçlü olması dağ savaşlarının gerektirdiği bir durumdur ki, bu savaşta Rus ordusunda bu gözlemlenmektedir.
2. Hem Sarıkamış hem de bu son savaş Ermenilerin harekate büyük yardımının dokunduğunu ve ön cephede onların kullanılmasının çok iyi plan olduğunu ortaya koymuştur. Ermenilerin bu savaşlarda başarısı kayda değer olmuştur. Onlar hem de Rusların istihbarat işlerini çok kolalıklı ve kaliteli bir şekilde yapmışlardır.

---

¹⁹⁵⁴ Вестник Кафказский Армии, № 48, s. 6-7.

¹⁹⁵⁵ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 128.

¹⁹⁵⁶ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 22.

¹⁹⁵⁷ Каутский, *Как Возникла Мировая Война : По Документам Германского Министерства Иностранных Дел*, s. 175.

¹⁹⁵⁸ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 23.

3. Ruslar büyük saldırıyı uyguladıklarında ve ilerleme kaydettiklerinde hiç bir keşif işlemi yapmadan sürekli saldırıyı düşünmüşlerdir ki, bu askeri açıdan çok tehlikeli bir durum olmuştur. Bu nedenden dolayı aslında mühasara altında olan Türkler Rusların haberi olmadığı için gizli geçit ve yollardan çıkarak kurtulma şansı elde etmişlerdir.

4. Vorobyevin komutası altında olan süvari alayı çok iyi savaşmış, akıllı manevralar yapmışlardır. Aslında bu operasyondaki başarının en büyük kısmı onların sayesinde kazanılmıştır.

5. Galibiyetin bir diğer payı inatçı komutanlar sayesinde olmuştur. Tüm cephe boyu Türk ordusunun güçlü savunmasını kırmak için başarılı ve inatçı komutanların duruşu çok önemli olmuştur.

6. 2. Türkistan kolordusunun bu savaşta yanlış taktiki gidişat izlediği de bilinmektedir: 2. Türkistan kolordusunun izlediği Göy dağ yönünde ilerleme fikri sadece piyadeler için değil hatta topçu grup için bile imkansız olmuştur. Yani bu birliğin galib gelmesi askeri taktiki açıdan imkansız olmuştur.

7. En önemlisi ise bu savaş esnasında tüm bilgi ve emrleri gizli şekilde yönlendirmek mümkün olmuş ve gizlilik bozulmamıştır.¹⁹⁵⁹ 1915`in Aralık`ı -1916`nın Ocak`ındaki 3.Türk kolordusuna saldırı Ruslara büyük getiri sağlayamamıştır. Plan üzerine gerekli kazanc sağlanamamış bunun yerine hem insani hem de maddi kayıplar yaşanmıştır.

23 Ocak 1916`da Türk ordusunda sadece 12.400 asker kalmıştır. Türk ordusu 90 bin insan kayıp etmiş, 30 bini ise Sarıkamış dağlarında donmuştur. Bu kayıplar sonucu asker firarı da artmıştır. Rusya tarafından ise 20 bin insan ölü, yaralı ve kayıp kayıtlara geçmiştir. Lakin ölü ve kayıpların büyük bir kısmı subaylardan oluşmuştur. Rusların da 6 bini soğuktan donmuştur.¹⁹⁶⁰

3.3.1. Erzurum Harekatı Öncesi Orduların Konuşlanması

---

¹⁹⁵⁹ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 24-25.

¹⁹⁶⁰ Мальков, *Первая Мировая Война Пролог XX Века*, s. 581.

Erzurum kenti Rusların Tebriz, İran, Oltu, Sarıkamış ve diğer önemli birkaç yere çıkış yolu olmuştur. Erzurum en önemli geçit hattının en önemli kalesi olmuştur. Erzurum Dünya Savaşı başladığı andan itibaren cephanelik ve yedek kuvvetlerin yerleştirildiği korunak görevini taşımıştır.¹⁹⁶¹ 1914`te savaş başladıktan sonra Erzuruma Alman General Posselt komendant olarak atanmıştır. Onlar 1915`in Mart`ına kadar bu kalenin daha da kaliteli hale getirmek için iki Alman mühendisle yeni düzenlemeler yapmaya başlamışlardır. Onların yardımı ile Türkiye cephe hattında savunma sistemi oluşturulmuştur.¹⁹⁶² Erzurum kalesi eyaletlerde kurulan en büyük savunma sistemine sahip kalelerden biri olmuştur.

Köprüküy`ü elde ettikten sonra 1. Kafkasya kolordusu Sibiry Kazak alayını istihbarat bilgileri için öne - Deveboynu arazisine göndermiştir. Rus ordusu 8 Ocak`ta aşağıdaki sistem üzere kurulmuştur: a) sağ kanat (General Vorobyov komutasında) - Hasan-kala şehrinin Kuzey-Batısında yerleştirilmiş; b) Sol kanat (General Ryabinkin komutasında) Hasan-kala`nın Güney ve Güneydoğusunda yerleştirilmiş; c) Ön cephe Aha-yulyasi, Chebyand, Alvrer`de yerleştirilmiş; d) Rezerv güçler (General Dokuchaev komutasında) -Köprüküy`de yerleştirilmiş.¹⁹⁶³ Bu savaşta Ruslar hava kuvvetlerini de kullanmışlardır. Hava birlikleri Ruslara çok iyi avantaj sağlamıştır.¹⁹⁶⁴ Ruslar, uçakları havadan saldırı için değil, sadece kalenin içeriği, orduların yerleşke durumu, kısacası genel kuşbakışı bilgi elde edilmek için kullanmışlardır.¹⁹⁶⁵ Böylece Rus ordusu bu kaleye saldırı planlarken her şeyi ince detayına kadar düzenlemiş ve ipleri elinden vermemeye özen göstermiştir.

Saldırı başlamadan önce bu savaşta özel olarak 1. ve 4. Kazak alayına aşağıdaki görevler verilmiştir:

---

¹⁹⁶¹ Каутский, *Как Возникла Мировая Война : По Документам Германского Министерства Иностранных Дел*, s. 175.

¹⁹⁶² Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 28.

¹⁹⁶³ Вестник Кавказский Армии, № 48, s. 8-9.

¹⁹⁶⁴ Поливанов, *Мемуары. Из Дневников И Воспоминаний По Должности Военного Министра И Его Помощника 1907-1916 г.* S. 86.

¹⁹⁶⁵ *Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительства 1878-1917 гг.*, s. 369.

1. Birlik Araks nehrinin üzerinden saldırmalıdır. Çünkü bu yol Erzurum`a güneyden ilerlemek için rahat ve kısa yoldur. Bu ordu Palantöken`den ilerleme emri almıştır.
2. Önceden birkaç birlik göndererek Türklerin Palantöken`den temizlenmesi gerekiyor. Böylece Passin sahasına güneyden rahat ilerlemek mümkün olacaktır.
3. Yavaş yavaş ilerleyerek gövde kısım Deveboynu yönünde yerleştirmelidir. Böylece bu yol herhangi bir geri çekilme durumunda işe yarar yol görevi üstlenecektir.¹⁹⁶⁶

Görevin birinci kısmı olan Araks`ın Güneyini ele geçirmek için harekete başlayan ordu 8 Ocak`ta görevi başarıyla tamamlamış ve Türkleri bu arazilerden temizlemiştir.

Böylece Erzurum`u Güneyden kuşatmak için en iyi yol elde edilmiştir. Rus komutanların planına göre Erzurum, Altun yönünden atlı grupları ile kuşatılmıydı.<sup>1967</sup> Lakin Türk ordusu bu araziye çok büyük değer verdiği için, onlar 18 Ocak`ta mükavemet göstererek bu toprakları geri alma girişiminde bulunmuşlardır. Ruslar devamlı saldırı ile Türk ordusunu itmeye çalışmışlardır. Aralıklı olarak bu topraklar uğruna 28 Ocağ`a kadar çatışma devam etmiş ama 8-16 Ocak`ta hem Araks`ın Güneyi, hem de ikinci görev olan Palantöken yönü, Rusların eline geçmiştir.¹⁹⁶⁸ Türk ordusu Erzurum Harekatı boyunca bir daha bu toprakları elde etme fırsatı bulamamıştır.¹⁹⁶⁹

Erzurum Harekatı Rus tarih kitaplarında genellikle “operachiye” değil “Shtrum”¹⁹⁷⁰ olarak nitelendirilmektedir.

1916`da Kafkasya Cephesi`ndeki en önemli olay, Yakın Doğu`nun ve Türkiye`nin en iyi korunan kalesi Erzurum`un ele geçirilmesi olmuştur. Yabancı komutanlar, devlet adanları, Türkiye`nin müttefikleri için Rus ordusunun operasyonu tamamen beklenilmez olmuştur.

---

¹⁹⁶⁶ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 132.

¹⁹⁶⁷ Поливанов, *Мемуары. Из Дневников И Воспоминаний По Должности Военного Министра И Его Помощника 1907-1916 г. S. 87.*

¹⁹⁶⁸ Каутский, *Как Возникла Мировая Война : По Документам Германского Министерства Иностранных Дел*, s. 178.

¹⁹⁶⁹ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 33.

¹⁹⁷⁰ Kelimenin sözlük anlamına bakıldığında “savunulması güç olan pozisyon veya kaleye saldırı; saldırı” olarak geçtiği gözlemlenmektedir

Türk komutanlar ve politikacılar derin kış döneminde Rusların hiç bir türlü saldırıya geçmeyeceğini düşünmekteydi.¹⁹⁷¹ Beklenmedik saldırı sonucu Erzurum'un ardından Bitlis ve Trabzon'un ele geçirilmesi, İran'da ise Baratov'un birliklerinin başarısı Rusya'nın askeri durumunu değiştirmekle kalmamış tüm savaşı etkileyen olay olmuştur.

Daha 1903'te Kafkasya Eyalet valiliğinde Erzurum'un işgali için planlar yapılmaya başlanıldığı bilinmekteydi. Erzurum kalesi yeni taktik manevralar ve top desteği ile alınabilir bir kale olmuştur. Saldırı için 124 farklı kalibrede topların kullanılması planlanılmıştır.¹⁹⁷² Bu dönemde Erzurum'da daha ray hattının olmaması ağır silahların taşınmasını zorlaştırmaktaydı. Kalenin alınması için gereken taşıyıcı hayvan ve askerin buraya getirilmesi zaman alacaktır. Kaba hesapla bu planın gerçekleşmesi için 5000 asker ve 4500 subay gerekecekti.¹⁹⁷³ Başarısız Çanakkale Harekatı'ndan sonra İtilaf üyeleri Gelibolu'dan güçlerini çekmek zorunda kalmışlardır.¹⁹⁷⁴ Çarlık Rusya artık Yakın Doğudaki hedeflerinin tehlikede olduğunu hiss etmiştir. Yani, 1915'te Batı Cephesi'ndeki Rusların ağır mağlubiyetleri, devletin dahili vaziyeti ve bazı politik akımlar, Rusya'yı Kafkasya'da başarı kazanma umudu ile bu cepheye sürüklemiştir.¹⁹⁷⁵ Buradaki, galibiyetlerle bazı siyasi partilerin ve halkın galibiyete olan inamını yükselterek devlete olan güveni artırılacaktı.

Kafkasya ordusunun komutanlığı 1915'in yazına kadar tüm askeri planları gerçekleştirmeyi ve büyük galibiyet elde etmeyi planlamaktaydı. Abdül Kerim Paşa'nın beklenmedik saldırısı Rusların sol kanadını darmadağın etmiştir. Bazı bölgelerde, İran'ın bazı kentlerinde savaş Rusların galibiyeti ile tamamlanmıştır. Lakin kayda değer bir sonuç

---

¹⁹⁷¹ Поливанов, Мемуары. Из Дневников И Воспоминаний По Должности Военного Министра И Его Помощника 1907-1916 г. S. 89.

¹⁹⁷² Каутский, Как Возникла Мировая Война : По Документам Германского Министерства Иностранных Дел, s. 179.

¹⁹⁷³ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3860, л. 530.

¹⁹⁷⁴ Саркисян, Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны, s. 56.

¹⁹⁷⁵ Поливанов, Мемуары. Из Дневников И Воспоминаний По Должности Военного Министра И Его Помощника 1907-1916 г. S. 88.

elde edilememiştir.¹⁹⁷⁶ Erzurum Harekatı'nın başlarında Rus ordusunun içeriği şu şekilde olmuştur:

“126 tabur, 372 top, 20 mühendis birliği, 52 drujina (milis) birliği ve birkaç diğer askeri birliklerden oluşan ordu Kafkasya ordu komutanlığına ait edilmiştir. Tabur, alay ve tuğayların içeriğinde yenilenmeler, disiplin kuralları vs. Ordunun kalitesini artırmıştır. Eskiden bir taburda 800 özel kuvvet yerleştirilmiştise, Erzurum saldırısı için onların sayısı artırılarak 1000'e ulaştırılmıştır.”¹⁹⁷⁷

Bu zaman Türklerin 3. Kolordusunun içeriği ise şu şekilde olmuştur: *“Osmanlı Erzurum Harekatı için 123 tabur, 122 top, 40 filo ve tahminen 10.000 silahlı Kürt birliğinden oluşan ordu hazırlamıştır.”¹⁹⁷⁸* Böylece Ruslar önemli geçit hatlarında rezerv kuvvetlerini ve top birliklerini artırmışlardır. Onlar yeni birlikleri ile savaşa atılmayı planlamışlardır.

1915'in sonlarında Rusların Kafkasya ordusu cephede pozisyonunu almıştır: Arave-Magara dağ-Melo, Çoruh, Targum-Kercik dağları, Heydar-Poraşin-Horasan, Mergemir geçidi, Hasgöl, Malazgirt, Adiljevas, Vostan vd. bunlara ilave olarak Karadeniz sahillerinden başlayarak Van gölünün Güney sahillerine kadar uzayan bir cephe oluşmuştur.¹⁹⁷⁹ Artık, 1914'e nisbeten daha uzun bir cephe hattı oluşmuştur.

Türkiye tarafının komutanları Rusların ağır kış aylarında Avrupa Cephesi'ne yoğunlaşacağını ve Kafkasya'da sakinliğin korunacağını zannetmekteydi. Buna göre de Kafkasya cephesinden Halil Bey'in komutasında büyük ordu Bağdat ve Irak'a gönderilmiştir.¹⁹⁸⁰ Enver Paşa son bahara kadar Bağdat ve Musul'da operasyonları tamamlamayı düşünmekteydi. 1916'da ise baskı daha çok İran'a yönelmiştir. En çok Kirmanşah, Urmiye ve Soucbulak yönlerine sahip olmak planlanmaktaydı. Enver Paşa umut ediyordu ki, İran'da yerli ahalinin yardımı sayesinde daha çok başarı elde edilecek

---

¹⁹⁷⁶ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3860, л. 539.

¹⁹⁷⁷ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3796, л. 160-165.

¹⁹⁷⁸ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 229.

¹⁹⁷⁹ Ковалев, *Романовы На Фронтах Первой Мировой*, s. 38.

¹⁹⁸⁰ Каутский, *Как Возникла Мировая Война : По Документам Германского Министерства Иностранных Дел*, s. 179.

ve Rusları daha derinlere itmek mümkün olacaktır.¹⁹⁸¹ Böylece Türkiye'nin hattını geniş tutacak ve Kafkasya ordusuna İran'ın katkısı sağlanacaktır. Ardından ise Enver Paşa Kafkasya ordusunda savaşa yeniden başlayacaktır. Lakin bu zaman Enver Paşa'nın dikkatinden kaçırdığı bir husus vardır, Ruslar Sonbaharı beklemek istemeden hedeflerine koşmayı planlamaktalardı. Bu zaman Kafkasya ordusunun komutanları tüm ciddiyetleri ile Erzurum Harekatı'nın planını hazırlamaktalardı.¹⁹⁸² Erzurum Harekatı'nın hazırlanılması ve yönetilmesi Birinci Dünya Savaşı boyunca Rusların yaptığı en dikkatli ve sağlam askeri operasyon olmuştur. Bu askeri işlem kayda değer nitelikte yürütülmüştür.¹⁹⁸³

Son olarak Erzurum Harekatı için kolordu ve birliklerin yerleri ve görevleri dağıtılmaya başlamış ve hazırlıklar tamalanma aşamasına gelmiştir. Merkezi Komutadan gelen emrlere göre kolordu, alay, birlik ve gruplar şu şekilde paylaşılacaktır:

2. Türkistan Kolordusu (32 tabur, 75 top), Gürcistan-Boğazski geçidine saldırarak ve Batıdan Kuzeye doğru Erzurum ovasına inmek amacıyla Dumlu dağlarından geçecektir.

1. Kafkas Kolordusu (42 tabur, 12 milis birliği, 128 top) ile: Tafta ve Çoban-Dede'nin surları arasından, Karga Pazarı yönünde avangard (ön cephe) olarak saldıracaktı; ikinci kolon olarak - Çobang-dede ve Dalan-gez'in kaleleri; Ön tarafta Palantöken köyü yönünde güçlü bir saldırı için üçüncü ve dördüncü kolonlarla ilerleyecekti. 2. Türkistan ve 1. Kafkasya Kolordusu arasındaki iletişim için, 4 Tugay, 6 top ile birlikte Voloshin-Petrichenkonun birliklerinin oraya gönderilmesi planlanmıştır.

4. Kafkas Kolordusu'nun bölümleri (7 bucuk tabur, 10 top) Hınıs-kala yönünden saldırı yapacaktır. Türk kuvvetlerinin bir kısmının Deveboynu bölgesinden çıkarmak amacıyla, Altun, Kara-Şeyh ve güneyden Erzurum ovasına kadar ilerlemesi gerekmektedir.

---

¹⁹⁸¹ Поливанов, Мемуары. Из Дневников И Воспоминаний По Должности Военного Министра И Его Помощника 1907-1916 г. S. 92.

¹⁹⁸² Каутский, Как Возникла Мировая Война : По Документам Германского Министерства Иностранных Дел, s. 182.

¹⁹⁸³ Мартышевский, Воспоминания. 1914-1918, s. 75.

Ermenilerden oluşan rezerv birliğin (15 tabur, 18 top) Hasan-kala'nın yakınlarında yer alması gerekmektedir. Toplamda operasyon için 100 buçuk tabur, 12 milis birliği, 237 top kullanılacaktır.¹⁹⁸⁴ Cephanelik ve yardım grubu sadece 24 Ocak'ta hazırlanmış ve sonradan ön cephenin hemen arkasına yerleştirilmiştir.¹⁹⁸⁵

Şantili'deki akseri toplantıdan alınan raporda Türkiye'nin cepheler üzere paylaştığı asker sayısı şöyle verilmiştir: Türkiye şu an cephelerde ordularını şöyle yerleştirmişti:

Avrupa Türkiyesi, Bulgaristan---195.000

Gelibolu ----109.000

Küçük Asya ve Doğu Çanakkale----82.000

Küçük Asya'nın içleri----30.000

Suriye -----50.000

Kafkasya ----124.000

Mezopotamya----70.000

Yemen -----28.000

Toplamda 688.000 asker yerleştirilmiştir.¹⁹⁸⁶

Rus Generalları 1913'ün sonları 1914'ün başlarında Erzurum kalesinde yerleştirilen askeri silahların içeriğini şöyle raporlamaktadır: *“Erzurum`da yerleştirilen dağ toplarının sayısı 63, saha toplarının miktarı ise 180`i aşıyor. Bundan başka 63 farklı silah türü de mevcuttur. Tüm bu silahlar sadece Erzurum`um savunması için yerleştirilmiştir.”*¹⁹⁸⁷ Savaş başladıktan sonra ise Erzuruma gelen Alman Generalı Liman von Sanders ve askeri

---

¹⁹⁸⁴ Корсун Н.Г. Эрзерумская Операция, с. 33.

¹⁹⁸⁵ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 3796, л. 169.

¹⁹⁸⁶ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 191, л. 87.

¹⁹⁸⁷ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 1835, л. 53.

mühendisler kalenin savunma gücünü artırmak için bazı işlemler de yapmışlardı.¹⁹⁸⁸ Bundan başka şehirden 10-20 km. uzakta özel ordular yerleştirilmiş savunma hattı oluşturulmuştu. Erzurum'un coğrafi yerleşimi de savunma için müsait olmuştur. Dağlar ortalama 2400 m yüksekliğe doğal olarak kenti korumaktadır. Kentteki her savunma hattı mühensilerce çok dikkatlice hazırlanılmıştır.¹⁹⁸⁹ “*Erzurumun askeri stratejik önemi çok büyük olmuştur. 1914`te kentin nüfusu 52.500`e ulaşmıştı onlardan tahminen 15.500`si Ermeni olmuştur.*”<sup>1990</sup> Erzurum İran, Kafkasya, Erivan, Tebriz ve Anadolu`ya açılan en önemli geçit olmuştur. Bu nokta hem Ruslar hem de Türkiye için paha biçilmez değerde olmuştur.¹⁹⁹¹ Her iki devlet Kafkasya`daki hedeflerine bu kale ile ulaşma imkanı elde edebileceklerdir.

Tüm ordu ve komutanlar savaşa hızlı ve disiplinli bir şekilde hazırlanmaktalardı. Üst komutan tarafından verilen en mühim görev, elde edilen toprak ve galibiyetlerin geri verilmemesi olmuştur. Yani bir kere alındı mı onun elde tutulması gerekmektedir.¹⁹⁹² En son hazırlanan plana göre ordunun içeriği Hasan kale alındıktan sonra şu şekilde oluşturulmaya başlanılmıştır:

1. 2. Türkistan Kolordusu:

a)General Azaryev'in (4. tabur, 24 top) ön kolonda Dumlu-Dag sırtından saldırıya geçerek topçu birliği (Albay Andrievsky kolonu) ile ilerleyecek.

b)General Çaplygin'in kolonu, 5. Türkistan alayı (8 tabur, 22 top, 4 süari alayı) ile Kara-Gyubeck yönünde saldırıya geçecek;

c) Rezerv birliği (4 tabur) - Shipek, Mukhertab`ta yerleşmelidir.

---

¹⁹⁸⁸ Каутский, *Как Возникла Мировая Война : По Документам Германского Министерства Иностранных Дел.*, s. 185.

¹⁹⁸⁹ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3860, л. 562

¹⁹⁹⁰ Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 123.

¹⁹⁹¹ Мальков, *Первая Мировая Война Пролог XX Века*, s.75

¹⁹⁹²Поливанов А.А., *Мемуары. Из Дневников И Воспоминаний По Должности Военного Министра И Его Помощника 1907-1916 г.*96.

2. General Voloshin-Petrichenko Kolonu - Don piyade Tugayı:

4 tabur, 2 toptan oluşmakla - Karga Çarşısı sırtından saldırmalıdır. Bu birlik hem 2. Türk Kolordusu'na karşı hareket etmeli, hem de Çaplygin ve Vorobyov'un kolonları arasında bir bağlantı kurmalıydı.

3. General Vorobyov'un Kolonu:

4. Kafkasya Bölümü (16 tabur, 36 top) – Tafta ve Çoban-dede kaleleri arasında Karga Çarşısı menziline saldırmalıdır.

4. General Vadin'in topçu birliği:

Gülças (16 top, 18 obüs topu ve 1 milis(drujina) birliği) Dalan-göz ve Çoban-dede kalelerine saldırmak için görevlendirilmiştir.

5. 1. Kafkasya Kolordusu:

a) General Ryabinkin - 39. piyade alayı (12 tabur, 30 top) - Dalan-göz ve Çoban-dede'nin kalelerine ve köydeki dağ geçidine açılan yola saldırması gerekmektedir.

b) General Dokuchaev (8 tabur, 4 milis birliği, 24 top, 7 obüs top) - Puhi-dere nehri vadisinden Massab'a doğru saldırmalıdır.

c) General Çikovani (4 bucuk drujina tüfe alayı, 6 top) kolonu ise Palantöken kalelerine saldırmalıdır.

d) Konut rezervi (4 tabur ve 8 1/2 yüz) - Agdjalar ve Ketevan'da yerleştirilmiştir;

e) Kolordu rezervi'de (4 tabur) -Agdjalar ve Ketevan'da yerleştirilecektir.

f) General Savikski'nin (15 tabur, 4 top) ordu rezervi - Hasan-kala yakınlarında yerleşmelidir.

6. Süvariler:

a) General Raddç`ın süvari kolonu (12 yüz atlı, 12 top) – Köprükøy`de yerleştirilmiştir.

b)General Nikolayev`in süvari kolonu (18 yüz atlı) – Sarıkamış yakınlarında yerleştirilmiştir.

Toplamda, saldırı için 88 tabur, 9 buçuk milis birliği, 166 tüfek alayı, 29 saha obür topları, 16 top görevlendirilmiştir.¹⁹⁹³ Rus ordusu saldırıyı Kaladik, Kızılca ve Kodhuk ve Sivridağ dağ geçidinden başlatmayı düşünmekteydi.¹⁹⁹⁴ Bu plan çok fazla güç istese de Türk ordusunu arkadan kuşatarak 11. Kolorduyu genel güçlerden ayıracak ve ordular arasında iletişimi bozarak Türk ordusunu bozguna uğratacak bir plan olmuştur. Soğanlı ve Oltu yönlerinden ilerleyerek Türk ordusunun içlerine girip savaşı kazanacaklardır. Bu plan aslında kendiliğinde çok iyi olmuş ama Ruslar taraftan büyük kayıplarla sonuçlanacak ön cephe tahrip olacaktır diye tam olarak uygulanamamıştır.¹⁹⁹⁵

3.3.2. Erzurum Harekatı

Erzurum Harekatı için hazırlanmış planının tatbiki 20 Aralık 1915`de başlatılmıştır. O tarihte Rus ordusu Oltu`dan saldırıyı başlatmıştır. Böylece 2. Türkistan Kolordusunun komutanı General Prijevalski Haydar`daki ilk barikatı almıştır. Savaşın ikinci ve üçüncü gününde ise Türkleri sınır hattına kadar yaklaştırmışlardır. 30 ve 31 Aralık`ta ise 1. Kafkasya Kolordusu gibi 2. Türkistan Kolordusu saldırıya aynı anda başlamışlardır. Bu baskın sonucu Rusların elde ettiği topraklar, Ehizgöy sahilleri, İlim yaylası, Kızılyar, Alakilise ve Horasan`dan Araksa kadar tüm araziler olmuştur. Sağ kanattaki Türkistan kolordusu ise Tarhodja`nın yukarısını ele geçirmiştir. Halbuki buradaki Türk ordusunun gücü kayda değer nitelikte olmuştur.¹⁹⁹⁶

1 Ocak`ta 1. Kafkasya kolordusu yeniden saldırı düzenlenmiş ve Azapköy yüksekliklerini ele geçirmiştir. Her iki Rus kolordusu Köprükøy pozisyonunu elde etmek için çok güç sarf etmişlerdir. 5 Ocak`ta tüm Türkiye hattı sarsılmış ve kaotik olarak geri çekilmeye

¹⁹⁹³ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 35.

¹⁹⁹⁴ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3860, л. 545

¹⁹⁹⁵ Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 125.

¹⁹⁹⁶ Веверн, *6-я батарея. 1914-1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине*, s. 142.

başlamışlardır.¹⁹⁹⁷ İlk günkü savaştan itibaren Rus ordusunun nasıl plana sadık ilerlediği ve başarı elde ettiği anlaşılmıştır.

- 30 Aralık`ta Ruslar 300`den fazla Türk askeri esir aldılar ve 4 top ele geçirmiş oldular.
- 1 Ocak`ta 20 subay, 400`den fazla asker esir alındı, 6 top ve 8 makineli tüfek ele geçirilmiş oldu.
- 2 Ocak`ta 167 kişi esir alındı.
- 5 Ocak`ta 5 subay ve 208 asker esir alındı.

Anı gün Kafkasya kolordusu Köprüköye sahip oldu.

- 7 Ocak geri çekilen Türkler takib edildi, 1000 kişi esir alındı.
- 9 Ocak`ta 700 asker esir alınmıştır.¹⁹⁹⁸

Sibirya Kazak Alayı Türklerin peşinden giderek Hasan kaleye sahip olmuşlardır. Aniden ağır toplardan açılan ateş Türk askerlerini paniğe sokmuş ve askerler kaçmaya başlamıştır. Askerler kaos oluştrarak Erzurum kalesine doğru koşuşturmuşlardır.¹⁹⁹⁹ Artık Ruslar için zaman yetişmiş ve gerçek Erzurum saldırısının vakti gelmiştir. Bunun için Ruslar orduyu yeniden toparlayıp saldırı için şu şekilde hazırlanmışlardır:²⁰⁰⁰

- Karadeniz sahillerinden Arhaviye oradan da Çoruh`a kadar olan Rusların sahil birlikleri (10 tabur, 24 top), Türklerin 14 tabur ve 10 topuna karşı yerleştirilmiştir.
- Oltu yönünde yerleşen ordu Çoruh`dan Şekerli`ye kadar uzayan 2. Türkistan Kolordusu, 10. Türk Kolordusuna karşı yerleştirilmiştir.

---

¹⁹⁹⁷ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3860, л. 452.

¹⁹⁹⁸ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 231-232.

¹⁹⁹⁹ Мальков, *Первая Мировая Война Пролог XX Века*, s. 79.

²⁰⁰⁰ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3860, л. 455-458.

- Sarıkamış yönünde yerleşen ordu Şekerli`den Mergemir geçidine kadar olan 1. Kafkasya kolordusu, 11. ve 9. Türk kolordusuna karşı yerleştirilmiştir.

- Erivan yönünde yerleştirilen ordu Mergemir`den Ardjiş`e kadar olan araziyi kaplamaktaydı, burada yerleşen 4. Kafkasya kolordusu, farklı Türk birliklerine karşı, tahminen 14 tabur, 12 top ve 30 birlikle savaşıyordu.²⁰⁰¹

Bununla birlikte, Van ve Urmiye arazisinde de bilinmeyen miktarda Türkiye ve Rus birlikleri karşı karşıya durmuşlardır. Rusların yedek güçleri 1. Kafkasya kolordusunun hemen arkasındaki arazilerde yerleştirilmiştir. Türklerin yedek güçleri ise 9 Tabur ve 12 top olmakla Hasan kalede yerleştirilmiştir.²⁰⁰² Böylece, tüm cephe boyu askeri güç neredeyse aynı olmuş, lakin ordu kuvvetlerinin büyük çoğunluğu Sarıkamış ve Oltu yönlerinde ana cephe olarak yerleştirilmiştir.²⁰⁰³ *“Rusların buradaki ordusu 88 tabur (60.000 asker), 9 milis grubu, 166 top, 29 sahra obus topları, 16 muhasara topları, 4 mayın tarama birliğinden oluşmaktaydı.”*²⁰⁰⁴ Erzuruma saldırı her zamanki gibi öğlen saatlerinde başlamamış, diğerlerinden farklı olarak gece saat 23:00 da başlatılmıştır. Havanın çok soğuk olması askerleri de fazlasıyla zorlamıştır.²⁰⁰⁵

Saldırının başlama pozisyonu Karagöbek olmalıydı lakin yerli komutanlar buna itiraz etmiş ve saldırının başlangıç pozisyonunu Palantöken olarak belirlemişlerdir.²⁰⁰⁶ Orduların hazırlanması, çıkış noktasına getirilmesi, arka cephenin tam hazırlıklı olması, karşı taraf hakkında istihbarat bilgilerinin elde edilmesi, silahların yerleştirilmesi ve planların son tartışılmasına toplamda 21 gün sarf edilmiştir. 29 Ocak`ta ordu hazır olsa da Genelkurmay`dan gelen emr ile saldırı günü 30 Ocak olarak belirlenmiştir.²⁰⁰⁷

“29 Ocak`ta Kafkasya ordusu Erzurum kalesine saldırı için çıkış pozisyonunu almıştır. 14:00 da kaleye obüs toplardan ateş açılmaya başlandı. 1. Kafkasya kolordusunun saldırısı plana

²⁰⁰¹ Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 332.

²⁰⁰² Мальков, *Первая Мировая Война Пролог XX Века*, s. 96.

²⁰⁰³ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л.306.

²⁰⁰⁴ НАГ. Ф. 1087, Оп.2, д. 25, л. 119.

²⁰⁰⁵ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 308-310.

²⁰⁰⁶ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 312.

²⁰⁰⁷ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 332.

uygun olarak 20:00`da, 2. Türkistan kolordusunun saldırısı ise 23:00`da başlamalıydı. 30 Ocak`ta 2. Türkistan kolordusu Kurtboğaz ve Karagöbek geçitlerini ele geçirdi. Aynı gün 1. Kafkasya kolordusu Dalangöz`ü ele geçirmişti. Ruslar böylece Deveboynu pozsyonunda yerleşme imkanı elde etmiş oldular. Rus ordusunun ilk günkü başarısı sayesinde onların Erzurum vadisininin kuzeyinden ilerleme şansı olmuştur.”²⁰⁰⁸

30 Ocak`ta sabah saatlerinde Türkistan Kolordusu Karaköbek yüksekliğini ele geçirmiştir. Ardından öğlen saatlerinde tamamen arazi ele geçirilmiş ve 9 top elde edilmiştir. Bu yüksekliğin alınması ile Kurtboğaz geçidi de ele geçirilmiş oldu. 30 Ocak`ta Ryabinkin`in birlikleri Dolangöz pozisyonunu ele geçirmiş oldular.<sup>2009</sup> 31 Ocak`ta 2. Türkistan Kolordusu Kurtboğaz yönünde ilerleme kayd etmiş, 4. Kafkasya Tüfe Alayı ise Güney tepeyi hedef almış ama güçlü savunma ile karşılaşmış ve istediği sonucu alamamışlardır.²⁰¹⁰

Güneyden gelen Kafkasya ordusunun bir kısmı Çikovani`nin komutası ile Palantöken topraklarına girmeyi başarmıştır. 31 Ocak`ta savaş en güçlü haliye devam etmesine rağmen Türklerin savunması kırılmamıştır. Aynı gün aşırı don ve soğuk olduğundan büyük miktarda asker kayb etmesine rağmen Voloşin ve Vorobyov`un birlikleri ilerlemiş ve karla kaplı olan Kargabazar`ın derinliklerine girmişlerdir. 31 Ocak`ta Türk ordusu Çoban dede yönünden toplar ve ağır silahlarla Rus ordusuna ateş yağdırmaya başlamıştır.<sup>2011</sup> 1 Şubat`ta General Voloşin ve Vorobyov`un birlikleri inatlı saldırı sonucu Tafta`ya sahip olmuşlardır. Bu pozisyon stratejik açıdan çok önemli nokta olmuştur.²⁰¹² Bu galibiyetin sonucu olarak artık Ruslar kolaylıkla Erzurum kalesine saldırı düzenleyebileceklerdir.

“1 Şubat savaşta kırılma noktası olmuştur. Bu tarihte Tafta`nın kalesi olan Kurtboğaz ele geçirilmişti. Böylece Erzurum`un kuzeyinden dağlık bölgesine yol açılmış oldu. Kısaca savaşın

---

²⁰⁰⁸ Корсун, Эрзерумская Операция, s. 38.

²⁰⁰⁹ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 335.

²⁰¹⁰ Левицкий, На Кавказском Фронте Первой Мировой, s. 96.

²⁰¹¹ Левицкий, а.г.е., s. 98.

²⁰¹² РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 526.

üçüncü gününde Türklerin savunma hattı kırılmış oldu. Türkler Kuzey yönünde büyük saldırının ardından o kısımda savunmanı hemen güçlendirmeye başlamışlardır."²⁰¹³

Bir raporda şöyle yazmaktadır:

*"2 Şubat Erzurum kalesinin son günü idi. Türkistan kolordusu, Don birliği ve Vorobyov'un birlikleri Tafta yönünden Erzurum kalesine doğru ilerlediler. 1. Şubat akşam saatlerinde 1. Kafkasya ordusu tüm cephe boyu ilerlemeye başladı. Derbent ve Yelizavetpol birlikleri ise Çoban Dede yönünden ilerlemeye başlamışlardı. Son birlik sekiz inatçı taburla Türkleri geri itti ve 42 top ele geçirdi."*²⁰¹⁴

İki saat sonra tüm cephe boyu birlikler saldırıya başlamışlardır. Uzun Ahmet, Kaburga, Ortayonov ve Sivişik yönlerinden saldırı başlatılmıştır. Sabah saat 05:00`da Erzurum kalesi Rusların eline geçmiştir.<sup>2015</sup> 2-3 Şubat`ta Rus birlikleri aralıklı olarak güçlü saldırı düzenlese de Türklerin savunma hattını geçememişlerdir. Türkler bu günler içeriğinde savunma hattında sadece 22.000 asker yerleştirmişlerdir. Bu ordunun başında Alman asıllı General Guze durmaktaydı. Türklerin savunma hattı aslında coğrafi açıdan çok müsait yerde olmuştur. Çünkü her tarafı kapalı olan Erzurum`a saldırı sadece don vurmuş bataklıktan geçmekteydi. Rusların buradan saldırımayacağını düşünen Türkler burada savunma hattı oluşturmamışlardır. Ruslar da bunu fırsat bilip tehlikeli olsa bile don vurmuş bataklıktan geçerek beklenmedik saldırı yapmışlardır.²⁰¹⁶ Sonuç olarak, 3 Şubat saat 19:00 da boşaltılmış Erzurum Rusların olmuştur. Geriye kalan kaçmakta olan 3. Türk kolordusunu izlemek olmuştur. Bu ise beklenmedik kayıplara maal olmuştur.²⁰¹⁷ Stratejik açıdan doğru yürütülen saldırı sonucu olarak kazanılan galibiyetden sonra bazı birlikler Türkleri takibe başlamışlardır. Böylece Aşkaly`ya kadar ilerlemiş ve Bayburt, Mamahatun istikametine yönelmişlerdir.<sup>2018</sup> Rus ordusu tarafından 235 Türk subayı, 12.753 asker, dokuz farklı türde 323 top ele geçirilmiştir. Ruslar`da büyük kayıplar vemişlerdir. Bir tek

---

²⁰¹³ Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 318.

²⁰¹⁴ НАГ. Ф. 1087, Оп.2, д. 29, л. 3.

²⁰¹⁵ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3852, л. 384.

²⁰¹⁶ Саркисян, Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны, s. 58.

²⁰¹⁷ Корсун, Эрзерумская Операция, s. 38-39.

²⁰¹⁸ Степан Мкртычевич Акопян, Западная Армения В Планах Империалистических Держав В Период Первой Мировой Войны, s. 16.

Erzurum Harekatı sonucu aktif olmayan birlikleri saymamakla Rus ordusunun 2.275 askeri ölmüş ve 14.460`nı don vurmıştır.²⁰¹⁹ Aslında Rus ordusunun savaşı başlatma anı 10 Ocak olmalı idi. Rusların 2. Türkistan kolordusu bu tarihte, Oltu yönünde saldırı düzenledi. Esas olarak Türklerin sağ kanatına odaklanmaya çalışmışlardı, iki gün sonra 1. Kafkasya kolordusu Ermeni birliklerinden destek almak suratiyle saldırıyı başlattı. Türkler için yılın bu tarihlerinde saldırının olması en istenmeyen durum idi. Özellikle, Rus ordusu ciddi şekilde hazırlıklı idi. Rusların ordu ve silahları gerekli yerlere çok dan taşınmıştı ve saldırı tamamen beklenmedik olmuştu. Birinci saldırı büyük başarı ile bitti ve Ruslar Köprüköye sahip oldular. Tüm savaş neredeyse dağlık alanlarda askeri manevralarla yürüyordu. Osmanlı ordusu 2700 m yüksek yerde yerleşmesine ve eksi -30 derece soğuk olmasına rağmen Rus ordusu başarıyla ilerlemişti. Bu savaşta en ağır yük piyadelerin üzerinde idi. Bazen piyadeler topların taşınmasına da yardım etmeli olmuşlardı. En zor işlemleri 4. Kafkasa kolordusu yapmalı idi. İlk onlar ilerliyor ve geriden gelen kuvvetler için yol açıyorlardı. Aslında, Sarıkamış operasyonu ile kıyaslarsak, burada yollar daha müsait olmasına ve teknik aletlerin kalitesinin artmasına rağmen daha yavaş ilerliyorlardır. Sarıkamış Harekatı`nda daha hızlı ilerleme kaydedilmişti. Buna rağmen ani saldırı düzenlendiği için Rusların Passin`den ilerlemesi ile Türklere beklenmedi ikinci darbe indirildi. Bu geçitten ilerleyen Rus ordusu, Türklerin Araks`daki birliklerini muhasaraya altına alma tehikesi oluşturuyordu.<sup>2020</sup> Ocak`ın ortalarında Hasan kale neredeyse mukavemetsiz ele geçirilmiştir. Çünkü buradaki Türkler hızla Erzurum`a ilerlemişlerdir.²⁰²¹ Böylece Kafkasya ordusu verilen görevi neredeyse tamamlamıştır. Türk ordusu ilk savaştan mağlup edilmiş ve ana gücü dağınmık hale getirilmiştir.

Erzurum kalesi alındıktan sonra Rus ordusunun bir sonraki hedefi 3. Türk Kolordusunu izleyerek, herhangi beklenir tehlikeden kurtulmak ve Erzincana doğru ilerlemek olmuştur. Erzurum`daki mağlubiyyet hem 3. Türk kolordusunda hem de Türk halkında

---

²⁰¹⁹ НАГ. Ф. 1087, Оп.2, д. 25, л. 73 .

²⁰²⁰ Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 332.

²⁰²¹ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 63.

savaş ruhunun aniden düşüşüne neden olmuştur.²⁰²² Erzurum Harekatı`nda Rusların galib gelme ve Türklerin mağlup olma sebepleri:

1. Ruslar Köprüköyü aldıktan hemen sonra vakit kayp etmeden Erzurum ilinin yakınlarında ordu için müsait alanda yerleşke kurdular. Ardından Ruslar geçitlerden en zorunu seçtiler. Çünkü Türkler buradaki savunmanı çok güçlü kurmamışlardı. Burdan hiç bir tehlike beklemiyorlardı.

2. Hem Köprüköy hem de Erzurum savaşında Ruslar Türklerin ön cephesini hedef almışlardı. Bu bölge Türklerin en hassas bölgesi idi.

3. Türk komutanlar en fazla gücü Doğu ve Batı kanatlara vermişlerdi, bunun sebebi coğrafi alanın müsait olması idi. Türkler topçuların büyük kısmını da buraya yerleştirmişlerdi. Sonradan savaş esnasında saldırı planları değişse de aslında çok geç kalınmıştı.

4. Sonuç olarak Türkler erken düşdüklerinden Ruslar tüm ordularını kullanamadılar. Özellikle 11. Tabur savaşa giremedi bile, çünkü Türkler Kuzeyde yoğunlaşmışlardı. Lakin Ruslar manevra ile onların hassas noktalarından vurdular.

5. Ermeni grubu olan ve rezerv güç gibi savaşa katılan 11. Tabur, kritik nokta ve savaşta anahtar rolünü oynayan Çoban Dede`nin alınmasında büyük başarı göstermişti.²⁰²³ Yüksek konsantre ile ilerleyen Ruslar Türklerin sol kanadını da kırdıktan sonra Erzuruma doğru başarıyla ilerleme şansı elde etmişlerdir. 4. Kafkasya Tüfe Alayının bazı yanlış manevraları ve Türklerin inatla karşı koyması Rusların Erzurum kalesini almalarına mani olamamıştır. Sonunda Türk ordusunu Rusların atlıları izlemeye başlamıştır.

Kafkasya Cephesi`nde hem deniz, hem de karadan en iyi savunma ve saldırı merkezleri Erzurum, Trabzon ve Bitlis kentlerinde olmuştur. Bu şehirler Doğu Anadolu`nun kalbi

---

²⁰²² Левицкий , *На Кавказском Фронте Первой Мировой*, s. 102.

²⁰²³ Степан Мкртычевич Акопян, *Западная Армения В Планах Империалистических Держав В Период Первой Мировой Войны*, s. 15.

olmuşlardır.²⁰²⁴ Erzurum Türkiye'nin Anadolu'daki en büyük cephaneliği ve askeri yerleşkesi olmuştur. Erzurum Kars'a ilerlemek için en gerekli geçit yolu olmuştur. Bu zamana kadar Erzurum kalesi Ruslar için büyük zorluklar çıkarmıştır. Yazın kalenin işgali neredeyse imkansız olmuş, lakin kışın ise bu hiç mümkün bile olmamıştır.²⁰²⁵ Belki, de bunu kullanan Ruslar beklenmedik saldırı ile büyük kayıpların pahasına bile olsa saldırıya başlamışlardır.

Genel olarak Kafkasya Cephesi coğrafi açıdan çok zor savaş alanı olmuştur. Dağlık arazi üzerine soğuk hava ve ormanlık geçilmez topraklar burada askerlerin hareketini epeyce zorlaştıran faktörler olmuştur. Yollar çok engebeli ve geçilmez durumda olduğundan askerlerin hareketi yavaşlamıştır.²⁰²⁶ Rusların savaş başlamadan önceki planı kış aylarında, Türklerin Mezopotamya'ya odaklandığı tarihlerde saldırı yapmak olduğundan plana göre, bu saldırı ne tüm cephe boyu, ne de kanatlardan düzenlenmiştir. Türklerin savunmasındaki hassas noktayı bularak ilerleyen Ruslar istenilen hedefe ulaşmışlardır.²⁰²⁷ *“Rusların Erzurum için hazırladıkları plana göre, saldırı sonrasında Rus ordusu Türkleri takip etmeyecek ve ilerlemeyecekti sadece kısa ve keskin saldırının ardından geri çekilecekti.”*²⁰²⁸ Erzurum Harekatı zamanı her iki ordu neredeyse aynı içeriğe sahip olduğunu bilinmektedir.

Yani *“Rusların 126 taburundan aktif olarak bu savaşa katılanı 101 olmuştur. Rusların ve Türklerin güçleri neredeyse eşit olmuştur. Ruslar 126 taburla Türklerin 132 taburuna karşı savaşmıştır. Lakin Rus toplarının ve ateşli silahlarının kalitesi Türklerin silahlarını üstelemekteydi. Süvari alayı da Ruslarda daha güçlü olmuştur. Aslına, bakacak olursak eğer Rusların ordu kuvveti daha güçlü olmuştur.”*²⁰²⁹

---

²⁰²⁴ Зайончковский, Первая Мировая Война, s. 330.

²⁰²⁵ Саркисян, Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны, s. 65.

²⁰²⁶ Терентьев, Россия и Англия в Средней Азии, s. 53.

²⁰²⁷ Саркисян, Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны, s. 69.

²⁰²⁸ Зайончковский, Первая Мировая Война, s.332

²⁰²⁹ Зайончковский a.g.e., s. 332

Rusların savaşın akabinde Türklerin peşinden ilerleme sebebi, bir kısım Türk ordusunun hala Erzincan, Dümlü dağ ve Bayburt`da bulunduğu hakkında bilgi almaları olmuştur.²⁰³⁰ Buradaki kuvvetler Erzurum kalesi için kuzeyden en büyük tehdit oluşturan ordu olmuştur.

3.3.2.1. Erzurum Harekatı`na Diğer Devletlerin Tepkisi

21 Şubat`ta Mısır`da basılan gazete olan “Mabatan” şöyle yazmıştır: “İstanbul`daki Antialman akım yaygınlaşmış ve bu Berlin`i rahatsız etmiştir. Enver Paşa`nın popularitesi düşmektedir. Talat Bey`e karşı suikast başarısız olmuş ve camide Hz. Sofi, Almanları ve Genc Türkleri lanetlemiştir.”²⁰³¹ Bu tarihlerde Türkiye`de birkaç terör olayı da olmuştu ve Fransız gazetesi “Le Figaro” 22 Şubat`ta bununla ilgili şöyle yazmıştır: “Türkiye`nin iç durumu çok tehlikeli hal almıştır. Genc Türklerle Eskitürkler arasında büyük çatışma çıkacağı bekleniliyor. Bu duruma itiraz olarak Osman Paşa, Abdul Paşa, İzzet Paşa ve öğrenciler grubu gösteriler düzenliyorlar.”<sup>2032</sup> İngiliz gazetesi “Daily Telgraf” 28 Şubat`ta şöyle yazıyordu:

“Türklerin durumu şu an hiçte iç açıcı değildir. Onlar iki aydan fazla dayanamazlar. Türkiye`de açılık başlamıştır. Türk ordusunda firarın fazlasıyla arttığı gözlemlenmiştir. Erzurum`un işgali Türkiye kamoyunda güçlü etki bıraktı. Barış taraftarları hızla artmaya başladı. Gencitürklerle karşı itiraz dalgası oluşmaya başlamıştır. Polisler toplu tutuklamalar gerçekleştiriyor. Hapsedilenlerin arasında Ahmet Rıza Paşa da vardı, o öldürülen veliahtlardan birinin en yakın arkadaşı idi.”²⁰³³

Erzurum`un düşüşünden sonra Genç Türkler savaşın devam ettirilmesinin hiç bir hayır getiremeyeceğini anlamış oldular. Türkler savaştan çıkmanın yollarını aramaya başlamışlardır.<sup>2034</sup> Talat Paşa iki kez savaştan çıkmaya çalışmış ve barış antlaşması için gayret göstermişti. Talat Bey İsviçre`ye iki temsilci göndererek İtilaf Devletleri ile

²⁰³⁰ Степан Мкртычевич Акопян, *Западная Армения В Планах Империалистических Держав В Период Первой Мировой Войны*, s. 22.

²⁰³¹ РГВИА. Ф. 2000, Оп.1, д. 3806, л. 132.

²⁰³² Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 235.

²⁰³³ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3806, л. 134-135.

²⁰³⁴ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3852, л. 388.

antlaşma yapmak üzere konuşulmasını istemişti. Türkler antlaşma için Mısır'ın boşaltılmasını, Anadoludan Ruslar'ın çekilmesini ve Mezopotamya'dan İngilizlerin gitmesini istemketeydi. Lakin bu şartları İtilaf Devletleri kabul edemezdi ve etmedilerde. O zaman Talat Bey ikinci kez diplomatik heyeti İsviçre ve Fransa'ya gönderdi. Bu grup, bir az daha makul şartlar altında çalışmayı öngörmekteydi. Lakin ikneci kez gelen heyetin de istekleri kabul edilmedi.²⁰³⁵ Bununla ilgili Mısır gazetesi "Mabatan" şöyle yazmıştır; "Erzurumun alınmasından sonra İngilizler Yakın Doğu ve Mısır'daki faaliyetlerini hızlandıracaktır. Bunu bilen Alman Kayzeri bir grup göndererek Arap Şeyhleri ile anlaşma yapmaya ve onları Türklerle birleşmeye çağırıyordu.²⁰³⁶ Onları Müslümanlarla birleşip İtilaf devletlerine karşı çıkmaya davet etmiştir.

3.3.3. Erzurum Harekatı'ndan Sonra Rusların Bölgedeki Faaliyetleri

Erzurum'un alınmasından hemen sonra Rusya Kafkasya Merkezi Karargâhını Erzurum'a yerleştirmiştir. Bu çok akıllıca bir karar olmuştur. Bu kararın sonucudur ki, Güneydoğu, Kuzeydoğu ve çok geçmeden de Erzurum'un tamamı Rus ordusunun eline geçmiştir.²⁰³⁷ Kafkasya Cephesi'nde savaşmış Tümgeneral Kulebyakin şöyle diyordu:

*"Kafkasya Merkezi Komutanlığının en güzel tarihi ve askeri operasyonları Başkarargâhın Erzurum'a taşınmasından sonra başladı. Yani 1916'nın Şubat'ından 1918'in Şubat'ına kadar Kafkasya Merkezi Komutanlığının en parlak dönemleri idi. Bu iki senede Ruslar önceki iki seneye göre (1914-1915) kat be kat daha önemli yerler almış ve askerlerin savaş azmi yükselmişti. Bu zaman 2. Türkistan kolordusu daha yüksek konuma getirilmişti."*²⁰³⁸

Burada birçok askeri ihtiyaçları gidermek için sistemler kurulmuş, yiyecek depoları hazırlanmış, hastahane, sıhhi şube ve cephane yapılmıştır. Erzurum tüm stratejik yolların keşime noktası olarak belirlenmiştir. Sarıkamış'tan Erzurum'a askeri silahları taşımak için ana yol yapılmıştır.²⁰³⁹

²⁰³⁵ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3852, л. 390-395.

²⁰³⁶ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3806, л. 132-133.

²⁰³⁷ Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 319.

²⁰³⁸ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 236.

²⁰³⁹ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 195-200.

Erzurum'un çok akıllıca kurulan askeri planla alınması Rusların Avrupa'da daha çok değer görmesine neden olmuştur. Artık Ruslar daha çok sözlerini geçirme şansı elde etmiş ve Avrupa'nın galibiyete olan inancı artmıştır.²⁰⁴⁰ Erzurum Anadolu'nun ekonomik ve askeri merkezi olmuştur. Her zaman siyasi çerçevede önemli yeri olan bir arazi olan Erzurum Türkiye sultanlarının Doğu Anadolu'yaki uğrak yeri olmuştur. Bununla birlikte Antirus planlarının (Ruslara karşı ola bilecek herhangi bir saldırı planının) çıkış noktası da Erzurum olmuştur.²⁰⁴¹

Bunlardan başka Ermenilerin de Erzurum'un alınmasında çok istekli olmalarının birçok sebebi olmuştur. Tüm Doğu Anadolu savaşları ve İran uğruna yapılan operasyonlarda Ruslara vazgeçilmez yardım gösteren Ermenilerin buradan büyük beklentisi bulunmaktaydı. Bu beklenti "Anadolu Ermenistanı" veya "Türkiye Ermenistanı"nın kurulması isteği olmuştur. Artık Sarıkamış alınmış, Eleşkirt'te ve İran'da galibiyet elde edilmiş ve son olarak Erzurum ele geçirilmiştir. Yani vakit, zaman yetmişmiş, Rusların – Çar Hükümetinin sözünün yerine getirme zamanı gelmiştir.²⁰⁴² Ermenilere vaad edilen toprakların belirlenmesi gerekmektedir. Bunu Ermeniler de sabırsızlıkla beklemiş ve Erzurum galibiyetine belki de en çok onlar sevinmişlerdir. Avrupa'da bile Erzurum'un alınması Ermeni devletinin kurulması ile bağlantılı bulunmuştur. Hatta Alman gazeteleri bile, bu durumu kendi manşetlerinde yansıtmışlardır.²⁰⁴³ Mesela "Berlin Tageblatt" gazetesi Erzurum'un alınmasında Ermenilerin çok aktif rol aldığını belirtmişlerdir. "Böylece Ruslar Küçük Asya'ya giden yolu işgal etmiş ve Ermenilere hediye etmiş olacaktır. Bunun karşılığında Ruslar Ermenilerden hiçbir şey istemeyeceklerdir."²⁰⁴⁴ Erzurumun alınması haberini alan Ermeni siyasileri ve Ermeni Milletinin temsilcisi olan Kafkasya vilayeti valisine şöyle bir mektup yazmıştır: "Ermenilerin adından sizlere bildirmek istiyorum ki, artık sizin sayenizde tüm Ermeniler Türk tehlikesinden kurtulmuş

---

²⁰⁴⁰ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 205.

²⁰⁴¹ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3844, л. 206.

²⁰⁴² Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 55.

²⁰⁴³ Акопян, *Западная Армения В Планах Империалистических Держав В Период Первой Мировой Войны*, s. 21.

²⁰⁴⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 236-237.

*oldular. Tanrı sizleri kutsasın!”*²⁰⁴⁵ Ardından ona geri cevap yazan Kafkasya Valisi mektubunda şöyle demiştir: *“Evet Tanırın iradesi ile biz tüm Hıristiyanları kurtaracak ve Erzurum`da daimi olarak kalacağız. Büyük Rusya devleti sayesinde dünya Hıristiyanlarının kurtuluşu gerçekleşecektir.”*²⁰⁴⁶ görüldüğü üzere mektupta bu toprakların Ermenilere verilmesinden bahs edilmemiş ve tam tersine Tanrıdan Rusların burada daimi kalması dilenilmiştir.

Genel olarak sonraki gidişata bakıldığında 1916`ı Rus ordusunun Kafkasya Cephesi için en başarılı yıl olmuştur. Erzurum Harekatı devam ettiği günlerde bile aktif olmayan birlikler bir sonraki operasyonlar için hazırlık yapmaktalardı. Erzurum Harekatı`nda en başarılı ve disiplinli birlik 4. Kafkasya kolordusu olmuştur.²⁰⁴⁷ Bir sene önce, 4. Kafkasya kolordusu 1915`te de savaşın Ruslar için zor hale geldiği anda yeniden saldırı düzenleyerek, Baratov`un komutası altında Derya taraftan ilerlemiş ve operasyonu kurtarmıştır. Böylece Abdül Kerim Paşa`nın birlikleri geri çekilmiş ve Güney doğuya ilerlemek zorunda kalmışlardır.

3.3.3.1. Muş ve Bitlis`in Ruslar Tarafından Alınması

Kafkasya kolordusu Erzurum`a yerleştikten hemen sonra onlar için bir hedef daha belirlenmiştir. Bir sonraki hedef olan Muş ve Bitlis`e sahip olmak için, General Abacıyev ve Ermeni asıllı Rus generali Nazarbayev bir az daha ilerleyen yeni faaliyetlere başlamışlardır. 4. Kafkasya kolordusuna bu dönemde General de Vitte komutanlık etmekteydi.²⁰⁴⁸ Bu planın ardından aktif olarak faaliyete geçerek, 3 Şubat`ta Nazarbayev Muş`u ele geçirmiştir. 17 Şubat`ta ise General Abacıyev`in birlikleri uzun süren mücadeleden sonra Bitlis`i ele geçirmişlerdir. Bu Generallerin birliklerinde çok sayıda Ermeni de savaşmaktaydı.²⁰⁴⁹

---

²⁰⁴⁵ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3852, л. 405.

²⁰⁴⁶ Николай, *Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны*, s. 129.

²⁰⁴⁷ Кольшкo, *Великий Распад. Воспоминания*, s. 187.

²⁰⁴⁸ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3853, л. 400.

²⁰⁴⁹ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3853, л.403-404.

Muş ve Bitlis`ten sonra durmayan Rus ordusu askeri ve politik açıdan daha da güçlenerek ilerlemekte devam etmiştir. Yeni arazileri Rus ordusunun idaresi altına alarak, aslında önemli noktaların olası tehlikesini önlenmiş veyapılacak Türk saldırısını engellenmiştir. Bir nevi Sarıkamış ve Erzurum gibi stratejik noktaların önüne koruyucu kemer çekilmiştir.²⁰⁵⁰ Bundan başka Rusların en çok tedirgin olabileceği olasılık Türklerin Mezopotamya`dan ordularının buraya getirilmesi ve Erzurum`u yeniden elde etme planlarının olmasıydı.²⁰⁵¹ Bunun için tedbir alan Rusya yakın arazileri işgal etme kararı almıştır.

Türk ordusu 4. ve 36. Piyade Alayı, 9. Jandarma Taburu, üç süvari alay ve rezerv birlikleri yeniden toparlamıştır. Bunların bir kısmı Diyarbakır bir diğer kısmı ise (2 tabur olmakla) Bitlis`ten toplanılmıştır.<sup>2052</sup> Ocak`ın sonunda 4. Kafkasya birlikleri Nazabekov`un komutası altında saldırıya geçmişlerdir. Nazabekov`un birlikleri Muş, Abaçıyev`in birlikleri ise Van ve Bitlis yönünde ilerlemişlerdir. Abaçıyev`in birliklerine hızlanma emri verilmiştir, çünkü istihbarattan gelen bilgilere göre, Halil Bey`in birlikleri Mezopotamya`dan Bitlise doğru ilerlemekteledir.²⁰⁵³ Buna rağmen çok fazla mukavemet görmeyen Rus suvarileri 3 Şubat`ta Muş`u ele geçirmişlerdir. Abaçıyev`in birlikleri ise neredeyse savaşmadan Ahlat`a sahip olmuşlardır.²⁰⁵⁴ Türklerin Bitlis savunmasında yaptıkları en büyük hata Erzurum`un düşüşünden sonra hemen Diyarbakır ve Erzincan`a doğru yeni savunma hattı oluşturmaya başlamaları olmuştur. Çünkü böylece, Bitlis boş bırakmıştır. Bunu kullanan Ruslar Bitlis`e kolaylıkla dahil olma şansı elde etmişlerdir. Bitlis`te sadece 6 yedek tabur ve Kürt birlikleri kalmıştır. Buna rağmen Türklerin 51. ve 52. Piyade Alayları hızla Musul`dan Bitlis`e doğru ilerlemeye başlamışlardır. Van gölü sahilindeki taburlarla birleşen Abaçıyev`in ordusu 12 Şubat`ta Bitlis`e doğru yön almıştır. Ardından üç grup halinde Bitlis`e saldırmışlardır. 17 Şubat`ta Ruslar Bitlise dahil olmuş ve Türkleri Bitlis`in Güneyine doğru itmişlerdir. Bitlis`i aldıktan sonra Ruslar için en

---

²⁰⁵⁰ Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 56.

²⁰⁵¹ Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 330.

²⁰⁵² Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 40.

²⁰⁵³ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д.3853, л. 422.

²⁰⁵⁴ Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 56.

büyük tehlike oluşturan güç Kürtler olmuştur.²⁰⁵⁵ Bunu anlayan Ruslar hemen Kürtleri bu topraklardan kovarak onlara karşı, Hınıs Kale`nin kuzeyinden başlayarak, Muş-Bitlis yönünden güneye doğru savunma hattı oluşturmuşlardır.²⁰⁵⁶ Buna bakmayın, Kürtler her zaman 4. Kafkasya Ordusuna karşı saldırılar düzenlemeye devam etmişlerdir. Lakin Rusların ağır darbeleri sonucu Kürtler dağlara çekilmeli olmuş Ruslar ise onların köylerini yakmışlardır.²⁰⁵⁷ Türkiye`nin Kürtler yaşayan topraklarında Çarlık Rusya ordusunun katı uygulamaları sonraki faaliyetlerde dikkat çekmektedir.

3.3.4. Erzurum Harekatı Sonrası Kara ve Deniz Operasyonları

Savaşın daha da alevlendiği dönemlerde deniz operasyonları da artmaya başlamıştır. Rus kuvvetleri Batum`da ilerleyerek Araks`ı ele geçirmeye çalışmışlardı. Ocak`ta Araks artık Rusların eline geçmiştir.<sup>2058</sup> Erzurum kalesinin ele geçirilmesinin ardından Türkleri takip ederek Rus ordusu Erzincan yönünde ilerlemeye başlamıştır. Bu yönde ilerlemenin esas maksatı aslında Mezopotamya ve Musul`a doğru yol almak olmuştur.²⁰⁵⁹ 2. Türkistan Kolordusu Erzurum`u ele geçirdikten sonra ordunun bir kısmı burada kalıp savunma oluşturmuş, bir kısmı özellikle süvari grubu ise Türklerin peşine düşmüştür.<sup>2060</sup> 4 Şubat`ta Türkistan birliği Sibiryaya birliği ile birleşerek Kararp köyünde 34. Piyade Türk Alayının olduğunu öğrenip buraya saldırı düzenlemişlerdir.²⁰⁶¹ Ruslar galib gelse de, bu köye dahil olmak çok zor olmuş, çünkü yerli halk büyük mükavemet göstermiştir. Rusların Kararp köyünde neredeyse her ev için savaşması gerekmektedir. Ruslar Türk ordusunu Batı Fırat Irmağına kadar kovmuştur.²⁰⁶² 15-16 Şubat`ta 1. Kafkasya kolordusu Türkleri Erzincan`a kadar itmiştir. Lakin uzun süren ve neredeyse her köy, her geçit için yapılan askeri operasyonların sonunda, her iki ordu yorgun düşmüştür. 28 Şubat`ta

---

²⁰⁵⁵ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 128.

²⁰⁵⁶ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 200.

²⁰⁵⁷ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 41.

²⁰⁵⁸ Садовский, *Очерки, Воспоминания, Материалы*, s. 174.

²⁰⁵⁹ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 201.

²⁰⁶⁰ *Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительства 1878-1917 гг.*, s. 489.

²⁰⁶¹ Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 58.

²⁰⁶² Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 129.

Erzincan ve Bayburt yönündeki savaflara kısa süreliğine ara verildi.²⁰⁶³ Ardından Ruslar çok beklemeden 29 Şubat'ta Erzincan'la Erzurum arasındaki köy olan Mamahatun'u ele geçirmişlerdir. Burası, stratejik açıdan çok önemli nokta olmuş, Türk ordusu artık feci durumda düşmüştür. Birçok açıdan ihtiyaçları giderilemeyen ordu artarda mağlubiyet yaşamıştır.²⁰⁶⁴ 4 Mart'ta gece yarısı Ruslar Türk ordusuna saldırarak Batı Fıtar sahillerini ele geçirmişlerdir. Bu işgalden sonra Erzincan'ın işgali an meselesi olmuştur.²⁰⁶⁵ Aynı dönemde Rusların 2. Türkistan kolordusu Bayburt yönünde ilerlemiştir. Gelibolu'dan İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin çıkarılması Türklere o cehpeden Kafkasya Cephesi'ne 12 tabur gönderme şansı yaratmıştır.²⁰⁶⁶ Lakin bu plan Kafkasya Cephesi'nde Rusların galib gelmesine mani olamamıştır.

Bir süreliğine Rusya dikkatini Avrupa cephelerine çekmek zorunda kalmıştır. Çünkü 1916'nın Mart'ında Paris'te İtilaf Devletleri'nin askeri toplantısı gerçekleşmiştir. Bu toplantıda sadece askeri program değil siyasi ve ekonomik meseleler de konuşulmuştur.²⁰⁶⁷ Toplantı boyu gergin konuşmalar ve sunumların sonunda söylenmiştir ki, şu an Almanya Verden'e güçlü saldırı uygulamaktadır, bunun için Fransızlara askeri yardım ve Almanya'nın daha da ilerlemesine mani olmak gerekli olmuştur.²⁰⁶⁸ Bu karardan sonra Mayıs'ta Rusya Almanya ve Avusturya-Macaristan'a karşı saldırıya hazırlanılmıştır.²⁰⁶⁹ Bu dönemde Kafkasya Cephesi'ni de yadırğamayan Çarlık Rusya'sı buraya güçlü birliklerini yerleştirmiştir. Bu tarihlerde Rus ordusunun moreli de çok yüksekti, çünkü Rus ordusu Kafkasya'da (7 tabur ve 5 alayla) Türk ordusu üzerinde büyük başarı kazanmıştır. O Erzurum'u almış, Bitlis'i ele geçirmiş ve Trabzon yolu üzerinde başarıyla ilerlemiştir.²⁰⁷⁰ Bunun aksine, Türk ordusu pert olmuştur.

---

²⁰⁶³ Корсун, Эрзерумская Операция, s. 87.

²⁰⁶⁴ Нотович, Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны, s. 201.

²⁰⁶⁵ *Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.*, s. 490.

²⁰⁶⁶ Корсун, Эрзерумская Операция, s. 88.

²⁰⁶⁷ Терентьев, Россия и Англия в Средней Азии, s. 61.

²⁰⁶⁸ Мартиросян, Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны, s. 132.

²⁰⁶⁹ Корсун, Эрзерумская Операция, s. 89.

²⁰⁷⁰ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 239.

Bu başarılarını belirtmeye çalışan Rusya İran'daki Baratov'un birliklerinin Mezopotamya'daki İngiliz birlikleri ile birleştirip Türklere karşı savaşması gerektiğini ileri sürmüştür. Lakin Rusya'nın bu toplantıdaki temsilcisi General Alekseyev'in bu fikri beğenilmemiştir. Çünkü buradaki devletler kendi ilgi alanlarında olan hedeflerin Rusların yardımı ile elde edilmesini istememişlerdir. Kafkasya'daki savaşlar İtilaf üyelerinin isteği ile olmasa da işin gerçeğinde Ruslar bu savaşı tek başına götürmüşlerdir.²⁰⁷¹ Ruslar savaş boyu savaşın tüm ağırlığının kendilerinin üzerinde olduğunu savunmaktadırlar.

3.3.4.1. Trabzon Harekatı

1916'da Rusların Güney-Batıdaki savaşları yetenekli komutan General Brusilov'un sayesinde büyük başarıyla devam etmekteydi. Bu galibiyet Ruslara askeri azim vermiş ve onlar Kafkasya Cephesi'nde daha fazla ilerlemeye başlamışlardır.

Baharın gelişi ve Rus ordusunun Kafkasya Cephesi'nde ilerlemesi iki sorun oluşturmuştur: 1. Ordu çöl ve boşluk alanlarda ilerlemek zorunda kalmış ve ihtiyaçları yeterince karşılanmıştır. 2. Bu zaman içeriğinde ise Türkler savunma hattı kurmak için daha fazla birlik toplama bilmişlerdir.²⁰⁷² İstihbaratın bildirdiğine göre; cephe hattına tahminen 3-5 kolordu getirilmiştir. Rus askerlerinin durumunu bir az da olsun hafifletmek için onları sahil arazilerine itmek gerekmektedir.²⁰⁷³ Yani, tez bir zamanda Trabzon ele geçirilmeliydi. Bundan başka, eğer Türkler herhangi beklenmedik saldırı düzenleseler bile Trabzon'a yerleşmekle daha rahat pozisyon elde edebileceklerdir.²⁰⁷⁴ Trabzon'un alınması için planlar daha Erzurum saldırısı döneminde bile hazırlanmaya başlanılmıştır. Çünkü Kafkasya kara ordusu Karadeniz filosuna yardım etmek için sabırsızlanmaktaydı. Bunun için ise Trabzon'un alınması şart olmuştur. Çünkü Karadeniz'e ilerlemek için yol sadece Trabzon'dan mümkün olmuştur.²⁰⁷⁵

---

²⁰⁷¹ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 92.

²⁰⁷² Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 322.

²⁰⁷³ Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 63.

²⁰⁷⁴ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 133.

²⁰⁷⁵ Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 336.

“Karadeniz filosu için Trabzon’un alınması gayet mümkün durum olmuştur. Lakin bunun için bir amfibi grubu ve bir kolordu gerekmekteydi. Bununla beraber Ştavka hala Avrupa’dan bu cehpeye ordu getirmeyi düşünmemiştir. Bu nedenden dolayı amfibi kuvvetleri isteği yerine getirilmemiştir. Erzurum bir kolordu ve Karadeniz’den filo desteği sayesinde alınmıştır. Osmanlı filosu bu savaşta çok da görülmemiştir. Sadece “Yavuz Sultan Selim” gemisi savaşa dahil olmuştur. Gerçi gemilerin hepsi Kara Ordusuna yardım etseydi belki, Rusların Trabzon’u alması imkansız olacaktı. 14 Nisan’da 20 taburdan oluşan Rus ordusu Karadere’yi almış ve Türkleri Sürmene’ye sıkıştırmışlardır. Aynı günde 2 gemi’de atılan top ateşleri sonucu Sürmene de Rusların eline geçmiştir. 15 Nisan’da Rus birlikleri Trabzon’un 15 km. yakınında yerleşke kurmuş ve Trabzon saldırısı için hazırlıklara başlamışlardır. Saldırı 19 Nisan’a planlanmıştır. 16 Nisan’da kenti temizleyip çıkan Türkler bu zamanı toparlanmak için iyi kullanmışlardır. İki gün sonra Trabzon’un Rum halkı savaş ve saldırıdan korkarak, Türkler tarafından boşaltılan kenti geri almalarını istemişlerdir. Böylece, Trabzon bir kurşun bile harcanmadan işgal edilmiştir.”²⁰⁷⁶

Sonuç olarak, Trabzon ele geçirilmiş ve burada askeri üs ve savunma sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Zaten Rusların saldırıdan önceki planı bu yönde olmuştur.²⁰⁷⁷ Lakin Kafkasya ordusu yeniden toparlanmak ve savunma oluşturmak için yeteri kadar güce sahip olmamıştır. Bunun için hükümetten ilave iki tabur istenilmiştir.²⁰⁷⁸ Bu taburlar ancak Mayıs’ta getirilebilmiştir. Taburlar Karadeniz yoluyla Mariuplya’dan Trabzon’a gemi ile getirilmişlerdir. Bu taburlar 5. Kafkasya kolordusuna katılmışlardır.²⁰⁷⁹ Bu operasyonun hazırlanması ve gerçekleşmesi 13 -17 Mart arasında baştutmuştur. Bu operasyona Kara Ordusu ile Denzi Kuvvetleri birlikte katılmıştır. Trabzon Karadeniz sahilleri için en önemli nokta olmuştur.²⁰⁸⁰ Trabzon’dan Erzurum’a çok önemli stratejik yol gitmekteydi. İlave olarak, Sivas ve Trabzon Rusya için çok önemli nokta olmuştur.

Türkiye komutanları da Trabzon’a çok önem vermişlerdir. Birinci Dünya Savaşı boyunca Türkler tüm rezerv grupları ve ilave destek birliklerini Trabzon’dan almaktalardı. Türkiye için Kafkasya Cephesi’ne gidebilecek en önemli yol burdan geçmekteydi. Erzurum

---

²⁰⁷⁶ Корсун, Эрзерумская Операция, s. 202.

²⁰⁷⁷ Лорей, Операции Германно-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг. s. 76.

²⁰⁷⁸ Терентьев, Россия и Англия в Средней Азии, s. 66.

²⁰⁷⁹ Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг, s. 203.

²⁰⁸⁰ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 241.

Harekatı ve Baratov'un birliklerinin Bağdat'taki galibiyetinden sonra Almanlar Berlin-Bağdat demiryolunun tehlikede olduğunu anlamışlardır. Bunun için acil olarak işlemlere başlanılmış, hemen asker toplamaya ve güçlerini artırmaya yeltenmişlerdir. Böylece Kafkasya Cephesi'ne büyük saldırı düzenleyebilmişlerdir.²⁰⁸¹ Lakin Rus komutanları çok iyi şekilde kurdukları istihbarat sonucu Alman-Türk birliklerinin ne yapacağını önceden bilmişlerdir.²⁰⁸² Böylece hazırlıkları da ona göre yapmaya başlamışlardır.

Ruslar Kafkasya Cephesi'ni daha da Batıya çekmek için yeni birlikleri buraya yoğunlaştırmışlardır. 1. Novorosisk ve 2. Kuban birlikleri demiryolu hattına yönlendirilmişlerdir. Bu birlikler 25 Mart'ta Trabzon'dan 50 km uzaklıkta olan Baltacıderesi ve Karadere'ye getirilmişlerdir. Türkler buraya amfibi kuvvetleri yerleştirmeye başlamışlardır. Onlar Novorossisk şehrine Breslav'vı göndermişlerdi ki, kenti bombalasin ama Karadeniz'deki Rus filoları ile karşılaşan Breslav geri çekilmek zorunda kalmıştır. Hatta Alman denizaltılarının da buraya getirilmesi bir sonuç vermemiştir. Aslında hiçbir amfibi tecrübesine sahip olmayan Kafkasya Kara Ordusu ve Karadeniz filosu inatla Karadere'ye amfibi kuvvetleri yerleştirmemiştir.²⁰⁸³ Buraya toplamda 10.000 asker ve subay, 12 top, 300 at, 330 tonluk yük mal vs. getirilmiştir. Bu kuvvetlerin karşısında soğukkanlılıkla duran Rus sahil birlikleri 5 Nisan da Trabzon'u ele geçirmişlerdir. Merkezi Komutanlık bunu böyle nitelendirmiştir, galibiyet Karadeniz filolarının yardımı ile kazanılmıştır.²⁰⁸⁴ Onların çok güzel şekilde hazırladıkları askeri pozisyon, Ruslara rahat galibiyet için ortam oluşturmuştur. Filoların bombalama ile destek alması, Rus kara kuvvetlerine çok büyük kolaylık sağlamıştır.²⁰⁸⁵ Yani sahil birikeri Ruslara görevi yerine getirmesinde büyük yardımcı olmuşlardır.

Trabzonu ele geçirdiklerinde Ruslar 8 deniz topu, 14 top (6, 5 mm. kalibreye sahip), bir sahra topu, 100 tüfek elde etmişlerdir. Türklerin takib edilmesi Ruslar için çok önemli

---

²⁰⁸¹ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 135.

²⁰⁸² *Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительства 1878-1917 гг.*, s. 496.

²⁰⁸³ Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 68.

²⁰⁸⁴ Лорей, *Операции Германо-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.* s. 80.

²⁰⁸⁵ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 241-242.

bir karar olmuştur. Çünkü Türkler kuzey doğuda Ruslarla kıyasladığımızda askeri açıdan çok daha müsait yerleşkede yerleşmişlerdir. Bundan başka Türklere askeri yardım getirilmeden ve savunmalarını yeniden daha kaliteli bir şekilde kurmuşlardır.²⁰⁸⁶ Savaş daha vahim hal almaya başlamaktaydı. Bu saatten sonra sahil birliklerine daha çok yardım gerekecektir. Merkezi Komutanlık Mariupolya`dan Trabzon`a 123. ve 127. Piyade alayını getirmiştir. Sonradan bu birlikler 5. Kafkasya ordusunu oluşturmuşlardır. Böylece, Ruslar sahil hattında 55 tabur yerleştirmişlerdir.²⁰⁸⁷ Sonradan bu birlikler daha da ilerleme şansı elde etmişlerdir. 25 Mayıs`ta 5. Kafkasya kolordusu Samsun deresine (Trabzon`un 20-25 km batısı) doğru ilerlemişlerdir. Ardından Memera, Cevizlik (Trabzon`dan 20 km güney), Şipak İsiya yönünde ilerlemişlerdir.<sup>2088</sup> Trabzon`un ele geçirilmesi Rusların Kafkasya`daki en büyük başarılarından biri olacaktır.

Ardından, aktif faaliyetin mantıklı olduğunu anlayan Ruslar 13 Nisan`dan itibaren denizde askeri işlemleri artırmaya başlamışlardır. Batum`dan gemiler çağırılarak toparlanmaya ve saldırı için hazırlıklar yapılmaya başlanılmıştır.²⁰⁸⁹ 14 Nisan`da Sürmene`ye gelen gemiler şafak vakti yaklaşık 2 km. mesafeden Karadere nehrinin girişini bombalamaya, sahilden verilen direktiflere göre gerekli yerlere mermiler yağdırmaya başlamışlardır. Daha sonra bölgeye intikal eden diğer gemiler de Karadere`nin sol sahilini ve Sürmene`yi bombalamışlardır.²⁰⁹⁰ Arkasından Rus ordusu saldırıya geçerek Sürmene`yi işgal etmiş ve sahilden 8 km. ilerlemişlerdir. Bu arada sahilde de dört kruvazör ve beş “Elpidifor” Rus zırhlılarını Alman denizaltılarından korumaya çalışmaktaydı.²⁰⁹¹ Ertesi gün tekrar denize açılan Rus gemileri artık radyo mesajına istinaden düşmanın mevzilenme ihtimali bulunan Yakun Deresi`ni bombalamışlardır. Öyleden sonra saat ikide Lyahov`un ordusu Türklerin Kalkos köyünü (Bakırçay) işgal etmiş, Türkler gemilerden açılan ateşten korunma için buradan ayrılıp

---

²⁰⁸⁶ Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 69.

²⁰⁸⁷ *Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительства 1878-1917 гг.*, s. 205.

²⁰⁸⁸ *Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительства 1878-1917 гг.*, s. 203.

²⁰⁸⁹ Новиков, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, s. 125.

²⁰⁹⁰ Лунева, *Черноморские Проливы В Англо-Российских Отношениях*, s. 271.

²⁰⁹¹ Нежинский - Игнатъев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 204

Arsen İskelesi yönünde ilerlemişlerdir. Çok geçmeden Rus askerleri saat 6`da Arsen İskalesi`ni de işgal etmişlerdir. Böylece, Ruslara ait sahil birliği Trabzon`a 15 km. mesafede cephe kurarak sahilden 12 km. içeri girmişlerdir.²⁰⁹²

“19 Nisan`da Trabzon`a giren Rus askerleri, daha sonra Akçaabat`ı işgal ederek Trabzon`un batı istikametine doğru yaklaşık 50km. ilerlemişlerdir. Rus ordusuna daha ileri gitme talimatı verilmemiştir. Bu askeri operasyon sebebiyle Trabzon limanındaki iskeleler genişletilirken, köy denizlatılara kaşrı ağlarla kapatıldı. Sahil bataryaları kuruldu, fakat bataryalara 152 mm. Lik toplar yerleştirildi. Bir miktar deniz ucağı da Trabzon`da üslendi.”²⁰⁹³

İşğalin ardından hemen buraya yeni birlikler ve silahlar, kısacası askeri kuvvet takviye edilmiştir. Ruslar burada kendi mevkillerini güçlendirmeye başlamışlardır. Ardından bu birliker sadece kara ordusuna yardımcı güç olarak buraya yöneldilmeye ve destek kuvvet olarak kalmaya devam etmişlerdir.²⁰⁹⁴ Bağımsız şekilde bir işlem veya operasyon yapamayan basit destek güç olmuşlardır.

Rusların Erzurum ve Trabzon`daki galibiyet haberi tüm savaşı devletler arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Bu galibiyetlerden sonra Merkezi Karargâh Kafkasya Cephesi`ne karşı düşüncesini değiştirmiş ve Batı Cephesi`nden buraya kuvvet gönderme kararı almıştır.<sup>2095</sup> Mayıs`da Rus ordusu artık içerik olarak çok zenginleşmiştir. Rus ordusunun içeriği şu şekilde olmuştur: “183 Tabur, 49 drujina birliği, 6 gönüllü drujina birliği, 657 makineli tüfek, 470 top, 28 mühendis birliği, 6 makine birliği, askeri bıçakların toplam sayısı 217.293, kılıçların sayısı 23.220, toplam asker sayısı ise 230.000`a ulaşmıştır. Buraya özel grupları ve yedek birlikleri katmadan Rus ordusunun Kafkasya`daki sayısı aşağı yukarı böyle olmuştur.”²⁰⁹⁶ Türklerin ise bu cephede 3. Kolordusundan ziyade 2. Kolordusu da yerleştirilmiştir. Bu birlikler Ognot`dan getirilmiş ve Köprüköy`de ana güçlerle birleştirilmişlerdir. Uzun süren savaşlardan sonra her iki kolordunun güçleri

²⁰⁹² АВПРИ, Ф. 180, Оп.1, д. 3573, л. 10-12.

²⁰⁹³ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 504-505.

²⁰⁹⁴ АВПРИ, Ф. 180, Оп. 514/2, д. 633, л. 26-27.

²⁰⁹⁵ Юджин , *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке 1914–1920*, s. 128.

²⁰⁹⁶ Михайловский, *Однажды в Октябре*, s. 29.

azalmakta devam etmiştir. Toplamda Türk ordusunun içeriği 282 taburdan oluşturulmuştur.²⁰⁹⁷

9 Haziran`da 3. Türk kolordusu Rus ordusu üzerine saldırıya başlamıştır. Bu zaman Kafkasya Cephesi`nde en aktif birlikler 5. Kafkasya kolordusu ve 2. Türkistan kolordusu olmuştur. Türkler hızla Rus birliklerini aşarak sahil kuvvetlerine ulaşmaya çalışmışlardır. En büyük darbe 5. Kafkasya kolordusuna indirilmiştir. Ruslar çok iyi biliyorlardı ki, Türkler Bayburt yönünde az birlik yerleştirmişler ve bu nedenden dolayı 2. Türkistan kolordusuna Bayburt`u ele geçirme görevi verilmiştir.<sup>2098</sup> Sonuç olarak, 2. Türkistan kolordusunun akıllıca yürütülen planları sayesinde 3 Temmuz`da Bayburt ele geçirilmiştir. Saldırıyı devam ettiren Ruslar, Bayburt`tan Batıya doğru 25-30 km araziye de ele geçirmişlerdir. 7 Temmuz`da Ruslar Gümüşhane`yi zaptetmişlerdir.<sup>2099</sup> Ardından, durmayan Rus birlikleri 9 Temmuz`da sahil birlikleri ile saldırılarını devam ettirmeye başlamışlardır.

3.3.4.2. Erzincan Harekati

3. Türkistan kolordusu çok akıllı operasyon yürütmekteydi. Savaşın en önemli anında kolordudan bir tabur ayrılarak Erzincan`a saldırmıştır. Bu eylem kentte panik ve korkuyu yaygınlaştırmıştır. Ardından, 12 Temmuz`da Ruslar en büyük ekonomik merkezlerden olan Erzincan`ı ele geçirme girişiminde bulunmuşlardır. Böylece, Türkleri daha da Güneye itme şansı elde etmişlerdir. Türklerin kaybı çok büyük olmuş, Ruslar 17.000 Türk askeri esir almışlardır.²¹⁰⁰ Operasyonla alakalı evrakta şöyle yazmaktadır:

“12 Temmuz`da bizim birliklerimiz Erzincan`ı ele geçirdi. Bu toprakları Türklerden temizledi. 13 Temmuz`da ordular geri çekilen Türkleri takip etmeye başladı. Erzincan da cephane ele geçirildi ve orada 5000 el bombası, 1000 mermi, 600 kutu kurşun mermi vardı. Yakınlıktaki hastaneden 800 yatak ele geçirildi. 14 Temmuz`da takip hala devam ediyordu.”²¹⁰¹

²⁰⁹⁷ Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 72.

²⁰⁹⁸ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 225.

²⁰⁹⁹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 243.

²¹⁰⁰ Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 66.

²¹⁰¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 243.

20 Temmuz`da savaşlar cephenin İsil deresi (Karadeniz`in sahilinde), Süleymanlı, Cayra, Karagöl (Gümüşhane`den Batı`da), Lemari, Balahor, Lerhani (Erzincan`ın Kuzey Batısında), Surark (Erzincan`ın Batısı), Dersima`dan Ognot`a kadar ve Van gölünün Güneyine kadar olan arzilerde devam etmekteydi. Buradaki, başarıların aynısı İran`da da devam etmekteydi.²¹⁰²

Erzurum kalesinin işgali ile birlikte Erzurum`un alınması için Türklerin yaptığı askeri planlar suya düşmüştür. Türkler Erzurum`un geri alınması için iki kolordu ile (3. ve 2. Kolordu) saldırı planı yapmışlardır. Lakin bu plan Erzincan`ın işgali ile birlikte artık uygulanamayacak duruma gelmiştir. Erzurum saldırısında beklenmedik darbe alan kolordular sadece çaresiz savunma pozisyonuna geçmek zorunda kalmışlardır.²¹⁰³ Bu durum Ruslara yedek gruplar oluşturmak ve Türk ordusuna Güneyden saldırmak için büyük şans oluşturmuştur.

“Erzincan`ın alınması ile Türkler Kafkasya Cephesi`ndeki savaşı kaybetmiş oldular. Tüm cephedeki savaşlarda artık Ruslar bir adım önde olacaklardı. Savaşın böyle yokuşa doğru gittiğini gören Almanlar Türklere yardım etmeyi mantıklı buldular ve sıradaki operasyonda Almanların Türklere büyük desteğini farkedildi.”²¹⁰⁴

Balkanlar, Mezopotamya ve Afrika`nın ardından, Kafkasya Cephesi`nde de kayıp yaşamak Türkiye için çok ağır olmuştur. Bunu anlayan Rus tarihçiler son vuruşu yapmamakta İngilizleri suçlamaktalar. Onlara göre, eğer müttefik devletleri 1916`da Türkiye`ye birlikte darbe indirselerdi bu düşüş daha erken olacaktı ama bu gecikme, İngiltere`nin geç mevki alması yüzünden gerçekleşmemiştir. Mütamadiyen Almanlardan destek alan Türkler yeteri kadar Kafkasya Cephesi`ne odaklanmamışlardır. Onlar için daha önemli noktalar belki de Almanlar`ın dayatdığı hedefler olmuştur. Yani Türklere

---

²¹⁰²Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительства 1878-1917 гг, s. 28.

²¹⁰³ Марков, Прелюдия К Большой Войне, s. 98.

²¹⁰⁴ Станислав , Автомобили-Зенитки Первой Мировой Войны. На Передовой «Войны Моторов», s. 128.

göre, Avrupa ve Mezopotamya cephesi daha fazla ilgi gösterilmesi gereken hedefler olmuştur.²¹⁰⁵

1916'nın Temmuz'unda Rus ordusu şu şekilde hazırlanmıştı: “*Önemli noktalarda (Erzurum)- 5. Kafkasya, 2. Türkistan ve 1. Kafkasya kolordusu (bu üç kolordusunun içeriğinde- 119 tabur, 29 drujina birliği mevcut olmuştur). Kiği kentinden Urmiye gölüne kadar olan cephede 4. Kafkasya kolordusu, Güneyde ise 1. Kafkasya süvari birliği yerleştirilmiştir.*”²¹⁰⁶ Bu esnada, 3.Türk Kolordusu (74.000 tüfek, 98 top, 7000 kürt birliği) Diyarbakır, Ognot, Kiği, Harput'a odaklanma ve Köprüköye saldırı düzenleme emri almıştır. Ardından kolordu, Erzuruma ilerlemiştir. Eşzamanlı Kuzey doğu Bagdat'a, Alibaba köyüne, Hamedan ve Tehran'a da saldırı planlanmaktaydı.²¹⁰⁷ Alman komutanlığı kendi taraftasını desteklemek için Temmuz'un ilk haftalarından Türklere büyük oranda subay, silah ve asker yardımı göndermiştir. Rus istihbaratının verdiği bilgilere göre, Almanya'dan fazlasıyla asker ve subay Türk ordusuna yardım için ayrılmıştır.²¹⁰⁸ Her halde Rusların bu cephedeki galibiyetleri Berlin'i çok rahatsız etmeye başlamış ve bunun için hazırlıklar yapılmıştır. Eğer Rusların istihbarat bilgileri doğruysa, o zaman Almanlar Türklerin Asya'daki başarısızlığına çok rahatsız olmuş, Rusların buradaki başarıları onları korkuya salmıştır.²¹⁰⁹

Merkezi Karargâha verilen istihbarat bilgilerine göre, Bayburt ve Hınıs yönüne üç Alman alayı getirilmişti. Aynı istihbarat bilgilerine göre, İstanbul'a da üç Alman alayı getirilmiştir. Bunlardan başka, iki piyade ve bir topçu alayı Avusturya cephesinden getirilmiş ve çok bekletilmeden hemen Anadolu'ya yönlendirilmiştir.²¹¹⁰ Bu evrakı ilk

---

²¹⁰⁵ Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 125.

²¹⁰⁶ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 140.

²¹⁰⁷ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 244.

²¹⁰⁸ Лорей, *Операции Германно-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.* s. 84.

²¹⁰⁹ Белоусова, Манькина, *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 141.

²¹¹⁰ Васильев, *Беженцы Первой мировой войны и Псковская губерния*, s. 125.

kez N. G. Korsun imzalamıştır.²¹¹¹ Albay Korsun²¹¹² 8 Temmuz`da Merkezi Karargaha bir belge daha vermiştir, orada şöyle yazmaktaydı:

“15 Mart`ta Almanya`dan getirilmiş ve Ankara`yla Konya`ya gönderilmiş kuvvetler 23 tren, 900 vagonla taşınmışlar ki, bu vagonların içinde 15.000 mauser tüfeği, 21 kalibrelik 4 top, 24 kalibrelik 10 top, 12 kalibrelilik makineli tüfek, 64 dağ topu, 34 makineli tüfek, 6 uçaksavar, makineli Tüfekle dolu 96 araba, 24.000 kutu mauser mermisi, 65 ton barut, 3000 kutu 12 sm.lik mermi, 74 vagon farklı türden mermi, 100 fişek mermisi, 880 adet sanitar ve taşıma aracı, 800 ayrı vagona ise 51 aeroplan, 53 vagon telgraf teli, 10.000 farklı türden alet gönderilmiştir. Bunlardan başka ilave olarak, 1200 vagon silah, mermi ve kurşun mermi de gönderilmiştir.”²¹¹³

Rus ajani bu belgeye ilave olarak, bu silahların 2. ve 3. Kolordunun daha da güçlendirilmesi için gönderildiği haberini de iletmiştir.²¹¹⁴

Bir diğer çok önemli ve ilginç bir bilgi başka bir belgede şöyle gösterilmektedir. “*Son iki ayda İstanbul`dan neredeyse her gün 100-200 Alman askeri Kafkasya Cephesi`ne gönderiliyordu. İran`a ise her gün 5-8 Alman gönderildiği de malumumuzdur. Bunlara ilave olarak Rusların elinde olan Alman esirler de İran`da Türk ordusuna katılıyorlar.*”²¹¹⁵ İngiliz istihbaratının da verdiği bilgilere göre: “*Çanakkale operasyonundan sonra Alman ve Avustuya birlikleri mütamadiyen Anadolu`ya gönderiliyordu.*”<sup>2116</sup> Bu birlikler Gelibolu`nun savunması için oraya yerleştirmiş olup İngiliz ve Fransız birliklerin çekilmesinden sonra Anadolu`ya gönderilmişlerdir.<sup>2117</sup> Belgede rakam 36.000 olarak gösterilmişti ki, bu rakamın gereğinden fazla olduğu ve ilave kuvvet getirilerek Anadolu`ya gönderildiği düşünülmektedir.

---

²¹¹¹ Шеремет, Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки, s. 120.

²¹¹² İlginçtir ki, N.G.Korsun bu belgeyi imzalayıp bizzat Merkezi Karargaha gönderse de kendi kitaplarının hiç birinde bu belge hakkında bilgiye yer vermemiştir. Bu bilgileri kendi yazılarında göstermemiştir.

²¹¹³ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 589, л. 322.

²¹¹⁴ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 589, л. 325.

²¹¹⁵ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 589, л. 330.

²¹¹⁶ Адамова, Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел, s. 256.

²¹¹⁷ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s.256; Аугіса вкпз; Зайончковский, Первая Мировая Война, s. 235.

Avusturya`dan birlikler defalarca Türk ordusuna getirilmiştir. Lakin şu ana kadar bu birlikler askeri operasyonlarda bizzat kullanılamamıştır. Bu birliklerin büyük bir kısmı Afganistan ve İran`da savaşmak için getirilmiştir.²¹¹⁸ Nisan`da Trabzon`un işgalinden hemen sonra Rus Hükümetinin Türk ordusuna katılan Alman ve Avusturya birliklerinden haberi olmuştur.²¹¹⁹ Rus Hükümeti Türklerin Kafkasya cephesine özel ilgi gösterdiği hakkında bilgi almıştır. En son alınan bilgiye göre ise buraya, 3. Kolorduyu daha sağlam hale getirmek için 3.,1., 13. Tugaylar getirilmiştir. Almanya`dan gönderilen iki tugaydan biri artık Samsun`a geldiği halde diğeri hala İstanbul`da takılıp kalmıştır.<sup>2120</sup> Bunların yanında Türk ordusunu yeni teknik silahlarla temin eden Almanya olmuştur. Almanya`dan İstanbul`a farklı kalibrede toplar, otomobiller, areoplanlar, gaz aparatları ve maskeler getirilmiştir.<sup>2121</sup> Yani, Almanlar Türkiye`nin teknik açıdan hiçbir ihtiyacını eksik etmemişlerdir.

3.3.4.3. Ognot Harekatı

Türk ordusu 1916`nın yaz aylarında 1915`e göre daha fazla hazırlık yapmışlardır. Panislamist akımın yaygınlaştığı anı kullanan Türk ordusu artık bu akımları da aktif hale getirerek kendi hazırlığını bu yönde yapmıştır. Bunun için, Ognot Harekatı başka adıyla Türklerin İntikam Harekatı, öncesinde tüm gayri müsliman askerler 5 aylık tatlıle gönderilmiştir.²¹²²

Rusya Genelkurmay Başkanlığı`nın istihbarat bilgilerine göre:

“Türklerin 1916`daki askeri gücü şu şekilde olmuştur:

1. *Kolordu- Esat Paşa komutasında olmakla, Merkezi Karargâhı İstanbul.*
2. *Kolordu – Mustafa Kemal Paşa komutasında olmakla, Merkezi Karargâhı Uzun Köprü.*

---

²¹¹⁸ Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 124.

²¹¹⁹ Лорей, *Операции Германно-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг.* s. 85.

²¹²⁰ Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 264.

²¹²¹ Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 71.

²¹²² РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 589, л. 214.

3. 4. Kolordu- Cemal Paşa komutasında olmakla, Merkezi Karargâhı Filistin.
4. 5. Kolordu- Liman von Sanders`in komutasında olmakla, Merkezi Karargâhı Simirne.
5. 6. Kolordu-Vehip Paşa komutasında olmakla, Merkezi Karargâhı Bağdat.

*İngiliz İstihbaratından alınan bilgilere göre, toplamda 52 Tabur vardı. Lakin Rus itihbarat ajanları 53 Tabur olduğunu yazmaktadırlar.*²¹²³

Önemli operasyonlarda Türk ordusunun paylaşılması genelde şu şekilde olmuştur. 1916 da Kafkasya Cephesi`nde 18 Tabur savaşmaktaydı. Frakiya`da 6 Tabur, Çanakkale`de 7 Tabur, İstanbul`da sadece bir tabur, İzmir ve Adalya`da 4 Tabur, Mezopotamya ve Suriye`de 8 tabur, 8 tugay, Hicaz ve Yemen`de 4 Tabur, 8 tugay, İran`da ise bir tabur savaşmaktaydı. Böylece, Türk ordusuna ilave olarak 2 tabur ve 16 ayrı tugay getirilmiştir.²¹²⁴ Yunanlar toprak iddiasında bulununcaya kadar, Türk ordusunda en aktüel sorun Kafkasya Cephesi meselesi olmuştur. Bu nedenden dir ki, Türkiye bu meseleye daha çok dikkat ayırmış ve özenle yanaşmıştır hatta bu konunun çözümü için Almanya`dan yardım bile istenmiştir.<sup>2125</sup> 23 Temmuz`da Türk ordusu tüm cephe boyu saldırıya başlamıştır. En büyük saldırı noktaları Ognot ve Köprüköy olmuştur. Kafkasya`dan Hınıs Kaleye giden yolu bağlamak için 4. Kolordu Türkler tarafından sıkıştırılmış ve 26 Temmuz`da Çarborks deresine itilmiştir. Türkler iki büyük yüksekliği (2600 ve 2400m yüksekliklerini) Megaget su sahillerini ele geçirmişlerdir.²¹²⁶ Böylece, Erzurum`a giden yol açılmıştır.

Durum Ruslar için tehlikeli hal almıştır. Kafkasya ordu komutanı 1915`ten itibaren bu alanda tecrübeye sahip olduğundan hemen iki Ermeni rezerv grubu, iki ayrı tabur oluşturmuştur. 1. Tabur Dubinsk`in komutası altında olmakla Bingöldağ yönünden ilerleyerek Bedran-Ognot-Sigi-Çolik hattı ile ilerlemeye başlamıştır. 2. Tabur Nikolayev`in komutası altında olmakla (10 tugay, 8 drujina birliği) Fam Mamikan`dan doğu Kiği, Horhor, Çolik hattı ile ilerlemeye devam etmiştir. Bu taburlara mütamadiyen

²¹²³ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 589, л. 283-284.

²¹²⁴ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 589, л. 330.

²¹²⁵ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 250.

²¹²⁶ Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 328.

yardımları gönderilmiş ve bu birliklere büyük umut beslenilmiştir.²¹²⁷ Savaşın başlarında Ruslar 58 tugayı, Türklerin 82 tugayına karşı yönlendirilmiştir. Pozisyonun korunması için gönderilen Rus birlikleri yedek gruplarına kadar mahv edilmişti (burada Vorobyev`in komutası altında 16 tugay olmuştur).<sup>2128</sup> 11 Ağustos`ta Dubinski`nin birlikleri saldırıya başlamışlarsa da Türklerin büyük savunması karşısında istediklerini elde edememişlerdir. 40 Tugayla yeni bir saldırı düzenleyen Türkler Dubinski`ye öyle bir darbe indirmişler ki, onun ön cephesi dayanamamış sağ kanadı ise Nikolayeviç zorla tuta bilmiştir.²¹²⁹ 19 Ağustos`da Türk ordusu yeni bir saldırı başlatmıştır ve Rus cephesini yarmıştır, ardından çok önemli stratejik noktalara sahip olunmuştur. Rusların durumu çok kritik olmuştur. Ruslar neredeyse tüm yedek birlikleri tüketmişlerdir. En ağır savaşlar Muş`ta devam etmiştir. Ardından Ruslar yeni savaş taktiği seçerek yeni bir saldırı düzenlemiş ve Türkleri geri oturtmuşlardır.²¹³⁰ 29 Ağustos`ta bir diğer açınmaz savaş Kızıl Çubuk ve Bingöl`de olmuştur. Beklenemdik anda kar yağmaya ve her taraf soğuk kesmeye başlamış, lakin ordular kışa hazırlıklı olmamışlardır.²¹³¹ Her iki taraf yüksek dağlık arazilerde savaşı bitmek zorunda kalmıştır.

23 Temmuz`da Türkler büyük güçle Diyarbakır`dan ilerleyerek Muş- Bitlis yönünde istikamet almışlardır. Rus birliklerinin savunma hattı kırılmış ve Kuzeye çekilmek zorunda kalmışlardır. 26 Temmuz`da Muş ve Bitlis`in Kuzeyinde ağır savaşlar devam etmiştir.²¹³² 29 Temmuz tarihi kırılma noktası olmuştur. Türkleri geri itmeye başlayan Ruslar yeniden 11 Ağustos`ta Muş`a sahip olmuşlardır. Ardından, savaşlar bu kentte devam etmeye başlamıştır. Bir kısım birlik ise Masli Deresi`nde ve Fırat sahillerinde savaşı devam ettirmekteydi. En büyük savaş ise Oğnot`da yani Erzurum`dan 106 km güneyde, Kiği`den ise 96 km doğuda yerleşen bölgede gerçekleşmiştir.²¹³³ Muş ve Bitis

---

²¹²⁷ Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 129.

²¹²⁸ Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 125.

²¹²⁹ Мартышевский, *Воспоминания. 1914–1918*, s. 86.

²¹³⁰ Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 76.

²¹³¹ Лунева, *Черноморские Проливы В Англо-Российских Отношениях*, s.267.

²¹³² Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 114.

²¹³³ Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 258.

operasyonunun yanı sıra Türkler İran`da da harekate başlamışlardır. Onlar Kirmanşah`tan ilerleyerek Urmiye gölünün güneyine gelmişlerdir.²¹³⁴

Ognot`dan Batıya doğru birkaç köy Ruslar tarafından ele geçirilmiş lakin Muş ve Bitlis yönünden Türkler karşısaldırıya başlamışlardır. Bu birlikler az sonra Rus ordusu tarafından durdurulmuştur. Van gölünün Batısından Tadvan köyüne kadar Rus birlikleri Türkleri geri itmeyi başarmıştır.²¹³⁵

Bu dönemde Diyarbakır yönünde savaşlar devam etmiştir. 6 Ağustos`tan başlayan savaş iki gün devam etmiştir. 8 Ağustos`ta Rus birlikleri ilerleme kaydetmişlerdir. 10 Ağustos`ta saldırının önu kesilmiş ve Muş Türklerin eline geçmiştir.<sup>2136</sup> Türkler çok sayıda esir almışlardır. 12 Ağustos`ta ise Ruslar yine Muş`u ele geçirmişlerdir. 15 Ağustos Ognot kenti uğunda savaşta 7 subay, 333 asker ve 2 makineli tüfek ele geçirilmiştir.<sup>2137</sup> Ağır savaşlar 7 Eylül`e kadar devam etmiştir. Yine soğukların gelmesi ve askerlerin tükenmesi ile savaşlara ara verilmiştir. Böylece 2. Kolordusunun saldırısı mağlubiyetle bitmiştir. Ognot`ta 39 gün süren çatışmada Türkler 60.000 asker, Ruslar ise 21.000 asker kaybetmişlerdir.²¹³⁸

1914-1916 yılları arasında Kafkasya Cephesi`nde Rusların bu savaşlar kadar kazandığı daha büyük galbiyyet olmamıştır. Ognot savaşından sonra her iki taraf çatışmaya ara vermiş durum sakinleşmeye başlamıştır. Yılın sonunda Kafkasya`daki Rus-Türk sınır hattı Tirebolu`dan (Karadeniz`in 70km sahili, Trabzon`un Batısı) Harşid deresine kadar, Şihli, Adise, Karagöl, Dencike, Satar, Belumer (Mamahatun`un 250km. Güney Batısında) Kiği, Çatan, güney Ognot, Golban, Genc, Güney Muş, Bitlis ve Van gölü`nün güneyi dahil olmakla uzun bir hattı oluşturmuştur.²¹³⁹

---

²¹³⁴ НАГ. Ф. 1087, Оп. 2, д. 25, л. 87.

²¹³⁵ Лунева, *Черноморские Пролиты В Англо-Российских Отношениях*, s. 269.

²¹³⁶ Зайончковский А.М. *Первая Мировая Война*, s. 291.

²¹³⁷ НАГ. Ф. 1087, Оп. 2, д. 25 л. 88-89.

²¹³⁸ АВПРИ, Ф. 149, Оп.502 (b), Турция, л. 236-237.

²¹³⁹ Николай , *Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны*, s. 121.

3.3.4.4. 1916`da Karadeniz`de Askeri Faaliyetler

Aynı dönemde denizde de operasyonlar devam etmekteydi. Trabzon`un ve Karadeniz sahillerinin işgalini gerçekleştirmek için Rus filosu ile Türkiye filoları Karadeniz`de birbirleri ile karşı karşıya gelmişlerdir.

1915`de Avrupa Cephesinde Almanya ve Avusturya`ya karşı mücadele verirken Kafkasya Cephesi`nde de Türkiye`ye karşı savaşı devam ettirmek Rusya için oldukça zor olmuştur. Bunu anlayan Alekseyev hemen ordu komutanı Grandük Nikolay Nikolayeviç`e haber yollamış, şimdilik Türkiye ile bir barış sağlaması gerektiği sonra ise eğer Almanya ve Avusturya`yı yenerse, yeniden Türkiye ile savaşa başlamanın çok daha makul olduğunu bildirmiştir.²¹⁴⁰ Çünkü bu kadar büyük cephelerde savaşmak ve kazanmak imkansız olmuştur. 1915`de Rusya Türkiye ile barış yapmayı planlamaktaydı. Böylece Kafkasya Cephesi`nde savaşan 150 batarya`yı Avrupa`ya yönlendirebilecektir. Alekseyev çok iyi bilmekteydi ki, eğer Türkiye ile antlaşma yapılacaksa o zaman Rusya çok büyük hedeflerinden vazgeçmek zorunda kalacaktır. Buna rağmen bu barış Rusya`ya çok gerekli bulunmaktaydı. Hatta 1916`da Ruslar Kafkasya Cephesi`nde büyük galibiyetler kazandıkları dönemde bile Alekseyev barış fikrinden vazgeçmemiştir. Alekseyev`e göre, Rusya`yı kendi tarihi gereksiniminden alı koyacak bir durum bulunmamaktaydı. Rusya istediği an Türkiye ile yeniden savaş başlatabilecek kapasitede olmuştur.²¹⁴¹

Bu dönemlerde İngiliz ve Fransız birliklerinin İstanbul ve Boğazlar`a saldırısı maglubiyetle sonuçlanınca İtilaf devletleri mecburen Boğazlar planını beklemeye almıştır. Lakin çok geçmeden Brusilov`un Yakın Doğudaki galibiyetleri İstanbul ve Boğazlar hayalinin gerçekleştirilmesi için umut ışığı olmuştur. Artık Rus ordusu karada başarıyla ilerlemekteydi şimdi sıra deniz savaşlarındaki büyük galibiyetlere gelmiştir. Çünkü Rusya serbest denizlere çıkmak için savaşa girmiştir.²¹⁴² Boğazlar`ın ve İstanbul`un paylaşılması planının hazırlanılması tamamen Rusya`nın işi olmuştur.

²¹⁴⁰ Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 291.

²¹⁴¹ Нежинский - Игнатьев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 325.

²¹⁴² Нежинский - Игнатьев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 325.

Lakin bu fikri ilk ortaya atanlar İngilizler olmuşlardır. İngiliz ve Fransızları ikna ederek Almanya'yı mağlup ettikten sonra hemen Türkiye'ye saldırılması ve Boğazlar'ın zaptedilmesi sadece Rusların isteği olmuştur. Lakin ilk geçerli plan İngilizler tarafından yapılmıştır. İngiltere Rusya'yı İtilaf birlikleri arasına almak için çok zekice bir plan hazırlamıştır. Britanya hükümet adamları çok iyi bilmektedirler ki, Almanya ve Avusturya'ya karşı müttefik kazanmak için Rusya'yı ele almanın en kolay yolu Türkiye topraklarının paylaşılması olacaktır.²¹⁴³ Bu nedenle "ittifak için vaat"²¹⁴⁴ olarak İstanbul ve Boğazlar fikrini ortaya atmışlardır.

Türkiye tarihinde 1916 yılı İtilaf devletlerinin daha doğrusu İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale'yi boşaltması ile başlamıştır. Artık Marmara denzinde durum eski haline dönmüş hayat canlanmaya başlamıştır.²¹⁴⁵ Lakin bu dönemde Rusya mütamadiyen Zonguldak taraftan vurmaları hala sürdürmekteydi. Hatta Rus gemileri tarafından Türklerin "Karmen" gemisi 7 Ocak'ta Rus kruvazörleri tarafından batırılmıştır.²¹⁴⁶ Yavuz Sultan Selim gemisi Rusların peşinden gitse de onları bulamamıştır. Aramakta ısrar eden gemi ekibi İmperatriçe Mariya gemisini bulmuş ve karşılıklı savaşmışlardır. İmperatriçe Mariya'ya karşı gelemeyeceğini anlayan Yavuz Sultan Selim geri dönmek zorunda kalmıştır.²¹⁴⁷ 1916'da Karadenizde Rus filoları artık Türkiye filolarını üsteleyecek duruma gelmişlerdir. Rusya filosuna yeni gemiler getirilmiş, büyük kruvazörler savaşa hazır hal almıştır. İmperatriçe Yekatrina Velikaya ve Svobodnaya Rosiyya dretnotlarının hazırlıkları tamamlanmış ve hizmete sunulmuştur.²¹⁴⁸ Genel incelendiğinde anlaşılmaktadır ki,

---

²¹⁴³ Терентьев, *Россия и Англия в Средней Азии*, s. 78.

²¹⁴⁴ İlk kez Türkiye'nin paylaşılması fikri I Napaleona karşı Avrupa devletlerinin ittifak kurduğu zamanlarda oluşmuştu. Ve bu fikir İngiltereden çıkmıştı. İngiltere Mısır ve Arap topraklarını kendine istiyordu bunun karşılığında Boğazlar'ın Rusya'ya verilmesini kabul etti. Osmanlı topraklarının paylaşılması planı Skyes-Picot anlaşmasıyla tamamlanmış olacaktı.

²¹⁴⁵ Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 152.

²¹⁴⁶ Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 293.

²¹⁴⁷ Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 153.

²¹⁴⁸ Шеремет, *a.g.e.*, s. 153.

“Karadenizde gemilerin her birinin kendi işlevi vardı. Savaş yıllarında Rus askeri kurulu onların her birine gruplar halinde bazı görevleri vermişti ki, karadaki planlarını rahatlıkla sürdürme imkanı elde etsinler. Kefken-Eğerli-Zonguldak Amasya-Kerempe bölgesi sahilleri yakınlığında doğrudan kuşatma hareketini gerçekleştirecek olan türbinli zırhluların görevi gündüzleri sahil boyunu gözetmek, geceleri ise kömür nakliye gemilerinin muhtemel güzergahlarında mekik dokumak olmuştur. Bir de bunları korumakla görevli olan manevra grubu vardı. Bunlar Yavuz’un ve diğer düşman gemilerinin ortaya çıkması halinde zırhlılara koruma sağlamakla vazifeliydi. İstanbul Boğazı’nın çıkışını sürekli gözetim altında tutmak için bir deniz altı görevlendirilmişti ve düşman gemisinin görülmesi halinde telsiz aracılığıyla manevra gurubu komutanlığına bilgi aktarıyordu.”²¹⁴⁹

Rus filosu istihbarat ve güvenlik açısından oldukça iyi donatılmıştır. Deniz savaşlarının başında karşılıklı bombardımanlar istenilen sonucu vermediğinden kumandanlık uçakları kullanma kararını almıştır. Uçak gemisi ile uçakları Zonguldak sahillerine 15 mil kala yaklaştırmış ve havalandırma emri almıştır. Lakin uçaklar uçuşa kalktıklarında hasar görmüşlerdir.²¹⁵⁰ Bu hasarlı uçakları geri götürmek için buraya gelen gemi orada fazla kalamamış ve hemen geri çekilmiştir. Bu gemilerde bulunan toplamda 14 uçaktan 11’i uçuşa katılmış lakin 3’ünün motorunun beklenmedik arıza yapması sebebiyle ucamayarak ve denize düşmüşlerdir. Tüm uçaklarda iki adet 30 kg, birkaç adet 4 kg bombalar ve sinyalli sis potaları bulunmuştur.²¹⁵¹ Saldırı anında bulutların yönünü iyi kullanan uçaklar Zonguldağ’ı bombalama imkanı bulsalar da yere yaklaştıkları anda karşı taraftan ateş yağmuruna tutulmuşlardır. Bazı mermilerin uçakların yanından uçuşması Türklerde uçaksavar olduğu göstermektedir.²¹⁵² Uçaklar verilen görevi gerektiği kadar uygulayamamışlardı Çünkü pilotların bir kısmı hedefleri net görememiş, diğer kısmı nereye attığını veya isabet edip etmediğini anlayamamışlardır. Sadece birkaç yelkenli gemiyi bombalama imkanları olduğunu bildirmişlerdir.²¹⁵³ Lakin bir saatlik bombalama istenilen sonucu verememiştir. Uçakları almak için gemiler sahile yaklaşmış ve sahilden torpidolar fırlatılmaya başlanılmıştır. Bunların yanı sıra denizaltı gemilerin arasından

---

²¹⁴⁹ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 497.

²¹⁵⁰ Лулева, *Черноморские Проливы В Англо-Российских Отношениях*, s. 271.

²¹⁵¹ Магадеев, “Первая Мировая Как Тотальная Война”. s. 12.

²¹⁵² Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 293.

²¹⁵³ Лулева, *Черноморские Проливы В Англо-Российских Отношениях*, s. 271.

hareket etmeye başlamıştır. Atışlar isbet etmeyince yeni bir hamle yapmaya hazırlansalar da kendi yerleri tesbit edilmiştir. Denizlatıya birkaç bomba atılsa da isbet edilmemiş ve denizlatı derinlere dalmak zorunda kalmıştır. Ardından, tüm Rus birlikleri Batum`a doğru harekete başlamışlardır.<sup>2154</sup> Batum`a yön alan ekibin başına Albay M. M. Rimsky Korçakov getirilmiştir. O, önceden Batum`da askeri liman komutanı olmuştur. Burada oluşturulan yeni birliğe yeni bir görev verilmiştir. Bu görev, Türk cephesindeki iki sahil bataryasını susturmak, düşman cephesini ve dağ eteklerini uzaktan dövmek, savunma silahlarını ortadan kaldırmak ve emre göre sahildeki değişik hedefleri ateş altında tutarak birliğin yapacağı saldırıya destek sağlamak olmuştur.

3.3.4.5. Rize`nin İşgali

İlk günlerden yani Şubat`ın 5`den Ruslar Türkiye sahillerini bombalamaya başlamışlardır. Karşılık verilmeye başlayınca sahil güvenlikleri saldırıya geçmiş, Arhavi nehri bölgesinde bombalamalar toplamada iki gün sürmüştür ve Türklerin kaybı 500 kişi olmuştur. Rusların sahil birliğinin ise 160 kişi kaybı olmuştur. Çatışmanın sonucu olarak Arhavi işgal edilmiş ve cephe hattı Fındıklı`ya taşınmıştır. Artık çatışma alanı Abu Vice deresine yönelmiştir. General Lyahov gemilerini bu sahile yaklaştırmıştı. Ama başlarda üstünlük Osmanlı ordusunun elinde idi. Karşılıklı çatışmalar ve topçu atışlarının ardından bu topraklardan da Türk birlikleri çıkarılmıştı. 5 Mart`tan itibaren Büyükdere ve Çayeli`ne saldırılan başlandı. Çayelinin batısındaki tepeleri ele geçiren Rus çıkarma birlikleri Rize yönüne doğru sürüldüler. Rize`nin batısında Köprübaşı`nı ele geçirmek isteyen General Lyahov, deniz yoluyla yeni bir çıkartma birliği getirmesini emretti. Bunun üzerine gemilere bindirilen bir tabur asker Rize açıklarında bir yerde karaya çıktı. Çıkarma hareketi sırasında Türkler herhangi bir mukavemet göstermediler. Aynı gün terk edilen Rize Rus çıkarma birliklerinin eline geçti. Ruslar, şehirde pek çok ganimet elde ettiler. Ruslar, Batumdan itibaren bütün sahil boyunca yalnızca Rize`de gemilere yükleyecek mallar ve gemilerin demirleyebileceği yerleri bulabildiler. Rize limanı çok

---

²¹⁵⁴ Новиков, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, s. 121.

kötü bir limandı ama yine de bir limandı.²¹⁵⁵ Artık Batum, Aravi ve Rizen`in ele geçirilmesi ile taşınma deniz yoluyla yapılmaya ve askeri işlemler daha da kolyalaşmaya başlamıştır. Rizde`den Trabzon`a çok kullanışlı şose yolun olması logistik işlemlerini daha hızlı ve kolay hale getirmişti.<sup>2156</sup> Bir sonraki hedef Trabzon olsa da başlarda Kafkasya Kurmay Başkanlığı Karadeniz`de çıkartma opeasyonunu şimdilik yasaklamış ve Trabzon operasyonu neredeyse yarım kalmıştır.²¹⁵⁷

Bu ara dönemde “*Türkler Rusların “Portugan” adında Kızılhaç grubunun taşıdığını iddia edilen gemisini vurdular. Bunun misillemesini Almanlardan alan II. Nikolay, gerçek faaliyete hala geçmemekte ısrarlı idi. Lakin Alman gemileri ve birlikleri hiç durmuyor Rusların yelkenli ve sivil gemilerini ateşe vermekten çekinmiyordu.*”²¹⁵⁸ Bu olayların tekrarlanmaması adına Ruslar farklı bir plan yapmak kararına varmışlardır. Rus filosu komutanlığı Almanların küçük yelkenli gemilere saldırısını azaltmak için yelkenli-motorlu iskunlara sadece top konulmasını emretmiştir.²¹⁵⁹ Lakin bu plan geçersiz olmuştur.

3.4. Skyes – Picot Antlaşması ve Sazanov`un Sahte Cemal Paşa Teklifi Olayı

Britanya`nın Doğuda karşılaştığı zorluklara karşın Rusya, Türkiye ile, Rusya`nın Türkiye ile savaşında Erzurum Harekatı`yla birlikte gelişmeler eskisinden daha açık görünmeye başlamıştır. Bir stratejik hususu vurgulamakta yarar vardır; öyle ki,

“Sykes-Picot Antlaşması Rusya`nın 1916 ilk baharında Doğu Anadolu`da zaferler elde ettiği bir ortamda hazırlandı. Aksi halde, Osmanlı İmparatorluğ`unu paylaşmaya dönük diplomasinin gelişimi pek anlamlı görünmez. Başlıca İtilaf devletleri arasında müzakerelerin yürütüldüğü dönem (Ocak-Nisan 1916) Britanya`nın Dünya Savaşında karşılaştığı en büyük iki zilletle

---

²¹⁵⁵ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 501.

²¹⁵⁶ Новиков, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, s. 122.

²¹⁵⁷ *Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.*, s. 526.

²¹⁵⁸ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 504.

²¹⁵⁹ Ne var ki, bu emri uygulayan subayların galiba başlarındaki tek tip kasket gibi kafaları tek yönlü çalışmıştır. Onlar İskunayı haki yeşile boyamış, yelkenleri yenilemiş, direk takımı dikmiş ve kısacası bir savaş gemisi görünümü almışlardır. Böylece Alman denizaltıları tuzak gemileri kolayca tanıyarak onlara dokunmamışlardır (Коротин, *Вторая Попытка Колчака*, s. 3).

çakıştı. Bunlar Osmanlı ordusu karşısında yaşanan Gelibolu ve Kut ricatlarıydı; ikincisi “1783 Yorktown ve 1942 Singapur arasında İngiliz birliklerinin en büyük toplu teslimine” sahne oldu. Sykes²¹⁶⁰ ve Picot²¹⁶¹ Osmanlı İmparatorluğ’unu paylaşmak için 1916 kışının uygun zaman olduğuna hangi mantıklı gerekçeyle karar vermiş olabilir?”.²¹⁶²

İngilizlerin bu antlaşmayla kendilerini fedakâr gösterirken aslında daha sinsî ve gizli planlarının olduğunu belli etmekteledir. Lakin Türklerle savaşta mağlup olmayan Rusya bu sefer bu oyuna gelmeyecek kadar uyanık davranmıştır. Bu olayda özellikle çok akıllı davranan Sazanov kendi hamlesi için fırsat beklemekteydi.

“Cemal barış teklifi olarak anılan 1915-16 kışındaki bu olay, Skes –Picot müzakerelerine paralel olarak yürüdü ve bir bakıma onlarla örtüştü. Epeyce cilalanmış bu efsaneye göre Şam’daki Osmanlı dördüncü ordusunun komutanı sıfatıyla Birinci Dünya Savaşı’nda Suriye, Lübnan ve Filistin’in fiili diktatörü konumunda olan Cemal Paşa, Aralık 1915’te İtilaf Devletleri’nin, İstanbul üzerine yürütmesine ve İTC hükümetini devirerek kendi soyuyla sürerek yeni padişahlık kurmasına yardımcı olmaları koşuluyla, “Ermenilerin güvenliği için tedbirler almayı” önermiştir.²¹⁶³

Bu iddiaya en azından yüzeysel inandırıcılık katan husus, Cemal Paşa’nın mesajının Rus Dışişleri Bakanlığına güya Muş’tan kaçarak Bukreşe sığınan Dr. Hakov Zavriyev adlı bir Türkiye Ermenisi tarafından iletilmesi olmuştur. Daşnaklarla yakın bağları olan Zavriyev, İstanbul’daki Ermeni çevreleri adına konuştuğunu ileri sürmekteydi. Petrograd’a Bükreş’teki Rus elçisi aracılığıyla mektup yazan Zavriyev’in ortaya attığı tasarı, Cemal Paşa’ya İstanbul’u zorla ele geçirmesine yetecek kadar silah vermek olmuştur. Toparlanmış bir İmparatorluğa kavuşması yönündeki İtilaf yardımı karşılığında, Cemal Paşa da Türkiye Ermenistanı’na özerklik tanıyacak ve İstanbul ile Boğazlar’ı Rusya’ya bırakacağını bildirmiştir. Olayın genel bilinen versiyonuna göre, Cemal-Zavriyev barış inisiyatifi, Fransız inatçılığına takılıp rafa kaldırılmış; Paris, Hatay ve Suriya üzerindeki hakk iddialarından vazgeçmeye yanaşmamıştır.²¹⁶⁴ Bununla birlikte,

²¹⁶⁰ Osmanlı harekt alanındaki bütün cephelerde yenilmiş bir devletin temsilcisi.

²¹⁶¹ Rezaletle sonveren Gelibolu hareketına sadece sınırlı destek vermiş bir devletin temsilcisi.

²¹⁶² McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya’nın Rolü*, s. 233-234.

²¹⁶³ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 126.

²¹⁶⁴ Романов, *Июль 1914*, s. 42.

“Her ne kadar ilginç olsa da, hikayede başından beri bit yeniği vardı. Şimdiye kadar hiç kimse Zavriyev`in Cemal`den aldığı yetkiyle konuştuğuna dair en ufak bir bulgu ortaya çıkarabilmiş değildir; Türk tarihçileri böyle bir ihtimal üzerine ciddi olarak durmaya değmeyecek kadar inanılmaz bulmaktadır. Öncelikle Türk padişahı olmaya heves edecek birinin Osmanlı başkentini memnuniyetle Ruslara vermesi inandırıcı olmaktan uzaktır.”

Bir ölçüde Fransız dostu olarak tanınmasına karşın, Cemal Paşa aslında (Türkiye`nin Kasım 1914`te savaşa girmesinin ardından basılan) Şam`daki Fransız konsoloslüğünde ele geçirilen ve Paris`in Arap milliyetçiliği ile bağlantısını ortaya koyan belgeleri bulduktan sonra, tam aksi yönde kesin bir dönüş yapmıştır. Onun İngilizlere karşı özel meyli olmamıştır. Hatta Aralık 1914`te Lübnan kıyı şeridine yönelik bir deniz saldırısında, Şam`daki sivil İngilizleri canlı kalkan olarak kullanarak Dahiliye Nazırı Talat tarafından azarlanmıştır. Birinci Dünya Savaşı`nın neredeyse başından sonuna kadar Cemal Paşa`yla yakın işbirliği yapan Alman irtibat subayı Albay Kress`in daha sonraları yazdığı gibi, Cemal *“ne Alman yanlısı, ne de İtilaf yanlısıydı; daha ziyade ateşli bir yurtseverlik duygusuyla dolu bir Türktü.”*<sup>2165</sup> Güya İstanbul`u ve Boğazlar`ı vermek istediği Ruslara gelince, Cemal Paşa`nın onlara yanaşdığı yolunda hiçbir bulgu bulunmamaktadır.²¹⁶⁶ Hatta eğer Cemal Paşa bu işi yapmaya çalışacaksa bunu herhangiErmeni çevreleri aracılığıyla yapamazdı. Bu iletiyi Romanya, Kafkasya veya Süriye hattını seçer, Sazanovu beklemezdiilaveten belgeler Cemal Paşa değil Dr. Zavriyev imzasını taşımaktadır.²¹⁶⁷ Petersburg`daki Rus Askeri Tıp Akademisin`den mezun olan Dr. Zavriyev`in geçmişine daha yakından bakıldığında, Türkiye`deki herhangi bir çevrenin sözcüsü değil, Rus Dışişleri Bakanlığının bir gediklisi olduğu ortaya çıkmaktadır. Dr. Zavriyev savaş döneminin klasik bir siyasi entrikalara karışan fırlakçı tipi olmuştur;²¹⁶⁸ *“Ruslar nezdinde Ermeni özerkliği için dolaplar çevirmeye daha Petrograd`da olduğu Mart 1915`te başlamıştır. Sazanov bu şahsın “gabiliyetlerini” bilerek onu 1915`te Londra ve Pariz görüşmelerine göndermiştir. Bir*

²¹⁶⁵ Покровский, Царская Россия И Война, s.127

²¹⁶⁶ Юджин , Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке, 1914–1920, s. 124.

²¹⁶⁷ Марков, Прелюдия К Большой Войне, s. 93.

²¹⁶⁸ Оськин, История Первой Мировой Войны, s. 169.

ara aktif olarak Ermeni Ulusal Heyeti için çalışmaya başlamış ama Fransa ile işler iyi gitmemiş ve bir ara görünmemiştir.”²¹⁶⁹ Sonra ise Aralık ayında yine güya Cemal Paşa’dan getirdiği mektupla gündeme gelmiştir. Yeni öneride işin iç yüzünü aslında ortaya çıkaracak garip bir tutarsızlık olmuştur.

“Zavriyev’in aktardığı biçimiyle, “Cemal” için gelecekte Kilikiya, Lübnan, Suriye, Mezopotamya veya Arabistan değil de, Rus toprak emellerine cuk otururcasına uymaktaydı? Bir açıklama Cemal’in Suriye’yi yönetmeye çalıştığı ve Şam’ı başkent yapmağı amaçladığıydı. Lakin bu doğruysa, “Cemal” neden Şam’dan kalkıp ta İstanbul’a, yani elegeçtikten sonra güya Ruslara bırakacağı başkent kadar gidebilmek için tüfek, top ve cephane istemekteydi?”²¹⁷⁰

Bununla da çok kolay anlaşılacaktır ki, “Cemal Paşa” planı aslında bir Rus planı olmuştur. Lakin İngiltere ve Fransa bu plana karşı olmuştur. Kilikiya konusunda ısrarlı olan Fransa bu oyuna gelmemiş ve bu isteği görmezden geliştire. Bu plan ile her iki taraf arasında yapılan müzakereler sonrası antlaşma sadece iki ay geçikmiştir. Lakin antlaşma engellenememiştir. Bu plan sadece Fransızların Kilikiya konusundaki iddialarını ortaya çıkarmıştır. Çünkü her ne olursa olsun Kilikiya’dan vazgeçmeyen Fransızlar, İngilizlerin gözünden düşmüşlerdir. Bilinmektedir ki, İtilaf Devletleri geçici olarak bir ittifakın dahilinde olmuşlardır, onların ne ilgi alanları bir birine uymuş ne de politikası bir birine destek vermiştir.²¹⁷¹ Sonunda bu iki temsilci Rusya’da üçlü olarak görüşme kararı almışlardır. Rusya’da Sykes, Picot’a göre bir tık daha sıcak karşılanmıştır. Rus Dışişleri Bakanlığının 9 Mart 1916’da düzenlenen ilk üçlü toplantıya ilişkin kaydı şunu belirtmektedir ki: *“Sir Mark Sykes karakterinin açıklığıyla, derin bilgisiyyle ve Rusya’ya karşı açıkca olumlu eylimiyle Dışişleri Bakanı üzerinde olabilecek en iyi izlenimi bıraktı. Ama dar bakış açısıyla Sazanov’a karşı belli bir kırtasiyeciliğin izlerini sergileyen M. Picot için aynı şey söylenemezdi.”²¹⁷²* Dahası, bu saptama Sazanov’un henüz hal hatır sorma faslından sonraki tepkilerini yansıtmaktaydı. Sazanov gündemdeki asıl konunun görüşülmeye başlamasından sonra, Picot’dan daha da az hoşlanır olmuştur. Bu durumdan

²¹⁶⁹ McMeekekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya’nın Rolü*, s. 237.

²¹⁷⁰ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 130.

²¹⁷¹ Адамова, *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 242.

²¹⁷² Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 175.

rahatsız olan Picot, kendisine karşı olan yaklaşımı doğru bulmamış ve böylece Sykes ile arası açılmıştır.²¹⁷³

Bir önceki planını tamamlayamayan Rusya, bu sefer başarıya az daha yakınlaşmıştır. Sazanov

“İngiliz temsilcinin başa çıkamayacağı bir profesyonellikle, basbayağı ona güneyde Toros Dağların`daki Bitlis geçitlerine ve doğuda Urmiye gölüne kadar uzanan ve 10 Şubat taslağında Fransız “mavi” bölgesinde görünen “Türkiye Ermenistan”ını içine alacak şekilde, Rusya`nın kilişe taleplerini karşılayacak yeni bir harita çizme emrini verdi. Söyleneni aynen yapan Sykes`ın hazırladığı yeni harita, “mavi” alan silinmiş ve Fransız bölgesinin yeni doğu sınırı Dicle Nehri boyunca çizilmiş olarak, Sir Geroge Buchanan`ın yanında 11 Mart 1916`da Sazanov`a sundu. Paris`e bir sus payı mahiyetinde, Sivas-Harput-Kayseri`nin oluşturduğu bir üçkeni kapsayacak şekilde Sivas yöresi maviye boyanmıştı. Harita çizim açısından garip ve belkide alaycı bir alakasızlıktı bu; çünkü Fransız bölgesi bu durumda Doğu Anadolu`da`ki yeni Rus vilayetlerini saracak kadar kuzeye çıkmış olacaktı.”²¹⁷⁴

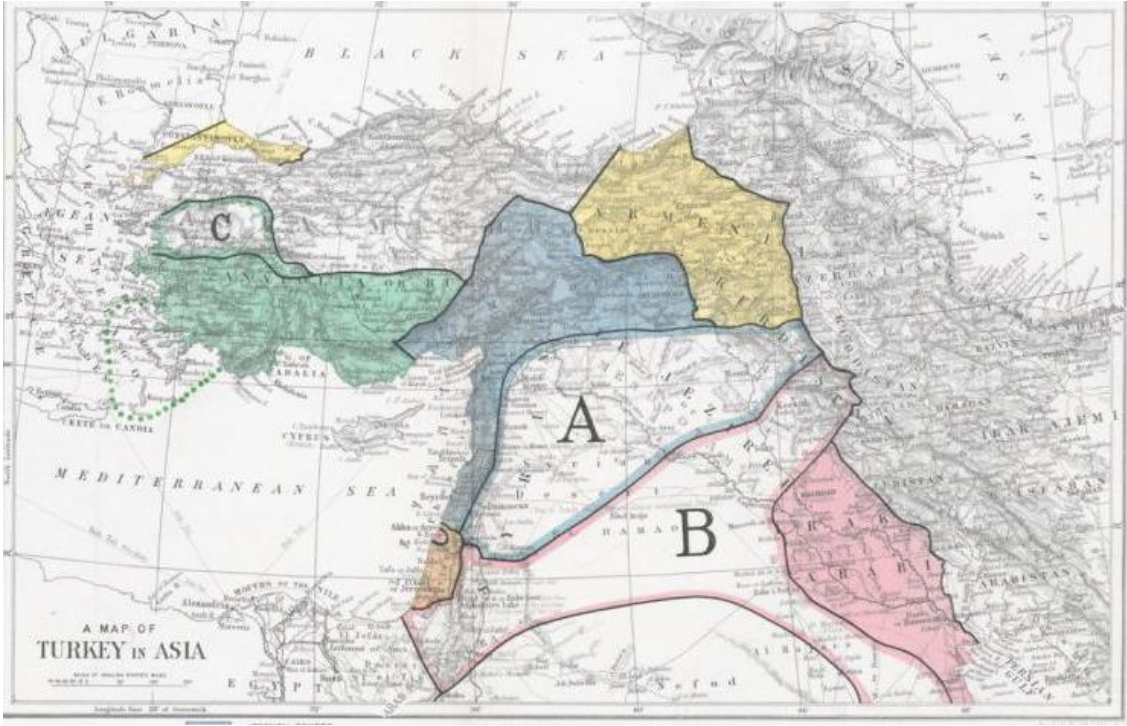
Yani aslında Sazanov Picot`a psikolojik tepki göstermiş ve onu bir Rus gibi düşünmeye yönlendirmiştir.

---

²¹⁷³ Ковалев, Романовы На Фронтах Первой Мировой, s. 45.

²¹⁷⁴ McMeekin, Birinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü, s. 239.

Şekil 1: Skyes Picot Görüşmelerinde Paylaşılan Topraklar

Kaynak: McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 240.

Bu dönem tarihte tam da Rusların Erzurum'u ele geçirip kuzeye yönlendiği dönemler olmuştur. Ruslar, Erzuruma sahiplenip Trabzon ve Rize'ye doğru ilerlemektelerdi. Rus birlikleri, Türkiye'nin 3. Kolordusunun sahilden yolunu kesmiş ve böylece kolaylıkla Erzincan, Muş ve Bitlis'i almak kaydıyla Güneye yönelmişlerdir. Artık Sazanov'un izin istemesine hiçte gerek kalmadan kendi gücüyle bunu kazanabilmiştir.²¹⁷⁵ Yani Türkiye topraklarındaki iddia olunan arazilerin büyük bir bölümü kendi eline geçmiştir. Rusya'nın sıradaki hedefi Mezopotamya ve İran topraklarındaki iddia ettiği topraklar olmuştur. Sykes ise burayı malesef ki Sazanov'un planına aykırı olarak Fransız nüfus alanına almaya çalışmıştır. Yani Sazanov'un değiştirmek istediği alan işte bu topraklar olmuştur. Haritadaki bu mavi bölge Rusların sahip olmak istediği topraklar olarak bilinmektedir.

²¹⁷⁵ Нежинский - Игнатьев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 232.

Bu olayların dışında da Ruslar, İngilizlere istediklerini yaptırmaya çalışmış ve Sykes`in Sazanov karşısındaki beceriksiliği sayesinde bu mümkün olmuştur.²¹⁷⁶

Lakin Yahudi temsilci Ruslardan veya Çarlık hükümetinden nefret etmiştir. Bunu bilen Sazanov, Rusların Yahudilere karşı olan iyi niyetini göstermeye çalışmıştır.²¹⁷⁷ Buna göre Ruslar, Yahudilerin her türlü hak ve hukuklarının korunmasında yardımcı olacağını, ayrıcalıklarının tanınacağını vaad etmişlerdir. Ruslar Filistin için herhangi planı kabul etmeye hazır olmuşlardır.²¹⁷⁸ Lakin Sazanov, Filistin ve Suriye`nin İngiltere ile Fransa`ya verilmesi planını, İstanbul ve Boğazların Rusya`ya verilmesi karşılığında kabul edeceğini bildirmiştir.²¹⁷⁹

“Sazanov Filistin ve Suriye konusu açıldığında işin içine yeri geldi ya da gelmedi, İstanbul meselesini salarak gerekli mesajı vermeye çalışıyordu. Ama Rusya bu sırada ise Osmanlı topraklarında ilerlemeye ve Kafkasya Cephesi`ndeki işgallerini devam ettirmeye çalışıyordu. Kafkasya ordusu Karadeniz kıyısı boyunca ilerlerken, Picot`un ya da Sykes`in haberi olmadan, Ruslar Anadolu`nun kuzeydoğusunu İmparatorluğa katmayı planlamaya koyuldu ve Britanya ya da Fransa`dan ne tür itirazlar gelebileceğini kestirmeye çalıştı.”²¹⁸⁰

Ardından Şubat 30 Mart 1916`da Sazanov, Bakanların hepsini ve birkaç Generali toplayarak Türkiye ve İran uzmanlarıyla birlikte Rusya`nın savaşın ardından Anadolu ve Mezopotamya`nın işgali ile alakalı stratejik tasarısını hazırlamayı planlamıştır.<sup>2181</sup> Anlaşılmaktadır ki, Rusya tüm Anadolu`yu parçalamadan, bölmeden kendi sahip olmayı planlamaktaydı. Sazanov ve Çar hükümetinin hiç bir mavi hattı algılayacak planları olmamıştır. Sazanov, bu toplantıdaki asker ve diplomatları sonuna kadar dinledikten sonra, 26 Nisan 1916`da Paleologue`a yazdığı “uzlaşma” önerisinde Rusya`nın Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilayetlerini Karadeniz kıyısında Trabzon`un batısına düşen bir noktaya kadar ilhak edeceğini bildirmiştir. Ayrıca kendi ifadesiyle Van ve Bitlis`in

---

²¹⁷⁶ Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 127.

²¹⁷⁷ Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 280.

²¹⁷⁸ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 132.

²¹⁷⁹ Адамова, *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 245.

²¹⁸⁰ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü*, s. 242.

²¹⁸¹ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 178.

Güneyinde, Muş, Siirt, Dicle çığırı ile Toros dağ hattı arasında uzanan Kürdistan vilayeti üzerinde hak iddia ederken, Fransa`ya Aladağ ve Akdağ`dan başlayıp Kayseri ve Sivas üzerinden Harput`a kadar uzanan sarp Toros dağları hattı boyunca, buranın güney batısına düşen toprakları bıraktı.²¹⁸² Bu çizgiyi öne sürdükten sonra diğer devletlerin tekliflerini dinleyipte kendi çizgisinde ısrar eden Sazanov anlaşılan planları neredeyse değiştirmemiştir. Sazanov görüşmenin sonuna kadar kendi çizgisine bağlı kalmıştır.²¹⁸³ Yani Fransızların mücadelesi boşuna olmamış az da olsa bir kazanc sağlanabilmiştir. Fransa Kayseri ve Sivas`ı planda bile koparmayı neredeyse başarmıştır.

Sonradan İtalya`nın da İtilaf saflarına katılmasıyla St. Jean Maurienne Antlaşması (17 Nisan 1917) yapılmıştır. Lakin bu antlaşma koşullu olmakla birlikte, tamamlanmamış olarak kalmıştır. Dört İtilaf devleti böylece Arabistan`ın çöllerinden Avrupa`yı “Çargrad”a (İstanbul) bağlayan yollara hakim Trakya ovası ve İzmir ile Ege sahillerine kadar Türkiye`yi paylaşmışlardır. İngilizlerin tartışmalı araçlar kullanarak Mekke şerifi Hüseyin`e, Türkiye yönetimine karşı bir “Arap isyan”ı başlatması kaydıyla verdiği bazı muğlak sözler ve o zamana kadar Filistin konusunda Siyonistlere verilmiş daha da muğlak sözler bir yana bırakılırsa, paylaşılan bölgelerde yaşayan halkların antlaşmada hiç bir söz sahibi olmadığı anlaşılmıştır.²¹⁸⁴ İngilizlerin savaştan sonra yönetmeyi tasarladıkları Arabistan ve Filistin`deki hatta belki Mezopotamya`daki halkların görüşlerini ve özelemlerini en azından gözetir gibi göründükleri anlaşılmaktadır.

3.4.1. Skyes-Picot Görüşmelerinde Ermenilerin Yeri

Skyes-Picot Antlaşması zamanı Ermeniler, Rusya tarafında çok aktif bulunmuşlardır. Yıllarca Türkiye`ye karşı savaşmak için Rusya`nın yanında saf tutan Ermeniler, Ruslar tarafından yönetilmeği değil “şimdilik” özerkliği istemekteledir.

“Ermeniler Rus yönetimine boyun eğmeyi değil, Rusların kendilerine özerklik vermesini istedikleri açıktı. Rus Dışışleri Bakanlığının yarı resmi Ermeni entrikacısı Dr. Zavriyev

²¹⁸² Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 125.

²¹⁸³ Мартышевский, *Воспоминания. 1914–1918*, s. 104.

²¹⁸⁴ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü*, s. 247.

bütün Rus dostluğuna rağmen, Sazanov`un onu kullanarak uydurduğu dözmece “Cemal” olayında bile, tutarlı davranmıştır. Boğos Nubar Paşa`ya²¹⁸⁵ gelince, İzvolski`nin 1 Mayıs 1916`da Paris`ten gönderdiği telgrafta Petrogard`ı uyardığı üzere, o da İtilaf devletleri arasında bir mutabakanın Ermeni özerkliğine ilişkin kilit ilkeye aykırı olmaması konusunda katıydı – her ne kadar daha dört gün önce Sazanov ve Paleologue`la tam da bu özerkliğe karşı gizlice anlaşmaya varmış olasa bile.”²¹⁸⁶

Aslında bu durum yerli halkın pek umurlarında olmamış sadece politikacılar emperyalist istekleri ve gerekçeleri ile ilerlemış, yerli halktan şahıslara fırsat tanımadan onlarla ilgili kararlarını kendileri arasında vermişlerdir. Yani kurtardıkları hiçkimse olmamış, sadece politik planlar ve bu planlara alet olan yerli halktan şahıslar olmuştur.²¹⁸⁷ Kaldı ki, Ruslar diplomatik ve askeri zafer sarhoşluğu içinde geri adım atmaya niyetli olmamışlardır. Kafkasya ordu birliklerinin ilkbaharda Karadeniz kıyısı boyunca ilerlemesinden sonra, Haziran`da Erzurum`dan Erzincan`a doğru saldırısı tekrar başlarken, askeri zorunluk Ermeni savlarına anlayış göstermeye aykırı kalmıştır.<sup>2188</sup> Kafkasya ordusunun 18 Haziran 1916`da hazırladığı “*Savaş Yoluyla İşgal Edilmiş Türk Yörelerinin Geçici İdaresine İlişkin Kurallar*” daha önce işgal edilen Galiçya`yla ilgili kararnameyi hatırlatan bir belge olmuştur. Galiçya yahudilerine karşı takınılan tavır gibi, Ermeni özlemlerine aldırışsız bir hava olmuştur.²¹⁸⁹ Anlaşılmaktadır ki, Ermeni devrimcilerinin Dünya Savaşı boyunca hayatlarını tehlikeye atmalarına karşın, metinde “Ermenistan” ya da “Ermeniler” ibaresi tek bir kez dahi geçmemiştir.

---

²¹⁸⁵Bogos Nubar Paşa babası Nubar Paşa`nın yolunu takip ederek 1906 yılında *Armenian General Benevolent Union`u* (AGBU) kurmuştur. 1912`de Ermeni katogikosu tarafından Ermeni Milli Delegasyonu başkanı seçilen Bogos Nubar tüm Ermenileri temsil hakkı kazanmış ünlü Ermeni siyasilerindendir. Doğu Anadolu İslahatı`nın gerçekteşmesi için büyük uğraşlar veren Bogos Nubar, ilaveten bağımsız bir Ermenistan fikrine de olumlu bakmıştı. Bogos Nubar, neredeyse her kesim ve Batılı Devlet`ten destek alarak çalışmalarını sürdürmüş ve Doğu Lejyonu adı verilen Ermeni birliklerinin oluşmasında büyük bir rol oynayarak savaşın başından sonuna kadar İttifak Devletlerin safında yer almıştır. Bogos Nubar Ermenistan Devleti`nin kurulması adına Paris Konferanslarında yer alamaya çalışmış Ermeni siyasilerindendir. (Murat Gündoğdu, *Ermeni Bogos Nubar Paşa'nin Siyasi Faaliyetleri*, şeyh Edebalı Ünıversitesi YL Tezi, (Bilecik, 2019), s.5-6)

²¹⁸⁶ McMeeke, *Birinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü*, s. 248.

²¹⁸⁷ Сборник статей, *Первая мировая война в зеркале кинематографа. Материалы международной научно-практической конференции 8–9 октября 2014 г.*, s. 296.

²¹⁸⁸ Нежинский - Игнатъев, *Россия И Черноморские Пролывы (XVIII-XX столетия)*, s. 229.

²¹⁸⁹ Ковалев, *Романовы На Фронтах Первой Мировой*, s. 86.

Zamanla Ermeniler Tiflis komutanlığının da nazarından düşmüş ve itibarlı görülmeyen millet olmuşlardır.²¹⁹⁰ General Peçkov, 29 Haziran 1916`da şunu yazmaktaydı: “*Bizzat Ermenler çok zalim bir halk olduklarını göstermiş bulunuyorlar. Kürtleri hiç acımadan katlettikleri anlaşılıyor.*”<sup>2191</sup> Başka bir raporda Grandük Nikolay`ın doğrudan emriyle dağıtılan Ermeni gönüllü birliklerinin “azgın kanunsuzluğu veyağmacılığı”ndan²¹⁹² söz edilmektedir. Tiflis komutanlığının çıkardığı bir kararnameyle “*bütün Ermeni yayınlarına sıkı sansür*” getirilmiştir.²¹⁹³ Bu tedbirlere ilaveten, Rus komutanları geri dönen Ermeni mültecilerden “*geçerli tapu senetleri*” olmayanları geri çevirmeye başlamışlardır; oysa 1915`te Ermenilerin çok azının elinde böyle bir belge olmuştur.<sup>2194</sup> Rusya uğruna 1915`te çok kan dökmüş Van`dan gelen bir Ermeni Eylül 1916`da, daha sonra Rusya`nın en karanlık diplomatik sırlarını Batıya ifşa etmekte Troçki`ye aracılık yapan meşhur²¹⁹⁵ “Manchester Guardian” muhabiri Philips Price`a, Rusların açıkça “*Türkiye Ermenistanı`nda Eleşkirt, Erzurum, Muş gibi en bereketli ovalara Rus işçi taburlarını ve Kazakları yerleştirmeyi tasarlamasından yakınmıştır.*”²¹⁹⁶ Ermenilerle işbirliği ve onların istekleri konusu Rusya`da hükümet partileri arasında tartışma konusu olmuştur. Liberal blok adına konuşan Kadet Partisinin kurucusu Pavel Milyukov, Ermenilere eski dostlarımız diyerek konuşmaya başlamış ve onlara özerklik vermenin doğru olduğunu savunmuştur. Lakin bunun gerçekten istediğini düşünmemiş sadece partiler arası kavga ve iktidarın kararlarına karşı bir tutum olduğunu savunmuştur.²¹⁹⁷ Çünkü Liberal ve sonradan Sosyalis Partilerin döneminde de Ermenilere özel bir hak tanımadıklarını belirtmişlerdir. Ermenilere diğer milletlere göre hiçte farklı davranılmamış ve üstün konuma getirilmemiştir.²¹⁹⁸

---

²¹⁹⁰ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 135.

²¹⁹¹ Сборник статей, *Первая мировая война в зеркале кинематографа. Материалы международной научно-практической конференции 8–9 октября 2014 г.*, s. 299.

²¹⁹² Адамова., *Раздел Азиатской Турции: По Секретным Документам б. Министерства Иностраннных Дел*, s. 248.

²¹⁹³ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 182.

²¹⁹⁴ Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 283.

²¹⁹⁵ Нежинский - Игнатъев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 231.

²¹⁹⁶ McMeekin, *Virinci Dünya Savaşında Rusya`nın Rolü*, s. 248-249.

²¹⁹⁷ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 138.

²¹⁹⁸ Левицкий , *На Кавказском Фронте Первой Мировой*, s. 110.

Ruslar, Ermenilere belki de çok cüzi haklar tanıyaabileceklerdir. Ruslar, Ermenilere Türkiye`den farklı olarak sadece dillerini kullanmaya imkan tanımış, kilise ve okullarını yönetmelerine belli miktar izin vermiştir. Aslında bu diğer milletlere de aynı şekilde verilen haklar olmuştur. Kısacası Ermenilere özel müamele gösterilmemiş, eşit haklar eşit hukuklar verilmiş yani tek kelimeyle onların Ruslar için döktüğü kanlar kayle alınmamıştır.²¹⁹⁹ Rusya, Ermenilere karşı düşmanca bir tavır almadığını göstermek için sırf tarımsal üretkenliği artırmak adına Ermeni sürgünleri yeniden o bölgelere yerleştireceği sözünü vermiştir. Bu dönemde Rus ordusu Kafkasya Cephesi`nde erzak ihtiyacını karşılamada büyük sıkıntılar yaşamıştır. Rusya bunu Ermeni işçi gücü vasıtasıyla kapatmayı planlamaktaydı. Ermeni göçmenlerinin ordu lojistiğine engel oluşturduğunu bilen Nikolayeviç Sazanov`a mektup yazarak bu sıkıntıyı aradan kaldırmamanın mühim olduğunu²²⁰⁰ ve ordunun hareketini kolaylaştıracağını anlatmış, ardından *“Köklü kanaatim şudur ki, mevcut Rus İmparatorluğ`u sınırları içinde kesinlikle bir Ermeni sorunu olmadığı gibi, böyle bir sorunda söz edilmemesine bile izin verilmemelidir; çünkü genel valilikle yaşayan Ermeni uyrukları Müslümanlar, Gürcüler ve Ruslar kadar Rus uyrukludur.”*²²⁰¹ Artık Ermeniler en fazla diğer Rus milletleri kadar değerli olmuştur. Ne fazla, ne de az sadece bir Gürcü bir Tatar kadar öneme sahip olmuşlardır. Sazanov`un Grandüke konuyla ilgili sonraki bir mektubunda itiraf ettiği üzere, Rusya`nın “Ermenileri desteklemedeki” hedefi başından beri sırf “Türkiyeyi zayıflatmaya” dönük olduğu anlaşılmaktadır. Böylece, Kafkasya ordusu savaşta Ankara`ya doğru ilerler ve başarılar kazanırken artık Ermeni Meselesi tarihe kavuşmuştur.

3.5. Rusların Türkiye Topraklarını Üsuli-İdaresi

Çarlık Rusya`nın işgal ettiği arazilerdeki idari sistem savaşa kadar ki, diğer arazilerin yönetim tarzı ile aynı olmuştur. Çarlık Rusya`nın eyalet, yöre ve bölgeleri yönetim biçimi onun politikasının açıkça yansıması olmuştur.

²¹⁹⁹ Оськин Максим, *История Первой Мировой Войны*, s. 185.

²²⁰⁰ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 138.

²²⁰¹ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 250.

XIX. yüzyıl sonlarında Kafkasya`da 6 güvönlük mevcut olmuştur, bunlar Tiflis, Kutaisi, Yelizavetpol (Gence), Yervan, Bakü ve Karadeniz Güvönlükleri olmuştur. Bunlara ilave olarak iki vilayet Zakatala, Shumi`den ve 5 bölgeden (Terk, Kuban, Dağıstan, Kars ve Batum) ibaret idari yönetim sistemi oluşturulmuştur. Bu tip benzeri sistem tüm Çarlık Rusya`da uygulanmaktaydı.<sup>2202</sup> Bu vilayet bölgü sistemi, 1905-1907 Rusya`daki Devrim Harekatı`ndan sonra geniş alanda uygulanmıştır. Böylece, yerli idari yönetim tek kişinin yani Kafkasya Genel Valisinin elinde toplanmıştır. Buraya Vali tayin edilen kişi, hem Duma`da Meclis üyesi hem de Bakanlar Komitesi üyesi olmuştur. Vali ilaveten Kafkasya ordularının Genelkurmayı olmuştur. Bu vazifeye tayin edilmek için kişilerin önceden kent ya da şehir idaresinde tecrübe edinmeleri ve askeri rütbesinin olması gerekmektedir.²²⁰³ Genel Çarlık yönetim kalıbı olan Güvönlük sistemi Türkiye`nin işgal edilen arazilerinde de uygulanmıştır.

1916 Mayıs`ında İngiltere, Fransa, Rusya ve sonradan İtalya arasında Türkiye`nin paylaşılması konusunu Skyes ve Picot`la konuştuktan sonra II. Nikolay Sazanov`la birlikte kendi planlarını ileri sürmüşlerdir.

“Onların istediği araziler, Karadeniz hattından başlayarak Urmiye gölü sahillerine kadar arada yerleşen neredeyse tüm araziler olmuştur. Daha net olursak eğer, Rusya, Amanur`dan Güneye Van`a, Bitlis`e kadar topraklar Muş ve Harput arazileri ardından, Tavra topraklarını da katarak neredeyse tüm Anadolu`yu ele geçirmek niyetinde olmuşlardır.”²²⁰⁴

Gerçi konuşma devam ettikçe haritalarda da değişim yaşanmaktaydı. İtilaf Devletleri`nden birinin isteği diğeri ile çakıştığı için bazen fedakarlık bazen ise sinsi planlar yapılarak sürekli yeni hatlar çizilmekteydi.

Rusya`nın üsuli idarede en çok dikkat ettiği husus idare sistemini askeri sisteme uyarlamak olmuştur. Çünkü şimdilik burada en büyük güç faktörü ordu olmuştur. Rusya

---

²²⁰² Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 337.

²²⁰³ Адамова, *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 249.

²²⁰⁴ Магадеев, “Первая Мировая Как Тотальная Война”, s. 14.

güçlü ordusu sayesinde Kafkasya sınırlarını genişletebilmiştir.²²⁰⁵ Sonraki planlara göre Küçük Asya`da daha geniş arazilere sahip olmak için yine de büyük orduya ihtiyaç duyacaktır. Bunu bilen Rusya, ordu yerleşkelerini en verimli ve sağlam arazilere yerleştirmekteydi.²²⁰⁶

Rus politikacılarının tavsiyesi ile işgal edilen araziler hemen genel idari sisteme katılmalı ve Rus Hükümet yöneticileri tarafından yönetilmeliydi.²²⁰⁷

Krivoşeni`nin hükümete gönderdiği idare sistemi şu şekilde kentleşmeyi göstermekteydi:

1. Karadeniz sahilleri bölgesi – Batum`dan Trabzon`a kadar olan toprakları kapsamaktaydı. Bu hatt aslında Batum Eyaletinin devamını oluşturmuştur. Burada çok güzel portakal, limon, ceviz, tütün yetiştiriliyor ve burada çok büyük ormanlık alanalar vardır. Bu alanlar yazın çok güzel dinlenme veyayla merkezleri olmuştur. Burada iklim çok mülayim olmuştur.

2. Araks ve Fırat Irmağının üst kıyısı²²⁰⁸ –Buraya Erzurum, Van ve Bitlis vilayetleri dahil edilmiştir. Çok güzel tabiatı ve iklimi olması ile beraber yazın havası güzel yaylaları mevcut olmuştur. Buraya memurlar için dinlenme parkları yapılabilirdi. Bu eyaletin en önemli noktası yukarı Araks sayılmaktaydı. Doğu Maverayı Kafkasya eyalet memurlarının yerleşkesinin buraya taşınması planlanmaktaydı.

3. İran sınırı hattındaki araziler²²⁰⁹ –Bu eyaletin gelişimine daha çok destek sağlamak gerekmekteydi. Gerçi bu topraklar daha tam olarak Rusya`ya katılmadığı için önceden işlem yapmak çok mantıksız olmuş ama Rus hükümeti bunun için Tehran`la görüşmeler yapmış ve eyaleti kendine katmaya çalışmıştır. Tehran Hükümeti aslında burada yerli halkın soyulması ile meşgul olan grupların karşısını almak için Rusların burada idari sistem kurmasına razı olmuşlardır. Lakin sonraki konuşmalarda durum daha

---

²²⁰⁵ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 190.

²²⁰⁶ Корсун , *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 256.

²²⁰⁷ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 142.

²²⁰⁸ Krivoşen`in yazısında Armenia diye adı geçmektedir.

²²⁰⁹ Krivoşenin tesbitine göre tüm Orta Asya yönetimi buradan yapılmalıydı.

net hal alacaktır ki, devrim ve değişim bu konuşmaların devamının getirilmesine mani olmuştur.

4. Rusların İran Azerbaycanı'nı kendilerine birleştirmek planını gerçekleştirdiği halde Krivoşen'in yeni bir teklifi ortaya çıkmıştır. Öyle ki, İran'ın Lenkeran ve Karagin arazilerinden itibaren aşağıya doğru tüm İran Azerbaycan'ını Ruslara teslim etmesi gerekmektedir. Böylece, bu araziler Rus idaresine geçerek o topraklarda kanunsuzluk olayları da azaltılmış olacaktır.

5. Hazar Denizi'nin Güney sahilleri - Gilan ve Mazandaran. Bu bölgeler yumuşak havası, büyük ve zengin ormanlıkları, tropik iklimi ile ün kazanmıştır. Buradan pamuk, portakal ve limon yetiştiriciliği en yüksek düzeyde olmuştur. Buradan geçen nehirlerde ve denizde bol balık bulunmaktaydı. Buralar dinlenme ve park yeri için çok müsait alanlar olmuştur. İlaveten, bu topraklara sahip olmakla Yakın Doğu'ya müdahale edilebilecek ve orada yönetimlerini kurmaya çalışan devletlerin işlemleri kontrol altında alınacaktır.²²¹⁰

Bu belge İmparatorluğ'un bu topraklar için büyük planlar hazırladığını gözler önüne sermektedir. 12 Mart 1916'da Krivoşenyn bu mektubu Sazanov'a göndererek konuşmak ve tartışmak için beklemiştir.²²¹¹ Bu mektuptan hemen sonra Erzurum'un alınması ve diğer arazilerin Rusya'ya katılması mektuptaki planın gerçekleşmesi için büyük fırsat oluşturmuştur. Ardından, çok beklemeden Sazanov'a yeni mektup yazan Krivoşeni'n Erzurum ve diğer arazilerin alınmasının hemen ardından onların devlet idari sistemine uygun biçimde yönetilmesinin gerektiğini hatırlatmıştır. İşgal edilen topraklarda kendi idaresini oluşturmaya çalışan Rusya bunun için mühendis bilgileri ve bu iş üzere tecrübeli insanları toplayarak toplantı yapmayı bile planlamıştır.²²¹² Bu işle en çok ilgilenen o dönemde Kafkasya Ordu Kurmay Başkanı Yudenic olmuştur. Yudenic daha çok işgal edilen arazilerin tarım ve ziraatini geliştirerek oradaki ordunun teminatının

---

²²¹⁰ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 340.

²²¹¹ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 145.

²²¹² Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 196.

doğru yapılmasını istemekteydi. O çok iyi anlamıştır ki, savaş bittikten sonra da buraya çok büyük ve güçlü ordu yerleştirmek gerekmektedir. Bu ordunun tüm giderlerini karşılamak Rusya'nın boynuna kalmasını diye, mecburen yerli tarımı ve ziraati geliştirmeyi planlamıştır.²²¹³

Türkiye'nin ele geçirilen eyaletleri arasında daha çok dikkat edilen noktalar Eleşkirt, Diyadin ve Bayazıt olmuştur. Yudenic özel olarak Kuban ve Don alaylarına buradaki tarımı geliştirmeyi görev olarak vermiştir.²²¹⁴ Bu alaylara kendilerini savunmak için ilave silahlar da dağıtılmıştır. Rusya, Türkiye ve Rusya İran sınır hatlarına Kazak birlikleri gönderilerek yerli insanlarla kaynaşmayı ve ekonomik açıdan onların Ruslara bağı kalmasını planlamaktaydı.²²¹⁵ Yerlerde idari sistem kurma planları Rusların açık politikasını yürütme planları ile beraber yürütölmekteydi.

İlginçtir ki, sistem ve yönetimin yeniden kurgulanmasına rağmen bölge içinde Ermeni Vilayeti veya Ermenistan oluşturulması görölmemiştir. Ruslar bu zamana kadar Ermenilere verdikleri söz ve vaatleri imzasız kağıtlarda veya konuşmalarda söylemişlerdir. Lakin gerçek imzalı ve mühürlü evrakta bu vaadin konusu bile açılmamıştır. Bunu yapmamalarının sebebini Ermenilerin daha devlet oluşturamamasıyla açıklamaktadır.²²¹⁶ Topraklar Rusların eline geçtikten sonra bile önceden söz verilen topraklar Ermenilere verilmemiş hatta onlara mahsus sistem uygulanmamış ve diğer milletlerden hiç farklı bile davranılmamıştır.²²¹⁷

Bu dönemde Kafkasya vilayetinin sosyal açıdan yönetimine de Kafkasya genel valiliği bakmaktaydı. Daha 1914'de Kafkasya valiliği temsilcileri ve hükümet temsilcileri

---

²²¹³ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 262.

²²¹⁴ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 145.

²²¹⁵ *Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.*, s. 603.

²²¹⁶ Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s.286; Аугиса bkz; Нежинский - Игнатъев., *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 235; Аугиса bkz; Адамова, *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 253; Аугиса bkz; Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 148.

²²¹⁷ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 350.

Kafkasya'nın yerli ahalisinin yönetimi ile alakalı değişim ve yönetimle ilgili işler yapmak için toplantılar yapmışlardır. Bu dönemde işgal etmek istedikleri arazilere Beyazıt sancağı adı verilmiştir.²²¹⁸ Hükümet adamları çok iyi bilmiyorlardı ki, yerli Müslümanların neredeyse her biri silahlıdır ve Ruslara nefret etmektedirler. Bu yüzden işgalden sonra yerli sistem kuruluncaya kadar kanunsuz olaylar ve silahlı grupların çatışması muhtemeldir ve bu büyük kayıplara sebep olmaktadır. Bu nedendendir ki, önceden akıllı plan yapılmalı ve işlemler ciddi şekilde kurgulamalıydı.²²¹⁹ Ruslar yerli insanların psikolojik ve sosyal durumunu çok iyi bilmekteydi.

Mantıklı olarak işgal edildikten hemen sonra disiplini sağlamak adına oraya General Guvernör tayin edilmiş ve memurluk hızlı bir şekilde oluşturularak sistem oturtulmuştur. Böylece, disiplin ve yönetim sağlanabilmiştir. Bu topraklara General-guvernör olarak birkaç aday hazırlanmıştır. Onlar: Dyagin başta olmakla yerli idare şubelerinden Tatiey, Çerdanov, Bakradze, Storev olmuştur. Dyadin'in gerçek vazifesi burada Askeri Guvernörlük'un yönetimi olmuştur. O, hem Türkiye topraklarında, hem de Erivan ve Maku'da Guvernör olmuştur.²²²⁰

Türkiye yönetimi döneminde Bayazıt'ta idari yönetim sistemi şu şekilde olmuştur. Bayazıt ve ona bağlı bölgeleri Guvernör (mutesarif) yönetmekteydi. Ona bağlı olarak Sovyet (Meclis) oluşturulmuştu ki, bu Meclis 9 kişiden oluşturulmuştur. Buraya yönetici tayin edilmiş, onlardan 4 kişi (ikisi Ermeni, ikisi Türklerden olmakla) halk oyu ile seçilmiştir. Diğer 1 kişiyi ise hükümet kendisi atamaktaydı. Tayin edilenlerin aldıkları vazifeler şöyle olmuştur: Hakim: devletin gider ve çıkarlarını hesaplayan (muazatek); şehül-islamın yerlerdeki temsilcisi (mufti); kurul temsilcisi (tariat müdürü) ve Ermenilerin temsilcisi (muraahas) olmuştur.²²²¹

---

²²¹⁸ АВПРИ Ф. 180, Оп. 3573, д. 4116, л. 26

²²¹⁹ Масловский, Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917, s. 336.

²²²⁰ Веверн , 6-я батарея. 1914-1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине, s. 96.

²²²¹ Николай , Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны, s. 52.

Bunlardan başka Bayazit`ta diğerk işlemleri gerçekleştirmek için farklı memurluklar da bulunmaktaydı.²²²² 1. Genel merkezin uluslararası mahkemesi; 2. Vatandaşların uluslararası mahkemesi; 3. Savcı- Guvernörluktaki mahkeme olayları ile ilgilenen kurum; 4. Jandarma komutanı (o dönemde jandarma da 4 subay, sekreter ve 60 atlı, 60`ı ise piyade olmakla toplamda 120 asker mevcut olmuştur); 5. Vergi memuru; 6. Posta memuru; 7. Gümrük memuru ve diğerk memurluklar oluşturulmuştur.²²²³ Beyazıt sancaklığı şu ilçelere ayrılmaktaydı: 1. Diyadin; 2. Bayazıt; 3. Karakilise; 4.Eleşkirt; 5. Tutak.²²²⁴ Her bölgenin kendi yöneticisi bulunmuş ve buna kaymakam denilmiştir. Bu idarenin kendine ait Meclisi olmuştur: kaymakam Meclis üyelerini kendisi seçmekteydi. Her kaymakamlığa bağlı 40 askerden oluşan jandarma gurubu mevcut olmuştur. İlçeler daha küçük bölgelere ayrılmıştır.²²²⁵ Görüldüğu kadarıyla, Ruslar bu toprakları işgal ettikten sonra kendi sistemlerini buraya getirmeye çalışsalar da genel olarak Türkiye`nin çok önceden uyguladığu sisteme bağlı kalmışlardır. General Dryagin kendi raporunda buraya memur seçerken daha çok vazifesini başarılı bir şekilde yerine getirecek insanları atayacığını söylemiştir. Bu işte ona yardımcı olması için yerli Kafkasya Guvernörlük`undan da büyük yardım istenilmiştir.²²²⁶

1915`de Rus ordusu neredeyse Van`ı tamamen ele geçirmiştir.²²²⁷ Bunun için yeni idari memurlar gerekmektedir. Hemen işlemlere başlayan General Yudenic Kafkasya Ordu Kurmay Başkanı Vorontsov-Daşkov`a mektup yazarak:

“Bizim ordularımız Van bölgesini aldıkları andan itibaren hemen memurlar atanmalı ve idari yönetim organları kurulmalıdır. Bunun için sizin yardımınıza güveniyorum. Bu işi ne kadar hızlı şekilde yaparsak eğer o kadar disiplin ve kanunu sağlamış oluruz. Genelkurmay Başkanlığı`ndan gelen cevaba göre hemen memur ve komutanlar bulunamadığu için geçici olarak disiplini sağlamak adına subaylardan memurlar tayin edilsin sonradan sırası ile biz

²²²² Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 198.

²²²³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 352.

²²²⁴ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 152.

²²²⁵ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 352.

²²²⁶ РГВИА. Ф. 126, Оп. 194, д. 10, л. 238-239.

²²²⁷ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 201.

oraya gereken memurları atarız. İlk önce gerekli yerlere ve acil kurulması gereken idarelere memurlar yerleştirilmeye başlanmalıdır."²²²⁸

Belge ve raporlar incelenildiğinde anlaşılmaktadır ki, eğer savaşa başlamadan önce Petersburg hükümet organları ya da yerli idari kuruluşlar işgal edilecek yerlerde sistem oluşturma işlemlerini önceden planlasalardı, sonradan burada savaşan ordu için ilave iş kalmaz ve kendi işlerini dikatleri dağılmadan yapabileceklerdir.²²²⁹ Şimdi ise mecburen ordu hem savaşmalı hem de yönetmeli olmuştur.

Raporlardan birinde, Oganovski'nin bu konuya çok önem verdiği anlaşılmaktadır. 7 Nisan 1915`de 3781 nolu raporda Oganovski 4. Kafkasya kolordusunun komutanına şöyle yazmıştır: *"İşgal edilen bölgelerde normal hayati yaşamın geri getirilmesi ve işlemlerin daha da kolaylaştırılması, insanların daha yarat yeni idari sisteme alıştırılması için yerlere memur olarak askerler değil, sivil yöneticiler tayin edilemelidir. Bu ne kadar hızlı bir şekilde gerçekleşerse bizim için o kadar getirisi olan bir meseledir."*²²³⁰ Bu işte Kafkasya Genelkurmayına kendi adaylarını da sunan Oganovski Ermenilerin temsilcisi olarak eski Meclis üyesi S. F. Tigranovu,²²³¹ Kürtlerin temsilcisi olarak ise Albay Muhammet Ömeri teklif etmiştir.²²³² Bunlardan başka diğer düşük rütbeli memurluklar için ise devlete o zamana kadar başarıyla hizmet eden memurları teklif eden Oganovski bu işte gerektiği kadar hızlı davranmaya çalışmıştır.²²³³ Oganovski bu acelesinin sebebini yerli halkın yönetimini hemen ele geçirmek için yaptığını açıklamıştır. Oganovski yerli sakinlerle iletişimin kolay olması için bu memurlukların hemen bölgelere yerleştirilmesinin çok önemli olduğunu anlatmıştır. Özellikle en çok dikkat edilen noktalar olan Sürmeli (Aras`ın Güneyindeki bölge), Kağızman, Beyazıt, Diyadin,

---

²²²⁸ Кольшко, Великий Распад. Воспоминания, s. 206.

²²²⁹ Адамова, *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 262.

²²³⁰ РГВИА. Ф. 126, Оп.19, д. 358, л. 5.

²²³¹ Bununla Ruslar, Ermenilere özgü bir sistem kurmamış hatta sonralar da buna teşebbüs bile etmemişlerdir.

²²³² Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 153.

²²³³ РГВИА. Ф. 126, Оп.19, д. 299, л. 36-38.

Karakilise ve Eleşkirt bölgeleri için memurluk oluşturmasını isteyen Oganovski bu işte hızlanmanın taraftarı olmuştur.²²³⁴

1915`in yazında artık Kafkasya Cephesi`nde işgal edilen bölgelerde idari sistemin yerleştirilmesi ile alakalı işlemeler tamamlanmak üzere iken Kasım`da bu bölgeye yerli sistemi ve strukturu anlamak maksatıyla mutahasislar gönderilmiştir. Onların hazırladıkları göstergede işlemlerin paylaştırılması şu şekilde olmuştur:

- Guvernörlükleri memurların reisi - Guvernör yönetmelidir. Birçok karar ve işlem onun elinde olmalıdır.
- Eyalet ve bölgelerde yazı ve kayıt işlemleri Guvernörlüğe bağlı şube ve memurluklara verilmelidir.
- Her ilçe daha küçük bölgelere ve yönetime tabi organlara dönüştürülmelidir.
- Bölgelerin yönetimi subaylara verilmelidir. Bu subaylar ise orada olan komutanlardan seçilmelidir.
- Bölge ve ilçelerin sınır hatları oraya tayin edilen memurlar tarafından çizilmelidir. Oradaki coğrafi ve etnografik araştırmalar yapmak için yerli memurlardan izin alınması gerekecektir ki, izin işlemleri general Guvernörlerin elinde olmalıdır.
- Her bölge kendiliğinden yönetim olarak serbest olması gereken sisteme tabi olmalıdır. Memurluklar, ziraat, tarım, ticaret, hayvancılık ve d. işlemler için kendi plan ve perspektiflerini oluşturmalıdır.
- Yerlerde hayvancılık ve tarım işlerinin kalkınması için halktan memurlar oluşturulmalıdır. Büyük toprak sahipleri bu işlevleri kendi ellerine almalıdır.

---

²²³⁴ Корсун, Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк, s. 362.

- Bölge naçalnikinin (memurunun) işlevi esas olarak: a) askeri işlemler; b) idari işlemler - halkla iletişim meseleleri; c) politik işlemler olarak bölünmelidir.²²³⁵

Yerlerdeki askeri ve idari vazifeleri nisbeten düşük olan memurların görevi ise genelde şu şekilde paylaştırmıştır:

- Bölge naçalnikinin (memur) askeri görevine dahil olan hususlar – ordu ile sürekli iletişim halinde olmak ve taşıma işlemlerinde onlara yardım etmek, ordu için işçi, giysi ve yiyecek teminatını sağlamak, bu işlemlerde ordu komutanlarının emrlerine tabi olmak ve isteklerinin temini için ellerinden geleni yapmak.

- İlaveten, herhangi isyan ve itirazlarda ordunun yardımını kullanma izni olan eyalet memurluğu ordu yardımıyla disiplini sağlayabilmek. Ordudan ilave her bölge memurluklarına kendilerine ait olacak 100 kişilik birlik verilmelidir.

- Memurlukların yönetimine dahil olan hususlar – halk arasında disiplin ve sakinliği sağlamak ve yerli memurlukların en büyük görevlerinden biri olan ordunun halka güvenini sağlamak ve onun yardımını istedikleri vakit kullanabilmek. Bölgeye dışarıdan gelen veya ihraç edilen her şey onların yönetimi ve gösterişleri ile yapılmalıdır.²²³⁶

*“Memurluklar yardımcılarını ve şube çalışanlarını kendileri tayin edemezlerdi. Diğer çalışanlar Ştavka tarafından tayin ediliyordu. Üst düzey memurların görevi General – Guvernördan pekde parklı olmamıştır. Bölge yöneticileri mahkemenin işleyişine de müdahale edebilirlerdi.”*²²³⁷ Ordunun herhangi talebinde geçerli olan kural veya kanunlar değiştirilebilirdi. Aslında yerlerdeki memurluklar merkezi komutanlığa ya da Genelkurmay'a tabi birimler olmuştur. Bu içerik Kafkasya Kuramı tarafından geçici olarak hazırlanmış bir sistem olmuştur.²²³⁸ Lakin Petersburg`dan bu konunun tasdiğiyle

---

²²³⁵ Васильев, *Беженцы Первой мировой войны и Псковская губерния*, s. 59.

²²³⁶ Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 339.

²²³⁷ Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 202.

²²³⁸ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 155.

ilgili hala bir karar gelmemiştir. Hükümetin son kararına bağlı olarak nasıl değişim ve farklılık yapılacağı sonradan belli olacaktır.²²³⁹

II Nikolay Kafkasya`da işlemlerin çok yavaş ilerlediğini anlayıp Türkiye topraklarının işgal edilen arazilerinde geçici rejim uygulamıştır.<sup>2240</sup> II Nikolay`ın emrine istinaden yerlerde Askeri General- Guvernör`luk kurulmuştur. Merkezi idare görevini yapan bu Guvernörlüklerin içeriği şöyle olmuştur: 1. Askeri General – Guvernör`un şahsi şubesi; 2. General Guvernörlük`un memur ofisi; 3. Askeri sanitar memurluğu; 4. Askeri veteriner memurluğu; 5. Teknik şube; 6. Sergi işleri şubesi; 7. Denetim şubesi; 8. Dağlık ve geçilmez alanların memurluk işlemleri şubesi.²²⁴¹ Tüm idari sistem Guvernörlüklere; onlar da kadiminde eyaletlere, ilçelere, bölge ve nahiyelere ayrılmışlardır. Her bölge ve nahiyelerin kendi yöneticileri bulunmaktaydı.²²⁴² Bölge ve eyaletlerin sayısı Kafkasya merkezi Guvernörlük`unun bölgesi ile yapılmaktaydı. Bu işlemlerle alakalı tüm prosedür onun elinde toplanmıştır. Guvernörlük ise bu bölgeyi orada yaşayan insan sayısına orantılı biçimde paylaşmıştır. Eğer bölgede insan sayısı çok az idiyse o zaman arazinin büyüklüğüne göre bölge yapılmıştır.²²⁴³ Bu bölgelerdeki idari işlemleri geçici olarak yöneten insanlar mutlaka subay veya askeri işlemlerde görev yapmış yüksek rütbeli insanlardan toplanılmıştır.²²⁴⁴

Buraya yönetici tayin edilmiş memurun en önemli görevi: yerlerde disiplini sağlamak, insanların hayatını tehdit eden herhangi bir olası durumun karşısını almak, mal ve mülke herhangi taarruzun karşısını almak, dini ve milli ayrılıkların karşısını almak, mahkemenin adil işleyişine yardımcı olmak, en önemlisi ise yerli ahalden dini ve milli kimliğinden asılı olmayarak herkesin Çalık Rusya`nin idaresine tabi olmasını sağlamak olmuştur.²²⁴⁵

---

²²³⁹ Белоусова, Манькина , *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 99.

²²⁴⁰ Адамова, *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 265.

²²⁴¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 357.

²²⁴² Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 208.

²²⁴³ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 159.

²²⁴⁴ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 386.

²²⁴⁵ Станислав , *Автомобили-Зенитки Первой Мировой Войны. На Передовой «Войны Моторов»*, s. 124.

Yeni kuralların halkın her kesimine anlatması ve uygulamaya geçirmesini sağlamak görevi de memurluklara verilen önemli işlerden bazıları olmuştur.²²⁴⁶

Ruslar Türkiye topraklarına girdiklerinde bazı mülkleri sahihsiz bulmuşlardır. Bu evlerin veya mülklerin sahipleri ya kaçmış ya da öldürülmüştür. Sahipsiz mülklerle alakalı karar kabul eden Rusya bu varlıkların Çarlık Rusya'ya yani General Güvernörlük'a verilmesi kararını almıştır. Artık sahihsiz alanlar Güvernörlük'ların ya da askeri yerleşkelerin olmuştur.²²⁴⁷

Yerli memurluklara verilen yetki incelenildiğinde anlaşılmaktadır ki: Bölge yöneticilerinin yetkisine: a) herhangi suç işlemiş insanı iki hafta hapse tutma imkanı verilmiştir. Bu sürede sanık ya mahkemeye çıkarılmalı ya da bırakılmalıydı. İki hafta kuralı her rütbe ve vazifeden olan insanlar için geçerli olmuştur; b) hapsedilen veya idam edilen vatandaşın mal varlığına el konulmuş ve devlet bütçesine dahil edilmiştir; c) küçük cinayetler yapan veya genel disiplini bozan vatandaş, iki haftalığına hapsedebilir ya da 25 ruble ceza alabilir.²²⁴⁸ Bölge memurluklarının vazifesine başka görevler de dahil edilmiştir. Memurlar şehirlerarası geçişlerde gümrük işlemlerini gerçekleştiren polis görevini de yapmaktalardı.²²⁴⁹ Bu işlemler için onların iki yardımcısı bulunuyordu. Bunlar: admistrativ işler müavini, polis veya askeri işler müdürü olmuştur ki, onun yanında tarım ve ziraat işleri ile alakalı işlemlerin uygulanması için üç yardımcı bulunmuştur. Bu yardımcıları genelde ekonomik ve hukuki işlemleri gerçekleştirmişlerdir. Bölgelere atanmış memurlar Güberantorluk'tan gelen İmparator emirlerini uygulamakla görevli olmuşlardır.²²⁵⁰ Memurluk ve Güvernörlüklerin tayin işlemleri çok büyük zaman almıştır. Çalık Rusya'sında bu işlem 1916'nın sonlarında başlamış ve neredeyse 1917'ye kadar devam etmiştir. Böylece tüm 29 bölge kendi naçalniki (memuru) ile temin edilmiştir.²²⁵¹ Bölgelere tayin edilmiş memurların vazifeleri Albaydan Binbaşuya kadar rütbesi olan

---

²²⁴⁶ Мартиросян, *На Пути К Мировой Войне*, s. 232.

²²⁴⁷ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 269.

²²⁴⁸ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 359.

²²⁴⁹ Покровский, *Царская Россия И Война*, s. 161.

²²⁵⁰ ЦГИА СПб Ф. 1276, Оп.19, д. 24, л. 274.

²²⁵¹ ЦГИА СПб Ф. 1276, Оп.19, д. 22, л. 45.

subaylardan oluşturulmuştur. Bölgelere tayin edilen memurlardan sadece biri Ermeni asıllı olmuş, diğerleri ise Rus asıllı subaylardan oluşturulmuştur. Türkiye topraklarını işgal ettikten sonra Çarlık Rusya'nın buraya tayin ettiği Governörlar genelde Rus asıllı Generallerden oluşmaktaydı. Şimdilik savaş dönemi olduğu için buraya sivil Governör değil askeri Governör tayin edilmesi gerekmektedir.²²⁵² Türkiye topraklarına ilk günden son güne kadar tayin edilen Governörlar şunlar olmuştur: ilk önce Governörlüğe General Peşkov gelmiş, sonra onu General Dyagin'le değiştirmişlerdir, ardından, General Romanovski (Romanko) gelmiş, sonuncu Governör ise Averyanov olmuştur.²²⁵³

Çarlık Rusya'nın işgallerinin devamını getirmek ve buraya çok kolyalıkla ordu yerleştirmek için hızlı bir şekilde demir yolu ve şoseler artırılmaya, ulaşım kolaylaştırılmaya başlanılmıştır.²²⁵⁴ Ulaşımın sağladığı kolaylık ve hız sayesinde gelecekte bu topraklardan elde edilen mahsul ve gelirler merkeze bu yollarla taşınılacaktır. Böylece, taşıma ve lojistik işlemleri de kolaylaşmış olacaktır.²²⁵⁵ Şimdilik ise yerli ahalden toplanan mahsul ve gelir hepsi orada yerleştirilen orduya sarf edilmeliydi.²²⁵⁶ Savaş döneminde gelir gideri ancak karşılayabilmekteydi ama savaş bittikten sonra ise durumlar değişecek ve bu bölgeden sağlanan kazanç merkeze gönderilecektir.²²⁵⁷ Bunun için Rusya hükümeti bölgelerde tarım ve hayvancılığın yükseltilmesi için ellerinden geleni yapmış ve memurlara özel görevler vermiştir. Hatta bu gelişimi sağlamak için toplantı ve kongreler de düzenlemiştir. Burada genelde General Governör'da bulunmakla tüm bölgelerden temsilci ve yöneticiler toplanılmıştır. Toplantılara genelde tüm ekonomik, adminstrativ, askeri, tarım, ziraat, hayvancılık, polis (jandarma), ulaşım ve iletişim ve d. alanlarında uzman kişilerin hepsi çağırılmış onlara sonradan Governör'un yardımcı ve muavinleri de katılmıştır.²²⁵⁸ Toplantılarda bölgenin

---

²²⁵² ЦГИА СПб Ф. 1276, Оп.12, д. 892, л. 10-13.

²²⁵³ Станислав, *Автомобили-Зенитки Первой Мировой Войны. На Передовой «Войны Моторов», s. 128.*

²²⁵⁴ Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки, s. 289.*

²²⁵⁵ Адамова, *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел, s. 268.*

²²⁵⁶ ЦГИА СПб Ф. 1276, Оп.12, д. 102, л. 23-25.

²²⁵⁷ Покровский, *Царская Россия И Война, s. 163.*

²²⁵⁸ Оськин, *История Первой Мировой Войны, s. 209.*

tüm sorunları her konu üzere tartışılmış ve müzakereler bazen günlerce sürmüştür.²²⁵⁹ Bu toplantıların sonucu olarak şimdilik savaş arefesi ve orduların teminatının kıt olması sebebi ile köylülerden toplanan gelir sadece orduya gidilmesi karara bağlanılmıştır. Bazen ordunun herhangi ihtiyacını karşılamak için köylülerden ilave mahsul bile istenildiği olmuştur.²²⁶⁰

Yönetim ilave birçok başka sosyal işlemler de yapmıştır. Öyle ki:

- Türkiye topraklarındaki General-Governörün emri ile savaş kurallarına uygun olarak, 1917'nin 30 Ocak'ında 63 nolu emri ile askeri doktor hazırlayan okullar açılmaya başlanmıştır. Şimdilik bu okula 200 kişi alımı yapılmış ama karşıya 1000 kişilik okul yapılacağı maksatı koyulmuştur.

- Aynı kararname ile Erzurum'da da ilaçların yerleştirilmesi için depo açılması planlanmış bunun için bütçeden 12.000 ruble ayrılmıştır.

- Bir diğer emr ile Erzurum'da biyolojik laboratuvar açılması planlanmıştır. Aynı laboratuvardan Karakilise ve Rize'de de yapılması planmış ve bunlar için bütçeden 500 ruble ayrılmıştır.

- Governörlük ilave şube açarak savaşta yaralı askerlere yardım etmek için yardım toplanmıştır.²²⁶¹

Bu dönemde yerli ahalinin itiraz ve isyanlarını yatırmak adına birkaç karar çıkarmış ve orduya ilave yardım gönderilmesi için birkaç daha işlem yapmıştır.²²⁶² Savaş durumu ile alakalı olarak Governörlük ve eyalet memurluklarının kararları genelde ordu ve savaşla ilgili olmuştur. Çarlık Rusya'sı Türkiye topraklarında geçiciden olsa sömürge siyaseti yürütmüş işgalci sistem uygulamıştır. Ardından buna, düzen ya da disiplin adını vermiştir.

---

²²⁵⁹ Нежинский. - Игнатъев, *Россия И Черноморские Пролиты (XVIII-XX столетия)*, s. 239.

²²⁶⁰ ЦГИА СПб Ф. 1276, Оп.12, д. 102, л. 29-30.

²²⁶¹ Романов, *Император, Который Знал Свою Судьбу*, s. 141.

²²⁶² ЦГИА СПб Ф. 1276, Оп.12, д. 102, л. 40-42.

3.6. Rusya-Türkiye İlişkilerinde Milli Azınlıklar Meselesi

3.6.1. Rusların Kürtleri Kendi Tarafına Çekme Girişimleri

Birinci Dünya Savaşı döneminde en önemli husus milli azınlıklar ve onların doğru yönetilmesi meselesi olmuştur. Her iki devletin en hassas noktası olan milli azınlıklar düşman güçler tarafından çok kolaylıkla etkilenen ve büyük tehlikeye dönüşen güç olabilmektedir. Milli azınlıklar arasında en çok Rusya'ya dayanarak Osmanlı askerlerinden kaçanlar Ermeniler olmuştur. Adana'daki 1909 isyanından sonra Ermeniler ve Süryaniler Çarlık Rusya'nın tarafını tutmayı seçmişlerdi.²²⁶³ Lakin, Osmanlı topraklarında yaşayan milli azınlıklardan ilk önce Kürtleri kendi tarafına çekmeği tercih eden Ruslar bu konuda bolca araştırma ve incelemeler yapmışlardır.

Kürt toplulukları üzerine bilimsel araştırmalar yapan Rus yazarların kaynaklarında Kürtlerin nüfus sayı dikkat çekmektedir. Rus Kürdolog Mihail Lazarev Birinci Dünya Savaşı'ndan önce beş ile beş buçuk milyon arası Kürdün varlığından²²⁶⁴ bahsetmektedir. Onların 3.5 milyonunun İran'da, 150.000'in ise Rus İmparatorluğunda yaşadığı iddia edilmektedir.²²⁶⁵ Averyanov'un değerlendirmesiyle, Doğu Anadolu'nun toplam nüfusunun yarısının Kürtlerden oluştuğu iddia edilmektedir.²²⁶⁶ Başlarda Ruslar Kürtleri kendi istekleri için en iyi araç olarak görmeye başlamışlardır. Zaten o dönemde de Kürt topluluklarının itiraz ve isyanlarının artması Rusları bu düşünceye iten en büyük etken olmuştur.²²⁶⁷ Rus tarihçileri arasında Kürtler ve milli azınlıklar konusu yeterince ilgi topladığı için birçok yazarlar tarafından detali bir şekilde araştırılmıştır:

“Bir az eski dönemlere bakıldığında Rusların Kürtlere olan ilgisinin Büyük Katerina döneminden başlanıldığı gözlemlenmektedir. O dönemde saray bilim adamları tarafından Kürt Dil Bilgisi kitabının basılması emri verilmişti. Bunu yapmakta maksat onların sınıfsal ve toplumsal durumunu anlamak ve savaş sırasında en etkili şekilde kullanmak olmuştur. Bunun yanı sıra silahlı göçebe Kürt aşiretleri Rusya'nın güneyindeki Kafkas sınırlarında ciddi bir güvenlik

²²⁶³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 82.

²²⁶⁴ Лазарев, М.С. *Курдский Вопрос (1891-1917)*, Москва: 1972, s. 13.

²²⁶⁵ Лазарев М.С. *Курдский Вопрос На Рубеже Тысячелетий*, Москва: ИИИиБВ, 2004, s. 9.

²²⁶⁶ Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 54.

²²⁶⁷ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 22.

problemi oluşturmaktalardı. Ruslarla Kürler arasında kısa vadeli antlaşmaların olması zaman-zaman onların birleşerek İran devletine karşı savaşmalarına olanak sağlamıştır. Kürtler Rusya için aslında sadece Osmanlı ile mücadele maksadıyla değil İran`la da savaşta ilave silah görevi taşımışlardır. Hatta onlar daha çok İran`la olan ilişkilerde kullanılmışlardır.”²²⁶⁸

Bir zaman sonra Kürt aşiret reisleri artık Türkiye`ye karşı kendilerinin yanında büyük güç aramışlardır.

Rusların yanında yer almaya çalışan aşiret reislerinden meşhurları Adürrezzak ve Kör Hüseyini olmuştur. Abdürrezzak zaten Ruslara olan ilgisiyle ün kazanmıştır. Onun Petersburğa gitmesi ve orada Rus kültürüne, edebiyatına aşına olması ve bu birikimi oluşturduğu itiraz dalğasında fazlasıyla kullanmasına sebebiyet vermiştir.²²⁶⁹ Lakin Rusya bu tarihlerde (1908) Türkiye ile daha dikkatli davranmaya özen gösterdiğinden Abdürrezak Ruslardan gereken dikkatı görememiştir.²²⁷⁰ Lakin şimdi durumlar değişmişti, tarihin bu aşamasında Türkiye`nin Balkan Savaşları`nda mağlup olması ve buna bağlı olarak iktisadi kargaşa, yeni vergiler ile bölgedeki mal ve mülke el konulması, Anadolu`da zaten sıkıntılı olan durumu daha da kötüleştirmektedir.<sup>2271</sup> Türkiye`de yerli halkın itirazları aralıksız devam etmiş ve isyan rehberleri büyük güçlerden yardım almaya yeltenmişlerdir.²²⁷² Bu zamanlar en olası rakip Rusya olduğu için Kürtler bunu kullanmaya çalışmışlardır. Rusya da bu güçleri kendi elinden bırakmamış lakin dikkatli davranmaya özen göstermiştir, sonuç olarak ajanlar ve gizli güçler tarafından Kürtlere silah ve para yardımı göndermiştir.²²⁷³ Türkiye`ye tehlike oluşturan insanların Rusya tarafından hem övüldüyü hem de dövüldüğünü en açık olarak Simko olayından görmek mümkündür: Öyle Ki,

“Simko`nun aşireti olan Şikakiler hırsız ve yağmacılar olarak şöhret sahibiydiler. Bu aşiret yağmacılar için daha çok mahali Hıristiyan Süryaniler (Aysor) ile ova ve vadideki Şii

---

²²⁶⁸ Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 157.

²²⁶⁹ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 25.

²²⁷⁰ Лазарев, *Курдский Вопрос На Рубеже Тысячелетий*, s. 20.

²²⁷¹ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 25.

²²⁷² *Секретно Сводка Сведений О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах*, s. 63.

²²⁷³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 153.

Azerbaycan Türklerini tercih ediyorlardı. Kafkasya Genel Valisi Vorontsov-Daşkov, Simko`yu Tiflis`te Rusya`nın hizmetine alarak Somay valisi olarak atadı. Girs, dahili bir yazışmada Simko`nun eylemlerinin “beceriksizce gizlenmiş bir Hadutluk” olduğunu ve “sığır hırsızlığı” şeklinde özetlenebileceği uyarısını bile yapmıştır. Osmanlı yetkilileri onunla hemfikir olmaktan memnun olmuşlardır. Simko`nun Osmanlı köylerinde sebep olduğu zararlar ilgili tahminlerini belgelendirmiş ve bu zatın Vorontsov tarafından görevlendirilmesine dair protestolarını Sazanov`a mümkün olan en iyi şekilde iletmışlerdir. Protesto bir sonuç getirmemiştir, sebebi ise Van konsolosu açgözlükle şöyle ifade etmişti: “Simko ihtiyac duyduğumuz ve desteklememiz gereken biri, çünkü Türklere karşı nefretinin sınırı yok. Bu bizim işimize yarar” demiştir.”²²⁷⁴

Aslında Simko sadece Kürt aşiret reisi olarak değil, Güney Azerbaycan olaylarında yeteri kadar önemli rolü olan bir şahs olarak kendine dikkatleri çeken biri olmuştur.

Genc Türkler Hükümeti döneminde Kürt problemi baş kaldırmış ve hükümetin bu sorunu çözmesi gereksinim olmuştur.²²⁷⁵ Doğu eyaletlerindeki durum hiçte sakinleşecek gibi görünmemiş ve 1913`e kadarki dönemde Kürtler Türk hükümetiyle sıkıntılı, Rusya ile sıcak ilişkiler halinde olmuşlardır. Van Valisi İzzet Bey Kürtlerin Ruslarla veya Ermenilerle yakınlaşması durumundan tedirgin olduğunu defalarca ifade etmiştir.²²⁷⁶ Çünkü Van eyaleti diğerleri ile kıyaslandığında daha çok olayların olduğu bölge olmuştur. Hatta, bir dönem Haydarali`nin yandaşlarından olan Kor Hüseyin Paşa Van`daki Viçe-konsolos Akimoviç`in etkisi ile Kürtlere özerklik hakkını kazandırmak amaçlı isyan kaldırmıştır.²²⁷⁷

Lakin Kürt birlikleri Birinci Dünya Savaşı`nda Türk ordusu saflarında bulunmuşlardır. Çünkü “Türkiy`enin Doğu ve Batı İran`ı etkisi altında tutmak için yerli milletlerin kullanılması artık çok dan tatbik edilen yöntem olmuştur. Bu dönemde Osmnalı Hükümeti

²²⁷⁴ Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 74.

²²⁷⁵ Лазарев, *Курдский Вопрос На Рубеже Тысячелетий*, s. 21.

²²⁷⁶ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 26.

²²⁷⁷ Иванова, *Национальные Процессы В Странах Востока*, (Москва: Наука, 1970), s. 147.

Ближнего С Среднего

*Kürtleri*²²⁷⁸ *kendi taraflarına çekmiştir.*”²²⁷⁹ Bununla birlikte Bedirhancı`lar isimli Kürt aşireti Rusların da etkisi ile da Kürdistan hayellerini gerçekleştirmeye çalışmaktalardı. Bunun için Yusif Kamil Bedir Han ve onun akrabası Süleyman Van`daki Rusya vitçe-konsolosuna ulaşmaya çalışmıştır.²²⁸⁰ Onlar arasında gerçekleşen görüşme sırasında “*tüm Kürt aşiretlerinin birlik olarak Osmanlı hükümetine karşı isyanı ve Rusya`ya bağlı özerk devletle dönüşmesi halinde Rusya`nın yardımına umut edebilir miyiz*”, diye istekte bulunulmuştur. Lakin aşiretler arası fikir birliği olmaması sebebiyle bir türlü ittifak kurulamamış ve isyan bastırtmamıştır.²²⁸¹

Bu dönemde Abdürrezak oluşturulmak istediği Kürt Özerk Devleti`nin yöneticisi olmayı planlamıştır. Herkes Rusya`nın onu desteklediğini düşünmüştür.²²⁸² Lakin onunla rakip olan birçok güçlü aşiret reisleri bulunmuştur, onlardan en bilineni Kör Hüseyin Paşa olmuştur. Türkiye hükümeti olayların kritik noktaya gelmesini beklemeden hemen harekete geçmiş ve istihbarat bilgileri toplamaya başlamıştır.²²⁸³ Kürt reislerinin Ruslarla iletişime geçmeleri ve özerklik konusunu tartışmalarının nasıl olduğunu izlemeye başlamıştır. İstihbarat hem de Abdurrezak`ın gerçekten de Rusya`dan destek alıp almadığını araştırmıştır.²²⁸⁴ Görünen o idi ki, Abdurrezak Kürtler arasında pekde sevilmemiş hatta tam tersine ona nefret edenlerin sayısı daha fazla olmuştur ki Doğuda Kürtlerin büyük tehlike oluşturacağı pek olası bir durum olarak nitelenmemiştir. Hatta Abdurrezak`ın akrabaları bile ona karşı gelmiştir.²²⁸⁵

---

²²⁷⁸ Rusça yazılan kaynaklar bu durumu Türkiye hükümetinin ağır politik uyulamalarına bağlamaktadırlar. Öyle ki, kaynağa göre “*Bu duruma itiraz eden Kürtleri ise çok sert cezalar bekliyordu. Bu dönemde hükümet aleyhine yapılan itiraz ve isyan sonrasında 700 bin kürt evlerinden sürüldü. Bu göç eden toplumun yarısı ise yolda sert iklimden dolayı ölmüştü.*” (*Секретно Сводка Сведения О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах*, s. 65).

²²⁷⁹ Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 147.

²²⁸⁰ Лазарев, *Курдский Вопрос На Рубеже Тысячелетий*, s. 22.

²²⁸¹ Кая Анжелика Олеговна Победоносцева, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX Вв*, s. 105.

²²⁸² *Секретно Сводка Сведения О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах*, s. 68.

²²⁸³ Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 158.

²²⁸⁴ Лазарев, *Курдский Вопрос На Рубеже Тысячелетий*, s. 23.

²²⁸⁵ Байрамян Л. А. *Политика Англии По Отношению К Западной Армении В Конце XIX века*, (Ереван: 1954), s.9

Kürtler arasında Rusya'yla iletişime geçen ve Türkiye için büyük sıkıntı oluşturma ihtimali olan aşiret resileri bulunmuştur.²²⁸⁶ Çünkü bu aralar Kürtler arasında isyanlar ve itirazlar baş kaldırmıştır. Tarihte Kürtler açısından en çok iz bırakan isyan 1913'ün İlkbaharında başlamış, itiraz dalgası İran'da ve Güney Doğu Anadolu'da yayılmıştır. Mart'ın sonunda Musul'un büyük bir kısmı isyancılar tarafından ele geçirilmiştir.²²⁸⁷ Nisan 1913'de isyancılar Anadolu'nun Güney Doğusuna ilerlemeye ve zaptedilemez hale gelmeye başlamışlardır. İsyana Bedir Han komutanlık etmiş ve merkezi kentleri Cizre olmuştur.²²⁸⁸ Diyarbakır'da da bu dönemlerde bazı itirazlar faaliyetleri gözlemlenmiştir. Bununla birlikte Güney Doğu Anadolu'da ve bazı Rusya eyaletlerinde Rus yönetimine karşı itirazlar da olmuştur. Türklerin Antirus propagandası buradaki Kürtleri hükümete karşı kaldırmıştı ama bu itirazlar hiçbir sonuç vermemiştir.²²⁸⁹ Türkiye eyaletlerindeki Kürt isyanlarına karşı Türkiye hükümeti büyük askeri operasyon gerçekleştirerek bu itirazları susturmuştur.²²⁹⁰ Bu isyanların esas gayesi Şeyh Bazrancı'nin İran'da Kürdistan Özerk Devleti kurmak için fırsat oluşturmak olmuştur.²²⁹¹

Genelde Kürtlerle ilgili bol kaynağın olduğu Rusya'da Kafkasya Cephesi ve Birinci Dünya Savaşı Türkiye Rusya meseleleri ile alakalı kaynaklarda ara ara Kürtlerin durumuna ve mevkisine değinilmektedir. Lakin bu savaşta Kürtler Rusların isteğinin aksine Türkiye tarafında yer aldığından bu dönem pekde detaylıca araştırılmaya yeltenilmeyen bir kısım olmuştur.

“Zaman geçtikçe Kürtler herhangi bir sömurge devletinin yönetimi altında bulunmakla ekonomik düşüş yaşandığını anlamış ve bunun için hem İran hem Türkiye hem de Rusya'ya karşı onlarda nefret hissi uyanmaya başlamıştır. Bu durum sadece Türkiye topraklarında yaşayan Kürtler arasında değil hatta Rusya topraklarında yaşayan

---

²²⁸⁶ Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 210.

²²⁸⁷ *Секретно Сводка Сведений О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах*, s.67

²²⁸⁸ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 30.

²²⁸⁹ Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 148.

²²⁹⁰ Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 211.

²²⁹¹ Лазарев, *Курдский Вопрос На Рубеже Тысячелетий*, s. 24.

*Kürtler arasında da artış göstermiştir. Maverayi Kafkasya`daki Kürtler arasında antirus propagandası gün geçtikçe artmakta devam etmiştir.*²²⁹²

Ermeni ve Rus askerlerinin Kürtler yaşayan köyleri soyduklarından kırsal alanda Antirus propagandası oldukça geniş alana yayılmıştır. Panislamizm propagandası ile Balkan Savaşları sonrasında Türkiye hükümeti Rusya`daki Kürt resileri ile iletişime geçerek onların Türkiye topraklarına gelmelerini istemiştir. Onlar da Erivan`dan topladıkları silahlarla birlikte Türkiye tarafına geçmişlerdir. Bu işlemleri Türkiye istihbaratı yürütmüş ve Oltu, Kağızman, Ardahan bölgesinde daha aktif şekilde uygulamıştır. Savaş öncesi karşılıklı göç olayları ve Ruslar tarafından sıkıştırılan Müslümanların Türkiye tarafına geçmesi de Türkiye istihbaratı tarafından denetlenilmiştir.

Bu işlemler Kürt ahalisine yeteri kadar etki etmemiş ve onları Ruslara karşı kıskırtmamıştır. Tam tersine bazen Kürtler Türkiye hükümetine karşı çıkmışlardır.²²⁹³ 1914`ün ilk aylarında Kürtler Türkiye Hükümetine karşı yeniden isyana kalkmışlardır. İsyanın sebebi Balkan Savaşları sonrasında artan vergiler olmuştur.²²⁹⁴ Bu vergiler köylü ahalinin özellikle Kürtlerin karşılayamayacağı kadar artmıştır.²²⁹⁵ Lakin isyanların esas gayesi Kürtlerin özerk ya da bağımsız olması adına yapılmıştır. Bununla alakalı işlemler hem Türkiye dahilinde isyanlara hem de yurtdışında itiraz ve şikayete sebebiyet vermiştir.²²⁹⁶ Örneğin, General Şerif Paşa 1914`de “Meşrutiyet” gazetesinde şöyle bir başlık altında makale yayınlamıştır: “*Kürt İsyanları Ve Onların Sebepleri*”. Bu makale o zamanki hükümet üyeleri tarafından çok büyük itirazla karşılanmıştır. Şerif Paşa`nın bunu yapma sebebini Avrupa`nın da Kürtlerin durumundan haberdar olmasını istemesi olmuştur.

Artık 1914`ün İlkbaharında isyanın merkezi Bitlis`e geçmiştir.²²⁹⁷ Az sonra hükümet adamları büyük sayıda Kürt itirazcısını tutuklamış ve bunların arasında hükümet karşıtı

---

²²⁹² Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 212.

²²⁹³ Лазарев, *Курдский Вопрос На Рубеже Тысячелетий*, s. 25.

²²⁹⁴ Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 149.

²²⁹⁵ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 32.

²²⁹⁶ Байрамян, *Политика Англии По Отношению К Западной Армении В Конце XIX века*, s. 6.

²²⁹⁷ Ерухимович-Ерусалимский.-Волынский .-Котович, *Заговор Против Мира: Как Была Развязана Империалистами Война В 1914 Году : Факты И Документы*, s. 258.

Molla Selim`inde bulunduğu anlaşılmıştır.<sup>2298</sup> Molla Selim`i tutuklu halde başka kente götördüklerinde konvooya saldırı düzenlenmiş ve Molla Selim kurtarılmıştır. Bu olay Bitlis isyancıları için sinyal olmuştur.²²⁹⁹ Bitlis itirazlarında Simko ve diğer Kürt itirazcıları da bulunmuştur.²³⁰⁰ Bu dönemde Molla Selim hemen Ermeni Patriarhına mektup yollayarak Türkiye Hükümetine kaşrı onlarla birleşmeyi teklif etmiştir. Böylece güçlerini birleştirerek çok daha güçlü şekilde mücadele edeceklerdir.²³⁰¹ Aslında Molla Selim`in hapsi insandan bir ay önce gerçekleşmiştir.²³⁰² Bu zaman ayaklanan isyancıların isteği, şeriatın geri getirilmesi ve Türk yöneticilerin buradan gönderilmesi olmuştur. Onlar Ermenilere reformla sağlanan hakların kendileri için de temin edilmesini istemişlerdir.²³⁰³ 2000 Kürt birliği Bitlis`i ele geçirmiştir. Durumu hemen ele alan Vali Erzincan`dan yardım talep etmiş ve gelen ordu sayesinde Kürtler Bitlis`ten çekilmişlerdir. Kürtlerin başarısı burada tamamlanmıştır. Bu mücadelede 60 kışı²³⁰⁴ öldürülmüş, Molla Selim ve taraftaşları Rusya Konsolosluğuna sığınarak kendi hayatlarını kurtarmışlardır.²³⁰⁵ İsyanın yöneticilerinden olan Molla Resul idam edilirken son sözleri şöyle olmuştur: “*Şükürler olsun ki, ben Müslümanın elinde ölüyorum. Bir Rus`un elinde değil, az sonra Ruslar gelecek ve bizim intikamımızı alacaktır.*”<sup>2306</sup> Molla Resul`un bu kelimelerinden ve Molla Selim`in Rus Konsolosluğuna sığınmasından Rusların isyancılara destek verdiği anlaşılmaktadır.

Bu dönemlerde yani Mart 1914`de İran`daki Kürtler itirazlarını devam ettirmekteydi. İran`da vergiler %25 artmış ve bu durum halkın büyük itirazına sebep olmuştur. İsyanın başlarında olan Abdul Salyam Türkiye Dışışleri Bakanlığına telgraf yollayarak “*Rusya*

---

²²⁹⁸ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 33.

²²⁹⁹ Лазарев, *Курдский Вопрос На Рубеже Тысячелетий*, s. 26.

²³⁰⁰ *Секретно Сводка Сведения О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах*, s. 69.

²³⁰¹ Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 215.

²³⁰² Байрамян, *Политика Англии По Отношению К Западной Армении В Конце XIX века*, s. 8.

²³⁰³ Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 150.

²³⁰⁴ Aslında isyanı körükleyen hükümetin o dönemki politikası olmuştur, hükümet artan itiraz dalgasını Kürtlerle Ermeniler arasında çatırmaya dönüştürmek istemiş, lakin işler planlandığı gibi gitmemiş ve Kürtler Ermenilere karşı çıkmamışlardır. Onlar bizzat hükümete karşı çıkmışlardır (Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 216).

²³⁰⁵ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 35.

²³⁰⁶ Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 216.

Hükümeti Türklere karşı mücadele etmemiz karşılığında bizlere büyük destek sağlayacaktır” ²³⁰⁷ demiştir. Görünüyor ki, Barzani bunu bilmiş ve bu sayede Türkiye hükümetinin Kürtlere karşı tutumunu yumuşatmak istemiştir. Lakin bu plan bir sonuç vermemiş, Ruslara sığınan Kürt birliklerinin hiçbiri yeteri kadar destek görmemiştir. Hiçbir destek görmeyen Kürtler artık yardım beklemenin manasız olduğunu anlamışlardır. Az sonra İran`daki Kürt isyanı Türklerin de baskısı ile yatırılmış ve Barzani mağlup edilmiştir.<sup>2308</sup> İtirazlar ve isyanlar bastırıldıktan sonra Nisan`ın 4`de Türkiye Meclisinde “Kürtlerle nasıl olmalı?” Sorusu tartışılmaya başlanılmıştır. ²³⁰⁹ Daha çok Kürtleri Türkiye yanlısı ve hükümet taraftarı yapmak için uğraşlara başlanılmıştır.

1914`ün yazında artık Birinci Dünya Savaşı`nın başladığı günlerde Kürt aşiret birlikleri arasında Türkiye`ye karşı çıkmak ve bu savaşı fırsat olarak kullanmak fikri ortaya atılmıştır. Bu dönemde Ruslara taraf geçmeye çalışan aşiretler de bulunmuştur. Lakin durum istenilen gibi yürümemiş ve Kürt aşiret reislerinin büyük bir kısmı İstanbul`a meyletmeye Türkiye hükümeti`ne çalışmaya başlamışlardır.<sup>2310</sup> Özellikle İran Kürtleri Türkiye hükümetine daha çok meyletmişlerdir. Başlarda Rusya hükümetinden Türkiye`ye karşı destek isteyen birlikler şimdi Türkiye taraftarı olmaya başlamışlardır.²³¹¹ Kürt isyanları hem İran hem de Türkiye Hükümetine büyük darbe indirmiş ekonominin düşüşüne sebep olmuştur. Bu isyanları bastırmak için ordu seferber edilmiş ve büyük kayıplar verilmiştir.²³¹² Trapezund ve Balkan Savaşları`ndan sonra “Kürdistan Meselesi” Rusların Türklere karşı kullanmak istediği sıradaki koz olmuştur. Büyükelçi Çarıkov bu konu hakkında şöyle demiştir: “*Kürt meselesi kendince çok dikkat çeken bir konu olmuştur. Lakin bununla bile fazlasıyla dikkatli olunması gereken bir konudur*”²³¹³ Çarıkov`a göre; “*Kürtler Ruslara sadece savaş esnasında yardım edebilirler. Lakin*

---

²³⁰⁷ Лазарев, *Курдский Вопрос На Рубеже Тысячелетий*, s. 27.

²³⁰⁸ Кая Анжелика Олеговна Победоносцева, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX Вв*, s. 114.

²³⁰⁹ Кая Анжелика Олеговна Победоносцева, *a.g.e.*, s. 115.

²³¹⁰ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 38.

²³¹¹ Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 152.

²³¹² Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 220.

²³¹³ Кая Анжелика Олеговна Победоносцева, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX Вв*, s. 122.

Türkler savaş halinden kaçınıyorlar. Benzer politikayı Rusya da uyguluyor zamanı gelmeden Türkiye ile savaşmak istemiyorlardı."²³¹⁴ Lazarev`e göre ise: *"Bu tarihlerde Kürtler genelde büyük para karşılığında Rusya`ya taraf geçmeyi istiyorlardı ama Rusya onları temin edecek kadar ek bütçeye sahip değillerdi.*"²³¹⁵ Bu dönemde Rus Hükümet dairelerinde Kürtleri mi yoksa Ermenileri mi politik silah olarak kullanmakla alkali polemikler devam ederken Türkler Kürtleri kendi taraflarına çekmeği başarmışlardır.²³¹⁶

Ruslar belki de tarihte ilk kez Kürt sorununu çözmeye yönelik politika izlemeye başlamış, bunun için Kürtler yaşayan bölgelere konsolosluklar açmayı düşünmüşlerdir. Ruslar özellikle Harput`ta Rus temsilciliğinin olmasını istemişlerdir.<sup>2317</sup> Rusya Musul ve Bağdad`a erişmenin yolunu Kürtleri ele almakta görmüştür. Bir kısım politikacı Van, Erdahan, Adana ve Erzincan da konsullukların açılmasını talep etmiştir. Sazanov ve bazı hükümet adamları buna karşı olsalar da hem Ermeniler hem de Kürtlerle iletişim kurmak için Türkiye`de ilave konsolosluğun açılması büyük gereksinim olmuştur.²³¹⁸ Ruslar Kürtleri daha rahat etkilemek adına onların kültür farklılıklarının daha da gelişmesi için bazı işlemler yapmaya başlamışlardır. Rusya Meclis üyeleri bu politikanın İngiltere ve ABD tarafından çok iyi çalışılmış ve Rusların da bunu kullanması gerektiğin düşünülmüştür. Olfeyev konuşmalarından birinde şöyle demiştir: *"Kürdistan ve Türkiye Ermenistanı`na daha rahat etki etmek için kültürü ile ilgilenmemiz gerekmektedir. Doğu halklarını öğrenmemiz, anlamamız gerekmektedir. Özellikle Rusya`ya yakın olan halkların kültürünü öğrenmemiz çok önemlidir.*"²³¹⁹ Bu tartışmaları baz alarak Petersburg`daki Üniversitelerde Kürdistan ve Kürt kültürü desleri öğretilmeye başlanılmıştır.²³²⁰ Enstitüler Kürtlerle alakalı bilgiler toplamaya başlamışlardır. Kürtler milli kimlik olarak Rusların en büyük ilgi alanı olmuştur. Bu açıdan Üniversitelerde Kürt

---

²³¹⁴ Паликов, *Мусульмане России И Война*, s. 83.

²³¹⁵ Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 223.

²³¹⁶ Кая Анжелика Олеговна Победоносцева, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX Вв*, s. 122.

²³¹⁷ Лазарев, *Курдский Вопрос На Рубеже Тысячелетий*, s. 28.

²³¹⁸ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 39.

²³¹⁹ Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 225.

²³²⁰ Лазарев, *Курдский Вопрос На Рубеже Тысячелетий*, s. 29.

dili ve Etnografisi dersleri verilmeye başlanılmıştır.²³²¹ Lakin Rusların başlarda Kürtlerle çok dikkatli olması gerekmektedir. Çünkü başlarda yani 1913`de Rusya`nın Türkiye ile savaş çıkaracak bahane oluşturmaması gerekmektedir. Türkiye Rusların Kürtlerle ilişkisinin kendi hedeflerine karşı geldiğini anlasaydı büyük sıkıntılar çıkması an meselesi olabilirdi.²³²² İlavenen Türkiye`de bazı Kürt itiraz ve isyanları onlara yakın bölgelerde yaşayan Hıristiyan ve gayri-müslimlere karşı gerçekleşmiştir. Böylece Doğu Anadolu`da yaşayan gayrimüslimler yerlerini terketmek, vatanlarından gitmek zorunda kalmışlardır. Birçok itiraz dalgası Ermeni reformlarına karşı olan Kürt birlikleri tarafından düzenlenmiştir.

Ruslar Kürtlerle birlikte Türkiye Süryanileri (Aysor) ile de ilgilenmişlerdir. Onlar genelde Kürtler yaşayan bölgelerde yerleşmiş kendilerine özgü kültürleri olan milletlerdi. Lakin Süryaniler Türkiye`de çoğunluk oluşturmadıklarından genelde passif mevkide durmuşlardı. Bu nedenden dolayı Rusların isteklerini yerine getirmeyecekleri belli olmuştur.<sup>2323</sup> Lakin İran`da daha fazla halkın olması ve bu halkların bir birleri ile hiçbir kültürel bağının olmaması onların bir birine karşı düşürülmesini kolaylaştırmıştır.²³²⁴

Yine de Kürtlerin Türklere karşı isyanı ve isyan dalğasından sonra isyancıların Rusya`ya kaçması Rusya Türkiye ilişkilerini sarsıtmıştır. Daha savaş başlamadan Kürt sorunu Rusya ile ilişkileri gergin hale getirmiştir. Sadece Türkiye ile değil İran`la ilişkiler de bu nedenden dolayı gergin hal almıştır.²³²⁵ Hatta Abdurrezak ve diğer Kürt reislerin Türkiye`ye teslim edilmesi meselesi konuşulsa da Ruslar bunu yapmamakta ısrarcı davranmışlardır. Bu nedenden dolayı Rusya ve İran`a Kürt isyancıların kaçıışı artmaktaydı. Rusya hükümeti bunun karşısını almaya çalışsa da, göç edenlerin büyük bir

---

²³²¹ Кая Анжелика Олеговна Победоносцева, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX Вв*, s. 131.

²³²² Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 155.

²³²³ Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 231.

²³²⁴ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 40.

²³²⁵ Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 235.

kısmı Rusya hükümetine güvendiğini belirtmişlerdir ama Rusya'nın da onları koruyacak yetkisi bulunmamıştır.²³²⁶

Kafkasya Cephesi'nde farklı milletlerin olması onu diğer savaş alanlarından farklı ve kendine has kılmıştır. Kafkasya'nın çok zengin milli içeriğe sahip olması savaşta özellikle savunma esnasında sıkıntılar oluşturmasının yanı sıra bazı iyi yanları da doğurmuştur. Bu fırsatlardan en bilineni gerektiğinde farklı milletleri düşmana karşı koymanın mümkünlüğü olmuştur.

3.6.2. Birinci Dünya Savaşı'nda Ermeni Meselesi

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarına kadar Türkiye'de bulunan milli azınlıklardan neredeyse hiçbiri silahlanmak için başka devletten yardım istememiştir. Çünkü onlar bu tarihe kadar Türkiye'den değil diğer devletlerden korunmayı daha mantıklı bulmuşlardır.²³²⁷ Bununla bile, azınlıklardan sadece Kürtler'e Türk ordusu tarafından silah verilmekteydi. Diğer azınlıklar özellikle Hristiyan olanlar Türkiye kanunlarına göre silahlanamazlardı. Onların olası tehlike oluşturma ihtimaline karşın silah taşınması yasaklanmıştır.²³²⁸ Bu nedenden dolayı, bu tarihe kadar Aysor ve Ermenilerin silahlı isyanı kayıtlara alınmamıştır. Kürtlerin ise silah techizi o kadar berbat olmuş ki, onlar da Türk ordusuna karşı koyamamışlardır.²³²⁹

Bilinmektedir ki, Ruslar Türkiye'yi sınırda en büyük tehlike olarak görmekteydiler. Bu yüzden Ruslar, Türkiye'de yaşayan milli azınlıkları fırsat olarak nitelendirmiş ve Ermeniler başta olmakla tüm Hristiyan toplulukları kendi taraflarına çekmeye ve silahlandırmaya çalışmışlardır.²³³⁰

Bu dönemde “*Osmanlı Avrupası Yunanlılar, Sırp ve Bulgarlar tarafından paylaşılırken, Doğu Anadolu'da Osmanlı otoritesinin gittikçe yok olması aşiret yağmacılarına ve bölgede*

---

²³²⁶ Кая Анжелика Олеговна Победоносцева, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX Вв*, s. 135.

²³²⁷ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 41.

²³²⁸ Лазарев, *Курдский Вопрос На Рубеже Тысячелетий*, s. 30.

²³²⁹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 82.

²³³⁰ Романов, *2017-1917: Корни Бесовщины и Николай II*, s. 59.

yağmacılığa karşı köylüleri ve şehirlileri koruyabilecek tek güç gibi görünen Rus konsoloslarına geniş hareket serbestliği sağlanmıştır. Doğu Anadolu'daki Kafkasya'ya ve Kuzeybatı İran'a sınırdaş olan istikrarsız yörelere ilişkin üst düzey diplomaside Ermeni sorununun ağır basmasına karşın, göçer Kürt aşiretleri hiç tartışmasız bölgedeki ana güç olmuşlardır. Doğu Anadolu'nun tartışmalı kesiminin tamamı, yani Osmanlı ve Rus İmparatorluk'larının İran'la kesiştiği bölge 1914'ten çok önce gerçek anlamda sürekli savaşa hazırlık halindeydi. Kürt aşiret reislerinin çoğu son derece iyi silahlanmıştı ve dolaştıkları yörelere neredeyse tamamen hâkim olmuşlardır."²³³¹

Birinci Balkan Savaşı'nın Türkiye'nin egemenliğinin yıkılışını gösterir hal alması üzerine, Ruslar hemen harekete geçmiş ve Sazonov 28 Kasım 1912'de bir yönerge yayınlamıştır. Yönergeye göre, Doğu Anadolu'daki Rus Konsoloslarına sığınan ve Türkiye'ye karşı çıkan Kürt aşiretlerini birleştirmek adına çalışma talimatı hazırlanmalıydı. Tiflis komutanlığını da bu işde görevlendirmiş, Kürtleri Hükümete karşı kışkırtmak üzere dört Rus subayını Türkiye sınırının ötesine göndermiştir.²³³² Musul'daki Rusya konsolosunun yardımcısı N.M.Kirsanov'a, yanındaki Kürtlerin "*Türk hükümetine karşı bir silahlı ayaklanmayı da kapsamak üzere, Rusya'ya isteyebileceği her türlü yardımda bulunmaya hazır olduğu*"²³³³ sözünü vermiştir. Çarpışmalara 50 bin adam getirebileceği taahhüdünde bulunmuştur.²³³⁴ Bu sözlerden etkilenen Kirsanov, Petersburg ve Rusya ile Türkiye arasındaki bir savaşta ciddi bir Kürt ayaklanmasının iki Türkiye kolordusunu tamamen dağıtabileceğini bildirmiştir.²³³⁵ Türkiye dahili kaos ve kışkırtma olaylarını artırmakta hevesli olan Rusya aktif şekilde gizli faaliyetlerini yürütmüştür.

1915'in Mayıs'ında General Oganovski Tiflis'e yani, General Nikolayev'e şöyle bir telgraf yollamıştır:

"General Nikolayev Sor yakınlarında birçok Kürt'ün teslim olmakta olduğu, 500'ün ise teslim olduğu bilgisini veriyor. Onların cephe gerisine geçirilmesini rica ediyorlar. İzin verilmedi, silahlarının toplanması ve onların uygun işlerde değerlendirilmesi emredildi. Sayılan Van'da

²³³¹ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 181.

²³³² Лазарев, *Курдский Вопрос (1891-1917)*, s. 236.

²³³³ Кая Анжелика Олеговна Победоносцева, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX Вв*, s.142

²³³⁴ Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 156.

²³³⁵ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s.183.

ve Amerikan misyonunun himayesindeki 1.000'in üzerinde kadın ve çocuğun durumu özellikle güçleşiyor. Hâlâ birkaç 1.000 tanesi de Sor yakınlarında toplandı. Türkiye, onları göndermek için çok uzak ve yolda büyük ihtimalle Ermeniler tarafından alıkonulurlar. Bu yüzden teslim olan Kürtlerin himaye altında kalmalarına izin verildi."²³³⁶

Milli azınlıklar arasında çıkan çatışma ve kargaşa ile ilgili, 18 Temmuz 1915`de 109. Tugay Komutanı'nın bir mektubu 2. Türkistan Piyade Kolordusu Komutanı'na gönderilmiştir. Mektupta yazılana göre, göçmenlerin kendi yerlerine geri gitmeleriyle ilgili izinden dolayı, Ardahan`daki köylerde birçok Ermeni, Kürt, Rum ve Rus toplumu belirmiştir. Bu milletler, birbirlerine düşmanca davranmaktadırlar. Aralarında ekonomik meselelerden dolayı tartışma ve kavgalar çıkmaktadır. Sivil iktidar, tartışma ve kavgalara son vermekte âciz kalmıştır. Şu an kışkırtılmış nüfus, muhafızlarla çatışmaya girmektedirler. Temmuz`un 15'inde Rumların bulunduğu Beberек köyünde bulunan büyükbaş hayvanları teşhis etmek için iki Kürt'le köye gelen muhafızlar dövülmüştür. Ardahan bölgesinde, düzeni sağlayacak süvari birlikleri bulunmamaktadır. Eğer mümkünse, Oltu bölgesindeki 13. Atlı Birliği'nin yarısını, Ardahan muhafızlarının emrine vermenizi talep etmekteyim."²³³⁷ Bu dönemde kaos oluşturan Ermeniler sadece Türkler veya Kürtlerden intikam almakla yetinmemiş yeri geldiğinde Rus birliklerine de ihanet etmişlerdir.²³³⁸ Ermeni gönüllüleri Hıncak Sosyal-demokratik parisinin üyesi olarak savaşı devam ettirmişlerdir. Onların yardımı ile Van, Bitlis ve Erzurum Ruslar tarafından alınmıştır. Onların yardımı çok büyük ölçüde olmuştur. Çar Generallerinin onlara karşı kaba ve saygısız olmalarına rağmen onlar Türkiye`ye karşı savaşı çok büyük hevesle devam ettirmişlerdir. Çar Generalleri Ermenilerin hırsız ve kaçakçılıklarından dolayı ceza olarak onları toplu şekilde idam ettirmişlerdir.²³³⁹ Rusya arşivlerinde birlikten firar, tüfek çalma ve soygun suçundan dolayı Ermenilere yönelik tutuklanma veyarğı kararları ile dolup taşmaktadır.

²³³⁶ Perinçek Mehmet, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, (Ankara: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016), s. 155.

²³³⁷ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 986, л 68-70.

²³³⁸ РГВИА Ф. 451, Оп.1, д. 15, л. 1-12.

²³³⁹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 185

Başlarda Ruslar milli azınlıklar arasında Kürtleri kullanmaya ve kendi taraflarına çekmeye meyilli olmuşlardır. Türkiye'nin Avrupa toprakları Sırp, Yunanlar ve Bulgarlar tarafından paylaşıldığı dönemde, Doğu Anadolu'da Türkiye otoritesinin gittikçe azalması aşiret yağmacılarına ve bölgede yağmacılığa karşı köylüleri ve şehirliyi koruyabilecek tek güç olarak Rus konsolosluklarına geniş hareket serbestliği sağlamıştır.²³⁴⁰ Doğu Anadolu'daki Kafkasya'ya ve İran'a sınır olan istikrarsız bölgelere ilişkin diplomaside Ermeni sorununun karşın, göçeri Kürt aşiretleri bölgedeki ana güç olarak bilinmekteydi. Doğu Anadolu'nun tartışmalı kesimi, yani Türkiye ve Rusya'nın İran'la kesiştiği bölge 1914'ten önce sürekli savaşa hazırlık halinde olmuştur. Kürt aşiret reislerinin büyük bir kısmı son derece iyi silahlanmış ve dolaştıkları yörelerde hâkim olmuşlardır.²³⁴¹ Ardından Ermenilerin ısrarı ve Kürtlerin Rus tarafında yer almaya meyl etmemesi sonucu Ruslar, Türkiye'ye karşı kullanılacak milli azınlığı Ermeniler olarak seçmek zorunda kalmışlardır.

Bu dönemde Ermeniler altı eyaletin kendilerine ait olduğunu iddia ederek Türkiye'den koparmaya çalışmaktaydılar. Hatta daha 1912 yılında basılan Ermenilere ait bir gazetede yani "Orizon"da şöyle yazılmaktaydı: "*Tüm Osmanlı hükmü ve yöneticileri bunu bilsin, şu andan itibaren ne Türkler ne de Türk Hükümeti bizim için hiçbir şey ifade etmiyor. Artık onlar kendi devletlerini korumak için başka yollar aramaya baksınlar.*"²³⁴² Bu durum Ermenilerin daha savaş başlamadan Rus tarafında yer almak istediklerini belli etmiştir. Ermeniler kendi isteklerini gerçekleştirmek için büyük dayanağa ihtiyaç duymaktaydılar. Bu dayanak noktası için bölgelerin işgalini haklı gösterecek sebepler bulunmalıydı. Çarlık Rusya'nın uzun zamandır araç olarak kullandığı "Hristiyanların korunması" bahanesi çok dan hazırlanmıştır. Sazonov'un Türkiye bünyesindeki Ermeni meselesini aktif tutması ve Türkiye aleyhine kullanmak için hazırlaması savaşın bu arifesinde net bir şekilde anlaşılmaktadır.²³⁴³ Ermeni reformlarıyla ilgili konularda Rusya, Ermenilerin resmi koruyucusu gibi davranmıştır. Bu politikayla Ermenilerin Ruslar

²³⁴⁰ Иванова М. С., *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 157.

²³⁴¹ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 181.

²³⁴² Гаджибаде 1915 -*Османское Досье*, s. 123.

²³⁴³ Mehmet Bora Perinçek, *Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri (1915-1923)*, İstanbul Üniversitesi, Basılmamış YL Tezi, (İstanbul 2007), s. 34.

tarafından köleleştirilmesi ve sömürülmesi planlanmaktaydı. Savaşın başlamasıyla Çarlık Rusya, sözde "tarihi görevini" yerine getirmek adına, Boğazlar dahil İstanbul'u ve Türkiye Ermenistanı'nı ele geçirmek için taleplerini ortaya koymuştur.²³⁴⁴ Çarlık Rusya'sı, Türkiye Ermenistanı'nın akademik alanda da incelenmesine ciddi şekilde önem vermiştir. Rusya komutanlığı, Kafkasya ordularının Türkiye'ye düzenleyeceği olası saldırıda Ermenilere ve Aysorlara güvenmeyi planlamıştır. Rusların Anadolunun içlerine doğru istilasını, Türkiye'nin "mirasından" Çarlık Rusya'nın hedef bölge olarak gördüğü askeri-siyasi anlam dışında, Türkiye'nin dayanak bölgesi Anadolu ve Ortadoğu'daki Alman-Türk faaliyetleri için önemli Bağdat demiryolunu tehdit etmekteydi. İlaveten bu istilayla Ruslar, Musul'da bulunan petrolere bir az daha yaklaşmış olacaktırlar. Rusların Türkiye'nin içlerine doğru ilerlemesi, genel olarak Maverayı Kafkasya'daki İran'ın Kuzeybatı bölgelerini ve Bakû petrol yatakları ile Çiyatura manganez madenlerini Türkiye'nin saldırılarından korumaktaydı.²³⁴⁵ İçişleri Bakanlığı'nın bildirisi üzerine savaşın başlarında, özellikle Sarıkamış Harekatı'nın ilk dönemlerinde Ermeniler tamamen yeni silahlarla silahlandırılmıştır. Hatta silahlandırma, Maverayı Kafkasya'da savaş bittikten sonra da devam etmiştir. İçişleri Bakanlığı'ndan alınan bilgiye göre Ermeni birliklerinin kendi genelkurmayı bile bulunmaktaydı, çünkü Ermeni birliklerine gönderilen mektuplar: "*Tiflis, Ermeni Genelkurmayı, Hatisov'a (şehrin yöneticisi)*" şeklinde başlık altında gönderilmekteydi. İlaveten Ermeni birliklerinin oluşturulması ve Ruslar tarafından himaye edilmesi, bu bölgedeki diğer halklar ile Ermeniler arasında gerginliğe sebebiyet vermekteydi.²³⁴⁶ Erzurum Harekatı döneminde yaklaşık bir milyon kişi tehcir edilmiştir. Hastalıklar ve yoksulluk, göç edenlerin yaklaşık %50'sinin hayatına mal olmuştur.²³⁴⁷

İster Rusya Federasyonu ister Azerbaycan Cumhuriyeti'nde bulunan arşivler Çarlık Rusya ordusuna katılan Ermeni birliklerinin sayısı ve grupların isimlerine kadar içeren

---

²³⁴⁴ *Секретно Сводка Сведений О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах*, s. 82.

²³⁴⁵ Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 162.

²³⁴⁶ Миронов, *Первая Мировая Война. Борьба миров*, s. 120.

²³⁴⁷ Корсун, Н. Г., *Алашкертская И Хамаданская Операция На Кавказском Фронте Мировой Войны В 1915 Году*, (Москва: Воениздат, 1940), s. 189.

belgelerle zengindir. Bu Ermeniler genelde Balkan ve diğer savaşlar esnasında Türk ordusundan firar etmiş askerler ya da esir düşmüş Ermenilerden oluşmaktaydı.²³⁴⁸ Daha sonra ise buna diğer Ermenilerde katılmaya başlayınca sayı büyümüştür.

Başlarda Ruslar her iki kartı yani Ermeni ve Kürt kartını birlikte kullanmaya çalışmışlardır. Bu durum Ruslara ikili avantaj sağlayacaktır.²³⁴⁹ Çarlık Rusya Dışişleri Bakanı Sazonov'un İstanbul Büyükelçisi Gires'e 17 Mart 1914'teki telgrafında bu durum çok açıkça şöyle gösterilmektedir: *“Ermeni reformlarının gerçekleştirilmesiyle bağlantılı olarak Bitlis'teki Kürt hareketini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bitlis ve Van'la ilişkileri olan ve hâlâ burada bulunan Abdürrezzak üzerinden Kürtleri yönlendirmek sizce uygun olmaz mı?”* diye müracaatda bulunmuştur.²³⁵⁰ Benzer durum bir başka arşiv belgesinde de gözlemlenmektedir. “Çarlık Rusya III. Siyasi Dairesi Danışmanı'nın İstanbul Büyükelçisi M. Girs'e yolladığı 4 Ağustos 1914 tarihli telgrafta şöyle yazmaktadır:

“Yüksek Başkomutan ve Kafkas Valisi, Türkiye'yle savaş halinde Ermenilerin, Asurilerin ve Kürtlerin ayaklanma hazırlıklarının tam zamanı olduğu konusunda hemfikirdir. Çeteler, İran idaresinden tam gizli olarak Azerbaycan'daki konsoloslarımızın ve oradaki birliklerimizin komutanlarının gözetimi altında oluşturulacaktır. Hazır halde bulunacak silahlar, sadece gerekli zamanda verilecektir. Parasal destek için kredi vardır. Çeteler, yalnız bizim iznimle harekete geçirilecektir. Bugün bakan sizin Amiral Ebergard'a gönderdiğiniz telgrafa²³⁵¹ atıfta bulunarak genelkurmay başkanına durumun gerginleşmesi sonucunda vakit kaybetmeden yukarıda belirtilen önlemler çerçevesinde, ama tabii ki daha ayaklanma başlatmaksızın hazırlıklara geçilmesi gerekliliğini belirten bir telgraf göndermiştir. Yazan Klem”²³⁵²

²³⁴⁸ Байрамян, *Политика Англии По Отношению К Западной Армении В Конце XIX века*, s. 18.

²³⁴⁹ Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 165.

²³⁵⁰ Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, s. 86.

²³⁵¹ 21 Eylül tarihli ve 1150 no'lu telgrafta Girs, sadrazamla "Goben" gemisinin Karadeniz'e çıkışıyla ilgili yaptığı görüşmeyi aktarmış ve "Almanların elinde" bulunan Türkiye'nin bütün deniz filosunun Karadeniz'e çıkabileceği tehlikesine işaret etmiştir. 22 Eylül tarihli ve 1164 no'lu telgrafta ise Girs, "Breslav" gemisinin Karadeniz'e çıktığını haber vermiştir. (Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, s. 95).

²³⁵² *Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительства 1878-1917 гг.*, s. 232.

General Yudenitçten General Nikolayev'e 1914 yılının Aralık ayında gönderilen diğeri bir telgrafta ise şunlar yazılmaktadır: “*Ermeni gönüllü birliğı adına Dro'ya ve Kürtler adına Abdürrezak'a Van'a girişte kendi aralarında çatışmalarını telkin ediniz zira her ikisi de kendi amaçlarını takip edecektir. Her kim bunu yerine getirmezse himayemizden yoksun kalacaktır.*”²³⁵³ Anlaşılmaktadır ki, Rusların Türkiye dahilinde daha savaş başlamadan artık farklı milletlerden oluşan birlikler ve gruplar oluşturması işlemleri çoktan başlatmıştır. Öyle ki, Petersburg`dan Kafkasya Kurmay Başkanlığı`na gönderilen 26 Ekim 1914 tarihli telgrafta şunlar yazılmaktaydı:

*“Mariupol Ermeni toplumu, Türkiye Ermenilerinden 70-80 gönüllü birlikler oluştururken, 22 Ekim tarihli telgraflarında Savaş Bakanlığı'ndan ortak düşman Türklere karşı savaşan, Ermeni gönüllü lejyonlarına katılmak için onların Mariupol'dan Tiflis'e götürülmelerine izin verilmesini talep ediyorlar. Genelkurmay Başkanı'na rapor ve alacağı yüce karara bağlı olarak verilecek doğrudan emir için bilgilenilize arz ederim. Belyayev.”*²³⁵⁴

Olayların bir az daha gerisinde 19. yüzyılın sonlarında Avrupa ve Rusya'da sosyal demokrat partilerin yayılmasından esinlenen Ermeni örgütleri, 1900'den sonra Makedonya Devrimci birliğı (VMRO) gibi örgütlerinin siyasal şiddete büyük devletlerin dikatini çekerek Türkiye aleyhtarını kışkırtma, işlemlerindeki başarısından dersler çıkarmışlardır. Ermeni grupları, İstanbul'da ve kurulmuş bütün Avrupa komitelerinde meşrutiyet imajını korurken, Türkiye vilâyetlerindeki şubeleri dış devletlerin müdahilesini kolaylaştırmak adına, Ermenileri “özgürlüğe” (Taşnaklar) ya da “bağımsızlığa” (Hınçaklar) kavuşturmak için Türkiye hükümetine karşı direnişini savunmuşlardır. Yaklaşık 1890 dolaylarında çoğunlukla Türkiye yetkililerine yönelik suikastlar biçiminde bir dizi terör olayı gerçekleşmiştir, bunlar Rus veya İran topraklarından gelen Ermeni çetelerinin işi olmuştur. Haliyle Türkiye hükümeti tehlikeli bir isyan hareketi olarak gördüğü bu gidişata karşı baskıcı tedbirlere başvurmuştur. Bu tedbirlerden biri Sultan Abdülhamid'in 1891'de Kürt aşiretlerinden daha sonra “Hamidiye” Alayı olarak bilinen gayri nizami bir milis kuvveti oluşturmasıydı. Batı

²³⁵³Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, s. 96.

²³⁵⁴РГВИА Ф. 1300, Оп.1, д. 887, л. 11.

kamuoyunda yayılan ilham dalgasının verdiği güçler Türkiye`deki İngiliz, Fransız ve Rus sefirleri Temmuz 1895`te işbirliğine sevketmiş ve Doğu Anadoludaki altı vilâyeti için siyasal reformlar talep etmişlerdir.²³⁵⁵ Olferyev Rus sınır muhafızlarının Doğu Anadolu`ya geçmek üzere İran`a gizlice giren Taşnak birliklerine (silahsızlandırtmaları için Babîâli adına Tahran`ın ilettiği resmî isteklere rağmen) göz yummasını tavsiye etmiştir. Ermeni birliklerinin tarafı daha önce biraz belirsizken, artık tam bir Rus dostluğuna dönmüş duruma gelmiştir. Bu dönemde Taşnaklar İran güzergâhını kullanarak, Türkiye`ye kaçak yollarla büyük miktarda silah sokmuşlardır, Olferyev, Nisan 1913`te Van`ın “*bir silahlı kamp*” haline geldiğini, “*Bütün Ermeni tüccarlar depolarına tüfekler stokluyor*” diyerek bildirmiştir. “*Rus dostluğu*”na aldanan Taşnaklar artık Rusya lehine Türkiye`ye bir darbe²³⁵⁶ indirmeye hazır hale gelmişlerdir.

Haziran 1913`te Doğu Anadolu'daki olayları vurgulamak çok önemlidir; Rusya meşhur Ermeni reform kampanyasını tam bu sırada başlatmıştır. 1895`teki gibi Petersburg, Doğu Anadolu'da artan etnik karışıklıkları (Ermenilerin tehlikede olduğu temasıyla) bir kampanya açmanın ve Türkleri en sıkışık anlarında hırpalamanın vesilesi olarak kullandı. Ermeni reform kampanyasında ilk yayılım ateşi 2 Haziran 1913 tarihinde Rus Dışişleri bakan yardımcısı A.A.Neratov tarafından açılmıştır. Böyle ortak harekâtla, büyük devletlerin Türkiye Hükümetine baskı uygulaması gereğinin ortadan kalktığı sanılabilişmiştir.²³⁵⁷ Aslında Ermeni reform projesi bizzat dünya savaşı diplomasisinin bir provası olmuştur; bu zaman Rus sefiri Girs`in doğudaki altı vilâyete Avrupalı müfettişler atanması gibi tartışmalı noktaları Sadrazam Said Halim Paşa'ya kabul ettirmesini istemiştir, Girs 17 Ekim 1913`te Wangenheim`e şunu iletmiştir: “*Tek başına bu talepte bulunmamız tehlikeli olur; o zaman Türkiye'nin bütün öfkesi sırf bize [Ruslara] yönelir,*”²³⁵⁸ Nihayet 8 Şubat 1914 tarihli anlaşmayla iki Avrupalı müfettişin öngörülmesine karşın, Alman ısrarıyla Türklerin en rahatsız edici hükümlerde çark

---

²³⁵⁵ Байрамян, *Политика Англии По Отношению К Западной Армении В Конце XIX века*, s. 22.

²³⁵⁶ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 184-185.

²³⁵⁷ Айрапетов, *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*, s. 56.

²³⁵⁸ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 185.

etmesine olanak sağlanmamıştır. İlgili devletler adına sadece Rusların imzaladığı nihai versiyonda “Ermeniler” ya da “Ermeni” vilayetleri ibarelerine yer bile verilmemiştir.

Ruslarla Ermenilerin yaklaşması Ermeni ve Aysor aşiret resileri tarafından ilk adım atılarak yapılmıştır. 23 Haziran 1914`te Rusya`nın Urmiye`deki Konsolosuna yaklaşan Türkiye`deki Aysor grubunun üyeleri: “*Türklerin Rusya`ya saldırmasına hazır olmak için yardım olarak Aysorlara silah verilmesi gerektiğini ve Aysorların Rusya`nın tarafında savaşmaya hazır olduklarını*” bildirmişlerdir.²³⁵⁹

Arşiv belgelerine göre, Rusya ile iletişime geçmeye çalışan millî azınlıkların sayı zamanla artmaya başlamıştır. Savaş başlamadan az önce Tiflis ve Petersburg`a mektuplar yollanıyor dilekçeler gönderiliyordu. Ermeniler Kafkas Asgeri Bölgesine yardımda bulunmak istediklerini hem askeri hem de başka konularda yardım edebileceklerini söylüyorlardı. Lakin şimdilik Rusya çok dikkatli davranmaya çalışıyordu. Türkiye ile savaşı başlatmak istemeyen ve arada bilgi sızıntısının karşısını almaya çalışan Sazanov, bu konuda özel hassasiyet göstermeyi İçişleri bakanlığına tenbihlemiştir.²³⁶⁰ Sazanov`un Vorontsov-Daşkova yazdığı 13 Ağustos 1914 tarihli telgrafta:

*“Ben İstanbul`la konuştum ve aramızdaki arkadaşlık bağının bozulmasını istemiyoruz bu yüzden dikkatli olmanızı ve millî azınlıklar konusunda özel hassasiyetinizi talep ediyorum. Tabii ki, savaş olasılığına karşın Kürt, Ermeni ve Aysorların bizim tarafta yer alması çok yararlı olurdu. Ama şu an savaşı tetikleyen her türlü olaydan uzak durmanızı rica ediyorum.”*²³⁶¹

Mektuptan da anlaşıldığı üzere Sazanov, savaştan şimdilik kaçınsa da Vorontsov`un²³⁶² bu teklifini redd etmemiş ve aslında bunun üzerinde sadece daha dikkatli çalışmasını talep etmiştir.

---

²³⁵⁹ Айрапетов, *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*, s. 58.

²³⁶⁰ Айрапетов, *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*, s. 59.

²³⁶¹ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3851, л. 24.

²³⁶² Arutunyan kendi kitabında Vorontsov- Daşkov`u “Armyanofil” (Ermeni yanlısı) diye nitelendirmektedir.

Ardından 1914 yılının Ağustos ayından itibaren Ruslar, Kafkasya Askeri Kumandanlığı'nın özel görevlileri ile birlikte gönderdiği silahlarla başta Ermeniler olmak üzere milli azınlıkları silahlandırmaya başlamışlardır.²³⁶³ Lakin bu konuda özel dikkat edilen halk Ermeniler olmuştur, yani Kürtler ve Aysorlara neredeyse silah verilmemiş lakin Ermeniler silahlandırılmıştır.²³⁶⁴ Kafkasya'daki milli azınlıkları silahlandırma işlemlerinde en aktif rolü olan Draçenko, Kafkasya Başkumandanlığına Ermenilerin Ruslara daha sadık olduğunu ve onların güvenilir olduğunu bildirmiştir.²³⁶⁵ Rusların Ermenilere güvenmelerinin en büyük sebebi ise aslında eğer bu büyük savaştan Türkiye galib olarak çıkarsa büyük Turan ya da Kafkasya'yı kendine birleştirme arzusuyla Ermenilerin yok olma ihtimalinin olası bir durum olacağı düşüncesi oluşmuştur. Çünkü Türk-Tatarlarla birleşmek için ara bölgede kalan Ermenilerin zararsız hale gelmeleri şart olmuştur. Bunun yanı sıra bu konuda onlara Almanlar da destek sağlamıştır. Almanlar, Ermenilerin burada sıkıntı oluşturmasını ve Türkiye'ye ayak bağı olmasını istememişlerdir. Lakin eğer savaşta Türkiye mağlup olursa yine de bölgede kalan Ermeniler Türkiye tarafında savaştıkları için mecburen Rusya'nın gazabına uğrayacak ve yine de mahv edileceklerdir. Bu sebepten dolayı mecburen hayatta kalma mücadelesi veren Ermeniler Rusya tarafını seçmeye mecbur olmuşlardır.²³⁶⁶

13 Ağustos'ta Vorontsov'a mektup yazan Sazanov, 26 Ağustos'ta daha net karar almışcasına bir mektup daha yazmıştır. Sazanov mektupta şunları anlatmaktadır:

*"Sizin bana gönderdiğiniz milli azınlıkları (Ermeni, Aysor ve Kürleri) silahlandırma konusunda yardım istediğiniz mektuba, sadece az kısmını silahlandırın diye cevap yazmıştım. Şu an ise bu konunun daha gerekli olduğunu düşünüyor ve bu işlemleri daha geniş alanda yapmamız gerektiğini öngörüyoruz. Bu yüzden ki, ne kadar fazla Ermeni ve Aysorları silahlandırırırsanız o kadar Çarlığın yararına uygun olur diye düşünüyoruz."*²³⁶⁷

---

²³⁶³ Адамова, *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 236.

²³⁶⁴ Байрамян, *Политика Англии По Отношению К Западной Армении В Конце XIX века*, s. 20.

²³⁶⁵ Айрапетов, *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*, s. 62.

²³⁶⁶ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 85.

²³⁶⁷ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3851, л. 12-15.

Görüldüğü üzere başlarda tereddüt eden Sazanov sonradan fikrini değiştirmiş, silahlandırma ve propaganda faaliyetlerini artırmayı istemiştir.

Ermenilerin Rus tarafını seçmesine açıklık getirmeye çalışan Ermeni asıllı tarihçi Arutunyan, bunun çok eskilere dayandığını iddia etmekte ve böylece Ermenilere kendince şöyle hak kazandırmaktadır:

“Sarıkamış Harekatı sırasında daha Ermeni gönüllü birlikleri Rus ordusunda aktif olmamışlardır. Lakin Ermeni gönüllü birliklerinin küçük gruplar halinde bile olsa da Rus ordusu adına savaşması çok eskilere dayanmaktadır. Hatta I Petro`nun döneminde bile Rus ordusunda Ermeni gönüllü birlikleri olmuştur. En çok Türklere karşı kullanılan bu birlikler 1828-1829, 1853-1855 ve 1877-1878 savaşlarında Ruslar tarafında yer almışlardır. Çarlık Rusya onları bu yardımlarına göre yeteri kadar mükafatlandırmış, onlara para, vazife ve mülk vermiştir.”²³⁶⁸

Ermeni asilleri ve aydınları bile Rusya tarafını tutmuşlardır. Onlardan Ermenilerin aydınlanmasında önemli rolü olan kişiler yani, Lazarev, Madatov, Beybutov ve diğerleri en bilinenleriydi.²³⁶⁹ Bu şahısların hepsi savaşta seçkin faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Savaş esnasında Rus general ve komutanları Ermeni birlikleri hakkında bazı bilgiler sunmuşlardır. Onların büyük çoğunluğu Ermenilerin Türklere karşı nasıl azim ve gayretle savaştıklarından bahs etmektedir. Örneğin, General Kalitin Ermeni Katalikosa gönderdiği telgrafta Ermeni birlikleri hakkında şöyle yazmaktadır:

“19 Kasım'da 3. Ermeni birliği özellikle seçilmiştir. Sarıkamış Harekatı sırasında Alagöz de yerleştirilen Ermeni birlikleri saldırı gücünün büyük bir kısmını kendi üzerine almış ve büyük darbe ile karşılaşmışlardır. Burada savaş en ağır halini yaşamış ve gönüllü birlikler 30 kişi kaybetmiş, 40 kişi yaralanmıştır. Lakin onlar kendi pozisyonlarından çekilmemişlerdir. Rezerv birlikler gelinceye kadar dayanmış ve büyük gayret sarfetmişlerdir. Düşman def edilmiştir. Ben bununla birlikte Ermeni birliklerinin büyük gayer ve emekle savaşa hazır olduğunu tamamen anlamış oldum.”²³⁷⁰

²³⁶⁸ Романов, 2017-1917: Корни Бесовщины и Николай II, s. 93.

²³⁶⁹ Юджин , Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке, 1914–1920, s. 128.

²³⁷⁰ РГВИА Ф. 2167, Оп.1, д. 140, л. 52-56

Bu bilinen tek olay olmamış, birçok Rus komutan Ermeni birliklerine teşekkür etmiş ve onların zahmeti sayesinde büyük başarı elde ettiklerini itiraf etmişlerdir

Ermeni gönüllülerini toplamak için Kafkasya`ya yerleştirilen Rus ajanların da bu konuda büyük zahmeti olmuştur. Rus ordusununa hizmet eden Ermeni gönüllülerin sayısı ortalama 8-9 bin olmuştur. Kafkasya Cephesi`ndeki savaşın genel asker sayısına bakıldığında bu o kadarda büyük rakam değil, çok az bir sayı olmuştur.²³⁷¹ Kafkasya Genelkurmaylığı`nın hazırladığı raporda, Ermeniler arasında savaş sonrasıyla ilgili gizli ve tehlikeli planların yapıldığı anlaşılmaktadır. Rusların Taşnaksutyun Partisi`nindeki gönüllülere dağıttıkları silahları geri alabileceği varsayılarsa, o zaman silahların Ruslara teslim edilmemesi gerekmektedir. Bu tarz uyarının yapılma nedeni şu olmuştur: “*Savaş sonunda Rusya eğer özerk bir Ermenistan`ı gerçekleştirme uygulamasından vazgeçecek olursa, o zaman Ermeni gönüllü birlikleri, Çarlık Rusya`ya karşı mücadeleye başlayacaklardır.*”²³⁷² Taşnaksutyun`un ileriye dönük planlarını bilmesine rağmen, Rusya yeni gönüllü birlikler oluşturmuş ve bunların da silahlandırmıştır. Raporda da, “*Ermenilerin Rusya`ya bağlılıklarının gerçekçi olmadığı belirtilmiş ve ilk fırsatta maskelerini çıkaracakları ve savaşın sona ermesini beklemeden Ermenilerin yegane koruyucusu olarak gördükleri, Rusya`ya karşı savaşacakları vurgulanmıştır.*”²³⁷³ Görüldüğü üzere, Ermeniler açısından daimi dost veya düşman gibi kavramların olmadığı anlaşılmaktadır.

“Kolokol” gazetesinin 21 Kasım (3 Aralık) 1914 tarihinde 566 nolu sayısında Papaz S. Ter Oanisyantus imzasıyla yayınlanan “*Ermenilere Çağrı*” başlıklı bir makalede, “*oluşturulan Ermeni gönüllülerinin sayısının artık 100.000 kişiye ulaştığı*” belirtilmiştir.²³⁷⁴ “*Fortnightly Review*” de kaleme alınan bir makalede ise, Rus Ordusu`na Türklere karşı savaşmak için katılan Ermeni gönüllülerin sayısının 100.000`den fazla olduğu vurgulanmıştır.²³⁷⁵ Bu bilgilerin aynısı, Londra`da görev yapan Rus Elçisi Graf

²³⁷¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 317.

²³⁷² Байрамян, *Политика Англии По Отношению К Западной Армении В Конце XIX века*, s. 23.

²³⁷³ Сертçelik, *Rus Ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, s. 42

²³⁷⁴ Колоколь, 12/35; № 3: 1914, s. 36-37.

²³⁷⁵ АВПРИ, Ф. 125, Оп. 45, д. 1, л.8-10.

Aleksandr Konstantinoviç Benkendorf'a, Londra'da yaşayan Ermeni toplumu tarafından Avrupa Ermeni Başpiskoposu Kevork Ütüciyan ile Yarbay Gregori Devletliyan'ın 13 (26) Aralık 1914 tarihli ve 33 sayı ile İngilizce olarak vermiş oldukları bir muhtırada da görülmektedir.

*Bu muhtırada, "bütün Ermenilerin sempatisinin Ruslar tarafında olduğu belirtildikten sonra, Rus ordusu içindeki Ermenilerin sayısının 100.000 kişi olduğuna dikat çekilmiştir. Aynı zamanda muhtırada, Fransız ve İngiliz orduları bünyesinde hizmet veren Ermenilerin olduğu da ifade edilmiştir. Ayrıca muhtırada, Rusya'nın himayesi altında bir Ermenistan kurulması yönünde bir de çağrıda bulunulmuştur."*²³⁷⁶

Demek ki, 1914 yılı sonlarında, Türk ordusuna karşı savaşmak için 100.000'lik Ermeni birliğinin hazır olduğu bilinmektedir. Birinci Dünya Savaş'ı sonlarında yani Rusya'daki ihtilalden hemen sonra bu Ermeni birlikleri kaldırılarak yerine piyade taburları oluşturulmuştur.

Ermenilerden ibaret Rusların silahlandığı gönüllü birliklerin sayısı, Rus makamlarının belirtmiş olduğu üzere 6.000 kadar olmuştur. Bu birliklerin, düzenli ordu birlikleri olduğu gözlemlenmektedir. Lakin Ermeni birlikleri dışında, Rus birlikleri içeriğinde savaşan Ermeni askerlerin olduğu bilinmektedir. İlaveten Anadolu Ermenilerinin çeteler halinde cephe gerisinde, Türkiye'ye büyük problemler yaşattığı da Rus belgeleri ile sabitlenmiştir. Türkiye'ye karşı kaos oluşturan silahlı Ermenilerin sayısının, sadece birkaç şehirde 40.000 kişiyi bulduğu bilinmektedir. Ermenilerin oluşturduğu çapulculuk olayları Türkiye'nin askerî gücünün bir bölümünün, cephe gerisinde olayları yatıştırmak adına sevk edilmesine neden olmuştur. Bu kanunsuz olaylar nedeniyle devlet bütün gücünü cepheye yönlendirememiştir. Sonuç olarak Doğudaki bütün gücünü, Kafkasya Cephesi'ne yönlendiremeyen Türkiye, Doğu Anadolu'nun önemli bir bölümünü, Rusya'ya kaptırmıştır.²³⁷⁷ Bu eylemlerin yürütülmesinde Ermenilere büyük yardımcı dokunan ve bunun için Ermeni ve Rusça kaynakların bir çoğunda neredeyse kahraman ve

²³⁷⁶ АВПРИ, Ф. 125, Оп. 45, д. 1, л. 15.

²³⁷⁷ Марков, Прелюдия К Большой Войне, с. 39.

kurtarıcı olarak geçen Vorontsov-Daşkov çok önemli rol oynamıştır.²³⁷⁸ Sonradan Ermenilerin gönüllü askeri birlikler olarak faaliyet göstermesi ve Rusya tarafında Türkiye'ye karşı savaşması için planlı işleyiş oluşturulmuştur ve Merkezi Karargâh Tiflis'e getirilmiştir.²³⁷⁹ Burada birlikler oluştururken daha önceden kurulmuş diğer milletlerin de gönüllü birliklerinin olduğu gözden kaçmamıştır.²³⁸⁰ Lakin, bu birlikler arasında Ermenilere özel olarak davranılmamış ve fark koyulmadan normal asker gibi bakılmış yani özel muamele gösterilmemiştir.²³⁸¹ Bu gönüllü birlikleri oluşturduklarında ellerinde modern silahlar kalmadığı için askerlere stoklarda kalan iki lüveli eski silahlar dağıtılmıştır. Bu durumda savaş esnasında onlar düşmana göre defalarca düşük düzeyde teknik aletle donatılmışlardır. Bu durum ise savaş alanında eşitsizliğe sebep olmuştur. Sonradan bu durum değiştirilmiş ve onların da silah ve teknik aletleri yenilenmeye ve modernleşmeye başlanmıştır.²³⁸²

Rus ordusununda 1916'da oluşturulan Ermeni birlikleri şu şekilde gösterilmektedir: 5. Kafkasya Ermeni Kolordusu (125. Ve 127. Piyade ordularından oluşuyordu), Türkistan Ermeni Kolordusu (4. Türkistan Tüfe alayı, Sibiry Kazak birliği ve birkaç tane bataryadan oluşuyordu), 1. Kafkasya Ermeni Kolordusu (36. Piyade Alayı, 6. Kafkasya Tüfe Alayı, 5. Kafkasya Kazak Alayı ve birkaç birlikten oluşuyordu), 6. Kafkasya Ermeni Kolordusu (4. Kafkasya Tüfe Alayı, 5. Kafkasya Tüfe Alayı ve birkaç birlikten oluşuyordu), 4. Kafkasya Ermeni Kolordusu (66. Piyade Alayı, 2. Tüfe Alayı, 2. Kazak Alayı ve birkaç birlikten oluşuyordu), 7. Kafkasya Ermeni Kolordusu (Kafkasya için sınır bölgesinin özel birlikleri, 4. Kafkasya Kazak Alayı, 2. Transbaykal Kazak Alayı ve birkaç birlikten oluşuyordu), Ermeni Yedek Grubu (7. Kafkasya Tüfe Alayı ve birkaç birlikten oluşuyordu) ibaret olmuştur.²³⁸³ Ermeni birliklerinin sadece bir kısmını kitabına yerleştiren Korsun detaylı aktarımı ile araştırmalara çok önemli bilgiler katmaktadır.

---

²³⁷⁸ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 87.

²³⁷⁹ Маслов, *Империализм И Война*, s. 102.

²³⁸⁰ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 23.

²³⁸¹ Байрамян, *Политика Англии По Отношению К Западной Армении В Конце XIX века*, s. 26.

²³⁸² Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s.85

²³⁸³ Баку, № 1914-1916, s. 82.

Ermeni birliklerinin sayı ve içeriği ise şöyle olmuştur, Kafkas Ordusu Karargâh Komutanı'nın emriyle Albay Yakovlev tarafından, Kars Kale Komutanı'na istemiş olduğu bilgiler, 29 Ocak (11 Şubat) 1915 tarih ve 1928/240 sayı ve 348 çıkış numarası ile gizli bir yazı ile bildirilmiştir. Buna göre, Kafkaslarda aşağıda belirtilen Ermeni gönüllü birliklerinin oluşturulduğu ifade edilmiştir:

1. İran'da Andronik komutasında,
2. İğdır'da Armen Garo komutasında,
3. Kağızman'da Amazasp komutasında,
4. Sarıkamış'ta Keri komutasında,
5. Kars'ta Canpoladyants komutasında.

Bunların dışında ise Aleksandropol'de Vartan komutasında yedek (ihtiyat) birliği ile Kafkas 1. Kolordusu Komutanlığı Karargâhı'na bağlı oluşturulan Yüzbaşı Gagemov komutasında casus müfrezesi olduğu belirtilmişti. Oluşturulan bu birliklerden ilk ikisinin Kafkas 4. Kolordusu Komutanı'na; 3. ve 4. birlikler ile casus müfrezesinin, Kafkas 1. Kolordusu Komutanı'na; 5. Ermeni gönüllü birliğinin ise kendisine, yani Kars Kale Komutanı'nın emri altında olduğu; yedek birliğin ise Aleksandropol'deki Garnizon Komutanı'na bağlı oldukları bildirilmişti. Ayrıca, Kars'ta Canpoladyants komutasındaki birlik dışında, bir birliğin bulunmasının söz konusu olmadığı da vurgulanmıştı.²³⁸⁴

Doğu Anadolu'da genel bir Ermeni ayaklanmasına yönelik Rus harekât planlaması Sarıkamış'tan, daha doğrusu Türkiye'nin fiilen savaşa girişinden çok önce uygulamaya geçmiştir. Sazonov'un direktifine uygun olarak, Tiflis Genelkurmayı Kafkasya genel valisi Voronsov-Daşkov Eylül 1914'te, Rusların gelişmelere hâkim olmasını amaçlayan ve ilerlemesini öngören bir strateji hazırlamıştır.²³⁸⁵ Plana göre, hududun Rus tarafındaki Oltu, Sarıkamış, Kağızman ve İğdır gibi sınır kentlerinde (her biri yüz kişiden az) küçük

---

²³⁸⁴ Sertçelik, *Rus Ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, s. 49.

²³⁸⁵ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 78.

Ermeni çeteleri oluşturulacaktır.²³⁸⁶ Adam başına yeterli cephaneyle birer tüfeğin yanı sıra, her çete sınırdan kaçak sokmak üzere 250 ilave silah alacaktır.²³⁸⁷ İran'ın kuzeybatı kesimindeki Hoy ve Dilman'da da benzer çeteler kurulacak, yöredeki kaçakçılık güzergâhlarından çetecilerin her birine Türkiye'deki Ermeni çetelerine ulaştırılmak üzere fazladan 2000 tüfek daha verilecektir.²³⁸⁸ Her iki durumda, Türkiye savaş açar açmaz, silahlar ve paralar dağıtılacaktır.²³⁸⁹ Genel valinin tahminine göre, Ermeni sabotaj harekâtlarını yürütmek Rusya'ya ayda 100.000 rubleye mal olacaktır. Kamufle maksatlı yardımlar İran'ı işgal bütçesinden çekilecektir.²³⁹⁰ Rusya Ermeni ayaklanmasına yönelik planlamayı 1914 Sonbaharı boyunca sürdürmüştür.

Erzurum'daki Rus konsolosu A. Adamov, savaşın başlaması üzerine görevinden ayrılırken, Ermenilerin durumuna ilişkin uzun bir analiz yazmıştır.²³⁹¹ 1 Kasım 1914'te hazırlanan Adamov raporu, savaş arifesinde Doğu Anadolu ile ilgili en son bilgileri yansıtmaması nedeniyle, Sazonov tarafından Ştavka'ya iletilmiştir.²³⁹² Savaş başlamadan dikkatli olmayı öngören Sazonov şimdi artık defalarca Tiflis komutanlığına Ermenileri silahlandırması için ısrar etmiştir. Türkiye ile savaşın esası Rusya'nın Türkiye Hıristiyanlarının hamisi olma iddiası olmuştur. Her şeyden önce Ermeniler koruyucularının kim olduğunu anlamaları gerekmektedir. Sazonov'un Sarıkamış Harekatı arifesinde Doğu Anadolu'da muhtemel bir Ermeni ayaklanmasına ilişkin tutumu şöyle özetlenebilmektedir:

“Rusya işin sonunda başının derde girmesi halinde akla yakın bir inkâr yolu bulması açısından, Avrupa'da veya Amerika'da Ermeni devrimcileri silahlandırıyor (ya da maddi olarak destekliyor) gibi görünmemeliydi. Osmanlı topraklarındaki Ermeni partizan faaliyetleri üzerinde Rusya'nın veto yetkisi ve tam harekât denetimi olmalıydı. Son olarak, Ermeniler Osmanlı otoritesini yıkmayı başardığında, kurtulan bütün toprakları ordularıyla işgal edecek Rusya'ya

---

²³⁸⁶ Корсун, *Алашкертская И Хамаданская Операция На Кавказском Фронте Мировой Войны В 1915 Году*, s. 41.

²³⁸⁷ Маслов, *Империализм И Война*, s. 103.

²³⁸⁸ Байрамян, *Политика Англии По Отношению К Западной Армении В Конце XIX века*, s. 28.

²³⁸⁹ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 89.

²³⁹⁰ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 196.

²³⁹¹ Адамова, *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 5.

²³⁹² Романов, *Император, Который Знал Свою Судьбу*, s. 86.

*şükran duymalıydı. Maraş'ın dağlık kesimindeki Zeytun'un âsi Osmanlı Ermeni liderlerini temsil eden ve Tiflis'e Şubat 1915 ortalarında varan bir heyet, Rusya'dan silah ve cephane almaları halinde "Türk [ordu] ulaşım hatlarına saldırmaya" hazır 15 bin adamın bulunduğunu ileri sürdü."*²³⁹³

Döneminin tanıklarından olan Karinyan, Birinci Dünya Savaşı'nın akabinden Rus ordularının başarılarının, özellikle de Van ve Erzurum'un alınmasının Taşnakları etkilediğini yazılarında defalarca belirtmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda taraflarını belli eden Ermeniler ister Sarıkamış isterse de Erzurum Harekatı'nda Ruslar için çok önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır.²³⁹⁴

3.6.2.1. Ermenilere Tatbik Edilen Iskan Politikası

Savaş başladığı ilk günlerde Ermenilerin durumu incelenirken birçok konulara değinmek gerekmektedir. Öyle ki, savaşın ilk aylarında Türkiye, kendini Doğuda Rusya'yla bir çarpışmanın içinde bulmuştur. Lojistik destekten yoksun kuvvetlerle kaçınılmaz biçimde ağır yenilgilerle karşılaşan Türkiye, bu sırada bölgede cephe gerisinde güvenlik problemleri ile de karşılaşmıştır. Hemen cephedeki ordu idarecilerinin bu konuda tedbirlerini devreye sokmaya başlamıştır. Yani Ermeni vatandaşlarını bölgeden uzaklaştırma kararı almıştır. Bu kararlara en büyük tepkiyi ise Rusya göstermiştir.²³⁹⁵ Çanakkale Harekatı'yla aynı dönemde gerçekleşen 1915 Ermeni sorununda Rusya'nın rolü çok büyük olmuştur.²³⁹⁶ Aynı yıl Ermenilerle olaylar yaşanan (günümüzde birçok yabancı kaynağın kullandığı ifadeyle Ermeni "soykırımı") üzerine halen anlaşmazlığın parlamento tartışmaları ve uluslararası hukuk alanına girmiş olması nedeniyle, 1915 Ermeni sorunun da Rusya'ya değinmeden anlatmak gerçeğin çok daha ciddi bir çarpıtılışı olacaktır.

Bir bahaneyle yani, 1915 Nisan ayı sonunda Türkiye topraklarında ayrılıkçı eylemler düzenleyen Ermeni örgütlerine yönelik olarak başlatılan operasyonlardaki tutuklamalara

²³⁹³ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s.200

²³⁹⁴ Байрамян, *Политика Англии По Отношению К Западной Армении В Конце XIX века*, s.63

²³⁹⁵ Tevfik, *Osmanlıya Karşı İşlenen Savaş Suçları*, s. 87.

²³⁹⁶ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 92.

karşı hemen Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov harekete geçmiş, İngiltere ve Fransa'ya, bu operasyonlarla ilgili bir protesto bildirisi yayınlanmasını teklif etmiştir. Sazanov, operasyonlardan Türkiye Bakanlar Kurulu dahil bütün sorumluların cezalandırılacağına belirtilmiştir. Sazanov'un bu siyasi hareketinde maksadı hem Türkiye'nin İçişlerinde toplumsal kargaşayı ve güvensizliği artırmak hem de savaş sonrası pazarlıklarda elinde güçlü bir koz almak amacı gütmektedir.²³⁹⁷ Bu son hamleyi Arnold Toynbee şöyle açıklamaktadır: “Çarlık Rusya'sı, bu bildirgeyi yayınlatarak 1915 yılı baharında Polonya'da Yahudilere karşı giriştiği barbarlıkların üstünü örterek, dikatleri Ermeni meselesine çekecekti. Çünkü Çarlık Rusya'sı, Polonya ve Litvanya'da yaşayan yaklaşık 800.000 Yahudi'yi, savaş bölgesinden vahşice sürgün etmişti.”²³⁹⁸ Herkes suçluysa ortada suçlu yoktur politikasını çok iyi kavramış Çarlık Rusya siyasetçileri, kendi suçlarını örtbas etmek için Türkiye'yi suçlu çıkarma peşine düşmüşlerdir.

Fransa ve İngiltere'nin sağlanan desteğiyle Sazanov'un istediği tarzda hazırlanan bildiri 24 Mayıs 1915 tarihinde yayınlanmıştır. Böylece Türkiye insanlığa ve uygarlığa karşı suç işlemekle itham edilmiştir. Türkiye'in o dönemki yöneticileri kişisel olarak sorumlu tutmuşlardır.²³⁹⁹ İlginçtir ki, Türkiye'nin uluslararası hukuku herhangi bir şekilde ihlaline gönderme yapılmaması olduğu kadar, “insanlığa ve uygarlığa karşı işlenen suçlar” deyiminin hukukta ilk kez kullanılmasıdır. Böylece, ayrılıkçı Ermenileri, bu konularından farklı tutarak savaşta taraf haline getirmeye çalışmışlardır”.²⁴⁰⁰ Donald Bloxham hızlı bir şekilde meşhur olan “*The Great Game of Genocide*” adlı son araştırmasında, sınır yörelerinde Ermeni çeteleri kurmayı da kapsamak üzere, Doğu Anadolu'ya yönelik Rus planlarını ele almıştır.²⁴⁰¹ Ağustos'ta dünya savaşının çıkmasıyla birlikte Doğu Anadolu'da Türkiye egemenliği son aşamasına gelmiştir. Dünya genelinde Ermenilerin çoğunlukla bağlılık duyduğu devlet tartışmalı konu olmamıştır. Rus diplomatik arşivleri savaşın çıkışından sonra Ermeni liderlerce Çara

²³⁹⁷ Tefik, *Osmanlıya Karşı İşlenen Savaş Suçları*, s.88

²³⁹⁸ Tefik, *Osmanlıya Karşı İşlenen Savaş Suçları*, s. 88.

²³⁹⁹ Терентьев, *Россия И Англия В Средней Азии*, s. 95.

²⁴⁰⁰ Tefik, *Osmanlıya Karşı İşlenen Savaş Suçları*, s. 89.

²⁴⁰¹ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 71.

gönderilen destek mektuplarıyla dolup taşmaktadır.²⁴⁰² Hepsi neredeyse aynı şeyi söylemiştir: “*Müslüman boyunduruğu atında ıstırap çeken Hıristiyanları kurtaracak olan silahlı kuvvetlerinizin zaferi için bütün gönlümüzle dua ediyoruz.*”²⁴⁰³ Sazanov’un direktifi üzerine, Yudenic’in yazdığı 29 Ağustos 1914 tarihli “Osmanlı Ermenilerini Silahlandırmak Üzerine” başlıklı bir tezkerede, ikilemi ana hatlarıyla ortaya koymuştur. Türkiye, Ermeni gönüllülerin Türklerle hesaplaşmayı isteyeceğini düşündüğü için, Rus komutanın bu çatışmanın doğacağına hiç kuşkusu olmamıştır.²⁴⁰⁴ Yudenic’in Türkiye sınırından kaçak yollarla silah geçirmeyi önerdiği sırada, Maverayi-Kafkasya’da Ermeni gönüllü çeteleri oluşturma işlemi uzun süreden beri uygulanmaktaydı.²⁴⁰⁵ Bu girişim Ağustos 1914 sonuna doğru, yani Souchuon’un saldırısının görünüşte Rusya’nın Türkiye’ye savaş açma sebebini yaratmasından iki ay önce ve Ermeni Devrimci Federasyonu’nun Erzurum kongresinde bir çakışmayla (ve neredeyse kesin bir ikiyüzlülükle) Babıâli’ye sadakat bildirdiği ayda olgunlaşmıştır. Rusların gönüllü Ermeni lejyonlarını silahlandırdığı yönündeki bulgular, Türkiye’nin Rusya’ya savaş açması için yeterli sebep olarak görülebilmektedir.²⁴⁰⁶

Ermenilerin göçme veya göçürülme meselelerine gelindiğinde ise, Ermenilerin Savaş başlamadan az önce göçme olayları bir hayli artış gösterdiği bilinmekteydi. Genelde Maverayi Kafkasya’ya Kürtlerin baskısı sonucu göç eden Ermeniler burada yerleşmişlerdir. Ermeniler genelde Van ve Muş bölgelerinde yerleşmişlerdir. Eşit sayıda Ermeni Hakkari’de yerleştirilmiştir.²⁴⁰⁷ Sarıkamış Harekatı’ndan sonra Rusların baskısı sonucu yerlerinden olan Kürtler, bu topraklarda toparlanmaya başlamışlardır. Bu hem de Türklerin işine yaramıştır çünkü artık Ruslarla yeni sınır bölgelere Kürtlerin yerleştirilmesi onların savaşta kullanılmasına büyük olanak sağlayacaktır. Bu dönemde Ermeniler, Van da isyan kaldırmış, bu isyan Van’ın çevresinde yeteri kadar güçlü

---

²⁴⁰² Романов, *Июль 1914*, s. 93.

²⁴⁰³ Alıntının yapıldığı bu mektup Paris'teki Ermeni rahip tarafından 29 Ağustos 1914'te, yani bir Müslüman devletin Rusya ile savaşa girmesinden iki ay önce gönderilmişti.

²⁴⁰⁴ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 102.

²⁴⁰⁵ Маслов, *Империализм И Война*, s. 105.

²⁴⁰⁶ Завриев - Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s. 287.

²⁴⁰⁷ Корсун, *Алашкертская И Хамаданская Операция На Кавказском Фронте Мировой Войны В 1915 Году*, s. 48.

olmadsa da Van`ın merkezinde büyük oranda taraftar toplanılmasına sebep olmuştur.<sup>2408</sup> 3 Mayıs 1915 tarihinde gerçekleşen Van isyanının ardından 27 Haziran`da Muş`ta bir başka Ermeni isyanı çıkmıştır. Bu isyan yerli kuvvetlerce susturulmuştur.²⁴⁰⁹ Bu olayların ardından buradan Ermenilerin göç hareketi başlanmış ama bu işlem çok kaotik gerçekleşmiştir, bir sistem ve plana bağlı kalınmamıştır. Ermenileri savaş alanından uzaklaştıran Türkler, onları Halep ve Diyarbakır`a yerleştirmişlerdir. 1915`de başlayan göç işlemleri tam iki yıl sürmüştür.²⁴¹⁰ Göç zamanı insanlar hayvan ve mallarını da taşımışlardır. Yol boyu tüm teminatlarını ve giderlerini kendileri karşılamışlardır. Onlara Türk jandarması eşlik etmiştir. Bu göç operasyonunda tahminen bir milyon insan bulunmuştur.²⁴¹¹

İlk fırsatta bunu kullanmaya çalışan Ruslar, Türkiye`den tahliye edilen Ermenilerin Eleşkirt ve sınır bölgelerine yerleştirmek ve onlardan sadık gönüllü birlikler oluşturmak için bu insanları ülkeye kabul etmeye başladılar.<sup>2412</sup> Ermenilerin büyük çoğunluğu savaştan önce Rusya`ya kendi istekleri ile geçiş yapmıştır. Kafkasya Cephesi Mültecileri Yerleştirme Komisyonu Yardımcısı`nın 1 (14) Mart 1916 tarihi itibarıyla, Rusya`ya göç eden Ermenilerin sayısına ilişkin olarak vermiş olduğu raporda şu bilgiler paylaşılmaktadır:

Ancak söz konusu belgede, Ermeni mültecilerin toplam sayısının 336.235 olduğunu ifade etmektedir.²⁴¹³ Anlaşılmaktadır ki, yukarıda gösterilen illerden başka yerlerde de Ermeni göçmenler bulunmuştur. Bu arada “Statskiy Sovetnik” imzasını taşıyan bir başka belgede ise, Rusya`da bulunan Ermeni mültecilerinin sayısının 337.235`e ulaştığı gösterilmektedir.²⁴¹⁴

---

²⁴⁰⁸ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 59.

²⁴⁰⁹ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 105.

²⁴¹⁰ Маслов, *Империализм И Война*, s. 106.

²⁴¹¹ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 63.

²⁴¹² Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 93.

²⁴¹³ РГИА Ф. 391, Оп.2, д. 221, л. 230.

²⁴¹⁴ Михайловский, *Однажды в Октябре*, s. 63.

Türkiye Hükümeti tarafından İskan Kanunu'nun çıkarıldıktan sonra göç olayları daha da artmış, Ermenilerin Suriye ve Arap topraklarına göçürülmesi işlemleri başlatılmıştır.²⁴¹⁵

Arşiv belgelerinde daha Ermenilerin göçü başlamadan onların yerli ahaliye nasıl amansız davrandıkları ve talanı meslek edindikleri açıkça belli olmaktadır. 5 Ocak'a ait edilen belgede yani Kars bölgesi Askeri Vali Yardımcısının Kars bölgesi Askeri Valisine tehcir öncesinde yazdığı 4 Ocak 1915 tarihli ve 2 no'lu raporda şunlar yazmaktadır:

“Geçtiğimiz Aralık ayının 28'inde Verh, Kotanlı köylerinden ve Soğanlık kazasından geçerek kale bölgesine girerken Kotanlı'ya yağma amacıyla gelmiş olan Türk tüfekleriyle ve [Rus] Berdanka tüfekleriyle silahlanmış 11 Ermeni'nin ve ikisi Ermeni biri Rus olan 39. Topçu Tugayı 1. Bataryası'nın üç küçük rütbeli askerinin, memur Ramfopul ve bana eşlik eden muhafızlarla birlikte benim tarafımdan tutuklandığını siz ekselanslarına bildiririm. Yukarıda sözü geçen tutuklulardan Kotanlı köyü ahalisinden gasp edilmiş 100 ruble belgeler ve silahlar benim tarafımdan geri alınmıştır. Para ve silahlar şimdilik bende duruyor; birliklerine teslim edilen küçük rütbeliler dışında tutukluların ayrıntılı tahkikatı ise, 30 Aralık tarihli ve 81 no'lu raporda benim tarafımdan Kars bölgesinin general- valisine sunuldu. Bu raporda Kotanlı köyünde yedi yaya muhafızı Müslüman köylerini Ermenilerin saldırılarından korumakla tam sorumlu olarak bıraktığımı rapor ettim. Albay Grigoliya.”²⁴¹⁶

Bu karğışada Ermeniler o kadar fazla kaos oluşturmuşlardıki kendi taraf ve birliklerini bile anlamakta güçlük çekmişlerdir ve bazen Rus askeri birliklerine bile saldırı gerçekleştirmişlerdir. Kafkasya Ordusu Karargâhı'na 4. Kolordu Karargâhı'ndan gönderilen Kars'ın askeri durumuna ilişkin telgrafında şöyle yazmaktadır:

“General Nikolayev, Ermeni gönüllülerin, yağmaladıkları malları kaçırdıkları sırada onları engellemek isteyen askeri birliklerimize ateş ettikleri bildiriyor. Ayrıca Ermeni gönüllüler tarafından yapılan çok sayıda yağmalama ve soygun olayı görülmüştür. Bu tür suçların baştan beri engellenebilmesi amacıyla, General Nikolayev'e bir yazı yazarak, 24. cilt 1309. maddenin Savaş Dairesi 1914 tarih ve 464 sayılı emirnamesiyle açıklanan yeni redaksiyonuna yapılan 8 sayılı ek gereğince Van'da bir askeri sahra mahkemesi kurulmasını istemiştım. Ermenilerin, 22. cilt 279. maddede öngörülen cezaları gerektiren suçlardan dolayı yargılanmaları gerekir.

²⁴¹⁵ Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 108.

²⁴¹⁶ Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, s. 119-120.

Hüküm, mahkemede açıklandıktan hemen sonra geçerlilik kazanacak ve hemen bir günü aşmayan bir süre için de kurulan mahkeme başkanı tarafından infaz edilecektir.

Açıklama: Kafkas askeri bölgesindeki ordu birliklerine hitaben yayımlanan²⁴¹⁷ 4 Mayıs tarihli ve 158 sayılı emirnamede yer alan başkomutan emri. İmza: General Oghanovskiy”²⁴¹⁸

Başka bir belgede, Ermeni birliklerinin talan ve soygunculuğu şu şekilde yer almıştır:

“Ermeniler tarafından Müslümanlara karşı gerçekleştirilen saldırıların, Moskova’da da yankı bulduğu ve kınandığı anlaşılmaktadır. Moskova Ermeni Komitesi Başkanı Aryutyants imzası ile 13 (26) Nisan 1917 tarih ve 76 sayı ile I. Kafkas Kolordusu Komutanı’na gönderdiği bir yazıda, son zamanlarda Ermeniler tarafından gerçekleştirilen keyfi ve kanun dışı saldırıların kınandığı belirtilmişti. Aryutyants, Ermenilerin gerçekleştirdiği bu tür saldırıları kendisinin onaylamadığını, bu saldırılar nedeniyle kendisinin sorumlu tutulamayacağını dile getirmişti. Aryutyants, Ermenilerin gerçekleştirdiği bu tür saldırıların, Ermenilerin çıkarlarına da zarar verdiğini vurgulamıştı.”²⁴¹⁹

Kafkasya 2. Süvari Kolordusu Komutanı’nın 11 Ocak 1917 tarih ve 10 sayılı Genel Vali Nikolay Nikolayeviç’e²⁴²⁰ sunulan “*Kürt Simko Sorunu*” adlı belgede ise:

“Selmas yöresinde küçük bir aşiretin reisi olan, İsmail Ağa Simko’nun savaşın başında aşireti ile beraber Rus birliklerine katıldığı belirtilmiştir. Ancak Rus birliklerinin stratejik nedenlerden dolayı Selmas’dan çekilmeleri üzerine, birtakım bahaneler ileri süren Simko’nun Selmas’ta kaldığı vurgulanmıştır. Söz konusu belgede, Simko’nun daha sonra diğer Kürtlerle birlikte, Selmas’ta korkunç bir Hıristiyan kıyımı yaptığı veyaklaşık olarak 1.000 kadar erkek, kadın ve çocuğu katlettiği dile getirilmiştir. Bu arada Simko’nun Ruslarla olan ilişkisini kesmemeye çalıştığı ve Ruslara bağlı olduğunu ifade eden, çok sayıda mektup gönderdiği anlatılmıştır. Özellikle Ocak 1915 sonunda cephedeki Rus başarılarından sonra, Simko’nun, Ruslarla olan ilişkisini koparmama yönündeki gayretlerinin arttığına dikat çekilmiştir. Bu arada Hıristiyan köylerine karşı saldırılarına devam ettiği bildirilen Simko’nun, Kafkas II. Süvari Kolordusu Komutanı’nın emri ile tutuklanarak, Tiflis’e gönderildiği anlaşılmaktadır. Simko’nun

²⁴¹⁷ Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, s. 133-135.

²⁴¹⁸ Belge’nin tarihi 31.01.1915’dir.

²⁴¹⁹ Sertçelik, *Rus Ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, s. 54.

²⁴²⁰ Graf İllarion İvanoviç Vorontsov Daşkov, Kafkasya Orduları Baş Komutanlığı görevinden alındıktan sonra, bu göreve Nikolay Nikolayeviç devamında da Yudenıç getirilmiştir.

tutulularak yoreden uzaklastırılmasından sonra, Selmas, Baradost ve Çiarik yörelerine nispeten huzur gelerek, soygun ve saldırıların ortadan kalktığı belirtilmiştir. Köyelerine dönen Kürtlerin de sakin bir şekilde yaşadıklarına dikat çekilmiştir. Söz konusu belgede, 1916 yılında Simko'nun Selmas'a döndüğü ve bu olaydan sonra Kürtler arasında yeniden hareketlilik başladığına dikat çekilmiştir”²⁴²¹ şeklinde yazılmaktadır.

Ermeni birliklerinin faaliyetiyle ilgili Knez Gadjemikov'un kendi raporunda, Van bölgesindeki Ermeniler tarafından Müslümanların katledildiği ve bu durum sonucu sivil Müslümanların Rusya'ya güven duymamasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Knez Gadjemikov bu durumun Rus çıkarlarına zarar verdiği belirtilmiştir. Bu nedenle Türkiye'deki Rus ilerleyişi sırasında, Müslümanların ülkenin iç bölgelerine doğru göç ettikleri, savaş yorgunu Türk birliklerinin ise, Ermenilerin eline geçme korkusuyla, Ruslara karşı güçlü bir direniş gösterdiği belirtilmiştir.²⁴²²

Bunun yanı sıra Kafkasya'daki Müslümanların göçürülmesi ardından hapishanelere atılmasında Ermenilerin canla başla faaliyeti kaynaktaki şu şekilde gösterilmiştir. Kafkasya genel valisi olan Kont İ. İ. Vorontsov-Daşkov Ermenilerin Müslüman ailelere yaptığı talanlardan sonra Rusların Müslümanlar üzerindeki mezalimliğini daha da ileriye götürülmesini yasaklayan kararnamelerin çıkarmasına karşı cephe hatlarına yakın hassas yörelerdeki 10.000 dolaylarında Müslüman tehcir edilerek Rusya'nın iç kesimlerine gönderilmiştir. Kafkasya'dan sürülen Müslümanları kapatmak üzere Hazar Denizi'nde bir hapishane adası oluşturulmuştur; yaklaşık 5.000 kişilik ilk kabile 1915 Ocak'ında hapishaneye varmıştır.²⁴²³ Türkiye Hükümeti, tehcir emri verdikten sonra, Ermeni Katolikosu V. Kevork, Eçmiadzin'den 5 Temmuz 1915 tarihinde Sazanov'a bir telgraf göndermiştir. Katolikos, almış olduğu haberlere göre, Türklerin Ermenileri zorla Mezopotamya istikametine doğru sürdüğünü belirterek, kendisinin Amerikan Başkanına muracat ederek, Amerika'dan sürgüne tabi tutulan Ermenilerin koruyuculuğunu üstleneceğini bildirmişti. Katolikos, Sazanov'a Washington'daki Rus Elçisi'ne, Amerikan Başkanı'na yapmış olduğu söz konusu başvurunun dikate alınması için,

²⁴²¹ Sertçelik, *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, s. 58.

²⁴²² Кольшкo, *Великий Распад. Воспоминания*, s. 125.

²⁴²³ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 195.

girişimde bulunması talimatını vermesini talep etmiştir.²⁴²⁴ Rus belgelerinden görüldüğü üzere, Ermenilerin bulunduğu Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da, Ermeniler ile Müslümanlar arasındaki gerginlik ve çatışmanın nedenleri Birinci Dünya Savaşı'ndan çok öncelere dayanmaktadır. Çarlık Rusya'sı ile Türkiye arasında 19. yüzyılda yapılan savaşlarda, bölgedeki Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi, Ruslara her türlü destek sağlamışlardır. Bölgenin Rus işgali dönemlerinde, Müslümanlara karşı terör faaliyetlerinde bulunmuşlardır.²⁴²⁵ Ermenilerin, Müslümanlara karşı saldırıları ve Ruslar ile işbirliği sonucunda, Müslümanlar arasında Ermenilere karşı bir güvensizlik oluşmuştur.

Anadolu'nun Doğu ve Güney Doğu'sunda özel olarak Ermeniler ve Kürtler arasındaki husumetin nedenleri aslında Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha öncelere dayanmaktadır. Bölgede hüküm süren sınıfsal yapı, iki millet arasındaki gerginliğin artmasına olanak sağlayan öğelerden olmuştur.²⁴²⁶ İki halk arasında, özellikle Ermeni çeteleri ile Kürt aşiret reisleri tarafından yöneltilen karşılıklı saldırılar sonucunda, bölgede huzur ve güven ortamı sarsılmış, Ermeniler ve Kürtler arasındaki husumet daha da yaygınlaşmıştır. Bu husumet, Birinci Dünya Savaşı'nda daha da artmış, Ermeni ve Kürtler arasında katliamlara neden olmuştur.

3.6.2.2. Çarlık Rusya'nın Ermenilerle İlgili Gerçek Planları

Knez Gadjemikov tarafından hazırlanan bir rapora göre, Ermeni aydınların bağımsız Ermenistan hayallerine ulaşabilmeleri için Avrupa diplomasisine umut etmeleri, Ermenilerin gerçekleştirdikleri terör, gizli katliamlar, her türlü suikastler ile Birinci Dünya Savaşı zamanında Türkiye'ye karşı Ermenilerin Rusya tarafında savaşmaları, Türk hükümeti'nin onlara karşı cephe almasını sağlamıştır.²⁴²⁷ Bu raporla, Rusların Van bölgesini Türklerden aldıkları sırada, Ermeni birliklerinin Müslümanlara karşı yapmış

---

²⁴²⁴ АВПРИ Ф. 75, Оп.1, д. 21, л. 78-79

²⁴²⁵ Акопян, *Западная Армения В Планах Империалистических Держав В Период Первой Мировой Войны*, s. 79.

²⁴²⁶Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 129.

²⁴²⁷ Баранов, *Война с Турцией и Армяне*, s. 28.

oldukları katliam, Türkiye’de Ermenilerin tehcir edilmesinin bir sinyali olmuştur.²⁴²⁸ Bu olaya, siyasî olarak bakıldığında, Ermenilerin tehcire uğratılmasında, Rusya açısından olumlu bir durum söz konusudur, o da Türkiye’nin Rusya’ya Ermenisiz bir Ermenistan bırakmış olmasıdır.²⁴²⁹ Knez Gadjemikov’un raporundan açıkça anlaşılmaktadır ki Rusya, Türkiye’nin doğusunda bir Ermeni Devleti kurmayı planlamamıştır. Rusya, Türkiye topraklarını zabt etmek adına Ermenileri kullanmış, Ermenileri kullanarak Türkiye’yi içten çökertmeye çalışmıştır. Rusya, bu amacına bir süre de olsa, Anadolu’nun doğusunu işgal ederken ulaşmıştır.²⁴³⁰ Çarlık Rusya’sı, Türkiye’den alınan topraklara Rusya’dan getireceği Rusları yerleştirmeyi planlamıştır.

Çarlık Rusya’sının işgal ettiği topraklara açık bir şekilde Rus göçmenleri yerleştirme planları yaptığını gösteren Kafkasya’dan sorumlu Bakan ile Rusya Göçmen İdaresi Başkan Yardımcısı’nın 9 Mayıs 1916 tarihli raporunda: “*Türk topraklarına Rus göçmenler yerleştirileceği vurgulanmıştır. Hatta bu amaçla, Rus bilim adamları söz konusu topraklar üzerinde, toprak, botanik ve çevre üzerine, bilimsel analizler yapmayı da ihmal etmemişlerdi.*”²⁴³¹ Çarlık Devlet Akademisinde çalışan bilim adamları, Türkiye topraklarında tarım alanında daha kaliteli verim alınabilmesi için, hangi tarımsal ürünlerin yetiştirilmesinin daha uygun olacağını bile araştırılmışlardır.

Çarlık diplomatı Giers Zavriyev’e, Ermenilerin Avrupa’nın gözünde Türklerin kurbanı olarak gözükmeleri konusunda faaliyete başlaması gerektiğini bildirmiştir.²⁴³² Görüldüğü üzere Ruslara aslında “Ermenisiz Ermenistan” lazım olmuştur. Bu fikir neredeyse tüm Ermeni meselesi ile alakalı Ermeniler tarafından yazılan kitap ve makalelerde yerini almıştır.²⁴³³ Ruslara Ermenilerden daha çok sadece o topraklar lazım

---

²⁴²⁸ Каринян А. Б., *Шаумян И Националистические Течения На Кавказе*, Баку: 1928, s.15

²⁴²⁹ Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 83.

²⁴³⁰ Акопян, *Западная Армения В Планах Империалистических Держав В Период Первой Мировой Войны*, s. 82.

²⁴³¹ РГИА Ф. 502, Оп.1, д. 15, л. 22-25.

²⁴³² Ковалев, *Романовы На Фронтах Первой Мировой*, s. 63.

²⁴³³ Акопян, *Западная Армения В Планах Империалистических Держав В Период Первой Мировой Войны*, s. 85.

olmuştur ve bunun için piyon olarak kullanılacak figür Ermeniler olmuş ve bu figürün başına ne geleceği Rusları en ufak dereceden bile ilgilendirmemiştir.

Ermeni tarihçi L. A. Bayramyan`a göre, Rusya “Türkiye Ermenistanı”na Türkiye`ye karşı askeri savaş alanı gözüyle bakmıştır. Rusların Ermenileri Ön Asya ve Doğu’daki çıkarlarını gerçekleştirmek için bir köprü olarak kullanma niyeti olmuştur. İngiliz diplomasisi bir taraftan Türkiye topraklarını paylaşmak için Ermeni meselesini kullanmış, diğer taraftan Türkiye’yle Rusya’yı bir birine karşı koyarak Rusların İstanbul üzerindeki etkisi azaltmaya çalışmış, yerine kendi hâkimiyetini kurmak planları kurgulamıştır. İngilizler, kendi amaçlarını gerçekleştirmek adına Taşnakları çok iyi kullanmışlardır.²⁴³⁴ “*Taşnaklar, İngiliz hükümetinin emirleri ile hareket etmiş ve İngiliz diplomasinin birer silahına dönüşmüşlerdir. Taşnaklar, Türkiye’de Ermeni meselesini çözememiş, lakin maceracı ve terör yöntemleriyle halka zarar vermişlerdir.*”²⁴³⁵ Çarlık Rusya’sının ve İngilizlerin planları çerçevesinde Ermenilere iki görev yüklemiştir: Birincisi, Ermeniler cephe gerisinde ayaklanma çıkararak Türk ordusunu zaafa uğratacak, ikincisi ise oluşturulan birlikler yoluyla Türk ordusunun savunma hattını yararak Rus işgalini kolaylaştıracaklardır.²⁴³⁶ Her iki görevin yerine getirilmesinde Türkiye Ermenilerinin aktif rol oynaması gerekmektedir. Kuşkusuz Ermenilere yüklenen bu misyonu en yakından izleyenler ise Ermeni Kommünistleri olmuştur.²⁴³⁷ Savaştan sonra kurulan Sovyet Ermenistanı’nda gerek parti gerekse de devlet organlarında önemli görevler alan A. B. Karinyan, Taşnakların Çarlık hükümetiyle ilişkilerini ayrıntılı olarak şu şekilde ortaya koymaktadır:

“Savaş arifesinde Çarlık diplomasisi, Türkiye Ermenilerini Rusya tarafına çekmeyi istediğini veyaklaşmakta olan Kafkasya-Türkiye cephesindeki askeri harekâtlara Ermenileri de katmanın tam zamanı ve çok yararlı olduğunu düşündüklerini gizlemedi. Bu duruma paralel olarak Rus liberal basını ise Türkiye Ermenilerinin zavallı

²⁴³⁴ Байрамян Л. А. *Политика Англии По Отношению К Западной Армении В Конце XIX века*, (Ереван: 1954) s.18.

²⁴³⁵ Баку, № 1914-1916, s. 92-95.

²⁴³⁶ Баранов, *Война с Турцией и Армяне*, s. 35.

²⁴³⁷ Магадеев И.Э. , “Первая Мировая Как Тотальная Война”, s. 15.

durumuna sayfalarca yer ayırırken Yakındoğu Hıristiyan halklarının koruyucusu olarak 'Rusya'nın tarihi misyonunu' devamlı hatırlatmaya başladı."²⁴³⁸

Sovyet sistemi kurulduktan sonra Dışişleri Bakanlığı tarafından basılan 'Turuncu Kitap'a yazılan'a göre,

"İtilaf Devletleri, Ermenileri şu iki amaç doğrultusunda kullanmayı niyetlemişlerdir: Birincisi; Türkiye Ermenilerine 'özgürlük', veya 'özerklik' 'sözü' vererek, bizzat Türkiye'de Türk iktidarına karşı savaşa katmak. İkincisi; yedi vilayeti ve Kilikya'yı vaad ederek kandırdıkları Rusya Ermenilerini Türkiye cephesinde Çarlık ordusu nezdinde kullanmak."²⁴³⁹

Lalayan, Taşnakların, Suriye'de de "Ermeni yurdu" kurmak amacıyla kendi halkını Fransız sermayesi için Türkler ve Araplarla savaşta kullandığının altını çizmektedir. Diğer taraftan Lalayan'a göre, Taşnaklar, 1916 ve 1917 yıllarında da binlerce Ermeniye Kafkasya ordularına katarak Türkiye'ye karşı savaşta sürüklemişlerdir. Taşnakların bu politikasının sonucunda Çarlık Rusya ve İngilizler için binlerce Ermeni öldürülmüştür.²⁴⁴⁰ Savaşın başlarında Ermenilerin dikkatini çekmek için Ermeni sorununu abartmaya başlayan Ruslar, Ermenilere söz verilen toprakları işgal ettikten sonra bu sorunu hatırlamamışlardır. Onlar bu topraklarda Ermeni Devleti veya özerk devlet kurmak için hiçbir şey yapmamışlardır.

3.6.2.3. Sözde Ermeni Sorunu ("Soykırımı")

Bu dönemde Ermenilerin göçürülmesi programı gerçekleşmiş ve bu olay dünya tarihçileri ve gazetecileri tarafından hala farklı bakış açıları oluşturacak fikirler doğurmuştur.

"Her sene 24 Nisan Ermeniler tarafından özel gün olarak kutlanıyor ve bu gün herkes tarafından "Ermeni Genosidi" günü olarak biliniyor. Bu günde hükümet özel hazırlıklar yaparak, kongreler düzenliyor "soykırım kurbanları" anılıyor, "soykırımı" anımsatan heykellerin önüne

²⁴³⁸ Perinçek, *Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri (1915-1923)*, s. 40.

²⁴³⁹ *Вторая Оранжевая Книга. Дипломатическая Переписка России, Предшествовавшая Войне С Турцией*, Пг: (Тип. т-ва Екатеринбургское печатное дело: 1914), s. 50.

²⁴⁴⁰ Лалаян А., "Контрреволюционный "Дашнакцутюн" и империалистическая война 1914 - 1918 гг.," s. 79.

çiçekler konuluyor, Türkiye'nin sancağı yakılıyor (Halbuki o dönemde Türkiye Cumhuriyeti daha mevcutt olmasa bile) Türklere hakaretler ve küfürler yağdırılıyor vs. Ama birkaç ay sonra ise binlerle Ermeni turistik veya çalışan olarak Türkiye'ye ziyarete geliyor ya da çalışmak için bu topraklara akın ediyor."²⁴⁴¹

XX yy. ortalarından başlayarak ABD ve birçok Avrupa devletlerinde Ermeni sorunu ve sözde Ermeni "soykırımı"nı araştırmak, geliştirmek veyaygınlaştırmak için bir sürü kurum, kuruluş, asosasyon, fond vs. Oluşturulmuştur. Onların en büyük görevi, bu konuyla alakalı kitaplar çıkarmak, filimler çekmek, bilimsel ve sosyolojik kongre ve sempozyumlar düzenlemek ve genel olarak Ermeni "soykırımı" ile alakalı propaganda faaliyetinde bulunmak olmuştur.²⁴⁴² Artık yıllardır ki, bu işlemler yürütüldüğünden dolayı soykırım Ermeni sisteminde kök salmış duruma gelmiştir. Hatta Sovyet döneminde sistem değiştirilse ve kardeşlik sloganları havalarda uçuşa bile hala bu türden propaganda faaliyetleri bitmek bilmemiş daha da hızla ilerlemiştir. Bu sorun dünün veya bu günün sorunu olmamıştır.²⁴⁴³ İmparatorluklar insanlar gibidir doğar, büyür ve ardından bölünüp düşüşü yaşarlar son olarak ise bazen dünya tarihinden silinirler. Bu tarihi sıralamaya karşı gelemeyen Osmanlı Hanedanlığı 19. yy ilk çeyreğinde çöküş dönemine girmiştir. Osmanlı döneminde eskilerden beri İslam hukuku önemle gözetilmiştir. Bu hukuka göre: Müslüman olmayan Müslümanı sorgulayamaz ve mahkeme hakimliği yapamazdı. Ama buna denk olarak Osmanlı'da bulunan Hristiyanları sadece Hristiyanlar, Yahudileri de sadece Yahudiler sorgulayabilmekteydi. Bunun için Osmanlı'da Papaza ihtiyaç duyulmuştur. Onlara özel olarak Sultan tarafından koruma bile verilmiştir.²⁴⁴⁴ 1461'de ilk kez İstanbul'da Papaz Ermeni milliyetinden olan biri tayin edilmiştir. Eskiden genelde Yunanlar Papaz olarak atanmışlardır.²⁴⁴⁵ Ermeniler Osmanlı sarayında yüksek vazifelere gelebilmiş ve sarayda görev alabilmişlerdir. Osmanlı sarayında Ermeniler o kadar güvenilir olarak bilinmişlerdir ki, onlara Sultan tarafından "Milleti sadıka" veya "Tebai sadıka" denilmiştir.²⁴⁴⁶ Genelde ticaret ve maliye işlemlerinde daha çok Ermeniler

²⁴⁴¹ Гаджизаде 1915 -Османское Досье, s. 4.

²⁴⁴² Баранов, Война с Турцией и Армяне, s. 38.

²⁴⁴³ Гаджизаде 1915 -Османское Досье, s. 5.

²⁴⁴⁴ Каринян, Шаумян И Националистические Течения На Кавказе, s. 22.

²⁴⁴⁵ Гаджизаде 1915 -Османское Досье, s. 14.

²⁴⁴⁶ Баранов, Война с Турцией и Армяне, s. 42.

görülmüştür. Hatta 1913`de Dış İlişkiler Bakanı Ermeni asıllı Gabriyel Noradugyan olmuştur. 1914`de ise Osmanlı Meclisinde 12 Ermeni temsilcisi bulunmuştur.²⁴⁴⁷

1829 yılında Fransızların yardımı ile Türkiye`de Ermeni katalikosları kendi kiliselerini oluşturmuş ve kendi arşiyekiskoplarını buraya tayin etmişlerdir. Ardından İngiliz ve Fransız misionerlerin onlara para veya herhangi vaad karşılığı Türkiye`ye karşı gruplaşmasına yardım etmesi halleri yaygınlaşmaya başlamıştır.²⁴⁴⁸ Modern dönemde bile deportasyon ve göç politikası en demokratik devletler tarafından nasıl kolaylıkla uygulanıyorsa ve bu zaman hiç kimsenin “İnsan haklarına” ve “tolerans”ına bakılmıyorsa o dönemde de bu gayet normal bir hal olmuştur. Savaş döneminde askeri gereksinimlerden dolayı savaş alanından insanları uzaklaştırmak için devlet özel olarak Sevk ve İskan kanununu uygulamaya başlamıştır.²⁴⁴⁹ Kanuna göre savaş sınırlarına yakın olan Doğu Cephesinde düşmana yardım eden bir sıra gruplar o arazilerden uzaklaştırılmışlardır.²⁴⁵⁰ Orada Ermeniler düşmanla işbirliği halinde olup sabotaj, karışıklık ve ordunun hareketine engel yaratacak karğaşa oluşturmuşlardır. Bu hallerin karşısını almak için uygulanan politikanın asıl içeriği Ermenilerce değiştirilmiştir. Bu göç aslında askeri bir zorumluluk olmuştur.²⁴⁵¹

“Bloxham, neredeyse tamamen 1915 Ermeni katliamlarındaki Osmanlı kastının “soykırım” olup olmadığı sorusu üzerinde durur. Benzer şekilde, Taner Akçam da A Shameful Act (2006) kitabında “Rusların yanında çarpışan Ermeni gönüllüler meselesinin çok önemli” olduğunu belirtir, ama bu önemin sadece “İttihatçı liderler”, yani Osmanlı politikası üzerindeki “etkisinde” yattığını ekler. Bu bakımdan gerek Bloxham’a, gerekse Akçam’a göre, Rus dış politikası sonradan akla gelmiş bir tasarıdır.”²⁴⁵²

Buna rağmen Ermeni yazar Akopyan, Müslümanların Ermenilere yardımcı olduğunu da yazmakta,²⁴⁵³ hatta Ermeni göçü başlatıldığında yerli müslümanların bazı Ermeni

---

²⁴⁴⁷ Гаджизаде 1915 -Османское Досье, s. 16.

²⁴⁴⁸ Каринян, . Шаумян И Националистические Течения На Кавказе, s. 25.

²⁴⁴⁹ Баранов, Война с Турцией и Армяне, s. 45.

²⁴⁵⁰ Бадалян, Турецко-Германская Экспансия В Закавказье 1914-1918 гг., s. 120.

²⁴⁵¹ Гаджизаде 1915 -Османское Досье, s. 17.

²⁴⁵² McMeekin, Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü, s. 176.

²⁴⁵³ Акопян, С.М., Западная Армения В Планах Империалистических Держав В Период Первой Мировой Войны, (Ереван: АН АССР, 1967), s.78; Армянский Вестник dergisi, Erevan:1967, s. 29.

ailelerine yardım ederek bu durumdan kurtulmalarını sağlamaya çalışmıştığını bildirmektedir.

3.6.2.4. Göç Eden Ermeni Nüfusla İlgili Problemler

Göç sırasında ölen, Türkiye topraklarında ve dünyada yaşayan Ermenilerin sayısı ile ilgili birçok kaynak bulunmasına rağmen, neredeyse hiçbir kaynak diğerini tastik eder nitelikte olmamıştır. Rakam konusunda herkesin farklı bir şeyler yazması net rakamın olmadığını göstermektedir. Ermeni sorunu ile alakalı araştırmalar zamanı en çok karşılaşılan sorun Ermeni milletine mahsus insan sayısı ile ilgili çeşitli rakam yığınının olduğu gözlemlenmektedir. Neredeyse aynı rakamı söyleyen iki farklı kaynak bulmak o kadar zordur ki, hangisinin daha doğru olduğunu anlamakta büyük zorluk ortaya çıkmaktadır. İlginçtir ki, yıllar geçtikçe kaynaklardaki rakamlar gittikçe büyümektedir.

Birincil kaynaklar rakamları genel olarak 1.5 milyonla 2 milyon arasında vermektedirler. Türkiye'nin o dönemlerdeki insan nüfusuna bakılırsa²⁴⁵⁴ 1914`de devletteki Ermeni nüfusu 1.173.000 den fazla olmamıştır. Fransızların “Sarı Kitap”ına göre ise Türkiye`deki Ermeni nüfusu 1.475.000 kişiden fazla olmuştur. Ermeni kilisesi ise Ermeni milletine mensup insan nüfusunu 1.913.000 kişi (1912-1913 arası yıllara ait bilgiye göre) olarak göstermektedir.²⁴⁵⁵

Linç “Armeniya”²⁴⁵⁶ kitabı da birçok Ermeninin yaşadığı vilayetlerinin tasvirini coğrafi olarak yansıtmaya çalışmıştır. Burada insanların sosyal durumu ve kendisine olan tutumları kayıt altına alınmıştır. Kitapta eyaletler üzere Ermeni nüfusu verilmektedir. “1886`yılına ait eyaletler üzere belgelerde Ermeni halkının nüfus sayımı: Tiflis – 211.743, Erivan – 375.700, Kars – 44.280, Kutaisi – 16.399, Elizavetpol (Gence) –

---

²⁴⁵⁴ Kaydı gerekli bir durumdur ki, 1897`den 1903`e kadar Osmanlı devletinde Ahali sayımı ve kaydı işlemlerine bakan memur Ermeni olmuş, ona kadar ise Yahudi, ondan bir önce ise ABD`li olmuştur.

²⁴⁵⁵Гаджизаде 1915 -Османское Досье, s. 40.

²⁴⁵⁶ Kitapta ilgimizi çeken en büyük husus “Ani ve Ermeni Hanedanlığı” adlı bir başlığı olması idi. Bu başlık altında Ermenilerin Sasanidler döneminden oluşmaya başlayan hanedanlığı hakkında bilgi veriyor. Ermeni handedanlığın kurulması ve varoluşundan bahsedilen bölüme tezimizde daha fazla yer verememizin sebebi araştırma konusunu kapsamamasıdır (Линч, Х. Ф. Б., Армения. Путевые Очерки И Этюды, I, II Том, (Тифлис: Торговая дом И. Е. Питоев и К., 1910) , s. 568.)

258.324, Bakü – 55.459, Zakatala – 521, toplamda 962.426. Bunlardan başka Ahalkalak, Ahalsık, Borçalı`da – 99.258 Ermeni bulunmaktadır.”²⁴⁵⁷ Kaynak Türk kökenli nüfusu az göstermek amaçlı birkaç boy şekline parçalamıştır. Türkleri – Tatar (her halde Azerbaycan Türklerini kast etmiş), Türk, Karakalpak, Türkmen diyerek ayırmış ve doğal olarak rakamları azaltmıştır. Görüldüğü üzere, her bir kaynak farklı bir rakam sunmaktadır.

Bu kadar karışık kaynaklardan Ermenilerin sayısı ortalama olarak ele alındığında bile Ermenilerin devletin her tarafına yayıldığı bilinmektedir. Hatta İstanbul ve Arap eyaletlerinde bile çok sayıda Ermeni olduğu sabitlenmişken, bu kadar büyük arazilere dağılan Ermenilerin 2 milyonu göç sırasında herhangi bir türden ölmüş ise o zaman ya dünyada artık Ermeni kalmaması gerekmekteydi, ya da rakamlar yanlış verilmiştir.²⁴⁵⁸ Kaynaklar arasında en büyük rakamı dönemin Ermeni kilisesi (1.913000) vermektedir ki, burada da rakam 2 milyonu geçmemektedir.²⁴⁵⁹ O zaman eğer 1.5 milyon Ermeni ölmüştüse demek ki, geriye 413.000 Ermeni kalmıştır ama kaynaklar ve arşiv bilgilerine göre göç eden ve Rusya arazisine yerleştirilen Ermeni sayısının 422.000 kişi olduğunu yazmaktadırlar ki böylece bu varsayım da çürütülmüş ve ortada rakam tutarsızlığı yaşanmıştır.

Fransa arşivlerinde saklı duran bir mektupta göç eden Ermeni sayısı hakkında bilgi verilmektedir. Bu bilgi Rusya Dışişleri Bakanlığına Ermeni Cemiyeti Politik başkanı Pogos Nubar Paşa tarafından gönderilmiş mektubta da bulunmaktadır. Mektup 12 Aralık 1918 tarihinde yazılmıştır. Bu dönemde İstanbul işgalcilerin idaresi altında olmuş ve Türkiye hükümeti eskisi gibi olmamıştır. Pogos Nubar Paşa, mektupta şöyle yazmıştır: “Göç eden insan sayısı ortalama 600.000 ila 700.000 arasında idi. Bu rakam sadece göç eden kişi sayısını göstermekte ama yolda ölen ve yerleşemeyen insan sayısı hakkında gerçek bilgi hala malum değildir”²⁴⁶⁰ Başka bir kaynaktan örnek sunan Ali Tağızade, Ermeni yazar olan Arşavir Siraçyan`ın kitabına atıfta bulunarak şöyle yazmaktadır:

²⁴⁵⁷ Линч, Армения. Путевые Очерки И Этюды, s. 570-574.

²⁴⁵⁸ Гаджизаде 1915 -Османское Досье, s. 41.

²⁴⁵⁹ Бадалян, Турецко-Германская Экспансия В Закавказье 1914-1918 гг., s. 122.

²⁴⁶⁰ Гаджизаде 1915 -Османское Досье, s.41

*“İstanbul`da 15 bin Ermeni vardı. bunlar Doğudan göç zamanı buraya gelen insanlar idi. Onların genelini gençler oluşturmaktaydı.”*<sup>2461</sup> Lakin gerçek budur ki, Ermeniler sadece İstanbul`a değil birçok Anadolu kentine dağılmışlardır. Birde Ermeni birlikleri, grupları halinde Türkiye`ye karşı olan Ermenileri de sayarsak eğer, o zaman bir daha rakam konusunda hüsrana uğranılacaktır.

Bir diğer kaynak, Ermenilerin eyaletler üzere yerleşme durumunu göstermeye çalışmış ve bunu 1912`de Rusya`nın Dış İşler Bakanlığına gönderilen bilgidен aldığı iddia etmiştir. Lakin bu veri Ermeni arşivinde yerleşen belge ile sabitlenmiştir. 1912`de Rusya`nın Dışişleri Bakanlığına gönderilen bildiride Türkiye`nin altı eyaletinde yerleşen Ermeni ahalsininin sayısı ve reformdan sonra yerleşen ve getirilen diğer milletlere mensup insanların sayısı şu şekilde verilmiştir:

---

²⁴⁶¹ Гаджизаде 1915 -Османское Досье, s. 42.

Tablo 6: Vilayeti Sitte`de Yerleşen Ermeni Sayısı

Milletler ve Irklar	Erzurum	Van	Bitlis	Harput	Diyarbakır	Sivas	Toplam	%
Türk	240.000	47000	40000	102000	45000	192000	666000	25,4
Suriyeli	7000	-	10000	-	-	45000	62000	
Fars	13000	-	-	-	-	-	13000	3,4
Laz	10.000	-	-	-	-	-	10000	
Roman	-	3000	-	-	-	-	3000	
Kürtler (Oturak)	5000	32000	3500	75000	30.000	35.000	242000	
Kürtler(göçebe)	40.000	40.000	42000	20.000	5000	15.000	182.000	16,3
Kızılbaşlar	25.000	-	8000	80.000	27.000	-	140.000	5,2
Çerkez	30.000	-	47.000	-	-	-	77.000	2,9
Yezidler	3000	25.000	5000	-	4000	-	37.000	1,4
Ermeni	215000	185000	180000	168000	105000	165000	1018000	38,9
Nestoryanlar	-	18.000	15.000	5000	60.000	25.000	123.000	4,7
Yunanlar vs.	12.000	-	-	-	-	30.000	42.000	1,6
Toplamda	630.000	350000	352000	450000	296000	507000	2.615000	100

Каунак: Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 347

Tablodandan görüldüğü üzere Ermeniler genel ahalinin büyük kısmını temsil etmişlerdir. Bu yedi eyaletten Van, Bitlis, Harput, ve Diyarbakırda Ermeniler, çoğunluğunu oluşturuyorlarsa eğer, Erzurum ve Sivas'ta Türk ve Ermeni ahalinin sayısı yakın rakamları göstermektedir. Anlaşılmaktadır ki, yazar bir belge bulduğunu ve sayının böyle olduğunu iddia ediyor ama nedense bu kadar önemli belgeyi yazarın Rusya Dış İşler Bakanlığına gittiği halde oradaki arşivde değil sadece Ermenistan'daki arşivden bulunması bir hayli ilgi çekici bir durum olarak karşılanmaktadır. Yazar Ermeni nüfusu ile ilgili yazarken sadece bu kaynağı esas almış başka belge ve kaynaktan ilave referans göstermemiştir. Düşünüyor ki, okuyucuları manipule etmek amaçlı gösterilen belge, sadece gerçeğe alakası olmayan bir evraktır ve başka dayanağı bulunmamaktadır. Bu konuyu bir diğer Türk yazarda şu şekilde ele almıştır:

“Ermeni temsilcilerine göre, Ermenilerin nüfusu Rusların vermiş olduğu rakamlardan 104.220 kişi daha fazladır. Ancak söz konusu nüfus verileri arasında dikate alınması gereken bir husus vardır. Rus arşiv belgesinde 9 vilayette yaşayan Ermenilerin nüfusu verilirken, Ermeni temsilcileri sadece 6 vilayette yaşayan Ermenilerin nüfusunu dikate almışlardır. Ancak her iki belge karşılaştırıldığında, Müslümanların nüfusuna ilişkin çok büyük bir tutarsızlık olduğu göze çarpmaktadır. Rusların vermiş olduğu rakamlara göre, söz konusu 9 vilayette yaşayan Müslümanların nüfusu ise 4.453.250 (% 74.1) olarak görülürken, Ermenilerin nüfusu 913.780 (% 15.3) kişidir. Ermeni temsilcilerinin vermiş olduğu rakamlarda ise, Müslümanların nüfusu 1.178.000 (% 45.1), Ermenilerin nüfusu (% 38.9) olarak görülmektedir. Görüldüğü üzere Ermeni temsilcileri Müslümanların nüfusunu mümkün olduğu ölçüde düşük vermişlerdir. Rusların, Ermeni temsilcilerine göre, Türkiye’de yaşayan Ermeni ve Müslümanlara karşı daha az duygusal ve objektif olacakları göz önüne alındığında, Ermenilerce gösterilen nüfus verilerine güven duymak pek mümkün olamamaktadır.”²⁴⁶²

Resmi Türkiye kaynaklarını kullanan Kemal Karpat'a göre, 1906-1907'de Doğu vilayetlerinin toplam nüfusu 3.147.880 olarak tahmin edilmektedir. Bunun 2.483.135'i yani yüzde 78.89'u Müslümanken, sadece 664.745 veya yüzde 21.11'i gayrimüslim olarak nitelenmektedir. Ermeni Patrikhanesi, 1912'de Ermeni nüfusunu 1.018.000 olarak hesaplamıştır. Bu durumda Ermeniler altı vilayette toplam nüfusun %40'ını

---

²⁴⁶² Sertçelik, *Rus Ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, s. 39.

oluşturmuşlardır. Türkiye'nin Doğu Anadolu topraklarında nüfusun muhtemelen dörtte veya üçte birini oluşturan Ermeniler, bir milyon civarında bir nüfusa sahip olmuşlardır. Rus Kafkasya'sında ise 1.118.094 ile 1.500.000 Ermeni yaşamıştır.²⁴⁶³ Korsuna göre, Ermenilerin Dünya Savaşı'na kadarki özellikle Ermeni vilayetlerinde yoğunlaşmış (Van, Bitlis, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Adana ve İstanbul'da ise nüfusun %15'ine varıyordu) toplam nüfusu 1.500.000 kadar olmuştur. Bütün bu bölgelerdeki Müslümanlar (Türkler ve Kürtler), Ermeni nüfusundan beş kat daha fazla olmuşlardır, ancak 1914-1918 savaşı öncesinde Ruslara katılan topraklardaki Ermeni nüfusu, Anadolu'daki Ermeni nüfusunun üçte ikisini oluşturmuştur, ancak burada da Ermenilerin toplam nüfus içerisindeki payı %25'ti ve burada da Müslümanlar iki kat daha fazla olmuştur.²⁴⁶⁴

Bir diğer kaynakta yine Ermenilerin savaş ve göç sırasındaki kayıp sayı şu şekilde gösterilmiştir. Genel olarak Birinci Dünya Savaşı'nda 300.000 Ermeni ölmüştür. Tahminen aynı sayıda insan Mezopotamya yollarında göç sırasında ölmüş, 200.000 kişi Rusya'ya kaçarak kurtulmaya çalışmış, 400.000 kişi ise canını kurtarmak için İslamı kabul etmiştir. Böylece aslında Türkiye Ermenistan'ı²⁴⁶⁵ Ermenisiz kalmıştır.²⁴⁶⁶

*Tarihsiz bir Rus arşiv belgesinde, "Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusunun olduğu, bu nüfusun 5.600.000'inin Avrupa kıtasında, 15.430.000'inin Asya kıtasında, 12.470.000'inin ise Osmanlı Devleti'nin vasal (uydu) ülkelerinde yaşadığı görülmektedir. Aynı belgede "Küçük Asya'da 9 vilayette yaşayan Ermenilerin nüfusu, 913.780 (% 15.3)" olduğu belirtilmiştir. Söz konusu 9 vilayette yaşayan Müslümanların nüfusu ise 4.453.250 (% 74.1) Rumların nüfusu 623.750 (% 10.6) olarak dikkat çekmektedir. Belgede söz konusu vilayetlerdeki Ermeni nüfusunun 1/6'ya dahi ulaşmadığı da vurgulanmıştır."*²⁴⁶⁷

---

²⁴⁶³ Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 54.

²⁴⁶⁴ Корсун, "Турция" *Курс Лекций По Военной Географии Читанных В Военной Академии*, s. 37.

²⁴⁶⁵ Ermenilerin idda ettikleri altı vilayetten söz edilmektedir. Birçok kaynak da bu vilayetler Türkiye Ermenistanı, Ermeni kaynaklarında ise Batı Ermenistan olarak geçmektedir.

²⁴⁶⁶ *Большая Советская Энциклопедия*, С.3.s. 434.

²⁴⁶⁷ Sertçelik, *Rus Ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, s. 38.

“Baku”²⁴⁶⁸ gazetesinin 1913 yılında basılan 34. sayısında, “Türkiye Ermenistanı’nda Ermenilerin nüfuz İstatistiği” başlıklı bir makalede, Ermenilerin nüfusunun 1880-1890 yılları arasında yaklaşık 2.660.000 olduğu belirtilmiş, lakin bir taraftan savaşın başlaması, diğer taraftan da açlık ve hastalıklar sonucu, Ermenilerin nüfusunun azaldığına dikkat çekilmiştir. Bu gazete, 6 vilayette yaşayan Ermenilerle ilgili elde edilen yeni nüfus verilerine dayanarak, Ermenilerin sayısını 930.000 kişi, bu nüfusun toplam nüfusa oranını ise %38.8 olarak vermektedir. İlâveten yazar B. Gasp’ın, Ermeni nüfusuna ilişkin bugüne kadar abartılı sayıların verildiği ifadesine de yer verilmiştir. B. Gasp, sayılara ilişkin olarak, Kürt ve Türklerin nüfuslarının olduğundan daha az olarak verildiğini de dile getirmiştir.²⁴⁶⁹ Gurko Kryajin’in “Ermeni Meselesi” kitabında yazdığı üzere; sonuçta 300 bin insan ölmüştür. Aynı sayıda da insan Mezopotamiya’ya göç etmiş, 200 bini Rusya’ya kaçmıştır. Yaklaşık 400 bin insan da kurtuluşu İslamı kabul etmekte görmüştür. Bu olayların sonucunda “Türkiye Ermenistanı” tamamen Ermenisiz kalmıştır.²⁴⁷⁰

“Kızıl Kitap” (Krasnaya Kniga) kitabında ise Türkiye’deki Ermeni nüfus şu şekilde verilmektedir: Bitlis sancağında 23.326 kişi yani toplamda sancağın %39’nu oluşturan bir kesim, Van sancağında 13.335 kişi toplamda sancağın %26’nı oluşturan kesim Ermeni milliyetine mensup olmuştur.²⁴⁷¹ Aslında kaynakların bu kadar farklı veri sunması bilgide tahrifi göstermektedir. Ermeni ve Rus yazarların bir kısmı okuyucuları manipule etmek adına bilgileri bilerek tahrif ettiği su götürmez gerçek olarak bilinmektedir.

3.6.2.5. Talat Paşa Telgrafı Olayı

Ermenilerin belgelerde sahtekarlık yapmaları olayı Türkiye’de yaşayan ve hayatını kaybeden insan sayımındaki rakam tutarsızlığıyla bitmemektedir. Onlar bir sıra belgeleri insanlara ve araştırmacılara gerçek gibi göstermek için her yolu denemiş her üsula el atmışlardır. Sözde Ermeni “soykırımı”na kanıt olarak kullandıkları belge “Talat Paşa’nın

---

²⁴⁶⁸ Bakü’de günlük olarak yayımlanan, edebî ve siyasî konulara ağırlık veren bir gazete olup, Ermeniler tarafından çıkarılmıştır.

²⁴⁶⁹ Баку, 1913, No: 34, s. 7.

²⁴⁷⁰ Гурко Кряжин В., *Армянский. Вопрос*, (статья из Большой Советской Энциклопедии. 1926 года издания), (Баку, 1990), s. 10.

²⁴⁷¹ Гурко Кряжин, *Армянский. Вопрос*, s. 87-88.

telgrafi” olarak bilinmektedir. Belgeye göre, Talat Paşa Ermenilerle ilgili “onları mahv edin emri” vermiştir. Bu belgeyi Ermeniler “araştırmış”, “öğrenmiş” ve “tatkik etmişler” ki Ermeni meselesini isbat edebilsinler. Bazı tarihçi ve siyaset adamları bu telgrafi soykırımın esas kanıt belgesi olarak görmektedir. Söz konusu telgrafi birçok Ermeni asıllı tarihçi kullanmış ve dünyaya yaymaya çalışmıştır.²⁴⁷² Telgrafın üzerinde bir az çalışıldığında bir hayli yanlışlıkların olduğu ve sahte bir evrak olduğu apaçık ortaya çıkmaktadır.²⁴⁷³

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Genc Türkleri suçlanmak adına mahkeme yapılmıştır ve Ermeniler, büyük heyecanla bu telgrafi Britanya`da mahkemeye takdim etmek için getirmişlerdir. Lakin Britanya`nın Dış ilişkiler Bakanlığı bu mektubun sahte olduğunu anlamış ve mahkemeye kanıt olarak kabul etmemiştir.²⁴⁷⁴ Ardından telgraf üzerinde araştırma yürüten Berlin uzmanları mektubun büyük bir sahtek

arlık sanatı olduğunu açıklamışlardır. Onların yazdıkları raporda şunlar söylenilmektedir:

“Ne kağıtın kalitesi, ne yazı üslubu Osmanlı Devlet adamları arası yazışmaya uygun değildir. Hiçbir gösterge, onların evrak belge işlerinden bir nümüne olarak kendini göstermemektedir. Telgrafta bir sürü yanlış vardır. Bu hem metnin stilinde hem de tarihinde kendini açıkça belli ediyor. Müslüman kanun ve kurallarına uygun olarak yazılmamıştır. Telgrafın başındaki “Bismillah” yanlış yazılmıştır. Tarih ve gün yanlış koyulmuştur. Osmanlı Devletinde kullanılan tarih ve gün yazılmamıştır. Başka en büyük sahtekarlık ise güya telgraf Talat Paşa`dan Halep`in Guvernörü Mustafa Abdullaha gönderilmiştir. Gel gör ki, bu telgraf yazılan tarihte Halep`te Guvernör Mustafa Abdullah Paşa değil Bekir Sami Bey olmuştur. Bu mektupu yapan her halde Osmanlı takvimi ile Avrupalıların kullandığı takvimi arasındaki farkı bilmemektedir.”²⁴⁷⁵

Mektupta Hicri takvimi yerine Miladı takviminin kullanılması da buna ilave edilirse, mektupta bulunan yanlış ve sahtekarlıklar açıkça ortaya çıkmaktadır. Böylece aslında

---

²⁴⁷² Гаджизаде 1915 -Османское Досье, s. 66.

²⁴⁷³ Багиров - Вердиева, В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют, (Баку: 2011), s. 42.

²⁴⁷⁴ Гаджизаде 1915 -Османское Досье, s. 66.

²⁴⁷⁵ Бадалян, Турецко-Германская Экспансия В Закавказье 1914-1918 гг., s. 125.

Ermeni asıllı Andonyanov tarafından yazılan²⁴⁷⁶ ama Talat Paşa'nın adına çıkarılan sahte mektup şu kelimeleri içermektedir: “*Doğu eyaletlerinde olan tüm Ermenileri gizli ve saklı yolarla mahv edin. Nerede bulsanız onları öldürün!*”²⁴⁷⁷ bu mektup tüm Ermeni araştırmalarında ve bu sorun üzerine çalışma yürüten tarihçilerin esas kaynak bazında hala kullanılmaktadır.²⁴⁷⁸ Diğer tarihçi ve araştırmacılar, bu belgeyi büyük hevesle her yerde sunan Ermeni tarihçisi Andronyan'ın diğer eserlerini incelediklerinde onun neredeyse tüm araştırmalarının sahte belgelerden oluştuğu ve doğru olmayan bilgiler sunduğu anlaşılmıştır. Bu kanıt ve isbatlara rağmen bu mektup ve Andronyan'ın uydurduğu diğer bilgiler Ermenistan devlet okullarında Tarih derslerinde öğrencilere öğretilmektedir.²⁴⁷⁹

1915'e ait olaylarda cevapsız kalan birçok sorular bulunmaktadır. Bilinmektedir ki, savaş esnasında ölen Ermeni ve Müslümünanların bir kısmı bu dönemde o topraklarda oluşan anarşi ve kaostan nasibini almışlardır.

*“Anadoludaki bu kaos ve anarşini oluşturanlar ise kimlerdi? Sorusuna hiç kimse cevap vermiyor. Bu anarşi ve kaosa göre kim sorumluluk almalıdır? Veya bunu kim daha çok kendi yararına kullanmıştır? Bir kısım insan sadece çapulcu ve talancılar tarafında öldürülmüştür. Bunun suçlusu kimdir? Ermeniler ve onların yandaşları yıllardır bu soruların cevabını vermemektedir.”*²⁴⁸⁰

Malesef ki, dünyanın büyük kısmı bu yalan ve sahte bilgilere inanmış durumdadır.

Burada Ermeni propagandasını medhetmek yerine düşünülmektedir ki, devletlerin gerçek ilgi alan ve çıkarlarını anlamak gereklidir. Ruslar zamanında Ermenilere onlara iyilik yapmak için değil savaşta piyon olarak ilave destek almak ve Türkiye'ye karşı kullanmak

---

²⁴⁷⁶ Багиров - Вердиева В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют, s. 45.

²⁴⁷⁷ Бадалян, Турецко-Германская Экспансия В Закавказье 1914-1918 гг., s. 128.

²⁴⁷⁸ Гаджизаде 1915 -Османское Досье, s. 69.

²⁴⁷⁹ Багиров – Вердиева , В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют, s. 48.

²⁴⁸⁰ Гаджизаде 1915 -Османское Досье, s. 147.

için umut vermişlerdir. Lakin savaş sonlandığı zaman ne bağımsızlık ne de özerk bir devletten söz edilmemiş, bütün anlaşmalar yalnızca kağıt üzerinde kalmıştır.

3.6.3. Ermenilerin Müslümanlara Karşı Yaptığı Katliamlar

Rusya`da devrim başkaldırdıktan ve Rus işgali durduktan sonra bile Ermeni haydutluğu devam etmekteydi. Bu durum Türk Orduları Kafkas Cephesi Komutanı Vehib Paşa'nın Rus Orduları Kafkas Cephesi Başkomutanı General Prjevalskiy'e 1918 de gönderdiği mektubundan anlaşılmaktadır:

“Rus ordularının işgal ettikleri vilayetlerdeki Türkiye tebaası Müslümanların Ermenilerin zulmüne karşı korunmasıyla ilgili tarafınızca sorumlu görevlilere verilen kesin emirden ve doğabilecek her türlü uygunsuz hareketlerin önlenmesine yönelik somut ve sert tedbirlerin alınması sözünüzden dolayı en içten teşekkürlerimi iletirim. Son dönemde ortaya çıkan gelişmelerle ilgili Kafkas Orduları Komutanı General Odişelidze'ye bu tür olaylara son verilmesi doğrultusunda önlemlerin alınması ricasıyla tarafımdan bilgi verilmiştir. Siz ekselanslarına da, bana gelen aşağıdaki bilgileri iletmeyi ne yazık ki gerekli veyararlı görüyorum, özellikle Erzincan'dan Rus kolordusunun ayrılmasının ardından Ermeni zulmü, hanelere saldırı ve kuytu köşelerde adam öldürme boyutunu aşarak daha da yayılmış ve köylere açık saldırılara, kadınlara tecavüze, erkek nüfusun katledilmesine, köylerin ateşe verilmesine dönüşmüştür. Bu arada Erzincan'dan güneydoğu istikametine 18 kilometre uzaklıktaki Zekkih köyü, 12 Ocak tarihinde bu tür talihsiz olaylara maruz kalmıştır. Bir hafta öncesinde Ardasi'dan üç kilometre uzaklıktaki Müslüman köyü Koska, 30 kişilik bir Ermeni çetesinin saldırısına uğramış, köyün yakılmasının ardından insanlığa kan ağlatacak bir dram yaşanmıştır.”²⁴⁸¹

Zamanla Ermenilerin oluşturdukları sıkıntılar Türkiye sınırını bile aşmış diğer devletlerin hurununu bozacak şekilde kenara taşmıştır. Bu halden rahatsız olan İran kendi halkının ve devletinin huzuru için sınırını kapatmak zorunda kalmıştır. Bu olay Tuğgeneral Levandovskiy'in General Obratsov'a 29 Ocak 1918 tarihli telgrafından iletilen habere göre, İran Culfa taraftan Rusların sınır hattını kapatmıştır. İran`ın bunu yapmakta esas nedeni, Rusların Asuri ve Ermenilerden oluşan çeteci gruplar oluşturmasıydı.²⁴⁸²

²⁴⁸¹Perinçek, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi*, s. 210.

²⁴⁸² Ковалев, Романовы *На Фронтах Первой Мировой*, s. 94.

Oluşturulan karğaşa ve kaosdan doymayan Ermeni militanları Türkiye savaştan mağlup halde çıktuktan sonra bile faaliyetlerini durdurmamışlardır.

Lalayan ise Ermeni birlikler ile Müslümanlara yönelik katliamlar arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde kurmaya çalışmıştır. Lalayan dönemin tanıklar ve kullandığı belgeler vasıtasıyla Ermeni birliklerinin Çarlık Rusya'nın emirleriyle oluşturulduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır: Lalayan'a göre, Taşnaksutyun Partisi üyeleri, görüşmelerin ardından basın aracılığıyla Ermeni hareketi lehinde bir kampanya başlatmıştır ve 'Milli Büro'nun da katkılarıyla gönüllü birliklerin doğrudan örgütlenmesine girişmiştir. O dönemdeki görüşmelerde Taşnak birliklerinin 1600 kişiden oluşacağı belirtilmiştir. Lakin Milli Büro, Türkiye'nin Doğu vilayetleri çabucak ele geçirilmek için birlikleri 10.000 kişiden oluşturmaya çalışmıştır. Kendi askerlerini toplayarak hiç acımaksızın Türk nüfusu yok etmekle görevlendirilmiş birlikleri onların komutası altına vermiştir.²⁴⁸³ Söz konusu durumla ilgili, Rus Orduları Kafkas Cephesi Başkumandanı Prjevalski'nin, Tiflis'teki Askeri Genel Valisi'ne gönderdiği telgrafta ise Rusya'dan gönderilen Ermeni göçmenlerin yakın zaman içinde Müslüman katliamı yapmaya hazırlandıkları belirtilmiştir. Ayrıca önemli bir kısmı Rus tebaasına ait Ermeni göçmenlerin kitlesel olarak cephe gerisinden Pasin Ovası köylerine yerleştirildiği ve onların Türk kökenli ahalinin konutlarını Türk ahaliyi kovarak keyfi şekilde işgal ettikleri²⁴⁸⁴ yazılmaktadır.

Bu durum Rusların eyalet bölgesi sonrasında daha da feci hal almıştır. Kafkas Ordusu tarafından 26 Ağustos 1917 tarihinde yazılan bir talimatnamede, işgal edilen Türk topraklarında güvenliği sağlamak için uygulanması istenen direktifler şu şekilde sıralanmıştır:

"1. Komiserlik temsilcileri olarak Rusların atanması,

---

²⁴⁸³ Лалаян, "Контрреволюционный "Дашнакпутюн" и империалистическая война 1914 - 1918 гг.", "Революционный Восток". Орган научно-исследовательской ассоциации по изучению национальных и колониальных проблем, № 2 - 3 (36 - 37), М., 1936, с. 76.

²⁴⁸⁴ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 1191, л. 40.

“2. Yerel polis teşkilatının bir an önce kurulması ve kurulacak polis teşkilatının atlı (süvari) olması. Ermeni ve Kürtlerin polis olarak alınmamaları, ancak bölgede konuşulan her iki yerel dili de bilen Kafkas kökenli diğer milletlerden çoğunluk olarak polis atanması”²⁴⁸⁵

Gösterdiğimiz talimatnamede, atanacak olan polislerin bölgede konuşulan yerel her iki dili de bilmelerinin gereği vurgulanmıştır. Bahsedilen yerel diller Kürtçe ve Ermenice’dir. Türkçe’nin yerel bir dil olmayıp devlet ve imparatorluk dili olduğu düşünüldüğünde, Rusların işgal etmiş oldukları Türk topraklarında, talimatnamenin yazılmış olduğu tarihte yani 26 Ağustos (8 Eylül) 1917’de Türkçe’nin konuşulmadığı anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile söz konusu tarihte, bu bölgede Türklerin artık yaşamadığı görülmektedir. Savaş başlamadan önce bölgede nüfus açısından ezici bir çoğunluğa sahip olan Türklerin, akıbetlerinin ne olduğu konusuna ne yazık ki belgede değinilmemiştir. Ancak, milyonlarca Türkün ülkenin daha iç güvenli bölgelerine göç etmek zorunda bırakıldıklarını tahmin etmek zor olmasa gerektir. Milyonlarca insanın göç etmesini gerektiren nedenler ise, Ermeni gönüllü birlikleri ile çeteleri tarafından Türklere karşı uygulanan sistemli bir kırım olmuştur. Türkler, bölgeden can güvenliklerini düşünerek kaçarlarken, iklim şartları, açlık ve sefillik ile Ermeni gönüllü birlik ve çetelerinin baskınları sonucunda çok büyük can kayıpları vermişlerdir.²⁴⁸⁶ Rus kaynakları incelenildiğinde, “Ermeni Soykırımı” iddialarının dayanaktan yoksun olduğu net bir şekilde görülmektedir.

Savaş bittikten sonra Ermenilerin yaptığı “Fedakarlıklar” İtilaf tarafından neredeyse görülmemiştir. 1919’a ait “Times” gazetesinde Ermeni asıllı Bogos Nubar şöyle yazmaktadır:

“Biz Ermenileri Paris Kongresi’ne bırakmadılar bile. Çünkü Ermeni Devleti ismi davetliler arasında yer almamıştır, dediler. Biz savaşan devletler arasında değiliz. Bu durum bizleri ve bizim milleti içten sarsıyor. Ermeniler gerçekten düşünüyordu ki, onları bu kongreye davet edeceler çünkü onların ettikleri sadece Antan devletlerinin yararına idi. İtilaf devletlerine olan inançlarından dolayı kaybettiğimiz insan sayısı hesaplanamayacak kadar fazladır. Kurbanlarımız ve kayıplarımız not alınamayacak kadar çoktur. Ve bunların hepsini biz İtilaf

²⁴⁸⁵ РГВИА Ф. 2168, Оп.1, д. 1192, л. 63-69

²⁴⁸⁶ Sertçelik, *Rus Ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*, s. 72.

devletlerinin hayrı için yapmış olmamıza rağmen bizlere gereken saygı gösterilmemektedir. Herkesce bilinse de bunu söylemem gerekiyor ki, Ermeniler savaşın ta başından beri İtilaf devletleri tarafında savaşmıştır. Bizim birlikler Fransız ordularının içeriğinde Osmanlıya karşı savaşa girmiştir. Doğu cephesinde Fransız ordusunun içeriğinde onların sayı 5000`i geçiyordu. Onlar Frnsızlarla birlikte Suriye ve Filistin`de savaşmışlardır. General Alenbi`nin zaferinde çok büyük paya sahip olan bu birlikler o zamanlar büyük taktir toplamıştır. Kafkasya Cephesi`nde ise 150.000 Ermeni gönüllüsü Rus ordusunda Antant birliklerine hizmetde bulunmuştur. 50.000 Ermeni gönüllüsü ise Andronik, Nazarbayev ve diğer birlik komutanlarının grubunda dört yıl Antant birliklerinin tarafında savaşmıştır. Çarlık Rusya`sı çöktükten sonra Kafkasya`da barış elde edilinceye kadar Rusların aldığı toprakları koruyan ve kollayan Türklerin oraları yeniden almasına engel olan yine de Ermeni birlikleri olmuştur. ”²⁴⁸⁷

Böylece, Bogos Nubar kendisi aslında Ermenilerin Türkiye dahilinde İtilaf birlikleri için beşinci kolon²⁴⁸⁸ rolü oynadığını ifade etmektedir.

Ermeniler büyük hayaller peşinde olmuşlardır Birinci Dünya Savaşı savaş, bu planların gerçekleşmesini aksatmış İttifak`ın savaşı kazanması durumunda hiçbir şekilde özerklik elde edemeyeceklerinden korkarak, Taşnaklar, kesin olarak İtilaf Devletleri'nin yanında yer almışlardır. Türkiye savaşa girdiğinde, Taşnakların Ermeni Milli Bürosu, II. Nikolay'a yardım bildiriyle başvurmuştur. Bildiride şöyle yazmaktadır: "Yeni şanlı Rus silahı olmak ve Rusya'nın Doğu'daki görevini yerine getirmek bizim bir vatan borcumuzdur. Rus bayrağı, İstanbul ve Çanakkale Boğazlar`ında dalgalanmalıdır. Sizin iradeniz, yüce devletimiz sayesinde Türkiye boyunduruğu altındaki halklara özgürlük verilecektir."²⁴⁸⁹ Taşnakların oluşturduğu birlikler, Türkiye Cephesinde Rus ordusuna öncü olmuşlardır. Şubat Devrimi, Taşnakların Rusların yardımıyla hedeflerine ulaşma isteğini oldukça

---

²⁴⁸⁷ Гаджицаде 1915 -Османское Досье, s. 128.

²⁴⁸⁸ 5. kolon, 1930'larda İspanya'daki iç savaş sırasında General Franco'nun bozguncu grubunun adıydı. O zamanlar, Franco'nun generallerinden Emilo Mela, Madrid'e yürüyüş sırasında 4. kolonla saldırıracaklarını ve 5. kolonun düşmanı içeriden yok edeceğini söyledi. 5. kolonun görevi ajan gibi savaşa katılmak ve provokasyon yaratmaktı. Daha sonra, İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman faşistlerinin farklı ülkelerdeki casuslar ve provokasyonlarla uğraşan benzer gruplar oluşturdukları ve bu tür Nazi gruplarına 5. kolon adı verildiği bilinmektedir. Yani devletin içinde olan ve beklenmedik tarzda devleti içinden kemiren grup ve birliklere takılan isimdir.

²⁴⁸⁹ Багиров - Вердиева., В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют, s. 58.

güçlendirmiştir. Taşnaklar, kendi hesaplarını Rusya'nın Türkiye'nin İçişlerine karışarak yapacaklarına güvenmekteydi, onlar Rus devletçiliğinin azılı taraftarı ve "anarşi" karşıtı olmuşlardır, sadece Bolşevizme karşı değil, aynı zamanda ezilen milletlerin kurtuluş hareketlerine karşı da mücadele yürütmüşlerdir.²⁴⁹⁰

Sovyet Döneminin Ermeni milliyetine mensup tarihçisi olan A. A. Lalayan katı bir kommünist olmuş veyazılarında karşıdevrimcileri çok katı bir şekilde eleştirmiştir. Yazılarında çeşitli kaynaklara başvuran Lalayan farklı devletlerin arşivlerinden yararlanmıştır. Lalyan yazılarında Taşnakları suçlu ve katil şeklinde göstermektedir. Ermeni teror grubu olan “Taşnaksutyun”da bir karşıdevrimci parti olduğu için onu da eleştiren Lalayan bunu “Karşıdevrimci Taşnaksutyun ve Emperyalist Savaş 1914-1918” başlıklı makalesinde açıkca göstermiştir. Makalesinde onların devrime karşı olmasını şöyle anlatmaya çalışmıştır:

*“Sosyalist sistem ve Lenin savaşa karşı idi. Bu ise Taşnaksutyun`un yıllardan beri varoluş planlarını bozuyordu. Onlar yıllarca savaşta İtilaf devletlerine destek sağlayarak Türkleri mağlup etmeyi ve onun topraklarını işgal etmeyi planlıyorlardı. Böylece yüzyılların hayali olan “Büyük Ermenistanı denizden denize genişletme” suya düşmüş olacaktı.”*²⁴⁹¹ Yazılarında Ermeni parti ve gruplarını Çarizmin ve Emperyalizmin piyonları veya itaatkar kulları olarak nitelendiren Lalayan onlara çok eleştirel bakmaktadır.

Sovyet sistemi Ermenistan ve Kafkasya`da kurulduktan sonra eski sisteme karşı olanlar su yüzüne çıkmaya başlamışlardır. Hatta eskiden Taşnak Parti üyeleri bile yeni sisteme kendilerini avundurma amaçlı eski sistem ve partileri eleştirmeye, yeri geldi gelmedi hakaretler yağdırmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda, bazı Ermeni yazaraların Sovyet döneminde Taşnak aleyhine yazıları gerçekleri ve adaleti savunmak yerine yeni hükümete (Sovyetlere) kendilerini sevdirmek maksatı taşımaktadır.

---

²⁴⁹⁰ Большая Советская Энциклопедия, С.20. s. 526.

²⁴⁹¹ Лалаян, “Контрреволюционный "Дашнакцүтюн" и империалистическая война 1914 - 1918 гг.,” s. 77.

BÖLÜM IV: 1917 ŞUBAT RUS DEVRİMİ'NİN TÜRKİYE – RUSYA İLİŞKİLERİNE ETKİSİ

4.1. Birinci Dünya Savaşı'nın 1917 Senesinde Siyasi Durumlar

1916'da Dünya Savaşı'nda yaşanan bazı kritik olaylara genel itibariyle bakıldığında, devrime giden süreç daha iyi anlaşılmaktadır: Savaşın bu döneminde, Fransa, Almanya'nın güçlü baskısı ile karşı karşıya kalmıştır. Fransa ordusu, Verdun kentinde 21 Şubat'tan 18 Aralık'a kadar gerçekleşen savaşta, İngilizlerin yardımıyla Almanların baskısını durdurabilmiştir. Bu olaydan sonra Verdun Savaşı, Fransızların devleti korumak için verdikleri en büyük mücadele olduğundan, kahramanlık ve kurtuluş simgesi hâline gelmiştir. Bu savaşta, her iki taraftan, bir milyon insan kaybı yaşanmıştır.²⁴⁹² Bu olayların hemen akabinde, Rus ordusu, 18-30 Mart tarihleri arasında gerçekleşen Naroch Göl Taarruzu'nda büyük bir başarısızlık yaşamıştır.²⁴⁹³ Lakin devamında *Rus ordusunun Güney Doğu cephesindeki başarısı kayda değer nitelikte olmuştur.*²⁴⁹⁴ Sonradan 1916'daki Paris Askeri Toplantısı'nda yapılması kararlaştırılan, tüm cephelerden tek kuvvet olarak Almanların üzerine baskı uygulama planı yerine getirilememiştir. 27 Mart 1916'da Paris'te kongrenin açılış konuşmasında şunlar söylenilmiştir: “*Alman birliklerinin mahvı için öncelikle onların savaş azmini yok etmemiz gerekiyor, bunun için ise bizim birlikte ve tek yürek, tek yumruk olarak savaşmamız gerekiyor.*”²⁴⁹⁵ Lakin onun ifadeleri yeteri kadar dikkate alınmamıştır, çünkü o dönemin savaşları ve savaş planları daha çok dikkat çeken konular olmuştur. Bu dönemde genel savaş alanında Alman birliğinin düşüşü, İtilaf Devletleri'nin baskısı ile değil, Almanya'nın iç politik düşüşü ile alakalandırılmalıdır. Almanya ekonomik ve sosyal açıdan sıkıntılı bir dönemden geçmekteydi.²⁴⁹⁶ Bu nedenden dolayı kendine yakın olmayan cephelerde sürekli mağlubiyetle yüzleşmekteydi.

---

²⁴⁹² Покровский, *Империалистическая Война*, s. 361.

²⁴⁹³ Вячеслав, *Вторая попытка Колчака*, s. 203.

²⁴⁹⁴ Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 128.

²⁴⁹⁵ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 250.

²⁴⁹⁶ Мартышевский, *Воспоминания. 1914–1918*, s. 209.

Aslında, olay detaylı incelenildiğinde 1916`nın sonu 1917`nin başlarında savaşa katılan tüm devletler birer iç çöküş yaşar duruma gelmişlerdir. Bu durum halkın savaştan yıpranmasından da kaynaklanmıştır. Kuvvetle muhtemel, artık savaşa yetişemeyen sanayinin çöküşü de önemli bir etken olmuştur. Yani bu dönem, savaştan tüm devletlerin aynı oranda çöküş yaşadığı, bir tür kırılma dönemi olmuştur. Bu dönemde bundan sonraki krizlerin belirtilerini rahatça görebilmek mümkündür.²⁴⁹⁷ Avrupa tarihçileri bu dönemi ve bu krizi en büyük insan kaybı olarak nitelendirmekler. Öyle ki, söz konusu kayıpların o dönemdeki miktarını ve ölçüsünü tespit etmek neredeyse imkânsız olmuştur.²⁴⁹⁸ Savaşta şu ana kadar insan kaybı açısından en büyük darbeyi Ruslar, Fransızlar, Almanlar, İtalyanlar, Türkler, Sırlar ve nispeten az olarak İngilizler yaşamışlardır. Rusya`nın 1 Şubat 1917`ye kadar olan kaybı şöyle tespit edilmiştir:

Tablo 7: Rusya`nın 1 Şubat 1917`ye Kadar Olan İnsan Kaybı

	Subay	Asker
Öldürülen	11.884	586.880
Gazdan zehirlenen	430	32.718
Yaralı	26.041	2.478.591
Savaş şoku yaşayan	8.650	93.399
Çapraz ateş altında kalan	4.170	185.703
Esir alınan	11.899	2.638.050
Toplam	63.074	5.975.341 kişi

Каунак: Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 253.

Bu büyük kayıp Rusya için devlet çapında bir felakete ve çaresizliğe yol açmıştır. Savaşın sonuna kadar Rus hükümeti bu kaybı kapatacak hiçbir şey yapamamıştır.²⁴⁹⁹ Bu boşluk sonucu yeterli kadro ve mütehassis kıtlığı yaşayan Rusya, hızlı bir eğitimle bunu

²⁴⁹⁷ Гаврилов Александр, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, Текст научной статьи по специальности «История и археология», (Москва: 2009), s. 12.

²⁴⁹⁸ Сеф, С. Е. *Борьба За Октябрь В Закавказье*, (Тифлис: Закавказ. ист.-парт. ин-т им. И. Сталина, Заккнига, 1932), s. 6.

²⁴⁹⁹ “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток*, (ИДС: 1985), s. 8.

kapatmaya çalışmışsa da bu plan doğru işlememiş, sonuç olarak tecrübesiz kadrolar yetiştirmeye başlanılmıştır.²⁵⁰⁰ Asker yetersizliği de devletin büyük bir sorunu haline gelmiştir. Bu eksikliklerin yanında bir de iaşe eksikliği oluşmuştur. Rusya içinde yaşanan olaylardan dolayı cephelere yeteri kadar malzeme ve gerekli materyal gönderilememektedir.²⁵⁰¹ Görülmektedir ki; insan kaybı, devleti ekonomik olarak düşüğe götürmüştür. Çünkü artık insan gücü azaldığından, ziraat eskisi gibi verimli olmamış ve savaş bölgesine yiyecek yetiştirilememiştir. Bu eksiklik halk arasında rahatsızlık ve endişe doğurmuştur.²⁵⁰² İlk etapta bu endişe gözle görülür kadar büyük olmasa da, çok geçmeden büyük bir patlama ile sonuçlanmıştır.

4.1.1. İtilaf Devletlerinin Petersburg Askeri Toplantısı

Bu dönemde İtilaf birlikleri, ABD`den gelen malzeme yardımı teklifine fazlasıyla ihtiyaçları olduğu halde, pek sıcak bakmamışlardır. İtilaf Devletleri bu konuyu tartışmak için, 1917`de Petersburgda`da bir toplantı gerçekleştirmişlerdir.<sup>2503</sup> Şubat devrimi daha tarihe kazınmadan az önce gerçekleşen bu toplantıda, savaşın bir sonraki kademesi için gerekli konular tartışılmıştır. Bu toplantı müttefiklerin Rusya`daki ilk buluşması olarak bilinmektedir.²⁵⁰⁴ Bu zamana kadar bu türden olan toplantılar çoğunlukla Fransa, İngiltere ve İtalya`da yapılmaktaydı.<sup>2505</sup> Kongrenin Petersburg`da toplanması Rusya için çok önemli değer arz etmekteydi. Taraflar toplantıda Rusya`nın durumunu ve yaşadığı kayıpları konuşmak adına toplanmışlardır. Herkesin bildiği bir durum vardı; eğer savaş böyle devam ederse Rusya çok erkenden tükenecek ve savaştan çıkmayacaktır.<sup>2506</sup> Sonuç olarak, Rusya`nın savaşta müttefiklerinden ayrılması ve savaştan çıkması İtilaf devletlerinin mağlubiyetini kesinleştirecektir, Alman Birliği devletlerinin

---

²⁵⁰⁰ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 253.

²⁵⁰¹ РГВИА Ф. 1300, Оп. 4, д. 261, л. 23-25.

²⁵⁰² Покровский, *Империалистическая Война*, s. 365.

²⁵⁰³ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 365.

²⁵⁰⁴ Боханов Александр, *Николай II*, s. 93.

²⁵⁰⁵ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 8.

²⁵⁰⁶ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 13.

galibiyetini ise garanti etmiş olacaktır.²⁵⁰⁷ Bu nedenden dolayı “*Petersburg’daki İngiliz sefiri D. Bükenen, Fransız sefiri M. Paleologue bu kritik günlerde Çar ve yüksek rütbeli şahıslarla çok sık görüşmüş, Sefirler onları gelecek rahatsız edici olaylardan haberdar etmiş ve dikkatli olmalarını tenbihlemiştir.*”²⁵⁰⁸

Askeri meselelerin çözümü maksadıyla düzenlenen, “*Müttefiklerin (İtilaf Devletleri’nin) Kongresi*” 1 Şubat 1917’de Petersburg’da yapılmıştır. Tüm müttefik devletlerin temsilcileri Petersburg’a aşağıdaki konuları tartışmak için toplanmışlardır:

1. 1917’de müttefik devletlerin askeri operasyonlarının yapılış biçimi;
2. Müttefiklerin aynı anda Almanya ve müttefiklerine tek güç halinde darbe indirmesinin mümkün olup olmadığı;
3. Düşman tarafın ani saldırılarında nasıl ve hangi işlemlerin yapılması gerektiği;
4. Düşmanın en hassas ve zayıf noktasını tespit edip oraya odaklanması gerektiği;
5. Şantili’deki kongrede kabul edilen sistemin Balkanlarda uygulanması gerektiği;
6. Almanların Petersburg ve Moskova yönünde ilerlemesi durumunda müttefiklerin yapması gereken hususlara yeniden bakılması;
7. Eğer düşman tüm gücünü İtilaf Devletleri’nden sadece birine odaklarsa ne yapmak gerektiği;
8. Rus ordusunun malzeme ihtiyaçları.²⁵⁰⁹ Görünüşe bakıldığında kongrenin konuları Rusya Maliye Bakanlığı’nın beklediği türden olmamıştır. İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinin temsilcileri için önemli olan konular Rusya’nın ihtiyacı olan meseleler değil, daha çok tek kuvvet halinde saldırı ve darbe indirme planı tipinde

---

²⁵⁰⁷ Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 93.

²⁵⁰⁸ Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 78.

²⁵⁰⁹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 254.

konuşlandırılmıştır.²⁵¹⁰ Onların en çok konuşmak ve kararlaştırmak istediği meseleler 1917 askeri operasyonlarıydı. Lakin Rusya mevcut şartlarda askeri yardım olmadan devam edemeyeceğini açıkça belirtmiştir.²⁵¹¹ Petersburg'daki kongrenin diğerlerinden en büyük farkı, burada temsilcilerin üst düzey politikacı ve bakanlardan oluşmasıydı. Bu da kongrenin kararlarının çok daha ciddi olduğunun göstergesi olmuştur. Bu kongrenin, ciddi şekilde ittifak olarak savaşın ve mücadelenin yapılması ile alakalı kararlar alması beklenilmekteydi. Petersburg kongresinde de, diğer Paris ve Roma Kongrelerinde olduğu gibi, müttefik devletlerin ekonomik, politik, sosyal ve askeri açıdan birlik olması gerektiği karara bağlanmalıydı.²⁵¹² Böylece, Petersburg Kongresinde müttefiklerin Alman ittifakı üyelerini muhasaraya alarak her taraftan darbeler indirmesi ve aynı anda saldırması mümkün olabilecektir. Ancak bu optimistik yaklaşım beklenen sonucu verememiştir. Çünkü Rusya'nın o dönemdeki dâhili durumu, buraya gelen ve temsilcisi oldukları devletlerin savaş durumundan daha beter olmuştur. Halk kitlelerinin itirazı ve büyük güçlerin isyanları Rusya'yı darbeye götürmüştür. Küçük ve büyük burjuvazi grupları devleti dâhilden sömürerek onu olası felakete götürmekteydi.²⁵¹³ Bu sürecin sonunda Çar hükümeti, birkaç gün içinde çökmeye başlamıştır.

Bükenen kendi hatıratında gelişmeleri şöyle izzah etmekteydi:

“12 Ocak'ta Çar tarafından huzura kabul edildim, Çarda umut doğdu, bu onun son kongresiydi. Bu, barışa kadar olabilecek son kongre olacaktı. Çar'a bu sözlerle konuşma yaptım: “Bizler de umut ediyoruz ve istiyoruz ki, bu toplantı barışa kadar son toplantı olsun. Ama maalesef ki, Rusya'nın son kritik durumu bu barışın bu kadar erken gelemeyeceğini haber veriyor gibidir.” Çar benim neden bu kadar karamsar konuştuğumu sorduğunda: Hatta bu kongre çok ciddi sonuçlar ve kararları kabul etse bile, bu ittifak üyeleri ortak bir karara gelseler bile, ben bu Rus Hükümetinin barışı veya sonucu görebileceğinden pek emin değilim. demiştim.”²⁵¹⁴

---

²⁵¹⁰ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 13.

²⁵¹¹ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 369.

²⁵¹² Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 15.

²⁵¹³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s.255.

²⁵¹⁴ Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 79.

Sonuç olarak, bu kongrenin kararları artık Çar için geçerli olmayacaktı. Çar bu cevaba karşılık olarak bu düşüncelerin hiçbirinin esaslı olmadığını ve böyle konuşmak için hiçbir nedenin olmadığını söylese de Bükenen, Çara anlaşılır dille “Eğer, bizim müttefik devletlerimizden herhangi biri halkın isteği ile savaştan çekilirse, biz bu konuda o devlete şans tanıyacak ve anlayış göstereceğiz.” ifadesini kullanmıştır. Bu sözlere karşılık olarak Çar, “Ama ben halk değilim ve ben kesin galibiyet istiyorum.” demiştir.²⁵¹⁵ Buna ilave olarak, İngiliz ve Fransız diplomatlar Çar’ı, Rasputin’in tavsiyesi ile bakan seçmesi olayında hata yaptığını söyleyerek ikaz etmiş, İmparatoriçe’nin de Alman yanlı diplomatlara yöneldiğini söylemişlerdir.²⁵¹⁶ II. Nikolay tüm bunlara şöyle cevap vermiştir: “Ben bakanlarımı kendim seçiyorum ve hiç kimse benim kararımı etkilemiyor”.²⁵¹⁷ Müttefikler Rusya’da devrim olmasından çok tedirginler. Bunun için sürekli Çarı ve bakanları ikaz etmiş, onlara olası tehlikeyi göstermeye çalışmışlardır. Diplomat ve siyasetçiler Rusya’nın Alman ajanlarından temizlenmesini ve bu konuda ciddi siyaset yapmasını istemişlerdir.²⁵¹⁸ Görünüşe bakılırsa, durumun ciddiyetini yerli Rus hükümet adamları da anlamış durumdaydı. Sazanov 1917’de iş başında olmasa da durumun bu haliyle çok ilgilenmekteydi. Sazanov Fransız sefiri ile konuşmasında şöyle demiştir: “İmparatorun ilerlediği yol çok tehlikelidir ve bu yolun çıkışı da yoktur. Eğer tarihten biraz ders alınmışsa, o zaman yeni dönemin başlayacağını çok açıkça anlamış olmamız gerekiyor. Mantıklı baktığımızda, ileride bizi bekleyen olay savaşla kıyaslandığında, savaş onun yanında küçük bir köz gibi duracaktır.”²⁵¹⁹ ifadeleri yer almaktaydı.

29 Ocak Fransız delege heyeti Dummer ile konuşmasında Paleolouge şöyle demiştir: “Rusya tarafından olaya baktığımızda zaman bizim hayrımıza çalışmıyor. Artık onlar savaşla ilgilenmeyi bırakacaklar. Tüm idari sistem kaygan bir zemin üzerindedir, hükümet sistemi art arda bozulmalar yaşamaktadır. Akıllıca baktığımızda çok iyi anlıyoruz ki,

---

²⁵¹⁵ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 14.

²⁵¹⁶ “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток*, s. 10; Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, s. 424.

²⁵¹⁷ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 253.

²⁵¹⁸ “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток*, s. 11.

²⁵¹⁹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 253.

Rusya çukura doğru yuvarlanıyor. Bizim acele etmemiz lazım.”²⁵²⁰ diyordu. Fransız siyasetçisi savaşın hemen bitmesini, savaşın taraflar tam olarak mevcut iken tamamlanmasını istemekteydi. Çünkü Rusya’nın fazla dayanamayacağını iyi anlamışlardır.²⁵²¹ Zamanın Rus bakanlarının durumuna bakıldığında ise, onların gelecekte olabileceklerin farkında olmadıkları, başka önemsiz işlerle meşgul oldukları görülebilmekteydi. Bakanlar bu dönemde en çok Alman İttifak birliklerini mağlup etmek için planlar yapmışlardır.²⁵²² Bakanlıklar son dönemde büyüyen ekonomik krizi çözmeye çalışırken askeri ve harp işlerine odaklanıyor ve kriz durumunun aslında halktan kaynaklandığını biliyorlardı. Bununla bile, Krizin köküne inmedikleri hâlde savaşçı kazanmanın peşine düşmüşlerdir.

4.1.2. 1916-1917’de Rusya’da Siyasi Durumların Genel Analizi

1916 yılı muazzam insan kaybıyla ve vahşetle dolu bir dönem olmuştur. Bu dönemde birkaç metrekairelik alanı ele geçirmek için askerler birbirini izleyen dalgalar hâlinde, ölüm saçan makineli tüfeklerin üzerine yürümektedirler. Bu tarihlerde en vahim olan durum ise Alman denizaltılarının İtilaf Devletleri’nin deniz ulaşımına verdiği hasar İngiltere ve Fransa’da halkın moralini altüst ederken, İngiliz ablukasının sonunda İttifak Devletleri’nin gıda ithalatını sıkıştırmaya başlaması, 1916-17’de Almanya’da korkunç “Şalgam Kışı”na yol açmıştır. Böyle amansız koşullarda Alman Genelkurmaylığı’nda Erik von Falkenhayn yerini Hindenburg’a (aslında Erik Ludendorf’a) bırakmaya mecbur kalmıştır.²⁵²³ İtilaf ta ise liberal başbakan Herbert Asquith, Aralık 1916’da yerini Lyord George’a bırakmıştır. Fransızlar bir dizi kabine değişikliğinden sonra, Radikal “Kaplan” Georges Clemenceau’da karar kılmışlardır.

Bu dönemde fecileşen İngilizlerin Almanya üzerine gıda ambargosu politikası, Almanların savaşın başladığı ilk günlerden tatbik edilen siyaseti olmuştur. Lakin savaşçı

---

²⁵²⁰ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 17.

²⁵²¹ Николай , *Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны*, s. 235.

²⁵²² Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 196.

²⁵²³ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 16.

erkenden bitirmeyi planlayan İngiltere, istediğine nail olamamıştır. İngiltere isteğine ulaşmasa da Almanya'ya vurduğu darbe, kayda değer boyutlara ulaşmıştır.²⁵²⁴ 1914-1919 arasında uygulanan gıda ambargosundan dolayı açlıktan ölen Almanların sayısı 800.000'a yükselmiştir.²⁵²⁵

Bu tarihlerde Batı cephesinde başarılı olamayan Ruslar, Doğu cephesinde bunun tam tersine savaş alanında ilerlemekteydi. Romanya'nın savaşa Ağustos 1916'da İttifak Devletleri arasında girmesi İtilaf için pahalıya mal olmuştur. Bükreş dahil Eflak ovaları ve Ploieşti petrol yatakları Aralık ayına doğru İttifak Devletlerinin eline geçmiştir. Bu durum Romanya'yı savaşa sürüklememesi için Fransa'yı ikna etmeye çalışan Rus generalleri için beklenen bir gelişme olmuştur. Böylece Avrupa'da savaşan Ruslar Polonya'yı tamamen kaybetmişlerdir. İngilizlerin bile bu topraklarda planları olduğu hakkında bir bilgi yoktur. Artık Polonya'da kaybedecek bir şeyi olmayan Rusya, onu geri alamayacağını çok iyi anladığı için Polonya'nın özerklik konusunu gündemden kaldırmıştır. Ardından Sazanov, Polonya meselesini uluslararası düzeye taşımamaya çalışsa da olabilecek güçte olmadığı anlamıştır. Çoğunun artık düşman koalisyonu uyruğu olmasından dolayı, Polonyalılara yönelik yeni bir açıklamayla kaybedecek fazla bir şey olmamasına karşın, “*Çar ile Polonyalılar arasındaki ilişkiler sadece bir iç siyaset konusudur,*” görüşünde kararlılıkla diretmişlerdir.²⁵²⁶ Bakanlar konseyi başkanı Goremikin, 1 Ağustos 1915'te Duma'da, Polonya üzerine yaptığı konuşmada ilk kez özerklik (avtonomiya)²⁵²⁷ terimini kullanmıştır. Polonya konusunda Sazanov kadar kararlı olan politikacı bulunmamıştır. Lakin bu dönem Sazanov'un her konudan milliyetçi tutumu sergilemesi için ona çok fazla fırsat vermeden vazifesinden fesh edilmiştir.²⁵²⁸ Öyle ki, diğer konularda olduğu gibi Polonya konusunda da Rus milliyetçiliği sergileyen Sazanov'u, Çarice, işinden ayrılmaya zorlamıştır.²⁵²⁹ Böylece

---

²⁵²⁴ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 18.

²⁵²⁵ Tevfik, *Osmanlıya Karşı İşlenen Savaş Suçları*, s. 89.

²⁵²⁶ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 18.

²⁵²⁷ Ağustos 1914'teki ilk açıklamasında öngörülen şey “özyönetim” anlamındaki “samupravlenye”den ibaret olmuştur.

²⁵²⁸ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 323, л. 1-3.

²⁵²⁹ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 21.

Polonya konusu tam karara bağlanmadan askıya alınmıştır. Sazanov'un işinden ayrılma olayı genellikle Polonya konusu ile bağdaştırılmaktadır. Rusya, Polonya'ya verilecek özerklik için Çar'ın imzasını taşıyan bir açıklamada bulunmaktan savaş boyunca kaçınmıştır. Açıkça böyle bir açıklamayı engellemek amacıyla Dışişleri Bakanlığı'na Sazanov'un yerine Stürmer'in getirilmesinden sonra, bu ihtimal büsbütün ortadan kalkmıştır.

Aslında bu dönemde, diğer savaşan devletlerle kıyaslandığında, Rusya'nın durumu son derece iyi gözükmektedir. Çünkü "İtilaf Devletleri'nin 1915'te Gelibolu'yu aşamaması yüzünden, kuzey kentlerinde ekmek ve yakıt sıkıntıları oluşmuş ve Petersburg'da 1916-17 kışı çok sert geçse de Ruslar soğuğa alışık olmuşlardır.²⁵³⁰ Rusya'nın durumu iyi olmalıydı ki, savaş öncesi planları İtilaf toplantılarında açıkça söyleyecek cesareti oluşmuştur. Strümer'in ardından Bakanlar Konseyi başkanı olan A. F. Trepov, 2 Aralık 1916'da Duma'daki konuşmasında Britanya ve Fransa'nın Rusya'ya, İstanbul'u ve Boğazlar'ı vaat ettiğini ilk kez alenen açıklamıştır. Trepov'un açıklaması üzerine, "Çargrad" Rus kamuoyunda hâlâ yankı uyandıracak bir konu olarak kalmaktaydı.²⁵³¹ Paleologue'a göre, o sırada Petersburg caddelerinde sıkça duyulan bir nakarat şu olmuştur: "*Bize Konstantinopol'ü kazandırmayacaksa, bu savaşın anlamı ne?*"²⁵³²

Rusya dahilden siyasi oluşumlarla başetmeye çalışırken, Türkistanda ani seferberlik kararına tepki olarak "Türkistan İsyanı" gerçekleşmiştir. Öyle ki, cephelerde olanüstü asker kaybeden Rusya tarafı Temmuz 1916'da yeniden seferberlik ilan etmiştir. Lakin bu sefer diğerlerinden farklı olarak Türkistan halkı da bu seferberliğe dahil edilmiştir. Çarlık Rusya döneminde neredeyse hiçbir zaman askere alınmayan Türkistanlılar bu duruma itiraz ederek isyan çıkarmışlardır. Özellikle, Fergane vilayetinde geniş alana yapılan itiraz dalğasına Abdülgaffar ve Amangeldi Han rehberlik etmiştir.²⁵³³ Türkistan'da 1916

---

²⁵³⁰ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 21.

²⁵³¹ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 25.

²⁵³² McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 259 (Hoover İnstitution arşivleri, Basili koleksiyonu).

²⁵³³ Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıstan 1917'ye Kadar*. s. 427-429.

Ekim`ine kadar süren itiraz dalgası 1917`de patlayan bağımsızlık mücadelesinin başlangıcı olarak bilinmektedir.

Bu dönemde Kafkasya`daki Rus ordusu hem gücü, hem de morali sayesinde kararlı saldırı ile Ankara ve Sivas yönünde ilerleme şansı elde etmiştir. Artık Türkiye`nin Karadeniz`deki en önemli liman ve ticari mevkiileri olan Trabzon da ele geçirilmiş ve bunun üzerine buraya ray hattı çekilmeye başlanılmıştır.²⁵³⁴

4.1.2.1. Karadeniz`deki Operasyonların Rusya Diplomatik Dairelerindeki Yankısı

1916`nın yazından Alman sualtılarının faaliyetleri artmış ve saldırıları çoğalmıştır. Onlar Tuapse ve Batum limanlarını vuruyor, önlerine çıkan gemilere ateş açıyorlardı. 3 Temmuz`dan itibaren ise Türkiye gemileri özellikle Yavuz yeniden saldırıya geçmiş ve Tuapse sahillerini bombalamaya başlamıştır.²⁵³⁵ Ardından ilginç bir olay gerçekleşmiştir. Bu Rus ordusundaki savaş azminin düşüşünü tetikleyen olay olmuştur. Sonraki devrim taraftarları bu olaydan çok esinlenmiş ve Çarlık filosunu gözden düşürmek için psikolojik etki aleti olarak kullanmışlardır. Rus ordusunda ilginç bir ihanet olayı yaşanmıştır. Siyasi durumun kötüye gittiği ve hükümetin kargaşa yaşadığı vakitlerde ordu ve filoda gerginlik hat safaya çıkmıştır. Yavuz`un Tuapse`den geri dönmesi onun 3 saatini almıştır. Rus zırhlılarının Yavuz`un peşinden onu takibi için en az 15 saata ihtiyaçları vardı. Bu saate kadar İstanbul çevresine çoktan mayınlar dizilmiş olurdu. Keza Varne ve Yavuz`un kömür alabileceği diğer yer Trabzon idi ki buraya Rus orduları kolaylıkla mayın döşenebilirdi. Eger Yavuz`un buraya geleceğini kestiren Ruslar dikkatli davransalardı o zaman Yavuz tahrip edilebilirdi. Durumu önceden akıl edemeyen Rus Generalleri Duma tarafından

---

²⁵³⁴ Каспий, №197:1917, s. 8-9.

²⁵³⁵ АВПРИ Ф. 180, Оп. 514/2, д. 636, л. 1-5.

ayıplanıp rütbelerinden olmuşlardır.²⁵³⁶ Bu nedenden dolayı, II Nikolay onun yerine 43 yaşındaki Tümamiral A.V. Kolçak'ı²⁵³⁷ Karadenize Amiral olarak atamıştır.²⁵³⁸

Rusların aktif deniz faaliyetleri Avrupa ve Batı cephelerinde de devam etmekteydi. Bu cephede Almanlar ve İngilizler denizlerde güçlü konumda olmuşlardır, Rusların onlarla regabeti imkansız hale gelmiştir. Üstelik Rusların Karadeniz'deki sağ kolu İmperatoriçe Mariya infilak etmiştir. Bu olay belgelere şöyle yansımaktadır:

“6 Ekim 1916'da Sivastopol'da İmperatoriçe Mariya²⁵³⁹ zırhlısı infilak etti. Bugüne kadar patlamanın sebebi ortaya çıkarılamadı. Patlamanın ya ana kalibrenin burun kulesindeki barutun kendi kendine alev almasından ya da bir kundaklamadan kaynaklandığı tahmin edilmektedir.”²⁵⁴⁰

İmperatoriçe Mariya'nın ortadan kalkması, Birinci Dünya Savaşı sırasında yalnızca Karadeniz filosu için değil, tüm Rus filosu için en ağır kayıp olmuşsa da Karadeniz'deki kuvvetler dengesini fazla etkilememiştir. Çünkü Rusya 1917'de Karadeniz'de Türk ve Almanların sahip oldukları linkor, zırhlı, kruvazör, denizaltı ve deniz uçaklarına kıyasla sayı ve nitelik olarak daha üstün güce sahip olmuştur.²⁵⁴¹

Sahil bölgelerinin işgalinde Ruslara onların “Primorskiy otryad”ı (sahili birlikleri) adını verdikleri ordu birliğinin büyük yardımı dokunmuştur. Bu grup Erzurum'un işgalinden sonra Arhavi'nin alınmasında Batum'dan getirilen kuvvetlerle birlikte savaşmıştır.

---

²⁵³⁶ Коротин, *Вторая Попытка Колчака*, s. 52.

²⁵³⁷ Kolçak Alexander Vasilyevich (4.11.1874-7.2.1920). Amiral Kolçak, Rus-Japon ve I Dünya Savaşı'nın bir katılımcısı olan Rus Karşıdevriminin (Beyazlar) liderlerinden biridir. Sovyet yönetimine karşı savaşmış ve 1918'de Sibirya hükümetini yönetmiştir. 1920 Ocak'ında tutuklanmış ve Sovyet hükümeti tarafından kurşuna dizilmiştir. (Büyük Sovyet Ansiklopedisi, XII cilt, s.477). İlyas Paşa'nın (Türk kalesinin komutanı olmuş ama sonradan esir alınarak Rusya'ya getirilmiş ama burada ona bir asil gibi davranılmıştır) torunu Kartan Vasily Kolçak, Kırım savaşına katılmış subaylardan olmuştur. (Коротин, *Вторая Попытка Колчака*, s. 3).

²⁵³⁸ Лулева, *Черноморские Проливы В Англо-Российских Отношениях*, s. 273.

²⁵³⁹ İçindeki mürettebatının çok az kısmı kurtulan gemi, Sovyet döneminde hurdaya dönüştürülmüştür.

²⁵⁴⁰ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 509.

²⁵⁴¹ *Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительства 1878-1917 гг.*, s. 5012.

Denizden “Rostislav” karadan da “Primorski” birlikleri olmak üzere Ruslar iki taraftan Türkiye sahil topraklarına yaklaşmışlardır.²⁵⁴²

1 Şubat`ta Genelkurmay Başkanlığı yeni bir emr vermiştir. Abu-Viçe deresinin alınması gerekmektedir. Denizden “Rostislav” gemisi karadan ise “Primorski” birlikleri saldırıya başlamışlardır. Yeterince yüksek olan bu arazinin alınması çok zor olacaktır.<sup>2543</sup> 2 Şubat`a planlanan saldırı düzenlenememiş, Çünkü komutan Lyahov daha hazır olmadığını bildirmiştir. 3 Şubat`ta “Rostislav” sahile yaklaştığı anda karadan “Primorski” birlikleri ilerleyerek Abu Viçe deresine saldırmışlardır. Sağ kanattan ilerleyen Primorski birlikleri sol kanatta direnmişlerdir. Bunu anlayan Rostislav birliği ağır toplarla ateş yağdırmaya başlamıştır. 152.4 mm ve 75 mm`lik toplarla mermi yağdırmaya başlayan Rostislav her yere ateş saçmaktaydı.²⁵⁴⁴ Lakin Türkler inatla savunmayı sürdürmekteydiler. Rostislav ateş gücünü daha da artırarak 25 mm`lik mermiler fırlatmaya başlamışlardır. Bu kadar büyük darbelere dayanamayan savunma hattı kırılmış ve Ruslar Abu Viçe deresine sahip olmuşlardır. Rostislav zırhlısının da yardımıyla ardından Büyükdereye sahip olan Rusların manevra imkanları artmıştır. İlaveten savaş için stratejik bölgeler de ele geçirilmiştir.²⁵⁴⁵ 1916`nın kış aylarındaki operasyonlar her iki taraf için yıpratıcı ve bitirici olmuştur. Erzurum Harekatı ve kış operasyonları dağlarda, ağır iklim şartları altında gelişmiştir.

Dağ savaşları, tüm birliklerin bir birine bağlı şekilde ilerlemesini zorlaştırmıştır. Bu savaşta ordular arasında iletişim ve bağlılık sonucu olarak Rus ordusu birlikte hareket etme tecrübesi kazanmış oldu.²⁵⁴⁶ Bu kış Yakın ve Orta Doğudaki birlikler arasındaki bağ özellikle artmış, iletişim en yüksek safasına gelmiştir. Bu savaşta artık kolordu ve birlikler bir birini çok iyi anlar hale gelmişlerdir. Çünkü savaşın sadece birlik ve beraberlikle kazanılabileceğini çok iyi anlamışlardır. Rus askerleri arasında birlik oluşmasının ana

---

²⁵⁴² Новиков, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, s. 186.

²⁵⁴³ Лунева, *Черноморские Проливы В Англо-Российских Отношениях*, s. 274.

²⁵⁴⁴ Нежинский - Игнатъев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 208.

²⁵⁴⁵ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 93-94.

²⁵⁴⁶ Шеремет, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, s. 275.

sebebi, kış operasyonlarındaki arazilerin sadece mühasara tekniği ile alınmasının mümkün olması olmuştur.²⁵⁴⁷ Muhasara tekniği ise, komutanlar arasında ortak karar, ortak fikir gerektirmekteydi. Muhasara tekniğinin başarılı olması için birlikler arası iletişim son derece iyi olmalı, yeri geldiğinde bir birlerini beklemeyi ya da gereğinden fazla hızlanmayı, tek beyin, tek yumruk olmayı becermeleri gerekiyordu. Bu savaşta başarılı olmak için Rus ordusunda birliğin olması muhtemel durum olmuştur.²⁵⁴⁸ Kış operasyonlarında ulaşım da iyi hale getirilmiştir. Ulaşımın operasyonunun hızını artırdığı artık herkese malum olmuştur.²⁵⁴⁹ Ruslar, Türk ordusu Mezopotamya'dan buraya ilave birlik getirmeden tüm operasyonu bitirmeyi planladıkları için hızlı hareket etmek zorunda kalmıştır. Bunun da, altın kuralı ulaşımı hızlandırmakla mümkün olmuştur.²⁵⁵⁰ “*Orta Doğu'nun dağlarında kış, şiddetli ve uzun oluyor, hava tahminen 20-35 C° derece oluyordu. 2500-3000 m ve üzeri yüksekliklerde Ekim'den Nisan sonuna kadar devam eden sık kar fırtınaları ve yoğun kar yağışı bu souğa eşlik ediyordu. Kar tabakası genellikle 4-6 m ve bazen de 15-20 m'ye ulaşıyordu.*”²⁵⁵¹ Bu ağır kar yığnında bazı silahları özellikle kullanıldığında aşırı ısınan makineli tüfek ve el bombalarını kullanmak aşırı zor olmuştur. Aşırı soğuk topçuların da işini zorlaştırmaktaydı. Silahların atış zaman dilimi artırmakta ve atış kalitesi düşmekteydi.²⁵⁵² Birlikler arasındaki iletişim ve topçu keşif gruplarının hareketi sıkıntılar oluşturmaktaydı. Atlılar ise 30 m aşan kar yığnında düzenle hareket edememiş ve disiplin bozulmuştur.²⁵⁵³

Bundan başka, kar yağışı ve tufanlar hava birliklerinin kullanımını da yararsız kılmıştır. Beyaz kar üzerinde ise yukardan hiçbir şey görünmemekteydi. Çünkü otomobiller, araçlar ve silahlar hepsi beyaz örtü ile kamufile olmayı becermişlerdir. Uçakların onları görmesi için zemine yakın mesafeden uçmaları gerekmektedir. Lakin uçaklar alcaktan uduklarında vurulma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyorlardı, bu nedenle pilotlar genelde

---

²⁵⁴⁷ Лунева, *Черноморские Проливы В Англо-Российских Отношениях*, s. 274.

²⁵⁴⁸ Новиков, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, s. 189.

²⁵⁴⁹ Нежинский - Игнатъев, *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*, s. 212.

²⁵⁵⁰ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 98.

²⁵⁵¹ Заря Востока, № 53, s. 5.

²⁵⁵² Лунева, *Черноморские Проливы В Англо-Российских Отношениях*, s. 275.

²⁵⁵³ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 104.

belli mesafenin altına inmeyi göze alamamışlardır.²⁵⁵⁴ Böylece kış aylarında askeri işlemler yaz aylarına göre üç kez daha yavaş ilerlemekteydi. Soğukta askerlerin de savaş azmi aşırı derecede düşmüştür. Karlı ve soğuk havada iletişimde büyük sıkıntılar oluşmuştur. Telgraf iletişimi için yapılan teller, soğuk rüzgarlar ve kar fırtınaları yüzünden kırılmıştır. Bayrakla yapılan sinyaller- beyaz yerine kırmızı veya yeşil bayraklar kullanılarak yapılmıştır (beyaz bayrak karda görünmediğinden). Sesli sinyallerin tufan ve fırtınalarda mesafesi çok daralmış ve neredeyse yararsız olmuştur. Otomobiller ve araçlarla iletişim kurmak daha doğru olsa da bu sefer karda otomobillerin yavaş ilerlemesi zorluk çıkarmıştır.²⁵⁵⁵ Kışın ve karın en iyi çalışan iletişim aracı radio sinyaller olmuştur. Bu sinyaller kışın hava soğuk olunca daha sıkı hal aldığından iletişim hızlı bir şekilde kurulmuş ve rahat iletilmiştir. Yani, yazaya göre daha güzel çalışan radio sinyaller daha verimli olmuştur. Lakin bunlar için elektrikin olması gerekli olmuştur. Elektrik olan merkezlerde ve askeri karargâhlarda radio sinyallerle iletim kurulması zorluk çıkarmaktaydı. Alman birlikleri ise geceleri ışık sinyalleri ile haberleşmeyi kolay bulmuşlardır. Bu sinyallerin düşman tarafından anlaşılmasını için her seferinde farklı sinyal türleri kullanmış ve bu sinyal türlerini sadece haberleşen iki birlik anlayabilmiştir.²⁵⁵⁶

Kış savaşlarında en büyük sorun askerlerin sanitar durumu olmuştur. Soğukta çıkarılmayan ayakkabılar, yıkanmayan vücut ve bağışıklığın düşmesi hastalıklara davetiye çıkarmıştır. Aslında, askerlere iki kat giysi ve sıcak elbise verilmesi gerekmiştir ama bunu gerektiği kadar yapamayan hükümet büyük asker kayıplarına yol açmıştır. Tifüs ve sıtma salgını yaygın hal almıştır.²⁵⁵⁷ Askerler bazen yiyecek ve su bulamadığında kar yemişlerdir ki, bu durum askerde susuzluğu gidermemesi bir yana mide bakterisinin oluşmasına sebep olmuştur. Bu türlü savaşlarda soğuktan ve dondan asker kaybı, sıcak

---

²⁵⁵⁴ Адамова, *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 238.

²⁵⁵⁵ Масловский, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*, s. 330.

²⁵⁵⁶ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 105.

²⁵⁵⁷ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 152.

çatışmaya oranla iki katına çıkmıştır.²⁵⁵⁸ Askeri bölgelerde sanitar yardımcı gibi köpekler kullanılmıştır. Bu köpekler ilaçların taşınması ve askeri bölgelere ulaştırılması ile birlikte yaralı askerlerin de hastahaneye ulaşımında çok yardımcı olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşı`nda Almanlar bunun için Bernard cinsi köpekler kullanmışlardır. Bu köpeklerin kurtardığı insan sayısı sayılamayacak kadar fazla olmuştur. Bu nedenden dolayı bu köpekler St.Bernard (Aziz Bernard) olarak isimlenmişlerdir. Özellikle uysal ve dayanıklı olduklarından bu köpekler savaş alanında en iyi hayvan dost olmuşlardır.²⁵⁵⁹ Yaralıların taşınmasında bazı yerlerde özel tekerlekleri olan arabalar da kullanılmaktaydı ama bu arabalar fazla ses yaptığı ve petrole çalıştığı için çok az kullanılmıştır. Bunun için at arabalarının tekerlekleri kar kazakları gibi yapılmış ve dağlık alanlarda en işlevsel araca dönüştürülmüştür.²⁵⁶⁰ Dağlık ve soğuk alanlarda asker yemekleri de dikkat ayrılması gereken hususlardan olmuştur. Askerin daha dayanıklı olması için proteinle zengin gıdalanması en önemli mesele olsa da bazen yemeklerin askeri bölgelere taşınması büyük sıkıntılar çıkarmıştır. Bu da askerlerin yerli ahalinin evlerine girip yemek soyğunu yapmalarına sebebiyet vermiştir.²⁵⁶¹ Rus askerleri yemek ihtiyaçlarını yerli insanlardan karşılamışlardır

Taktik olarak bu tip savaşlarda saldıran tarafın daha fazla zorlandığı malum olmaktadır ki, bu Rusya olmuştur. Savaşın sonucunda büyük insan kaybı da bunun en büyük göstergesi olmuştur. Dağlık ve üzerine karlık alan askerlerin daha çok zorlanmasına sebep olmuştur.²⁵⁶² En büyük iş istihbaratın gizliliği koruyarak yürütülmesi ve hızlı saldırı planı uygulayan komutanların zahmeti ile gerçekleşmiştir. Dağlı ve karlı alanlarda yararlanılabilecek her türlü vasıtalar kullanılmış ve askerlerin hizmetine verilmiştir. Bu sefer rezerv grupları özenle ve dikkatli yerleştirilmiş silahlar ve cihazlar en kaliteli kullanım haline getirilmiştir. Savaşın sonlarına doğru teknik vasıtaların da gelişmesi ile

---

²⁵⁵⁸ Адамова, *Раздел Азиатской Турции: По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 239.

²⁵⁵⁹ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 256.

²⁵⁶⁰ Веверн, *6-я батарея. 1914-1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине*, s. 105.

²⁵⁶¹ Корсун, *Эрзерумская Операция*, s. 112.

²⁵⁶² Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 156.

bazı işlemler daha kolay hale gelmiştir.²⁵⁶³ Lakin benzer gelişim Türkiye tarafında da gözlemlenmiştir.

Almanların teminatı ile Türklerin eksik bir durumu olmamıştır. Her türlü teknik ve silah teminatını tamamlanmış olan asker sayısı yeteri kadar donatılmıştır. Hatta askeri mevkiisi daha iyi olan bir ordu haline gelen Türklerin belki de yegane eksik tarafı istihbaratı olmuştur. Kafkasya ve Türkiye söz konusu olunca dünyada en iyi istihbarata sahip olan Ruslar bunu çok iyi kullanmışlardır.²⁵⁶⁴ Bunun yanı sıra gizliklerini ve gizemlerini de korumayı ustalıkla başarmışlardır. Savaşta özellikle modern savaşlarda en önemli husus olan bu özellik belki de onları başarıya iten en büyük etken olmuştur.

1916 yılı sonlarında Rusya'da İstanbul ve Boğazlar'ın ele geçirilmesi konusunda çok gizli bir hazırlık başlatılmıştır. Dışişleri Bakanı N. N. Pokrovsky'nin 1916 sonbaharında İstanbul ve İstanbul Boğazı'nın ele geçirilmesi için bir çıkarma operasyonunu geciktirmeden uygulamayı öngören bir tezkere sunduğu belirtilmektedir. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı arşivinde Karadeniz filosuna büyük miktarlarda kimyevi bomba verilmesiyle ilgili belgeler bulunmuştur.²⁵⁶⁵ Örneğin, 25 Kasım 1916'da Rus ordusunun kendi dretnotlarına, 305 mm'lik toplar için 20'si şarapnel ve 37'si zehirli gaz bombası olmak üzere 400 mermi hazırlanmamıştır. İlaveten Sivastopol'deki fabrikada 4000 adet 120 mm'lik zehirli gaz mermisi ve 300 adet de 152 mm'lik Kane topuyla atılabilen aynı türden mermiler yapılmıştır. Petersburg'da ise Karadeniz filosunun kullanımı için 102 mm'lik destroyer toplarıyla atıla bilen 4000 zehirli gaz mermisi imal edilmiştir. Yine Karadeniz filosuna Rusya, ABD ve Japonya'da üretilen 305, 203, 152, 120 ve 101,2 mm'lik şarapnel mermileri yüklenmiştir.²⁵⁶⁶ Daha önceden Rus gemi toplarında şarapnel savaş malzemesi olarak kullanılmamaktaydı. Deniz savaşlarında bunların kullanılması oldukça gereksiz ve askeri açıdan doğru görülmemekteydi. Anlaşılmaktadır ki, bu kadar kimyevi madde ve şarapnel kullanılmaktaki maksat, İstanbul Boğazı'ndaki tabyaları

---

²⁵⁶³ Корсун, Эрзерумская Операция, s. 112.

²⁵⁶⁴ Адамова., Раздел Азиатской Турции: По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел, s. 240.

²⁵⁶⁵ Оськин, История Первой Мировой Войны, s. 120.

²⁵⁶⁶ Иваниченко, Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы», s. 82.

kimyevi mermilerle vurmak olmuştur. Ardından plana göre düşünülmemektedir ki, Türkler sahra toplarıyla bataryaların yardımına gelecek ve ardından Ruslar hazır bekletikleri toplarla gemilerden sahile şarapnel ateşi açacaklardır.²⁵⁶⁷ Savaş tarihi ile ilgili arşivinde bulunan belgelerden tespit edilen bu bilgi, tamamıyla teknik bir husus olsa da, yeteri kadar ilgi çekmektedir:

“1916 yılı sonlarında Sivastopol sahil bataryalarının büyük bir kısmının sökülüp bilinmeyen bir yere götürülmesi çalışmaları devam ediyordu. Kolayca tahmin edileceği gibi 1917’de Genelkurmay Başkanlığı, Boğazlar`ı hızlı bir şekilde ele geçirerek, sahillerine güçlü bataryalar kurmak istiyordu. Üstelik de bu bataryalar Türklere veya Almanlara değil, Boğazlar`a girmeye kalkışmaları halinde İngiliz ve Fransızlara ateş etmek için düşünülmüştü. Ne yazık ki, Şubat Devrimi’yle birlikte ordu ve filo kurmay subaylarının görevlerinden uzaklaştırılmaları, bu operasyonu dumura uğratmıştır.”²⁵⁶⁸

Senenin başlarında tüm büyük Alman-Türk gemileri hazır vaziyetde beklemekteydi. “Hamidiye” kruvazörünün 152 mm’lik toplar sökülmüş, Yavuz ve Midilli’den de bazı toplar alınıp sahil savunmasında kullanmak için götürülmüştür.²⁵⁶⁹ Lorey`in belirttiği gibi “İstanbul Boğazı açıklarındaki mayın tarama işlemleri çok yavaş seyreliyordu. Böyle bir durumda Karadeniz’de denizaltıların kullanılması düşünülemezdi bile.”<sup>2570</sup> Bu nedenle Alman subaylar, Boğazlar`daki denizaltıları Ege Denizi’ne yönlendirmişlerdir.

1916’da, hemen Petersburg ve Berlin ile aynı anda, hızlı bir barış antlaşması imzalanması düşünülmekteydi. Antlaşma taslağında konuşulacak en önemli meselelerden birisi Boğazlar konusu olacaktır.²⁵⁷¹ 1916’da Mayıs-Haziran başlarında Sturmer’in çevresinde Almanya’yla barış antlaşması planı tartışılmaya başlanılmıştır. Planlanan antlaşmaya göre, o sırada Alman ordusunun işgali altındaki Kurlandia ve Privislensky bölgesine karşılık Rusya, Doğu Galiçya’nın bir kısmı ve İstanbul Boğazı dâhil olmak üzere

---

²⁵⁶⁷ Шацкилло, Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы, s. 68.

²⁵⁶⁸ Широкопад, Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış, s. 521.

²⁵⁶⁹ Веверн, 6-я батарея. 1914-1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине, s. 53.

²⁵⁷⁰ Лорей, Операции Германно-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг., s. 125.

²⁵⁷¹ Гаврилов, Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство), s. 22.

Türkiye'nin bir kısmını alacaktır. Berlin'de de Rus savaş gemilerine Boğazlar'dan geçme hakkı tanıyacak bir antlaşma taslağı projelendirilmiştir: Rusya, Çanakkale Boğazı girişinde askeri üs kurmak için Ege Denizi'nde bir ada almayı planlamaktaydı.²⁵⁷² Ayrıca Bağdat Demiryolu işletmesinin gelirlerinden de Rusya'ya hisse ayrılması planlanmaktaydı. Bu antlaşma belki de sadece Sazanov'un İtilaf Devletleri'ni korkutma planı bile olabilirdi.²⁵⁷³

“II. Nikolay, Almanya'yla yapılacak barış antlaşmasının düşmanlar tarafından hemen bir devlet darbesi için bahane olarak kullanılacağını çok iyi anlamıştı. Bolşeviklerden monarşistlere, burjuva kesiminden generallere, Ortodoks ruhani çevrelerden işçi ve askerlere ve hatta öz annesi ve akrabalarına kadar tüm politik gruplar II. Nikolay'a karşı cephe almışlardı. Çar'ı savunmak kimsenin umrunda olmamıştır.”²⁵⁷⁴

Lakin tam da bu dönemde Alman dretnoları, Varna yakınlarında Rus mayınlarına çarpıp batmışlardır. Goben ve Breslav, uzun süreli bakıma gitmek zorunda kalmıştır. İlaveten Alman denizaltılar iki defa 1917'de Karadeniz'e çıkarılmıştır. Birincisi UB-14'dü ve 30 Mayıs'ta Kafkasya sahillerine gönderilmiştir. Denizaltı, üç kundaklama ekibi indirmiş ve 145 ton ağırlığında tuz yüklü bir yelkenliyi batırmıştır. 14 Haziran'da bu denizaltı İstanbul Boğazı'na geri dönmüştür.²⁵⁷⁵ Ruslar, 1917'den itibaren İstanbul Boğazındaki Türkiye'ye mahsus gemileri batırmak için mayın döşemeye başlamışlardır.²⁵⁷⁶ Mayıs ayı sonlarında Rus gemileri Sinop ve Samsun'a ateş açarken, uçaklarla da bu şehirlerin limanlarını bombalamışlardır. Bu saldırılar sonucu Türkiye'nin birkaç ticaret gemisi yok edilmiş, bazı liman tesisleri de vurulmuştur. İnsan kaybı tesbit edilmemiştir.²⁵⁷⁷ Türk ordusuna yerleştirilen uçaksavarlar sayesinde Rus uçakları yeteri kadar aşağıya inememiş ve net vuruşlar gerçekleştirememişlerdi.²⁵⁷⁸ Bu esnada Rusların mayın döşeme işlemlerinin ve ihlal hallerinin önüne geçmek adına Midilli denize çıkmış ve Rus destroyerleri tarafından

²⁵⁷² Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 28.

²⁵⁷³ Кольшико, *Великий Распад. Воспоминания*, s. 81.

²⁵⁷⁴ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 24.

²⁵⁷⁵ Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 83.

²⁵⁷⁶ Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 73.

²⁵⁷⁷ Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 56.

²⁵⁷⁸ Микаелян, *Армянский Вопрос И Геноцид Армян В Турции (1913-1919): Материалы Политического Архива Министерства Иностранных Дел Кайзеровской Германии*, s. 36.

fark edilmiştir. Fakat destroyer çok yaklaşmamış veyaklaşık 20 km mesafeden ateş açmaya başlamışlardır ki, bu atışlar Midilli'nin yakınına bile ulaşmamıştır. Midilli birkaç sis bombası atmış ve böylece destroyerler Midilli'ye bir zarar verememişlerdir.²⁵⁷⁹ Lakin Midilli'nin Fidonisi Adası açıklarına döşediği mayınlar, 7 Temmuz tarihinde Rusların bir grup mürettebatı, deniz feneri ve radyo istasyonunu onarmak için geldiklerinde onları batırmış ve bu çatışmada 37 Rus askeri hayatını kaybetmiştir.²⁵⁸⁰

O dönemlerde daha yeni Tümamiral olan Souchuon, 24 Ağustos 1917'de 4. "Açık Deniz Filosu" Komutanı olmuştur; onun yerine ise Tümamiral Von Paschwitz atanmıştır. Lakin Rus filosunda 1917 Temmuz'una kadar Amiral Kolçak'a komutanlık etmiştir, fakat daha sonra onun görevini geçici yönetim geri almış ve Kolçak'ın vazifesine Oramiral A. V. Nemitsa atanmıştır.²⁵⁸¹ 1-5 Ekim 1917 tarihleri arasında Karadeniz filosundaki gemiler son bir sefere çıkmışlardır, iki dretnot, iki zırhlı, Romanya savaş gemisi "Karol Karl" ve destroyerler de bu sefere katılmıştır. Fakat herhangi bir sıcak temas yaşanmamıştır. Zaten sefer de askeri olmaktan ziyade politik amaçlı bir sefer olarak düşünülmüştür.²⁵⁸² Sonraki operasyonlarda İki Rus destroyeri ile bir uçak gemisi 31 Ekim'de İnad limanına (İstanbul Bogazı'na 120 km uzaklıkta) atış mesafesinde yaklamıştır. Kruvazörler liman ve şehir sahillerini 600 m'den vurarken, uçaklar da bomba atmaya başlamışlardır. Bu saldırı sonucunda Hamid Abad adlı mayın gemisi batırılmış sonuçta mürettebattan 8 kişi ölmüş, dört kişi de yaralanmıştır. Bunlara ilave iki vapur da tahrip edilmiştir. Savaşın ardından, Osmanlı filosu sahile mayın tarama gemileri gönderilmişti. Bu saldırı sonucu Rus gemileri üç saat süren ateş yağmurundan sonra kayıp vermeden geri sahillerine dönmüşlerdir.²⁵⁸³ Bu saldırının ardından Rusları korkutmak amaçlı Midilli'nin denizde devriye gibi dolaşmaya başlaması kaynakta şöyle ifade edilmektedir: Midilli'ye UB-42,

---

²⁵⁷⁹Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 58.

²⁵⁸⁰Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 236.

²⁵⁸¹*Война И Общество В XX Веке*, s. 367.

²⁵⁸²Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 522.

²⁵⁸³Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 237.

UB-14 denizaltılarıyla birlikte birkaç deniz uçağı eşlik ediyordu.²⁵⁸⁴ Midilli, herhangi bir çatışmaya girmeden geri dönmüştü.

Buna rağmen Batı Cephesi tüm cepheleri kökünden etkilemekteydi, son dönemlerde artık Rus askerleri ne için savaştıklarını kendileri de bilmiyor hale gelmişlerdir. Alman topraklarının Rusya sınırlarına dâhil edilmesi, Rusya'ya ancak sorun oluşturacak bir durum olacaktır. İlaveten İngiltere ve Fransa, Taksim çizgisi ve Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurma konusunda anlaşmışlardır. Yani Boğazlar'ın Avrupa sahili Fransızlara, Asya sahili İngilizlere ait olacaktır.²⁵⁸⁵ Anlaşılan, Rusya kale alınmamaktaydı.

İlaveten, İngilizler büyük taarruz düzenleyerek 11 Mart 1917'de Bağdat'a girmişlerdir. Ardından, Rusların İran topraklarındaki başarıları ve Hemedan, Bicab-Senneh ve Devletabad yoluyla Mezopotamya'ya girişi bu dönem Rusya'nın büyük başarısı olmuştur. Ruslar artık büyük başarıyla Musul'a doğru ilerlemekteydi. Lakin durumlar karışık bir hâl almış ve Baratov fatih gibi Musul'a girememiştir, takviye birliklerini beklerken zaman kaybetmiş ve Türkler bu zamanı akıllıca kullanmışlardır.²⁵⁸⁶ Bununla birlikte Sivas ve Ankara'ya karşı uzun süredir beklenen Rus taarruzu 1917'de bir türlü gerçekleşmemiştir. 1916'da Dünya Savaşı'nın en aktif hareket alanı olan Kafkasya Cephesi, 1917'de çok sakin olmuştur. Nispeten karanlıkta kalmış bu cepheyi ele alan az sayıda kitap, 1917'nin tamamındaki askeri gelişmelere genelde en fazla bir ya da iki sayfa ayırmaktadırlar. Sadece soluklama dönemi olarak nitelendirmektedirler. İbid ve Arutunyan bu konu üzerine büyük bir bölüm ayırmalarına rağmen askeri operasyonlara çok az yer verilmiş, genel olarak siyaset araştırılmışlardır.

4.1.3. Şubat Devriminin Başlaması ve Çar II Nikolay'ın Tahttan İndirilmesi

Çar II. Nikolay'ın tahttan indirilmesinde ana rolü generaller ve subaylar oynamıştır. Ancak hemen herkes el altından bir şeyler yapmış, komplocular dahi darbeden sonra onu tanımamışlardır. Sonuçta zafer tamamıyla sol güçlerin eline geçmiştir, generaller ve

---

²⁵⁸⁴ Заря Востока, № 53, s. 8-11.

²⁵⁸⁵ Şirokorad *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl karan kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 516.

²⁵⁸⁶ Raynolds, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*, s. 123.

subaylar hemen hemen tüm sosyal kesimlerin nazarında çarizmin hamileri olarak kalmışlardır. Aslında Rus subayların çok büyük bir kısmı her iki savaşta ellerinden geleni yapmaya çalışmışlardır.

Aslında subayların ihtilali durduracak gücü olabilirdi, bu yetkiye sahip olabilirdi. Lakin maziden gelen bir duygu olarak subaylara karşı duyulan nefret, tüm ülkeye yayılmış ve II. Nikolay'ın alaşağı edilmesinden bir gün sonra onların kendileri ile de bir hesaplaşma başlatılmıştır.²⁵⁸⁷ Üstelik bu hesaplaşmayı herhangi bir partiye bağlı olmayan tayfalar ve askerler yapmışlardır. Eskiden onların komut verdiği alt kesim şimdi onları sorguya çekmekteydi.

Ani olarak gerçekleşen bu çöküş, hâlâ birçok tarihçinin tartışma konusudur. Bu durumu açıklamak için birçok farklı yöntem ve usûl meydana gelmiştir; bu olayı inceleyen tarihçiler, olayın mantığını kendi tarzlarında incelemeye çalışmışlardır. Bazıları bunu “spotane”, bazıları ise “sessizlikten sonraki fırtına” olarak nitelendirmişlerdir. V. Klyuçevskiy bunu kendince daha mantıksal olarak şöyle izah etmeye çalışmıştır:

“Tarihin kuralları pragmatisttir, sebep sonuç ilişkisi vardır, ama bazen hayat yaşamında insanların durumu beklenmedik olaylar tarafından değişmektedir. Buna bağlı olup olmadığını tam kesinleştirmeden düşünüyorum ki, Şubat Devrimi savaşın “doğurduğu” olaylar dizinidir. Ama bence bir tarihçi için bu olayın tam olarak neden kaynaklandığını bilmek o kadar önemli değildir.”²⁵⁸⁸

Klyuçevski bu sözleriyle olayların başına, ilk kıvılcım anına gitmeye çalışmıştır.

---

²⁵⁸⁷ “İç savaş sırasında binlerce insan, sadece Çarlık ordusunda subaylara hizmet ettikleri için kurşuna dizilmişlerdi. İhtilalden hemen sonra oluşturulan kukla sistem, “geçici yönetim”, Rus halkına ikna edici ve anlaşılabilir herhangi bir askeri, siyasi ve ekonomik hedef gösterememişti. Tam tersine, kararsızlık ve samimi olmayan özgürlük yanlısı tavır yüzünden halk arasında bir iktidarın bulunmadığı düşüncesini yaygınlaştırmıştı. Bolşevikler bu fikir akımını zamanında ve çok zekice kullanmayı başarmışlardı.” Şubat Devrimi sonucunda, Ekim Devrimi'nden sonra güçlenen ve 1918 Şubat'ında önceki askeri gücünü aşan Rus ordusu ve filosu çökmeye başlamıştı.”(Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 517).

²⁵⁸⁸ Гаврилов Александр, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, Текст научной статьи по специальности «История и археология», (Москва: 2009), s. 8-9.

18 Şubat`tan itibaren fabrika<sup>2589</sup> ve iş yerlerinde başlayan itiraz dalgası tüm Petersburg`a gün be gün yayılmaya başlamıştır. İlk itiraz dalgasını oluşturan olayın, rezerv kuvvetlerin birliği olan Volinski bataryasından Astsubay T. Kirpiçnikov tarafından başlatıldığı²⁵⁹⁰ düşünülmektedir. Yeni sistem oluştuktan sonra Petersburg askeri bölgesinin komutanı L. Kornilov, Kirpiçnikov`u “Georgiyev Haçı” ile terfi etmiştir. 1919`da ise o General, A. Kutepov tarafından suikasta uğratılmıştır.

Askeri isyan tüm devletin ekonomik ve politik durumunu etkilemiştir. Bu dönemde Bolşeviklerin manifestosu basılmış ve orada geçici askeri hükümetin kurulması gerektiği ve ardından cumhuriyet sisteminin oluşturulmasının mümkün olacağı vurgulanmıştır. Bu manifesto ile birlikte, hatta biraz daha erken Eser ve Asker grupları oluşmaya başlanılmıştır.²⁵⁹¹ Devrimi destekleyenler geçici sistemin rezilliğini hemen bitirmeyi ve hemen askerlerden bir temsilci seçmeyi teklif etmişlerdir. Temsilci rehberi “geçici devrimci hükümet”in yöneticisi olarak atamayı düşünmüşlerdir.²⁵⁹² Birkaç gün sonra yani 28 Şubat`ta Menşevikler`in oluşturduğu “Organizatör Komite” seçilmiştir. Onlar tüm güçlerini eski sistemin devamı için harcamaya başlamışlardır. Menşevikler geçici hükümeti “yeni bağımsız Rusya”yı oluşturmaya yönlendirmişlerdir. Bu olayların sonucunda, Şubat`ın sonunda Petersburg`da olaylar çığırından çıkmış, hükümete karşı olan halk sokaklara akın etmiştir. Harp Bakanı M. Belyayev`in ve Petersburg askeri bölgesinden sorumlu olan S. Halabov`un tüm çabaları sonradan büyük sıkıntılara sebep olmuştur. Albay A. Kutepov`un (sonraları “Beyazların” Generali) komutanlığında, isyan ve itiraz mitinglerini durdurmak için insanların üzerine ordu birlikleri yürütmüştür. Ardından Halabov`un küçük grubu, desteği beklemeden Kış sarayından saldırıya geçmiş ve hemen hızlı bir şekilde geri gelmiştir. Lakin bu saldırı ve baskının sonuç veremeyeceğini anlayan hükümet; Petersburg İşçiler Birliği, IV. Milli Duma`nın Sosyal Demokrat Grubu ve merkezî askeri grupların temsilcileri ile toplantı yapmış ve onların

---

²⁵⁸⁹ İşçiler, ilk olarak Putilov fabrikası maaşlarına zam istemek adına itiraz yapmışlardır (Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 29).

²⁵⁹⁰ Романов, *Император, Который Знал Свою Судьбу*, s. 162.

²⁵⁹¹ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 29.

²⁵⁹² Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 9

hemfikir olduğu karar ile İşçi İttifakı'ndan oluşan milletvekillerinin hükümetini oluşturmuşlardır. Bu sistemin oluşturulması 27 Şubat'ta gerçekleşebilmiştir.²⁵⁹³ Bu olaylarla aynı günde İşçi Grubu'nun "Askerî Merkezî Birliği" oluşturulmaya başlanılmıştır. Bu askeri birliğin başına K. Gvozdev ve B. Bogadov²⁵⁹⁴ getirilmiştir. Onların ana maksadı "Haçı kurtarmak" adıyla dini birlikleri kendi tarafına çekmek olmuştur. Bu grup solcularla ve sosyal demokratlarla birleşerek Petersburg'da İşçi Grubu'nun geçici hükümetini oluşturmuşlardır.²⁵⁹⁵ Komite kurulduktan hemen sonra onların yegane temsilcisi olan "Известия" gazetesinde hemen meclis kurulması gerektiğine karar vermişlerdir. Her bin işçiden bir temsilci, her bir taburdan da bir temsilci olmak kaydıyla Meclis'e bazı adaylar sunulmuştur. Hemen 250 kişi seçilmiş; onlardan 50'si işçileri temsil etmiştir. Askerler büyük çoğunluğu oluşturmuşlardır. Onlar aynı zamanda Meclis'in icra organını da seçmişlerdir. Onların temsilcisi Meclis'te Sosyal Demokratlar'ın rehberi olan Menşevik N. Çheidze olmuştur. Onun yardımcıları olarak A. Kerenskiy ve Menşevik M. Skobelev seçilmişlerdir. Bu üç kişi arasında en meşhur olanı A. Kerenskiy olmuştur. Meclis'te büyük çoğunluk Menşevik ve Eserlerin eline geçmiştir.²⁵⁹⁶ Bu dönemde Bolşeviklerin üstünlük sağlayamama sebepleri, Şubat Devrimi döneminde onların hâlâ belli başlı rehberlerinin olmamasıydı. Bundan sonra Bolşevikler için uzun ve ağır dayanışma dönemleri başlayacaktır.²⁵⁹⁷ Devrimin başından beri Eser ve Menşevik birlikleri gücün kendi ellerinde olduğunu açıkça belli etmişlerdir. Onlar kendilerini bir nevi, devrim yapan grubun rehberi ve yöneticileri olarak ilan etmeye başlamışlardır.²⁵⁹⁸

Petersburg'da Çar hükümeti yönetimi kaybetmiştir. Meclis'te merkezî konumda olan liberal gruplar, durumu kullanarak kendi çıkarlarını düşünmeye ve bundan dolayı hükümete ayakbağı olmaya başlamışlardır. 27 Şubat'ta bu liberal gruplar, geçici bir

---

²⁵⁹³ Романов, 2017-1917: Корни Бесовицины и Николай II, s. 205.

²⁵⁹⁴ Ocak ayında her ikisi tutuklanmıştır.

²⁵⁹⁵ Адамова, Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел, s. 476.

²⁵⁹⁶ Сеф, Борьба За Октябрь В Закавказье, s. 32.

²⁵⁹⁷ Гаврилов, Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство), s.11

²⁵⁹⁸ Марков, Прелюдия К Большой Войне, s. 94.

komite oluşturarak durumu düzenlemeye çalıştıklarını beyan etmiş ve bu komitenin temsilcisi Duma'nın temsilcisi olan M. Podzyanko seçilmiştir. Daha olaylar patlak vermeden önce o Stavka ve Çar hükümetini kendi keskin fikirleriyle eleştirilmekteydi.²⁵⁹⁹ Bu dönemde Duma'da devrim niteliğinde bir olay olmuş, Stavka'nın generali M. Alekseyev, aniden kararını ve tarafını değiştirdiğini beyan etmiştir.²⁶⁰⁰ Sabahın erken saatlerinde General İvanov'un birlikleri ile aktif faaliyette olan General Alekseyev, şimdiki Geçici Hükümet'in tarafını tutmuş ve Rodzyenko'nun tarafına geçmiştir. İki birlikte Çar'ı, Duma'ya tâbi olmaya ve Duma'nın kararlarına saygı duymaya çağırılmışlardır.²⁶⁰¹ Bu olaydan sonra Geçici Hükümet'in üyeleri, artık kendi zamanlarının geldiğini anlamışlardır. Bu kadar büyük ve meşhur bir generalin fikrini değiştirmesi devrim için çok büyük rol oynamıştır. Böylece, Harp Bakanı'nın devrime destek çıkacağı belli olmuştur.²⁶⁰²

Bu dönemde saraydaki olaylar daha da karmaşık bir hâl almıştır. Duma'da Geçici Hükümet ile generallerin anlaşmaları devam ederken, sarayda da Çar'ın kendi isteği ile tahttan el çekmesi için baskı artmaya başlamıştır. Çar'ın tahttan inmesinin halkın aleyhtarlığını sakinleştirebileceği umuduyla Meclis de bu karardan yana olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰³ Toplantılar, isyanlar, askerlerin emir komuta dinlememeye başlaması gibi durumlar, hükümeti kesin kararlar almaya yönlendirmekteydi. Bu boşluğu değerlendirmeye kalkışan Geçici Hükümet, bir adım daha ileriye gitmeyi planlamış, II. Nikolay olayları stabilize etmek amacıyla tahttan el çekmiş ve yerine kendisinden on üç yaş küçük kardeşi Mihayil Aleksandroviç'in geçmesine izin vermiştir. Duma bunu kullanarak sonucu daha hızlı bir şekilde değiştirmenin mümkün olacağını

---

²⁵⁹⁹ Романов, *Июль 1914*, s. 69.

²⁶⁰⁰ “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток*, s. 13.

²⁶⁰¹ Бахтурина А.Ю. *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, (Москва: РОССПЭН, 2004), s. 16.

²⁶⁰² Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 15.

²⁶⁰³ Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 18.

düşünmüştür.²⁶⁰⁴ Bu durumda olayların pek de iyiye gitmeyeceğini anlayan Alekseyev Stavka'nın generali A. Lukomskoya, Çarın hemen kendine gelmesi ve tüm haklarını geri alması gerektiğini söylemiştir. O hem Çar'a hem Ruzkovo'ya izah etmeye çalışmıştır ki, daha hiçbir şeyin belli olmadığı, lider ve yöneticilerin oturtulmadığı bir anda bu karar daha da felaket bir duruma sebep olabilecektir.²⁶⁰⁵ Ancak bu tavsiyelere kulak vermeyen Çar'ın danışmanı Rodzyenko ve Ruzkovo, hemen tüm cephelere ve komutanlıklara haber yollamış, Kafkasya Cephesi'ndeki Grandük Nikolay Nikolayeviç, Romanya cephesindeki V. V. Saharov, Güneybatı cephesindeki A. A. Brusilov, Baltık'taki Amiral A. İ. Nepenin ve Karadeniz'deki Amiral A. V. Kolçak'ı durumdan haberdar etmiştir. Bu haberin komutanlara iletilmesi onların hızlı bir şekilde kendilerince tedbir almasına ve hükümet aleyhine gruplaşmasına sebep olmuştur. Bu komutanlar arasından, Evert gibi bazıları yeni kurulan hükümete tabi olarak, sistemi kabullenmeyi doğru bulmuş ve bir telgraf göndererek onlarla aynı düşünceye sahip olduğunu bildirmiştir. Böylece Rusya'yı berbat durumdan ve felaketten koruyabileceklerini zannetmişlerdir.²⁶⁰⁶ Durum böyle olunca Milli Duma üyeleri Rodzyanko, Guçkov, Milyokov, Şulgin, Lyivov, Generaller Brusilov, Ruzskin, İvanov, Baş Karargâh Komutanı Alekseyev ve diğerleri, İmparator II. Nikolay'a müracaat ederek tahttan feragat etmesini ve Büyük Knez Mihail Aleksandroviç'in onun yerine gelmesini talep etmişlerdir.²⁶⁰⁷ İtirazcı birliğin güçlü olması ve inadı sayesinde Çar II. Nikolay özel korumaları ile Petersburg sarayından²⁶⁰⁸ dışarı çıkarak tahttan feragat etmesi hakkındaki akta imza atmıştır.²⁶⁰⁹ Saray mensubu Savviç hatıralarında anlatmaktadır ki:

“Generallardan gelen telgrafları ve iki generali S. Saviçç ve Yu. Danilov'u da yanına alarak Çarın yanına gittik. Toplantı kurarak Çar II. Nikolay telegrafları ve generallerden gelen teklifleri dinledi. Bir-iki dakikalık uzun bir sessizlik oldu. Çar ardından şöyle dedi: Ben kararımı

---

²⁶⁰⁴ “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток*, s. 14.

²⁶⁰⁵ Боханов, Николай II, s. 103.

²⁶⁰⁶ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 17-18.

²⁶⁰⁷ “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток*, s. 16.

²⁶⁰⁸ Известия, №48, 1917.s. 1-12.

²⁶⁰⁹ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3888, л. 1-17

verdim! Ben tahttan elimi çekiyorum! Ve ardından haç çekti²⁶¹⁰. Hemen ardından her tarafa Çarın tahttan feragat ettiği haberi yayılmaya başladı. Söylediklerini bitirdikten sonra pencereden dışarıya bakan Çar, birkaç dakika sarayından 10 mil uzaklıkta olan ve tam da penceresinin hizasına denk gelen hükümet binasına bakadurdu. O sırada dayanamayan İzvolski şöyle dedi: “Çarımız bu kadar önemli bir karar verdikten sonra nasıl böyle sakin durabiliyor?” Çünkü onun şu an söylediği kelimeler devletin geleceğini büyük oranda etkileyen sözlerdir. Bunu duyan İmparator ona döndü ve şöyle dedi: “Beni az da olsa heyecanlı görmemenizin nedeni benim ve ailemin kaderinin Tanrı’nın elinde olduğuna inancımdır. Ben her zaman olduğu gibi onun isteği doğrultusunda yaşıyorum. Bu makama gelmem ve burada olmam onun kararı ile olmuştur. Her bir durumda onun bana yazdığı kadere boyun eğmek durumundayım. Bu kararı verirken rahat olmamın esas sebebi budur.”²⁶¹¹

Böylece tarihte ilk kez Romanovlar sülalesinden biri “kendi rızasıyla” tahttan feragat etmiştir. Çar, tüm haklarından vazgeçme sebebini “*Rus halkının refah ve kaygısı için olduğunu*” belirtmiştir.²⁶¹² Belgeye göre, Çar ona gerçekten inanan halkın isteği ile halkın hayrı için tahttan el çekmiştir.

Çar’ın feragatinin en büyük sebebi, köylü ve işçi halkın itiraz ve isyanları sayesinde oluşan kriz olduğu bilinmektedir. Bu itirazların bir kısmı Batı cephesinde yaşanan başarısızlıklardan da doğmaktaydı. Bunlardan başka itirazlar, halka zorba gibi davranan yerli idareciler ve memurlardan da kaynaklanmıştır.²⁶¹³ Çarın imzaladığı akta, devam eden ve galibiyete götürecek olan savaşın sonuna kadar gidileceğinden ve bu sonucun kurtarıcı niteliğinde olacağından bahsedilmektedir.²⁶¹⁴ Görülmektedir ki, Çar’ı tahttan feragat eden sebep, savaştan sonraki kriz ve itirazlar dalgas olmuştur. Ancak buraya kadar devam eden itirazlar bununla yetinmemiş ve küçük burjuvazi monarşi rejimini kökünden mahvetmeyi kendilerine hedef belirlemiştir.²⁶¹⁵

---

²⁶¹⁰ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 19.

²⁶¹¹ Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 224.

²⁶¹² Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 255.

²⁶¹³ Романов, *2017-1917: Корни Бесовщины и Николай II*, s. 209.

²⁶¹⁴ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 323, л. 205-207.

²⁶¹⁵ Кривошеин, *Его Значение В Истории России Начала 20 Века (1857 - 1921)*, s. 237.

Feragat aktında, Çar kendi oğlundan ayrılmak istemediği için tahtı geçici olarak kardeşi büyük Knez Mihail Aleksandroviç'e vermiştir. Böylece, Rus hükümeti Mihail Aleksandroviç'i tahta getirmiştir. Malum olduğu gibi iki gün sonra, 4 Mart'ta Büyük Knez Mihail de Çarlık tahtından imtina etmiştir. Mihail Aleksandroviç Çarlığa sadece tüm halkın oyu ile gelebileceğini ve "halkın isteği ile halkın Çarı" olacağını bildirmiştir.²⁶¹⁶ Çar, çok beklemeden saraydan ayrılmaya ve Pskov'a gitmeye karar vermiştir. Tren Pskov'a giden yolda iken Meclis'in oluşturduğu Geçici Komite, Geçici Hükümet'e dönüşmeye başlamıştır.²⁶¹⁷

Aslında olaylar itirazlar ve isyanlardan kaynaklanmış ve orta sınıf zamanla kendi gücünü göstererek nelere muktedir olduğunu bellietmiştir.

“Tarihte bugüne kadar ne herhangi bir Monark, ne de tahta gelen biri, böyle bir sebeple tahttan çekilmemiştir. Durumun böyle olmasının tek sebebi, onları korkutan en büyük ve dayanılmaz güc; halkın onlara karşı olmasıydı. Bu kadar büyük itiraz dalgası ve halk kitlesinin gücü önünde durulamayacağını, V. Duma'nın temsilcisi Rodzyanko da şu şekilde söylemiştir: Petersburg'da başlayan halkın itiraz dalgası, kelimelerle ifade edilemeyecek kadar büyük tehdit doğuruyordu. Onların ihtiyacı olan bir parça ekmek veya bir avuç undu. Bu iki şey itiraza sebep olsa da en büyük panik ve kriz doğuran durum, idarecilere ve memurlara güvenilmemesiydi. Bu durum devleti bir çıkmaza sürüklüyordu.”²⁶¹⁸

Rodzyanko'nun demek istediği, halk ilk itirazını çok önce “bir parça ekmek” için yapmış ama sonradan memur ve idarecilerin onları çok ağır cezalandıracağını düşünüp daha büyük itiraza başlamıştır ve böylece bu hâl dalga dalga tüm Rusya'ya yayılmıştır. Çünkü Rusya'nın tüm bölgelerinde aynı sorun oluşmuştur.²⁶¹⁹ Bu itirazların ardından fabrika ve iş yerlerinde itirazlar sonucu devlet, çalışamaz duruma gelmiş, ulaşım ve iletişimde duraksamalar meydana gelmiş ve hayat neredeyse felç olmuştur.²⁶²⁰

²⁶¹⁶ Известия, №48,.1917. s. 15-22.

²⁶¹⁷ Бьюкенен, Мемуары Дипломата, s. 225.

²⁶¹⁸ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 256.

²⁶¹⁹ Сеф, Борьба За Октябрь В Закавказье, s. 34.

²⁶²⁰ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 255.

Tarihin sonraki gidişatında ise; 10 Mart'ta Merkezî Karargâhın Generali Lukomaskiy, sıradaki tarihi bir belgeyi ortaya koymuştur: “*Merkezî Karargâh Komutanı olarak, II. Nikolay Aleksandroviç'in tahtan feragatini kabul ediyor ve bu karara sağıyla yanaşıyordum. Bu evrakı kendi ıslak imzamlarla birlikte diğer en önemli “tarihi evraklar” arasına koyuyorum.*”²⁶²¹ Yeni hükümet yönetime başladığında İspolkom ile anlaşması gerekmektedir. Genelde askeri temsilcilik olarak bilinen İspolkom, sarayın tarafında olması ile bilinse de Meclis'e ve Geçici Hükümet'e destek vermiştir. Gerçi İspolkom da yeni hükümeti bir şartla destekleyeceğini söylemiştir; eğer İspolkom ile devrim hükümetinin düşünceleri birbirine uyarsa, o zaman birlikte kalacaklarını kabul etmişlerdir.²⁶²² Duma üyeleri çok iyi anlıyorlardı ki, başka türlü olması imkansızdı. İspolkom başka hiçbir şekilde devrimcilerle birlikte olmayı kabul edemezdi.²⁶²³

Devamında tüm birliklerin ve üyelerin birliği kurulduktan sonra genel bir program oluşturulmuştur. Bu program 8 maddeden ibaret olmuştur:

- Siyasi hüküm alanlara af hukuku
- Serbest konuşma hakkı
- Milli ve dini sınırlamaların kaldırılması
- Serbest toplanma hakkı
- Polislerin halktan ibaret olan milislerle yerinin değiştirilmesi
- Yerli yönetimin seçimle getirilmesi
- Petersburg garnizonunun cepheye gönderilmemesi
- Askerlere de sivillere uygulanan hukukun geri verilmesi

Sovyet dönemi yazarlarının düşüncelerine göre, bu program gerçekten de hükümeti, anayasaya dayalı ve demokratik yönetime sevk etmekteydi.²⁶²⁴ İspolkom ve Duma arasında birlik oluşması sonucu devlet iki kurum tarafından yönetilmeye başlanmıştır.

---

²⁶²¹ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 55, л. 400-405.

²⁶²² “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток*, s. 18.

²⁶²³ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 20.

²⁶²⁴ Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 211.

Her iki kurum da aynı oranda yetiye sahip olarak devleti yönetmekteydi. Geçici Hükümet'i ilk kez Uluslararası düzeyde tanıyan ABD olmuş, 22 Mart 1917'de hükümeti legal olarak tanıdıklarını ilan etmişlerdir.²⁶²⁵

Bu olayların ardından Guçkov ve Shulgin Çarın yerleştiği saraya yol almış ve 2 Mart'ta Pskov İstasyonu'na varmışlardır. Çarla konuşmaya başladıklarında II. Nikolay artık tahttan el çektiğini ve geri dönmek istemediğini bildirmiştir. Önceleri tahtı oğlu Alekseyev'e vermeyi düşünmüşse de daha sonra düşüncesini değiştirerek küçük kardeşi Mihail'e verme kararı almıştır. Son olarak Guçkov ve Shuligin tarafından bu işlemler dosyalandırılmış ve gerekli kurumlara iletilmiştir.²⁶²⁶ Çarın kendi imzasının bulunduğu manifestoda şunlar yazmaktaydı: "*Tahtı kardeşim olan Grandük Mihayil Aleksandroviç'e devrediyorum. Artık bu andan itibaren devletin ve hukukun temsilcisi kardeşim Mihayil Aleksandroviç olacaktır. O halkın ve hükümetin yegane temsilcisi olacaktır.*"²⁶²⁷ Ardından 7 Mart'ta orduya müracaatında II. Nikolay şu sözcükleri sarf etmiştir: "*Artık ben de Geçici Hükümet'e tabi oluyorum*". Aynı günün gecesini Guçkov ve Shuligin Petrograd'a geri dönmüşlerdir.²⁶²⁸ Çarın bu kararına inanmayan ve haberlerin yalan olduğunu iddia eden insanlara Guçkov ve Shuligin'in gösterdiği imzalı evrak bir kanıt olmuştur.

Savaş anında böyle bir karar hiç de hoş bir durum olmamış ve halk arasında bir sarsıntı meydana getirmiştir. Kaynağa göre, "*Çar tahttan elini çekse de bu yöntemle monarşiyi koruyabileceğini zannediordu. Çar tahtı kardeşine vererek monarşiyi korumaya çalışıyordu.*"²⁶²⁹

Bu dönemlerde Petersburg'da hâlâ cumhuriyetin kurulması uğruna mücadele veren halk mitingleri ve itirazlar devam etmekteydi. Bu haberin sabahında, erken saatlerde, Geçici Duma Komitesi ve Geçici Hükümet temsilcileri Mihayil'in saklandığı eve gitmişlerdir.

---

²⁶²⁵ Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 225.

²⁶²⁶ "Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина", *Революционный Восток*, s. 21.

²⁶²⁷ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 40.

²⁶²⁸ Романов, *2017-1917: Корни Бесовщины и Николай II*, s. 122.

²⁶²⁹ Романов, *Предсказания В Жизни Николая II*, s. 106.

Temsilciler halk arasında anti-monarşist güçlerin arttığını ve bunun için bir karar vermesi gerektiğini yeni Çara bildirmişlerdir. Kerenski Çara tahtan el çekmesini söylerken, Miyokov ve Guçkov ise tam tersine Rusya'nın kurtarılması için taht teklifini kabul etmesi konusunda ısrar etmişlerdir. Kerenski'nin kararı Çarı daha çok etkilemiş ve nihayetinde Mihayıl şöyle bir karar vermiştir: “İmparatorluğa seçilmem sadece halkın kararı doğrultusunda olmalıdır. Eğer halk gerçekten benim İmparator olmamı istiyorsa o zaman seçim yapılsın ve ses versinler. Ancak bundan sonra ben halkım tarafından seçilmiş yönetici olacağım” demiştir.²⁶³⁰ Aslında bu kararı ile o Geçici Hükümet'i tanıdığını ve onun artık yasal hükümet olduğunu bildirmiştir. Bu olay, artık cumhuriyet peşinde olanların ve Çar hükümeti aleyhtarı olanların, anti-monarşistlerle birleşip kendi maksatlarına ulaşmalarına yardımcı olmuştur.²⁶³¹ Mart'ın ilk yarısında artık tüm Romanovlar²⁶³² Geçici Hükümet'i yasal olarak tanıdıklarını ilan etmişlerdir.²⁶³³

Nihayet Petersburg'da Şubat Devrimi gerçekleşmiştir. İkinci başkent olan Moskova'da ise durum, devrimden hiç etkilenmemiş gibi sakin ve sessiz devam etmekteydi.²⁶³⁴ 2 Nisan'da Meclis'te, sosyalistler ve barış taraftarları itirazlarını seslendirmeye başlamışlardır. Onlar hem Alman halkının hem de Rus halkının barışa ve sosyalist kardeşliğine ihtiyacı olduğunu söylemekteydiler. İşçi haklarının hâlâ yeteri kadar korunmadığı ve bu meseleye bakılması gerektiği de tartışılan konular arasında olmuştur.²⁶³⁵ Aslında devrimin ilk yarısından belliydi ki, Rusya'daki olaylar devrimin

---

²⁶³⁰ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 25.

²⁶³¹ Сидоров, *Первая Мировая Война 1914-1918*, s. 425.

²⁶³² Lakin çok geçmeden, Rusya'da kalmayı tercih eden tüm Romanovların kaderi feci sonuçlanmıştır. 1918'in sonbaharında Mihayıl Romanov bazı ajanlar tarafından kaçırılmış ve öldürülmüştür. Bir ay sonra Ekatirinburg'dan Tobolsk'a getirilen II. Nikolay ve ailesi, İspolkom'un kararı ile kurşuna dizilmişlerdir. Bir gün sonra Arayevsk'te Ekatirinburg'dan getirilen diğer Romanovlar yani; Elizaveta Feodorovna'nın kız kardeşi, Grandük Sergey Mihayloviç, Dük İohan ve Konstantin Konstantinoviç, Dük Vladimir Paley kurşuna dizilmişlerdir. 1919'un kışında ise Grandük Pavel Aleksandroviç, Dimitri Konstantinoviç, Nikolay Mihayloviç ve Georgiy Mihayloviç, Petropavlov kalesi önünde kurşuna dizilmişlerdir. Tüm bu olaylar henüz iç savaş bitmeden gerçekleşmiş, sonradan bu olaylara “Kızıl Terör” adı verilmişti. (McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 263).

²⁶³³ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 45.

²⁶³⁴ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 28.

²⁶³⁵ Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 237-238.

burjuva-demokratik kısmı ile yetinmeyecek, hemen sıradaki sosyal devrim kısmına atlayacaktır.

Lenin bu dönemde hemen Rusya'ya geri dönmüştür çünkü çok iyi anlamıştır ki, bu onun ideolojisinin yaygınlaşması ve gerçekleşmesi için güzel bir fırsat olmaktadır. Hemen trenle Rusya'ya doğru yola çıkan Lenin, Alman topraklarından geçmek zorunda kalmıştır.²⁶³⁶ Lenin eğer bekleseydi başka bir yoldan gidebilirdi ancak hızlı bir şekilde Petersburg'a gitmek istediğinden, Finlandiya ve İsveç üzerinden devam edip Alman topraklarından geçerek Rusya'ya gelmeye çalışmıştır. Otuz günlük yolculuktan sonra 3 Nisan 1917'de Petersburg'a varmıştır.²⁶³⁷ Lenin'in Alman topraklarından geçerek Rusya'ya varması hem döneminin hem de bugünün dergi veyayınlarında, Lenin'in Alman burjuvası veya ajanlarından ekonomik destek aldığı fikrini doğurmaktadır.²⁶³⁸ Lenin hükümet kurduktan sonra ise, Alman topraklarından geçmesi olayına “Lenin'in hızlı bir şekilde Rusya'ya varma isteği” olarak bakılmıştır. Lakin Lenin başlarda ne hükümet ne de aktüel güçler tarafından kabul görmemiş, kendi tezini onlara ispat edememiştir.

Lenin'den sonra Troçki, 1917'nin Mayıs'ında ABD'den Rusya'ya gelmiştir.²⁶³⁹ Başlarda o, Menşevik ve Bolşevikler arasında gelgit yaşamış ve daha sonra Lenin'le müttefik olmuştur. İlk başlarda Lenin ile Troçki'nin birlikte hareket etmesi kuşkusuzdur ki Bolşevik ittifakını daha da güçlendirmiştir.²⁶⁴⁰ Bu olaylar “Nisan Olayları” olarak nitelendirilmektedir. Artık halkın, Kadet ve askerlerin arasında Lenin'in fikirleri ve Troçki'nin konuşmaları yaygınlaşmaya başlamıştır. İşçiler arasında da güç kazanmaya başlayan Bolşevikler büyük birlik oluşturmaya başlamışlardır. Bunu anlayan Geçici Hükümet onlarla koalisyon kurmak ve güçlerini böylece birleştirmek kararına varmışlardır. Geçici Hükümet koalisyon kurmadan bu sistemi fazla götüremeyeceğini de

---

²⁶³⁶ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 43.

²⁶³⁷ “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток*, s. 22.

²⁶³⁸ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 32.

²⁶³⁹ Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 22.

²⁶⁴⁰ “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток*, s. 23.

çok iyi anlamıştır.²⁶⁴¹ Böylece 1917`nin Mayısı`nda ilk Koalisyon Hükümet kurulmuştur. Bu hükümetin içeriğinde 16 Bakanlık oluşturulmuştur ki, onlardan 7`si sosyal odaklı partileri temsil etmekteydi. Orada da en fazla Menşevikler olmak üzere, sosyal odaklı diğer partilerden de üyeler bulunmuştur. Başbakan ise eskisi gibi Knez G. Lvov olarak kalmıştır. Ama Mlyokov ve Guçkov bakanlığı terk etmiş ve emekli olduklarını ilan etmişlerdir. Bu hükümet, esas planları toprak ve işçi sorunlarını çözmek ve basın yayın işlemlerini daha da geliştirmek olmak üzere, kendi programlarını hazırlamışlardır.

3 Haziran`da Petersburg`da I. Rusya Genel Kurultayı organize edilmiştir. Bu kurultay, işçilerin ve asker vekillerinin toplantısıydı ki, burada Menşevik ve Es-er (SR)ler hâlâ büyük çoğunluğu oluşturmaktalardı. 800`den fazla üye arasında 285 Eser, 250 Menşevik ve 105 Bolşevik bulunmuştur.²⁶⁴² Menşevikler ve Eserler art arda tribüne çıkarak koalisyon hükümetinden başka bir kurtuluşun olmadığını ve bunun en mantıklı karar olduğunu bildirmişlerdir.²⁶⁴³ Bu toplantıda, Lenin de kürsüye çıkmış ve eninde sonunda hükümetin Bolşeviklerin hükümeti olacağını inatla ilan etmiştir fakat bu genel bir gülüşle karşılanmıştır.²⁶⁴⁴ İlginçtir ki, zaman ilerledikçe Bolşevik düşünceler gittikçe daha fazla ilgi çekmeye ve taraftar toplamaya başlamıştır.

18 Haziran`da devlet içerisinde meydana gelen siyasi kriz, halkın o dönemki hükümete ve sisteme duyulan güveninin azalmasına neden olmuş ve böylece bu olay, Bolşeviklerin halk arasında daha çok sevilmesine ve düşüncelerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Aynı dönemde orduda baş gösteren istifalar ve kriz, askerlerin de güçsüzleşmesine sebep olmuştur.²⁶⁴⁵

Durumlar artık anarşiye yol açacak bir seviyeye doğru ilerlemekteydi. Orduda hırsızlık, komuta karşı çıkma, kendi başına karar verme olayları hızla artmaya başlamıştır. Cephede aktif faaliyette olan, Güneybatı Cephesi`nin komutanı General Gutor, askerler tarafından

---

²⁶⁴¹ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 209.

²⁶⁴² Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 37.

²⁶⁴³ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 46.

²⁶⁴⁴ Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 89.

²⁶⁴⁵ Михайловский, *Однажды в Октябре*, s. 61.

kurşuna dizilmiştir.²⁶⁴⁶ Ancak Petersburg’ın kanlı günleri bununla bitmemiş, olaylar birbirini takip eder bir hâl almış ve aniden Asker ve Kadetler Geçici Hükümet’ten ayrıldıklarını ve ortak kararı kabul edemeyeceklerini bildirmişlerdir. Onların fikirlerinin çakıştığı nokta, Ukrayna’da hükümetin kurulması ile bağlantılı olmuştur.²⁶⁴⁷ Uzun süren konuşma ve anlaşmalardan sonra 24 Haziran’da yeniden Geçici Hükümet’in meclisi toplanmıştır. Bu sefer Meclis’e 7 Eser ve Menşevik, 4 Kadet, 2 Radikal-Demokratik parti üyesi ve 2 hiçbir partiye üye olmayan aday seçilmiştir. Artık hükümet sağ odaklı olmaya başlamış, başbakan ise 8 Haziran’da seçilen Kerenski olarak kalmıştır.²⁶⁴⁸

Bu dönemde asker birlikleri kendilerine yeni yönetici seçmeye başlamışlardır. Bunlar arasında; A. Denikin, Kornilov, Alekseyev ve Kolçak en meşhurları olmuştur.²⁶⁴⁹ İlk başlarda Kornilov daha aktif faaliyet göstermekteydi. Lakin askeri rejim daha çok cephelere önem vermenin gerekliliğine ve bu sorunu geri plana atmamanın önemli olduğuna vurgu yapmıştır. Eğer cephelere yeteri miktarda önem verilmezse savaş kaybedilir ve devlet çöküşe gidebilirdi.²⁶⁵⁰

27 Ağustos’ta “Geçici Hükümet İcra Bürosu”nu oluşturmuştur. Bu büronun asıl vazifesi devrim aleyhtarlarına karşı mücadele etmek olmuştur. Bu organı kurarken Bolşevikler hiç akıllara gelmemiştir ve bu büroda onlara yer verilmemiştir.²⁶⁵¹

Aslında bu dönemde siyasi olaylar tamamen Lenin’in yararına ilerlemekteydi. Devlette işçilerin isyanları ve mitingleri bitmemiş, bölücü örgütler günden güne artmıştır. Cepheler geriye çekilmiş, firar olayları hızla artmıştır. Almanlar Moonzus Adası’nı tutmuş, Balkan

---

²⁶⁴⁶ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 40.

²⁶⁴⁷ Бахтурина А.Ю. *Украины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, (Москва: РОССПЭН, 2004), s. 145.

²⁶⁴⁸ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 43.

²⁶⁴⁹ “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток*, s. 24.

²⁶⁵⁰ *Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг.*, s. 475.

²⁶⁵¹ Павлович Михаил, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, (Ленинград: Гос изд-во, 1925-1927), s. 312.

Cephesi geri çekilmiş, Fin Körfezi kaybedilmiştir.²⁶⁵² Artık Petersburg bile işgal tehlikesi ile karşı karşıya durmuştur. Hatta Petersburg'ın taşınma işlemleri ve Moskova'ya göçürülmesi planları yapılmıştır. Partiler bu dönemde birlik ve ittifak halinde olmanın çok gerekli olduğunu bildirseler de hiçbir tedbir alınamamış, bir türlü birlik kurulmamıştır. Bu dönemde Bolşevikler sınıf ve diğer farklılıklara karşı olduklarını bildirmeye başlamış ve fikirlerini yaygınlaştırmışlardı.²⁶⁵³ İşte tam da bu dönemde Lenin ve Troçki'nin fikir ve konuşmaları dikkat çekmeye başlamıştır.²⁶⁵⁴ Günden güne daha fazla destek almaya başlayan Bolşevikler, hükümete sözlerini geçirecek kıvama gelmişlerdir.

5 Ekim'de Merkezî Komite çok önemli bir karar almıştır. Toplantının raporunda şöyle yazmaktaydı: “*Meclis üyeleri parlamentodan çıkmalı ve işlemleri tekrardan başlatmak için yeniden seçimler yapılmalıdır.*”²⁶⁵⁵ Lakin bazı parlamento üyeleri bunun devlet için çok tehlikeli olduğunu bildirmişlerdir. 24 Ekim'de Kerenski, Parlamento'nun önünde açıkça konuşarak ciddi açıklamalarda bulunmuştur. Hem Antidevrimciler hem de Bolşeviklerle mücadele için ordunun hemen durdurulması ve gerekirse antlaşma yapılması gerektiğini açıklamıştır. Menşevik birlikler hem barışın, hem toprak meselelerinin, hem de diğer sosyal konuların başarıyla çözümü sonucu Bolşevik propagandasına karşı gelinebileceğini söylemişlerdir.²⁶⁵⁶ Menşevikler Bolşeviklere karşı gerekirse askeri mücadeleyi bile planlamışlardır. Parlamento'dan farklı olarak Menşevik ve Eserler sağcılardan, Bolşeviklere nazaran daha çok korkmaktalardı.²⁶⁵⁷

25 Ekim'i 26 Ekim'e bağlayan gece Devrimci Askerî Komite Kış Sarayı'nı ele geçirme planları kurmaya başlamıştır. Aynı zamanda Başbakanı hapsedme planı bile

---

²⁶⁵² Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 26.

²⁶⁵³ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 52.

²⁶⁵⁴ Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 145.

²⁶⁵⁵ “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток*, s. 26.

²⁶⁵⁶ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 313.

²⁶⁵⁷ Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 225.

hazırlamışlardır.²⁶⁵⁸ Sıradaki Kurultay 26 Ekim`de akşam saat 9`da ilan edilmiştir. Bu kurultayda V. İ. Lenin de bulunmuştur. Bu toplantıda çok önemli konular masaya yatırılmıştır; Toprak, barış, infazın iptali, toplu itiraz ve mitinglere karşı devlet direnişinin olmaması, Bolşevik idari sistemine karşı çıkılmaması, Milli Komiserlerin Meclisinin oluşturulması gibi konularla alakalı kararlar verilmiştir. Lakin çok geçmeden yani sabah saat 5:15`de Kamenev bu kurultayı kapatmıştır.²⁶⁵⁹

Bu dönemde Bolşeviklerin istediği kadar güç toplayamamışlardır Çünkü daha zayıf olmuş ve mücadele için yeteri kadar kuvvetleri bulunmamıştır. Bolşevik güçleri o kadar zayıf olmuş ki, birkaç Kazak birliği ya da birkaç Yunker²⁶⁶⁰ birliği ile Bolşevikleri tamamen mahvetmek mümkün olmuştur. Lakin ardından infazın iptal edilmesi ve mitinglerde kitle imha tatbikatının durdurulması, Bolşevikler için büyük oranda rahatlık ve genişlik sağlamıştır.²⁶⁶¹

4.1.4. 1917 Temmuz Katliamı

1917`de gerçekleşen Temmuz olayı<sup>2662</sup> zamanı yani 3 Temmuz`da Petersburg sokaklarında makineli tüfekler, askeri araçlar yerlerini almış savaşa ve savunmaya hazır

---

²⁶⁵⁸ Бахтурина, *Украины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 146.

²⁶⁵⁹ Михайловский, *Однажды в Октябре*, s. 209.

²⁶⁶⁰ Genc subayların komutanlık ettiği küçük birliker.

²⁶⁶¹ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 75.

²⁶⁶² Olayların uzun bir süre gizli kaldığı ve gerçeklerin çok geç gün yüzüne çıktığı açıklanmaktadır. Akademik Bilim Kurulu'nun basımı ile çıkan bu kitapta, ilk kez gizli belgelerin basıldığı ve gerçeklerin ilk kez bu kitapla insanlara açıklandığı söylenmektedir. Kitapta o döneme kadar Temmuz Olayları'nın sadece ve sadece Bolşevik liderlere karşı yapılan bir hareket olduğu açıklansa da bunun aslında böyle olmadığını ortaya çıkan belgelerle sabitlenmiştir. Bu dönemde gerçekleşen itiraz ve isyan dalgasının sadece dönemin hükümetine karşı olduğu iddia edilmektedir. Ama bazı evrakların ve belgelerin açılmasıyla bu itiraz dalgasının Almanlardan destek alınarak yapıldığı, Alman ajanlarının bu mitinglerde büyük çabasının olduğu bilinmektedir. Ama birçok tarihçi bunun doğruluğunu hâlâ tespit edememektedir. Aleksandr Gavrilov kendi kitabında, söz konusu belgelerin sunduğu bilgilerin mahiyetinden dolayı tarihçilerin, bu fikirlerden hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunu ortaya koyacak kadar iddialı olmadığını söylemektedir. "*Temmuz mitinginde tutuklanan ve öldürülen insanların hakları kendilerine az sonra, yani 25 Ekim`de geri verilmiştir. Tutuklanan 300 kişi hapishanelerden çıkarılmıştı. Yani eskiden anlatıldığı gibi onlar infaz edilmemiş ve hemen hapishaneden çıkarılmışlardı.*" Bundan başka bu miting ve itirazlarda ateş emri verilmiş ama ölenlerin sayısı hiçbir zaman net belli olmamıştır. Ancak eldeki bilgilere göre, ölü sayısının 1000`i geçmediği kesindi (Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s.95).

hale gelmişlerdir. Hükümeti ele geçirmeye çalışan birlikler, akşam saat 10`da hükümet üyelerinden olan Kşesinsko`nun evinin önünde durmuşlardır. Diğer birlikler ise hükümet binalarının önünde barikatlar kurmuş ve otomobiller dizmişlerdir. Kşesinko`nun evinin önünde toplanan birliklere geri çekilme emri verilmesine rağmen ordu, komutlara dikkat etmemiştir. Ardından ana birliklerden bir kısım Tavriçev Kalesi`ne doğru ilerlemişlerdir. O saatlerde burada Zinovyev ve Troçki`nin konuşması gerçekleşmiştir.<sup>2663</sup> Zinovyev ve Troçki haricinde burada subay Jilin de konuşma yapmıştır. Onları Geçici Hükümet`ten yeniden Meclis toplamasını talep etmişlerdir.²⁶⁶⁴

Bu itiraz toplantısında bulunan insan sayısı ortalama 5000 kişi olmuştur. Bu topluluk Petersburg`a doğru yürüyüş yaparak itiraz mitingleri yapmışlardır.<sup>2665</sup> Bu mitinglerden birinde, Liteynoy Mahallesi`nde güçlü bir çatışma olmuş ve bu çatışma bir saat sürmüştür. Çatışmada çok sayıda insan kaybı yaşanmıştır. Önce ateş emrini veren komutanların barikatlar arasında gizlendiği iddia edilmiştir. Ardından öğrenilmiştir ki, emirlerin hepsi Merkezî Komite tarafından verilmişti.²⁶⁶⁶ Hükümet binası devrimciler tarafından ele geçirildikten sonra orada bulunan belgelerin arasında, halka karşı makineli tüfek kullanılması ve ateş emri verilmesine dair belge bulunmuştur.²⁶⁶⁷ Bunlarla birlikte Yermoleko`nun evinden Almanlarla yapılan gizli anlaşmaları ve Alman ajanlarından aldığı paraları gösteren belgeler bulunmuştur. Anlaşmalar sonucu Rusya`nın temsilcisi olarak Yermolenko Almanya Merkezî Komutanlığı`nın temsilcisi ile mektuplaşmış ve Berlin`den, savaştan çıkmak karşılığında 1500 ruble almıştır.²⁶⁶⁸ Bununla birlikte Mogiliyev`e de 50.000 ruble gönderilmiştir.<sup>2669</sup> Belgelerden görünen o ki, bu paralar gönderilen kişilere ulaşmıştır. Açıklanan para transferleri ve düşmanla yapılan gizli anlaşmalar serisi, halkın Geçici Hükümet`e olan nefretini gün geçtikçe artırmış ve onlara

---

²⁶⁶³ ГАРФ Ф. 1826, Оп.1, д. 9, л. 110-111.

²⁶⁶⁴ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 77.

²⁶⁶⁵ ГАРФ Ф. 1826, Оп.1, д. 18. л. 65.

²⁶⁶⁶ Кольшко, *Великий Распад. Воспоминания*, s. 97.

²⁶⁶⁷ ГАРФ Ф. 1782, Оп.1, д. 36, л. 7-8.

²⁶⁶⁸ Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 26.

²⁶⁶⁹ Олейников, *Россия – щит Антанты*, s. 208.

karşı tavır almaya yönlendirmiştir.²⁶⁷⁰ Artık insanların aklında tamamen yeni yüzler ve siyasi olgular oluşmaya başlamıştır. Belki şimdi değil ama en yakın zamanda oluşturulacak hükümetin üyeleri; Ulyanov (Lenin) Vladimir, Apfelbaum (Zinovyev) Ovsy Gerş, Bronşteyn (Troçki) ve diğerleri olacağı kesinleşmiştir.²⁶⁷¹

Artık herkes Rusya'daki Merkezî Komite'yi sosyal–demokratların oluşturduğu askeri komutanlık olarak görmektelerdi. Yeni hükümetin oluşması sonucu Bolşevik güçler büyük oranda ses toplamış ve hükümeti ellerine almışlardır. Devrimin gün geçtikçe ağır hal alması halkta cephedeki durumların daha da kötüleşeceği fikrini uyandırmıştır. Artık subayların askerler üzerinde otoritesi kalmamıştır. Her şey Meclis'in komutası altına geçmiştir. Meclis'in kendisi karar mercii ve kurulun otoritesini ellerine almışlardır.²⁶⁷² Artık Geçici Hükümet de Çarlık benzeri düşüş yaşamaktaydı.²⁶⁷³ Kerneski, imparator gibi gözlerini kapatarak karşısına çıkacak zorlu duruma karşı koymamaya başlamıştır.²⁶⁷⁴ Bu dönemlerde Bolşevik birliğin üyelerinden olan Troçki daha yeni Geçici Hükümet tarafından hapisneden çıkarılmış ve siyasi faaliyetlerine başlamıştır. Troçki döneminde Bolşevikler arasında en meşhur ve en sevilen üyelerden olmuştur. Lenin ile Zinovyev'in gizli kaldığı ve henüz halk arasına çıkmadığı dönemlerde Troçki, artık büyük oranda taraftar toplamış, mitingler organize etmiştir. Lenin ve diğer Bolşevik üyelerin aktif faaliyete başlamadığı dönemlerde Troçki askeri ve sivil işlemleri aktif bir şekilde yürütmüştür. Özellikle askeri işlemleri daha güçlü şekilde yürütmeye başlayan Troçki onların büyük gücü olduğunu anlamıştır. Bu dönemde Almanya ile antlaşma ve barış yapılması en çok konuşulan konular arasında geçmekteydi.²⁶⁷⁵ Bu konuların tartışılmasını en çok yapan kurum ise Tüm-Rusya Sovyetleri Kongresi olmuştur. Bu ittifak sonradan Bolşeviklerin Petersburg'ı ele geçirmesinde çok büyük öneme sahip olacaklardır.²⁶⁷⁶

---

²⁶⁷⁰ Мартышевский, *Воспоминания. 1914–1918*, s. 231.

²⁶⁷¹ Гаврилов, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*, s. 97.

²⁶⁷² Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 290-291.

²⁶⁷³ Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 32.

²⁶⁷⁴ Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 309.

²⁶⁷⁵ Боханов, Николай II, s. 116.

²⁶⁷⁶ Фельштинский Юрий; - Чернявский Георгий, *Лев Троцкий. Книга 2. Большевик. 1917-1924 гг.*, (Москва, 2015), s. 7-8.

Başlarda o kadar da dikkat çekmeyen bir grup olan barış taraftarları, Troçki'nin konuşmaları sonrasında çoğalmaya ve güçlenmeye başlamışlardır.²⁶⁷⁷ Troçki konuşmalarında ilk meclis ve sovyeti kurduktan sonra yapacağı ilk işlemin, mutlaka barış ve sakinliğin temini ile alakalı olacağını iddia etmiştir. Bu sakinliği elde edene kadar da bu işin peşini bırakmayacağını, sonuna kadar direneceğini bildirmiştir.²⁶⁷⁸

II Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nde söz alan Troçki: *“Sokaklarda olan sadece itiraz değildir. O bir karşıdurma ve isyandır, halkın sesi ve itirazıdır. Bu itiraz dalgası işçilerin ve askerlerin sesidir. Bu konuşulmuş toplanılmış bir hareket değil tamamen halkın sesidir”* demiştir. Troçki bu gücü hissederek konuşmasının ardından Meclisten Es-Er ve Menşeviklerin çıkarılması ve Bolşevik çoğunluklu partinin kurulmasını istemiştir.²⁶⁷⁹ “Pravda” gazetesinde yazılana göre,

“Ekimciler (Bolşevikler) 'in Petersburg'daki devriminde Troçki baş organizatör rölündeydi. Troçki devrimin ilk altı yılında çok önemli yere sahip olan ve yönetimde kayda değer biriydi. Partinin devrimci planları ve işlemleri onun onayı olmadan gerçekleşmiyordu. Aslında en önemli işlemler genelde onun kararnamesiyle kabul ediliyordu. Parti (Bolşevik), askeri devrimci sistemden sosyalist sisteme geçişte ve hükümete nüfus etmede büyük oranda Troçki'ye borçluydu.”²⁶⁸⁰

Troçki konuşmalarından birinde *“Bir gün Devrimci Harekat gerçekleşecek ve İşçi Devrimciler hükümeti ele geçirecekler. O zaman biz programımızı ilan eder ve halka kendi tarafımızı bildiririz. Bu ise çok yakında gerçekleşecek olan bir eylemdir.”²⁶⁸¹* diyerek halka seslenmiştir.

Tam da bu dönemde Karşıdevrimcilerin itiraz hareketi baş kaldırmıştır. Şimdi de vazife ve makamlarından edilen asiller kendi haklarını geri almak için mücadeleye başlamışlardır. Devrim döneminde büyük toprak veya varlık sahibi olanlar, arkadaş ve

---

²⁶⁷⁷ Сеф, *Борьба За Октябрь В Закавказье*, s. 56.

²⁶⁷⁸ Известия, 1917, № 19. С. 3. kısım.2. s. 31-33.

²⁶⁷⁹ Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 35.

²⁶⁸⁰ Правда: 1918. Kasım 6. Stalin'in konuşmasından bir kesit. s. 29.

²⁶⁸¹ РГАСПИ. Ф. 67, Оп.1, д. 46, л. 173-175.

dostlarının evlerinde saklanmak zorunda kalmışlardır. Onlar gizli saklı bir şekilde devrimcilerden kaçmaya çalışmışlardır. Her taraf asker kaynamış, her tarafta tutuklanmalar artmıştır.²⁶⁸² Bu dönemde karşıdevrimciler gizli olarak sadece birbirlerinin evlerinde buluşmuş, görüşmeler yapmışlardır.²⁶⁸³ Kadetlerden gizli yapılan ilk toplantı İ. İ. Thorjevski'nin evinde gerçekleşmiştir. Onun evi Petersburg'a uzak bir semtte olduğundan gizli buluşmalara gayet müsait bir yer olarak belirlenmiştir. Toplantıda Alman Büyükelçiliği ile de iletişime geçilmiş ve onların yardımı istenmiştir.²⁶⁸⁴

Sonuç olarak, Burjuva-Demokratik Şubat Devrimi, devlette Geçici Hükümet'in oluşmasına sebebiyet vermiştir.²⁶⁸⁵ Geçici Hükümet ilk uygulanmaya başladığı dönemlerden itibaren Çarlık sistemini kabul etmiş ve neredeyse hiçbir değişim yapmadan hükümeti eskisi gibi yönetmiştir. Pratik olarak isyanın başlama amacı ve hayati önemi haiz sorunu olan "ekmek ve barış" meselesi çözülememiştir. Hükümet ve üst düzey komutanlar ordunun bu dönemdeki durumunu çok iyi bilseler de, savaşı durdurmamakta ısrarla devam etmiş, gerçek sıkıntıları saklamışlardır.

4.2. Geçici Hükümet Döneminde Rusya ve Türkiye Arasında Askeri Durum

1917 başlarında Kafkasya Cephesi'ndeki operasyonlar eskilerine göre daha organize şekilde yapılmaktaydı. Lakin sene sonuna doğru Merkezî Komutanlık net bir emir veremiyor ve Ştavka'dan özel komut gelmiyordu. Batı Cephesi'ndeki feci durumla alakalı olarak Merkezî Komutanlık Kafkasya'yla neredeyse ilgilenmemektedir; bu nedenden dolayı yerli komutanlara gereken durumda, doğru olan ve gereken neyse onu istedikleri gibi yapabilme yetkisi verilmiştir.²⁶⁸⁶ Bu komutun yerli komutanlara gelmiş olması, muhtemelen, Kafkasya Cephesi'ndeki başarılarından ötürü oluşturdukları güvenden ileri gelmekteydi.²⁶⁸⁷ Üstelik, o sırada gerçekleşen dâhili devlet olayları ve

---

²⁶⁸² *Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti İngiliz Arşiv Belgələrində*, s. 125.

²⁶⁸³ Боханов, Николай II, s. 118.

²⁶⁸⁴ Кривошеин, *Его Значение В Истории России Начала 20 Века (1857 - 1921)*, s. 303.

²⁶⁸⁵ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 56.

²⁶⁸⁶ Аболтин, *Национальный состав Турции*, s. 203.

²⁶⁸⁷ Бахтурина, *Украины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 39.

daha çok önem arz eden Batı Cephesi ile ilgilendiklerinden, burayı neredeyse yerli komutanların yönetimine teslim etmişlerdir.

Nisan ayı boyunca, sosyalist düşünceler ve ideolojiler askerler arasında gittikçe yaygınlaşmaya başlamıştır. Artık askerlerle subaylar arasındaki emir komuta zinciri kopmuş ve birbirlerini dinlemez, anlamaz hâle gelmişlerdir. Kendi içlerinde ayrı ayrı maksatlara hizmet eder bir duruma kadar ilerlemişlerdir.²⁶⁸⁸

1917'nin başlarında Kafkasya ordusunun yönetimi altında çok büyük araziler bulunmaktaydı. Cephenin uzantıları Tirebolu'dan (Karadeniz'in kıyısı) Revandiz, Sakız, Hamedan ve Sultanabad'a kadar uzayan, 1250 km'den fazla araziye kapsamıştır. Daha derinlerde ise Kars'tan Erzincan'a (tahminen 300 km), Iğdır'dan Muş'a (300 km), Nahçıvan'dan, Başkarlı'ya (200 km), Culfa, Tebriz, Kazvin ve Sultanabad'a kadarki (600 km) arazileri içeriğine almaktaydı. Üstelik buraya Karadeniz sahilleri de dâhil edildiğinde yeterince büyük bir alan ortaya çıkmaktaydı. Bu kadar büyük ve geniş araziye 1917'nin siyasi şartları altında, üstelik kalitesi ve disiplini günden güne düşen bir orduyla yönetmek çok zor hal almaktaydı.²⁶⁸⁹

1917'de Türk ordusu, Rus-Kafkas ordusunun karşısına İran topraklarında çıkmış ve bu operasyon için 2. , 3. ve 6. Kolorduları seferber edilmiştir. Bu kolordulardan en aktif şekilde Rus ordusuna karşı savaşanı 2. ve 3. Kolordu olmuştur.²⁶⁹⁰ Rus ordusunun 23 Ocak 1917'de Merkezî Karargâha verdiği istihbarat bilgilerine göre, buradaki Kafkas ordusunun içeriği şu şekilde gösterilmektedir: “208 tabur, 64 filo, 112.230 kılıçla silahlanmış asker, 4360 sabel tipli kılıçla silahlanmış asker, 5000 mayın tarayıcı, 381 top, 318 makineli tüfek, 10.000 silahlı Kürt birliği.”²⁶⁹¹ Yakın tarihlerdeki Rusya ordusunun Kafkasya Cephesi'ndeki durumu ise şu şekilde gösterilmektedir: “Kafkasya'daki birlikler 244 tabur, burda ikamet eden 8 geçici filo, 264 daimi filo, 1057 makineli tüfek, 591 top, 35 tugay, 4 hava kuvveti birliği, 183.775 kılıçla silahlanmış asker, 31.834 sabelle silahlanmış asker, 8.009 subay.”²⁶⁹² Yani, Türk ordusuna karşı eskisi gibi

²⁶⁸⁸ Бьюкенен, *Мемуары Дипломата*, s. 239.

²⁶⁸⁹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 257.

²⁶⁹⁰ Известия, МІД.кн.І-ІІ, Petersburg. s. 206.

²⁶⁹¹ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 243, л. 7 .

²⁶⁹² Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 81-82.

yine de Kafkasya Kolordusu, 1. , 4. ve 5. Ermeni birlikleri, 2. Türkistan Kolordusu, 7. ve 1. Kafkasya Süvari Alayı savaşmaktaydı.²⁶⁹³ Aynı dönemde Irak'ta Türklere karşı İngilizler de savaşmaktaydı ki, onların birliğinde 55.500 kılıçlı asker, 5.100 sabel tipi kılıçla silahlanmış asker ve 205 top mevcudu bulunmuştur.²⁶⁹⁴ Bu veriler göstermektedir ki, 1917'de Türk ordusuna karşı olan birlik ve kuvvetler eskiye nazaran artmıştır.

Devrim dönemindeki iç çatışma ile ilgili olsa gerek, tüm diğer cephelerde olduğu gibi Kafkasya Cephesi'nde de Rus ordusundaki disiplin ve komuta sistemi düşüş göstermiştir. Komutanları ve üst subayları gerekli gereksiz suçlama halleri normalleşmeye başlamış, komutanlar ve subaylar askerleri yönetemez hale gelmiş, askerler ve erler emrlere tabi olmamışlardır. Subaylara karşı saldırı olayları ve askeri işlemlerin gerçekleştirilemediği haberleri, Merkezî Karargâha gelmeye başlamıştır.²⁶⁹⁵

Savaşın devam ettiği ve Kafkasya Cephesi'nde, Şubat Devrimi'nin etkisiyle de durumun hâlâ karışık olduğu dönemde, Kafkasya Genel Valisi olan Grandük Nikolay Nikolayeviç yeniden Merkezî Karargâh Komutanı konumuna geri dönmüştür. Lakin Grandük'ün yeniden bu göreve gelmesi, halk kitlelerinin büyük itirazına sebep olmuştur. Bu itirazların sonucu olarak Geçici Hükümet kararından vazgeçmiş ve Grandük bu vazifesinden alınmak suretiyle komutanlık vasfını kaybetmiştir. General Alekseyev'in onun vazifesine tayin edilmesinin ardından, tamamen asil ve Romanov soyundan olan Nikolay Nikolayeviç'in²⁶⁹⁶ yapacak bir şeyi kalmamış ve o da daha fazla bekletmeden tüm özel haklarından kendi isteği ile vazgeçmiştir.²⁶⁹⁷ Kafkasya Kurmayı vazifesini yeni yöneticilere devrettikten sonra, çok kısa bir süre içinde ailesi ile birlikte Kırım'a gitmiş

---

²⁶⁹³ Известия, МІД.кп.І-ІІ, Petersburg. s. 208.

²⁶⁹⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 258.

²⁶⁹⁵ Известия, МІД.кп.І-ІІ, Petersburg. s. 210.

²⁶⁹⁶ Aslında Grandük Nikolay Nikolayeviç 15 Mart 1917'de II. Nikolay'ın tahttan çekilmesinde rolü olanlardan hatta esas yöneticilerden olmuştur. Guçkov; Petersburg'daki Geçici Komite tarafından Mogilev'e gitmiş ve hükümdardan, Rusya'nın bu yolla kurtulacağı gerekçesiyle, tahttan el çekmesini istemek üzere vekil atanmıştır. Her ne kadar haberi olmasa da, General Alekseyev buna gerek kalmadan zaten Çarı ikna etmiştir. Çarın diploması yaveri Bazili ise II. Nikolay'ın tahttan çekilmesine ilişkin metni şahsen hazırlamış ve daha Çara göstermeden, onay için Alekseyev'e sunmuştur. (McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 263-264).

²⁶⁹⁷ *Вторая Оранжевая Книга. Дипломатическая Переписка России, Предшествовавшая Войне С Турцией*, Пг: (Тип. т-ва Екатеринбургское печатное дело: 1914), s. 63.

ve orada kalmaya karar vermiştir.²⁶⁹⁸ Böylece Romanovlar Ailesi, yönetimden tamamen uzaklaşmışlardır. Ardından, Kurmay Başkanlığına General Yudenich atanmıştır. Şimdi artık Kafkasya Askeri Genel Valiliği, Kafkasya Cephesi'ne dönüşmüştür. Bu cephenin kapsamı büyümüş ve olağanüstü bir araziye kapsayacak duruma gelmiştir. Buradaki birlikler, artık Türkiye ile savaşmaktan ziyade hem Anadolu, hem de İran topraklarında düzeni ve disiplini de korumak zorunda kalmışlardır.²⁶⁹⁹ Bu dönemde Merkezî Karargâhın 27 Mart 1917'de verdiği 41№'lu kararnameye göre, Kafkasya Cephesi'ne 2. Türkistan Kolordusu'nun komutanı General Prijevalski getirilmiştir. 12 Nisan'da Prijevalski Erzurum'a (Kafkasya Cephesi'nin Merkezî Karargâhı Erzurum'du) gelmiş ve yeni görevinin başına geçmiştir.²⁷⁰⁰ Bundan başka diğer komutanların da değişimi gerçekleşmiştir. Yeni sisteme uygun, yeni komutanlar şöyle tayin edilmiştir:

1. Kafkasya Kolordusu Komutanı- Tuğgeneral Lyahov.
2. Kafkasya Kolordusu Komutanı-Tuğgeneral Çaplıgin.
3. Kafkasya Kolordusu Komutanı-Tuğgeneral De-Vitte
4. Kafkasya Kolordusu Komutanı- Tümgeneral Zigel
5. Kafkasya Kolordusu Komutanı- Tuğgeneral Abacıyev oldu.²⁷⁰¹

Ama Kafkasya'da atamalar hızla değiştirilmekte devam etmiş, sürekli yeni biriler tayin edilmiştir. Tuğgeneral Baratov ise Keşif Süvari Grubunun komutanı olarak, Kafkasya Genel Komutanlığı'na bağlı kalmıştır. Aslında o, Kafkasya Kolordusu'nun sağ kanadına serbest halde komutanlık etmekteydi.²⁷⁰²

Kafkasya Merkezî Karargâhı Tiflis'te geri getirilmiştir. Bu tarihten itibaren Tiflis'teki komutanlık, ya OZAKOM²⁷⁰³ ya da Şubat Devrimi'nden sonra buraya atanacak olan valiye (ya da herhangi bir idari başkana) tabi olacak şekilde kurulmuştur.²⁷⁰⁴ Bu bölgeye

---

²⁶⁹⁸ РГАСПИ. КОМИНТЕРН/Ф. 495, Оп.154, д. 760, л. 10-12.

²⁶⁹⁹ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 395.

²⁷⁰⁰ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 279, л. 366.

²⁷⁰¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 258.

²⁷⁰² Кавказский Рабочий, № 197: 1917, s. 8-10.

²⁷⁰³ "Osobyi Zakavkazskii Komitet" türkçe "Özel Transkafkasya Komitesi" - Geçici Hükümet döneminde Transkafkasya'daki askeri ve hukuki işlemleri yöneten idare

²⁷⁰⁴ РГАСПИ. КОМИНТЕРН/ Ф. 495, Оп.154, д. 761, л. 10-15.

atanan Yudenic, ilk günlerinden başlayarak alt kademedeki komutanlarla veya düşük rütbelilerle çekişme halinde Kafkasya'yı yönetmeye çalışmıştır. O, alt rütbelilerin komuta sistemine karışmaması ve devrimin harbe etki etmemesi için elinden geldiği kadar çaba sarf etmekteydi.²⁷⁰⁵ Asker milletvekilleri ve Geçici Hükümet döneminde Yudenic, askeriyei onların etkisinden korumaya çalışmıştır, bu kargaşanın savaşa etki etmemesi adına elinden geleni yapmıştır. Bu bağlamda Yudenic 10 Mayıs'ta, Harp Bakanına özel rapor sunmuştur. Bu raporda o Bakandan, OZAKOM'un üyelerinin Kafkasya'daki askeri işlemlere ve yerli askeri komutanlara karışmasını ve mani olmasını önlemesini rica etmiştir. Harp Bakanı ise Yudenic'e cevabında şöyle yazmıştır: “*Şu an Geçici Hükümet'in Maveraya-yı Kafkasya'da idari kurulu olan OZAKOM kendi işini yapmakta ve kendi yetkisini aşmamaktadır.*”²⁷⁰⁶ Geçici Hükümet böyle bir tepki ile aslında, Yudenic'in elini kolunu bağlamıştır. İlginçtir ki, yılın daha başında Kafkasya Cephesi'nde bir sürü rütbeden alınma ve atanmalara rağmen durum hâlâ kritik bir hal almamış, kendi halinde gitmiştir. Kafkasya Cephesi'nin asker ve komutanları son derece kararlılıkla başarı ve galibiyete doğru gitme planları kurmuş, dirençlerini kaybetmemişlerdir. Sarıkamış, Erzurum, Eleşkirt ve Ognot operasyonlarından kalma heyet hâlâ, sert hava durumuna ve kötü coğrafi şartlara rağmen, umut ve isteklerini kaybetmeden savaşma azimlerini korumaktalardı. Çünkü Çarlık sistemi tarih boyunca bu türden krizli olaylarla defalarca karşılaşmış ve sağ salim kurtulmayı da başarmıştı. Onların zannına göre, bu da geçici olarak zor ve sıkıntılı dönemdir ve hızla eski refah hâli geri gelecektir. Durumun böyle olması, askerlerin ruh halinin yüksek olmasından kaynaklanmaktaydı. Kafkasya Cephesi'nde kriz durumu hâlâ hissedilmiyordu.²⁷⁰⁷ Lakin diğer cephelerdeki başarısızlık ve devletin çöküşe doğru hızla ilerlemesi, savaşın askerlerin vatanlarındaki yakınları hakkında endişe hissetmesi gibi sebeplerin sonucu olarak savaş azmi gün geçtikçe düşmüştür. Yakınlarının güvencesinden emin olamayan askerler, onların korunmasının sağlanmadığı bir vatan için savaşmak niyetlerini kaybetmişlerdir. Böylece, askerlerin başkaldırısı ve itirazları ardından operasyona

---

²⁷⁰⁵ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 213.

²⁷⁰⁶ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 279, л. 365-367.

²⁷⁰⁷ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 298.

katılmama ve komutanlara tabi olmama gibi durumlar gözlemlenmeye başlamıştır.²⁷⁰⁸ Rusya'nın cephelerdeki sorun ve sıkıntıları bununla bitmemiştir. Cephe komutanlığına devrimci generallerin ve komutanların getirilmesi, sorunun sadece çok küçük bir kısmını oluşturmaktaydı. Yerli yöneticiler arasında hükümete karşı yeni partilerin kurmasına ramak kalmıştır. Bu dönemdeki rejim ise hem askeri hem de idari türden olmuştur. Bu kargaşada yeni ve farklı türlerden olan partilerin her biri farklı ağızdan bölücülük yapmakta ve anarşi oluşturmakta devam etmişlerdir.²⁷⁰⁹

29 Mart 1917'de 5. Kolordu Komutanı Drgomirov cephe komutanı Ruzko'ya bir mektup yollamıştır. Mektupta şöyle yazmaktaydı:

*"Orduda askerler ve komutanlar üzerinde kriz baskısı gündün güne artıyor. Önceleri sadece şikâyet şeklinde olan itirazlar artık büyüyor ve askerlere komuta etmek imkânsızlaşıyor. Durum vahim hâl almış ve kontrol edilemez vaziyettedir. Artık askerler savaşa atılmak ve saldırmak istemiyor, onlara savunmada durmayı ve devlet sınırlarını korumayı bile emretmek mümkün olmuyor. Askerler savunma hattında bile beklemek istemiyorlar."*²⁷¹⁰

Cephelerdeki askerler hemen arka mevzilere veya evlerine geri dönmeyi talep etmekteydi. Harp'ta herhangi bir başarısızlık olduğunda hemen subay ve üst düzey komutanlar hapsedilmiş ama bu başarısızlıkta rolü olan askerlere ise dokunulmamıştır. Hatta yanlış yapan asker bile olsa bu görmezden gelinmiştir.²⁷¹¹ Sonuç olarak, komutanlar askerler arasında yaygınlaşan siyasi gruplaşmalar yüzünden yönetim hızla kaybedilmeye başlanmış ve askerlere komut verilemeyecek duruma gelinmiştir. Aynı vaziyet Kafkasya Cephesi'nde de gözlemlenmiştir. Hatta buradaki durum diğerlerinden daha vahim hâlde olmuş çünkü hastalıklar baş göstermiş, tifus ve verem artmıştır. Tifus ve diğer hastalıklardan dolayı hayatını kaybeden sayısı 34.017 kişiyi geçmiştir.²⁷¹²

Kafkasya Cephesi'ndeki bir Tuğgeneralden gönderilen bir telgrafta şöyle yazmaktaydı:

"56. Don Birliği'ne Yeniselim yönünde ilerleme görevi verilmiştir. Lakin diğer birlikler oraya geldiğinde 56. Don Birliği'ni yerinde bulamamışlardır. Sonradan Erivan'a hareket ettikleri ile

---

²⁷⁰⁸ Кольшко, Великий Распад. Воспоминания, s. 126.

²⁷⁰⁹ Бахтурина, Краины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.), s. 39.

²⁷¹⁰ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 260.

²⁷¹¹ Бахтурина, Краины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.), s. 42.

²⁷¹² Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 260.

ilgili haber alınmış. Ordu komutanlığı emriyle mi? Yoksa kendi başına mı? Erivan'a geldikleri ile ilgili en ufak bilgimiz bulunmamaktadır. Geri dönmüş olmeyeceği ile alakalı da bir bilgimiz yoktur."²⁷¹³

Ordudaki dağılık durumu anlamak için bu belge çok değerli olarak nitelenmektedir. Aynı telgrafta askerlerin savaşmak istemedikleri ve saldırı ruhunda olmadıkları da bildirilmiştir. İlaveten, askerlerin evlerine geri dönmek istediği belirtilmiştir.²⁷¹⁴ Yudenic, hâlin böyle olduğunu gördükten sonra 9 Mart'ta yeni bir emir vermiştir. Emirde şöyle yazmaktadır: "*Askerleri sakinleştirmeli ve siyasi durumdan etkilenmemelerini sağlamalıyız. Çünkü savaş başarılı bir şekilde biterse bu hem halk hem de askerler için kurtuluş olabilir.*"²⁷¹⁵ Ardından Yudenic tüm komutan, subay ve askerlerden şahsi olarak bir istekte bulunmuştur. Bu istek kaynakta şöyle geçmektedir: "*Askerler Geçici Hükümet'e bu dönem içerisinde yardım etmeli ve birlikte kurtuluşa varmak için kolaylık sağlamalıdır. Geçici Hükümet bizi başarıya ve kurtuluşa götürecektir. Rica ederim bunun için bizlere yardımcı olun. Size, savaşmak gereksizdir, diyenlere sakın aldanmayın.*"²⁷¹⁶ Doğal olarak, Yudenic'in özel isteği hiçbir değişiklik doğurmamış, hem Kafkasya hem de Batı Cephesinde askerler tehdit unsuruna dönüşmüşlerdir.

23 Nisan 1917'de Tiflis'te asker vekillerinin ilk toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıda delege üyeleri haricinde General Yudenic, OZAKOM temsilcisi Harlamov, kent başkanı Hatisyan ve diğerleri bulunmaktaydı. Bu toplantıda üstünde durulan mesele, savaş ve cephenin durumu olmuştur. Menşevikler ve Eserler ordunun birliğini korumanın önemli olduğuna vurgu yapmışlardır. Onlar orduda siyasi faaliyetin artmasına izin vermenin doğru olmadığını ve bunun önleminin tez bir zamanda alınması gerektiğini söylemişlerdir. Bolşevik temsilciler (Korganov ve diğerleri) ise ordu ve savaş hakkında Lenin doktrinlerini ileri sürmüşlerdir. Toplantıda en fazla beğeni toplayan konuşmalar Menşevik ve Eserler'in sunumu olmuştur.²⁷¹⁷ İkinci toplantı ise, 1917'nin Aralık'ında yapılmıştır. Yani, bu toplantı Ekim Devrimi'nden sonra olmuştur. Bu nedenden dolayı toplantıda Bolşeviklerin sözünün daha çok geçtiği gözlemlenmiştir. Toplantıda Asker

²⁷¹³ РГВИА Ф. 2168, Оп.1, д. 6, л. 152.

²⁷¹⁴ РГВИА Ф. 2168, Оп.1, д. 6, л. 155-159.

²⁷¹⁵ Буранов, - Хрусталеv, *Романовы: Уничтожение Династии*, s. 321.

²⁷¹⁶ Мартышевский, *Воспоминания. 1914-1918*, s. 98.

²⁷¹⁷ Известия, МІD.кн.III-IV. Petrograd. s. 324.

Vekilleri arasında büyük kargaşa ve fikir ayrılığı olmuştur. Diğer partiler toplantının yapılmasını ve somut bir kararın kabulünü istemeseler de, Bolşevikler toplantının geçerli nitelikte olması için çabalamışlardır.²⁷¹⁸ Üst düzey komutanlar ve askeri burjuvazi kargaşa çıkarmaya çalışsa da toplantı baştutmamıştır. Artık 1917`nin ilk yarısından sonra anlaşılmıştır ki, geçici rejim ne savaşla ne de halkla alakalı doğru kararlar verebilmektedir.²⁷¹⁹ Bu konular esasen yaz döneminde askeri işlemlerin başlatılması için verilecek emir ile ilgili olmuştur. Hükümet, böyle ciddi ve hayati önemi haiz bir kararı müzakere için Merkezî Komutanlıkla görüşmeler yapıyordu. Sonuç olarak, Geçici Hükümet idarecileri ile Merkezî Komutanlık, bekleyip darbe yemektense, saldırıp ne olacağına bakmanın daha hayırlı olacağını düşünerek bir karara vardılar. Onlar sorunun siyasi yönünü de düşünmüşlerdi. Kerenski ve diğerleri genel büyük bir saldırı düzenleyerek asker ve vekil birliklerini siyasi durumdan uzaklaştıracaklarını ve savaşa odaklayacaklarını düşünüyorlardı. Bununla da Asker Vekiller politikadan uzak tutulacaklardı.²⁷²⁰

23 Mart`ta Merkezî Karargâhın Generallerinden olan Gurko, Harp Bakanına çok gizli bir mektup yollamıştır. Bu mektupta ordunun o anki durumu tasvir edilmektedir. Mektupta şöyle yazmaktaydı:

*“Düşünüyorum ki, saldırı için ne kadar da yetersiz olsak da en iyisi bu saldırıyı başlatmaktır. Hatta başarıya tam emin olmasak bile gerekli darbeyi indirmek daha mantıklı bir karardır. Saldırmak daha mantıklıdır, çünkü teslim olmakla düşmanın tüm kararlarına, hatta en lüzumsuzlarına bile boyun eğmek zorunda kalacağız. Bu durumda en akıllı karar, müttefiklerimizden yardım istemek ve düşmanı uysal kıvama getirmektir. Böylece düşman, bizim istediğimiz kurallara uymak zorunda kalacaktır.”*²⁷²¹

General Gurko`nun teklifi tutarsız olsa bile, hemen kabul edilmiş²⁷²² ve yazın operasyonlar için hazırlıklar başlatılmıştır.

Kafkasya Cephesi`ndeki yeni operasyonlar, yazın İran topraklarında başlatılacağı kaynakta şöyle ifade edilmiştir.

---

²⁷¹⁸ Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 48.

²⁷¹⁹ Кольшко, *Великий Распад. Воспоминания*, s. 209.

²⁷²⁰ Боханов, *Николай II*, s. 122.

²⁷²¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 262.

²⁷²² Покровский, *Империалистическая Война*, s. 196.

“1917`nin ağır kışında ordu gerekli tedbirleri alacak güçte değildi. Kışın ağır olmasına bakmayın, Baratov`un birlikleri İran`daki faaliyetlerini aktif şekilde devam ettiriyordu. Baratov 17 Şubat`ta büyük saldırı düzenleyerek zorlukla Hamedan`ı işgal etmişti. 20 Şubat`ta ise kolordunun sağ kanadı, Sene köyünü ele geçirmişti. 25 Şubat`a kadar Baratov`un birlikleri Kirmanşah`a kadar olan büyük arazileri ele geçirmişti. Bu saldırı, Bağdat istikametindeki saldırılar için çok önemli bir mevkiydi. Bu dönemlerde İngiliz komutanı Moda, Türklerin 2. Kolordusu`na karşı saldırı hazırladı. Saldırı sonucu 3 Mart`ta Bağdat, 7 Mart`ta ise Bakuba işgal edildi.”²⁷²³

Ancak, bu ordu Rusya'nın İçişlerindeki kargaşa ve sıkıntılar yüzünden gerekli başarıyı kazanamamaktaydı.

Bu dönemde Türk ordusu dikkatini daha çok Mezopotamya ve Suriye`ye yönlendirmiş, Kafkasya Cephesi`nde operasyonlara biraz ara verilmiştir. Rusya Genelkurmay Başkanlığı özel kararlar Asya cephesine daha fazla odaklanma emri vermiştir. Bu karara ek olarak Alman komutanlığı ve şahsen Linderdof kendisi de böyle bir emir kabul etmiştir. Artık Türkiye Galiçya'nın savunması için kuvvet göndermeyecektir, daha çok Mezopotamya`ya odaklanacaktır.<sup>2724</sup> Çok geçmeden İngilizler büyük bir saldırı düzenleyerek ve dağlık alandaki pozisyonları alarak askeri açıdan çok önemli Cebel Hamrin`e (Bağdat`la Kerkük arasındaki yerleşkeye) sahip olmuşlardır.<sup>2725</sup> Lakin İngilizlerin Suriye`ye ve Gazze`ye olan saldırıları başarısız olmuştur. Cemal Paşa komutasında olan 6. Türkiye Kolordusu, İngiliz birliklerini geri püskürtmüştür.<sup>2726</sup> Devamında, Suriye`deki İngiliz komutanı olan Murray vazifesinden fesh etmiş ve onun yerine General Allenby atanmıştır.²⁷²⁷ Bu komutan Batı Cephesinde başarıları ile seçilen biri olmuştur. Yazılarının birinde Cemal Paşa şöyle demiştir: *“İngilizlerin buradaki komutanlığa Allenby`yi getirmeleri İngilizlerin pes etmeyeceğinin ve daha da büyük istekle savaşıacaklarının göstergesiydi.”²⁷²⁸* Bu durum Türkiye'nin Suriye ve yakın Doğu'daki son topraklarını tehdit altına almaktaydı. Bunun için Cemal Paşa ciddi karar

---

²⁷²³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 262.

²⁷²⁴ Верховский, *На Трудном Перевале*, s. 239.

²⁷²⁵ Божанов, *Николай II*, s. 126.

²⁷²⁶ Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 269.

²⁷²⁷ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 75.

²⁷²⁸ Базиянц, *Захватническая Политика Англо-Американского Империализма В Баку И Азербайджане (ноябрь 1918 — апрель 1920)*, s. 48.

vermeliydi ki, hemen devamında “Yıldırım” ordusu hazırlansın ve plana muvafık hızlı ve etkili saldırı sonucu Bağdat’a girilsin. Enver Paşa’nın uzun süren iknaedici konuşmaları sonucu, Alman komutanı General Falkenhaym bu kolorduya komutanlık etmeyi kabul etmiştir. Ardından, hemen Türkiye’ye geri gelmiştir.²⁷²⁹

Böylece, 1917’de Almanlar Türk ordusunda şu şekilde yerleştirilmişlerdir:

1. General Liman von Sanders – 5. Kolordu Komutanı ve Alman birliklerinin şefi, Kara ordusunun denetleyicisi.
2. Admiral Suchoun – Karadenizde Alman-Türk filolarının başkomutanı.
3. General Bronstat von Shelendorf – Merkezî Karargâh’ın başkomutanlarından biri.
4. General Falkenhaym – “Yıldırım” ordusunun komutanı.
5. Admiral Uzel (Osmanlı ordusunun mareşali) Boğazlar’daki mevkilerin komutanı.
6. General von der Goltz – Ölümüne kadar(1916) 4. Kolordunun komutanı olarak kaldı.
7. Binbaşı Guze – 3. Kolordunun komutanlarından biri olarak tayin edildi.²⁷³⁰

Türkiye de Almanlara mahsus askeri idari struktur ise şöyle olmuştur:

1. Askeri ataşe (Alman birliklerinin işlemlerini kontrol ediyordu)
2. Alman askeri misyonu.
3. Alman askeri-deniz ataşesi.
4. Subay karargâhı – “Yıldırım” birliğinin temsilcilerinin yerleşkesi.
5. Admiral Suchoun’un karargâhı.

---

²⁷²⁹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 263.

²⁷³⁰ Базиянц, *Захватническая Политика Англо-Американского Империализма В Баку И Азербайджане (ноябрь 1918 — апрель 1920)*, s. 52.

6. Admiral Uzed`in karargâhı.²⁷³¹

Bunlardan başka Türkiye`ye Avusturya –Macaristan`dan da bir sıra subaylar getirilmiştir.²⁷³² Bunlardan en meşhuru önce Albay sonra da Feldmareşal olan İozef Pomyanovskiy olmuştur. Bu komutanlardan her biri Türkiye tarihinde önemli rol oynamışlardır. Onlar arasındaki rekabet de yeteri kadar büyük olmuştur.²⁷³³ Lakin en büyük çatışma Enver Paşa ile Liman von Sanders arasında olduğu bilinmektedir. Bu rekabet sonraları da devam etmekteydi.²⁷³⁴

Bu dönemde Liman fon Sander Türklerin Galiçya`ya Ruslara ve Romanya`ya karşı birliklerini göndermesine karşı olmuşlardır. Çünkü orada artık zaten Alman ve Avusturya birlikleri savaşmaktaydı. O düşünmüştür ki, Türkiye kendi düşmanları ile yakın cephelerde savunmayı zorlukla kurmaktaydı. Üzerine başka cepheye yardım göndermek onun işini sadece zorlaştırmaktaydı.²⁷³⁵ Liman von Sanders kendi yazılarında bunu şöyle açıklamıştır:

“Eğer doğru değerlendirirsek, Türkiye kendi sınırlarını koruyacak güce sahip olmadığı müddetçe bizlere yardım ekibi göndermesi mantıklı olmayacaktır. Onun zaten birçok cephede savaşması gerekmektedir, Osmanlı`nın doğal sınırları bunu gerektiriyor, Kafkasya, Mezopotamya, Sina yarımadası, Küçük Asya yarımadası, İstanbul taraftan en büyük tehlikeye karşı olması, onun yeteri kadar tehlike altında kalmasına neden oluyor. Eğer Osmanlı gücünü doğru bölerse ve doğru yönlendirirse galip gelmesi gayet mümkündür. Ama başka yere de ilave yardım göndererek gücünü parçalamış olacaktır. Başlarda Osmanlı sadece kendi cephesinde savaşıyor ve bu işi oldukça başarılı yürütüyordu ama sonradan başka cephelere de yardım göndermeye başladı ve gücünü paylaştırdı bu onun düşüşüne ve kendi cephelerinde mağlup olmasına sebep oldu. Bu andan itibaren Osmanlı artık sadece kâğıt üzerinde etkili olabilmisti.”²⁷³⁶

²⁷³¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 264.

²⁷³² Боханов, *Николай II*, s. 129.

²⁷³³ Вячеслав , *Вторая попытка Колчака*, s. 264.

²⁷³⁴ Левицкий , *На Кавказском Фронте Первой Мировой*, s. 264.

²⁷³⁵ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 264.

²⁷³⁶ Ковалев, *Романовы На Фронтах Первой Мировой*, s. 251.

Bu düşünceleri Sanders`le paylaşan bir diğer General “Yıldırım” Ordusunun komutanı Falkenhayn olmuştur.<sup>2737</sup> Aslına baktıldığında, Sanders`in ve Falkenhayn`ın fikirleri mantıklı olsa da, 1916`da Türkiye`nin sadece kâğıt üzerinde aktif olduğu düşüncesi, gerçekte hiçte uyumu olmamaktadır. Çünkü bazı düşüslere rağmen hâlâ Türk ordusu gerektiği zaman kendini savunacak gücü toplamaya hazır durumda olmuştur. Yani, durum Sandersin söylediği kadar da vahim olmamıştır.

Almanlar, Türk ordusunda yeteri kadar önemli mevkileri tuttuktan sonra tüm askeri işlemleri kendi iradeleri altına almaya çalışmışlardır. Türkler kendileri bu subayları çağırıpta onların komutları ile hareket edecek duruma düşmek istemezlerdir. Eğer herhangi bir yabancı devlet Türkiye`nin iç işlerine karışıyorsa sonra onun kendisini koparmak zorlaşacak ve Türkiye`nin hâkimine dönüşmeye çalışacaktır.²⁷³⁸

1917`nin yazında Yakın Doğu cephesindeki en sıcak operasyonlar başlamıştır.<sup>2739</sup> Çünkü savaşın başından beri aslında, ilgi alanı Doğu`daki toprakları kapsamaktaydı. Bu topraklarda İngiltere ordusu hem teknik hem de kalite açısından önde gitmiştir. Fransa bu cepheye oldukça az ordu göndermiştir ama bunun esas sebebi onun Verdun savaşından sonra ancak kendine gelebilmesiydi. Bir de o, her an yeni Alman saldırısı tehdidi altında olan bir devlet olmuştur. Bunun için ilk önce kendi devlet sınırlarını gözetmek zorunda kalan bir sistemi oluşturmuştur.²⁷⁴⁰ Galiçya`da yani Avrupa cephesinde 6 Temmuz 1917`de Alman askerlerinin Avusturya`ya yardıma gelmesi sonucu Rus askerleri gerilemeye başlamışlardır. Bu kaçış ve diğer başarısız saldırı ve taarruzlar Rus ordusunun moralini oldukça kötü yönde etkilemiştir. Lakin Galiçya`daki çöküşe rağmen, Türkiye cephesinde ve İran`da ordunun morali oldukça sağlam kalmaktaydı; Ruslar yenik düşmanlara karşı istediğini yapabilecek duruma gelmişlerdir. 1917 dâhil olmak üzere Rusya`nın tüm cephelerinde savaşın seyrini temelden değiştirecek olan Şubat Devrimi

---

²⁷³⁷ Адамова, *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 139.

²⁷³⁸ Вячеслав , *Вторая попытка Колчака*, s. 231.

²⁷³⁹ Боханов, *Николай II*, s. 132.

²⁷⁴⁰ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 402.

bağlangıcını almıştır. 1920 sonlarına doğru yurt dışına giden tarihçiler, devrimin Rusya'yı Dünya Savaşı'nda zaferden mahrum ettiği söylentisini ciddi şekilde abartmışlardır. 1916-17 yıllarında, Batı cephesindeki Rusların ve müttefiklerinin faaliyetleri; binlerce ağır top ve tankın desteği olmadan Alman savunmasını geçebilmenin imkânsızlığını göstermiştir. Bu durumda, neredeyse her metrekaşe toprak için büyük kayıplar vermeyi göze almak gerekmektedir. Rusya'nın bu dönemde işe yarar sınırlı sayıda değişik tip ağır topları mevcut olmuş, ancak tank teknolojisi henüz yeni yeni savaflara dâhil olduğundan, hiç tankı bulunmamıştır.²⁷⁴¹ Bu nedendendir ki, Almanlara karşı yapılacak her büyük saldırı başarısızlığa mahkûm olmuştur.

Ruslar 1918 Kasım'ına kadar savunmada kalsalardı eğer Almanlar belki teslim olur ve Rusya da galip gelebilirdi, şeklinde bir itiraz olabilir. Lakin Almanlar müttefik kuvvetler tarafından filoları yok edildiği, Hamburg veya Berlin zapt edildiği için değil, Almanya'daki devrim sebebiyle teslim olmuşlardır. Almanya Devrimi de Rusya'daki devrimin bir sonucu olmuştur. 1 Kasım 1918'e kadar Almanya ve Avusturya-Macaristan topraklarında bir tek düşman askeri dahi kalmamıştır. Cephe hattı münhasıran İtilaf Devletlerinin topraklarından geçmekteydi. Almanlar pek çok tank, tanksavar topları, yeni tip uçaklar, denizaltılar vs. üretmeyi başarmışlardır ve bunlar daha 1918 yılı içinde yapılmıştır. Dolayısıyla Almanya'nın 1918 Kasım'ında teslim olmasını Rusya'daki devrimle alâkasız gibi düşünmek basitçe tartışmalı bir konu olarak görülmektedir.²⁷⁴²

Beklenildiği gibi Ruslar Batı cephesindeki felaketlere rağmen Mezopotamya ve İran'da Alman ve İngiliz devletlerinin güç elde etmesine tepkisiz kalmayacaktı. 1917'de Geçici Hükümet, orduyu Musul operasyonu için görevlendirdi. Müttefiklerle birlikte operasyona son derece iyi hazırlanmak, devletin bekası için önemli ve gerekliydi.²⁷⁴³ Lakin bunun için onun ne gücü ne imkânı ne de isteği kalmıştır. Bu bağlamda o eski bürokratik sistemi korumak için yeri geldiğinde yerli ve yabancı kapitalistleri kullanmak zorunda kalmıştır.

---

²⁷⁴¹ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s.119

²⁷⁴² Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 516.

²⁷⁴³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 265.

Dış ilişkiler konusunda da büyük değişimler yaşanmamış, özellikle savaş ve düşmanlara yaklaşım konusunda en ufak bir farklılık görülmemiştir.

4.2.2. Özel Maverayi Kafkasya Komitesi`nin (OZAKOM) kurulması

Nikolay Nikolayeviç ve onun yardımcı olarak atadığı Knez Orlov, 3/16 Mart`ta yeni bir toplantı düzenlemiştir. Bu toplantıya tüm bölgelerdeki eyaletler, valiler; Bakü Valisi, Stavropol Valisi, Petersburg`daki yerli idare başkanları, Geçici Hükümet`in başkanları, yerlerde geçici yöneticiler, Dumanın sözcüsü Rodzyanko çağırılmıştır. Toplantıda Geçici Hükümet`in yeni sisteminin uygulanması ile devletin ve halkın başarısı ve hayrı uğruna yapılacaklar konuşulmuştur. Orlov en çok bölgelerde sakinliği ve disiplini korumanın önemli olduğuna dikkat çekmiştir. O, Kafkasya cephesine eskisi gibi önem verilmesi gerektiğini ve bunun hayati önem arz ettiğini bildirmiştir. Bölgelerde ve merkezden uzak arazilerde disiplin ve kuralların korunması, ordulara eskisi gibi yardım gönderilmesi ve yerli idari yönetimin işini daha disiplin ve kurallara uygun şekilde yerine getirilmesi meselesinin önemini vurgulamıştır.²⁷⁴⁴ Bu toplantıda konuşulan bir diğer konu ise güçlerin birleştirilmesi ve düşmana en ağır biçimde darbe indirilmesinin önemi olmuştur. Bölgelerden bunun için özel kuvvetler toplanması gerektiği belirtilmiştir. Bu konuların yanında ordu ve halk arasında yaygınlaşan Bolşevik propagandalarına karşı işlem yapılması için Alekseyev, özel olarak ilgilenilmesini istemiştir. Alekseyev bu konu ile alakalı şu cümleyi kullanmıştı: “*Öyle yapmamız gerekiyor ki, bu düşman unsurlar orduda yaygınlaşıp firar ve anarşi oluşturmaları.*”²⁷⁴⁵ Merkezî Karargâh reisi olarak Nikolay Nikolayeviç konuşmasında şu konuya vurgu yapmıştır: “*Almanlar bizim devletin dâhilinde ne olup bittiğini derinlemesine biliyor ve dikkatlice takip ediyorlar. Yani, darbe indirmek için en güzel anı bekliyorlar. En hassas ve en beklenmedik anımızda tepemize inmek için zamanı kolluyorlar. Bununla birlikte ordumuzda disiplinsizlik yaygınlaşıyor.*”²⁷⁴⁶ Toplantı sonrasında Rusya`da imparatorun başta olmadığı dönemde

²⁷⁴⁴ Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 235.

²⁷⁴⁵ Сеф, *Революция 1917 года в Закавказье: (документы, материалы)* Закав. комис. по подгот. и проведению празднованию 10-летия Окт. рев. при ЦИК ЗСФСР, (Тифлис: Заккнига, 1927), s. 267.

²⁷⁴⁶ РГВИА Ф. 2168, Оп.1, д. 485, л. 120-128.

Kafkasya`ya acil olarak bir valinin getirilmesi şart olduğu anlaşılmıştır. O zamana kadar yönetimi eline alması için Geçici Hükümet, Kafkasya`da yerli idari sistem kurmalıydı.

1916`dan itibaren Kafkas orduları başkomutanı Grandük Nikolay Nikolayeviç'i yalnızca savaş meselesi değil, bir o kadar da Rusya`da bir devlet darbesi olacağı konusunda çıkan dedikodular endişelendirmekteydi.²⁷⁴⁷ Hiç olmazsa tekrar Rus ordusu ve filosunun başkomutanı veya en büyük ihtimalle II. Nikolay olacağı şeklinde teklifler getiren Masonlar bile Petersburg ve Moskova`dan sık sık gelmeye başlamışlardır. 2/15 Mart 1917`de General Alekseyev tarafından organize edilen bir “genel plebisit” sırasında Nikolay Nikolayeviç Çar aleyhinde sözler sarf etmiş ve Kafkas ordusunu bırakarak hemen genel karargâha geri dönmüştür. Nikolay Nikolayeviç, yolda geçici yönetimin kendisini Rus ordusundaki tüm yetkilerinin elinden alındığını belirten tebliğini almıştır.²⁷⁴⁸ Geçici yönetim 1917 Mart`ında Kafkas orduları başkomutanlığını zaten fiilen bu görevi yürütmekte olan N. N. Yudenîç`e verdiğini açıklamıştır. Fakat Nisan ayında Yudenîç Petersburg`a çağırılmış ve yerine 2. Türkistan kolordusu komutan General Prijevalski atanmıştır.²⁷⁴⁹

İşin ilginç tarafı şudur ki, “*Nikolay Nikolayeviç Kafkasya Valisi tain edildikten sonra değişen hiçbir şey olmamıştı. İşleyiş ve yönetim eskisi gibi gidiyordu. Aynı durum Geçici Hükümet döneminde Grandük gittikten sonra da devam etti. Yani değişen bir şey olmadı.*”²⁷⁵⁰ Yudenîç eskiden burada General olduğu ve Kara kuvvetlerini yönettiği için buradaki kadro ve sistemi çok iyi bilmekteydi. Zamanında buradaki tüm orduya komutanlık ettiğinden vilayete de çok iyi hâkim olmuştur. Yudenîç buraya yeniden atandığında buradaki yönetimde hiçkimse askeri işlemleri bilmemiştir. O tüm harp işlemlerini kendi başına yapmak zorunda kalmıştır. Bunun için Yudenîç komutların genelini Ştavka`dan almıştır.²⁷⁵¹ Kafkasya Kurmay Başkanlığı merkezinin yerleştiği

---

²⁷⁴⁷ Базиянц, *Захватническая Политика Англо-Американского Империализма В Баку И Азербайджане (ноябрь 1918 — апрель 1920)*, s. 55.

²⁷⁴⁸ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl karan kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 528.

²⁷⁴⁹ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 79.

²⁷⁵⁰ РГВИА Ф. 2100/ Тифлисский Листок/1917.№ 262.

²⁷⁵¹ Покровский, *Империалистическая Война*, s. 175.

Tiflis'te oluşturulan Meclis Sovyetinde ve icra komitelerinde çoğunluk Es-Er`lerin ve Gürcü Menşeviklerin elinde olmuştur. Bu partiler imparatorluğun eyaletlerinde daha güçlü durumda olduklarından taraftarları da merkeze göre çok daha fazla olmuştur. N. Jordaniya, Çenkeli, Cheidze, Çepeteli, Ramişvili ve diğerleri gibi bazı Gürcü Menşevikler, sadece Kafkasya'da değil tüm Rusya'da meşhur politikacı olmuşlardır. Onların arasında daha seçkin olan Asker Sovyetleri ve yerli ordu üyelerinden ibaret yerli icra organı olan OZAKOM (Özel Maverayi Kafkasya Komitesi) seçilmiştir.²⁷⁵² Oluşturulan komitede bulunan kişiler:²⁷⁵³ V. A. Harlamov, M.İ. Papadjanova, M.Yu. Djafarova, Kita Abaşidze ve P.İ. Pereverzeva olmuştur.²⁷⁵⁴ Bu komiteye sadece Kafkasya bölgesi değil, etrafların yönetimi de verilmiştir. Knez Lyvov özel olarak her bölgenin yerli yöneticilerine dikkatli olmaları ve işlerine hassas yanaşmaları gerektiğini demiştir. Böylece, hem onların güvenliğini temin etmiş olacak, hem de tek vücut olan Rusya'nın parçalamasını engellemiş olacaklardır.²⁷⁵⁵ Temsilciler 18 Mart'ta Tiflis'e ardından da Bakü'ye giderek yeni hükümetin yerli halk tarafından tanınmasını sağlamışlardır.²⁷⁵⁶ Tam olarak 30 Mart'ta, Kafkasya Yönetimi Komitesi (OZAKOM), Geçici Hükümet'in Güney Kafkasya'daki kolu olarak oluşturulmuştur. Bu komitede her üye öncelikle kendi milletinin istekleri ve talepleri doğrultusunda kararlar vermeye meraklı olmuşlardır. Bu mecliste Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan halkından seçilen üyeler bulunmaktaydı. Aslında komite Geçici Hükümet'in kararlarını Kafkasya'da uygulamakla görevli olmuştur. OZAKOM'un serbest yönetim hukuku bulunmamıştır. Yeni hükümetin kurulduğu ilk üç ayda, Tiflis'teki genel durumu ve vaziyeti tartışmak için iki kez toplantı yapılmıştır. Bu toplantılarda ahalinin yaşam durumu ve askeri operasyonların gidişatı konuşulmuştur. İ. Ramişvili Kafkasya'da ilk Asker Sovyetlerinin Kurultayını açık ilan

---

²⁷⁵² Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 268.

²⁷⁵³ Bunun yanı sıra komite üyelerinin sayı ve isimleri farklı kaynaklarda farklı şekilde tezahür etmekte ve bu durum komite hakkında eleştirel fikir oluşturmaktadır. Düşünülmektedir ki, kaynakların farklılık göstermesinin ana nedeni sonradan yazılmış kitapların arşiv belgelerine istinat etmemeleri veya çok az arşiv belgesine dayanmaları olmuştur. Bundan kaynaklı olarak da bazı bilgiler şifaki yöntemle alınmış ve tarihin erozyonuna uğramıştır. Üyelerin sonradan değişiklik göstermesi kayda alınmadan ilk olduğu dönemmiş gibi verilmeye çalışılmış veyanlış kayıtlara yol açmıştır.

²⁷⁵⁴ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 79.

²⁷⁵⁵ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 267.

²⁷⁵⁶ Гасанов, Гасан, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, (Баку: Şərq-Qərb, 2010), s. 268.

etmiştir. Onun düşüncelerine göre, yakınlarda demokratik düzenin sağlanması, savaşın veya barışın daha önemli olup olmadığı, kurultayın en önemli konularındandı.²⁷⁵⁷ 24 Nisan'daki Kurultayda N. Jordaniya, Nazaryan, Smirnov, Lomtatidze, Hrapovodkin, Chenkeli, Korganov (Bolşevik) ve birçok diğer konuşmacılar sunum yapmışlardır. Kurultayda en çok üzerinde durulan; askerlere partide söz sahibi olma fırsatının verilmesinin ne kadar gerekli olduğu, askerlerin siyasete katılmasının doğru olup olmadığı, partinin içeriğine askerlerin dâhil olmasına izin verilmesi meseleleri olmuştur.²⁷⁵⁸ Sonuç olarak, bu meselelerin çözümünü hedef alan kurultayın kabul ettiği kararlar şöyle sıralanmaktadır:

- Devrimci ordu politikaya dâhil olmamalı ve onu hiçbir türlü etkilememelidir.
- Anarşi oluşturan hiçbir güç ve topluluğa müsamaha gösterilmemeli, onların askerleri ya da askerlerin onları etkilemesine izin verilmemeli; bunun aksine, cumhuriyetçi oluşumların hem askeriye de, hem de halk arasında yaygınlaşmasına mani olunmamalı ve onların kendi parti ve birliklerini oluşturmalarına izin verilmeli.
- Bunlardan başka her bir askerin bir cumhuriyetçi partiden çıkıp diğerine kolaylıkla dâhil olmasına olanak tanınmalıydı.²⁷⁵⁹ Bu konuşmada askerlere parti seçme ve siyasi işlerde bulunma fırsatının verilmesine sebep Lomtatidze'nin etkili konuşması olmuştur. O, sunumunda bir insanın iş hayatının onun politik hayatına mani olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Lomtatidze'ye göre, birey eğer askerse onun siyasi parti ve yönetici seçme hukukunun elinden alınması doğru olmamalıdır. Bununla birlikte, herhangi askeri partinin genel politik sisteme etki etmesini de doğru bulmadığını ilave eden Lomtatidze: “ordudaki tüm askerler ve subaylar istedikleri partiye üye olmasına imkân sağlanmalıdır” demiştir.²⁷⁶⁰ Askerî partiler oluşturulduktan sonra bundan büyük bir pişmanlık doğduğu görülebilmektedir.

Devamında, Kafkasya Ordusu Askerî Kurultayı toplanmıştır. Bu toplantıya 26 üye 22 aday seçilmiştir. Böylece, Kafkasya Ordusu'nun da “eyalet sovyeti” kurulmuştur.

---

²⁷⁵⁷ Айрапетов, *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*, s. 256.

²⁷⁵⁸ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 82.

²⁷⁵⁹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 269.

²⁷⁶⁰ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 278, л. 30-45.

“Maverayı Kafkasya`nın farklı bölgelerinde yerel Sovyetlikler kurulmaya başlandı. Nitekim 4/17 Mart 1917`de Noy Jordanya başkanlığında Tiflis`te İşçi Mebusları Sovyeti oluşturuldu. Aynı senenin 6/19 Mart`ında Asker Mebusları Sovyeti kurulmuştur. Benzeri idari sistemin Bakü`deki Sovyeti ise “Bakü Asker Mebusları Sovyeti” adı ile 6/19 Martta kurulmuştur. Petrograd Sovyeti ve Geçici Hükümetle iletişime geçen bu kurum isimini “Bakü İşçi Mebusları Sovyeti” olarak değiştirmişti. Bir süre sonra bu yönetimin başına S. Şaumyan getirilmişti.”²⁷⁶¹

Bu yapı aslında, askeri işlerde koalisyon hükümeti olmuştur. Kafkasya`daki “Eyalet Sovyetleri”nin toplantılarına Bolşevikler dâhil edilmemişlerdir. Menşevikler bilerek onların bu meclise girmelerini engellemişlerdir.²⁷⁶² Bu kurultayların ana maksadı, bu savaş döneminde herkesi, savaşı vatan için galibiyetle bitirmeye sevk etmek olmuştur. Böylece, savaşı şerefleri ile bitireceklerini ve onlara layık olan demokratik kurtuluşa varacaklarını düşünmüşlerdir.²⁷⁶³ Artık Birinci Dünya Savaşı, Rusya İmparatorluğunun kaderini belirleyecek savaş olmaya başlamıştır.

18/31 Mart`ta OZAKOM`un merkezi karargâhı Tiflise getirilmiş ve geldiği ilk günden halka şu sözleri vermiştir: *“toplama serbestiği, yerli memurlukların seçiminde halkın sözünün dinleneceği, şehir idarelerinin yeniden daha modern bir biçimde kurulacağını, ulaşımın kaliteli hale getirileceğini ve halkın ekonomik durumunu yükseltmek için ziraatin yükseltileceği”* ²⁷⁶⁴ lakin sözler tam olarak amele dönüşmemiştir. Yeni organizasyonun içeriğine bakıldığında durum şu şekilde olmuştur:

“OZAKOM`da Kafkasya halklarını temsilen 38 üye vardı. Tiflis ve Bakü eyaletlerinin her birinden dörder kişi, diğer eyaletlerden ise iki kişi seçilmişti. OZAKOM`un işinden herkes şikayet ediyordu. Çünkü hiçbir halkın ve milletin istek ve tekliflerini yerine getiremiyor, gerekli disiplin ve sakinliği koruyamıyordu. Bu idari sistemin üyeleri, başlarda Güney Kafkasya`daki milletlerin, öncelikle özerkliğini, ardından ise Rusya`dan ayrı bir devlet hâline gelmesini sağlamaya çalışıyordu.”²⁷⁶⁵

---

²⁷⁶¹ Şahin Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), s. 32.

²⁷⁶² Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 42.

²⁷⁶³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 269.

²⁷⁶⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 267.

²⁷⁶⁵ Кольшко, *Великий Распад. Воспоминания*, s. 69.

Bir çok ikazlara ve görevlere rağmen zamanla OZAKOM'un yerlerde disiplini koruyamadığı anlaşılmıştır. Bundan daha önemlisi ise OZAKOM halkın sosyal ve ekonomik problemlerine çözüm bulamamaktaydı. Bu durum da doğal olarak cepheye yansıtılmıştır.²⁷⁶⁶

Anlaşılmaktadır ki, "OZAKOM'un Petrograd tarafından eli kolu bağlanmıştı ve kendisine yeteri kadar serbest karar verme hakkı verilmemişti. Düzenin yeniden kurulmasına yönelik olduğu bildirilen bu organın yeni kanun yapma ve var olan kanunları yürürlükten kaldırmaya yetkisi yoktu. Bu kurumun esas görevi Müessisler Meclisi kurulana kadar ulusal, sosyal ve zirai problemleri halletmekti. Halkın isteklerini karşılayacak gücü olmadığından otoriteden de mahrum olmuştu. Bununla birlikte aldığı kararlar Sovyet tarafından reddedilebileceği için de, Petrograd'dakinin aynısı olduğu gibi Tiflis'te de iki başlı yönetim olarak kalmıştı."²⁷⁶⁷

Bu passif durumuna ve Ekim İhtilal'i'ne rağmen OZAKOM varlığını beklenenden çok uzun sürdürmüştür.

Eyaletlerde düzenlenen yerli yönetim organları Merkezî Hükümet'ten, ekonomik olarak onların üzerine düşülmemesini ve savaşı kazanmak uğruna ahalinin durumunu vahimleştirmemeyi rica etmekteydi. Tüm komitelerin; kendi yönetim sistemlerini kurmaları, sakinlik ve disiplini korumaları istenilmekteydi. Hükümet anarşi ve kargaşanın önünün kesilmesini temin etmeye çalışmaktaydı.²⁷⁶⁸ Savaş döneminde eyaletler ve merkezde kurulan hiçbir yönetim sistemi halkın ve milletlerin isteklerini yerine getirememiştir. Ordu hâlâ politikayı etkilemekteydi. Sovyet dönemi kaynaklarının ve Lenin'in iddia ettiği gibi: "Ordu tarafsız olamazdı. Orduyu politika ve siyasetten çıkarmak, Çarizm ve burjuvazinin isteğiydi. Ama bunu hiçbir zaman başaramadılar. Orduyu ne devrimden ne de siyasetten uzak tutamadılar."²⁷⁶⁹ 1917'nin en mühim askeri operasyonlarından olan Musul Harekâtı'nın yapıldığı zamanlarda, Rusya'nın dâhili siyasi durumu böyle karışık olmuştur. Rusya hükümetinin bu kadar zorlu döneminde bile hâlâ savaş kazançları tartışılmaktaydı, İstanbul'un ne zaman Rusya'ya katılacağı konuşulanlar

²⁷⁶⁶ Боханов, Николай II, s. 139.

²⁷⁶⁷ Şahin, Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları, s. 39.

²⁷⁶⁸ Корсун, Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк, s. 410.

²⁷⁶⁹ Lenin, Əsərlərinin Tam Külliyyatı, Tom 12. s. 369.

arasında olmuştur. Yani, yeni hükümet ve politikacılar, devletin ve halkın bekasını ve geleceğini düşünerek krizden çıkmak yerine tamamen kendi galibiyetlerinin peşinde olmuşlardır.

Tarihî açıdan bakıldığında, o zamanlar işlerin çok ilginç ve kendine özgü bir tarzda yürüdüğü anlaşılmaktadır. 1917’de, yani savaşın dördüncü yılında Rusya, savaşan devletler arasında yegâne devlet olmuştur ki; savaşın en sıcak noktalarına ve cephenin ön safına en üst düzey askerler ve ordu mensupları gönderildiği halde hükümet adamları “barış mı, savaş mı” sorusunun cevabını anlamak için toplantılar yapmışlardır.²⁷⁷⁰ V. İ. Lenin, partilerin savaşa yaklaşımının karmaşık olduğunu iddia etmekteydi.²⁷⁷¹ O “savaş ya da barış” konusu hakkında Şubat Devrimi’nden sonra konuşmaya başlamış ve kendi yaklaşımını şöyle ileri sürmüştür: “*Şubat Devrimi’nden sonra bile Rusya’nın savaşa olan yaklaşımı biraz bile değişmedi. Savaş eskisi gibi emperyalist ve soygun karakterliydi. Yani, değişen bir şey olmadığı için, savaşın başından beri Lenin savaşa karşıydı. Bu nedenden dolayı, proleter bir parti hiçbir zaman ne mevcut partiyi ne de mevcut savaşı destekleyemezdi.*”²⁷⁷² Bu sistem Petersburg’da Bolşevik İhtilali’ne kadar devam etmiştir. Merkezde devrim olduktan sonra Kafkasya’daki Geçici Hükümet’in kolları da yıkılmak zorunda kalmıştır.

4.2.2. Baratov’un Musul seferi

Burjuva liberal Guçkov-Milyukov’un topluluğu ile İspolkom’un devrimcileri arasındaki kopukluk açılrsa bile, Petersburg ve cephe hatları arasındaki kopukluğun yanında çok küçük kalmaktaydı. Silahlı Kuvvetler’de subay denetimini büyük ölçüde ortadan kaldıran ve “asker sovyet”lerinin seçilmesini öngören 14 Mart 1917 tarihli “Bir numaralı Emr” İran’da, Baratov tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Buna rağmen emre uyulmuş, diğer cephelerdeki gibi toplantılar düzenlemeye başlayan askerler ikmal meselesiyle birlikte, en genel mahiyette meseleleri tartışmaya koyulmuşlardır.²⁷⁷³ Aslında bu toplantılar ve

---

²⁷⁷⁰Базилянц, *Захватническая Политика Англо-Американского Империализма В Баку И Азербайджане (ноябрь 1918 — апрель 1920)*, s. 58.

²⁷⁷¹ Lenin, *Əsərlərinin Tam Külliyyatı*, s.526

²⁷⁷² Кавказский Рабочий, № 198, s. 23-24

²⁷⁷³ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya’nın Rolü*, s. 266.

yeni sistem, askerî eylemlerde sadece dikkat dağıtmaya yaramıştır. Sonuç olarak, Baratov'un Musul seferi yarım kalmıştır. Baratov ve birlikleri sonuna kadar direnç gösterebilir ve mevkiilerinde kalsalar bile sonradan Bolşeviklerin onu geri çağırması ile sefer tamamlanmış lakin görev tamamlanmamıştır. Böylece, Baratov'un düşlediği “Yakın Doğu'nun Fatihi” olma hayali sadece hayal olarak kalmıştır.²⁷⁷⁴

Geri çağırılmadan önce yani Haziran'ın sonlarında Merkezî Karargâh, Kafkasya Cephesi komutanlarına, Musul Harekatı için gereken ne varsa yardım edeceklerini ve bu operasyonu tamamlamak için her şeyi yapacaklarını söylemişlerdir. Bu zamanlar Kafkasya Cephesi'ndeki aktif ordunun komutanı Brusilov, Merkezî Karargâh'a şöyle bir rapor sunmuştur: Rus ordusunun seferden önceki içeriği: 7. Kafkasya Piyade Alayı, 4. Kafkasya Kazak Alayı, 4. Kuban Kazak Alayı, 2. ve 3. Baykal Kazak Alayı, 1. Kafkasya Sınır Süvari Birliği ve toplamda; 15 tabur, 6 tüfek alayı, 124 makineli tüfek, 58 top, 5 mühendis birliğinden ibaret olmuştur. Harekatın en mühim noktalarında 14.000 asker ve 6000 attan oluşan 1. Kafkasya Süvari Birliği'ni kullanmak kararı alınmıştır. Saldırı için bu birlikleri daha da güçlendirmek amaçlanmıştır.²⁷⁷⁵ Bu zaman Bağdat'a diğer taraftan saldırı planlayan İngilizlerin bu hareket için ayırdığı ordu 20.000 kişiden oluşturulmuştur.²⁷⁷⁶ Türk ordusunun Musul'daki ve Musul yolundaki durumu ise kaynakta şu şekilde gösterilmiştir: “Halil Paşa komutasındaki 5. Kolordu; 9 tabur, 2 tugay, 2000 silahlı Kürt birlikleri ve Cemal Paşa'nın komutasındaki 4. Kolordu'nun bir kısmından oluşturulmuştur.”²⁷⁷⁷ İstihbarattan alınan bilgilere göre, Haziran'da Türk ordusu buraya, ilave olarak 10.000 asker, 41 top ve birkaç Kürt birliği göndermiştir. Aynı raporda ise, Rusların bunun iki katı birliğe sahip olduğu bildirilmiştir.²⁷⁷⁸ Saldırı için en müsait başlangıç noktası Rayat geçişi düşünülmüştür.²⁷⁷⁹ Diğer yollar ve geçitler neredeyse imkânsız giriş konumunda kalmıştır. General Baratov'un birliklerinin geçeceği nokta Pedjvin-Kerkük yolu, Derya'dan Hankendi'ne giden nehirle Kaplan sahalarına

²⁷⁷⁴ Мартышевский, *Воспоминания. 1914–1918*, s. 231.

²⁷⁷⁵ РГВИА Ф. 2168, Оп.1, д. 452, л. 143.

²⁷⁷⁶ РГВИА Ф. 2168, Оп.1, д. 452, л. 160-175.

²⁷⁷⁷ Левицкий, *На Кавказском Фронте Первой Мировой*, s. 256.

²⁷⁷⁸ РГВИА Ф. 2168, Оп.1, д. 452, л. 185-189.

²⁷⁷⁹ Heydarabat'tan 100 km. güney-batıda, Revandiz'den 40 km uzaklıkta yerleşen bölge

kadar uzayan bir hatt olmuştur.²⁷⁸⁰ Bu dönemde Şerifhan-Haydarabat-Rayat önünde demiryolu mevcut olmuştur. Bunun, ordunun hareketlerine çok yardımcı olacağı düşünülmekteydi. Bu yolu Urmiye`ye su yolu ile birlikte kullanmak daha çok işe yarar olabilirdi diye düşünülmüştür.²⁷⁸¹

Seferi daha nitelikli yürütmek amacıyla Tuğgeneral Lukomskiy, Merkezî Karargâha konu ile alakalı şunları sunmuştur: “7. Kafkasya Kolordusunun içeriğinin 1. Kafkasya Süvari Alayı ile daha da güçlendirmek gerekmektedir, General Baratov`un birliklerinden olan Hanikin`in komutasındaki ordunun da Kafkasya birliklerine katılması tavsiye edilmekteydi. Bu birlikler İngiliz ordusundan birkaç kilometre uzakta yerleştirilmişlerdi.”²⁷⁸² Onlar Musul`daki İngiliz ordusu ve komutanı Mood`la iletişim için böyle mühim mevkide yerleştirilmişlerdir. Bununla birlikte küçük bir sıkıntı mevcuttu, Baratov bu birlikleri kendi saflarına katmak istese de, İngiliz birlikleri onların komutu ile hareket etmekteydi. Bunun için ordunun Hamedan ve Hamakin`de yerleştirilmesini istemişlerdir. Sonradan, 1. Kafkasya Ordusu`nun bir diğer kısmını, Musul operasyonuna dâhil etmişlerdir.²⁷⁸³ Plana göre, her iki birlik, 30-40 gün sonra saldırı bittikten ve başarı elde edildikten sonra Musul`da birleşeceklerdir. Bitlis Harekatından sonra tecrübe kazanmış komutanlar, Türkleri mağlup etmenin en etkili yolunun onların dikkatini başka yöne çekmek olduğunu çok iyi anlamış ve bunu kullanmaya çalışmışlardır.<sup>2784</sup> Bunun için Urmiye`de yerleştirilen birliklerin dikkatini dağıtma planı hedeflenmiştir. 7. Kafkasya Kolordusu`nun hareketini kolaylaştırmak için plan çok güzel düzenlenmiştir. Planın devamında Haydarabad-Rayes demiryolunun ele geçirilmesi düşünülmüştür. İngilizler piyade ve süvari birliklerini en çok Kerkük şehrine odaklamışlardır. Bunun için otomobil ve diğer ulaşım araçlarını hazır hâle getirmişlerdir.

---

²⁷⁸⁰ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 86.

²⁷⁸¹ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 422.

²⁷⁸² Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 48.

²⁷⁸³ Базиянц, *Захватническая Политика Англо-Американского Империализма В Баку И Азербайджане (ноябрь 1918 — апрель 1920)*, s. 62.

²⁷⁸⁴ Микаелян В , *Армянский Вопрос И Геноцид Армян В Турции (1913-1919): Материалы Политического Архива Министерства Иностранных Дел Кайзеровской Германии*, (Ереван: Гитутюн" НАН РА, 1995), s. 16.

Kirmanşah kentini, gerekli malzemelerin yerleştirilmesi için karargâha dönüştürmüşlerdir.²⁷⁸⁵ Lakin topların ve ağır silahların Bağdat'a taşınması hâlâ sıkıntılı konu olarak kalmaktaydı. Çünkü Ahrangels'ten Basra'ya ağır topların taşınmasının neredeyse 2-3 ay süreceği bilinmekteydi. Komutan Brusilov, bu nedenden dolayı, geçici olarak, böyle bir çözüm sunmuştur: *"Eğer ağır silahları 15 Kasım ve 1 Aralık arasında buraya yerleştirmemiz mümkün olacaksa, bu bizim için yeterli olacaktır. Çünkü şimdilik yeteri kadar yedek silahlarımız mevcuttur."*²⁷⁸⁶ Son olarak şu kanaate gelinmiştir ki; Batı cephesinin teminatını kısıtlayıp da, buraya daha çok dikkat yetirmek, savaşın kazanılması için gerekli olacaktır.²⁷⁸⁷ Ancak ne İngiliz birliklerinin yardımına, ne de onların komutuna bağlı olan Hankin birliklerine güvenilemezdi. Bunun için, Kafkasya birliklerinden istekli ve hevesli olmaları talep edilmekteydi. Komutanlar ve subaylar *"Bizim bu operasyon için hızlı davranmamız gerekmektedir"* diyerek işi hızlandırmaya çalışmakta idiler.²⁷⁸⁸

Bu teklifleri Merkezî Karargâha gönderen Lukovski, kararın kabul edilip edilmediğini sormuş, cevabında ise kararın oybirliği ile kabul edildiğini öğrenmiştir.²⁷⁸⁹ Anlaşılan, Rus birlikleri ve komutanlar burada yerleştirilen İngiliz birliklerine güvenmemişlerdir. Bunun için onların elinde birçok sebep bulunmuştur.²⁷⁹⁰ İran ve Hamedan savaşlarında İngilizler, onlardan beklenen desteği sağlayamamışlardı. Ruslara göre İngilizlerin birlikleri onlarla iletişim kurmakta zorluk yaşamış ya da birlikte hareket edememişlerdir. Lakin Baratov İngiliz komuta heyetinin isteği ile çok beklemeden hemen saldırıya başlamıştır. O, 7. Kafkasya Kolordusu ile Senne-Pendvin-Süleymaniye-Kerkük-Revandiz hattı doğrultusunda saldırıyı başlatmıştır.²⁷⁹¹

"4 Nisan'da General Baratov'un kolordusu Hanekin'i işgal etti ve Kızıl Rabat yönüne doğru orada İngiliz ordusuyla birleşecek olan bir Kazak alayını yola çıkardı. Telsiz vasıtasıyla Mezopotamya'daki İngiliz karargâhıyla temas sağlanmıştı. Artık oraya periyodik olarak

²⁷⁸⁵ Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s.49.

²⁷⁸⁶ Михайловский, *Однажды в Октябре*, s. 223.

²⁷⁸⁷ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 88.

²⁷⁸⁸ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 428.

²⁷⁸⁹ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 213

²⁷⁹⁰ Бадалян, *Закавказье В Период Германно-Турецкой Интервенции*, s. 55.

²⁷⁹¹ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 318, л. 110-115.

karargâh subayları gönderiliyordu. Ama Baratov, kendi askerini o yöne göndermeyi bütünüyle durdurmak istiyordu. İklim şartları, sıtma ve diğer hastalıklar sebebiyle ordusunun neredeyse %80'i hastalanmıştı ve bu durum onu, kolordunun bir kısmını Mayıs ayında, İran'ın iklim şartları daha elverişli dağlık bölgelerine göndermeye mecbur etmişti. Türkleri gözetlemek veya İngilizlerle teması sürdürmek için yalnızca iki Kazak alayı geride kalmıştı."²⁷⁹²

Lakin sonradan bazı meseleler Rusları rahatsız etmeye başlamıştır. Çünkü İngilizler Kaplan çölüne dâhil olduktan sonra Şoraban ve Dilal bölgelerine ilerlemiş ve buradan itibaren Ruslara yardım etmek için fırsat ellerine geçmişse de İngiliz komutanlığı Rusların daha fazla ilerlemesine mani olarak ordunun faaliyetini kısıtlamaya çalışmıştır. İngiliz komutanlar yüzünden Merkezî Karargâhtan gelen komutları gerçekleştirmek neredeyse imkânsız hal almıştır.²⁷⁹³ Daha 28 Mart'ta Britanya ordusunun Başkumandanı General Robertson, Ruslardan Musul'a darbe indirmelerini istemiştir. Ondan Türklerin 6. Kolordusunu ve 2. Tugayını savaştan alıkoymasını istemiştir. Buna göre, Baratov ordusunun (hastalık, kayıp, firar ve moral bozukluğu) zor günler geçirmesine bakılmaksızın yeni saldırı hazırlıkları başlatılmıştır. Baratov düşme ihtimali olan durumu çok iyi anlamaktaydı. O, fiili olarak kendi ana güçlerinden ayrı düşecektir. Petersburg'da ise anarşi başkaldırmıştır. Yani, onlar ne yardım ne de tavsiye verecek durumda olmamışlardır. Geçici Hükümet'in durumu ise hala belli olamamıştır. Tiflis ile iletişim çok zor ve imkânsız bir hâl almıştır. Bununla birlikte, Tiflis'te de durum anarşiden farklı olmamıştır. Bunlara rağmen, Baratov'un birlikleri hareketlerine devam etmiş, tüm zorluklarla birlikte mücadeleyi sürdürmüşlerdir. Bu esnada Baratov çok zor durumda kalmıştır; o sadece Mayıs ayında, altı kez Tiflis'e telgraf yollamıştır.²⁷⁹⁴ Baratov'un Genelkurmay Başkanlığına sürekli yolladığı telgraflar şu talebi içermekteydi:

"İran'da dağınık sistem hüküm sürüyor. Yerli ahali bizlere beklenmedik darbeler indiriyor. Siyasi daireler bizlere, karşı bir duruş sergiliyorlar. Politik olarak bunun çözümünü sağlamanızı rica ediyoruz. Aslında, işlemler doğru yürütülürse bu dağınıklık bir ay içerisinde çözülecektir.

²⁷⁹²Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kırım kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 529.

²⁷⁹³ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 214.

²⁷⁹⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 275.

*Açlık ve anarşi artmaya devam ediyor. Bizim orduda da açlık baş göstermiş durumda. Sizlerden ricam buraya malzeme ve gıda desteği sağlanmasıdır.*²⁷⁹⁵

Telgraflarına yanıt alamayan Baratov Haziran ortalarına kadar bekleme mevkisi tutumuştur.

22 Haziran`dan itibaren başlayan bir sonraki taarruz çok büyük başarıyla ilerlemiş ama az sonra taarruz yeniden durdurulmuştur.²⁷⁹⁶ Durdurulma sebebi ise şunlar olmuştur,

1. Türkler aniden büyük bir güçle saldırıya geçtiler ve bu durumda İngilizler hiçbir şey yapmadılar. Tüm zorluğu Ruslar üstlenmek durumunda kaldı.

2. İran`da aktif olan Alman ve Türk güçleri Rusları beklemediği anda İran topraklarından yani, arkadan sıkıştırmaya başladılar. Onlar bazen saldırı düzenliyor ve Rusların arkadaki yedek kuvvetlerini mahvediyorlardı.

3. İklim değişikliği Rusların daha fazla dayanmasını engelleyen en büyük faktörlerdendi. Hatta Mayıs`ta bile çölde sıcaklık +60 dereceye kadar ulaşmış durumdaydı. Bazı birliklerin %80`i iklime dayanamayarak hasta olmuştu.²⁷⁹⁷

Ancak 1 Ağustos`ta Ştavka, Baratov`un telgraflarına yanıt vererek, saldırıyı devam ettirmek için her türlü desteğin sağlanacağını sözünü vermiştir.²⁷⁹⁸

Komutanlıktan cepheye gönderilen mektupta, İngilizlerin isteği üzerine Musul Harekatı`nda onlara her türlü desteği sağlamayı kabul ettiklerini ve bunun için gereken her şeyi temin edeceklerini söylemişlerdir. Lakin bu cephede başarılı olmak için, istenen malzemeleri temin etmeleri gerekmektedir. Cephe; insan gücü, silah ve yiyecek yetersizliğinden dolayı sıkıntı çekmekteydi. Bu eksiklikler sefer grubunun istenen

---

²⁷⁹⁵ Юджин, *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке, 1914–1920*, s. 236.

²⁷⁹⁶ Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 187.

²⁷⁹⁷ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 274.

²⁷⁹⁸ Адамова, *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*, s. 185-188.

başarısını engelliyordu.²⁷⁹⁹ Rus Genelkurmay Başkanlığı, Musul Harekâtı'nda daha başarılı ve hızlı olmak için müttefiklerine güvenerek hareket edemiyordu.²⁸⁰⁰ Bu durum onun başarısını yavaşlatmaktaydı. Bunların yanında iletişim ve ulaşım sıkıntıları da yaşanmaktaydı. Prijevalski, İngilizlerle birlikte operasyona girerken çok dikkatli olmayı ve sırasıyla ilerlemeyi teklif etmişlerdir. Onun teklifine göre, Ruslar öncelikle Saragur-Revandiz-Raniye-Süleymaniye hattını ele geçirmişlerdir. Buna rağmen İngilizler, onların verdiği noktalardan saldırmak için Rusları ikna etmeye çalışmışlardır. Onlar Baratov'un birliğine temsilci olarak bir subay göndermişlerdir. Bu subay mütamadiyen General Mood'u Rusların faaliyeti ile alakalı bilgilendirmekteydi. O genelde ordunun hareket yönünü, içeriğini ve planlarını Mood'a göndermekteydi.²⁸⁰¹ İngilizlerin inatçı istekleri karşısında çaresiz kalan Baratov, Merkezî Karargâh'a şöyle bir telgraf yollamıştır:

*“Musul operasyonu için mevki kurmaya geldiğim günden beri, İngiliz Generali Mood'un benim yanıma tayin ettiği Albay Rowlandson'un ısrarlarına rağmen bildirmem gerekiyor ki, ordunun eksiklikleri ortadayken saldırıya geçmem bu açıkça felakete sürüklenmek demektir. Hem sizlerin hem de İngiliz albayının isteklerini yerine getirmem için ordunun yeteri kadar güçlenmesi gerektiğini düşünüyorum.”*²⁸⁰²

Belgeye göre, Baratov, gereken teçhizatı tamamladıktan sonra, sonbaharda saldırı yapılmasının mümkün olduğunu düşünmekteydi. Lakin Rusya'da durum gün geçtikçe, hatta saat geçtikçe daha da kötüye gitmekteydi. 14 Ağustos'ta General Baratov Tiflis'e şöyle bir telgraf göndermiştir:

“Orduda durum gittikçe kötüleşiyor, askerlerin firarı ve hırsızlığı gün geçtikçe artıyor. Askerler yemek ve cephane ambarlarını soyuyorlar. İç politikamızdaki berbat durum burada kendini gösteriyor. Siz ise hâlâ İran hükümeti ile görüşmeler yapmamış ve benim gönderdiğim mektupları dikkate almamışsınız. Eğer İngilizler de bize destek çıkmaz ve İran'dan çekilmemizi

²⁷⁹⁹ Марков , *Прелюдия К Большой Войне*, s. 210.

²⁸⁰⁰ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 92.

²⁸⁰¹ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 432.

²⁸⁰² РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 17, л. 276.

isterlerse Rus ordusu geri çekmek zorunda kalacaktır. Bu durumu görmezden gelmek olmaz. Bu zor zamanlarda İngilizler bizlere yardım etmeli. Onlar bunu yapmak zorundalar.”²⁸⁰³

Görülmektedir ki, Merkezî Karargâh ve Geçici Hükümet orduyu ve savaşı hâlâ desteklemekte devam etmiş, halkın zor durumu dikkate alınmamıştır.

Akabinde, 15 Ağustos'ta, Kafkasya eyaletinin Genelkurmayı Tomilov, Musul Harekatı'nın yeniden başlatılması emrini vermiştir. Bu zaman içerisinde Baratov'un birlikleri Haydarabat, Danal ve Gülmanhan'a toplarını yerleştirmeye başlamışlardır. Tiflis'ten Şerifhan kentine 8.000 kimyasal içerikli zehirli mermi gönderilmiştir. Tebriz'e yerleştirilen 6 top için farklı tekniğe sahip alet gönderilmiştir. Kars yönünden Haydarabat'a da 200 asker ve 300 at gönderilmiştir.²⁸⁰⁴ Başka bir belgede yazılana göre ise, bu dönemde İran hükümeti ile politik görüşmeler başlatılmış ve 18 Ağustos'ta Baratov'un birliklerine ilave destek olması için Türkiye topraklarından, herhangi bir saldırı ihtimaline karşı yerleştirilen birkaç süvari birliği İran'a yönlendirilmiştir.²⁸⁰⁵ Aynı gün Prijevalski Stavka'ya şöyle bir rapor yollamıştır: *“Biz tüm gücümüzle şu an savaşın en aktif olduğu bölgeye; Baratov'un ordusuna yardım etmeye çalışıyoruz ve bunun için en ufak yardımı bile küçümsemeden oraya yetişmek için çabalıyoruz. Tam teçhizatlı, hiçbir eksiği olmadan donatılmış 2. Baykal Alayı'nı ve 4. Kuban Birlikleri'ni oraya ilave destek olsun diye bugün yolladık.*”²⁸⁰⁶ Ardından, İngilizlerle iletişime geçen Prijevalski, Stavka'ya haber yollamıştır. Mektupta yazılana göre:

“İngilizlerle birlikte saldırı planımız ile alakalı gönderdiğiniz soruya cevap veriyorum: Benimle General Mood arasında haberleşme devam ediyor, onlar da birlikte çalışmaya ve ortak plan kurmaya taraftar olduklarını bildirdiler. Son telgrafta General Mood şöyle demişti: “Saldırı ve faaliyetlerde daha disiplinli ve titiz olmamız gereklidir, hem de 1. Süvari Alayı'nın Diali Nehri hattından saldırması istenmektedir. Ardından, bizim ana güçlerin Revandiz-Süleymaniye hattı ile ilerlemesini ve buradan sonra daha da derinlere ilerleyerek Kefri-Tuz Hurmatlı yönünde ilerleyerek İngiliz birlikleri ile birleşmemizi istenmektedir. Rus ordusunun Tekrit²⁸⁰⁷ bölgesinde

²⁸⁰³ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 17, л. 279.

²⁸⁰⁴ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 215.

²⁸⁰⁵ Панарин, *Российская Интеллигенция В Мировых Войнах И Революциях XX Века*, s. 127.

²⁸⁰⁶ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 277.

²⁸⁰⁷ Tekrit kenti Kaplan nehrinin sahilinde Bağdattan 170km. uzaklıkta yerleşiyor.

*İngilizlerle birleşmesini tavsiye eden Mood, bana bu konuda daha detaylı bir telgraf daha yollamıştır.”*²⁸⁰⁸

Bu mektubu alan Prijevalski, İngiliz komutanla birlikte tamamlanmış planı hükümet üyelerine sunmuştur. Bu planda en çok dikkat toplayan nokta, büyük darbelerden kaçınarak ilerleme taktiğinin seçilmesi olmuştur.²⁸⁰⁹ Ardından, Ştavka`dan (bu dönemde Genelkurmay Kornilov`du) General Romanovski`nin imzası ile Tiflis`e şöyle bir telgraf gönderilmiştir: “*Şu an en aktüel olan Musul operasyonu için Genelkurmay Kornilov şu kararı almıştır: “Ben Musul operasyonunu bizim ordunun ve devletin gelecek galibiyeti için en bariz başarı olarak nitelendiriyorum ve müttefiklerimize her türlü yardımı göstermeye hazır olduğumuzu belirtiyorum.”*²⁸¹⁰ Anlaşılmaktadır ki, Ştavka hâlâ eski Genelkurmayın (II. Nikolay) ideolojisini devam ettirmekte ısrarlı olmuş, aynı planları yürütmeye devam etmiştir.²⁸¹¹ Çünkü daha 1916`nın sonlarında, Rusların Türkiye üzerinde büyük başarılar kazandıkları dönemde Mezopotamya ve Türkiye topraklarının daha da derinlikleri ile alakalı planlar kurulmuş ve buralara hâkim olmak için işlemler yapılmıştır. Bunun için özel olarak Kafkasya Cephesi`ne uçaklar bile getirilmiş ve uçak filosu kurulmuştur.²⁸¹²

1 Eylül 1917 tarihinde, söz konusu cephede, yerel komutanlığa tabi olan ve yeni getirilen birlikler ve filolar şu şekilde hazırlanmıştır:

- Kafkasya Kolordusu bünyesinde: 1. Kafkasya uçak filosu,
- 2. Türkistan Kolordusu bünyesinde: 2. Kafkasya uçak filosu,
- 4. Kafkasya Kolordusu bünyesinde: 4. Kafkasya uçak filosu, bulunuyordu. 6. Kafkasya Kolordusu'nun ise uçak filosu yoktu.

---

²⁸⁰⁸ Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 215.

²⁸⁰⁹ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 435.

²⁸¹⁰ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 278.

²⁸¹¹ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 106.

²⁸¹² Романов, *Император, Который Знал Свою Судьбу*, s. 226.

- 3. Kafkasya uçak filosu, 7. Kafkasya Kolordusu'nun bünyesine dâhil edildi. Bu filolar Kafkasya Kolordusu'ndan ayrılmadan İran arazilerine gönderildiler. Pek aktif bir işlemleri olmasa da ordunun bünyesine dâhil edildiler.²⁸¹³

Buraya yerleştirilen hava kuvvetlerinin karşısına konulan vazifeler ise şu şekilde olmuştur:

1. Kafkasya Cephesi'nin havadan izlenilmesi (istihbaratı): Kafkasya Cephesi'nde bu işlem Batı cephesine göre daha başarılı yürütülmekteydi. Yerli Ermeni ve Gürcü halkının da desteği sayesinde uçak filosu gerekli malumatları çok kolaylıkla toplama imkânı elde etmiştir.

2. Bombalama: Uzun mesafeli top ateşi ulaşmayan yerlere, uçaklar yaklaşarak ve aşağıya inerek bombalama işlemini yapabilmekteydi. Bununla bile Türklerin uçak savarları çok iyi olmuştur. Onlar uçakları kolaylıkla vurabiliyorlardı. Alman komutanların ikazı ile neredeyse her birlikte uçaksavar olması, Rus uçaklarının çok aşağıya inmesini imkânsız kılıyordu. Böylece, uçakların bombalama faaliyeti yararsız hâle gelmekteydi.

3. Alanın fotoğraflarının çekilmesi ve net haritasının yapılması: Kafkasya Cephesi'nde bu işlem çok zor ve zaman alıcı olmuştur. Muhtemelen bu, alanın dağlık olmasından kaynaklanmaktaydı.

4. Toplar: Ateş açmak ve hedef belirlemek için uçakların koordinatları kullanılmış, böylelikle işler kolaylaşmıştır.

5. Birlikler ve ordularla Merkezî Komutanlıklar arasındaki iletişim, uçaklar sayesinde hem kolay hem de hızlı olmuştur.²⁸¹⁴

---

²⁸¹³ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 108.

²⁸¹⁴ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 329.

6. Havadan herhangi saldırıya karşı mücadelede uçaklar savaşmaktaydı.²⁸¹⁵

Savaşın Ruslar için en ağır döneminde Kaplan Nehri sahillerine birliklerini yerleştiren General Mood, mütemadiyen Rusların saldırmasını istediğini belli eden mektuplar yollamaktaydı. Hâlbuki çok net bilinmekteydi ki, Ruslar İngilizlerin tarafında savaşmak için sadece iki birlik ayırmışlardır.²⁸¹⁶ Mood son ana kadar Kafkasya Cephesi'ne ve Petersburg'a mektuplar ve telgraflar yollayarak hemen saldırıya geçmeleri için ısrar etmiştir. İngiliz General, hızlı saldırının yanı sıra kendi birliklerine Rusların da katılmasını istemiştir. Lakin Baratov, buna kesinlikle karşı çıkmış ve Genelkurmay Başkanlığına Fransa'da Almanlarla savaşmak için Fransız ordusuna katılan Rusların feci durumunu hatırlatmıştır.²⁸¹⁷ Nihayet, Ştavka hazır olmasa da, kısmî bir tamamlama ile sonbaharda Musul Harekatı'na yeniden başlama kararı alınmıştır. 5 Ekim'den önce bu taarruzun biraz daha geciktirilmesi gerektiği de ilaveten açıklanmıştır. Hatta ilkbahara kadar bile ertelenmesi gerektiği söylenmiştir. İngilizler bu haberden hiç de memnun kalmamışlardır. İngilizler, onlara zarar veren bu olaydan Baratov'un sorumlu olduğunu anlamışlardır. Bu nedenden dolayı onun vazifeden alınmasını talep etmeye başlamışlardır. Bu andan itibaren Ştavka yeni bir karar almıştır; artık Kafkasya Cephesi'nde olup bitenler hakkında İngilizler bilgilendirilmeyecektir.²⁸¹⁸ Tam da bu anda, 12 Ekim tarihinde, Ştavka'dan tamamen gizli bir mektup alınmıştır. Mektupta yazılana göre:

"İngilizlerin Ştavka'daki temsilcisi, bizlerden Baratov'un yerine başka birini getirmemizi istemektedir. Ştavka bu mektubu ve diğer konuları karara bağlayarak hem Baratov'u hem de onun birliklerini Kafkasya Cephesi'nden geri çekmeyi düşünüyor. Çünkü hem Baratov'un, hem

---

²⁸¹⁵ Birinci Dünya Savaşı'nda uçakların yapabileceği fazla bir şey olmamıştır. Bunun sebebi ise onların yeteri kadar gelişmiş olmaması ve sayıca az olmasıyla bağlantılı bulunmaktadır. Bununla birlikte, kullanımı hiç de kolay olmayan bu uçaklar çok erken bozuluyor ve birkaç uçuştan sonra tadilata gönderiliyordu. Bu dönemde Rus ordusunda Hava Kuvvetleri daha yeni yeni kullanılmış ve henüz ilk uçuşlarını yapmışlardır. Bu dönemde İngiltere ve Fransa ise hâlihazırda bin civarında askeri uçağa sahip olmuştur. 1917'nin Ekim'inde Kafkasya Cephesi'nde toplamda 17 basit uçak bulunmuştur. Onlar toplamda 31 makineli tüfekle savaşmışlardır. Uçakları, 49 subay ve 453 alt düzey asker havalandırmakta ve bakımını yapmaktaydı. Havalimanları ise sadece Tiflis, Kars, Trabzon ve Erzincan'da mevcut olmuştur. (РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 318, л. 279).

²⁸¹⁶ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 112.

²⁸¹⁷ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 279.

²⁸¹⁸ Панарин, *Российская Интеллигенция В Мировых Войнах И Революциях XX Века*, s. 129.

*de onun emri altında olan ordusunun, uzun süren yorucu savaşlardan yorulduğu bilinmektedir.*²⁸¹⁹

Görünüşe göre İngilizler, Ştavka'yı etkileri altına alabilmiş ve istekleri doğrultusunda yönlendirmeyi başarmışlardır. İngilizler bu isteğin karşılığında Ştavka'ya büyük bir para yardımı sözünü de vermişlerdir. İngilizler bir mektup yollayarak İran Bankası ile anlaşma yaptıklarını ve ilk seferde 500.000 kron, her aybaşında ise 15.600.00 kron olmak üzere kredi aldıklarını ve bunun büyük kısmının Ruslarla paylaşılacağını bildirmişlerdir. Muhtemelen bu haber, Baratov'un ve birliklerinin geri çekilmesindeki esas faktör olmuştur.²⁸²⁰ Genelkurmay Başkanlığı, Baratov'un yerine 7. Kolordunun eski Generali Nazarov'u yerleştirmeyi teklif etmiştir. Lakin bu durum hâlâ, saldırının başlaması anlamına gelmemiş ve bu İngilizleri çileden çıkarmakta devam etmiştir. Çok geçmeden, 14 Ekim'de Kafkasya Cephesi Karargâh Komutanı Lebedinski'den Ştavka'ya şöyle bir mektup gelmiştir: *“Genelkurmaylığın isteği doğrultusunda raporu sunuyorum: İran'daki birliklerin değiştirilmesi fiilen imkânsızdır.*”²⁸²¹ Böylece, Musul Harekati'nin ertelendiği dönemde, Baratov bunu fırsat bilerek ordularını Senne, Babakuyruk, Bicar, Neerebla, Kirmanşah, Kengever, Hamedan, Sultanabad ve diğer arazilerden geri çekmiştir. Bunu orduyu yenilemek ve yersiz masraflardan kaçınmak için yapan Baratov, yaptığı işlem hakkında Tiflis'i de bilgilendirmiştir.²⁸²² General Prijevalski'ye yazdığı mektubunda Baratov şöyle demiştir:

*“Bunu yazmayı kendime borç bildim ki, ben ve benim devletimin müttefikleri halkımın ve milletimin bekası için bunu anlayacaklardır. Bu taarruzda bulunmak hem benim vatanım hem de müttefiklerimiz için başarısızlıkla sonuçlanacaktı. Tüm vazifemi yerine getirdiğim seneler boyunca sadece halkıma yararlı olmayı düşünmüştüm. Hiçbir zaman şahsi menfaatlerime öncelik vermedim ki, hâlâ vermemekteyim. Çünkü buradan hiçbir çıkarım bulunmamaktadır.”*²⁸²³

---

²⁸¹⁹ Буранов, Хрусталеv, Романовы: Уничтожение Династии, s. 369.

²⁸²⁰ Война И Общество В ХХ Веке, s. 358.

²⁸²¹ Арутюнян, Кавказский Фронт. 1914 – 1917, s. 280.

²⁸²² Покровский, Империалистическая Война, s. 258.

²⁸²³ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 319, л. 281.

Baratov İngilizlerin bu itirazını anlamadığını, Bağdat saldırısında Rus ordusunun onlara yardım ettiğini adeta unutmış olduklarını da sözlerine ilave etmiştir. Karşı çıkılamayacak olgular ortaya koyan Baratov, mektubunun devamında ise şöyle yazmıştır:

“Ben zamanında İngilizlere çok yardım etmişim ve bu işlerim sadece lafta değildir. İngilizlere Hanikin operasyonunda çok yardımcı olmuş biriyim. O zamanlar Rus ordusunun en zor dönemleriydi ve ben onlara Kafkasya Cephesi`nden gönderdiğim ordu ile destek sağladım. Bu birliklerim sayesinde Türklerin dikkatini kendime çekmiş oldum. Tamamı 13 taburdan oluşan bu birliklerin darbesini kendime alarak İngilizlerin işini hafiflettim. Aynı yılın İlbaharında Türkleri İran`dan uzaklaştırdım. Hamedan`dan Diali`ye kadar olan 400 km`lik araziyi Türklerden temizledim, hâlbuki o dönemde ordu açlık ve başka sıkıntılardan muztarıptı. Ben ve benim taraftarlarım müttefiklerimizin yararına ellerimizden gelen her şeyi yapmaya çalıştık.”²⁸²⁴

Bu dönemde cephelerde siyasi durum çok sıkıntılı bir vaziyette olmuştur ve durum hızla değişim göstermiştir. Baratov ve Prijevalski artık, bu kadar hızla ilerleyen tarihi ve siyasi olayları takip edememiştir.²⁸²⁵ Anlaşılmaktadır ki, Baratov`un Musul Seferi döneminde Kafkasya Cephesi`nin durumu hiçte iyi olmamıştır. Başkentteki devrim olaylarından dolayı bu cephe hep malzeme, asker ve teknik alet açısından sıkıntı çekmiş ve bu ihtiyaçlar Merkez tarafından hiçbir zaman tam olarak temin edilmemiştir. O dönemde cephede durum öyle olmuştur ki, artık her cephe, her askeri alan kendi kendini temin edecek kaynakları bulmak zorunda kalmıştır.²⁸²⁶ Merkezin o dönem o kadar çok sıkıntısı oluşmuştur ki, cephelere ayıracak ne parası ne de zamanı kalmıştır.²⁸²⁷ Aslına bakılırsa, ordunun temeli sayılan disiplin ve emir komuta sistemi de darma duman vaziyette olduğundan, ordu felç duruma gelmiştir. Böylece, Kafkasya Cephesi`nin komutanları ve yöneticileri kendi başlarına meydana gelen tüm sorunları çözmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde hiçbir yerden destek sağlanması mümkün olmamıştır. Prijevalski, Baratov`a yardım edecek durumda olmamış ve İran`da, gün geçtikçe değer kaybeden Rus rublesine

²⁸²⁴ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 319, л. 283.

²⁸²⁵ Романов, Император, Который Знал Свою Судьбу, s. 239.

²⁸²⁶ Оськин, История Первой Мировой Войны, s. 113.

²⁸²⁷ Иванова Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока, s. 52.

ilgi azalmakta devam etmiştir.²⁸²⁸ Onların bu durumdan yegâne çıkış yolu, İngilizlere yardım etmekten geçmekteydi. Çünkü İngiliz parasının burada büyük değeri olmuştur.²⁸²⁹

Musul Harekatı'nın ertelenme kararı alındıktan sonra hemen ordunun tazelenmesi ve yenilenmesine başlanılmıştır. Bu orduya verilmiş olan en önemli görev, şimdilik; cepheleri korumak, Türklerin ilerlemesinin önlemini almak ve bir süre durumu sabit tutmak olmuştur. Aynı kurallar Türkiye-Alman birliklerine karşı savunmaya geçmek için Kafkasya Cephesi'nde de geçerli olmuştur.²⁸³⁰

Musul seferi incelendiğinde, Türkiye Rusya mücadelesinden daha çok Rusya İngiltere mücadelesinin belirtilerini görülmektedir. Çünkü bu toprakları daha hızlı şekilde elde etmeye çalışan hem İngilizler hem de Ruslar, bunun için son nefese kadar savaşımaya hazır olmuşlardır. Hatta hareket sırasında İngilizler Rusların saldırısının önünü kesmek istemiş ama bunu başaramamışlardır. Onları yanlış yönlere göndermeye çalışsalar da, Rusların isithbaratının doğru çalışmasının sonucu olarak Ruslar bu kumpasa gelmemişlerdir. Bu bağlamda Baratov İngiliz komutanı Mood'la iletişim halinde ilerleyememiş hatta onların istek ve komutlarını kale almamıştır.²⁸³¹

Doğu ile alakalı planlar yapan Çarlık Rusya, hâlâ açlık çeken insanlarını düşünmemiştir. Onun daha çok düşündüğü ve para ayırdığı konular; Almanlarla savaştığı cephelerden geri çekilmemek ve statükoyu korumak olmuştur. Bu savaştan büyük beklentileri olan Rusya, belki de bununla kendini kurtarmayı planlamıştır.²⁸³² Bundan başka, İran topraklarında kendi haklarını iddia eden Rusya buraya ordu yerleştirmenin çok önemli bir husus olduğunu zannetmekteydi.²⁸³³ 1917'nin Aralık'ında Rus ordusu İran'ı boşaltmaya başlamıştır. Ardından, bu topraklarda Türk ordusu görünmeye başlamıştır.²⁸³⁴ Miller,

---

²⁸²⁸ Микаелян, *Армянский Вопрос И Геноцид Армян В Турции (1913-1919): Материалы Политического Архива Министерства Иностранных Дел Кайзеровской Германии*, s. 23.

²⁸²⁹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 282.

²⁸³⁰ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 439.

²⁸³¹ Романов, *Предсказания В Жизни Николая II*, s. 152.

²⁸³² Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 114.

²⁸³³ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 282.

²⁸³⁴ Бадалян, *Закавказье В Период Германо-Турецкой Интервенции*, s. 35.

Kadişev, Heyfin, E. Sarkisyan, G. Galoyan, M. Nersisyan gibi Sovyet tarihi yazarları, birçok meseleyi farklı yönlerden incelemelerine rağmen, bu konuda aynı fikre sahip olmaktadır. Onlara göre, Rusların Kafkasya'dan çekildikten sonraki arazilerinde Türk ordusunun yerleştirilmesi açıkça Türk emperyalizmi olarak nitelenmektedir.²⁸³⁵ Dikkat çeken bir husustur ki, önceden Çarlık Rusya'sının İran'da olması siyasi gereklilik olarak görülürken, Türk ordusunun İran'da bulunması "emperyalizm" olarak nitelendirilmektedir.

4.2.3. 1917'de Türkiye'nin Dahili Durumu

Kafkasya Cephesi'ndeki ordu çok zor günler geçirdiği zaman Alman ve Türk birlikleri Rusların bu durumunu çok iyi anlamış ve bu durumu kullanmak için fırsat beklemektelerdi. İşe yarayacak olan darbenin bu kadar bekletilmesi bile mantıksızlık olarak değerlendirilmiştir. Muhtemeldir ki, beklemeye sebep olan şey her iki devletin dâhili sıkıntılarından kaynaklanmıştır. Aslında, hem Türkiye hem de Almanya'nın dâhili durumu Rusya'dan pek de farklı olmamıştır. Türkiye'de de anarşi baş göstermiştir.²⁸³⁶ 1917'nin Sonbaharında Bakan Enver Paşa'nın popülaritesi hızla düşmekteydi ama Cemal Paşa ise "Suriye Kralı" olarak ün kazanmaya devam etmekteydi. Cemal Paşa'nın Arap ve Suriye halkı üzerindeki başarısı bu üne sebep olmuştur. Lakin bu dönemde en büyük dikkatleri kendine toplayan Paşa, şimdilik Büyük Vezir Talat Paşa olmuştur.²⁸³⁷

Bu döneme ait Türkiye'nin dâhili durumunu yansıtan şöyle bir belge mevcuttur:

*"Şu anda Türkiye'de herhangi bir gözde tarafın mevcut olup olmadığı bilinmemektedir. İnsanlar daha hangi tarafı tutacaklarına karar verememişler. Ahalinin %50'si İtilaf'ın safında yer alıyor. %40'ı daha politik durumu anlayacak ve bununla ilgili düşüncelerini paylaşacak durumda değil (henüz olayları kavramamış); onlar kendi işleri ile o kadar meşguller ki, olup bitenden haberdar değiller. Geride kalan %10 ahali, Alman yanlısı sayılabilir. Çünkü Almanların katı taraftarı olduklarını çok net belli ediyorlar."*²⁸³⁸

²⁸³⁵ Марков , *Прелюдия К Большой Войне*, s. 239.

²⁸³⁶ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 282.

²⁸³⁷ ЦГИА СПб Ф. 126, Оп.19, д. 359, л. 280.

²⁸³⁸ ЦГИА СПб Ф. 126, Оп.19, д. 359, л. 284.

Türkiye`de hiç kimse hiçbir Paşayı körü körüne desteklememiştir. Türkiye`de hayat savaş başladıktan sonra çok büyük oranda pahalı olmaya başlamıştır. Açlıktan ölenlerin sayısı vahim rakamlara ulaşmıştır.²⁸³⁹ İzmir`de yerli Vali herkese açık 15.000 kişilik yemekhane açmıştır.<sup>2840</sup> Bu sofrayı sadece Müslüman kesim kullanabilmiştir. İstanbul`da bile çok kıt olan mahsul ve malzemelerin satışında öncelik Müslümanlara tanınmaktaydı.²⁸⁴¹

Bu dönemde Türkiye`nin finans durumuna bakıldığında: Türkiye`nin devlet borcu savaşa başlamadan önce tahminen 148.500.000 Türk Lira olmuşursa da, 1 Eylül 1917`de bu rakam 320.000.000 Türk Liraya kadar ulaşmıştır. Böylece, anlaşılmaktadır ki, Kafkasya ordusunun önünde çok da güçlü olmayan dahili düşüş yaşayan bir devlet durmaktaydı.

Kıtlıktan doğan sıkıntılarla birlikte Türk ordusunun en büyük zaafı toplu firar olaylarıydı. 1916 sonlarından 1917`ye kadar Türk ordusunda Liman von Sanders`in bildirdiği habere göre tahminen 13.000 firari hapsedilmiştir. Bu sadece 3. Kolordu`nun hareket alanı olan bölgede gerçekleşmiştir. Sivas Valisi ise bir belgede kendi topraklarında yakaladığı ve teslim edilmek üzere hazır bulunan 30.000 firari olduğunu belirtmiştir.²⁸⁴² Aslında, Türk ordusunun durumu o kadar düşmüş halde olmuştur ki, Sanders şöyle yazmaktaydı: “*Türk ordusunda kolordular taburlara, taburlar tugaylara, tugaylar alaylara dönüşmüştür.*”²⁸⁴³ Başka bir belgede Alman Generali şöyle yazmıştır: “*Açlık ve soğuk ordu heyetinin büyük kaybına sebep oldu.*”²⁸⁴⁴ Liman von Sanders`in kendi düşüncesine göre, 1917`de Türk ordusu çok berbat bir duruma gelmiş, asker sayısı en düşük rakamlara ulaşmıştır. Kendi düşüncesini doğrulamak için Sanders bir sıra kaynaktan bolca kanıt göstermektedir.²⁸⁴⁵ Hatta Musul Harekatı sırasında Bağdat`a savunma için gönderilen Türk ordusunun bünyesinde ve teçhizatı içinde bulunanlar şu şekilde olmuştur: “*190 tabur; 14 süvari*

---

²⁸³⁹ Микаелян, *Армянский Вопрос И Геноцид Армян В Турции (1913-1919): Материалы Политического Архива Министерства Иностранных Дел Кайзеровской Германии*, s. 25.

²⁸⁴⁰ Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 55.

²⁸⁴¹ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 115.

²⁸⁴² Микаелян, *Армянский Вопрос И Геноцид Армян В Турции (1913-1919): Материалы Политического Архива Министерства Иностранных Дел Кайзеровской Германии*, s. 28.

²⁸⁴³ Верховский, *На Трудном Перевале*, s. 378.

²⁸⁴⁴ Поливанов, *Мемуары. Из Дневников И Воспоминаний По Должности Военного Министра И Его Помощника 1907-1916 г.*, s. 215.

²⁸⁴⁵ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 283-284.

alayı, 30 mühendis birliği, 4800 subay, 98.000 kılıçla silahlanmış asker, 3 Uçak filosu, 1200 makineli tüfek, 300 farklı kalibrede olan top."²⁸⁴⁶ Süvari birlik ve alayının hem sayısında hem de kalitesinde meydana gelen düşüş dikkatleri çekmektedir. Bu durumu atlı birliklerin ve atların çok zarar görmesi ile izah edilmektedir.

İran ve Mezopotamya'daki Rus ordusu bu topraklardaki Türk ordusu ile kıyaslanacak olursa, hâlâ Rus ordusunun hem kalite hem de sayı açısından çok daha iyi durumda olduğu görülmektedir.²⁸⁴⁷ Buna Türkiye'ye karşı olan birliklerin sayısı yani, İngiliz-Fransız ve sonradan katılan Yunan ordusu da ilave edilirse, o zaman Türkiye'nin durumunun çok daha vahim olduğu görülebilmektedir. Her iki taraf da aynı derecede zor durumlar yaşamıştır.

---

²⁸⁴⁶ РГВИА Ф. 2325, Оп.1, д. 233, л. 4-12.

²⁸⁴⁷ Оськин, *История Первой Мировой Войны*, s. 116.

BÖLÜM V: 5. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞININ SON DÖNEMLERİ VE TÜRKİYE - RUSYA MÜCADELESİNİN SONU

5.1. Ekim Devrimi'nin²⁸⁴⁸ Gerçekleşmesi ve Rus – Türk İlişkileri

Bu dönemlerde Rusya, Batı cephelerindeki başarısızlıklarına rağmen savaşı devam ettirmekteydi. Cepelerde veya cepheye yakın arazilerde yaşayanların hepsi bu durumun ne ile sonuçlanacağını çok iyi anlamışlardır. Artık devletin entel politikacıları, Rusya'nın çöküşe gün geçtikçe daha çok yaklaştıklarını idrak etmişlerdir. Lakin onların hiçbirisi bu kadar vahim ve karışık sosyal olayların içinden ne çıkacağını kestirememişlerdir.²⁸⁴⁹ Kerenskiy, Guçkov, Milyokov, Rodzyanko, Çheidze, Çernov ve başkaları şimdilik, kurtuluş politiği olarak müttefiklerle birlikte, İngiliz ve Fransız'ların yardımına güvenerek bu durumdan kurtulacaklarını düşünmekteydi. Onlar bu üsulle aslında, monarşiyi olduğu gibi korumayı planlamışlardır. Lakin bu işlemler ve uygulamalar başarısız, hem de umutsuz faaliyetlerden başka bir şey olmamıştır. Halkın en çok istediği, o anda askerlerin ve ordunun yardımı ile temelden değişim ve devrim yapmak olmuştur.²⁸⁵⁰ Halk diktatör ve monarşist rejimin değişimini ve daha demokratik yapının kurulmasını istemekteydi. Lakin askerlerin yardımı ile yapılmaya çalışılan devrim felaketle sonuçlanmış ve devleti çukurun tam ucuna getirmiştir. Rusya artık en hafif bir saldırıya karşı savunmasız hale gelmiş durumda olmuştur.²⁸⁵¹ Almanların ve onun müttefiklerinin olası, herhangi bir taarruzu sonucu Rusya her şeyini kaybetme riski yaşama durumuna gelmiştir.

Bu saatten sonra Rusya'yı sadece sosyal devrim değiştirebilmekteydi.²⁸⁵² Bu dönemde meşhur olan parti Bolşevik Partisi olmuştur. Onun da başında V. İ. Lenin durmaktaydı. V. İ. Lenin ve onun partisinin temsil ettiği sınıf genelde, işçi sınıfı ve askerler olmuştur.²⁸⁵³

---

²⁸⁴⁸ Tarih yazımında “Bolşevik İhtilali” veya “Büyük Ekim Sosyalist Devrimi” olarak bilinmektedir.

²⁸⁴⁹ Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 79.

²⁸⁵⁰ Иванова, *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*, s. 63.

²⁸⁵¹ Микаелян, *Армянский Вопрос И Геноцид Армян В Турции (1913-1919): Материалы Политического Архива Министерства Иностранных Дел Кайзеровской Германии*, s. 39.

²⁸⁵² Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 285.

²⁸⁵³ Бадалян, *Закавказье В Период Германско-Турецкой Интервенции*, s. 39.

Bu iki sınıf devletin o dönemki durumunu çok iyi anlamaktalardı. Hatta belki de, devletin durumunu politikacılardan daha iyi anlayanlar bu sınıflar olmuştur. Bolşevikler, bu sınıfların isteklerini ve taleplerini yansıtan bir kuruluş olmalarıdır. Bu nedenden onların isteği üzerine Bolşeviklerin esas sloganı “*Emperyalist savaş bitsin!*” olmuştur. Çünkü bu savaştan en çok asker ve işçi sınıfı muzdarip durumda kalmıştır. Artık bu iki sınıf, dört ağır senedir barikat ve ön cephele ölümlerle yüz yüze savaşmaktaydı.²⁸⁵⁴

Nihayet, 25 Ekim`de (7 Kasım) Komünist Parti`nin eliyle Petersburg`da Büyük Ekim Sosyalist Devrimi gerçekleşmiştir.<sup>2855</sup> Ekim Devrimi`nden hemen sonra Lenin, partide iç ve dış düşmanlara karşı savunma oluşturmak için işlemlere başlama kararı almıştır. Lakin bunun için hiç değilse kısa zamanlı bile olsa barış gerekli olmuştur.²⁸⁵⁶ Bu zaman dilimi, devletin içinde sosyal güçleri kalkınmaya sürüklemek ve devletin yönetimini tamamen ele geçirmek için bir fırsat oluşmuştur. Sanayi, ziraat, ahalinin refahı, ulaşım ve iletişim, politik ve askeri işlemlerin yüksek kalitede düzenmesi gerekmektedir. Bunlardan başka, partinin yapması gereken diğer işler ise devlet idari sistemini yeniden kurgulamak, ordu ve filoyu düzenlemek, parti ve Meclis sistemini yenilemek olmuştur.²⁸⁵⁷ Eski düzenin bozulup yerine tamamen yeni ve farklı bir siyasi sistemin kurulması, fazlasıyla zaman ve emek gerektiren, yorucu bir işlem olmaktadır. Tüm bu işlemleri rahat ve doğru yapabilmek için devlette şimdilik barışın gerekli olduğu anlaşılmıştır.

“Doğal olarak, anlamak hiçte zor değil ki, Almanlar Rusların bu dâhili felaketini kendi yararlarına kullanarak istedikleri kadar bölücü politikalarını yürütmeye çalıştılar. Çünkü Almanlar çok iyi biliyorlardı ki, Ruslar hızlı bir şekilde barış istiyorlar. Almanlar ise hızlı bir şekilde Doğu cephesinde işlerini bitirip, hedeflerine ulaşip, hemen İngiltere ve Fransa`ya odaklanmayı planlıyordu. Herkes çok iyi anlıyordu ki, Ruslar en aşağılayıcı barışa bile razı olacaklardı. Almanlar da bunu en iyi fırsat bellediler.”²⁸⁵⁸

²⁸⁵⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 285.

²⁸⁵⁵ Буранов, - Хрусталеv, *Романовы: Уничтожение Династии*, s. 103.

²⁸⁵⁶ Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 80.

²⁸⁵⁷ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 285.

²⁸⁵⁸ Деникин А.И. *Очерки Русской Смуты*, (Париж: 1921), s. 290.

Lenin başlarında olmak kaydıyla Milletler Komiserliği'nin Sovyeti, savaşan devletlerle barışın geciktirilmeden, hemen yapılmasını istediklerini bildirmiştir.²⁸⁵⁹ Bu dönemde yapılan, sadece asker ve işçilerin katılımıyla gerçekleşen II. Rus Halklarının Kurultayı'nda karar alınmıştır ki; hızlı bir şekilde demokratik barışın sağlanması şart olmuştur.²⁸⁶⁰ 26 Ekim'deki (8 Kasım) barış ile alakalı konuşmasında Lenin şöyle demiştir: “İşçi ve Köylü yönetim 24-25 Ekim'de devrim yapmıştır; ardından kendi Meclisini kurmuştur. Meclis; işçi, asker ve köylü üyelerden oluşmaktadır. Bu Meclis halkı temsil etmekte ve halk da hemen barış yapılmasını istemektedir.”²⁸⁶¹ Aslında Bolşevikler de pek barışçı sayılmamalıdır. Mesele Rus askerlerinin savaşıp ölmelerini istememeleri değildir. İstenilen farklı amaçlar için savaşıp ölmeleri olmuştur: Başlarındaki subayları katletmek, Çarlık düzenini yıkmak, mülk sahibi sınıfları mülksüzleştirmek vb. Bolşeviklerin sonuçta Rusya'nın İttifak devletleri ile savaşı bırakması ve başka ülkelerin toprakları üzerinde “emperyalist” taleplerden vazgeçmesini istemeleri anlamında, 1914-1917'deki savaş kayıplarının bir hiç uğruna olduğunu gösterme peşinde oldukları söylenebilmektedir. Bolşeviklerin, Çarlık ordusunu dağıtarak Rusya düşmanlarına teslim olmaya koyulmasıyla, silah arkadaşlarının zor kazanılmış zaferinin ve “Çargrad” baskınının planlama yönündeki bütün hazırlığın bertaraf olduğunu gören Amiral Kolçak başta olmak üzere; Baratov, Denikin ve Yudeniç gibi Generallerin itirazları anlaşılabilir.²⁸⁶² Denikin, Yudeniç ve Kolçak'ın iç savaşta Bolşevik yönetimine karşı Beyaz Direniş'in başında olmalarına şaşmamak gerekmektedir.

Devrim kendiliğinde Rusların Birinci Dünya Savaşı planlarına büyük zarar vermiştir. Ekim Devrimi; “Çarlık Rusya'sının komünist çizgisi doğrultusunda yeniden şekillenmesiydi. Dış politika açısından devrim, en az Bolşeviklerin ülke içinde özel mülkiyeti kaldırması kadar çarpıcıydı; çünkü yeni rejim İtilaf Devletleri'ne karşı yükümlülükleri tanımadığını ilan ederken, İttifak Devletleri'nden hemen ateşkes istemiş

---

²⁸⁵⁹ Новое Время, №28, s. 21-22.

²⁸⁶⁰ Меликян Генрих, *Источниковедение И Историография Революционного Движения В Кавказской Армии В 1914-1918 Гг.* (Ереван: АрмССР. Арм. гос., 1972), s. 170.

²⁸⁶¹ Lenin, *Əsərlərinin Tam Külliyyatı*, s. 102.

²⁸⁶² Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 239.

ve bunu elde etmiştir.”²⁸⁶³ Bolşevikler böylece nihilist “milat” tarzıyla, önceki rejim döneminde varılmış her türlü bağlayıcı sözleşmeyi ve anlaşmayı gereksiz ilan etmekle, Rusya’yı küresel ekonomiye bağlayan köprüleri yakmış oldular. Bir bakıma ülkenin bu şekilde kaybettiği zenginliğe hâlâ kavuşmadığı söylenebilmektedir.²⁸⁶⁴ Bu bağlamda İtilaf Devletleri hemen Rusya’ya kredi vermeyi kesmiş ve İmparatorluğun varlıklarını dondurmıştır. Lenin’in tek taraflı ateşkes isteğini Alman askeri karargâhına 25 Kasım 1917’de şifresiz ve koşulsuz göndermesi,²⁸⁶⁵ Batılı İtilaf Devletlerinin Alman yanlısı bir rejimin başa geçtiği youndaki inancını doğrulamaktadır.

Berlin’in Bolşevik propagandasına ayırdığı para (altın cinsinden en az 40 milyon Alman markı) hakkında bu gün bilinenler, ayrıca Almanların Bolşevik rejimini için kullandığı Stokholm banka bağlantısı hakkında süren ifşalar bağlamında, bu mantıksız bir sanı olmamaktadır. Diplomatik uygulamada bunun getirdiği iki sonuç sabitlenmektedir: Birincisi, İngilizler ve Fransızlar Rusya ve İttifak Devletleri arasında Brest-Litovsk’taki Ocak-Mart barış müzakerelerine katılmayı reddetmişlerdir; dolayısıyla buradan çıkan anlaşma Batı’da asla onaylanmamıştır.²⁸⁶⁶ İkincisi, Almanya’nın Ekim 1918’de istediği ve 11 Kasım’da kabul edilen ateşkesin ardından, İtilaf Devletleri (Nisan 1917’den sonra) ortak devlet sayılan ABD ile birlikte barış şartlarını formüle ederken, Bolşevikleri hiç hesaba katmamışlardır.²⁸⁶⁷ Öyle ki, Rusya daha sonra Türkiye için Sevr’de (Ağustos 1920) kararlaştırılan (kısa ömürlü) İngiliz-İtalyan-Fransız paylaşımında bir paydan yoksun kalmıştır. Hiçbir “Cemiyet-i Akvam” mandası, hiçbir işgal bölgesini ve İstanbul’un tek mahallesini bile elde edememiştir.²⁸⁶⁸ Bu konuda İtilaf Devletleri pek suçlanmamalıdır, çünkü onlara karşı haksızlık edilerek Londra Sözleşmesi’ni (1914) ilk çiğneyen ve Almanlara Hazar petrolünü sağlayan Ruslar olmuştur.²⁸⁶⁹ Sovyet uzmanlarının konuyu yıllarca gözardı etmesinden ve Batı tarihçilerinden çoğunun belli

---

²⁸⁶³ McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 273.

²⁸⁶⁴ Романов, *2017-1917: Корни Бесовщины и Николай II*, s. 222.

²⁸⁶⁵ Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 82.

²⁸⁶⁶ Бадалян, *Закавказье В Период Германо-Турецкой Интервенции*, s. 45.

²⁸⁶⁷ Микаелян, *Армянский Вопрос И Геноцид Армян В Турции (1913-1919): Материалы Политического Архива Министерства Иностранных Дел Кайзеровской Германии*, s. 43.

²⁸⁶⁸ Шаццлло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 85.

²⁸⁶⁹ Романов, *2017-1917: Корни Бесовщины и Николай II*, s. 225.

sebeplerle dosdoğru bir eleştiriye girmemesinden dolayı, Avrupa'nın savaşa sürüklenmesinde kısmi rol oynayan Rus devlet adamları 1918'den beri Alman politikacılarına yağdırılan hakaretlerden tamamen kurtulmuşlardır.

Rusya'da durumlar bu halde iken, bölge ve eyaletlerde bağımsızlık ve kendi hükümetini kurma çabaları artmaya başlamıştır. 1917 Şubatı'ndan Ekim'e kadar Petersburg'da ikili yönetim oluşturulmuştur: Petersburg Sovyeti ve Geçici yönetim. 1917 Eylül'ünde Kiev'de Geçici Yönetim'in ilan edilmesiyle “Merkezî Rada” oluşturulmuştur. Temmuz ayında Kiev'e gelen A. E. Kerensky, Merkezî Rada'nın bazı Malorus eyaletleri üzerindeki hâkimiyetini tanıdığını belirtmiştir.²⁸⁷⁰ 1917'nin Ekim'inde Merkezî Rada'nın temsilcisi olarak “filo komiseri” Yarbay Akimov, Sivastopol'e gelmiştir.²⁸⁷¹ Böylece Çarlık Rusya'sının filosu parçalanmış ve sonuç olarak Rusya Karadeniz'de gücünü kaybetmiştir.

Bağımsızlık ve özgürlük kıvılcımları başka yerlere de sıçramaya ve büyümeye başlamıştır. Tatar milliyetçileri de 10 Aralık 1917'de Bahçesaray'da Tatar Kurultayı toplamışlardır. Kurultay, Ç. Çelebiyev başkanlığında “Kırım Tatarları Milli Meclisi” oluşturulmuştur. Bu meclis, Tatar milliyetçisinden oluşturulmuş bir birlik teşkil etmiştir. Tatarlar 21 Aralık'ta Yevpatoria'daki sahil bataryasında görevli askerlerin silahlarına el koymuşlardır. Lakin bu durum çok devam etmemiş, Yalta, Theodosia ve Yevpatoria'ya gönderilen savaş gemilerindeki toplar, hanlık tahtına hak iddia edenleri ortadan kaldırmışlardır. Daha sonra demiryoluyla Simferopol'e gelen deniz piyade birlikleri, Rulardan kendilerine katılanlarla birlikte şehri temizlemişlerdir. Başkan Cafer Seydamet Çelebiyev Türkiye'ye kaçmıştır.²⁸⁷² Olaylar domino taşları gibi bir birini takip eder nitelikte devam etmiştir.

Benzer durumlar Güney Kafkasya'da da görülmeye başlamıştır. 1917 sonbaharında Gürcü milliyetçileri Almanlardan yardım istemek amacıyla İstanbul'a gelmişlerdir.

---

²⁸⁷⁰ Бадалян, *Закавказье В Период Германо-Турецкой Интервенции*, s. 69.

²⁸⁷¹ Юджин, *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке, 1914–1920*, s. 265.

²⁸⁷² Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 58.

Almanlar bu talebi memnuniyetle kabul etmişlerdir. Bu görevi yerine getirmek adına, 4 Ekim’de UB-42 denizaltısı İstanbul Boğazı’ndan kalkmıştır. Denizaltıda beş Gürcü, Alman parası ve askeri mühimmat bulunmaktaydı (bu sefer, Alman denizaltılarının Mayıs ayından sonraki ilk seferiydi olmuştur). Denizaltı, 8 Ekim günü Anakria ile Poti arasındaki Çuria nehrinin güney ağzında çıkarma yapacağı noktaya yanaşmıştır.²⁸⁷³ Tüm bu sorunlar ve konular, aslında direkt olarak Kafkasya Cephesi’yle bağlantılı olmadan, bir müddet yürümeye devam etmiştir.

5.1.1. Maverayı Kafkasya Komiserliği’nin (Zakafkom) Kurulması

28 Kasım 1917’de Es-Er’ler (Sosyalist Devrimciler), Menşevikler, Taşnaklar ve Müsavatçılar Tiflis’te “Maverayı Kafkasya Komiserliği”ni (Zakafkom) kurmuşlardır. Aslında yönetimde karışıklık ve kaos yüzünden OZAKOM’un temsilcisi istifa etmiş ve rehberliğe Gürcü asıllı Menşevik parti üyesi Gegeçkori gelmiştir. Tam da bu zaman yönetim sisteminin ismi 28 Ekim’de değiştirilerek “Maverayı Kafkasya Komiserliği” olmuştur.²⁸⁷⁴ Esasen bu, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan temsilcilerinden oluşan milliyetçi Maverayı Kafkasya yönetimi olmuştur. Komiserlikte, Kafkas ordusunun Bolşeviklerin etkisi altında kalan kısımlarının silahsızlandırılmasına başlanılmıştır.²⁸⁷⁵

Bu komiserlik Tiflis’teki İngiliz, Fransız ve ABD konsolosluklarının büyük desteği sonucu kurulmuştur. Bu konsolosluklar onlara maddi ve manevi her türlü desteği sağlamışlardır.²⁸⁷⁶

Zakafkom kendi deklarasyonunda, geçici bir sistem olduğunu ve daha stabil bir hükümet kuruluncaya kadar geçici olarak yönetimi yürüteceğini ilan etmiştir. Yapılan ilk toplantıda hızlı bir şekilde milli ve dini meseleleri hallederek ayrı devletlerin ve yönetim

---

²⁸⁷³Şirokorad., *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 523.

²⁸⁷⁴ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 85.

²⁸⁷⁵ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 529.

²⁸⁷⁶Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 319.

sisteminin kurulması meselesi tartışılmıştır.²⁸⁷⁷ Maverayı Kafkasya Komiserliği OZAKOM'a göre daha sivil ve daha demokratik bir sistem olmuştur. Çünkü OZAKOM Rus milliyetine mahsus biri tarafından yönetilmiş ve tamamen Rusya hükümetinin kolu olmuştur. Komiserlik ise bir Gürcü tarafından yönetilmiş ve Geçici Hükümet ile hiçbir bağı bulunmamıştır. Lakin bu sistem daha çok Rus yanlı tavır takınmıştır.²⁸⁷⁸ Toplantılarından birinde Gürcü Menşevik temsilcilerden olan Noy Jordaniya şunları söylemiştir: “Eğer biz Türkiye veya Rusya arasında seçim yapacak olsak, o zaman Rusya'ya seçmemiz gerekecektir. Yok eğer “bağımsızlık” ve Türkiye arasında seçim yapacak olsak, o zaman bağımsızlığı seçmemiz gerekecektir.”²⁸⁷⁹ Aslında Zakafkom Rusya karşıtı değil, Bolşevik karşıtı tutum takınmıştır. Öyle ki, “29 Kasım/12 Aralık 1917'de Tiflis'teki askeri mühimmat deposu, Komiserlik kuvvetleri tarafından Bolşeviklerin elinden alındı.”²⁸⁸⁰ Yeni meşruti sisteme karşı çıkmak amaçlı Kafkasya'yı özerk kılmaya çalışan hükümetler olmaya başlamıştır. Bu hükümetlerin kurulmasıyla birlikte Maverayı Kafkasya uzun süren Çalık sömürgeciliğinden sonra ilk kez kendi başına karar alma yetisine sahip olmuştur. Milletler arası tartışmalarda kararsızlıkta kalan bu sisteme destek amaçlı 30 Kasım 1917'de Tiflis'teki İngiliz konsolosu Stivens Londra'ya, tüm ulusal partilerin ve fraksiyaların genel toplantısında Rusya'daki iç savaş durumu, anarşi oluşturduğu için dikkate alınarak Güney Kafkasya'da geçici demokratik hükümetin oluşturulması için karar verilmesi hakkında bilgi vermiştir.²⁸⁸¹ Bu dönemde Türkiye'nin gücünü ve varlığını yok saymak bu yönetimin en büyük yanlışı olmuştur.

5.1.2. Maverayı Kafkasya Seymi'nin Kurulması

Rusya ve Türkiye için savaşın son raddeleri Güney Kafkasya'daki durumlarla birebir bağlantılı bulunmaktadır. Türklerin sefer hazırlığı yaptıkları sırada, Kafkasya hükümeti daha “Devrimcilere nasıl karşı gelinir” tartışması yapmaktaydı. Ardından Rusya savaştan

---

²⁸⁷⁷ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 271.

²⁸⁷⁸ Лудшувейт, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*, s. 88.

²⁸⁷⁹ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 271.

²⁸⁸⁰ Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*, s. 122.

²⁸⁸¹ *Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti İngiliz Arşiv Belgələrində*, s. 722.

çıkma teşebüsünde bulunmuş ve Maverayı Kafkasya hükümeti hemen Türkiye ile olan sınır hatlarına dikkat etmesi gerektiğini anlamıştır. Bu andan itibaren onların hedefi iki doğrultuda yönelmiştir: Birincisi, Rusya'daki devrimin ve Bolşevik sistemin bu topraklara sıçramasının önlemini almak;²⁸⁸² ikincisi ise, Türkiye ile olan sınır hatlarını koruma amaçlı hemen ordu ve silah edinmeye çalışmak.²⁸⁸³ Bir az önce, Güney Kafkasyada çok uzun süre devam edemeyeceği belli olan Komiserlik, 1917'nin 3 Ocak'ta Tiflis'te Kurultay yapmıştır. Bu toplantıda Gürcü asıllı sosyal-demokratlar, “*Kendi Meclisimizin ve kendi devletimizin kurulma zamanı gelmiştir*” düşüncesini ortaya atmıştır. Toplantıda Güney Kafkasya'daki üç milletin kendi özgür devleti olması ve bu devletin Rusya ile sadece uluslararası ilişkiler zemininde iletişim kurması fikri desteklenmiştir.²⁸⁸⁴ Lakin bu fikir tam olarak gerçekleşmemiş ve 12 Ocak 1918'de Maverayı Kafkasya Seymi'nin kurulması için faaliyete geçilmiştir.²⁸⁸⁵ “*Bu idari sistem bir nevi parlamento görevi gibi Maverayı Kafkasya'daki milletlerin yönetim şekliydi. Maverayı Kafkasya Seymi tam olarak 23 Şubat'ta kuruldu ve sadece 26 Mayıs'a kadar yaşadı.*”²⁸⁸⁶ Maverayı Kafkasya Komiserliği kendini Maverayı Kafkasya Seymi olarak değiştirmiştir. Lakin Komiserliğin “seym” ile değişmesi sonucu yöneticiler neredeyse değişmemişlerdir.

5.1.3. Erzincan Mütarekesi (18 Aralık 1917)

Rus ordusu geri çekildikten sonra Türkiye İran, Mezopotamya ve Filistin'i geri almıştır. Rusya'daki yeni hükümete yollanan Vehip Paşa'nın mektubu Prijevalski tarafından kabul edilmiş ve ateşkesin mümkün olabileceği ve bunun için Petersburg'a değil, Tiflis'teki Bolşevik sistemin yanlısı olan Kafkasya Komiserliği'ne yönlendirilmesi gerektiği

---

²⁸⁸²РГВИА Ф. 1300, Оп.1, д. 1413, л. 318-319. Aktaran. Mihayıl Bashanov. Türkiyede Ermeni meselesi Rus genelkurmay başkanlığı belgeleri). s. 265-266.

²⁸⁸³ Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 44.

²⁸⁸⁴РСФСР. Договоры., *Мирный договор между Россией с одной стороны и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией с другой стороны : [Брестский мир]*, s. 158.

²⁸⁸⁵ *Документы И Матерьялы По Внешней Политике Закавказья И Грузии*, s. 67.

²⁸⁸⁶ Гасанов , *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 273.

bildirilmiştir.²⁸⁸⁷ Ardından Maverayı Kafkasya Komiserliği 4 Aralık'ta Ferik Vehip Paşa'nın mektubunu kabul etmiştir. Bu mektupla birlikte, Prijevalski'nin gösterişleri de kabul edilmiştir. Bunlarla birlikte Rusya'nın hemen hızlı bir şekilde barış yapması gerekmektedir. Hatta hükümet üyeleri, Kafkasya cephesinde barışın sağlanması gerektiği ve bunun için koyulacak her bir şartı kabul edeceklerini bildirmişlerdir. Lenin hükümeti daha barış olmadan yani 10 Kasım'da askerlerin demobilizesini (feshi) yapmaya başlamıştır. 20 Kasım'da ise Merkezî Karargâh'a, barış hakkında karar çıkarılması teklif edilmiştir. 22 Kasım'da Troçki, tüm büyükelçilere hemen şartsız barış²⁸⁸⁸ yapılmasıyla alakalı haber yollamıştır. General Prijevalski tarafından verilen emre göre, Türkiye tarafının istekleri sağlanacaktı. 3. Türk Kolordusu Komutanlığı, General Prijevalski'ye Rusya ile Türkiye arasında anlaşma yapmak istediklerini bildirmiştir. Türk ordusunun isteği 4/17 Aralık'ta kabul edilmiştir. 5/18 Aralık'ta Erzincan'da Kafkasya Ordu Komutanlığı ve 3. Kolordu Komutanlığı temsilcileri arasında anlaşma yapılmıştır.²⁸⁸⁹ Erzincan Ateşkes Mütarekesi'nde Rusya'dan temsilcisi olarak bulunan Prijevalski, Bolşevik sistemini temsil etmese de, kendisi bu işi yapmaya çok hevesli olmuştur. Bu antlaşmayı yaparken tüm kural ve kaidelere özen gösteren Prijevalski, Maverayı Kafkasya Komiserliği'yle birlikte barış konuşmaları yaptığı dönemde, Tiflis'te bulunan İngiliz ve Fransız sefirleri ile de iletişime geçmiş ve böyle bir eylemin gerçekleştiğinin haberini vermiştir.²⁸⁹⁰ Doğal olarak bu devletlerin elçileri bu barış konusundan hiç de memnun kalmamışlardır. Denikin bu olay hakkında şöyle yazmıştır:

“Artık hiçbir cephe mevcut değildi. Durum böyle olunca Türkiye ordularının komutanı Vehip Paşa barış teklif ederken General Prijevalski ve Maverayı Kafkasya Komiserliği bu teklifi hemen kabul etti ve Erzincan'da Aralık'ta barış imzaladı. Antlaşmanın hemen akabinde Rus ordusunun kaotik bir şekilde dağılmasıyla, sınır hatlarını korumak için yerli halk kendileri ordu

---

²⁸⁸⁷ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 173.

²⁸⁸⁸ *Azərbaycan Halk Cümhuriyeti İngiliz Arşiv Belgelerinde*, s. 152.

²⁸⁸⁹ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 442.

²⁸⁹⁰ РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 318, л. 10-12.

*oluşturmaya başladı. Ama yerli milletlerden oluşan Gürcü ve Ermenilerin ordusu Rus ordusu kadar yetişkin ve güçlü olmamıştır.*²⁸⁹¹

Aslına bakıldığında, Türkiye'nin müttefikleri yani, Almanya, Avusturya ve Bulgaristan ile birlikte Brest'te 28 gün sonra bir antlaşma yapılması planlanmaktaydı. Lakin Enver ve Talat Paşa'nın Rusya ile yalnız başına yapmak istediği antlaşma sadece bir plandan ibaret olmuştur. İş bu raddeye gelmiştir ki, onlar müttefiklerinden ayrıca, kendilerine toprak kapmayı planlamışlardır. Yani, kendi planlarını hemen, müttefiklerinden çok daha erken gerçekleştirmeyi istemişlerdir.²⁸⁹²

Erzincan'da yapılan antlaşmanın şartları şu şekilde konuşulmuştur:

1. Her iki taraf hemen her türlü askeri operasyonları durdurmalıdır; havadan ve denizden herhangi bir askeri operasyon yapılmayacaktır.
2. Sınır hatlarında gerçekleşecek herhangi bir işlem, 1. Kafkasya Süvari Alayı ve 7. Kafkasya Birlikleri'nin anlaşmaları ile yapılacaktır.
3. Şu andan itibaren antlaşma geçerli sayılmaktadır. Her iki taraf bu andan itibaren birbirlerinin herhangi bir askerine ve mülküne zarar vermemelidir. Rus ordusu hiçbir şeye zarar vermeden Mezopotamya ve Suriye hattından çekilmelidir.
4. Taraflardan hiçbiri saldırı amaçlı denizaltı kullanamaz. Eğitim amaçlı atışların Karadeniz'de yapılması yasaklanmıştır. Çekilen sınır hattından en az 5 km. uzaklıkta tüfek ve makineli tüfekler, 15 km. uzaklığında toplar yerleştirilebilir.
5. Ortak arazilere sivil ve askeri ahalinin dâhil olması yasaktır. Eğer bu yasa bozulacak olursa o vatandaş için gereken işlemler yapılacaktır.
6. Herhangi kuralın devletlerden biri tarafından ihlali antlaşmanın feshi anlamına gelmektedir.²⁸⁹³ Herhangi ilave ve değişiklik yapılması durumunda yine aynı delege

²⁸⁹¹ *Документы И Матерьялы По Внешней Политике Закавказья И Грузии*, s.24-25.

²⁸⁹² *Документы И Матерьялы По Внешней Политике Закавказья И Грузии*, s.85.

²⁸⁹³ Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*, s. 168.

heyetinin Erzincan-Revandiz yolunda buluşup bu sorunu çözmek için toplanması makuldür.

7. Türkiye tarafı barış şartlarının ve mevzuatının korunmasını ve uygulanmasını kendi üzerine alıyor ve mesuliyetini taşıyor. Kürtlerin de faaliyetini kendi sorumluluğu altına alıyor. Eğer herhangi bir Kürt grubu veya neferi sınırı aşmaya çalışırsa, Rusların onu veya onları herhangi birkaçakçı gibi tutuklama hakkı vardır.

8. Taraflar herhangi bir değişik durum ve yeni sistem oluştuğunda yeniden oturup konuşacakları kararına vardılar. Rusya hükümetiyle yapılan bu antlaşma Kafkasa Cephesi için de geçerlidir.

9. Karadeniz’de de barış sağlanacaktır. Askeri gemilerin ve uçan herhangi bir aracın 10 verst`ten daha derine gitmesi yasaktır. Eğer bu kurallardan herhangi biri yerine getirilmezse yeniden askeri operasyonlar başlatılabilir.²⁸⁹⁴

Anlaşmanın metni hem Türkçe hem de Rusça olarak tertip edilmiştir. Anlaşmayı; Rusya yani Kafkas Ordusu tarafından Vişinski, 156. Piyade Alayı’nın komutanları, albayları ve Asker Amirnov, Doçent V. Tevzar, Tercüman Subay Verdinski imzalamışlardır. Türkiye tarafında ise 3. Türkiye Kolordusu’nun komutanları ve tercümanlar bulunmuştur.²⁸⁹⁵

Rusya ile Türkiye arasında en çok dikkat edilen husus sınır hatlarının oluşturulması meselesiydi.²⁸⁹⁶ Rus ordusu için oluşturulan sınır hattı şu şekilde olmuştur: Karadeniz’den Dersim`e kadar (Firan Dağı`ndan Pohtuk Dağı`na kadar) olan hat, her iki tarafın barikatları ile belirlenilmiştir. Cepenin diğer kısımları için ise şöyle bir sınır haritası oluşturulmuştur: Ruslar için; Firandağ`dan başlayarak Akbaba, Sepilus, Aktaş, Köşmer, Şeytan Dağ Sahaları, Çarişdağ ve Akça Köyü olmak üzere kuzey taraftan Soluk Köprüsü, İzrak Köyü, Muhacir Köyü`ne kadarki kısım; sağ kanattan ise Barin cephe hattından Van Gölü sahillerine kadar, ardından Van`ın güney sahillerinden devam ederek

---

²⁸⁹⁴ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 287-288.

²⁸⁹⁵ РГВИА Ф. 1300, Оп.1, д. 463, л. 4-5.

²⁸⁹⁶ РСФСР. Договоры., *Мирный договор между Россией с одной стороны и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией с другой стороны : [Брестский мир]*, s. 142.

Aktamair Adası'na kadar ilerleyen bir sınır hattı belirlenmiştir. Ardından, güneye doğru uzayarak Kanis Deresi, Penta Irmağı boyunca Sarıdağ ve Mervane ile devam eden yolla Kafkasya 7. Ordusu'nun yerleşkesine kadar devam eden bir hat çizilmiştir.²⁸⁹⁷ Türkler için oluşturulan sınır hattı ise kaynakta şöyle verilmektedir:

“Pohtur Dağı'ndan itibaren Katırtepe Mercan Dağları (3449), Karacakale (3200), Murdakan ve Pulur'un 8 km güneybatısında Kopuzlu, Yukarı Kapor, Ferhad'ın 5 km güney doğusunda Mustafa Bey Konağı, Çaldağı'nın 2 km güneyinde Çomak Zağki (Kiği'nin 6 km kuzeybatısında), Erik Dağı (2300), Sağnis Oğnut, Şerafettin Dağları (2350) (Bayındır Tepesi'nin 6 km güneyinde) Aşağı Kırvana Buğlan Gediği (Yukarı Kırvana'nın 5 km güneyinde), Fal (Ziyaret Köyü'nün 4 km güneyinde), Sulak Köprüsü (köprü'nün güney kısmı dâhil) Murat Çayı'nı takip eden hat ve buradan Kertakom-Azakup (Urgah Köyü'nün 4 km güney batısında)- Mişağsin ve buradan itibaren en ileri siperleri takiben Van Gölü' ne kadar uzayan hat ve bundan sonra Ardıç Deresi'ne kadar Van Gölü'nün güney sahili Ardıç Deresi (Akdamar Körfezi'nin 8 km güneyinde) Arıkom (Şatak'ın 8 km kuzeybatısında) 2400 rakımlı dağ (İsfan Köyü'nün 14 km doğusunda) istikameti.”²⁸⁹⁸

Bununla birlikte mütarekenin maddeleri, Vehip Paşa'yı memnun etmemiştir. Vehip Paşa'ya göre;

“Mütarekenin 1. maddesinde tayin edilen zaman uygun olmakla birlikte, 2. maddeye, işgal altındaki bölgede, Ermeniler tarafından yapılan mezalimin tahliye esnasında yapılmasından ve Erzincan mütarekesi tarihinden itibaren bölgede aynı mezalimliğin yapılmasının uygun olmayacağı ve bundan dolayı bölgede yapılacak olan herhangi bir mezalimlikten Rusya'nın mesul tutulması kaydının ilave edilmesinin uygun olacağını düşünmüştür.”²⁸⁹⁹

Hatta 4, 5, 6, 7. maddeleri makul bulmakla birlikte, işgal altındaki toprakların tahliyesine bağlı teklif edilecek başka bir maddenin gereksizliğini ifade etmiştir.²⁹⁰⁰ Bu konuda Vehip

²⁸⁹⁷ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 289.

²⁸⁹⁸ Nurcan Yavuz, “Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara: 1995, sayı 17 (28) , s. 209.

²⁸⁹⁹ Шацкилло, *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*, s. 88.

²⁹⁰⁰ Yavuz, “Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, s. 223.

Paşa'ya katılan Enver Paşa da maddelerin değiştirilmesini öngörmüştür.²⁹⁰¹ Başka açılan mütarekenin,

“Kafkas cephesine ait olmasına rağmen, 3. maddesinde 4. Ordu ile karşısındaki Rus kumandanlarının, yalnız hattı fasulların tayini ile yetinileceğinin kaydedilmesine ve İran' daki Rus kumandanlarının General Prijevalski emrinde bulunmalarına rağmen, İran'ın her iki tarafça tahliyesi kaydının Prijevalski tarafından taahhüd edilmesinin gerekli olacağını düşünüyordu. Böylece Enver Paşa, bütün planlarını ve değiştirilmesi gereken maddeleri, Rus delegelerine bir an önce teklif etmeye karar vermiş ve maddelerin resmen kabulünden beş gün sonra bu teklifini yapmıştı.”²⁹⁰²

Eski maddelerin yerine yenisini teklif eden Paşa'nın fikri şöyle olmuştur: 1- 11. Maddedeki Kürtlere karşı taahhüde karşılık Rus kumandanlığı da, işgal edilmiş topraklardaki Ermenilerin Müslümanlara yaptıkları soykırımı men edileceğini taahhüd etmelilerdir. 2- 4. maddede başka cephelere birlik sevk etmemek hususunda Irak ve Suriye cepheleri söz konusu olmasına rağmen, Rus birliklerinin dahi Irak'ta İngiliz ve Doğu'da Alman Cephesine birlik sevk edemeyeceklerini taahhüt edilmeliydi. Lakin Enver Paşa'nın sunduğu teklifler sadece kâğıt üzerinde kalmış, uygulamaya konulmamıştır. Çünkü General Prijevalski, daha mütareke görüşmeleri başlamadan önce Mezopotamya'daki İngiliz kumandanlığına bu hususta önceden söz vermiştir.²⁹⁰³

“Türkler mütareke imzaladığı anda, Türk birliklerinin İngilizlere karşı takviye edilmeyeceğini, öncesinde İngilizlere garantileyen General Prijevalski, mütareke anında dahi müttefiklerinin faydasına hizmet etmekten geri kalmamıştı. Eğer Enver Paşa'nın teklif ettiği bu maddeler kabul edilseydi, Kafkas Cephesi harekâtı çok farklı bir şekilde, savaşız olarak sona erebilirdi.”²⁹⁰⁴

Aynı gün Kafkasya Genel Eyalet İşçi Meclisi kararı kabul etmiştir. Bu tarihlerde Maverayı Kafkasya'da kurulan Bolşevik hükümet ve onun başkanı S. Şaumyan'ın esas görevi sadece Maverayı Kafkasya bölgesini Bolşevik yönetim tarzında yönetmekten

---

²⁹⁰¹ РСФСР. Договоры., *Мирный договор между Россией с одной стороны и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией с другой стороны* : [Брестский мир], s. 143.

²⁹⁰² Yavuz, “Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, s. 223.

²⁹⁰³ *Сборник Договоров России С Другими Государствами 1856-1917*, (Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952), s. 136.

²⁹⁰⁴ Yavuz, “Erzincan Mütarekesi'nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, s. 224.

ziyade, Türkiye ile olan ilişkileri yönlendirmekten ibaret olmuştur.²⁹⁰⁵ Onun yönetiminin asıl maksadı, Türkiye'nin Kafkasya'daki etkisini azaltmaktan ibaret olmuştur.

Hedef olarak, Türkiye'yi Maverayı Kafkasya'dan uzak tutma siyaseti izlenmek istenmiştir.²⁹⁰⁶ Bu hedefin bir kısmında, gelecekte Türkiye topraklarından oluşturulmak şartıyla Büyük Ermeni Devleti'ni kurmak da bulunmuştur.²⁹⁰⁷ Ancak bu hedefin realiteden biraz uzak olması nedeniyle şimdilik Maverayı Kafkasya ve Azerbaycan toprakları üzerinde Ermenistan'ın kurulması gerekliliği konuşulmuştur.²⁹⁰⁸ Bu bağlamda Ermenilerin isteklerini anlayan Vehip Paşa gönderdiği mektuplar arasında Ermenilerin Müslümlara yaptığı saldırılardan da bahsedilmiştir.²⁹⁰⁹ Erzincan Mütarekesi'nin hemen ardından Rusya-Kafkasya ordusu telhis edilmiştir. Telhisin ardından Ermeni birlikleri ve onların ardından da üç Ermeni Piyade alayı ve bölgede yerleştirilen süvari ve diğer birlikler buradaki askeri sistemi kendilerince sağlamışlardır.²⁹¹⁰ Sözde bu birlikler eğer Türkiye tarafı antlaşmaya sadık kalmayıp herhangi bir saldırı düzenlerse ona karşı koymak için buraya yerleştirilmişlerdir.

Anlaşılmaktadır ki, Ekim olaylarından sonra Kafkasya için çok önemli olan birçok hadise gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, Erzincan Mütarekesi olmuştur. Antlaşma yapıldığı dönemde bir tarafta kararı kesin olan ve gayet sakin Türkiye bulunmuş, diğer tarafta ise, parçalanmış, milliyetçi ve siyasi sorunlar yüzünden bölünmüş; dağınık, kararsız ve Kafkasya ile alâkalı ne yapacağını kestirememiş Rusya olmuştur. Aslında, bu mütareke ne Türkiye'nin ne de Rusya'nın kaderini Kafkasya kadar etkilememiştir. Bu bölge ile ilgili olan İtilaf birlikleri ve Almanya, bu mütarekeyi yakından izlemiş ve kendi kararlarını antlaşma metnine dâhil etmek için uğraş göstermişlerdir. Çünkü Kafkasya'da olup bitenler en az Türkiye ve Rusya kadar onları da ilgilendirmiştir.

---

²⁹⁰⁵ Микаелян, *Армянский Вопрос И Геноцид Армян В Турции (1913-1919): Материалы Политического Архива Министерства Иностранных Дел Кайзеровской Германии*, s. 45.

²⁹⁰⁶ Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*, s. 169.

²⁹⁰⁷ Бадалян, *Закавказье В Период Германно-Турецкой Интервенции*, s. 53.

²⁹⁰⁸ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 174.

²⁹⁰⁹ *Документы И Матерьялы По Внешней Политике Закавказья И Грузии*, s. 44-46.

²⁹¹⁰ *Сборник Договоров России С Другими Государствами 1856-1917*, s. 135.

“Bu antlaşmanın akabinde “Kafkasya’da kendine has bir güç” olması gerektiği ve bunun için gerekenin yapılması gerektiği hakkında İtilaf devletleri arasında konuşmalar başlamıştı. Ama Kafkasya en fazla Türkiye, Almanya ve Avusturya-Macaristan’ı etkiliyordu. İtilaf Birlikleri ise Rusya tarafında durarak bu meseleye karışmaya ve olaylara müdahale etmeye çalışıyorlardı.”²⁹¹¹

Rusya’nın tüm İttifak devletleriyle şartsız barışın yapılması gerekliliği anlaşılmıştır. Lakin, bu haberi alan ne elçilerden ne de onların temsil ettiği devletlerden herhangi bir cevap gelmemiştir.

5.1.3.1. Rus Ordusunun Kafkasya’dan Geri Çekilmesi Arifesindeki Ermeni Terörü

Rusya kendi ordularını geri çektikten sonra eskiden Rus birlikleri dahilinde mevcut olan Ermeniler Kafkasya’da soygun ve talanla meşgul olmaya başladılar. Daha 22 Ocak’ta Vehip Paşa, Kafkasya yönetimi temsilcisi olan Odişelidze’ye bu konuda ikaz niyetli mektup yollamıştır. Mektupta şöyle yazıyordu: *“Rus ordusunda bulunmuş Ermenilerin Müslümanların yaşadığı topraklara saldırısı, onların Osmanlı topraklarına yaptıkları baskınlar gün geçtikçe artmakta ve büyümektedir.”²⁹¹²* Bu mektubun gönderilmesinden on gün geçtikten sonra, yani 1 Şubat’ta Vehip Paşa, General Prijevalski’ye şöyle bir haber yollamıştır: *“Ermenilerin yaptığı canice baskınlar eskiden Rusya işgali altında olan, sonradan orduların geri çekildiği arazilerde artmakta ve daha vahim bir hâl almaktadır.”²⁹¹³* Çok fazla geçmeden bir değişim göremeyen Vehip Paşa, bir başka mektup yollayarak General Odişelidze’ye aynı konuyla alakalı şikayetlerini belirtmiştir. *“Odişelidze’nin Vehip Paşa’ya cevap niteliğinde yazdığı mektup ise dili ile çok dikkat çekiyor. Çok centilmence ve saygın bir dille konuşan Odişelidze, bu olayların önünün alınmasına çalışılacağını bildirmekteydi.”²⁹¹⁴* Bu mektuplaşmaların sonucunda, Vehip Paşa’nın barışı bozacağı ve sınırları ihlal edeceği anlaşılır hâl almıştır.

²⁹¹¹ Микаелян, Армянский Вопрос И Геноцид Армян В Турции (1913-1919): Материалы Политического Архива Министерства Иностранных Дел Кайзеровской Германии, s. 48.

²⁹¹² Документы И Матерьялы По Внешней Политике Закавказья И Грузии, s. 41.

²⁹¹³ Документы И Матерьялы По Внешней Политике Закавказья И Грузии, s. 43.

²⁹¹⁴ Завриев- Самсонович, К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции, s. 42.

Müslüman mahalleleri Ermenilerce saldırılara ve talanlara maruz kalıyordu. Erzincan'da öldürülen insan sayısı 200'ü aşmıştır. Bu rakamlar Erzincan'da bulunan Rus ordusu komutanlığından verilen habere istinaden bildirilmiştir.²⁹¹⁵ Durum böyle olunca Vehip Paşa ordularını sınır hatlarına kadar ilerletmiştir. Bu haberi alan Odişelidze hemen telaşlanmış ve Prijevalski'ye durumu iletmıştır.²⁹¹⁶ Ardından Vehip Paşa şöyle mektup yollamıştır: *"Sizi temin ederim ki, Erzincan mütarekesinin hiçbir maddesi ihlal edilmeyecektir. Sadece yerli insanı ve vatandaşların korunmasını temin etmek amacıyla tarafsız sınır topraklarına asker toplanmıştır. Bu askerin görevi, sadece güvenliği temin etmekten ibarettir."*²⁹¹⁷ Yerli vatandaşların sakin yaşamını sağlayacak olan operasyon sonunda, Lebedinski'nin de yazdığı olay gerçekleşmiştir: *"Göç eden Ermenilerin neredeyse yarısı Kürtlerin saldırısı sonucu öldürülmüştür."*²⁹¹⁸ İlginçtir ki kaynak, Ermeni çetecilere karşı haksızlık ve yağma olduğunu iddia etmesine rağmen Ermeni çetecilerin Rus ordusu gittikten sonra yaptığı haydutça baskınları dile getirmemektedir.

Tiflis'teki İngiliz Konsoloslugu'nun 1917 yılı sonu - 1918 yılının başlangıcında Güney Kafkasya'da siyasi durum ve ulusal güçlerin talepleri hakkında Londra'ya gönderdiği raporlar birçok konuların aydınlatılmasına olanak sağlamaktadır. Öyle ki bu dönemde, "Taşnaksütyun" Ermeni partisini yerel idarelerden yönetim sınırlarının değiştirilmesini talep etmekteydi.²⁹¹⁹ Ermeni siyasileri bunu esas alarak, XIX. Yüzyılın 60'lı yıllarında son sınır değişiklikleri yapılırken ekonomik ve etnografik prensipler değil, bürokratik çıkarları dikkate almışlardır. Sonuçta Erivan, Gence, Tiflis, kısmen de Bakü governörlüklerine ait topraklar 1,7 milyon Ermeniye tahsis edilmiştir. Bu governörlüklerde ve 19 kazada yaşayan Ermeniler sadece 6 kazada sayıca üstünlüğe sahip olmuşlardır. Buna rağmen, Ermeni temsilcileri 15 kazanın ve Tiflis governörlüğünün Güney kazalarının kendilerine verilmesini talep etmişlerdir.²⁹²⁰ Gürcü ve Azerbaycanlı

---

²⁹¹⁵ *Документы И Матерьялы По Внешней Политике Закавказья И Грузии*, s. 45.

²⁹¹⁶ Каринян, Шаумян И Националистические Течения На Кавказе, s. 13.

²⁹¹⁷ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 60.

²⁹¹⁸ Завриев- Самсонович. *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s. 44.

²⁹¹⁹ Бадалян, *Закавказье В Период Германно-Турецкой Интервенции*, s. 239.

²⁹²⁰ *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İngiliz Arşiv Belgelerinde*, s. 453.

temsilciler Ermenilerin taleplerine karşı çıkmış ve bu bağlamda 1917`nin sonunda gerçekleşen konferanslarda şöyle bir karar almışlardır: “*Gürcistan ve Azerbaycan topraklarında sınırları değiştirmeden yerel idareler kurulmalıdır.*”²⁹²¹ Bu karara protesto amaçlı Taşnak temsilcileri toplantıyı terk etmişlerdir.²⁹²² Gürcü siyasi militanları Taşnakların Gürcistan'dan toprak koparma planlarını bozmak maksatlı, Müslüman Gürcülerin ve Türklerin Acariya`ya ve Ahalsik kentine yaklaşmasını sükutla karşılamış, bununla birlikte, yerel idarelerde yapılan seçimlerde Ermenilere karşı çıkmalarına taraftar olmuşlardır.

Bakü Governörlüğü`unun müşavirliğinden verilen habere göre, Birinci Dünya Savaşı zamanı Osmanlı topraklarından mülteci olarak gelen Ermenilere ilk başlarda Bakü Governörlüğü`undan 200 ruble ayrıldığı yazılmaktadır.²⁹²³ Ruslar tarafından buraya yerleştirilen göçmen Ermeniler sonradan büyük sıkıntıların kanağına dönüşmüşlerdir. “*Ermeni mültecilerinden oluşan gruplar Türk ve Kürt köyelerine baskınlar yapmış, hırsızlık ve çapulculuğu yaygınlaştırmışlardır, yerel Müslüman nüfus da bunun karşısını alama çalışmıştır. Sonuçta, bölgede iç çatışmalar çıkmış ve kanunsuzluk olayları artmıştır.*”²⁹²⁴ Anlaşılmaktadır ki buraya yerleştirilen Ermeniler Taşnak Parisinin tahriki üzerine yerel halka baskı uygulamışlardır.

Kafkasya`yı koruma bahanesiyle, Taşnak Parti üyelerinin tahriki sonucu Ermeniler ve Gürcüler, Türkler ile defalarca savaşmışlardır. Bu dönemde Ermeni birliklerinin kurduğu hükümet, durumun gergin bir hâl aldığı anlamıştır. Taşnaklar ve Maverayi Kafkasya`nın küçük burjuva katmanları ise, Büyük Ermenistan`ın Kafkasya merkezli anlayış ve uygulamayla inşa edileceğini savunmuşlardır.<sup>2925</sup> Bu planda yine İtilaf Devletleri`nin ve Beyaz Ordunun yardımı esas rol oynamaktaydı. Ermenistan Bakanlar

---

²⁹²¹ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 79.

²⁹²² Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 254.

²⁹²³ *Документы по русской политике в Закавказье*, Выпуск 1, s. 239

²⁹²⁴ Багиров - Вердиева *В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют*, s. 253.

²⁹²⁵ Каринян, *Шаумян И Националистические Течения На Кавказе*, s. 79.

Kurulu Başkanı Hatisov, Avrupa'daki Ermeni heyetinin başkanı Agaronyan'a (Aharonian) gönderdiği çok gizli damgalı telgrafta, Beyaz Ordu komutanı Denikin'den 3 milyon mermi aldığını belirtmiştir. Agaronyan ise İngiliz Yüksek Kumandanlığı'ndan silah ve askeri teçhizat alacaklarını ilave etmiştir.²⁹²⁶ “İngiltere ve Fransa, bir taraftan da Kafkas Cumhuriyetleri arasında kırımları kışkırtarak bölgeye müdahalenin yollarını bulmaya çalışıyordu. Hatta oradaki halkların güvenliği adına ordularını bölgeye gönderme bile planlamışlardır.”²⁹²⁷ Taşnaklar, İtilaf ordularının bölgeye çağrılmasında önemli rol oynamışlardır. Taşnak hükümetinin başbakanı Kaçaznuni, 7 Şubat 1919 tarihinde İngiliz işgal kuvvetleri komutanı General F. Wocker'la yaptığı görüşmede; Ermenilerin, İtilaf Devletleri'nin zaferiyle ve Kafkasya'ya gelmeleriyle durumlarının iyiye doğru değişeceğinden kesinlikle emin olduklarını belirtmiştir.²⁹²⁸ Bu görüşmenin raporu, Ermenistan İçişleri Bakanlığı Arşivi'nde saklanılmaktadır. 1923 yılındaki parti kongresine sunduğu raporunda, Birinci Dünya Savaşı'nın İttifak Devletleri'nin kesin yenilgisiyle sonuçlanmasının ardından gelişen olaylara değinen Kaçaznuni, o dönemi şu şekilde aktarmaktadır:

*“Ay sonunda İngiliz orduları, yani müttefiklerimizin orduları Batum'a yerleşti. Yeniden umutlar beslemeye başladık. Transkafkasya'daki durumumuz iyiye doğru kökten değişecekti. Tabii ki, zafer kazanan ve Tiflis'teki Alman ordularının yerine geçen, bizim müttefikimiz olacaktı. Ne de olsa yan yana ortak düşmana karşı savaşıyorduk. Kesinlikle İngilizlerin dostluğundan ayrıcalıklı olarak yararlanmalıydık. Öyle ki, Gürcüler Almanlarla dostluk kurmuş, Azeriler ise açık olarak Türk tarafını tutmuştu. Ancak yine yanıldık. İngilizler, hiçbir ayrıcalık göstermediler. Sanki onların müttefiki olduğumuzu bilmiyorlardı ya da unutmışlardı.”*²⁹²⁹

İtilaf Devletlerinden yardım alacağını uman Ermeniler yerli halka karşı katliamlar gerçekleştirmekteydi.

Rusya orduları geriçekildikten sonra Kafkasyada kurulan özer hükümet, seymin dahilinde resmen Türk kökenlilere karşı mahvetme politikası yürütülmekteydi. Daha 1917'nin

²⁹²⁶ Гаджицаде 1915 -Османское Досье, s. 97.

²⁹²⁷ Китайгородский, Угроза Войны На Средиземном Море, s. 156.

²⁹²⁸ Perinçek, Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri (1915-1923), s. 72.

²⁹²⁹ Perinçek, Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri (1915-1923), s. 72.

Aralık`ında Akbaba, Zengibasara, Vediabad, Şerur`da binlerce sakin hayat süren Türk halkı öldürülmüştür.²⁹³⁰ Yerli sakinlerin mal varlığı talan edilmiştir.

“Sadece Türk ahaliyi öldürmek için Taşnak hükümetinin elinin altında daimi 40 binlik ordu bulunmaktaydı. Bu ordunun giderleri için bazen ahaliden zorla vergi alınmış ya da İngiltere ve ABD`den yardım istenilmiştir. Bunun yanı sıra Taşnak hükümeti döneminde Türkiye ve Yunanistan`dan gelen Ermeni muhacirlerin giderleri temin edilmemiştir onlara ayrılan bütçe Taşnaklar tarafından sömürülmüştür.”²⁹³¹

Tiflis'ten İngiliz askeri temsilcisi general Shour'un 24 Aralık 1917 Londra'ya gönderdiği raporda Kafkasya bölgesinde durumun çok karmaşık olduğu belirtilmektedir. 12 komiserden oluşan Güney Kafkasya hükümetinde Ermeni, Gürcü ve Azerbaycanlıları temsil eden her etnik grupta bolşevik, sosyalist, federalist vb. siyasi sınıfın olduğu gösterilmektedir.²⁹³² Ali Askeri İdare'nin resmi olarak Kafkasya Cephesi'nin başkumandanı Prejevalski de olduğu, fakat askeri ve deniz işlerinde komisaryanın avantaja sahip olduğu şöyle not edilmektedir: "sınıflar komandanlığa tabi olmuyor, mutlak güvenilir askeri bölümler mevcut değildir".²⁹³³ Daha sonra Kafkas cephesinde durum hakkında General Averyanov`a göre, Rus birliklerinin sadece 5/100`ü gönüllü olarak cephede bulunmuştur.²⁹³⁴

Bakü'den İngiliz Başkan konsulunun 1 Aralık 1917`de gönderdiği telgrafta şehirde para olmadığı, bankanın yakında kapatılacağı belirtilmiştir. İngiliz diplomatı para alışverişini sabitlemek ve mali durumu hafifletmek için Rusya-Asya bankasının Londra'dan İran'daki İmparatorluk bankasına 100 bin sterlin ayırmasını ve bu malzemeye İran'dan Rus rublesi alıp Kafkasya'ya getirilmesini önermiştir. 23 Aralık 1917`de İngiltere'nin İran'daki Yüksek Komiseri P. Coks da Londra'ya gönderdiği gizli telgrafta Kafkasya Federasyonu'na mümkün araçlarla yardım teklifinde bulunmuştur.²⁹³⁵ 1917 yılı sonunda

---

²⁹³⁰ Вячеслав , *Вторая попытка Колчака*, s. 320.

²⁹³¹ Новсеруан, *Мübarizə ve quruluş 10 il*, (İrevan: 1930), s. 4.

²⁹³² Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 350.

²⁹³³ Бадалян, *Закавказье В Период Германо-Турецкой Интервенции*, s. 253.

²⁹³⁴ *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İngiliz Arşiv Belgelerinde*, s. 458.

²⁹³⁵ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 350.

İngiliz misyonunua göre, Kafkas Cephesinde sadece Ermeni askeri birlikleri cephe hattında kalmışlardır. Cephede hali hazırda “2 Ermeni tümeni, 1 Aysor tümeni, 1 Rus gönüllülerinden oluşan tümen ve 1 Yunanlılardan ibaret tümen bulunmaktaydı. Tiflis'teki İngiliz Başkan konsolosuna göre, Gürcü ordusuna umutlanmak olmazdı: onun kara ordusu Bolşevik havasındaydı ve atlı asker de sadece Gürcistan topraklarını korumak niyetinde olduklarını açıklamışlardır.”²⁹³⁶ 1917'nin sonu – 1918'in başlangıcında İngiltere, Ermeni askeri birliklerine Rus askeri temsilcileri aracılığıyla 1 milyon ruble, Rus gönüllü askeri birliğine 200 bin ruble, Gürcü yetkililerin faaliyetini sürdürmesi için de Gürcülere 4 milyon ruble ödenek verilmiştir.²⁹³⁷ İngiltere'nin Tahran'daki ikinci konsolosu, daha sonra Tiflis'te ve Bakü'de İngiliz gizli istihbarat personeli R. Makdonel 1917'nin Aralık'ında Kafkas Cephesinde durum hakkında şöyle yazmıştı: “Rusya ordusu artık cephe hattını terk etmiştir hem de yolu üzerindeki tüm yerleşim birimlerini harabeye çevirmiştir. General Averyanov işgal edilmiş bölgede Ermeni birliklerine komuta etmekteydi.”²⁹³⁸ Ermeni diviziyalarının cephede pozisyonlarında kalması karşılığında İngiltere 1 milyon ruble göndermiştir. Konsolos Stevens de Forin Ofis'den aldığı talimatı Ermeni komitesine sunmuştur.²⁹³⁹ Daha sonra Makdonel kaptan Noelin eşliğinde daha 2 milyon ruble'yi Bakü-Tiflis demiryolu ile Ermenilere sunmuştur.²⁹⁴⁰ Belgelerden anlaşılmaktadır ki, İngiliz hükümeti Ermenilere büyük maddi yardım desteği sağlamıştır.

1918'in Şubat'ına ait istihbarat bilgisine göre, Ermeni Ulusal Konseyi Ermeni askerlerine şöyle bir muracatta bulunmuşlardır,

“cepheyi terk etmesinler, binlerce Ermeni göçmeni silahlandırılıb cepheye gönderilecektir. Rusya askerleri cepheden dönünce yolları üzerinde her şeyi yağma

---

²⁹³⁶ Багиров – Вердиева, *В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют*, s. 255.

²⁹³⁷ Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfində və illərində*, s.132.

²⁹³⁸ Багиров - Вердиева, *В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют*, s. 255.

²⁹³⁹ ARDTA, İngiltereden getirilen belgeler Ф. 1, Оп.1, д. 1495, s. 23.

²⁹⁴⁰ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3851, л. 63-68.

*etmektedirler. Tatarlardan (Azerbaycanlılardan) başka, herkes ülkeyi her alanda yağma etmektedir. Her yerde iç savaş başkaldırmakta, ayaklanmalar ve kaos olağan hale dönüşmektedir. Güney Kafkasya'nın hükümeti neredeyse mevcut değildir."*²⁹⁴¹

1918 Ocak başında cepheden dönen Bolşevik Rus askerleri Kutais şehrini yağma etmeye başlamışlardır. Lakin Gürcü askerleri derhal duruma müdahale etmiş, Rusları ablukaya almış ve sonra da ülkeden çıkarmışlardır

Bu tarihlerde, Ermüni terörünün önünü kesme amaçlı Kafkasya'da ileri harekatı başlatan Türk ordusu, 30 Ocak'ta Erzincan, 4 Şubat'ta Bayburt, 8 Şubat'ta Nenehatun, 29 Şubat'ta Erzurum'a aklaşmıştır.²⁹⁴² 1918 Martı'nın sonlarında ise savaş sırasında Ruslar tarafından işgal edilen tüm Türk toprakları geri alınmıştır.²⁹⁴³ Kafkasya'nın içerlerine ilerleme hazırlığında olan Vehip Paşa'nın ordusunda 45-50 bin asker ve 160 top bulunmuştur. Karşı tarafta yani, Kafkasya'nın yerel ordusunda ise toplamda 35 bin asker bulunmuştur.²⁹⁴⁴ Bu ordunun komutanı ise eskiden Rus ordusunda aktif olan ve sonradan Ermeni birliklerinin komutanı olmuş olan Tomas Nazabekyan (Nazarbekov) olmuştur. Bu orduyla birlikte Türk ordusuna karşı Kafkasya ordusunda 300 Rus subayı bulunmuştur. Gürcü birlikleri ise esasen Kutaisi, Ahalsık ve Batum'da yerleştirilmiştir. Gürcü ordusuna Gabayev komutanlık etmiştir.²⁹⁴⁵

Bu dönemde Türkiye tarafında yer alacak olan Musavatçıların birlikleri yani Azerbaycan Türklerinden oluşan "Vahşi Tümen" çok önceden Ruslar tarafından oluşturulmuştur. Lakin sonradan "*dağılma sürecinde olan Rus ordusundan, Azerbaycan'a "Dikiy Divizya-Vahşi Tümen" in Azerbaycanlılardan oluşan süvari alayı kalmıştı. Bu alay bölgede jandarma görevini yapmakta idi. Bu birlik Komiserlik bünyesinde Azerbaycan*

---

²⁹⁴¹ Багиров - Вердиева, *В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют*, s. 256.

²⁹⁴² Каринян, *Шаумян И Националистические Течения На Кавказе*, s. 10.

²⁹⁴³ *Документы И Матерьялы По Внешней Политике Закавказья И Грузии*, s. 52-57.

²⁹⁴⁴ Каринян, *Шаумян И Националистические Течения На Кавказе*, s. 12.

²⁹⁴⁵ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 56.

kolordusunu kurmayı planlasa da pek bir sonuç alamamıştır.”²⁹⁴⁶ Devamında bu tümenin tamamı (4000 asker) Kafkas İslam Ordusu'na katılmıştır. Onlar Türklerin tarafında yer almış ve Türklerle birlikte savaşa başlamışlardır.²⁹⁴⁷ 13 Şubat 1918'de Erzincan'ın merkezine ilerleyen Osmanlı ordusu sayesinde, Ermeni birlikleri Erzurum'a geri çekilmiş ve 17 Şubat'ta Türk ordusu Trabzon'a yaklaşmıştır. Ardından, burada kalmış eski Rus birlikleri de hemen geri çekilmişlerdir. Mamahatun'a ilerleyen Osmanlı ordusu için Erzurum'a doğru ilerlemek çok rahat hâle gelmiştir. 2. Kafkasya Ordusu, Şevket Paşa'nın komutası ile Gümüşhane-Bayburt-Trabzon yönünde ilerlemeye başlamıştır. Daha önceden Kafkasya'nın bu bölgesinde Gürcü birlikleri yerleştirilmişti. Van-Bayazıt yolu ile ilerleyen Osmanlı ordusuna ise Ali İzzet Paşa komutanlık etmekteydi.²⁹⁴⁸ Anlaşılan, Türk ordusuna çok az sayıda Ermeni ve Gürcü birlikleri karşı koyacaklardı. Türklerden ve Kürtlerden oluşan daha tecrübeli ve sayıca çok daha üstün olan ordu hızlı bir şekilde ilerlemekteydi.

5.2. Rusya'nın Savaştan Çekilmesi, Türkiye'nin Kafkasya'da İleri Harekatı

5.2.1. Brest-Litovsk Mütarekesi (3 Mart 1918)

2 Aralık 1917 Rusya için çok önemli bir tarih olmuştur. Bu tarihten itibaren Rusya, İttifak'ın tüm üyeleri ile sırasıyla barış sağlama şansı elde etmiştir. Rusya'nın bulunduğu tüm cephe hatlarında ateşkes ilan edilmiştir. Rusya için savaşta ateşkes sağlanmıştır. Bunu duyan eski Generaller Alekseyev, Kornilov ve Denikin, Don sahillerinde Anti-Bolşevik harekâtına başlamışlardır. Bolşevikler çok geçmeden, 3 Aralık 1917'de Brest-Litovsk Mütarekesi için konuşmalar başlatmışlardır.²⁹⁴⁹ Barış öncesi 10 günlük bir ateşkes anlaşması imzalanmış ve görüşmeler 5 Aralık'tan 22 Aralık'a kadar sürmüştür. Zaten 7 Aralık'tan itibaren cepheelerde, geçici olarak çatışma durdurulmuştur.

---

²⁹⁴⁶ Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*, s. 158.

²⁹⁴⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), Gürcistan Belgeleri; (HR.SYS.2305), No.7 Gömlek No. 26, 3-4

²⁹⁴⁸ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 339.

²⁹⁴⁹ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 173.

“Yapılan öngörüşmelerden sonra Ruslar tarafsız bir bölgeyi istediklerini belirtmişlerdir. Almanya bu isteğe binaen Polonya dahilindeki Brest Litovsk şehrini görüşme yeri olarak belli etmiştir. Böylece bütün hazırlıklardan sonra 3 Aralık 1917`de Brest Litovsk Ateşkes antlaşması müzakereleri Alman Doğu Orduları Başkomutanı Prens von Bayern`in Brest-Litovsk`daki genel karargâhında başlatılmıştır.”²⁹⁵⁰

3 Mart 1918`de ise Brest Litovsk Barış Antlaşması imzalanmıştır.²⁹⁵¹ Brest Antlaşması zamanı Lenin, Almanlar için rakip olmamıştır; o kendi hükümetini korumak için Almanlarla bölücü ve aşağılayıcı bir antlaşmaya bile hazır olmuş ve o bunu Mart ayında yapmıştır. Konuşmalar Almanlara herhangi bir borç ya da minnet duygusu²⁹⁵² varmış gibi görülmemeliydi.²⁹⁵³ Bu zaman Troçki ise daha kararlı bir tavır takınmaya çalışmıştır. Hatta 8 (21) Kasım 1917`de Bolşeviklerin savaşı bitirip, hemen antlaşma yapmalıyız, dedikleri zaman, grup üyelerinin büyük çoğunluğu şartsız barış isteseler de Troçki, adil ve demokratik bir antlaşma taraftarı olduğunu belirtmiştir. Troçki`nin bu ve bunun gibi başka fikirleri birliğin genel kararlarına karşı geldiği için, ona bazen “Bolşevik olmayan Bolşevik” demişlerdir. Bu dönemde İtilaf Devletlerinin Rusya`daki elçisi, hiçbir şeye karışmamış ve sessizliğini korumuştur.²⁹⁵⁴ Bükenen kendi yazılarında da gösterdiği gibi

“Başlarda Lenin hükümetinin gerçekten de bölücü antlaşmaya razı olup olmadığını bilmek istiyor ve bunu netleştirmeyi düşünüyordu. Onun düşüncesine göre, eğer gerçekten de Rusya antlaşmayı kabul ediyorsa, bu antlaşmanın sadece Sovyet Birliği tarafından onaylanmış bir düşünce olduğunu göstermektedir. Büyük Britanya hükümetine gönderilen antlaşmanın bir nüshası Meclis tarafından kabul edilmedi. Onların iddiasına göre, böyle bir karar sadece halkın isteği sonucu verilebilirdi. Ama antlaşma kararı, istekleri doğrultusunda olmadığından Büyük Britanya hükümeti tarafından kabul edilmemekteydi. Britanya Meclisi bu kararın legal olmadığını ve Meclis`in illegal kararları konuşmaya uygun olmadığını bildirmiştir.”²⁹⁵⁵

²⁹⁵⁰ Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*, s. 149.

²⁹⁵¹ Арутюнян, *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*, s. 286.

²⁹⁵² Çünkü devrim yapmak için Almanlardan büyük oranda para alınmıştır. Bazı kaynaklar çok net olmasada Lenin ve taraftarlarının Alman hükümetinden 5 bin mark değerinde para aldığı ve sonra bu para ile Rusya`da devrimi gerçekleştirildiği iddia edilmektedir (Фельштинский Юрий; - Чернявский Георгий, *Лев Троцкий. Книга 2. Большевик. 1917-1924 гг.*, s. 76).

²⁹⁵³ *Сборник Договоров России С Другими Государствами 1856-1917*, s. 139.

²⁹⁵⁴ Фельштинский; - Чернявский, *Лев Троцкий. Книга 2. Большевик. 1917-1924 гг.*, s. 70.

²⁹⁵⁵ Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 262.

Brest Antlaşması'nda kendilerine yarar sağlamak amaçlı Troçki, kendisinin çok yakın arkadaşı olan H. G. Rakovski'yi de bu konuşmalara davet etmiştir. O, Romanya'dan Rusya'ya gelmiştir. Çünkü az bir zaman önce devrimci konuşmalarından dolayı sürgün edilmiş ancak şimdi fırsat varken geri dönmeyi tercih etmiştir.²⁹⁵⁶ Troçki onun diplomatik becerilerini kullanmak ve Romanya ile yapılacak görüşmelerde Rusya lehine hayır sağlamak umuduyla bunu yapmıştır.²⁹⁵⁷ Lakin Romanya ile yaşanan sıkıntı bu yöntemle de hallolmamıştır. Aslında Türkiye uluslararası bir antlaşma için beklemek istememiştir. Lakin K. Botmer'in de yazdığı gibi "*Almanya bilerek Bolşevik rejiminin tamamen yerini tutmasını ve kendinde güç bulduktan sonra barış yapmasını sabırla beklemiştir.*"²⁹⁵⁸ Churchill'in de söylediği gibi: "*Aslına bakılırsa Bolşeviklerin böyle bölücü bir antlaşma yapmaya hakları olmamıştır.*"²⁹⁵⁹ Savaş başlamadan önce Rusya çok büyük umut veren bir müttefikti lakin devrimden sonra büyük düşüş yaşamış ve hemen Almanya ile barış imzalayarak savaştan çıkmıştır. Böylece kendi taraf ve yönünü değiştirmiştir. O topraklarda milletsiz devlet, rehbersiz ordu, tanrısız din oluştuğu görülmüştür.²⁹⁶⁰

Brest anlaşmasına karşı birçok Generaller ve eski ordu mensupları itirazlarını bildirmişlerdir. Onların bu anlaşmaya itiraz etmesinin en büyük sebebi Rusya'yı mağlup görmek istememeleri olmuştur. Lakin böyle bir durumda Rusya sadece bu barışla kurtulabilirdi. Başlarda Rusya Almanların teklif ettiği en zor şartları bile kabul etmişti, bu ise ordu üyelerini büyük sarsıntıya uğratmıştır. Lakin sonradan Sovyet devleti eski gücünü geri getirmeyi becermiştir.²⁹⁶¹ Aslında, bu anlaşma ile Rusya planlarını feda etmekle kalmamış savaşa girmek için elinde olan savunma bahanelerinin de doğru

---

²⁹⁵⁶ Сборник Договоров России С Другими Государствами 1856-1917, s. 139.

²⁹⁵⁷ ЦГИА СПб Ф. 130, Оп.1, д. 89, л. 70.

²⁹⁵⁸ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 245.

²⁹⁵⁹ Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, 263.

²⁹⁶⁰ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 246.

²⁹⁶¹ РСФСР. Договоры., *Мирный договор между Россией с одной стороны и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией с другой стороны : [Брестский мир]*, s. 164.

olduğunu belirtmiştir.²⁹⁶² Yani, hem savaşa giriş sebebi olan toprakları, hem de savaşa girerken kaybetmekten korktuğu toprakları gözden geçirmiştir.

Bunu takip eden dönemlerde yani, 15-22 Aralık'ta Almanya, Avusturya, Bulgaristan ve Türkiye ile antlaşmalar yapılmış ve 22 Aralık'ta Brest-Litovsk'ta barış kongresi düzenlenmiştir. Bu toplantı sadece barışla ilgili bir olay olmamıştır. Bu mütarekelerin ve antlaşmaların sonucu aslında, Rusya'nın Güney Kafkasya'dan elini çektiğini ve Türkiye için açık saha bıraktığını belli etmekteydi. Maverayı Kafkasya Komiserliği, Türkiye ile Erzincan mütarekesini Brest-Litovsk görüşmeleri sonucu imzalamıştır. Erzincan mütarekesi sözsüz ki, Türkiye'nin yararına bir anlaşma olmuştur. Türkiye hükümeti, döneminde olan bazı problemleri bu sayede halletmiştir.²⁹⁶³ Bu andan itibaren Türkiye Güney Kafkasya'ya müdahale edebilmiştir. Çünkü artık Kafkasya'daki Bolşevik rejim Türkiye'ye karşı gelemez olmuştur.

3 Mart 1918'deki Brest-Litovsk Antlaşması Rusya'nın savaştan çıktığını kesinleştirmiştir. Antlaşmadan anlaşılacağı üzere, Almanlar Doğu Avrupa'da geniş eski Rus topraklarının ayrıca Belçika'nın büyük bir kısmını, Lüksemburg'u ve Longvy-Briey demir cevheri yatağı çevresindeki Fransız sanayi havzasını ilhakı düşünmüşlerdir. Üstelik bu savaş hedeflerinin çoğunun geçmişi 1914'ün Eylül programı gibi eskilere dayanmaktaydı. Benzer şekilde, Alekseyev, Guçkov ve Milkunov, Bolşeviklerin kuşkularını doğrularcasına, Nisan 1917'de İstanbul'u ele geçirmeye yönelik planlar kurgulamıştır. Böylece Rusya'nın savaştaki yerinin sonuna gelirken, niçin başladığı nihayet anlaşılmıştır: Demek ki, Sırbistan ve "Slav birliğinin" savaşa bir alakası olmamıştır. Rusya için savaş, esas itibariyle hep Türkiye ile, daha net olarak İstanbul ve Boğazlarla alakalı olmuştur.²⁹⁶⁴

---

²⁹⁶² McMeekin, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*, s. 272.

²⁹⁶³ Сеф, *Революция 1917 года в Закавказье: (документы, материалы)* Закав. комис. по подгот. и проведению празднованию 10-летия Окт. рев. при ЦИК ЗСФСР, s. 88-90.

²⁹⁶⁴ *Сборник Договоров России С Другими Государствами 1856-1917*, s. 140.

Lenin, Brest Antlaşması'nı gerçekleştirirken Rusya'nın bölünmezliğini düşünmemiş, onun tek istediği devrimin ayakta durması ve hükümetini güçlendirmek olmuştur.²⁹⁶⁵ Lenin'in en çok odaklandığı nokta, barış elde edildikten sonra cephelerden geri gelen binlerce askerin kaos oluşturması ve Bolşevik hükümetinin desteklenmesi olmuştur. Gerçekten de onun planları işlemiştir. Antlaşmalar imzalandıktan ve Rusya savaştan çıktıktan hemen sonra karışıklık olmuş ve bunu kullanan Lenin kendi diktatörlüğünü kurmuştur.²⁹⁶⁶ Lenin bu diktatörlüğün ismini "Askerî Komünizm" koymuş ve bu durumun kısa vadeli olacağını iddia etmiştir.²⁹⁶⁷

Brest konuşmaları sırasında aktif hâle gelen Ermeniler, hemen Lenin'le iletişime geçme ve Doğu Anadolu'yla ilgili planlarını ileri sürme peşine düşmüşlerdir. Hatta onlar, Ermenilerden oluşan bir delege heyeti dahi oluşturmuşlardır.²⁹⁶⁸ Aslında Brest Litovsk antlaşmasına göre; Rusya ordusu Doğu Anadolu'dan 6 ila 8 hafta içinde çekilmeli ve Rus ordusu bulunduğu yerlere Türk birlikleri varıncaya kadar asayiş sağlayacak, Ermeni çeteleri silahsızlandırılıp dağıtılacaktır. Ardahan, Kars ve Batum hızlı bir şekilde boşaltılacak ve bölgenin geleceğini yakın devletler ve özellikle, Türkiye ile anlaşarak, yerli halk tayin edecektir. İlaveten, Türkiye ile Rusya arasında daha önce imzalanmış antlaşmalar da yürürlükten kaldırılacaktır.²⁹⁶⁹ Bolşevikler bir yandan barış isteselerde diğer yandan da Türkiye'de bulunan Rus ordularının geri çekilmesine karşı tavır almışlardır. Hemen Bolşevik Hükümeti'ne uyumlu ordu toplamış ve askeri sistem kurgulamışlardır. Aslında, Çarlık döneminden kalma yüklü miktarda silahla büyük ordu oluşturabilmişlerdir.²⁹⁷⁰ Aslında, Brest ve Erzincan Mütarekeleri'nin barışı sağlaması gerekirken, beklenmedik bir anda Kafkasya ordusundan kalma Ermeni birlikleri Türkiye'nin köylerine, sivil insanlara saldırılara başlamışlardır.

---

²⁹⁶⁵Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 53.

²⁹⁶⁶ *Сборник Договоров России С Другими Государствами 1856-1917*, s. 148.

²⁹⁶⁷ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 244.

²⁹⁶⁸ Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 265.

²⁹⁶⁹<http://cdn.istanbul.edu.tr/statics/ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-05-bal.pdf> (Erişim:26.05.2020)

²⁹⁷⁰ Буранов, - Хрусталева, *Романовы: Уничтожение Династии*, s. 122.

5.2.2. Trabzon Konferansı (14 Mart – 14 Nisan 1918), Türk Ordusunun Maverayı Kafkasya'ya İlerlemesi

Türkiye Maverayı Kafkasya'nın kendini Rusya'dan bağımsız bir hükümet ilan ettiğini bildikten ve Brest Antlaşması'nı kabul etmediğini anladıktan sonra Tiflis'e, Batum'da antlaşma yapmak için üç kez teklif göndermiştir. Bu olaylardan haberdar olan Lenin, 1918'in 14 Mart'ında Maverayı Kafkasya hükümetine şöyle bir haber yollamıştır:

“Başlarda siz Brest Antlaşmasını tanımadığınızı, ardından ise bağımsız olduğunuzu ilan ettiniz. Bu bağımsızlık için belli bir bölgenin olması ve bu bölgenin size ait olması gerekmektedir. Anlamadığım konu, tam olarak bağımsız ilan ettiğiniz bölge neresidir? Kendinizi bağımsız ilan etmek tamamen hakkınız ama hangi bölge kendinizin ki, bağımsız ilan ediyorsunuz? Bu çok önemli bir konudur. Bu soruma önce gönderdiğiniz mektupta da cevap vermemiştiniz. Böylece tam olarak Alman politik tavrı sergiliyorsunuz. Aynı sizin gibi Almanya ve Türkiye de hiçbir şey söylemeden ilerler, işlerini bitirdikten sonra da konuşmaya ve açıklamaya başlar. Biz yapabileceğimiz kadarını yaparız. Biz Brest Antlaşması'nı yaptık ve Maverayı Kafkasya'nın onu tanıyıp tanımaması bizim meselemiz değildir. Çünkü Maverayı Kafkasya kendini bağımsız ilan etmiştir.”²⁹⁷¹

Rusya'nın baskısına rağmen seym yeni bir toplantı yapılmış ve toplantıda Türkiye ile barış yapılması hakkında konuşulmuştur.²⁹⁷² Erzincan Antlaşması'nın bazı konularını tartışmak ve ilave maddeler hakkında bazı meseleleri konuşmak için buluşma yeri Trabzon olarak belirlenmiştir. Temsilci olarak, Türkiye tarafından Vehip Paşa, Seym tarafından ise Odişelidze seçilmiştir. Esas mesele “Rusya ve Türkiye sınırları” konusunu tartışmak olmuştur. Bunlara ilave olarak Doğu Anadolu ve “Türkiye Ermenistan'ı” meselelerinin de konuşulacağı planlanmıştır.²⁹⁷³ Maverayı Kafkasya Seymi delege heyetiyle 8 Mart'ta Trabzon'a gelmiştir. Seym'e göre Trabzon hâlâ tarafsız bölge olmuş ve burada gayet serbest davranma hakları bulunmuştur. Görüşmeden önce, Türkiye tarafı bu değişiklikler karşısında antlaşma yapılacağını Seym'e şöyle bildirmiştir:

²⁹⁷¹ Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 47.

²⁹⁷² *Документы И Матерьялы По Внешней Политике Закавказья И Грузии*, s. 88.

²⁹⁷³ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 342.

1. Maverayı Kafkasya Seym'i Türkiye ile antlaşma yaptığı için ilk önce bağımsızlığı tanınmalıdır.
2. Maverayı Kafkasya Seym'i Türkiye ile antlaşma yapacaksa, bu nihai bir barışı sağlayacaktır.
3. Barış antlaşmasında konuşulacak topraklar 1914`de kadar Rusya ve Türkiye sınır hattı olacaktır.
4. Delege heyeti Türkiye idaresi altında olmakla Doğu Anadolu`da Ermeniler için özerk bir yönetim talep etmektedir.<sup>2974</sup> Bu istekler aslında, o dönemde Kafkasya`da hükümetin başında olan burjuvaziyi tatmin edecek nitelikte olmuştur.²⁹⁷⁵

Bir az önce, Trabzon ve Doğu Anadolu`daki uluslararası ilişkiler Türkiye`nin hayrına ilerlemekteydi. Türk ordusunun tüm cephe boyu ilerlemesi, Seym'i hızlı antlaşmaya itmekteydi. Delege heyetinin Brest-Litovsk'tan Trabzon'a gideceği gün Rusya`dan bir telgraf gelmiştir. Bu telgrafta yazılanlara göre; *“Ruslar en ağır şartlarla bile olsa Almanlarla barış antlaşması yapmıştı ve bu antlaşmaya göre Kars, Ardahan ve Batum`un Alman ittifakı devletlerine verilmesi ve bu topraklardan Rus ordusunun geri çekilmesi teklifi kabul edilmiştir.”*²⁹⁷⁶ Bu haberi duyan Maverayı Kafkasya Seymi'nin temsilcisi Çheidze, hemen bu antlaşmayı protesto ettiğini bildirmiş ve 11 Mart`ta Meclis, Maverayı Kafkasya kendini bağımsız ilan ettikten sonra Rusya'ya bağlı kalmadığı için onun yaptığı antlaşmaları kabul etmeme hukukunun olduğuna dair karar çıkarmıştır. Artık Brest Antlaşması`ndan sonra Trabzon`da yapılacak her türlü antlaşma Türklerin hayrına olacağı kesinleşmiştir.²⁹⁷⁷

14 Mart`ta Trabzon`da yapılan kongreyi açan Rauf Bey Türkiye`nin Kafkasya`daki misyonundan şöyle bahsetmiştir: *“Rusya ile yaptığımız 200 yıllık savaş aslında Rusya`dan çok bizleri ilgilendiren topraklar üzerinedir. Kaderimiz ortaktır. Bizleri*

---

²⁹⁷⁴ Каринян, Шаумян И Националистические Течения На Кавказе, s. 14.

²⁹⁷⁵ Завриев.- Самсонович Д., К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции, s. 49.

²⁹⁷⁶ Павлович, Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий, s. 63.

²⁹⁷⁷ Сеф, Революция 1917 года в Закавказье : (документы, материалы) Закав. комис. по подгот. и проведению празднованию 10-летия Окт. рев. при ЦИК ЗСФСР, s. 90.

yaklaştıran, coğrafi ve tarihi olaylardan ziyade kan bağıımızdır.”²⁹⁷⁸ Konuşmasının sonunda Rauf Bey: “*Biz Osmanlı’yı “Doğunun yöneticisi” olarak nitelenmesini istiyoruz.*”²⁹⁷⁹ demiştir. Tüm konferans boyu Kafkasya temsilcilerinin yetersizliği hissedilmiştir. Zaten bu delege heyetinin bir şey yapacak güçte olmadığı, temsilci heyeti Trabzona geldiklerinde Trabzon’un artık Türk ordusu tarafından zabtedilmesi ile anlaşılmaktadır.²⁹⁸⁰

Kongre boyu Türkiye Maverayı Kafkasya temsilcilerine Brest Antlaşması’nı kabul etmeleri için ısrar etmiştir. Çünkü sadece bu yolla kendi planlarını gerçekleştirebileceğini anlamıştır. Başka maddeler ve şartlarla yapılan antlaşmayı ise Türkler, hiçbir şekilde kabul etmemişlerdir.²⁹⁸¹ Türkiye temsilcilerinin uzun süren baskıları sonucu Gürcü Menşevikler, Kağızman ve Kars’ın Türklere verilmesini kabul etmeye hazır olduklarını, çünkü bu toprakların da çoğunluğunun Ermenilerden oluştuğunu ilave etmişlerdir.²⁹⁸² Taşnak Ermeniler ise Türklere; Artvin, Batum ve Oltu eyaletlerini vermeyi kabul etmişlerdir. Çünkü bu eyaletlerin genel ahalisi Gürcü ve Acarlardan oluşturulmuştur. Jöntürklerin sadık dostları olan Musavatçılar ise Türk delege heyetinin tüm isteklerini koşulsuz kabul etmeyi teklif etmiştir.²⁹⁸³ Bilinmekteydi ki, Türkiye ile antlaşma veya barış tartışmaları yapmak, uzatmaları oynamaktan fazla bir işe yaramayacaktır. Herkes Türkiye’nin gücünün ve isteklerinin farkında olmuştur.²⁹⁸⁴ Buna karşı koyabilecek herhangi bir Kafkasya devleti olmadığı için, Azerbaycan Musavatçılarının tavrı cesaret ve zekadan başka bir şey olmamıştır.

---

²⁹⁷⁸ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 345.

²⁹⁷⁹ Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 269.

²⁹⁸⁰ РГВИА Ф. 2170, Оп.1, д. 102, л. 40-48.

²⁹⁸¹ Каринян, *Шаумян И Националистические Течения На Кавказе*, s. 16.

²⁹⁸² Буранов,- Хрусталеv, *Романовы: Уничтожение Династии*, s. 126.

²⁹⁸³ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 348.

²⁹⁸⁴ Баранов, *Война с Турцией и Армяне*, s. 42.

Musavatçı delege heyeti açıkça Türkleri savunmaktaydı. Öyle ki, Musavatçılardan olan Hasmemmedov, “Kafkasya’dan bir parça almakla Osmanlı tüm Maverayı Kafkasya’ya sahip olmak isteyecek” fikrine tamamen karşı çıkmıştır.²⁹⁸⁵ Onun sözlerine göre:

“Osmanlı ordusunun ilerleyerek sözkonusu toprakları alması işgal olarak görülmemelidir. Bu sadece disiplini sağlamak adına yapılan bir eylemden başka bir şey değildir. Rus ordusu geri çekildikten sonra orada disiplin ve düzeni koruyacak güç varsa bu sadece Türk ordusu olabilir. Nasıl ki, Maverayı Kafkasya’da bazı bölgelerde Rus ordusu disiplini korumak için bulunmaktaysa, o topraklarda da Türk ordusunun bulunması o kadar doğaldır.”²⁹⁸⁶

Temsilcilerden olan Çheinkeli durumu böyle görünce “Maverayı Kafkasya’da milletler arasında tek fikir ve ortaklık olmadığını Seym`de de görüyoruz. Ben bir daha söylüyorum: Bizim tek zaafımız birleşmememizdedir. Tek söz olamıyoruz.” demiştir.

Benzer ifadeleri Hatisov`un da yazılarında şöyle göre bilmekteyiz: “Bizi Türklerin gücü çökertmeyecek, bizi içten bölünme ve kararsızlık bitirecektir”.²⁹⁸⁷ Ortak bir karara gelemeyeceklerini anlayan Maverayı Kafkasya Birliği, Türkiye’ye savaş ilan etmekten başka çare olmadığını da anlamıştır. Aslında, Brest –Litovsk Antlaşması’nı kabul etmediklerinden ve buna karşı kendilerini savunmaya aldıklarından dolayı, sonuç böyle olmuştur. Hatta Gegeçkori bu bağlamda şöyle demiştir: “Biz Brest rezaletinden kurtulmak için Türkiye’ye savaş ilan etmiştik.” Yani Maverayı Kafkasya yönetimi ve karşıdevrimciler hükümeti ellerinde tutmak için toprak kaybını göze almışlardır. Hatta Çheidze “Rusların yönetimindense Türkleri tercih ederim!”²⁹⁸⁸ demiştir.

Lakin antlaşma şartlarını gören Türkiye tarafı temsilcileri, “Brest Antlaşmasının şartları kabul edilmeden hiçbir konuşma yapılmayacaktır” diye bildirmişlerdir. Bu konu hükümetin dahilinde büyük çatışmalara sebep olmuştur. Seym`den bir karar çıkmayacağını anlayan Çheinkeli Rauf Bey’e haber yollamıştır ve Maverayı Kafkasya

---

²⁹⁸⁵Каринян, Шаумян И Националистические Течения На Кавказе, s. 19.

²⁹⁸⁶Саркисян, Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны, s. 348.

²⁹⁸⁷Буранов, Хрусталеv, Романовы: Уничтожение Династии, s. 136.

²⁹⁸⁸Саркисян, Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны, s. 350.

delege heyetinin Brest Antlaşması'nı tanıdığını bildirmiştir.²⁹⁸⁹ Bu durum en çok Türklerin işine yaramaktaydı.

Aslında zaman kaybederek sadece Maverayı Kafkasya devletleri durumu kötüye götürmekteydi. En önemlisi ise Türklerin gücünü kullanarak, Trabzon görüşmeleri devam ederken bile tüm cepheden baskının hala yapılmasıydı. Onlar karşı tarafa kendi isteklerini yaptırmak için güçlerini son safhada kullanmaya başlamışlardır.²⁹⁹⁰

Bu esnada, 17 Mart'ta Türk ordusu Köprüköy yolunda ilerleyerek Erzurum'un Kuzey doğusuna yaklaşmışlardır. 5-6 Nisan'da Ermeni birlikleri Erzurum'u hemen terk etmiş ve Sarıkamış'a doğru geri çekilmişlerdir. Ardından Sarıkamış'tan Novo Selim doğrultusunda ilerlemişlerdir.²⁹⁹¹ İlerleyen Türk ordusu Malazgirt'i aldıktan sonra 7 -9 Nisan'da Van ve Oltu'yu geri almıştır. Türk ordusu Erzurum'u aldıktan sonra doğruca Kars'a ilerlemiştir. Ermeni terörüne son vermek amaçlı ilerleyen Türk ordusu, Kazım Karabekir Paşa'nın komutanlığı ile Kars'a yaklaşmıştır. Kars Kalesi'nin savunmasında 6 bin tecrübeli Ermeni askeri bulunmuştur.²⁹⁹² *"Savunma o kadar güçlü kurulmuştur ki, Türkler tüm gücüyle saldırıya bile, Kars Kalesi'nin yerleşkesinin mükemmeliğinden dolayı bu kale bir aydan önce düşmezdi."*²⁹⁹³ Türk ordusu, Kars Kalesi'ni tüm askeri vasıtalarıyla birlikte almayı planlamaktaydı. Brest Antlaşması'nın maddelerini göz önüne getirerek haklarını talep etmeye kalkan Türkiye, Kars'ı ele geçirme iddialarını ileri sürmüştür. 5 Nisan'da Kazım Karabekir Paşa'nın ordusu, söz konusu kaleden iki kilometre uzaklıkta yerleştirilmiştir. Sonuç olarak, antlaşma şartlarına uyan Ermeni birlikler oradan kaldırılmış ve 25 Nisan'da kale, savaşız teslim olmuştur. Kalenin Türklere verilmesi emri Tiflis'ten yönlendirilmiştir.²⁹⁹⁴ Türklerin Kafkasya'da başarıyla ilerlediği çok açık görülmekteydi. Kars kalesinin savunan kale Komendantına mektup

---

²⁹⁸⁹ Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 49.

²⁹⁹⁰ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 349.

²⁹⁹¹ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 350.

²⁹⁹² Каринян, *Шаумян И Националистические Течения На Кавказе*, s. 78.

²⁹⁹³ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 71.

²⁹⁹⁴ BOA, Gürcistan Belgeleri; (HR.SYS.2305), No. 7, Gömlek No. 25, s. 186.

yollayan Çeinkeli kaleyi terketmeği emretmiştir.²⁹⁹⁵ Kars'tan geri çekilmek zorunda kalan Ermeni birlikleri, Aleksandropol'a yerleşmişlerdir. Türkler saldırıyı durdurmadan ilerlemekte devam etmekteydi. Durum böyle olunca büyük orandaki göç dalgasıyla 188 bin insan geri çekilmiştir.²⁹⁹⁶ Böylece Türkler Brest Antlaşması'nın 4. Maddesini ihlal ederek, Kars, Ardahan, Artvin, ve Batum'a ilerlemişlerdi.²⁹⁹⁷ Güneyden de ilerleyen Türk ordusu Arpaçay hattındaki Ermeni birliklerine karşı üç istikamette; Loriss, Karakili ve Erivan yönünde saldırmışlardır. Ermeni birliklerinin komutanı Nazabekov, sonradan kendi yazılarında bu dönemlerin Ermeni ordusunun en zor günleri olduğunu yazmıştır.²⁹⁹⁸ Ancak Aleksandropol ve Çulfa demiryol hattını tutmakla Türkler, İran için büyük tehlike oluşturmuşlardır.²⁹⁹⁹ Türkler artık iyice ilerlemiş ve Maverayı Kafkasya'daki demiryolu hattına yaklaşmışlardır.³⁰⁰⁰ Kars'ı aldıktan sonra Türkler, antlaşmaya bağlı kalmayarak 25 Nisan'da Maça'ya girmişlerdir.³⁰⁰¹ Bu dönemde, barış delege heyeti antlaşma yapmakla uğraştığı için savunma işlerini boş bırakmıştır. Bununla da işin ehli olmadıklarını belli etmişlerdir. Görüşmelerin devam ettiği dönemde, Türkler Batum'a girmişlerdir. Türkler sözkonusu topraklarla yetinmeyip, Kutaisi ve Tiflis yönünde ilerlemeye başlamışlardır.³⁰⁰² Sonuç olarak, Trabzon Konferansında Kafkasya temsilcileriyle Türkiye arasında nihayi karara varılamamış,³⁰⁰³ Maverayı Kafkasya temsilcisi Gegeckori şöyle söylemiştir:

“Biz Türk heyetiyle konuşmaya gittiğimizde, her iki tarafın yararına uygun olacak bir antlaşma yapılacağını zannetki ama baktık ki, bu sadece Türkiye'nin hayrına bir barış olacak ve bu konuşma sadece bizim aşağılanmamızı sağlayacaktır. Bu nedenden dolayı eğer bilseydik,

---

²⁹⁹⁵ ВOA, Gürcistan Belgeleri; (HR.SYS.2305), No. 7, Gömlek No.10, 136.

²⁹⁹⁶ Баранов, *Война с Турцией и Армяне*, s. 48.

²⁹⁹⁷ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 355.

²⁹⁹⁸ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 361.

²⁹⁹⁹ РГВИА, Ф. 1300, Оп. 4, д. 2006, л. 40-42.

³⁰⁰⁰ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 69.

³⁰⁰¹ РГВИА Ф. 2168, Оп.1, д. 148, л. 80-83.

³⁰⁰² РГВИА Ф. 2100, Оп.1, д. 83, л. 82-85.

³⁰⁰³ ВOA, Gürcistan Belgeleri; (HR.SYS.2305), No. 7, Gömlek No.55, 1-2.

görüşmeye bile gelmeye tenezzül etmezdik. Bu nedendendir ki, Seym Trabzon Konferansı'nı kabul etmemlidir.”

Seym'in bu antlaşmayı kabul etmeme sebebi, Türkiye tarafının Maverayı Kafkasya hükümetine Brest Antlaşması'nı kabul ettirmesi olmuştur.³⁰⁰⁴ Buna rağmen, Türkler Kars'a girdikten sonra da Maverayı Kafkasya temsilcilerinin Türkiye'nin tüm şartlarını kabul etmekten başka çaresi kalmamıştır.

5.2.3. Bakü Katliamı (31 Mart 1918)

İngiltere istihbaratının 9 Şubat 1918`da hazırladığı rapora göre, Bakü ile Gence arasında tren yolunun önü Ermenilerce kesilmiş, sonuçta Kuban`dan Tiflis'e un taşınması siviller sayesinde mümkün olmuş, gıda krizi daha da keskinleşmiştir. Normal şartlarda Gürcistan her yıl Kuban`a 50 milyon pud tahıl ithal ettiği halde, şimdi bunun dörtte birini bile gönderemez hale gelmiştir. Ukrayna'nın deniz yoluyla Odessa`dan tahıl göndermesine de Bolşeviklerin elinde bulunan Karadeniz donanması engel olmuştur.³⁰⁰⁵ İngiltere istihbaratının 15 Mart 1918`de hazırladığı bildiriye göre, Güney Kafkasya hükümeti bölgede mali durumunu kısmen de olsa düzene sokmak için 50 milyon ruble değerinde kendi para birimini yaptırmıştır.<sup>3006</sup> İngiliz istihbarat ajanı R. Makdonel`in sağladığı bilgiye göre, bu paraları aldıktan sonra Ermeni grubu Kürt köylerine saldırmış ve buradaki insanları öldürmüştür.³⁰⁰⁷ Buna cevap olarak, Tiflis'teki İngiliz istihbaratının yeni başkanı Payk Ermeni birliklerine para ödenilmesini yasaklamıştır.³⁰⁰⁸ Makdonel itiraf etmektedir ki, Bakü'de 1918 Mart sonunda Ermenilerle Müslümanlar arasında çatışmalar başladıktan sonra katliam Bolşeviklerin Ermenilerin yardımı sonucunda gerçekleşmiştir. Bu zaman katliyam yapan Ermeni silahlı birliklerine İngiliz hükümeti de

---

³⁰⁰⁴ Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 48.

³⁰⁰⁵ *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I cild, s. 254.*

³⁰⁰⁶ Багиров. - Вердиева, *В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют*, s. 257.

³⁰⁰⁷ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 256.

³⁰⁰⁸ Бадалян, *Закавказье В Период Германо-Турецкой Интервенции*, s. 258.

mali yardım göstermiştir.³⁰⁰⁹ Bunlara ilaveten, İran`dan Rus ordusunun içinde gelen Ermeni birlikleri İngiliz yardımı sayesinde Bakü`ye yerleştirilmişlerdi.³⁰¹⁰ Rus başıboş askerlerinin burada bulunması, Taşnak Partisinin güçlenmeye çalışması ve Bolşevik Partinin kendine yer etmek istemesi sonucu Bakü`de karmaşık siyasi olaylar başkaldırmaktaydı. Şaumyan yönetiminde olan Bakü Sovyeti ve Baku Governörlüğü iki ana etkene dönüşmüştür.<sup>3011</sup> Bakü`de Sovyet Hükümeti kurmaya çalışan S. Şaumyan Hazar`da bulunan savaş gemilerinin erlerini Müslümanlara karşı kışkırtmıştır. Lenkeran`a silah göndermeye çalışan Evelina gemisindeki Türk askerlere karşı Ermeni birliklerce silahlı saldırı olunca birkaç kişinin öldüğü çatışma çıkmıştır.³⁰¹² Bu duruma itiraz eden Bakü`nün Müslüman sakinleri Teze Pir camisinin önünde itiraz seslerini yükseltmişlerdir. Olayı Müslüman/Türk kıyımına çevirmeye çalışan Şaumyan fırsatı kullanmış ve 30 Mart- 2 Nisan tarihlerinde Bakü`de büyük katliyamın gerçekleşmesine ortam sağlamıştır.³⁰¹³ Katliyam sadece Bakü`yle yetinilmemiş birçok Azerbaycan ilini kapsamıştır. Rus Topçu birlikleri Kuba, Lenkeran, Kürdemir, Şemahi sakinlerini ateş altına almıştır. Çatışma sonucunda Bakü`deki Müslüman/Türk parti ve siyasi örgütleri kapatılmış, Açık söz ve Kaspi yayın evleri yakılmış, Bakü`de Sovet idaresi kurulmuştur.³⁰¹⁴ İngiliz ajanı bunu Rus subaylarının sözleriyle şöyle ifade etmektedir: *"Acaba, İngiliz hükümeti Bakü'nün Türkiye taraftarlarından temizlenmesine ne kadar para ödemiştir?"* Makdonel bununla ilgili Ermeni Ulusal Konseyi'ne kesin itirazını yansıtarak şöyle demiştir: *"Ermenilerin yardımı olmasaydı, Bolşevik birlikler hiçbir zaman Müslümanlara karşı harekete geçemezlerdi."*³⁰¹⁵ Tugay Generali R.Gorton`un Azerbaycan`da ki durum hakkında hazırladığı raporda şunları belirtmektedir: *"1918 yılının Mart ayında Ermeni ve Bolşevik kuvvetleri 180 köyü dağıtmış, bir sürü Tatarı (Azerbaycanlıyı) öldürmüşlerdir. Bunun sonucunda Tatarlar (Azerbaycanlılar) yardım*

---

³⁰⁰⁹ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 350.

³⁰¹⁰ BOA, Gürcistan Belgeleri; (HR.SYS.2305), No. 7, Gömlek No. 27, s. 131.

³⁰¹¹ Мартышевский, *Воспоминания. 1914–1918*, s. 209.

³⁰¹² Вячеслав , *Вторая попытка Колчака*, s. 309.

³⁰¹³ Иваниченко, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*, s. 312.

³⁰¹⁴ Юджин , *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке, 1914–1920*, s. 322.

³⁰¹⁵ *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İngiliz Arşiv Belgelerinde*, s. 561.

için Türklere, ulusal kurtarıcısı gözüyle müracaat etmişler ve anlaşma sonucu, Türkiye belirli sayıda asker ve subay eğiticisi göndermiştir.”³⁰¹⁶ İngiltere istihbarat birliklerinin Şubat 1918`e ait, Kafkasya'daki durum hakkında hazırladıkları rapora göre: “Güney Kafkasya hükümeti krizle mücadele edememektedir. Bu krizin artmasına sebebiyet veren olay Hükümetin tarıma odaklanamamasıdır. Bolşeviklerin partisi ise gün geçtikçe güçleniyor ve daha saldırgan oluyor. Bolşevikler cepheden dönen 25-30 bin kişilik ordu sayesinde daha da tehlikeli olmaya başlamıştır.”³⁰¹⁷ Bakü olayları Seymi telaşa düşürmüş ve Azerbaycan halkının gözünde Bolşeviklere nefret hissi uyandırmıştır. Nisan`da yapılan Seym toplantısında Hoyski şöyle demiştir: “Bakü olayından sonra Müslüman temsilciler Seymin onlara hiçbir katkı sağlamadığını anlamıştır.”³⁰¹⁸ Şaumyan Bakü Katliamı ile Kafkasya da Sovyet idaresi kurmaya çalışsa³⁰¹⁹ da olaylar ters tepmiş ve Azerbaycan halkı Türk ordusunun Kafkaslara ilerlemesinde daha da havesli davranmıştır.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı siyasi istihbarat bölümü 1918 yazında Güney Kafkasya'da siyasi durum hakkında hazırladığı raporuna göre, Bakü Katliamı`ndan sonra Türkiye Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin varlığını korumasını sağlamaya çalışmaktaydı. Almanya ise buna karşı çıkmıştır, çünkü parçalanmış milletleri istismar etmenin daha kolay olacağını düşünmüştür. Almanya, Gürcistana yapılan Türkiye baskısından yararlanarak kendini bu ülkenin yegane velisi olarak kabul ettirebilme cabasına girmiştir.³⁰²⁰ Aslında Birinci Dünya Savaşı başladığı ilk günlerden itibaren milletler arasında bir takım sıkıntılar oluşmaya ve panik durumu yaygınlaşmaya başlamıştır. Sonuç olarak, Birinci Dünya Savaşı hem Kafkasya da hem de Yakın Doğuda sağalmayacak³⁰²¹

---

³⁰¹⁶ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3851, л. 92-103.

³⁰¹⁷ *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İngiliz Arşiv Belgelerinde*, s. 561.

³⁰¹⁸ Багиров. - Вердиева, *В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют*, s. 258.

³⁰¹⁹ Юджин , *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке, 1914–1920*, s. 325.

³⁰²⁰ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 259.

³⁰²¹ Багиров - Вердиева, *В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют*, s. 258.

ve çözümünü uzun süren sorunlara³⁰²² sebebiyet vermiştir. Bazı sorunlar o kadar büyük ve derin olmuştur ki, günümüze kadar hall edilememiş kalmaktadır. Savaş bittikten sonra bile bu sorunlar bitmemiş belki daha da kritik hal almıştır. Savaştan sonraki antlaşmalar bu sıkıntı ve kaosu dindirmek yerine tam tersine daha da büyütmüş ve derinleştirmiştir.

5.2.4. Batum Konferansı ve Antlaşmaları (11 Mayıs -8 Haziran 1918)

Savaşın tam da bu tarihlerinde, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında kaybettiği toprakları yeniden alma ve üzerine daha da genişletme planları gerçekleşecekmiş gibi gözükmekteydi.³⁰²³ Artık Türkler sadece 1914'ten bu yana kaybettiklerini değil, 1877-1878'den beri kaybedilen topraklarını geri alabilecek şansı elde etmişlerdir. O dönemlerden beri kaybettiklerini geri alan Türkiye, tüm Kafkasya'ya hakim olma iddiasını ileri sürmüş ve bu topraklar için kolları sıvamıştır. Bunun için Türkiye'nin ihtiyacı olan şeyler:

1. Maverayı Kafkasya'yı Rusya'dan ayırmak için onun "bağımsız" olmasını beklemek;
2. Kafkasya halklarının ayrı ayrı devletlere bölünmesini ve böylece kolaylıkla ele geçirilmesini sağlamak;
3. Maverayı Kafkasya'da dini duyguları kabartarak Müslümanları kullanmaya çalışmak³⁰²⁴ olmuştur. Olaylar sırasıyla gerçekleştiği için, Türkler zaman kaybetmeden hemen faaliyete geçmelilerdi. Aslında, Türkiye Maverayı Kafkasya halklarının Rusya'dan tamamen bağımsız olmasını ve böylece bağımsız devletlerle makul şartlar altında aynı masaya ortumayı tercih etmekteydi.

Güney Kafkasya'daki iç çatışmayı ve Ermeni katliamlarını durdurmak adına, Kafkasya'nın derinlerine ilerleme hakkı elde etmek için Türkiye, 11 Mayıs 1918'de Batum'da konferans açılması teklifini ileri sürmüştür. Türkiye tarafından temsilci olarak Halil Bey, Maverayı Kafkasya tarafından ise Çheinkeli, antlaşmada sözü geçen taraflar olmuştur.³⁰²⁵ 14 maddeden oluşan bu antlaşma Türkiye'nin Maverayı Kafkasya devletleri

---

³⁰²² Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfində və illərində*, s. 135.

³⁰²³ Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 40.

³⁰²⁴ Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 263.

³⁰²⁵ Баранов, *Война с Турцией и Армяне*, s. 49.

ile resmi antlaşması olarak tarihe kazınmıştır. Türklerin de beklemediği şekilde konferansa Almanya'dan temsilci General fon Lossof da gelmiştir. O, Almanya'nın Kafkasya'daki çıkarlarını temsil etmekteydi. Görüşmeler uzun sürse de, Sovyet Rusya'sı olmadan sınır hatlarının konuşulmasının anlamsız olduğu ortaya çıkmıştır. İlk oturumda, Maverayı Kafkasya temsilcileri Batum Konferansı'nın, Trabzon konuşmalarının devamı olduğu ve Brest Antlaşması'nı bir daha gözden geçirmesi gerektiğini vurgulanmışlardır.³⁰²⁶ Halil Bey hemen cevap vermek suretiyle, bu konunun artık döneminin geçtiğini ve Brest Antlaşması'nın konuşulacak bir tarafının kalmadığını ve dolayısıyla bunu bir daha yenilemenin gereksiz olduğunu vurgulamıştır. Çünkü artık Maverayı Kafkasya eskisi gibi olmamıştır. Artık bu halklar bağımsız olmuş ve onlarla Brest Antlaşması kendi anlamını kabetmiştir.³⁰²⁷ Brest, Rusya'yla yapılan bir antlaşmaydı. Eğer Maverayı Kafkasya bağımsızsa o zaman onlarla başka bir antlaşma yapılması şart olmuştur. Türkiye tarafı, Trabzon Konferansı görüşmelerinin de artık geçersiz olduğunu ve o tarihten bu yana birçok değişikliğin meydana geldiğini belirtmişti.³⁰²⁸ Maverayı Kafkasya Devletleriyle bir türlü ortak yol bulamayan Türkiye, Trabzon Konferansı'ndan da bir sonuç alamayınca Batum Konferansı'nın düzenlenmesini makul bulmuştur.

Konuşmalar devam ettiği sürede, Türkiye Batum ve Kars'ı kolaylıkla ele geçirmiş ve hemen hemen Tiflis ve Erivan'a yaklaşmıştır. Türklerin 1914'ten itibaren planladıkları hedefleri gerçekleştirme aşamasına geçmiştir. Türkiye sadece Kafkasya'nın bazı bölgeleri ile kalmayıp, Güney Azerbaycan'a kadar ilerlemeyi planlamıştır.³⁰²⁹ Aslında, hedefi daha geniş tutarak Afganistan, İran ve hatta Kuzey Hindistan'a kadar bile ilerleme hayalleri olmuştur. Bunun için oradaki Müslüman kesimi İngiliz yönetimine karşı çıkmaya ikna etmiştir. Bu planı gerçekleştirmek için Enver Paşa, Romanya'daki 15. Kolordu'yu Batum'a yönlendirmiştir. Enver Paşa ordusunu daha da büyütme ve yerli coğrafyaya

---

³⁰²⁶ Каринян, *Шаумян И Националистические Течения На Кавказе*, s. 82.

³⁰²⁷ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 73.

³⁰²⁸ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 360.

³⁰²⁹ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s.78.

hakim kılmak için Maverayı Kafkasya'nın yerli ahalisinden özellikle Azerbaycan Türklerinden "İslam Ordusu" adıyla asker toplamaya başlamıştır.³⁰³⁰ Sonradan Azerbaycan'da Cumhuriyetin kurulmasında eşsiz rolü olan bu ordu Türkiye Azerbaycan birliğinin temsili olmuştur.

Batum Konferansı'nda Türklerin planları ortaya çıkmıştır. Enver Paşa 14 Mayıs'ta ultimatom göndererek Aleksandropol-Erivan-Culfa demiryolu hattına sahip olmak istediklerini iletmiştir. Bu istek, İngilizlerin İran'a hakim olma isteklerinin de artmasına sebep olmuştur. Bu istekle aslında Türklerin tüm Ermenistan'a hakim olmayı hedefledikleri de belli olmuştur.³⁰³¹

Batum Konferansında'nda Türkler, "sınırların onarılması" adı altında başka topraklara yöneldiklerini ortaya koymuşlardır. Sıradaki topraklar: Ordubad hariç Nahçıvan'ın tamamı, Şerur-Dereleyez'in yarısı, Sürmeli'nin tamamı, Eçmiadzin, Erivan, Aleksandropol'ün büyük bir kısmı ve Ahalkalaki'nin tamamını kapsamaktaydı. Bu ultimatom Maverayı Kafkasya için en büyük darbe olarak nitelenmekteydi.³⁰³² Toplantıda Musavatçılar danışmadan kabule onay vermişlerdir, Taşnaklar ise Türklerin isteklerini tamamen reddetmişlerdir. Gürcü Menşevikler ise Ermeni topraklarını feda ederek Türklerle kendilerinin yararına anlaşmaya hazır olmuşlardır.³⁰³³ Çünkü bir az önce Korinj-Çater bölgesinde Ermeni birlikleri Gürcü askerlerine saldırılar düzenlemişlerdir.³⁰³⁴ Bu olay Ermeni Gürcü ilişkilerini kötü etkilemiştir.

Konferans ve konuşmalar devam ettiği dönem 26 Mayıs 1918'de gerçekleşen toplantıda, Maverayı Kafkasya Seymi'ne dahil olan halklar kendi bağımsız devletlerini kurma kararını almışlardır. Artık Maverayı Kafkasya'da Seym fesh edilecek ve her halkın kendi

---

³⁰³⁰ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 360.

³⁰³¹ Каринян, *Шаумян И Националистические Течения На Кавказе*, s. 83.

³⁰³² Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 79.

³⁰³³ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 362.

³⁰³⁴ ВOA, Gürcistan Belgeleri; (HR.SYS.2305), No. 7, Gömlek No. 23, 131-132.

devleti olacaktır. Yönetim de kendilerine has bir biçimde ilerleyecektir. Artık bu andan itibaren Gürcü, Azerbaycanlı ve Ermeniler için tarihin yeni sayfası açılacaktır.

Maverayı Kafkasya'da yönetim sorunları yüzünden Ermeni-Gürcü (1918) ve Ermeni-Azerbaycan (1919) savaşları bile çıkmıştır. Ardından bu devletler ilk önce Almanya sonra ise İtilaf Birlikleri ile ittifak kurmaya yeltenmişlerdir. Bu süreçte ise hep Bolşeviklerle bir mücadele havası hakim olmuştur.³⁰³⁵ “*Gürcistan, Türkiye ve Azerbaycan arasında 4 Haziran 1918`de Bakü-Batum Petrol antlaşması yapıldı. Antlaşmaya göre, Bakü`den Batum`a gelen petrol hattı muhafaza edilecek ve sorumluluk bu toprakların sahibi devlete ait olacaktı. Arazideki hatların uzunluğu ölçüsünde vergi tahsim edilecekti.*”<sup>3036</sup> İlaveten bu dostluk antlaşmasında, Halil Bey'in 26 Mayıs`da ilettiği sınır çizgileri, Maverayı Kafkasya devletleri tarafından kabul edilmiştir.

Maverayı Kafkasya`da oluşan devletlerle sırasıyla yapılan antlaşma sonucu Kars, Ardahan ve Batum resmen Türkiye topraklarına katılmıştır.<sup>3037</sup> Bu antlaşmayla Türkiye-Rusya sınır hattı, 1829 Edirne Antlaşması`ndan önceki döneme geri kaydırılmıştır. Böylece Brest Antlaşması`ndan sonra bu antlaşmayla Gürcü Menşevikler, Ahalsık ve Ahalkalaki eyaletlerine Türk ordusunun girmesine mücadele etmişlerdir. Böylece, Gürcistan topraklarına Türk ordusu dahil olmaya başlamıştır. Ermeni Taşnaklar da kendi topraklarının büyük bir kısmından vazgeçmişlerdir. Artık Türkler neredeyse Erivan`a yaklaşmışlardır. Gümrü (16 Mayıs) ve Karakilise`nin (27 Mayıs) de alınmasıyla Türk ordusu Kafkasya`da büyük toprak bütününe elde etmiş oldu. Böylece, Brest-Litovsk ve Batum Antlaşmaları sonucu Türkiye, Maverayı Kafkasya`dan 38 bin km² araziye ve 1250 kişilik nüfusu bünyesine katmıştır. Bunlardan Gürcistan 10 bin km² toprak ve 350 bin kişi; Ermenistan ise 28 bin km² toprak ve 900 bin kişi kaybı yaşanmıştır. Toplamda 655 bin kişi Batum Antlaşması sonucu Türkiye`ye katılmıştır. Yani Jöntürkler Maverayı Kafkasya`dan toplam arazisinin %20.6`sını, ahalsinin ise %18.5`ini almışlardır.³⁰³⁸

---

³⁰³⁵ Завриев.- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 67.

³⁰³⁶ Şahin, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*, s. 627.

³⁰³⁷ Марков , *Прелюдия К Большой Войне*, s. 365.

³⁰³⁸ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 366.

Güney Kafkasya'daki halklar kendi bağımsızlıklarını kazandıktan sonra, 4 Haziran'da, Türkiye, Gürcistan ve Ermenistan arasındaki sınır hattı yeni antlaşmanın ardından 570-600 km'e yükselmiştir.³⁰³⁹ Bu sınır hattını coğrafi olarak bölmüşlerdir. Yani sınır olarak nehir sahillerini, dağları ve ormanlık alanları paylaşmışlardır. Sınır hattı net olmamış ve tamamlanmamıştır. İşte bu belirsizlik Türkiye'nin sıradaki hamlesi için en geçerli bahane olmuştur.³⁰⁴⁰

“Sınır hattı tam olmamakla birlikte; Batum (Batum ve Artvin) eyaletinden, Kars'tan (Kars, Ardahan, Oltunsk ve Kağızman'dan), Tiflis eyaletinin Ahakalaki ve Ahalçik bölgelerinden; Erivan eyaletinde ise Sürmeli, Aleksandropol ve Eçmiadzın bölgelerinden geçiyordu. Bu antlaşmanın en önemli bir diğer şartı, bu toprakların Rus askerlerinden temizlenmiş olmasıydı.”³⁰⁴¹

O dönemde yapılan nüfus sayımına göre ahalinin dağılımı şöyle olmuştur:

Tablo 8: Güney Kafkasya'nın Bir Kısımında Ahali Dağılımı

İlçeler	Kartvililer	Müslümanlar	Ermeniler	Ruslar	Diğer
Ahalçik (Ahışa)	6.430	-17.915 +19.470	26.800	540	
Ahalkalaki	7.570	7.910	63.840	8.150	
Sürmeli	-	66.300	30.300	-	
Aleksandropol	420	5.250	172.400	1.950	
Eçmiadzın	-	41.600	75.850	420	
Erivan	-	48.000	30.100	1.300	
Şerur- Dereleyez	-	12.000	4.700	60	
Toplam	14.420	199.000 +19.470	404.000	12.400	4.150

Каунак: Завриев.- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s.70; Gürcistan Dışişleri bakanlığı Arşivi. Batum kongresi belgeleri toplusu

³⁰³⁹ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 81.

³⁰⁴⁰ РГВИА Ф. 1300, Оп. 4, д. 261. л. 15-18.

³⁰⁴¹ Завриев.- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s. 69.

Gürcistan Dışişleri Bakanlığı, göç ederek bu topraklara yerleştirilen Ermenileri ³⁰⁴² yerli ahali olarak görmediğinden bu listeye dahil etmemiştir. Rusça kaynakların temel iddiasına göre, Türklerin bu politikasını Alman politikacılar tetiklemiştir, çünkü Almanların Gürcistan'daki Manganez yataklarında ve Azerbaycan petrolünde gözü olmuştur. Almanlar Türkiye'yi bu topraklara kendi istekleri doğrultusunda itmişlerdir. Halbuki Türkler en fazla Azerbaycan'a merak duymaktalardı. Türkler özellikle, Gence ve Bakü'yü ele geçirme gayreti göstermişlerdir. Onların bu isteğine Almanlar karşı çıkmışlardır. Bunun bir nedeni Avrupa ve Mezopotamya'da İngilizlere daha fazla baskı uygulamasını sağlamak, diğer en büyük nedeni ise, döneminin en büyük petrol madenlerinin Türkiye'nin eline geçmesini istememesi olmuştur.

5.2.5. Rus Ordusunun Çekildiği Topraklara Almanya'nın İlgisi

Dünya Savaşı döneminde İngiltere'nin ekonomik ambargo uygulaması sonucu Almanya ekonomik açıdan Avrupa'da sıkıştırılmış bir konuma getirilmiştir. Bu nedenden dolayı farklı coğrafyalarda kendine çare aramıştır. Bu konunun çözümüyle alakalı Berlin'de bir özel toplantı yapılmış ve burada eğer Maverayı Kafkasya elde edilirse, ekonomik açıdan büyük olan açıklarının kapatılacağı düşünülmüştür. Artık Almanya'nın en büyük odak noktası Yakın Doğu, Maverayı Kafkasya toprakları olmuştur.³⁰⁴³ Çok önceden bu topraklara ilgisi olan Almanya, buralara bilimsel çalışma amaçlı arkeolog, jeolog ve tarihçilerini bile göndermişti. Greynfield kendi yazılarında: “*Kafkasya'nın dünya ticaretine büyük katkı sağlayacağını düşünüyorum. Oradaki doğal zenginliklerin kullanılması ve ticarete getirilmesi çok önemli bir ilerleme kaydetmemize sebep olacaktır.*”³⁰⁴⁴ demiştir. Alman tursitlere, Maverayı Kafkasya'nın doğal madenleri ve tabiatı tasvir edilerek buraların büyük gelir kaynağı olduğu belirtilmiştir. Bu topraklar üzerinde hak iddia edilmesi ve Almanların ekspansionist ve işgalci yaklaşımları Bismark'ın döneminden sezilmekteydi.³⁰⁴⁵ Pangermanizm ideolojisi doğrultusunda bu

³⁰⁴²Завриев.- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s.70; Gürcistan Dışişleri Bakanlığı Arşivi. Batum kongresi belgeleri toplusu.

³⁰⁴³ Бадалян, *Турецко-Германская Экспансия В Закавказье 1914-1918 гг.*, s. 8.

³⁰⁴⁴ Корсун, *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*, s. 85.

³⁰⁴⁵ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 215.

toprakların büyük Almanya'ya katılması gerektiği inancı insanlara öğretiliyordu. Almanya bunun için başka milletleri kullanmayı bile göze almıştır. Musul ve Bakü petrollerini ele geçirmek için Türkiye ve Arap Musulu'nu politik alanda etkileyen Almanya, bunları sonuna kadar kullanmayı önüne bir amaç olarak koymuştur. Bu nedenle Türkiye ekonomisini tamamen ele geçirmeye çalışan Almanya, onu istediği gibi kullanmaya başlamıştır. Türkiye ekonomisinin içlerine yol bularak istediğini yaptırmaya çalışan II. Wilhelm Türkiye'nin zor döneminde, politik dışlanmış zamanında ona müttefik olmuş ve büyük yatırımlar da bulunmuştur.³⁰⁴⁶ İlâveten, Almanya Kafkasya'yı kullanarak Yakın Doğu'ya ulaşmaya çalışmıştır.

13 Mart 1918'de Alman ordusu Odessa'yı işgal etmiş, tüm Rus gemileri ve hatta mavnalar limanı terk etmişlerdir. Boşaltma işlemine "Rostislav" ve "Sinop" zırhlıları nezaret etmiştir.³⁰⁴⁷ Alman-Avusturya orduları 17 Mart'ta Nikolayev'i işgal etmişlerdir. Alman ordusu kısa bir çatışmadan sonra Perekop berzahını geçerek 25 Nisan'da Simferopol'u işgal etmiş ve burada Alman ordusunun koruması altında yeni Kırım hükümeti kurulmuştur.³⁰⁴⁸ Karadeniz filosundaki tüm gemilerin Sivastopol'de silahsızlandırması gerekmektedir.³⁰⁴⁹ Lakin gemilerdeki mürettebat silahları bırakmayı reddedince Rusların iddiasına göre, Almanlar Sivastopol'ün işgali için bunu bir bahane olarak kullanmışlardır.³⁰⁵⁰ Devamında Karadeniz filosu başkomutanlığı henüz Mart ayı sonlarında Moskova'dan filonun Novorosisk'e götürülme talimatını almıştır. Bu esnada Ukraynalı milliyetçiler, gemilerin Merkezî Rada yönetimine geçmesi halinde Alman ordusunun Sivastopol'e saldırıyı durduracağı konusunda deniz piyadelerini ikna etmeye çalışmışlardır. Başlangıçta piyadelerin bazıları bu kışkırtmaya kulak vermişlerdir.³⁰⁵¹ Sonuç olarak, Merkezî Rada bayrağı mecburen indirilmiştir. Askeri operasyonların devamında yani, 29 Nisan 1918 tarihinde 12 muhrip, "İmparator Trayan" uçak gemisi, 65 motorlu kotra, 11 römorkör, 47 mavna ve 8 nakliye gemisi Novorossiysk'e getirilmiştir.

---

³⁰⁴⁶ Бадалян, *Турецко-Германская Экспансия В Закавказье 1914-1918 гг.*, s. 26.

³⁰⁴⁷ Бадалян, *Закавказье В Период Германско-Турецкой Интервенции*, s. 48.

³⁰⁴⁸ *Сборник Договоров России С Другими Государствами 1856-1917*, s. 142.

³⁰⁴⁹ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 55.

³⁰⁵⁰ Марков, *Прелюдия К Большой Войне*, s. 271.

³⁰⁵¹ *Документы И Матерьялы По Внешней Политике Закавказья И Грузии*, s. 67.

Ertesi gün ise Sivastopol'ün kuzey kesimine Alman ordusunun öncü birlikleri gelmiştir. Yavuz ve Hâmidîye 30 Nisan'da denize açılmışlardır (Midilli 20 Ocak 1918'de Ege Denizi'nde mayınlara çarparak parçalanmıştı) ve iki gün sonra Sivastopol'e varmışlardır. 3-4 Mayıs tarihlerinde ise Almanlar Sivastopol'de kalan Rus gemilerine Alman bayrağı çekmişlerdir. 13 Mayıs'ta daha önceki adı Mecidiye olan "Prut" zırhlısına muhteşem bir törenle Türk bayrağı çekmişlerdir. Daha sonra Hâmidîye "Prut"u yedeğine alarak İstanbul'a götürülmüştür.³⁰⁵² Son Rus gemi filosu 1 Mayıs'ta Sivastopol'den Novorosisk'e varmıştır. Daha sonra 28 Mayıs'ta Karadeniz filosu başkomutanlığı ve komiserliğine Lenin'in imzasıyla gönderilen gizli talimatta "*Karadeniz filosundaki tüm gemiler ve Novorosisk'de bulunan nakliye gemileri batırılsın*" yazılmıştır.³⁰⁵³ Bu konu hakkında Rus yazarlar arasında farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bazıları bu kararın verilmediğini ve bu iddiaların hiçbir dayanağının olmadığını ispat etmeye çalışmaktadırlar. Daha çok Sovyet dönemi veya Sovyet yanlısı yazarlara göre Lenin, yalnızca mütehassısların sözüne inanmıştır ve üstelik bunlar Bolşevik değil, Çarlık filosunun kadrolu subayları olmuştur.³⁰⁵⁴ Bu arada 52. Alman Kolordusu, Novorosisk'i işgal etmek amacıyla çok dan harekete geçmiştir.

Ancak donanmanın kaderini Lenin'in telgrafı değil, 16 Temmuz'da Novorosisk'de deniz piyadelerinin yaptığı referandum belirlemiştir. Yapılan oylamada 939 kişi gemilerin Sivastopol'e geri götürülmesi, 1000 kişi çekimser ve buna karşılık 640 kişi de batırılması yönünde oy kullanmıştır.³⁰⁵⁵ Sonuçta bazı dretnot ve zırhlılar Sivastopol'e geri gönderilmiş ama Novorosisk ilinde kalan 18 gemi batırılmıştır.³⁰⁵⁶ Devamında

"19 Haziran'da "Volya" ve ona refakat eden gemiler Sivastopol'e geldi ve Almanların isteği üzerine Streletsk köyüne çekildi. Mürettebatın tamamı sahile çıktıktan sonra gemiler kısmen silahtan arındırıldı. Topların siperlikleri ve ateşleme tertibatları söküldü; Artık Karadeniz'in ortak sahipleri Türkler ve Almanlardı. 1 Ağustos'ta Poti'ye gelen Alman nakliye gemisi

³⁰⁵² Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 527.

³⁰⁵³ Вячеслав, *Вторая попытка Колчака*, s. 302.

³⁰⁵⁴ Бадалян, *Закавказье В Период Германо-Турецкой Интервенции*, s. 69.

³⁰⁵⁵ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 56.

³⁰⁵⁶ Буранов,- Хрусталеv, , *Романовы: Уничтожение Династии*, s. 125.

*“Korkovodo” karaya asker çıkardı. Türklerin “Burak Reis” adlı hücum botu Batum’da üslenmeye başladı. Ayrıca yine Türklerin “Peyk-i Şevket” adlı mayın gemisi Novorossiysk’e geldi.*³⁰⁵⁷

Bununla bile, Alman ve Türk filosunun Karadeniz’deki günleri sayılıydı.

Bu dönemlerde Türkiye’nin Ermenilere karşı da tavrı tam olarak Almanların yönelimleri ile ilerlemiştir. Almanlar Ermeni sorunundan tek seferde kurtulmayı planlamışlardır. Bu problemin çözümü için Almanlar, Türkleri hep Ermenileri frenleme ve durdurmaları yönünde teşvik etmişlerdir.³⁰⁵⁸ Bunlara ilaveten:

1. Almanlar Bakü’yü ya Ruslara vermeyi ya da Batum gibi kendine has bir şehir yapmayı planlıyorlardı. Türkler ise kendileri Bakü’ye hakim olmayı planlamaktalardı. (Türkler o zamana kadar hiçbir petrol kaynağına sahip olmadıklarından Bakü sayesinde petrole sahip olmayı planlıyorlardı.)
2. Almanlar, Ermeni ve Gürcülerin Almanya yönetimi altında ittifakını, Türkler ise Azerbaycan ve Ermenistan’ın Türkiye yönetimi altında ittifakını istiyorlardı.
3. Almanlar Türk yönetiminin Kafkasya’ya sıçramasını istemiyor, Türkleri Mezopotamya’ya yönlendiriyorlardı. Türkler ise Kafkasya’ya çok meraklıydı ve hatta Almanların Mezopotamya ve Filistin’de İngilizlerle olan savaşa yardım göndermemesine itiraz ediyordu.
4. Türkler Kırım’ın Tatarlara verilmesini istese de, Almanlar buna kesinlikle karşıydı.
5. Türkler Edirne’ye çıkış istiyorlardı, Dobruja’ya yol açılmasını talep ediyorlardı. Ama Almanlar Bulgarları desteklemektelerdi.³⁰⁵⁹ Hatisov yazılarında; tüm bu sebeplerin Türkleri kızdırdığını ve bazı yönetim adamlarının *“Biz Almanlarla müttefikiz ama bu müttefiklikten bir kazanç elde etmeyeceksek neden bunu yürütmeliyiz?”*³⁰⁶⁰ fikirlerini dile getirdiğini iddia etmektedir.

---

³⁰⁵⁷ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl karan kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 527.

³⁰⁵⁸ Мартиросян, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*, s. 209.

³⁰⁵⁹ Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*, s. 59.

³⁰⁶⁰ Вячеслав , *Вторая попытка Колчака*, s. 305.

Almanlar Kafkasya`ya ilerlediği esnada, Gürcüler yani Menşevik güçler, kendilerini koloni olmaktan kurtarmak için hızlı bir şekilde bağımsız olmaya çalışmışlardır. Böylece hem Türkiye hem de Almanya tehlikesinden korunmuş olacaklarını düşünmüşlerdir.³⁰⁶¹ Musavatçılar ise artık, uzun bir süredir, Türkiye ile gizli iletişime geçmişlerdir. Musavatçılar, Maverayı Kafkasya'daki disiplinin ve hükümetin sabitlenmesi için Türklerin yardımını umut etmişlerdir. Son dönemlerde ise onlar bunu gizli tutmamışlardır.³⁰⁶² Taşnaklar ise hem Gürcü Menşeviklerden hem de Azerbaycan'ın Musavatçılarından nefret etmişlerdir. Lakin diğerleriyle kıyasla daha çok Maverayı Kafkasya birliğini talep etmiş, sadece bu birlik sayesinde kurtulacaklarını düşünmüşlerdir. İttifak sayesinde devrim krizini teğet geçeceklerini ummuşlardır. Ermeniler Türkiye tehlikesine karşı Almanları koruyucu olarak görmüşlerdir.³⁰⁶³ Ermeni asıllı Kacaznuni'nin yazdığına göre: *"Bu dönemde Almanlar ile Türkler Kafkasya konusunda fikir ayrılığında olmuşlardır. Bunu kullanarak Osmanlı işgalini kendimizden uzak tutabiliriz. Onlar savaşta müttefikler ve Kafkasya konusunda rakipler. Gürcü Menşeviklerin de düşündüğü gibi bizim burada yegane dayanak güçümüz belli, o da Almanyadır. Ona başvurulabilir."*³⁰⁶⁴ Brest Antlaşması'nın bozulması sonucu Türkiye; Kars, Ardahan ve Batum`la yetinmemiştir. Türk ordusu Aleksandropol'a ilerlemiş ve Karakli, Celeloğlu ilçelerini alarak, Tiflis, Erivan ve Bakü yönünde devam etmeye başlamıştır.³⁰⁶⁵ Bu esnada ise Almanya daha çok Gürcistana odaklanmaktaydı. Hatta Haziran ayından itibaren başlatılan Poti Antlaşmaları sonucu Gürcistan Alman himayesini kabul etmekteydi. Türkiye ileri hareketinden korunmaya çalışan Gürcistan, liman kentlerini Alman taahhütüne teslim etmeyi yegane kurtuluş yolu olarak bellemiştir. İngiliz istihbaratının kanaatine göre, Almanya'nın Gürcistan'a ilgisi sadece bu ülkenin doğal kaynaklarına ulaşabilmek istediğinden ileri gelmemekteydi, bu ilgiye sebep olan bir başka neden Gürcülerin savaşçı millet olmasıydı. Almanlara göre, Gürcüler uygun

---

³⁰⁶¹ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 69.

³⁰⁶² Баранов, *Война с Турцией и Армяне*, s. 52.

³⁰⁶³ Вестник Кафкаской Армии, 1917.№49.28 Haziran.

³⁰⁶⁴ Завриев- Самсонович, *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилайетов Турции*, s.65-66 (Комунист devrimi merkezi arşivi, Kacazuni'nin belgeleri toplusu).

³⁰⁶⁵ Вячеслав, *Вторая попытка Колчака*, s. 309.

şekilde organize edilirse ve donanımı yeterli nitelikte temin edilirse, 250 bin kişilik ordu oluşturabilirlecek kapasitede olmuşlardır.³⁰⁶⁶ Gürcistan'ın Bolşevik Rusya'daki temsilcisi Gabriel Hundatze 2 Ağustos 1918'de Vordrop'a bildirmiştir ki, “*Gürcistan'da hiçbir parti Almanya taraftarı değildir ... ve Almanya'ya meyletmesi istisnasız olarak çıkmaz dolayısıyla olmuştur. Onlar bir yandan Türklerin, diğer yandan Bakü ve Kuzey Kafkasya'daki*³⁰⁶⁷ *Bolşeviklerin baskısı altında kalmışlardır.*”³⁰⁶⁸ Anlaşılmaktadır ki, Maverayı Kafkasya karışıklık yaşadığı dönemde İttifak Devletlerinin açık hedefine dönüşmüştür. Rusya'nın hala vazgeçemediği bu topraklar şimdi de Alman ilgi alanına girmiştir.

5.2.3.1. Rusya ve Almanya İlişkilerinin İhlası

Rusya ile Almanya'nın Kafkasya'ya ilgisi aynı oranda olmuştur. Bu istek hem Brest hem de Batum antlaşmalarını ihlale iten sebepler olmuştur. Bununla birlikte, Almanya Rusya'ya karşı oldukça dikkatli davranmakta ve onun isteğine karşı bir işlem yapmamaya özen göstermekteydi. Lenin ise daha hükümetin yeni oluştuğunu ve Kafkasya'ya ordu yollayacak kapasitede olmadığını bildiği için diplomatik manevralarla Kafkasya'yı kaptırmamaya çalışmaktaydı. Bu maksatla Almanya ile ister gizli ister açık yollarla görüşmeler ve konuşmalar gerçekleştirerek niyetine ulaşmaya çalışmıştır.³⁰⁶⁹ Rusya, başlarda Brest Antlaşması'nın bozulmasına itiraz etse de bunun işe yaramadığını, Seym'in kendini bağımsız kıldığını anladıktan sonra gizli yollara baş vurmuştur.

³⁰⁶⁶ Багиров - Вердиева, В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют, s. 256.

³⁰⁶⁷ “İhtilalin gerçekleşmesi Kuzey Kafkasya'da da büyük olaylara yol açmıştı. Hemen işlemlere başlayan Kuzey Kafkaya halkları 3 Mayıs Terrekkala'da Kongre düzenlemişlerdi. Kongrede Kuzey Kafkasya halklarından Dağıstan, Çeçen-İnguş, Osetya, Karacay-Balkarya, Kuban, Kabartay ve Abazya'dan temsilciler toplanmıştı. Bu kongrede temsilciler “Birleşmiş Şimali Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği Merkezi Komitesi” adıyla idari komite oluşturmuşlardı. Bu ittifakın oluşturulmasında amac Rusyadan bağımsız devlet oluşturmaktı. Net bir şekilde hüriyyetlerini ilan etmeseler de beş günlük bu kurultay Kuzey Kafkasya halklarının bağımsızlık özlemlerini ve isteklerini ifade etmelerinden dolayı çok değerli tarihi olay idi. Şimali Kafkasya halklarının ittifaklar şeklinde istiklal mücadelesi 11 Mayıs 1918'e kadar yani bağımsızlıklarını kararlı bir şekilde ilana kadar devam edecekti.” (Şahin, Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları, s. 62-63).

³⁰⁶⁸ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I Cild, s. 255.

³⁰⁶⁹ РГАСПИ, Ф. Турция, Оп.1, д. 37, s. 1-14.

Kafkasya'nın madenlerinde gözü olan Almanya da buna sıcak yaklaşıncı "Bakü Konusu" üzerine gizli mektuplaşmalar başlatılmıştır.³⁰⁷⁰ Gizli konuşmalar, daha 1918'in Temmuz'unda başlamış ve Bakü Petrolünün ¼'nün Almanya'ya verilmesi şartıyla Türk ordusunun bu topraklara girilmesinin engelleneceği sözü alınmıştır.³⁰⁷¹ 7 Temmuz 1918'e ait belgeye göre; "*Almanya Rusya'nın oradaki büyükelçisine, Bakü petrolünün bir kısmının verilmesi şartıyla Türk ordusunun bu topraklara girilmesinin engelleneceği sözünü vermiştir. Bu konuda Şaumyanı haberdar edin ve buna razı olduğumu belirtin!*" demıştır. Söz konusu belge Lenin tarafından gizli bir şekilde o tarihlerde Bakü'de bulunan V. İ. Stalin'e iletilmiştir.³⁰⁷² Bu mektuba cevap olarak Şaumyan "*Bizim Ermeni Gürcü ve Azerbaycan konusunun aslında Rusya'nın meselesi olduğunu Almanlara anlatmamız gerekmektedir. Üstelik sizin ricanızı kabul ediyor, Almanlarla Bakü petrolünü paylaşmayı doğru buluyorum.*"³⁰⁷³ Diye yazmıştır.

Bu bağlamda Almanya Türkiye ordusuna Kafkasya'ya girilmemesi konusunda ikazda bulunmuş, Brest Anlaşması'nın ihlalini bahane getirmiştir.³⁰⁷⁴ Dış tehlikeyi görmezden gelen Ermeni birlikleri ise çeteler halinde çatışma çıkararak Kafkasya'da düzeni bozmakta devam etmişlerdir. Bu duruma son vermek amaçlı Türk ordusunun Kafkasya'da ilerlemesi şart olmuştur. Böylece, Almanya'nın ve Rusya'nın ikazı görmezden gelinmiştir.

5.3.4. Evliye-yi Selase'de Gerçekleştirilen Plebisit

Brest Antlaşması zamanı Almanların da ısrarıyla Rus ordusu Kars, Ardahan ve Batum bölgesinden çekilmiş ve idari yönetimin halkın isteğine bağlı olacağını belirtmiştir. Kars ve Batum'un Türkiye ordusuna teslimiyeti Tiflisi olası işgal altında bırakmaktaydı. Bu durum Kafkasya'nın Türkiye'ye verilmesi anlamını taşımıştır. Bu bağlamda Ruslar Brest Antlaşmasının bu maddesini hükümete kabul ettirilen en ağır şartlar olarak

³⁰⁷⁰ ARDTA, İngiltereden getirilen belgeler/ Ф.1, Оп. 46, д. 50, s.1-12

³⁰⁷¹ ARDTA, İngiltereden getirilen belgeler/ Ф.1, Оп. 46, д. 50, s.20-22

³⁰⁷² ARDTA, İngiltereden getirilen belgeler/ Ф.1, Оп. 47, д. 3, s.5-20.

³⁰⁷³ ARDTA, İngiltereden getirilen belgeler/ Ф.1, Оп.47, д. 3, s.23-24.

³⁰⁷⁴ Kasımlı Musa, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, (Ankara: Kaknüs yayınları, 2006), s.123.

nitelendirmektedirler.³⁰⁷⁵ Bir nevi Rusya'nın harp tazminatı olarak Türkiye'ye mükadderati teslim edilen Elviye'yi Selase Rusya'dan koparılmıştır. Hatta bazı kaynaklar bu durumu ilhakın kapalı tarzda ifadesi olduğunu belirtmektedirler. Maverayı Kafkasya'da bulunan hükümet temsilcilerinden sadece Azerbaycanlılar Türkiye'nin Elviye-yi Selaseye müdahale hakkının olduğunu savunmaktalardı.³⁰⁷⁶ 7 Mart 1918'den itibaren başlatılan konuşmalar, Türk ordusunun ileri hareketi başlatması sonucu (25 Mart 1918) anlamını itirmiş ve Elviye'yi Selase Türkiye'nin idaresine tahsim edilmiştir. Çünkü, Rus ordusunun kalıntısı olan Ermeni çeteleri “Üç Liva” da (Kars, Ardahan, Batum) terror eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Böyle kanun dışı olayları engellemek adına Türkiye hükümeti Kars, Batum ve Ardahan'a ordu sokmuştur. Lakin antlaşma gereği Elviye-i Selase'de halk oylaması (plebisit) yapılması gerekmekteydi. Yerli halkın büyük çoğunluğunun Türk Müslümanlardan oluşması oylamanın sonucunun ne olacağını tahmin etmekte zorluk çıkarmamaktaydı. Aslında, Teror olaylarını engellemek adına Türkiye hükümetince burada “örf-i irade” uygulanmış, güveniğin temini teşkil edilmiştir. Yerli ahaliye oylama kurallarını anlatma amaçlı Türk görevliler de oylama faaliyetine dahil edilmişlerdir.³⁰⁷⁷ 1918'in Haziran- Temmuz aylarında halk oylaması yapılmış ve 161.908 kişiden 85.129 kişi “evet” tercihini kullanarak Türkiye'nin ilhakını kabul etmişlerdir.³⁰⁷⁸ Böylece, resmi şekilde Elviye-i Selase anavatana katılmıştır (15 Ağustos 1918).³⁰⁷⁹ Ordu girildikten sonra yapılan oylama askeri baskı altında gerçekleşmiştir³⁰⁸⁰ iddiası ile Rusya tarafınca adil kabul etmemiştir. Üçüncü taraftan gözlemci bulunmadan yapılan oylama Gürcistan ve Ermenistan Hükümetince de legal seçim prosedürü olarak görülmemiştir. Bu oylamada Müslüman ahalinin çoğunluk oluşturması, sonuçları büyük oranda etkilemiştir. Padişah fermanı ve Bakanlar Kurulu kararıyla hukuk yerini

---

³⁰⁷⁵ ARDTA, İngiltereden getirilen belgeler/ Ф.1, Оп. 47, д. 3, s. 28.

³⁰⁷⁶ Kasımlı, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, s. 125.

³⁰⁷⁷ Mustafa Gül, “Elvîye-İ Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı III/2, (Ankara: 2001), s. 371.

³⁰⁷⁸ Kamil Murat Uşun, “Geçmişten Günümüze Türk Gürcü İlişkileri”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış YL Tezi, (Elazığ: 2006), s. 48.

³⁰⁷⁹ Марков , *Прелюдия К Большой Войне*, s. 369.

³⁰⁸⁰ Правда: 1918, No. 12/25. s. 36-37.

bulmuştur.³⁰⁸¹ Plebisit sadece anlaşma şartını yerine getirmek adına yapılmış gereksinim olarak nitelenmektedir.

5.4. Kafkas İslam Ordusunun Kurulması ve Faaliyetleri

Balkan Savaşları`ndaki yenilgiden sonra dikkatini Kafkaslara yönlendiren Türkiye Güney Kafkasya`ya daha Dünya Savaşı başlamadan önce merak duymaktaydı. Bu doğrultuda Türkiye Pantürkizim akımlarını artırmış ve güçlendirmiştir. Savaşın sonlarına doğru Rusya kafasından vurulmuşa dönmüş ve Türkiye için planlarını gerçekleştirme fırsatı oluşmuştur.³⁰⁸² Daha 1915`de İstanbul`da Kafkasya meselelerini konuşmak için hükümet adamları arasında toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda ilk kez “Bağımsız Kafkasya” konusu tartışılmıştır. Bu fikir ilk kez Kafkasya Müslümanları tarafından ortaya konulmuştur. 1917-1918`de de Kafkasya Müslümanları bu konuyu tartışmak ve halletmek belki de Türkiye hükümetine kabul ettirmek için bir sıra kurultay ve toplantılar düzenlemişlerdir.<sup>3083</sup> Aslında Türkiye`nin savaşa girme nedenlerinden biri de Kafkasya olmuştur. Bunun için en büyük fırsatı şimdi yakalaya bilecektir. Artık Rusya`nın savştan çıkması ve Kafkasya`nın kendini bağımsız ilan etmesiyle beklenen an gelmiştir.³⁰⁸⁴ Lakin bu dönemde beklenmedik anda doğan başka bir sıkıntı daha oluşmuştur. Bu da “*Avusturya ve Almanya`nında aynı anda Kafkasya`yı ele geçirme isteğinin olması idi. Bu dönemde Güney Kafkasya`nın kendini bağımsız kılmasının yanı sıra bu kadar devletin ona karşı ilgi duyması Kafkasya`da büyük olayların patlak vereceğine işaret etmekteydi.*”³⁰⁸⁵ Kafkasya Türkiye`nin yeni hükümeti için çok önemli nokta olarak

---

³⁰⁸¹ Юджин , *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке, 1914–1920, s. 259.*

³⁰⁸² *Вторая Оранжевая Книга. Дипломатическая Переписка России, Предшествовавшая Войне С Турцией, Пг: s. 78.*

³⁰⁸³ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий, s. 93.*

³⁰⁸⁴ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года, s. 340.*

³⁰⁸⁵ Mehmet Rıhtım , *Kafkas-İslam Ordusu Ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu, (Erzurum: Atatürk Üniv. Bakü: Qafqaz Üniv., 2012), s. 128.*

bilinmekteydi. Çünkü “Kafkaya Turana açılan yol idi” ve bu nedenle Kafkasya'nın ve özellikle ise Maverayı Kafkasya'nın hızlı bir şekilde ele geçirilmesi gerekmekteydi.³⁰⁸⁶

Ekim Devrimi Azerbaycanda kendine yer ettikten sonra büyük kalkınma gözlemlenmiştir. Asker, işçi ve köylülerin hükümeti olan Bakü Sovyeti'nin rehberliği Şaumyan'ın eline geçmiştir. Böylece Sovyet sisteminin oluşturulmasıyla yerli beyler ve hanlar ortadan kaldırılmış ve onların mal varlığına el konulmuştur. Sosyalist sistem hemen yaygınlaşarak Azerbaycanın birçok bölgelerine sıçramaya başlamıştır.³⁰⁸⁷ Böyle bir aşamada Türk ordusunun Azerbaycana gelmesinden önce Sosyalist sisteme karşı çıkacak gücünün oluşması gerekmekteydi.

Bunun için ilk başlarda Türkiye tarafsız Kafkasya oluşturmak çabasına girmeye çalışmıştır. Bu bağlamda bazı Kafkasya devletlerinin özellikle Azerbaycanın bağımsızlığı için işlemler başlatılmış ve bir sıra faaliyetlerde bulunulmuştur.³⁰⁸⁸ Türk ordusu savunma ve piyade ordusu açısından çok güçlü olmuştur. Bunu iyi anlayan Azerbaycan temsilcileri bu orduları birleştirerek bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüğünü elde etmeye çalışmışlardır.³⁰⁸⁹ Ardından Türk ordusuna Güney Azerbaycan'dan toplanan Azerbaycan Türkleri de katılmaya başlamış ve Türk ordusu git gide büyümüştür. Artık Türk ordusunda sadece Kürtler ve yerli milletlerle birlikte Azerbaycanlı ve İranlı Türkler de savaşmaya başlamıştır.

Bu esnada Türk ordusunun karşısını alamaya çalışan Taşnak birliklerinin eylemleri sonuçsuz kalmıştır. Enver Paşa öz kardeşi ve savaşın başlarında Musul Harekatı'nda büyük başarı sağlayan Nuri Paşa'nın rütbesini Albay'dan Generala yükselterek 1918'in Nisan-Mayıs aylarında Azerbaycan'a Kafkas Ordusu Komutanı sıfatıyla göndermiştir.³⁰⁹⁰ Nuri Paşa emri aldıktan sonra Musul'dan ilerleyerek Revandiz ve

---

³⁰⁸⁶ Багиров - Вердиева, *В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют*, s. 144.

³⁰⁸⁷ Бадалян, *Закавказье В Период Германо-Турецкой Интервенции*, s. 9-10.

³⁰⁸⁸ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 342.

³⁰⁸⁹ Зайончковский, *Первая Мировая Война*, s. 189.

³⁰⁹⁰ Алиева, *Женщины В Общественно-Политической Жизни Азербайджана (1900-1920)*, s. 181.

Sovucbulak yoluyla ilerleyerek 9 Mayıs'ta Tebrize varmıştır.³⁰⁹¹ “Burada onlar “İran Kazak Ordusuna” raslamışlardır ve Kafkasya'ya geçeceklerini orada “Kafkas Türk Müslüman eyaletini birleştireceklerini” söylemişlerdir.”³⁰⁹² İlk başlarda Nuri Paşa'nın ordusu Kars, Erivan, Erdebil, Astaradan geçerek Bakü'ye ilerleme kararı almıştır.³⁰⁹³

Bu haber İngiltere'ye vardığında, İngiliz gazeteleri: “Türkler Azerbaycan'ı Türkiye'nin bir kısmı olarak görüyor. Onlar Azerbaycan'ın sınırlarını Urmiye gölünün Batı sınırına kadar olduğunu iddia ediyorlar.”³⁰⁹⁴ diye yazmaya başlamışlardır. Bu olay tüm İtilaf birliği devletlerini tedirgin etmiştir. Bunu anlayan Tebriz şehrinin Guvernörü Fransız Konsolosluğuna “Nuri Paşa burada birkaç günden fazla kalmayacaktır” haberini iletmiştir. Bununla birlikte Nuri Paşa “ordunun ilerlemesinde engel oluşturmayan herhangi bir şeye zarar verilmeyecektir” ifadesini ilave etmiştir.³⁰⁹⁵ O dönemde Bakü'de bulunan İngiliz hükümeti temsilcisi Denstervil İngiltere'ye şöyle bir haber iletmiştir: “Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa Kafkasya'ya varmıştır. Onun buraya gelme sebebi yerli Müslümanlardan oluşturulan “Kafkas Müslüman Ordusu” kurmak ve bu orduyla Bakü'yü ele geçirmektir.” diye tedirginliğini bildirmişti.³⁰⁹⁶

Nuri Paşa'nın ordusu Batum'a geldiğinde Alman askeri yönetimi Gürcülere Türk ordusunun karşısında durmayı ve ilerlemesine mani olmayı emretmiştir. Türk ordusunun Batum'a ilerlemesine izin vermemelerini istemişlerdi. İkazlara aldırış etmeyen Türk ordusu 1918'in Nisan-Mayıs'ında Ermenistanı işgal ederek Azerbaycan'a yaklaşmıştır. Aynı tarihte Almanlar da Poti limanından ilerleyerek Gürcistan'a dahil olmaya

---

³⁰⁹¹ *Вторая Оранжевая Книга. Дипломатическая Переписка России, Предшествовавшая Войне С Турцией*, s. 85.

³⁰⁹² Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 99.

³⁰⁹³ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 344.

³⁰⁹⁴ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s.100

³⁰⁹⁵ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 344.

³⁰⁹⁶ *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İngiliz Arşiv Belgelerinde*, s. 149.

çalışmışlardır. 10 Haziran`da Alman orduları Tiflis`e dahil olmuşlardır.³⁰⁹⁷ Lakin Alman güçleri daha fazla ilerleme şansı elde edememişlerdir.

27 Mayıs 1918`de Maverayı Kafkasya Seymi`nin Azerbaycan birliği özel toplantı düzenlemiş, bu toplantıda Milli Şura oluturulması hakkında karar kabul edilmiştir ve bu Şura`nın yönetiminde M. E. Resulzade ve F. H. Hoyski bulunmuştur.<sup>3098</sup> 28 Mayıs 1918`de Müsavat Partisi`nin lideri Mehmet Emin Resulzade`nin başkanlığında Azerbaycan Milli Şurası Azerbaycan`ın bağımsızlığını ilan etmiştir. Bakü, İngiliz - Rus - Ermeni işgali altında olduğu için, Milli Hükümet, Bakü`den sonra ikinci büyük şehir olan Gence`ye yerleşmiştir.<sup>3099</sup> Bakü`nün İngiliz-Rus-Ermeni işgali altında olması ve Ermeni Taşnakları`nın Bolşevik adı altında 20 binden fazla Azerbaycanlıyı katletmesi Azerbaycan`da çok ciddi rahatsızlık doğurmuştur. Bakü`nun işgali bir anlamda genç cumhuriyetin varlığını tehdit eder nitelikte olmuştur.<sup>3100</sup> Bu nedenle Azerbaycan hükümeti Türkiye`den yardım isteğinde bulunmuştur.

Bu bağlamda 4 Haziran`da Türkiye ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında “Dostluk Anlaşması” imzalanmıştır.<sup>3101</sup> Bu anlaşma ile iki ülke arasında daimi sulh ve ebedi dostluk münasebetleri oluşturulmuş ve Türkiye gerektiği takdirde Azerbaycan`a silahlı yardım yapmayı kabul etmiştir. Antlaşmanın 4. Maddesine göre Azerbaycan Cumhuriyet`inin Başkanı M. E. Resulzade Kafkaslardaki Türk ve Müslüman halkına yönelik katliamın bir an önce durdurulması için Türkiye`den askeri yardım istediğini açıklamıştır.³¹⁰² Antlaşmanın ardından Vehip Paşa Türk ordusunun Azerbaycana ilerleyeceğini açıkca ilan etmiştir.³¹⁰³

---

³⁰⁹⁷ *Azərbaycan Tarixi*, III cildə, s. 151.

³⁰⁹⁸ *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İngiliz Arşiv Belgelerinde*, s. 139.

³⁰⁹⁹ Алиева, *Женщины В Общественно-Политической Жизни Азербайджана (1900-1920)*, s. 180.

³¹⁰⁰ Rıhtım, *Kafkas-İslam Ordusu Ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*, s. 131.

³¹⁰¹ *Вторая Оранжевая Книга. Дипломатическая Переписка России, Предшествовавшая Войне С Турцией*, s. 82.

³¹⁰² Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 531.

³¹⁰³ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s. 98.

Bu dönemde Rusya'yı savaştan çıkarma konusunda büyük başarı elde ettiğini düşünen Almanya yeni hedefler ve topraklar aramaktaydı. Savaş başlamadan petrol ve diğer zenginliklerinde gözü olan Almanya Kafkasya'ya özel ilgi göstermeye başlamıştır. Lakin coğrafi açıdan konumunun çok uzak olması ve Batı Cephesinde ağır savaşların devam etmesi onu bu isteğinden uzak tutmuştur. Yine de bu topraklarla olan davasını kapatmayan Almanya,³¹⁰⁴ Türkiye'nin müttefiki olmasına rağmen Türk Ordusunun Azerbaycan'a askeri yardım etmesine karşı çıkmıştır.³¹⁰⁵ Alman Generalı Hofman 27 Mayıs 1918'de Berline şöyle bir mektup yollamıştır: *“Ben Almanların Türkleri Karadeniz sahilleri boyunca ilerlemesine büyük katkıda bulunduğunu görüyorum. Ama biz Türklere Batum ve petrol yataklarını verdiğimiz için çok pişman olacağız. Biz eski Rus idaresinde olan tüm kentleri onlara veriyoruz. Bu kentlerin halkı Müslüman ve bu durum onların kültürel birlikteliğini oluşturacaktır.”*³¹⁰⁶ demiştir. Hofman 1918'in Haziran'ında Berline gönderdiği bir diğer mektubunda da şöyle yazmaktadır:

*“Şimdi Genç Türklerin en esas hedefi Kafkasya'ya hakim olmaktır. Özellikle Güney Kafkasya'ya sahip olmak için Türkler ellerinden geleni yapıyorlar. Eğer Bakü ve Kafkasya Türklerin eline geçerse bu topraklara Amerikan ve İngiliz sermayesi yerleşecektir. Bu da bir sonraki savaşa kadar bizim zorluk yaşayacağımız anlamına gelmektedir. Kısacası Türkiye Kafkasya'ya sahip olacaksa İngilizlerin İran'a hakim olması kesinleşmiş olacaktır.”*³¹⁰⁷

Bu mektuplardan haber alan Başkomutan vekili Enver Paşa Azerbaycan'da durumun çok ciddi olduğunu anlamış ve Almanlarla olan sıkıntının aşılabilmesi için “Kafkas İslam Ordusu” adını taşıyan bir teşkilat kurmuştur. Şark Orduları Komutanlığı bünyesinde bulunan 5. Kafkas Piyade Tümeni'nin ve 5. ve 15. Kolordunun Kafkas³¹⁰⁸ İslam Ordusu'nun arasına katılması emri verilmiştir.³¹⁰⁹ İlk başta Türkiye'nin en yüksek düzey

---

³¹⁰⁴ Алиева Лятифа, *Женщины В Общественно-Политической Жизни Азербайджана (1900-1920)*, (Баку: МВМ, 2013), s. 179.

³¹⁰⁵ Rıhtım, *Kafkas-İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*, s. 132.

³¹⁰⁶ Козлов Денис Юрьевич, “Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов”, *Журнал Восточный Архив*, s. 20.

³¹⁰⁷ Козлов, “Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов”, *Журнал Восточный Архив.*, s. 22.

³¹⁰⁸ *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası: I,cild*, (Bakı: Lider, 2004), s. 148.

³¹⁰⁹ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 532.

kolordusu olan 5. Kolordu Azərbaycan`a daxil olmalıydı. Birinci Dünya Savaşı`nda Çanakkale`yi savunduğundan dolayı bu kolorduya “Çanakkale Kolordusu” denilmekteydi. Vehip Paşa Nuri Paşa`ya göndərdiği telgrafta özellikle en iyi birliklerin seçilip Azərbaycan`a göndərilmesini istemiştir. Ardından bu birliklərə katılan 15. Kolordu da Süveyş savaşılarında özenle seçilən birliklərdən oluşturulmuşdur.³¹¹⁰

Türk ordusu ilkin olaraq Kazak ve Gence yönünde ilerleme kararı almıştır.³¹¹¹ Bakü`ye ilerlemeden önce Türk ordusu ve Musavatçılar birlikte asker toplamaya orduyu gücləndirmeye başlamışlardır. “Onlar Birinci Dünya Savaşı`nda toplanılan “Vahşi Tümenin” kalıntılarını toplayarak kendi orduları haline getirme teşebbüsünde bulunmuşlardır. Birliğı “İslam Ordusu”na katarak büyük ordu oluşturmuşlardır. Artık Kafkas İslam Ordusu`nun güçlü topçuları ve tecrübeli subayları mevcuttu.”<sup>3112</sup> Orduya güç katma amaçlı dağ topları, ilave piyade alayları katılmıştır.<sup>3113</sup> 19 Haziran`da 600 Azərbaycanlı ve bununla birlikte farklı köylerde sayısı belli olmayan Azərbaycan Türklerindən oluşan insanlar da orduya gönüllü katılmaya başlamışlardır.³¹¹⁴

Yeniden toparlanan Kafkas İslam Ordusu saldırı planı hazırlamıştır. Ardından hızla ilerleyen İslam ordusu iki kısma ayrılarak, saldırıya geçmişlerdir.³¹¹⁵ Nuri Paşa`nın ilerleme hattı gözden geçirildiğinde ilk bakışta en müsait yolun Musul`dan ilerleyerek Batum`dan devamı ve ardından Bakü`ye girilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.³¹¹⁶ Lakin Batum`a Türk ordusunun dahil olmasını engeleyen Almanlar bu yolu Nuri Paşa`ya kapatmışlardır. Böylece, Nuri Paşa diğər yolları gözden geçirmiştir. Nuri Paşa için bir başka rahat yol Tebriz`den ilerleyerek Astara`dan geçmek kaydılı Bakü`nün Güney kapılarına yaklaşabilmek olmuştur.<sup>3117</sup> Bu yolu seçmeyen Nuri Paşa Gence`deki

---

³¹¹⁰ Azərbaycan Tarixi, V Cilt, s. 268.

³¹¹¹ Azərbaycan Tarixi, III cildə, s. 152.

³¹¹² Azərbaycan Tarixi, III cildə, s. 153.

³¹¹³ Алиева, Женщины В Общественно-Политической Жизни Азербайджана (1900-1920), s. 193.

³¹¹⁴ Бахтурина, Краины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.), s. 75.

³¹¹⁵ Бадалян, Закавказье В Период Германно-Турецкой Интервенции, s. 286.

³¹¹⁶ Павлович, Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий, s. 106.

³¹¹⁷ Алиева, Женщины В Общественно-Политической Жизни Азербайджана (1900-1920), s. 195.

Azerbaycan ordusu ile birleşmeği planlamaktaydı. Gence`de Azerbaycan hükümeti Nuri Paşa`yı sabırsızlıkla beklediğinin haberini vermiştir. Son olarak Tebriz hattı ile Nahcivan-Zengezur istikametini seçen Nuri Paşa Gence`ye varmıştır.<sup>3118</sup> Gence`de Nuri Paşa, bir yandan düzenli ordu kurmuş, diğer yandan Gence`nin Ermeni mahallesinde bulunan silahlı Ermenilerin itaat altına alınması, velilerindeki silahlarının toplanması için çalışmalar yapmıştır. Gence Ermenileri ise silahlarını teslim etmemek için direnmişlerdir. 14 Haziran`da Gence Müfrezesi Ermeni mahallelerine girerek, denetimi ele almış ve onlardan silahların hepsi toplanılmıştır. Böylece, Türk askerlerinin Azerbaycan`da ilk silahlı çatışması Gence`de olmuştur. Kafkaslarda Mehmetçik ilk kez Gence`de şehit düşmüştür. 18 Haziran 1918`de Kafkas İslam Ordusu Gence`den Bakû`ye hareket etmiştir.³¹¹⁹ Artık Türk ordusunun Batum-Tiflis-Gence demiryolu hattıyla ilerleyerek Bakû`ye girmesi an meselesiydi. Lakin Almanların siyasi baskıları sonucu Türk ordusunun Bakû seferi bir hayli geciktirilmiştir. Türkiye birliklerinin Bakû`ye ilerleyeceğini anlayan Almanya hemen Lüdendorf`un mektubu ile Enver Paşa`ya seferi durdurması gerektiğini bunu müttefiklerin ortak maksatlarına aykırı olduğunu söylemiştir. Lüdendorf- *“eğer bu seferi devam ettirerseniz Rusya`yla yeni savaş an meselesi olacaktır”*- diye iddiada bulunmuştur.³¹²⁰

Bu esnada Almanlar arasında Türklerin Bakû`yü alacaklarına büyük şüphe ile yaklaşanlar da olmuştur. Almanya`nın İstanbul`daki konsolosu Haziran`a ait 1918`deki raporunda Bolşeviklerin Bakû`yü özellikle savunduğunu ve onun Kafkas İslam Ordusu tarafından alınmasının mümkün olmadığını yazmıştır.³¹²¹ Diğer taraftan Bakû`ye Türk ordusunun yaklaşacağı haberini alan Lenin hemen bu duruma tepki göstererek diplomatik işlemlere başlamıştır. RSFSR`in başkanı olan Lenin, Bakû`yü kendi elinden vermemek için savaştan ordusu olmadığından isteklerine diplomatik eylemlerle ulaşacağını

---

³¹¹⁸Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 345.

³¹¹⁹Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl karan kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 533.

³¹²⁰Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 372.

³¹²¹ARDA, F.894. Siy. 19. İş. 188. s.1.

düşünmüştür.³¹²² Hemen işlemlere başlayan Lenin bir taraftan Almanya'ya Brest Antlaşması'nın ihlal edildiğini ve bu antlaşmaya uyulması gerektiğini söylemiş, yani Kafkas İslam Ordusu'nu Bakü'den uzak tutmaya çalışmış, diğer yandan da Almanya ile Bakü petrollerinden gelen gelire ortak olmak için gizli antlaşma teklifinde bulunmuştur. Almanya da kendi çapında bu konulara sıcak bakmış ve konuşmaları devam ettirme hevesinde olmuştur.³¹²³ Böylece aslında Almanya Türkiye'nin arkasından iş çevirmiştir.

Azerbaycanda kurulan Sovyet hükümeti Türklere karşı savaşı Azerbayca'nın üç farklı tarafında yürütmekteydi. Sovyet yönetimi Azerbayca'nın Kuzeyinde Musavatçı ve karşıdevrimcilerle; Güneyinde Musavatçılar ve yerli Şahseven aşiretinden olan birliklerle (Onlar bir taraftan İran hükümeti ile birlik kurmaya çalışmışlardır); ve son olarak en önemli savaşların gittiği nokta Maverayı Kafkasya demiryolu boyunca olan kentlerde mücadeleyi yürütmekteydi.³¹²⁴ 10 bin kişilik Sovyet birlikleri en çok bu istikamete odaklanmışlardır. Bu nedendendir ki, Türk ordusu Gökçay yönünde durdurulmuştur. Nuri Paşa İstanbul'a haber göndererek ilave ordu gönderilmesi talebinde bulunmuştur.³¹²⁵ Bu talebi alan Enver Paşa hemen yeni kuvvet yollamış ve Nuri Paşa'nın ordusu daha güçlü bir şekilde saldırıya hazırlanmıştır.

5.4.1. Gökçay Savaşı

Umudunu kabetmeyen Lenin Bakü'deki Sovyet hükümetini korumak için ne gerekiyorsa yapmaya çalışmıştır. Bunun için Ukrayna'dan yönlendirilen, 4 toptan ve 170 kişilik gruptan oluşan askeri birlik Bakü'ye yerleştirilmiştir. Astrahan'dan buraya 8 yelkenli gemiyle askerler taşınmaya başlanılmıştır.³¹²⁶ Lenin'in emri ile Hazar denizi tarafından savunmaya özenle dikkat edilmekteydi.³¹²⁷ Bu zaman Bolşevik Kızıl Ordusu, çevredeki Ermeni ve Rusları yanlarına katarak, 30 bin kişilik bir kuvvetle yiyecek ve içecek sıkıntısı

---

³¹²² Алиева, *Женщины В Общественно-Политической Жизни Азербайджана (1900-1920)*, s. 196.

³¹²³ *Azərbaycan Tarixi*, V Cilt, s. 264.

³¹²⁴ Павлович, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*, s.109

³¹²⁵ Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 78.

³¹²⁶ *Azərbaycan Tarixi*, III cildə, s. 162.

³¹²⁷ *Azərbaycan Tarixi*, V Cilt, s. 268.

olmadan Kafkas İslam Ordusu'na karşı Bakü'den hareket etmişlerdir. Yol boyunca 50'den çok Azerbaycan köyünü yakıp,³¹²⁸ insanları öldürmüşlerdir.

Bu birlikler 27 Haziran'da Karameryem-Gökçay karayolu boyunca Kafkas İslam Ordusu ile yüz yüze gelmişlerdir. Türk birlikleri onları 3 km geriye atıp bozguna uğratarak ilerlemişlerdir. Panik içinde kaçan düşman askerleri karşlarına çıkan Aksu kasabasını tamamen yakıp yok etmişlerdir. Gökçay Savaşı, Türk Kafkas İslam Ordusu ve Azerbaycan için çok önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Öyle ki, Bakü'de bulunan Bolşevik Sovyet yöneticileri Kızıl Ordunun önünde hiçbir askeri gücün duramayacağını düşünmekteydi. Kafkaslarda yaşayan halklar da, Rus Bolşevik ordusunun mağlup edilemez bir askeri güç olduğuna inandırılmışlardır. İnsanların düşüncelerinde yer eden "mağlup edilemez Kızıl Ordu" mitolojisini, Türk Kafkas İslam Ordusu Gökçay önlerinde tamamen ortadan kaldırmıştır.³¹²⁹ Türk Kafkas İslam Ordusu, Gökçay Savaşı'ndan sonra bütün gücünü Bakü'nün kurtarılmasına yönlendirmiştir.

Nuri Paşa'nın ordusu Temmuz'un başlarında hızlı saldırı ile üç gün içinde Kürdemir'i de ele geçirmiştir. Sıradaki hedef Şamahı olmuştur. Farklı yönlerden saldırı düzenleyerek ablukaya alınan şehir hemen boşaltılmak zorunda kalmıştır.³¹³⁰ Buradaki orduların komutanı Daşnak Amazasp kendi birliklerine geri çekilme emri vermiştir. Bunu gören Kızıl Ordu komutanlarından A.İ.Mikoyan hemen Bakü'ye şöyle bir telgraf yollamıştır: "*Benim karşı çıkmama rağmen, Amazasp'in emri ile ordu ve piyadeleri geri çekilmektedir. Suçlular cezalandırılmalıdır!*"³¹³¹ artık Türkler çok yakına gelmişlerdir. Bakü'deki Sovyet Hükümeti büyük sıkıntılar yaşamaktaydı her taraftan ablukaya alınmış tüm iletişim ve ulaşım kapatılmış³¹³² Sovyet yönetimi iktidarı kaybetme tehlikesiyle yüzleşmiştir.

---

³¹²⁸ Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 83.

³¹²⁹ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl karan kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 534.

³¹³⁰ Алиева, *Женщины В Общественно-Политической Жизни Азербайджана (1900-1920)*, s. 197.

³¹³¹ *Azərbaycan Tarixi*, III cildə, s. 160.

³¹³² Алиева, *Женщины В Общественно-Политической Жизни Азербайджана (1900-1920)*, s. 198.

5.4.2. Bakü'nün alınması

Almanlar, Bolşevikler, Ermeniler ve İngilizler petrol bakımından zengin olan Bakü'nün Türklerin eline geçmesine karşı çıkmışlardır. Bu tarihlerde Bakü'de 18 bin silahlı Ermeni, 1200 İngiliz ve 1500 Rus olmak üzere 20 ile 30 bin kişilik kuvveti bulunmaktaydı. Bakü cephesinde savaşa hazırlanan Türk Kafkas İslam Ordusu'nda Anadolu'dan gelen 8 bin Türk askeri, 7 bin Azerbaycan Türkünden oluşan milis kuvveti olmuştur. Azerbaycan halkı Türk ordusunu büyük gurur ve sevinçle karşılamış ve onların gelişi özel olarak kutlanılmıştır. Özellikle Yevlah ve Gence halkı büyük kutlamalar³¹³³ yapmıştır. M. E. Resulzadenin sözlerine göre ahali bu orduları “*Göklerden inmiş kurtarıcı melekler gibi alkışlamıştır.*”³¹³⁴

Bu esnada İngiliz-Amerikan birlikleri Rusya'nın Kuzeyine ordu çıkarmış ve Murmansk ile Arhangelski tutmuşlardır.³¹³⁵ İngiliz-Japon birlikleri de Rusya'nın Uzak Doğu topraklarına asker çıkarmışlardır.³¹³⁶ Bunun yanı sıra Almanlardan siyasi güç alan karşıdevrimci birlikler mücadelelerini hala devam ettirmektelerdi. Kuzey Kafkasya'da da Denikin'in “Gönüllü” birlikleri Sovyet hükümetine karşı hala direnmektelerdi.³¹³⁷ Artık Bakü Komünistlerin ellerinden alınarak İngiliz işgali altına geçmiştir. Aynı anda Eser-

---

³¹³³ Annemin kendi anneannesinden duyduklarına göre Kafkas İslam ordusu Azerbaycana geldiğinde yol boyu onu alkışlarla karşılamış, ayakları altında kurbanlar kesilmiş, kutlamalar yapılmıştır. Halk bu birliklere ithafen şiirler ve şarkılar da söylemişlerdir. İlginçtir ki, Sovyet istilası döneminde de Azerbaycanlılar Kafkas İslam Ordusu şerefine yazılan şarkıları yasak olmasına rağmen ninni şeklinde okumuştur. Böylece bu şiirler halkın hafızasından hiç çıkmamıştır. Bu bağlamda yazılan sonra da şarkısı bestelenen şiir “Laleler”dir. Sonradan üzerine besteler yapılarak şarkılar söylenen şiirde Osmanlı ordusundan ve halkın ordusu yeniden bu topraklarda görmek istemesinden bahsedilmektedir.

İlaveten Türk ordusunu kurtarıcı olarak gören Gencililer şehrin her tarafında Osmanlı Devletinin ve Azerbaycan'ın bayraklarını asmışlardır. Halkın bu sevincini Azerbaycan Milli Şairi Ahmet Cevat “Selam Türkün Bayrağına” (Türkiye’de bu “Çırpınırdı Karadeniz” olarak bilinmektedir) şiirinde; “Vefalı Türk geldi yene, selam Türkün bayrağına” sözleri ile genc nesile aktarmıştır. Ahmet Cevat'ın yazdığı başka bir “Türk Ordusuna” şiirinde sanki şunları haykırmakta idi:

“Ey şanlı ülkenin şanlı ordusu Unutma Kafkas’a geldiğin günü Gelirken kovmaya Turan’dan Rus’u, Ayağını Karadeniz öptü mü? İlk atarken eski burca adımı Kars Kalesi selam topu attı mı? Sen yaparken orada zafer şenliği Mağlup düşman kaşlarını çattı mı? 1934’de diktatör Stalin’in emri ile Pan-Turanist, Pan-Türkçü gibi ithamlarla Ahmet Cevat’ı kurşuna dizip öldürdüler. (Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 535).

³¹³⁴ ARDA, F. 28. Siy.1, İ.ş. 226. s. 33.

³¹³⁵ Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 89.

³¹³⁶ Алиева, *Женщины В Общественно-Политической Жизни Азербайджана (1900-1920)*, s. 199.

³¹³⁷ Стеклов, *Красная Армия Азербайджана*, s. 105.

Menşevik birliklerle ittifak olan İngilizler Bakü'yü yönetmeye çalışmışlardır.³¹³⁸ 31 Temmuz'da Sovyet Halk Komiserliği kendi kendini feshetmiş ve yerine ilk iş olarak İngilizlerden yardım isteyen "Merkezi Hazarya Diktatoryası ve Geçici İcra Komitesi Meclisi" kurulmuştur. 24 Mayıs'da İngiliz Generalı Denstervil ve onun yardımcısı Rus generalı ve Eser parti üyesi Biçerahov hızlı bir şekilde Bakü'ye yollanmışlardır. Onlar 30 Mayıs'da Bakü'ye vardıklarında Nuri Paşa'nın ordusu artık Gence'ye varmıştır.³¹³⁹ 26 Bakü Komiserinin ve diğer ileri gelenlerin kurşuna dizilmesi gibi İngiliz karşıtı hareketler Bolşeviklerin Bakü'yü boşaltmalarından sonra vuku bulmuştur. Lakin 4 Ağustos Enzeli'den bir İngiliz birliği deniz yoluyla ilerlemiştir.³¹⁴⁰

Maverayı Kafkasya'da ise Türk birlikleri gün geçtikçe daha çok ilerleme kaydediyorlardır. Lakin bu mücadele yeteri kadar sonuç verememiş ve 1918'in Ağustos'unda Bakü'de yönetim Sentrokaspi (Merkezi Hazar) hükümetinin eline geçmiştir.³¹⁴¹ "*Sentrokaspi; Eser, Menşevik ve Taşnaklardan ibaret bir hükümet oluşumuydu. Ardından çok geçmeden yönetim İngilizlerin eline geçmiştir. Bakü'yü Türk saldırısından korumak bahanesiye İngilizler Bakü'ye girmişlerdir ve Bakü petrollerini sömürmeye başlamışlardır.*"³¹⁴² Bu dönemde Bakü'de siyasi durum gergin olarak kalmaktadı. Hükümette bürhan büyümeye ve iç çatışma artmaya başlamıştır. İngiliz ordusu Bakü'yü ele geçirmiş ama onu koruyacak gücü bulunmamıştır. L. Denstervil'in komutanlık yaptığı Bakü'deki İngiliz ordusu Türk ordusuna karşı gelemeyeceğini çok iyi anlamıştır.³¹⁴³

Bu dönemde Bakü'yü paylaşmaya çalışan Rusya ile Almanya ortak bir karar almışlardır. 27 Ağustos'ta yapılan antlaşmayla: Almanya Kafkasya'da Gürcistan'ın sınırlarından kenarda askeri operasyonlar yaparken herhangi bir üçüncü devlete yardım etmeyeceğini

---

³¹³⁸ *Azərbaycan Halk Cümhuriyyəti İngiliz Arşiv Belgələrində*, s. 152.

³¹³⁹ Бадалян, *Закавказье В Период Германно-Турецкой Интервенции*, s. 289.

³¹⁴⁰ Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 83.

³¹⁴¹ Лятыфа Алиева, *Женщины В Общественно-Политической Жизни Азербайджана (1900-1920)*, s.201

³¹⁴² *Azərbaycan Tarixi*, III cildə, s.167

³¹⁴³ *Azərbaycan Tarixi*, V Cilt, s. 349.

bildirmiştir. Bunun karşılığında Rusya Bakü`den çıkarılan petrolün 1/4`nü Almanya`ya vereceğini bildirmiştir.<sup>3144</sup> Bu haberi duyan Azerbaycan temsilcileri hemen itirazlarını bildirmiş ve Alman Büyükelçiliğine itiraz notası göndermişlerdir.<sup>3145</sup> Bu haber Türkiye hükümetine de varmıştır. Durum böyle olunca 1918`in Eylül`ünde Azerbaycan temsilcileri Sadrazam Talat Paşa tarafından İstanbul`da kabul edilmişlerdir, konuşma zamanı son kararlar Bakü`nün işgalcilerden kurtulması gerektiği belirlenmiştir. Ardından Berline giden Talat Paşa Almanların bu kararına itiraz ettiğini belirtmiştir.³¹⁴⁶

Bu dönemde artmaya başlayan İngilizlerin Ermenilere yardımı, Bakü petrolerini elde etmek için Kafkasya`ya yaklaşma planının bir parçası olmuştur. “*Taşnak`ları kullanan Batı Avrupa ve ABD`nin asıl maksadı Ermenilere “Büyük Ermenistan” hayali vererek Bakü petrolüne sahiplenmektir.*”<sup>3147</sup> Yani beklenmedik anda Kuzey İran`dan ilerleyen İngilizler Esser, Menşevik ve Taşnakların ihaneti sonucu Bakü`yü ele geçirmişlerdir.<sup>3148</sup> Bu durumu gören Almanlar, hemen taktik değiştirmek zorunda kalmış ve Gürcistana yerleştirdikleri Alman birliklerini hemen Karadeniz hattıyla Gürcistan`ın Azerbaycan sınırına yaklaştırmışlardır.³¹⁴⁹ Ani fırsatı kullanan Türk ordusu Azerbaycan`da ilerleme şansı elde etmiştir. 40 top, 13 bin kişilik Türk ordusu ve 10 top, 5000 kişilik Musâvâtçıdan oluşan Kafkas İslam Ordusu Bakü üzerine yürümüştür; Bakü Komünlerine ait Bolşevik güçler (18 bin kişi, 19 top ve 3 zırhlı tren) Bakü`yü savunmaya çalışmışlardır. 1918 Haziran`ında Rusya`dan Bakü`ye 4 zırhlı araba, 13 uçak, bir sonraki ay ise 6 topa birlikte 800 asker getirilmiştir. Lakin Türk ordusunun galibiyeti Bolşeviklerin morelini düşürmüş ve küçük bir Bolşevik grup Bakü`de kalmıştır. Çünkü Bolşevikler güçlerinin yetmeyeceğini alnemiş ve Brest anlaşması gereğince Almanlarla çatışma hakları

---

³¹⁴⁴ *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti İngiliz Arşiv Belgelerinde*, s.155

³¹⁴⁵ *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası: I, II cild*, (Bakı: Lider, 2004), s.252

³¹⁴⁶ Гасанов, Гасан, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 69.

³¹⁴⁷ Novsepyan, *Mübarizə və quruluş 10 il*, (İrevan: 1930), s. 5.

³¹⁴⁸ Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 93.

³¹⁴⁹ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 68.

olmadığını bilmişlerdir.³¹⁵⁰ Türkler 14 Eylül`de saldırı düzenlemişlerdir. Ertesi gün Türk-Müsavat ordusu önemli bir direnişle karşılaşmadan Bakü`yü ele geçirmiştir. 15 Eylül 1918 tarihinde sabah saat 04:30 sularında topçu ateşinden sonra Kafkas İslam Ordusu taarruza geçmiş, Ermeni ve Rus askerleri, sokak aralarında veya gizlendikleri binaların üstünden ateş açmakta devam etmişlerdir.³¹⁵¹ 15 Eylül`de “Kars” birlikleri de Bakü`ye yönlenmişlerdir. 18 saat 48 dakikalık mücadele sonrasında şehre sahip olunmuştur. Saat 9`da radyodan Bakü`nün daha düşmediği haberi verilmiş ancak Türkler Çemberekent`e (Bakü`nün bir kasabası) girmişlerdir. Ordu ilerleyerek “Kara Şehir”e (Bakü`nün kasabası) girmiştir.³¹⁵²

İngilizlerin Bakü`den kaçtığını gören Bakü yönetimi, Türk komutanları ile temasa geçerek şehrin teslim edilmesine ilişkin işaret vermişlerdir. Ruslar ve Ermeniler Dağıstan istikametine gitmek üzere gemilere dolmuş, İngilizler ise Türkmenistan istikametine doğru kaçmaya başlamışlardır. Bakü sokaklarında saat 15.00`e kadar devam eden çatışmalarda Ermeni³¹⁵³ ve Rus birleşik güçlerinin direnişi tamamen kırılmıştır.³¹⁵⁴ Böylece 15 Eylül`de Türk ordusu Bakü`ye dahil olmuştur.

Aslında bu sefer en çok Alman politikasının Maverayı Kafkasya`daki planlarına darbe indirmiştir. Artık Bakü petroleri Almanya için hayal olmuştur.<sup>3155</sup> Böylece, Almanya ile Türkiye eski müttefiklerden yeni rakiplere dönüşmüşlerdir. Alman gazeteleri Türklerin artık Yakın Doğu`ya merak saldığını ve Arap topraklarını kaybetme korkusuyla ilgi alanlarının değiştiğini ifade etmişlerdir.³¹⁵⁶ Türkiye Mezopotamya ve Suriye`deki ordularını buraya yönlendirmiştir. Lakin bu yanlış taktik olarak nitelenmiştir. Çünkü

---

³¹⁵⁰ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl karan karan Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 529.

³¹⁵¹ Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 95.

³¹⁵²Центральный Государственный Архив Област России, ЦГАМО /Moskova. Ф.130. Оп.2. д. 494. л. 164-165 (Astarahandan Merkezi İdare Komitesi tarafından Staline gönderilen haber (belge imzalıdır).

³¹⁵³ BOA, Gürcistan Belgeleri; (HR.SYS.2305), No. 7, Gömlek No. 27, 188.

³¹⁵⁴ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl karan karan Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 538.

³¹⁵⁵Бадалян, *Закавказье В Период Германно-Турецкой Интервенции*, s. 287.

³¹⁵⁶Бахтурина, *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*, s. 96.

böylece Türkiye Arap topraklarını kabetmiştir. Berlin gazetelerinin hiç biri Türklerin bu hareketini desteklememiş tam tersine çok büyük yanlış karar olduğunu söylemişlerdir.³¹⁵⁷

Türklerin büyük ordu ile ilerlediğini fark eden Azerbaycan`daki Bolşevik destekçileri gizli yollarla Moskova`ya mektuplar göndermişlerdir. O mektupların birinde şöyle yazmaktadır:

“Bakü`deki durum berbat halde. Şehir Türk ordularının ateşi altındadır. Türkler şehrin teslim olmasını istiyor. Menşevik, Taşnak birlikleri şehri teslim etmeye razı olmuşlar. İngilizlerin verdiği söz Bakü proleterleri için yeterli gözüküyor. Bir şeyler yapın yoksa şehir ve sanayi düşecektir. Gürcistan`da köylülerin isyanı devam ediyor. Alman ordusu isyan eden insanları susturmaya çalışıyor.”³¹⁵⁸

Türk ordusunun Azerbaycana gelmesi durumuna yegane sevinen taraf Azerbaycan Musavatçıları ve Gürcistan Menşevikleri olmuştur. Hatta Gürcistan`daki Menşevikler Türk ordusu ilerlediği dönemde destek bile sağlamışlardır.<sup>3159</sup> Bu andan itibaren Bakü Bolşevikleri hem İngiliz ajanları ile mücadele yürütmüş hem de Türk ordusunun baskısı altında kalmışlardır. Her iki taraftan sıkıştırılan Bolşeviklerin Bakü`de daha fazla kalma şansları olmamıştır.³¹⁶⁰ Bu esnada İngilizler ve “Merkezi Hazarya Diktatoryası” (Sentrokaspi Diktatoryası) yöneticileri Hazar filosuna ait gemilerle önce Petrovsk`a, oradan da Enzeli`ye kaçmışlardır.³¹⁶¹ Anlaşılmaktadır ki, son ana kadar İngiliz idaresi Bakü`yü elinde tutmaya çalışmıştır.

Bakü`nün alınmasıyla Kafkasya ordunun karagahı Bakü`ye getirilmiştir.³¹⁶² Bakü`nün düşman işgalinden kurtarılmasına dair, 16 Eylül 1918 tarihinde Nuri Paşa Harbiye Nazırı ve Başkomutan vekili Enver Paşa`ya telgrafla şöyle bildiri göndermiştir: “Allah`ın

---

³¹⁵⁷Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 376.

³¹⁵⁸ ЦГАМО / Moskova. F.130. Op.2. д. 539. л.31 (Komisar Orgonikidzenin Lenine gönderdiği telegram. 15 Eylül 1918.)

³¹⁵⁹ Гасанов, Гасан , *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 75.

³¹⁶⁰ Саркисян, *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*, s. 378.

³¹⁶¹ *Azərbaycan Tarixi*, III cilddə, s. 172.

³¹⁶² *Azərbaycan tarixi*, V Cilt, s.351

yardımı ile Bakü şehri otuz saat şiddetli muharebeden sonra 15. 9. 1918 tarihinde düşmandan tamamıyla temizlenerek zapt olunmuştur. 54. Alayın kahramanlığı zikredilmeye değer. Tafsilat arz olunacaktır.”³¹⁶³ Aynı gün gönderilen daha tafsilatlı telgramda ise şöyle yazmaktadır:

“Gence`den Başkumandanlık Erkan -ı Harbiye-i Umumiye Reisi Enver Paşa Hazretlerine

1. Bakü Şehrinde hemen hiç tahribat yoktur. Yalnız birkaç mahalde gaz deposu yanmıştır. Zayıyatımız şehit ve mecruh (yaralı) olmak üzere 1850 kadardır.
2. Kalan İngilizler ve bir kısım Rus ve Ermeniler geceleyin vapurlarla firar etmişlerdir. Şimdiye kadar elde edilen Ermeni ve Rus esirleri 1200kadar olmuştur. Peyderpey toplanılmakta olduğu maruzdur. Kafkas İslam Ordusu Kumandanı Ferik Nuri”³¹⁶⁴

Azerbaycan`ın ve özellikle Bakü`nün düşman işgalinden kurtuluşu münasebetiyle Başkomutan vekili Enver Paşa 29 yaşındaki genç komutan Nuri Paşa`nın şahsında Türk askerini kutlamıştır. Enver Paşa Şark Orduları Grubu Komutanı Halil Paşa`a Nuri Paşa`ya şöyle bir kutlama mesajı göndermiştir: “Büyük Turan İmparatorluğu`nun Hazar Denizi Kıyısındaki zengin bir konak yeri olan Bakü şehrinin zaptına ilişkin haberi büyük sevinç ve mutlulukla öğrenmiş bulunuyorum. Türk ve İslam tarihi sizin bu hizmetinizi unutmayacaktır. Gazilerimizin gözlerinden öper, şehitlerimize Fatihalar ithaf ederim”.³¹⁶⁵ Eylül`de Nuri Paşa`nın komutanlık ettiği Türkiye Azerbaycan ordusu birlikleri Bakü`ye dahil olduklarında Nuri Paşa Bakü`nün Tren istasyonu ve kasabalarında büyük sevinçle karşılanmıştır.³¹⁶⁶ Galibiyetinden hemen sonra, Nuri Paşa, Halil Paşa ve Feteli Han Hoyski yönetim binasının balkonundan askeri birliklerin geçişini gururla izlemişlerdir.³¹⁶⁷ Anlaşılmaktadır ki, Türkiye Bakü`yü İngilizlerden neredeyse hiç çatışma yaşamadan almıştır. Bakü`ye girilme nedeninin hem İngilizlerin buradan kovulması hem de Bolşeviklerden temizlenilmesi maksatlı olduğu bilinmektedir.

---

³¹⁶³ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl karan kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 534.

³¹⁶⁴ Karaköse Nejd, *Nuri Paşa (Killigil)*, Ankara: Ötüken, 2012, s. 252-253.

³¹⁶⁵ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl karan kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 535.

³¹⁶⁶ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 346.

³¹⁶⁷ Karaköse, *Nuri Paşa (Killigil)*, s. 250.

5.4.2.1. Bakü'nün Alınmasından Sonra Kafkas İslam Ordusunun Faaliyetleri

Bakü'yü elde eden Türkler Brest Antlaşmasını ihlal etmişlerdir ve bu durumu Almanlara kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Talat Paşa bu konu ile özel olarak ilgilenmek için Berlin'e sefer düzenlemiştir. Sonuç olarak, Sovyet Rusyası Brest-Litovsk Antlaşması'nın Türkiye'ye ait olan kısmını fesh etmek zorunda kalmıştır.³¹⁶⁸

Bu dönemde Dağıstan halkı Türk-Alman birliklerine karşı mücadele yürütmek isteseler de Türk ordusu ve subaylar bu olasılığı aradan kaldırmak için özel olarak dikkatli davranmışlardır. Önceden Dağıstana yapılan silah ve başka yardımların karşısı alınmıştır.³¹⁶⁹ Bakü İngilizlerden temizlendikten sonra Kafkas İslam Ordusunun siyasi işler üzere komutanı Cevat Bey şöyle söylemişti: *“Türk ordusu kardeş Azerbaycan ordusunu oluşturmak için hiç bir şeyi eksik etmemektedir. Azerbaycanda bulunan tüm komuta ve asker heyeti Azerbaycanın çıkarları için mücadele vermektedir. Ve Osmanlı ordusu Azerbaycan halkının tabebi doğrultusunda burada kalacaktır.”*³¹⁷⁰

Halil Paşa 15 Ekim 1918'de Enver Paşa'ya şöyle bir şifreli mektup yollamıştır: *“Bakü'deki yataklarda toplanan petrol ve mazotun bu günkü fiyatı milyon lireyi geçmiş durumdadır. Allah'ın yardımı ile bu madenler bizim tüm ekonomik sıkıntılarımızı çözecek niteliktedir. Bakü uğruna savaşta biz yüz asker şehit verdik. Bakü'nün zengin madenlerini artık Azerbaycan'la biz kullanacağız.”*³¹⁷¹ Ardından “Azerbaycan” gazetesi şöyle yazmıştır: *“Kardeş Osmanlı ordusu Azerbaycanı korumak için elinden geleni fazlasıyla yapmaktadır. Onlar Azerbaycanın kendi ordusunun oluşturmasında tüm yardımları yapmışlardı. Silah, tecrübeli subay ve saire başka yardımlarda bulunmuşlardı. Onlar ilk ordumuzu kurmak için bizlere asker yardımında da bulunmuşlardı.”*³¹⁷² Mehmet Emin

³¹⁶⁸ *Azərbaycan Tarixi*, III cilddə, s. 168.

³¹⁶⁹ *Azərbaycan Tarixi*, III cilddə, s. 176.

³¹⁷⁰ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 536.

³¹⁷¹ Гафаров Васиф. “Независимость Азербайджана В Контексте Геоинтересов Российской И Османской Империй” *ЖУРНАЛ*”, *Кавказ И Глобализация*, s. 26.

³¹⁷² Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 345.

Resulzade ve Nesip Bey Usupbeyli'nin yazılarında da Osmanlı ordusunun sonunda Kafkasya'ya ilerleyeceği ve az zaman sonra tüm Türk dünyasını birleştirecekleri umudu hiss edilmektedir. *“Türklerin fetih ordusunu büyük umutlarla Kafkas Dağlıları, Türkistan`ın Türk ve Kırgızları, Özbekler, Hive ve Buhara halkı ve son olarak Hindistan beklemektedir.”*³¹⁷³ ifadeleri bu umutların en bariz göstergesi olmaktadır.

Lakin çok geçmeden Birinci Dünya Savaşı`nda mağlup olan Türkiye Mondros Antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. 17 Kasım`da Türk ordusu Azerbaycandan çekilmiştir. Türk ordusu geri çekilse de Musavat hükümetinin yoğun isteği üzerine bazı Türk subayları özellikle Nuri Paşa Azerbaycan`da kalmıştır. Nuri Paşa`nın Azerbaycanda kalma sebebi Azerbaycanda oluşan ordu ve hükümete yardımın gerekli olmasındandı.³¹⁷⁴

Hatta tarihin sonraki sayfalarında Rusların Bakü`yü yeniden işgali (1920 Nisan-Sovyet İstilas) döneminde bile Türkiye`ye haber yollayan Nuri Paşa yeniden Türk ordusunun Bakü`yü kurtarmasını istemiştir.<sup>3175</sup> Lakin Türkiye savaştan çıkmış ve Sovyet Rusyası`yla iyi geçinmeye çalışan bir devlete dönüşmüştür. Artık Türkiye ile Rusya düşman değil tam tersine müttefik devletler olmuşlardır.

5.5. Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918), Türk Ordusunun Kafkasları

Tahliyesi

15 Eylül 1918`de Bakü`nün ele geçirilmesinden sonra Rusya Brest Anlaşmasının Türkiye`yle ilgili olan maddelerini reddetmiştir.<sup>3176</sup> 29 Eylül`de ise Bulgaristan teslim olmuştur. Kapitülasyon şartlarına göre İtilaf Devletleri ordusu Bulgaristan toprakları üzerinden Türkiye sınırları yönüne hareket etme hakkı elde etmiştir. Tüm bunlara ilaveten Avusturya ve Almanya ordularının da yenilmesi Türkiye`nin savaşta son günlerinin geldiğinin işareti olmaktaydı.

---

³¹⁷³ Бенигсен А., *Мусульмане В СССР*, (Paris: Умс А-Press, 1983), s. 362.

³¹⁷⁴ *Azərbaycan Tarixi*, III cildə, s. 178.

³¹⁷⁵ Гасанов, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*, s. 348.

³¹⁷⁶ “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток*, s. 25.

Rusya'daki Ekim olaylarından sonra Yakın Doğu'ya ilgi daha da artmaya başlamıştır. Lakin İtilaf devletlerinin bu topraklarda egemenliğinin kurlmaları için Türkiye'yi bölmeleri şart olmuştur. Bu maksatla 1918 Eylül'ünde düzenlenen İngilizlerin Yakın Doğu harekâtı Türk ordusunun mağlubiyeti ile sonuçlanmıştır. Askeri operasyonları Suriye topraklarında daha da hızlandıran İngiliz birlikleri 1 Ekim'de Şam, Beyrut ve Halep'i zapt etmişlerdir. 1918'in Ekim'inde Mezopotamya'nın, Filistin ve Suriye'nin tamamının alınması ile Türkiye'nin barışa sürüklenmesi hızlanmış oldu.³¹⁷⁷

1918'in Ekim'inde Dedeğaç yolunda Miln'in komutası ile amfibi kuvvetleri çıkarıldı. Bunlarla birlikte İngiliz Hava kuvvetleri uçaklarla İstanbul'a bomba yağdırmaya başladılar. Fazla dayanamayacağını anlayan hükümet Ekim'in 5'de Wilson'un kuralarına uygun antlaşma yapmaya hazır olduklarını bildirmiştir. Lakin, İngiltere'den herhangi bir cevap gelmemiştir. Bunun ardından Fransa ile iletişime geçilmeye çalışılsa da bu girişim İngilizler tarafından engellenmiştir. Durum böyle olunca Türkiye mecburen Rahim Bey'i diplomasi heyeti ile birlikte İtilaf üyeleri ile görüşme ve antlaşma yapmak üzere Mitilen adasına gönderilmişlerdir. Ancak İngilizler tüm heyeti hapsederek Atina'da tutmuşlardır. Çünkü İngiltere Halep ve Musul'u almadan³¹⁷⁸ hiçbir antlaşma istemiyordu.³¹⁷⁹ Zamanla durum Türkiye için vahim hal almaya başlamıştır, sonuç olarak Talat Paşa istifa etmiş, ardından sadece 25 günlük ömrü olan İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştur.

Bu esnada Almanya'nın İtilaf Devletleri ile antlaşma yaptığı haberi yayılmıştır. 5 Ekim 1918'de Enver Paşa ABD başkanı Wilson'a müracaat ederek bir barış anlaşmasının sağlanması için arabuluculuk yapmasını istemiş fakat beklediği cevabı alamamıştır. Devamında, İzzet Paşa Türk ordusu tarafından esir alınan İngiliz Generali Taunshenden bu konuda arabuluculuk yapmasını istemiştir. General Taunshen'in arabuluculuğu işe

---

³¹⁷⁷ Məmmədov, *Birinci dünya müharibəsindən sonra Antanta-Osmanlı münasibətləri*, s. 26.

³¹⁷⁸ Sonralar Britanya hükümet kabinesinin üyesi Berns toplantılardan birinde şöyle söylemişti: “son 15 gün içinde Türkler bizlerle antlaşma yapmak için birçok muracatlarda bulunmuşlardı ama biz Halebi almadan hiçbir antlaşmayı kabul edemezdik” (Məmmədov, *Birinci dünya müharibəsindən sonra Antanta-Osmanlı münasibətləri*, s. 27).

³¹⁷⁹ Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində*, s. 135.

yaramış İngiltere İtilaf Devletleri adına Türkiye ile antlaşma yapmayı kabul etmiştir.³¹⁸⁰ 19 Ekim`de başvekil Talat Paşa, Harbiye nazırı Enver Paşa ve Bahriye nazırı Cemal Paşa başkanlığında toplanan bakanlar kurulu barış müzakerelerinin başlatılması talebiyle İtilaf Devletlerine müracaat etmişlerdir.<sup>3181</sup> Böylece 27 Ekim`de İtilaf Devletleri ile barış müzakereleri başlatılmıştır. Türk delegesi Limni adasındaki Mudros [Mondros] limanına gelmişlerdir. Müzakereleri İngiltere`nin Akdeniz filosu komutanı Tümamiral Arthur Cough Carl Horpe yürütmekteydi. Türkiye heyetine ise Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlık etmekteydi. 30 Ekim 1918`de Mondros limanındaki İngiliz zırhlısı “Agamemnon” da Türkiye'nin kapitülasyon anlaşması imzalanmıştır.³¹⁸² Aslında anlaşma, yalnızca görünüşte yapılan bir barış anlaşmasıydı.

Anlaşmanın birinci maddesi Boğazların İtilaf Devletleri`ne açılmasını öngörmekteydi. Antlaşmaya göre, İtilaf Devletleri`nin gemileri her iki tarafa serbestçe gidip gelebilecek, Karadeniz`e girip çıkabileceklerdi. Lakin 6., 9. ve 12. maddeler Türkiye`nin tüm askeri-ekonomik ve stratejik merkezlerinin İtilaf Devletleri`nin işgali altına verilmesini öngörmüştür. 5. madde ise Türk ordusunun terhis edilmesini, ancak iç güvenliği sağlamak adına belli miktarda askerin kısıtlı koşullarla silah altında tutulmasını sabitlemekteydi. İtilaf Devletleri, Türkiye`nin iştirak ve yardımıyla Kafkaslar `da kurulan herhangi bir devlet teşekkülünün tanınmasını reddetmiştir.³¹⁸³

İtilaf Devletleriyle anlaşma sağlamak adına Ahmet İzzet Paşa`nın kararıyla 18 Ekim 1918`de Kafkas Ordu komutanlığına Evliye-i Selase, Ahıska ve Ahılkeleki`den Türk ordusunun çıkarılması emri gönderilmiştir. Mondros Antlaşması gereği 21 Ekim 1918 kararınca; Kars, Ardahan, Batum`la birlikte Güney Kafkasya`nın ve Güney Azerbaycan`da bulunan Türk ordusunun altı hafta içinde bu topraklardan tahliye edilmesi gerekmektedir.³¹⁸⁴ Tahliye sırasında Ermeni ve Gürcüler arasında yükselen tansiyonu

---

³¹⁸⁰ Məmmədov, *Birinci dünya müharibəsindən sonra Antanta-Osmanlı münasibətləri*, s. 28.

³¹⁸¹ *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I Cild*, s. 236.

³¹⁸² *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, II Cild*, s. 256.

³¹⁸³ Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfində və illərində*, s. 136.

³¹⁸⁴ *Первая Мировая Война: Взгляд Спустя Столетие. 1915 год, Материалы V Международной Научно-Практической Конференции* (Москва: Мнэпу, 2015 года, г.). s. 105.

dindirmek amaçlı Türkiye hükümeti, Ahıskeyi Gürcülere, Ahılkeleki ise Ermenilere birkmayı düşünmüştür.³¹⁸⁵ Bu bağlamda, 29 Ekim`de Ahıska Geçici Hükümeti kurulmuştur. Lakin 4 Aralık`ta buradaki son Türk birliklerinin de Ardahan`a gitmesiyle bu hükümet Gürcistan Cumhuriyetince feshedilmiştir.<sup>3186</sup> Bu dönemde karardan bihaber Yusuf İzzet Paşa 11 Kasım`a kadar Mahaçkala`ya kadar ilerlemiş lakin tahliye emrini aldıktan sonra ordularını geri çekmiştir.<sup>3187</sup> Azerbaycan`da bulunan Türk ordusuna daha Ağustos`tan itibaren ultimatolar yollayan İngiliz Generalı Tomson Kafkas İslam Ordusunun Baku`den çıkarılmasında ısrar etmekteydi. 17 Ekim 1918`de Türk ordusunun Bakü`den çıkarılmasının ardından kısa dönemli İngiliz yönetimi kurulmuştur.³¹⁸⁸ Güney Azerbaycan`daki 9. Orduya bağlı birlikler ise 17 Kasım Tebriz`in İngilizler tarafından alınmasının ardından Doğu Beyazıt ve Van illerine çekilmişlerdir. 4 Aralık 1918 itibarile Güney Azerbaycanda birkaç Türk subayı hariç hiç bir Türk birliği bulunmamaktaydı.³¹⁸⁹ Türk ordusu çekildikten sonra olası Ermeni terörüne karşın, Nahcivanı`da kapsayacak Güney Azerbaycan ve Türkiye topraklarında merkezi İğdir olmakla 18 Kasım 1918`de Aras Türk Hükümeti kurulmuştur. Aynı sebepten dolayı Ardahan ve Batum bölgesini kapsayan Acara Şura Hükümeti kurulmuştur.³¹⁹⁰ Türkiye ordusu tahliye sırasında tüm silah ve mühimmatlarını kendileriyle götürmüşlerdir. Lakin birkaç bölgede (Azerbaycan, Tebriz) yerli hükümetin isteği doğrultusunda küçük subay birliklerini bırakmışlardır. Tahliye işlemleri 9. Ordu Komutanlığı Yakup Şevki Paşa tarafından yürütülmüştür.³¹⁹¹ Tahliyenin hemen ardından İngiliz birliklerinin işgali başlamış, 24 Aralık`ta Batum, 26 Aralık`ta Ardahan ve Kars İngiliz yönetimine geçmiştir.³¹⁹² Türk ordusu Kafkasya`dan

---

³¹⁸⁵ Белоусова, Манькина , *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 256.

³¹⁸⁶ Юджин, *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке, 1914–1920*, s. 263.

³¹⁸⁷ *Первая Мировая Война: Взгляд Спустя Столетие. 1915 год, Материалы V Международной Научно-Практической Конференции*, s. 109.

³¹⁸⁸ Юджин, *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке, 1914–1920*, s. 265.

³¹⁸⁹ Белоусова, Манькина , *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 259

³¹⁹⁰ 17-18 Ocak 1919`da bu iki hükümet birleşerek Canub Garbi (Güneybatı) Milli Kafkas Geçici Hükümeti`ni kurmuşlardır. 1 Şubat`a kadar bu hükümet Nahcivan, Ordubad, Culfa, Kars, Ardahan, Batum, Ahıska ve Ahılkelek`i de kapsayacak şekilde genişlemiştir.

³¹⁹¹ *Первая Мировая Война: Взгляд Спустя Столетие. 1915 год, Материалы V Международной Научно-Практической Конференции*, s. 120.

³¹⁹² Юджин, *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке, 1914–1920*, s. 269.

çekildikten sonra burada bir müddet Ermeni terörü esmeye başlamış Andronik`in rehberlik ettiği Ermeni çeteleri soygun ve talanlar yapmışlardır.<sup>3193</sup> Gecici Nahçıvan Milli Komitesi`nin Başkanı Cafergulu Han bu konuya şöyle değinmiştir:

“Türkler gittiler, yine Müslüman köy ve kasabalarının yok edilmesi, hiçbir günahı olmayan Azerbaycanlı kadın ve çocukların dövülmesi ve öldürülmesinin kanlı sayfaları tekrar edilmeye başladı. Erivan`da Ermeniler tarafından ölüme mahkum edilmiş on binlerce Müslüman`ın yürek parçalayan feryatları göklere yükseldi.”³¹⁹⁴

Antlaşma gereğince Türk ordusunun Kafkaslardan çıkması, devamında iç çatışma ve Milli Mücadele dönemi yaşaması onun Kafkasya`ya olan ilgisini azaltmamıştır. Savaş dönemi ve savaş sonrası yıllarda gizli veya açıktam Kafkasy`aya desteğini hissettirmiştir. Tahliye zamanı, birkaç küçük subay birliği dışında öğretmen, sağlık personeli vd. Türk unsurlar da kendi isteklerince burada kalmışlardır.

Mondros Mütarekesinin imzalanmasından sonra Almanlar hızlı bir şekilde Türkiye`yi terk etmek zorunda kalmışlardır. Çanakkale`de üslenmiş Alman birlikleri bir gemiye bindirilerek Odesa`ya götürülmüşlerdir.<sup>3195</sup> Bu bağlamda, Alman General Yon Paschwitz ilk başlarda savaşabilecek durumdaki tüm gemileri Boğazlardan geçirip Sivastopol`e yığmak istemiştir. Fakat Alman personelin burayı terk edeceğini anlayan Türk hükümeti, kategorik olarak “Yavuz” un gitmesine karşı çıkmıştır. İngilizleri korkutan bu zırhlının Karadeniz`e gitmesi halinde İngilizlerin çok ciddi dayatmalarda bulunması beklenir bir durum olmuştur. Yine de Alman Amiral 2 Kasım`da öğleden sonra “Yavuz” üzerindeki sancağı Amiral Arif Paşa`ya teslim etmiştir. İki hafta sonra ise İngilizler Yavuz`a el koymuşlardır.³¹⁹⁶ Almanlar, İtilaf Devletleri`ne ait donanmaların Sivastopol`e çıkıp gelmeleri durumunda burayı Karadeniz savunma merkezi yapmışlardır. Bu bağlamda

---

³¹⁹³ Белоусова, Манькина , *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 263.

³¹⁹⁴ Çağatay Benhür, “Türk Birliklerinin Azerbaycan`ı Tahliye Etmesi (1918)”, *Sosyal Bilimler Dergisi* Sayı: 21 (Konya: 2009), s.28

³¹⁹⁵ Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 452.

³¹⁹⁶ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 537.

Almanlar Sivastopol kalesindeki sahil bataryalarının bir kısmını filoya taşımışlardır.³¹⁹⁷ Alman denizaltıları son askeri seferi 18 Kasım 1918’de Karadeniz’de gerçekleştirmiştir. Bu seferin amacı, bir hafta önce Almanların Batı cephesi ile İtilaf Devletleri arasında bir barış anlaşması imzalanmalarına rağmen, bölgeye mayın döşemenin gerekliliği olmuştur.³¹⁹⁸

19-21 Kasım tarihleri arasında da Kırım’daki Alman birlikleri İngilizlere teslim olmuşlardır. Kasım ayı ortalarında İngiliz ordusu İstanbul’a asker çıkardığında, iki gün sonra da İngiliz zırhlısı “Conterberry” Sivastopol’e varmıştır.³¹⁹⁹ 24 Kasım’da Rus filosu, “Volya” linkoruna ve Sivastopol’de Rus gemilerinin birçoğuna kendi bayraklarını çekmiştir. Ama İngiliz zırhlısının komutanı bir ültimatom vererek 25 Kasım sabahı gemilerden Rus bayrağının indirilmesini istemiştir. Aynı gün Sivastopol’e İtilaf Devletleri’nin ortak donanması gelmiştir. Limana varan müttefikler, Alman denizaltılarını kendi aralarında paylaşmışlardır. İngilizler “Volya” linkoru ve savaş gücü en yüksek olan Rus kruvazörlerine kendi mürettebatını yerleştirerek bunları Yavuz ve Aleksandr’la birlikte İzmit limanına götürmüşlerdir.³²⁰⁰

Ardından müttefikler Boğazları ve Türkiye’nin bir dizi stratejik noktalarını işgal etmişlerdir. 41500 İngiliz, 59 bin Fransız ve 17400 İtalyan askeri olmak üzere toplam 118 bin askerler Türkiye’ye gelmişlerdir. Türk ordusunun sayısı ise bu dönemde sadece 50 bin olmuştur. 1918 yılı sonlarına doğru, Mondros Mütarekesi’ne sadık kalan Türkler 45 bin tüfek, 682 makineli tüfek ve iki bin kadar topu müttefik güçlere teslim etmişlerdir.

³²⁰¹ Adet-i veçhile bu yenilgiden de sonra günah keçileri aranılmaya başlanılmıştır. Bu bağlamda, yeni Sadrazam Damat Ferit Paşa 21 Ocak 1919’da şu açıklamayı yapmıştır: “Savaş, hiçbir dâhili zaruret olmadığı halde Türkiye’yi savaşa sokan birkaç caninin

---

³¹⁹⁷ Бунич, *Черноморская Цусима: 1914-1921*, s. 253.

³¹⁹⁸ “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток*, s. 29.

³¹⁹⁹ *Первая Мировая Война: Взгляд Спустя Столетие. 1915 год, Материалы V Международной Научно-Практической Конференции*, s. 125.

³²⁰⁰ Белоусова, Манькина, *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 265

³²⁰¹ Айрапетов, *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*, s. 287.

işidir."³²⁰² Arkasından birkaç celsede "savaş suçluları" yargılanmaya başlanılmıştır. Enver Paşa,³²⁰³ Talat Paşa, Cemal Paşa, Cavit Bey ve keza Mahmut Paşa'nın asılarak infaz edilmesi karara bağlanılmıştır. Bunlardan ilk dördü zaten yurt dışına kaçtıkları için gıyaben idama mahkûm edilmiş ama Mahmut Paşa'yı ibret-i âlem için halkın gözü önünde asmışlardır. Aralarında Şeyhülislam Musa Kazım Efendi'nin de bulunduğu diğer suçlular ise kürek cezasına çarptırılmıştır.³²⁰⁴

Savaşı kazanmış İtilaf Devletleri kendi milli çıkarlarına uygun bir varyasyon ileri sürmekteydi. İlk olarak, Yunanistan başvekili Venizelos 1919 başlarında İstanbul ve Batı Anadolu'nun kendilerine verilmesini teklif etmiştir. Venizelos, 1 milyon 173 bin nüfus içinde Türkler tam olarak 449 bin kişi oldukları için, "tam bir Müslüman şehri olmayan" İstanbul'un Türkiye Devleti'ne ait olamayacağını ileri sürmüştü ve ardından hemen 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmiştir.³²⁰⁵

Anadolu topraklarını paylaşa bilmeyen İtilaf devletleri iki yönde askeri ve siyasi planlar kurmaya başlamışlardır. Mondros Antlaşmasından sonra ise savaştan önceki bu plan yürürlüğe sokulmuştur. Kürdistan sorunu adına ilk olarak öne çıkan İngiltere olmuştur.³²⁰⁶ Büyük Britanya politikacıları yıllardır Yakın Doğuda müttefik arayışında olmuşlardır. Kürtler onların isteğini karşılamış olabilirlerdi. İngilizler savaştan hemen önce eski Türkiye toprakları olan Arap eyaletlerine el koyduktan ve İran'a hakim olduktan sonra daha da ilerleyerek Anadoluya ve Türkiye'nin derinlerine girmeye çalışmışlardır.³²⁰⁷ Aslında İngiltere bununla antlaşmaya sadık kalmayarak Yakın Doğuda askeri faaliyeti devam ettirmiştir. Bu ise Mondros Antlaşmasının 7. ve 16. maddelerinin

---

³²⁰² Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 536.

³²⁰³ 1 Kasım 1918'de Alman denizlatisına binmiş ve ülke sınırlarını terketmiştir.

³²⁰⁴ *Первая Мировая Война: Взгляд Спустя Столетие. 1915 год, Материалы V Международной Научно-Практической Конференции*, s. 129.

³²⁰⁵ Багиров. - Вердиева, *В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют*, s. 259.

³²⁰⁶ Бунич, *Черноморская Цусима: 1914-1921*, s. 356.

³²⁰⁷ Акопян, *Западная Армения В Планах Империалистических Держав В Период Первой Мировой Войны*, s. 178.

ihlali demektir.³²⁰⁸ İngilizler aslında antlaşmanın maddelerini ihlal etmedikten ziyade bu durumu bir fırsat olarak kullanmaya çalışmışlardır.³²⁰⁹ Çünkü antlaşmaya göre, eğer yerli halk için herhangi bir tehlike durumu oluşursa Müttefik devletleri oraya müdahale edebilme yetisine sahipti.³²¹⁰ Düşünülürse ki, savaş bittikten sonra ahali arasında kaos ve panik hala dinmemiştir. Bu kanun dışı olayları bahane eden İngilizler böylece istedikleri fırsatı yakalanmış oldular.³²¹¹ Dikkatle incelenildiğinde, Mondros Antlaşmasının kendisinde bile büyük sıkıntıların olduğu anlaşılmaktadır. Bu antlaşma ne Arap vilayetlerinin, ne Kürt topraklarının ne de Ermenistan`ın sorununu çözebilmemiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonlarına geldiğinde Britanya Skyes-Pico Antlaşması`nı ne tanımış ne de ona uymuştur. İngiltere bu girişimlerini İttifakın savaşta düşüş dönemlerden başladığı gözlemlenmektedir. Türkiye`de Fransız lehine oluşan akımları körüklemeye çalışılarak ahalide Fransızlara karşı nefret uyandırma politikası yürütmüş ve bu siyasetine 1917`nin Kasım`ından itibaren başlamıştır.³²¹² Fransa`daki İngiliz sefiri F.L. Berti bu konuyla ilgili günlüğünde 2 Ekim 1917 tarihinde şöyle yazmıştır:

*“Parlamentoda Türklere karşı nefretiyle bilinen Obrey Grebert Türklere sadece Küçük Asya`yı bırakmak gerektiğini söylemişti. Ermeni vilayetlerinde özel rejim uygulamak ve bu rejimi Türklere ve İngilizlere karşı tatbik etmek gereklidir. Ardından Kürt topraklarında Fransız idari yönetimine bağlamak gerektiğini söylemiştir. İlaveten, Fransa ve İtalya`nın savaştan önceki kararlarına bağlı kalacağından büyük şüphe duymaktayım. Özellikle, Küçük Asya konusunda fazla ileri gittiklerini düşünerek İngilizleri daha aktif olmaya davet ediyorum.”*³²¹³

Buna karşılık olarak ilk önce İngilizler Kürteri Türkiye`den ayırmaya çalışmışlardır. Böylece bu toprakları İngiliz ablukasına alabileceklerdir.<sup>3214</sup> Bunun için Mısır`da İngiliz diplomatı F.H.Kerr ile bilimsel ekspedisyona yapan bilim adamı H.Parod arasında 18

³²⁰⁸ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 29.

³²⁰⁹ Айрапетов, *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*, s. 288.

³²¹⁰ Бунич, *Черноморская Цусима: 1914-1921*, s. 356.

³²¹¹ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 29.

³²¹² Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində*, s. 138.

³²¹³ Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində*, s. 139.

³²¹⁴ Бунич, *Черноморская Цусима: 1914-1921*, s. 358.

Aralık`ta sohbet olmuştur. Bu esnada H. Parod, Yakın Doğu halkları ile alakalı bilgiler toplamaya yerli milletlerin kültür ve geleneklerini incelemeye ve anlamaya çalışmaktaydı. Kerr ile Parod arasında gerçekleşen söhbetin kayıtları incelendiğinde birkaç meşhur konu dikkat çekmektedir. Onlardan ilki Ermeni meselesi olmuştur.³²¹⁵ Kayıtlara göre, İtilaf grubu Türklerin Ermenilerle çok yanlış politika yürüttüklerini iddia etmektedir. Bu da Avrupa devletlerine bu işe karışma fırsatı vermiştir. Bununla alaklı olarak onların fikrine göre, Kürtleri Ermeni vilayetlerinden çıkarmak ve ayrıca onlar için devlet oluşturmak gerektiği düşünülmektedir.³²¹⁶ O dönemde Britanya hükümetinin bu karara karşı tutumunun ne olduğu belli olmasa da, bu meselenin konuşulduğu ve üzerine düşünüldüğü bilinmektedir.³²¹⁷ Tam da bu dönemde ilk kez İngiltere tarafından yollanan telgrafta “Kürdistan” kelimesi kullanılmıştır.³²¹⁸ Rusya topraklarının da paylaşılmasının ardından İngiliz ve Fransız yönetim hattı kurğulanmaya başlanılmıştı. Bu işte en aktif olan Lyor Jorj ve U.Churchill İngiliz ablukasına dahil olan arazileri 23 Aralık 1917`de şöyle sıralamıştır: “İngiliz ablukasına Kazak sınırından Kafkasya, Ermensitan, Gürcistan ve Kürdistan dahil olacaktı.”<sup>3219</sup> İngiltere`nin bu sırada asıl maksadı Kafkasya veyakın Doğudaki demiryolu bulunan arazilerin İngiltere`ye verilmesini sağlamak olmuştur. İngiltere`nin 1918 Ekim`in 7-8`ne ait kendince hazırladığı antlaşma metninin 14. maddesine göre, Hicaz, Asir, Yemen, Süriye, Mezopotamya ve Hatay`daki Türk garnizonlarının yerleştiyi araziler Arap komutanı olan İngiliz temsilcisine verilmeliydi. Bu madde ile aslında Türkiye önemli topraklarını yani, Kürtlerin yaşadığı araziler ve Asya topraklarını gönüllü olarak İngilizlere vermiştir. Mondros antlaşması işte bu ruhta hazırlanılmıştır.

İngiliz politikasının izleyen Fransa da aynı tarzda işgal politikası yürütmekteydi. Çünkü İngiltere artık Yakın Doğuda mücadele yapıp daha fazla işgal bölgesi elde etmekle

---

³²¹⁵Адамова, *Константинополь И Пролитвы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 495.

³²¹⁶Акопян, *Западная Армения В Планах Империалистических Держав В Период Первой Мировой Войны*, s. 179.

³²¹⁷Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 49.

³²¹⁸Айрапетов, *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*, s. 289.

³²¹⁹Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 50.

birlikte müttekiki Fransa ile de yarışmaya başlamıştır. Halbuki savaşın başında birbirlerine daima sadık kalacaklarına karar vermiş ve sona geldiklerinde savaşın başında verdikleri karara göre hareket edeceklerini belli etmiş ve bunu 7 Kasım 1918'de imzalanan İngiliz-Fransız Deklarasyonu ile mühürlemişlerdir.³²²⁰ Müttekikleriyle bile antlaşmalarını ihlale götüren İngiltere, aslında tüm Arap topraklarında bağımsızlık oluşturarak kendi hakimiyetini kurmaya çalışmaktaydı.³²²¹ Kürt ve Arap sorunlarını kullanan İngiltere Mondros antlaşması ile Fransızların hayal ve planlarını yerle bir etmiş ve Musul'un tamamen İngiliz yönetimine geçmesini temin etmiştir.

Bu sırada Orta Anadolu'da müdahalecilere karşı bir isyan hareketi başkaldırmıştır. Hareketin başında General Mustafa Kemal durmaktaydı.³²²² 23 Nisan 1920'da tüm ülkede yönetim yetkisini eline alan Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulmuştur. 29 Nisan'da ise Mustafa Kemal başkanlığında yeni hükümet teşkil edilmiştir. Artık Türkiye'de iki iktidar oluşmuştur. Müttekik kuvvetlerin işgali altındaki İstanbul'da padişah yönetimi, Ankara'da ise Mustafa Kemal önderliğinde yeni yönetim oluşmuştur.³²²³

Antlaşmalar konusunda bir türlü ortak karara varamayan İttifak ve İtilaf Devletleri yapılan uzun tartışmalardan sonra 21 Ocak 1920'de Paris Barış Konferansı'nın son oturumunda, Türkiye ile daha sonra Sevr adı verilen bir barış anlaşması imzalamayı kabul etmişlerdir. Bu anlaşmaya göre, Boğazlar ve Karadeniz, Boğazlar Kumpanyasının kontrolüne verilecektir, fakat aslında şirket İngiltere, Fransa ve İtalya'nın sıkı denetiminde olacaktır.³²²⁴ Sevr Antlaşmasıyla Türkiye tüm Arabistan'ı, Suriye, Filistin, Irak, Ege adaları, İzmir bölgesi ve benzeri yerleri kaybetmiştir. Antlaşmaya göre, doğuda Van ve Bitlis vilayetleri ile Erzurum ve Trabzon vilayetlerinin bir kısmı Ermenistan

---

³²²⁰ *Azərbaycan Tarixi*, III cildə, s. 172.

³²²¹ Лазарев, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*, s. 53.

³²²² Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində*, s. 139.

³²²³ Айрапетов, *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*, s. 254.

³²²⁴ Адамова, *Константинополь И Проливы: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел*, s. 496.

Cumhuriyeti sınırlarına dâhil edilecektir.³²²⁵ Osmanlı padişahı Sevr Anlaşmasını kabul etmiş, fakat Mustafa Kemal'in Ankara hükümeti antlaşmaya kesinlikle karşı çıkmışlardır. Bu durumun sonucu olarak, Batıda Anadolu topraklarına 120 bin Yunan askeri girmiş, doğuda ise 1920 Haziran'ında Türk-Ermeni savaşı başlatılmıştır. Ermenilerin birkaç küçük zafer kazanmasının ardından Türkler nihai taarruza geçmiş, 29 Eylül'de Sarıkamış, arkasından da Ardahan'ı geri almışlardır.³²²⁶ 8 Ekim'de Ermenistan yönetimindeki Devrim Komitesi "medeni dünyaya" yani İtilaf Devletleri'ne müracaat ederek Türk saldırısının durdurulması talebinde bulunmuşlardır. Lakin İtilaf Devletleri Ermenilere hiçbir şekilde yardım etmemiştir.³²²⁷

Türkiye Kurtuluş Harekâtı savaşçıları taarruzlarını sürdürmüş ve 30 Ekim'de Kars, 7 Kasım'da Gümrü'yü geri almışlardır. Türkler şimdi Erivan'a ilerlemektelerdir. Ermeniler 18 Kasım'da ortak müzakere istemeye mecbur kalmışlardır. 29 Kasım 1920'de Ermenistan'da Kasyan (Ter Kasparyan'ın gerçek adı) başkanlığında herhangi bir "Revkom" ilan edilmiştir. Revkom hemen "isyan bayrağı açan köylülere" yardım için Kızıl Orduyu Ermenistan'a davet etmiştir. Kızıl ordu, fiilen Ermenistan'a girmiş ve Revkom üyelerini de beraberinde buraya getirmiştir. Böylece, 29-30 Kasım'da Ermenistan'da Sovyet Hükümeti tesis edilmiştir.³²²⁸ Kızıl Ordunun gelişiyile Ermeniler Türk taarruzundan korunmuşlardır.

2 Aralık'ta Lenin, Revkom başkanı Kasyan'a şu telgrafi göndermiştir: "*Emperyalizmin boyunduruğundan kurtulan emekçi Sovyet Ermenistan'ını sizin şahsınızda selamlıyorum. Sizin, Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan emekçileri arasında kardeşçe dayanışmanın tesisi için elinizden geleni yapacağımızdan eminim.*"³²²⁹ Sovyet tarihçiliği Kızıl Ordunun

---

³²²⁵ *Секретно Сводка Сведений О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах*, s. 326.

³²²⁶ Yazar daha önceki bölümde de belirtildiği gibi, bu konularda genellikle Ermeni tezlerini destekleyen görüşler ileri sürmektedir. Çünkü Türkler, Sankamış ve Ardahan'ı işgal etmemiş, aksine oradaki Ermeni çeteleri temizleyerek, geçici işgal altındaki Türk topraklarını istirdat etmiştir.

³²²⁷ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 540.

³²²⁸ *Секретно Сводка Сведений О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах*, s. 326.

³²²⁹ Lenin, Vladimir İliç. *Sov. İKP-nın teşkilatçısı 1870-1924*, (Bakı: Azərb. Demokratik firqəsinin nəşri, 1979), s. 54.

Ermenistan'a girişini emekçi Ermenistan'a enternasyonal bir yardım olarak değerlendirmekle birlikte hem de Mustafa Kemal hükümetine ciddi bir yardım olarak nitelendirmektedir.³²³⁰ Sonradan Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyet Hükümeti arasındaki ılıma bu olayların devamı olacaktır.

5.6. Birinci Dünya Savaşı'nın Rusya ve Türkiye İçin Ekonomik Maliyeti.

5.6.1. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Çarlık Rusya'nın Ekonomik Durumu

Savaş ekonomiyi derinden etkileyen bir eylem olarak nitelenmektedir. İtilaf birlikleri Almanya'yı ekonomik bloka almak ve tüm yollarını kapatmak adına deniz ve karadan olan ticari yollarını kısıtlamışlardır. Bu da en çok Rusya ekonomisini etkilemiştir.³²³¹ Bununla birlikte ticari taşıma araçlarının bir çoğu savaş için seferber edilmiş, bir kısmı da savaş esnasında tahrip edilmişti. 1 Mayıs 1917'ye kadar 5.6 milyon tonluk ticari gemi tahrip edilmiştir ki, bu rakam 1914'e ait tüm gemilerin %21'ni oluşturmaktaydı. Tüm bunlar ticaret ve ekonominin düşüşüne neden olmuş, savaş zamanı zaten ağır olan durum daha da feci hale getirmiştir.³²³²

Neredeyse savaşan tüm taraflar ticari anlaşma ve hukuku ihlal etmişlerdir. Bu konuda İngiltere daha fazla ileri giderek, Almanya'nın ekonomisini çökertmek adına tüm Avrupa ekonomisini etkileyen kararlar almaktaydı. İngiltere'nin Almanya'ya tatbik ettiği ticari embargo kararı ekonomik düzeni derinden etkilemiştir. Bu nedenden dolayı savaş arefesinde en büyük tahripi Alman ekonomisi yaşamıştır.³²³³ Avrupa'nın ekonomisi çökerken ABD tüm Avrupa devletlerini geçecek hale gelmiş ve hatta Avrupa'yı birçok gereksinimlerle temin edecek güç almıştır. Sonuçta, Almanya'nın ekonomisinde ihracat 1/3,

---

³²³⁰ Şirokorad, *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl karan karan Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*, s. 540

³²³¹ Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində*, s. 142.

³²³² Шигалин Г. И., *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s.258

³²³³ Белоусова, Манькина, *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 269.

ithal ise 1/5 oranda azalmıştır. Yani, 1913`de Almanya`nın ithali 10.4 milyar altın marka olmuşsa, 1918`de 2.7 milyar`a düşmüştür.³²³⁴

Rusya`nın ekonomisi ise daha savaş başlamadan önce büyük yükseliş yaşamıştır. Dış ve iç ticareti yükselmiş, ziraat ve tarımda artış sağlanmıştır. Rusya dış ticaretinde ihracını 1520.2 milyon`a ithalini ise 1374 milyon`a ulaştırmıştır. Lakin dünya ticaretindeki payı hala %3.5`in üzerine çıkamamıştır. Halbuki, dünya ticaretinde İngiltere`nin %15.5, Almanya`nın %13.5, Belçika`nın bile %4.5 payı olduğu halde,³²³⁵ Rusya dünya ekonomisinde gerekli yerini hala bulamamıştır.

Savaştan önce Rusya tamamen ziraata bağlı ekonomik sisteme sahip devlet olarak bilinmekteydi. Diğer ihrac gereksinimlerini dışarıdan almak zorunda kalan Rusya, bu nedenle ekonomisinde ve ticaretinde daha çok Batı Avrupa devletlerine bağlı kalmıştır. Batı Avrupa devletlerinden de en çok Almanya ile ekonomik bağları olduğundan, İngiltere`nin embargo kararından en çok etkilenen yine de Rusya olmuştur. Öyle ki, Rusya`nın en çok ticarı ortak pazarları Avrupa sınırı hatlarından geçmekteydi. Avrupa`da Rusya`nın ithal ticareti en fazla 87.4 mln, ihracı ise 84.7 mln ulaşabilmiştir. Asya ile olan ticari ilişkilere bakıldığında ise ithalin 12.6 mln, ihracın ise 15.3 milyon³²³⁶ geçemediği anlaşılmaktadır.

Savaş başladıktan sonra ise ticari sistem kökünden değişmiş ve Avrupa devletleri Rusya ile ekonomik etkileşimi en düşük hale getirmişlerdir. Tüm Avrupa devletleri ile ticari işlemler azaltılmıştır. Karadeniz yolunun kapatılmasından sonra ise İtalya ile ticari etkileşim tamamen durdurulmuştur.³²³⁷ Savaş başladığı ilk dönemlerde banka işlemleri düşüş yaşamış, savaşa dahil olan devletlerin para birimlerinin değeri düşmüştür. Böylece bankalar ekonomik çöküş yaşamışlardır. Banka kredilerinin faizleri arttığı için insanlar

---

³²³⁴ *Первая Мировая Война: Взгляд Спустя Столетие. 1915 год, Материалы V Международной Научно-Практической Конференции, 130.*

³²³⁵ *Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг, s.452*

³²³⁶ Шигагин Г. И., *Военная Экономика В Первую Мировую Войну, s.268*

³²³⁷ *Первая Мировая Война: Взгляд Спустя Столетие. 1915 год, Материалы V Международной Научно-Практической Конференции, s. 201.*

banka ile işlem yapmaya meyilli olmamışlardır. Bu dönemlerde kağıt birimini yaygınlaştırmaya çalışan Rusya için bu oldukça beklenmedik ağır bir durum olmuştur. Hazinenin altın rezervlerini korumak adına kağıt parayı kullanımda artırma politikası yürüten Rusya savaş döneminde değerli kağıtların değer kaybetmesi sonucu büyük sıkıntılar yaşamıştır.³²³⁸ Bu durum Çarlık Rusya ekonomisini en çok etkileyen olay olmuştur.

Bu dönemde hükümetin bazı mahsullere kota koyması onlardan gelen vergilerin azalmasına ve çöken ekonominin dahada feci duruma doğru ilerlemesine sebebiyet vermekteydi. Özellikle içki ve hazır gıdaların ithal ve ihracına sınır getirilmesi onlardan gelen gelirin azalmasına neden olmuştur.³²³⁹ Bazı ekonomik yanlış kararlar yüzünden Rusya'nın devlet bütçesi ithal ve ihraç alanında büyük sıkıntı yaşamış bütçenin borcu kendisini aşmıştır.

Savaş esnasında Çarlık Rusya askeriyeye büyük oranda bütçe ayırmıştır. Rusya hem kara hem de denizlerden savaşa atıldığı için her iki orduya özenle dikkat ayırmıştır. Bununla beraber Birinci Dünya Savaşı'nda ilk kez hava kuvvetlerinin kullanılması ve askeri uçakların çok pahalıya maal olması Rusya ekonomisinin büyük sıkıntılar yaşamamasına sebebiyet vermiştir. Devletin savaş masrafları büyük oranda artmıştır, öyle ki, 1916'nın Ağustos'unda 38 milyon ruble olan devlet masrafı, 1916'nın Ekim'inde 50 milyon rubleye yükselmiştir.³²⁴⁰ Savaş ilerledikçe devletin borçları ve bütçe eksiği artmakta devam etmiştir. Özellikle, 1917'de askeri harcamalar daha fazla artış göstermiştir.

---

³²³⁸ Сидоров, *Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917)*, s. 109.

³²³⁹ Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində*, s. 143.

³²⁴⁰ Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 112.

Tablo 9: 1917`de Rusya`nın Askeri Harcamaları

Yıl	Masraflar	Gelir	Eksik
1914	4.859	2.961	1.898
1915	11.562	3.001	8.561
1916	18.101	4.375	13.756
1917	27.607	5.039	22.568
Sonuç	62.129	15.346	46.783

Kaynak: ЦГИА СПб / Petersburg Şubesi. Ф. 1276, Оп.12, д. 574, л. 1-5. (Maaliye İşleri Bakanlığı Arşivleri bölümünden). Rakamlar Ruble cinsindedir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusya devlet bütçe gelirinin büyük bir kısmı yani neredeyse %80`i askeri işlemlere sarfedilmekteydi.³²⁴¹ İhrac mallarının değerinin düşmesi ve idhal mallarının artması devlet bütçesini derinden etkilemiştir. Çarlık hükümeti bu sıkıntıdan kurtulmanın yolunu metal paraların büyük bir kısmını kağıt paraya değiştirmekte görmüş ve böylece hazineye altın ve değeri madenleri geri kazandırmayı hedeflemiştir.³²⁴² İlaveten, Çarlık ağır durumdan çıkmak amaçlı İngiltere`den düşük faizli kredi almayı planlamıştır. Başlarda bunun için Bükenen`e müracaat edilmiş o da Merkezi Banka`ya bu kararı bildirmiştir. Uzun süren konuşma ve tartışmalardan sonra Rusların istediği gibi düşük faizli kredi İngiliz Baknacılar tarafından kabul görülmemiştir.³²⁴³ Sonuç olarak İngilizler Rusların talep ettiği krediyi vermemişlerdir. Lakin Rusya krediyi ısrarla istemekte devam etmiş, eğer verilmezse savaştan çıkmakla tehditler yağdırmışlardır.³²⁴⁴ Durumu böyle gören İngiltere uzun süre sonra krediyi vermeyi kabul etmiştir. Lakin bir şart koşturmuş, “*kredi Rusların istediği kadar düşük olmayacak ve verilecek meblağ 4,5 milyon funt sterlingten fazla olmayacaktır.*”³²⁴⁵ Bu dönemde Rusya Şantili`de (Avrupa Cephesinde) çok önemli

³²⁴¹ Айрапетов, *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*, s. 291.

³²⁴² Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 133.

³²⁴³ Акопян, *Западная Армения В Планах Империалистических Держав В Период Первой Мировой Войны*, s. 182.

³²⁴⁴ Fətəliyev, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük dövlətlər Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində və illərində*, s. 153.

³²⁴⁵ Айрапетов, *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*, s. 292.

harekate başlamak zorunda kalmıştır. Maali sıkıntılar ve İngiltere'nin krediyi geçiktirmesi sonucu 1915'in Aralık'ında başlaması gereken operasyon 1916'ya ertelenmiştir.³²⁴⁶

Çarlık Rusya İngilizlerden istedikleri krediyi alamayınca, Fransa'dan değerli para birimi almaya merak salmış ve Fransızlarda bunu Ruslara temin etmişlerdir. Bu ekonomik yakınlaşma 1916'nın 9 Mayıs'ında başlamış, lakin uzun sürmemiştir.³²⁴⁷ Durumun böyle olduğunu gören Çarlığın Bakanlıklar Kurulu son çare olarak Japonya'ya müracaat etmişlerdir. Krediyeye karşılık Rusya hazinesinde bulunan değerli altınlar Japonya ile yaptığı anlaşma zamanı emanet³²⁴⁸ olarak ortaya koyulmuştur.³²⁴⁹

Bu durumu uzaktan izleyen ABD hemen banka ve şirketlerini Rusya'ya (boş alana) yönlendirmeye kalkışmıştır. "National City Bank" iki Vitse Başkanıyla birlikte buraya gelerek kendi şubelerini burada açmışlardır lakin bu şubelerin faaliyeti çok uzun sürmemiştir.³²⁵⁰ Sonuç olarak, Rusya savaşın sonunda birçok devlete borçlu kalmıştır. Rusya'nın devlet borçunu onu çok derin uçuruma sürüklemekteydi.

Rusya'nın devlet borçunu yansıtan tablo şu bilgileri sunmaktadır:

---

³²⁴⁶ Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 135.

³²⁴⁷ *Первая Мировая Война: Взгляд Спустя Столетие. 1915 год, Материалы V Международной Научно-Практической Конференции*, s. 206.

³²⁴⁸ Tarihin sonraki sayfalarında "Şubat devriminden sonra devletin malli durumu bir az daha zor anlarını yaşayacaktı. Ama Lenin ve yoldaşlarının *kapitalist* devletlerden yardım istemesi imkansızdı." Leninin yazdığına göre: "Uzun süredir ki Rus ekonomisi Avrupa emperyalistlerinin kapitalına dönüşmüş halde idi." Buna rağmen Lenin İtilaf devletleri ile dostça ilişkilerin olduğu gibi devam etmesini de istiyordu. Lenin Batı Avrupa devletlerini sömürgeci emperyalistler olarak nitelendirse de, "Rusya bir başka dünya devletlerinin olduğu mücadeleyi kaldıramazdı. Devlet iç savaş ve sınıflarası mücadeleden hala kurtulmuş sayılamazdı."

"Lenin Rusyanın ekonomik olarak kalkınmasını sağlamak için hiçbir taraf ve gruplara dahil olmamayı öngörüyordu. Savaşı ekonomik sıkıntının en büyük sebebi olarak nitelendiren Lenin, savaşa ait her hangi bir durumu kötülüyor ve savaşa hiç bir gereksinim olmadığını iddia ediyordu. Bununla birlikte ordu da zaten savaşa güçte değildi. Askerlerin de bu durumu desteklemesi halkın büyük bir kısmının aynı düşünceye hakim olduğunun göstergesi idi." sovyet dönemi yazarların Lenin politikasını desteklemesi artık alışılmış duruma dönüşmektedir. (Сидоров, *Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917)*, s. 251).

³²⁴⁹ Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 440.

³²⁵⁰ *Первая Мировая Война: Взгляд Спустя Столетие. 1915 год, Материалы V Международной Научно-Практической Конференции*, s. 225.

Tablo 10: Savaş Sonlandığında Rusya'nın Devlet Borcu

İngiltere	7,5 milyar ruble		ABD	0,50 milyar ruble
Fransa	5,5 milyar ruble		Japonya	0,20 milyar ruble
Almanya	1,25 milyar ruble		İsviçre	0,20 milyar ruble
Hollanda	0,75 milyar ruble		İtalya	0,10 milyar ruble
			Toplam	16 milyar ruble

Kaynak: ARDTA. Ф.1, Оп. 3, д. 758, s.1-15 (Sosyal Revolusional Maliye Şubesi raporları).

Bu verileri birçok başka rapor ve hesaplarda doğrulamaktadır. Arşiv ve maliye bakanlığı evrağında benzer veriler sunulmuştur.³²⁵¹

Savaş sırasında Rusya'nın askeri borçları da büyümüştür. Çarlık Rusya'nın askeri borçları şu şekilde gösterilmektedir:

Tablo 11: Rusya'nın Askeri Borçları

Devletler	Borç(milyon)
Büyük Britanya	579 Funt sterling
Fransa	159 Funt sterling
ABD	46 Funt sterling
Japonya	30,7 Funt sterling
İtalya	8,8 Funt sterling
Toplamda	823,5 Funt sterling

Kaynak: ARDTA. Ф.1, Оп. 1, д. 1506, s. 20-25 (P.N.Apostol'un ABD'de basılan istatiksels hesaplarından bir bölüm: 1928).

Buna benzer rakamları Rusya'nın Maliye Bakanlığı ve birçok diğer devletlerin istatistik uzmanları da vermişlerdir.³²⁵²

³²⁵¹ Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 518.

³²⁵² Шигалин, *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*, s. 523.

Bu borçlarla birlikte Rusya'nın kredi borçları da şişmekteydi. Savaş esnasında bazı devletlerin para birimlerinin değeri yükseliş gösterse de Rusya'nın para birimi düşüş yaşamıştır. Bu durum Rusya'yı aldığı borçların değerinden çok daha büyük değerlerle geri vermek zorunda bırakmıştır.³²⁵³ Sonradan İtilaf devletleri savaştan galib çıkmasına rağmen Rusya'ya bu galibiyeten de hiçbir pay vermemişlerdir. Sovyet Rusyası bunu talep ettiğinde ise Çar Hükümetinin borçlarını bahane getirmişlerdir.

5.6.2. Birinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye'nin Ekonomik Durumu

Savaşa kadar Türkiye ekonomik açıdan yarım kolonyal ve kendine has özellikleri olan bir devlet olmuştur. Türkiye'nin büyük bir toprak bütünü olmasına rağmen devlet ekonomisinin büyük bir kısmı yabancı sermayedarların elinde toplanmıştır. Çok cüzi kısmı istisna olmakla, devletin ekonomisi neredeyse Avrupa bankacı ve sermayedarlar tarafından yönetilmekteydi.³²⁵⁴ Üç kıtada hükümlanlık eden bir İmparatorluk belli zaman sonrasında ekonomik düşüş yaşamaya başlamıştır ve yerini Avrupa devletlerine bırakmıştır.³²⁵⁵ Askeri devlet olarak nitelenen Osmanlı bir zaman sonra ekonomik devlete dönüşmek zorunda kalmıştır.³²⁵⁶ *“Türkiye zamanla ekonomik devlete dönüşme eylemini geçiktirdiği için başka emperyalistler onun ekonomik alanına sahip çıkmaya başlamışlardır. Avrupa emperyalistleri Türkiye'nin sanayisi ve ziraatine hemen el koymuş, ardından Genç Türkler hareketi feodal sisteme büyük darbe indirerek burjuvazinin yükselişine yol açmışlardır.”*³²⁵⁷ Zamanla ekonomik kalkınma isteyen Türkiye'yi savaşa iten ve onun tüm haşemetine son koyan, *“ardından topraklarını paylaştıran, Avrupa emperyalistleri olmuştur. Özellikle Almanya, İtilaf devletleri ve Türkiye'deki bir kesim bu olayın suçlusudur.”*³²⁵⁸ Lakin bu savaş bittikten sonra Türkiye tarihinde daha büyük nitelikte olaylar gerçekleşmiştir.

---

³²⁵³ Белоусова, Маныкина , *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*, s. 269

³²⁵⁴ Акопян, *Западная Армения В Планах Империалистических Держав В Период Первой Мировой Войны*, s. 187.

³²⁵⁵ Новичев, *Экономика Турции В Период Мировой Войны*, s. 10.

³²⁵⁶ Сидоров, *Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917)*, s. 153.

³²⁵⁷ Новичев, *Экономика Турции В Период Мировой Войны*, s. 11.

³²⁵⁸ *Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительства 1878-1917 гг.*, s. 455.

Savaşın başladığı ilk günlerden itibaren ziraat düşüş yaşamaya başlamıştır. Çiftliklerde çalışan erkeklerin orduya çağırılması iş gücünün kaybolmasına sebebiyet vermiştir. 20-45 yaş arası erkeklerin cephelere gitmesi ekonomik iş gücünü düşürmekteydi.³²⁵⁹ Bu dönemde köylerde ve çiftliklerde hayvanların durumu denetlenmemiştir, çünkü Türkiye`de veteriner sayı çok az olmuştur. Türkiye`de toplamda 250 veteriner bulunmaktaydı. Bu da hayvanların hastalanmasına, hayvansal gıdaların nicelik ve niteliğinin düşüşüne neden olmaktadır. Lojistikte kullanılan hayvanların kalitesinin düşüşü ise askeri işlemlerin yavaşlamasına sebep olmuştur.³²⁶⁰ Ekim`in ilk günlerinde Türkiye tüm devletlerle olan kapitülasyonları feshettiğini ilan etmiştir. Lakin savaş sırasında bu kapitülasyonlar zaten uygulanılamayacaktı. Yani kapitülasyonların ilgası büyük değişime sebep olmamıştır.³²⁶¹

Türkiye savaşa girdiği günden itibaren ülkede tüketim fiyatları hızla artmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak, vergiler de artış göstermiştir.³²⁶² Türkiye`nin sanayi ekonomisine bakıldığında; sanayinin yarım sömürge halinde Batı sermayedarlarının elinde olduğu anlaşılmaktadır.

Avrupa`da Türkiye sanayisi için büyük rekabet oluşmuştur. Bu dönemde güçlü sermayedarlar Türkiye sanayi alanında kendilerine büyük pay kapmaya çalışmaktalardı. Bunun sebebi sadece büyük gelir sağlamak değil hem de başka sermayedarların kendi alanlarına girmesini engellemek olmuştur. Bu durumda bile Rusya, Türkiye ekonomisinde büyük yer alamamıştır.³²⁶³ Savaşın başlarında Rusya Dışişleri Bakanlığına İstanbul`daki Büyükelçilikten şöyle bir telgraf gelmiştir:

“13 Ocak 1914: Fransız bakan birlikleri ile iletişime geçen Rus bankacıları Fransa bankası ile birlikte Karadenizde büyük sermayesi olan Deutsche Bank`la ortak iş kurmayı planlıyorlar. Öyle ki, bu işlemin demiryolları ve kömür alanına büyük sermaye koyarak gelirlerimizin

---

³²⁵⁹ Секретно Сводка Сведений О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах, s. 178.

³²⁶⁰ Новичев, Экономика Турции В Период Мировой Войны, s. 12.

³²⁶¹ Марков , Прелюдия К Большой Войне, s. 158.

³²⁶² Секретно Сводка Сведений О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах, s. 179.

³²⁶³ Новичев, Экономика Турции В Период Мировой Войны, s. 43.

artmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Böylece dünya ticaretinde Rusya'nın büyük yeri olacaktıdır. Bu konuda sizlerin yüksek desteğinizi beklemekteyiz. Giers."

Bu mektuba Çar II Nikolay kendi mührü ile "Mutlaka destek verilmeli" yazısını ilave etmiştir.³²⁶⁴ Lakin istenilen plan gerçekleşmemiş ve Rusya Türkiye'de büyük sermaye yerleştirememiştir.

Bu dönemde çok gerekli olan gemi sanayisi Türkiye'de diğer savaşan devletlerle kıysalandığında çok alt düzeylerde olmuştur. Türkiye'de büyük gemilerin hazırlanması için gerekli hiçbir şey olmamıştır. Bu nedenden dolayı Türkiye mecburen büyük gemileri yurtdışından almıştır.³²⁶⁵ Bunun için ise çok büyük para harcaması gerekmektedir. İlâveten gemilerin tadilat ve bakımı işlemlerini yürütenler bile yabancı firmalar olmuşlardır. Bu firmaların büyük çoğunluğu İngiliz markaları olmuştur. Tadilat ve bakım için gerekli tüm eşya ve araçlar İngiltere'den getirilmiştir. Böylece aslında, Türkiye'deki gemi sanayisi savaştan önce İngiltere'nin elinde olmuştur. Bu bağlamda Türkiye filusunda bulunan en büyük gemilerin Amiralleri genelde İngilizlerden oluşmaktaydı.³²⁶⁶ Lakin savaş başladığı andan itibaren filodaki İngiliz tekeli tamamen darmaduman olmuştur. İngiliz konsorsiyumu kapatılmış, gemi sanayisi İngilizlerin elinden alınmıştır. Artık Türkiye filosu ile İngilizler arasında bağ kopmuştur.³²⁶⁷

Savaş başlamadan az önce Türkiye'nin ihrac ekonomisini de İngiltere kendi eline almışlardır. Genelde en çok halı ihracından büyük kazanc sağlayan İngiltere bu malların satışına hiçkimseyi sokmamaktaydı. Çalışanları ise kategorilere ayırarak yüksek maaşları İngilizlere, düşük maaşları ise Türklere vermiştir. En düşük maaş halı sanayisinde gözlemlenmekteydi,³²⁶⁸ çünkü burada çalışanların büyük çoğunluğu kadınlardan oluşmaktaydı. Görüldüğü kadarıyla, yabancı sermayedarlar sayesinde devlet neredeyse feodal sistem tarzında yönetilmekteydi. Ancak Genç Türkler bu sistemi yıkmayı

---

³²⁶⁴ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3888, л. 1-8.

³²⁶⁵ *Секретно Сводка Сведений О Противике На Кавказском Фронте И О Закавказийских Государствах, s. 182.*

³²⁶⁶ Сидоров, *Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917), s. 157.*

³²⁶⁷ Новичев, *Экономика Турции В Период Мировой Войны, s. 46.*

³²⁶⁸ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3888, л. 93-96.

planlamışlardır. Bunu yapmayı çok isteseler bile hemen hızlı bir şekilde yabancı sermyecileri devletten kovma hakları bulunmamıştır.

Hicaz demiryolu haricinde Türklere ait tüm kara ve deniz ulaşımı ticareti Batı sermayedarlarının elinde olmuştur. Demiryolları ulaşımı uğruna yapılan mücadele savaş öncesi döneminde yapılan en önemli mücadele tarihçelerinden biri olmuştur. Savaş başlamadan önce Türkiye'nin demiryolu ağı şu şekilde olmuştur:

Doğu demiryolu hattı – 466 km., Haydar Paşa –Ankara demiryolu hattı-578 km.,

Arfiye-Adapazarı hattı – 10km., Eskişehir – Konya hattı- 445 km.,

Bağdat demiryolu hattı- 935 km., İzmir –Kasaba hattı – 266 km.,

Alaşehir demiryolu hattı – 250 km., Soma – Panderma – 250km.,

Şam – Hama hattı – 682 km., Yaffa- Kudüs hattı – 86 km.,

Mudanya – Bursa hattı – 41 km., Hicaz demiryolu hattı – 1750 km.

Türkiye toplamda 5.759 km. demiryolu hattına sahip olmuştur.³²⁶⁹ Başlarda, Türkiye'nin demiryolu yönetiminde baş rol Almanya, Fransa ve İngiltere'nin elinde toplanmıştır.³²⁷⁰

Savaş döneminde ise demiryolu inşaatı nisbeten azalmış ve askeri amaçlar için sadece stratejik bölgelere yapılmaya başlanılmıştı. Örnek olarak, Amanus dağlarından tunel yapımı ve İstanbul –Adana demiryol hattını gösterilmektedir. Bu demiryolu hatlarıyla genelde kömür taşınılmaktaydı. Bu taşıma araçlarına büyük gemiler de eşlik etmişlerdir. Çünkü Türkiye'nin en çok lojistik aracı gemiler olmuş ve ticari işlemlerin büyük bölümü gemilerle yapılmıştır.³²⁷¹

---

³²⁶⁹ Новичев, Экономика Турции В Период Мировой Войны, s. 69.

³²⁷⁰ Международные отношения в эпоху империализма : документы из архивов царского и Временного правительства 1878-1917 гг, s. 458.

³²⁷¹ Tuncay Öğün, Kafkas Cephesi'nin 1. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği, (Ankara, Dergah Yayınları: 2015), s. 158.

Türkiye`de Karadeniz, Marmara ve Ege Denizi ticaretini genel olarak çoğunlukla Yunanlar yönetmekteydi. Devletin içindeki ticareti ise Ermeniler kendi ellerine almışlardır. Yabancı tüccarlar genelde İstanbul`da kalmayı tercih etmiş ve tüm ticareti buradan yönlendirmişlerdir. Aslında Türkiye`de bulunan yabancı sermaye yöneticileri istihbarat ajan olarak da faaliyet göstermişlerdir. Bu nedenden dolayı savaştan önce İstanbul`da 129.243 yabancı bulunmuştur.³²⁷²

Savaş döneminde Türkiye`de ülke çapında büyük açlık sıkıntısı yaşanmaktaydı. Özellikle 1916 senesinde halkın açlık sıkıntısı en üst seviyeye ulaşmıştır. Devlette ekme ve yiyeceğin kısıtlı olması açlık oranını artıran etkenlerdendi. Bununla birlikte, Türkiye Almanya`ya buğday yardımında bulunmuştur.³²⁷³ 1917`nin Mart`ın da Türkiye Almanya`ya ordu hazinesinden 10 milyon okka (tahminen 750.000 pud.) buğday göndermiştir. Bunun ilk yarısını göndermiş ama ikinci yarısını göndermek istediğinde halk buğdayın Sirkeci İstasyonu`ndaki depolarına saldırmıştır. Bu esnada arbede çıkmış ve 20 kişi ölmüştür.³²⁷⁴ Durumun çok kötüye gideceğini anlayan İttihat Terakki Partisi buğdayın Türk askerlerinin bulunduğu cepheye gittiğini ve bir daha rezerv depodan yardım gönderilmeyeceğini bildirmiştir.³²⁷⁵ İnsanlar arasında açlık yaygınlaştığı için itirazlar sadece İstanbul`la yetinmemiş. İtiraz dalğası gittikçe büyüyerek genişlemiş ve Ankara`daki Vali`nin başkente haber yolayarak nizamı sağlamak için yardım³²⁷⁶ göndermesini talep etmesi ile sonuçlanmıştır. Durum böyle olunca depo ve yiyecek rezervlerini özel kuvvetler ve Alman birlikleri korumaya başlamıştır.³²⁷⁷ Savaş dönemi bereketli toprakların kullanım oranı şu tabloda gözler önüne serilmektedir:

---

³²⁷² Новичев, Экономика Турции В Период Мировой Войны, с. 75.

³²⁷³ Гасрагян.- Орешкова- Петросян, Очерки Истории Турции, с. 162.

³²⁷⁴ Секретно Сводка Сведения О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах, с. 184.

³²⁷⁵ Сидоров, Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917), с. 157.

³²⁷⁶ Секретно Сводка Сведения О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах, с. 188.

³²⁷⁷ Новичев, Экономика Турции В Период Мировой Войны, с. 106.

Tablo 12: Savaş Dönemi Türkiye`sinde Toprakların Kullanım Yüzdesi

Vilayet	Oran
Aydın	41,1%
Ankara	43,9%
Trabzon	52,4%
Adana	27%
Harput	10%
Van	3,4%
Diyarbakır	1,5%

Каунак: Крюкова - Левчук, «Экономическое Положение Османской Империи Накануне Первой Мировой Войны», s. 3

Birinci Dünya Savaşına kadar toprakların büyük bir kısmı buğday üretimi için kullanılmaktaydı. Geriye kalan toprakların %7 sebze ve %7 ise meyve yetiştirilmesi için kullanılmıştır.³²⁷⁸

Savaş Türkiye`ye inanılmaz ekonomik sarsıntılar ve askeri kayıplar yaşatmıştır. Türkiye cephelere 1.5 milyon asker ve subay sevk etmiştir. Türkiye`de savaş zamanı sadece bir yılda neredeyse 600 bin insan kaybı, 2 milyon yaralı, 900 bin de gazi olmuştur. En büyük zarar ise bereketli topraklara olmuştur, öyleki, çok büyük toprak sahaları işlevsiz kalmıştır.³²⁷⁹ Savaş devletin bütçesine de çok zarar vermiştir. Savaş esnasında devlet bütçe eksiği bir yılda 2 milyon lireden 29 milyon lireye yükselmiştir.³²⁸⁰ Savaş esnasında Türkiye`de “*Erzak fiyatları yükselmiştir: ekmek-37 defa, kahve-70, pirinc-30, patates- 27 defa fiyat artışı yaşamıştır. Fiyat artışından en çok zarar gören bölgeler Anadolu ve Arap eyaletleri olmuştur.*”³²⁸¹ Savaş döneminde Türk ordusuna harcanan para 1 milyar 600 milyon dolar civarında olmuştur. Aslında bu parayı Türkiye bütçesi sağlayamazdı.³²⁸² Bu

³²⁷⁸ Крюкова- Левчук, «Экономическое Положение Османской Империи Накануне Первой Мировой Войны» s.5.

³²⁷⁹ Гасратян.- Орешкова- Петросян, *Очерки Истории Турции*, s. 158.

³²⁸⁰ Марков , *Прелюдия К Большой Войне*, s. 159.

³²⁸¹ Гасратян.- Орешкова- Петросян, *Очерки Истории Турции*, s. 159.

³²⁸² Нотович, *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*, s. 248.

kadar büyük meblağın sadece dış yardımla sağlanacağı öngörülmekteydi.³²⁸³ Çünkü Türkiye'nin 1909'dan 1913'e kadar olan döneminin gelir çıkarları şöyle olmuştur:

Tablo 13: Türkiye'nin 1909-1913 Gelir Çıkarı

Yıllar	Gelir	Masraf	İlan edilen bütçe eksikliği	Gerçekte olan bütçe eksikliği
1909/10	25.078.962	30.539.545	5.460.582	
1910/11	29.183.418	35.994.587	6.811.169	
1911/12	31.645.708	41.161.729	9.516.021	12.638.531
1912/13	33.682.475	36.891.366	3.208.891	10.373.118

Kaynak: РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3859, л. 45-48.

Bunlardan 1911/12 senesinde 11.268.000 lira veya %30,7'i Türkiye Hükümetinin aldığı borclara ödenmiştir.³²⁸⁴

Kaynaklarda, savaş esnasındaki askeri bütçe ise şu şekilde gösterilmektedir:

Tablo 14: Türkiye'nin Savaş Dönemi Askeriyeye Ayırdığı Bütçe

Yıllar	Gelir		Gider		Gerçek eksik
	Beklenen	Gerçekte olan	Gereken	Meclisin iddia ettiği	
1913/14	33.682.5	29.201.9	36.891.4	49.395.8	6.128.1
1914/15	36.004.2	24.739.2	37.054.6	73.932.3	33.102.1
1915/16	30.015.9	22.325.8	38.451.4	84.722.2	43.219.3
1916/17	21.000.0	19.000.0	31.800.0	75.200.0	43.500.0
1918/18	8.980.0	-	17.100.0	33.200.0	24.200.0
1918/19	9.300.0	-	13.200.0	30.200.0	20.800.0

Kaynak: РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3859, л. 75-79.

Gelirlerin düşüş yaşamasından dolayı insanların durumu gittikçe zorlaşmıştır. Bununla birlikte vergiler de büyük artış göstermiştir.³²⁸⁵

³²⁸³ Секретно Сводка Сведений О Противике На Кавказском Фронте И О Закавказийских Государствах, s. 189.

³²⁸⁴ РГВИА Ф. 2000, Оп.1, д. 3859, л. 52-63.

³²⁸⁵ Новичев, Экономика Турции В Период Мировой Войны, s. 111.

Savaş döneminde Türkiye hazinesi genelde altın, gümüş ve nikel madeni çoğunlu oluşturulmuş ve toplamda 50 milyon lir veya 228.8 milyon dolar değerine sahip olmuştur.³²⁸⁶ Bundan başka tedavülde farklı devletlere mahsus değerli metaller de bulunmuştur. Onların değeri 10 milyon lir veya 1 milyon banknottan oluştuğu öngörülmektedir.³²⁸⁷ Bu değerli birimler genelde Türkiye bankalarında biriktirilmekteydi. Savaş başladığı dönemde altının değeri düşmüş ama savaşın ortalarında kağıt paranın artırılması ile altının değeri yeniden artış sağlamıştır.³²⁸⁸ Bu bağlamda Türkiye 1914 ve 1915`de olmakla kullanıma iki kez büyük miktarda kağıt para çıkarmıştır. Lakin Türkiye toplumunun bir kısmı kağıt parayı kabul etmemiştir. Genelde Doğu Anadolu, Suriye ve Arap toprakları kağıt parayı kabul etmemekte ısrarcı olmuşlardır.³²⁸⁹

Bu dönemde bankalardan kredi alımı artmaya başlamıştır. Türkiye silah ve diğer savaş gereksinimlerini yurtdışından temin ettiği için mecburen borç para almak zorunda kalmıştır. Savaş başladığı dönemlerde Almanya ile yaklaşan Türkiye bu durumu fırsat bilmiş ve İtilaf üyelerini kendine karşı koyarak sermayecileri devletten uzaklaştırmıştır.³²⁹⁰ Böylece onların yeri boş kalmamış ve Alman sermayedarları Türkiye`nin ilkin kalkınma ve ekonomide tutunmasında sağlam temeller atmışlardır. Türkiye Almanya`dan ilk askeri borç Eylül 1914`te alınmıştır. Tahminen 22.5 milyon dolar veya 5 milyon lir miktarında borç Almanlardan altın biriminde alınmıştır. Alman sermayeciler birçok sahalarda özellikle sanayide Türkiye`nin kalkınmasına büyük oranda yardımcı olmuşlardır.

“Savaş yıllarında Alman hükümeti Babıâli’ye 235.056.344 Osmanlı lirası tutarında "borç" vermiştir. Bu miktarın 148.581.400 lirası hazine bonusu, geri kalanı altın, gümüş, Alman markı, ya da Türk lirası olarak ödenmişti. Bu arada Avusturya'dan da bir miktar borç para alınmıştı.

---

³²⁸⁶ Сидоров, Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917), s. 159.

³²⁸⁷ Секретно Сводка Сведения О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах, s. 192.

³²⁸⁸ Сидоров, Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917), s. 161.

³²⁸⁹ Новичев, Экономика Турции В Период Мировой Войны, s. 112.

³²⁹⁰ Секретно Сводка Сведения О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах, s. 183.

*Babîali, müttefiklerinden sağladığı olanaklarla 161.000.000 lira tutarında yedi tertip kağıt para çıkarmış, askerî teçizat, tahıl, kömür, makine gibi taleplerini karşılamıştır.*³²⁹¹

Bu nedenden dolayı birçok Rus yazarın da değindiği noktaya bakıldığında; Türkiye'nin savaş başladığı günden itibaren sanayisinde güçlenme dikkatleri çekmektedir fikri, gerçekleri yansıtmaktadır. Özellikle, askeri sanayide büyük kalkınma yaşayan Türkiye birçok ihtiyaç malını kendi karşılayacak hale gelmiştir.³²⁹² Bu bağlamda Genç Türk Harekatı üyeleri bilincli olarak Pantürkist akımı artırmış ve Türkleri her konuda uzman yapmaya çalışmışlardır.³²⁹³

Genel olarak bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı başladığı ilk günlerde Türkiye ekonomisinde Alman egemenliği üstünlük sağlamıştır. Hatta Türkiye'nin ekonomik alanında kendine yer etmek amaçlı Almanya ile Avusturya rekabeti bile yaşanmıştır.³²⁹⁴ Başlarda Avusturya ile Almanya Türkiye sanayisini birlikte yönetseler de sonradan aralarında oluşan büyük rekabet sonucu bir birlerine karşı çıkmaya başlamışlardır. Zamanla bu ekonomik rekabet kavgasında Avusturya Macaristan "Güneşin altında" büyük yer kapamamış ve Almanya egemenliğini engelleyememiştir.³²⁹⁵ Avusturya genel olarak petrol ürünlerini elde etmek için çaba sarfetmeye kalkmışsa da bunun uğruna verdiği mücadelede Almanya'ya mağlup olmuştur. Bununla birlikte, Avusturya Kastamonu'daki bazı firmalar ve Karadeniz sahili vilayetlerdeki ekonomik egemenliğini korumuştur. Bu bölgelerdeki ulaşım firmaları Avusturya hükümetine bağlı şirketler tarafından yönetilmiştir.³²⁹⁶

Türkiye ekonomisi tarım ve ziraatin üzerinde büyüdüğü için savaş esnasında en büyük güç halkın üzerine düşmüştür. Bu durumda büyük toprak sahipleri ve sermayedarlar zengileşseler de orta kesim daha fazla emek sarfetmek zorunda kalmıştır. Savaş

---

³²⁹¹ Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980, s. 212.

³²⁹² Новичев, *Экономика Турции В Период Мировой Войны*, s. 54.

³²⁹³ Сидоров, *Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917)*, s. 155.

³²⁹⁴ Новичев, *Экономика Турции В Период Мировой Войны*, s. 132.

³²⁹⁵ *Секретно Сводка Сведений О Противике На Кавказском Фронте И О Закавказийских Государствах*, s. 193.

³²⁹⁶ Покровский, *Империалистическая Война*, s. 258.

döneminde sınıflararası fark gittikçe belirginleşmeye başlamıştır. Savaşın başlangıcında Türkiye sanayisi bazı alanlarda artış göstermiştir, öyle ki, askeri gereksinimleri kendi hazırlamak zorunda kalarak ekonominin çıkarlarını azaltmayı başarmıştır. Böylece, burjuvazinin durumu gittikçe yükseliş göstermiştir.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı Avrupa ve Yakın Doğu'nun haritasının yeniden düzenlenmesinde çok büyük rol oynayan tarihi bir olaydır. Bu savaşın sonucunda dört büyük imparatorluk çökmüş ve yerine ulus devletler oluşmuştur. Hem Rusya hem de Türkiye tarihi için, bu savaş büyük bir dönüm noktası olmuştur.

Savaşı öncesi, Rusya'nın dış politikasında öncül hedeflerinden biri, İstanbul ve Çanakkale Boğazları olmuştur. Petersburg için hayati önemi büyük olan Boğazlar, askeri ve ekonomik gerilemeyi yıkacak etken olarak da görülmüştür. Savaştan yıllar önce de İstanbul ve Boğazlara ilgisi olan Rusya bu isteğini tek başına gerçekleştiremeyeceğini anlamıştır. Böylece, uluslararası koşulların el verdiği kadar diplomatik yollarla, problemini bir Avrupa savaşı içinde çözmeye çalışmıştır.

Dünya Savaşı öncesi Rusya, Boğazlar ve İstanbul konusunda kendisine en büyük rakip olarak Almanya'yı görmekteydi. Son dönemler endüstriyel anlamda hızla yükselen Almanya, Türkiye'de kazandığı politik, askeri ve ekonomik nüfuzla, büyük güçlerin Boğazlar ve İstanbul hedefine en yakın rakip olmuştur. Doğu ile Batı'nın köprüsü olan İstanbul ve Boğazlar, özellikle Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde kilit noktası niteliği taşımıştır. Bu kilit noktası için mücadeleye niyetlenen İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni yıkıp topraklarını paylaşmak istemişlerdir. İttifak Devletleri ise İtilaf Devletlerine karşı ayrı bir cephe kurduklarından Türkiye'yi destekleyerek, bu stratejik noktaları istifade etmeyi planlamışlardır. Bu gelişme üzerine Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce büyük güçlerle çeşitli ittifak arayışlarına girişmiştir. İngiltere, Fransa ve Rusya ile ittifak gerçekleştiremeyince, Türkiye ekonomik ve askeri alanda büyük nüfus kazanmış Almanya ile ittifaka yanaşmıştır.

Aynı dönemde Rusya, Birleşik Krallık ile resmi şekilde ittifak yaparak, Almanya karşısında üstünlük sağlamaya çalışmıştır. Aslında, Birinci Dünya Savaşı öncesi en az Almanya kadar, İngiltere de Boğazlarda Rusya'ya muhalif politika sergilemiştir.

Sonradan, Çanakkale Harekatı'nda Ruslardan destek almaya hevesli olmaması bunun en bariz göstergesi olmuştur.

Taraflar ve ligler belli olduktan sonra, Rusya ve Türkiye'nin karşı karşıya mevki sergilediği anlaşılmıştır. Daha önceden olası mücadele ihtimaline karşın her iki devletin hazırlıkları artık şimdi işlevsellik kazanmıştır. Panislamizm ve Panturanizm akımları Türkiye'ye psikolojik ve sosyolojik açıdan destek sağlasa da milli azınlıklar özellikle, Ermenileri askeri birlikler şekline sokan Rusya daha kullanışlı politik yaklaşım ortaya koymuştur.

Tam da bu arifede, Avusturya 28 Temmuz 1914'te Belgrad'ı bombalayarak beklenen kıvılcımı alevlendirmiştir. Rusya'nın Türkiye'ye resmi savaş ilanı anlamını taşıyan Çar Beyannamesi'ni 2 Kasım 1914'te imzalaması sonucu iki devlet resmi olarak savaşa girmiştir. Sarıkamış ve Karadeniz operasyonlarında istediği verimi alamayan Türkiye Çanakkale Harekatı'ndaki galibiyetle savaş azmini toparlayabilmiştir. Lakin Çanakkale ve Irak Cephesine odaklanması sonucu Kafkasya'da gün geçtikçe toprak kaybeden Türk ordusu, ancak Rusya'da Şubat Devrimi gerçekleştiği anda karşı saldırı şansı yakalamıştır. Lakin Rusya'da kurulan Geçici Hükümetin askeriye ve yerli halkın ekonomik durumunu ihmal etmesi sonucu, Bolşevikler hükümeti ele geçirmişlerdir. Yani, Rusya savaş daha bitmeden iç savaşa girmiş ve bu savaşı Bolşevikler kazanmıştır. Ekonomik sıkıntılardan dolayı savaşamayacağını kestiren yeni hükümet Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkma girişiminde bulunmuştur. 3 Mart 1918'de Rusya, İttifak Devletleri ile Brest Litovsk Antlaşması imzalamıştır.

Rusya'nın yeni politik sisteminin kendilerine bağımsızlık sunduğunu fark eden Kafkasya'daki milletler kendi hürriyetlerinin ilanına çalışmışlardır. Brest Litovsk Antlaşması ile oldukça kazançlı hale gelen Türkiye, Kafkaslarda ileri harekâtı ve Evliye-yi Selase'de halkoylaması sonucu büyük toprak bütününe sahip olmuştur. Türkiye'nin savaş esnasında Kafkasya'daki bu faaliyetleri basit ifadeyle topraklarını genişletmek isteği olarak görülmemelidir. Yeniden güç kazanacağı muhtemel olan Rusya'dan korunmak amaçlı Maverayı Kafkasya'da bağımsız devletlerin bulunması Türkiye'nin

geleceğe dönük en parlak projelerinden olmuştur. Kafkasya`da yönetimi ele geçirmiş olan yeni hükümetlerle antlaşma masasına oturmaya hevesli olan Türkiye`nin saldırgandan ziyade hoşgörülü tavır sergilemesi bu nedenlerden doğmaktadır. İlâveten, Ermeni terörüne de son vermek amaçlı Bakü`ye kadar gelen Kafkas İslam Ordusu bu topraklarda kurulan bağımsız devletin (AHC) ilk ordusuna bile dönüşmüştür. İleri hareketıyla Dağıstan seferi bile düzenleyen Türkiye, aynı başarıyı Avrupa ve Irak Cephesi`nde sergileyemediği için sonuç istenilen yönde ilerleyememiştir. Savaşın sonunda İtilaf Devletlerine mağlup olan Türkiye 31 Ekim 1918`de Mondros Antlaşmasını imzalamıştır. Böylece, savaş Türkiye için de bitmiştir. Dünya Savaşı bittikten sonra savaştan galip tarafta çıkmasına rağmen hiçbir isteğini masaya oturtamayan Sovyet Rusya çareyi eski rakiplerine ılımlı yaklaşmakta görmüştür. Aynı dönemlerde Türkiye`de Milli Mücadele sonucu oluşan Türkiye Cumhuriyeti komşu devletlerle “yurtta sulh, cihanda sulh” politikası yürüterek Rusya`nın bu girişimine yanaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı`nın bitiminde yapılan antlaşmalarla aynı tarihlerde Rusya`da hükümeti tamamen ellerine alan Bolşevikler, tarihe ilk kez kazanacak olan yeni bir devlet sisteminin mimarları olmuşlardır. Bu yeni sistem, Sovyet Cumhuriyetleri olarak bir “ittifak” dahilinde toplanmış ulusal “sosyalist” yapı olmuştur. Bu ulusları birbirlerine kenetleyen, “enternasyonalist” komünist parti adıyla tek ideolojik tutku, çağdaşlaşma programı ve bütünü liderliği içgüdüleri olmuştur. Rus tarihçiliğine göre, Sovyetler Birliği`nin kurulması savaşa dayalı şiddeti bitirmekle, yeniden yapılandırma sürecini başlatmıştır.

XVI.- XVII. yüzyıllardan itibaren kıyasıya varlık ve nüfuz mücadelesine girişen iki sınırdaş imparatorluk, Dünya Savaşı`nın ardından gelen yıkımla yeniden şekillenen iki yeni yönetim, Bolşeviklerin kontrolündeki Sovyet Rusya ve Anadolu`daki Milli Mücadele Harekatı, 1919-1922 yılları arasında seleflerinden farklı olarak bir yakınlaşma yaşamışlardır.

1919`da Türkiye`deki Milli direniş birliklerinin örgütlenmesi sonucu şekillenen Anadolu Hareketi, sırasıyla İtilaf kuvvetlerinin işgali, Sevr Antlaşması ve Anadolu`nun Yunan

kuvvetlerince işgalini kabullenmemiş ve vatani savunma mücadelesine girişmiştir. Milli Mücadele esnasında Türkiye, Bolşeviklerle işbirliği zemininin oluştuğunu anlamıştır. Milli Mücadele Harekatı üyelerinin sonradan ise Türkiye Cumhuriyeti temsilcilerinin bu tutumlarına Bolşevikler de olumlu yaklaşmış sergilemişlerdir. Özetlemek gerekirse, emperyalist işgalcilere karşı savaşılan bu iki sistem, ortak düşman karşısında işbirliğini politik açıdan yararlı bulmuşlardır. Ayrıca her iki devletin kendi bağımsızlıklarını yürütmek ve dış politikaların uluslararası alanda ilerletmek için büyük güçler tarafından tanınmaya ihtiyaçları olmuştur. Bu anlamda birbirlerinden destek almaları hayati şart olmuştur.

Türkiye açısından işbirliğine ılımlı yaklaşımın başlıca nedenleri Sovyet Rusya'dan temin edilecek olan askeri malzeme ve ekonomik yardım konusuydu. Bu gidişin beklenilir devamı olarak, Sovyet Rusya Milli Mücadele Hareketi üleriyle iletişim sağlayan ilk hükümetlerden biri olmuştur. Bunun yanı sıra, Bolşevik Rusya Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü kabul ederek kapitülasyonları 1921 Antlaşmasıyla reddeden ilk devlet olarak bilinmektedir. Bunu da ilave etmek elzemdir ki, Sovyet Rusya'nın dostluğu bağımsız Türkiye için ne kadar zorunlu ise, Türkiye ile dostluk kurma gereksinimi de Bolşevikler için bir o kadar zorunlu olmuştur. Aslında bu etkileşim her iki devletin kendi varlığını koruma eylemi olduğu kaçınılmaz bir gerçekliktir. Savaşın bitimini takiben, devrimler sonrası dönemde tarihi düşmanlıklarını göz ardı ederek, birbirlerine ılımlı tavır takınan Türkiye hükümeti ve Rusya Bolşevik rejimi birbirleriyle ilişkilerini zamanla sıkılaştırmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda Rusya'nın vermiş olduğu ekonomik ve politik desteğin ardından inişli çıkışlı seyreden ikili ilişkiler, iki ülkenin dünyadaki her olaydan birbirlerinin lehine veya aleyhine etkilendiğini açıkça göstermektedir. Böylece, iki devlet arasında günümüze kadar gelen barış süreci zaman zaman tehditkar atılımlara rağmen hiç bozulmamıştır.

Çalışma, savaşın her iki devlet için kurtarıcı rol oynayacağı düşüncesiyle başlatıldığı, lakin o dönemki hükümetlerin sonunu getirdiği sonucuna varmıştır. Bununla birlikte daha modern sistemin kurulması ve oluşturulması sonucu bir sonraki benzer hamlelerde dikkatli olmaya özen gösteren devletler diplomalarını bunun üzerine kurgulamışlardır.

Savaşla birlikte, XX yüzyılın başlarından kendini gösteren yeniden sömürge paylaşımı istekleri, bu istekler doğrultusunda siyasi ve ekonomik dengeyi sarsan silahlanma yarışı, bu yarışa ayak uydurmaya çalışan stratejik planlama anlaşmaları savaşı tetiklenen en büyük etkenler olarak devreye girmiştir. Bu bağlamda tez, savaşın “başlama nedenleri” veya “savaşı başlatan suçlu devletler” ifadelerini kendiliğinden çürütmektedir. Savaşta bulunan her bir devletin, her bir ırkın kendine özgü mücadele verme nedenleri olmuş ve bu savaşta suçlu olma payını da böylece paylaşmışlardır.

Birinci Dünya Savaşı döneminde Rusya ve Türkiye arasındaki ilişkilerin Rusça kaynaklardan araştırılması zamanı anlaşılmıştır ki, tarihin tatkiki ne kadar farklı ve çeşitli kaynaklardan yapılırsa bir o kadar orjinalik sergileyecektir. Eleştirel ve tarafsız yaklaşım sergilemeye yeltenen araştırma, tarihi olaylara farklı tarafın gözlüyle bakmayı hedeflemiştir. Tarih yazımına taraflı yaklaşımın yanlış olduğunu ispatlayabilmek adına bilim dünyasında sağlam ve geçerli delillere dayanmak gerekmektedir. Başka bir ifade ile yabancı kaynaklarda, sıkça karşılaşılan yanlış görüşleri düzeltmek için bu konularda iyi yetişmiş uzman tarihçilere ihtiyac olduğu bir kere daha ortaya çıkmaktadır. Şayet hatalı yaklaşımla ilerleyen fikirleri, görüşleri veya tespitleri düzeltmek için teşebbüse geçilmezse, bunlar bilim dünyasında tarihi gerçekler olarak tecelli edecek ve uluslararası platformlarda yanlış algılanacaktır. Bu bağlamda, yabancı kaynak bazlı araştırmalar bu problemi en etkin bir şekilde çözmeyi hedeflemiştir.

Rusça kaynaklar incelenildiğinde, Rus ilim dünyasında Türkiye'nin tarih ve kültürüyle ilgili bir hayli değişik görüşlerin hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır. Bu iddiaların bir kısmında, belli siyasi maksatların yattığı da bir o kadar netlikle gözlemlenmektedir. Lakin bu görüşleri bilimsel delillerle çürüterek doğruları ortaya koymak adına Rusça yazan taraflı meslektaşların önünde tarih hakkında yazılanlar pek sağlam temeller üzerine oturmalıdır. Yabancı kaynakların Türklerle ilgili yazdıkları her türlü esere ulaşarak gerekirse eserleri Türkçe'ye tercüme ederek sağlam delillere dayanmak elzemdir. Gerçeklerin tarafsız bir şekilde ortaya çıkması şüphesiz bilimin lehine olacaktır.

Günümüze kadar az öğrenilmiş, tahriflere maruz kalmış meseleler arasında Türkiye ve Rusya'nın savaşa girmeden önceki durumu, Türkiye'deki Panislamizm ve Pantürkizm akımlarının oluşumu ve gidişatı, savaştan önce Rusya'nın Karadeniz ve Kafkasya sınırındaki hazırlık aşamaları, Alman-Türk ittifakının Çarlık Rusya sarayında yankısı, Kafkas Cephesindeki savaş bölgelerinde Türk-Müslüman ve Kafkas halklarının nüfus durumu, Rusya hükümeti temsilcilerinin Ermenileri silahlandırmasının doğurduğu trajik sonuçlar, mültecilere ve sürgün edilmiş nüfusa yardım edilmesinde ayrımlar veya savaş anında iki düşman tarafta olsalar bile nüfus akımında iki devletin bir-birlerinin kararlarına saygısı, savaş başladıktan sonra büyük devletlerin Kafkas'la ilgili politikası, Şubat ve Ekim Devrimlerinin Türkiye-Rusya ilişkilerine etkisinin dünyadaki yansıması vd. gibi bilimsel problemler mevcuttur. Araştırma, bu konulara bir nebze olsun açıklık getirmeği hedeflemiş ve birincil kaynaklarla olayları sabitlemeye çalışmıştır.

Savaş dönemine dair benzersiz, birçok durumda tamamen gizli damgası ile saklanmış belgelerin, büyük devletlerin istihbarat raporlarının, resmi iktidar temsilcilerinin yazışmalarının vb. malzemelerin yayınlandığı toplular birçok ilkesel konuların aydınlatılmasına, sahte veya tahrif edilmiş tarihi olaylara ilişkin gerçekleri göstermek için ortam hazırlamıştır.

Tarih Enstitütüleri çeşitli devletlerden getirilen belgeleri seri ile cilt cilt yayın yapmakla bilimsel problemler üzere malzemeler kullanılmasını önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır. Bu gibi eylemlere katkı sağlamak adına Rusça kaynak bazlı faaliyetler gün geçtikçe artış göstermelidir. Böylece tarih bilimi taraflılıktan uzaklaşmış ve eleştiri kültürü gelişmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

ARDA, Azərbaycan Respublikası Devlet Arşivi. F. 28, Siy. 1. İş. 226.

_____. F. 894, Siy. 19, İş. 188.

ARDTA, Azərbaycan Respublikası Devlet Tarih Arşivi. *İngiltereden getirilen belgeler.*
Ф.1, Оп. 46. д. 50.

_____. *İngiltereden getirilen belgeler.* Ф.1, Оп. 47. д. 3.

_____. *İngiltereden getirilen belgeler.* Ф. 1, Оп.1, д. 1495.

ARDTA, Azərbaycan Respublikası Devlet Tarih Arşivi. Ф. 1, Оп.1. д. 1504.

_____. Ф. 1, Оп.1. д. 20.

_____. Ф. 1, Оп.1. д. 1505.

_____. Ф. 1, Оп.1. д. 1506

_____. Ф. 1, Оп. 3. д. 758

BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Gürcistan Belgeleri; (HR.SYS.2305)*, No. 7, Gömlek
No. 23

_____. No.7, Gömlek No. 26

_____. No. 7, Gömlek No.10

_____. No. 7, Gömlek No.55

_____. No. 7, Gömlek No. 25

_____. No. 7, Gömlek No. 27

_____. No. 7, Gömlek No. 27

НАГ, Национальный Архив Грузии, Ф. 10, Оп. 312. д. 32.

_____. Ф. 1087, Оп. 2. д. 25.

_____. Ф. 157, Оп. 1. д. 21.

_____. Ф. 157, Оп.1. д. 211.

_____. Ф. 4, Оп.1, д. 57.

NMRDAİ, Naхçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Arxiv İdarəsi. Ф. 314, Оп. 1. д. 6.

АВПРИ, Архив Внешней Политики Российской Империи. Ф. 138, Оп. 467. д. 472/492.

_____. Ф. 138, Оп. 467. д. 461.

_____. Ф. 149, Оп. 502(b). д. Туцья.

_____. Ф. 180, Оп. 357. д. 4116.

_____. Ф. 180, Оп. 514/2. д. 633.

_____. Ф. 180, Оп. 514/2. д. 636

_____. Ф. 180, Оп. 1. д. 3573.

_____. Ф. 1914, Оп. 4105. д. 326.

_____. Ф. 1915, Оп. 1. д. 536.

_____. Ф. 1915, Оп. 5018. д. 329.

_____. Ф. 1915, Оп. 885. д. 14.

_____. Ф. 1916/17, Оп.1. д. 633.

ГАРФ, Государственный Архив Российской Федерации, Ф. 10, Оп.1, д. 312.

_____. Ф. 10, Оп. 1. д. 18.

_____. Ф. 1782, Оп. 1. д. 36.

_____. Ф. 1826, Оп. 1. д. 9.

_____. Ф. 4, Оп. 1, д. 57.

РГАСПИ / КОМИНТЕРН, Российский Государственный Архив Социально-
Политической Истории. Ф. 495, Оп. 154. д. 761.

_____. Ф. 495, Оп. 154. д. 760.

РГАСПИ /Marksizm Enstitüsü Ermenistan Şubesi Parti Arşivi. Ф. 4047, Оп. 1. д. 91.

РГАСПИ, Российский Государственный Архив Социально-Политической
Истории. Ф. 2000, Оп.1, д. 3860.

_____ . Ф. 67, Оп. 1. д. 46.

РГИА, Российский Государственный Исторический Архив. Ф. 391, Оп. 2 д. 221.

_____ . Ф. 502, Оп. 1. д. 15.

РГВИА, Российский Государственный Военно-Исторический Архив Ф. 1300, Оп.
1. д. 887.

_____ . Ф. 1300, Оп. 4. д. 261.

_____ . Ф. 1300, Оп. 1. д. 2400.

_____ . Ф. 1300, Оп. 1 д. 400.

_____ . Ф. 1300, Оп. 1. д. 463.

_____ . Ф. 1300, Оп.4, д. 709.

_____ . Ф. 1300, Оп.4, д. 2006.

_____ . Ф. 1300, Оп.4, д. 261.

_____ . Ф. 1300, Оп.1, д. 1413.

_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 475.

_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 725.

_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 991.

_____ . Ф.2000(с), Оп.1, д. 752.

_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 3844.

_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 3852.

_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 3796.

_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 3844.

_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 3848.

_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 3852.

_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 3860.

_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 3890.

_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 3851.
_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 3859.
_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 3796.
_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 3844.
_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 2247/ Записка Базили.
_____ . Ф. 2000, Оп.1, д. 3797.
_____ . Ф. 2100, Оп.1, д. 1191.
_____ . Ф. 2100, Оп.1, д. 986.
_____ . Ф. 2100, Оп. Тифлиское Лисы/1917, д. 3797.
_____ . Ф. 2100, Оп.1, д. 55.
_____ . Ф. 2100, Оп.1, д. 600.
_____ . Ф. 2100, Оп.1, д. 18.
_____ . Ф. 2100, Оп.1, д. 278.
_____ . Ф. 2100, Оп.1, д. 279.
_____ . Ф. 2100, Оп.1, д. 318.
_____ . Ф. 2100, Оп.1, д. 323.
_____ . Ф. 2100, Оп.1, д. 68.
_____ . Ф. 2100, Оп.1, д. 83.
_____ . Ф. 2168, Оп.1, д. 485.
_____ . Ф. 2168, Оп.1, д. 452.
_____ . Ф. 2168, Оп.1, д. 148.
_____ . Ф. 2168, Оп.1, д. 249.
_____ . Ф. 2168, Оп.1, д. 233.
_____ . Ф. 2170, Оп.1, д. 102.

_____ . Ф. 2320, Оп.1, д. 229.
_____ . Ф. 450, Оп.1, д. 110.
_____ .Ф. 2168, Оп.1, д. 6.
_____ .Ф. 601, Оп.1, д. 619.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 3806.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 1835.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 191.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 3851.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 2219.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 2220.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 3796.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 3810.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 3844.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 3845.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 3851.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 3853.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 2247.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 3848.
_____ .Ф. 2100, Оп.1, д. 589.
_____ .Ф. 126, Оп.19, д. 358.
_____ .Ф. 2000, Оп.1, д. 3852.
_____ . Ф. *Главное Управления Генерального Штаба (23)*. Д.
1915.

ЦГАМО, Центральный Государственный Архив Облает России /Москва. Ф. 130,
Оп. 2. д. 494.

_____ . Ф. 130, Оп. 2, д. 539.

ЦГИА СПб, Центральный Государственный Исторический Архив Санкт-Петербурга. Ф. 126, Оп. 19. д. 299.

_____ . Ф. 126, Оп. 194, д. 10.

_____ . Ф. 1276, Оп. 12, д. 102.

_____ . Ф. 1276, Оп.19, д. 22.

_____ . Ф. 130, Оп. 1, д. 89.

_____ . Ф. 1276, Оп. 12, д. 574.

Yayınlanmış Kaynaklar ve Resmi Eserler

Azərbaycan Halk Cumhuriyeti İngiliz Arşiv Belgelerinde. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları. 2011.

Birinci Dünya Müharibəsi illərində Böyük Dövlətlərin Azərbaycan Siyasəti (1914-1918). III Hissə (sənədlər, materiallar, xəritələr, şəkillər). Bakı: Adilovlu. 2004.

Perinçek, Mehmet, *Rus Devlet Arşivlerinden 150 Belgede Ermeni Meselesi.* Ankara: Kirmizi Kedi Yayınevi. 2012.

Адамова, Е. А. *Константинополь И Пролиты: По Секретным Документам Министерства Иностранных Дел.* Л, Т.1. Литиздат НКВД. 1925-1926.

Алиева, Л. М. *Документы По Истории Баку, 1810-1917.* Центр. гос. ист. архив АзССР; Баку: Азернешр. 1978.

Великая Война 1914–1917: возвращение памяти. Сборник статей и докладов, Российский институт стратегических исследований. Москва: 2015.

Вторая Оранжевая Книга. Дипломатическая Переписка России, Предшествовавшая Войне С Турцией, Пг: Тип. т-ва Екатеринбургское печатное дело: 1914.

Документы И Матерьялы По Внешней Политике Закавказья И Грузии. Тифлис: Типография Правительства Грузинской Республики. 1919.

Документы По Истории Баку 1810-1917. Центр. гос. ист. архив АзССР, Баку: Азернешр, 1978

Документы По Русской Политике В Закавказье, Выпуск 1. Баку: 1920.

Красный Архив, Том 43. Москва: 1931.

Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительств 1878-1917 гг. Серия 3: 1914-1917. Москва: Гос. соц.- экон. изд-во. 1931-1938.

РСФСР. Договоры. Мирный договор между Россией с одной стороны и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией с другой стороны : [Брестский мир]. Москва: Типография Московского Совета Рабочих И Солдатских Депутатов, 1918.

Сборник Дипломатических Документов. Реформы в Армении. 26 ноября 1912 года - 10 мая 1914 года. Пг: Государственная тип., 1915.

Сборник Дипломатических Документов: Переговоры От 19 Июля До 19 Октября 1914 Года, Предшествовавшие Войне С Турцией, Министерство иностранных дел. Петроград: Государственная типография, 1914.

Сборник Договоров России С Другими Государствами 1856-1917. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1952.

Секретно Сводка Сведений О Противике На Кафказском Фронте И О Закавказийских Государствах. Москва: Выпуск XIX. Б, 1921.

Gazete ve Degiler:

Azerbaucan, № 712, Aprel 2015.

Авпр. Отдел Осведомления и Печати 1916-1917/Обзор Английской Газеты/ Москва. № 1918.

Вестник Кафказский Армии, 1917, № 49, Июнь.

Восточный Архив, № 1/29.

Журнал Военных Действий 4-го Корпуса, №1-45.

Заря Востока, № 55. 22 Августа.

Известия, 1916 № 2-5

Известия, 1917 Октябрь, № 19/3.

Известия, МІД. Кн II-III. Petrograd.

Известия, МІД. Кн. I-II. Petrograd.

Кавказ И Глобализация, № 3.

Каспий, №197. 1917.

Кафказский Рабочий, № 197. 1917.

Колоколь, 1914

Красный архив. Исторический журнал, № 22-49.

Московский Рабочий, № 6/3.

Правда, 1918 Ноябрь, № 12.

Ansiklopediler

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası: Cilt I/II, Bakı: Lider. 2004.

Большая Советская Энциклопедия: Издание 1-65 Томов И Дополнительный Том «СССР». 1926-1947.

Период Первой Мировой Войны. Москва: Академии наук Армянской ССР, 1967.

История Первой Мировой Войны 1914-1918, Государственное издательство политической литературы. Москва: Наука, 1975.

Коммунистическом Университет “Научно-исследовательской ассоциации при Коммунистическом университете трудящихся востока им. И.В. Сталина”, *Революционный Восток, (IDC: 1985).*

Araştırma Erserleri

Aliyev, H. Z., *Türkiye Birinci Dünya Müharibesi Dövründe. Bakı: 1965.*

Azərbaycan Tarixi, III Cildə, Cilt 3. Bakı: 1963.

Azərbaycan Tarixi, VII Cildə, Cilt V. Bakı: Milli Elmlər Akademiyası, 2007

Bayur, Yusuf Himket, *Ermeni Meselesi. Sayı II. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.*

- Benhür, Çağatay. “Türk Birliklerinin Azerbaycan’ı Tahliye Etmesi (1918)”. *Sosyal Bilimler Dergisi XXI/I* (Konya: 2009): 23-31.
- Biçici, Mehmet. “Hatıratlarla Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşına Girişi”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences XII/3* (Gaziantep: 2014): 639-722.
- Burak, Çınar. “Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Jeopolitiğinin Rolü”. *Akademik Bakış VIII/15* (Ankara: 2014): 30-55.
- Devlet, Nadir. “Çarlık Rusya’sı ve Sovyetler Birliğinin Türk Tarihine Bakışı”. *Avrasya Etütleri 4 Kış 1995/96 Özel sayı* (Kış 1995): 40-58.
- Dündar, A. M., *Panislamizimden Büyük Asyacılığa*. Ankara: 2006.
- Fətəliyev, Məmməd, *Türkiyə Diplomatiyası və Balkanlar*. Bakı: Azərənəşr, 1995.
- Fətəliyev, Məmməd, *Türkiyə, Yunanıstan və Böyük Dövlətlər Birinci Dünya Mühəribəsi Ərəfində və İllərində*. Bakı: Bakı Universiteti, 2005.
- Gül, Mustafa. “Elvîye-İ Selâse'nin Osmanlı Devleti'ne İadesi ve Bazı Uygulamalar”. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi III/2* (Ankara 2001): 325-362.
- Günay, Nejla. “Yeniköy Anlaşması’nın Ermeniler Üzerindeki Etkileri ve Birinci Dünya Savaşı’nda Rus-Ermeni İşbirliği”. *Akademik Bakış VIII/16* (Ankara 2015): 63-93.
- Günaydın, Meryem. “Arşidük Fransuva Ferdinand Suikastı”. *Akademik Bakış VIII/15* (Ankara 2014): 1-38.
- Güneş, Gönül. “Teşkilat-I Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi XXIX/85* (Ankara 2013): 120-136.
- Hart, Liddel, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Hasan, Mıkaıl Elnur, “Yeni Çarlar ve Rus Dış Politikası”. *IQ Kültür Sanat Yayıncılık*, ss. 65-78.
- Kansu, Aykut, 23 Temmuz 1908 Devrimi
<https://psi203.cankaya.edu.tr/uploads/files/Kansu,%201908%20Devrimi--23%20Temmuz%20Devrimi.pdf>
- Karpat, Kemal, *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Timaş Yay, 2012.
- Kasımlı, Musa, *Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*. Ankara: Kaktüs yayınları, 2006.

- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Lenin, Vladimir İliç, *Eserleri*, XV cild. Bakı:1950.
- Lenin, Vladimir İliç, *Əsərlərinin Tam Külliyyatı*. Bakı: Azərneşr, 1954.
- Lenin, Vladimir İliç, *Sov. İKP-nin təşkilatçısı 1870-1924*. Bakı: Azərb. Demokratik firqəsinin nəşri, 1979.
- McMeekin, Sean, *Birinci Dünya Savaşında Rusya'nın Rolü*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Məlikzadə, Tohid, *Güney Azərbaycan Birinci Dünya Müharibəsi İllərində - Soyqırım*. Bakı: AMEA akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqsünəslıq İnstitutu, 2011.
- Məmmədov, Kərəm, *Birinci dünya müharibəsindən sonra Antanta-Osmanlı münasibətləri*. Bakı: BDU, 2008.
- Манделштам, А. Н., *Малотурецкая Держава*. Москва:Наука, 1963.
- Novsepyan, *Mübarizə və quruluş 10 il*. İrevan: 1930.
- Öğün, Tuncay, *Kafkas Cephesi'nin I. Dünya Savaşı'ndaki Lojistik Desteği*. Ankara, Dergah Yayınları: 2015.
- Öğün, Tuncay. "Türklerin Ve Rusların Gözüyle 100'üncü Yilina Girerken Karadeniz Baskını ve Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı'na Girişi". *Alfina Sibgatullina* (2013): 88-120
- Pomianowski, Jerzy, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü. I. Dünya Savaşı*. Ankara: İletişim Yayınları, 2003.
- Raynolds, Michael, *İmparatorlukların Çöküşü. Osmanlı-Rus Çatışması*. Ankara: Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, 2016.
- Rıhtım, Mehmet, *Kafkas-İslam Ordusu Ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Oluşumu*. Erzurum: Atatürk Üniv; Bakü: Qafqaz Üniv., 2012.
- Ruggie, John Gerard. "What Makes The World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge". *International Organization* LII/4: 855-885.
- Sadıkov, Ramin, "Şubat Devrimi'nden Sonra Rusya'da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi'ne Giden Yol". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIX/ 48, ss.70-85. (Ankara: 2004).

- Sertçelik, Seyit. *Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorunu Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914*. Ankara: SRT Yayınları, 2016.
- Shaw, J. Stanford , *The Ottoman Empire In World War I* . Vol. I, II. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2006.
- Soyluer, Serdal, “Tüfekhane-i Âmire’yi Mamur Kılmak: Osmanlı Tüfek İmalatında Avrupalı Uzmanların Rolü”. *Osmanlı Araştırmaları*, LII (2018), ss. 267-309.
- Şahin, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.
- Şirokorad, A. B., *Rusların Gözünden Osmanlı Rus Savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım, Balkanlar, 93 Harbi, Sarıkamış*. Ankara: Selenge, 2009.
- Tevfik, Ahmet, *Osmanlıya Karşı İşlenen Savaş Suçları*. Ankara: İş Bankası Klütür Yayınları, 2013.
- Toprak, Zafer, “Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası”. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1979-1980): 205-238.
- Topsakal, İlyas. “Tarihi Süreçte Rusya Türkiye İlişkileri”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* III/2 (İstanbul 2006): 33-53.
- Uyar, Mesut. “Sanders Askerî Yardım Misyonu (1913-1918)”. *CTAD XV/XXX* (Güz 2019): 29-84.
- Хвостов, М. В., *История Дипломатии*. Том 2. Москва: 1963.
- Yavuz, Nurcan. “Erzincan Mütarekesi’nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* XVII/28 (Ankara 1995): 207-232.
- Аболтин, В. А., *Национальный состав Турции*. Москва: Новый Восток, 1925.
- Адамова, Е. А., *Раздел Азиатской Турции : По Секретным Документам б. Министерства Иностранных Дел*. Москва: Литиздат НКВД, 1924.
- Айрапетов, О. Р., *Последняя Война Императорской России*. Москва: Три квадрата, 2002.
- Айрапетов, О. Р., *На Восточном Направлении. Судьба Босфорской Экспедиции В Правление Императора Николая II*. Москва: Три квадрата, 2002.
- Акопян, Степан Мкртычевич, *Западная Армения В Планах Империалистических Держав В Западной Армения В Планах Империалистических Держав В Период Первой Мировой Войны*. Обороны Союза ССР, 1938.

- Александрович, Кривошеин. *Его Значение В Истории России Начала 20 Века (1857 - 1921)*. Париж, 1973.
- Алиев, Г. З., *Турция В Период Правления Младотурок (1908—1918)*. Москва: ОГИЗ, 1972.
- Алиева, Лятифа, *Женщины В Общественно-Политической Жизни Азербайджана (1900-1920)*. Баку: МВМ, 2013.
- Арутюнян, А., *Кавказский Фронт. 1914 – 1917*. Айастан: 1971.
- Багиров, М. Б. - Вердиева, Х. Ю., *В Поисках Истины...Лицо Армянства. Архив Политических Документов Управления Делами Президента Азербайджанской Республики, Документы свидетельствуют*. Баку: 2011.
- Бадалян, Х. А., *Германо-Турецкие Оккупанты В Армении В 1918 Году*. Ереван: 1962.
- Бадалян, Х. А., *Турецко-Германская Экспансия В Закавказье 1914-1918 гг.*, Айастан: Caucasus South, 1980.
- Бадалян, Хачи Акопович *Закавказье В Период Германо-Турецкой Интервенции*, Автореферат дис. на соискание учен. степени доктора ист. Ереван, Наук: 1965.
- Базиянц, А. П., *Захватническая Политика Англо-Американского Империализма В Баку И Азербайджане (ноябрь 1918 — апрель 1920)*. Москва: 1950.
- Байрамян, Л. А., *Политика Англии По Отношению К Западной Армении В Конце XIX века*. Ереван: 1954.
- Баранов, Е., *Война с Турцией и Армяне*. Москва: Пг, 1915.
- Баратов, Н. Н., *Въ Периодъреволюции, Въ Персии*. Париж, 1932.
- Бахтурина, А. Ю., *Окраины Российской Империи: Государственной Управление И Национальная Политика В Годы Первой Мировой Войны (1914 - 1917 гг.)*. Москва: РОССПЭН, 2004.
- Белоусова, Л. С. - Манькина, А.С., *Первая Мировая Война И Судьбы Европейской Цивилизации*. Москва: Издательство Московского университета, 2014.
- Бенигсен, А., *Мусульмане В СССР*. Paris: Ymc A-Press, 1983.
- Борьба За Победу Советской Власти В Азербайджане 1918–1920*. Документы и материалы, Баку: 1967.

- Боханов, Александр, *Правда о Григории Распутине*, Москва: Воениздат, 2011.
- Боханов, Александр, *Николай II*. Москва: Три квадрата, 1997.
- Брюханов, В. А., *Заговор Против Мира, Кто Развязал Первую Мировую Войну*. Москва: Астрель, 2005.
- Бунич, И. Л., *Черноморская Цусима: 1914-1921*. Облик: СПб, 1999.
- Буранов, Ю. - Хрусталева, В. *Романовы: Уничтожение Династии*. Москва: Олма-Пресс, 2000.
- Васильев, М. В., *Беженцы Первой Мировой Войны И Псковская Губерния*. Москва: МАРС, 2019.
- Веверн, Б. В., *6-я батарея. 1914-1917 гг. Повесть о времени великого служения Родине*, Москва: Кучково поле, 1938.
- Владикавказ: Ипц Соигс Внц Ран И Рсо-А, *Кавказ В Годы Первой Мировой Войны: Героика И Повседневность*. Сборник Статей: 2014.
- Война И Общество В XX Веке*. Москва: Книга 1. Война и общество накануне и в период Первой мировой войны, 2008.
- Гаврилов, Александр, *Борьба За Власть И Борьба Во Власти (Меньшевики В 1917 Г. И Временное Правительство)*. Текст научной статьи по специальности «История И Археология». Москва: 2009.
- Гаджизаде, Али, *1915 -Османское Досье*. Ваки: Qanun Nəşriyyatı, 2015.
- Гасанов, Гасан, *Борьба за независимость. На пути к первой республике : очерки истории Азербайджана с февраля 1917 года до мая 1918 года*. Баку: Şərq-Qərb, 2010.
- Гасратян, М.А. - Орешкова, С.Ф. - Петросян, Ю.А., *Очерки Истории Турции*, Москва: Отв. за вып Иванова, 1983.
- Гафаров, Васиф. “Независимость Азербайджана В Контексте Геоинтересов Российской И Османской Империй”. *Кавказ И Глобализация*, 2009.
- Гая, Гай, *Империалистическая Война 1914-1918*. (Москва:1933).
- Герман, Лорей, *Операции Германо-Турецких Морских Сил В 1914-1918 гг*. Москва: предисл. И. Лудри; 1937.
- Гилберт, Мартин, *Первая Мировая Война*. Оксфорд: Мертон-колледж, 1994.

- Готлиб, В. В., *Тайная Дипломатия Во Время Первой Мировой Войны*. Москва: Соцэкгиз, 1960.
- Деникин, А. И., *Очерки Русской Смуты*, Париж: 1921.
- Дудайти, А. К. - Таучелов, Б.Г. “Уроки Прошлого: Российско-Турецкое Противостояние Начала XX в. И Его Последствия”. *Политика, Экономика И Социальная Сфера: Проблемы Взаимодействия общества С Ограниченной Ответственностью Центр Развития Научного Сотрудничества*. № 2 (Новосибирск 2016): 72-76.
- Елисеев, Федор, *Кавказцы На Кавказском Фронте 1914–1917. Записки Полковника Кубанского Казачьего Войска В Тринадцати Брошюрах-Тетрадах*. Москва: Военздат, 2001.
- Елисеев, Ф. И., *В Храм Войсковой Славы. Казачьи Части На Кавказском Фронте В 1914-1917 гг. И Наш Полк*. Москва: Брошюра, 1956.
- Ерухимович, И. И. - Ерусалимский, А. - Волынский, Л. - Котович, Ф., *Заговор Против Мира: Как Была Развязана Империалистами Война В 1914 Году: Факты И Документы*. Москва: Правда, 1934.
- Завриев, Д. С. - Самсонович, Д., *К Новейшей Истории Северо-Восточных Вилаетов Турции*. Тбилиси: 1947.
- Зайончковский, А. М., *Первая Мировая Война*. Москва: СПб Полигон, 2002.
- Зареванд, А., *Турция И Пантуруанизм*. Париж: Третья эра, 1930.
- Иваниченко, Юрий, *Путь к Босфору, или «Флейта» для «Императрицы»*. Москва: Вече, 2017.
- Иванов, А., *Национальные Процессы В Странах Ближнего И Среднего Востока*. Петроград: Наука, 1970.
- Иванова, М. С., *Национальные Процессы В Странах Ближнего С Среднего Востока*. Москва: Наука, 1970.
- Исхаков, Салават, *Меньшевик А. Цаликов Об Отношении Российских Мусульман К Первой Мировой Войне. 1917 Г.* Текст научной статьи по специальности «История и археология»: 2014.
- Каринян, А. Б., *Шаумян И Националистические Течения На Кавказе*. Баку: 1928.
- Каутский, К., *Как Возникла Мировая Война: По Документам Германского Министерства Иностранных Дел*. Москва: пер. с нем, 1924.

- Китайгородский, П.. “Угроза войны на Средиземном Море”. *Московский Рабочий* VI/3 (Москва 1928)
- Ковалев, Илья, *Романовы На Фронтах Первой Мировой*. Москва: Вече, 2016.
- Козлов, Денис, Юрьевич, “Османская Империя Периода Первой Мировой Войны В Новых Публикациях Германских Архивных Документов”, *Восточный Архив*. I/29. (2014)
- Коленковски, А. К., *Дарданелльская Операция*. Москва: СПб, Гангут, 2001.
- Коротин, Вячеслав, *Вторая Попытка Колчака*. Москва: Махров, 2018.
- Корсун, Н. Г., “Турция” *Курс Лекций По Военной Географии Читанных В Военной Академии*. Москва: Р.К.К.А., 1923.
- Корсун, Н. Г., *Алашкертская И Хамаданская Операция На Кавказском Фронте Мировой Войны В 1915 Году*. Москва: Воениздат, 1940.
- Корсун, Н. Г., *Эрзерумская Операция*. Москва: Государственное Военное Издательство, 1936.
- Корсун, Н. Г., *Первая Мировая Война На Кавказском Фронте. Оперативно-Стратегический Очерк*. Москва: Воениздат, 1946.
- Корсун, Н., *Сарыкамышская Операция*. Москва: Воениздат НКО СССР, 1937.
- Крюкова, А. А. - Левчук, А.П. “Экономическое Положение Османской Империи Накануне Первой Мировой Войны”. *Вестник Брянского Государственного Университета* (2015): 70-96.
- Кряжин В., Гурко. *Армянский. Вопрос*, (статья из Большой Советской Энциклопедии. 1926 года издания). Баку, 1990.
- Лазарев, М.С., *Курдский Вопрос На Рубеже Тысячелетий*. Москва: ИИИиБВ, 2004
- Лазарев, Михаил, *Империализм И Курдский Вопрос 1917-1923 гг.*. Москва: 1989.
- Лазарев, Михаил, *Курдский Вопрос (1891-1917)*. Москва: 1972.
- Лалаян, А. “Контрреволюционный "Дашнакцутюн" и империалистическая война 1914 - 1918 гг.”. *"Революционный Восток". Орган научно-исследовательской ассоциации по изучению национальных и колониальных проблем* III/3 (36 - 37). (Москва 1936): 76-79.
- Левицкий, В. А., *На Кавказском Фронте Первой Мировой*. Москва: 2014.

- Линч, Х. Ф. Б., *Армения. Путевые Очерки И Этюды*, I, II Том. Тифлис: Торговая дом И. Е. Питоев и К., 1910.
- Лудшувейт, Евгений, *Турция В Годы Первой Мировой Войны 1914-1918*. Москва: Московского университета, 1966.
- Лунева, Юлия, *Черноморские Проливы В Англо-Российских Отношениях*. Москва: Воениздат, 2003.
- Магадеев. И. Э. "Первая Мировая Как Тотальная Война". *К 100-летию начала Первой мировой войны* (Москва 2014): 5-16.
- Мальков, В. Л., *Первая Мировая Война Пролог XX Века*. Москва: Наука, 1998.
- Марков, Александр, *Прелюдия К Большой Войне*. Москва: ВЕЧЕ, 2017.
- Мартиросян, Арсен, *На Пути К Мировой Войне*. Москва: Соцэкгиз, 2008.
- Мартиросян, Давид, *Российско-Турецкий Фронт Первой Мировой Войны*. Саратов: 2002.
- Маслов, П. П., *Империализм И Война*. Москва: 1917.
- Масловский, Евгений, *Великая Война На Кавказском Фронте 1914-1917*. Париж: Возрождение, 1933.
- Меликян, Генрих, *Источниковедение И Историография Революционного Движения В Кавказской Армии В 1914-1918 Гг.* Ереван: Арм ССР. Арм. гос., 1972.
- Микаелян, В., *Армянский Вопрос И Геноцид Армян В Турции (1913-1919): Материалы Политического Архива Министерства Иностранных Дел Кайзеровской Германии*. Ереван: Гитутюн" НАН РА, 1995.
- Миллер, Анатолий, *Очерки Новейшей Истории Турции*. Москва: Академия наук СССР, 1948.
- Миронов, В. Б., *Первая Мировая Война. Борьба миров*. Москва: Медиа Групп, 2014.
- Михайловский, Александр, *Однажды в Октябре*. Москва: Издательство АСТ, 2012.
- Могилевич, А. А., - Айрапетян, М.Э., *На Путиях К Мировой Войне 1914-1918*. Москва: ОГИЗ, 1940.
- Могилевич, А. А., *На Путиях К Мировой Войне 1914-1918*. Москва: ОГИЗ, 1940.

- Мурхед, А., *Борьба за Дарданеллы. Решающее сражение между Турцией и Антантой*. Москва: ЗАО Центрполиграф, 2004.
- Найт, Э.Ф., *Революционный Переворот В Турции*. Москва:1914.
- Нежинский, Л.Н. - Игнатъев, А.В., *Россия И Черноморские Проливы (XVIII-XX столетия)*. Москва: Международные отношения, 1999.
- Новиков, Николай, *Операции Флота Против Берега На Черном Море В 1914-1917 Гг.*, Москва: Государственное военное издательство Наркомата обороны Союза ССР, 1937.
- Новичев, А. Д., *Очерки Экономики Турции До Мировой Войны*. Москва: Издательство АН СССР, 1937.
- Новичев, А. Д., *Экономика Турции В Период Мировой Войны*. Москва: Издательство АН СССР, 1935.
- Нотович, Ф. И., *Дипломатическая Борьба В Годы Первой Мировой Войны*. Москва: Издательство АН СССР, 1947.
- Олейников, Алексей, *Россия – щит Антанты*. Москва: Питер, 2015.
- Оськин, М. В., *Крах Конного Блицкрига. Кавалерия В Первой Мировой Войне*. Москва: Яуза Эксмо, 2009.
- Оськин, Максим, *История Первой Мировой Войны*. Москва: Вече, 2014.
- Павлович, Михаил, *Собрание Сочинений. Империализм И Мировая Политика Последних Десятилетий*. Ленинград: Гос изд-во, 1925-1927.
- Павлович, М. С., *Иранский.Персия В Борьбе За Независимость*. Москва: 1925.
- Павлович, М., *Революционная Турция*. Москва: 1921.
- Первая Мировая Война: Взгляд Спустя Столетие. 1915 год, Материалы V Международной Научно-Практической Конференции*. Москва: МнЭпу, 2015 года, г..
- Петросян, Ю.А., *Османская Империя: Могущество И Гибель*. Москва: Наука, 1990.
- Победоносцева, Кая Анжелика Олеговна, *Курды В Истории И Политике России На Ближнем Востоке В XIX - Начале XX Вв.* Санкт-Петербург: 2017.
- Покровский, М. Н., *Империалистическая Война*. Москва: Соцэкгиз, 1934.
- Покровский, М. Н., *Царская Россия И Война*. Москва: Гос. изд-во, 1924.

- Полетика, Н. П., *Возникновение Первой Мировой Войны*. Москва: Мысл, 1964.
- Пономарев, Дмитрий Олегович, “Австро-Венгрия И Османская Империя В Системе Международных Отношений На Балканах В Начале XX Века”. *Вестник Челябинского государственного университета*,. № 41 (179) История. Вып. 38. ss. 141-148. (2006)
- Роган, Юджин. *Падение Османской империи: Первая Мировая Война На Ближнем Востоке, 1914–1920*. Москва: Альпина Диджитал, 2015.
- Романов, Борис, *2017-1917: Корни Бесовщины и Николай II*. Москва: ЛитРес: Самиздат, 2018.
- Романов, Борис, *Император, Который Знал Свою Судьбу*. Москва: ЛитРес: Самиздат, 2012.
- Романов, Борис, *Июль 1914*. Москва: Самиздат, 2012.
- Романов, Борис, *Предсказания В Жизни Николая II*. Части 1 и 2. Москва: Самиздат, 2006.
- Саркисян, Е. К., *Экспансионистская Политика Османской Империи В Закавказье Накануне В Годы Первой Мировой Войны*. Ереван: Академической наук Армянской ССР, 1962.
- Сборник Статей, *Первая мировая война в зеркале кинематографа. Материалы международной научно-практической конференции 8–9 октября 2014 г.*, Москва: ВГИК, 2014.
- Светлосанов, Б. А.-Пеньков, Н. Я. - Косогов, В.А., *История Отечественной Артиллерии*, Том 2. Москва: Воениздат, 1966.
- Сергеевич, Панарин. *Российская Интеллигенция В Мировых Войнах И Революциях XX Века*. Москва: Эдиториал УРСС, 1998.
- Сеф, С. Е., *Революция 1917 года в Закавказье : (документы, материалы) Закав. комис. по подгот. и проведению празднованию 10-летия Окт. рев. при ЦИК ЗСФСР*. Тифлис: Заккнига, 1927.
- Сеф, С. Е., *Борьба За Октябрь В Закавказье*. Тифлис: Закавказ. ист.-парт. ин-т им. И. Сталина, Заккнига, 1932.
- Сидоров, А. Л., *Первая Мировая Война 1914-1918*. Москва: Наука, 1968.
- Сидоров, А. Л., *Финансовое Положение России В Годы Первой Мировой Войны (1914-1917)*. Москва: Изд-во АН СССР, 1960.

Станислав, Кирилец. *Автомобили-Зенитки Первой Мировой Войны. На Передовой «Войны Моторов»*. Москва: Яуза, 2018.

Стеклов, А., *Красная Армия Азербайджана*. Баку: Азгиз, 1928.

Терентьев, М. А., *Россия и Англия в Средней Азии*. Москва: СПб.: тип., 1875.

Фельштинский, Юрий, - Чернявский, Георгий., *Лев Троцкий. Книга 2. Большевик. 1917-1924 гг.*, Москва, 2015.

Харламова, Л. А., *Международные отношения и внешняя политика СССР. Сборник документов (1871 - 1957 гг.)*. Москва: Отв. за вып Иванова, 1957.

Цаликов, А., *Мусульмане России И Война*. Москва: 1917.

Шацилло, В., *Первая Мировая Война 1914-1918. Факты. Документы*. Олма: Пресс, 2003.

Шеремет, Виталий, *Босфор. Россия И Турция В Эпоху Первой Мировой Войны. По Материалам Русской Военной Разведки*, (Москва: Технологическая школа бизнеса, 1995.

Шигалин, Г. И., *Военная Экономика В Первую Мировую Войну*. Москва: Воениздат, 1956.

Юдин, Николай, *Патриотический Подъем В Странах Антанты В Начале Первой Мировой Войны*. Москва: Русский фонд содействия образованию и науке, 2018.

Hatrat Eserler

Karaköse, Nejdet. *Nuri Paşa (Killigil)*, Ankara: Ötüken, 2012.

Брусилов, А. А., *Воспоминания*. Москва: Воениздат, 1963.

Бьюкенен, Д., *Мемуары Дипломата*. Москва: Международные отношения, 1991.

Верховский, А. И., *На Трудном Перевале*. Москва: Воениздат, 1959.

Кольшко, И. И., *Великий Распад. Воспоминания*, Москва: Нестор-История, 2019.

Мартышевский, Я. Е., *Воспоминания. 1914–1918*, Москва: Кучково поле, 2018.

Поливанов, А. А., *Мемуары. Из Дневников И Воспоминаний По Должности Военного Министра И Его Помощника 1907-1916 г.*, Том I. Москва: 1917.

Садовский, Михаил, *Очерки, Воспоминания, Материалы*. Москва:акад. наук, Ин-т физики Земли им, Отв. ред., 2004.

Tezler

Bingöl, Mehmet Ali. *Rus Kaynaklarına Göre Çanakkale Savaşı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2003

Gündoğdu, Murat. *Ermeni Bogos Nubar Paşa'nin Siyasi Faaliyetleri*. Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, 2019.

Perinçek, Mehmet. *Sovyet Arşiv Belgeleri Işığında Türk-Ermeni İlişkileri (1915-1923)*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2007.

Uşun, Kamil Murat. *Geçmişten Günümüze Türk Gürcü İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2006

İnternet Kaynaklar

Bal, Halil, “Brest Litovsk Antlaşmasından sonra Türkiye ve Ermeniler”, erişim: 26 Mart 2020. <http://cdn.istanbul.edu.tr/statics/ataturkilkeleri.istanbul.edu.tr/wp-content/uploads/2013/03/ydta-05-bal.pdf>

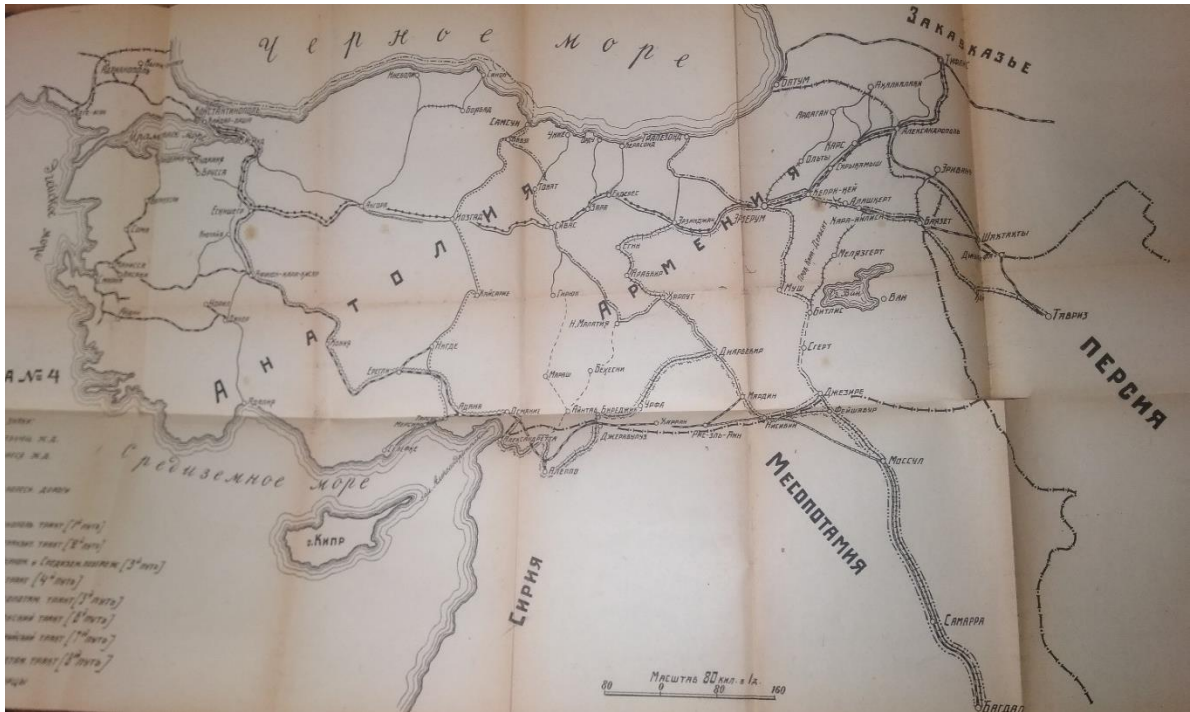
Dördüncü, Muharrem, “1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi”, erişim: 1 Ekim 2020, <https://sbd.aku.edu.tr/III1/6.pdf>

Keleş, Erdoğan, “Kırım Savaşı’nda (1853-1856) Karadeniz ve Boğazlar Meselesi”, erişim: 1 Ekim 2020, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1156/13604.pdf>

Kurt, Selim, “Türk-Rus İlişkilerinde Karadeniz: Rekabet Mi İşbirliği Sahası Mı?”, erişim: Ekim 2020, <https://www.researchgate.net/publication/322098598>

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Elviye-i Selase”, erişim: 12 Ağustos 2020, <https://islamansiklopedisi.org.tr/elviye-i-selase>

ЕК

Şekil 2: Anadolu Haritasında Oluşturulmak İstenen Ermeni Bölgesi

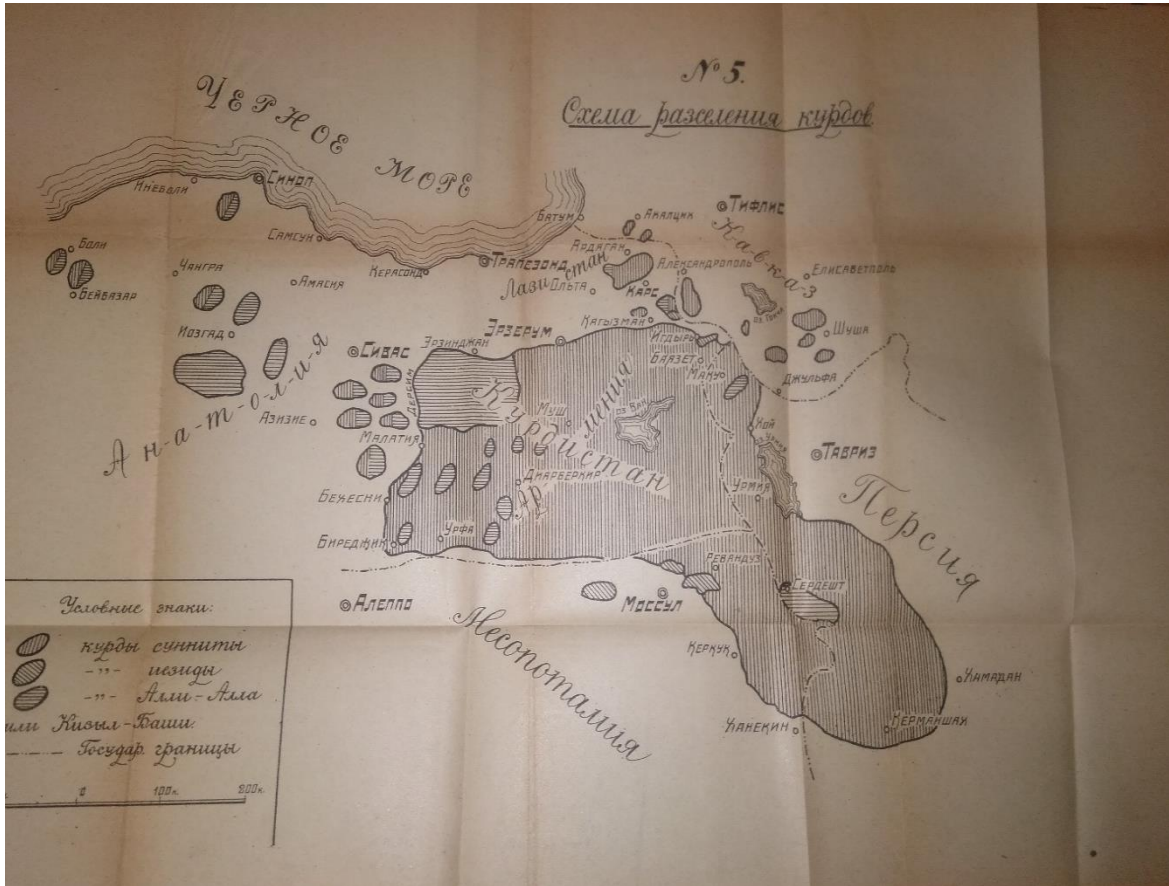
Каунак: Корсун, "Турция" Курс Лекций По Военной Географии Читанных В Военной Академии.s. 156.

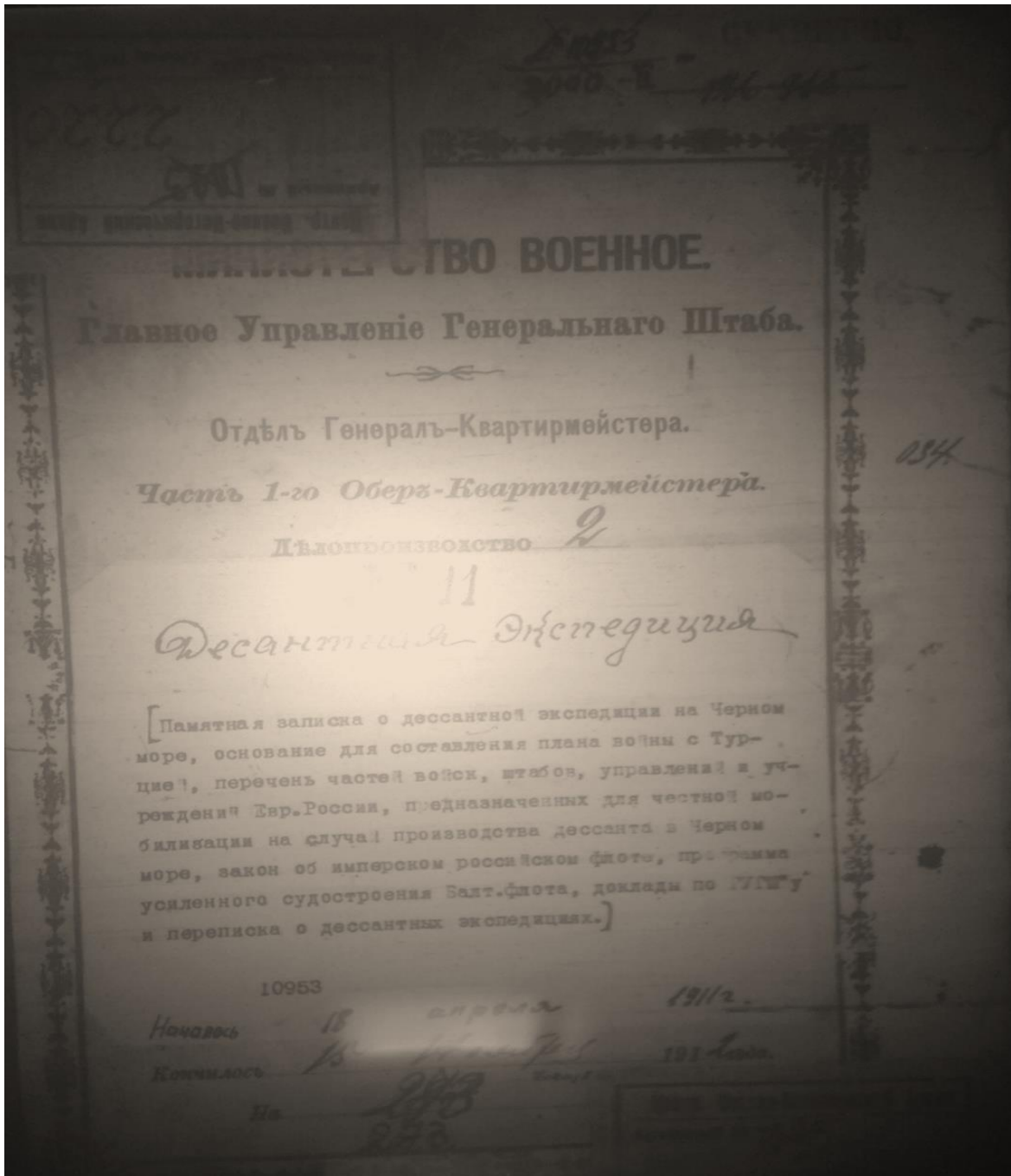
Şekil 3: Anadolu ve Kafkasya Haritasında Oluşturulmak İstenen Kürt Bölgesi

Каунак: Корсун, "Турция" Курс Лекций По Военной Географии Читанных В Военной Академии.s. 156.

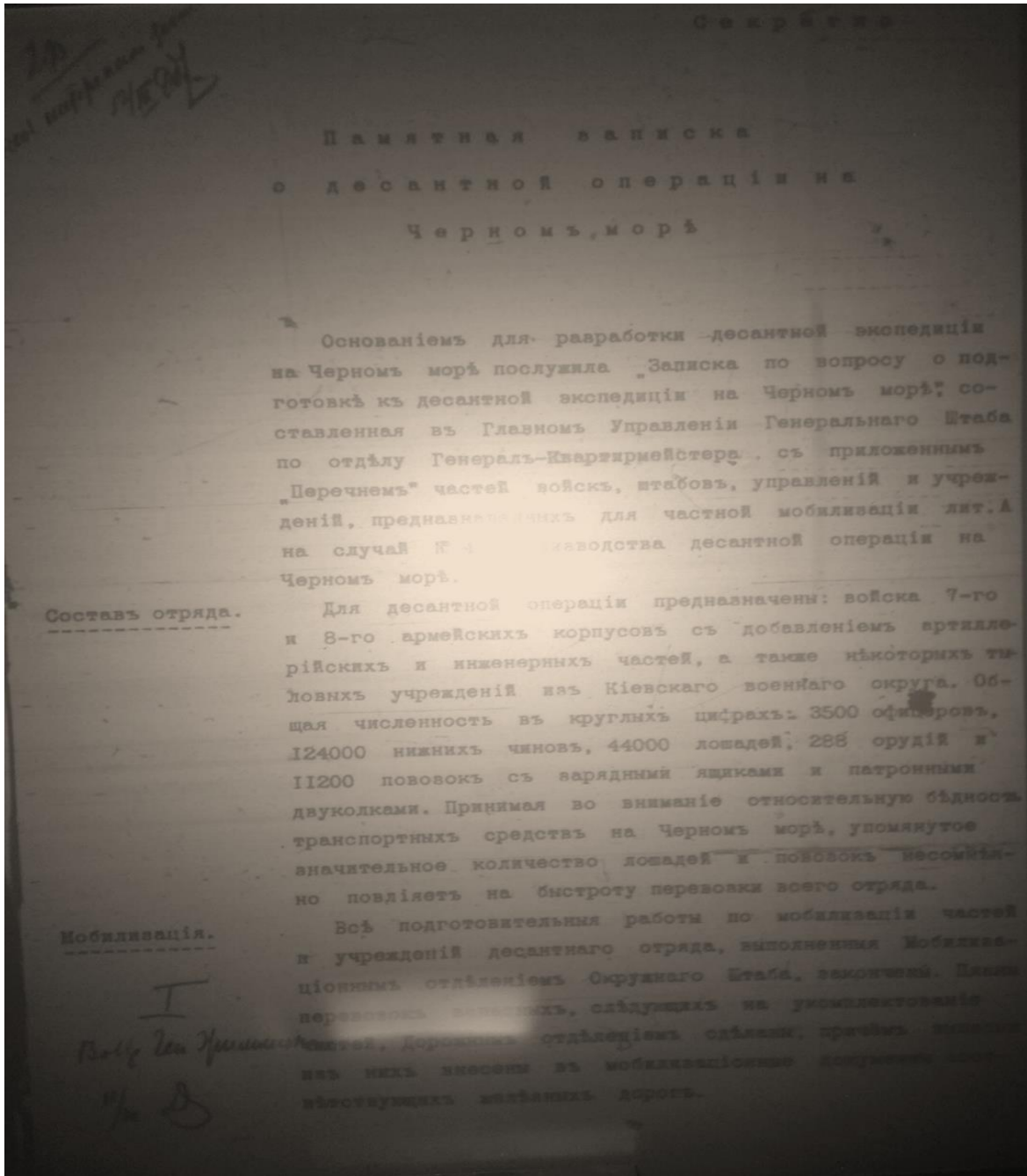
Şekil 4: Brusilov'un Çara Hazırladığı Olası Kürdistan Bölgesi

Каунак: АВПРИ, Архив Внешней Политики Российской Империи. Ф. 138, Оп. 467. д. 472/492

Şekil 5: 1911`de Hazırlanmış Karadeniz Baskınının Olası Deniz Piyade Güçlerinin Dosya Gömleği

Каунак: РГВИА, Российский Государственный Военно-Исторический Архив Ф. 1300, Оп. 1. д. 887.

Şekil 6: Karadenize Olası Baskın İçin Hazırlanan Deniz Piyadeleri Hakkında Raporlar

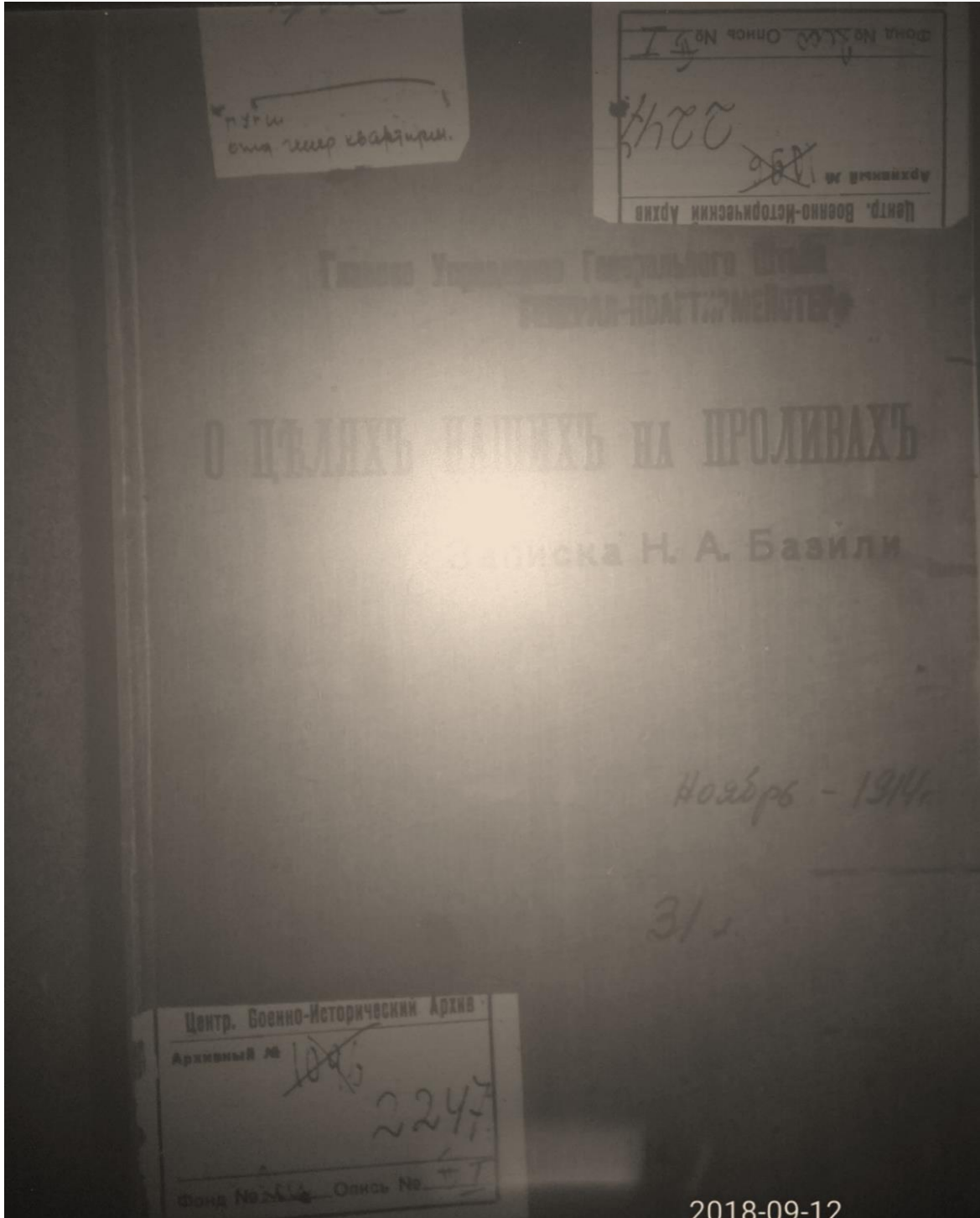
Каунак: РГВИА, Российский Государственный Военно-Исторический Архив Ф. 1300, Оп. 1. д.261

Судовий склад:						
Назва	Рік	Тоннаж	Кількість	Зброя	Мініми	Артилерія
"Кубанець"	87 р.	1.290 т.	12 уз.	2-6"/45 кал.	1-120 м/м	2-75 м/м
"Уралець"	87 р.	1.250 т.	14 уз.	2-6"/45 кал.	1-120 м/м	2-75 м/м
Транспортери:						
"Кронштэдт"		16.400 т.	12 уз.			
"Дінар"		4.000 т.	12 уз.			
ПРИМ'ЯННЯ: Для проведення операції потребується ще не менше двох паролотов угольників.						
ТУРЦІЯ.						
Назва:	Рік	Тоннаж	Кількість	Зброя	Мініми	Артилерія
Легкі крейсери:						
Бургуць-Рейс	90 /01	10.060	17	2 б.		17-28 см./40; 2-28 см./35
Арберуосс-Хай-Реддінг						УБ-10,5 см./35; УБ-88 мм./11-37 м/17-пулемет.
Бессудія	74/02	3.200	17,5			2-972/40; 11-6"/11-75 м/м; 1-57 м/м; 2-47 м/м; 2 дес.
Легкі крейсери:						
Ббуль-Медидь	04	3.200	22	2 б.		2-6"/45; 12-120 м/м
Ббуль-Гамидь	04	3.200	22	2 б.		11-47 м/м; 11-37 м/17-пулем.
Буджань отруєна	с/ 07	3.300				
Минні крейсери:						
1.	90	840	20	3		2-100 м/м; 17-47 м/м; 2 пулем.
2.	07	775	22	2		2-100 м/м; 11-47 м/м; 2 пулем.
4.	09	615	38	3		2-75 м/м; 2-57 м/м.
Минні крейсери 1-го класу:						
1.	94		28	3		11-37 м/м.
2.	07-08		28	3		1-75 м/м; 11-47 м/м.

Şekil 7: Olası Kafkasya Saldırısı için Hazırlanan, Türkiye Tarafının Askeri Güçü Hakkında Bilgi Veren Raporlar

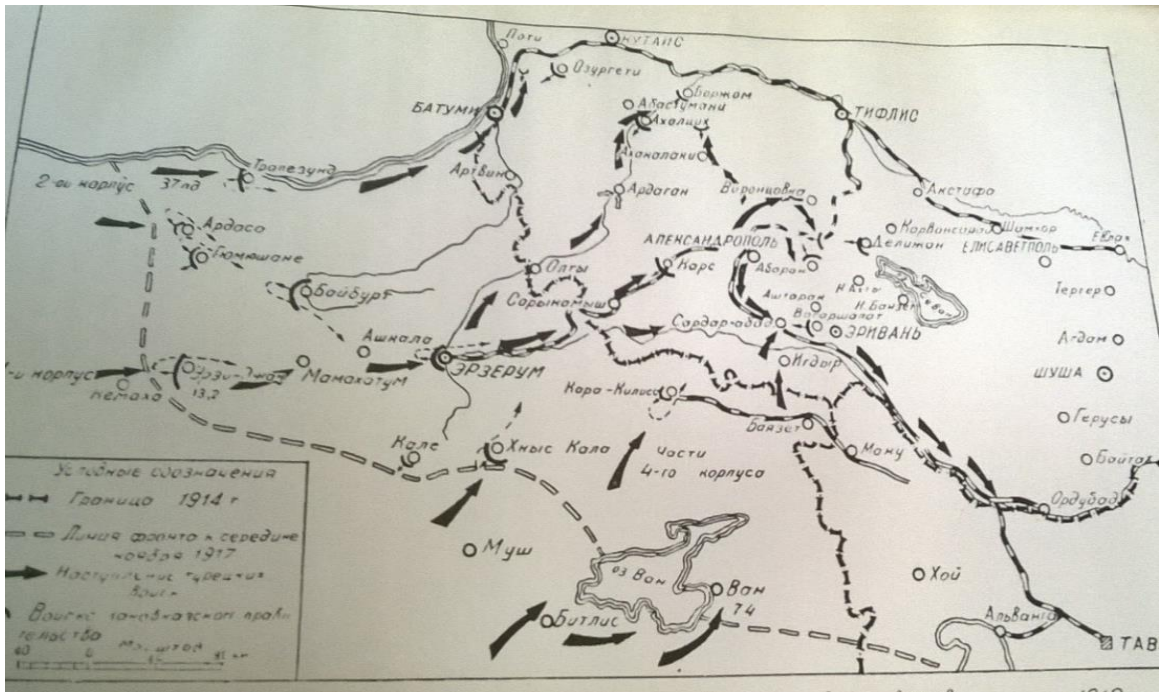
Kaynak: РГВИА, Российский Государственный Военно-Исторический Архив Ф. 1300, Оп. 1. д.261

Şekil 8: Saraya Sunulan Bazili Raporları

Каунак: РГВИА, Российский Государственный Военно-Исторический Архив Ф. 2000, Оп.1, д. 2247/ Записка Базили.

Şekil 9: Kafkasya Cephesi Savaşlarının Saldırı Yönleri

Каупак: *История Первой Мировой Войны 1914-1918*, Государственное издательство политической литературы. Москва: Наука, 1975.

ÖZGEÇMİŞ

Zarıfa Nazırlı Azərbaycan`ın Lenkaran ilində dünyaya gəlmişdir. Bakü`de ilk, orta və lise təhsilini tamamlamışdır. 2008`de Bakü Devlet Üniversitesi`ndə Tarih və Tarih Ögretmenliği bölümünü qazanmışdır. Lisans təhsilinin ardından yine Bakü Devlet Üniversitesi`ndə Yüksək Lisans Tarih Ögretmenliği Anabilimi dalında təhsilini davam etdirmişdir. “Tarih Təhsilində Modern Metotlar” Yüksək Lisans tezini savunduktan sonra 2014`te aynı universitedən məzun olmuşdur. 2014`te Bakü Devlet Üniversitesi`ndə Araştırma Görevlisi və yarı zamanlı ögretmen olaraq çalışmışdır. 2015`te Bakü Devlet Üniversitesi`nin Antik Çağ bölümünde Doktora yapmaya başlamışdır. Bir sene sonra Türkiye Cumhuriyeti`nde Sakarya Üniversitesi`nin Yakın Çağ bölümünde təhsilini başlamışdır.

Zarıfa Nazırlı`nın ikisi Rusya Federasyonu, biri Ukrayna Cumhuriyeti, beşi Azərbaycan Cumhuriyeti olmakla yurtdışında sekiz makalesi yayınlanmışdır. Zarıfa Nazırlı`nın Türkiye Cumhuriyeti`ndeki ulusal dergilerde altı, uluslararası dergilerde ise üç makalesi yayınlanmışdır. Rus, İngiliz ve Azərbaycan dillerine hakim olan Zarıfa Nazırlı, AGS Global Araştırma Şirketi`nde Yurtdışı bölümü personeli olaraq çalışmışdır. Zarıfa Nazırlı şimdi Bakü Devlet Üniversitesi`nde ögretim görevlisi olarak çalışmaktadır.